

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RİZE'DE AİLE HAYATI

Doktora Tezi

ARZU YILDIZ

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

ŞER‘İYYE SİCİLLERİNE GÖRE

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RİZE’DE AİLE HAYATI

Doktora Tezi

ARZU YILDIZ

Danışman: PROF. DR. ZİYA KAZICI

İstanbul, 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı
DOKTORA öğrencisi ARZU YILDIZ'ın ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN
İKİNCİ YARISINDA RİZE'DE AİLE HAYATI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim
Kurulunun 23.01.2017 tarih ve 2017-2/20 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /
oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 14 / 03 / 2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Prof. Dr. ZİYA KAZICI	
2.	Jüri Üyesi Prof. Dr. İSMAİL SAFA ÜSTÜN	
3.	Jüri Üyesi Prof. Dr. YAKUP ÇİÇEK	
4.	Jüri Üyesi Prof. Dr. NUH ARSLANTAŞ	
5.	Jüri Üyesi Prof. Dr. ABDÜLKERİM ÖZAYDIN	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Arzu Yıldız
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı-Programı	: İslam Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ziya Kazıcı
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora-Mart 2017
Anahtar Kelimeler	: Rize, Şer‘iyye Sicilleri, Aile Hayatı, Sosyal-Ekonomik Hayat, Dînî ve Kültürel Hayat.

ÖZET

ŞER‘İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RİZE’DE AİLE HAYATI

Şer‘iyye sicilleri esas alınarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rize ailesini sosyal, ekonomik, dînî ve kültürel yönleriyle ortaya koymayı amaçlayan çalışmamız, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Girişte Rize ilinin tarihi, Osmanlı Devleti’nde şer‘iyye mahkemeleri ve bu mahkemelerde tutulan siciller hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde ailenin teşekkülü, Rize’nin aile yapısı, ailelerde yaşanan boşanma ve ölüm olayları, boşanma ve vefat sonrası çocukların korunmasına yönelik bazı uygulamalar üzerinde durulmuştur. Aynı bölümde ailenin refah durumu ve serveti, Rize ailesinin temel geçim kaynakları, aile fertlerinin görev ve meslekleriyle çeşitli ekonomik faaliyetleri incelenmiştir.

Dînî ve kültürel yönüyle Rize’de aile hayatının ele alındığı ikinci bölümde, Rize ailesinin başlıca ibadet mekânları üzerinde durularak, Rizeli hayırseverler, Rize’nin dînî hayatında yer edinmiş bazı mühim şahsiyetler, Rize’de vuku bulan gayr-i dînî ve ahlakî davranışlar hakkında tesbitlerde bulunulmuştur. Ayrıca Rize’de kullanılan şahıs adları, sülale adları, unvan ve lakaplarla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak Rize ailesinin evi, evlerde ve günlük hayatın farklı alanlarında kullanılan muhtelif eşya ile giyim-kuşama dair tesbitlere yer verilmiştir.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Arzu Yıldız
Department : Islamic History and Arts
Discipline : Islamic History
Supervisor : Prof. Dr. Ziya Kazıcı
Type of Thesis and Date : PhD (Doctorate)-March 2017
Keywords : Rize Religious Court Records, Family Life,
Social-Economic Life, Religious and Cultural Life.

ABSTRACT

ACCORDING TO THE RELIGIOUS COURT RECORDS FAMILY LIFE IN RIZE IN THE SECOND HALF OF THE XIX. CENTURY

Our work, which is based on religious court records in the second half of the XIX. century, aiming to reveal the Rize family regarding with social, economic, religious and cultural aspects is composed of an introduction and two main parts. At the introduction, it has been given general information about history of Rize city, religious courts and records in Ottoman State. In the first part, some implimentations have been elaborated with regard to formation of family, family structure of Rize, divorce and death events in families, protection of children upon divorce and death. In the same part I have examined the level of welfare and wealth of the family, the basic means of living of Rize family, tasks, professions, and economical activities of the family members.

In the second part, which has been dealt with religious cultural aspects family life in Rize focusing on the main worship places, we have researched the benefactors of Rize, some chief figures in the religious life of Rize, non-religious and immoral demeaners committed in Rize. Moreover it has been assessed personal and tribal names, titles, epithets used in Rize. Ultimately I have analysed the habitation of Rize family, miscellaneous articles and clothes used in different courses of the daily life.

ÖNSÖZ

Altı asır gibi uzun bir süre tarih sahnesinde kalarak, çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti'nin, geride bıraktığı önemli kültür miraslarından biri de şer'îye sicilleridir. Osmanlı şer'î mahkemelerinde tutulmuş olan bu defterler, muhtevalarının zenginliği itibariyle hemen her konuda kaynak olma özelliğine sahip olmanın yanı sıra, evlenme, boşanma, mehir, nafaka ve miras gibi aile hayatını yakından ilgilendiren pek çok konuda da sağlam bilgiler ihtiva etmektedir. Şer'îye sicilleri, son yıllarda artarak devam eden şehir tarihi ve sosyal hayatla ilgili çalışmalarda, araştırmacılar için vazgeçilmez birer kaynak konumundadır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize'de aile hayatının ele alındığı çalışmamızın temelini de bu kaynaklar oluşturmaktadır. Osmanlı dönemi Rize ailesini sosyal, ekonomik, dînî ve kültürel yönleriyle ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmanın, bölge tarihinin daha iyi anlaşılmasına ve alanında yapılacak olan diğer çalışmalara katkı sağlaması temennimizdir.

Tez konusunun belirlenmesinden araştırmanın nihayete ermesine kadar her aşamada yakın ilgi ve yardımını gördüğüm danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ziya KAZICI'ya, görüş ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN, Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK, Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN ve Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ'a saygı ve şükranlarımı sunarım. Rize'nin mahallî tarihiyle ilgili bitmek bilmeyen sorularına her defasında memnuniyetle cevap veren, tezin metin kısmını baştan sona okuyarak önemli tavsiyelerde bulunan araştırmacı-yazar Sayın İshak GÜVEN GÜVELİOĞLU'na, kaynak temini hususunda sağladıkları geniş imkânlardan dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İSAM Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim. Tahsil hayatım boyunca maddî-manevî hiçbir destekten kaçınmayan, üzerimde büyük emekleri olan sevgili anne-babam Hatice ve Kemal PEHLİVAN'a, dualarını esirgemeyen kardeşlerime, çalışmamın uzun ve stresli safhalarında sabrı ve anlayışıyla yükümü hafifleten, tez izleme sürecinde resmî işlerin yorucu takibiyle daima bana yardımcı olan eşim Ali YILDIZ'a, tezin her başlığında benim için ayrı bir hatırası olan biricik kızım Elif Hümâ'ya en içten sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, 2017

Arzu YILDIZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLO LİSTESİ	X
KISALTMALAR	XV
GİRİŞ	1
I. RİZE TARİHİNE GENEL BAKIŞ.....	1
II. OSMANLI ŞER'İYYE MAHKEMELERİ VE ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GENEL BAKIŞ	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	15
SOSYAL VE EKONOMİK YÖNÜYLE XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RİZE'DE AİLE HAYATI.....	15
I. SOSYAL YÖNÜYLE RİZE'DE AİLE HAYATI	15
A. AİLENİN TEŞEKKÜLÜ	15
1. Evliliğe Hazırlık Süreci.....	15
a. Nişanlanma	15
b. Beşik Kertmesi ve Evlenmede Aracılık	19
2. Evlenme.....	21
a. Nikâh Akdinin Yapılması	21
aa. Mahkemede Yapılan Nikâh Akdi	22
ab. İzzinnâme Yoluyla Nikâh Akdi.....	25
ac. Velâyet Yoluyla Nikâh Akdi.....	28
b. Evlenmede Rıza ve Veli İzni	35
ba. Evlenmede Rıza.....	36
baa. Bulûğa Ermiş Şahısların Rızası	36
bab. Bulûğa Ermemiş Şahısların Rızası	38
bb. Veli İzni.....	40
bc. Kız ve Erkeklerin Rızasına Muhalif Davranışlar	42
bca. Nikâh İddiasında Bulunma.....	42
bcb. Kadının Evliliğine Müdahale Etme	47
bcc. Kız Kaçırma Olayları	49
c. Evlenme Engelleri	52
3. Evlenmenin Sonuçları	56
a. Mehir.....	57
aa. Tanımı ve Çeşitleri	57
ab. Rize'de Kadınlara Verilen Mehir Miktarları.....	58
ac. Mehrin Ödenme Durumu	65
ad. Mehir Başlık İlişkisi.....	69
ae. Mehir Çeyiz İlişkisi	72
b. Nafaka.....	74
c. Eşlerin Birbirine Karşı Çeşitli Hak ve Vazifeleri.....	80
4. Rize'de Evlenmeye Dair Bazı Tesbitler.....	82
a. Evlenme Yaşı.....	82
b. Akraba Evliliği.....	83
c. Boşanma ve Ölüm Sonrası Yapılan Evlilikler	86
B. RİZE'NİN AİLE YAPISI.....	89

1. Çok Eşlilik.....	89
2. Çocuk Sayısı.....	100
3. Ailenin Diğer Fertleri ve Aile Nüfusu.....	114
a. Ailenin Diğer Fertleri.....	114
aa. Ebeveyn ve Akrabalar	114
ab. Evlâtlıklar	117
ac. Köle ve Cariyeler.....	118
ad. Hizmetçiler	120
b. Aile Nüfusu	121
4. Kadının Aile ve Toplumdaki Yeri	122
5. Rize'nin Önde Gelen Aileleri	131
C. AİLE İLİŞKİLERİ	134
1. Aile İçi İlişkiler	134
a. Eşler Arasında Yaşanan Anlaşmazlıklar	134
b. Ailenin Diğer Fertleri ve Akrabalarla İlişkiler	139
2. Komşuluk İlişkileri	141
D. AİLENİN SOSYAL HAREKETLİLİĞİ	144
1. Rize Dışına Seyahat Edenler	144
a. Gidilen Yerler ve Gidiş Sebepleri.....	144
aa. Çalışma Amaçlı Seyahat	144
ab. İlim Tahsili Amaçlı Seyahat	146
ac. Askerlik Hizmeti İçin Seyahat	147
ad. Geçici Olarak Seyahat	149
ae. Yerleşme Amacıyla Seyahat	150
af. Gidiş Sebebi Belli Olmayanlar	151
2. Rize'de Yaşadığı Köy veya Mahalleyi Değiştirenler	154
3. Dışarıdan Rize'ye Gelenler.....	154
E. AİLENİN EĞİTİM DURUMUNA DAİR TESBİTLER	156
1. Rize'de Bulunan Bazı Eğitim Müesseseleri.....	156
2. Rize Dışında İlim Tahsil Edenler	159
3. Rize'de Yetişen Müderrisler	160
F. AİLEDE YAŞANAN KAYIPLAR: ÖLÜM OLAYLARI	162
1. Vefat Edenlere Dair Bazı Tesbitler	163
a. Sayıları, Cinsiyetleri, Yaşları ve Medenî Halleri	163
b. Vefat Yılları.....	165
c. Vefat Yerleri ve Vefat Şekilleri	167
d. Vârisler	170
2. Ölenin Ardından Yapılan İşlemler	174
G. AİLENİN DAĞILMASI	178
1. Boşanma Sebepleri.....	179
2. Boşanma Türleri.....	180
a. Erkeğin Tek Taraflı Boşaması (Talâk)	180
b. Karşılıklı Anlaşmayla Boşanma (Muhâla'a).....	186
c. Mahkeme Kararıyla Boşanma (Tefrik).....	191
3. Boşanmanın Sonuçları	193
a. İddet ve İddet Nafakası	193
b. Hidâne.....	198
H. ÇOCUKLARIN KORUNMASINA YÖNELİK UYGULAMALAR	200
1. Tebennî (Evlât Edinme).....	201
2. İcâr-ı Sağır	204
3. Nafaka Takdiri	207
4. Vasi Tayini	210
5. Eytâm Sandıkları.....	214
II. EKONOMİK YÖNÜYLE RİZE'DE AİLE HAYATI.....	216

A. AİLENİN REFAH DURUMU VE SERVETİ	217
1. Serveti Oluşturan Mallar	220
a. Gayr-i Menkul Mallar	221
b. Menkul Mallar	222
ba. Nakit	222
bb. Alacaklar	223
bc. Hayvanlar	223
bd. Ticarî Mallar	224
be. Muhtelif Mallar	224
B. AİLENİN TEMEL GEÇİM KAYNAKLARI	225
1. Tarım	225
a. Kullanılan Tarım Alanları	225
b. Rize’de Yetiştirilen Çeşitli Tarım Ürünleri	226
c. Arazi ve Su Anlaşmazlıkları	227
2. Hayvancılık	228
a. Sahip Olunan Hayvanlar	229
aa. Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanlar	229
ab. Yüklü ve Binek Hayvanları	229
b. Yayılacılık	231
c. Arıcılık	232
d. Balıkçılık	233
C. AİLE FERTLERİNİN GÖREV VE MESLEKLERİ	233
1. Resmî Görevliler	233
a. Adli Görevliler	233
b. Askerî Görevliler	234
c. Dini Görevliler	234
d. İdarî Görevliler	235
e. İlmî Görevliler	236
2. Meslekleri	236
a. Esnaf ve Sanatkârlar	236
aa. Gıda Maddesi İmal ve Satıcıları	236
ab. Giyim Eşyası İmal ve Satıcıları	237
ac. Keyif Verici Madde İmal ve Satıcıları	238
ad. Muhtelif Eşya İmal ve Satıcıları	238
ae. Diğer Esnaf ve Sanatkâr Grupları	239
b. Tüccarlar	240
c. Hizmetliler	243
d. Denizcilikle İlgili Meslekler	243
e. Muhtelif Meslekler	245
3. Rize Dışında Çalışanlar (Gurbetçiler)	245
4. Mesleği Olmayanlar	246
5. Aile Fertleri Arasındaki Meslekî İlişki	246
D. AİLE FERTLERİNİN ÇEŞİTLİ EKONOMİK FAALİYETLERİ	247
1. Borç-Alacak İlişkileri	248
2. Mübâya’a	255
3. Ferâğ	262
4. Âriyet	266
5. Havâle	268
6. Hibe	270
7. İcâr	272
8. Kefâlet	274
E. AİLENİN BESLENME BİÇİMİ: YİYECEK VE İÇECEKLER	276
1. Hububat ve Bakliyatlar	277
2. Sebze, Meyve ve Kuruyemişler	277

3. Et, Balık ve Çeşitli Hayvansal Gıdalar	278
4. Yağlar	278
5. Baharatlar	279
6. İçecekler	279
7. Diğer Gıda Maddeleri	279
8. Keyif Verici Maddeler	279
İKİNCİ BÖLÜM.....	280
DİNÎ VE KÜLTÜREL YÖNÜYLE XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RİZE'DE AİLE HAYATI.....	280
I. DİNÎ YÖNÜYLE RİZE'DE AİLE HAYATI.....	280
A. HAYIRSEVER RİZELİLER	280
1. Vakıf Tesis Edenler	280
a. Vakıf Sahiplerine Dair Tesbitler	282
b. Vakfedilen Mallar	285
ba. Para Vakıfları	286
bb. Emlak Vakıfları	289
c. Vakfedilen Yerler	293
2. Vasiyette Bulunanlar	298
a. Vasiyet Sahiplerine Dair Tesbitler	299
b. Vasiyet Edilen Mallar	304
c. Vasiyet Edilen Yerler	306
B. RİZE'NİN DİNÎ HAYATINDA BAZI MÜHİM ŞAHSİYETLER	309
1. Rize'de Görev Yapan Müftüler	310
a. el-Hâc Alâaddin Efendi	310
b. el-Hâc Hasan Hüsni Efendi	312
c. Mehmed Kâmil Efendi	313
2. Rize Meşâyhinden Bazı Zevât	315
a. eş-Şeyh Osman Efendi	315
a. eş-Şeyh el-Hâc Ahmed Şemseddin Efendi	316
b. el-Hâc Ahmed Hami Efendi	317
c. Kırımî el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi	318
d. el-Hâc Şeyh Mustafa Efendi	320
C. DİNE VE AHLÂKA AYKIRI DAVRANIŞLAR	321
1. Darb u Cerh (Dövme ve Yaralama)	322
2. Katl (Adam Öldürme)	326
3. Sirkat (Hırsızlık)	329
4. Gasb	332
5. Eşkîyahk	333
6. Şetm (Sövme/Küfretme)	336
7. Zina ve Irza Geçme (Tecavüz)	338
8. Kız Kaçırma	341
9. Emanete İhanet	343
10. Zayi Malı Sahiplenme	344
11. Rüşvet ve Sahtekârlık	346
12. Diğerleri	347
II. KÜLTÜREL YÖNÜYLE RİZE'DE AİLE HAYATI	350
A. RİZE'DE KULLANILAN ADLAR, LAKAPLAR VE UNVANLAR	350
1. Adlar	350
a. Şahıs Adları	350
aa. Erkek Adları	350
aaa. Allah Lafzıyla Oluşturulan Adlar	350
aab. Din Kelimesiyle Oluşturulan Adlar	351

aac. Esmâu'l-Hüsna'ya İzâfe Edilen Adlar	351
aad. Peygamberler ve Ashâb-ı Kirâma Ait Adlar	351
aae. Mübarek Gün, Ay ve Gecelerle İlgili Adlar	351
aaf. Diğerleri.....	352
ab. Kadın Adları	356
ac. Çocuğa Aile Büyüklerinin Adlarının Verilmesi.....	360
ad. Şahıs Adlarının Günümüzdeki Durumu	362
b. Aile Adları.....	365
ba. Aile Adlarının Veriliş Şekilleri.....	366
baa. Baba-Dede Adıyla İlgili Olanlar	366
bab. Fizikî Özellik ve Kişilik Özellikleriyle İlgili Olanlar	367
bac. Görev ve Mesleklerle İlgili Olanlar	369
bad. Menşe ve Geline Yere İlgili Olanlar	370
bae. Türk Boyları, Kavimleri ve Diğer Kavimlerle İlgili Olanlar	372
baf. Unvanlarla İlgili Olanlar	372
bag. Hayvan Adlarıyla İlgili Olanlar	374
bah. Gayr-i Müslim Ad ve Lakaplarıyla İlgili Olanlar	374
bai. Eski Türkçedeki Hallerini Muhafaza Eden Adlar	374
bai. Birden Fazla Özellik Barındıranlar.....	375
baj. Diğerleri.....	375
bb. Aile Adlarının Köy ve Mahallelere Göre Dağılımı	378
bc. Aile Adlarının Günümüzdeki Soyadlarıyla Karşılaştırılması	380
2. Lakaplar	381
a. Fizikî Özellik ve Kişilik Özellikleriyle İlgili Olanlar	382
b. Menşe ve Geline Yere İlgili Olanlar	382
c. Mesleklerle İlgili Olanlar	382
d. Hayvan Adlarıyla İlgili Olanlar	383
e. Diğerleri.....	383
3. Unvanlar	383
B. AİLEDE MESKEN, EŞYA VE GİYİM-KUŞAM	387
1. Rize Ailesinin Evi	388
a. Mimari Özellikleri ve Müştemilâtı	388
b. Köy ve Mahallelerdeki Konumu	391
c. Rize'de Ev Fiyatları	392
2. Rize Ailesinin Kullandığı Eşya	393
a. Ev Eşyası	394
aa. Sergi, Döşeme ve Mobilyalar.....	394
ab. Yatak Takımları ve Mefruşat	395
ac. Mutfak Eşyası	395
ad. Banyo ve Hamam Eşyası	397
ae. Aydınlatma Aletleri.....	398
af. Keyif Verici Aletler	399
ag. Diğer Ev Eşyası	399
b. Kitaplar	400
ba. Kitapların Muhtevası.....	400
bb. Fiyatı.....	403
bc. Kitap Sahiplerinin Özellikleri	405
c. Yazı Malzemesi.....	409
d. Silahlar	409
e. Tarım Aletleri.....	410
f. Koşum Takımları.....	411
g. İnşaat Malzemesi	411
h. Deniz Malzemesi	411
i. Dini Muhtevalı Eşya	411
i. Diğerleri.....	412

3. Rize Ailesinin Giyim-Kuşamı	412
a. Kumaşlar	413
aa. Pamuklu, İpekli ve Yünlü Kumaşlar	413
ab. Bez Çeşitleri	415
b. Giyecekler	416
ba. Başa Giyilenler	416
bb. İç ve Dış Giyecekler.....	417
bba. İç Giyilenler	417
bbb. Dış Kıyafetler	418
bc. Ayağa Giyilenler	421
bd. Aksesuarlar	421
be. Ziyet Eşyası	422
SONUÇ	424
EKLER.....	434
EK 1. Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Cami Bulunan Köy ve Mahalleler	435
EK 2. Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Faaliyet Gösteren Camiler	437
EK 3. Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mescid Bulunan Köy ve Mahalleler	438
EK 4. Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kullanılan Aile Adları	439
EK 5. Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kullanılan Aile Adlarının Köy ve Mahallelere Göre Dağılımı	478
EK 6. Rize’de XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Ulaşan Aile Adları	500
EK 7. Günümüzde Farklı Soyadlarıyla Varlığını Sürdüren Rizeli Aileler	513
EK 8. Rize Şer‘iyye Sicillerinden Seçilen Örnek Davalar	518
BİBLİYOGRAFYA	536

TABLO LİSTESİ

Tablo No	Konu	Sayfa No
TABLO-1	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mahkemede Gerçekleşen Nikâh Akitlerinin Yıllara Göre Dağılımı	25
TABLO-2	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Gerçekleşen Nikâh Akitleri	29
TABLO-3	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Velâyet Yoluyla Akdedilen Nikâhların Tarafların Bulûğa Ermesiyle Mahkemeye İntikal Sebebi	32
TABLO-4	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Velâyet Yoluyla Yapılan Nikâh Akitlerinde Kızın Velisinin Yakınlık Derecesi	33
TABLO-5	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Velâyet Yoluyla Yapılan Nikâh Akitlerinde Erkeğin Velisinin Yakınlık Derecesi	33
TABLO-6	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Meydana Gelen Nikâh Akitlerinde Kadınlara Verilen Mehir Miktarları	59
TABLO-7	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kadınlara Verilen Mehr-i Muaccel Miktarları	60
TABLO-8	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kadınlara Verilen Mehr-i Müeccel Miktarları	61
TABLO-9	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Meydana Gelen Nikâhlarda Mehrin Ödenme Şekli	65
TABLO-10	Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mehr-i Müeccelin Ödenme Durumu	68
TABLO-11	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize Dışına Giden Şahısların Eşleri ve Çocuklarına Takdir Edilen Ortalama Nafaka Miktarları	76
TABLO-12	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Meydana Gelen Akraba Evliliklerinde Erkeğin Gelin Adayına Yakınlık Derecesi	84
TABLO-13	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Velâyet Yoluyla Meydana Gelen Akraba Evliliklerinde Kızın Velisinin Yakınlık Derecesi	85
TABLO-14	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısı	90

TABLO-15	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Çocuk Durumuna Göre Dağılımı	92
TABLO-16	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Çocuk Sayısına Göre Dağılımı	93
TABLO-17	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Çocukların Cinsiyetine Göre Dağılımı	94
TABLO-18	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Gelir Durumuna Göre Dağılımı	96
TABLO-19	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Sosyal ve Dîmî Mevkilerine Göre Dağılımı	97
TABLO-20	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Meslek Gruplarına Göre Dağılımı	98-99
TABLO-21	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısı	101
TABLO-22	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Çocukların Cinsiyetine Göre Dağılımı	104
TABLO-23	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Çocukların Cinsiyeti ve Yaş Grubuna Göre Dağılımı	105
TABLO-24	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Eş Sayısına Göre Dağılımı	107
TABLO-25	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Gelir Durumuna Göre Dağılımı	109
TABLO-26	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Sosyal ve Dîmî Mevkilerine Göre Dağılımı	110
TABLO-27	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Meslek Gruplarına Göre Dağılımı	111
TABLO-28	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kadınların Mahkemeye Başvurma Durumu	123
TABLO-29	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kadınlara Tayin Edilen Vekillerin Yakınlık Derecesi	124
TABLO-30	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kadınlarla Alakalı Davaların Konularına Göre Dağılımı	125

TABLO-31	Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Bulunan Sıbyan Mektepleri	157
TABLO-32	Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Bulunan Medreseler	158
TABLO-33	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Sayı ve Cinsiyeti	163
TABLO-34	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Medenî Hali	164
TABLO-35	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Vefat Yılları	166
TABLO-36	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Vefat Yerleri	167
TABLO-37	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Vefat Şekilleri	167
TABLO-38	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Vârisleri	170
TABLO-39	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Vârislerinin Mahkemeye Müracaat Sebepleri	172
TABLO-40	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Techiz ve Tekfin Masrafları	175
TABLO-41	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Boşanmaların Meydana Geliş Şekilleri	181
TABLO-42	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Meydana Gelen Talâkların Mahkemeye İntikal Sebebi	183-184
TABLO-43	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Mahkeme Tarafından Takdir Edilen Nafaka Türleri	207
TABLO-44	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Tayin Edilen Vasilerin Çocuklara Yakınlık Derecesi	210
TABLO-45	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Ailelerin Refah Durumu ve Serveti	217
TABLO-46	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Ailelerin Mal Varlıklarına Göre Sınıflandırılması	218

TABLO-47	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Sosyal ve Dînî Mevkilerine Göre Servet Durumları	219
TABLO-48	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Mesleklerine Göre Servet Durumları	219
TABLO-49	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Sahip Oldukları Gayr-i Menkul Çeşitleri	220-221
TABLO-50	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Borç-Alacak İlişkisiyle İlgili Kayıtların Borcun Niteliğine Göre Dağılımı	247
TABLO-51	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Borç-Alacak Miktarları	248
TABLO-52	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Borç-Alacak İlişkisinde Bulunan Şahısların Sosyal ve Dînî Mevkileri	249
TABLO-53	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Borç-Alacak İlişkisinde Bulunan Şahısların Meslekleri	249
TABLO-54	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Borç-Alacak İlişkisiyle İlgili Kayıtların Tarafların Cinsiyetine Göre Dağılımı	251
TABLO-55	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Satılan Mülklerin Fiyat Aralığı	255
TABLO-56	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mülk Alışverişinde Bulunan Şahısların Sosyal ve Dînî Mevkileri	257
TABLO-57	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mülk Alışverişinde Bulunan Şahısların Meslekleri	257
TABLO-58	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mülk Alışverişiyle İlgili Kayıtların Tarafların Cinsiyetine Göre Dağılımı	259
TABLO-59	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vakıf Tesis Edenlerin Sayı ve Cinsiyeti	288
TABLO-60	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vakıf Tesis Edenlerin Yerleşim Yerleri	289
TABLO-61	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vakıf Tesis Eden Erkeklerin Sosyal ve Dînî Mevkileri	290
TABLO-62	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vasiyette Bulunanların Sayı ve Cinsiyeti	305

TABLO-63	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vasiyette Bulunanların Yerleşim Yerleri	306
TABLO-64	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vasiyette Bulunan Erkeklerin Sosyal ve Dîni Mevkileri	308
TABLO-65	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mahkemeye İntikal Eden Dine ve Ahlâka Aykırı Davranışlar	326
TABLO-66	Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kullanılan Erkek Adlarının Yaygınlığı	359-360
TABLO-67	Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kullanılan Kadın Adlarının Yaygınlığı	363-364
TABLO-68	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kullanılan Unvanların Yaygınlığı	466-467
TABLO-69	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’deki Bazı Evlerin Oda Sayısı	473
TABLO-70	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Okunan Kitaplar	483-488
TABLO-71	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kitap Sahibi Şahıslar	491-492

KISALTMALAR

age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
agmd	Adı geçen madde
A. MKT. MHM.	Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	Çeviren
D.	Doğumu
der.	Derleyen
DH. İD.	Dâhiliye İdare
DH. İ. UM.	Dâhiliye İdare-i Umûmiye
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
EKEV	Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
gr.	Gram
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
H.z.	Hazreti
IRCICA	İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İ. MVL.	İrade Meclis-i Vâlâ
İ.Ö.	İnsanlık öncesi
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İSTEM	İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
k.	Kuruş
kg.	Kilogram
km ²	Kilometrekare
KOCAV	Kültür Ocağı Vakfı
Ltd.	Limited
M.	Milâdî
MEB	Millî Eğitim Basımevi

M.Ö.	Milâttan önce
M.S.	Milâttan sonra
MÜ İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
OSAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
R.	Rumî
R.Ş.S.	Rize Şer‘iyye Sicili
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
S.A.V.	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sy.	Sayı
TATAV	Tarih ve Tabiat Vakfı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
TVYY	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
t.y.	Tarih yok
ÜNDER	Ünyeliler Derneği
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Y. PRK. AZJ.	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhâl Jurnal
Y. PRK. UM.	Yıldız Perakende Evrakı Umumî
Y.Y.	Yüzyıl
y.y.	Yayınevi yok/Yayın yeri yok
gay. haz.	Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Şer‘iyye sicillerinden hareketle XIX. yüzyılın ikinci yarısında sosyal, ekonomik, dînî ve kültürel yönleriyle Rize’de aile hayatını incelediğimiz çalışmamızda, öncelikle Rize’nin tarihiyle Osmanlı dönemi şer‘iyye mahkemeleri ve şer‘iyye sicillerinin ana hatlarıyla ele alınmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

I. RİZE TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Rize, Karadeniz Bölgesi’nin Doğu Karadeniz bölümünde Fener Burnu’nun doğusunda kuzeybatı rüzgârlarından mahfuz bir kıyı üzerine kurulmuş, zamanla sahile kadar yayılmıştır.¹ 40° 22' - 41° 22' doğu boylamları ile 40° 31' - 41° 20' kuzey enlemleri arasında yer alan² Rize ilinin yüzölçümü 3.920 km²dir.³ İl toprakları doğudan Artvin’in Arhavi, batıdan Trabzon’un Of, güneyden Artvin’in Yusufeli ve Erzurum’un İspir ilçeleri, kuzeyden ise Karadeniz ile çevrilidir.⁴ Rize’nin denize paralel uzanan dağlarla çevrili olması, şehrin dar bir kıyı şeridi üzerinde genişlemesine yol açmıştır.⁵

Rize’nin de içinde bulunduğu bölge, İ.Ö. 4000’lerde “Kuban”, İ.Ö. 3200’lerde “Kolkhide”,⁶ Pontos Krallığı döneminde “Sannika”, Roma İmparatorluğu döneminde “Pontos Polemoniacus”, Bizans imparatoru I. Justinianus zamanında “Rhisios”, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyetin ilk yıllarında “Lazistan” olarak adlandırılmıştır.⁷ İlin bugünkü adının nereden geldiği konusunda ise, değişik görüşler ileri sürülmüşse de, ortak bir sonuca ulaşılamadığını söylemek mümkündür.

Rize adının menşeiyle ilgili üzerinde en çok durulan görüş, Yunanca “pirinç” anlamına gelen “Rhizios”tan geldiği şeklindedir. Buna göre vaktiyle Rize’nin doğusunda bulunan ırmağın etrafında pirinç yetiştirildiğinden, ırmağa İrizios/Rhizios

¹ Haşim Karpuz, **Rize**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.4.; İdris Bostan, “Rize”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 147.

² Mehmet Havuş, **Karadenizname**, Ajans-Türk Basım ve Basın, Ankara 2002, s.176.

³ İbrahim İspir, **Rize İli Yakın Çevre İncelemeleri**, Türkiyem Yayınları, Ankara 1969, s.11.

⁴ İlker Çakan, **Karadeniz Bölgesi**, Özkan Matbaacılık, Ankara 1994, s.423.

⁵ Karpuz, **age**, s.4.

⁶ Hakan Şeker Tavukçuoğlu, **Her Yönüyle Güneysu Rize**, Güneysu Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 1996, s.72.

⁷ **Rizem 2004**, Rideva Yayınları, İstanbul 2004, s.9.; Havuş, **age**, s.178.

adı verilmiş, kent de adını bu ırmaktan almıştır.⁸ Şehrin kurulduğu yerden hareketle, Rumcada “dağ eteği” anlamına gelen “Rhiza”dan geldiği de kuvvetli bir iddiadır.⁹

Umumiyetle kabul edilen bu iki görüşün yanı sıra, Rize kelimesinin Farsçada “kırıntı, döküntü” anlamına geldiği,¹⁰ Lazcada “insanların toplandığı yer” anlamına gelen “Rhizios” isminin Lazlar tarafından verildiği,¹¹ Rize adının Kafkas dilleri ve İskit Türklerine ait bir kelime olduğu,¹² Erzincan’ın Sakalar döneminde “Eriza” olan adındaki “e” sesinin düşmesiyle Rize için de kullanıldığı,¹³ ilin adının Farsçada “asma çubuğu” anlamına gelen “Rez”den kaynaklandığı,¹⁴ yaygın olmamakla birlikte ileri sürülen görüşler arasındadır.

Rize’nin yazılı tarihine dair bilgiler, Yunanlı denizcilerin bölgeye yaptığı seferlerle başlamaktadır.¹⁵ Ancak Rize ve çevresinin, Yunanlı kolonicilerden çok önceleri iskân edildiği rahatlıkla söylenebilir. Zira mevcut araştırmalar, Doğu Karadeniz Bölgesi’ne ilk olarak M.Ö. 3000 ila 2000 yılları arasında, Oğuzların öncü kollarından biri olan Gas/Kas ve Gud/Gutilerin yerleştiğini göstermektedir.¹⁶ Tibarenler, Mossynoikler, Heptakometler,¹⁷ Khalybler, Taokhlar,¹⁸ Makronlar,¹⁹ Kolkhlar, Driller,²⁰ Ekekheirieler de,²¹ bu dönemde bölgede yaşayan Turanî ırka mensup kavimlerdir.²²

⁸ Şâkir Şevket, **Trabzon Tarihi**, haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2001, s.98.; P. Minas Bıjşkyan, **Karadeniz Kıyıları (1817-1819)**, trc. ve notlar Hrand D. Andreasyan, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, s.61.; Makbule Sarıkaya, **Milli Mücadele Döneminde Rize**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.3.; Kemal Karadenizli, **Trabzon Tarihi**, Trabzon Kalkınma Cemiyeti, Ankara 1954, s.46.

⁹ **Rize İl Yıllığı**, Rize Valiliği, y.y. 1973, s.87.; Sarıkaya, **age**, s.4.; Bostan, **agmd**, **DİA**, XXXV, 147.

¹⁰ Orhan Naci Ak, **Rize Tarihi**, Rize Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayınları, Rize 2000, s.23.

¹¹ Flavius Arrianus, **Arrianus’un Karadeniz Seyahati**, çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul 2005, s.13.

¹² Şemsi Güner-Ömer Özgüner, **Karadeniz**, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1998, s.34.; “Rize”, **Yeni Rehber Ansiklopedisi**, Türkiye Gazetesi, İstanbul 1994, XVII, 72.

¹³ **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1998, s.2.

¹⁴ Sarıkaya, **age**, s.4.

¹⁵ **Rizem 2004**, s.9.

¹⁶ Kenan İnan, “Trabzon’un Fethi”, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, s.106.

¹⁷ Strabon, **Geographika Antik Anadolu Coğrafyası**, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s.28.

¹⁸ Ksenophon, **Anabasis**, çev. Hayrullah Örs, MEB, İstanbul 1962, s.174.

¹⁹ Ksenophon, **age**, s.185.

²⁰ Bilgehan Atsız Gökdağ, “MÖ 2000’li Yıllardan Günümüze Giresun’daki Türk Varlığı”, **Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996 Bildiriler**, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s.28.

²¹ Muzaffer Arıcı, **Her Yönüyle Rize**, Odak Ofset, Ankara 1993, s.24.

M.Ö. 1200 yıllarında Doğu Karadeniz’de dolayısıyla Rize ve civarında Kimmerlere rastlanır.²³ İskitlerin (Sakalar), Kimmerleri takip ederek Doğu Karadeniz Bölgesi’ne gelmesiyle, Kimmerlerin bölgedeki hâkimiyeti sona erer.²⁴ İskitler de bölgede 28 yıl kadar hüküm sürer.²⁵ Kimmer ve İskitlerin hâkimiyetini kaybetmesiyle, Karadeniz sahilleri M.Ö. VII. yüzyılda, Yunanlıların ticarî amaçlı koloni hareketlerine sahne olur.²⁶ Bu dönemde Rize’nin de küçük bir liman ve pazaryeri durumunda olması muhtemeldir.²⁷

M.Ö. VII. yüzyılda Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Med hâkimiyeti, M.Ö. VI. yüzyılda yerini Perslere bırakır.²⁸ Bu dönemde Rize ve çevresi, Pers egemenliğine girerek Pont satraplığına bağlanır.²⁹ Perslerin bölgedeki hâkimiyeti, Makedonya kralı İskender’in, M.Ö. 334 yılındaki doğu seferiyle son bulur.³⁰ Rize ve çevresi, daha sonra Pont satraplığının bir devamı niteliğinde olan Pontos Devleti’nin (M.Ö. 301-M.S. 117) sınırları içinde kalır.³¹ M.Ö. 63’te Roma İmparatorluğunun Pontos Devletini yenilgiye uğratmasıyla, bölge Roma hâkimiyetine girer.³² İmparatorluğun Pontos Polemoniacus eyaleti içinde yer alan ve doğrudan Roma garnizonları tarafından yönetilen Rize bölgesi,³³ M.S. 395 yılında imparatorluğun Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünmesiyle, Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalır.³⁴

Rize’nin İslam ordularıyla ilk teması, Bizans hâkimiyeti dönemine rastlar. Hz. Osman’ın halifeliği zamanında (M. 644-656) devam eden Ermenistan fetihleri sırasında,

²² Hüseyin Mümtaz, **Elen Irkının Kâbusu Karadeniz**, Türk Ocakları, Trabzon 1997, s.14.

²³ **Rize İl Yıllığı**, s.88.; Ak, **Rize Tarihi**, s.1.

²⁴ Mehmet Bilgin, **Sürmene Tarihi**, Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1990, s.57.

²⁵ Herodotos, **Herodot Tarihi**, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s.229.; Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, TTK Basımevi, Ankara 2002, s.1.

²⁶ Melek Öksüz, “Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış (I)”, **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, KaraM Araştırma ve Yayıncılık, II, sy.5/Bahar 2005, s.17.

²⁷ Karpuz, **age**, s.8.

²⁸ Karpuz, **age**, s.8.

²⁹ Hacı Ahmet Özdemir, “Rize’nin Tarihi”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.34.; Bostan, agmd, **DİA**, XXXV, 147.

³⁰ İnan, agm, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, s.106.

³¹ Karpuz, **age**, s.8.

³² Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Kalite Matbaası, Ankara 1975, s.16.

³³ Mehmet Bilgin, “Rize’nin Tarihine Bir Bakış”, **Rize**, ed. Seyfi Başkan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.22.

³⁴ Sarıkaya, **age**, s.9.

Rize vergiye bağlanmakla birlikte, kısa bir süre sonra tekrar Bizans hâkimiyetine geçer. Emevî halifesi Hişam bin Abdülmelik döneminde (M.724-743) ise, Hazarlar üzerinden gönderilen orduyla zabt edilir.³⁵ Malazgirt zaferinin ardından (M. 1071), Türkmen boylarının Anadolu'ya düzenlediği akınların daha da artmasıyla, Rize ve civarı fethedilir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırları içine alınan Rize ve çevresi, bu devlete bağlı Erzurum Saltuklu Beyliği tarafından yönetilir.³⁶ Ancak I. Haçlı Seferi sonucu (M. 1099-1099), yeniden Bizans'a bağlanır.³⁷ İstanbul'un IV. Haçlı kuvvetleri tarafından işgal edilmesi ve burada bir Latin İmparatorluğunun kurulması üzerine, İstanbul'dan kaçarak Trabzon'a sığınan Komnen ailesi, M. 1204 yılında bölgede Trabzon Rum Pontus İmparatorluğu'nu kurar.³⁸ Rize bu dönemde imparatorluğa bağlı bir kaza merkezi durumundadır. Rize'nin doğusundaki topraklar ise, imparatorluğun sınırları içinde ayrı bir idarî birimi oluşturur.³⁹

Fatih Sultan Mehmed'e kadar İlhanlılar, Timurlular ve Akkoyunlulara tâbi olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun, zamanla siyasî yönden iyice zayıfladığı görülmektedir.⁴⁰ Sultan II. Murad döneminde karadan ve denizden kuşatılmasına rağmen fetih gerçekleşmez, ancak imparatorluk vergiye bağlanır.⁴¹ Fatih Sultan Mehmed'in M. 1461 yılında Trabzon'u fethetmesiyle birlikte, Trabzon Rum İmparatorluğu'na son verilir.⁴² İmparatorluğun sınırları içerisinde yer alan Rize ve çevresi de, Osmanlı topraklarına katılmış olur.⁴³

Fethin ardından bölgede birtakım düzenlemeler yapılarak, mevcut idarî yapılanma değiştirilir. Bu düzenlemeler esnasında, bugünkü Rize vilayetinin sınırları içerisinde bulunan topraklar, Rize, Atina (Pazar) ve Lazmağal olmak üzere üç nahiyeye

³⁵ Bostan, agmd, **DİA**, XXXV, 147.

³⁶ Sarıkaya, **age**, s.10.

³⁷ Havuş, **age**, s.180.

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1983, II, 51.; İsmail Hacıfettahoğlu, "Kuruluşundan Fethine Kadar Trabzon'un Kısa Tarihi ve Fethi", **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi**, yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, s.15.

³⁹ Bilgin, agm, **Rize**, s.28.

⁴⁰ Hüseyin Albayrak, **Fetihten Kanuni'ye Trabzon: İdarî Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566)**, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1999, s.27.

⁴¹ Hüseyin Albayrak, **Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış: Trabzon Tarihi, Trabzon Eğitim Tarihi, Trabzon Basın Tarihi**, Kuzey Gazetecilik Matbaacılık, Trabzon 1989, s.15.

⁴² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, 55.

⁴³ İshak Güven, **Kalkandere Tarihi**, Kaya Matbaacılık, İstanbul 1998, s.12.

ayrılır. Rize nahiyesine kadı tayin edilmek suretiyle, kaza haline getirilir. Ayrıca bölgeden dışarıya sürgünler yapılırken, dışarıdan pek çok aile de, sürgün yoluyla veya gönüllü olarak Rumların boşalttığı topraklara yerleştirilir.⁴⁴

Yapılan düzenlemelere rağmen, Trabzon ve çevresinin uzun bir müddet eyalet teşkilâtına bağlanmadığı görülmektedir. Devlet merkezinden zaman zaman bazı vezir ve önemli şahsiyetler gönderilmesine rağmen, bölge genellikle müstakil idareci ve kumandanlar marifetiyle, kalelerde dizdar ve subaşılar, şehir ve kasabalarda ise kadı ve ümeralar vasıtasıyla idare edilir.⁴⁵ Rize'nin Trabzon eyaletine bağlı bir kaza olarak idarî kimlik kazanması da, XVI. yüzyılda gerçekleşir.⁴⁶ XVI. yüzyılda Trabzon sancağına bağlı kazalardan biri olan Rize, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da idarî olarak bu bağlılığını sürdürür.⁴⁷ Bu yüzyıllarda savaş bölgelerinin dışında ve uzağında kalmış, bölgede önemli bir iç karışıklık olmamıştır.⁴⁸

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı idarî teşkilâtında birtakım düzenlemeler yapılır. Eyaletlerin yerine büyük vilayetler kurularak, Trabzon eyaleti, Trabzon Merkez, Canik, Gümüşhane ve Lazistan sancaklarından oluşan bir vilayet haline getirilir. Rize bu dönemde, Trabzon Merkez Sancağına bağlı kaza durumundadır.⁴⁹ M. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Berlin Antlaşması'nda (M. 3 Mart 1878) Batum Ruslara bırakılınca, Rize kazası Kurâ-i seb'a, Mapavri ve Karadere nahiyeleriyle birlikte Lazistan sancağına dâhil edilerek sancak merkezi haline getirilir.⁵⁰ Rize tarihinde XIX. yüzyılın önemli olaylarından biri de, Rize âyanı Batum kalesi muhafızı Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın isyanı ve öldürülmesidir (M. 1814-1817).⁵¹ Tuzcuoğlu ailesine mensup âyanların M. 1818-1821 ile M. 1832-1834 yıllarında sürdürdükleri isyanlar, Memiş Ağa'nın yeğeni Abdülkadir'in idamı, diğer aile

⁴⁴ Bilgin, agm, **Rize**, s.30.

⁴⁵ M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", **Belleten**, TTK Basımevi, Ankara 1962, XXVI, sy.102, s.293.

⁴⁶ Sarıkaya, **age**, s.14.

⁴⁷ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Rize", **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.42.

⁴⁸ Ak, **Rize Tarihi**, s.112.

⁴⁹ Albayrak, **Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış**, s.27-28.

⁵⁰ Bilgin, agm, **Rize**, s.48.

⁵¹ Karpuz, **age**, s.11.

fertlerinden bir kısmının ise Rusçuk ve Varna'ya sürgün edilmesiyle, 1834 yılında ortadan kaldırılmıştır.⁵²

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'nda ilk işgale uğrayan yerlerden biri olan Rize, Rus bombardımanı ve taarruzuna uğramış, 1916 yılında Ruslar tarafından işgal edilerek, iki yıl işgal altında kalmıştır. 1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilâli'nin çıkması üzerine, Ruslar bütün cephelerden çekilmek zorunda kalınca,⁵³ Rize de 2 Mart 1918 tarihinde Rus işgalinden kurtulmuştur. Ancak Rus ordusunun Rize'den çekilmesi sırasında, orduda bulunan Ermeniler, Rize'deki birçok camiyle birlikte Rize çarşısını ateşe vermişlerdir.⁵⁴

Cumhuriyet dönemine kadar sancak merkezi olan Rize, 20 Nisan 1924 tarihinde vilayet haline getirilir.⁵⁵ 1933 yılında Artvin ve Rize, "Çoruh vilayeti" adı altında birleştirilir.⁵⁶ 2 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe giren 2885 sayılı kanunla, Erzurum'un Yusufeli ilçesi, Rize'nin Pazar ilçesinden sonraki arazi parçası, ilçe ve bucakları alınmak suretiyle bugünkü Artvin ili, "Çoruh" adıyla vilayet olur. Böylece Rize, tek ilçesi olan Pazar'la il olarak kalır.⁵⁷

Günümüzde Rize'nin Merkez, Ardeşen, Çamlıhemşin, Çayeli, Derepazarı, Fındıklı, Güneysu, Hemşin, İkizdere, İyidere, Kalkandere ve Pazar olmak üzere 12 ilçesi bulunmaktadır.⁵⁸

II. OSMANLI ŞER'İYYE MAHKEMELERİ VE ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GENEL BAKIŞ

Osmanlı Devleti'nde kadı veya nâiblerin, şer'î hükümlere göre yargılamada buldukları resmî dairelere "*şer'iyye mahkemeleri*" adı verilir.⁵⁹ Şer'iyye

⁵² Bostan, agmd, **DİA**, XXXV, 148.

⁵³ Sarıkaya, **age**, s.191.

⁵⁴ Çakan, **age**, s.440.

⁵⁵ **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize**, s.7.

⁵⁶ Ak, **Rize Tarihi**, s.207.

⁵⁷ M. Erdal Eren, "Tarih ve Kültür Kentimiz Rize'de Özgün Veya İşlevini Kaybetmiş Kâğıt ve Taş Yapıların Korunmasına Ait Öneriler", **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.328.

⁵⁸ İhsan Topaloğlu, **Rus İşgalinde Rize**, Karadeniz Yazarlar Birliği, Trabzon 1997, s.6.

mahkemelerini ifade etmek için, “*mehâkim-i şer‘iyye*”, “*meclis-i şer‘*”, “*meclis-i şer‘-i enver*” ve “*meclis-i şer‘-i nebevî*” gibi tabirler de kullanılır.⁶⁰

Şer‘iyye mahkemeleri, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Tanzimat dönemine gelinceye kadar, her türlü hukukî meselenin çözüme kavuşturulduğu bir merci durumundaydı.⁶¹ Şer‘iyye mahkemelerindeki görevlilerin başında, karar mercii olan kadı gelirdi. Kadılık, Osmanlı adliye teşkilâtında son derece önemli bir vazife olduğu için, bu vazifeye tayin edilecek kişinin Müslüman, akıllı, bâliğ, hür, dürüst ve güvenilir olmasının yanı sıra,⁶² medresenin yüksek derecelerinden mezun olması gerekirdi.⁶³ Buldukları bölgedeki her türlü şer‘î ve örfî davalara bakmak, kadıların en temel göreviydi.⁶⁴ Bunun yanı sıra kadılar, sefer esnasında ordu ihtiyaçlarının temini, avârız hanelerinin kaydı ve bununla ilgili vergilerin toplanması, vakıf mütevellilerinin ve medreselerin kontrolü,⁶⁵ gelen ferman ve emirlerin halka ulaştırılması,⁶⁶ esnafın sattığı her türlü ticarî emtiaya narh koyma gibi askerî, malî, beledî pek çok alanda yetki sahibiydiler.⁶⁷

Şer‘iyye mahkemelerinde kadıya yardımcı olan bazı görevliler vardı. Bunlar; kadının en önemli yardımcısı ve vekili olarak, kadı adına muhtelif hizmetlerde vazife gören *nâibler*,⁶⁸ vefat eden kişinin terekesini vârisleri arasında taksim eden *kassâmlar*,⁶⁹ davacı ve davalının mahkemeye celbi ve muhâkeme esnasında mahkemede asayişin temininden sorumlu olan *muhzırlar*,⁷⁰ mahkeme i‘lâmlarının icrâsı, hukuken kesinleşen

⁵⁹ Halit Ongan, **Ankara’nın 1 Numaralı Şer‘iyye Sicili**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1958, s.XXI.; Ahmet Akgündüz, **Şer‘iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, I, 77.

⁶⁰ Akgündüz, **Şer‘iyye Sicilleri**, I, 76.

⁶¹ Mehmet Âkif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2010, s.78.

⁶² Abdullah Saydam, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Derya Kitabevi, Trabzon 1999, s.284.; Fahreddin Atar, **İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.97.

⁶³ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2003, s.201.

⁶⁴ Saydam, **age**, s.287.

⁶⁵ İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1994, s.41-42.

⁶⁶ Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, II, 67.

⁶⁷ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, y.y., Isparta 1997, s.237.

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı**, TTK Basımevi, Ankara 1965, s.117.; Mehmet İpşirli, “Nâib (Osmanlılar’da)”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 312.

⁶⁹ Sait Öztürk, “Kassâm”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 579.

⁷⁰ Recep Ahıskalı, “Muhzır”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 85.

bedenî ve nakdî cezaların infazı gibi vazifeleri ifa eden *çavuşlar*,⁷¹ muhâkeme esnasında tarafların ifadesini, şahitlerin beyanını ve kadının kararını usûlüne uygun bir şekilde sicile kaydetmek ve mahkemeye ilgili yazışmaları yürütmekle görevli *kâtipler*,⁷² mahkemelerde celb ve tebliğ işleriyle vazifeli *mübâşirler*,⁷³ mahkemede alınan kararları tatbik etmek ve merkezden gelen emirlerin uygulanmasını sağlamakla görevli *subaşilar*,⁷⁴ şahitlerin güvenilirliğini soruşturan *tezkiye memurları*,⁷⁵ mahkeme kapısının önünde durarak mahkemeye başvurmak isteyenleri sıraya koyan *kapıcılar*, muhâkeme esnasında güvenliği sağlayan, lüzumsuz söz ve uygunsuz davranışlara engel olan *hademeler*,⁷⁶ farklı etnik unsurların yaşadığı bölgelerde vazife gören *tercümanlar*⁷⁷ şeklinde sıralanabilir.

Şer‘iyye mahkemelerinde, şer‘î ve hukukî bütün davalar Hanefî mezhebine göre karara bağlanırdı.⁷⁸ Ancak davalı davasına diğer üç mezhepten birine göre bakılmasını talep edebilirdi.⁷⁹ Taraflar her türlü hukukî meselede mahkemeye bizzat veya vekilleri aracılığıyla müracaat edebilirlerdi.⁸⁰ Şer‘iyye mahkemelerinde yargılama alenî olarak icra edilirdi. Bunun en önemli göstergesi, muhâkeme esnasında kadının yanında bulunan müşâhit heyetinin varlığıydı.⁸¹ “*Şuhûdu ’l-hâl*”, “*udûlu ’l-müslimîn*” de denilen bu topluluk davanın değil, mahkemede yapılan yargılamanın müşâhitleriydi.⁸² Yargılamaya müdahale etme hakları olmamakla birlikte, kadı gerektiğinde bu kişilerden davayla ilgili mütâlaa isteyebilirdi.⁸³

⁷¹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk-İslam Hukuk Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, I, 280.

⁷² Mehmet Âkif Aydın, “Osmanlı’da Hukuk”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, I, 401.; Ortaylı, **Osmanlı Devletinde Kadı**, s.64.

⁷³ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul 1993, II, 592.

⁷⁴ Ortaylı, **Osmanlı Devletinde Kadı**, s.35.

⁷⁵ Saydam, **age**, s.289.

⁷⁶ Halil Cin-Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yayınları, Konya 2003, s.161.

⁷⁷ Mehmet İpşirli, “Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1998, I, 265.

⁷⁸ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s.83.

⁷⁹ Halil İnalıcık, “Mahkeme”, **İA**, MEB, İstanbul 1988, VII, 151.

⁸⁰ Saydam, **age**, s.296.

⁸¹ Nâsi Aslan, **İslam Yargılama Hukukunda Şuhûdu’l-hâl Jürî: Osmanlı Devri Uygulaması**, Beyan Yayınları, İstanbul 1999, s.53.

⁸² Aydın, “Osmanlı’da Hukuk”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, I, 399.

⁸³ Yaşar Anıl Şahin, **Osmanlı’da Kadılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.51.

Şer‘iyye mahkemeleri Osmanlı Devleti’nin başlangıcından Tanzimat dönemine gelinceye kadar, hukukî ihtilafların çözüme kavuşturulduğu temel müessese olmuştur.⁸⁴ Bu dönemden itibaren yeni mahkemelerin kurulması, şer‘iyye mahkemelerinin yetki sahasının daralmasına yol açmış, II. Meşrutiyetle birlikte aslî ve genel mahkeme olma özelliği sona ermiştir.⁸⁵

Osmanlı mahkemelerinde kadınların çeşitli davalara dair vermiş oldukları hükümleri, merkezden kendilerine gelen emir ve fermanları ihtiva eden defterlere “şer‘iyye sicilleri” adı verilir.⁸⁶ Bu defterlere “kadı sicilleri”, “kadı divanı”, “mahkeme kayıtları”, “sicillât-ı şer‘iyye”, “şer‘iyye defterleri”, “şer‘î mahkeme vesikaları”, “sicillât defteri”, “zabt-ı vekāyi‘ sicilleri” de denir.⁸⁷

Osmanlı Devleti’nde her kadının mahkemede mutlaka bir sicil defteri bulundurması gerekirdi. Şer‘î mahkemelerde verilen her türlü karar, asıllarına uygun bir şekilde bu defterlere kaydedilirdi.⁸⁸ Şer‘iyye sicilleri kadıdan kadıya demirbaş eşya olarak intikal ederdi.⁸⁹ Bu defterler şekil itibariyle uzun boylu ve dar enli olurdu. Yazıları genellikle ta‘lîk kırması olup, kâğıtları son derece parlak ve sağlamdı.⁹⁰ Defterlerin ilk sayfasında genelde ait olduğu yıl ve o yıl vazifede olan kadının ismi yazardı.⁹¹ Sicillerde yer alan kayıtlar, “sakk-ı şer‘î” denilen belli bir usûl ve kaideye göre kaleme alınırdı.⁹²

Osmanlı dönemi şer‘iyye sicillerinde yer alan belgeler, “mahkemedeki işlemler sonucu oluşanlar”, “başka makamlardan gelen ve sicile kaydedilen belgeler” olmak

⁸⁴ Cin-Akyılmaz, **age**, s.154.

⁸⁵ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.237.

⁸⁶ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s.109.; Pakalın, **age**, II, 383.

⁸⁷ M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, **Bellekten**, TTK Basımevi, Ankara 1943, VII, sy.27, s.408.; Ziya Kazıcı, “Osmanlı Müesseselerinin Yazılı Kaynakları”, **İSTEM**, Sebât Ofset Matbaacılık, Konya 2005, yıl: 3, sy.5, s.113.; Yunus Uğur, “Şer‘iyye Sicilleri”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 8.; Akgündüz, **Şer‘iyye Sicilleri**, I, 17.

⁸⁸ Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1300, s.602-603.

⁸⁹ Kazıcı, agm, **İSTEM**, sy.5, s.114.

⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Şer‘î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, V, sy.29, s.366.

⁹¹ T. Mümtaz Yaman, “Şer‘î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, Ulus Basımevi, Ankara 1938, XII, sy.68, s.154.

⁹² Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s.116.

üzere iki grupta ele alınabilir.⁹³ Kadının hükmünü ihtiva etmeyen, taraflardan birinin ikrarıyla diğerinin bu ikrarı tasdikini gösteren *hüccetler*,⁹⁴ kadının bir davada verdiği kararı ihtiva eden *i'lâmlar*,⁹⁵ halk tarafından çeşitli konularda mahkemeye hitaben yazılan şikâyet dilekçeleriyle, kadının icra makamlarına arz ettiği yazılı kayıtları ihtiva eden *ma'rûzlar*,⁹⁶ birinci grupta yer alan belge çeşitleridir.

Umumî ve hususî durumlarda padişah tarafından gönderilen *berat, ferman ve nişanlar*, sadrazam, vezir, defterdar, beylerbeyi ve kadıasker gibi yüksek rütbe sahibi vazifelilerin yazılı emirlerini ihtiva eden ve bu makamlarca gönderilen *buyruhdular*, üstten alta veya aynı seviyedeki makamlar arası yazılan resmî belge anlamına gelen *tezkereler*, mîrî arazide veya gayr-ı sahih vakıflarda tasarruf hakkına sahip olan kişilere, yetkili makam ve şahıslarca verilen *temessükler* ise,⁹⁷ ikinci grupta yer alan belge çeşitlerini oluşturur.

Şer'iyeye sicillerinde her türlü dava kaydıyla resmî mahiyetteki emir ve yazıların yanı sıra, çeşitli fetva suretleri, tabiî afetlere dair kayıtlar,⁹⁸ şehirlerdeki esnaf grupları, bunların meslekleri ve ürettikleri malların çeşitleri, halktan toplanan vergilerin miktarı, şehirde yürütülen imar faaliyetleri, bu faaliyetlerde kullanılan malzemelerin çeşit ve fiyatlarına dair bilgiler de bulmak mümkündür.⁹⁹ Bu bakımdan şer'iyeye sicillerinin, Osmanlı Devleti'nin idarî, ictimai, iktisadî, askerî ve hukukî tarihi açısından önemli bir kaynak olduğu şüphesizdir.¹⁰⁰

Günümüze ulaşan şer'iyeye sicilleri, Osmanlı Devleti'nin son 450 yılına aittir. Önceki yıllara ait siciller ise, savaşlar, düşman işgali, tabiî afetler ve uzun yıllar uygun olmayan ortamlarda bırakılmaları gibi sebeplerle günümüze ulaşamamıştır.¹⁰¹ Sicillerin bir kısmı da, zamanında Osmanlı Devleti'nin bir parçası veya eyaleti olup, bugün

⁹³ Uğur, agmd, **DİA**, XXXIX, 9.

⁹⁴ Mustafa Oğuz-Ahmet Akgündüz, "Hüccet", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 446.

⁹⁵ Ahmet Akgündüz, "İ'lâm", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 72.

⁹⁶ Akgündüz, **Şer'iyeye Sicilleri**, I, 37.

⁹⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994, s.197.; Akgündüz, **Şer'iyeye Sicilleri**, I, 39-46.

⁹⁸ Ongan, **age**, s.X.

⁹⁹ Rifat Özdemir, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru", **Fırat Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler**, Elazığ 1987, I, sy.1, s.192-193.

¹⁰⁰ Ongan, **age**, s.XI.

¹⁰¹ Kazıcı, agm, **İSTEM**, sy.5, s.114.

Türkiye sınırları dışında yer alan bazı ülkelerde kalmıştır.¹⁰² Mevcut sicillerle ilgili bazı katalog çalışmaları yapılmış olmakla birlikte,¹⁰³ Türkiye'deki bütün siciller hakkında kesin bir rakam verilememektedir.

Günümüzde Başbakanlık Osmanlı Arşivi bünyesinde muhafaza edilen Rize şer'iyeye sicilleri, Rize merkez kazasının köy ve mahalleleriyle, Rize merkez'e bağlı Karadere (Kalkandere), Kurâ-i seb'a (İkizdere) ve Mapavri (Çayeli) nahiyelerinin köylerine ait mahkeme kayıtlarını ihtiva etmektedir. 1487-1509 demirbaş numaralarıyla kayıtlı olan, Rize'ye ait toplam 23 defterdeki belgeler, H. 1270-1332 (M. 1854-1914) yıllarına aittir. Çalışmamızın M. 1850-1900 yıllarıyla ilgili olması sebebiyle, ilk 18 defterin incelenmesi yoluna gidilmiş, 1505-1509 demirbaş numaralı Rize şer'iyeye sicilleri ise değerlendirme dışında bırakılmıştır. Araştırmamızın esasını oluşturan 18 defterin özellikleri kısaca şu şekildedir.¹⁰⁴

1487 Nolu Defter: Defterin tamamı 91 varaktır. 83. varakta yer alan Arapça hitam kaydından sonraki varaklar numaralandırılmamış olup, Rize'nin muhtelif camilerine ait evkafın H. 1265-1272 (M. 1848-1856) yıllarına ait muhasebe kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterde toplam 505 kayıt olup, önemli bir kısmı tereke tahririyle ilgilidir. Kayıtlardan 2'si iptal edilmiş, 1'i eksik bırakılmış, 1'i de mükerreren yazılmıştır. Defterdeki kayıtlar H. 1270-1273 (M. 1854-1857) yıllarına aittir.

¹⁰² Atilla Çetin, "Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'iyeye Sicilleri Hakkında", **İslâm Medeniyeti Mecmuası**, Dilek Matbaası, İstanbul 1981, V, sy.1/Ocak 1981, s.49.

¹⁰³ Bu konuyla ilgili yapılmış çalışmalar için bkz. Osman Ersoy, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, XXI, sy.3-4/ Temmuz-Aralık 1963, s.33-65.; Mücteba İlgürel, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1975, sy.28-29/1974-1975, s.123-166.; Yusuf Halaçoğlu, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru (Adana Şer'iyeye Sicilleri)", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, sy.30/Mart 1976, s.99-108.; Yusuf Oğuzoğlu, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1982, XIV, sy.25/1981-1982, s.343-360.

¹⁰⁴ Rize şer'iyeye sicillerinden 1505 nolu defter R. 1322-1323 (M. 1906-1907), 1506 nolu defter H. 1322-1326 (M. 1904-1908), 1507 nolu defter R. 1323-H. 1326 (M. 1907-1908), 1508 nolu defter H. 1329-1331 (M. 1911-1913), 1509 nolu defter ise H. 1331-1332 (M. 1913-1914) yıllarına ait mahkeme kayıtlarını ihtiva etmektedir.

1488 Nolu Defter: 135 varaktan oluşan defterde, toplam 523 kayıt bulunmaktadır. 1'i iptal edilmiş olan kayıtların önemli bir bölümü, tereke tahririyle ilgilidir. Defter H. 1273-1276 (M. 1857-1859) yıllarına aittir.

1489 Nolu Defter: 140 varaktan oluşan defterde 718 kayıt vardır. 2'si iptal edilen kayıtların önemli bir kısmını, tereke tahriri oluşturmaktadır. Defterdeki kayıtlar H. 1276-1278 (M. 1859-1861) yıllarına aittir.

1490 Nolu Defter: H. 1278-1280 (M. 1861-1863) yıllarına ait olan defter, 100 varaktan oluşmaktadır. Defterdeki 415 kaydın 1'i sehven yazılmış olup, büyük bir kısmı tereke tahririyle ilgilidir.

1491 Nolu Defter: H. 1280-1282 (M. 1863-1865) yıllarına aittir. 141 varaktan oluşan defterde, toplam 581 kayıt vardır. Kayıtlardan 1'i iptal edilmiştir. Bu defterde de, tereke tahririyle ilgili kayıtlar önemli bir yekûnu oluşturmaktadır.

1492 Nolu Defter: 131 varaktan oluşan defterdeki kayıt sayısı 251'dir. Kayıtlardan 1'i iptal edilmiştir. H. 1283-1284 (M. 1867-1868) yıllarına ait olan defterin sonunda, Arapça hitam kaydı bulunmaktadır.

1493 Nolu Defter: H. 1284-1286 (M. 1868-1869) yıllarına aittir. 150 varaktan oluşan defterde [1b], [2a] ve [2b] numaralı varaklarda, defterde yer alan 123 kaydın listesi verilmiştir. 3 ve 4. varaklar boş bırakılmış olup, dava kayıtları 5. varaktan başlamaktadır. 5 ila 87. varaklara ayrıca Arabî sayılarla sayfa numarası verilmiştir. Defterde toplam 482 kayıt olup, kayıtların 2'si iptal edilmiştir.

1494 Nolu Defter: H. 1284-1292 (M. 1867-1875) yıllarına ait olan defter, Rize adına kayıtlı ise de, davaların tamamına yakını Lazistan sancağına bağlı Batum kazasına aittir. Bu sebeple sadece Rize'yle ilgili kayıtlar çalışmaya dâhil edilmiştir.

1495 Nolu Defter: H. 1286-1287 (M. 1869-1871) yıllarına ait olan defter, toplam 130 varaktır. 53. varak defterde bulunmamaktadır. [54a] nolu varağın baş kısmında eksik bir davanın bulunması, 53 nolu varağın kaybolduğunu göstermektedir. 755 kaydın bulunduğu defterde, kayıtların önemli bir kısmı borç-alacak, mübâya'a ve ferâğla ilgilidir.

1496 Nolu Defter: 123 varaktan oluşan defter, H. 1287-1289 (M. 1871-1872) yıllarına aittir. Defterde toplam 480 kayıt yer almaktadır. Kayıtların büyük çoğunluğu borç-alacak davalarıyla ilgilidir.

1497 Nolu Defter: H. 1292-1293 (M. 1875-1876) yıllarına aittir. 104 varaktan oluşan defterde 310 kayıt mevcuttur. Kayıtlardan 1'i iptal edilmiştir. 6. varaktan itibaren, deftere hem varak hem de sayfa numarası verilmiştir.

1498 Nolu Defter: H. 1293-1296 (M. 1876-1879) yıllarına aittir. İlk 10 varağın yanı sıra, [21a], [35b], [66b], [99a], [157a] ve [157b] numaralı varaklar da boş bırakılmıştır. Defterin yazılı kısmı 11 ila 187. varaklar arasındadır. 187. varaktan sonraki kısım boştur. 11. varaktan itibaren deftere sayfa numarası da verilmiştir. Defterdeki toplam kayıt sayısı 396'dır.

1499 Nolu Defter: 189 varaktan oluşan defterde, 535 kayıt bulunmaktadır. Kayıtların önemli bir kısmı tereke tahririyle ilgilidir. [26b] numaralı varak boş bırakılmıştır. 5. varaktan itibaren, deftere sayfa numarası da verilmiştir. Defterdeki kayıtlar H. 1296-1297 (M. 1879-1880) yıllarına aittir.

1500 Nolu Defter: H. 1306-1308 (M. 1888-1891) yıllarına ait olan defter, 186 varaktan ibarettir. Deftere başından itibaren sayfa numarası da verilmiştir. Defterde toplam 617 kayıt olup 1'i iptal edilmiştir. Kayıtlar umumiyetle terekeye dair muhtelif tasarruflar ve borç-alacak konularıyla ilgilidir.

1501 Nolu Defter: 202 varak/400 sayfadan ibaret olan defterde, 740 kayıt yer almaktadır. Kayıtlar ekseriyetle terekeye dair muhtelif tasarruflar ve borç-alacak konularıyla ilgilidir. Defter H. 1308-1311 (M. 1891-1894) yıllarına aittir. Defterde dava kayıtlarına da numara verilmiştir.

1502 Nolu Defter: H. 1311-1314 (M. 1894-1897) yıllarına ait dava kayıtlarını ihtiva etmektedir. 202 varaktan oluşan defterde, toplam 861 kayıt yer almaktadır.

1503 Nolu Defter: 236 varaktan oluşan defterde, 882 kayıt bulunmaktadır. 63 numaralı varak boş bırakılmıştır. Defterdeki kayıtlar H. 1314-1318 (M. 1897-1900) yıllarına aittir.

1504 Nolu Defter: H. 1318-1322 (M. 1900-1904) yıllarına aittir. 286 varak olan defterdeki kayıt sayısı 1099'dur. Çalışmamızın M. 1850-1900 yıllarıyla ilgili olması sebebiyle, defterin sadece ilk 63 varağında yer alan H. 1318 (M. 1900-1901) tarihli 235 kaydı incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİK YÖNÜYLE XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RİZE'DE AİLE HAYATI

İnsanlığın başlangıcından bu yana varlığını sürdürögelmiş bir müessese olan aileyi, akrabalık ilişkisiyle birbirine bağılı fertlerin meydana getirdiğı topluluk olarak ifade etmek mümkündür.¹⁰⁵ Ailenin toplumun en temel ögesi olması hasebiyle, aileyi incelemenin ait olduğı toplumu da incelemek anlamına geldiğı söylenebilir.¹⁰⁶ Dolayısıyla şer‘iyye sicillerinden hareketle Osmanlı dönemi Rize ailesinin sosyal, ekonomik, dînî ve kültürel yönleriyle ele alındığı bu çalışmada, Rize'nin toplum hayatına da ışık tutulmuş olacaktır.

I. SOSYAL YÖNÜYLE RİZE'DE AİLE HAYATI

A. AİLENİN TEŞEKKÜLÜ

Ailenin evlenme ile teşekkül ettiğı ve meşruiyet kazandığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Evlenme konusuna geçmeden önce, sicillerde yer aldığı ölçüde evlenmeye hazırlık süreci üzerinde durulacaktır.

1. Evliliğe Hazırlık Süreci

a. Nişanlanma

Şer‘iyye sicillerinde “namzed olma” şeklinde geçen nişanlanma, aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle kadının, birbiriyle evlenmeyi karşılıklı olarak

¹⁰⁵ Ali Osman Orum, **İslâm'da Kadın ve Aile Hukuku**, Öz Kâğıtçılık-Matbaacılık, Eskişehir 2006, s.4.; Mehmet Âkif Aydın, “Aile”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, 196.; Aile kavramıyla ilgili çeşitli tanımlar için bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB, İstanbul 1969, s.6-8.; Mustafa Erkal, **Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme**, Mayaş Yayınları, Ankara 1984, s.96.; Birsen Gökçe, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, der. Beylü Dikeçliçil-Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 205-207.; Rezan Şahinkaya, “Türk Aileleri Hangi Yönlerden Birbirlerine Farklılıklar Gösterirler”, **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, der. Beylü Dikeçliçil-Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 38.

¹⁰⁶ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâtih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982, Yıl: Mart 1980/81, sy.33, s.147.

vaad etmeleri anlamına gelir.¹⁰⁷ Nişanlılık süresiyle ilgili olarak, gerek İslâm hukukunda gerekse geleneklerimizde tesbit edilmiş belli bir süre bulunmamaktadır. Bu sebeple nişanlılık dönemi birkaç günle sınırlı olabileceği gibi, uzun yılları da ihtiva edebilir.¹⁰⁸ Evliliğe hazırlık süreci olarak da ifade edebileceğimiz bu dönemde amaç, evlenecek kız ve erkeğin birbirini tanınması, evlenmeye mâni bir durum olduğu takdirde, bunun nikâhtan önce ortaya çıkmasıdır.¹⁰⁹

Nişanlanma bir akit olmayıp, tarafların evlenme niyetlerini ortaya koydukları evlenme vaadinden ibarettir.¹¹⁰ Bu sebeple nişanlı erkek veya kız, istediği takdirde nişandan vazgeçebilir.¹¹¹ İsteği dışında nişanı bozulan kimse, mahkemeye müracaat ederek karşı tarafı evlenmeye zorlayamayacağı gibi, herhangi bir tazminat talebinde de bulunamaz.¹¹² Ancak nişanlılık sürecinde mehre mahsuben verilen para veya mal, karşı tarafın elinde mevcutsa aynen, kullanılmış veya telef olmuşsa bedel olarak iade edilir. Tarafların birbirlerine verdikleri nişan hediyeleri ise hibe sayıldığından, sadece mevcut olduğu takdirde geri alınabilir.¹¹³

Üzerinde çalıştığımız şer‘iyye sicillerinde namzedlikle ilgili bazı kayıtların yer alması,¹¹⁴ Rize’de ailenin teşekkülü sürecinde nişanlanmanın var olan bir uygulama olduğunu göstermektedir. Ancak nişanlanmanın nikâh akdi gibi hukukî bir değere sahip olmamasının da etkisiyle,¹¹⁵ söz konusu kayıtlar nişanın yapılmasından ziyade, taraflardan birinin nişandan vazgeçmesi ve bunun sonuçlarıyla ilgilidir.

¹⁰⁷ Halil İbrahim Acar, “Nişan”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 152.

¹⁰⁸ Ahmet Güneş, “İslâm Hukuku Açısından Nişanlanma”, **Dinî Araştırmalar**, Öncü Basımevi, Ankara 2008, Yıl: Eylül-Aralık 2007, X, sy.29, s.166.

¹⁰⁹ Hayreddin Karaman, **İslâm’da Kadın ve Aile**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1993, s.230.; Saim Savaş, “Fetva ve Şer‘iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 505.

¹¹⁰ Hamza Aktan, “Nişanlanma”, **İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2006, III, 1576.

¹¹¹ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkı Ansiklopedisi**, trc. Ahmet Efe vd., Risale Basın-Yayın, İstanbul 1992, IX, 25.

¹¹² Mehmet Âkif Aydın, **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 1985, s.14.

¹¹³ Nuri Kahveci, **İslâm Hukuku Açısından Nişanlılık**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, s.97-98.; Aydın, **Aile Hukuku**, s.14.; Zuhaylî, **age**, IX, 25-26.

¹¹⁴ **Rize Şer‘iyye Sicili**; 1490/51a.; 1491/120b, 125a, 137b.; 1492/3a, 61b, 98b.; 1496/18a.; 1499/14b.

¹¹⁵ Savaş, **agm**, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 504.

Nişanlanmayla ilgili sicillere yansıyan kayıtlar incelendiğinde, Rize’de nişandan vazgeçme hadisesinin, hem kızlar¹¹⁶ hem de erkekler için¹¹⁷ geçerli olduğu görülmektedir. Nişanın erkek tarafından bozulması halinde, erkeğin bizzat kendisi mahkemede hazır bulunurken, kız ise vekille temsil edilmiştir.¹¹⁸ Erkeğin nişanı hangi ifadelerle bozduğu da, kayıtlarda açık bir şekilde yer almaktadır. H. 1296 (M. 1879) tarihli dava kaydına göre, Rize’nin Aron (Sütlüce)¹¹⁹ köyünden Sofioğlu Molla Kasım’ın, 15 sene önce aynı köyden Safioğlu Ali’nin kendisine namzed ettiği kızı Zeliha’yı tezevvüden fâriğ olup, mahkemede “*Nefsini dilediği kimseye tezvîc ve inkâh eylesin.*” diye beyanda bulunması, bu durumun en belirgin örneklerinden birini teşkil etmektedir.¹²⁰

Nişanın kız tarafından bozulmasıyla ilgili kayıtlarda, kızın mahkemeye başvurarak herhangi bir beyanda bulunmadığı görülmektedir. Ancak kendisine verilen nişan hediyelerini iade etmesi,¹²¹ nişanlısı hâricinde başka bir şahısla evlenme niyetinde olması¹²² hatta evlenmesi,¹²³ nişandan vazgeçtiğini açıkça göstermektedir. Mesela Hohol (Soğukçeşme) köyünden Alioğlu kerimesi (kızı) Zeliha, Mahanca (Tuğlalı) köyünden Haytaoğlu Abdülaziz ile nişanlı olduğu halde, başkasıyla evlenme niyetinde olduğundan, nişan namıyla kendisine verilen nakit para ile eşyayı, H. 1284 (M. 1868) yılında Abdülaziz’in evinde tamamen kendisine teslim etmiştir. Abdülaziz, 4 ay sonra mahkemeye başvurarak, H. 1282 (M. 1865) yılında Zeliha’yla vekâleten evlendikleri iddiasında bulunmuşsa da, bu iddiası mahkeme tarafından kabul görmemiştir.¹²⁴

Rize’de gerek kız gerekse erkeklerin nişandan vazgeçme sebepleri, kayıtlarda açık bir şekilde yer almamaktadır. Bununla birlikte tarafların izni ve rızası olmadan¹²⁵

¹¹⁶ R.Ş.S.; 1490/51a.; 1491/120b, 125a, 137b.; 1492/98b.

¹¹⁷ R.Ş.S.; 1492/3a.; 1499/14b.

¹¹⁸ R.Ş.S.; 1492/3a.; 1499/14b.

¹¹⁹ Rize kazasına bağlı köy ve mahallelerin günümüzdeki adlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, **DH. İD. 97-2/25.**; BOA, **DH. İ. UM. 48/18.**; Dâhiliye Vekâleti, **Son Teşkilât-ı Mülkiye’de Köylerimizin Adları**, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s.615-618.

¹²⁰ R.Ş.S.; 1499/14b.

¹²¹ R.Ş.S.; 1492/98b.

¹²² R.Ş.S.; 1491/120b, 137b.; 1492/98b.

¹²³ R.Ş.S.; 1491/125a.; 1492/61b.

¹²⁴ R.Ş.S.; 1492/98b.

¹²⁵ R.Ş.S.; 1492/61b.

veya küçüklüklerinde aile büyükleri tarafından yapılan nişanlamaların,¹²⁶ vazgeçmelerinde etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca nişanlılık sürecinin kız ve erkeğin birbirini tanımaya vesile olduğu ve bu süreçte anlaşamadıkları takdirde nişanı bozdukları da söylenebilir.¹²⁷

Yukarıda da ifade edildiği üzere, nişandan vazgeçilmesi durumunda, nişanlılık sürecinde verilen mehir ve hediyelerin iadesi gündeme gelmektedir. İncelediğimiz sicillerde, bu süreçte mehrin ödendiğine dair kesin bir kayıt yoktur. Ancak nişan namıyla kız tarafına verilen bazı hediyelere rastlanmaktadır. Bunlar her biri 6 kuruşluk¹²⁸ 40 adet beşlik altın, her biri 100 kuruşluk 2 Mahmudiye altını, 200 kuruşluk 1 gümüş hamâil, 50 kuruşluk 1 gümüş yüzük olmak üzere toplam 690 kuruşluk altın ve eşya,¹²⁹ 10 kuruşluk 1 fes, 5 kuruşluk 1 çember (bir çeşit başörtüsü), nakit 100 kuruş olmak üzere 115 kuruşluk eşya¹³⁰ ve 700 kuruşluk altından ibarettir.¹³¹ Dolayısıyla verilen hediyeler içerisinde, ilk sırayı altın ve gümüş ziynet eşyası almıştır. Bu hediyelerden farklı olarak, bir kayıta erkeğin nişanlandığı kıza bazı masraflarını karşılaması için, ağırlık adı altında 500 kuruş verdiği görülmektedir.¹³²

Nişanın bozulmasıyla birlikte, gerek ağırlık gerekse nişan namıyla verilenler, genellikle kız tarafından tamamen iade edilmektedir. Bu durumda taraflar arasında alacak vereceğin kalmadığı mahkemede beyan edilerek, ileride çıkması muhtemel malî bir anlaşmazlığın da önlenmesi yoluna gidilmektedir.¹³³ Konuyla ilgili kayıtların sadece birinde, verilen eşyanın iade edilmemesi üzerine, durumun mahkemeye intikal etmesi

¹²⁶ R.Ş.S.; 1491/120b.; 1499/14b.

¹²⁷ R.Ş.S.; 1491/125a, 137b.; 1492/3a, 98b.

¹²⁸ Kuruş, Osmanlı Devleti'nde kullanılan gümüş para birimidir. Avrupa devletlerinin altın ve özellikle de büyük boy gümüş sikkeleri, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı topraklarına da girmiş ve piyasalarda uzun süre kullanılmıştır. İlk Osmanlı kuruşları ise, Sultan III. Ahmed döneminde (M. 1703-1730) darbedilmeye başlanmıştır. Böylece 1 Osmanlı kuruşu = 40 para = 120 akçe üzerinden yeni bir para birimi oluşturulmuştur. **Bkz.** Şevket Pamuk, "Kuruş", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 458.; "Kuruş", **AnaBritannica**, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, XIV, 109.

¹²⁹ R.Ş.S.; 1492/61b.

¹³⁰ R.Ş.S.; 1492/98b.

¹³¹ R.Ş.S.; 1491/125a.

¹³² R.Ş.S.; 1492/3a.; On sekizinci yüzyılın başlarında Konya ailesinde meydana gelen nişanlanmalarda, tarafların birbirlerine verdikleri hediyeler umumiyetle giyecek eşyası olmakla birlikte, bunlar arasında helva gibi çeşitli yiyecek maddelerine de rastlanmaktadır. **Bkz.** İzzet Sak, "Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Âit Konya Şer'îye Sicillerine Göre)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya 2006, Yıl: 2006, sy.16, s.522.

¹³³ R.Ş.S.; 1491/125a.; 1492/3a, 98b.

söz konusudur. Buna göre, İksenit (Kambursirt) Mahallesinden Kavaloloğlu Seyfi, H. 1282 (M. 1865)'te Tiflis'te bulunduğu sırada, emr u icazeti olmaksızın kendisi adına kardeşi Hacı Salih'in Kale Mahallesinden Fatıma'ya nişan tarikiyle teslim ettiği 690 kuruşluk altın ve eşyayı Fatıma'nın teslim etmemesi üzerine, H. 1284 (M. 1868) yılında mahkemeye başvurur. Fatıma'yı mahkemede vekâlet yoluyla temsil eden kişinin, zevc-i dâhili olması dikkat çekmektedir. Neticede karar Seyfi'nin lehine olur.¹³⁴

Nişanlanmayla ilgili kayıtlarda, nişanın ne zaman yapıldığı tam olarak belirtilmediği için, Rize'de tarafların nişanlı durma süresini tesbit etmek pek de mümkün değildir. Sadece bir kayıтта, nişanın yapıldıktan 2 yıl sonra erkek tarafından bozulduğu görülmektedir.¹³⁵ Ayrıca küçük yaşta yapılan nişanlanmalarda nişanlılık süreci, tarafların bulûğa ermesine kadar devam etmektedir. Bu sürenin 15 yılı bulduğu da vâkidir.¹³⁶

b. Beşik Kertmesi ve Evlenmede Aracılık

Rize'de evliliğe hazırlık sürecinde tarafların nasıl tanışıp bir araya geldiğiyle ilgili, sicillerde sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı beşik kertmesi uygulamasıdır. Bilindiği üzere beşik kertmesi, küçük yaştaki kız ve erkek çocukların ileride evlendirilmesine dair, ailelerinin birbirine söz vermesinden ibarettir. Rize'nin kültür hayatına dair kaleme alınan bir çalışmada, 1900'lü yılların başlarında Rize'de beşik kertmesi uygulamasının çok sınırlı da olsa var olduğu ifade edilmiştir.¹³⁷ Şer'iyeye sicillerinde beşik kertmesiyle ilgili sadece üç kayda rastlanması, bu bilgiyi incelediğimiz dönem için de doğrular mahiyettedir.

Konuyla ilgili tesbit edebildiğimiz kayıtların sadece birinde, "beşik kertmesi" ifadesi açıkça geçmektedir. Bu kayda göre, Rize'nin Salarha Atyanoz (Kasarcılar) köyünden Abdurrahmanoğlu Arif, H. 1282 (M. 1865) yılında mahkemeye başvurarak, aynı köyden Gülfe adındaki bâliğa kızla beşik kertmesi olduğunu iddia etmiştir. Gülfe'nin, köylerinden Sofioğlu Kasım adlı şahısla evlenme niyetinde olması ve

¹³⁴ R.Ş.S.; 1492/61b.

¹³⁵ R.Ş.S.; 1492/3a.

¹³⁶ R.Ş.S.; 1499/14b.

¹³⁷ Orhan Naci Ak-Fehmi Rasim Çelik, **Rize Kültür Derlemeleri**, Rize Halk Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Rize 1999, s.3.

mahkemenin bu konuda kendisine izin vermesi, beşik kertmesinin tarafları evlenmeye zorlayıcı bir uygulama olmadığını düşündürmektedir.¹³⁸

Beşik kertmesi olarak kabul edebileceğimiz diğer iki kayıta ise, küçük yaştaki kız çocuklarının babaları tarafından başkasına vaad edilmesi ifadesine yer verilmiştir.¹³⁹ Mesela Perkam (Demirhisar) köyünden Kandemiroğlu Mehmed, H. 1282 (M. 1865)'te mahkemeye başvurarak, aynı köyden Fatıma adlı bâliğa kızı 3 yıl önce babası Mehmed'in kendisine nikâh etmek üzere vaad ettiği halde, Fatıma'nın başkasıyla evlenme niyetinde olduğunu iddia eder. Kandemiroğlu Mehmed, mahkemede Fatıma'nın kendisiyle evlenmesi konusunda tenbih olunmasını talep etmişse de, neticede nikâh davasında haksız olduğu, Fatıma'nın dilediği kimseyle evlenebileceği ikrarında bulunur.¹⁴⁰

Rize'de evlenmeye hazırlık sürecinde hısım, akraba ve komşu gibi şahısların, tarafların aileleri arasında aracılık ettiği de vâkidir.¹⁴¹ Konuyla ilgili bir dava kaydında, aracılığın ücret karşılığında yapıldığı iddiası dikkat çekmektedir. Söz konusu kayda göre, Ğodri (Dağınıksu) köyünden Osman adlı şahıs, H. 1286 (M. 1869) yılında mahkemeye gelerek, 3 yıl önce Perkam (Demirhisar) köyünden İmamoğlu Mehmed Efendi'nin yeğeni İsmail, Mapavri (Çayeli) nahiyesinden Sariosmanoğlu Halid Yazıcı'nın kızı Rabia'yı tezevvüc emelindeyken, Mehmed Efendi'nin, baba ile kızını bu evliliğe razı ettiği takdirde, kendisine ücreti mukabilinde 4 adet yüzlük mecrediye¹⁴² altını (400 kuruş) vermeyi vaad ettiği iddiasında bulunur.¹⁴³ Osman adlı şahıs her ne kadar iddiasını isbatlayamamış olsa da, böyle bir iddianın dile getirilmiş olması bile, evlenmede aracılık ücretinin olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

¹³⁸ R.Ş.S.; 1491/120a.

¹³⁹ R.Ş.S.; 1490/10b.; 1491/132b.

¹⁴⁰ R.Ş.S.; 1491/132b.

¹⁴¹ Ak-Çelik, *age*, s.3.

¹⁴² Mecidiye, Osmanlı padişahı Sultan Abdülmecid'in adına basılan altın ve gümüş paraların genel adıdır. Yeni darbedilen altın mecediyeler, 500 (beş yüzlük), 250, 100 (yüzlük), 50 (yarım) ve 25 (çeyrek) kuruşluktu. Gümüş mecediyeler ise, 20 kuruşluk (1 mecrediye), 10 kuruşluk (yarım mecrediye) ve 5 kuruşluk (çeyrek mecrediye) olarak darbedilmişti. Gümüş mecediyeler halk arasında beyaz mecrediye veya sim mecrediye olarak da anılıyordu. **Bkz.** Ekrem Kolerkılıç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Para**, Doğuş Ltd. Şirket Matbaası, Ankara 1958, s.131-132.; DİA, "Mecidiye", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 239.

¹⁴³ R.Ş.S.; 1495/9a.

2. Evlenme

Ailenin teşekkülü sürecinde, evlenmeyi nişanlanmadan sonra ikinci safha olarak kabul edebiliriz. Aile müessesesinin meşru bir zemine oturması, evlenmeyle mümkündür. Evlenme ise nikâh akdinin yapılmasıyla gerçekleştiği için, öncelikle bu konu üzerinde durulacaktır.

a. Nikâh Akdinin Yapılması

Evlenmeden ibaret olan nikâh,¹⁴⁴ birbirleriyle evlenmelerinde dînen herhangi bir engel bulunmayan bir erkekle kadının, ortak bir hayat ve nesil için bir araya gelmek üzere şahitler huzurunda yaptıkları, taraflara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen alenî ve rızaî bir akittir.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren nikâhlar, ya mahkemelerde bizzat kadı veya nâibi tarafından¹⁴⁶ ya da din adamı -bu genelde mahalle imamı olurdu- tarafından kıyılırdı. Kadı huzurunda kıyılan nikâhlarda, taraflar mahkemeye bizzat başvurabildikleri gibi, vekilleri tarafından da temsil edilebilirlerdi. Bu durumda kadı, taraflar arasında evlenme engelinin bulunup bulunmadığını araştırmakta, evlenmeye mâni bir durum olmadığı takdirde, nikâhı kıyarak şer'iyeye siciline kaydetmekteydi. Mahalle imamı tarafından kıyılan nikâhlarda ise, her nikâh için kadıdan ayrı bir izinnâme¹⁴⁷ almak gerekirdi. Bununla birlikte, kadının veya onun izniyle bir din

¹⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1985, II, 5.

¹⁴⁵ Nevzat Akaltun, **İslâm Aile Hukukunda Nikâh, Evlenme, Talâk, Yemine Ait Soru, Cevap ve Fetvalar**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970, s.13.; Faruk Beşer, **Evlilik ve Nikâh**, Nûn Yayıncılık, İstanbul 1996, s.25.; Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, I, 291.; Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s.190.; Cin-Akgündüz, **age**, II, 70.

¹⁴⁶ Kadılara tevcîh edilen beratlarda şer'î muâmelâtta vazifeleri zikredilirken, "akd-i enkiha" ifadesine de yer verildiği görülmektedir. H. 998 (M. 1590) tarihli bir kadı beratı metni için **bkz.** Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s.85-86.

¹⁴⁷ İzinnâme, aralarında evlenme engeli bulunmayan adayların nikâhlarının kıyılmasına dair, kadı tarafından mahalle imamına hitâben yazılan izin kâğıdı demektir. **Bkz.** Pakalın, **age**, II, 109.; İzinnâme metni ve tahlili için **bkz.** İsmail Ünver, "Bakire İzinnamesi", **OTAM**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994, sy.5, s.529-534.

adamının iştirak etmediği nikâhlar da hukuken geçerli olduğu için, bu tür nikâhların varlığını da kabul etmek gerekir.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde kadı izni olmaksızın muhtemelen yine bir din adamının huzurunda kıyılan nikâhlar geçerli kabul edilmekle birlikte, bu nikâh akitlerini asgariye indirmek için bazı tedbirler alınmıştır. Kadı huzurunda veya kadı izniyle kıyılmayan nikâhlarla ilgili bir ihtilafın mahkemeler tarafından dinlenmemesi bu cümledendir.¹⁴⁹ Tanzimat döneminde de bu tedbirlerin devam ettiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak H. 8 Şevval 1298 (M. 2 Eylül 1881) tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnâmesinin 23. maddesinde nikâh akitlerinin mahkemeden alınan izinnâme üzerine yapıldığı belirtilerek, imamın akdettiği nikâhı 8 gün içerisinde ilmuhaberle sicill-i nüfus memuruna bildirmesi şartı getirilmiştir.¹⁵⁰ Söz konusu tedbirlerle nikâh akitlerinin devletin kontrolünde yapılması, bu sayede tarafların herhangi bir mağduriyet yaşamaması amaçlanmıştır. Ancak bu tedbirlerin uygulamada ne derece etkili olduğu tartışmaya açıktır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize'de gerçekleşen nikâh akitlerini mahkemede yapılanlar, izinnâme yoluyla ve velâyet yoluyla yapılanlar¹⁵¹ olmak üzere 3 başlık altında ele alabiliriz.

aa. Mahkemede Yapılan Nikâh Akdi

Şer'iyeye sicillerindeki nikâh akdi kayıtlarında yer alan "*meclis-i şer'de*",¹⁵² "*işbu meclis-i şer'de*",¹⁵³ "*meclis-i şer'-i şerîf-i enverde*",¹⁵⁴ "*meclis-i ma'küdda*",¹⁵⁵

¹⁴⁸ Aydın, **Aile Hukuku**, s.89-92.; Fetva mecmualarında bu tür nikâhların geçerli olduğuna dair fetvalar bulunmaktadır: "*Zeyd sağıre kızı Hind'i kadı izinsiz Amr'a tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu? el-cevab: Olur.*", "*Hind-i bâliğa nefsinin Amr'a tezvîc etdikde izn-i kadı bulunmasa akd-i mezbûr sahih olur mu? el-cevab: Olur.*" **Bkz.** Çatalcalı Ali Efendi, **Fetevâ-yı Ali Efendi**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1311, I, 38.; Benzer bir fetva kaydı için **bkz.** Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behcetü'l-Fetevâ**, Daru't-tibâati'l-âmire, İstanbul 1266, s.51.

¹⁴⁹ Mehmet Âkif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, III, 8.

¹⁵⁰ **Düstur I. Tertip**, Zeyl 2, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1299, s.19.

¹⁵¹ Velâyet yoluyla yapılan nikâh akitlerinin bir kısmının mahkemede, bir kısmının ise izinnâme yoluyla gerçekleştiği kayıtlardan açık bir şekilde anlaşılacakla birlikte, bu konuyla ilgili mahkemeye intikal eden davaların çeşitliliği sebebiyle ayrı bir başlık altında incelenmesi tercih edilmiştir.

¹⁵² **R.Ş.S.**; 1487/18b, 36b, 52b, 56a, 77a.; 1488/11b.; 1489/73a, 79a, 124b, 135a, 140b.; 1490/33b, 37a, 48a, 49b, 55a, 63b, 77a, 80a, 95b, 99a.; 1491/4b, 29a, 36b, 43a, 50a, 55a, 65a, 76b, 114a, 115a, 120b, 134b, 139b, 140a.; 1492/3a, 12a, 20b, 54b, 94b, 99a, 111a.; 1493/26b, 45b, 55b-56a, 66a, 107b, 119b,

“*huzûr-ı şer‘de*”¹⁵⁶ ve “*huzûr-ı şer‘-i enverde*”¹⁵⁷ gibi ifadeler, Rize’de bazı nikâhların mahkemede akdedildiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Söz konusu kayıtlarda görüldüğü üzere, Rize’de bulûğ çağına ermiş kız ve erkekler evlenmeye karar verdikleri takdirde, mahkemeye bizzat başvurarak veya vekilleri tarafından temsil edilerek nikâhlarını kıydırabilirlerdi. Nikâhın akdedilmesinden önce, gelin adayının şer‘an ve kanunen mâniî olup olmadığı (evlenme engelinin bulunup bulunmadığı) ehl-i vukuf diye tabir edilen kişilerden yani evlenecek kızın babasıyla yaşadığı köy veya mahallenin muhtar ve sâir ahalisinden sorulurdu.¹⁵⁸ Bunun yanı sıra kızın askerde nikâhlısı ve namzedlisi olmadığı, mâni-i şer‘î ve nizâmîsi bulunmadığına dair yaşadığı yerin muhtar ve ihtiyar meclisi azalarından “şehadetnâme” veya “ilmuhaber” denilen bir belge temin edilerek mahkemeye müracaat edildiği de olurdu.¹⁵⁹ Bu şekilde taraflar arasında evlenmeye engel bir durumun bulunmadığı tahakkuk ettiğinde, şahitler huzurunda gerçekleştirilen nikâh akdi sicile kaydedilirdi.

Mahkemede gerçekleştirilen nikâh akitlerine misal vermek gerekirse, Atyanoz (Kasarcılar) köyünden Hafize adlı bîkr-i bâliğanın (evlenmemiş genç kızın) mâni-i şer‘îsi olmadığına, köyün muhtar ve ahalisinin şahitliği üzerine, Hafize kendisine talip olan Reşid adlı şahsa 300 kuruş mehr-i müeccel ve 1000 kuruş mehr-i muaccel ile H. 1280 (M. 1863)’te huzûr-ı şer‘de akd-i nikâh olunmuştur. Nikâh şahitleri arasında köyün imamı ve muhtarı da bulunmaktadır.¹⁶⁰ Ruspa (Uzunkaya) köyünden Aişe adlı bîkr-i bâliğa ise, H. 1277 (M. 1860)’ta meclis-i şer‘de Siveloz (Alipaşa) köyünden Mollaahmedoğlu İsmail mahzarında, “*Benim mâni‘-i şer‘im olmadığı ecilden nefsimi İsmail’e tezvîc ve tenkîh edeceğim.*” diye beyanda bulunur. Aişe’nin babası ve köy muhtarının ihbarları üzerine evlenmeye mâni bir durumunun olmadığı anlaşılınca,

123a, 127a, 129a, 137b-138a.; 1495/9b, 14a, 25a, 26b, 43a, 46b, 57a, 58a, 61b, 63b-64a, 68a, 79b, 94b, 101a, 107a.; 1496/32a, 36a, 109a.; 1497/10b, 16b.

¹⁵³ R.Ş.S.; 1490/64a-b.; 1491/8a.; 1495/3a.

¹⁵⁴ R.Ş.S.; 1495/14a.

¹⁵⁵ R.Ş.S.; 1491/27b.

¹⁵⁶ R.Ş.S.; 1487/15a, 15b.; 1488/27a, 33b, 37a.; 1489/40a, 80a.; 1490/97a.; 1491/6b, 13a, 36a, 37a, 38a, 43a.

¹⁵⁷ R.Ş.S.; 1487/3b.

¹⁵⁸ R.Ş.S.; 1488/11b.; 1489/62b, 73a, 79a, 135a, 140b.; 1490/33b, 77a.; 1491/6b.

¹⁵⁹ R.Ş.S.; 1493/26b.; 1497/10b, 16b, 38b.

¹⁶⁰ R.Ş.S.; 1491/6b.

tarafının rızasıyla 500'er kuruş mehr-i muaccel ve müeccel ile nikâh akdi gerçekleştirilir.¹⁶¹

Rize'de mahkemede akdedilen nikâhlarda, umumiyetle evlenecek kız ve erkeklerin bizzat hazır bulunmalarının yanı sıra, vekille de temsil edildikleri görülmektedir. Vekâletle kıyılan nikâhlarda, genellikle kızı temsilen bir vekil bulunurken,¹⁶² bazen sadece erkeğin¹⁶³ bazen her iki tarafın da vekil kullandığı görülmektedir.¹⁶⁴ Tarafların vekilleri baba, erkek kardeş ve dayı gibi yakın akrabadan olabildiği gibi,¹⁶⁵ akrabadan olmayan şahıslar da vekil olarak seçilmişlerdir.¹⁶⁶

İzinnâme yoluyla yapılan nikâhlara geçmeden önce üzerinde durmak istediğimiz hususlardan biri de, nikâh akitlerinin ne ölçüde mahkemede gerçekleştirildiğidir. Mevcut bir çalışmada, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin sadece önemli şehirlerinde değil, en ücra yerlerinde bile şer'iyeye sicillerindeki evlilik kayıtlarının eskiye nazaran birkaç misli artış gösterdiğinin belirtilmesi,¹⁶⁷ bizi böyle bir konu üzerinde düşünmeye sevk etmektedir.

Şer'iyeye sicilleri üzerinde yapılan bazı çalışmalarda görüldüğü üzere, M. 1775-1800 yılları arasında Sivas'ta 10 civarında nikâh akdinin sicillere kaydedilmesi,¹⁶⁸ M. 1699-1750 yıllarına ait Konya şer'iyeye sicillerindeki nikâh kayıtlarının 21 gibi oldukça az bir sayıda olması,¹⁶⁹ araştırmacıları nikâh akitlerinin genellikle kadıdan alınan izinnâme üzerine mahalle ve köy imamları tarafından yapıldığı sonucuna ulaştırmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Rize'de mahkemede gerçekleşen nikâh akitleri ise şu şekildedir:

¹⁶¹ R.Ş.S.; 1489/62b.

¹⁶² R.Ş.S.; 1487/18b, 46b, 52b.; 1490/97a.; 1491/8a, 29a, 53a, 134b.; 1495/3a, 25a, 63b-64a.; 1499/10a.

¹⁶³ R.Ş.S.; 1487/77a.; 1488/27a, 33b.; 1489/124b.; 1490/100a.; 1493/119b.; 1495/101a.

¹⁶⁴ R.Ş.S.; 1487/18b.; 1488/37a.; 1490/77a.; 1491/76b.; 1493/55b-56a, 123a, 137b-138a.

¹⁶⁵ R.Ş.S.; 1487/46b, 77a.; 1488/27a, 33b, 37a.; 1489/124b.; 1490/97a, 100a.; 1491/29a, 134b.; 1493/55b-56a, 119b, 123a, 137b-138a.; 1495/25a.; 1499/10a.

¹⁶⁶ R.Ş.S.; 1487/18b, 52b.; 1490/77a.; 1491/8a, 53a, 76b.; 1493/55b-56a, 123a, 137b-138a.; 1495/3a, 63b-64a, 101a.

¹⁶⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 463.

¹⁶⁸ Savaş, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 512.

¹⁶⁹ Hayri Erten, **Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.50.

Nikâh Akdinin Yapıldığı Yıl	Sayı	Nikâh Akdinin Yapıldığı Yıl	Sayı
H. 1270 (M. 1854)	1	H. 1282 (M. 1865)	8
H. 1271 (M. 1855)	5	H. 1283 (M. 1867)	3
H. 1272 (M. 1856)	1	H. 1284 (M. 1867-1868)	5
H. 1273 (M. 1856-1857)	4	H. 1285 (M. 1868-1869)	4
H. 1274 (M. 1857-1858)	6	H. 1286 (M. 1869-1870)	17
H. 1276 (M. 1860)	2	H. 1287 (M. 1870)	9
H. 1277 (M. 1860)	4	H. 1288 (M. 1871)	2
H. 1278 (M. 1861-1862)	7	H. 1289 (M. 1872)	1
H. 1279 (M. 1862-1863)	5	H. 1292 (M. 1875)	3
H. 1280 (M. 1863-1864)	18	H. 1295 (M. 1878)	1
H. 1281 (M. 1864)	4	H. 1296 (M. 1879)	1
Toplam			111

Tablo 1: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mahkemede Gerçekleşen Nikâh Akitlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 1’de görüldüğü üzere, incelediğimiz dönemde Rize’de yapılan nikâh akitlerinin 111’i mahkemede gerçekleşmiştir. 50 yıllık bir dönem dikkate alındığında söz konusu kayıtların az sayıda olması, bazı yıllara ait nikâh akdi kayıtlarına ise hiç rastlanmaması, Rize’de nikâhların genellikle izinnâme yoluyla gerçekleştiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

ab. İzinnâme Yoluyla Nikâh Akdi

İzinnâme yoluyla yapılan nikâh akdinde, nikâhın mahalle ve köy imamları tarafından kıyılması söz konusudur. Bu şekilde gerçekleştirilen nikâh akitlerinde, öncelikle gelin adayının nişanlısıyla evlenme mâniinin bulunmadığına dair yaşadığı mahalle veya köyün ihtiyar meclisinden bir şehadetnâme (ilmuhaber) alınarak mahkemeye müracaat edilmesi gerekirdi.¹⁷⁰ Mahkemede kadı veya nâibi tarafından

¹⁷⁰ **R.Ş.S.**; 1499/4a.; Rize şer’iyye sicillerinde, evlenecek adayların ilmuhaber alması gerektiğinden bahsedilmekle birlikte, ilmuhaber kaydına rastlanmamaktadır. Bu sebeple, emsâl teşkil etmesi açısından Konya’ya ait bir kaydı vermeyi uygun görüyoruz: “*Bâdî ilm u haberimiz budur ki, Karyemiz İnlüce karyesi sâkinelerinden Âişe bint-i Hüseyin nâm bîkr-i bâliğanın mâni’-i şer’i ve nizâmisi olmayup ve asâkir-i şâhânede nişanlusu bulunmadığından yine karyemiz ahalisinden Hüseyin bin Mehmed nâm kimesneye akd u nikâh olunmak üzre lâzım gelen izinnâmesinin i’tâsı hususunda işbu ilm u haberimiz cânib-i şer’e bi’t-tanzîm takdîm kılındı (Tarihsiz). (Mühürler) İmam-ı der karye-i İnlüce, muhtar-ı evvel der karye-i İnlüce, muhtar-ı sâni der karye-i İnlüce.*” **Bkz.** Muhiddin Tuş-Adnan Gürbüz-Ömer Demirel, “Osmanlı Ailesi İle İlgili Şer’iyye Sicillerinden Seçilen Örnek Belgeler”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1993, III, 849.

nikâhı akdedecek imama hitâben izinnâme denilen bir kâğıt yazılırdı.¹⁷¹ Gelin ve damat adayının isimleri ile geline verilecek mehir miktarının da yer aldığı izinnâme kâğıdıyla imama müracaat eden çiftler, yapılan merasimle nikâh işlemlerini gerçekleştirmiş olurdu.¹⁷²

Üzerinde çalıştığımız şer‘iyye sicillerinden sadece üçünde, toplam 13 adet izinnâme kaydına rastlanmaktadır.¹⁷³ Tesbit edilen kayıtların az sayıda olmasının yanı sıra, bazı evliliklerin izinnâme alınarak gerçekleştiği belirtilmesine rağmen,¹⁷⁴ bu evliliklere ait izinnâmelerin sicillerde yer almamasından hareketle, Rize’de mahkemeden verilen bu belgelerin her zaman deftere kaydedilmediğini söylemek mümkündür. Sicillerde yer alan izinnâme kayıtlarından ikisini, misal olması bakımından aynen vermeyi uygun görüyoruz:

“Gürgen karyesi sâkinelerinden Yunus bin Süleyman ve Ahmed Bayrakdar bin Mustafa nâmân kimesneler şehâdetleriyle zâtı mu‘arrafe olan Âişe bint-i Mustafa nâm bîkr-i bâliğanın mâni‘-i şer‘isi olmadığı babası merkûm Mustafa dahî huzûr-ı şer‘de hâzır olup yine karye-i mezkûr sâkinlerinden Yakub bin Mehmed’e nefsinî tezvîce izin verildiği işbu mahalle kayd şüd 26 Şaban 1273 (M. 21 Nisan 1857).”¹⁷⁵

“Hâlâ Mahanca karyesi imam efendiye ba‘de’s-selâm inhâ olunur ki, karyeniz sâkinelerinden Hafize bint-i Hasan nâm sağırenin mâni‘-i şer‘isi yoğise velîsi izniyle ve tarafeynin hüsn-i rızâlarıyla işbu tâlibi olan Yusuf bin Abdülkerim nâm kimesneye şuhûd mahzarında tesmiye-i mehr edüp akd-i nikâh eyleyesiz deyü ve’s-selâm 6 Rebî‘ulevvel 1274 (M. 25 Ekim 1857).”¹⁷⁶

¹⁷¹ R.Ş.S.; 1488/17b.

¹⁷² Savaş, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 510.; Osmanlı döneminde bazı imamların kıydıkları nikâhları deftere kaydettikleri görülmektedir. Bu konuyla ilgili örnek çalışmalar için bkz. Alaaddin Aköz, **Bir İmamın Nikâh Defteri: Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi**, Tablet Yayınları, Konya 2006.; Kemal Beydilli, **Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, Tatav Yayınları, İstanbul 2001.

¹⁷³ R.Ş.S.; 1487/52b, 76b.; 1488/17b, 21b.; 1493/140b.

¹⁷⁴ R.Ş.S.; 1491/17b.; 1499/131b.; 1500/2a, 3b, 30a-b, 93b, 101a-102a, 126b.; 1501/108a.; 1502/101a.; 1503/5b.

¹⁷⁵ R.Ş.S.; 1487/76b.

¹⁷⁶ R.Ş.S.; 1488/17b.

Söz konusu kayıtlarda görüldüğü üzere, Rize’de sadece bulûğa ermiş kızlar için değil,¹⁷⁷ henüz bulûğa ermemiş kız çocukları için de izinnâme alınmıştır.¹⁷⁸ İzinnâme için mahkemeye ilmuhaber sunulmasının yanı sıra,¹⁷⁹ imam, muhtar ve sâir şahısların kefilliğine de başvurulmuştur.¹⁸⁰ Ayrıca gelin adayının evlenmesine mâni bir durum olmadığına dair, yaşadığı köyün imamıyla bazı şahısların bizzat mahkemeye gelerek beyanda buldukları da müşahede edilmektedir.¹⁸¹

Rize’de mahalle imamları tarafından kıyılan nikâhlar, taraflar arasında yaşanan herhangi bir anlaşmazlık üzerine mahkemeye müracaat edildiği takdirde kayıtlara geçmiştir.¹⁸² Bu durum imamların akdettiği nikâhlarla ilgili tesbitlerimizi sınırlandırmaktadır. Bazı kayıtlarda nikâhların gerçekleştiği yer, “*camide*”,¹⁸³ “*cami derûnunda*”,¹⁸⁴ “*müfti-i livâya mahsus fetvahâned*”¹⁸⁵ gibi açık bir şekilde belirtilmekle birlikte, bazılarında ise “*mahzar-ı şuhûdda (şahitler huzurunda)*” ifadesiyle yetinilmiştir.¹⁸⁶ Ayrıca mahkemede kıyılan nikâhlarda olduğu gibi imam tarafından kıyılan nikâhlarda da, evlenecek kız ve erkeğin vekille temsil edilebilmesi söz konusudur.¹⁸⁷

Daha önce de ifade edildiği üzere, mahalle imamlarının kıyacağı her nikâh için mahkemeden izinnâme alınması şarttır. Bu hususla ilgili olarak, Lazistan sancağı mutasarrıflığına gönderilen H. 5 Safer 1296 (M. 29 Ocak 1879) tarihli belgede, izinnâme alınmadıkça kimsenin kimseyle evlendirilmemesi gerektiği, bunun hilâfına davrananlar hakkında mücâzât-ı kanûniyyenin icrâ olunacağı ihtârında bulunulmuştur.¹⁸⁸ Uygulamada bu şarta riayet edilip edilmediği de, üzerinde durulması gereken bir konudur.

¹⁷⁷ R.Ş.S.; 1487/52b, 76b.; 1488/21b.; 1493/140b.

¹⁷⁸ R.Ş.S.; 1488/17b.

¹⁷⁹ R.Ş.S.; 1493/140b.

¹⁸⁰ R.Ş.S.; 1493/140b.

¹⁸¹ R.Ş.S.; 1488/21b.

¹⁸² R.Ş.S.; 1493/95b-96a.; 1497/12a, 51a.; 1498/26b.; 1499/131b.; 1500/2a, 3b, 30a-b, 93b, 101a-102a, 126b, 166a.; 1501/74b, 108a, 195b.; 1502/101a-b.; 1503/5b, 94b-95b.; 1504/42a.

¹⁸³ R.Ş.S.; 1493/95b-96a.; 1497/12a, 51a.; 1498/26b.; 1500/166a.; 1501/74b.; 1503/94b-95b.; 1504/42a.

¹⁸⁴ R.Ş.S.; 1500/30a-b, 126b.

¹⁸⁵ R.Ş.S.; 1500/3b.

¹⁸⁶ R.Ş.S.; 1500/2a, 101a-102a.; 1502/101a-b.; 1503/5b.

¹⁸⁷ R.Ş.S.; 1500/2a, 93b, 101a-102a, 126b.; 1501/108a, 195b.; 1502/101a-b.; 1503/5b.

¹⁸⁸ R.Ş.S.; 1499/4a.

Rize’de imamlar tarafından kıyılan nikâhlarda, izinnâme alınması şartına ne derece uyulduğunu tesbit etmek pek de mümkün değildir. Bununla birlikte sadece iki kayıta, nikâhın izinnâme alınmadan kıyıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum izinnâme ile nikâha önem verildiğini göstermektedir. Kayıtlardan biri nikâhlı kadının bir başkasıyla yeniden nikâhlanmasıyla ilgilidir. Buna göre Ğotoz (Pekmezli) köyünden Hediye adlı kız, R. 1309 (M. 1893)’te bilâ-izinnâme babasının vekâletiyle Kuriloz (Adacami) köyünde cami-i şerifte mahzar-ı şuhûdda aynı köyden Turidioğlu Hacı Receb’le nikâhlanır. Hediye, Hacı Receb’in zevcesiyken, Yeniköy Mahallesi’nde müste’ciren (kiracı olarak) sakin Çerkes Yakub adlı şahıs Hediye’yi iğfâl ederek bilâ-izinnâme kendisine tezvîc eder. Hacı Receb’in mahkemeye müracaatı ve Hediye’yle nikâhlı olduklarını şahitlerle isbatlaması üzerine, nikâh-ı sâni feshedilir. Hediye nefisini zevc-i evvel Hacı Receb’e teslim, Yakub ise Hediye’ye müdahale etmemeye tenbih olunur.¹⁸⁹ Diğer kayıt ise, Potomya Kaçaran (Zincirliköprü) köyünden Aişe adlı bîkr-i bâliğanın, H. 1310 (M. 1892)’de izinnâme olmaksızın dayısı Hasan Çavuş’un vekâletinde aynı köyden Muharrem adlı sağırla evlenmesi, kısa bir süre sonra ise nikâh akdini inkâr etmesiyle ilgilidir.¹⁹⁰

Bunun yanı sıra Rize’nin muhtelif camilerinde akdedilen bazı nikâhlarla ilgili kayıtlarda, izinnâme alındığına dair herhangi bir ifadeye yer verilmemesi,¹⁹¹ imam tarafından kıyıldığı kuvvetle muhtemel olan bu nikâhların da, kadı izni olmadan gerçekleştiğini düşündürmektedir.

ac. Velâyet Yoluyla Nikâh Akdi

Velâyet, başkaları adına onların rızaları aranmaksızın hukukî işlemde bulunma yetkisini ifade eder. Bu yetkiye sahip olan kişi “*veli*” olarak adlandırılır.¹⁹² Evlenmede velâyet ise, bir şahsın evlenmesi hususunda başka bir şahsın sahip olduğu yetki olup, “*velâyet-i icbâr*” ve “*velâyet-i nedb*” kısımlarına ayrılır.¹⁹³ Velâyet-i icbâr (zorlayıcı velâyet), veliye velâyeti altında bulunan kişiyi rızasını almaksızın evlendirme yetkisi

¹⁸⁹ R.Ş.S.; 1501/195b.

¹⁹⁰ R.Ş.S.; 1501/115b.

¹⁹¹ R.Ş.S.; 1493/95b-96a.; 1497/12a, 51a.; 1498/26b.; 1500/166a.; 1501/74b.; 1503/94b-95b.; 1504/42a.

¹⁹² Hamza Aktan, “Velâyet”, *İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2006, IV, 2135.

¹⁹³ Bilmen, *age*, II, 8.

veren velâyetdir. Zorlayıcı velâyetin kapsamına, henüz bulûğa ermemiş çocuklarla aklı dengesi yerinde olmayan şahıslar girer. Velâyet-i nedb (zorlayıcı olmayan velâyet) ise, veliye velâyeti altında bulunan kimseyi ancak onun rızasıyla evlendirme yetkisi veren velâyetdir. Bu velâyet de bulûğa ermiş kızlar için geçerlidir.¹⁹⁴

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize’de velâyet yoluyla gerçekleşen nikâh akitlerinde, aklı dengesi yerinde olmayan şahıslarla henüz bulûğa ermemiş çocukların velileri tarafından evlendirilmeleri söz konusudur. İncelediğimiz sicillerde akıl hastası şahısların evlendirilmesiyle ilgili sadece bir kayda rastlanmaktadır. Buna göre, Rize’nin Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden cunûn-ı mutbık ile mecnûne olan Fatıma, H. 1280 (M. 1863)’te meclis-i şer‘de li-ebeveyn (anne baba bir) erkek kardeşi Şuayb Reis’in velâyetinde, 50 kuruş mehr-i müeccele Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Pehlivanoğlu İsmail’le evlenmiştir. Burada dikkatimizi çeken husus, İsmail’in herhangi bir rahatsızlığının olmaması ve Fatıma’yı bizzat tezevvüc etmesidir.¹⁹⁵

Rize’de velâyet yoluyla gerçekleşen nikâh akitleriyle ilgili değerlendirmelere geçmeden önce, bu nikâhların yaygınlık derecesini tablo üzerinde göstermeyi uygun buluyoruz.

Nikâh Akitinin Yapılış Şekli	Sayı	%
Bulûğa eren şahısların bizzat veya vekil vasıtasıyla evlenmeleri	164	59.00
Bulûğa ermeyen şahısların velileri tarafından evlendirilmeleri	114	41.00
Toplam	278	100

Tablo 2: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Gerçekleşen Nikâh Akitleri

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Rize’de şer‘iyye sicilleriyle tescil edilen nikâh akitleri içerisinde, küçük yaştaki çocukların velileri tarafından evlendirilmeleri önemli bir yer tutmaktadır. Rize’ye yakın yerleşim merkezlerinden biri olan Trabzon’la ilgili bir çalışma da, bu tesbitimizi doğrular mahiyettedir. Söz konusu araştırmada, Trabzon merkez kazasına ait 10 şer‘iyye sicilinde yer alan kayıtlardan hareketle, küçük yaştaki çocukları evlendirme geleneğinin Trabzon’da önemli bir sosyal olgu olduğu ifade

¹⁹⁴ H. Yunus Apaydın-M. Âkif Aydın-Ali Bardakoğlu-Mustafa Çağrıncı, **İlmihal İslâm ve Toplum**, TDV İSAM, İstanbul 1999, II, 212.

¹⁹⁵ R.Ş.S.; 1490/98b.

edilmiştir.¹⁹⁶ M. 1699-1750 yılları arası Konya ailesi üzerinde yapılan çalışmada ise, velâyet yoluyla gerçekleşen nikâh akitlerinin iptalinin istendiği dava sayısının az olmasından hareketle, Konya’da küçük yaşta evlendirme olaylarının dikkate değer oranda olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁹⁷ Dolayısıyla küçüklerin velileri tarafından evlendirilmesi uygulamasının, bölgeden bölgeye farklılık arz ettiği söylenebilir.

Velâyetle gerçekleşen nikâh akitlerinde, genellikle küçük yaştaki çocuklar kendi yaşlarıyla evlendirilmekle birlikte, henüz bulûğa ermemiş kız çocuklarının bulûğa ermiş erkeklerle evlendirildiği de müşahede edilmektedir.¹⁹⁸ Mesela Vane (Ilıca) köyünden Süleymanoğlu Bahadır adlı şahıs, velisi olduğu amcasının kızı Aişe’yi kendisine tezvîc etmiştir. Ancak Aişe’nin H. 1308 (M. 1890)’da bulûğa erdikten sonra bu nikâha razı olmaması ve talebi üzerine nikâh feshedilmiştir.¹⁹⁹ Ayrıca nadiren de olsa, bulûğa ermiş kızların küçük yaştaki erkeklerle evlenmelerine de şahit olunmaktadır.²⁰⁰ Bununla ilgili olarak, özellikle eşi vefat eden dul bir kadının, henüz bulûğa ermemiş bir çocukla yaptığı evlilik dikkat çekmektedir. Söz konusu kayda göre, Maryeva (Şairler) köyünden Rabia adlı kadın, zevcinin vefatı ve zuhûr-ı haml ile iddetinin bitmesi üzerine, H. 1296 (M. 1879)’da erkek kardeşinin vekâletiyle Mapavri (Çayeli) nâibi huzurunda Ali adlı 11 yaşındaki sağîrle evlenmiştir. Fatıma 1,5 ay sonra nikâhın izn u icâzeti olmadan gerçekleştiği iddiasıyla feshini talep etse de, Ali’nin velisi babasının nikâhı isbatlaması üzerine, akdin sıhhatine hükmedilmiştir.²⁰¹

Rize’de bulûğa eren şahısların gerçekleştirdikleri evliliklerde olduğu gibi, küçüklerin velileri tarafından evlendirilmelerinde de, nikâhların bir kısmının mahkemede,²⁰² bir kısmının ise mahalle imamı tarafından akdedildiği görülmektedir.²⁰³ Bunun yanı sıra kızın²⁰⁴ veya erkeğin babasının evinde,²⁰⁵ başka şahıslara ait

¹⁹⁶ Abdullah Saydam, “Trabzon’da “Gayrî Resmî Nikâh”ın Doğurduğu Problemler ve Boşanma Davaları (1830-1844)”, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 2000, XX, 336.

¹⁹⁷ Erten, **age**, s.42-43.

¹⁹⁸ **R.Ş.S.**; 1488/27a, 33b.; 1493/33a, 66a.; 1495/101a.; 1497/39a.; 1499/8b-9a, 101b.; 1500/3b, 147a, 161b-162a, 166a.; 1501/17b, 82a-b.; 1502/69a, 179b.

¹⁹⁹ **R.Ş.S.**; 1500/147a.

²⁰⁰ **R.Ş.S.**; 1487/18b, 56a.; 1489/58b.; 1490/64a.; 1492/94b.; 1499/10a.; 1501/115b.; 1502/100a-b.

²⁰¹ **R.Ş.S.**; 1499/10a.

²⁰² **R.Ş.S.**; 1487/12b, 15b, 18b, 56a.; 1488/27a, 33b, 37a.; 1490/64a-b.; 1491/37a, 126a, 139b.; 1493/66a, 70b, 129a.; 1495/101a.; 1496/32a.; 1499/8b-9a, 10a.

²⁰³ **R.Ş.S.**; 1493/95b-96a.; 1497/12a, 51a.; 1498/26b.; 1500/30a-b, 166a.; 1503/94b-95b.

²⁰⁴ **R.Ş.S.**; 1487/3b.; 1498/17b, 60a, 78a.; 1500/101a-102a.

kahvehane²⁰⁶ ve dükkân²⁰⁷ gibi yerlerde akdedilen nikâhlara da rastlanmaktadır. Pek çok kayıta ise, sadece “*mahzar-ı şuhûdda*” ifadesine yer verilerek,²⁰⁸ nikâhın nerede ve kim tarafından kıyıldığı tam olarak belirtilmemiştir.

Velâyet yoluyla yapılan evliliklerle ilgili en önemli hususlardan biri, bu evliliklerin hüküm ve neticelerinin, kızın bulûğa ermesine kadar askıya alınmasıdır. Bunun sebebi küçüğün fizikî bakımından olgunlaşmasını beklemek ve evliliğin kadının sıhhatine zarar vermesini önlemektir.²⁰⁹ Bununla ilgili olarak, Rize’de nikâhları kıyılan kız çocuklarının, bulûğa erinceye kadar kendi ailelerinin yanında kaldıklarını söyleyebiliriz. H. 1279 (M. 1862) tarihli dava kaydına göre, Çeçeva (Haremtepe-Güzeltepe) köyünden Hadice adlı bîkr-i bâliğa, henüz 2 aylıkken babası tarafından aynı köyden Feyzi adlı sağîrle evlendirilir. Hadice 17 yıl sonra H. 1278 (M. 1862)’de bulûğa erince, nikâh akdini kabul ederek nefsinin teslim etmek üzere zevcinin hanesine (evine) gider.²¹⁰ Bir diğer kayda göre, Hamzabey Romanoz (Hamzabey) Mahallesinden Tâhire ile Tayyib, R. 1288 (M. 1873)’te babalarının velâyetiyle evlendirilirler. R. 1299 (M. 1884)’te Tâhire’nin bulûğa ermesiyle, mahkemeden izinnâme alınarak tecdîd-i nikâh yapılır. Aynı sene mahallenin nüfus tahriri esnasında, Tâhire’nin ikrarı üzerine, zevci Tayyib’in hanesinde zevce-i menkûhesi (nikâhlı eşi) olduğuna dair kayıt tutulur.²¹¹

Rize’de küçük yaştaki çocukların evlendirilmesine dair sicillerde yer alan kayıtlar, nikâhın yapılmasından ziyade, tarafların bulûğa erdikten sonra muhtelif sebeplerle mahkemeye müracaat etmeleriyle ilgilidir. Bu durum, Rize’de velâyetle gerçekleşen nikâhların, bulûğa kadar askıya alınmış olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Velâyetle akdedilen nikâhların seyrini anlama açısından, tarafların hangi sebeplerle mahkemeye başvurduklarını tablo üzerinde göstermek yararlı olacaktır.

²⁰⁵ R.Ş.S.; 1500/165a.; 1504/8a-9a.

²⁰⁶ R.Ş.S.; 1499/119a-b.

²⁰⁷ R.Ş.S.; 1501/174a.

²⁰⁸ R.Ş.S.; 1489/58b.; 1490/23b, 64a.; 1491/71a, 126a, 139a.; 1492/32a-b.; 1493/33a, 70b, 79a, 83a, 115b-116a, 131a.; 1495/13b, 21a, 30a, 109b-110a.; 1497/39a.; 1499/102b, 105a-b, 120b.; 1501/17b.; 1502/179b.; 1503/93b.; 1504/25a-b.

²⁰⁹ Halil Cin, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1988, s.77-78.

²¹⁰ R.Ş.S.; 1490/51a.

²¹¹ R.Ş.S.; 1500/101a-102a.

Nikâhların Mahkemeye İntikal Sebebi	Sayı	%
Kızın bulûğa erdikten sonra akdi kabulü	6	8.00
Kızın bulûğa erdikten sonra akdin feshini talebi	30	40.00
Kızın bulûğa ermesiyle tecdîd-i nikâh yapılması	6	8.00
Kızın nefsinin zevcine teslim etmemesi	15	20.00
Kızın başkasıyla evlenme niyetinde olması	4	5.33
Kızın başkasıyla nikâhlanması	3	4.00
Erkeğin bulûğa erdikten sonra zevcesini boşaması	3	4.00
Kız ve erkeğin bulûğa erdikten sonra anlaşarak boşanmaları	3	4.00
Velâyeten nikâha kızın akrabalarının müdahale etmesi	5	6.66
Toplam	75	100

Tablo 3: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Velâyet Yoluyla Akdedilen Nikâhların Tarafların Bulûğa Ermesiyle Mahkemeye İntikal Sebebi

Tabloda görüldüğü gibi, mahkemeye intikal eden davalar içerisinde ilk sırayı bulûğa eren kızın nikâh akdinin feshini talep etmesi almaktadır. Küçükken velileri tarafından evlendirilen kızlar, bulûğa erdiklerinde mahkemeye başvurarak istemedikleri evlilikleri feshetme hakkına sahiptirler. Ancak böyle bir hakka sahip olabilmeleri için, nikâhı akdeden velinin kim olduğu son derece önemlidir. Zira baba ve dedeleri (veli-i mücbir) tarafından evlendirilen kızların, nikâhı feshetme hakları yoktur. Baba ve dedeleri hâricindeki velileri (veli-i akrab) tarafından evlendirilen kızlar ise, nikâhlarını feshettirebilirler.²¹²

Küçüklerin evlendirilmesiyle ilgili sicillerde yer alan kayıtların tamamına yakınında, kız çocuklarının velilerini tesbit etmek mümkündür. Buna göre baba ve dedeleri hâricindeki velilerce evlendirilen kızların, yaklaşık olarak % 49 gibi önemli bir orana sahip olması, Rize’de küçükken evlendirilmiş kız çocuklarının yarıya yakınının, istemedikleri evliliği sona erdirme hakkına sahip olduklarını göstermektedir.

Rize’de bulûğa ermeden evlendirilen kız ve erkek çocuklarının velileriyle ilgili bir değerlendirmeye gidildiğinde, şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

²¹² Aydın, **Aile Hukuku**, s.27.; Konuyla ilgili fetva kaydı için **bkz.** M. Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s.38.

Velinin Yakınlık Derecesi	Sayı	%
Baba	48	48.48
Dede	3	3.03
Anne	9	9.09
Amca	29	29.29
Amcaoğlu	2	2.02
Erkek kardeş	1	1.01
Diğer ²¹³	7	7.07
Toplam	99	100

Tablo 4: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Velâyet Yoluyla Yapılan Nikâh Akitlerinde Kızın Velisinin Yakınlık Derecesi

Velinin Yakınlık Derecesi	Sayı	%
Baba	74	88.09
Dede	5	5.95
Amca	3	3.57
Erkek kardeş	2	2.38
Toplam	84	100

Tablo 5: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Velâyet Yoluyla Yapılan Nikâh Akitlerinde Erkeğin Velisinin Yakınlık Derecesi

Rize’de küçük yaştaki evliliklerin, nikâh akitleri içerisinde önemli bir yere sahip olması, bu evliliklerin hangi sebeplerle gerçekleştiği sorusunu akla getirmektedir. Kayıtlarda konuyla ilgili açık bir bilgi bulunmamakla birlikte, evliliklerin önemli bir kısmının akraba durumundaki çocuklar arasında yapıldığı aşikârdır.²¹⁴ Bunlar içerisinde anne tarafından akrabalarıyla evlendirilen çocuklar da bulunmakla birlikte,²¹⁵ büyük çoğunluğu baba tarafından akrabalar oluşturmaktadır.²¹⁶ Akraba olmadığı halde aynı köy veya mahallede yaşayan kız ve erkeklerin küçük yaşta evlendirilmesi,²¹⁷ velilerin çocuklarını tanıdıkları ve güvendikleri ailelerin çocuklarıyla evlendirme isteklerini

²¹³ Diğer grubunda yer alan veliler, sağîrenin babasının amcası, amcaoğlu ve yeğeni gibi baba tarafından akrabalarıdır. **Bkz. R.Ş.S.**; 1493/70b, 83a.; 1495/68a.; 1496/32a.; 1502/69a.

²¹⁴ **R.Ş.S.**; 1487/15b, 72b.; 1488/27a, 33b, 37a, 47a.; 1489/33a, 58b, 79b.; 1491/37a, 126a, 139a.; 1492/11b, 56b.; 1493/70b, 80a, 83a, 129a-b, 137b, 142a.; 1495/68a, 101a, 109b-110a.; 1496/74a-b.; 1499/102b, 105a-b.; 1500/30a-b, 60a, 126a, 147a.; 1501/174a, 185a-b.; 1502/9b, 43a, 69a.; 1503/119a, 217b.; 1504/8a-9a.

²¹⁵ **R.Ş.S.**; 1491/37a.; 1493/137b.; 1502/69a.

²¹⁶ **R.Ş.S.**; 1487/15b, 72b.; 1488/27a, 33b, 37a.; 1489/33a, 58b, 79b.; 1491/126a, 139a.; 1492/11b, 56b.; 1493/70b, 129a-b, 142a.; 1495/101a, 109b-110a.; 1496/74a-b.; 1499/102b, 105a-b.; 1500/30a-b, 60a, 126a, 147a.; 1501/174a, 185a-b.; 1502/9b, 43a.; 1503/119a, 217b.; 1504/8a-9a.

²¹⁷ **R.Ş.S.**; 1487/3b, 12b.; 1488/47b, 82a.; 1490/35b, 64a, 64a-b.; 1491/126a.; 1492/32a-b.; 1493/66a, 115b-116a, 129a.; 1495/13b, 21a, 30a.; 1496/32a.; 1497/39a, 51a-b.; 1498/17b, 26b, 78a, 178b.; 1499/10a, 91b, 119a-b, 120b.; 1500/38b, 101a-102a, 161b-162a, 166a, 179b.; 1501/17b, 50a-b, 82a-b, 115b.

gösterebilir. Bunun yanı sıra farklı köy ve mahalleden²¹⁸ hatta Hemşin²¹⁹ ve Of²²⁰ gibi Rize'nin civar kazalarından yapılan evlilikler de mevcuttur.

Rize'de nikâh akdinin yapılmasından sonra, düğün merasiminin ne zaman ve ne şekilde gerçekleştiği konusunda, sicillerde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte nikâhı müteakiben velîmenin (ziyafetin) icra edilmesi,²²¹ kızın ailesi tarafından damada bohça gönderilmesi,²²² Rize'de âdet-i belde üzere yapılan uygulamalar arasındadır.

İncelediğimiz dönemde evlenecek şahıs ve ailelerinin eş tercihinde bulunurken, önceliklerinin gelin ve damat adayının aynı köy ve mahallede yaşaması olduğu söylenebilir. Zira kayıtlara geçen evliliklerin büyük çoğunluğu, aynı köy ve mahalleden şahıslar arasında gerçekleşmiştir.²²³ Bunun yanı sıra farklı köy ve mahalleden yapılan evlilikler de azımsanmayacak sayıdadır.²²⁴ Ayrıca Erzurum²²⁵ ve Trabzon vilayetleri,²²⁶ Atina (Pazar) kazasının Hemşin nahiyesi,²²⁷ Bafra kazası²²⁸ ve İzmir sancağı²²⁹ gibi Rize dışından evlilik yapan erkek ve kadınlara da rastlanmaktadır.

Burada üzerinde durmak istediğimiz hususlardan biri de, Rize'de meydana gelen evliliklerde eşler arasında denklige ne ölçüde dikkat edildiğidir. Bilindiği üzere

²¹⁸ R.Ş.S.; 1487/56a.; 1488/67a.; 1490/23b.; 1491/71a, 139b.; 1492/94b.; 1493/33a, 95b-96a, 102b-103a, 131a.; 1496/112a.; 1497/12a.; 1498/68b.; 1499/43a.; 1500/164a.; 1501/94a.; 1502/20a-b.; 1503/93b, 94b-95b.; 1504/25a-b.

²¹⁹ R.Ş.S.; 1498/60a.; 1500/165a.

²²⁰ R.Ş.S.; 1501/144a.

²²¹ R.Ş.S.; 1490/23b.

²²² R.Ş.S.; 1499/43a.

²²³ R.Ş.S.; 1487/3b, 12b, 37a, 52b.; 1488/11a, 22a, 46a, 47b, 82a, 82a-b.; 1489/39b, 74a, 79a, 124b, 135a, 139a, 140b.; 1490/23a, 33b, 35b, 37a, 48a, 49b, 55a, 64a, 64a-b, 77a, 80a.; 1491/8a, 17b, 29a, 36a, 55a, 56b, 65a, 114a, 115a, 120b, 124b, 126a, 132b, 134b.; 1492/3a, 12a, 99a.; 1493/12b-13a, 26b, 66a, 95b, 107b, 115b-116a, 119b, 127a, 129a.; 1495/9b, 13b, 14a, 21a, 30a, 43a, 46b, 57a, 58a, 61b, 79b, 107a.; 1496/32a.; 1497/39a, 51a-b.; 1498/17b, 26b, 78a, 178b.; 1499/10a, 91b, 119a-b, 120b, 127a-b.; 1500/3b, 38b, 161b-162a, 166a, 179b.; 1501/17b, 50a-b, 82a-b, 115b, 179a-b.; 1502/100a-b, 101a-b.

²²⁴ R.Ş.S.; 1487/18b, 46b, 56a.; 1488/45b, 46a, 67a.; 1489/40a, 41b, 62b, 73a, 98b.; 1490/23b, 63b, 95b, 97a, 98b, 99a, 100a.; 1491/13a, 50a, 53a, 71a, 76b, 120b, 125a, 139b, 140a.; 1492/11a, 20b, 54b, 94b, 111a.; 1493/33a, 55b-56a, 102b-103a, 123a, 131a, 137b-138a, 140b.; 1495/3a, 25a, 26b, 63b-64a, 68a, 92a.; 1496/109a, 112a.; 1497/10b, 12a, 16b, 38b, 51a, 56a-b.; 1498/23b, 68b.; 1499/20b, 43a.; 1500/2a, 93b, 126b, 164a.; 1501/94a, 108a, 129a-b, 195b.; 1502/20a-b.; 1503/41b-42a, 93b, 94b-95b.; 1504/25a-b, 42a.

²²⁵ R.Ş.S.; 1487/10b.; 1503/59a.

²²⁶ R.Ş.S.; 1490/54b.

²²⁷ R.Ş.S.; 1501/85b.; 1502/149b.

²²⁸ R.Ş.S.; 1487/62a.

²²⁹ R.Ş.S.; 1489/3a.

evlenecek çiftler arasında sosyal, ekonomik ve dînî seviye yönünden bir yakınlık veya denkliğin bulunması gerekir. Bu denklik (kefâet), esas itibariyle kadında değil, erkekte aranır.²³⁰ Buna göre şan, şeref sahibi bir erkek, mevki itibariyle kendisinden daha aşağıda bulunan bir kadınla evlenebilir. Ancak yüksek mevki sahibi bir kadın, mevkiye kendisinden aşağıda olan bir erkekle evlenemez. Böyle bir evliliğe itiraz edilmesi halinde, nikâhları feshedilir.²³¹

Rize’de mahkemede gerçekleşen bazı nikâh akitlerinde, bizzat evlenecek kız “*merkûm küfüvv hâtibim olup*” ifadesiyle damat adayının kendisine denk olduğunu belirtmiştir. Ancak böyle bir bilgi, sadece iki kayıтта yer almaktadır.²³² Bazı gelin ve damat adaylarının ailelerinin Hacı, Efendi, Ağa gibi unvanlara sahip olmaları da,²³³ Rize’de sosyal, ekonomik ve dînî mevki yönüyle birbirine denk aileler arasında gerçekleşen evliliklerin açık bir göstergesidir.

Bulûğa eren şahısların nikâh akitleriyle ilgili kayıtların tamamına yakınında, “*bikr-i bâliğa*”, “*bikr-i bâliğa-i âkile*” gibi ifadelerle evlenecek kızın medenî durumu hakkında bilgi verilirken, erkekle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Henüz bulûğa ermeden velileri tarafından evlendirilen küçüklerin, genellikle birbirine yakın yaşlarda oldukları söylenebilir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi, başından evlilik geçmiş bazı kadınların küçük yaştaki çocuklarla evlenmesi²³⁴ veya henüz bulûğa ermemiş kızların kendilerinden yaşça büyük erkeklerle evlendirilmesi,²³⁵ Rize’de eşler arasındaki yaş denkliğine her zaman itibar edilmediğini düşündürmektedir.

b. Evlenmede Rıza ve Veli İzni

Nikâh akdinin yapılmasıyla teşekkül eden ailenin devamlılık arz etmesinde, tarafların rızası ve veli izni büyük bir öneme sahiptir. Konuyla ilgili olarak, on

²³⁰ Hamza Aktan, “Kefâet”, **İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2006, III, 1081-1082.

²³¹ Orhan Çeker, **İslâm Hukukunda Akidler**, A.H.İ. Tekstil, Orman Ürünleri Yayıncılık, İstanbul 2006, s.267.

²³² R.Ş.S.; 1490/55a, 63b.

²³³ R.Ş.S.; 1487/28a, 57a.; 1488/14a-b.; 1489/132b.; 1491/33b, 45b, 139b.; 1493/17b-18a, 108a-b, 129a.; 1495/80b.; 1497/89a-b.; 1498/54a, 147b.; 1500/51a-b, 83a-b, 165a, 180b.; 1501/15b, 19a, 107b-108a.; 1502/135a, 146a.

²³⁴ R.Ş.S.; 1499/10a.; 1502/100a-b.

²³⁵ R.Ş.S.; 1488/27a.; 1493/33a, 66a.; 1495/101a.; 1497/39a.; 1499/8b-9a, 101b.; 1500/3b, 147a, 161b-162a, 166a.; 1501/17b, 82a-b.; 1502/69a, 179b.

dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize’de meydana gelen evliliklerde, gerek bulûğa eren gerekse bulûğa ermeyen şahısların rızalarıyla velilerinin izni üzerinde durulacaktır.

ba. Evlenmede Rıza

baa. Bulûğa Ermiş Şahısların Rızası

Bulûğa erme, diğer adıyla ergenlik, esas itibariyle kişinin biyolojik yönden olgunlaşmasını ifade eder. Bu durum, insandan insana, bölgeden bölgeye değişiklik arz ettiğinden, herkes için geçerli bir ergenlik yaşı tesbit etmek mümkün değildir. Bu sebeple İslâm hukukunda, ergenlik yaşı için genel duruma bakılarak alt ve üst sınır belirlenmiştir. Bu iki sınır arasında kişi ne zaman biyolojik olarak bulûğa ererse, o andan itibaren bâliğ sayılır.²³⁶ Osmanlı aile hukukunda ise, kişi kendisi ikrar ettiği takdirde bulûğ yaşı kız ve erkekte on iki, ikrar etmediği takdirde kızda on yedi, erkekte on sekiz olarak belirlenmiştir.²³⁷

İslâm hukukçuları evlenme ehliyetine sahip âkil bâliğ bir erkeğin, kendi arzusu ve irade beyanıyla evlenebileceği, velisi tarafından rızası hilâfına veya zorla evlendirilemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir.²³⁸ Osmanlı topraklarının çoğunda geçerli olan Hanefi mezhebine göre de, evlilik rıza ile olmalıdır.²³⁹ Dolayısıyla akıllı ve bulûğa ermiş bir kız, hiç kimse tarafından zorla yani rızası alınmadan evlendirilemez.²⁴⁰ Bu kurala Osmanlı Devleti’nde de uyulduğu, rızaları hilâfına evlendirilen kızlar mahkemeye müracaat ettikleri takdirde nikâhın feshedildiği, nişanlılık sürecinde bile mahkemelerin bu yöndeki şikâyetleri dikkate aldığı görülmektedir.²⁴¹

Rize’de meydana gelen evliliklerde, tarafların rızasına büyük ölçüde önem verildiğini söylememiz mümkündür. Özellikle mahkemede gerçekleşen nikâh akitlerinde, gelin adayının evliliğe rızası olduğunu açık bir şekilde ifade ettiği görülmektedir. Misal olması açısından, Serandinoz (Yemişlik) köyünden Şuşika bint-i

²³⁶ Apaydın-Aydın-Bardakoğlu-Çağrı, *age*, II, 211.

²³⁷ Düzdağ, *age*, s.33.

²³⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 303.

²³⁹ Aişe Aslı Sancar, *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile -1994 Dünya Aile Yılı Münasebetiyle-*, Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.19.

²⁴⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 304.; Cin, *Evlenme*, s.81.

²⁴¹ Gül Akyılmaz, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Göksu Ofset, Konya 2000, s.26.

Mehmed (Mehmed kızı Şuşika), H. 1280 (M. 1863)'te meclis-i şer' de kendisini tezevvüce talip olan Ahungöz (Tekkeköy) köyünden Kabiloğlu Tahir'le kendi hüsn-i rızasıyla evlendiği beyanında bulunmuş, Tahir de kendisini tasdik etmiştir.²⁴²

Aynı şekilde evlilik akdinin gerçekleşebilmesi için, erkeğin bu evliliğe rıza göstermesi de önem arz etmektedir. Mesela Hoc (Maltepe) köyünden Mehmedbaşıoğlu Ahmed, H. 1286 (M. 1869) yılında mahkemeye müracaat ederek, köylerinden Cemile adlı bâliğa kızın, nefsinı kendisine tezvîc etmek üzere hüsn-i rızasıyla hanesine geldiği, kendisi ise Cemile'yi tezevvüce talip olmadığından aralarında nişan ve nikâh gerçekleşmediği, Cemile'nin dilediği kimseyle evlenebileceği beyanında bulunmuştur. Cemile de Ahmed'i tasdik etmiştir.²⁴³

Nikâh akdinin yapılması konusunda da ifade edildiği üzere, akit sırasında gelin ve damat adayları bizzat hazır bulunabilecekleri gibi vekilleri tarafından da temsil edilebilirlerdi. Ancak söz konusu vekillerin, evlenecek şahısların izin ve rızasıyla belirlenmesi gerekirdi. Bununla birlikte Rize'de bazı nikâh akitlerinin, bulûğ çağındaki kızların izin ve haberi olmaksızın vekâlet yoluyla gerçekleştiği görülmektedir.²⁴⁴ Benzer bir durum, erkekler için de geçerlidir.²⁴⁵

Rize'de, tarafların gıyabında izin ve rızaları olmaksızın vekâlet yoluyla gerçekleşen nikâhlar mahkemeye intikal ettiğinde, durum nikâhın iptalini talep edenlerin lehine sonuçlanmıştır. Söz gelimi Ğiliçoz (Selimiye) köyünden Sofioğlu Hâfız Abdullah Efendi, H. 1301 (M. 1893) yılında mahkemeye müracaat ederek, aynı köyden Şeremetoğlu kızı Fatıma adlı bıkır-i bâliğa ile 2 sene önce bilâ-izinnâme babalarının vekâletiyle evlendikleri iddiasında bulunur. Fatıma ise, bâliğa olduğu halde kimseyi vekil tayin etmediği gibi, nikâh akdini kendisine haber verdiklerinde asla kabul etmediği beyanında bulunur. Fatıma'nın akde razı olmadığına dair yemin etmesi üzerine, Hâfız Abdullah Efendi Fatıma'ya muarazadan men edilir.²⁴⁶

²⁴² R.Ş.S.; 1490/99a.

²⁴³ R.Ş.S.; 1493/137b.

²⁴⁴ R.Ş.S.; 1488/44b.; 1490/19a.; 1493/36b.; 1495/44a, 120a.; 1501/100a.; 1502/172a.

²⁴⁵ R.Ş.S.; 1490/19a, 42a.; 1491/16a.

²⁴⁶ R.Ş.S.; 1501/100a.

Konuyla ilgili üzerinde durmak istediğimiz hususlardan biri de, Rize’de bulûğa eren kızların rızaları olmaksızın velileri tarafından istemedikleri şahıslarla evlendirilip evlendirilmedikleridir. Nikâhta tarafların rızası hilâfına uygulamaların artması üzerine, H. 1260 (M. 1844) yılında Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de îrâd edilen bir evlilik fermanında, bazı kasaba ve köylerde bekâr kızların aileleri tarafından 30 yaşına gelinceye kadar evlendirilmediği, eşi vefat etmiş dul kadınların ise gereksiz yere bekâr tutulduğu belirtilerek, bütün ülke için geçerli olmak üzere bazı kararlar alınmıştır.²⁴⁷ Buna göre bulûğa eren kızlar ve dul kadınlar, veli izni olmasa da, evlenmelerine mâni bir durum olmadığı takdirde kadı izniyle evlenebileceklerdir. Kızlarının evlenmelerine müsaade etmeyen ebeveynler ise, gerekirse cezalandırılacaktır.²⁴⁸

Söz konusu ferman, çalışmamızı ilgilendiren döneme yakın bir tarihte îrâd edilmekle birlikte, bunun Rize’de uygulanıp uygulanmadığını tesbit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte Rize’de bulûğa eren bazı kızların, evlilik sonrasında nikâh akdini inkâr ederek nefislerini eşlerine teslim ve muamele-i zevciyete itaat etmemeleri,²⁴⁹ nikâhlı oldukları halde başkasıyla evli oldukları iddiasında bulunmaları²⁵⁰ veya başka bir şahısla evlenmeleri,²⁵¹ ya söz konusu nikâhların rızaları hilâfına gerçekleştiği ya da nikâha önce rıza gösterip sonradan vazgeçtikleri ihtimalini düşündürmektedir.

bab. Bulûğa Ermemiş Şahısların Rızası

Evlenmede bulûğa ermemiş şahısların rızalarının alınması durumu, bulûğa ermiş şahıslara göre farklılık arz etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, âkil bâliğ bir erkek veya kızın nikâh akdinde mutlaka rızasının alınması gerekirken,²⁵² küçük yaştaki çocuklar, rızaları alınmaksızın velileri tarafından cebren (zorla)

²⁴⁷ Savaş, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 515.

²⁴⁸ İsmail Doğan, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 186.

²⁴⁹ **R.Ş.S.**; 1491/56b, 132b.; 1495/28a, 92a.; 1497/14b.; 1499/20b, 83b.; 1500/2a, 93b, 126b.

²⁵⁰ **R.Ş.S.**; 1502/100a-b.; 1503/4a-b, 41b-42b, 203a.

²⁵¹ **R.Ş.S.**; 1497/56a-b.; 1498/23b.; 1501/195b.

²⁵² Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 303-304.; Akyılmaz, **age**, s.26.

evlendirilebilirler.²⁵³ Buna karşılık henüz bulûğa ermemiş çocukların, velilerinin izni ve bilgisi olmaksızın evlenmeleri söz konusu değildir.²⁵⁴

Baba ve dedeleri hâricindeki velileri tarafından evlendirilen çocuklar, bulûğa erdiklerinde haklarındaki nikâhı kabul veya feshettirebilme salâhiyetine sahiptirler. Buna “*hıyâru’l-bulûğ (bulûğ muhayyerliği)*” adı verilir.²⁵⁵ Ancak kızın bulûğa erdikten sonra nikâhlı olduğunu öğrenir öğrenmez, evliliğini feshettireceğini şahitler huzurunda bildirmesi ve kadıya müracaat etmesi gerekir.²⁵⁶ Erkek içinse durum biraz daha farklıdır. Zira erkek bulûğa erdiğinde, fesih hakkını kullanmak mecburiyetinde değildir. Hakkındaki nikâhı kabul ettiğini bildirmediği sürece, fesih hakkı devam etmektedir.²⁵⁷

Rize’de veli-i akrabı diğer bir ifadeyle baba ve dedeleri dışındaki velileri tarafından evlendirilen bazı kızların, bulûğa erdikten sonra mahkemeye başvurarak evliliklerini feshettirdikleri görülmektedir.²⁵⁸ Mesela Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Azize adlı kız, veli-i akrabı olan annesi tarafından Babik (Tophane) Mahallesinden dayısının oğlu Mehmed’le velâyet yoluyla evlendirilmiştir. Azize, hakkındaki nikâhı öğrendiği andan itibaren vakt-i bulûğunda kendi arzusu ile bu nikâhı fesh mülâhazasında, H. 1286 (M. 1869)’da bulûğa erince nikâhı feshettireceğini şahitler huzurunda bildirmiştir. 2 gün sonra da mahkemeye müracaatı üzerine, hakkındaki nikâh iptal edilmiştir.²⁵⁹ Bununla birlikte erkek tarafından nikâhın feshi talebiyle mahkemeye müracaat edildiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Küçük yaşta evlendirilen kızların bulûğ muhayyerliği hakkından istifade edebilmesi için, bâliğa olur olmaz nikâhı feshettireceğini şahitler huzurunda açıklaması gerekirken, Rize’de bazı kızların bulûğa erdikten bir süre sonra nikâhın iptalini talep ettikleri, dolayısıyla bu taleplerinin kabul edilmediği görülmektedir.²⁶⁰ Misal olarak

²⁵³ Cin, **Evlenme**, s.79-80.

²⁵⁴ Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 304-305.

²⁵⁵ Bilmen, **age**, II, 8.

²⁵⁶ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s.86.

²⁵⁷ Cin, **Evlenme**, s.89.

²⁵⁸ **R.Ş.S.**; 1488/47a.; 1489/45a.; 1493/80a, 137b, 142a.; 1496/74a-b, 112a.; 1497/51a-b.; 1498/68b.; 1499/102b, 105a-b.; 1500/38b, 60a, 147a, 164a.; 1501/185a-b.; 1502/9b, 20a-b, 43a, 69a.; 1503/118a, 119a.

²⁵⁹ **R.Ş.S.**; 1493/137b.

²⁶⁰ **R.Ş.S.**; 1487/41a.; 1499/101b.; 1500/3b.

erkek kardeşinin velâyetinde Memiş adlı sağırle evlendirilen Tohli (Medrese) köyünden Zeyneb adlı kız, bulûğa erdikten 4 ay sonra H. 1272 (M. 1856)'da mahkemeye başvurarak tefrîk talebinde bulunur. Ancak bulûğa erdiğinde fesh-i nikâh etmediği için, zevcine itaate tenbih olunur.²⁶¹

Baba ve dedelerinin velâyetiyle evlendirilen şahısların, bulûğa erdikten sonra söz konusu nikâhı feshettirmeleri mümkün değilken, Rize'de bazı kızların bâliğa olunca haklarındaki nikâhın iptali için çeşitli yollara başvurdukları görülmektedir. Bunlar arasında nikâhın feshi talebiyle mahkemeye müracaat edenler olduğu gibi,²⁶² çeşitli iddialarla nikâh akdini inkâr edenler de vardır.²⁶³ Konuyla ilgili H. 1287 (M. 1870) tarihli bir dava kaydına göre, Kuriloz (Adacami) köyünden Gülfe adlı kız, H. 1269 (M. 1853)'te henüz sağîreyken, babası tarafından aynı köyden amcasının oğlu Molla Osman adlı sağırle evlendirilir. Bulûğa erdikten sonra tekrar tecdîd-i nikâh ettikleri halde, Gülfe, Osman'la süt yoluyla akraba oldukları iddiasında bulunarak nikâhın iptalini ister. Ancak sonrasında Osman'ın nikâhlı zevcesi olduğunu kabul eder.²⁶⁴

Bunun yanı sıra Rize'de henüz küçükken babaları tarafından evlendirilen bazı kızların, bulûğa erdikten sonra nefsinin zevcine teslimden imtinâ etmesi,²⁶⁵ başka bir şahısla evlenme niyetinde olması,²⁶⁶ hatta nikâhlı olduğu halde başkasıyla ikinci bir evlilik gerçekleştirmesi,²⁶⁷ küçük yaşta evlendirilen kızların, bulûğa erdikten sonra haklarındaki nikâha her zaman rıza göstermediklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

bb. Veli İzni

Küçük yaştaki çocukların veli izni olmaksızın evlenemeyecekleri, bulûğa ermiş erkeklerin ise rızaları olmadan velileri tarafından evlendirilemeyeceği, İslâm hukukçuları tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Dul kadının da rızası alınmadan veya istemediği halde velisi tarafından evlendirilmesi söz konusu değildir. İslâm hukukçuları

²⁶¹ R.Ş.S.; 1487/41a.

²⁶² R.Ş.S.; 1501/82a-b.

²⁶³ R.Ş.S.; 1495/109b-110a.; 1500/101a-102a, 166a.

²⁶⁴ R.Ş.S.; 1495/109b-110a.

²⁶⁵ R.Ş.S.; 1487/9b.; 1490/64a.; 1491/139a.; 1498/26b, 60a, 78a.; 1501/174a.

²⁶⁶ R.Ş.S.; 1493/95b-96a.; 1495/13b, 21a.

²⁶⁷ R.Ş.S.; 1497/12a, 39a.

arasında görüş ayrılığı olmakla birlikte, Hanefî mezhebine göre bulûğa eren kızlar, velilerinin iznini almaksızın bizzat kendi irade ve beyanlarıyla evlenebilirler.²⁶⁸ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde bu görüşe uyularak bulûğ çağındaki kızların evliliklerinde velilerinin izni aranmamış, fakat bunun sakıncaları görüldüğünden,²⁶⁹ H. 951 (M. 1544) yılından itibaren, kadılar veli izninin bulunmadığı nikâhtan men edilmişlerdir.²⁷⁰

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize'de gerçekleşen evliliklerde, genel itibariyle tarafların rızası kadar, velilerinin iznine de dikkat edildiğini söylemek mümkündür. Mahkemede kıyılan bazı nikâhlarda, gelin adayının, nikâhın kendi hüsn-i rızası ve velisi olan babasının izniyle gerçekleştiğini açık bir şekilde ifade etmesi bu cümledendir.²⁷¹ Ayrıca kızın babasının bizzat mahkemede hazır bulunduğu evlilik akitlerine de rastlanmaktadır.²⁷²

Daha önce de ifade edildiği üzere, nikâh akdinin yapılabilmesi için, kızın evlenmeye mâni bir durumunun olmadığına dair mahalle ileri gelenlerinin şahitlik etmesi gerekirdi. Bu kişiler arasında gelin adayının babasının da olması,²⁷³ velinin söz konusu evlilikten haberdar olduğu ve bu evliliğe rıza gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bulûğa eren bazı kızların babalarının vekâletiyle evlenmesi de,²⁷⁴ bu nikâhlarda veli izni ve rızasının olduğunu göstermektedir.

Rize'de bulûğa eren kızların, velilerinin izni olmaksızın evlilik yaptıklarına dair, sicillerde açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece bir dava kaydı, bu yönde bir iddiayla ilgilidir. Söz konusu kayda göre, Lazkoz (Çalışkanlar) köyünden Kotiloğlu Osman'ın, aynı köyden Fatıma bint-i Mustafa adlı bîkr-i bâliğa ile Fatıma'nın babasının rızası olmaksızın nikâhlandığı cânib-i hükümete ihbar edilir. Ancak şikâyette bulunan şahısların kim oldukları belli değildir. Bunun üzerine Fatıma, babası Çavuşoğlu Mustafa ve Osman, H. 1274 (M. 1858)'de meclis-i şer'ce celb edilir. Köy ahalisinden bazı

²⁶⁸ Karaman, **İslâm'da Kadın ve Aile**, s.233-234.

²⁶⁹ Ali Bardakoğlu, "Türk Aile Hukukunun Tarihi Gelişimi", **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, II, 613.

²⁷⁰ Aydın, **Aile Hukuku**, s.97.

²⁷¹ R.Ş.S.; 1490/63b, 80a.; 1491/4b.

²⁷² R.Ş.S.; 1488/11b.; 1490/37a, 49b, 80a.

²⁷³ R.Ş.S.; 1488/11b.; 1489/62b, 73a, 140b.

²⁷⁴ R.Ş.S.; 1488/11a, 37a.; 1490/64a.; 1491/132b, 134b.; 1497/56a-b.; 1499/20b.; 1501/195b.

şahıslara tek tek sorulduğunda, Fatıma'nın, babası ve annesinin emr u icazeti kendisinin de rızasıyla Osman'la evlendiğinin anlaşılması üzerine, Fatıma'nın Osman'ın nikâhlı eşi olduğuna karar verilir.²⁷⁵ Burada görüldüğü üzere, veli izinsiz nikâhla ilgili bir iddianın üzerinde bile titizlikle durularak neticeye kavuşturulması, Rize'de bulûğa eren kızların umumiyetle velilerinin iznini alarak evlendikleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

bc. Kız ve Erkeklerin Rızasına Muhalif Davranışlar

Rize'de M. 1850-1900 yılları arasında mahkemeye intikal eden pek çok dava, evlenme hususunda bulûğa ermiş şahısların rızasına muhalif bazı teşebbüs ve iddialarla ilgilidir. Evlenmede rıza konusuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz bu davaları, şu başlıklar altında ele almayı uygun görüyoruz:

bca. Nikâh İddiasında Bulunma

Rize'de asılsız nikâh iddiasıyla mahkemeye başvuranlar, genellikle erkekler olmakla birlikte,²⁷⁶ kadınlar arasında da benzer iddialarda bulunanlara rastlanmaktadır.²⁷⁷

Nikâh iddiasında bulunan kadınlarla ilgili kayıtlar incelendiğinde, ilk dikkati çeken husus, ileri sürdükleri evliliğin, erkeğin vefatı,²⁷⁸ eşini boşaması,²⁷⁹ küçük yaşta yapılan evliliği bulûğa erdikten sonra kabul etmemesi²⁸⁰ gibi sebeplerle sona ermiş olmasıdır. Bu sebeple kadınların umumiyetle mehir başta olmak üzere, birtakım malî haklar talebiyle mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir.²⁸¹

²⁷⁵ R.Ş.S.; 1488/22a.

²⁷⁶ R.Ş.S.; 1487/19b.; 1488/11a, 45b, 61b.; 1489/39b, 62b, 67b, 74a, 98b, 111b, 118a, 132b.; 1490/10b, 17b, 35b, 44b, 51a.; 1491/27b, 50a, 71a.; 1492/11a, 23b, 52a-b, 95a, 98b, 99a-b, 127b.; 1493/12b-13a, 44b, 83b-84a, 119b, 129a-b, 131a, 132a, 140b.; 1495/14a, 30a, 44a, 120a.; 1496/7b, 36a, 110a, 115b.; 1497/14a, 15a, 38b, 51a, 96a.; 1498/17b, 20b.; 1499/8b-9a, 57b, 64a-b, 82b, 133b.; 1500/5b, 6a, 18a, 42b, 64b, 76b.; 1501/9b, 75a, 85a, 85b, 100a, 144a, 149b, 170a, 171b, 175a, 179a-b, 197a-b.; 1502/41a, 45b, 50b, 51b, 105a, 129b, 136b, 165a, 171a, 172a, 179b, 180b, 197a.; 1503/28a, 47a, 53a, 62a, 65b, 70b, 73a, 93b, 105a, 110b, 183a, 190b, 195b, 202a, 225b.; 1504/13b, 25a-b, 34b.

²⁷⁷ R.Ş.S.; 1488/64b.; 1489/89a.; 1493/56b.; 1496/17a.; 1499/107a.; 1502/175a.; 1503/211a, 230a.

²⁷⁸ R.Ş.S.; 1488/64b.; 1502/175a.; 1503/211a, 230a.

²⁷⁹ R.Ş.S.; 1493/56b.

²⁸⁰ R.Ş.S.; 1496/17a.

²⁸¹ R.Ş.S.; 1488/64b.; 1493/56b.; 1496/17a.; 1502/175a.; 1503/211a, 230a.

Sadece bir kayıta, nikâh iddiasında bulunan kadının, söz konusu evliliğin devamı yönünde talepte bulunması dikkat çekmektedir. Buna göre Hemşin nahiyesi Mesahor (Kaptanpaşa) köyünden Fatıma, H. 1298 (M. 1881)'de mahkemeye gelerek, Kamenit (Kavaklı) Mahallesinden İspirlioğlu Mustafa muvâcehesinde, mehrinin miktarını ve nikâhın ne şekilde gerçekleştiğini bilmediği halde, erkek kardeşinin babasına hitâben “*Kız karındaşım Fatıma’yı hâzır-ı mezbûr Mustafa’ya verdim.*” demesi üzerine, 1 senedir aralarında muamele-i zevciyetin devam ettiği iddiasında bulunur. Mustafa’nın, kendisiyle sağır oğlunu infâk ve iksâ etmediği gibi, hukuk-ı zevciyete müraat etmediği gerekçesiyle tenbihini talep eder. Ancak bu iddiası kabul edilmez.²⁸²

Rize’de nikâh iddiasıyla mahkemeye müracaat eden kadınların, bu iddialarını şahitlerle isbatlayamamaları,²⁸³ ileri sürdükleri evliliklerin asılsız olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Kadınlar arasında nikâh iddiasında kâzib (yalancı) olduğunu sonradan itiraf edene de rastlanmaktadır.²⁸⁴ Dolayısıyla mahkemeye intikal eden bu davaların, kadınların aleyhine sonuçlandığını söylemek mümkündür. Sadece bir dava, neticesi itibariyle istisna teşkil etmektedir. H. 1275 (M. 1858) yılında Rize mahkemesinde görülen davada, Müfti Mahallesinden Cemile adlı bkr-i bâliğanın, Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden müteveffâ Hüseyin’le 3 sene önce her ikisi de 16 yaşındayken vekâlet yoluyla evlendikleri, Cemile zevce-i menkûhe-i gayr-i medhûlun bihâsi²⁸⁵ olduğu halde Mustafa’nın vefat ettiği iddia edilmiştir. Mahkemeye müracaat sebebi ise, Cemile’nin terekedeki hissesiyle mehrinin yarısını talep etmesidir. Bu davada Cemile’nin, vekili babası tarafından temsil edilmesi ve mahkemeye intikalinin üzerinden 15 gün geçtiği halde nikâh iddiası isbat edilememesine rağmen, davanın Cemile’ye 250 kuruş verilmesi yönünde sulhla sonuçlanması dikkat çekmektedir.²⁸⁶

İncelediğimiz dönemde Rize’de nikâh iddiasında bulunan erkeklerin, umumiyetle zevcesi olduğunu ileri sürdükleri kızla henüz küçükken veya bulûğa

²⁸² R.Ş.S.; 1499/107a.

²⁸³ R.Ş.S.; 1488/64b.; 1489/89a.; 1493/56b.; 1503/230b.

²⁸⁴ R.Ş.S.; 1503/211a.

²⁸⁵ Kendisine eşi tarafından yanaşılan, gerdeğe girilen kadına “*medhûlun bihâ*”, henüz zıfaf gerçekleşmeyen kadına ise “*gayr-i medhûlun bihâ*” denir. **Bkz.** Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s.352.

²⁸⁶ R.Ş.S.; 1488/64b.

erdikten sonra evlendikleri, ancak kızın nefsinin zevcine teslim ve hukuk-ı zevciyete itaat etmediği gerekçesiyle mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir.²⁸⁷ Dolayısıyla böyle bir iddiada bulunmadaki maksatlarının, hakkında nikâh iddia ettikleri kızla karı koca ilişkisini sürdürmek olduğunu söyleyebiliriz.

Bunun yanı sıra gerçekleşmesini istediği nikâhı, çeşitli iddialara dayandıran erkeklere de rastlanmaktadır.²⁸⁸ Kayıtlarda görüldüğü üzere, Of nahiyesi Solaklı köyünden Tahir adlı şahıs, H. 1276 (M. 1860) yılında Rize mahkemesine gelerek, 8 gün önce Akrotir (Camiönü) Mahallesinden Rukiye'yle arasında, bâliğa kızı Fatıma'nın oğlu Hasan'a akd-i nikâh olunmasına dair bir konuşma geçtiği halde, şimdi Rukiye'nin kızı Fatıma'yı oğluyla evlendirmekten imtinâ ettiği iddiasında bulunur. Nikâh için Rukiye ve kızı Fatıma'ya cebr olunmasını talep etse de, davası iltifata şayan görülmez.²⁸⁹ Bir başka kayıt ise, Raşot (Çeşmeli-Karaağaç) köyünden Sarılioğlu Memiş'in, H. 1278 (M. 1861) yılında henüz reşit olmayan Ulve adlı sağîreyi zorla alıp kendi hanesine götürmesiyle ilgilidir. Ulve'nin babası İbrahim, olaydan 3 gün sonra mahkemeye gelerek Memiş'ten davacı olunca, Memiş, İbrahim'in veliyy-i mücbiri olduğu kızını kendisiyle evlendirmeyi vaad ettiğini ancak sonradan pişman olduğunu, bu sebeple Ulve'yi evlenme niyetiyle hanesine götürdüğünü iddia eder. Ancak iddiası kabul edilmeyerek, kızı babasına teslimine ve ta'zîr²⁹⁰ cezası almasına karar verilir.²⁹¹ Mahkemeye intikal eden bu davalardan, bulûğa eren kızların kendi rızaları, küçük yaştaki kız çocuklarının ise velilerinin izni olmaksızın evlendirilemeyeceği hususu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Rize'de bazı erkeklerin, hakkında nikâh iddiasında bulunduğu kızla defalarca tezevvüc emelinde oldukları görülmektedir.²⁹² Muhtemelen erkek, evlenme talebinin kızın kendisi veya ailesi tarafından kabul edilmemesi üzerine, böyle bir yola başvurmuştur. Konuyla ilgili olarak H. 1317 (M. 1899) yılında mahkemeye intikal eden

²⁸⁷ R.Ş.S.; 1488/61b.; 1489/111b.; 1490/44b.; 1491/27b, 50a.; 1492/23b, 98b, 99a-b.; 1493/44b, 119b, 131a, 132a.; 1495/44a.; 1496/7b, 110a, 115b.; 1497/14a, 38b, 96a.; 1498/20b.; 1499/57b, 64a-b, 82b, 133b.; 1500/42b, 76b.; 1501/100a, 107a, 175a.; 1502/45b, 105a.; 1503/195b.

²⁸⁸ R.Ş.S.; 1489/62b, 139a.; 1490/10b.; 1491/120a, 132b.; 1499/120b.

²⁸⁹ R.Ş.S.; 1489/62b.

²⁹⁰ Ta'zîr, hakkında belli bir ceza, şer'î bir had bulunmayan suçlardan dolayı takdir edilecek olan cezaya denir. **Bkz.** Erdoğan, *age*, s.551.

²⁹¹ R.Ş.S.; 1490/10b.

²⁹² R.Ş.S.; 1491/27b.; 1493/44b.; 1497/14a.; 1503/195b.

bir davaya göre, Filargoz (Topkaya) köyünden Sarıhasanoğlu Ali, Ruspa (Uzunkaya) köyünden Hafize Hanım'la defalarca evlenmeye talip olmuş ancak Hafize bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine 1,5 sene önce Hafize'yle vekâlet yoluyla evlendiklerini iddia ederek, Hafize'nin hukuk-ı zevciyete mürâate tenbih olunmasını talep eder. Ancak davasının aslı olmadığı ve iddiasında kâzib olduğunu itiraf etmesi üzerine, Hafize'ye muarazadan men edilir.²⁹³

Nikâh iddiasıyla ilgili sicillere yansıyan bazı kayıtlarda, bazen aynı kızla birden fazla erkeğin evlenme niyetinde olduğu, bu durumda her iki erkeğin de benzer iddialarla mahkemeye başvurduğu görülmektedir.²⁹⁴ H. 1284 (M. 1868) yılında kayıtlara geçen böyle bir olaya göre, Şetroz (Gölgeli) köyünden Hacıoğlu Mehmed, aynı köyden amcasının kızı Ulve'yle H. 1281 yılının Ramazan ayında (M. Şubat 1865) vekâleten evlendiği, Ulve zevce-i menkûhe-i gayr-i medhûlun bihâsı olduğu halde muamele-i zevciyete itaat etmediği iddiasıyla Ulve'den davacı olur. Ancak bu iddiasını isbatlayamaz. Aynı köyden Kazmaoğlu Hüseyin ise, Ulve'nin daha önce kendisiyle evlenmeye razı olduğu iddiasında bulunur. Ulve'nin mahkemede bu evliliğe rıza göstermemesi üzerine de, evlenme talebinden men edilir.²⁹⁵

Rize'de erkeklerin nikâh iddiasında bulunduğu kadınlar genellikle bekâr olmakla birlikte,²⁹⁶ aralarında dul olanlar da vardır.²⁹⁷ Bunun yanı sıra başkasıyla evlenme niyetinde olan kızlar,²⁹⁸ daha da önemlisi nikâhlı kadınlar hakkında evlilik iddiasında bulunan erkeklere de rastlanmaktadır.²⁹⁹ Bu konuda mahkemeye intikal eden davaların bir kısmı, erkeklerin, kendi eşleri için "*nikâhlımdır*" diye iddiada bulunan

²⁹³ R.Ş.S.; 1503/195b.

²⁹⁴ R.Ş.S.; 1490/17b.; 1492/99a-b.; 1500/5b, 6a, 18a, 64b.; 1503/70b.

²⁹⁵ R.Ş.S.; 1492/99a-b.

²⁹⁶ R.Ş.S.; 1488/18a, 61b.; 1489/12a, 62b.; 1490/44b.; 1492/23b, 99a-b, 127b.; 1493/44b, 131a.; 1495/44a.; 1496/110a, 115b.; 1497/14a, 38b.; 1498/20b.; 1499/57b, 64a-b.; 1500/42b, 76b.; 1501/85b, 100a, 149b.; 1502/165a.

²⁹⁷ R.Ş.S.; 1490/23b, 63b.; 1496/7b.; 1497/96a.; 1499/133b.

²⁹⁸ R.Ş.S.; 1488/15b.; 1489/67b, 118a, 132b.; 1490/19a.; 1491/16a, 27b, 50a, 132b.; 1492/47b, 52a-b, 95a, 98b.; 1493/16b, 36b, 64a, 83b-84a, 119b, 132a.; 1495/14a, 43a, 105b, 115b, 120a.; 1496/107b.; 1497/15a.; 1499/82b, 132b.

²⁹⁹ R.Ş.S.; 1487/19b.; 1488/11a, 45b, 82a, 108b.; 1489/4a, 39b, 74a, 98b, 139a.; 1490/10b, 35b, 51a.; 1491/71a, 112b, 123a.; 1492/11a, 32a-b.; 1493/12b-13a, 129a-b, 140b.; 1495/30a.; 1496/36a.; 1497/51a.; 1498/17b, 178b.; 1499/8b-9a, 43a, 91b, 120b.; 1500/64b, 165a.; 1501/75a, 118b-119a, 144a, 171b, 179a-b.; 1502/41a, 50b, 58a, 172a, 179b, 180b, 197a.; 1503/53a, 70b, 93b, 105a, 190b, 202a.; 1504/8a-9a, 13b, 25a-b.

şahısla muhâkeme olunmak üzere vekil tayin etmeleriyle ilgilidir.³⁰⁰ Mahkemede sonuca bağlanan bu gibi davaların genel özelliği ise, asıl nikâhın şahitlerle isbatlanması üzerine, nikâh iddiasında bulunan şahsın davadan men edilmesidir.³⁰¹

Evli kadınlar hakkında nikâh iddiasında bulunmayla ilgili Rize mahkemesinde görülen bir dava, iddia sahibi bakımından önem arz etmektedir. Buna göre, Seftar (Yolbaşı) köyünden Hadice adlı kadın, eşinin vefatından yaklaşık 2,5 yıl sonra H. 1277 (M. 1861)'de, aynı köyden Yetimoğlu Osman adlı şahısla evlenir. Vefat eden eşinin erkek kardeşi Mustafa, H. 1278 (M. 1861) yılında mahkemeye başvurarak, ağabeyinin vefatından 4 ay sonra kendisi henüz sağırken Hadice ile babasının velâyetinde ve şahitler huzurunda evlendikleri halde, Hadice'nin daha sonra Osman'la evlendiğini iddia ederek, şer'î hükümlere göre gereğinin yapılmasını talep eder. Ancak bu iddiasını isbatlayamadığı için, muarazadan men edilir.³⁰²

Rize'de erkeklerin iddia ettiği bazı nikâhlar, akdin şer'an sahih olmaması sebebiyle mahkeme tarafından reddedilmiştir. Nikâhın sıhhatine engel olan bu durumları şu şekilde maddelendirebiliriz: a. Küçük yaştaki kızın velisi amcası olduğu halde, annesi tarafından evlendirilmesi,³⁰³ b. Nikâhın şahitler olmadan akdedilmesi,³⁰⁴ c. Bulûğa ermiş kızın izin ve icazeti olmaksızın evlendirilmesi,³⁰⁵ d. Eşi vefat eden veya eşinden boşanan kadının, henüz iddeti bitmeden evlenmesi,³⁰⁶ e. Nikâh iddiasında bulunan bazı erkeklerin bu iddialarını isbatlayamamaları,³⁰⁷ f. Bazılarının ise ileri sürdükleri nikâhın gerçekte vuku bulmadığını itiraf etmeleri.³⁰⁸ Bütün bunlar, söz konusu nikâhların asılsız olduğunu göstermektedir. Mahkemeye intikal eden bir davanın ise, neticesi itibariyle diğerlerinden farklı olduğunu söylemek mümkündür. İlgili dava

³⁰⁰ R.Ş.S.; 1500/5b, 6a, 18a, 64b.; 1501/75a, 171b.; 1502/50b, 51b, 172a, 180b, 197a.; 1503/47a, 53a, 70b, 105a, 190b, 202a.; 1504/13b.

³⁰¹ R.Ş.S.; 1488/82a-b.; 1489/39b, 98b.; 1490/35b, 51a.; 1493/12b-13a, 129a-b, 140b.; 1497/51a.; 1499/43a.; 1502/58a, 179b.; 1504/8a-9a.

³⁰² R.Ş.S.; 1490/10b.

³⁰³ R.Ş.S.; 1489/111b.

³⁰⁴ R.Ş.S.; 1492/23b.; 1493/132a.; 1500/76b.

³⁰⁵ R.Ş.S.; 1488/11a.; 1490/19a.; 1493/131a.; 1495/120a.

³⁰⁶ R.Ş.S.; 1491/16a, 112b.; 1496/7b.; 1497/96a.; 1499/133b.

³⁰⁷ R.Ş.S.; 1488/15b, 61b.; 1489/12a, 132b.; 1490/10b, 44b.; 1492/32a-b, 52a-b, 95a.; 1493/83b-84a.; 1496/107b, 115b.; 1497/38b.; 1499/8b-9a, 57b, 64a-b, 82b, 91b, 132b.; 1500/42b.; 1501/170a, 175a, 179a-b.; 1502/45b, 105a, 165a.

³⁰⁸ R.Ş.S.; 1488/45b, 61b.; 1489/4a, 67b, 74a, 118a.; 1491/132b.; 1493/131a.; 1495/115b.; 1496/110a.; 1503/195b.

kaydına göre, Fosa (Köprülü) köyünden Koçalioğlu Ahmed, H. 1280 (M. 1864) yılında mahkemeye müracaat ederek, Hanis (Bıldırcıncöy) köyünden Fatıma ile 10 ay önce vekilleri vasıtasıyla şahitler huzurunda evlendikleri, Fatıma'nın, zevce-i menkûhe-i medhûlun bihâsı olduğu halde, başkasıyla evlenme niyetinde olduğu iddiasında bulunarak, Fatıma'nın nefsinin kendisine teslim ve hukuk-ı zevciyete itaate tenbih olunmasını talep eder. Fatıma ise, Ahmed'in bu iddiasını inkâr eder. Ahmed iddiasını isbat sadedindeyken, Fatıma kendi hüsn-i rızasıyla meclis-i şer' de Ahmed'le evlenir.³⁰⁹

Rize'de erkeklerin kadınlar hakkında nikâh iddiasında bulunmasıyla ilgili üzerinde durabileceğimiz hususlardan biri de, sadece erkeklerin değil, anne ve babalarının da oğulları için bazı kızlar hakkında nikâh iddia etmeleridir.³¹⁰ Anne-babaların gerçekleştiğini ileri sürdükleri nikâhlar genellikle velâyet yoluyla akdedilmekle birlikte,³¹¹ vekâlet yoluyla yapıldığını iddia ettikleri nikâhlarda, erkeğin izin ve icazetinin olmaması dikkat çekmektedir.³¹² Bu nikâhların ortak özelliği de, isbatlanamadıkları için iddiadan öteye geçememiş olmalarıdır.

bc. Kadının Evliliğine Müdahale Etme

Evlenme konusunda kızların rızasına muhalif davranışlardan biri de, evliliklerine yapılan müdahalelerdir. Erkeklerin, başkasıyla evlenme niyetinde olan kızlarla evli kadınlar aleyhinde nikâh iddiasında bulunmaları da evliliğe müdahale olmakla birlikte, bu konuya yukarıda değinildiği için, burada sadece nikâh dışında çeşitli iddialarla yapılan müdahaleler üzerinde durulacaktır.

Rize'de, kızların gerçekleştirdikleri veya gerçekleştirme niyetinde oldukları evliliklere aile³¹³ ve akrabalarının yanı sıra,³¹⁴ akraba olmayan şahıslar tarafından da müdahalede bulunulduğu görülmektedir.³¹⁵ Konuyla ilgili kayıtlardan hareketle, aile

³⁰⁹ R.Ş.S.; 1491/50a.

³¹⁰ R.Ş.S.; 1488/15b, 18a.; 1489/12a.; 1490/19a, 42a.; 1491/16a, 126a.; 1492/32a-b, 47b.; 1493/16b, 36b, 64a.; 1495/30a, 43a, 115b.; 1496/107b.; 1498/178b.; 1499/44b, 91b, 120b, 132b.; 1502/58a.; 1503/183a.; 1504/13b.

³¹¹ R.Ş.S.; 1488/15b, 18a.; 1489/12a.; 1492/32a-b, 47b.; 1493/16b, 64a.; 1495/30a, 43a, 105b, 115b.; 1496/107b.; 1498/178b.; 1499/44b, 91b, 120b, 132b.; 1502/58a.

³¹² R.Ş.S.; 1490/19a, 42a.; 1491/16a.

³¹³ R.Ş.S.; 1488/46a, 47b, 67a.; 1489/12b-13a, 32b.; 1501/17b.

³¹⁴ R.Ş.S.; 1488/128a.; 1489/12a.

³¹⁵ R.Ş.S.; 1487/49a, 78b.; 1491/122b.

içinde evliliğe müdahale eden kişinin genellikle kızın annesi olduğu söylenebilir.³¹⁶ Mesela Kuriloz (Adacami) köyünden Memişe adlı bîkr-i bâliğa, H. 1273 (M. 1857) yılında vekâlet yoluyla aynı köyden Osman adlı şahısla evlenir. Memişe'nin annesi Şerife bint-i Ali ise, nikâhtan 10 ay sonra, taraf-ı hükümete Osman'ın 4 gün önce kızını zorla evine götürüp nikâhsız zevciyet muamelesi etmekte olduğu ihbarında bulunur. Bu şekilde bir şikâyet olmakla birlikte, nikâhın akdedilmiş olduğu şahitlerle isbatlanır.³¹⁷ Annenin, evliliğin üzerinden 10 ay geçtikten sonra, böyle bir iddiada bulunması dikkat çekmektedir. Bu durum, zaman içerisinde kızının eşinden veya ailesinden duyduğu bir rahatsızlık neticesinde, bu yola başvurduğu ihtimalini akla getirmektedir. Bunun yanı sıra küçük yaştaki kızların velâyet yoluyla evlendirilmeleri durumunda, annelerinin bu evliliğe razı olmadığı³¹⁸ veya kızını başkasıyla evlendirme niyetinde olduğu için³¹⁹ müdahale ettiği de görülmektedir. Ancak bu müdahaleleri mahkeme tarafından kabul görmemiştir.

Bulûğa eren kızlar velilerinin izniyle³²⁰ dul kadınlar ise veli izni olmaksızın evlenebildikleri halde,³²¹ Rize'de bazı şahıslar bekâr ve dul kadınların evliliklerine, kendi izinleri olmadığı gerekçesiyle müdahalede bulunmuşlardır.³²² Misal olarak Setoz (Kıbledağı) köyünden Havva bint-i Osman, H. 1276 (M. 1859) yılında kendi rızasıyla Veroz (Küçükcamı) köyünden Ahmed adlı şahısla evlenir. Havva'nın akraba-yı taallukatından 2 erkek mahkemeye gelerek, Havva'nın kendi icazetleri olmaksızın 10 gün önce Ahmed'le evlendiği iddiasıyla gereğinin yapılmasını talep ederler. Ancak mahkemede, söz konusu nikâhın sahih olduğuna hükmedilir.³²³

Akraba ve sâir şahıslar tarafından kadınların evliliğine yapılan müdahalelerde asılsız iddialar ileri sürülmekle birlikte, bu müdahalelerin gerçek sebebini tam olarak izah etmek pek de mümkün değildir. Sicillerde yer alan bir dava kaydı, bu konuda fikir vermesi bakımından önemlidir. H. 1297 (M. 1880) tarihli bu kayda göre, Mirakaloz

³¹⁶ R.Ş.S.; 1488/46a, 47b.; 1489/12b-13a.; 1501/17b.

³¹⁷ R.Ş.S.; 1488/46a.

³¹⁸ R.Ş.S.; 1501/17b.

³¹⁹ R.Ş.S.; 1488/47b.

³²⁰ Aydın, **Aile Hukuku**, s.97.

³²¹ Savaş, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 514.

³²² R.Ş.S.; 1487/78b.; 1488/128a.

³²³ R.Ş.S.; 1488/128a.

(Hamidiye) köyünden Fatıma adlı bıkı-i bâliğa, başkasıyla evlenme niyetinde olduğu halde, Veyla (Veliköy) köyünden Mollaahmedoğlu Mehmed, velâyeten nikâh iddiasıyla Fatıma'nın evliliğine müdahale etmiştir. Fatıma, mahkemede Mehmed'in bu müdahalesinin sebebini, vefat eden babasından kendisine intikal eden mala tamah olarak ifade etmiştir.³²⁴

bcc. Kız Kaçırma Olayları

Günümüzde kız kaçırma denilen olay, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında genellikle “*kız çekme*”³²⁵ ve “*kız kaldırma*”³²⁶ diye adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra nadiren “*kız kaçırma*”³²⁷ ve “*kızı ahz etme*”³²⁸ tabirlerinin de kullanıldığı görülmektedir.

İncelediğimiz dönemde sadece bulûğa ermiş bekâr kızların değil,³²⁹ henüz reşid olmayan kız çocuğunun,³³⁰ hatta başkasıyla evli kadınların da zorla kaçırılmaları söz konusudur.³³¹ Konuyla ilgili dava kayıtlarından hareketle, Rize’de kız kaçırma olaylarının ne şekilde vuku bulduğuna dair bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Buna göre muhtemelen istediği kızla evlenemeyen erkekler, bazen birkaç arkadaşının da yardımıyla³³² kızı hanesinden zorla kaçırıyorlardı.³³³ Ayrıca kızı gece vakti evinin kapısından odun aldığı³³⁴ veya yaylakta hayvanları beklediği sırada kaçırma gibi³³⁵ uygun bir anı kollayanlar da vardı. Kaçırılan kız, erkeğin evine³³⁶ veya ormana götürülerek, burada bir süre tutulurdu.³³⁷ Bu sırada kaçırıldığı kızla izdivâc

³²⁴ R.Ş.S.; 1499/82b.

³²⁵ R.Ş.S.; 1488/44b, 82a-b, 108b.; 1489/98b.; 1490/10b.; 1491/112b, 132b.; 1495/120a.; 1499/11a-b.; 1500/76b, 165a.

³²⁶ R.Ş.S.; 1499/11a-b.; 1503/65b, 70b, 94b-95b.; 1504/27a.

³²⁷ R.Ş.S.; 1502/8b.; 1504/8a-9a.

³²⁸ R.Ş.S.; 1492/94b.

³²⁹ R.Ş.S.; 1488/44b.; 1491/132b.; 1495/120a.; 1500/76b.; 1503/65b, 70b.

³³⁰ R.Ş.S.; 1490/10b.

³³¹ R.Ş.S.; 1488/82a-b, 108b.; 1489/98b.; 1491/112b.; 1492/94b.; 1499/11a-b.; 1500/165a.; 1502/8b.; 1503/94b-95b.; 1504/8a-9a, 27a.

³³² R.Ş.S.; 1491/112b.; 1499/11a-b.; 1504/27a.

³³³ R.Ş.S.; 1488/44b.; 1499/11a-b.

³³⁴ R.Ş.S.; 1492/94b.

³³⁵ R.Ş.S.; 1490/10b.

³³⁶ R.Ş.S.; 1488/44b.; 1490/10b.; 1495/120a.; 1499/11a-b.; 1503/94b-95b.

³³⁷ R.Ş.S.; 1488/82a-b, 108b.; 1489/98b.; 1491/112b, 132b.; 1492/94b.

muamelesinde bulunanlar olduğu gibi,³³⁸ kıza cebren tecavüz edip zina eden erkekler de vardı.³³⁹ Genellikle olayın yaşanmasından kısa bir süre sonra, durum mahkemeye intikal ediyordu.³⁴⁰ Bununla beraber kaçırılan kızın 1 ay gibi uzun bir süre alıkonulduğu da olurdu.³⁴¹

Rize’de kız kaçırma olayıyla ilgili dikkatimizi çeken hususlardan biri de, erkeklerin umumiyetle kaçırdıkları kız veya kadınlar aleyhinde nikâh iddiasında bulunmalarıdır.³⁴² Konuyla ilgili bir kayıtta, kız kaçırıp nikâh iddiasında bulunmanın, erkeği cezadan kurtarma amacına yönelik “*âdet-i belde*”den olduğunun ifade edilmesi,³⁴³ bu iddiaların sebebini açıklar mahiyettedir. Misal olarak Çanceva (Büyükcaferpaşa) köyünden Hadice adlı bâliğa kız, H. 1277 (M. 1860) yılında Kalamoz (Akpınar) köyünden Rebi’oğlu Yunus’la evlenir. Nikâh akdinden yaklaşık bir ay sonra, Makraş (Musadağı) köyünden Köseninoğlu Receb, izdivâc muamelesi niyetiyle Hadice’yi cebren çekip ormana götürür. Yunus mahkemede Receb’den davacı olunca, Receb vekili vasıtasıyla Hadice’yle 22 sene önce babalarının velâyetinde evlendikleri ve bulûğa erdikten sonra haklarındaki nikâhı kabul ettikleri için, Hadice’yi hanesine götürdüğünü iddia eder. Ancak bu iddiası kabul edilmez.³⁴⁴

Kız kaçırmayla ilgili dava kayıtlarının tamamına yakınında “*cebren*” ifadesinin yer alması,³⁴⁵ mahkemeye intikal eden bu nev’i olayların, umumiyetle kızın rızası hilâfına ve zorla gerçekleştiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra daha ziyade “peşe gitme” olarak ifade edebileceğimiz, kızın rızası doğrultusunda vuku bulan kaçırma olaylarına da rastlanmaktadır.³⁴⁶ H. 1317 (M. 1900) yılına ait böyle bir davaya göre, Cimil Ortaköy (Ortaköy) köyünden Havva Hanım, amcasının oğlu Abdullah’la velâyeten evli olduğu halde, Anbarlık (Ambarlık) köyünden Abdurrahman, Havva’yı

³³⁸ R.Ş.S.; 1488/82a-b, 108b.

³³⁹ R.Ş.S.; 1492/94b.

³⁴⁰ R.Ş.S.; 1488/108b.; 1490/10b.; 1491/112b, 132b.; 1492/94b.

³⁴¹ R.Ş.S.; 1488/44b, 82a-b.

³⁴² R.Ş.S.; 1488/82a-b, 108b.; 1489/98b.; 1491/112b, 132b.; 1492/94b.; 1495/120a.; 1499/11a-b.; 1500/76b.; 1503/65b, 70b, 94b-95b.; 1504/8a-9a.

³⁴³ R.Ş.S.; 1504/8a-9a.

³⁴⁴ R.Ş.S.; 1489/98b.

³⁴⁵ R.Ş.S.; 1488/44b, 82a-b.; 1489/98b.; 1490/10b.; 1491/112b.; 1495/120a.; 1499/11a-b.; 1500/76b, 165a.; 1502/8b.; 1503/65b, 70b.; 1504/27a.

³⁴⁶ R.Ş.S.; 1499/11a-b.; 1503/94b-95b.; 1504/8a-9a.

bi'l-iğfâl (aldatarak) kaçırır.³⁴⁷ Havva'nın muamele-i zevciyet niyetiyle kendisini kaçırın şahsın ileri sürdüğü nikâh iddiasını kabul ederken asıl nikâhını reddetmesi, bu olaya rıza gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu olayların ardından, Abdullah'ın mahkemeye gelerek eşi Havva'nın hukuk-ı zevciyete itaate tenbih olunmasını talep etmesi de dikkat çekmektedir.

Sicillerde yer alan iki dava kaydında, tam olarak kız kaçırma veya peşe gitme hadisesinden söz edilemese de, bulûğa eren kızların evlenme isteğiyle ve kendi rızalarıyla erkeğin hanesine gitmeleri söz konusudur. Buna göre Salarha Singöz (Kömürçüler) köyünden Fatıma adlı 18 yaşındaki bâliğa kız, H. 1276 (M. 1879)'da nefisini akd-i nikâh sevdasıyla aynı köyden Kuvaroğlu Salih'in hanesine gider. Salih ise Fatıma'yı evinde tevkif etmeyerek cânib-i hükümete götürür. Fatıma'nın annesi Emetullah Hatun, kızını zorla çekip hanesine götürdüğü iddiasıyla Salih'ten davacı olur. Neticede Fatıma'nın evlenmeye mâni bir durumu olmadığına anlaşılması tarafların da rıza göstermesiyle, Fatıma ile Salih'in nikâh akitlerinin yapılmasına izin verilir.³⁴⁸ Diğer kayda göre ise, Hoc (Maltepe) köyünden Cemile adlı bîkr-i bâliğa, H. 1286 (M. 1869)'da kendi hüsn-i rızasıyla aynı köyden Mehmedbaşoğlu Ahmed'in hanesine giderek, kendisiyle evlenmek istediğini söyler. Ahmed ise Cemile'yi tezevvüce talip olmayıp, muhtemelen ileride kız adına bir sıkıntının yaşanmaması için, mahkemede aralarında nişan ve nikâh olmadığı beyanında bulunur.³⁴⁹

Rize'de, evli veya bekâr kadınları zorla kaçırın erkeklerin ne şekilde cezalandırıldığı da, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bununla ilgili olarak, haklarındaki şikâyet üzerine zabtiye marifetiyle derdest olunan (tutuklanan)³⁵⁰ şahıslardan bazılarının, hapisle cezalandırıldıkları görülmektedir.³⁵¹ Mahkemede hakkında ta'zîr cezası verilenler de vardır.³⁵² Bazı kayıtlarda ise erkeğin zorla kız kaçırdığı kesinleşmiş olsa da, nasıl bir ceza alacağı belirtilmemiştir.³⁵³

³⁴⁷ R.Ş.S.; 1504/8a-9a.

³⁴⁸ R.Ş.S.; 1489/12b-13a.

³⁴⁹ R.Ş.S.; 1493/137b.

³⁵⁰ R.Ş.S.; 1488/82a-b.

³⁵¹ R.Ş.S.; 1499/11a-b.; 1500/76b.; 1503/94b-95b.

³⁵² R.Ş.S.; 1489/98b.; 1490/10b.; 1491/132b.

³⁵³ R.Ş.S.; 1488/82a-b.; 1504/8a-9a.

c. Evlenme Engelleri

Evliliğin meydana gelebilmesi için, gelin ve damat adayı arasında evlenmelerine engel bir durumun olmaması gerekir. İslâm dininde kendisiyle evlenilmesi haram olan kişiler açık bir şekilde belirlenmiş olup,³⁵⁴ Osmanlı mahkemelerinde de bu hususta İslâm dininin esaslarına göre hüküm verilmiştir. Burada evlenme engellerinin neler olduğu üzerinde durmak yerine, konuyla ilgili Rize’de mahkemeye intikal eden ihtilafların incelenmesi yoluna gidilecektir.

Evli bir kadının -eşi vefat etmediği veya eşinden boşanmadığı sürece- bir başkasıyla yeni bir evlilik yapması dînen haramdır.³⁵⁵ Bununla birlikte Rize’de bazı kadınların, evli olmalarına rağmen başka bir erkekle yeniden nikâhlandıkları görülmektedir.³⁵⁶ H. 1292 (M. 1875) yılında mahkemeye intikal eden böyle bir olaya göre, Tohli (Medrese) köyünden Hamide adlı kız, babasının velâyetiyle aynı köyden Yamakoğlu Yahya ile evlendirilir. Hamide bulûğa erdikten sonra şahitler huzurunda hakkındaki nikâhı kabul edip, Yahya’nın zevce-i menkûhe-i gayr-i medhûlun bihâsı olduğu halde, aynı yıl köylerinden İbrahim adlı şahısla evlenir. Yahya’nın mahkemeye müracaat ederek Hamide’yle evli olduklarını isbatlaması üzerine, nikâh-ı sâni feshedilerek, Hamide nefsinin zevc-i evveli Yahya’ya teslimi tenbih olunur.³⁵⁷

Rize’de, evli olduğu halde bir başkasıyla yeni bir evlilik gerçekleştiren kadınların yanı sıra, böyle bir evliliğe teşebbüs eden kadınlara da rastlanmaktadır.³⁵⁸ Mesela Çilingir köyünden Zeyneb adlı kız, R. 1312 (M. 1896)’da aynı köyden Eyüboğlu Mustafa’yla şahitler huzurunda evlenir. Evliliklerinden 1 yıl sonra

³⁵⁴ Evlenme mânileri (el-muharremât) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Kur’ân-ı Kerîm**, el-Bakara 2/221, 229.; en-Nisâ 4/3, 22-24.; el-Mâide 5/5.; el-Mümtehine 60/10.; **Fetâvâyi Hindiyeye (Fetâvâyi Alemgiriyye) Ansiklopedik İslâm Fıkhı**, trc. Mustafa Efe, yay. haz. İsmail Karakaya, Akçağ Yayınları, Ankara t.y., II, 274-304.; Mehmed Zihni, **Nimet-i İslâm Kısm-ı Sâlis Münâkehât ve Mufârakât**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1324, s.29-45.; Süleyman Ateş, **Kur’ân-ı Kerîm’de Evlenme ve Boşanma**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul t.y., s.30-45.; Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 313-319.; Hamza Aktan, “İslâm Aile Hukuku”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 402-404.; Orhan Çeker, “Süt Akrabalıği”, **İlim ve Sanat**, Vefa Yayıncılık, Yıl: Şubat 1992, sy.31, s.65-72.; Apaydın-Aydın-Bardakoğlu-Çağrı, **age**, II, 215-217.

³⁵⁵ Fahrettin Atar, “Muharremât”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 7.

³⁵⁶ **R.Ş.S.**; 1497/12a, 39a, 56a-b.; 1498/23b.; 1499/11a-b, 127a-b.; 1503/41b-42b.

³⁵⁷ **R.Ş.S.**; 1497/39a.

³⁵⁸ **R.Ş.S.**; 1492/96a.; 1495/13b, 21a.; 1502/100a-b.; 1503/4a-b, 94b-95b, 203a, 210b.; 1504/8a-9a.

köylerinden Temel adlı şahıs, Zeyneb'le vekâleten evli oldukları iddiasında bulunur. Zeyneb de Temel'in bu iddiasını kabul eder. Temel'in 3 yıldır Hamide adlı kadınla evli olması, daha da önemlisi Hamide'yle Zeyneb'in sütkardeş olmaları dikkat çekmektedir. Neticede Temel ile Zeyneb'in iddia ettikleri nikâh vuku bulmuş olsa bile, iki sütkardeşin aynı erkeğin nikâhında bulunması caiz olmayacağından, bu iddiaları reddedilir. Zeyneb, zevci Mustafa'ya itaat ve hukuk-ı zevciyete mürâate tenbih olunur.³⁵⁹

Konuyla ilgili bir diğer kayda göre, Mağloz (Camıdağı) köyünden Fatıma adlı bıkı-i bâliğa, H. 1284 (M. 1867) yılında aynı köyden amcasının oğlu Mehmed'le şahitler huzurunda evlenir. Ancak nefsinin zevci Mehmed'e teslim etmeyerek, aynı sene Aron (Sütlüce) köyünden Mustafa'yla nikâhlanmak üzere bir gece evinde kalır. Mustafa'nın Fatıma'yla zina etmesi ve bekâretini izâlesi üzerine, Mehmed mahkemeye gelerek icab-ı şer'îsinin icrası talebinde bulunur. Fatıma'yla Mustafa, Mehmed'in zina iddiasını ikrar ederken, nikâh iddiasını inkâr ederler. Mehmed'in, Fatıma ile nikâhlı olduklarını şahitlerle isbatlaması üzerine, Fatıma'nın nefsinin zevcine teslimine ve hukuk-ı zevciyete itaatine, Mustafa'nın ise cezalandırılmasına hükmedilir.³⁶⁰

Rize'de, evli kadınların hangi sebeplerle başkasıyla evlendiği veya evlenme teşebbüsünde bulunduğu, üzerinde durulması gereken bir konudur. Öyle anlaşılıyor ki, bu tür evliliklerde ilk nikâhın, kadının rızası hilâfına gerçekleşmesi, en başta gelen sebepler arasındadır. Zira bu durumdaki kadınlar, umumiyetle henüz küçükken babalarının velâyetiyle evlendirilmişlerdir.³⁶¹ Bilindiği üzere, bu tür nikâhların bulûğa erdikten sonra feshi söz konusu değildir. Nikâhlı olduğu halde başkasıyla evlenme niyetinde olan kadının, evlilikle ilgili bütün haklarından vazgeçme karşılığında eşinden boşanmak istemesi³⁶² veya evlenmek istediği erkeğin, eşini boşaması mukabilinde kadının zevcine belirli bir meblağ teklif etmesi,³⁶³ kadının, mevcut evliliğe rıza göstermediğine işaret etmektedir. Ayrıca erkeğin, muhtemelen çalışmak amacıyla

³⁵⁹ R.Ş.S.; 1503/4a-b.

³⁶⁰ R.Ş.S.; 1492/96a.

³⁶¹ R.Ş.S.; 1495/13b, 21a.; 1497/12a, 39a.; 1502/100a-b.; 1503/94b-95b.; 1504/8a-9a.

³⁶² R.Ş.S.; 1503/94b-95b.

³⁶³ R.Ş.S.; 1499/11a-b.; 1503/94b-95b.

memleketinden uzak bir yere gitmesinin de, zevcesinin başkasıyla evlenmeye teşebbüs etmesinde etkili olduğu söylenebilir.³⁶⁴

Bir kadının nikâhlı olduğu halde başka bir erkekle yeniden nikâh kıydırması, M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de bazı nikâhların kadı izni olmadan gayr-i resmî yollarla akdedildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yukarıda belirtilen dava kaydından da anlaşılacağı gibi, bu tür olaylarda ilk nikâhın şahitlerle isbatlanması durumunda, ikinci nikâh feshedilmiştir. İlk eşin talebi üzerine mahkemenin kararı, kadının nefsinin zevcine teslim ve hukuk-ı zevciyete itaat etmesi yönünde olmuştur. Bu tür evlilik yapan kadınlara, nasıl bir ceza verileceği ise belirtilmemiştir. Evli bir kadın hakkında başka bir erkeğin nikâh iddiasında bulunmasıyla ilgili bir davada -muhtemelen bu iddianın isbatlanması üzerine- kadının 2 ay hapsedilmesi,³⁶⁵ verilecek ceza konusunda misal olması açısından önemlidir.

Başkasının nikâhlı eşi olan bir kadınla evlenmek dînen haram olduğu gibi, eşi vefat eden veya eşinden boşanan bir kadınla henüz iddet süresi bitmeden yapılacak olan evlilik de haram addedilmiştir.³⁶⁶ Rize’de bu şekilde gerçekleştirilen nikâhların mahkemeye intikali durumunda feshedildiği görülmektedir.³⁶⁷

Bir erkeğin, eşini üç defa boşaması da, onunla tekrar evlenebilmesi için geçici bir engel teşkil etmektedir. Bu engelin ortadan kalkması, kadının başka bir erkekle geçerli bir evlilik yapması, bu evliliğin de ikinci eşin vefatı veya zevcesini boşaması üzerine sona ermesiyle mümkündür.³⁶⁸ “Hülle” adı verilen bu uygulamanın, incelediğimiz dönemde Rize’de vuku bulunmasıyla ilgili, sicillerde sadece iki kayda rastlanmaktadır. Ancak kayıtların her ikisi de, üç talâkla boşadığı eşiyle tekrar evlenme niyetinde olan erkeklerin, iddialarından öteye geçememiştir.³⁶⁹

Evlenme engellerinden biri de, süt yoluyla oluşan akrabalıktır. Belirli şartlar altında bir çocuğun bir kadın tarafından emzirilmesi durumunda, emzirilen çocukla onu

³⁶⁴ R.Ş.S.; 1503/94b-95b.

³⁶⁵ R.Ş.S.; 1487/19b.

³⁶⁶ Aktan, agm, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, 403.

³⁶⁷ R.Ş.S.; 1490/23b.; 1491/16a.

³⁶⁸ Atar, “Muharremât”, *DİA*, XXXI, 7.

³⁶⁹ R.Ş.S.; 1495/58b.; 1499/151a.

emziren kadın ve akrabaları arasında evlenme engeli meydana gelir.³⁷⁰ Süt akrabalığı sadece mahremiyet konusunda geçerli olduğu için, miras ve nafaka hakkı doğurmaz.³⁷¹ Evliliğin gerçekleşmesinin ardından, eşler arasında süt akrabalığının olduğu isbat edilirse, eşlerin evliliğe devam etmeleri caiz olmayacağından ayrılmaları gerekir.³⁷²

İncelediğimiz dönemde Rize’de meydana gelen bazı evliliklerde, süt yoluyla akraba olan şahısların nikâhlanmaları söz konusudur. Evlenecek çiftlerin süt yoluyla birbirine mahrem oldukları nikâh sadedinde anlaşıldığı gibi,³⁷³ bazılarında ise nikâhın ardından eşler arasında henüz zevciyet ilişkisi gerçekleşmeden ortaya çıkmıştır.³⁷⁴ Misal olması açısından, Yeniköy Mahallesinden Fatıma adlı bîkr-i bâliğa, H. 1285 (M. 1868) yılında mahkemeye gelerek, mahalleden dayısının oğlu Ahmed’le sütkardeş oldukları halde, Ahmed’in bilmeyerek kendisiyle evlendiğini ve zevciyet muamelesi muradında olduğunu iddia eder. Ahmed’le beynerinin tefrîk olunması (ayrılmaları) talebinde bulunur. Ahmed ise, Fatıma’nın kendisinin zevce-i menkûhe-i gayr-i medhûlun bihâsı olduğunu ikrar ederken, sütkardeş olduklarını reddeder. Fatıma’nın, bu iddiasını şahitlerle isbatı üzerine de, nikâhın feshine hükmedilir.³⁷⁵

Rize’de bazı kadınlar, muhtemelen istemedikleri evlilikten kurtulmak amacıyla, eşleriyle aralarında süt yoluyla akrabalık olduğunu iddia etmişlerdir.³⁷⁶ Bu kadınlar arasında, küçükken babalarının velâyetiyle evlendirilenler de vardır.³⁷⁷

Konuyla ilgili kayıtların bir kısmı, erkeğin veya velisinin süt yoluyla akraba olduğu kız aleyhinde nikâh iddiasında bulunarak, kızın başkasıyla evlenmesine müdahale etmesiyle ilgilidir.³⁷⁸ Böyle bir dava kaydına göre, Maryeva (Şairler) köyünden Gülizar bint-i Osman, aynı köyden Receb adlı şahısla evlenir. Ömer’in veli-i akrabası Cinanoğlu Halid ise, Gülizar’ın Ömer’in zevce-i menkûhesi olduğu iddiasıyla Receb’i hükümete şikâyet eder. Ancak H. 1276 (M. 1859) yılında mahkemeye müracaat

³⁷⁰ Osman Kaşıkçı, “Radâ’”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 385.

³⁷¹ Çeker, agm, **İlim ve Sanat**, sy.31, s.72.

³⁷² Kaşıkçı, agmd, **DİA**, XXXIV, 386.

³⁷³ **R.Ş.S.**; 1488/128a.

³⁷⁴ **R.Ş.S.**; 1493/50a.; 1499/44b.; 1500/97a-b.

³⁷⁵ **R.Ş.S.**; 1493/50a.

³⁷⁶ **R.Ş.S.**; 1493/115b.; 1495/28a, 109b-110a.; 1500/25b, 101a-102a, 166a.

³⁷⁷ **R.Ş.S.**; 1495/109b-110a.; 1500/25b, 101a-102a, 166a.

³⁷⁸ **R.Ş.S.**; 1489/4a.; 1492/11a.; 1497/38b.; 1500/165a.

ederek, Ömer’le Gülizar’ın sütkardeş olduklarını ve nikâh iddiasının asılsız olduğunu ikrar eder.³⁷⁹

“Evlenmenin Sonuçları” konusuna geçmeden önce, üzerinde durmak istediğimiz hususlardan biri de, Osmanlı Devleti’nde kadınların İran tebaasından erkeklerle evlenmelerine yasak getirilmiş olmasıdır. Ancak burada aile hukukundan ziyade, devletler hukukunu ilgilendiren bir evlenme yasağının olduğunu söylemek gerekir.³⁸⁰ Rize şer‘iyye sicilinde yer alan H. 1292 (M. 1875) yılına ait bir nizamnâme kaydı, bu konuyla ilgili olması açısından önem arz etmektedir. Söz konusu nizamnâme, şu maddelerden oluşmaktadır:

“Birinci madde: Teba‘a-i Devlet-i Aliyye ile teba‘a-i İraniyenin izdivâcı kemâ fi‘s-sâbık kat‘iyyen memnû‘dur.

İkinci madde: Akd-i nikâha me‘zûn olanlar, hilâf-ı memnû‘iyet hâl ve hareketde bulunurlar ise mes‘ûl tutulacaklardır.

Üçüncü madde: Hilâf-ı memnû‘iyet olarak teba‘a-i Devlet-i Aliyye’den bir kadın teba‘a-i İraniye’den birine varmış ise, gerek kadın ve gerek evlâdı her hâlde teba‘a-i Devlet-i Aliyye’den ma‘dûd olup kur‘aya ve bedelât-ı askeriye ve sâir her nev‘ teklîf-i mîriyyeye dâhil olacaktır.”³⁸¹

Rize şer‘iyye sicillerinde bu yasaklamayla ilgili mahkemeye intikal eden herhangi bir davaya rastlanmamakla birlikte, Bursalı bir kızla evlenmek isteyen İranlı bir erkeğin, mahkeme tarafından Bursa’dan çıkarılmasına karar verilmesi,³⁸² uygulamada nizamnâmenin hükümlerine riayet edildiğini göstermektedir.

3. Evlenmenin Sonuçları

Nikâh akdinin yapılmasıyla meşruiyet kazanan evlilik, eşler açısından birtakım hak ve sorumluluklar doğurur. Mehir ve nafaka, bu hak ve sorumluluklar arasındadır.

³⁷⁹ R.Ş.S.; 1489/4a.

³⁸⁰ Aydın, **Aile Hukuku**, s.141.

³⁸¹ R.Ş.S.; 1497/4b.

³⁸² Abdurrahman Kurt, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) -Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler-**, Sentez Yayıncılık, Ankara 2013, s.29.

a. Mehir

aa. Tanımı ve Çeşitleri

Sözlükte ücret manasına gelen mehir, terim olarak nikâh akdiyle birlikte erkeğin eşine verdiği ya da vermeyi taahhüt ettiği para veya malı ifade eder.³⁸³ Alım satımı ve kullanılması İslâm dinine göre yasak olmayan herşey, mehrin konusunu teşkil edebilir. Buna göre menkul ve gayr-i menkul mallar, ziynet eşyası, hayvanlar, hatta menkul ve gayr-i menkul bir malın yararlanma hakkı da mehir olarak verilebilir.³⁸⁴

Mehir, tesbit edilmesi bakımından mehr-i müsemâmâ ve mehr-i misil olmak üzere ikiye ayrılır. Nikâh akdi esnasında, iki tarafın az veya çok olarak tayin ettikleri mehre “*mehr-i müsemâmâ*” adı verilir.³⁸⁵ Akit sırasında mehrin zikredilmemesi halinde, kızın baba tarafından, babası olmadığı takdirde memleketi ahalisinden akit tarihinde yaş, güzellik ve bekârlık gibi vasıflarda akran ve emsâli durumundaki kadınların mehri dikkate alınarak tesbit edilen mehre ise “*mehr-i misil*” denir.³⁸⁶

Mehir, evlenmenin tabîî bir sonucu olduğundan, nikâh akdi esnasında açıkça belirtilmese de kadına ödenmesi gerekir. Ancak mehrin peşin olarak ödenmesi şart değildir. Akit sırasında verilebileceği gibi daha sonra da verilebilir. Bu bakımdan nikâh esnasında peşin olarak ödenen mehre “*mehr-i muaccel*”, evlilik içerisinde veya evliliğin talâk ve ölümle sona ermesi durumunda ödenen mehre ise “*mehr-i müeccel*” denir.³⁸⁷ Ödenmesi itibariyle bir mehrin tamamı müeccel olabileceği gibi bir kısmı da müeccel olabilir.³⁸⁸

Kadına ödenecek mehir miktarıyla ilgili İslâm mezhepleri arasında ittifak olmamakla birlikte, Hanefilere göre mehrin asgari sınırı -para haline getirilmiş olsun veya olmasın- 10 dirhem (32 gr.) gümüş değerinde olmalıdır. Mehrin bu miktardan az

³⁸³ Ömer Ferruh, **İslâm Aile Hukuku**, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994, s.90.; Mehmet Âkif Aydın, “Mehir”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 389.

³⁸⁴ Halil Cin, “İslâm Hukukunda Mehr”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, XXIX, sy.1-2, s.204.

³⁸⁵ Bilmen, **age**, II, 10.; Ekrem Buğra Ekinci, “İslâm Hukukunda Nikâh”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, III, 798.

³⁸⁶ Bilmen, **age**, II, 10.; Erdoğan, **age**, s.356.

³⁸⁷ Aydın, **Aile Hukuku**, s.103.

³⁸⁸ S. Şakir Ansay, “Aile Hukuku”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yeni Matbaa, Ankara 1952, Yıl: 1952, sy.2-3, s.23.

tesbit edilmemesi gerekir. Tesbiti durumunda, mehir miktarı 10 dirhem gümüşe tamamlanmalıdır.³⁸⁹

İslâm hukukunda mehrin üst sınırıyla ilgili belirli bir miktar tayin edilmediği halde,³⁹⁰ Osmanlı Devleti'nde zaman zaman mehrin azami miktarıyla ilgili bazı düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bununla ilgili olarak H. 1271 (M. 1855) tarihli bir fermana göre, Bursa halkı mehr-i muaccel vermeleri itibariyle üç sınıfa ayrılmıştır. Ancak fermana kadına verilmesi gereken mehr-i müeccel miktarı üzerinde durulmamıştır.³⁹¹ M. 1863 tarihli başka bir fermana, mehir miktarı fakir, orta halli ve zenginler için üç sınıf olarak tesbit edilmiştir.³⁹² H. 1289 (M. 1872) yılına ait evlilikle ilgili bir ilannâmede ise, mehr-i müeccel miktarlarının azami sınırı, dört sınıf için ayrı ayrı tesbit edilmiştir.³⁹³ Ancak yapılan bu düzenlemelere büyük ölçüde riayet edildiğini söylemek pek de mümkün değildir.³⁹⁴

ab. Rize'de Kadınlara Verilen Mehir Miktarları

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize'de meydana gelen evliliklerde, kadına verilecek olan mehrin genellikle nikâh akdi esnasında belirlendiğini söyleyebiliriz. Mehrin tesbit edilmemesi üzerine, kadına mehr-i misil verilmesiyle ilgili sınırlı sayıda kayda rastlanması,³⁹⁵ bu görüşümüzü doğrular mahiyettedir. Nikâh akdi kayıtlarından tesbit edilen mehir miktarlarını tablo halinde vermeyi uygun görüyoruz.

³⁸⁹ Bilmen, *age*, II, 116.; Cin, *agm*, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXIX, sy.1-2, s.206.

³⁹⁰ Cin, *Evlenme*, s.216.

³⁹¹ Bu fermana göre, halkın ileri gelenlerinin 4000 kuruş, orta gelir grubunda yer alanların 2500 kuruş, alt gelir grubunda bulunanların ise 1000 kuruştan fazla mehr-i mu'accel vermemeleri gerekmektedir. **Bkz.** Kurt, *age*, s.44-45.

³⁹² İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2000, s.149.

³⁹³ Söz konusu ilannâmeye göre, mal ve serveti birinci derecede bulunan ashâb-ı iktidarın evliliğinde, takdir olunacak mehr-i müeccel miktarının değeri 10 adet yüzlük mecrediye altınını geçmeyecektir. Mal ve serveti ikinci derecede olanların 5 adet yüzlük mecrediye altınından, üçüncü derecede bulunanların 3 adet yüzlük mecrediye altınından, dördüncü derecede bulunan fakara ve bî-kudret kimselerin ise, 100 kuruştan fazla mehr-i müeccel vermemeleri gerekmektedir. **Bkz. Düstur I. Tertip**, I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289, 739-741.

³⁹⁴ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s.149.

³⁹⁵ **R.Ş.S.**; 1492/106b-107a.; 1499/35a, 37a, 37b-38a, 38b-39a, 40a, 40b, 41a, 41b, 42b, 44a-b, 46b, 47a-b, 48a, 50a-b, 70a.; 1500/128b-129b.; 1502/116a.; 1503/41b-42b, 75a.

Mehir Miktarları	Sayı	%
0-50 kuruş	1	0.36
51-100 kuruş	14	5.16
101-200 kuruş	35	12.91
201-300 kuruş	41	15.12
301-400 kuruş	22	8.11
401-500 kuruş	58	21.40
501-1000 kuruş	71	26.19
1001 kuruş ve üzeri	29	10.70
Toplam	271	100

Tablo 6: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Meydana Gelen Nikâh Akitlerinde Kadınlara Verilen Mehir Miktarları

Tablo 6’ya göre, Rize’de gerçekleştirilen evliliklerde gelin adayına verilen veya verilmesi vaad edilen mehir miktarları, 401 ila 1000 kuruş arasında yoğunluk arz etmektedir. Kayıtlardan tesbit edilen en düşük mehir miktarı, H. 1280 (M. 1863) yılında akdedilen bir nikâhta, Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden Fatıma adlı mecnûneye (akıl hastası kıza) verilen 50 kuruş mehr-i müecceldir.³⁹⁶ En yüksek mehir miktarı ise, 7000 kuruş mehr-i müeccel olup, H. 1308 (M. 1891) yılında velâyet yoluyla gerçekleştirilen nikâhta, henüz 9 yaşında olan Müfti Mahallesinden Memiş Ağa’nın kızı Zekiye’ye verilmiştir.³⁹⁷ Rize’de gerçekleşen nikâhlarda kadınlara verilen ortalama mehir miktarı ise, yaklaşık olarak 621 kuruşa tekabül etmektedir.

Kadınlara verilen mehir miktarlarıyla ilgili bilgileri, nikâh akdiyle ilgili kayıtların yanı sıra, talâk, muhâla’a, tereke taksimi gibi muhtelif dava kayıtlarından edinmekteyiz. Bu kayıtlarda mehir, ödenmesi bakımından mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Sicillerde yer alan kayıtların bir kısmında, gelin adayına verilecek olan mehir, hem mehr-i muaccel hem de mehr-i müeccel olarak tayin edilmiştir. Bunlar içerisinde mehr-i muaccel genellikle miktar olarak mehr-i müeccelden yüksek olmakla birlikte,³⁹⁸

³⁹⁶ R.Ş.S.; 1490/98b.

³⁹⁷ R.Ş.S.; 1500/165a.

³⁹⁸ R.Ş.S.; 1489/41b, 131a.; 1490/23b, 48a, 77a, 97a.; 1491/6b, 8a, 27b, 29a, 43a, 120b, 139b, 140a.; 1492/5b, 20b, 111a.; 1493/55b-56a.; 1495/9b, 13b, 14a, 25a, 26b, 58a, 61b, 68a, 94b.; 1496/36a.; 1497/10b.

bazen her ikisinin de eşit³⁹⁹ veya mehr-i müeccelin daha yüksek miktarda olduğu görülmektedir.⁴⁰⁰ Bu bakımdan her iki mehri ayrı ayrı incelemenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Rize’de yapılan evliliklerde, gelin adayına verilmesi kararlaştırılan mehr-i muaccel miktarları şu şekildedir:

Mehr-i Muaccel Miktarları	Sayı	%
0-50 kuruş	-	-
51-100 kuruş	4	5.19
101-200 kuruş	17	22.07
201-300 kuruş	11	14.28
301-400 kuruş	5	6.49
401-500 kuruş	17	22.07
501-1000 kuruş	18	23.37
1001 kuruş ve üzeri	5	6.49
Toplam	77	100

Tablo 7: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kadınlara Verilen Mehr-i Muaccel Miktarları

Tablo 7’den anlaşıldığı üzere, tesbit edilen mehr-i muaccel miktarlarının genellikle 101-300 kuruş ile 401-1000 kuruş arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Kayıtlara geçen en düşük mehr-i muaccel miktarı 100 kuruşken,⁴⁰¹ en yükseği 3000 kuruştur.⁴⁰² Çalışmamıza yakın dönemlerde Bursa’da mehr-i muaccel daha ziyade giyim ve ev eşyası olarak takdir edilirken,⁴⁰³ Rize’de kadınlara ödenen mehr-i muaccel genellikle nakit olarak tesbit edilmiştir. Bunun yanı sıra az da olsa bazı nikâh akitlerinde giyim eşyası cinsinden verilmesi kararlaştırılan mehr-i muaccele de rastlanmaktadır.⁴⁰⁴ Söz gelimi H. 1277 (M. 1860) yılında meclis-i şer’de Azaklıoğlu Yakub ile evlenen Fosa (Köprülü) köyünden Fatıma bint-i Ömer’in mehr-i müecceli 200 kuruş, mehr-i muacceli ise 100 kuruş değerinde bir adet entari olarak tesbit edilmiştir.⁴⁰⁵ Nikâh

³⁹⁹ R.Ş.S.; 1488/56a.; 1489/62b, 73a, 140b.; 1490/23a, 37a, 95b, 100a.; 1491/36a, 43a, 50a, 114a, 139a.; 1492/54b.; 1493/26b, 95b, 115b-116a, 127a.; 1495/4a, 79b.; 1501/121a, 129a-b.; 1502/177a.; 1503/6a.

⁴⁰⁰ R.Ş.S.; 1487/15a.; 1489/40a, 79a, 80a.; 1490/55a.; 1491/4b, 55a, 56b.; 1492/94b.; 1493/119b.; 1495/19b, 28a, 46b, 63b-64a.; 1500/3b, 43b.; 1501/179a-b.; 1502/100a-b.; 1503/13b, 100b.

⁴⁰¹ R.Ş.S.; 1492/94b.; 1500/3b.; 1503/13b.

⁴⁰² R.Ş.S.; 1491/27b.

⁴⁰³ Kurt, *age*, s.45.

⁴⁰⁴ R.Ş.S.; 1489/80a.; 1499/58a.

⁴⁰⁵ R.Ş.S.; 1489/80a.

akdiyle ilgili bir diğerkayıtta ise, 1400 kuruş mehr-i muaccelin elbise bahası olmak üzere verildiğı belirtilmiştir.⁴⁰⁶

İncelediğimiz dönemde Rize’de kadınlara verilen mehr-i müeccel miktarlarının dağılımı ise şöyledir:

Mehr-i Müeccel Miktarları	Sayı	%
0-50 kuruş	139	6.17
51-100 kuruş	746	33.12
101-200 kuruş	533	23.66
201-300 kuruş	366	16.25
301-400 kuruş	112	4.97
401-500 kuruş	182	8.08
501-1000 kuruş	121	5.37
1001 kuruş ve üzeri	53	2.35
Toplam	2252	100

Tablo 8: XIX. Yüzyılım İkinci Yarısında Rize’de Kadınlara Verilen Mehr-i Müeccel Miktarları

Tablo 8’de görüldüğü gibi, Rize’de kadınlara verilen mehr-i müeccellerin çoğu, 51 ila 200 kuruş arasında değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla mehr-i müeccelleri tesbit edilen kadınların yaklaşık olarak % 60’ının, düşük mehir grubunda yer aldığı söylenebilir. Bundan sonra mehir miktarı arttıkça, kişi sayısında genel itibariyle düşüş yaşanmıştır. Tesbit edilen mehr-i müeccel miktarlarının en düşüğü 30 kuruş,⁴⁰⁷ en yükseğı ise 7000 kuruştur.⁴⁰⁸

Kadına verilecek mehir miktarının belirlenmesinde, ailelerin sosyal ve ekonomik seviyelerinin yanı sıra, evlenecek olan kadının yaşı, fizikî güzelliğı, bekâr ve dul olma durumu gibi özelliklerinin de büyük etkisi vardır.⁴⁰⁹ Buna göre mehrin 500 kuruş ve üzeri miktarlarda tesbit edildiğı nikâhlarda, genellikle gelin ve damat adayının ailelerinin Efendi, Hacı, Ağa, Bey gibi unvanlara sahip olmaları, Rize’de gerçekleşen evliliklerde ailenin maddî durumu ve sosyal mevkiinin mehir miktarında etkili olduğunu

⁴⁰⁶ R.Ş.S.; 1491/43a.

⁴⁰⁷ R.Ş.S.; 1487/13a.

⁴⁰⁸ R.Ş.S.; 1500/165a.

⁴⁰⁹ Erten, *age*, s.52.; Savaş, *agm*, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, 521.

göstermektedir.⁴¹⁰ Mesela H. 1282 (M. 1865) yılında dedesi el-Hâc Ali Ağa'nın velâyetinde Yeniköy Mahallesinden Lazzâde Hacı Mehmed Ağa'nın oğluyla evlendirilen, Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Hacı Dursun'un sağîre kızı Cemile'nin mehri 1500 kuruş olarak tesbit edilmiştir.⁴¹¹ Yine benzer bir kayda göre, H. 1285 (M. 1869) yılında akdedilen nikâhta, 600 kuruş mehr-i muaccel 500 kuruş mehr-i müeccel takdir edilen kadının babası ve dedesinin Ağa unvanlarına sahip olmaları dikkat çekmektedir.⁴¹²

Kayıtlardan hareketle gelin adayının bekâr ve dul olma durumuna göre de mehir miktarını değerlendirmek mümkündür. Buna göre Rize'de bekâr kızlara verilen mehir miktarı 200-3700 kuruş arasında değişiklik göstermekte olup ortalama 739 kuruştur. Bu miktar genel ortalamanın üzerindedir. Rize'de küçük yaşta kız çocuklarının velileri tarafından akdedilen nikâhlarında tesbit edilen ortalama mehir miktarı ise 536 kuruştur. Buradan hareketle Rize'de mehir miktarlarının tesbitinde, yaş ve bekâretin önemli hususlar olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Rize'de eşinden boşanan veya eşi vefat eden kadınların gerçekleştirdikleri yeni evliliklerle ilgili nikâh akdi kayıtlarına rastlanmaması, dul kadınlara verilen mehir miktarını değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Ancak sınırlı da olsa muhtelif kayıtlardan elde edilen sonuçlara göre, dul kadınlara verilen mehrin 100 ila 500 kuruş arasında değiştiği, bunun da ortalama 250 kuruşa tekabül ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Rize'de bekâr kızlara verilen mehir miktarı, dul kadınlara nazaran oldukça yüksektir. Bununla birlikte bazı eşlerin boşandıktan bir süre sonra tekrar evlenmeleri durumunda, kadına verilen mehir miktarının yüksekliği de dikkat çekmektedir.⁴¹³ Misal olarak Varankoz (Fıçıcılar) köyünden Aişe Hatun, aynı köyden zevc-i dâhili Hasan'la H. 1283

⁴¹⁰ Benzer bir durumu M. 1750-1800 yılları arası Trabzon ailesinde de görmek mümkündür. **Bkz.** Melek Öksüz, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Bazı Kayıtlar", **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, KaraM Araştırma ve Yayıncılık, II, sy.7/Güz 2005, s.53-54.

⁴¹¹ R.Ş.S.; 1491/139b.

⁴¹² R.Ş.S.; 1493/55b-56a.

⁴¹³ R.Ş.S.; 1489/80a.; 1491/113b.; 1492/101a.; 1493/137a, 143b.; 1497/60a-b.; 1499/142a-b.

(M. 1866) yılında muhâla‘a yoluyla ayrılmıştır. 1,5 sene sonra pişman olup yeniden evlendiklerinde, Aişe için takdir edilen mehir miktarı 1500 kuruş mehr-i müecceldir.⁴¹⁴

Rize’de kadınlara verilen mehir miktarlarını daha iyi değerlendirebilmek amacıyla, farklı şehirlerle ilgili çalışmalara değinmekte yarar görüyoruz. Buna göre M. 1839-1876 yılları arasında Bursa’da en düşük mehr-i müeccel miktarı 10 kuruş, en yükseği 6000 kuruş olup, kişi başına düşen miktar 380 kuruştur.⁴¹⁵ M. 1772-1835 yılları arası Sivas’ta ortalama mehr-i müeccel miktarı, 16.125 akçe olarak tesbit edilmiştir.⁴¹⁶ On yedinci yüzyıl İstanbul’unda, kadınlara ait mehir miktarları 80 akçe ile 240.000 akçe arasında değişmektedir.⁴¹⁷ On sekizinci yüzyılın ilk yarısında, Konya’da kadınlara verilen mehr-i müeccellerin % 50’si 1-5000 akçe arasında yoğunluk kazanırken,⁴¹⁸ aynı yüzyılda Ankara’da tesbit edilen mehir miktarlarının önemli bir kısmı, 15-175 kuruş arasında değişiklik göstermiştir.⁴¹⁹ M. 1880-1906 tarihlerinde Kırşehir’de gelin adayına verilen mehir miktarı, kesin olmamakla birlikte 85-500 kuruş arasında değişmektedir.⁴²⁰ M. 1771-1810 arası Tokat’ta kadınlara verilen mehir miktarı yaklaşık olarak 50 ila 500 kuruş arasındadır.⁴²¹ M. 1850’li yılların başlarında Urfa’da akdedilen nikâhlarda, kadınlara verilen mehir miktarı 250-500 kuruş arasında değişiklik arz ederken, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu miktarın umumiyetle 1001 kuruş olduğu görülmektedir.⁴²² M. 1876-1878 yıllarında, Maraş’ta mahkeme kayıtlarıyla tescil edilen mehir miktarları, genellikle 100 ila 1000 kuruş arasında değişmektedir.⁴²³ Trabzon’la ilgili bir çalışmada ise, M. 1740-1742 yıllarında mehir miktarlarının 500-6000 akçe

⁴¹⁴ R.Ş.S.; 1492/101a.

⁴¹⁵ Kurt, **age**, s.45.

⁴¹⁶ Savaş, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 520.

⁴¹⁷ Said Öztürk, **Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)**, OSAV, İstanbul 1995, s.221.

⁴¹⁸ Erten, **age**, s.53.

⁴¹⁹ Jülide Akyüz, “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan “Mehir” Hakkında Bazı Düşünceler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara t.y., Yıl: 2005/Mart, XXIV, sy.37, s.217.

⁴²⁰ Rifat Özdemir, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)”, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, IX, 114.

⁴²¹ Rifat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, **Belleten**, TTK Basımevi, Ankara 1991, LIV, sy.211, s.1018.

⁴²² Yasin Taş, **Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa’da Sosyal Hayat**, (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s.95.

⁴²³ Ramazan Hurç, **233 Nolu Şer‘iyye Siciline Göre Kahramanmaraş’ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1292-1295/1876-1878)**, (Basılmamış Doktora Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995, s.66.

arasında olduğu belirtilmiştir.⁴²⁴ Elde edilen bu sonuçlardan hareketle, Rize’de takdir edilen mehirlerin, farklı şehirlere nazaran umumiyetle yüksek miktarlarda olduğu söylenebilir.

Mehir miktarıyla ilgili üzerinde durmak istediğimiz hususlardan biri de, Rize’de birden fazla kadınla yapılan evliliklerde, birinci eşten sonra kendisiyle evlenilen kadınlara ne kadar mehir verildiğidir. Konuyla ilgili bilgilere, tereke tahriri kayıtlarından ulaşmak mümkündür. Ancak bu kayıtlarda kadınların vefat eden şahsın kaçınıcı eşi olduğu belirtilmediğinden, ikinci veya üçüncü eşlerin mehir miktarlarını ayrı ayrı tesbit edebilmek söz konusu değildir.

Tereke kayıtlarından hareketle, Rize’de birden fazla kadınla evli 190 erkeğin eşlerine vermeyi vaad ettiği mehir-i müeccel miktarları incelendiğinde, kadınların % 64.21’inin mehir-i müeccelinin birinci eşle aynı olduğu görülmektedir. Mesela H. 1296 (M. 1879) yılında vefat eden Umma (Ortapazar) köyünden Timurcuoğlu İbrahim’in hayatta olan üç zevcesinin de mehir-i müecceli 150 kuruştur.⁴²⁵ Kadınların % 27.36’sının mehir-i müeccelleri farklı miktarlarda olmakla birlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi mehri yüksek olan kadının kaçınıcı eş olduğu belli değildir.⁴²⁶

Rize’de birden fazla kadınla yapılan evliliklerde, erkeklerin eşlerine vermeyi vaad ettiği mehir-i müeccel miktarlarının % 40 gibi büyük bir kısmı 100 kuruştan ibarettir. Ortalama mehir-i müeccel miktarı ise, yaklaşık olarak 176 kuruşa denk gelmektedir. Bununla birlikte eşlerine yüksek miktarda mehir-i müeccel vaad eden şahıslara da rastlanmaktadır. Söz gelimi H. 1297 (M. 1879) yılında vefat eden Emineddin Mahallesinden Sofioğlu Abdülhamid’in iki eşinden birinin mehir-i müecceli 600 kuruş, diğerinin ise 700 kuruştur.⁴²⁷ H. 1311 (M. 1893) yılında vefat eden Hurtoz

⁴²⁴ İbrahim Yılmazçelik, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal Durumu”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)**, yay. haz. Kemal Çiçek vd., Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, s.265.

⁴²⁵ R.Ş.S.; 1499/30a-b.

⁴²⁶ Birden fazla kadınla evli 190 erkekten 16’sının (% 8.42), henüz hayatta olduğu sırada eşlerinden birinin mehir hakkını tamamen ödediği görülmektedir.

⁴²⁷ R.Ş.S.; 1499/50b-51b.

(Fener) Mahallesinden Çillioğlu Osman Reis ise, hayattayken her iki eşine de 1100 kuruş mehr-i müeccel takdir etmiştir.⁴²⁸

ac. Mehrin Ödenme Durumu

Rize şer‘iyye sicillerinde, evliliğın tabiî sonuçlarından biri olan mehr, ödenmesi açısından nikâh akdi sırasında peşin ödenen “mehr-i muaccel”, evlilik içerisinde veya evliliğın boşanma ve ölüm gibi sebeplerle sona ermesi üzerine ödenen “mehr-i müeccel” olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Rize’de mehrin ödenme durumuyla ilgili değerlendirmeler her iki mehr üzerinden yapılacaktır.

M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de gerçekleşen nikâh akitlerinde tesbit edilen mehrler, ödenmesi açısından incelendiğinde ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Mehrin Ödenme Şekli	Sayı	%
Yalnız mehr-i muaccel olarak	2	0.73
Yalnız mehr-i müeccel olarak	198	73.06
Hem mehr-i muaccel hem mehr-i müeccel olarak	71	26.19
Toplam	271	100

Tablo 9: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Meydana Gelen Nikâhlarda Mehrin Ödenme Şekli

Tabloda görüldüğü üzere, kayıtlara geçen nikâhların sadece ikisinde (% 0.73), mehrin tamamının peşin olarak ödenmesi kararlaştırılmışken,⁴²⁹ % 26.19’unda bir kısmının peşin bir kısmının bilâhare ödenmesi söz konusudur. Sicillerde yer alan nikâh akitlerinin % 73.06 gibi önemli bir kısmında ise, mehrin tamamının müeccel olarak ödenmesine karar verilmiştir. Rize’de küçük yaştaki çocukların velileri tarafından evlendirilmesi durumunda da, mehrin umumiyetle müeccel olarak ödendiği görülmektedir.⁴³⁰ Dolayısıyla mehrin ödenmesiyle ilgili genel uygulamanın, bir

⁴²⁸ R.Ş.S.; 1501/168b-169a.

⁴²⁹ R.Ş.S.; 1492/3a.; 1495/3a.

⁴³⁰ Rize’de velâyet yoluyla gerçekleşen 80 nikâh akdinin 73’ünde (% 91.25), mehrin tamamının müeccel olarak ödenmesi, 7’sinde ise (% 8.75) bir kısmının muaccel bir kısmının müeccel olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır.

kısının peşin kalanının daha sonra ödenmesi şeklinde olduğu belirtilse de,⁴³¹ Rize’de mehrin daha ziyade müeccel olarak ödenmesi yoluna gidildiği söylenebilir.

Nikâh akdiyle ilgili bazı kayıtlarda, mehr-i muaccelden “*mehr-i makbûz (alınmış mehir)*” olarak bahsedilmiştir.⁴³² Bu durum, mehr-i muaccelin ya nikâh akdi esnasında ya da nikâhtan önce muhtemelen nişanlılık sürecinde ödenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte bazı kayıtlarda, mehr-i muaccelin ödenmesi hususunda eşler arasında anlaşmazlık yaşandığı görülmektedir.⁴³³ Peşin olarak ödenmesi gereken mehr-i muaccelin ödenmemesi üzerine kadın, eşinin evine gitmeme hakkına sahiptir.⁴³⁴ Rize’de eşleri tarafından mehr-i muacceli ödenmeyen bazı kadınların bu haklarını kullandıkları ve mehr-i muaccellerini alabilmek için gereken yollara başvurdukları görülmektedir. H. 1297 (M. 1880) yılında mahkemeye intikal eden böyle bir olaya göre, Salarha Kapnes (Güneşli) köyünden İlyas, hâlâ zevce-i menkûhe-i medhûlun bihâsı olan Raziye’ye mehr-i muacceli olan 3 adet eşyayı ödeyemediği için, zevcesinin 3 aydır Kandeve (Kırklartepesi) köyünde babasının hanesinde sakın olduğu beyanında bulunur. Ancak mehr-i muacceli tedarik edip mahkemede zevcesine teslim etmesi üzerine, Raziye, eşinin evine gelerek kendisine itaate tenbih olunur.⁴³⁵

Benzer bir davada, kararın kadının aleyhinde sonuçlanması dikkat çekmektedir. Buna göre Kuriloz (Adacami) köyünden Fatıma, H. 1286 (M. 1869) yılında mahkemeye müracaat ederek, zevc-i dâhili Çolakoğlu Temel’den davacı olur. Fatıma, Temel’le evlendikleri sırada Temel’in babasının mehr-i muaccel olarak kendisine eda edeceği esvabı hâlâ eda etmediği için, zevcinin hanesine gitmediği iddiasında bulunur. Ancak bu iddiası kabul görmeyerek, zevcine itaatle muamele-i zevciyete inkıyâda tenbih olunur.⁴³⁶

⁴³¹ Aydın, “Mehir”, *DİA*, XXVIII, 390.

⁴³² *R.Ş.S.*; 1491/114a.; 1495/25a.

⁴³³ *R.Ş.S.*; 1493/139a.; 1499/58a.; 1504/39b.

⁴³⁴ Savaş, agm, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, 519.

⁴³⁵ *R.Ş.S.*; 1499/58a.

⁴³⁶ *R.Ş.S.*; 1493/139a.

Rize’de boşanmayla sona eren bazı evliliklerde, kadınların mehr-i muaccellerinin henüz ödenmemiş olması dikkat çekmektedir.⁴³⁷ Tesbit edilen kayıtların sadece birinde, eşler arasında zevciyet ilişkisi henüz yaşanmamıştır.⁴³⁸ Dolayısıyla evliliğin üzerinden fazla bir süre geçmediği söylenebilir. Diğerlerinde ise, karı koca ilişkisinin bir süredir devam ettiği görülmektedir. Hatta kadının mehr-i muacceli ödenmeden 10 yıl gibi uzun bir süre devam edip boşanmayla sonuçlanan evliliklere de rastlanmaktadır. Buna göre Rados (Uzunköy) köyünden Kürdoğlu Ahmed, aynı köyden 10 yıldır 130 kuruş mehr-i muaccel, 1000 kuruş mehr-i müeccel ile zevce-i menkûhe-i medhûlun bihâsı olan Hadice’yi H. 1306 (M. 1889) yılında boşamıştır. Hadice ise, eşinden boşandığı gün mehir ve nafakasının ödenmesi talebiyle mahkemeye müracaat eder. Bulûğa ermiş bir kadın açıkça yetki vermediği sürece veli veya vasisi mehrini alamadığı halde,⁴³⁹ Ahmed’in 130 kuruş mehr-i muacceli 9 yıl önce Hadice’nin emri olmaksızın babasına gönderdiğini iddia etmesi dikkat çekmektedir. Neticede Ahmed’in iddiası kabul edilmeyerek, Hadice’nin mehir ve nafakasını teslimine hükmedilir.⁴⁴⁰

Nikâh akdi esnasında peşin olarak ödenmesi gereken mehr-i muaccelden farklı olarak, ödenmesi sonraya bırakılan mehr-i müeccel için muayyen bir ödeme vakti belirlenmişse, o vaktin gelmesiyle mehrin ödenmesi gerekir. Ancak herhangi bir ödeme vaktinin belirlenmediği durumlarda, boşanma halinde veya taraflardan birinin ölümü üzerine mehr-i müeccelin vadesi gelmiş kabul edilir.⁴⁴¹

İncelediğimiz dönemde mehr-i müeccelin genellikle evliliğin boşanma veya ölüm sebebiyle sona ermesi üzerine ödendiğini söyleyebiliriz. Konuyla ilgili olarak, Rize’de eşleri hayatta olduğu halde vefat eden erkeklere ait tereke kayıtları incelendiğinde, mehr-i müeccelin ödenme durumuyla ilgili şöyle bir tabloyla karşılaşmaktayız:

⁴³⁷ R.Ş.S.; 1489/131a.; 1500/43b.; 1501/121a.; 1502/177a.; 1503/6a.

⁴³⁸ R.Ş.S.; 1502/177a.

⁴³⁹ Cin, agm, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXIX, sy.1-2, s.235.

⁴⁴⁰ R.Ş.S.; 1500/43b.

⁴⁴¹ Apaydın-Aydın-Bardakoğlu-Çağrı, **age**, II, 219.

Mehr-i Müeccelin Ödenme Durumu	Sayı	%
Vefat etmeden önce mehr-i mücceli ödeyenler	169	9.63
Mehr-i mücceli ödemededen vefat edenler	1585	90.36
Toplam	1754	100

Tablo 10: Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mehr-i Müeccelin Ödenme Durumu

Tabloda görüldüğü gibi, terekesi tesbit edilen erkeklerin yaklaşık 10’da 1’i, eşine olan mehir borcunu hayattayken tamamen ödemiştir. Bunlar arasında iki⁴⁴² veya üç kadınla evli olan erkekler de vardır.⁴⁴³ Erkeklerin % 90.36 gibi büyük bir kısmı ise, eşine olan mehir borcunu ödemededen vefat etmiştir. Hatta eşine ödeyeceği mehir miktarını tesbit etmeden vefat eden şahıslara da rastlanmaktadır. Bu durumda kadına - muhtemelen emsâli durumundaki kadınların mehirleri dikkate alınarak- mehr-i misil takdir edilmiştir.⁴⁴⁴

Mehir, erkeğin vefatı halinde terekede önceliği olan alacaklar arasındadır. Diğer vârislerin buna mâni olmaları söz konusu değildir.⁴⁴⁵ Kayıtlarda da görüldüğü üzere, eşi vefat eden kadının, mehrini alabilmesi için, mehir hakkını şahitlerle isbatlaması ve yemin etmesi gerekmektedir.⁴⁴⁶ Konuyla ilgili bir dava kaydına göre, H. 1297 (M. 1880) yılında vefat eden Kankalanoz (Yağlıtaş) Mahallesinden Kaçaranlıoğlu Mehmed Ali’nin zevce-i menkûhesi Fatıma Hatun, eşinin terekesinde 500 kuruş mehr-i müccel hakkı olduğunu iddia etse de, bu iddiasını isbatlayamamıştır. Bunun üzerine Fatıma Hatun’a 250 kuruş mehr-i misil verilmesi teklif edilmiş, ancak kabul etmemiştir.⁴⁴⁷

Vefat eden erkeğin borçları, geride bıraktığı mal varlığından fazla olduğunda, kadın mehir hakkının tamamını talep edememektedir. Bu durumda terekeden mehr-i müccelle isabet eden miktarın ödenmesi söz konusudur.⁴⁴⁸ Mesela H. 1280 (M. 1864)

⁴⁴² R.Ş.S.; 1487/20a, 22a, 25b, 35b.; 1488/63a, 95a, 121b, 124a.; 1489/8a, 130b, 136b.; 1491/85b.; 1496/69a, 84b, 114a, 122a-b.; 1499/157a, 174b-175a.; 1500/6b-7a, 23a, 115b-116a.

⁴⁴³ R.Ş.S.; 1488/105b, 120b.; 1490/51a-b.; 1496/84a-b.; 1500/128a-b.

⁴⁴⁴ R.Ş.S.; 1492/106b-107a.; 1499/35a, 37a, 37b-38a, 38b-39a, 40a, 40b, 41b, 42b, 44a-b, 46b, 47a-b, 48a, 50a-b, 70a.; 1502/116a.

⁴⁴⁵ İlber Ortaylı, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, I, 35.

⁴⁴⁶ R.Ş.S.; 1500/177a.; 1501/6b, 11b, 54a.; 1502/104b, 137a, 166a.; 1503/103a.

⁴⁴⁷ R.Ş.S.; 1499/58b.

⁴⁴⁸ Savaş, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 518-519.

yılında vefat eden Lazkoz (Çalışkanlar) köyünden Tulumcuoğlu Hasan'ın zevce-i menkûhesi Fatıma'nın, mehir cihetinden 257 kuruş alacağı olduğu halde, zevcinin borçlu olarak vefat etmesi sebebiyle mehri 244 kuruşa düşürülmüştür.⁴⁴⁹

Araştırma merkezi olarak seçtiğimiz Rize'de, bazı kadınların henüz mehirleri ödenmeden eşlerinden önce vefat ettikleri görülmektedir. Böyle bir durumda ödenmemiş mehrin, vefat eden kadının vârislerine intikal ettiğini söylemek gerekir.⁴⁵⁰

Rize'de meydana gelen boşanmalarla ilgili mahkemeye intikal eden davalar incelendiğinde, bazı kadınların eşlerinden boşandıkları gün veya boşandıktan kısa bir süre sonra, mehr-i müeccel haklarını tamamen aldıkları ve bu durumun mahkeme kayıtlarıyla tescil edildiği görülmektedir.⁴⁵¹ Bununla birlikte boşanmalarının üzerinden birkaç yıl geçtiği halde, mehr-i müeccelini alamayan kadınlara da rastlanmaktadır.⁴⁵² Boşanma sonrası mehr-i müeccel haklarını olduğundan fazla söyleyip, bu iddialarını isbatlayamayan kadınların yanı sıra,⁴⁵³ boşadığı eşine ödemesi gereken mehr-i müeccelin bir kısmını inkâr eden erkeklerin varlığı,⁴⁵⁴ mehr-i müeccelin ödenmesi hususunda, taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıklara emsâl teşkil etmektedir.

ad. Mehir Başlık İlişkisi

İslâm öncesi Türk toplumunda “kalın” diye adlandırılan başlık,⁴⁵⁵ erkeğin evlenmek için kızın ailesine verdiği para, hayvan veya maddî değeri olan eşya şeklinde tarif edilebilir.⁴⁵⁶ Başlık yerine kullanılan kavramlardan biri de “ağırlık” kelimesidir.⁴⁵⁷ Başlığın mahiyeti, miktarı ve vasıfları zamana, evlenenlerin servetine ve mensup oldukları tabakaya göre değişiklik arz eder.⁴⁵⁸

⁴⁴⁹ R.Ş.S.; 1491/42a-b.

⁴⁵⁰ R.Ş.S.; 1487/26a, 60a.; 1488/2b, 62b.; 1489/20b, 49a-b.; 1491/96b.; 1497/89a-b.

⁴⁵¹ R.Ş.S.; 1490/86a.; 1491/49a.; 1493/90b, 117b.; 1501/14a.

⁴⁵² R.Ş.S.; 1491/131a.; 1493/76b.; 1501/49a-b.

⁴⁵³ R.Ş.S.; 1489/128b.; 1492/16b-17a.; 1493/90b.; 1495/12a.

⁴⁵⁴ R.Ş.S.; 1491/116b.

⁴⁵⁵ Donuk, agm, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâtih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı**, sy.33, s.164.

⁴⁵⁶ Orhan Türkdoğan, “Başlık Geleneği ve Sosyolojik Açıklaması”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 170.

⁴⁵⁷ Ahmet Akgündüz, **Belgeler Gerçekleri Konuşuyor**, OSAV, İstanbul 1997, III, 159-160.

⁴⁵⁸ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1947, s.335.

Türklerin Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra, mehir müessesesi İslâm hukukunun getirdiği bir yükümlülük olarak karşımıza çıkmakla birlikte, kalın-başlık uygulamasının da sosyal bir âdet olarak devam edegeldiği görülmektedir. Mehir ile başlık, belli dönemlerde aynı anlamlarda kullanılmış olsa da, aralarında önemli farklar bulunmaktadır.⁴⁵⁹ Her şeyden önce başlık kızın babasına verildiği halde, mehir bizzat evlenecek kıza verilir. Mehir kadının hakkı ve malı kabul edildiğinden, kadın mehrinde dilediği gibi tasarruf etme yetkisine sahiptir.⁴⁶⁰ Öte yandan mehir evliliğin tabii neticelerinden olduğu için, kadın mehrini bağışlamadığı sürece er veya geç ödenmesi gerekir. Başlığın ise evlilikten önce kararlaştırılıp yine evlilikten önce ödenmesi söz konusudur.⁴⁶¹

Mehrin başlık uygulamasından farklı olarak sahip olduğu bu hususiyetleri, incelediğimiz sicillerde de tesbit etmek mümkündür. Zira kayıtlarda görüldüğü üzere, Rize’de bazı kadınlar mehir haklarını eşlerine hibe etmişlerdir.⁴⁶² Bunlar arasında özellikle Lazkoz (Çalışkanlar) köyünden Terziahmedoğlu Ömer’in her iki zevcesinin de, 100’er kuruş mehr-i müeccel haklarını eşlerine hibe etmeleri dikkat çekmektedir.⁴⁶³ H. 1280 (M. 1863) yılında vefat eden Romanoz (Hayrat) Mahallesinden Tatoğlu Tahir’in zevcesi Hamide’nin, terekeden almış olduğu 500 kuruş mehr-i müeccel hakkının 360 kuruşunu eşinin techiz ve tekfin (kefenlenme ve defnedilme) masraflarına sarf etmesi,⁴⁶⁴ Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Araboğlu Hacı İbrahim’in zevce-i menkûhesi Hashatun’un, 10 mecidî altını (1000 kuruş) mehr-i müeccel hakkının 50 kuruşunu eşine terk etmesi,⁴⁶⁵ kadınların mehirleri üzerinde tasarruf hakkına sahip olduklarını açıkça göstermektedir.

Osmanlı döneminde bazı bölgelerde görülen başlık uygulamasının evlilikleri zorlaştırması, devleti bu konuda birtakım önlemler almaya sevk etmiştir.⁴⁶⁶ Bununla

⁴⁵⁹ Ziya Kazıcı, “Bir Osmanlı Arşiv Belgesi Işığı Altında Evlilikte Başlık Problemi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2**, ed. İbrahim Canan, yay. haz. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s.112.

⁴⁶⁰ Akgündüz, **Belgeler**, III, 165.

⁴⁶¹ Aydın, **Aile Hukuku**, s.104.

⁴⁶² **R.Ş.S.**; 1490/49b-50a, 58b-59a.

⁴⁶³ **R.Ş.S.**; 1490/58b-59a.

⁴⁶⁴ **R.Ş.S.**; 1491/4a.

⁴⁶⁵ **R.Ş.S.**; 1503/103a.

⁴⁶⁶ Kazıcı, **Toplum Yapısı**, s.194.

ilgili olarak H. 15 Cemâziyelülâ 1247 (M. 22 Ekim 1831) tarihli bir vesikada, Sivas sancağı dâhilindeki köylerde kadınların mehr-i misli 100, 150 nihayet 250 kuruşken, “başlık” namıyla 800, 1000 bazen 1500 kuruş almadan nikâh kıyılmadığı, âdet hükmüne girmiş bu uygulama sebebiyle, birçok kız ve erkeğin uzun zamandır evlenemediği beyan edilmiştir. Şer‘-i şerîfe aykırı olan bu uygulamanın kaldırılması için sâdir olan padişah fermanıyla, mehirden ziyade “başlık” adı altında hiçbir şey verilmemesi emredilmiştir.⁴⁶⁷ Bunun yanı sıra başlık, ağırlık ve nişan adı altında damat adayından para alınmasını yasaklayan başka ilan ve bildirimler de mevcuttur. Bu şekildeki yasaklamaların varlığı, Osmanlı toplumunda başlık uygulamasının gayr-i resmî de olsa varlığını sürdürdüğünün açık bir göstergesidir.⁴⁶⁸

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize’de başlık uygulamasının mevcudiyetine dair bazı kayıtlara rastlanmaktadır.⁴⁶⁹ Özellikle tesbit edilen kayıtların birinde, bu uygulamadan “*âdet-i belde*” olarak bahsedilmesi dikkat çekmektedir. Buna göre Raşot (Çeşmeli-Karaağaç) köyünden İsmailoğlu Ahmed’in, kızı Havva’yı aynı köyden İbrahim’le evlendirmesi için, İbrahim’in babası kendisine âdet-i belde üzere 1500 kuruş başlık parası vaad etmiştir. Nikâh akdi gerçekleştirilerek başlık parasının 1300 kuruşu bizzat erkeğin babası tarafından kızın babasına teslim edilmiştir. Kalan 200 kuruşun ödenmesi hususunda aralarında anlaşmazlık yaşanınca, durum mahkemeye intikal etmiş ve 200 yerine 100 kuruş vermek üzere anlaşmaya varılmıştır.⁴⁷⁰

Yukarıdaki kayıta görüldüğü üzere, başlık parasının evlenecek kıza değil de kızın babasına verilmesi, mehirle başlık arasındaki farkı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak H. 1283 (M. 1867) yılında mahkemeye intikal eden bir davada durum farklılık arz etmektedir. Buna göre Varotlar (Köşklü) köyünden Karamustafaoğlu Memiş, H. 1281 (M. 1865)’te Liparit (Yalıköy) köyünden Gül Şişe adlı biker-i bâliğayla nişanlandığı sırada, Gül Şişe’ye bazı masraflarını karşılaması için ağırlık namıyla 500 kuruş vermiştir. Ancak aralarında nikâh olmadığı için, Memiş 500 kuruşu Gül Şişe’den tamamen geri almıştır.⁴⁷¹ Dava kaydında görüldüğü gibi, ağırlık

⁴⁶⁷ BOA, *Cevdet Adliye 2/93*.

⁴⁶⁸ Kurt, *age*, s.46-47.

⁴⁶⁹ R.Ş.S.; 1489/85a.; 1491/124b.; 1492/3a.; 1495/19b.

⁴⁷⁰ R.Ş.S.; 1489/85a.

⁴⁷¹ R.Ş.S.; 1492/3a.

adı altında 500 kuruşun bizzat kıza verilmesi, nişanın bozulması gibi durumlarda mehrin tamamen, başlığın ise hediye statüsünde görülmesi sebebiyle mevcut olduğu takdirde iadesi gerekirken,⁴⁷² Memiş'in, nişanın üzerinden 2 yıl gibi uzun bir süre geçmesine rağmen verdiği meblağı tamamen geri alabilmesi, ağırlık namıyla verilen bu meblağın mehr-i muaccel olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

Konuyla ilgili sicillerde yer alan kayıtların sınırlı sayıda olması, başlık uygulamasının Rize'de ne ölçüde yaygın olduğunu, başlık adı altında kızın ailesine ortalama ne kadar ödendiğini tesbite imkân vermemektedir. Ancak bu uygulamanın Rize'de zaman zaman bazı suistimallere yol açtığı da söylenebilir. Mesela Kandeve (Kırklartepesi) köyünden Fatıma adlı kız, H. 1282 (M. 1865) yılında kendi rızasıyla aynı köyden Tafañoğlu İbrahim'le evlenerek eşinin hanesine gelmesine rağmen, Fatıma'nın erkek kardeşi Ömer, eşi İbrahim'den 300 kuruş başlık parası alır. Alınan başlık parasıyla kızın ailesinin belli bir çeyiz hazırlama mecburiyeti olduğu halde,⁴⁷³ Ömer aldığı parayı kendi umuruna sarf eder. İbrahim'in 2 ay sonra mahkemeye müracaat ederek Ömer'den davacı olması üzerine, Ömer İbrahim'den aldığı 300 kuruşu teslimine tenbih olunur.⁴⁷⁴

ae. Mehir Çeyiz İlişkisi

Çeyiz (cihâz), gelin olacak kız için hazırlanan her türlü eşya için kullanılan bir kelimedir.⁴⁷⁵ İslâm hukukuna göre, evlilik sırasında bir ev temin ve tefriş etmek, erkeğin nafaka mükellefiyetinin bir gereğidir. Kadın, eşinin evine eşya götürmek yani çeyiz düzmek zorunda değildir.⁴⁷⁶ Bu bakımdan çeyizin dînî bir niteliği olmayıp, kadınların çeyiz hazırlaması örf ve âdetten kaynaklanan bir uygulamadan ibarettir.⁴⁷⁷

Bilindiği gibi mehir kadının malı olup, onunla dilediği şekilde tasarruf salâhiyetine sahiptir. Kadının aldığı mehir karşılığında çeyiz hazırlama mecburiyeti

⁴⁷² Akgündüz, **Belgeler**, III, 166-167.

⁴⁷³ Ahmet Akgündüz, "Başlık", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, 132.

⁴⁷⁴ **R.Ş.S.**; 1491/124b.

⁴⁷⁵ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006, I, 564.

⁴⁷⁶ Abdülazim ed-Dîb, "Çeyiz", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 297.

⁴⁷⁷ Kurt, **age**, s.46.

yoktur.⁴⁷⁸ Tıpkı mehri gibi evlenirken getirdiği çeyizi de, kadının kendi mülkü olarak kabul edilir. Bu sebeple rızası olmaksızın eşinin, kadının çeyiz mallarını kullanması ve üzerinde tasarrufta bulunması söz konusu değildir.⁴⁷⁹

Rize’de kadınların çeyiz hazırlaması veya hazırladıkları çeyizin muhtevasıyla ilgili, kayıtlarda açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte sınırlı da olsa bazı tesbitler yapmak mümkündür. Misal olarak Kandeve (Kırklartepesi) köyünden Ömer’in iddiasına göre, kız kardeşi Fatıma H. 1282 (M. 1865) yılında aynı köyden İbrahim’le evlendiği sırada, iplik, entari, sandık, gömlek, kendir ve kuşaktan ibaret olan 253 kuruşluk eşyasını kendi hanesinden sirkatle (çalma suretiyle) eşinin hanesine götürmüştür.⁴⁸⁰ Ömer bu iddiasını isbatlayamamış olsa da, sözünü ettiği eşyayı kızın çeyizi kapsamında değerlendirmek imkân dâhilindedir.

Konuyla ilgili H. 1318 (M. 1900) tarihinde mahkemeye intikal eden bir davada, erkek tarafından kıza gönderilen eşya için “*cihâz*” ifadesinin kullanılması dikkat çekmektedir. Buna göre Kale Mahallesinden Mahmud, Hurtoz (Fener) Mahallesinden Gülcemal’le evleneceği sırada, Gülcemal’e cihâz namıyla tamamı 8,5 mecidî altını (850 kuruş) değerinde ziynet eşyası göndermiştir. Mahmud’un çeyiz adı altında gönderdikleri, 500 kuruşluk 1 beşli altın, gümüşten mamul 3 tam yüzlük lira-yı Osmanî değerinde 1 bel kemeri, 25’er kuruştan yarım lira-yı Osmanî değerinde 1 çift kulak küpesinden ibarettir.⁴⁸¹ H. 1296 (M. 1879) tarihli diğer kayıt ise, nikâh esnasında gelin adayına 700 kuruşluk 9 parça elbise satın alınmasıyla ilgilidir.⁴⁸² Ancak satın alınan elbisenin muhtevası veya ne sebeple alındığı hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, kadının evliliği esnasında baba evinden getirdiği çeyiz, kendi mülkü konumundadır. Dolayısıyla eşinden boşanması halinde,

⁴⁷⁸ Bilmen, *age*, II, 147-148.

⁴⁷⁹ Bilge Öztan, “Evlilikte Mal Rejimleri”, **Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler**, ed. Adnan Güriz-Peter Benedict, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara 1974, s.53.

⁴⁸⁰ R.Ş.S.; 1491/124b.

⁴⁸¹ R.Ş.S.; 1504/19b-20a.

⁴⁸² R.Ş.S.; 1499/12b-13a.

çeyiz olarak getirdiği eşyayı geri götürme hakkına sahiptir.⁴⁸³ Bununla ilgili olarak, Rize’de meydana gelen bazı boşanmalarda, kadınların boşanmayı müteakiben mahkemeye müracaat ederek, kendilerine ait olduğu halde eşlerinin zimmetinde kalan birtakım eşyayı talep ettikleri görülmektedir.⁴⁸⁴ Mahkemede, giyim ve ziynet türü bu eşyanın umumiyetle kadına teslimine karar verilmesi, söz konusu eşyanın kadınların çeyizi hükmünde olduğuna bir işaret sayılabilir.

b. Nafaka

Nafaka kelimesi, sözlükte çıkmak, gitmek, sarf etmek manalarına gelir. Istılahta ise bir insanın ailesine sarf ve infak ettiği şeyi ifade eder.⁴⁸⁵

Evlilik akdinin tabîî sonuçlarından biri olan nafaka, kadın ve çocuğa verilen nafaka ile ebeveyn ve yakın akrabaya verilen nafaka (hısımlık nafakası) olmak üzere iki grupta ele alınabilir.

Evlilik ilişkisi devam ettiği sürece, kadının nafakası eşine aittir.⁴⁸⁶ Erkeğin nafaka borcuyla mükellef olabilmesi için zengin olması şart olmadığı gibi, kadının da fakir olması şart değildir.⁴⁸⁷ Erkeğin eşine temin etmekle mükellef olduğu nafaka, yiyecek, içecek, giyim eşyası, mesken ve mesken eşyası, hizmetçi masrafları, tedavi ve hekim harcamaları gibi insan hayatının devamlılığı için ihtiyaç duyulan şeyleri içermektedir.⁴⁸⁸ Bunun yanı sıra çocukların nafakaları da, bulûğa ermedikleri ve kendilerine ait mülkleri bulunmadığı sürece babalarına aittir.⁴⁸⁹

Nafaka borcunun yerine getirilmesi, kocanın evin ihtiyaçlarını gidermesi şeklinde olur. Koca bu vazifesini ifa etmediğinde, kadın mahkemeye müracaat ederek nafakasını takdir ettirme hakkına sahiptir. Bu durum kocanın, evini kasten ihmal etmesi

⁴⁸³ Rifat Özdemir, “Harput ve Çemişkezek’te Askerî Ailelerin Sosyo Ekonomik Yapısı (1890-1919)”, **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 555.

⁴⁸⁴ **R.Ş.S.**; 1491/116b.; 1493/117b.; 1495/32b, 32b-33a.; 1496/77b.; 1499/128b.

⁴⁸⁵ Bilmen, **age**, II, 444.

⁴⁸⁶ Aktan, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 407.

⁴⁸⁷ Aydın, **Aile Hukuku**, s.32.

⁴⁸⁸ Celal Erbay, **İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası Kitâbu’n-nafakat ve Türk Yargı Kararları İle Mukayeseli Olarak**, Göytürk Matbaası, Bakü 1995, s.13-14.

⁴⁸⁹ Aktan, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 407.

sebebiyle olabileceği gibi, nafaka bırakmadan yolculuğa çıkması veya gâib olması sebebiyle de olabilir.⁴⁹⁰

İncelediğimiz dönemde Rize’de eşleri tarafından nafaka ihtiyacı karşılanmayan kadınların, mahkemeye müracaat ederek gerekli yollara başvurdukları, hem kendileri hem de çocukları için nafaka takdir ettirdikleri görülmektedir.⁴⁹¹ H. 1286 (M. 1870) yılında mahkemeye intikal eden bir davaya göre, Havva isimli kadın, eşi Sıkrıkalioğlu Mahmud’dan kendisini infâk ve iksâyaya riayetsizliği sebebiyle davacı olmuştur. Mahmud ise eşinin nafakasını gücü yettiğince karşılayacağını taahhüt etmekle birlikte, kendisinden kefil de istenmiştir.⁴⁹² Yine benzer bir dava kaydına göre, Rize’nin Kuriloz (Adacami) köyünden Fatıma isimli kadının, H. 1286 (M. 1870) yılında eşi Çolakoğlu Temel’den nafaka hakkı olan bir basma entari, bir peştamal ve bir basma kısıklık talebinde bulunduğu, eşinin de söz konusu eşyayı vermeyi taahhüt ettiği görülmektedir.⁴⁹³ Aron (Sütlüce) köyünden Şişe adlı kadının ise, H. 1309 (M. 1892) yılında mahkemeye gelerek, hukuk-ı zevciyete inkıyâd etmeyip nafaka ihtiyacını karşılamadığı gerekçesiyle eşi Zehiroğlu Rıdvan’dan davacı olması üzerine, mahkeme tarafından kendisine aylık 30 kuruş nafaka ve kisve (elbise) bahâ takdir edilmiştir.⁴⁹⁴

Rize’de, nafaka takdiriyle ilgili mahkemeye intikal eden davaların büyük çoğunluğu, eşleri nafaka bırakmaksızın muhtemelen çalışmak amacıyla memleketinden uzağa giden kadınların, kendileri⁴⁹⁵ veya kendileriyle birlikte çocukları için⁴⁹⁶ nafaka

⁴⁹⁰ Cin-Akgündüz, *age*, II, 98.

⁴⁹¹ **R.Ş.S.**; 1492/101a.; 1495/22a, 51a, 111a.; 1500/4b, 31a-b, 107b, 117a, 133b, 169b, 175a.; 1501/44b, 49b-50a, 56b-57a, 57b-58a, 64a, 99b-100a, 111b-112a, 129b-130a, 146a, 174a.; 1502/33b, 81a, 84a, 91b, 108b, 120a, 128b, 160a.; 1503/3b, 13b, 36a, 48a, 90b, 100b, 102a, 105a, 106b-107a, 150b, 151a, 156b, 186a, 199a.; 1504/63a.

⁴⁹² **R.Ş.S.**; 1495/51a.

⁴⁹³ **R.Ş.S.**; 1495/22a.

⁴⁹⁴ **R.Ş.S.**; 1501/56b-57a.

⁴⁹⁵ **R.Ş.S.**; 1488/126b.; 1495/105a.; 1497/7a, 25a.; 1498/98b, 187b.; 1499/24a, 42a, 55b, 93a, 97a, 173a.; 1500/5a, 37b, 39a, 86a, 89b, 107b, 115b, 117b, 125b, 140a, 142a, 149b-150a, 154a, 154a-b, 167a, 182b.; 1501/2b, 22a, 24a, 45a, 58a, 60a, 92a, 102b, 112b, 119a-b, 119b, 140a, 143b, 150b, 162b, 173b, 194b, 200a.; 1502/3b, 12b, 15a, 16a, 47b, 71a, 72a, 73b, 75a, 79a, 79b, 86a, 90a, 99b, 108b, 113b, 114a, 114b, 137b, 155a, 161b, 166b, 167b, 184a, 190a, 192a, 193a.; 1503/30b, 36b, 45a, 60b, 67b, 84a, 85a, 108b, 126a, 131a, 145b, 163a, 170b, 173b, 181a, 187b, 192a, 192b, 212a, 215a, 220b, 228b.; 1504/19a, 37a, 40a, 44b, 52b, 53a.

⁴⁹⁶ **R.Ş.S.**; 1489/66a.; 1492/109a.; 1493/23b, 24a, 59b.; 1498/44b, 133a, 140b.; 1499/53b, 61b, 62a-b, 67b, 100a, 121b-122a, 134b, 153b, 172a-b.; 1500/20b-21a, 21a, 24a, 38a, 63b, 129b, 147b, 163a-b, 178b, 183b.; 1501/3b, 19b, 22a, 36b, 127a, 161a, 164a, 184b, 190b, 201b.; 1502/4a, 11b, 13a, 25b, 47b, 52a,

talepleriyle ilgilidir. Bu şekilde nafaka takdir ettiren kadınlar, borçlanmak için de mahkemeden izin almaktadırlar. Böylece birikmiş nafaka hakları zayi olmamakta, borca doğrudan eşleri muhatap olmakta, kadınlar da bu sayede nafaka ihtiyaçlarını giderme imkânı bulabilmektedirler.⁴⁹⁷ Bu durumdaki bazı kadınlar ise, mahkemeye müracaat ederek eşleri yerine kayınpederleri üzerine nafaka takdir ettirmişlerdir.⁴⁹⁸

Rize’de nafaka bırakmaksızın diyâr-ı âhara giden şahısların eşleri ve çocuklarına mahkeme tarafından takdir edilen ortalama nafaka miktarları şöyledir:

Nafaka Takdir Edilen	Ortalama Nafaka Miktarı	
	Yevmî (Günlük)	Şehrî (Aylık)
Sadece kadın	2 kuruş	45.40 kuruş
Kadın ve çocukları	3.72 kuruş	80.8 kuruş

Tablo 11: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize Dışına Giden Şahısların Eşleri ve Çocuklarına Takdir Edilen Ortalama Nafaka Miktarları

Tabloda görüldüğü üzere, mahkeme tarafından tayin edilen nafakaların bir kısmı yevmî (günlük) bir kısmı ise şehrî (aylık) olarak tesbit edilmiştir. Takdir edilen nafakalar içerisinde miktar olarak en yükseği 300 kuruş olup, Piriçelebi Mahallesinden Gülşah Hanım’ın, kendisiyle iki çocuğuna nafaka bırakmaksızın diyâr-ı âhara giden ve o sırada Hüdâvendigâr vilayeti Atranos (Orhaneli) kazası kâim-i makamı olan zevci Hordoloşzâde İbrahim Efendi üzerine, H. 1318 (M. 1900)’de kendisi ve çocukları için şehrî 100’er kuruş nafaka takdir ettirmesiyle ilgilidir.⁴⁹⁹ Söz konusu dava kaydından hareketle, nafaka miktarının tesbitinde erkeğin maddî durumunun etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Memleketinden uzakta olan eşlerine nafaka takdir ettiren kadınların, mahkemenin kendilerine verdiği borçlanma iznini kullanıp kullanmadıklarına dair kayıtlarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak bazı kadınlar, birikmiş nafaka

137a, 166b, 183a, 201b.; 1503/3a, 81a-b, 81b, 84b, 102a, 123a, 126a-b, 138b, 172a, 185a, 186b, 200a, 218a.; 1504/8a, 23a-b, 29a-b.

⁴⁹⁷ Aydın, **Aile Hukuku**, s.107.

⁴⁹⁸ R.Ş.S.; 1491/114b.; 1497/98b.; 1499/106a, 131b-132a.; 1501/44b, 67b.

⁴⁹⁹ R.Ş.S.; 1504/29a-b.

haklarını henüz memleketine dönmemiş eşlerinden alıp kendilerine ulaştırması için vekil tayin etmişlerdir.⁵⁰⁰

Rize’de bazı erkekler herhangi bir sebeple memleketlerinden uzağa gidecekleri sırada, eşlerinin nafaka ihtiyacının karşılanması amacıyla birtakım tedbirlere başvurmuşlardır.⁵⁰¹ Mesela Araboğlu Salih adlı şahıs, ticaret için diyâr-ı âhara giderken, zevcesinin nafaka, kisve ve zaruri ihtiyaçlarını karşılaması, bu ihtiyaçların karşılanması sırasında yaptığı harcamaları Rize’ye dönüşünde kendisine eda etmesi üzere, Çiklenar (Sarayköy) köyünden Kakavanzâde Abdulkadir Ağa’yı vazifelendirmiştir. Bunun üzerine Abdulkadir Ağa, Salih’in zevcesine 3 sene zarfında 800 kuruşluk erzak ve muhtelif eşya teslim etmiştir.⁵⁰² Bu sayede kadının mahkemeye müracaat ederek eşine nafaka davası açmasına gerek kalmamıştır.

Yukarıda izah edildiği üzere, erkeğin eşine olan nafaka borcundan biri de, maddî durumuna göre eşyasıyla birlikte müstakil bir mesken tedarikidir.⁵⁰³ Bununla ilgili olarak, Rize’de kendisi ve çocuklarının mesken ihtiyacı temin edilmeyen kadınlara, eşleri tarafından mesken-i şer’î tedarik edilinceye değin mahkeme tarafından nafaka takdir edildiği görülmektedir. Takdir edilen nafakalar 30 ila 90 kuruş arasında değişen miktarlarda olup, kadınlara gerektiğinde eşleri adına borçlanabilme hakkı da tanınmıştır.⁵⁰⁴ Ayrıca erkeğin tedarik ettiği evin mesken-i şer’î olup olmadığının mahkeme tarafından gönderilen memurlarca muayene edildiğini,⁵⁰⁵ mesken-i şer’î olduğuna karar verilmesi durumunda, takdir edilen nafakanın ödenmesine gerek kalmadığını da ifade etmek gerekir.⁵⁰⁶

Konuyla ilgili kayıtlarda görüldüğü üzere, erkeklerin eşlerine teminle mükellef olduğu evin mesken-i şer’î olabilmesi için, oda hâricinde müştemilâttan addedilen

⁵⁰⁰ R.Ş.S.; 1500/24a, 142a.; 1501/60a, 161a.; 1502/3b.

⁵⁰¹ R.Ş.S.; 1501/67b, 189a-b.; 1502/115b, 119b.

⁵⁰² R.Ş.S.; 1502/115b, 119b.

⁵⁰³ Cin-Akgündüz, *age*, II, 98.

⁵⁰⁴ R.Ş.S.; 1500/4b, 13a-b, 16b, 21b, 45b, 117a, 147b-148a, 169b, 176b.; 1501/57b-58a, 146a, 189a-b.; 1502/21a, 39a, 91b.; 1503/3b, 36b, 100b, 102a, 105a, 106b-107a, 123b, 150b, 151a, 156b, 165b, 177b, 186a, 199a, 210a.; 1504/57b-58a, 63a.

⁵⁰⁵ R.Ş.S.; 1500/20b-21a, 176b.; 1501/99b-100a, 189a-b.; 1503/36a, 134b.

⁵⁰⁶ R.Ş.S.; 1503/134b, 182a-b.

mutfak, gusülhane⁵⁰⁷ ve kademhane (tuvalet) gibi bölümlerinin de olması gerekmektedir.⁵⁰⁸

Burada ifade edilmesi gereken hususlardan biri de, kadının, kendisi için temin edilen meskende, eşinin anne-baba gibi yakın akrabalarının yanı sıra, varsa diğer hanımlarıyla birlikte oturma mecburiyetinin olmadığıdır.⁵⁰⁹ Bu bakımdan Rize’de eşlerinin diğer hanımı veya anne, baba, kız kardeş gibi ailesinden şahıslarla birlikte oturmaya mecbur bırakılan bazı kadınların, kendileri için ayrı bir mesken talebiyle mahkemeye başvurmaları durumunda, lehlerine karar verildiği görülmektedir.⁵¹⁰ Misal olarak Kuriloz (Adacami) köyünden Safiye adlı kadın, eşinin diğer zevcesi, annesi, babası ve kız kardeşleriyle birlikte oturdukları evin mesken-i şer’î olmaması sebebiyle, H. 1311 (M. 1894) yılında mahkemeye müracaat edip mesken-i şer’î olarak bir ev tedarik edinceye değin eşi aleyhine aylık 45 kuruş nafaka takdir ettirmiştir.⁵¹¹ Konuyla ilgili bir diğer dava kaydına göre, Rize’nin Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesinden Müzeyyen isimli kadın, aynı evde yaşadığı eşinin diğer zevcesi ve validesinin kötü muamelesi yüzünden, evini terk ederek kendi annesinin evinde kalmaya mecbur olmuştur. Eşi Şahinoğlu Mehmed, H. 1287 (M. 1870) yılında mahkemeye başvurarak, Müzeyyen’in kendisine itaate tenbih olunmasını talep etse de, mahkeme Mehmed’in eşi Müzeyyen’e yeni bir mesken tedarik etmesinden sonra, eşinin kendisine itaat etmesi yönünde karar almıştır.⁵¹²

Evlilik ilişkisi içerisinde kadın ve çocuğa verilmesi gereken nafakanın, boşanma ve ölüm hallerinde de devam etmesi söz konusudur. Bu tür nafakayla ilgili bilgilere daha sonra farklı başlıklar altında yer verilecektir.

Hısımlık nafakası, usûl-fürû (anne, baba, büyükanne ve büyükbaba-çocuklar ve torunlar) ile aralarında evlenme haramlığı bulunan mahrem yakınlar için geçerlidir. Sıhrî hısımlık ve süt hısımlığı, nafaka mükellefiyeti doğurmamaktadır. Hısımlık

⁵⁰⁷ Gusülhane, eski Türk evlerinde gusül edilecek yere denir. **Bkz.** Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.492.

⁵⁰⁸ R.Ş.S.; 1500/20b-21a.; 1502/21a.

⁵⁰⁹ Kurt, **age**, s.53.

⁵¹⁰ R.Ş.S.; 1500/13a-b, 16b, 21b.; 1501/99b-100a, 146a, 189a-b.; 1502/39a.; 1503/100b.

⁵¹¹ R.Ş.S.; 1502/39a.

⁵¹² R.Ş.S.; 1495/79b.

nafakasında mükellefiyet karşılıklıdır. Bu sebeple bir yakınından nafaka alacaklısı durumunda olan hısımların, şartların değişmesi halinde aynı yakınına karşı nafaka borçlusu durumuna gelmesi de mümkündür.⁵¹³

Hısımlık nafakası kapsamında çocukların ebeveynlerine nafaka ödemekle mükellef olabilmeleri için, anne babanın fakir olması, çocuğun kendisi nafakaya muhtaç olmadığı gibi anne babasının nafakasını ödeyebilecek güçte olması gerekir. Yakın akrabaya verilen nafakada ise, nafaka talep eden akrabanın kadın olması durumunda sadece fakir olması yeterlidir. Ancak erkek ise, fakir olmasının yanı sıra çalışamaz durumda olması da icab etmektedir.⁵¹⁴

Hısımlık nafakasıyla ilgili Rize’de mahkemeye intikal eden davalar, daha ziyade fakir durumda olup nafaka ve kisveye muhtaç olan ebeveynin, oğulları aleyhine nafaka takdir ettirmeleriyle ilgilidir.⁵¹⁵ Tesbit edilen kayıtlardan hareketle, anne babanın nafaka taleplerine genellikle birden fazla oğlunun muhatap olduğu söylenebilir. Mesela H. 1316 (M. 1898) yılına ait kayda göre, Kuriloz (Adacami) köyünden Naile adlı kadın, mahkemede fakir, ihtiyar ve kâr ü kisbden âcize olduğunu, oğulları İbrahim ve Evliya’dan başka yardımcısı olmadığını beyan ederek nafaka talebinde bulunur. Bunun üzerine Naile’nin nafaka, kisve ve sair zaruri ihtiyaçları için, oğulları aleyhine aylık 15’er kuruştan 30 kuruş nafaka ve kisve bahâ takdir edilir.⁵¹⁶ Vonit (Atmeydanı) Mahallesinden Şeyhoğlu Hacı Süleyman Usta ise, oğullarından aldığı nafakanın kendisine kifâyet etmemesi üzerine, H. 1312 (M. 1894) yılında mahkemeye müracaat ederek, diğer oğlu Hüseyin Usta’dan da nafaka talebinde bulunur. Böylece oğlu günlük 1 kuruş nafaka vermekle yükümlü kılınır.⁵¹⁷

Araştırmamıza konu olan dönemde, Rize’de yakın akrabaya verilen nafakayla ilgili sicillerde sadece iki kayıt yer almaktadır. Bu kayıtların her ikisinde de, kendilerine nafaka takdir edilenler kadındır.⁵¹⁸ Kayıtlardan birinde Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesinden Cemile adlı kadının, kendisini görüp gözetmeleri şartıyla sahip olduğu

⁵¹³ Celal Erbay, “Nafaka”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 283.

⁵¹⁴ Aktan, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 408.

⁵¹⁵ **R.Ş.S.**; 1499/74b.; 1502/19b, 45a.; 1503/8b, 29a, 74a.

⁵¹⁶ **R.Ş.S.**; 1503/74a.

⁵¹⁷ **R.Ş.S.**; 1502/45a.

⁵¹⁸ **R.Ş.S.**; 1502/66b, 162b.

arazisini torunları Ahmed ve İzzet'e verdiği, ancak şartının yerine getirilmemesi ve nafakaya da muhtaç olması sebebiyle torunları aleyhine aylık 45 kuruş nafaka takdir ettirdiği görülmektedir.⁵¹⁹ Diğer kayıta ise, memleketinden uzakta olan erkek kardeşi aleyhine aylık 40 kuruş nafaka takdir ettiren Cimil Başköy (Başköy) köyünden Hanım adlı kadının, vekil aracılığıyla mahkemeye müracaat ederek, kira geliri birikmiş nafaka hakkına sayılmak üzere, kardeşinin emlak ve arazisini tasarruf etmek için izin alması dikkat çekmektedir.⁵²⁰

c. Eşlerin Birbirine Karşı Çeşitli Hak ve Vazifeleri

Evlilik ilişkisi içerisinde erkeğin yerine getirmekle mükellef olduğu vazifelerin başında, eşinin mehir ve nafakasını karşılamak gelir.⁵²¹ Bunun yanı sıra erkeğin eşine iyi muamele etmesi, birden fazla kadınla evli olması halinde eşlerine karşı adalet ve eşitlikle davranması gerekir.⁵²² İncelediğimiz dönemde Rize'de erkeklerin eşlerine dayak, hakaret ve evden kovma gibi kötü muamelede bulunmaları, birden fazla kadınla evli bazı erkeklerin eşleri arasında adaleti gözetmemeleriyle ilgili sicillerde az da olsa kayda rastlanmaktadır.⁵²³ Söz konusu kayıtlara, eşler arasında anlaşmazlık konusunda değinilecektir.

Erkeğin eşine karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu vazifelerden biri de, eşiyile birlikte oturma mecburiyetidir. Bilhassa velâyet yoluyla yapılan evliliklerde kızın fizikî olgunluğa erişmesi durumunda, kocası onu velisinden isteyerek evine götürmelidir. Erkek, eşini talep etmediği takdirde, -gelinlik çağa gelmiş olması şartıyla- kızı evine götürmesi kocasından istenebilir.⁵²⁴ Konuyla ilgili H. 1318 (M. 1901) yılında vuku bulan bir olaya göre, Rize'nin Ğoloz (Kendirli) köyünden Aişe adlı kadın, mahkemede zevci Osmanoğlu Mehmed'in huzurunda, 9 yıldır Osman'ın zevce-i menkûhe-i gayr-i medhûlun bihâsı olduğunu ve defalarca talep etmesine rağmen eşinin kendisini mesken-i şer'îsine götürüp infak, iksâ ve hukuk-ı zevciyete itaat etmediğini

⁵¹⁹ R.Ş.S.; 1502/66b.

⁵²⁰ R.Ş.S.; 1502/162b.

⁵²¹ Bilmen, *age*, II, 165.

⁵²² Cin-Akgündüz, *age*, II, 94.

⁵²³ R.Ş.S.; 1487/38b, 60b.; 1488/3b.; 1489/57a, 72b.; 1491/120b.; 1495/4a, 79b, 111a.; 1500/13a-b, 16b, 20b-21a, 21b, 69b, 147b-148a, 169b, 175a, 176b.; 1501/56b-57a, 57b-58a, 99b-100a.; 1502/128b.; 1503/13b, 90b, 100b.

⁵²⁴ Cin, *Evllenme*, s.182.

beyan eder. Bunun üzerine Osman'ın mesken tedarikine değin AiŖe'ye nafaka ödemesine karar verilir.⁵²⁵

Erkeğin yükümlölükleri karŖılıđında, kadının da eŖine karŖı yerine getirmek mecburiyetinde olduğu bazı vazifeleri vardır. Kadın, meŖru konularda eŖine itaat etmekle mükelleftir. EŖinin tesbit ettiği ikametgâhta oturmak ve onun izni olmaksızın ikametgâhını terk etmemek zorundadır.⁵²⁶ EŖinin yokluğunda evine ve eŖinin mallarına iyi bakmak ve onları korumak da, kadının vazifeleri arasındadır. Ancak erkeğin eŖinden bu vazifeleri yerine getirmesini isteyebilmesi için, öncelikle mehr-i muaccelini eŖine tamamen ödemiş olması gerekir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi kadın, peŖin ödenmesi gereken mehr-i muaccelini almadan, eŖiyle birlikte oturmak ve eŖine itaat etmek mecburiyetinde değildir.⁵²⁷

Kadın, meŖru konularda eŖine itaat etmeyip, onun izni olmaksızın evini terk eder ya kendi evinde ya da ebeveyninin evinde ikamet ederse, nâŖize (itaatsiz) duruma düşeceğinden nafaka hakkını kaybeder.⁵²⁸ Bu durumun örneğini Rize'de de görmek mümkündür. Konuyla ilgili H. 1306 (M. 1889) yılında mahkemeye intikal eden davaya göre, Haldoz (Bağdatlı) Mahallesi sakinelerinden Fatuli adlı kadının, daha önce mesken-i Ŗer'î talebiyle mahkemeye müracaat etmesiyle, mesken tedarikine değin eŖi üzerine nafaka takdir edilmiŖtir. Ancak Fatuli'nin kendisi için tedarik edilen eve gidip eŖine itaat etmemesi ve nâŖize duruma düşmesi üzerine, eŖine itaat edinceye değin takdir olunan nafakanın ödenmemesine karar verilmiŖtir.⁵²⁹

İncelediğimiz yıllarda Rize'de bazı erkekler, eŖlerinin itaatsizliği ve izni olmaksızın namahrem hanelerinde kalması sebebiyle, mahkemeye müracaat ederek eŖlerinden Ŗikâyetçi olmuŖlardır.⁵³⁰ Ayrıca kendisine itaat etmediği için eŖinin nafaka

⁵²⁵ R.Ŗ.S.; 1504/57b-58a.

⁵²⁶ Cin-Akgündüz, *age*, II, 94.

⁵²⁷ Cin, *Evlence*, s.191-192.

⁵²⁸ Kurt, *age*, s.51-52.

⁵²⁹ R.Ŗ.S.; 1500/45b.

⁵³⁰ R.Ŗ.S.; 1491/124b, 134b.; 1493/33a, 67b, 128b.; 1495/65a, 102b.; 1498/154a.; 1499/112b, 131b.; 1500/45b, 99b, 170b, 179b, 182b.; 1501/39a, 70a, 74b, 99a, 108a, 129a-b, 183b.; 1502/12a, 12b, 40b, 42b, 50b, 74b, 78a, 138a, 152b, 193a.; 1503/5b, 48a, 65b, 72b, 103b, 138b, 150a, 167b, 174a, 177b, 189a.; 1504/39b, 42a.

ihtiyacını karşılamayan,⁵³¹ bir kısım şahsî eşyasını alıkoyarak eşini evden çıkaran,⁵³² hatta eşini ta'zîr eden erkeklere de rastlanmaktadır.⁵³³

Rize'de kadınların itaatsizliğiyle ilgili mahkemeye intikal eden davalardan hareketle, kadınların hangi sebeplerle eşlerine itaatsizlik ettiklerine dair bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Buna göre eşinin kendisini infak ve iksâ etmemesi,⁵³⁴ dayak atması ve kötü muamelede bulunması,⁵³⁵ mehr-i muaccelini ödememesi,⁵³⁶ kendisine mesken-i şer'î olarak bir hane tedarik etmemesi,⁵³⁷ kadınların eşlerine itaat etmeme sebepleri arasında zikredilebilir. Bunun yanı sıra bazı kadınların eşlerinden boşandıklarını iddia etmeleri⁵³⁸ veya boşanma talebinde bulunmaları,⁵³⁹ evliliklerini inkâr etmeleri,⁵⁴⁰ hatta başkasının nikâhlı eşi oldukları iddiasında bulunmaları da,⁵⁴¹ eşler arasında geçimsizlik olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

4. Rize'de Evlenmeye Dair Bazı Tesbitler

a. Evlenme Yaşı

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Rize'de bulûğa eren şahısların gerçekleştirdikleri evliliklerde, hem gelin hem damat adayının yaşlarının tesbit edildiği sadece bir kayda rastlanmaktadır. Söz konusu kayda göre, Müfti Mahallesinden olup İstanbul'da ikamet eden Necibe ile Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Mehmed Sadık Efendi, H. 1280 (M. 1863) yılında evlendiklerinde, Necibe 16 eşi ise 15 yaşındadır.⁵⁴² Bunun dışındaki nikâh akdi kayıtlarında, bulûğa ermiş erkeklerin evlenme yaşıyla ilgili herhangi bir bilgi yer almazken, bazı kızların evlendikleri sırada 15 veya 16 yaşında

⁵³¹ R.Ş.S.; 1495/4a, 111a.; 1500/31a-b.; 1501/174a.

⁵³² R.Ş.S.; 1495/111a.

⁵³³ R.Ş.S.; 1488/2a.

⁵³⁴ R.Ş.S.; 1495/4a.; 1500/170b.; 1501/124a.; 1502/12b.; 1503/48a.

⁵³⁵ R.Ş.S.; 1493/128b.; 1495/4a, 65a.; 1501/70a.

⁵³⁶ R.Ş.S.; 1493/139a.; 1499/58a.

⁵³⁷ R.Ş.S.; 1500/182b.; 1503/177b.

⁵³⁸ R.Ş.S.; 1502/2a.

⁵³⁹ R.Ş.S.; 1501/39a.

⁵⁴⁰ R.Ş.S.; 1503/5b.; 1504/42a.

⁵⁴¹ R.Ş.S.; 1503/103b.

⁵⁴² R.Ş.S.; 1490/100a.

oldukları görülmektedir.⁵⁴³ Ancak bulûğa ermiş kızların evlenme yaşlarıyla ilgili elde edilen bilgiler sınırlı olduğundan, bir genelleme yapmak pek de mümkün değildir.

Henüz bulûğa ermemiş kız çocuklarının velileri tarafından evlendirilmeleri durumunda, Tanzimat dönemi Bursa sicillerinde tesbit edilen en küçük evlenme yaşı beş iken,⁵⁴⁴ Rize’de bu yaştan daha da aşağılara düştüğü görülmektedir.⁵⁴⁵ Mesela Kayluklar (Çanakçeşme) köyünden Zeliha’nın, R. 1291 (M. 1875) yılında babasının velâyetiyle aynı köyden Veysel adlı sağırle 300 kuruş mehr-i müeccel ile evlendirildiği sırada, henüz altı aylık olduğu görülmektedir.⁵⁴⁶

Evlenme yaşıyla ilgili üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, Rize’de gerçekleşen evliliklerde kız ve erkek arasındaki yaş farkıdır. Bu hususla ilgili olarak, daha önce de ifade edildiği gibi, incelediğimiz yıllarda Rize’de küçük yaştaki bazı kız çocuklarının kendilerinden yaşça büyük bulûğa ermiş erkeklerle evlendirilmeleri söz konusudur.⁵⁴⁷ Aynı şekilde bulûğa ermiş kızların kendilerinden yaşça küçük erkeklerle evlenmesinin örneklerine de rastlanmaktadır.⁵⁴⁸ Mesela Sıkrık (Azaklıhoca) köyünden Gülfe, 16 yaşındayken aynı köyden Kotiloğlu Ahmed’le evlendiği sırada, Ahmed’in henüz sağır olduğu görülmektedir.⁵⁴⁹ Bunun yanı sıra küçük yaştaki kız ve erkeklerin evlendirilmesiyle ilgili bazı kayıtlarda, kızın erkekten yaşça büyük olduğu müşahede edilmektedir.⁵⁵⁰

b. Akraba Evliliği

Akraba evliliğiyle ilgili sicillerde yer alan kayıtlar incelendiğinde, Rize’de bu tür evliliklerin umumiyetle baba tarafından akrabalar arasında gerçekleştiği görülmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından, akraba evliliklerinde gelin ve

⁵⁴³ R.Ş.S.; 1490/64a.; 1499/127a-b.; 1501/115b.

⁵⁴⁴ Kurt, *age*, s.32.

⁵⁴⁵ R.Ş.S.; 1490/35b.; 1496/32a.; 1499/8b-9a.; 1500/30a-b, 101a-102a, 166a.; 1501/94a.; 1502/100a-b.; 1503/94b-95b.

⁵⁴⁶ R.Ş.S.; 1500/166a.

⁵⁴⁷ R.Ş.S.; 1488/27a, 33b.; 1493/33a, 66a.; 1495/101a.; 1497/39a.; 1499/8b-9a.; 1500/3b, 147a, 161b-162a, 166a.; 1501/17b, 82a-b.; 1502/179b.

⁵⁴⁸ R.Ş.S.; 1487/18b, 56a.; 1489/32b-33a, 58b.; 1490/64a.; 1499/10a, 101b.; 1501/115b.

⁵⁴⁹ R.Ş.S.; 1490/64a.

⁵⁵⁰ R.Ş.S.; 1490/23b.; 1493/115b-116a, 129a-b, 137b.; 1496/112a.; 1497/51a-b.; 1500/60a, 101a-102a, 164a.

damat adayının birbirine yakınlık derecesiyle ilgili elde edilen sonuçları tablo üzerinde gösterebiliriz.

Erkeğin Yakınlık Derecesi	Sayı	%
Amcaoğlu	44	78.57
Amcazâde oğlu	3	5.35
Dayıoğlu	5	8.92
Dayızâde oğlu	1	1.78
Diğer ⁵⁵¹	3	5.35
Toplam	56	100

Tablo 12: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Meydana Gelen Akriba Evliliklerinde Erkeğin Gelin Adayına Yakınlık Derecesi

Tabloda görüldüğü üzere, Rize’de kayıtlara geçen akraba evliliklerinin % 89.3’lük gibi önemli bir kısmında, kızların baba tarafından akrabası olan şahıslarla evlenmeleri söz konusudur. Bunlar arasında amcaoğluyla evlenen kızların oranı % 78.57 ile en büyük paya sahiptir. Tesbit edilen 56 nikâh içerisinde, kızların anne tarafından akrabalarıyla gerçekleştirdikleri evliliklerin oranı ise % 10.7’dir.

Kayıtlarda yer alan akraba evliliklerinin bir kısmı, bulûğa eren kız ve erkeğin bizzat veya vekâlet yoluyla evlenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte küçük yaştaki akraba çocuklarının, velileri aracılığıyla evlendirilmeleri önemli bir yekûnu oluşturmaktadır.⁵⁵²

Rize’de velâyet yoluyla gerçekleşen akraba evlilikleriyle ilgili kayıtlardan hareketle, kızın velisinin yakınlık derecesine dair şöyle bir sonuca ulaşmaktayız:

⁵⁵¹ Diğer grubundaki erkekler, kızın baba tarafından akrabaları arasında yer almaktadır.

⁵⁵² Sicillerde yer alan akraba evlilikleri içerisinde, bulûğa eren şahısların evlenme oranı % 21.15, küçük yaştaki çocukların velâyet yoluyla evlenme oranı ise % 78.84’tür.

Velinin Yakınlık Derecesi	Sayı	%
Anne	4	10.25
Baba	10	25.64
Amca	18	46.15
Amcaoğlu	2	5.12
Diğer ⁵⁵³	5	12.82
Toplam	39	100

Tablo 13: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Velâyet Yoluyla Meydana Gelen Akraba Evliliklerinde Kızın Velisinin Yakınlık Derecesi

Tablo 13’e göre, Rize’de henüz bulûğa ermeden akrabasından şahıslarla evlendirilen kızların % 64.09’u, baba hâricindeki erkek akrabalarının velâyetiyle evlendirilmiştir. Konuyla ilgili kayıtlar incelendiğinde, muhtemelen babası vefat etmiş olan bu kızların, velileri tarafından genellikle kendi oğullarıyla evlendirilmesi de dikkat çekmektedir.⁵⁵⁴ Bu duruma, Kandeve (Kırklartepesi) köyünden Yunus’un, velisi olduğu iki yeğenini H. 1274 (M. 1858) yılında kendi oğullarıyla evlendirmesini misal olarak gösterebiliriz.⁵⁵⁵ Ancak mahkemeye intikal eden bu tür nikâhların, umumiyetle kızların bulûğa erdikten sonra talepleri üzerine feshedildiği de görülmektedir.⁵⁵⁶

Tahmin edileceği üzere, Rize’de babasının velâyetiyle evlendirilen kızların genellikle amcaoğullarıyla,⁵⁵⁷ annesinin velâyetiyle evlendirilen kızların ise dayıoğlu gibi anne tarafından akrabalarıyla evlendirildiklerine şahit olunmaktadır.⁵⁵⁸

Akraba evliliğiyle ilgili dikkatimizi çeken hususlardan biri de, Rize’de başkasıyla evlenme niyetinde olan veya evlenen bazı kızlara, başta amcaları olmak üzere akrabasından şahısların müdahalede bulunmalarıdır.⁵⁵⁹ Bu konuda mahkemeye intikal eden bir dava, bu tür müdahalelerin sebebini açıklar mahiyettedir. Buna göre Mervan (Büyükköy) köyünden Zeliha, H. 1276 (M. 1859) yılında mahkemeye müracaat ederek, amcasıyla babasının müşterek arazi ve mülkleri tefrîk olduğu halde,

⁵⁵³ Diğer grubundaki veliler, kızın baba tarafından akrabaları arasında yer almaktadır.

⁵⁵⁴ R.Ş.S.; 1487/5a, 15b.; 1488/27a, 33b, 37a.; 1489/45a.; 1491/126a.; 1492/11b, 56b.; 1495/68a.; 1496/74a-b.; 1499/105a-b.; 1502/9b, 43a.; 1503/119a, 217b.

⁵⁵⁵ R.Ş.S.; 1488/27a.

⁵⁵⁶ R.Ş.S.; 1492/56b.; 1493/142a.; 1496/74a-b.; 1499/105a-b.; 1502/9b, 43a.; 1503/119a, 217b.

⁵⁵⁷ R.Ş.S.; 1489/33a, 79b.; 1491/139a.; 1493/129a-b.; 1495/109b-110a.; 1500/30a-b, 101a-102a.; 1504/8a-9a.

⁵⁵⁸ R.Ş.S.; 1491/37a.; 1493/137b.

⁵⁵⁹ R.Ş.S.; 1488/128a.; 1489/12a, 32b.; 1491/123a, 126a.; 1492/47b.; 1493/16b, 36b, 64a.; 1495/100a.

başkasıyla evlenmesine müdahale etmesi sebebiyle amcasından davacı olur. Amcası ise Zeliha'nın 8 yıl önce oğluyla velâyet yoluyla evlendiğini iddia eder. Ancak şahidi olmaması sebebiyle iddiası kabule şayan görülmez.⁵⁶⁰ Dolayısıyla bu tür iddia ve müdahalelerin temelinde, miras meselelerinin olduğunu söyleyebiliriz.

c. Boşanma ve Ölüm Sonrası Yapılan Evlilikler

Bu başlık altında Rize'de eşleri vefat eden ve eşlerinden boşanan kadınların gerçekleştirdikleri yeni evlilikler üzerinde durulacaktır.

İncelediğimiz yıllarda ilk eşlerinden sonra başka şahıslarla evlenen kadınlara rastlanılmakla birlikte,⁵⁶¹ söz konusu evliliklerin daha ziyade ölüm sonrası gerçekleştiği söylenebilir.⁵⁶² Bunun yanı sıra bazı kayıtlarda pek çok kadının ilk evliliklerinin ardından yeni bir evlilik yaptığı tesbit edilmektedir.⁵⁶³ Ancak bu evliliklerin, eşlerinin boşamasıyla mı yoksa vefatı sonrasında mı gerçekleştiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Rize'de eşlerinden boşanan ve iddet süreleri sona eren bazı kadınların, yeni bir evlilik gerçekleştirebilmek için gerekli izni almak üzere mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir.⁵⁶⁴ Misal olarak Müfti Mahallesinden Gülfe Hatun, H. 1286 (M. 1869) yılında mahkemeye gelerek, zevci Süleymanoğlu Mehmed'in kendisini boşaması ve iddetinin de sona ermesi üzerine, başkasıyla evlenmek için kendisine izin verildiğine dair resmî bir belge (hüccet) talebinde bulunur. Gülfe'nin eşinden boşandığını şahitlerle isbatlaması ve yemin etmesiyle gerekli izin verilir.⁵⁶⁵ Kadınların böyle bir taleple

⁵⁶⁰ R.Ş.S.; 1489/12a.

⁵⁶¹ R.Ş.S.; 1489/49b.; 1498/66a.; 1499/151a.; 1500/23b, 142a-b.; 1501/118b-119a, 132a-b.

⁵⁶² R.Ş.S.; 1487/24b-25a, 78b.; 1488/2b, 12b-13a, 15a, 47b, 62a, 92b, 112b, 118b, 126a, 129b.; 1489/28b, 59a, 66b, 86b, 87b, 120b, 127a.; 1490/10b, 11b, 16b, 56a, 81a, 92b.; 1491/39b, 56b, 112b.; 1492/14a, 25a.; 1495/59b.; 1496/36a, 100b-101a.; 1499/10a, 11a-b, 112b, 185a.; 1500/113b.; 1501/61a, 75b, 112a-b, 195a, 197b.; 1502/41a, 71b.; 1503/20b, 62a, 107a.

⁵⁶³ R.Ş.S.; 1487/12a, 15b.; 1488/3a, 19b, 63a, 102a, 125b.; 1489/26a, 51b, 68a, 73a, 86b, 103b, 118a, 119b, 120a.; 1490/8a, 8b, 17b, 41a, 62b, 83b.; 1491/30a, 31b, 35a, 110a, 137a.; 1493/25b, 64b, 125a, 126a, 131b, 132b.; 1495/2a-b, 9b, 17a, 35a, 42a, 52a, 55b, 62a, 70a, 95b, 108b.; 1496/8a, 47b, 50b, 55b, 98a.; 1497/10a, 35b, 97b.; 1498/48b, 54a, 113a, 125a, 131b, 145b, 147b.; 1499/25a, 28a, 46a, 63a, 89b, 119b, 123a, 149b.; 1500/67b, 160a.; 1501/26a, 41b, 48a, 69b, 77a, 109a, 128b, 134a, 138b, 168a, 171a.; 1502/48a, 86a, 204b.; 1503/33a, 41b, 48a, 68a, 146b, 199b, 204b, 220b.; 1504/2b, 5a, 22b.

⁵⁶⁴ R.Ş.S.; 1493/129b.; 1497/40a.

⁵⁶⁵ R.Ş.S.; 1493/129b.

mahkemeye müracaat etmelerinin sebebi, eşlerinden boşandıkları halde, bu durumun mahkeme kayıtlarıyla tescil edilmemesi olabilir.

Eşlerinin vefat etmesi üzerine yeni bir evlilik gerçekleştiren kadınlar arasında, vefat eden eşinin akrabasıyla⁵⁶⁶ özellikle de erkek kardeşiyle⁵⁶⁷ evlenen kadınların varlığı dikkat çekmektedir. H. 1277 (M. 1860) tarihli tereke kaydına göre, Kale Mahallesinden Ahmed adlı şahıs vefat ettikten sonra, zevcesi Fatıma çocuğu olmadığı halde eşinin bekâr kardeşi Mehmed'le evlenir. Mehmed'in vefatından sonra ise, vefat eden eşlerinin yeğeni Osman'la nikâhlanır. Fatıma'nın Osman'la evlendiği sırada üç çocuğu varken, Osman'ın bekâr olduğu görülmektedir.⁵⁶⁸ Başka bir kayıta, eşi vefat eden çocuksuz kadının, eşinin evli kardeşiyle nikâhlanması söz konusudur.⁵⁶⁹ On sekizinci yüzyıl Konya ailesinde de örneklerine rastlanan bu nev'î evliliklerin temelinde, mal ve arazinin parçalanması veya başkasına gitmesinin önlenmesi, vefat eden kişinin çocuklarının mağdur edilmemesi gibi sebeplerin olması muhtemeldir.⁵⁷⁰

Rize'de kadınların vefat eden eşlerinin erkek kardeşi veya yakın akrabalarıyla evlenmeye ne denli rıza gösterdikleri tesbit edilemese de, rızaları hilâfına bazı olayların yaşandığı da vâkidir.⁵⁷¹ Bu konuya, Harvel (Güzelköy) köyünden Ümmügülsüm adlı kadının, eşinin vefat etmesi üzerine henüz iddeti bitmeden ve kendisinin izn ü icazeti olmaksızın, gıyabında kayınpederi tarafından vefat eden eşinin henüz bulûğa ermemiş kardeşiyle evlendirilmesi örnek olarak gösterilebilir. Ümmügülsüm'ün, mahkemeye müracaat ederek kayınpederinden davacı olması üzerine, nikâh akdinin sahit olmadığına hükmedilir.⁵⁷² Bir diğer kayda göre, Seftar (Yolbaşı) köyünden Osman'ın vefatından 2,5 yıl sonra, zevcesi Hadice aynı köyden Yetimoğlu Osman'la evlenir. Hadice'nin vefat eden zevcinin erkek kardeşi ise, ağabeyinin vefatından 4 ay sonra

⁵⁶⁶ R.Ş.S.; 1487/78b.; 1488/2b.; 1489/87b.

⁵⁶⁷ R.Ş.S.; 1488/15a, 47b, 92b.; 1489/86b, 87b-88a.; 1490/11b-12a, 16a.; 1491/56b, 112b.; 1496/36a.; 1501/112a-b.

⁵⁶⁸ R.Ş.S.; 1489/87b-88a.

⁵⁶⁹ R.Ş.S.; 1490/11b-12a.

⁵⁷⁰ Erten, *age*, s.68.

⁵⁷¹ R.Ş.S.; 1490/10b.; 1502/41a.; 1503/62b.

⁵⁷² R.Ş.S.; 1503/62b.

kendisi henüz küçükken Hadice'yle evlendikleri iddiasında bulunur. Ancak iddiasını isbatlayamaz.⁵⁷³

İncelediğimiz dönemde eşi memleketinden uzakta vefat eden veya gittiği yerde kendisini boşayan bazı kadınlar, eşlerinden haber almak üzere mahkemeye müracaat etmişlerdir.⁵⁷⁴ Bu durumdaki kadınların evliliklerinin sona erdiğinin şahitlerle isbatlanmasıyla birlikte, gerçekleştirecekleri yeni evliliklere hukukî bir zemin hazırlandığı da söylenebilir. Bunun yanı sıra H. 1288 (M. 1871) yılına ait bir kayıtta, eşleri askerde vefat eden bazı kadınların talipleriyle evlenebilmeleri için, Bahriye Nezareti tarafından, vefat eden eşlerinin isim ve künyelerini ihtiva eden pusulalar gönderildiği müşahede edilmektedir.⁵⁷⁵

Konuyla ilgili üzerinde durmak istediğimiz hususlardan biri de, Rize'de eşlerinden boşanan veya eşi vefat eden kadınların, yeni evliliklerini ne zaman gerçekleştirdikleridir. Buna göre evlilik hayatı sona eren bazı kadınların iddet sürelerinin bitimiyle evlendikleri⁵⁷⁶ veya evlenme niyetinde oldukları görülmektedir.⁵⁷⁷ Ayrıca çok sayıda kadının yeniden evlendiği sırada önceki eşinden olan çocuklarının hâlâ küçük yaşta olması da, evliliklerini kısa bir süre sonra gerçekleştirdiklerini düşündürmektedir.⁵⁷⁸ Kadınların evlendikleri erkeklerin medenî durumları hakkında kayıtlarda yeteri kadar bilgi olmamakla birlikte, eşinin vefat etmesi üzerine bekâr⁵⁷⁹ hatta henüz bulûğa ermemiş⁵⁸⁰ erkeklerle evlenen kadınların yanı sıra, evli erkeklerle nikâhlanan kadınlara da rastlanmaktadır.⁵⁸¹

⁵⁷³ R.Ş.S.; 1490/10b.

⁵⁷⁴ R.Ş.S.; 1488/11a.; 1489/75a, 93a, 120a.; 1490/34b-35a, 63b.; 1493/128b, 147b.; 1499/37b.; 1501/71a-b.

⁵⁷⁵ R.Ş.S.; 1496/14a.

⁵⁷⁶ R.Ş.S.; 1489/74a.; 1491/112b.; 1499/10a, 11a-b, 151a.

⁵⁷⁷ R.Ş.S.; 1490/23b.; 1493/129b.; 1497/40a.

⁵⁷⁸ R.Ş.S.; 1487/24b-25a.; 1488/15a, 126a.; 1489/49b, 66b, 86b.; 1490/16b, 56a, 81a, 92b.; 1491/56b.; 1492/14a.; 1495/59b.; 1496/100b-101a.; 1499/112b, 185a.; 1500/142a-b.; 1501/75b, 112a-b, 132a-b, 195a, 197b.; 1502/71b.; 1503/20b, 62a, 107a.

⁵⁷⁹ R.Ş.S.; 1489/87b-88a.; 1491/56b.

⁵⁸⁰ R.Ş.S.; 1499/10a.

⁵⁸¹ R.Ş.S.; 1490/11b.

B. RİZE’NİN AİLE YAPISI

Rize’nin aile yapısıyla ilgili olarak, bu başlıkta birden fazla kadınla evliliğin yaygınlık derecesi ve ailelerdeki çocuk sayısı sebepleriyle birlikte incelenerek, aileyi oluşturan diğer fertler ve aile nüfusu, kadının aile ve toplumdaki yeri, Rize’nin önde gelen bazı aileleri üzerinde durulacaktır.

1. Çok Eşlilik

Birden fazla kadınla evlilik, sadece İslâm toplumuna has bir özellik olmayıp, geçmişten bu yana farklı milletlerde varlığını sürdüregelen bir durumdur.⁵⁸² İslâm öncesi Türk toplumunda tek eşlilik yaygın olmakla birlikte, ilk eşin rıza göstermesi veya çocuğunun olmaması halinde yahut erkeğin zengin olması durumunda birden fazla kadınla evlilikler de gerçekleşmiştir.⁵⁸³ Bilindiği üzere, İslâm dini çok eşliliğe belli bir sınırlama getirerek, ancak dörde kadar evliliğe müsaade etmiş, bu müsaadeyi de eşler arasında adaletli olma şartına bağlamıştır.⁵⁸⁴ İslâm dininin çok eşliliğe getirdiği bu şartlı izne bağlı olarak, Osmanlı toplumunda da birden fazla kadınla evliliklere rastlanmaktadır.⁵⁸⁵ Ancak Osmanlı ailesinin çok eşli bir düzene dayandığı şeklindeki yaygın kanaatlerin aksine,⁵⁸⁶ bu tür evliliklerin Osmanlı toplumunda yaygın olmadığı ve belli oranlarda kaldığı görülmektedir. Bazı yabancı seyyahların konuyla ilgili açıklamaları da, bu durumu teyit eder mahiyettedir.⁵⁸⁷

⁵⁸² Erten, *age*, s.56.

⁵⁸³ Ali Güler, “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 71-72.

⁵⁸⁴ **Kur’ân-ı Kerîm**, en-Nisâ 4/3.

⁵⁸⁵ Said Öztürk, “Osmanlı Ailesi Üzerine Düşünceler”, **İlim ve Sanat**, Vefa Yayıncılık, Yıl: 1997, I-II, sy. 44-45, s.63.

⁵⁸⁶ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s.87.

⁵⁸⁷ Said Öztürk, “Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri”, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 408.; Yabancı seyyahların konuyla ilgili görüşleri için **bkz.** Count Leon Ostorrog, **Ankara Reformu**, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s.85.; Lady Montagu, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul t.y., s.54.; Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)**, trc. Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1977, s.79.; M. A. Ubcini, **Türkiye 1850: Maliye-Ordu-Millet**, çev. Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul t.y., II, 477-478.; Ortaylı, agm, **Osmanlı Araştırmaları**, I, 37.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize ailesinde çok eşliliğin yaygınlık derecesiyle ilgili olarak, vefat ettikleri sırada evli olan toplam 2302 erkeğe ait tereke kayıtları incelendiğinde, ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Erkeklerin Eş Sayısı	Sayı	%
Tek eşli erkekler	2034	88.35
İki eşli erkekler	240	10.42
Üç eşli erkekler	26	1.12
Dört eşli erkekler	2	0.08
Toplam	2302	100

Tablo 14: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısı

Tablo 14’te görüldüğü üzere, terekesi incelenen 2302 erkekten % 88.35’i tek kadınla, % 10.42’si iki kadınla, % 1.12’si üç kadınla, % 0.08’i ise dört kadınla evlilik yapmıştır. Erkeklerin % 11.64’ünün aynı anda birden fazla kadınla evli olması, Rize’de çok eşliliğin revaçta olmadığını, aksine yaygın evlenme şeklinin % 88.35 oranıyla tek kadınla evlilik olduğunu göstermektedir.

Sicillerde yer alan bazı tereke kayıtlarında birden fazla kadınla evlilik yapan erkeklere rastlanmakla birlikte,⁵⁸⁸ bu evliliklerin aynı anda mı yoksa erkeğin eşini boşaması veya eşinin vefatı sonrasında mı gerçekleştiği kesin olmadığından, değerlendirme dışında bırakılmıştır. Ayrıca birden fazla kadınla yapılan evliliklerde, eşinden önce vefat eden kadının tereke kayıtlarında yer almayacağı göz önüne alındığında, elde edilen çok eşlilik oranlarının biraz daha yükselmesi ihtimal dâhilindedir.⁵⁸⁹ Yine de Rize’de çok eşliliğin yaygınlık derecesiyle ilgili en sağlıklı sonuç, şehrin genel nüfusu dikkate alındığında elde edilecektir.

İncelediğimiz dönemde Rize’de çok eşlilik oranıyla ilgili elde edilen sonuçları, muhtelif zaman ve şehirlere ait tesbitlerle kıyaslamamızın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Yapılan çalışmalara göre, on yedinci yüzyıl İstanbul’unda askerî sınıf⁵⁹⁰ mensupları

⁵⁸⁸ R.Ş.S.; 1487/16a.; 1489/81b-82a, 83a, 123a-b, 134b, 136b, 139b.; 1490/18a, 20a-b, 25a, 28b, 41a, 61a, 62a.; 1491/28a, 77a, 89a-b, 93a.; 1492/29a-b, 52b.; 1495/123b-124a.; 1499/50b-51b, 78b-79a.; 1500/6b-7a.

⁵⁸⁹ Mehmet Âkif Aydın, “Eyüp Şer’iyye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No’lu Defterlerin Hukuki Tahlili”, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam**, ed. Tülay Artan, TVYY, İstanbul 1998, s.68.

⁵⁹⁰ Askerî, Osmanlı Devleti’nde reayadan ayrı olarak padişahın otoritesini temsil eden idareci, asker ve ulemeden oluşan sınıfı ifade etmektedir. **Bkz.** Halil Sahillioğlu, “Askerî”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1991, III, 488.

arasında çok eşlilik oranı % 7.65,⁵⁹¹ M. 1545-1659 yıllarında Edirne'deki askerî sınıf mensuplarında ise % 7.18'dir.⁵⁹² Edirne ailesiyle ilgili farklı bir çalışmada, bu oranın % 5'ten az olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁵⁹³ Tanzimat döneminde Bursa ve civarında birden fazla kadınla evlilik yapanların oranı oldukça düşük olup % 2.2'dir.⁵⁹⁴ Bursa ailesiyle ilgili farklı bir çalışmada, bu oran % 4.67 olarak tesbit edilmiştir.⁵⁹⁵ On sekizinci yüzyılın ilk yarısında Manisa'da iki kadınla evli erkeklerin oranı % 3.7 civarındayken, üç veya dört kadınla yapılan evlilikler daha düşük oranlarda seyretmektedir.⁵⁹⁶ Aynı dönemlerde Kastamonu ailesinde de çok eşliliğin yaygın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁹⁷ Bursa, İstanbul, Edirne gibi merkezî yerlerde çok eşlilik oranının düşük olmasına rağmen, Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde birden fazla kadınla evlenme temayülünün daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre XIX. yüzyılın ikinci yarısında Urfa şehrinin merkezinde çok eşlilik oranı % 13.13, kırsal kesimlerinde ise % 12.01 civarındadır.⁵⁹⁸ M. 1650-1700 yılları arası Antep ailesinde, erkeklerin birden fazla kadınla evlenme oranı % 17.92'dir.⁵⁹⁹ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da birden fazla kadınla evli erkekler % 12.43 oranındayken,⁶⁰⁰ M. 1892-1908 yıllarında Yalvaç'ta çok eşlilik oranı yaklaşık olarak % 11.43'tür.⁶⁰¹ On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Kırşehir ailesinde birden fazla kadınla evlenme oranı % 12.2'dir.⁶⁰² M. 1700-1730 yılları arasında Ankara'da çok eşliliğin toplam oranı % 12'yi

⁵⁹¹ Öztürk, agm, **İlim ve Sanat**, I-II, sy.45, s.63.

⁵⁹² Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", **Belgeler Türk Tarih Belgeler Dergisi**, TTK Basımevi, Ankara 1968, III, sy.5-6, s.13.

⁵⁹³ Ahmet Yiğit, **XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası**, (Basılmamış Doktora Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 1998, s.137-138.

⁵⁹⁴ Kurt, **age**, s.117.

⁵⁹⁵ Hüseyin Özdeğer, **1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988, s.45.

⁵⁹⁶ Önder Bayır, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadî Durumu**, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s.159.

⁵⁹⁷ Ahmet Rıfat Güzey, **Şer'iyeye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu**, (Basılmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, s.82.

⁵⁹⁸ Taş, **Urfa'da Sosyal Hayat**, s.84.

⁵⁹⁹ İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2007, sy.22/Güz, s.383.

⁶⁰⁰ Erten, **age**, s.59.

⁶⁰¹ Nuri Köstüklü, **Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile (1892-1908): Bir Osmanlı Kazası Örneğinde Türk Ailesinin Temel Bazı Özellikleri**, Günay Ofset, Konya 1996, s.41.

⁶⁰² Nurhan Mıstanoglu, "Kırşehir'de XIX. Yüzyılın Sonlarında Sosyo-Kültürel Bakımdan Ailenin Genel Özellikleri (1875-1900)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya 2009, Yıl: 2009, sy.21, s.354.

bulmaktadır.⁶⁰³ Aynı dönemde Kayseri'deki çok eşlilik oranı ise % 9'dur.⁶⁰⁴ Bu şehirlere ait birden fazla kadınla evlilik oranlarının, Rize'de elde edilen sonuca daha yakın olduğu görülmektedir.

İslâm dininin eşler arasında eşitlik ve adalet şartına bağlı olarak birden fazla kadınla evlenmeye izin vermesi, çok eşliliğin yegâne sebebi değildir. Bunun yanı sıra erkeklerin soylarını devam ettirmek amacıyla çocuk sahibi, özellikle de erkek çocuk sahibi olma istekleri, eşlerinin kısır veya hasta olma ihtimali,⁶⁰⁵ sosyal ve dîni mevkileri, meslekleri, refah seviyeleri, yerleşim yerleri, çok eşliliği etkileyen hususlar arasındadır.⁶⁰⁶ Bütün bunların yanında, o günün iş gücünün daha ziyade kol kuvvetine dayanması da, çok eşlilikte etkili olan sebeplerden biri olarak görülmektedir. Rize'de birden fazla kadınla yapılan evliliklerin bu hususlar açısından değerlendirilmesi, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Rize'de birden fazla kadınla evli kişiler, çocuk sahibi olma açısından incelendiğinde ortaya çıkan sonuç şöyledir:

Erkeklerin Eş Sayısı	Çocuk Durumu			
	Çocuğu Olanlar		Çocuğu Olmayanlar	
	Sayı	%	Sayı	%
Tek eşli erkekler	1941	95.42	93	4.57
İki eşli erkekler	224	10.21	16	14.41
Üç eşli erkekler	25	1.14	1	0.90
Dört eşli erkekler	1	0.04	1	0.90
Toplam	2191	100	111	100

Tablo 15: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Erkeklerin Eş Sayısının Çocuk Durumuna Göre Dağılımı

⁶⁰³ Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", **Bellekten**, TTK Basımevi, Ankara 1991, LIV, sy.211, s.950.

⁶⁰⁴ Ömer Demirel-Adnan Gürbüz-Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 103.

⁶⁰⁵ Öztürk, agm, **İlim ve Sanat**, I-II, sy.45, s.63.

⁶⁰⁶ Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 103.

Tabloda görüldüğü gibi, Rize’de aynı anda birden fazla kadınla evli olan 268 erkekten sadece 18’i çocuk sahibi değildir.⁶⁰⁷ Dolayısıyla bu erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerinde, çocuk sahibi olma arzusunun etkili olduğu söylenebilir. Diğer çok eşli aileler çocuk sahibi olmakla birlikte, çocukların kaçınıcı evlilikten dünyaya geldiği genellikle tesbit edilememektedir. Bununla birlikte çocuk sahibi olduğu halde yeni bir evlilik gerçekleştiren erkeklerin varlığı,⁶⁰⁸ Rize’de meydana gelen çok eşlilikte, çocuk sahibi olma isteğinin yegâne sebep olmadığını göstermektedir.

Rize’de, çok eşli aileler sahip oldukları çocuk sayısı açısından değerlendirildiğinde, şöyle bir tabloyla karşılaşılmaktadır:⁶⁰⁹

Çocuk Sayısı	Tek Eşli Erkekler		İki Eşli Erkekler		Üç Eşli Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çocuksuzlar	93	4.57	16	6.66	1	3.84
1 çocuğu olanlar	257	12.63	14	5.83	1	3.84
2 çocuğu olanlar	268	13.17	25	10.41	3	11.53
3 çocuğu olanlar	325	15.97	34	14.16	2	7.69
4 çocuğu olanlar	304	14.94	36	15.00	6	23.07
5 çocuğu olanlar	289	14.20	34	14.16	5	19.23
6 çocuğu olanlar	223	10.96	25	10.41	3	11.53
7 çocuğu olanlar	149	7.32	15	6.25	4	15.38
8 çocuğu olanlar	64	3.14	10	4.16	-	-
9 çocuğu olanlar	40	1.96	13	5.41	-	-
10 çocuğu olanlar	10	0.49	11	4.58	-	-
11 çocuğu olanlar	5	0.24	1	0.41	-	-
12 çocuğu olanlar	3	0.14	3	1.25	1	3.84
13 çocuğu olanlar	2	0.09	1	0.41	-	-
14 çocuğu olanlar	1	0.04	2	0.83	-	-
15 çocuğu olanlar	1	0.04	-	-	-	-
Toplam	2034	100	240	100	26	100

Tablo 16: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Çocuk Sayısına Göre Dağılımı

Yukarıda görüldüğü üzere, 2 eşli ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı, umumiyetle 2 ila 6 arasında yoğunluk arz ederken, 3 eşli ailelerin çocuk sayısı 4 ila 7

⁶⁰⁷ R.Ş.S.; 1488/21a, 110b.; 1489/129b.; 1490/51a-b, 77a, 90a.; 1491/26b-27a, 72b, 86b, 92b, 101b-102a.; 1496/122b.; 1500/108a-b.; 1501/33b-34a.; 1503/86b-87a, 115b, 128b, 201b.

⁶⁰⁸ R.Ş.S.; 1488/58a-b.; 1489/41b-42a, 88b, 131b.; 1490/8a, 59b, 68a-b.; 1491/23b-24a.; 1493/81b.; 1495/31b.; 1497/40b.; 1499/58b.; 1501/84a, 168b-169a.

⁶⁰⁹ Rize’de, çok eşli aileler sahip oldukları çocuk sayısı açısından incelenirken, babalarının vefatı sırasında henüz anne karnında olan çocuklar da değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

arasında yoğunlaşmaktadır. Tablodan hareketle çok eşli ailelerin sahip olduğu ortalama çocuk sayısının, genel oranla yaklaşık olarak aynı olduğu söylenebilir. Buna göre Rize’de ailelerin -çocuk sahibi olmayan aileler de dâhil- ortalama çocuk sayısı 4.01 olup, bu oran tek eşli ailelerde 3.89, iki eşli ailelerde 4.87, üç eşli ailelerde ise 4.61 şeklindedir. Üç eşli ailelerde ortalama çocuk sayısının, iki eşli ailelere göre daha düşük olması dikkat çekmektedir.

Tablo 16’da yer almamakla birlikte, Rize’de aynı anda dört kadınla evli olan iki erkekte birinin çocuk sahibi olmadığını,⁶¹⁰ diğerinin ise 4 eşli olmasına rağmen toplam 7 çocuğunun olduğunu belirtmek gerekir.⁶¹¹ Bu durum, çocuk sahibi olma isteğinin veya eşin kısır olma ihtimalinin, erkeklerin yeni evlilikler gerçekleştirmesinde etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Neslin devamını sağladığı, tarım toplumunda üretime katkıda bulunduğu ve iş gücü temin ettiği düşüncesiyle erkek çocuğa sahip olma isteği, birden fazla kadınla evlenmede etkili olan sebepler arasında zikredilmektedir.⁶¹² Rize ailesinde bu hususla ilgili olarak elde edilen tesbitler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Çocukların Cinsiyeti	Tek Eşli Erkekler		İki Eşli Erkekler		Üç Eşli Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sadece kız olanlar	210	10.81	19	8.48	7	28.00
Sadece erkeği olanlar	316	16.28	24	10.71	1	4.00
Kız ve erkeği olanlar	1387	71.45	178	79.46	17	68.00
Cinsiyeti bilinmeyenler	28	1.44	3	1.33	-	-
Toplam	1941	100	224	100	25	100

Tablo 17: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Çocukların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Tablo 17’de görüldüğü üzere, Rize’de çok eşli aileler içerisinde hem kız hem erkek çocuk sahibi olanlar, sadece kız veya erkek çocuğu olan ailelere göre çoğunluğu oluşturmaktadır. Çok eşli ailelerin sahip olduğu çocuklar cinsiyetleri açısından değerlendirildiğinde, toplam 1257 çocuğun 575’inin (% 45.74) erkek (338 sağır-237 kebîr), 673’ünün (% 53.54) kız (327 sağîre-343 kebîre), 9’unun ise (% 0.71),

⁶¹⁰ R.Ş.S.; 1488/21a.

⁶¹¹ R.Ş.S.; 1495/81b-82a.

⁶¹² Erten, *age*, s.66.

babalarının vefatı sırasında henüz anne karnında olduğu görülmektedir.⁶¹³ Çok eşli ailelerin sahip olduğu kız ve erkek çocuklar sayı olarak birbirine yakın olmakla birlikte, bu çocukların kaçınıcı evlilikten meydana geldiği genellikle belli değildir. Dolayısıyla Rize’de erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesinde, erkek çocuk sahibi olma isteğinin ne derece etkili olduğunu tesbit etmek pek de mümkün olmamaktadır.

Konuyla ilgili kayıtlar incelendiğinde, Rize’de ilk evliliklerinden erkek çocuk sahibi olmayan bazı erkeklerin yeni evlilikler gerçekleştirdiği görülmektedir.⁶¹⁴ Mesela Patır (Ormanlı) köyünden Hacıfazlıoğlu Hacı Hasan adlı şahıs, aynı anda üç kadınla evli olduğu halde, eşlerinden 4 kız çocuğu dünyaya gelmiştir.⁶¹⁵ Kızların hepsinin küçük yaşta olmaları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Hacı Hasan’ın birden fazla kadınla evli olmasında, erkek çocuk sahibi olma isteğinin etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Rize’de erkek çocuğa sahip oldukları halde yeni evlilikler gerçekleştiren erkeklere de rastlanmaktadır.⁶¹⁶ Buradan hareketle erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerinde, erkek çocuk sahibi olma arzusunun yegâne sebep olmadığı sonucuna varılabilir.

Birden fazla eşle yapılan evlilik erkeğin üstleneceği masrafların artması anlamına geleceğinden, bu konuda yaygın olan kanaat, çok eşliliğin genellikle maddi durumu yüksek olan şahıslar arasında görüldüğü şeklindedir.⁶¹⁷ Rize’de vefat ettiği sırada evli olan erkeklerin terekelerindeki mal varlığı ve bunun eş sayısı ile ilişkisi tablo 18’de ortaya konulmuştur.

Gelir Durumu	Tek Eşli Erkekler	İki Eşli Erkekler	Üç Eşli Erkekler
--------------	-------------------	-------------------	------------------

⁶¹³ Kız çocuklarından 3’ünün, sağire mi yoksa kebire mi olduğu tam olarak tesbit edilememektedir.

⁶¹⁴ R.Ş.S.; 1489/88b, 131b.; 1490/14b, 18a.; 1493/84a.

⁶¹⁵ R.Ş.S.; 1490/14b.

⁶¹⁶ R.Ş.S.; 1488/58a-b.; 1490/59b, 68a-b.; 1491/89a-b, 93a.; 1493/81b.; 1497/40b.; 1501/168b-169a.

⁶¹⁷ Demirel-Gürbüz-Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 104.

	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
0-500 kuruş	26	1.27	3	1.25	-	-
501-1000 kuruş	156	7.66	16	6.66	1	3.84
1001-5000 kuruş	1096	53.88	124	51.66	13	50.00
5001-10.000 kuruş	169	8.30	37	15.41	3	11.53
10.001 kuruş ve üzeri	95	4.67	13	5.41	4	15.38
Geliri bilinmeyen	492	24.18	47	19.58	5	19.23
Toplam	2034	100	240	100	26	100

Tablo 18: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Gelir Durumuna Göre Dağılımı

Tabloda belirtilmeyen dört kadınla evli erkeklerden birinin gelir durumu belli değildir.⁶¹⁸ Diğeri ise 10.843 kuruşluk mal varlığına sahip olup en üst gelir grubunda (10.001 kuruş ve üzeri) yer almaktadır.⁶¹⁹

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Rize’de aynı anda iki kadınla evli erkeklerin % 59.58’inin, 3 kadınla evli erkeklerin % 53.84’ünün terekelerindeki mal varlıkları 0-5000 kuruş arasında değişiklik arz etmektedir. 5001 kuruş ve üzeri miktarda mal varlığına sahip erkeklerin birden fazla kadınla evlenme oranı ise % 17.75’tir. Çok eşli erkeklerin ekseriyetle tek eşli erkeklerde olduğu gibi orta gelir grubunda (1001-5000 kuruş) yer alması, erkeklerin gelir durumunun birden fazla eşle yapacakları evliliklerde doğrudan etkili olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır.

Rize’de alt gelir grubundaki (501-1000 kuruş) erkeklerin birden fazla kadınla evlenmeleriyle ilgili kayıtlara örnek olarak, H. 1279 (M. 1862) yılında Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Abdülkerim’in, 875 kuruşluk mal varlığına rağmen, aynı anda üç kadınla evli olmasını gösterebiliriz.⁶²⁰ Abdülkerim’in çocuk sahibi olmamasının, birden fazla kadınla evlenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Aynı şekilde H. 1272 (M. 1855) yılına ait bir dava kaydına göre, Veroz (Küçükcamı) köyünden Kutrioğlu Ali, aynı anda iki kadınla evli olup terekesindeki mal varlığı 465 kuruştan ibarettir.⁶²¹ Lazkoz (Çalışkanlar) köyünden olup H. 1279 (M. 1862) yılında vefat eden Terziahmedoğlu

⁶¹⁸ R.Ş.S.; 1495/81b-82a.

⁶¹⁹ R.Ş.S.; 1488/21a.

⁶²⁰ R.Ş.S.; 1490/51a-b.

⁶²¹ R.Ş.S.; 1487/22a.

Ömer ise, 525 kuruşluk mal varlığıyla alt gelir grubunda yer almasına ve ilk eşinden çocuk sahibi olmasına rağmen, ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir.⁶²²

Rize’de sahip olduğu mal varlığı itibariyle üst gelir grubunda (5001-10.000 kuruş) yer alan bazı erkeklerin çocuk sahibi oldukları halde yeni evlilikler gerçekleştirmeleri, maddî durumlarının iyi olmasının İslâm’ın kendilerine verdiği şartlı izni kullanmalarında etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.⁶²³ Mesela Ğotoz (Pekmezli) köyünden Kabiloğlu Hüseyin’in mal varlığı 15.528 kuruş değerinde olup, hem kız hem de erkek çocuk sahibi olduğu halde, aynı anda birden fazla kadınla evlilik gerçekleştirmiştir.⁶²⁴

Erkeklerin birden fazla eşle evli olmalarında etkili olan hususlardan biri de, toplumdaki sosyal ve dînî mevkileridir. Rize’de çok eşli ailelerin bu yönüyle incelenmesinde aşağıdaki tablo yardımcı olacaktır.

Sosyal ve Dînî Mevki	Tek Eşli Erkekler		İki Eşli Erkekler		Üç Eşli Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ağa	38	1.86	3	1.25	-	-
Bey-Beyefendi	2	0.09	1	0.41	-	-
Çavuş	19	0.93	-	-	-	-
Efendi	47	2.31	5	2.08	1	3.84
el-Hâc/Hacı	79	3.88	15	6.25	2	7.69
el-Hâc Ağa	8	0.39	4	1.66	-	-
el-Hâc Efendi	31	1.52	2	0.83	-	-
Hâfız-Hâfız Efendi	7	0.34	-	-	-	-
Molla	59	2.90	3	1.25	-	-
Diğer ⁶²⁵	5	0.24	-	-	-	-
Mevkii bilinmeyen	1739	85.49	207	86.25	23	88.46
Toplam	2034	100	240	100	26	100

Tablo 19: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Sosyal ve Dînî Mevkilerine Göre Dağılımı

⁶²² R.Ş.S.; 1490/58b-59a.

⁶²³ R.Ş.S.; 1488/58a-b.; 1489/136b.; 1490/14b, 20a-b.; 1491/77a, 89a-b, 93a.; 1501/168b-169a.

⁶²⁴ R.Ş.S.; 1489/136b.

⁶²⁵ Diğer grubundaki tek eşli erkekler sırasıyla Hacı Molla, el-Hâc Hâfız, el-Hâc Paşa, Şeyh ve el-Hâc Şeyh Efendi unvanlarına sahiptirler.

Rize’de dört kadınla evli erkeklerden birinin sosyal ve dînî mevkiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamazken,⁶²⁶ diğerinin el-Hâc unvanına sahip olduğu görülmektedir.⁶²⁷

Tablo 19’a göre, Rize’de iki eşli erkeklerin % 13.75’i, 3 eşli erkeklerin ise % 11.53’ü toplum içinde sosyal ve dînî mevki sahibi olan kişilerdir. Bununla birlikte aynı anda birden fazla kadınla evli olan erkeklerin % 86.46 gibi önemli bir kısmının herhangi bir unvana sahip olmaması, Rize’de meydana gelen çok eşlilikte, erkeklerin sosyal ve dînî mevki sahibi olmalarının tek başına yeterli bir sebep olmadığını göstermektedir.

Konuyla ilgili muhtelif çalışmalarda olduğu gibi,⁶²⁸ Rize’de de çok eşle evli erkeklerin genellikle el-Hâc unvanına sahip oldukları görülmektedir. Ancak Rize’de tek eşli aileler arasında da el-Hâc unvanlı erkeklerin sayı itibariyle çoğunluğu oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Tablodan da anlaşıldığı gibi, el-Hâc unvanından sonra çok eşliliğin en çok görüldüğü zümre, Ağa (% 2.63) ve Efendi (% 3) unvanına sahip kişilerdir. Tek eşli erkekler arasında Çavuş (% 0.93), Hâfız-Hâfız Efendi (% 0.34) unvanına sahip kişiler yer almakla birlikte, çok eşli erkekler arasında bu unvanlara rastlanılmayışı, birden fazla kadınla evlenmenin bu zümrelere mensup kişiler tarafından tercih edilen bir durum olmadığı ihtimalini düşündürmektedir.

Rize’de erkeklerin eş durumunun mensup oldukları meslek grubuyla ilişkisi incelendiğinde, ortaya çıkan sonuç şöyledir:

⁶²⁶ R.Ş.S.; 1495/81b-82a.

⁶²⁷ R.Ş.S.; 1488/21a.

⁶²⁸ Erten, *age*, s.61.; Demirel-Gürbüz-Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 103.; Demirel, *agm*, **Belleten**, LIV, sy.211, s.951.; Öztürk, *agm*, **İlim ve Sanat**, I-II, sy.45, s.63.

Meslek Grupları	Tek Eşli Erkekler		İki Eşli Erkekler		Üç Eşli Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Adli görevliler	4	0.19	1	0.41	-	-
Askerî görevliler	18	0.88	1	0.41	-	-
Dînî görevliler	4	0.19	-	-	-	-
İdarî görevliler	4	0.19	-	-	-	-
İlmî görevliler	3	0.14	-	-	-	-
Esnaf ve sanatkârlar	28	1.37	2	0.83	-	-
Tüccar	22	1.08	4	1.66	-	-
Kaptan-Reis	70	3.44	6	2.5	3	11.53
Emekli	8	0.39	1	0.41	-	-
Diğer ⁶²⁹	9	0.44	-	-	1	3.84
Mesleği bilinmeyen	1864	91.64	225	93.75	22	84.61
Toplam	2034	100	240	100	26	100

Tablo 20: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Eş Sayısının Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 20’de belirtildiği üzere, Rize’de birden fazla eşle evli olan 266 erkekten sadece 19’unun (% 7.14) mensup olduğu meslek grubu hakkında bilgiye ulaşılırken, geriye kalan çok eşli 247 erkeğin (% 92.85) mesleğiyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu durum, erkeklerin mensup oldukları mesleğin, birden fazla kadınla evlenmelerinde ne derece etkili olduğunu tesbite imkân vermemektedir.

Rize’de çok eşli erkekler arasında mesleği belli olanlar genellikle kaptan, reis, tüccar, esnaf ve sanatkâr grubunda yer almaktadır. Bu gruptaki bazı erkeklerin gelir seviyelerinin yüksekliği⁶³⁰ veya sahip oldukları çocuk sayısının ortalamanın altında olması,⁶³¹ birden fazla eşle evlenmelerinde etkili olmuş olmalıdır.

Rize’de çok eşli bazı erkeklerin çalışmak için Rize dışına gittikleri de kayıtlarda yer alan bilgiler arasındadır.⁶³² H. 1287 (M. 1870) yılına ait böyle bir kayda göre, Silyan (Çayırılı-Yokuşlu) köyünden Torlakoğlu Hüseyin isimli şahıs, ticaret amacıyla İzmit sancağına bağlı Sapanca kasabasına gitmiştir. Hüseyin’in eşlerinden biri Rize’deyken, diğer eşi Emine Hatun’un yanında olduğu görülmektedir.⁶³³ Ancak Emine

⁶²⁹ Diğer grubundaki tek eşli erkeklerin meslekleri, bahçıvan, hademe, madenci, mellah, rençber, Şile fenecisi ve tarlacı şeklindedir. Aynı grupta yer alan üç eşli bir erkeğin mesleği ise, amelelikten ibarettir.

⁶³⁰ R.Ş.S.; 1488/58a-b.; 1499/77a-b.; 1501/168b-169a.; 1503/12b-13a.

⁶³¹ R.Ş.S.; 1495/67b.; 1497/94b.; 1499/108b.; 1500/45a.; 1502/162b.

⁶³² R.Ş.S.; 1489/91a.; 1495/67b.; 1497/94b.; 1502/157a.

⁶³³ R.Ş.S.; 1495/67b.

Hatun'la Rize'de mi yoksa ticaret için gittiği Sapanca kasabasında mı evlendiği belli değildir.

Konuyla ilgili bazı çalışmalarda, birden fazla kadınla evlilik oranının köylere nazaran şehirlerde daha yüksek olduğu tesbit edilmiştir.⁶³⁴ Konya örneğinde ise, köy hayatı sürdüren evli erkeklerin birden fazla kadınla evlenme oranının, şehirde yaşayan evli erkeklere göre biraz daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁶³⁵ Bu hususla ilgili olarak Rize'de çok eşli aileler yerleşim yerleri itibariyle incelendiğinde, aynı anda birden fazla kadınla evli 268 erkekten 213'ünün (% 79.47) Rize merkeze bağlı köy ve mahallelerde yaşadığı görülmektedir. Geriye kalan 55 erkekten 26'sı (% 9.70) Rize'nin Karadere (Kalkandere), 16'sı (% 5.97) Mapavri (Çayeli), 7'si (% 2.61) Kurâ-i seb'a (İkizdere) nahiyelerine bağlı köy ve mahallelerde ikamet etmektedir. 6 erkeğin ise (% 2.23), yerleşim yeri tam olarak tesbit edilememektedir.

Çok kadınla evlenmenin sebepleri arasında zikredilen hususlardan biri de, meydana gelen büyük savaşlar, dışarıda zor şartlar altında çalışmanın getirdiği yıpranma ve hastalıklarla artan erkek ölümlerine rağmen, belirli yaş gruplarındaki evlenilebilecek kadın sayısının fazlalığı şeklindedir.⁶³⁶ Sicillerde yer alan tereke kayıtları incelendiğinde, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize'de vefat eden erkeklerden yaklaşık olarak % 83'ünün vefatları sırasında eşlerinin hayatta olması,⁶³⁷ bu durumun birden fazla kadınla evlenmede etkili olabileceğini düşündürmektedir. Ancak eşleri vefat eden kadınların yeniden evlenmesiyle ilgili tesbitlere "Boşanma ve Ölüm Sonrası Yapılan Evlilikler" başlığında yer verildiği için, burada aynı konu üzerinde tekrar durulmayacaktır.

2. Çocuk Sayısı

⁶³⁴ Taş, **Urfa'da Sosyal Hayat**, s.84-85.; Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 103.

⁶³⁵ Erten, **age**, s.68.

⁶³⁶ Abdurrahman Kurt, "Dini Kaynakların Çokeyliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeylilik", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1999, VIII, sy.8, s.209.

⁶³⁷ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rize'de vefat eden şahısların medenî halleriyle ilgili olarak **bkz.** Tablo 34.

Çocuklar, neslin devamını ve aile müessesesinin tam anlamıyla teşekkülünü sağlamaları itibariyle, aileyi oluşturan önemli unsurlardan biridir. Bu sebeple incelediğimiz dönemde Rize'nin aile yapısını ortaya koyabilmek adına, ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı ve bunu etkileyen hususlar üzerinde durmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Rize'de ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı ile ilgili olarak, toplam 2463 aileye ait tereke kaydı incelendiğinde, elde edilen sonuçlar tablodaki gibidir.

Çocuk Sayısı	Sayı	%	Çocuk Sayısı	Sayı	%
Çocuğu olmayanlar	108	4.38	Sekiz çocuğu olanlar	80	3.24
Bir çocuğu olanlar	295	11.97	Dokuz çocuğu olanlar	58	2.35
İki çocuğu olanlar	310	12.58	On çocuğu olanlar	24	0.97
Üç çocuğu olanlar	392	15.91	On bir çocuğu olanlar	10	0.40
Dört çocuğu olanlar	384	15.59	On iki çocuğu olanlar	7	0.28
Beş çocuğu olanlar	350	14.21	On üç çocuğu olanlar	3	0.12
Altı çocuğu olanlar	262	10.63	On dört çocuğu olanlar	4	0.16
Yedi çocuğu olanlar	175	7.10	On beş çocuğu olanlar	1	0.04
Toplam				2463	100

Tablo 21: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Ailelerin Çocuk Sayısı

Tablo 21'de görüldüğü üzere, Rize'de ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı, bir ila beş arasında yoğunluk arz etmektedir. Altı çocuktan itibaren çocuk sayısı arttıkça, aile sayısında önemli oranda düşüş gözlenmiştir. 10'dan fazla çocuğa sahip ailelerin oranı oldukça düşük olup % 1.01'i bulmaktadır. Bunlar arasında on beş çocukla ortalamanın oldukça üzerinde çocuk sahibi olan tek aile, Konyat (Tuğlalı) Mahallesinden olup H. 1277 (M. 1861) yılında vefat eden Seferoğlu Kibar ile zevcesi Hamide'dir. Kibar'ın vefatı sırasında, sekizi erkek yedisi kız olmak üzere on beş çocuğu bulunmaktadır.⁶³⁸

Rize'de tereke kaydı incelenen 2463 aileden 108'inde (% 4.38), çocuk sahibi olamadan eşlerden birinin vefat etmesi söz konusudur. Çocuk sahibi 2355 aile arasında, aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 4.19'dur. Ailelerin önceden sahip olduğu fakat doğum sırasında veya daha sonra vefat eden çocukların tereke kayıtlarında yer

⁶³⁸ R.Ş.S.; 1489/105b.

almayacağı göz önünde bulundurulduğunda, çocuk sayısı ile ilgili elde edilen sonuçların biraz daha yükselmesi ihtimal dâhilindedir. Ancak bu durumun ortalamayı çok da etkilemeyeceği düşünülmektedir.

Muhtelif şehirlerle ilgili çalışmalarda ailelerin ortalama çocuk sayısına dair elde edilen sonuçların, Rize'ye göre oldukça düşük olması dikkat çekmektedir. Buna göre on altıncı yüzyılın ikinci yarısından on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar geçen uzun zaman diliminde, Adana, Amasya, Ayıntab (Gaziantep), Diyarbakır, Edirne, Kayseri ve Sivas şehirlerinde, ailelerin ortalama çocuk sayısı 1.49 ila 2.89 gibi düşük oranlarda seyretmektedir.⁶³⁹ On yedinci yüzyılda Ankara'da ortalama çocuk sayısı 2 olarak tesbit edilmiştir.⁶⁴⁰ M. 1700-1730 yılları arası Ankara ailesiyle ilgili farklı bir çalışmada, bu oranın 2.4 olduğu görülmektedir.⁶⁴¹ On yedinci yüzyılın sonları ile on sekizinci yüzyılın başlarında, Kastamonu'da aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 2 civarındadır.⁶⁴² Konya şehrine ait iki farklı çalışmada, bir aileye düşen çocuk sayısı ile ilgili olarak 3⁶⁴³ ve 2.87 tesbitlerine yer verilmiştir.⁶⁴⁴ M. 1463-1640 yılları arasında Bursa'da bir aileye isabet eden çocuk miktarı, şehir merkezinde 1.85, köylerde ise 2.86'dır.⁶⁴⁵ Bu oran on yedinci yüzyıl Bursa ailesinde 2.15 olarak tesbit edilmiştir.⁶⁴⁶ M. 1700-1730 yıllarında Kayseri'de aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 2.94,⁶⁴⁷ yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise (M. 1775-1800 arası) 3.45'tir.⁶⁴⁸ M. 1875-1892 yılları arası Kırşehir ailesinde ortalama çocuk sayısı köyde 3.63, şehir merkezinde ise

⁶³⁹ Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 118.

⁶⁴⁰ Hülya Taş, **XVII. Yüzyılda Ankara**, TTK Yayınları, Ankara 2006, s.224.

⁶⁴¹ Demirel, agm, **Bellekten**, LIV, sy.211, s.952.

⁶⁴² Güzey, **age**, s.85.

⁶⁴³ Mehmet İpçioğlu, **Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001, s.39.

⁶⁴⁴ Erten, **age**, s.94.

⁶⁴⁵ Özdeğer, **age**, s.55.

⁶⁴⁶ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", çev. Hayri Erten, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sebati Ofset Matbaacılık, Konya 1998, sy.8, s.343.; Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", **OTAM**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2010, sy.23/Bahar 2008, s.95.

⁶⁴⁷ Muhiddin Tuş, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 1999, sy.4, s.182.

⁶⁴⁸ Ahmet Gündüz, "XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kayseri'de Aile, Evlilik ve Çocuk Sayıları (1775-1800)", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)**, yay. haz. Ali Aktan vd., Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Kayseri 2003, s.264.

3.19'dur.⁶⁴⁹ On sekizinci yüzyılın ilk yarısında Antep'te aile başına düşen çocuk sayısı yaklaşık olarak 3'tür.⁶⁵⁰ M. 1787-1845 yılları arasında Diyarbakır'da ailelerin ortalama çocuk sayısı 3 ila 5 arasında değişmektedir.⁶⁵¹ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Urfa şehrinin merkezinde ortalama çocuk sayısı 3, şehrin etrafındaki köylerde ise 3.4 civarındadır.⁶⁵² On sekizinci yüzyıla ait üç farklı kadı sicilinden hareketle yapılan bir çalışmada, Eyüp'te ailelerin çocuk sayısının dikkat çekecek kadar az olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁶⁵³

Ortalama çocuk sayısı ile ilgili mevcut sonuçlar arasında en dikkat çekici olanı, çalışmamıza oldukça yakın bir döneme ve şehre ait olmakla birlikte, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Trabzon ailesinde çocuk sayısının ortalama 2 olarak tesbit edilmesidir.⁶⁵⁴ Ailelerin ortalama çocuk sayısının bu denli az olma sebebinin, doğum oranlarının düşüklüğünden ziyade doğumdan sonra yetersiz sağlık şartları, salgın hastalıklar, kıtlık ve afet gibi sebeplerle çocuk ölüm oranlarının yüksekliğinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁶⁵⁵ Rize'de ortalama çocuk sayısının muhtelif şehirlere nazaran yüksek olma sebebinde ise, çok çocuklu ailelerin etkili olduğu söylenebilir. Zira Rize'de 15 çocuk sahibi ailelere dahi rastlanırken, Bursa'da ailelerde görülen en fazla çocuk sayısı 8,⁶⁵⁶ Konya'da 12,⁶⁵⁷ Adana, Manisa, Kayseri ve Sivas gibi Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde ise 10 olarak tesbit edilmiştir.⁶⁵⁸

Çok eşlilik konusunda olduğu gibi, çocuk sayısında da birden fazla hususun etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, ailelerin sahip olduğu çocukların cinsiyeti, sosyal ve dîni mevkileri, ekonomik seviyeleri, yerleşim yerleri, eş sayısı

⁶⁴⁹ Mıstanoğlu, agm, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2009, sy.21, s.355.

⁶⁵⁰ Hüseyin Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s.164.

⁶⁵¹ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Basımevi, Ankara 1995, s.276.

⁶⁵² Taş, **Urfa'da Sosyal Hayat**, s.144-145.

⁶⁵³ Aydın, agm, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, s.68.

⁶⁵⁴ Melek Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s.196.; Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "Trabzon Kadı Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Trabzon'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu", **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, yay. haz. Kenan İnan vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2007, I, 475.

⁶⁵⁵ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s.95.; Taş, **XVII. Yüzyılda Ankara**, s.224.

⁶⁵⁶ Kurt, **age**, s.122.

⁶⁵⁷ Erten, **age**, s.94.

⁶⁵⁸ Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 107.

şeklinde ifade edilebilir. Rize’de ailelerin sahip olduğu çocuk sayısını ve sebeplerini incelerken, bu gibi hususların dikkate alınması yararlı olacaktır.

Rize’de ailelerin çocuk sayısının, çocukların yaş ve cinsiyetine göre dağılımıyla ilgili elde edilen sonuçlar tablo 22 ve 23’te ortaya konulmuştur.

Çocuk Sayısı	Çocukların Cinsiyeti								Toplam
	Sadece kız olanlar		Sadece erkeği olanlar		Kız ve erkeği olanlar		Cinsiyeti bilinmeyenler		
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
1	112	37.96	173	58.64	-	-	10	3.38	295
2	69	22.25	86	27.74	145	46.77	10	3.22	310
3	30	7.65	63	16.07	290	73.97	9	2.29	392
4	21	5.46	27	7.03	333	86.71	3	0.78	384
5	6	1.71	16	4.57	328	93.71	-	-	350
6	7	2.67	1	0.38	254	96.94	-	-	262
7	1	0.57	1	0.57	173	98.85	-	-	175
8	-	-	1	1.25	79	98.75	-	-	80
9	2	3.44	-	-	56	96.55	-	-	58
10	-	-	-	-	24	100	-	-	24
11 ve üzeri	-	-	-	-	25	100	-	-	25

Tablo 22: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Çocukların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, Rize’de sadece erkek çocuğu olan aileler (368 aile), sadece kız çocuğu olan ailelerden (248 aile) sayı itibariyle daha fazladır. Toplam 2355 çocuklu aileden 32’sinin (% 1.35), sahip olduğu çocukların cinsiyetleri hakkında bilgiye ulaşılammıştır. İki ve daha fazla çocuğu olan ailelerin önemli bir kısmının, aynı anda hem kız hem erkek çocuğuna sahip olduğu görülmektedir. 10 ve üzerinde çocuğu olan ailelerin ise, tamamının hem kız hem erkek çocukları olduğunu ifade etmek gerekir. Kayıtlarda 4’ten fazla çocuk sahibi olduğu halde kız çocuğu olmayan 19, erkek çocuğu olmayan 16 aileye rastlanmaktadır. Bu ailelerin ortalamasının üzerinde çocuklarının olması, farklı cinsiyette çocuğa sahip olma isteği şeklinde izah edilebilir. Ancak bu konuyla ilgili daha sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için, tablo 23’ten istifade edilecektir. Söz konusu tabloda 2355 çocuklu ailenin sahip olduğu toplam 9880 çocuğun cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılımı yer almaktadır.

Çocuk Sayısı	Çocukların Cinsiyeti ve Yaş Grubu												
	Erkek				Kız				Hamli ⁶⁵⁹		Yaş Grubu Bilinmeyen		Toplam
	Sağır		Kebîr		Sağîre		Kebîre		Sayı	%	Sayı	%	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%					
1	146	49.49	30	10.16	95	32.20	12	4.06	10	3.38	2	0.67	
2	241	38.87	77	12.41	224	36.12	64	10.32	10	1.61	4	0.64	620
3	395	33.58	242	20.57	328	27.89	194	16.49	17	1.44	-	-	1176
4	416	27.08	375	24.41	403	26.23	329	21.41	9	0.58	4	0.26	1536
5	465	26.57	462	26.4	392	22.4	413	23.6	11	0.62	7	0.4	1750
6	350	22.26	440	27.98	327	20.80	453	28.81	2	0.12	-	-	1572
7	276	22.53	330	26.93	240	19.59	374	30.53	2	0.16	3	0.24	1225
8	124	19.37	188	29.37	113	17.65	209	32.65	3	0.46	3	0.46	640
9	99	18.96	137	26.24	98	18.77	168	32.18	4	0.76	16	3.06	522
10	51	21.25	59	24.58	34	14.16	95	39.58	1	0.41	-	-	240
11	24	21.81	30	27.27	27	24.54	29	26.36	-	-	-	-	110
12	7	8.33	32	38.09	4	4.76	41	48.80	-	-	-	-	84
13	6	15.38	8	20.51	7	17.94	17	43.58	1	2.56	-	-	39
14	8	14.28	15	26.78	13	23.21	20	35.71	-	-	-	-	56
15	-	-	8	53.33	1	6.66	6	40.00	-	-	-	-	15

Tablo 23: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Çocukların Cinsiyeti ve Yaş Grubuna Göre Dağılımı

Rize’de ailelerin çocuk sayısı ile ilgili incelenen tereke kayıtlarında, çocukların kaç yaşında olduğuna dair herhangi bir bilgi yer almazken, henüz bulûğa ermemiş erkek ve kız çocukları için “sağır-sağîre”, bulûğa ermiş erkek ve kız çocukları için ise “kebîr-kebîre” ifadeleri kullanılmıştır. 2355 ailenin sahip olduğu çocukların cinsiyeti ve yaş grubuyla ilgili yukarıdaki tablo oluşturulurken, bu ifadelerin dikkate alındığını belirtmek gerekir.

Tablo 23’te görüldüğü üzere, Rize’de ailelerin sahip olduğu 9880 çocuk arasında, yaş grubu ve cinsiyeti bilinen çocuk sayısı 9841’dir. 39 çocuğun yaş grubu veya cinsiyeti belirtilmemiştir. 70 çocuğun ise, babalarının vefatı sırasında henüz dünyaya gelmediği anlaşılmaktadır. Yaş grubu ve cinsiyeti tesbit edilen çocuklardan 5041’i (% 51.59) erkek, 4730’u (% 48.40) kızdır. Dolayısıyla çocuk sahibi ailelerdeki toplam erkek çocuk sayısı kız çocuk sayısından % 3.19 oranında fazladır. Çocuk sayısı 1 ila 4 arasında değişiklik arz eden ailelerde, küçük yaştaki kız ve erkeklerin yaşça büyük kız ve erkek çocuklara göre sayı itibarıyla fazla olduğu görülmektedir. Buradan hareketle 4’e kadar çocuğa sahip olmanın, genellikle ailelerde tercih edilen bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan çocuk sayısı ortalamanın üzerinde olan ailelerde, çocuk sayısı arttıkça yaşça büyük kız ve erkek sayısı artarken, küçük yaştaki

⁶⁵⁹ Hamli, anne karnındaki bebek anlamına gelir. **Bkz.** Erdoğan, **age**, s.177.

kız ve erkek çocuk sayısıyla hamile kadın sayısında düşüş yaşandığını da ifade etmek gerekir.

Rize’de ortalamanın üzerinde çocuğu olan çok sayıda ailede, kız çocuğuna nazaran erkek çocuğunun sayı itibariyle azlığı dikkat çekmektedir.⁶⁶⁰ Bu durum erkek çocuk isteğinin aileleri tekrar çocuk sahibi olmaya teşvik ettiği şeklinde yorumlanabilir. Mesela H. 1285 (M. 1869) tarihli tereke kaydına göre, Çiklenar (Sarayköy) köyünden Sıkırlıoğlu Memiş Reis ile zevcesi Aişe Hatun’un 11 kız, 2 erkek çocukları bulunmaktadır.⁶⁶¹ Bir diğer kayda göre, Maşer (Dülgerli) köyünden Hordoloşoğlu Memiş, H. 1277 (M. 1860) yılında vefat ettiğinde, 2’si erkek 6’sı kız olmak üzere sekiz çocuğa sahiptir.⁶⁶² Memiş ve eşi Fatıma’nın ortalamanın oldukça üzerinde çocuğa sahip oldukları halde çocuklarının hepsinin küçük yaşta olması, erkek çocuğa sahip olmadaki isteklerini göstermesi açısından önemlidir.

Bunun yanı sıra Rize’de erkek çocuğa sahip olan pek çok ailenin de, kız çocuğunu arzu ettikleri söylenebilir.⁶⁶³ Mesela Kandeve (Kırklartepesi) köyünden Gürcioğlu Memiş’in, H. 1307 (M. 1889) yılında vefatı sırasında 8 oğlu 1 kızı vardır. Erkeklerin tamamı yaşça büyük oldukları halde, kızı Safiye’nin henüz küçük yaşta olması dikkat çekmektedir.⁶⁶⁴ İksenit (Kambursirt) Mahallesinden Mamuşoğlu Hasan ve zevcesi Havva’nın ise, toplam 10 çocukları olup, çocuklarından 8’i erkek 2’si kızdır.⁶⁶⁵ Buradan hareketle ailelerdeki çocuk sayısının artışında, çocukların cinsiyetinin büyük ölçüde etkili olduğu düşünülebilir.

⁶⁶⁰ R.Ş.S.; 1487/24a, 43a, 57a, 75b.; 1488/33a, 41b, 65a.; 1489/25b, 59b-60a, 61b-62a, 76b-77a, 83b, 89a, 89b, 90a, 97b, 127b, 130b.; 1490/5a, 5b-6a, 15a, 22a-b, 39a, 39b-40a, 46b, 60a, 76b.; 1491/11a, 33a, 46b, 60a, 62b, 83b.; 1492/65a, 76b, 106b-107a.; 1493/30b, 88a, 98a-b, 141b.; 1495/5b-6a, 11a, 59b, 72a.; 1496/31b-32a, 67a.; 1497/27b, 28a, 91a, 92b.; 1498/40b, 84b, 117b, 130a, 164b, 173b, 183a.; 1499/52a, 91a, 110b, 156a-b.; 1500/151b-152a.; 1501/28a, 30a, 45b, 125b, 168a-b.; 1502/37a, 157a.; 1503/134a, 185b.

⁶⁶¹ R.Ş.S.; 1493/88a.

⁶⁶² R.Ş.S.; 1489/76b-77a.

⁶⁶³ R.Ş.S.; 1487/50b, 68a.; 1488/24b, 33a, 95a.; 1489/13b, 59b, 78a, 82a, 129a.; 1490/75b.; 1491/14a, 67b, 72a, 74a, 75a-b, 109a, 124a-b.; 1492/85b.; 1493/14a-b, 61a, 78a-b, 87a, 87b, 99a.; 1495/6b, 8a, 27a-b, 54b, 55a, 98a-b, 100a-b, 100b, 115b.; 1496/15b, 49b, 61b, 70b, 78b-79a.; 1497/24b, 40a, 52b, 63a.; 1498/17a, 18b, 184a.; 1499/60a-b, 81b-82a, 106a.; 1500/20a-b, 83b.; 1502/78b, 84b, 151b, 188b-189a, 191a.; 1503/79a.; 1504/27b.

⁶⁶⁴ R.Ş.S.; 1500/83b.

⁶⁶⁵ R.Ş.S.; 1489/129a.

Rize’de ailelerin sahip olduğu çocuk sayısını etkileyen hususlardan birinin de çok eşlilik olduğunu söyleyebiliriz. Bu hususta yaygın olan kanaat, erkeklerin çocuk sahibi olma, özellikle de erkek çocuk sahibi olma isteğiyle birden fazla kadınla evlilik gerçekleştirdikleri şeklindedir.⁶⁶⁶ Konuyla ilgili olarak Rize’de ailelerin çocuk sayısı ile eş sayısı arasındaki ilişki tablo 24’te ele alınmıştır.⁶⁶⁷

Çocuk Sayısı	Erkeklerin Eş Sayısı										Toplam
	1		2		3		4		Bilinmeyen		
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Çocuksuz	91	84.25	14	12.96	1	0.92	1	0.92	1	0.92	108
1	254	86.10	15	5.08	2	0.67	-	-	24	8.13	295
2	265	85.48	26	8.38	3	0.96	-	-	16	5.16	310
3	324	82.65	38	9.69	4	1.02	-	-	26	6.63	392
4	303	78.90	39	10.15	10	2.60	-	-	32	8.33	384
5	288	82.28	39	11.14	5	1.42	-	-	18	5.14	350
6	221	84.35	25	9.54	4	1.52	-	-	12	4.58	262
7	142	81.14	16	9.14	6	3.42	2	1.14	9	5.14	175
8	66	82.5	11	13.75	1	1.25	-	-	2	2.5	80
9	39	67.24	17	29.31	-	-	-	-	2	3.44	58
10	11	45.83	11	45.83	1	4.16	-	-	1	4.16	24
11	6	60.00	2	20.00	-	-	-	-	2	20.00	10
12	3	42.85	3	42.85	1	14.28	-	-	-	-	7
13	2	66.66	1	33.33	-	-	-	-	-	-	3
14	1	25.00	3	75.00	-	-	-	-	-	-	4
15	1	100.00	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Tablo 24: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Eş Sayısına Göre Dağılımı

Tabloda görüldüğü üzere, Rize’de tek eşli erkeklerin % 56.81’i 1 ile 4 arasında, % 38.67’si ortalamanın üzerinde çocuk sahibidir. İki kadınla evli erkeklerin % 45.38’i, 3 ve 4 kadınla evli erkeklerin ise % 46.34’ü 1 ile 4 arasında çocuğa sahiptir. Çok eşli ailelerde ortalamanın üzerinde çocuk sahibi olma oranı, iki kadınla evli erkeklerde % 49.23, üç ve dört kadınla evli erkeklerde ise % 48.78 olarak tesbit edilmiştir. Üç ve dört kadınla evlilik yapan erkeklerin, eş sayısına rağmen, yarısına yakınının ortalamanın altında çocuk sahibi olması dikkat çekmektedir. Ayrıca tek eşli aileler arasında 24 aile 10 ve üzerinde çocuk sahibiyken, 2 ve 3 kadınla evli erkeklerden sadece 22’si 10 ve üzerinde çocuk sahibi olmuştur. 4 kadınla evli erkekler arasında ise, 7’den fazla çocuk

⁶⁶⁶ Demirel-Gürbüz-Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 110.

⁶⁶⁷ Rize’de ailelerdeki çocuk sayısının eş sayısına göre dağılımının gösterildiği tablo 24’te, erkeklerin eş sayısının çocuk sayısına göre dağılımıyla ilgili olan tablo 16’dan farklı olarak, aynı anda birden fazla kadınla evli erkeklerin yanı sıra, boşanma ve vefat sonrası yeni evlilik gerçekleştiren erkeklerle ilgili kayıtlar da dikkate alınmıştır.

sahibi olana rastlanmamaktadır. Bu durum Rize’de birden fazla kadınla evlenmenin her zaman çocuk sayısını arttırıcı bir husus olmadığını, aksine bazı ailelerin çocuk sahibi olma arzusuyla çok eşliliğe başvurduklarını göstermektedir.

Rize’de çocuk sayısının eş sayısı ile ilişkisine dair üzerinde durulması gereken hususlardan biri de, çocuksuz ailelerin varlığıdır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, 2463 aile arasında çocuk sahibi olmayan aile sayısı 108’dir. Bu sayı ailelerin % 4.38’ine tekabül etmektedir. Çocuksuz ailelerin önemli bir kısmı (% 84.25) tek eşli olmakla birlikte, bu evliliklerin muhtemelen kısa bir süre sonra eşlerden birinin vefatı üzerine sona erdiğini hatırlatmak gerekir. Bunun yanı sıra daha önce de ifade edildiği gibi, çocuk sahibi olamama bazı erkekleri birden fazla kadınla evlenmeye sevk etmiştir. Ancak bazı ailelerde çocuk isteğiyle çok evlilik yapılmasına rağmen, çocuksuzluk halinin devam ettiği görülmektedir. Mesela Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Tatoğlu Abdülkerim’in H. 1279 (M. 1862) yılında vefatı sırasında, üç zevcesi de hayatta olduğu halde çocuk sahibi olmadığı görülmektedir.⁶⁶⁸ Yine benzer bir dava kaydına göre, Kandeve (Kırklartepesi) köyünden olup H. 1274 (M. 1857) yılında vefat eden Sariahmedoğlu el-Hâc Emin, aynı anda dört kadınla evli olduğu halde çocuk sahibi olamamıştır.⁶⁶⁹ Söz konusu kayıtlarda yer aldığı gibi, Rize’de bazı erkeklerin aynı anda üç veya dört kadınla evli oldukları halde çocuk sahibi olamamaları, çocuksuzluk durumunun her zaman kadından kaynaklanmadığına işaret etmektedir.

Çocuk sahibi olmak beraberinde birtakım maddî mükellefiyetleri de getirdiğinden, ailelerin maddî durumuyla sahip oldukları çocuk sayısı arasında doğrudan bir ilişki olduğu düşünülebilir. Tablo 25’te Rize’de ailelerin çocuk sayısı ile gelir durumu arasındaki ilişki ortaya konulmaktadır. Ailelerin gelir durumu tesbit edilirken, vefatları sırasında terekelerindeki mal varlıkları göz önünde bulundurulmuştur.

⁶⁶⁸ R.Ş.S.; 1490/51a-b.

⁶⁶⁹ R.Ş.S.; 1488/21a.

Çocuk Sayısı	Ailelerin Gelir Durumu												Toplam
	0-500 kuruş		501-1000 kuruş		1001-5000 kuruş		5001-10.000 kuruş		10.001 kuruş ve üzeri		Geliri bilinmeyen		
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Çocuksuz	-	-	3	2.77	22	20.37	11	10.18	5	4.62	67	62.03	108
1	10	3.38	38	12.88	125	42.37	16	5.42	12	4.06	94	31.86	295
2	6	1.93	28	9.03	127	40.96	19	6.12	7	2.25	123	39.67	310
3	4	1.02	34	8.67	208	53.06	23	5.86	23	5.86	100	25.51	392
4	7	1.82	20	5.20	222	57.81	31	8.07	15	3.90	89	23.17	384
5	-	-	29	8.28	210	60.00	38	10.85	22	6.28	51	14.57	350
6	2	0.76	16	6.10	167	63.74	34	12.97	15	5.72	28	10.68	262
7	1	0.57	10	5.71	106	60.57	21	12.00	9	5.14	28	16.00	175
8	-	-	1	1.25	52	65.00	12	15.00	4	5.00	11	13.75	80
9	-	-	1	1.72	31	53.44	12	20.68	5	8.62	9	15.51	58
10	-	-	-	-	9	37.5	5	20.83	4	16.66	6	25.00	24
11	-	-	1	10.00	2	20.00	2	20.00	3	30.00	2	20.00	10
12	-	-	-	-	3	42.85	1	14.28	1	14.28	2	28.57	7
13	-	-	-	-	1	33.33	1	33.33	1	33.33	-	-	3
14	-	-	-	-	1	25.00	2	50.00	1	25.00	-	-	4
15	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100.00	-	-	1

Tablo 25: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Gelir Durumuna Göre Dağılımı

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, gelir durumu tesbit edilen aileler arasında en alt gelir grubunda (0-500 kuruş) genellikle ortalamamın altında çocuk sahibi olan aileler yer almaktadır. Gelir durumu 0-500 kuruş arasında olan ailelerden sadece üçü ortalamamın üzerinde çocuk sahibidir.⁶⁷⁰ En alt (0-500 kuruş) ve alt (501-1000 kuruş) gelir grubunda yer alan aileler arasında, 3 aileden başka 8 ve üzerinde çocuk sahibi olan aileye rastlanmamaktadır.⁶⁷¹ 1 ila 10 arasında çocuk sahibi olan ailelerin önemli bir kısmı orta gelir grubunda (1001-5000 kuruş) yer alırken, 11 ve üzerinde çocuk sahibi ailelerin ise daha ziyade üst (5001-10.000 kuruş) ve en üst (10.001 kuruş ve üzeri) gelir grubunda yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle Rize’de ailelerin gelir düzeyiyle çocuk sayısı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu, gelir düzeyi arttıkça ailedeki çocuk sayısının da arttığını söylemek mümkündür. Konya ailesiyle ilgili elde edilen sonuçlar da bu düşüncemizi doğrular mahiyettedir.⁶⁷² Bununla birlikte bazı çalışmalarda, ailelerin zenginlik düzeyi arttıkça çocuk sayısının azaldığı⁶⁷³ veya ailelerin maddî durumunun çocuk sayısının az ya da çok olmasında bariz bir etkisinin olmadığı görüşlerine yer verildiğini de belirtmekte fayda vardır.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ R.Ş.S.; 1491/30b, 85b.; 1503/18a.

⁶⁷¹ R.Ş.S.; 1489/94a.; 1491/27a.; 1503/134a.

⁶⁷² Erten, **age**, s.96.

⁶⁷³ Kurt, **age**, s.122.

⁶⁷⁴ Demirel, **age**, **Belleten**, LIV, sy.211, s.952.

Tablo 25’te dikkatimizi çeken hususlardan biri de, orta gelir grubunda (1001-5000 kuruş) yer alan ailelerin % 45.25’i ortalamanın üzerinde çocuk sahibiyken, en üst gelir grubunda (10.001 kuruş ve üzeri) yer alan ailelerden % 48.83’ünün ortalamanın altında çocuk sahibi olmasıdır. Misal olarak Roşi (Reşadiye) Mahallesinden Seracoğlu Memiş adlı şahıs, H. 1271 (M. 1855) yılında vefat ettiğinde, yaşça büyük 1 erkek 2 kız çocuğu bulunmaktadır. Seracoğlu Memiş’in terekesindeki mal varlığı 37.299 kuruş değerindedir.⁶⁷⁵ Kuriloz (Adacami) köyünden Öksüzoğlu Receb ise, 1530 kuruşluk terekesiyle orta gelir grubunda yer almasına rağmen, H. 1288 (M. 1871) yılında vefat ettiği sırada, 5’i kız 5’i erkek olmak üzere 10 çocuk sahibidir.⁶⁷⁶ Bu durum Rize’de ailelerdeki çocuk sayısının artışında, gelir seviyesinin her zaman belirleyici bir etken olmadığını düşündürmektedir.

Ailelerin sosyal ve dînî mevkii, çocuk sayısını etkileyen hususlardan biri olarak görülebilir. Aşağıdaki tablo Rize’de ailelerin sahip olduğu çocuk sayısının bu yönüyle değerlendirilmesine yardımcı olacaktır.

Çocuk Sayısı	Ailelerin Sosyal ve Dînî Mevkii														Toplam
	Ağa, el-Hâc Ağa		Bey, Beyefendi		Çavuş		Efendi, el-Hâc Efendi, Molla, Hacı Molla, Hâfız, Hâfız Efendi		el-Hâc/Hacı		Diğer ⁶⁷⁷		Mevkii bilinmeyen		
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Çocuksuz	5	4.62	1	0.92	3	2.77	14	12.96	6	5.55	-	-	79	73.14	108
1	5	1.69	1	0.33	1	0.33	16	5.42	7	2.37	1	0.33	264	89.49	295
2	8	2.58	1	0.32	3	0.96	17	5.48	7	2.25	-	-	274	88.38	310
3	6	1.53	-	-	7	1.78	30	7.65	19	4.84	-	-	330	84.18	392
4	4	1.04	-	-	4	1.04	23	5.98	17	4.42	2	0.52	334	86.97	384
5	6	1.71	-	-	2	0.57	27	7.71	20	5.71	2	0.57	293	83.71	350
6	3	1.14	-	-	-	-	14	5.34	16	6.10	-	-	229	87.40	262
7	5	2.85	-	-	-	-	11	6.28	12	6.85	-	-	147	84.00	175
8	4	5.00	-	-	-	-	9	11.25	5	6.25	-	-	62	77.5	80
9	6	10.34	-	-	1	1.72	10	17.24	3	5.17	-	-	38	65.51	58
10	-	-	-	-	-	-	2	8.33	1	4.16	-	-	21	87.5	24
11 ve üzeri	2	8.00	-	-	-	-	1	4.00	4	16.00	-	-	18	72.00	25

Tablo 26: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Çocuk Sayısının Sosyal ve Dînî Mevkilerine Göre Dağılımı

Tablo 26’ya göre, Rize’de ortalamanın altında çocuk sahibi olup mevkii belirtilen 179 aile reisi içerisinde, % 48.04 oranıyla en çok Efendi, el-Hâc Efendi, Molla, Hacı Molla, Hâfız ve Hâfız Efendi unvanlarına sahip aileler yer almaktadır. Bunun yanı sıra Ağa ve el-Hâc Ağa unvanlıların oranı % 12.84, Bey ve Beyefendi

⁶⁷⁵ R.Ş.S.; 1487/19a.

⁶⁷⁶ R.Ş.S.; 1496/38b-39a.

⁶⁷⁷ Diğer grubunda yer alan 1 çocuklu erkek el-Hâc Şeyh Efendi unvanına, 4 ve 5 çocuklu erkekler ise sırasıyla Şeyh, el-Hâc Hâfız Efendi, el-Hâc Hâfız ve el-Hâc Paşa unvanlarına sahiptirler.

unvanlıların oranı % 1.11, Çavuşların oranı % 8.37, sadece Hacı unvanlıların oranı % 27.93, diğer grubunda yer alan unvan sahiplerinin oranı ise % 1.67'dir. Ortalamanın üzerinde çocuk sahibi olup mevki hakkında bilgi edinilen 166 aile reisinin ise, % 15.66'sı Ağa ve el-Hâc Ağa unvanına, % 1.80'i Çavuş unvanına, % 44.57'si Efendi, el-Hâc Efendi, Molla, Hacı Molla, Hâfız ve Hâfız Efendi unvanlarına, % 36.74'ü sadece Hacı unvanına, % 1.20'si el-Hâc Hâfız ve el-Hâc Paşa unvanlarına sahip kişilerden oluşmaktadır.

Tablodan hareketle Rize'de Ağa ve Hacı unvanlarına sahip şahısların, daha ziyade ortalamanın üzerinde çocuk sahibi oldukları söylenebilir. Öte yandan Çavuş unvanına sahip şahıslar genellikle ortalamanın altında çocuk sahibiyken, Bey ve Beyefendi unvanlıların en fazla iki çocuk sahibi olması da dikkat çekmektedir. Bununla birlikte çocuksuz ailelerin % 73.14'ünün, çocuk sahibi ailelerin ise % 85.35 gibi önemli bir kısmının sosyal ve dînî mevkiyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemesi, Rize'de ailelerin sosyal ve dînî mevkiinin çocuk sayısının artışında ne derece etkili olduğunu tesbite pek de imkân vermemektedir.

Rize'de ailelerin çocuk sayısının mensup oldukları meslek gruplarıyla ilişkisi incelendiğinde, ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Çocuk Sayısı	Ailelerin Meslek Grupları														
	Adî, askerî, dînî, idarî ve ilmî görevliler		Esnaf ve sanatkarlar		Tüccar		Kaptan-Reis		Emekli		Diğer ⁶⁷⁸		Mesleği bilinmeyen		Toplam
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Çocuksuz	8	7.40	2	1.85	3	2.77	4	3.70	1	0.92	3	2.77	87	80.55	108
1	5	1.69	4	1.35	8	2.71	7	2.37	-	-	5	1.69	266	90.16	295
2	11	3.54	4	1.29	7	2.25	13	4.19	2	0.64	3	0.96	270	87.09	310
3	5	1.27	2	0.51	3	0.76	19	4.84	1	0.25	1	0.25	361	92.09	392
4	2	0.52	3	0.78	7	1.82	7	1.82	2	0.52	3	0.78	360	93.75	384
5	4	1.14	4	1.14	-	-	12	3.42	1	0.28	1	0.28	328	93.71	350
6	1	0.38	5	1.90	-	-	10	3.81	2	0.76	1	0.38	243	92.74	262
7	-	-	-	-	-	-	8	4.57	-	-	3	1.71	164	93.71	175
8	3	3.75	1	1.25	-	-	1	1.25	-	-	-	-	75	93.75	80
9	1	1.72	-	-	-	-	2	3.44	-	-	-	-	55	94.82	58
10	-	-	-	-	-	-	1	4.16	-	-	-	-	23	95.83	24
11 ve üzeri	-	-	2	8.00	-	-	3	12.00	-	-	-	-	20	80.00	25

Tablo 27: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Ailelerin Çocuk Sayısının Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

⁶⁷⁸ Diğer grubundaki erkeklerin meslekleri amele, bahçıvan, hademe, kayıkçı, madenci, mellah, rençber, rüsûmat kayıkçısı, Şile fenercisi ve tarlacı şeklindedir.

Tablo 27'den anlaşıldığı üzere, Rize'de çocuk sahibi aile reislerinden % 91.93'ünün mesleğiyle ilgili kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Meslekleri hakkında bilgi sahibi olunan ailelerin, genellikle ortalamanın altında çocuk sahibi olduğu söylenebilir. Buna göre adlî, askerî, dînî, idarî ve ilmî görevliler grubunda yer alan şahısların % 57.5'i, esnaf ve sanatkârların % 48.14'ü, tüccarların % 89.28'i, kaptan ve reislerin % 52.87'si, emeklilerin ise % 55.55'i 1 ila 4 arasında çocuğa sahiptir. Ortalamanın üzerinde çocuk sahibi aileler arasında, daha ziyade kaptan ve reislere rastlanmaktadır. Tüccar grubunda yer alan ailelerin en fazla 4, emekli grubunda yer alan ailelerin ise, 6 çocuklu olduğu müşahede edilmektedir. 10 çocuk sahibi aile reislerinden sadece birinin mesleğiyle ilgili bilgiye ulaşılırken,⁶⁷⁹ 11 ve üzerinde çocuğa sahip ailelerden 2'sinin esnaf ve sanatkâr, 3'ünün de kaptan ve reis olduğu görülmektedir. Bunlardan 13 çocuklu Hurtoz (Fener) Mahallesinden Ali Reis'in 57.736 kuruşluk mal varlığının olması,⁶⁸⁰ Filiboz (Halatçılar) Mahallesinden ve esnaftan 14 çocuk sahibi Abdülaziz'in 17.963 kuruşluk mal varlığının yanı sıra iki kadınla evli olması,⁶⁸¹ ailelerdeki çocuk sayısı artışının aile reislerinin mesleğiyle doğrudan ilişkili olmadığını, eş sayısı, gelir durumu gibi hususların da göz önünde bulundurulması gerektiğini düşündürmektedir.

Rize'de ortalamanın üzerinde çocuk sahibi olduğu halde mesleği tesbit edilemeyen bazı aile reislerinin terekelerindeki mal varlığı arasında, çok sayıda hayvanın yanı sıra çeşitli tarım ürünleri ve arazilerinin varlığı dikkat çekmektedir.⁶⁸² Temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan bu ailelerde, fazla çocuğa sahip olmak, insan gücünün ve üretimin artması anlamına geleceğinden, bu durumun ailelerin ortalamanın üzerinde çocuk sahibi olmasında etkili olduğu söylenebilir.

Çocuk sayısı ile ilgili muhtelif çalışmalarda, ailelerin sahip olduğu ortalama çocuk sayısının şehir merkezlerine nazaran köylerde daha yüksek olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁶⁸³ Bu hususla ilgili olarak Rize'de çocuk sayısı ortalamanın üzerinde olan

⁶⁷⁹ R.Ş.S.; 1503/135a.

⁶⁸⁰ R.Ş.S.; 1489/102b-103a.

⁶⁸¹ R.Ş.S.; 1488/58a-b.

⁶⁸² R.Ş.S.; 1488/24a, 54b, 93b.; 1489/96a, 105b, 137b.; 1490/2b, 72b-73a.; 1491/85a.; 1492/85b.; 1493/35b, 49b, 113b.; 1495/72a.; 1497/25b.; 1500/19b-20a, 123a.; 1501/107b-108a.

⁶⁸³ Özdeğer, *age*, s.55.; Köstüklü, *age*, s.51-52.; Erten, *age*, s.98.; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma

aileler yerleşim yerleri itibariyle incelendiğinde, ortalamanın üzerinde çocuk sahibi olup yerleşim yeri tesbit edilebilen 941 aileden 778'inin (% 82.67) Rize merkeze bağlı köy ve mahallelerde yaşadığı görülmektedir. Geriye kalan 163 aileden 77'si (% 8.18) Rize'nin Karadere (Kalkandere), 75'i (% 7.97) Mapavri (Çayeli), 11'i ise (% 0.16) Kurâ-i seb'a (İkizdere) nahiyelerine bağlı köy ve mahallelerde ikamet etmektedir.

Konuyla ilgili üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, gayr-i müslim ailelerdeki çocuk sayısıdır. Buna göre Rize'nin muhtelif köy ve mahallelerinde yaşayan 23 gayr-i müslim aileye ait tereke kayıtları incelendiğinde, bu ailelerden 1'inin bir çocuklu (% 4.34), 6'sının iki çocuklu (% 26.08), 2'sinin üç çocuklu (% 8.69), 7'sinin dört çocuklu (% 30.43), 3'ünün beş çocuklu (% 13.04) olduğu görülmektedir. Altı, yedi, sekiz ve dokuz çocuklu 1'er aileye rastlanmaktadır. 23 aile arasında çocuksuz veya dokuzdan fazla çocuk sahibi aile yer almamaktadır. Aile başına düşen ortalama çocuk sayısı ise 4'tür.

Rize'de 23 gayr-i müslim ailenin sahip olduğu toplam 92 çocuğun 43'ü (29 sağır-14 kebîr) erkek, 49'u (31 sağîre-18 kebîre) kızdır. Müslüman ailelerden farklı olarak kız çocukların oranı (% 53.26), erkek çocukların oranından (% 46.73) nisbeten fazladır. Ayrıca küçük yaştaki kız ve erkek çocuklarının sayı itibariyle fazlalığı da dikkat çekmektedir.

Rize'de Müslüman ailelerdeki ortalama çocuk sayısının (4.19) gayr-i müslim ailelerdeki ortalama çocuk sayısı (4) yaklaşık olarak aynı olduğu söylenebilir. Bu hususla ilgili muhtelif çalışmalarda, Osmanlı ailesinde gayr-i müslimlerdeki çocuk sayısı ortalamasının Müslüman ailelere nisbetle fazla olduğu tesbit edilmiştir.⁶⁸⁴ On sekizinci yüzyılın ilk yarısında Konya'da ortalama çocuk sayısı Müslüman ve gayr-i müslim ailelerde yaklaşık olarak aynıyken,⁶⁸⁵ Tanzimat dönemi Bursa ailesinde aile başına düşen çocuk sayısı Müslümanlarda 2.28, gayr-i müslimlerde ise 3.38'dir.⁶⁸⁶ Eyüp semtiyle ilgili bir çalışmada ise, on sekizinci yüzyılda gayr-i müslim ailelerdeki çocuk

Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 94.; Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 108.

⁶⁸⁴ Tabakoğlu, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 94.; Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 118.

⁶⁸⁵ Erten, **age**, s.102.

⁶⁸⁶ Kurt, **age**, s.122.

sayısının Müslüman ailelere göre bariz bir şekilde fazla olduğu belirtilerek,⁶⁸⁷ bu durum gayr-i müslim ailelerin refah seviyesinin yüksekliğine ve şuurlu bir nüfus artış politikası gütmelerine bağlanmıştır.⁶⁸⁸

3. Ailenin Diğer Fertleri ve Aile Nüfusu

a. Ailenin Diğer Fertleri

Bu başlık altında, eş ve çocuklar hâricinde aynı hanede yaşayan ve aralarında kan bağı bulunan aile fertleriyle aileye dışarıdan katılan evlâtlık, hizmetçi, köle ve cariyeler üzerinde durulacaktır.

aa. Ebeveyn ve Akrabalar

Osmanlı aile yapısıyla ilgili yaygın olan kanaat, ailenin anne baba ve çocuklardan müteşekkil çekirdek aileden meydana geldiği şeklindedir.⁶⁸⁹ Konya ailesiyle ilgili elde edilen tesbitler bu kanaati doğrular mahiyettedir.⁶⁹⁰ Ancak bu durumun istisnalarını da görmek mümkündür. Buna göre M. 1585-1683 yıllarına ait vakfiyelerden hareketle yapılan bir araştırmada, Osmanlı Devleti'nde vakıf tesis eden ailelerin geniş aile yapısına sahip oldukları bilgisine yer verilmiştir.⁶⁹¹ On dokuzuncu yüzyıl Menteşe sancağıyla ilgili bir çalışmada ise, anne baba ve çocuklardan meydana gelen aileler yerine, evli oğullar, torunlar, yeğenler hatta damatların aynı çatı altında yaşadığı geniş ailelerin mevcudiyetinden bahsedilmiştir.⁶⁹² Benzer bir durumun, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Yozgat ailesi için de geçerli olduğu görülmektedir.⁶⁹³ Sadece sicillere bağlı kalarak, incelediğimiz dönemde Rize'de yaygın aile tipini tesbit

⁶⁸⁷ Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası", **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, ed. Tülay Artan, TVYY, İstanbul 1998, s.55.

⁶⁸⁸ Aydın, agm, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, s.68.

⁶⁸⁹ Ahmet Kal'a, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti'nde Ailenin İktisadî Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 312.; Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s.94.; Tabakoğlu, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 93.

⁶⁹⁰ İpçioğlu, **age**, s.34.; Erten, **age**, s.175.

⁶⁹¹ Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 487.

⁶⁹² Mübahat S. Kütükoğlu, **Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)**, TTK Basımevi, Ankara 2010, s.48.

⁶⁹³ İsmail Cansız, **Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı**, (Basılmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, s.41.

etmek pek de mümkün görülmemektedir. Ancak eş ve çocukların dışında ailenin diğer fertleriyle ilgili bazı bilgilere ulaşmak imkân dâhilindedir.

Rize’de karı koca ve çocuklarla aynı çatı altında yaşaması muhtemel aile fertlerinin başında, ebeveynin yani erkeğin anne babasının geldiği söylenebilir. Bu hususla ilgili olarak, bazı erkeklerin evlendikten sonra da baba evinden ayrılmayıp, anne babasıyla birlikte ikamet ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁶⁹⁴ Mesela H. 1311 (M. 1894) tarihli kayda göre, Hacıoğlu Mustafa adlı şahıs, 2 zevcesiyle birlikte anne babası ve kız kardeşleriyle aynı evde ikamet etmiştir.⁶⁹⁵ Yine benzer bir dava kaydına göre, Kamenit (Kavaklı) Mahallesinden olup 5 yıldır Şahinoğlu Dursun’la evli olan Hafize adlı kadının, eşinin anne ve babasıyla aynı evde yaşadığı görülmektedir.⁶⁹⁶

Rize’de bazı şahısların hayattayken evleri de dâhil bütün mal varlıklarını oğullarına hibe etmeleri, oğullarıyla aynı evde ikamet ettikleri fikrini uyandırmaktadır.⁶⁹⁷ Bunun yanı sıra bazı ailelerin 4, 5, 6 hatta 7 odalı büyük evlere sahip olması,⁶⁹⁸ karı koca ve çocuklardan başka diğer aile fertlerinin de aynı evde yaşayabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Şer‘iyye sicillerinde, evli erkeklerin ebeveyninden ayrı bir evde oturduğuna dair kayıtlara da rastlanmaktadır.⁶⁹⁹ Konuyla ilgili fikir vermesi açısından vefat eden erkeklerin terekelerindeki mal varlıkları incelendiğinde, henüz evlenmeden vefat eden bazı erkeklerin kendilerine ait evlerinin olması,⁷⁰⁰ evli veya dul olduğu halde vefat eden erkeklerin ise, yaklaşık olarak % 73 gibi önemli bir kısmının vefatları sırasında ev sahibi olması dikkat çekmektedir.⁷⁰¹ Bu durum, erkeklerin genellikle eş ve çocuklarıyla birlikte kendilerine ait bir evde ikamet ettikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca alt gelir grubundaki şahısların dahi satın alabileceği 100 ila 500 kuruş arasında değişen

⁶⁹⁴ R.Ş.S.; 1495/79b.; 1500/21b, 47b.; 1501/189a-b.; 1502/2a, 21a, 39a.

⁶⁹⁵ R.Ş.S.; 1502/39a.

⁶⁹⁶ R.Ş.S.; 1501/189a-b.

⁶⁹⁷ R.Ş.S.; 1488/39b-40a.; 1489/133b, 139b.; 1490/9b.; 1495/121b.

⁶⁹⁸ R.Ş.S.; 1488/15a, 40b.; 1489/11b, 63a, 105b.; 1491/135a.; 1492/53b, 100a, 104b.; 1497/76b-77a.; 1499/73a-b.; 1503/213a.; 1504/13b-14a.

⁶⁹⁹ R.Ş.S.; 1495/20a.; 1502/15a, 37b, 169a.

⁷⁰⁰ R.Ş.S.; 1487/33a, 35a.; 1488/3a, 17b, 25a, 30b, 70b, 71a, 71b, 88b, 93b, 101b, 120b, 125b, 127a, 128b-129a.; 1489/41a-b, 44b, 68a, 92a, 95b, 96a, 103b.; 1491/63a.

⁷⁰¹ Terekesei incelenen evli veya dul erkeklerden % 7.89’u vefatı sırasında ev sahibi değilken, % 18.79’u ise bir evde değişik oranlarda hisse sahibidir. Buradan hareketle söz konusu erkeklerin, evlendikten sonra da ebeveyn ve kardeşleriyle aynı çatı altında yaşamaya devam ettikleri düşünülebilir.

fiyatlarda çok sayıda evin mevcudiyeti, incelediğimiz dönemde müstakil bir eve sahip olmanın çok da zor olmadığını göstermektedir.

Rize’de, evli erkeklerin anne babalarıyla aynı evde ikamet etmesinin örneklerine rastlandığı gibi, yaşlı ebeveynin oğulları yanında kalmasıyla ilgili örneklere de rastlamak mümkündür. Söz gelimi H. 1287 (M. 1870) yılında mahkemeye intikal eden dava kaydına göre, Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesinden Şahinoğlu Mehmed adlı şahıs, sahip olduğu evde iki eşi ve annesiyle birlikte oturmaktadır.⁷⁰² H. 1306 (M. 1888) tarihli bir diğer kayda göre, Aron Mağloz (Sütlüce-Camıdağı) köyünden Kösemehmedoğlu Mehmed Ali’nin, kendisine ait evde eşi ve annesiyle birlikte ikamet ettiği görülmektedir.⁷⁰³ Bu konuda özellikle eşi vefat eden Hafize Hadice Hanım’ın, sahip olduğu mal varlığını kendisini ölünceye kadar görüp gözetmesi şartıyla yanında kaldığı oğlu Hacımemişpaşazâde Mehmed Ali Beyefendi’ye bey’ ve ferâğ etmesi dikkat çekmektedir.⁷⁰⁴

Konuyla ilgili fikir vermesi açısından, vefat eden kişinin mal varlığının yanı sıra vârisleri hakkında da bilgi veren tereke kayıtlarına bakıldığında, Rize’de evli veya dul olduğu halde vefat eden 2471 tereke sahibi erkekten 1927’sinin (% 77.98) vefatları sırasında anne ve babasının hayatta olmadığı görülmektedir. Geriye kalan 544 erkekten 401’inin (% 16.22) sadece annesi, 77’sinin (% 3.11) sadece babası, 66’sının ise (% 2.67) hem anne hem babasının hayatta oldukları tesbit edilmiştir. Tereke sahiplerinin yaşlı anne babalarıyla birlikte yaşadıkları düşünüldüğünde, bu oranın çok da yüksek olmadığı söylenebilir.

Yukarıda zikredilen dava kayıtlarında da görüldüğü üzere, incelediğimiz yıllarda erkeğin evlendikten sonra anne babasının yanı sıra muhtemelen henüz evlenmemiş kardeşleriyle aynı evde yaşaması, Rize’de örneklerine rastlanılan bir durumdur. Ailenin diğer fertleri arasında yer alan amca, amca çocukları, yeğen gibi akrabaların aynı evde yaşayıp yaşamadıklarına dair kayıtlarda açık bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte Rize’de yakın zamana kadar erkek kardeşlerin evlendikten sonra da baba evinden ayrılmayıp, kendi müstakil evleri oluncaya kadar bir

⁷⁰² R.Ş.S.; 1495/79b.

⁷⁰³ R.Ş.S.; 1500/21b.

⁷⁰⁴ R.Ş.S.; 1503/31a.

arada yaşamaya devam ettikleri müşahede edilmektedir. Bu durum, incelediğimiz dönemde geçici de olsa aynı çatı altında amca, yeğen, amcaoğlu gibi akrabaların bir arada yaşadığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

ab. Evlâtlıklar

Rize’de, anne baba ve çocuklar bazen de dede ve ninenin aynı çatı altında yaşadığı aileye -aile fertleriyle arasında akrabalık ilişkisi bulunmadığı halde- dışarıdan katılan bazı üyelerin varlığından söz edilebilir. Aileler tarafından sahiplenilen evlâtlıklar bunlardan biridir. Ancak evlât edinilen çocuğun öz evlât gibi telakki edilmediğini, kendisini sahiplenen aile yanında umumiyetle bulûğ çağına kadar kalabildiğini göz önünde bulundurmak gerekir.⁷⁰⁵ Bu bakımdan evlâtlıklar ailenin geçici üyesi olarak düşünülebilir.

İncelediğimiz dönemde Rize’de çok da yaygın olmamakla birlikte, bazı ailelerin terk edilmiş çocukları evlât edinmesiyle ilgili kayıtlara rastlanmaktadır.⁷⁰⁶ Mesela H. 1286 (M. 1870) yılında Rize’de Orta Cami-i Şerîf’in avlusunda bulunan ve Hamide ismi verilen tahminen bir aylık bebek, Velkü (Erenköy) köyünden Mustafa Çavuş’un eşi Fatıma Hatun tarafından sahiplenilmiştir. Ancak Fatıma Hatun, bebeğe bakacak maddî imkâna sahip olmadığı için mahkemeye başvurarak nafaka talebinde bulunmuş, böylece Hamide’ye günlük 30 para nafaka tahsis edilmiştir.⁷⁰⁷ Konuyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bunun yanı sıra sicillere yansıyan bir dava kaydı, diğerlerinden farklılık arz etmektedir. H. 1284 (M. 1867) tarihli bu kayda göre, Çerkez muhacirlerinden olup çaresiz durumda kalan 17 yaşındaki hür asıllı bıkı-i bâliğayı, Babik (Tophane) Mahallesinden Atiye Hanım, terbiye etmek, ilmihâlini öğretmek, talibi zuhurunda da evlendirmek üzere kendi hacr u terbiyesine almıştır.⁷⁰⁸ Ancak burada evlât edinmeden ziyade himaye etmenin söz konusu olduğu söylenebilir.

Rize’de ailesi tarafından terk edilmiş çocukları evlât edinmenin yanı sıra, fakir ve bakıma muhtaç çocukların belli bir ücret karşılığında bir aile yanında

⁷⁰⁵ Kurt, *age*, s.93-94.

⁷⁰⁶ R.Ş.S.; 1492/20a, 43a.; 1493/138b.; 1495/35b, 71b.; 1496/110b-111a.; 1497/27b.; 1498/34b, 84a, 112b.; 1501/81a.; 1503/2a, 52a, 205a.

⁷⁰⁷ R.Ş.S.; 1495/35b, 71b.

⁷⁰⁸ R.Ş.S.; 1492/43a.

barındırılmasının örneklerine de rastlamak mümkündür.⁷⁰⁹ İcâr-ı sağîr adı verilen bu uygulamada, daha ziyade varlıklı ailelerin fakir aile çocuklarını ücret mukabilinde kendilerine hizmet etmek üzere velisi durumundaki kişiden icârlaması söz konusudur.⁷¹⁰ Konuyla ilgili H. 1301 (M. 1884) tarihli kayda göre, Hama (Bahattinpaşa) köyünden Vardaloğlu Hüseyin, fakir olması sebebiyle 8 yaşındaki sağîre kızı Emine’yi nâib İsmail Zühdi Efendi’nin eşi Fatıma Kâmile Hanım’a aylık 25 kuruş ücret karşılığında icâr ederek istihdamına izin vermiştir.⁷¹¹ Bu iş akdi süresinin evlât edinmede olduğu gibi, genellikle bulûğ çağıyla sınırlı olduğunu da ifade etmek gerekir.⁷¹² Dolayısıyla Rize’de ailesi tarafından icâr edilen bu çocukların, geçici de olsa hizmet ettiği ailenin üyeleri arasına dâhil olduğu söylenebilir.

Evlât edinme ve icâr-ı sağîr konusuna “Çocukların Korunmasına Yönelik Uygulamalar” başlığı altında daha teferruatlı bir şekilde yer verileceği için, burada fazla üzerinde durulmayacaktır.

ac. Köle ve Cariyeler

Harplerde esir edilen veya bir şekilde ele geçirilip satın alınan erkeklere köle,⁷¹³ genç veya yaşlı kadınlara ise cariye adı verilir.⁷¹⁴ Köle tabiri, zaman zaman her iki cinsi de kapsamaktadır.⁷¹⁵ İslâm dini, tarihi çok eskilere dayanan köleliği gerek eski medeniyetlerde gerekse çağdaşı olan devletlerde yerleşmiş bir durumda bulunduğu için, tek taraflı kaldırmak yerine zaman içinde ortadan kalkmasına zemin hazırlama yolunu seçmiştir. İslâmiyetin köleliği yalnızca savaş esirlerine has kılarak diğer kaynakları yasaklaması, köleleri hürriyetine kavuşturmayı teşvik etmesi, onlara birçok konuda hür

⁷⁰⁹ R.Ş.S.; 1487/37a.; 1488/68a.; 1489/77b.; 1497/75b, 79b.; 1498/18a, 58a.; 1500/34b-35a, 75b, 135b.; 1501/3a, 33a, 106a, 139a.; 1502/60b, 74a, 107a, 132a.; 1503/2a, 56a, 87b, 88a, 101a, 118b, 122a, 169b, 179b, 221b.; 1504/20b, 22a, 33a, 33b.

⁷¹⁰ Kurt, *age*, s.102.

⁷¹¹ R.Ş.S.; 1501/106a.

⁷¹² Abdurrahman Kurt, “İslâm’ın Koruyucu Aileye Bakışı”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1998, Yıl: 1994, VI, sy.6, s.182.

⁷¹³ Pakalın, *age*, II, 300.

⁷¹⁴ Erdoğan, *age*, s.66.

⁷¹⁵ Kurt, *age*, s.67.

insanlara yakın hukukî bir statü vermesi bu cümledendir.⁷¹⁶ Osmanlı Devleti'nde de varlığı bilinen köleliğe, devletin son dönemlerine kadar rastlanıldığı söylenebilir.⁷¹⁷

Osmanlı ailesinde hizmetçi konumunda olan köle ve cariyelerin yaygınlık derecesiyle ilgili kesin bir fikre sahip olunmamakla birlikte,⁷¹⁸ yapılan bazı çalışmalar bu konuya ışık tutar niteliktedir. Buna göre M. 1850 yılında İstanbul'da köle sayısının 52.000'i aşmadığı, bu sayının şehrin Müslüman nüfusuna oranının % 12-13'e tekabül ettiği, taşra vilayetlerde ise bu oranın % 2-2.5'i geçmediği bilgisine yer verilmiştir.⁷¹⁹ Tanzimat dönemi Bursa'sında, 720 Müslüman aileden sadece üçünün toplam 7 cariyeye sahip olması, İstanbul dışındaki vilayetlerle ilgili tesbiti desteklemektedir.⁷²⁰ M. 1699-1750 yıllarına ait Konya sicillerinde 66 köle 14 cariyeye rastlandığı, bunların da çoğunun azat edilmiş olduğu belirtilmiştir.⁷²¹ XVII. yüzyıla ait Kayseri kadı sicillerinin 6'sında, kendilerinden bahsedilen köle ve cariyelerin toplam sayısı 88'dir. Bunların 64'ü erkek 24'ü de kadındır.⁷²² Rize'de ise kayıtlarda yer aldığı ölçüde köle ve cariyeye sahibi sadece sekiz aile bulunmaktadır.⁷²³ Dolayısıyla aile fertlerinden biri durumundaki köle ve cariyelerin, Rize ailesinde mühim bir yer işgal etmediği söylenebilir.

Köle ve cariyeye sahibi olmak belli bir maddî gücü gerektirdiğinden, Rize'de köle ve cariyeye istihdam eden ailelerin genellikle Rize'nin varlıklı ve mevki sahibi aileleri arasında yer aldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde özellikle Rize kazası kâim-i

⁷¹⁶ Mehmet Âkif Aydın-Muhammed Hamîdullah, "Köle", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 237-239.

⁷¹⁷ Osmanlı Devleti'nde esir ve köle kelimeleri arasında önemli bir fark olmaması sebebiyle, hür olmayan kişiler için her iki kavram da kullanılmıştır. Osmanlı'da ilk esirler sultan I. Murad'ın Rumeli fetihleri sırasında alınmaya başlanmış, uzun bir süre esirlik müessesesinin kaynağını sadece savaşlar oluşturmuştur. Savaş esirlerinin giderek azalması, köle ticaretinin artmasına yol açmıştır. XIX. yüzyılın başlarına kadar bütün dünyada serbest olan köle ticareti, Osmanlı Devleti'nde de belli kurallar dâhilinde ve sadece Müslümanlar tarafından icra edilmiştir. **Bkz.** Nihat Engin, "Köle (Osmanlılar'da Kölelik)", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 246-248.; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** İzzet Sak, **Şer'îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)**, (Basılmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.; Nihat Engin, **Osmanlı Devletinde Kölelik**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 1998.

⁷¹⁸ Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 112.

⁷¹⁹ Ubcini, **age**, II, 460.

⁷²⁰ Kurt, **age**, s.67.

⁷²¹ Erten, **age**, s.105.

⁷²² Ali Aktan, "XVII. Yüzyıl Kayseri Kadı Sicillerinde Bulunan Köle ve Cariyelerle İlgili Bazı Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme", **I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)**, yay. haz. Ali Aktan vd., Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1997, s.15.

⁷²³ **R.Ş.S.**; 1487/14b.; 1488/30b, 43b.; 1491/108a, 140a.; 1492/33b.; 1495/14a-b.; 1497/16b.

makamı İstabl-ı Âmire müdürlüğü pâyelilerinden Abdülhalim Ağa'nın zevcesi Zekiye Hanım'ı zikredebiliriz. Zekiye Hanım'ın H. 1292 (M. 1875) yılında satın aldığı 10 ve 12 yaşlarındaki iki cariyesi, 88 adet yüzlük mecdiye altını (8800 kuruş) değerindedir.⁷²⁴ H. 1286 (M. 1869) tarihli kayda göre, Rize kazası kâim-i makamı rütbe-i sâlis ashâbından es-Seyyid Mehmed Muîn Bey'in pederi Ali Yâver Paşa'nın, Hacı Saîd Ağa adlı kölesini azat ettiği görülmektedir. Hacı Saîd Ağa, azat edilmiş (mu'tak) olduğu halde, vefatına kadar Mehmed Muîn Bey'in maiyetinde bulunmuştur. Vefatı sırasında terekesindeki mal varlığının değeri 6769 kuruştur.⁷²⁵ Konuyla ilgili sicillerde yer alan kayıtlar arasında en dikkat çekici olanı, Rize'de karantina memurluğu görevinde bulunan Mustafa Ağa'nın, H. 1284 (M. 1867) yılında cariye olduğu zu'muyla satın aldığı Çerkez asıllı Gül Fatıma Hatun'la -kendisini satın aldıktan birkaç gün sonra şahitler huzurunda evlenmesidir.⁷²⁶

Rize'de köle ve cariyelerle ilgili tesbit edilen kayıtlar, genellikle köle alım satımıyla ilgilidir. Bu bakımdan köle ve cariyelerin aileler tarafından hangi alanlarda istihdam edildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Günlük işlerde köle ve cariyelerin 9000 kuruşa varan yüksek fiyatlarla alınıp satılması,⁷²⁷ köle sahibi olmanın ailelerin maddî durumuyla yakından alakalı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Rize'nin varlıklı aileleri tarafından istihdam edilen köle ve cariyelerin, Arap,⁷²⁸ Çerkez⁷²⁹ ve Abaza asıllı⁷³⁰ olduklarını da belirtmekte fayda vardır.

ad. Hizmetçiler

Rize'de aile fertlerinin hizmetinde bulunan köle ve cariyelerden başka, bazı ailelerde hizmetçi olarak çalışan şahıslara da rastlanmaktadır. Belli bir ücret karşılığında evinde hizmetçi istihdam eden ailelerin, köle ve cariye sahibi aileler gibi Rize'nin sosyal ve ekonomik seviyesi yüksek aileleri arasında yer aldığı görülmektedir. Hâcegân-

⁷²⁴ R.Ş.S.; 1497/16b.

⁷²⁵ R.Ş.S.; 1495/14a-b.

⁷²⁶ R.Ş.S.; 1492/33b.

⁷²⁷ R.Ş.S.; 1488/43b.

⁷²⁸ R.Ş.S.; 1487/14b.; 1491/140a.

⁷²⁹ R.Ş.S.; 1488/43b.

⁷³⁰ R.Ş.S.; 1491/108a.; 1497/16b.

1 Divan-ı Hümâyûndan nahiye müdürü Mehmed Sıdkî Efendi,⁷³¹ zabtiye tabur kâtibi Mehmed Efendi,⁷³² Rize gümrük memuru Râşid Efendi, hizmetçi istihdam eden aile reisleri arasındadır.⁷³³

Rize’de bazı hizmetçilerin aynı ailenin hizmetinde uzun yıllar bulunması, adeta aile fertlerinden biri haline geldiklerini göstermektedir. Konuyla ilgili H. 1282 (M. 1865) tarihli dava kaydına göre, Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Âbide Hatun, 30 sene Yeniköy Mahallesinden Musanınoğlu Memiş Ağa’nın hizmetinde bulunmuştur. Âbide Hatun’un kendi isteği üzerine, hizmetçilik ücretinin her sene giyecek ve yiyecek masraflarına sarf edilmesi, hizmetinde bulunduğu Memiş Ağa’nın vefatı sırasında Âbide Hatun’a 400 kuruş borçlu olması dikkat çekmektedir.⁷³⁴ Piriçelebi Mahallesinden zabtiye tabur kâtibi Mehmed Efendi’nin evinde ikamet eden Fatıma Kezban Hanım ise, 12 sene Mehmed Efendi’nin zevcesi Nazife Hanım’ın hizmetinde bulunmuştur.⁷³⁵

Osmanlı ailesi üzerine yapılan bir çalışmada, on dokuzuncu yüzyılda gerek büyük şehirlerde gerekse küçük merkezlerde, çok fakir olmadıkça orta halli ailelerin dahi evinde hizmetçi bulundurduğu bilgisine yer verilmiştir.⁷³⁶ Buna rağmen Rize’de hizmetçi istihdam eden sadece dört ailenin tesbit edilmesi,⁷³⁷ köle ve cariyeler gibi aileye dışarıdan katılan üyelerden biri durumundaki hizmetçilerin de, Rize ailesinde pek yer almadığını göstermektedir.

b. Aile Nüfusu

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında aile başına düşen çocuk sayısının yaklaşık olarak 4 olduğu Rize’de, ailenin karı koca ve henüz evlenmemiş çocuklardan teşekkül ettiği düşünülürse, aile nüfusu 6’yı bulmaktadır. Bu sayıya karı koca ve çocuklarla aynı çatı altında yaşaması kuvvetle muhtemel olan ebeveynin yani erkeğin anne babasının da ilave edilmesiyle aile nüfusu 8’e ulaşmaktadır. Vefat eden kişinin mal varlığının yanı sıra vârisleri hakkında da ayrıntılı bilgi veren tereke kayıtlarında, erkek

⁷³¹ R.Ş.S.; 1490/31b.

⁷³² R.Ş.S.; 1503/235b.

⁷³³ R.Ş.S.; 1488/51a.

⁷³⁴ R.Ş.S.; 1491/139b.

⁷³⁵ R.Ş.S.; 1503/235b.

⁷³⁶ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s.126-127.

⁷³⁷ R.Ş.S.; 1488/51a.; 1490/31b.; 1491/139b.; 1503/235b.

kardeş, kız kardeş, amca, amcaoğlu, yeğen gibi çok sayıda akrabaya rastlanmakla birlikte, ebeveyne göre aynı çatı altında oturma ihtimali daha düşük olan bu akrabaların, Rize’de aile nüfusunu ne derece etkilediğini tesbit etmek pek de mümkün değildir.⁷³⁸

Yukarıda da ifade edildiği gibi, aile fertleriyle aralarında akrabalık bağı olmadığı halde, aileye dışarıdan katılan üyeler durumundaki evlâtlık, köle, cariye ve hizmetçilere Rize ailesinde pek rastlanılmaması, bu grupta yer alan kişilerin aile nüfusunu fazla etkilemeyeceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

4. Kadının Aile ve Toplumdaki Yeri

Bir toplumun aile yapısı, aileyi oluşturan fertlerin haklarıyla, özellikle de kadınların aile ve toplumdaki yeriyle yakından ilgilidir.⁷³⁹ Bu başlık altında, Rize’nin aile yapısını daha iyi anlayabilmek adına, ailenin önemli unsurlarından biri olan kadının, hem aile içerisinde hem de toplumdaki mevkii ve sahip olduğu haklar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.⁷⁴⁰

Osmanlı toplumunda kadınların sosyal ve ekonomik konumuyla ilgili, aşırı derecede baskı altında tutuldukları şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Bazı Batılı araştırmacılar tarafından ileri sürülen, kadınların mülkiyet haklarının bulunmadığı, mirastan daima mahrum edildikleri, kendi hür iradeleriyle evlenemedikleri, hukukî haklarını korumak için mahkemeye bile gidemedikleri şeklindeki asılsız iddialar, böyle bir kanaatin oluşmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte gerek kadı sicilleri üzerinde yapılan akademik çalışmalar gerekse Osmanlı kadınlarının yaşam tarzlarına dair Avrupalı seyyahlarca kaleme alınan eserler, bu nev’i iddiaların sadece bir önyargıdan ibaret olduğunu gözler önüne sermektedir. Batı Avrupa’da kadınların, bir başkası özellikle de eşleri aleyhinde dava açmaları çoğu defa zorken, Osmanlılarda kadınların

⁷³⁸ Farklı şehirlere ait araştırmalarda aile nüfusuyla ilgili elde edilen sonuçlar için bkz. Nejat Göyünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, sy.32/Mart 1979, s.332-346.; Özdeğer, **age**, s.58-59.; Kurt, **age**, s.122-123.; Çınar, **age**, s.164.; Demirel-Gürbüz-Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, 114.; Demirel, agm, **Belleten**, LIV, sy.211, s.953.; Tuş, agm, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy.4, s.160-161.

⁷³⁹ Kurt, **age**, s.126.

⁷⁴⁰ Evlilikte rıza ve bulûğ muhayerliği, çok eşlilik, boşanma, mehir, nafaka ve miras hakkı vb. konular kadının aile ve toplumdaki yeriyle alakalı olmakla birlikte, bu konulara farklı başlıklar altında yer verildiği için, burada tekrar üzerinde durulmayacaktır.

eşlerinden davacı olabildikleri, yaptıkları suçlamalara karşı, eşlerinin mahkemede kendilerini savunmak zorunda kaldıkları görülmektedir.⁷⁴¹ Bu durumun incelediğimiz dönem Rize ailesi için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Şer‘iyye sicillerinde yer alan dava kayıtları incelendiğinde, Rizeli kadınların sadece ev işleriyle ve çocuk bakımıyla ilgilenmedikleri, pek çok konuda -erkekler kadar olmamakla birlikte- davacı veya davalı olarak mahkemeye müracaat edip hukukî yollara rahatlıkla başvurdukları görülmektedir. Aşağıdaki tablo bu durumu daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Başvurma Durumu	Vekil Kullananlar		Vekil Kullanmayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Davacı olarak	394	13.57	2033	70.05	2427	83.63
Davalı olarak	156	5.37	319	10.99	475	16.36

Tablo 28: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kadınların Mahkemeye Başvurma Durumu

Tablo 28’de görüldüğü gibi, Rize’de çeşitli sebeplerle mahkemeye müracaat eden kadınların % 83.63 gibi önemli bir kısmı davacı durumundayken, % 16.36’sı ise davalı konumundadır. Mahkemede gerek başkalarını dava eden gerekse başka şahıslar tarafından dava edilen kadınların, ekseriyetle vekil kullanmaması dikkat çekmektedir. Rize’nin yanı sıra muhtelif zamanlarda Ankara,⁷⁴² Kayseri,⁷⁴³ Konya,⁷⁴⁴ Trabzon⁷⁴⁵ gibi şehirlere ait çalışmalara göre de, kadınlarla ilgili mahkemeye intikal eden davaların önemli bir yekûnu oluşturuyor olması, sadece dul ve belirli bir yaşın üzerinde olan

⁷⁴¹ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 434-435.

⁷⁴² Taş, **XVII. Yüzyılda Ankara**, s.180-182.

⁷⁴³ Ronald C. Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court Of Anatolian Kayseri”, **Journal Of The Economic And Social History Of The Orient**, Vol. XVIII, Part 1/January 1975, s.65.; Abdulkadir Yuvalı, “Kayseri’de XVII. Yüzyıl Sonlarında Kadın’ın Sosyal Statüsü”, **I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)**, yay. haz. Ali Aktan vd., Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1997, s.369-370.

⁷⁴⁴ Erten, **age**, s.74.

⁷⁴⁵ Cevdet Kırpık, “1830 Numaralı Şer‘iyye Siciline Göre (1643-1644) Trabzon Toplumunda Kadın”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998**, yay. haz. Kemal Çiçek vd., Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, s.278.

kadınların, ailelerinin menfaati söz konusu olduğu durumlarda hâkim huzuruna çıktıkları şeklindeki görüşü tartışmaya açık hale getirmektedir.⁷⁴⁶

Rize’de vekil vasıtasıyla mahkemeye müracaat eden kadınlarla vekilleri arasındaki akrabalık ilişkisi incelendiğinde, ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Vekilin Yakınlık Derecesi	Davacı Kadın		Davalı Kadın	
	Sayı	%	Sayı	%
Zevce	53	13.45	10	6.41
Anne	2	0.50	1	0.64
Baba	4	1.01	7	4.48
Erkek kardeş	35	8.88	6	3.84
Kız kardeş	2	0.50	-	-
Oğul-Kız	16	4.06	3	1.92
Amca	4	1.01	-	-
Diğer ⁷⁴⁷	7	1.77	-	-
Akraba olmayanlar	271	68.78	129	82.69
Toplam	394	100	156	100

Tablo 29: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kadınlara Tayin Edilen Vekillerin Yakınlık Derecesi

Tablo 29’a göre, mahkemede vekille temsil edilen kadınlar içerisinde davacı olarak müracaat edenlerin % 68.78’inin, davalı durumundaki kadınların ise % 82.69’unun vekilleriyle aralarında herhangi bir akrabalık ilişkisi bulunmamaktadır. Bu bakımdan müvekkilesiyle arasında akrabalık ilişkisi bulunmayan vekillerin, müvekkilesiyle yakınlık derecesi belli olan vekillere nazaran sayı itibariyle çoğunluğu oluşturduğu aşikârdır. Ayrıca kadınların akrabaları arasından vekil olarak genellikle eşleriyle erkek kardeşlerini tercih ettikleri de, tablodan elde edilen tesbitler arasındadır. Bu konuyla ilgili olarak, H. 1276 (M. 1860) yılında Sıkrık (Azaklıhoca) köyünden Âkile adlı kadının, kendisini haksız yere darb ettiği iddiasıyla eşinin vekâletiyle kayınından davacı olması,⁷⁴⁸ H. 1308 (M. 1890) yılında Emineddin Mahallesinden Zarife Hatun’un, annesi müteveffânın terekesindeki hissesini talep etmek için babasından davacı olduğu

⁷⁴⁶ M. de M. D’Ohsson, **XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler**, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul t.y., s.204.

⁷⁴⁷ Diğer grubunda yer alan vekillerden, davacı durumundaki kadınların hısım ve akrabaları kastedilmektedir.

⁷⁴⁸ R.Ş.S.; 1489/34a.

sırada, zevci Ömer Efendi'yi vekil tayin etmesi,⁷⁴⁹ dikkat çekici kayıtlar arasında zikredilebilir.

Rize'de kadınların vekilleri vasıtasıyla mahkemede temsil edilmelerinin yanı sıra, nadiren de olsa başka kadın veya erkekler tarafından vekil tayin edilmeleriyle ilgili örneklere de rastlamak mümkündür.⁷⁵⁰ Misal olarak miras anlaşmazlığıyla ilgili H. 1283 (M. 1867) yılında mahkemeye intikal eden bir davada, Humrik (İslâmpaşa) köyünden müteveffâ Yanıkoğlu Osman Ağa'nın kızı Fatıma, vârisler arasında yer alan amcası Reşid Ağa'dan davacı olduğu sırada, kız kardeşi Şuşika tarafından temsil edilmiştir.⁷⁵¹

Rize'de kadınlarla alakalı mahkemeye intikal eden davaların konu itibariyle incelenmesi, kadınların hangi durumlarda hukukî yollara başvurduklarının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu hususla ilgili elde edilen sonuçlar tablo 30'da gösterilmiştir.

Dava Konusu	Sayı	%	Dava Konusu	Sayı	%
Nişanlanma	2	0.071	Zina-İrza tasallut	5	0.17
Nikâh	158	5.65	Darb u cerh	14	0.50
Boşanma	231	8.26	Hırsızlık	2	0.071
Nafaka	420	15.02	Vakıf	4	0.14
Hidâne hakkı	22	0.78	Vasiyet	5	0.17
Kadının zevcini istihbârı	6	0.21	İcâr-ı sağîr	32	1.14
Aile fertleri arasında anlaşmazlık	135	4.83	Mübâya'a-Ferâğ-Hibe	139	4.97
Verâset ve mirasla ilgili davalar	1488	53.23	Borç-Alacak	88	3.14
Arazi ve emlak anlaşmazlığı	44	1.57	Toplam	2795	100

Tablo 30: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Kadınlarla Alakalı Davaların Konularına Göre Dağılımı

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, kadınlarla ilgili kayıtlara geçen davaların büyük çoğunluğu (% 53.23), verâset ve miras gibi konularla ilgilidir.⁷⁵² Miras davalarından sonra evlenme, boşanma, nafaka, karı koca ve diğer aile fertleri arasındaki

⁷⁴⁹ R.Ş.S.; 1500/145a-146a.

⁷⁵⁰ R.Ş.S.; 1490/50a, 92a-b.; 1492/19b-20a.; 1493/75b.; 1495/22a-b, 23b-24a, 35a-b, 72b-73a.; 1496/8a.; 1498/49b-50a.

⁷⁵¹ R.Ş.S.; 1492/19b-20a.

⁷⁵² Muhtelif şehirlere ait çalışmalar incelendiğinde, Trabzonlu kadınların M. 1643-1644 yıllarında daha ziyade nikâh (% 42.01), mülk transferi (%14.43) ve mülk ihtilafı (% 13.52) konularında mahkemeye müracaat ettikleri, bkz. Kırpık, agm, **Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998**, s.269.; on yedinci yüzyıl Kayseri toplumunda ise mirasla ilgili muhtelif konularla (% 40.32) gayr-i menkul alım satımı ve hibesi konusunda (% 36.1) mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Bkz. Yuvalı, agm, **1. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)**, s.375.

anlaşmazlıklarla ilgili davalar, sayı itibariyle çoğunluğu oluşturmaktadır. Kadınların daha ziyade ailevî meselelerde mahkemeye müracaat ederek, eşlerinden kayınpederlerine varıncaya kadar ailenin hemen her ferdinden davacı olabilmeleri, aile içerisindeki mevki ve haklarından haberdar olduklarını, herhangi bir haksızlık veya kötü muameleyle karşılaşmaları halinde, hukukî yollarla haklarını aradıklarını göstermektedir. Konuyla ilgili H. 1286 (M. 1870) yılında mahkemeye intikal eden bir davaya göre, Setoz (Kıbledağı) köyünden Hanife Hatun, eşinin askere giderken kendisine ödünç olarak bıraktığı evi yıkması ve kendisini evine almayarak oğullarıyla birlikte kötü muamelede bulunması sebebiyle, kayınpederi Mağriblioğlu Kürt Mustafa'dan davacı olmuştur. Mahkemede kayınpederin evi yeniden inşa etmesi ve oğlunun askerden dönüşüne kadar gelini Hanife'nin nafakasını karşılaması yönünde karar alınmıştır.⁷⁵³ Bu konuya “Aile İçi İlişkiler” başlığı altında daha geniş bir şekilde yer verilecektir.

İncelediğimiz dönemde çok sayıda kadının borç verme suretiyle iktisadî destek faaliyetlerinde bulunması, ekonomik hayatta önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir. Buna göre kadınlar başta aile ve akrabaları hâricindeki erkekler olmak üzere,⁷⁵⁴ birbirlerine,⁷⁵⁵ eşleri, babaları, erkek kardeşleri, çocukları, amca ve kayınpederleri gibi aile fertlerine,⁷⁵⁶ hatta gayr-i müslim şahıslara bile borç para vermişlerdir.⁷⁵⁷ Bunlar arasında özellikle Vonit (Atmeydanı) Mahallesinden Hendemoğlu Osman'ın, H. 1275 (M. 1858) yılında zevcesi Fatıma'dan aldığı 2700 kuruş borç mukabilinde, evini bey' bi'l-vefâ⁷⁵⁸ yoluyla eşine rehin bırakması dikkat çekmektedir.⁷⁵⁹ Benzer bir durumla başka bir dava kaydında daha karşılaşılmaktadır.⁷⁶⁰

⁷⁵³ R.Ş.S.; 1495/20a.

⁷⁵⁴ R.Ş.S.; 1487/2a, 2b.; 1488/81b, 127a, 133b.; 1490/71a, 92a.; 1492/107a.; 1495/14a-b, 17b-18a, 26b, 33a, 34b, 37b-38a, 52b, 54a-b, 73a, 80a-b, 89b, 90a, 91b, 113b, 116b.; 1496/8b, 14b, 15a, 28b, 44b, 51b, 62a-b, 74b, 91a, 123a.; 1498/7a, 34a, 78b, 100a, 146a, 160b.; 1499/21a, 52a, 62a, 77a-b, 79a, 89b-90a, 150a.; 1500/63b, 82b.; 1501/4a, 18b, 54b, 110a.; 1502/5b, 25b, 30a, 155b, 170a-b.; 1503/161b, 177a, 178b, 179a, 198b, 226b.; 1504/56a.

⁷⁵⁵ R.Ş.S.; 1495/33a, 84a, 92a.

⁷⁵⁶ R.Ş.S.; 1487/16a.; 1488/62b, 127a.; 1490/16b, 91b.; 1492/107a.; 1493/90b, 97a.; 1495/14a-b, 49b, 54a, 60a, 65b.; 1496/47b, 50b, 73b, 81a, 97a.; 1497/59a.; 1499/25a-26a, 179a-b.; 1500/47b, 82b, 119b.; 1501/11b, 84a, 104a, 188b-189a.; 1502/25a, 78b.

⁷⁵⁷ R.Ş.S.; 1503/135b.

⁷⁵⁸ Bey' bi'l-vefâ, bir malı parasını geri verdiğinde iade etmek üzere bir kimseye belli bir meblağ karşılığında satmaktır. **Bkz.** Erdoğan, **age**, s.54.

⁷⁵⁹ R.Ş.S.; 1490/16b.

Rize’de kadınların borç vermesiyle ilgili kayıtlar incelendiğinde, tesbit edilen en düşük borç miktarı 9 kuruş olup, Sahur (Düzköy) köyünden Köseoğlu kerimesi Havva tarafından Mehmed Efendi’ye verilmiştir. Ancak Havva alacağını tahsil edemedi vefat etmiştir.⁷⁶¹ En yüksek borç miktarı ise 31.850 kuruş olup, Emineddin Mahallesinden Hacıgençağaoğlu Hacı Hâfız Ali Efendi’nin zevcesi Hediye tarafından, eşi Ali Efendi’ye verilmiştir.⁷⁶² Kadınların borç vermesiyle ilgili sicillere yansıyan dava kayıtlarının önemli bir kısmında, borcun ödenmesinden önce taraflardan birinin vefatının söz konusu olduğunu da belirtmekte fayda vardır.⁷⁶³

Rize’de kadınlar tarafından verilen borçların genellikle yüksek miktarlarda olması ve ortalama borç miktarının yaklaşık olarak 791 kuruş gibi ciddi bir meblağa denk gelmesi, borç veren kadınların maddî seviyelerinin yüksekliğini ve kendi servetlerini serbestçe tasarruf etme hakkına sahip olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Kadınların borç vermelerinin yanı sıra, aile fertlerinden⁷⁶⁴ veya aileleri hâricindeki şahıslardan⁷⁶⁵ borç almalarıyla ilgili kayıtlara da rastlanmaktadır. Ancak söz konusu kayıtların, borç vermeleriyle ilgili kayıtlara nazaran sayı itibarıyla oldukça az olduğunu ifade etmek gerekir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rizeli kadınlar, sadece borç alıp verme suretiyle değil, çeşitli menkul ve gayr-i menkul malların alım satımı yoluyla da ekonomik hayatta söz sahibi olmuşlardır. Bu konuyla ilgili olarak, Paşayani (Çarşı) Mahallesinde sakin Mataracızâde Hacı Abdülhamid Efendi’nin zevcesi Firuze Hatun’un, H. 1315 (M. 1897) yılında gerçekleştirdiği satış ilk sırada zikredilebilir. Firuze Hatun, eşinden miras kalan dükkânlarla mağaza, kahvehane ve evdeki hissesini, 300 mecidî altını (30.000 kuruş) gibi oldukça yüksek bir meblağa satmıştır.⁷⁶⁶ Yine Piriçelebi Mahallesinden Kandevalı Memiş Ağa’nın zevcesi Hafize Hatun’un, eşinin kendisine hibe ettiği portakal ve limon bahçesiyle bu bahçenin içindeki dört odalı evi

⁷⁶⁰ R.Ş.S.; 1501/188b-189a.

⁷⁶¹ R.Ş.S.; 1502/30a.

⁷⁶² R.Ş.S.; 1500/145a-146a.

⁷⁶³ R.Ş.S.; 1488/62b, 81b, 127a, 133b.; 1492/107a.; 1495/14a-b.; 1496/97a.; 1497/64b-65a.; 1499/25b-26a, 77a-b, 89b-90a, 121a, 179a-b.; 1500/82b.; 1501/8a, 11b, 18b, 54b, 84a, 110a, 188b-189a.; 1502/5b, 25a, 25b, 30a, 78b, 112a, 146a, 170a-b.; 1503/177a, 178b, 179a, 226b.; 1504/56a.

⁷⁶⁴ R.Ş.S.; 1495/38b.; 1501/109a.

⁷⁶⁵ R.Ş.S.; 1492/121a.; 1493/138a.; 1495/26a, 71b.; 1498/167b.; 1501/8a.; 1502/146a, 167b.

⁷⁶⁶ R.Ş.S.; 1503/14b.

arsasıyla birlikte 15.000 kuruşa el-Hâc Ahmed Kapudan'a satması,⁷⁶⁷ Kale Mahallesinden sâbık Rize müftüsü Atâullah Efendi'nin kerimesi Necibe Hatun'un, çarşı içindeki arsasını H. 1276 (M. 1859-1860) yılında 11.500 kuruşa Sariahmedzâde el-Hâc Kâmil Kapudan ile el-Hâc Tahir Ağa'ya satması,⁷⁶⁸ yüksek meblağlı satışlar arasında zikredilebilir. Bunun yanı sıra kadınların gerçekleştirdikleri düşük meblağlı satışlara da rastlamak mümkündür. Misal olarak Kuriloz (Adacami) köyünden müteveffâ Çerkesoğlu Ahmed'in kızları Şuşika, Fatıma ve Hafize, müşterek mülkleri olan serenderi H. 1271 (M. 1855) yılında 50 kuruşa erkek kardeşlerine satmışlardır.⁷⁶⁹ Akrotir (Camiönü) Mahallesinden Rukiye adlı kadın ise, H. 1276 (M. 1859-1860) yılında mercanlı gümüş hamâilini, 100 kuruşa Hos (Maltepe) köyünden Hacıahmedoğlu Ahmed'e satmıştır.⁷⁷⁰

Rize'de kadınların mülk satışına konu olan kayıtlar incelendiğinde, aile fertlerine veya aileleri hâricindeki şahıslara sattıkları emlak, arazi ve çeşitli taşınabilir eşyanın, genellikle miras yoluyla kendilerine intikal ettiği görülmektedir. Ancak bu durumun menkul veya gayr-i menkul satışında bulunan kadınların tümüyle ilgili olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Öte yandan -mülk satışında bulunan kadınlar kadar olmasa da- gayr-i menkul satın alan kadınların varlığı da dikkate değer bir husustur.⁷⁷¹ Kadınların satın aldıkları mülkler içerisinde, mesken olarak kullanabilecekleri evlerle ziraî araziler ilk sırada yer almaktadır. Mesela Masen (Sarıyer) köyünden Aişe adlı kadın, H. 1277 (M. 1860) yılında damadı Yunus'tan 750 kuruşa bir kıt'a (parça) ağaçlık satın almıştır.⁷⁷² H. 1283 (M. 1866) tarihli benzer bir kayda göre, Seftar (Yolbaşı) köyünden Abdurrahmanoğlu Molla Yusuf, bahçesiyle evini arsasıyla birlikte 1800 kuruşa kızı Havva'ya satmıştır.⁷⁷³ Kadınların gerçekleştirdiği bu satın alma işlemlerinin, genellikle yüksek fiyatlarda seyrettiğini ifade etmek gerekir.

⁷⁶⁷ R.Ş.S.; 1488/40b.

⁷⁶⁸ R.Ş.S.; 1489/31a.

⁷⁶⁹ R.Ş.S.; 1495/3a-4a.

⁷⁷⁰ R.Ş.S.; 1491/6a.

⁷⁷¹ R.Ş.S.; 1488/62a.; 1489/55a, 87b, 91a, 96a, 133a.; 1490/13b, 30a-b, 31a, 48b-49a, 62b-63a.; 1491/36a, 46a, 86b, 121b-122a.; 1492/48b-49a.; 1493/13a, 53b, 122a, 141a.; 1495/48a-b, 58b, 83b, 94a, 103b-104a.; 1496/77a-b.; 1497/71b.; 1498/33a.; 1500/137b.; 1501/23a.; 1503/53a, 158a.

⁷⁷² R.Ş.S.; 1490/30a-b.

⁷⁷³ R.Ş.S.; 1492/48b-49a.

Rize’de aile fertlerinden bağımsız bir şekilde mülk edinebilme hakkına sahip olan kadınlar, eşleriyle müşterek olarak menkul veya gayr-i menkul sahibi de olabilmişlerdir.⁷⁷⁴ Misal olarak Çiklenar (Sarayköy) köyünden Sıkırlıoğlu Arif Kapudan’ın İstanbul’da bulunan sefinesinin (gemisinin) yarı hissesinin eşi Aişe’ye ait olduğu görülmektedir.⁷⁷⁵ Benzer bir dava kaydından, Humrik (İslâmpaşa) Mahallesi’nden Lerozluoğlu Mustafa Efendi’nin, İspir kasabasında birbirine bitişik iki evden birine müstakil olarak, diğerine ise zevcesi Hediye Hanım’la nısfiyet üzere (yarı yarıya) sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷⁶

Rize’de kadınların mülk satın almalarıyla ilgili dikkati çeken hususlardan biri de, bazı erkeklerin eşlerinden aldıkları yüksek meblağlı borçları nakit olarak ödemek yerine, borçları mukabilinde eşlerine gayr-i menkul satmalarıdır.⁷⁷⁷ Bununla ilgili olarak, Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesi’nden Fincioğlu Receb Reis’in, zevcesi Şuşika Hatun’a olan 5000 kuruş borcuna takas olarak, 2 katlı eviyle evinin arsasını, evin arkasındaki bahçesinin tamamını ayrıca bir diğer bahçesinin yarı hissesini, H. 1281 (M. 1865) yılında 5000 kuruşa Şuşika’ya satması örnek gösterilebilir.⁷⁷⁸

İncelediğimiz yıllarda Rizeli kadınların satın alma, miras, hibe veya farklı yollarla tarla, bahçe, ağaçlık, fidanlık ve asmalık gibi ziraî arazilerin yanı sıra büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara sahip olmaları, bazı kadınların vefatları sırasında terekelerinde çeşitli tarım ürünlerine rastlanması,⁷⁷⁹ tarım ve hayvancılıkla uğraşarak üretim faaliyetlerine katkıda bulduklarını göstermektedir. Bununla birlikte kadınların ticarî hayatta ne ölçüde yer aldıklarını tesbit etmek pek de mümkün değildir. Sadece bir kayıttan Yeniköy Mahallesi’nden Şerife Hatun’un, keten bezi ticareti yapan erkek kardeşine 3000 kuruş sermaye vererek, kardeşiyle ortak olduğu görülmektedir.⁷⁸⁰ Ayrıca Filandoz (Derepazarı merkez) Mahallesi’nden Şuşika’nın, H. 1278 (M. 1861)’de mahallesindeki kahvehaneyle yanındaki bahçenin 3’te 1 hissesini satın alması,⁷⁸¹ H.

⁷⁷⁴ R.Ş.S.; 1488/62a.; 1501/91a.; 1503/157a-b.

⁷⁷⁵ R.Ş.S.; 1501/91a.

⁷⁷⁶ R.Ş.S.; 1503/157a-b.

⁷⁷⁷ R.Ş.S.; 1489/55a, 91a.; 1490/48b-49a.; 1491/86b.; 1501/23a.

⁷⁷⁸ R.Ş.S.; 1491/86b.

⁷⁷⁹ R.Ş.S.; 1492/29a-b.; 1499/92a-b.

⁷⁸⁰ R.Ş.S.; 1492/75b-76a.

⁷⁸¹ R.Ş.S.; 1490/13b.

1292 (M. 1875) yılında 3500 kuruşa satın alınan 2 dükkânın ortaklarından birinin kadın olması⁷⁸² ve buna benzer diğer kayıtlar,⁷⁸³ bazı kadınların fiilen ticarî faaliyetlerde buldukları fikrini uyandırmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Rize ailesinde kadınlar borç alıp verme, menkul ve gayr-i menkul alım satımı yoluyla eşleri, babaları ve diğer aile fertlerinden bağımsız olarak kendi mal varlıkları üzerinde diledikleri gibi tasarruf hakkına sahip olmuşlardır. Kadınlar servetlerini istedikleri kişiye hibe etmişler,⁷⁸⁴ mülkiyet haklarına herhangi bir müdahale olması halinde, mahkemeye müracaat ederek hukukî yollarla haklarını aramışlardır. Mesela Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Lütfullah Efendi'nin, babasından miras kalan ev arsasındaki hissesini satarken, kız kardeşi Tevhide'nin de hissesini satması üzerine, Tevhide H. 1275 (M. 1858) yılında mahkemede kardeşinden davacı olmuş ve satışın iptal edilmesini sağlamıştır.⁷⁸⁵ Yeniköy Mahallesinden Emetullah adlı kadın ise, 5 yıldır tasarrufunda olan tarlasına müdahale edip, kızılığağaç fidanlarını kesen Arkulikoç (Ekmekçiler) Mahallesinden sınır komşusu Zekeriya'yı H. 1279 (M. 1862)'de dava etmiş, Zekeriya da tarlaya müdahaleden men edilmiştir.⁷⁸⁶ Konuyla ilgili olması bakımından, özellikle erkek vârisler tarafından mirastan mahrum edilen pek çok kadının, mahkemeye başvurarak hak talebinde bulduklarını da ifade etmekte fayda vardır. Şer'îyye sicillerinde bu hususla ilgili çok sayıda kayda rastlamak mümkündür.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Rizeli kadınlar sahip oldukları mal varlıklarıyla sadece alım satım, borç verme ve hibe gibi birtakım ekonomik faaliyetlere katılmakla kalmamışlar, vakıf tesisi,⁷⁸⁷ vasiyette bulunma,⁷⁸⁸ kimsesiz çocukların bakımını üstlenme⁷⁸⁹ gibi hayır hasenat işlerinde de bulunmuşlardır. Bununla ilgili olarak, vefat eden annesinden intikal eden tarlayı, erkek kardeşleriyle birlikte Yeniköy Mahallesindeki Mumcuoğlu Camii'ne vakfeden Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Gül

⁷⁸² R.Ş.S.; 1497/71b.

⁷⁸³ R.Ş.S.; 1496/32b.; 1498/51a-b.

⁷⁸⁴ R.Ş.S.; 1489/61b.; 1492/48b-49a, 100a.; 1493/12b, 21b-22a.; 1497/44b.; 1502/109a.; 1503/31a.

⁷⁸⁵ R.Ş.S.; 1488/71b.

⁷⁸⁶ R.Ş.S.; 1490/56b.

⁷⁸⁷ R.Ş.S.; 1487/59a.; 1490/96a.; 1491/12a, 29a-b.; 1496/32b.; 1498/51a-b.; 1499/104a.; 1501/23b, 176a.

⁷⁸⁸ R.Ş.S.; 1502/43a-b.

⁷⁸⁹ R.Ş.S.; 1492/20a.; 1493/138b.; 1495/35b, 71b.; 1496/110b-111a.; 1497/27b.; 1498/34b, 84a, 112b.; 1503/2a.

Hatun,⁷⁹⁰ kayınpederinden intikal eden araziyi kabristan olmak üzere köylerindeki camiye vakfeden Tohli (Medrese) köyünden Ahmed kızı Şuşuka,⁷⁹¹ Rize kasabasında kendi adıyla anılan bir cami inşa ettiren İslâm kızı Aişe Hatun,⁷⁹² Rize’de bulunan dükkânını kasabadaki Hacı Ağa Camii’ne vakfeden Emineddin Mahallesinden Mikdad Ağa’nın kızı Gülizar Hanım,⁷⁹³ satın aldığı dükkânın kira gelirini, Rize’deki Orta Cami ve Müftü el-Hâc Hasan Hüsni Efendi Camii’nin imamet cihetiyle kendi mahallesindeki medresenin muallim-i sıbyan cihetine vakfeden Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Memiş kızı Hafize Hatun,⁷⁹⁴ vakıf tesis eden hayır sahibi kadınlar arasında yerini almıştır.

Söz konusu yıllarda kadınlar küçük yaştaki çocukların vesâyetini üstlenerek, vasileri oldukları çocuklar adına birtakım ekonomik tasarruflarda bulunmuşlardır.⁷⁹⁵ Kadınların vasi tayin edilmesiyle ilgili kayıtların sayı itibariyle oldukça fazla oluşu,⁷⁹⁶ bu konuda erkeklere nazaran daha fazla tercih edildikleri sonucuna ulaştırmaktadır. Ayrıca bazı vakıfların mütevellilik⁷⁹⁷ görevini ifa eden kadınlara da rastlanmaktadır.⁷⁹⁸ Bu durum Rizeli kadınların sosyal hayatta ne derece etkin bir şekilde yer aldıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

5. Rize’nin Önde Gelen Aileleri

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Tuzcuzâde ve Mataracızâde aileleri, sosyal ve ekonomik mevkileri itibariyle Rize’nin önde gelen aileleri arasında yer almaktadır. Her iki aile için de, sicillerde “*Rize kasabası muteberânından*”, “*eşrâf-ı*

⁷⁹⁰ R.Ş.S.; 1491/29a-b.

⁷⁹¹ R.Ş.S.; 1487/59a.

⁷⁹² R.Ş.S.; 1491/12a.; Bu cami halk arasında “Hacıbilâlzâde Camii” olarak bilinirdi.

⁷⁹³ R.Ş.S.; 1498/51a-b.; Söz konusu cami, Rize ayanı Tuzcuzâde Hacı Memiş Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

⁷⁹⁴ R.Ş.S.; 1496/32b.

⁷⁹⁵ R.Ş.S.; 1487/69a, 82b.; 1488/131b.; 1489/56b, 67b, 68a.; 1490/83a-b, 86b-87a.; 1491/39b-40a, 91a.; 1493/145a.; 1496/104a-b.; 1499/171a.; 1500/52b-53a.; 1501/142b, 148b.; 1502/56b, 74a, 89a.; 1504/20a-b.

⁷⁹⁶ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına ait Rize şer’iyye sicillerinde, kendi çocuğunun vasilliğini üstlenen kadınlarla ilgili 700’ün üzerinde kayıt yer almaktadır. Bunun yanı sıra küçük yaştaki kardeşinin, yeğeninin ve torununun vasisi olan kadınların sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir.

⁷⁹⁷ Müteveli, vakıf işlerini vakfiyede belirtilen şartlar ve şer’î hükümler çerçevesinde idare etmek üzere vâkıfın şartıyla ya da kadının nasbıyla tayin olunan kişiler için kullanılan bir tabirdir. Müteveliye “kayım”, “mütekellim ‘ale’l-vakf” veya sadece “mütekellim” de denirdi. **Bkz.** Pakalın, **age**, II, 640.

⁷⁹⁸ R.Ş.S.; 1488/49a.; 1489/36b.; 1491/ 4b.; 1502/49b.; 1503/236a.

hanedandan” gibi ifadelerin kullanılması,⁷⁹⁹ bu tesbitimizi doğrular mahiyettedir. Sicillerde yer alan kayıtlarda, Tuzcuzâde ailesine Rize merkeze bağlı Babik (Tophane), Emineddin, Haçanoz (Çamlıbel), Hamzabey, Humrik (İslâmpaşa), Paşayan (Çarşı), Piriçelebi ve Yeniköy Mahallelerinde rastlanmaktadır. Bu ailenin mensubu olan şahısların hemen hepsinin Ağa, Hacı, Efendi, Paşa gibi unvanlara sahip olmaları, özellikle Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Tuzcuzâde Reşid Ağa'nın Rize'deki dükkân, arsa ve diğer gayr-i menkullerinin bir hayli fazla oluşu, ailenin servet ve itibarını göstermesi bakımından önemlidir. Tuzcuzâde ailesinde önemli idarî vazifelere getirilen şahıslar da bulunmaktadır.⁸⁰⁰

Rize'nin itibarlı ailelerinden biri olan Mataracızâde ailesinden kayıtlarda en çok karşılaşılan isim, Babik (Tophane) Mahallesinden ve Rize tüccarlarından Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi'dir. Kendisinden “*Rize kasabası eşrâf-ı hanedan-ı muteberânından sahibu'l-hayrât*”⁸⁰¹ şeklinde bahsedilen Hacı Mustafa Efendi'nin itibarlı bir aileye mensup olması, tüccarlığının yanı sıra vekâlet, şuhûdul'l-hâl,⁸⁰² vasi ve kayyımlik gibi vazifeleri ifa etmesinden de anlaşılabilir. Rize'de vakıf tesis eden hayır sahiplerinden biri olan Hacı Mustafa Efendi'nin⁸⁰³ sahip olduğu gayr-i menkuller önemli bir yekûnu oluşturmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan H. 7 Şevval 1297 (M. 12 Eylül 1880) tarihli bir vesika, konumuzla ilgili olması açısından önem arz etmektedir.⁸⁰⁴ Dönemin Trabzon valisi Sırrı Paşa tarafından hazırlanıp Bâb-ı Âlî'ye gönderilen söz konusu belgede, çalışmamızı da ilgilendiren M. 1880 yılında servet ve haysiyet bakımından Rize'nin ileri gelen ailelerinin listesine yer verilmiştir. 6'sı gayr-i müslim olmak üzere farklı ailelerden toplam 71 kişinin yer aldığı listenin ilk sırasındaki aile, Rize merkez kazasından Hacımemişpaşazâde Hacı Ahmed Bey ile biraderleri Mesud ve Mehmed Ali Beylerdir. Hacı Ahmed Bey'in servet, emlâk ve şahsiyet olarak birinci derecede olduğu

⁷⁹⁹ R.Ş.S.; 1488/25b.; 1489/110a.; 1497/68a.; 1499/175b, 175b-176a.; 1502/49b-50a.

⁸⁰⁰ R.Ş.S.; 1488/91a.; 1489/53a, 126a.

⁸⁰¹ R.Ş.S.; 1499/175b, 175b-176a.

⁸⁰² Şuhûdul'l-hâl, şer'iyeye mahkemelerinde muhâkeme esnasında kadının yanında bulunan müşahitler topluluğuna verilen isimdir. Bu heyette bulunan kişiler, taraflar arasındaki hukukî ihtilafın değil, mahkemede yapılan yargılamanın müşahitleridirler. **Bkz.** Aslan, **age**, s.53.

⁸⁰³ R.Ş.S.; 1493/39b.; 1499/175b-176a.

⁸⁰⁴ BOA, Y. PRK. UM. 2/40.

bilgisine de yer verilmiştir. Şer‘iyye sicillerinden hareketle, Rize’nin Babik (Tophane) Mahallesi’nde bir konakta ikamet ettiği anlaşılan bu ailenin, Rize’nin yanı sıra İstanbul, Erzurum, Hemşin, Kıbrıs ve Bulgaristan’daki mal varlıkları,⁸⁰⁵ annelerinin Rize’de Hacı unvanına sahip ender kadınlar arasında yer alması,⁸⁰⁶ aile üyelerinden Mehmed Ali Bey için kayıtlarda “*izzetlü*” ve “*rif‘atlı*” ifadelerine yer verilmesi,⁸⁰⁷ ailenin itibarını gözler önüne sermektedir. Yukarıda bahsi geçen Tuzcuzâde ve Mataracızâde ailelerinin de, listenin ilk sıralarında yer aldığını ifade etmek gerekir.

Hacımemişpaşazâde, Tuzcuzâde ve Mataracızâde ailelerinin yanı sıra, belgede yer alan diğer aileleri de zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ancak söz konusu vesikada, ailelerden ziyade şahıslardan hareketle bir sınıflandırmanın yapıldığını da belirtmekte fayda vardır. Buna göre Babik (Tophane) Mahallesi’nden ve tüccar-ı muteberândan Kabosmanoğlu Hacı Osman Kapudan,⁸⁰⁸ aynı mahalleden ve tüccardan sahibi’l-hayrât Hacımahmudzâde Hacı Derviş Ağa,⁸⁰⁹ Haldoz (Bağdatlı) Mahallesi’nden Silyanzâde Ömer Efendi,⁸¹⁰ Hacıibrahimefendizâde Hacı Osman Efendi,⁸¹¹ Paşayan (Çarşı) Mahallesi’nden Turidîzâde Hacı Mehmed Ağa,⁸¹² Rize tüccarlarından Hacımahmudzâde Hacı İsmail Efendi,⁸¹³ tüccardan Hacıbilalefendizâde Hacı Hâfız Süleyman Efendi,⁸¹⁴ Piriçelebi Mahallesi’nden ve tüccar-ı muteberândan Hacıibrahimzâde Hacı Hüseyin Efendi,⁸¹⁵ Zancel (Büyüктаşhane) köyünden Şerifzâde Hacı Yusuf Ağa⁸¹⁶ ve Kurâ-i seb‘a (İkizdere) nahiyesinden Ekşioğlu Ali Ağa,⁸¹⁷ ilgili

⁸⁰⁵ R.Ş.S.; 1501/199b.; 1502/62a.; 1503/31a, 38a, 179a-b, 194b.; 1504/39a.

⁸⁰⁶ R.Ş.S.; 1501/199b.

⁸⁰⁷ R.Ş.S.; 1501/199b.; 1502/62a.; 1503/31a, 38a, 179a-b, 194b.

⁸⁰⁸ R.Ş.S.; 1495/37b.; 1496/12b.

⁸⁰⁹ R.Ş.S.; 1491/122a.; 1493/17b-18a.; 1498/50b.

⁸¹⁰ R.Ş.S.; 1491/101a.

⁸¹¹ Kayıtlarda bu isim “*Hacıibrahimefendizâde Hacı Osman Azmi Efendi*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak Eminateddin Mahallesi imamı ve mahkeme-i bidayet azası olan bu şahısla vesikadaki şahsın aynı kişiler olup olmadığı hakkında kesin bir malumatımız yoktur.

⁸¹² R.Ş.S.; 1489/87a.

⁸¹³ R.Ş.S.; 1499/49b-50a.

⁸¹⁴ R.Ş.S.; 1500/66a.

⁸¹⁵ R.Ş.S.; 1495/23b-24a.; 1499/104a.

⁸¹⁶ R.Ş.S.; 1493/100a.

⁸¹⁷ R.Ş.S.; 1491/32b.

vesikada yer alıp sicildeki kayıtlardan da tesbit edilebilen Rize'nin servet ve itibar sahibi isimlerindedir.⁸¹⁸

İncelediğimiz dönemde Kakavanzâde, Kumbasarzâde ve Metozâde aileleri de, hem aile fertlerinin Ağa, Efendi, Beyefendi, Hacı gibi sosyal ve ekonomik mevki bildiren unvanlara sahip olmaları hem de kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla refah seviyelerinin yüksekliği açısından, Rize'nin önde gelen aileleri arasında zikredilmeye değerdir.

C. AİLE İLİŞKİLERİ

Rize'de evlilik hayatı boyunca aile içerisinde gerek karı koca gerek ailenin diğer fertleriyle akrabalar arasında yaşanan pek çok anlaşmazlık, mahkeme kayıtları arasında yerini almıştır. Bu bölümde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize ailesinde yaşanan ve mahkemeye intikal eden bu nev'î anlaşmazlıkların yanı sıra, ailenin komşuluk ilişkileri üzerinde de durulacaktır.⁸¹⁹

1. Aile İçi İlişkiler

a. Eşler Arasında Yaşanan Anlaşmazlıklar

M. 1850-1900 yılları arası Rize ailesinde eşler arasında anlaşmazlığa sebep olan konuların başında, kadının nafaka ve mesken ihtiyacının karşılanmaması gelmektedir.⁸²⁰ Bu hususla ilgili mahkemeye intikal eden davaların, diğer anlaşmazlık konularına göre sayı itibariyle fazla oluşu, böyle bir tesbite imkân vermektedir. “Evlenmenin Sonuçları” bahsinde de ifade edildiği gibi, Rize'de eşleri tarafından nafaka ve mesken ihtiyacı temin edilmeyen, ailenin diğer fertleriyle bir arada oturmaya mecbur bırakılan bazı kadınlar, mahkemeye müracaat ederek eşlerinden hak talebinde

⁸¹⁸ Yukarıda zikredilen vesikanın yanında, Rize eşrafından rütbe ve nişan sahibi şahıslarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1313, def'a 16, Trabzon Vilayeti Matbaası, s.282.; **Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1319, def'a 19, Trabzon Vilayeti Matbaası, s.172.

⁸¹⁹ Şer'iyeye sicillerinde ailenin erkek ve kadın üyelerinin yanı sıra, akrabalar arasında yaşanan arazi ve miras anlaşmazlıklarıyla ilgili çok sayıda kayda rastlanmakla birlikte, bu nevi anlaşmazlıklara farklı başlıklar altında yer verilecektir.

⁸²⁰ **R.Ş.S.**; 1492/101a.; 1493/128a-b.; 1495/22a, 51a, 111a.; 1500/4b, 21b, 31a-b, 107b, 117a, 133b, 163a-b, 169b, 170b, 175a, 176b.; 1501/44b, 49b-50a, 57b-58a, 64a, 99b-100a, 111b-112a, 129b-130a, 174a, 189a-b.; 1502/12b, 21a, 33b, 81a, 84a, 108b, 120a, 160a.; 1503/3b, 36a, 48a, 102a, 105a, 106b-107a, 123b, 134b, 150b, 151a, 156b, 165b, 177b, 182a-b, 186a, 199a, 210a.; 1504/57b-58a, 63a.

bulunmuşlardır. Söz konusu kayıtlardan hareketle, kadınların bu taleplerine mahkemenin kayıtsız kalmadığını ve lehlerine karar verdiğini ifade etmek gerekir. Konuyla ilgili H. 1284 (M. 1868) tarihli mahkeme kaydına göre, Varankoz (Fıçıncılar) köyünden Mehmed oğlu Hasan ile Deliismailoğlu kerimesi Aişe Hatun, muhâla‘a yoluyla boşanmalarının üzerinden yaklaşık olarak 1,5 yıl gibi bir süre geçtikten sonra pişman olup yeniden evlenmişlerdir. Ancak Hasan’ın bir süredir muamele-i zevciyeti ifa etmeyip eşinin nafaka ve kisve ihtiyacını karşılamaması üzerine, Aişe Hatun mahkemeye gelerek eşinden davacı olur. Hasan’ın Aişe’yle evli olduklarını inkâr etmesine rağmen, Aişe’nin iddiasını şahitlerle isbatlamasıyla Hasan, muamele-i zevciyeti ifa ile eşinin nafaka ve kisvesini edaya tenbih olunur.⁸²¹

Araştırmamıza konu olan yıllarda erkeklerin eşlerine dövme, hakaret etme gibi kötü muamelede bulunmaları,⁸²² eşlerini hatta bazen eşleriyle birlikte yaşça küçük olduğu halde çocuklarını evden kovmaları,⁸²³ Rize’de eşler arasında yaşanan anlaşmazlıklarla ilgili üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu gibi durumlarda kadınlar, vekil kullanma ihtiyacı hissetmeden mahkemeye başvurarak eşlerini dava etmişlerdir. Mesela Mağloz (Camıdağı) köyünden Fatıma, H. 1276 (M. 1860) yılında mahkemeye gelerek, iki gün önce haksız yere baltayla kollarına vurduğu iddiasıyla eşi Mehmed Ali’den davacı olur. Eşinin inkâr etmesine rağmen Fatıma’nın iddiasını isbatlamasıyla da, Mehmed Ali’ye ta‘zîr cezası verilmesine hükmedilir.⁸²⁴ Fatıma’nın eşinin evinde üstelik sabah vakti meydana gelen bu olayı şahitlerle isbatlayabilmesi dikkate değer bir husustur. H. 1277 (M. 1860) tarihli benzer bir davada, Singöz (Kömürcüler) köyünden Fatıma adlı kadın, kolunu darb u cerh etmesi sebebiyle zevci Safoğlu Mehmed’den şikâyetçi olmuştur. Mahkemenin, Mehmed hakkındaki kararı tam olarak tesbit edilememekle birlikte, Fatıma’nın eşiyle olan geçimsizliğinin, boşanmayla neticelendiğini ifade etmemiz gerekir.⁸²⁵

Yukarıdaki dava kaydından da anlaşıldığı üzere, Rize’de kadınların eşlerinden gördükleri kötü muamele ve şiddet, evliliklerini boşanmaya kadar götürmüştür. Ancak

⁸²¹ R.Ş.S.; 1492/101a.

⁸²² R.Ş.S.; 1487/38b, 60b.; 1488/3b.; 1489/57a, 72b.; 1491/120b.; 1493/128b.; 1495/4a, 79b.

⁸²³ R.Ş.S.; 1495/111a.; 1500/13a-b, 16b, 20b-21a, 169b, 175a, 176b.; 1501/56b-57a, 57b-58a.

⁸²⁴ R.Ş.S.; 1489/57a.

⁸²⁵ R.Ş.S.; 1489/72b.

bazı kadınlar için, şiddet gördükleri eşlerinden ayrılmanın her zaman mümkün olmadığı da bir gerçektir. Bununla ilgili H. 1273 (M. 1857) tarihli dava kaydına göre, Sahur (Düzköy) köyünden Hadice, zevc-i dâhili Hasan'ın kendisini sürekli dövmesi sebebiyle, mahkemeye gelerek eşinden boşanma talebinde bulunur. Hasan ise, zevcesini caminin imamına yemek pişirmediği için dövdüğünü ikrar etmekle birlikte, eşinden boşanmak istemez. Bunun üzerine eşi Hadice'ye iyi davranması yönünde tenbih olunur.⁸²⁶

Öte yandan eşlerinin kötü muamelesine maruz kalan bazı kadınlar, bir daha kendisini dövmeyeceğine dair eşlerinden söz almışlar, aynı fiilin tekrar vuku bulması üzerine de evliliklerini sona erdirme imkânına kavuşmuşlardır. Bu hususla ilgili sicillere yansıyan bir kayda göre, Müfti Mahallesinden Ahmedoğlu Salih'in, kendi hanesinde şahitler huzurunda eşi Rahime'ye hitaben "*Eğerce ben bir dahî darb eder isem sen benden üç talâk ile boş ol boş ol.*" demesi, bir süre sonra da yine şahitler huzurunda eşini dövmesi üzerine, boşanma vuku bulur. Ayrıca Rahime'nin şikâyeti ve eşinin kendisini dövdüğünü isbatlamasıyla Salih tevkif edilir.⁸²⁷ Bu durumun örneklerini Bursa⁸²⁸ ve Konya⁸²⁹ ailelerinde de görmek mümkündür.

Konuyla ilgili dikkati çeken hususlardan biri de, Rize'de boşandıktan sonra bile eski eşlerinin kötü muamelesiyle karşılaşan kadınların varlığıdır. Böyle bir davaya göre, Vane (İlıca) köyünden Fatıma adlı kadın, H. 1273 (M. 1856) yılında boşandığı eşi Yusuf'tan davacı olur. Dava sebebi ise, Yusuf'un 14 ay önce tüfenkle kasıtlı olarak kendisini yaralamasıdır. Mahkemede Yusuf'un Fatıma'ya 1000 kuruş vermesi kararlaştırılarak aralarında anlaşma sağlanır.⁸³⁰

Rize'de, erkeklerin evli oldukları halde başka bir kadınla yeni bir evlilik gerçekleştirmeleri, aile içerisinde birtakım anlaşmazlıkların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir.⁸³¹ Erkeklerin nafaka, kisve ve mesken ihtiyacının temini hususunda, eşleri arasında adaletli davranmaması veya eşlerini aynı meskende ikamete mecbur bırakması,

⁸²⁶ R.Ş.S.; 1488/3b.

⁸²⁷ R.Ş.S.; 1500/69b.

⁸²⁸ Kurt, *age*, s.56.

⁸²⁹ Erten, *age*, s.73.

⁸³⁰ R.Ş.S.; 1487/60b.

⁸³¹ R.Ş.S.; 1495/79b.; 1500/13a-b, 16b, 20b-21a, 71a, 147b-148a.; 1501/56b-57a, 99b-100a, 146a.; 1502/39a, 91b, 128b.; 1503/13b, 90b, 100b.

bunlar arasında zikredilebilir. Bu nev'î anlaşmazlıkların mahkemeye intikal etmesi durumunda, kadınların mağduriyetinin giderildiği söylenebilir. H. 1309 (M. 1892) yılına ait böyle bir davaya göre, Zehiroğlu Rıdvan adlı şahıs, Aron (Sütlüce) köyünden Şişe adlı kadınla evli olduğu halde, yeni bir evlilik gerçekleştirerek zevcesi Şişe'yi evinden dışarı atmıştır. Rıdvan'ın hukuk-ı zevciyete itaat etmemesi sebebiyle durum mahkemeye intikal edince de, Şişe'ye her ay 30 kuruş nafaka ödemesine karar verilmiştir.⁸³² Benzer bir dava kaydında ise, Uzundurmuşoğlu Abdülhamid'in, 12 yıldır evli olduğu Hasibe'yi evinden kovup aynı evde diğer zevcesini iskân ettirmesi, üstelik zabt ettiği evin Hasibe'ye ait olması dikkat çekmektedir.⁸³³

Erkeğin, evlilik hayatının sağlıklı bir şekilde devam etmesini engelleyen bir rahatsızlığının olması da, aile içinde anlaşmazlığa sebep olan durumlar arasında zikredilebilir. Bu gibi durumlarda, bazı kadınlar gereğinin yapılması talebiyle mahkemeye müracaat etmişlerdir.⁸³⁴ Söz gelimi Kandeve (Kırklartepesi) köyünden Nefise adlı kadın, aynı köyden Osman'la evliliklerinin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen, eşinin innîn (iktidarsız), kendisinin de hâlâ bâkire olması sebebiyle, H. 1287 (M. 1870) yılında mahkemeye başvurarak şer'î hükümlere göre gereğinin yapılmasını talep eder. Erkeğin bu nev'î rahatsızlığı boşanma sebebi olmakla birlikte, mahkeme boşanma kararı almadan önce Osman'a bir yıl mühlet verir. Nefise'ye de bu süre zarfında eşine itaat etme tavsiyesinde bulunulur.⁸³⁵

Rize ailesinde karı koca arasında yaşanan anlaşmazlıklar sadece erkekten değil, kadından da kaynaklanabilmektedir. Kayıtlarda da görüldüğü üzere, çok sayıda erkeğin kendisine itaat etmemesi sebebiyle eşinden şikâyetçi olması,⁸³⁶ bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bazı erkekler, daha evliliklerinin ilk yıllarında eşlerinin itaatsizliğiyle karşı karşıya kalmışlardır. H. 1298 (M. 1881) yılında mahkemeye intikal eden böyle bir olayda, Ğuncivanoz (Denizgören) köyünden Tataroğlu Tufan, henüz bir

⁸³² R.Ş.S.; 1501/56b-57a.

⁸³³ R.Ş.S.; 1503/90b.

⁸³⁴ R.Ş.S.; 1492/5b.; 1495/58a.; 1499/72a.; 1503/55b-56a.

⁸³⁵ R.Ş.S.; 1495/58a.

⁸³⁶ R.Ş.S.; 1488/2a.; 1491/120b, 124b, 134b.; 1493/33a, 67b, 128a-b, 128b, 139a.; 1495/4a, 65a, 102b, 111a.; 1498/154a.; 1499/58a, 112b, 131b.; 1500/45b, 71a, 99b, 170b, 179b, 182b.; 1501/39a, 70a, 99a, 108a, 124a, 129a-b, 183b.; 1502/2a, 12a, 12b, 40b, 42b, 50b, 74b, 78a, 138a, 152b, 193a.; 1503/5b, 20b, 65b, 72b, 103b, 150a, 167b, 174a, 177b, 183a, 189a.; 1504/39b, 42a.

yıldır evli olduğu eşi Aişe'ye, altı aydan beri kendisine itaat etmeyip babasının evinde kalması sebebiyle dava açmıştır.⁸³⁷ H. 1309 (M. 1892) tarihli benzer bir davada, Kanboz (İslahiye-Selamet) köyünden Karaosmanoğlu Hasan, 13 aydır evli olduğu Ğotoz (Pekmezli) köyünden Fatuli'den, hukuk-ı zevciyete itaatsizliği sebebiyle davacı olmuştur. Fatuli ise, eşinin bazen babasına küfretmesi sebebiyle itaat etmediğini beyan etse de, eşine itaate tenbih olunmuştur.⁸³⁸ Aynı anda iki kadınla evli olan Umma (Ortapazar) köyünden Mahmud adlı şahsın, itaatsizlikleri ve kendileri için tahsis ettiği eve gelmemeleri sebebiyle her iki eşinden de muzdarip olması dikkat çekmektedir.⁸³⁹

Rize'de, eşler arasındaki anlaşmazlıkların bazen tarafların her ikisinden de kaynaklandığını söylemek mümkündür. Mesela Singaz (Tepebaşı) köyünden Aişe Hatun, nafaka ihtiyacını karşılamadığı gibi sürekli kötü muamelede bulunması sebebiyle zevci Delimustafaoğlu Ömer'den, Ömer ise kendisine itaat etmediği ve izni olmaksızın namahrem kimselerin hanelerine gittiği için zevcesi Aişe'den şikâyetçi olmuştur. Neticede Aişe zevcine itaat edeceğini, Ömer ise zevcesine iyi muamelede bulunacağını taahhüt etmiştir.⁸⁴⁰ Bu gibi durumlarda, taraflardan kefil talep edilerek eşler arasında sağlanan anlaşmanın teminat altına alındığını da belirtmek gerekir.

İncelediğimiz yıllarda nefsinin zevcine teslim ve muamele-i zevciyete itaat etmeyen,⁸⁴¹ eşiyle aralarındaki nikâhı inkâr edip⁸⁴² başkasıyla evli olduğu iddiasında bulunan,⁸⁴³ daha da önemlisi nikâhlı olduğu halde başka biriyle evlilik gerçekleştiren kadınların varlığı,⁸⁴⁴ muhtemelen aile içerisinde önemli anlaşmazlıkların yaşanmasını da kaçınılmaz hale getirmiştir. Romanoş (Hayrat) Mahallesinden Ulviye'nin, H. 1293 (M. 1876)'da İksenit (Kambursırt) Mahallesinden Kaçaranoğlu Ali ile kendi rızasıyla

⁸³⁷ R.Ş.S.; 1499/112b.

⁸³⁸ R.Ş.S.; 1501/70a.

⁸³⁹ R.Ş.S.; 1493/67b.

⁸⁴⁰ R.Ş.S.; 1495/4a.

⁸⁴¹ R.Ş.S.; 1490/23a.; 1491/56b, 132b.; 1495/28a, 92a.; 1497/14b.; 1498/154a.; 1499/20b, 83b.; 1500/2a, 24a, 71a, 93b, 126b.; 1501/74b.

⁸⁴² R.Ş.S.; 1491/56b, 132b.; 1495/92a.; 1497/56a-b.; 1498/23b.; 1499/11a-b, 127a-b.; 1501/129a-b, 195b.

⁸⁴³ R.Ş.S.; 1502/100a-b.; 1503/4a-b, 103b, 203a, 210b.

⁸⁴⁴ R.Ş.S.; 1497/56a-b.; 1498/23b.; 1499/11a-b, 127a-b.; 1501/195b.; 1503/41b-42b.

evlendiği halde, evliliklerinin üzerinden 2 yıl geçmesine rağmen, nefsinin zevcine teslimden imtina etmesi,⁸⁴⁵ bu nev'i anlaşmazlıklara emsâl teşkil etmektedir.

Öte yandan eşiyile boşandıklarını ileri süren veya birtakım iddialarla eşinden ayrılmanın yollarını arayan kadınlara da rastlanmaktadır.⁸⁴⁶ H. 1286 (M. 1869) tarihli bir kayda göre, Fatıma adlı kadın, 6 yıldır evli olduğu eşi Temel Çavuş'a nefsinin teslimden imtina ettiği gibi eşiyile süt yoluyla akraba olduklarını ileri sürerek aralarındaki nikâhın feshedilmesini talep eder. Ancak bu iddiasını isbatlayamaması üzerine, eşine itaat etmesine karar verilir.⁸⁴⁷ Bu gibi meselelerin mahkemeye intikal etmesiyle eşler arasındaki anlaşmazlıkların çözümü yoluna gidilse de, söz konusu evliliklerin sağlıklı bir şekilde devam edip etmediği pek bilinmemektedir.

b. Ailenin Diğer Fertleri ve Akrabalarla İlişkiler

Rize'de, ailenin diğer fertleri ve akrabalarla ilişkilere dair mahkemeye intikal eden çeşitli anlaşmazlıkların, umumiyetle erkeğin eşiyile kendi ailesi veya akrabasından şahıslar arasında yaşandığı söylenebilir.⁸⁴⁸ Bunlar içerisinde, özellikle eşinin erkek kardeşi, annesi veya babasından kötü muamele gören kadınlarla ilgili kayıtlar dikkat çekmektedir. Bu durumdaki bazı kadınlar, daha önce de ifade edildiği gibi, hukukî yollara başvurarak hak talebinde bulunmuşlardır. Misal olarak, Sıkrık (Azaklıhoca) köyünden Âkile adlı kadın, demir bir aletle haksız yere kendisine vurduğu için, H. 1276 (M. 1860) yılında eşinin erkek kardeşinden davacı olur. Ancak arabulucular vasıtasıyla taraflar arasında anlaşma sağlanır.⁸⁴⁹ Benzer bir şekilde Hediye adlı kız, değnekle koluna darb ettiği iddiasıyla kayınpederinden,⁸⁵⁰ Hurtoz (Fener) Mahallesinden Fatıma ise, eliyle kendisine vurduğu iddiasıyla eşinin erkek kardeşinden şikâyetçi olmuşsa da,⁸⁵¹ iddialarının asılsız olduğu anlaşılmıştır. Hediye ve Fatıma'nın, eşlerinin ailesinden bazı şahıslar hakkında asılsız olmakla birlikte bu tür iddialarda bulunmaları, aralarında bir anlaşmazlığın söz konusu olduğunu düşündürmektedir.

⁸⁴⁵ R.Ş.S.; 1499/20b.

⁸⁴⁶ R.Ş.S.; 1493/128a-b.; 1495/28a.; 1501/39a, 124a.; 1502/2a.

⁸⁴⁷ R.Ş.S.; 1495/28a.

⁸⁴⁸ R.Ş.S.; 1489/34a.; 1491/120b.; 1493/113a.; 1495/20a, 79b, 115a.; 1500/47b.

⁸⁴⁹ R.Ş.S.; 1489/34a.

⁸⁵⁰ R.Ş.S.; 1493/113a.

⁸⁵¹ R.Ş.S.; 1495/115a.

Rize’de, eşlerinin ailesinden kötü muamele gören bazı kadınların, mahkemeye başvurmamakla birlikte bu duruma sessiz kalmadıklarına şahit olunmaktadır. Buna göre, Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesinden eşi Şahinoğlu Mehmed tarafından diğer hanımıyla aynı evde oturmaya mecbur bırakılan, eşinin diğer zevcesi ve kayınvalidesinden kötü muamele gören Müzeyyen isimli kadın, evini terk ederek annesinin evinde kalmaya başlamıştır. Mehmed’in, kendisine itaat etmediği gerekçesiyle H. 1287 (M. 1870) yılında zevcesi Müzeyyen’den davacı olması üzerine durum mahkemeye intikal etmiş, ancak mahkemenin kararı Müzeyyen’in lehinde olmuştur.⁸⁵²

Araştırmamıza konu olan yıllarda, kadınların akrabadan olmakla birlikte kendilerine namahrem olan şahıslarla bir arada yaşamalarının, bazı olumsuzluklara yol açtığı da bir gerçektir. H. 1277 (M. 1860) tarihli dava kaydına göre, Hamzabey Romanoş (Hamzabey) Mahallesinden Süleyman’ın vefatı üzerine, zevcesi Zeyneb aynı mahalleden Sarihasanoğlu Ahmed’le evlenip vefat eden eşinin evine yerleşmiştir. Ancak aynı evde müteveffâ eşinin diğer zevcesiyle kızlarının ikamet etmesi ve Ahmed’in kendilerine namahrem olması sebebiyle durum mahkemeye intikal edince, Ahmed’in evden ihrâcına karar verilmiştir.⁸⁵³ H. 1282 (M. 1865) yılına ait bir diğer davaya göre, Varotlar (Köşklü) köyünden Nasbiye Hatun, eşinin, üvey babası Rakıcioğlu Salih’in kendisine karşı gayr-i ahlâkî davranışına şahit olduğu halde sükût ettiği ve kendisini namahremden muhafaza etmediği iddiasıyla zevci Rakıcioğlu Osman’dan davacı olur. Neticede Osman’ın, zevcesini namahrem bulunmadığı bir mahalde iskân etmeyi taahhüdüyle aralarında anlaşma sağlanır.⁸⁵⁴

Rize’de, ailenin erkek üyeleri arasında yaşanan bazı olumsuzlukları da kayıtlardan tesbit etmek mümkündür.⁸⁵⁵ Suç teşkil ettiğini ifade edebileceğimiz bu durumlar arasında, özellikle Ğoloz (Kendirli) köyünden Bağdatlıoğlu Ali’nin, H. 1273 (M. 1856)’da camiden evine giderken yeğeni Yusuf tarafından haksız yere tüfenkle öldürülmesi,⁸⁵⁶ aynı şekilde Zancel (Büyüktaşhane) Mahallesinden Karahasanoğlu

⁸⁵² R.Ş.S.; 1495/79b.

⁸⁵³ R.Ş.S.; 1489/94a.

⁸⁵⁴ R.Ş.S.; 1491/120b.

⁸⁵⁵ R.Ş.S.; 1487/52b-53a.; 1490/80a-b.; 1491/120a.; 1495/75a.

⁸⁵⁶ R.Ş.S.; 1487/52b-53a.

Mustafa'nın, li-eb (baba bir) erkek kardeşi Receb tarafından katledilmesi dikkat çekmektedir.⁸⁵⁷

Aile içi ilişkilere dair üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, ebeveyn çocuk ilişkisidir. Bu hususla ilgili olarak, bazı babaların kız evlâtlarına nazaran erkek evlâtlarını kayırdıkları, henüz hayattayken sahip oldukları menkul ve gayr-i menkullerinin bir kısmını veya tamamını erkek evlâtlarına hibe ettikleri müşahede edilmektedir.⁸⁵⁸ Söz gelimi Vonit (Atmeydanı) Mahallesinden iki kız bir erkek çocuk sahibi olan Süleyman adlı şahıs, H. 1274 (M. 1857) yılında üzerindeki elbiseden başka bütün gayr-i menkul ve eşyasını oğlu Mehmed'e hibe etmiştir.⁸⁵⁹ Böyle bir durum, kardeşler arasında birtakım anlaşmazlıkların yaşanmasını da beraberinde getirmektedir. Keza H. 1285 (M. 1868) yılına ait mahkeme kaydına göre, Kanboz (Islahiye-Selamet) köyünden Eyüboğlu Memiş, bir kızı bir oğlu olduğu halde, gayr-i menkullerinin yanı sıra bir kısım eşyasını hayattayken sağır oğlu Mehmed'e hibe eder. Vefatının ardından kızı Hadice, söz konusu emlak ve eşyayı Mehmed'in vasisinin fuzuli zabt ettiği iddiasıyla hisse talebinde bulunsa da, bu talebinden men edilir.⁸⁶⁰

İncelediğimiz yıllarda aile fertleri ve akrabalar arasında müsbet ilişkilerin yaşandığı da bir gerçektir. Ancak bu nev'i ilişkileri, genellikle menfi durum ve anlaşmazlıklara konu olan mahkeme kayıtlarından tesbit etmek pek de imkân dâhilinde değildir.

2. Komşuluk İlişkileri

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Rize ailesinin komşuluk ilişkileriyle ilgili şer'iyeye sicillerinde sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunlar içerisinde, özellikle komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesinde aile reislerinin mahremiyet konusunda göstermiş oldukları hassasiyet dikkate değer bir husustur.⁸⁶¹ Konuyla ilgili H. 1287 (M. 1870) yılına ait mahkeme kaydına göre, Liparit (Yalıköy) köyünden Morioğlu Hüseyin Reis, komşusu Hüseyin'in evine gitmek için kullandığı yoldan geçişi

⁸⁵⁷ R.Ş.S.; 1490/80a-b.

⁸⁵⁸ R.Ş.S.; 1487/36b.; 1488/39b-40a.; 1489/49a-b, 139b.; 1490/9b.; 1493/84a.

⁸⁵⁹ R.Ş.S.; 1489/139b.

⁸⁶⁰ R.Ş.S.; 1493/84a.

⁸⁶¹ R.Ş.S.; 1495/24a-b, 56b, 64b.

esnasında, kendi evinin kadınlara mahsus mahalli olan aşhanesi görüldüğünden, mahkemeye müracaat ederek komşusundan davacı olur. Morioğlu Hüseyin'in talebi üzerine, komşusu Hüseyin kullandığı yolu evin aşhane kısmı görünmeyecek şekilde duvar ve perdeyle kapatmadıkça, yoldan mürûr u ubûr etmeyeceği (gelip gitmeyeceği) taahhüdünde bulunur.⁸⁶² Aynı yıla ait bir diğer dava kaydına göre, Vonit (Atmeydanı) Mahallesinden Güzoğlu Molla Ahmed, gayr-i müslim komşusu Kazgancıoğlu Karakaş'ın, kendi arsası üzerinde inşa ettiği hanesinden evinin aşhane bölümü görünmese de aşhanenin avlu kısmı görüldüğü için komşusunu dava eder. Karakaş ise, komşusunun bu iddiasını inkâr eder. Ehl-i vukufun söz konusu mahalli muayenesi ve Karakaş'ın evinin pencerelerinden avlunun görüldüğünü bildirmesi üzerine, Molla Ahmed'in verdiği taşlarla Karakaş'ın avluyu görmeyecek şekilde duvar inşa etmesine karar verilir.⁸⁶³

Rize'de sadece aile mahremiyetinin ihlali hususuna değil, komşunun evine, tarlasına veya bahçesine verilecek herhangi bir zarara da müsamaha edilmediği görülmektedir.⁸⁶⁴ Bu konuda yaşanan anlaşmazlıkların, daha ziyade kapı komşusu veya sınır komşusu diye ifade edebileceğimiz aileler arasında cereyan ettiği söylenebilir. Konuyla ilgili sicillerde yer alan kayıtlardan birine göre, Kankalanoz (Yağlıtaş) Mahallesinden Sükasoğlu Yusuf Ağa, bahçesinin bitişiğinde arazisi olan Kotiloğlu Ali'nin, araziyi ev arsası yapmak için kazdığı sırada bahçesine zarar verdiği iddiasıyla H. 1276 (M. 1860)'ta komşusundan davacı olur. Kotiloğlu Ali'nin arazisini komşusunun sınırını ihlal etmeden kazmasına karar verilerek aralarında anlaşma sağlanır.⁸⁶⁵ H. 1278 (M. 1861) yılına ait dava kaydına göre ise, Hayroğlu Hüseyin'in, kendi tarlasında inşa ettiği evin saçağını komşusu Koçahmedoğlu Mahmud Reis'in tarlasına uzatması ve saçaktan akan suların komşusunun tarlasına zarar vermesi üzerine, Hüseyin zararın giderilmesi konusunda tenbih olunur.⁸⁶⁶

Yukarıda zikredilen dava kayıtlarında da görüldüğü üzere, komşuluk ilişkilerine dair sicillere yansıyan olumsuz hadiselerin, umumiyetle arazi, yol ve su

⁸⁶² R.Ş.S.; 1495/56b.

⁸⁶³ R.Ş.S.; 1495/64b.

⁸⁶⁴ R.Ş.S.; 1489/21b, 40a, 47b, 112a.; 1490/17a, 65b .; 1502/54a.

⁸⁶⁵ R.Ş.S.; 1489/40a.

⁸⁶⁶ R.Ş.S.; 1490/17a.

anlaşmazlıklarından kaynaklandığı müşahede edilmektedir. Bunun yanı sıra aynı mahalle ve köyde yaşayan komşu durumundaki şahıslar arasında, dövme, yaralama, malına zarar verme, küfretme, katletme gibi suç teşkil eden olayların yaşandığı da vâkidir.⁸⁶⁷ Ancak 50 yıl gibi uzun bir sürede, mahkemeye intikal eden bu gibi davaların önemli bir yekûnu oluşturmaması, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların genellikle sulhla neticelenmesi, komşuluk ilişkilerinde hoşgörü anlayışının hâkim olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Bunun yanı sıra komşusu için şahitlikte bulunma, vekil olma, vasi ve kayyım tayin edilme, komşusuna kefil olma, cami ihtiyacı durumunda mahalleli olarak ortak hareket etme, Rize’de komşular arasındaki müsbet ilişkilere verilebilecek örnekler arasındadır.

İncelediğimiz dönemde ailenin komşuluk ilişkileriyle ilgili ele alınabilecek hususlardan biri de, şüf’a hakkıdır. Şüf’a, satın alınmış bir gayr-i menkulü, müşterisine mal olduğu bedel karşılığında alıp mülkiyetini elde etme hakkı olarak tarif edilebilir. Başka bir ifadeyle şefi‘ yani şüf’a hakkı sahibine, bir gayr-i menkule müşterinin aldığı şartlarla alıcı olma imkânı veren bir haktır. Satım akdine konu olan bir mülke bitişik komşu olmak, bu hakkı ortaya çıkaran durumlar arasındadır.⁸⁶⁸ Bununla ilgili olarak Rize’de bazı şahısların mülklerini farklı mahallede ikamet eden birine satmaları durumunda, komşusunun mahkemeye müracaat ederek şüf’a hakkı talebinde bulunduğu görülmektedir.⁸⁶⁹ Misal olarak Apancene (Esendere-Fındıklı) köyünden Hacıosmanoğlu Mustafa, H. 1273 (M. 1857) yılında vekâlet yoluyla mahkemeye başvurarak, kendisinin ihtiyacı olduğu halde, komşusu Ahmed’in arazisini 400 kuruşa Kapnes (Dağdibi) köyünden Hutalioğlu Hasan’a sattığını beyan eder. Mustafa’nın talebi üzerine, 400 kuruş karşılığında tarlanın kendisine verilmesine hükmedilir.⁸⁷⁰ Benzer bir kayda göre, Mirakaloz (Hamidiye) köyünden İslâmoğlu Abdülaziz, tasarrufunda bulunan tarlasını, Veyla (Veliköy) köyünden iki şahsa ferâğ eder. Abdülaziz’in sınır komşusu Kopuzoğlu

⁸⁶⁷ R.Ş.S.; 1487/16b, 52b-53a, 74a, 79a.; 1488/13b, 43b, 44b, 82a-b, 86b, 108b, 113b.; 1489/19a, 33a, 55b, 71a, 121a, 121b.; 1490/5a, 10b, 25a, 77b, 80a.; 1491/50a, 112b, 127a, 132b.; 1492/43a, 61a, 94b, 106b, 118a, 123a-b.; 1493/15b, 57b, 93b, 122b, 149b.; 1495/48a, 120a.; 1497/10a.; 1503/65b.; 1504/27a.

⁸⁶⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Şüf’a”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 248-249.

⁸⁶⁹ R.Ş.S.; 1487/78a, 80a.; 1488/63b.; 1491/22b-23a.; 1495/27a.

⁸⁷⁰ R.Ş.S.; 1487/80a.

Hurşid, H. 1280 (M. 1863)'te mahkemeye müracaat ederek, tarlaya muhtaç ve talip olduğu halde, Abdülaziz'in tarlayı başka köyden şahıslara ferâğ ettiği iddiasında bulunur. Söz konusu arazinin bedeli karşılığında kendisine verilmesini talep eder. Ancak tarlanın ferâğı esnasında hak talebinde bulunmaması sebebiyle bu talebinden men edilir.⁸⁷¹

D. AİLENİN SOSYAL HAREKETLİLİĞİ

Ailenin sosyal hareketliliği ifadesiyle, Rize ailesinin kısa veya uzun sürelerle gerçekleştirdiği seyahat ve mekân değişiklikleri kastedilmektedir. Konuyla ilgili olarak, tereke kayıtları başta olmak üzere muhtelif dava kayıtlarından elde edilen tesbitlerden hareketle, öncelikle Rize'de aile fertlerinin M. 1850-1900 yılları arasında Rize dışına gerçekleştirdikleri seyahatler sebepleriyle birlikte ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından Rize'nin farklı köy ve mahalleleri arasında yapılan mekân değişiklikleri ile muhtelif sebeplerle dışarıdan Rize'ye gerçekleşen seyahatler üzerinde durulacaktır.

1. Rize Dışına Seyahat Edenler

Rize dışına seyahat eden aile fertlerini, gittikleri yerler ve gidiş sebepleri açısından farklı başlıklar altında ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

a. Gidilen Yerler ve Gidiş Sebepleri

aa. Çalışma Amaçlı Seyahat

Araştırmamıza konu olan yıllarda, çalışmak amacıyla Rize dışına yapılan seyahatlerin, kayıtlarda önemli bir yekûna ulaştığını söylemek mümkündür. Rize'de bu amaçla gidilen yerlerin başında İstanbul gelmektedir. Bunun yanı sıra Ankara vilayetine bağlı Tabanlı nahiyesi, Hudâvendigâr vilayetinin Bursa sancağı ile Atranos (Orhaneli) kazası, İzmir sancağı, Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz/Ege Adaları) vilayetinin Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) kazası, Nefs-i Burgaz kazası, İzmit sancağına bağlı Adapazarı ve Sakarya kazaları, Kocaeli sancağına bağlı Karasu kazası, Bitlis vilayeti, Nefs-i Canik sancağı, Canik sancağına bağlı Bafra kazası, Amasya sancağının Havza kazası, Lazistan

⁸⁷¹ R.Ş.S.; 1491/22b-23a.

sancağının Livane (Artvin) kazası, Samsun ve Sinop sancakları, çalışmak için gidilen yerler arasındadır.

Öte yandan Rusya ile günümüzde Türkiye sınırları dışında yer alan Mekke, Bağdat, Kıbrıs, Mısır, Trablusgarp, Musul, Batum, Kırım'ın Kefe kazası, Tuna vilayetine bağlı Varna ve Vidin sancaklarıyla İsakçı, Balçık, Köstence ve Maçın kazaları da, aynı maksatla seyahat edilen yerlerdendir.

Konuyla ilgili kayıtların önemli bir kısmında, çalışmak amacıyla Rize dışına seyahat eden şahısların meslekleri hakkında, sadece ticaretle uğraştıkları bilgisine yer verilmiştir. Bazı kayıtlardan ise, meslekleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün görünmektedir. Buna göre tütüncü, mağazacı, kayıkçı, tahtacı, kahveci, hızarıcı, hancı, saatçi, fırıncı, bağcı, madenci, bahçıvan, rençber, sefine reisi, sandal reisi, kaptan, mellah (gemici) ve amele, mesleği tesbit edilebilenler arasındadır. Gittiği yerde söz konusu meslekleri icra edenlerin yanı sıra, Rize dışında çeşitli idarî, ilmî ve adlî vazifelere getirilen şahıslara da rastlanmaktadır.⁸⁷² Aslen Vane (İlica) köyünden olup Havâss-ı Refî'a (Eyüp) kadısı iken vefat eden Hayroğlu Ömer Lütfi Efendi,⁸⁷³ Mekke-i Mükerrerme nâib-i esbakı Hacıabdiağazâde Hacı Mehmed Salim Efendi,⁸⁷⁴ İstanbul'da Hasanpaşa Medresesi'nde sakin dersiâm⁸⁷⁵ hocalarından Rizeli Ömerdayızâde Ömer Lütfi Efendi,⁸⁷⁶ Hudâvendigâr vilayeti Atranos (Orhaneli) kazası kâim-i makamlığında bulunan Babik (Tophane) Mahallesinden Hordoloşzâde İbrahim Efendi,⁸⁷⁷ misal olarak zikredilebilir.

⁸⁷² R.Ş.S.; 1488/111a.; 1490/62b.; 1492/42a-b.; 1499/65b.; 1500/8b, 41b, 63a, 85b, 152a-b.; 1501/13b, 25b, 145b, 165b, 168b, 184a.; 1502/9a, 65a, 94b, 112b, 119a.; 1503/78a, 163b.; 1504/29a-b.

⁸⁷³ R.Ş.S.; 1502/9a.

⁸⁷⁴ R.Ş.S.; 1503/78a.

⁸⁷⁵ Dersiâm unvanı medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip olan müderrisler için kullanılırdı. Dersiâmlar cami derslerini genellikle sabah ve öğle namazları arasında verirler, halka açık olan bu derslere her kesimden insan katılabilirdi. Dersiâm olabilmek için medreseden mezun olup icâzet almanın yanı sıra, ayrıca bir imtihana daha girmek gerekirdi. XIX. yüzyılım ikinci yarısında yeni kuralların getirildiği dersiâmlık imtihanları, ders vekilinin başkanlığında, tanınmış ulemadan oluşan bir heyet tarafından yapılmaktaydı. **Bkz.** Mehmet İpşirli, "Dersiâm", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 185-186.

⁸⁷⁶ R.Ş.S.; 1500/62b-63a.

⁸⁷⁷ R.Ş.S.; 1504/29a-b.

Rize’de, çalışmak için memleketinden uzağa giden erkeklerin medenî durumlarıyla ilgili olarak, genellikle evli olduklarını söylemek mümkündür.⁸⁷⁸ Bunun yanı sıra bekâr⁸⁷⁹ ve dul⁸⁸⁰ olanlar da vardır. Bazı kayıtlardan, aynı aileden birden fazla erkeğin çalışma maksadıyla Rize dışına gittiği tesbit edilmektedir. H. 1287 (M. 1870) tarihli dava kaydından, Setoz (Kıbledağı) köyünden üç erkek kardeşin, Kasımpaşa’da kayıkçı oldukları anlaşılmaktadır.⁸⁸¹ H. 1288 (M. 1871) tarihli başka bir kayda göre, Yavlakoz (Demirciler) köyünden olup ticaret için Sinop sancağına giden Küçükalioğlu Osman’ın oğullarından birinin kendi yanında olduğu görülmektedir.⁸⁸²

Rize’de, memleketinden uzakta çalışan erkeklerin gittikleri yerde ne kadar kaldıklarına dair kesin bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, bazı kayıtlardan söz konusu seyahatlerin kısa süreli olduğu anlaşılmaktadır. Mesela H. 1276 (M. 1859) yılına ait bir kayıta, Kale Mahallesinden Zerdecioğlu Hacı Ömer Kapudan’ın, ticaret için gittiği İstanbul’da geçici olarak ikamet ettiği bilgisine yer verilmiştir.⁸⁸³ Öte yandan gittiği yere eşini de beraberinde götürerek veya gittiği yerde vefat eden erkeklerin varlığı, bazı seyahatlerin daha uzun süreli olduğu fikrini uyandırmaktadır. H. 1275 (M. 1859) yılında mahkemeye intikal eden bir davaya göre, Mirakaloz (Hamidiye) köyünden Perkamlıoğlu İbrahim adlı şahıs, ticaret için Samsun sancağına gitmiş ve oraya yerleşmiştir. İbrahim’in Samsun’da vefatı sırasında, zevcesi Havva da yanında bulunmaktadır.⁸⁸⁴

ab. İlim Tahsili Amaçlı Seyahat

İncelediğimiz yıllarda ilim tahsil etmek için Rize dışına seyahat edenlerle ilgili olarak, sicillerde yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, bu amaçla gidilen yerler arasında

⁸⁷⁸ R.Ş.S.; 1487/14a.; 1488/116b, 122b.; 1490/57a, 69a, 79b-80a.; 1491/115a.; 1492/9b, 47a, 92a-b, 125b-126b.; 1493/25b.; 1495/15b, 45a-b, 45b-46a, 67b, 93b.; 1496/10a-b, 51a-b, 80a, 83b, 118b.; 1497/56b, 94b, 96b.; 1498/73a.; 1499/16b, 72a, 156a-b, 173b.; 1500/17a, 24a, 96b, 142a, 144b, 152a-b.; 1502/8a, 18b, 37b, 41b, 52b, 94b, 100b, 109b, 112b, 118a, 119a, 157a, 181b, 199b.; 1504/29a-b.

⁸⁷⁹ R.Ş.S.; 1487/38b, 40a.; 1490/42b, 62b, 75b, 89a-b.; 1491/115b, 117a-b, 135b, 137a.; 1492/109a-b.; 1493/127a-b.; 1495/85a-b.; 1496/6a-b.; 1497/14b, 53a, 97b.; 1502/48a, 72a, 117b.

⁸⁸⁰ R.Ş.S.; 1497/45a, 100b.

⁸⁸¹ R.Ş.S.; 1495/74a-b.

⁸⁸² R.Ş.S.; 1496/51a-b.

⁸⁸³ R.Ş.S.; 1489/22a.

⁸⁸⁴ R.Ş.S.; 1488/116b.

özelikle bir ilim merkezi olan İstanbul'un tercih edildiği görülmektedir.⁸⁸⁵ Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Süleymaniye civarında bulunan Divoğlu Medresesi,⁸⁸⁶ Sultan Mehmed Han Camii (Fatih Camii) yakınındaki Tophane,⁸⁸⁷ Çifte Ayak Kurşunlu⁸⁸⁸ ve Baş Tetimme Medreseleri,⁸⁸⁹ yine aynı caminin civarında yer alan Dülgerzâde Medresesi⁸⁹⁰ ve Sultan Bayezid civarındaki Hasan Paşa Medresesi,⁸⁹¹ Rizeli talebelerin İstanbul'da ilim tahsil ettikleri medreselerdendir. İzmit⁸⁹² ve Trabzon sancaklarıyla⁸⁹³ İznik kazası da,⁸⁹⁴ İstanbul'un hâricinde ilim tahsili için gidilen yerler arasındadır.

Rize'de ilim tahsili için memleketinden başka bir yere giden erkeklerin, gittikleri yerde ne kadar kaldıkları ve bu süre zarfında nasıl bir eğitim aldıklarına dair, kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece H. 1299 (M. 1882) tarihli bir kayıttan, İstanbul'un Fatih semtindeki Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi'nde sakin olan talebe-i ulûmdan Rizeli Yakub Efendi'nin, eğitimi sırasında aynı semtte yer alan Sultan Selim Han Camii (Yavuz Selim Camii) yakınındaki Abdülmecid Han türbesinin cüzhanlık⁸⁹⁵ ciheti vazifesini vekâleten ifa ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁹⁶ Ayrıca ilim tahsili için Rize dışına giden erkekler arasında, gittiği yerde vefat edenlerin bulunduğunu da ifade etmek gerekir.⁸⁹⁷

ac. Askerlik Hizmeti İçin Seyahat

Askerlik hizmetinin ifa edilmesi, Rize'de erkeklerin memleketleri dışına gitmelerinde etkili olan sebeplerden biridir. Kayıtlarda yer aldığı nisbette, İstanbul başta

⁸⁸⁵ R.Ş.S.; 1489/112a.; 1497/22a-b, 25a, 78a.; 1498/15a, 138b.; 1499/142b, 156a, 180a.; 1500/142a, 145a, 152b.; 1503/136a.

⁸⁸⁶ R.Ş.S.; 1489/112a.

⁸⁸⁷ R.Ş.S.; 1497/22a-b, 78a.

⁸⁸⁸ R.Ş.S.; 1499/142b.

⁸⁸⁹ R.Ş.S.; 1503/135b.

⁸⁹⁰ R.Ş.S.; 1497/25a.

⁸⁹¹ R.Ş.S.; 1498/138b.

⁸⁹² R.Ş.S.; 1497/25a.

⁸⁹³ R.Ş.S.; 1499/156a.

⁸⁹⁴ R.Ş.S.; 1490/90b.

⁸⁹⁵ Cüzhan, namazlardan önce Kur'ân-ı Kerîm'den birer cüz okumak vazifesiyle mükellef olan cami hizmetlilerine denir. Cüzhanlık ciheti ise, bu vazifeyi ifa edenlere vazifeleri karşılığında bağlanan maaş için kullanılır. **Bkz.** Pakalın, **age**, I, 318.

⁸⁹⁶ R.Ş.S.; 1499/142b.

⁸⁹⁷ R.Ş.S.; 1490/90b.; 1497/22a-b, 25a, 78a.

olmak üzere,⁸⁹⁸ Edirne vilayetinin Mustafapaşa (Cısr-i Mustafapaşa) kazası,⁸⁹⁹ Cezîre-i Girid,⁹⁰⁰ Erzurum,⁹⁰¹ Tuna vilayetinin İsakçı ve Silistre kazaları,⁹⁰² Selanik,⁹⁰³ Hicaz vilayetinin Cidde sancağı,⁹⁰⁴ Yemen vilayetine bağlı Hudeyde sancağı,⁹⁰⁵ Basra,⁹⁰⁶ Tunus⁹⁰⁷ ve Trablusgarp,⁹⁰⁸ bu hizmetin ifası sırasında gidilen yerler arasındadır. Bazı kayıtlarda ise, askerlik hizmeti için Rize dışına giden şahıslara rastlanmakla birlikte, gittikleri yerle ilgili herhangi bir bilgi tesbit edilememiştir.⁹⁰⁹

Rize’de, memleketinden uzakta askerlik hizmetinde bulunan bazı şahısların, gittiği yerde veya memleketine dönüşü esnasında vefat ettiği görülmektedir.⁹¹⁰ Ancak bu konuda bazı yanlış anlamaların yaşandığını da ifade etmek gerekir. Söz gelimi Raşot (Çeşmeli-Karaağaç) köyünden Çukuloğlu İsmail’in, askerdeyken vefat ettiğine dair kaptan-ı deryadan vârid olan emirnâme⁹¹¹ üzerine, H. 1276 (M. 1859) yılında ailesinin talebiyle terekesi tahrir edilir. Aradan dört yıl gibi uzun bir süre geçtikten sonra, İsmail’in hayatta olduğu anlaşılır.⁹¹² Aynı şekilde Harvel (Güzelköy) köyünden Araboğlu Hasan’ın ailesi, H. 1276 (M. 1860) yılında mahkemeye gelerek, Hasan’ın vefat ettiği beyanında bulunur. Talepleri üzerine terekenin taksimi gerçekleştirilse de, çok geçmeden Hasan’ın askerde ve hayatta olduğu anlaşılınca tereke tahriri iptal edilir.⁹¹³

⁸⁹⁸ R.Ş.S.; 1492/5b.; 1495/77b.; 1497/10a, 13a, 41a, 56a, 99b.; 1498/79a, 138b, 146b, 167b.; 1499/79b.; 1500/121a, 152b.; 1502/65a, 109b.; 1503/136a, 136b.; 1504/62b.

⁸⁹⁹ R.Ş.S.; 1502/111a.

⁹⁰⁰ R.Ş.S.; 1497/13a.

⁹⁰¹ R.Ş.S.; 1499/164b.; 1502/69b.

⁹⁰² R.Ş.S.; 1487/60b.; 1499/153b-154a.

⁹⁰³ R.Ş.S.; 1500/25b.

⁹⁰⁴ R.Ş.S.; 1488/50a.

⁹⁰⁵ R.Ş.S.; 1501/20a.

⁹⁰⁶ R.Ş.S.; 1495/57a-b.

⁹⁰⁷ R.Ş.S.; 1487/62a.

⁹⁰⁸ R.Ş.S.; 1502/88b, 92a.

⁹⁰⁹ R.Ş.S.; 1488/126b, 128b.; 1489/6b, 61a.; 1492/5b.; 1497/22b, 39b.; 1499/117a, 117a-b.; 1501/20b, 23a.

⁹¹⁰ R.Ş.S.; 1487/60b.; 1488/50a.; 1489/73a.; 1492/5b.; 1495/57a-b, 77b.; 1497/13a, 22b, 39b, 41a, 56a, 99b.; 1498/70a, 79a, 138b, 146b.; 1499/76a, 79b, 102a, 117a, 117a-b, 153b-154a, 164b.; 1500/20a, 20b, 23a, 25b, 121a.; 1502/18b, 69b, 88b, 92a, 109b, 111a.; 1504/62b.

⁹¹¹ Emirnâme, Osmanlı diplomatiğinde şeyhülislamlık, sadrazamlık gibi yüksek rütbe sahibi makamlardan vali ve mutasarrıflara, diğer askerî ve mülkî erkâna yazılan yazılara denir. **Bkz.** Yılmaz Kurt-Muhammed Ceyhan, **Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatiği**, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s.72.

⁹¹² R.Ş.S.; 1488/128b.

⁹¹³ R.Ş.S.; 1489/61a.

ad. Geçici Olarak Seyahat

Araştırmamıza konu olan yıllarda Rize dışına yapılan bazı seyahatler için, kayıtlarda “*misafiren*” veya “*misafireten*” gibi ifadelerin yer alması,⁹¹⁴ bu seyahatlerin uzun vadeli olmayıp belli bir süreliğine gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu şekilde gidilen yerler içerisinde, İstanbul’un ilk sırayı aldığı söylenebilir.⁹¹⁵ Bunun yanı sıra Bursa sancağının Timurtaş Mahallesi,⁹¹⁶ Aydın vilayetine bağlı İzmir,⁹¹⁷ Kocaeli sancağının Karasu kazası,⁹¹⁸ İzmit sancağına bağlı Sapanca kazası,⁹¹⁹ Samsun sancağının Karasamsun ve Dere köyleri,⁹²⁰ Sinop sancağı,⁹²¹ Bergama kazasının Çandarlı nahiyesi,⁹²² Burgaz kazası,⁹²³ Lazistan sancağının Livane (Artvin) kazası,⁹²⁴ Tuna vilayetine bağlı Balçık, Maçın ve İsakçı kazaları,⁹²⁵ Kıbrıs adası,⁹²⁶ Trablusgarp⁹²⁷ ve Bağdat,⁹²⁸ seyahat edilen yerler arasındadır. Geçici de olsa söz konusu yerlere seyahat eden şahısların gidiş sebepleri tam olarak tesbit edilemese de, yukarıda da ifade edildiği gibi, bir kısmının çalışmak için gittiğini belirtmekte fayda vardır.⁹²⁹

Rize’de memleketi dışına seyahat eden bazı şahısların, gittikleri yerde kendilerine ait bir evde değil de tanıdıklarının yanında, han veya kahvehane gibi yerlerde kalmaları,⁹³⁰ bu seyahatlerin kısa süreli olduğunu düşündürmektedir. Konuyla ilgili H. 1275 (M. 1859) yılına ait bir dava kaydından, Yeniköy Mahallesinden

⁹¹⁴ R.Ş.S.; 1487/14a.; 1489/53a, 91a, 112a, 127b.; 1490/84b.; 1491/117a-b.; 1495/92b.; 1496/65a, 69b, 110b, 115a, 160b.; 1499/17b.; 1500/78a, 87a, 95a.

⁹¹⁵ R.Ş.S.; 1489/53a.; 1490/84b.; 1491/117a-b.; 1495/85a-b, 92b.; 1496/69b.; 1498/160b.; 1500/95a.; 1503/78a.

⁹¹⁶ R.Ş.S.; 1496/6a-b.

⁹¹⁷ R.Ş.S.; 1495/45b-46a.

⁹¹⁸ R.Ş.S.; 1488/17b-18a.

⁹¹⁹ R.Ş.S.; 1495/67b.

⁹²⁰ R.Ş.S.; 1487/14a.; 1490/75b.

⁹²¹ R.Ş.S.; 1495/93b.; 1496/51a-b.; 1500/87a.

⁹²² R.Ş.S.; 1496/65a.

⁹²³ R.Ş.S.; 1496/10a-b.

⁹²⁴ R.Ş.S.; 1496/83b.

⁹²⁵ R.Ş.S.; 1495/43b, 45a-b.; 1496/110b, 115a.

⁹²⁶ R.Ş.S.; 1493/127a-b.

⁹²⁷ R.Ş.S.; 1489/112a.

⁹²⁸ R.Ş.S.; 1492/125b-126b.

⁹²⁹ R.Ş.S.; 1488/17b-18a.; 1489/22a.; 1490/75b.; 1491/117a-b, 137a.; 1492/47a, 125b-126b.; 1493/127a-b.; 1495/45a-b, 45b-46a, 67b, 85a-b, 93b.; 1496/6a-b, 10b, 83b, 118b.

⁹³⁰ R.Ş.S.; 1487/2b.; 1488/122b.; 1491/115a.; 1495/92b.; 1496/69b.; 1498/25a.; 1499/173b.; 1500/41b, 95a, 98a.

Küçükahmedoğlu Hurşid'in, eşini Rize'de bırakarak çalışmak amacıyla İstanbul'a gittiği ve Galata'da Topal Mustafa'nın kahvesinde kaldığı anlaşılmaktadır.⁹³¹

Rize'de işlediği bir suçtan dolayı belli bir süre Trabzon başta olmak üzere, İstanbul, Erzurum ve Sinop hapisanelerinde mahpus olanların yanı sıra,⁹³² hac ibadetini yerine getirmek için Mekke ve Medine'yi ziyaret edenleri de,⁹³³ geçici olarak Rize dışına gidenler arasında zikretmek mümkündür.

ae. Yerleşme Amacıyla Seyahat

M. 1850-1900 yılları arasında gerek erkekler gerekse kadınlar tarafından Rize dışına yapılan bazı seyahatlerin, yerleşme amacına yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bununla ilgili olarak mahkeme kayıtlarından tesbit edildiği kadarıyla, aslen Rize'nin muhtelif köy ve mahallelerinden olduğu halde, Rize dışında İstanbul'un Tophane, Sultan Mehmed (Fatih) ve Kasımpaşa semtleri, Nefs-i Bursa, Bursa sancağına bağlı Yenişehir kazası, İzmit sancağının Hendek kazasıyla Sapanca nahiyesi, Sakarya ve Edremit kazaları, Samsun sancağı, Trabzon ve Erzurum vilayetleri, Mısır, Tuna vilayetinin Rusçuk, Vidin ve Varna sancaklarıyla Boğazköy, Mecidiye ve İsakçı kazalarına yerleşip buraları vatan edinen kadın ve erkeklere rastlanması,⁹³⁴ söz konusu memleketlere yerleşme amacıyla gidildiğini veya gittikten sonra yerleşildiğini göstermektedir.

Rize'de bazı kadınların farklı memlekette erkeklerle gerçekleştirdikleri evliliklerin, yerleşme amacıyla Rize dışına gitmelerinde etkili olduğu görülmektedir.⁹³⁵ Mesela Rize'nin Kaluharaf (Kiremitköy) köyünden ismi tesbit edilemeyen bir kadın, Bafra kazasının Hacı Şaban Mahallesinden Mehmed adlı şahısla evlendikten sonra, boşandıkları H. 1273 (M. 1856) yılına kadar, 16 yıl boyunca eşiyle birlikte Hacı Şaban

⁹³¹ R.Ş.S.; 1488/122b.

⁹³² R.Ş.S.; 1487/72a, 79b.; 1488/64b.; 1489/102a.; 1490/80a-b.; 1492/11a-b, 57b-58a.; 1493/149b.; 1497/10a.; 1500/87a.

⁹³³ R.Ş.S.; 1487/57a, 57b, 58a.; 1491/88b, 89a, 90a, 93a, 95b, 109a.

⁹³⁴ R.Ş.S.; 1487/6b.; 1488/6a, 37b, 38a, 116b.; 1489/34b.; 1490/62b, 89a-b, 100a.; 1491/46a, 128a.; 1492/36a-b.; 1493/101b, 124b.; 1495/77a, 117a-b.; 1496/19a, 46a-b, 116b-117a.; 1499/52a, 104b.; 1500/8b.; 1501/23b.; 1502/4a, 7b, 13a, 57a, 103a.; 1504/45b-46a.

⁹³⁵ R.Ş.S.; 1487/62a.; 1503/59a.

Mahallesinde ikamet etmiştir.⁹³⁶ Aynı durumun erkekler için de söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.⁹³⁷ Konuyla ilgili H. 1276 (M. 1859) tarihli kayda göre, Mamul (Kesmetaş) köyünden Mollaömeroğlu Ali, İzmir sancağına bağlı Foça kasabasında sakin Hadice adlı kadınla evlenerek, Foça kasabasına yerleşmiştir.⁹³⁸

Bunun yanı sıra bazı şahısların gittikleri yerde ev sahibi olmaları⁹³⁹ veya uzun bir süre ikamet etmeleri,⁹⁴⁰ memleketlerindeki gayr-i menkullerini satmaları,⁹⁴¹ eşleriyle çocuklarını da yanlarına almaları,⁹⁴² gidilen memlekete yerleşildiği fikrini güçlendirmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, Rize'nin Kuzandinoz (Kurtuluş) köyünden Karabıçakoğlu Memiş Kapudan'ın, İstanbul'a giderek H. 1270 (M. 1853) yılında vefatına kadar uzun bir müddet Kasımpaşa semtinin Küçük Piyale Mahallesinde eşi ve çocuklarıyla birlikte yaşadığı görülmektedir.⁹⁴³

af. Gidiş Sebebi Belli Olmayanlar

Araştırma sahamıza giren yıllarda, İstanbul'un yanı sıra, Bursa, Balıkesir, İzmir ve İzmit sancakları, Ankara ve Erzurum vilayetleri, Denizli'nin Akköy kazası, Samsun sancağının Bafra kazası, Tuna vilayetinin İsakçı, Balçık ve Köstence kazaları ile Rusya, Tiflis, Japonya, Basra ve Mısır'a seyahat eden bazı şahısların, bu seyahatleri hangi maksatla yaptıkları ve gittikleri yerde ne kadar kaldıklarına dair, kayıtlarda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.⁹⁴⁴ Bu şahıslar arasında kadınların da olduğunu ifade etmek gerekir. Öte yandan bazı kayıtlarda Rize dışında İstanbul, İzmir, Samsun gibi muhtelif yerlerde gayr-i menkul sahibi olan erkeklere rastlanması,⁹⁴⁵ söz konusu

⁹³⁶ R.Ş.S.; 1487/62a.

⁹³⁷ R.Ş.S.; 1489/3a.; 1491/119a.

⁹³⁸ R.Ş.S.; 1489/3a.

⁹³⁹ R.Ş.S.; 1501/61b-62a.; 1502/62a.; 1503/198a.

⁹⁴⁰ R.Ş.S.; 1487/75a.; 1488/12b.; 1489/112b-113a.; 1490/44a, 92a.; 1491/83a.; 1495/11b.; 1499/119a-b.

⁹⁴¹ R.Ş.S.; 1487/75a.; 1495/7a-b, 17b, 18a.; 1496/65a.

⁹⁴² R.Ş.S.; 1488/116b.; 1490/4b.; 1491/128a.; 1492/36a-b.; 1493/101b.; 1495/77a, 108b, 117a-b.; 1496/116b-117a.; 1503/201b.

⁹⁴³ R.Ş.S.; 1490/4a.

⁹⁴⁴ R.Ş.S.; 1487/3a, 13a, 25a-b, 61a, 70a, 75a.; 1488/25a, 80a.; 1489/73a, 100a, 110a, 126a.; 1490/42a, 90b.; 1492/61b.; 1495/4b, 17b, 18a, 69b, 126a.; 1497/10a, 12a, 32a, 48b.; 1498/25a, 43b, 141b.; 1499/31b, 38b, 85a, 89b-90a, 104b, 119a-b.; 1500/21b, 78a, 111b, 176b.; 1501/70b, 122b, 137a, 154a, 173b.; 1502/21a, 40a, 48b, 60a, 62a, 72b, 77b, 81b, 90b, 112a, 181b-182a.; 1503/9b, 38a, 54a, 80a, 92b, 115b, 116b, 194b, 201b.; 1504/26a.

⁹⁴⁵ R.Ş.S.; 1487/37b, 62b.; 1499/65b.; 1500/157a, 157b.; 1501/61b-62a, 154a.; 1502/62a, 69b, 84b, 111b, 164b, 191b.; 1503/39a, 116a-b, 198a.

yerlere muhtelif bir sebeple seyahat edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bunlar içerisinde özellikle Babik (Tophane) Mahallesinden Hacımemişpaşazâde Mehmed Ali Beyefendi ile kardeşleri Hacı Ahmed Fehmi Beyefendi ve Süleyman Mesud Paşa'yı zikretmek gerekir. Hacımemişpaşazâdelerin, Balçık kazasının Karamahmud ve Ayazma Mahallelerinde müşterek olarak malik oldukları ev, mağaza, dükkân ve handan oluşan pek çok gayr-i menkul bulunmaktadır.⁹⁴⁶

Konuyla ilgili dikkati çeken hususlardan biri de, tereke taksimine dair kayıtlarda kendisinden “*gâib ani'l-belde*” diye bahsedilen çok sayıda erkek⁹⁴⁷ ve kadın vârisin varlığıdır.⁹⁴⁸ Seyahat ettiği yer hakkında bilgi sahibi olunamayan bu erkek ve kadınları da, gidiş sebebi belli olmayanlar arasında zikretmek gerekir.

Rize’de, yaşadığı köy veya mahalleyi değiştirenlerle ilgili tesbitlere geçmeden önce, muhtelif sebeplerle Rize dışına çıkanların karşılaştığı bazı sıkıntılar üzerinde de durmak gerekir. Rize dışına seyahat eden şahısların, akrabaları veya komşuları tarafından memleketlerindeki mallarına müdahale edilmesi bunlardan biridir.⁹⁴⁹ Konuyla ilgili H. 1307 (M. 1889) tarihli kayda göre, Emineddin Mahallesinden müteveffâ Hacımusluoğlu Abdullah’ın kızları Azize ve Ümmügülsüm, İstanbul’da buldukları sırada, babalarından intikal eden araziye kendilerinin izn ü icazeti olmaksızın, Hacıgençağazâde Hacı Hâfız Mehmed Ali Efendi mesken olarak kullanılmak üzere ev inşa etmiştir.⁹⁵⁰ Keza H. 1272 (M. 1856) tarihli benzer bir dava kaydında, Mağloz (Camıdağı) köyünden Hüseyin adlı şahsın askerlik hizmetini ifa ederken, babasından intikal eden araziye kardeşi Osman’ın başkasına ferâğ ettiği görülmektedir.⁹⁵¹

Rize’de memleketi dışına giden bazı erkekler, sebebi tesbit edilememekle birlikte gittikleri yerde hapis ve sürgün cezasıyla karşılaşmışlardır.⁹⁵² Misal olarak Hurtoz (Fener) Mahallesinden Hacıosmanoğlu Memiş, H. 1269 (M. 1852) yılında

⁹⁴⁶ R.Ş.S.; 1502/62a.

⁹⁴⁷ Tereke taksimi kayıtlarında bu şekilde ifade edilen 430’un üzerinde erkeğe rastlanmaktadır.

⁹⁴⁸ R.Ş.S.; 1487/4b.; 1488/41b.; 1489/101a, 123a.; 1491/26a.; 1497/83b.; 1498/160b.; 1499/71a, 85a, 104b.; 1500/111b, 140b, 145a.; 1501/116b, 126b.; 1502/172a.; 1503/185b.; 1504/52a, 55a, 62b.

⁹⁴⁹ R.Ş.S.; 1487/2a, 37a, 46b, 50a-b.; 1490/56a.; 1493/40b, 41a.; 1497/48a.; 1500/90a.

⁹⁵⁰ R.Ş.S.; 1500/90a-b.

⁹⁵¹ R.Ş.S.; 1487/37a.

⁹⁵² R.Ş.S.; 1487/72b.; 1492/92a-b.

ticaret için gittiği Rusya’da esir alınmış, oradan Gürcü memleketine sürgün edilmiştir. Gürcistan’da sakin olduğu sırada H. 1272 (M. 1855) yılında vefat etmiştir.⁹⁵³ Bunun gibi seyahat ettiği yerde ve ailesinden uzakta vefat eden çok sayıda şahsa rastlanmaktadır.⁹⁵⁴ Ancak bu konuya farklı bir başlık altında yer verilecektir.

İncelediğimiz yıllarda sadece memleketi dışına giden şahısların değil, memleketlerinde bıraktıkları eş ve çocuklarının da bazı sıkıntılarla karşılaştığını söylemek mümkündür. Daha önce de belirtildiği gibi Rize’de çok sayıda kadın, eşleri nafaka bırakmadan memleketinden uzağa gittiğinden, mahkemeye müracaat ederek hem kendileri hem de çocukları için eşleri üzerine nafaka takdir ettirmiştir. Bununla birlikte gittiği yerden ailesinin nafaka ihtiyacını temin eden erkeklere de rastlanmaktadır.⁹⁵⁵

Rize’de bazı kadınların, memleketinden uzakta bulunan eşlerinden belli bir süre haber alamadıkları, bu sebeple mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir.⁹⁵⁶ Mesela Potomya Kaçaran (Zincirliköprü) köyünden Cemile adlı kadın, askerlik hizmetini ifa eden eşi Mustafa’dan haber alamadığı için, H. 1274 (M. 1857) yılında mahkemeye başvurur. Mahkemede şahitlerin beyanıyla Mustafa’nın 4 yıl önce redif askeri olarak İstanbul’dan Sinop tarafına sevk olunan donanma-yı hümâyûnda yaralandığı ve İstanbul’un Kasımpaşa semtinde vefat ettiği anlaşılır.⁹⁵⁷ Benzer bir davada, Varotlar (Köşklü) köyünden Âkile adlı kadının, H. 1278 (M. 1862) yılında mahkemeye müracaat ederek, uzun zamandır kendisini terk edip Rumeli tarafına yerleşen eşi Sarıosmanoğlu Memiş’in Rize’ye getirilmesini talebi, gerekirse kendisinden boşanmaya babasını vekil tayin etmesi dikkat çekmektedir.⁹⁵⁸ Öte yandan gittiği yerde mefkud (kayıp) olup, hayatta olup olmadığına dair ailesinin kendisinden haber alamadığı şahısların olduğunu da ifade etmek gerekir.⁹⁵⁹

⁹⁵³ R.Ş.S.; 1492/92a-b.

⁹⁵⁴ Kayıtlarda muhtelif bir sebeple Rize dışına seyahat edip gittiği yerde vefat eden 400’ün üzerinde şahıs tesbit edilmiştir.

⁹⁵⁵ R.Ş.S.; 1490/69a.; 1495/38a-b.

⁹⁵⁶ R.Ş.S.; 1488/11a.; 1489/75a, 93a, 120a.; 1490/34b-35a.; 1493/128b, 147b.; 1501/71a-b.

⁹⁵⁷ R.Ş.S.; 1488/11a.

⁹⁵⁸ R.Ş.S.; 1490/44a.

⁹⁵⁹ R.Ş.S.; 1487/47a, 72b.; 1490/63b.; 1499/33b, 125a, 143b, 181b.; 1500/34b, 117a.

2. Rize’de Yaşadığı Köy veya Mahalleyi Değiştirenler

M. 1850-1900 yılları arasında muhtelif sebeplerle Rize dışına yapılan uzun veya kısa süreli seyahatlerin hâricinde, Rize’nin köy ve mahalleleri arasında da küçük hareketliliklerin yaşandığını söylemek mümkündür. Rize’de bazı şahısların sebebi tesbit edilememekle birlikte başka bir mahalle veya köye yerleşerek orada vefat etmesi, bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁹⁶⁰ Bunun yanı sıra mülk alım satımıyla ilgili kayıtlarda, başka köy veya mahalleden ev satın alan şahıslara rastlanması, bu kişilerin evlerini yaşadıkları mahalleden farklı bir yere naklettikleri fikrini uyandırmaktadır.⁹⁶¹ Misal olarak H. 1276 (M. 1859) yılına ait bir kayda göre, aslen Umma (Ortapazar) köyünden olan Hacı Hüseyin, Hurtoz (Fener) Mahallesinden iki kız kardeşten müştemilâtıyla birlikte bir ev ile meyveli ve meyvesiz ağaç satın almıştır.⁹⁶² Hacı Hüseyin’in satın aldığı evin bulunduğu mahalleye yerleşeceği, söz konusu kayıta açık bir şekilde ifade edilmiştir. Öte yandan yerleştiği köy veya mahallede ev sahibi olmayıp, müste’ciren ikamet eden şahıslar da bulunmaktadır.⁹⁶³

Rize’de kendi köy veya mahallesi hâricinden bir erkekle evlendikten sonra eşinin yanında ikamet eden kadınları da, yaşadığı köy veya mahalleyi değiştirenler arasında saymak mümkündür.

3. Dışarıdan Rize’ye Gelenler

Araştırmamıza konu olan yıllarda dışarıdan Rize’ye yapılan seyahatlerin, daha ziyade Lazistan sancağının Atina (Pazar), Arhavi, Hemşin ve Livane (Artvin) kazaları,⁹⁶⁴ Trabzon vilayetinin Of, Sürmene ve Akçaabad kazalarıyla Boztepe ve Pazarkapısı mahalleleri,⁹⁶⁵ Erzurum vilayetinin İspir kazası⁹⁶⁶ gibi yakın mesafeli

⁹⁶⁰ R.Ş.S.; 1489/7a.; 1493/65b.; 1495/31a, 59b.; 1496/15a.

⁹⁶¹ R.Ş.S.; 1488/15a.; 1489/56a, 96b, 113b, 119a, 135a, 138b, 140a.; 1490/27b, 60b, 76a, 86a.; 1491/16b, 19b, 38b, 135a.; 1492/24b, 75a, 116b, 129b.; 1493/58a, 133b, 134a.; 1495/34a-b, 48b, 71b, 94a-b, 130b.; 1496/24a, 95a.; 1497/17a.

⁹⁶² R.Ş.S.; 1489/2b.

⁹⁶³ R.Ş.S.; 1487/16b.

⁹⁶⁴ R.Ş.S.; 1487/7a.; 1489/27a.; 1490/31a, 36b.; 1491/16b, 113a.; 1495/113b.; 1496/14a, 89b, 105b, 120a.; 1498/60a.; 1499/57b, 107a.; 1500/52a, 94a, 152a-b, 152b, 165a.; 1501/31a, 37b, 38a, 40a, 85b, 94b, 118b-119a, 191a, 191b.; 1502/4b, 20b, 155a.; 1503/72b, 74b, 81a, 155b.; 1504/27a.

⁹⁶⁵ R.Ş.S.; 1488/56a.; 1489/62b.; 1491/16b.; 1493/27b.; 1499/11a-b.; 1500/32a, 105a.; 1501/53b, 89a-b, 144a.; 1502/16b, 31b, 45a, 109a, 123a, 123b, 171b, 193b.

yerlerden olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra İstanbul,⁹⁶⁷ Bursa, İzmir, Gümüşhane ve Yozgat sancakları,⁹⁶⁸ Sivas vilayetinin Divriği kazası,⁹⁶⁹ Amasya sancağının Merzifon kazası,⁹⁷⁰ Ma'muretulaziz (Elazığ) vilayetinin Arapgir kazası,⁹⁷¹ Rusya,⁹⁷² Kırım⁹⁷³ ve Dağıstan⁹⁷⁴ gibi daha uzak mesafeli yerlerden yapılan seyahatlere de rastlanmaktadır.

Yukarıda zikredilen yerlerden Rize'ye seyahat edenlerin geliş sebeplerine bakıldığında, bazı şahısların çeşitli askerî ve idarî vazifeleri sebebiyle Rize'de bulunduğu görülmektedir.⁹⁷⁵ Bunlar içerisinde kayıtlarda en sık rastlanılan isim, Trabzon eşraf-ı hanedan-ı kadîminden Rize kazası müdürü Kalcızâde Mehmed Beyefendi'dir.⁹⁷⁶ Rize'de genellikle kiracı olarak ikamet ettiği anlaşılan bu görevlilerin hâricinde, aralarında gayr-i müslimlerin de bulunduğu⁹⁷⁷ kantarcı, kahveci, yaymacı (sergici) gibi muhtelif meslek gruplarından bazı şahısların, çalışmak amacıyla Rize'ye geldiği müşahede edilmektedir.⁹⁷⁸

İncelediğimiz dönemde dışarıdan Rize'ye seyahat eden şahıslar arasında kadınların da olduğunu ifade etmek gerekir. Kadınların Rize'de bulunma sebepleri tam olarak tesbit edilememekle birlikte, Rizeli erkeklerle gerçekleştirdikleri evliliklerin bu sebeplerden biri olduğu muhakkaktır. H. 1279 (M. 1862) tarihli kayda göre, Trabzon'un Boztepe Mahallesi sakinelerinden Havva adlı kadının, Rize'nin Sahur (Düzköy) köyünden Osman Çavuş'la evlenmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁹⁷⁹

⁹⁶⁶ R.Ş.S.; 1488/19a.; 1489/55a.; 1493/132b-133a.; 1496/10a.; 1500/99a, 172b-173a.; 1501/155b.; 1503/229a.

⁹⁶⁷ R.Ş.S.; 1487/14b.; 1489/111b.

⁹⁶⁸ R.Ş.S.; 1500/35a.; 1501/80b, 86b.; 1502/98b.

⁹⁶⁹ R.Ş.S.; 1503/130b.

⁹⁷⁰ R.Ş.S.; 1504/11a.

⁹⁷¹ R.Ş.S.; 1501/156a.

⁹⁷² R.Ş.S.; 1500/160a-b.

⁹⁷³ R.Ş.S.; 1489/64b-65a.

⁹⁷⁴ R.Ş.S.; 1489/37a.

⁹⁷⁵ R.Ş.S.; 1487/14b.; 1500/35a, 160a-b.; 1501/80b, 86b, 87a.; 1502/27a.; 1503/42b, 203b.

⁹⁷⁶ R.Ş.S.; 1489/113a vd.

⁹⁷⁷ R.Ş.S.; 1502/47a.; 1504/11a.

⁹⁷⁸ R.Ş.S.; 1489/64b-65a.; 1502/16b, 47a.; 1504/11a.

⁹⁷⁹ R.Ş.S.; 1490/54b.

Kadınlardan birinin ise, aslen Livane (Artvin) kazasından olup, Rize kasabasında dilencilik yapması ve orada vefat etmesi dikkat çekmektedir.⁹⁸⁰

Rize'ye özellikle Hemşin, Of, İspir gibi yakın mesafeli yerlerden gelen şahısların, genellikle davacı veya davalı olarak Rize mahkemesine müracaat etmek amacıyla geldikleri söylenebilir. Ayrıca Rize'ye seyahat eden bazı şahısların geçici olarak⁹⁸¹ veya yerleşme amacıyla geldiğini,⁹⁸² bazılarının ise geliş sebebinin belli olmadığını ifade etmek gerekir.⁹⁸³

E. AİLENİN EĞİTİM DURUMUNA DAİR TESBİTLER

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize ailesinde çocukların eğitimi ve yetiştirilmesiyle ilgili olarak, mahkeme kayıtlarında herhangi bir bilgiye ulaşmanın pek de mümkün olmadığını ifade etmek gerekir. Ancak Rize ailesinin eğitim durumu hakkında fikir verebileceğini düşündüğümüz bazı tesbitler üzerinde durmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu tesbitleri üç başlık altında ele alabiliriz.

1. Rize'de Bulunan Bazı Eğitim Müesseseleri

M. 1850-1900 yılları arasında Rize'de bulunan eğitim müesseseleriyle ilgili, sicillerde daha ziyade sıbyan mektepleriyle karşılaşılmaktadır. Bilindiği üzere sıbyan mektepleri “sabi” denilen beş-altı yaşlarındaki çocuklara okuma-yazma, bazı dîni bilgiler ve dört işlemden ibaret olan matematik derslerinin verildiği mekteplerdir. Çocuklara ilk eğitim ve öğretimi veren bu mekteplere sıbyan mektebinin yanı sıra, hemen her mahallede bulunması sebebiyle “mahalle mektebi”, mektep binalarının genellikle taştan yapılması sebebiyle de “taş mektep” denilmiştir.⁹⁸⁴ Mahkeme kayıtlarına göre, Rize'de bulunan sıbyan mektepleri tablo 31'de gösterildiği gibidir.

⁹⁸⁰ R.Ş.S.; 1491/113a.

⁹⁸¹ R.Ş.S.; 1488/131a.; 1489/37a, 111b.; 1490/78a-b.; 1496/89b.; 1500/171b.

⁹⁸² R.Ş.S.; 1487/7a, 8a.; 1491/68a.; 1502/31b, 123a, 123b.

⁹⁸³ R.Ş.S.; 1489/55a.; 1496/120a.; 1500/32a, 160a-b.; 1501/31a, 53b, 89a-b, 114a, 155b, 156a.; 1502/20b, 45a, 166a.; 1503/130b, 203b, 229a.

⁹⁸⁴ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, Bilge Yayınları, İstanbul 2004, s.86.

Bulunduğu Yer	Bulunduğu Yer
Aron (Sütlüce) köyü	Perkam (Demirhisar) köyü
Babik (Tophane) Mahallesi	Rados (Uzunköy) köyü
Betroz (Fıçıtaş) köyü	Samri (Kaplıca) Mahallesi
Çoncik (Taşpınar-Aktaş) köyü	Serandinoz (Yemişlik) köyü
Fosa (Köprülü) köyü	Setoz (Kıbledağı) köyü
Hos (Maltepe) köyü	Sıkırık (Azaklıhoca) köyü
Kabahor (Gölyayla) köyü	Varankoz (Fıçıcılar) köyü
Kankalanoz (Yağlıtaş) Mahallesi	Veyla (Veliköy) köyü
Masi (Hazar) köyü	Yaka köyü
Mışona (Pazarköy) köyü	Yeniköy Mahallesi
Paşayan (Çarşı) Mahallesi	Zavendik (Çiftlikköy) köyü

Tablo 31: Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Bulunan Sıbyan Mektepleri

Tabloda da görüldüğü üzere, incelediğimiz dönemde Rize merkez ve nahiyelerinde faaliyet gösteren 22 sıbyan mektebine rastlanmaktadır. Bu mektepler içerisinde müstakil bir binaya sahip olanlar olduğu gibi,⁹⁸⁵ bazı mekteplerin cami ve mescidlerle bir arada faaliyet yürüttüğü söylenebilir.⁹⁸⁶ Ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Rize’de bulunan sıbyan mektebi sayısının 169’a ulaştığını ifade etmek gerekir. Bu mekteplerden 75’inin müstakil bir binada, diğerlerinin ise cami, mescid veya medreselerle aynı mekânda faaliyet gösterdiği bilgisine yer verilmiştir. Sıbyan mekteplerinin Rize merkezle sınırlı kalmayıp, Rize’nin muhtelif köy ve mahallelerine hatta yaylalara kadar yayılması,⁹⁸⁷ Rize ailesinde ilk eğitim ve öğretimin yaygınlığı ve ulaşılabilirliği hakkında fikir vermesi açısından önemlidir.

Şer‘iyye sicillerinden hareketle Rize’de bulunan sıbyan mekteplerinin yanı sıra, diğer bir eğitim müessesesi olan medreseler hakkında da bazı tesbitlere ulaşmak mümkündür. Medreseler sıbyan mekteplerine nazaran daha ileri seviyede bir tahsilin verildiği, orta ve yüksek eğitim kurumu durumundaki müesseselerdir.⁹⁸⁸ Rize medreseleri umumiyetle müderrisler ve hayır sahiplerinin gayretleriyle inşa edilmiş vakıf eserlerdi. Anahatlarıyla talebe hücreleri, dersaneler ve müderris odasından müteşekkil bu müesseselerde talebeler genellikle yatılı olarak kalırdı. Zamanla merkeze

⁹⁸⁵ R.Ş.S.; 1499/40b, 44b.; 1500/30a, 87b, 89b.; 1502/116b.

⁹⁸⁶ R.Ş.S.; 1499/165a.; 1500/30a, 31b, 39b, 90a.; 1501/73b.

⁹⁸⁷ İshak Güven Güvelioğlu, “Rize Eğitim Tarihine Bir Bakış”, **Rize Defteri 1**, ed. İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.45.

⁹⁸⁸ KAZICI, **Osmanlı’da Eğitim Öğretim**, s.106.

uzak yerlere kadar yayılan Rize medreselerinin önemli bir kısmı, tek bir müderrisle faaliyette bulunmuştur.⁹⁸⁹

Mahkeme kayıtlarından tesbit edildiği kadarıyla, Rize’de faaliyet gösteren medreseler ve buldukları yerler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Bulunduğu Yer	Bulunduğu Yer
Andra (Kayabaşı-Hurmalık) köyü	Piriçelebi Mahallesi
Cimil Ortaköy (Ortaköy) köyü	Salarha Ahingöz (Tekkeköy) köyü
Diğer İksenit (Pilavdağı) Mahallesi	Tohli (Medrese) köyü
Emineddin Mahallesi	Veyla (Veliköy) köyü
Leroz Mervan (Büyükköy) köyü	Zavendik (Çiftlikköy) köyü

Tablo 32: Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Bulunan Medreseler

Tabloda belirtilenlerin hâricinde, kayıtlarda yer alan bazı medreselerin, bânilerinin adıyla anıldığı görülmektedir. Rize merkez kazasında bulunan el-Hâc Süleyman Efendi Medresesi,⁹⁹⁰ Malkoçoğlu Camii Medresesi,⁹⁹¹ Rize müftüsü el-Hâc Alâaddin Efendi Medresesi⁹⁹² ve Altıkulaçzâde el-Hâc Ali Efendi Medresesi (Altıkulaçzâde Medresesi),⁹⁹³ tesbit edilenler arasındadır. Ancak söz konusu yıllarda Rize’de bulunan medreselerin, bunlarla sınırlı olmadığını ifade etmekte yarar vardır.⁹⁹⁴

Rize’de faaliyet gösteren medreselerde eğitim gören talebelere dair, sicillerde herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.⁹⁹⁵ Kayıtlarda bazı şahısların talebe-i ulûmdan

⁹⁸⁹ Güvelioğlu, agm, **Rize Defteri 1**, s.37-38.

⁹⁹⁰ **R.Ş.S.**; 1488/49a.; 1493/7b.; Rize müftüsü Hacı Süleyman Efendi tarafından inşa ettirilen bu medrese, Rize’de tesbit edilen en eski medrese olması bakımından önem arz etmektedir. Halk arasında “Müftü Medresesi” olarak anılan bu müessesenin kuruluş tarihi, M. 1776 yılından önceye dayanmaktadır. Müftü Medresesi’nin müderrisliğine, Hacı Süleyman Efendi’nin vefatından sonra da Rize müftülüğü vazifesinde bulunan kişiler getirilmiştir. **Bkz.** Güvelioğlu, agm, **Rize Defteri 1**, s.39-40.

⁹⁹¹ **R.Ş.S.**; 1502/95b, 138b.

⁹⁹² **R.Ş.S.**; 1491/105a-b.

⁹⁹³ **R.Ş.S.**; 1491/105b.; 1496/3b.; Rize merkez kazasında aynı isimle anılan bir de kütüphane (Altıkulaç Kütüphanesi) bulunmaktadır. **Bkz. Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye**, sene 1317, def’a 2, Matbaa-i Âmire, Dâru’l-Hilâfeti’l-Âliyye 1317, s.1300.

⁹⁹⁴ Rize’de faaliyet gösteren medreselerle ilgili ulaşılan nihaî sayı 48’dir. Tamamına yakını M. 1800 yılından sonra tesis edilen bu müesseselerle ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** Orhan Naci Ak, **Rize Medreseleri ve Medrese Alimleri**, Rize Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1994, s.13-45.; Güvelioğlu, agm, **Rize Defteri 1**, s.41.

⁹⁹⁵ H. 1317 (M. 1899) yılına ait maarif salnâmesine göre, Rize merkez kazasında faaliyet gösteren Hacı Süleyman Medresesi’nin 16, Altıkulaç Medresesi’nin 8, Kotracı Mehmed Efendi Medresesi’nin 7, Ali Kapudan Cami-i Şerîfi’nin 7 talebesi bulunmaktadır. Civar kazalara göre bu medreselerdeki talebe

olduğu ifadesine yer verilse de, hangi medresede ilim tahsilinde bulduklarının tesbiti mümkün olmamıştır.⁹⁹⁶ Bununla birlikte Rize’de Efendi ve Molla unvanlarına sahip çok sayıda şahsa rastlanması, belli ölçüde medrese eğitimi almış kişilerin varlığını göstermesi açısından önemlidir.⁹⁹⁷

2. Rize Dışında İlim Tahsil Edenler

M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de ilim tahsil eden bazı talebelerin, burada başladıkları eğitimlerini Rize dışındaki medreselerde devam ettirdikleri görülmektedir. Kayıtlarda yer aldığı kadarıyla, Rize’nin Kuliça (Derepazarı-Subaşı) köyünden Timurcioğlu Ali Efendi,⁹⁹⁸ Hurtoz (Fener) Mahallesinden Yakub Efendi,⁹⁹⁹ Sıkrık (Azaklıhoca) köyünden Hüseyin Efendi ile kardeşi Feyzullah Efendi,¹⁰⁰⁰ Arpik (Şirinköy) köyünden Gerzeoğlu Şakir,¹⁰⁰¹ Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesinden Körosmanoğlu Hâfız Hasan Hilmi Efendi,¹⁰⁰² Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde Hâfız Osman Efendi,¹⁰⁰³ Fosa (Köprülü) köyünden Bakioğlu Veysel Efendi,¹⁰⁰⁴ müderris Altıkulaçzâde el-Hâc Ali Efendi’nin oğlu İsmail Hakkı Efendi,¹⁰⁰⁵ Rize ahalisinden Mollamehmedoğlu Tahir Efendi,¹⁰⁰⁶ Hacıalizâde Vehbi Efendi¹⁰⁰⁷ ve Hacıosmanefendizâde Haşim Efendi,¹⁰⁰⁸ bunlar arasında zikredilebilir.

Rize dışında ilim tahsil eden talebelerden bazıları sıbyan mektebini tamamladıktan sonra, bazıları ise Rize’deki medreselerden birinde bir süre tahsil gördükten veya buradaki medrese eğitimini tamamlayıp icâzet aldıktan sonra, umumiyetle İstanbul’a nadiren de Trabzon, Erzurum, Konya ve Kayseri gibi merkezlere

sayısının azlığı dikkat çekmektedir. **Bkz. Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye**, sene 1317, def’a 2, s.1296-1297.

⁹⁹⁶ **R.Ş.S.**; 1490/80b, 81a-b, 93a.; 1491/34a.; 1499/22a, 34a, 156a.

⁹⁹⁷ Mahalli kullanımda biraz hâfızlık ve dînî ilimleri tahsil eden kişilere “*molla*”, tam bir medrese eğitimi almış kişilere ise “*hoca*” veya “*efendi*” denirdi. **Bkz.** İsmail Kara, **Kutuz Hoca’nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.20.

⁹⁹⁸ **R.Ş.S.**; 1490/90b.

⁹⁹⁹ **R.Ş.S.**; 1497/22a-b.

¹⁰⁰⁰ **R.Ş.S.**; 1497/25a.

¹⁰⁰¹ **R.Ş.S.**; 1498/138b.

¹⁰⁰² **R.Ş.S.**; 1498/15a.

¹⁰⁰³ **R.Ş.S.**; 1499/180a.

¹⁰⁰⁴ **R.Ş.S.**; 1500/142a.

¹⁰⁰⁵ **R.Ş.S.**; 1499/156a.

¹⁰⁰⁶ **R.Ş.S.**; 1500/145a.

¹⁰⁰⁷ **R.Ş.S.**; 1503/159b.

¹⁰⁰⁸ **R.Ş.S.**; 1489/112a.

gitmişlerdir. Bu merkezlerdeki bir medreseye devam eden talebeler, medrese eğitimlerinin ardından icâzetli müderrisler sınıfına geçmişlerdir.¹⁰⁰⁹

“Ailenin Sosyal Hareketliliği” başlığında ifade edildiği gibi, incelediğimiz dönemde de tahsil için gidilen yerler arasında, İstanbul’un ilk sırada geldiği söylenebilir. İstanbul’da Fatih Camii yakınındaki Tophane Medresesi, Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi ve Baş Tetimme Medresesi, aynı caminin civarında yer alan Dülgerzâde Medresesi, Süleymaniye civarında bulunan Divoğlu Medresesi ve Sultan Bayezid civarındaki Hasan Paşa Medresesi, Rizeli talebelerin İstanbul’da ilim tahsil ettikleri medreseler arasındadır. Bunun yanı sıra İzmit ve Trabzon sancaklarıyla İznik kazalarına giden talebelere de rastlanmakla birlikte, bu merkezlerde hangi medreselerde tahsil gördükleri tesbit edilememiştir.

3. Rize’de Yetişen Müderrisler

Araştırmamıza konu olan yıllarda Rize’de yetişen bazı medrese âlimlerinin, İstanbul’da müderrislik vazifesinde buldukları görülmektedir. Rize’nin Maryeva (Şairler) köyünden olup, İstanbul’da Sultan Bayezid civarındaki Hasan Paşa Medresesi’nde sakin Ömerdayızâde Ömer Lütfi Efendi¹⁰¹⁰ ile Hazavit (Ulucami) köyünden Sarımehedoğlu Mehmed Efendi, bunlar arasında zikredilebilir. Mehmed Efendi, uzun bir müddet İstanbul’un Fatih semtinde bulunan Soğukkuyu (Cafer Ağa) Medresesi’nde müderrislik yapmış ve orada vefat etmiştir. Mehmed Efendi’nin, vefatı sırasında bekâr olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁹ Güvelioğlu, agm, **Rize Defteri 1**, s.38.

¹⁰¹⁰ **R.Ş.S.**; 1500/41a-b.; Rize esnaflarından Süleyman Ağa’nın oğlu olan Ömer Lütfi Efendi, H. 1252 (M. 1836) yılında Rize’nin Mapavri (Çayeli) nahiyesinde doğar. İlk tahsilinden sonra H. 1273 (M. 1856-1857) yılında İstanbul’a gelerek Cedid Hasan Paşa Medresesi’ne kaydolar. Fatih Camii dersiâmlarından Süleyman Vehbi Efendi’nin derslerine devam eder. H. 1289 (M. 1872-1873)’te Vehbi Efendi’den icâzet alarak aynı yıl Süleymaniye Camii’nde derse çıkar. H. 1312 (M. 1894-1895) yılında huzur dersleri muhataplığına tayin edilen Ömer Lütfi Efendi, M. 1918 yılında vefat eder. **Bkz.** Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Millî Gazete Yayınları, İstanbul 1981, IV-V, 375.; Aynı eserde medrese tahsilinden sonra Osmanlı Devleti’nin muhtelif yerlerinde müderrislik, muallimlik, müfettişlik, dersiâmlık, kadılık, nâiblik ve mahkeme kâtipliği gibi vazifelerde bulunan Rize ulemasından 48 şahsın biyografisine yer verilmekle birlikte, Rize sicillerinde bunlardan sadece müderris Ömer Lütfi Efendi’nin ismine rastlanılmıştır.

¹⁰¹¹ **R.Ş.S.**; 1492/42a-b.

Söz konusu yıllarda İstanbul'da müderrislik hizmetinin yanı sıra, dersiâmlık vazifesinde bulunan Rizeli âlimlere de rastlanmaktadır. Yukarıda zikredilen müderris Ömer Lütfi Efendi'nin, aynı zamanda Süleymaniye dersiâmlarından olduğunu ifade etmek gerekir.¹⁰¹² Ömer Lütfi Efendi'nin kardeşi Osman Hilmi Efendi,¹⁰¹³ Mollamehmedoğlu Mehmed Ali Efendi¹⁰¹⁴ ve Ruspa (Uzunkaya) köyünden Manizâde Hacı Ferhad Efendi,¹⁰¹⁵ İstanbul'da vazife gören dersiâm hocaları olarak kayıtlara geçmiştir.

İstanbul'da tedris faaliyetinde bulunan Rizeli müderrislerin hâricinde, Rize'deki medreselerde vazife gören bazı âlimleri de kayıtlardan tesbit etmek mümkündür. Bunlardan Emineddin mahalleli Altıkulaçzâde el-Hâc Ali Efendi, H. 1276 (M. 1860) yılında Piriçelebi Mahallesinde yaptırdığı yirmi adet talebe hücreli bulunan iki katlı medresenin (Altıkulaç Medresesi) tedris cihetine tayin edilmiştir. el-Hâc Ali Efendi, bu vazifeye tayini sırasında 36 yaşındadır.¹⁰¹⁶ Rizeli müderrislerden Kale mahalleli Hacıbrahimzâde Tayyib Efendi'den, kayıtlarda “*meşâhir-i ulemadan*” diye bahsedilmesi dikkat çekmektedir. Tayyib Efendi, H. 1285 (M. 1868) yılında Piriçelebi Mahallesinde bulunan el-Hâc Süleyman Efendi (Müftü) Medresesi'nin müderrisliğine tayin edilmiştir. Tayini sırasında yaklaşık olarak 30 yaşındadır. Tayyib Efendi'den önce, bu vazifede Rize müftüsü el-Hâc Alâaddin Efendi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁷ H. 1315 (M. 1897) yılında ise, medresenin müderrisi liva müftüsü Mehmed Kâmil Efendi'dir.¹⁰¹⁸

Rize ahalisinden ve me'zûn-ı müderrisinden Mihalzâde Dursun Efendi, H. 1313 (M. 1895) yılında yaklaşık olarak 55 yaşındayken, Malkoçoğlu Camii'nin hemen yanındaki medreseye müderris tayin edilmiştir.¹⁰¹⁹ Rizeli Mehmed Haşim Efendi ise, H. 1275 (M. 1859) yılında Piriçelebi Mahallesindeki Şeyh Ahmed Camii'nin avlusuna inşa

¹⁰¹² R.Ş.S.; 1503/159a.

¹⁰¹³ R.Ş.S.; 1500/41a-b.

¹⁰¹⁴ R.Ş.S.; 1501/168b, 184a.

¹⁰¹⁵ R.Ş.S.; 1500/135b.

¹⁰¹⁶ R.Ş.S.; 1489/37b.; 1491/105b.; 1493/41a.

¹⁰¹⁷ R.Ş.S.; 1493/7b.

¹⁰¹⁸ R.Ş.S.; 1503/25a-b.

¹⁰¹⁹ R.Ş.S.; 1502/138b.

edilen odalarda talebeye talim-i ulûm için müderris tayin olunmuştur.¹⁰²⁰ Mehmed Haşim Efendi, bu vazifeye getirilmeden önce, bir süre İstanbul'un Süleymaniye semtindeki Divoğlu Medresesi'nde bulunmuştur.¹⁰²¹

Rize'de bazı müderrislerin tedris vazifelerinin dışında muhtelif hizmetlerde bulduklarına da şahit olunmaktadır. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Mamul (Kesmetaş) köyünden müderris Kürdzâde Ali Efendi, H. 1292 (M. 1875) yılında köyündeki caminin tevliyet cihetine,¹⁰²² Raşota (Söğütlü) köyünden müderris Hordoloşoğlu Yusuf Efendi ise, H. 1318 (M. 1900) yılında ve yaklaşık olarak 32 yaşındayken, köyündeki caminin imamet ve hitabet cihetlerine tayin edilmiştir.¹⁰²³ Bunun yanı sıra Kofin (Beştepe) köyünden müderris Receb Efendi,¹⁰²⁴ Rize kasabasından Büyükosmanoğlu İbrahim Efendi, Mihaloğlu Hâfız İsmail Efendi, Zaimoğlu Hacı Hasan Efendi, Hordoloşoğlu Yusuf Efendi ve İvazoğlu Osman Efendi'nin,¹⁰²⁵ Rizeli ulema arasında yer aldıkları anlaşılacakla birlikte, ifa ettikleri vazifeler hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

F. AİLEDE YAŞANAN KAYIPLAR: ÖLÜM OLAYLARI

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize ailesinde meydana gelen ölüm olaylarının ele alındığı bu bölümde, sicillerde yer alan tereke kayıtlarından istifade edilecektir. Vefat eden kişinin geride bıraktığı mirasın vârisleri arasında taksimine konu olan tereke kayıtları, ailenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısıyla alakalı önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Burada söz konusu kayıtlardan hareketle, Rize'de vefat eden şahıslara dair bazı tesbitler ve vefatları ardından yapılan muhtelif işlemler üzerinde durulacaktır.¹⁰²⁶

¹⁰²⁰ R.Ş.S.; 1488/103b.

¹⁰²¹ R.Ş.S.; 1488/93a.

¹⁰²² R.Ş.S.; 1497/36a.; Tevliyet, mütevellilik, vakıf işlerine bakma vazifesi demektir. **Bkz.** Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s.1103.

¹⁰²³ R.Ş.S.; 1504/3b.

¹⁰²⁴ R.Ş.S.; 1503/73a.

¹⁰²⁵ R.Ş.S.; 1502/138b.

¹⁰²⁶ Sicillerde yer alan tereke kayıtları, vefat eden şahısların serveti, unvanı, görev ve mesleği hakkında da bilgi vermekle birlikte, bu hususlara Rize ailesinin ekonomik ve kültürel yönleriyle ele alındığı farklı başlıklar altında yer verilecektir.

1. Vefat Edenlere Dair Bazı Tesbitler

a. Sayıları, Cinsiyetleri, Yaşları ve Medenî Halleri

M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de vefat eden şahısları, sayıları ve cinsiyetleri açısından değerlendirdiğimizde, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:¹⁰²⁷

Vefat Eden Şahısların Cinsiyeti	Sayı	%
Erkek	2868	95.82
Kadın	125	4.17
Toplam	2993	100

Tablo 33: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vefat Eden Şahısların Sayı ve Cinsiyeti

Tablo 33’te görüldüğü üzere, söz konusu yıllarda Rize’de vefat edenlerin toplam sayısı 2993 olarak tesbit edilmiştir. Büyük ölçüde tereke kayıtlarından hareketle elde edilen bu sayının, Rize ailesinde meydana gelen ölüm olaylarını ne ölçüde yansıttığını tesbit etmek pek de mümkün değildir. Ancak vârislerin talebi olmadan mahkeme tarafından tereke taksiminin yapılamadığı gerçeği, ailede meydana gelen ölüm olaylarının her zaman sicillere kaydedilmediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla elde edilen bu sayının daha da yüksek olması kuvvetle muhtemeldir.

Rize’de vefatı kayıtlarla tescil edilen 2993 kişinin % 95.82 gibi büyük bir kısmını erkekler, % 4.17’sini ise kadınlar oluşturmaktadır. Vefat eden kadınların geride bıraktıkları mal varlığının fazla bir yekûnu oluşturmaması, tereke kayıtlarına geçen kadın ölümlerinin sayı itibarıyla az olmasını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte vefat eden erkek sayısının kadın sayısına göre oldukça yüksek olması, Rize ailesinde ölüm olaylarına kadınlara nazaran erkeklerde daha fazla rastlanıldığını ve ortalama yaşam süresinin kadınlarda daha uzun olduğunu düşündürmektedir.

Rize’de vefat eden erkek ve kadınların medenî halleriyle ilgili bilgilere vârislerinden hareketle ulaşmak mümkündür. Buna göre vârisleri arasında eşleri olanlar evli, eşi olmayıp da çocuğu olanlar dul, hem eşi hem de çocuğu olmayanlar ise bekâr kabul edilebilir. Ancak bekâr olarak değerlendirilen şahısların, çocuk sahibi olmadan

¹⁰²⁷ Tablo 33’ün oluşturulmasında tereke kayıtlarının yanı sıra, ölüme bağlı tasarruflarla ilgili muhtelif dava kayıtlarından istifade edilmiştir.

eşlerinden boşanmaları veya eşlerinin vefatı ihtimalinin de söz konusu olduğunu ifade etmek gerekir. Bu konuda elde edilen sonuçlara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Vefat Eden Şahısların Medenî Hali	Erkek		Kadın		Genel	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evli	2400	83.68	55	44.00	2455	82.02
Bekâr	236	8.22	31	24.8	268	8.95
Dul	149	5.19	36	28.8	184	6.14
Bilinmeyen	83	2.89	3	2.4	86	2.87
Toplam	2868	100	125	100	2993	100

Tablo 34: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vefat Eden Şahısların Medenî Hali

Tablodan da anlaşıldığı gibi, Rize’de vefatı kayıtlara geçen erkeklerden 83’ünün (% 2.89), kadınlardan ise 3 kişinin (% 2.4) medenî hali tam olarak tesbit edilememiştir. Vefat eden 2868 erkekte 2400’ünün (% 83.68) vefatı sırasında eşleri hayattadır. Bu erkeklerden 240’ının (% 10) vefatı esnasında aynı anda iki kadınla, 26’sinin (% 1.08) üç kadınla, 2 tanesinin ise (% 0.08) dört kadınla evli olduğu tesbit edilmiştir. Vefatı sırasında dul olan erkeklerin, eşleri hayatta olan erkeklere nazaran % 5.19 gibi düşük bir oranda olması dikkat çekmektedir. Kayıtlarda yer alan 149 erkeğin vefatı sırasında dul olması, eşlerinin kendilerinden önce vefat etmesiyle açıklanabileceği gibi, hayattayken eşlerinden boşanmış oldukları şeklinde de izah edilebilir. Aynı durum vefatı sırasında dul olan kadınlar için de geçerlidir. Vefat eden erkeklerin büyük çoğunluğunun evli, kadınların ise dul veya bekâr olması, kadınların erkeklerden daha uzun süre yaşadıkları fikrini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Rize’de vefat eden erkek ve kadınların vefatları sırasında kaç yaşlarında olduklarına dair, kesin olmamakla birlikte bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Buna göre vefatı kayıtlara geçen 2993 şahıstan 12’sinin (% 0.40), vefatı sırasında henüz bulûğa ermemiş olduğu kayıtlardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra evli veya dul olarak vefat eden erkeklerin, vefatları sırasında genellikle çocuklarının tamamı veya büyük çoğunluğunun küçük yaşta olduğu görülmektedir. Hatta içlerinde eşi hamile olanlarla evli olduğu halde çocuk sahibi olmadan vefat eden veya ortalamanın oldukça altında çocuk sahibi olan erkeklere de rastlanmaktadır. Bu durumdaki erkeklerin, genç denebilecek bir yaşta vefat etmiş olduklarını söylemek mümkündür. Misal olarak H. 1279 (M. 1862) yılında vefat eden Ğodri (Dağınksu)

köyünden Birincioğlu Molla Abdullah'ın, vefatı sırasında dört çocuğunun da henüz bulûğa ermediği eşinin ise hamile olduğu görülmektedir.¹⁰²⁸ Vefat eden erkeklerden bazılarının ise, çocuklarının tamamı veya tamamına yakını yaş itibarıyla büyüktür. Bu durumdaki erkeklerin orta veya ileri yaşlarda vefat ettikleri söylenebilir. Vefat eden kadınların da genellikle genç yaşta oldukları anlaşılmaktadır.

Rize'de vefatı kayıtlarla tescil edilen şahısların çocukları hâricindeki vârislerinin incelenmesiyle de, vefat yaşlarıyla ilgili bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Buna göre tereke sahibi 775 erkek ve kadının vefatı sırasında, anne ve babasından birinin veya her ikisinin hayatta olduğu görülmektedir. Hem bu durumdaki kadın ve erkeklerin hem de dede, nine, amca, teyze gibi vârislere sahip olan şahısların, genç diyebileceğimiz bir yaşta vefat etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Konuyla ilgili H. 1312 (M. 1894) yılında mahkemeye intikal eden bir miras davasına göre, Sahur (Düzköy) köyünden Köseoğlu kerimesi Havva'nın, evli olduğu halde çocuk sahibi olamadan vefat ettiği, geride bıraktığı mirasın eşi, ninesi ve amcalarına intikal ettiği görülmektedir.¹⁰²⁹ Vârisleri arasında torunları bulunan erkek ve kadınları ise, ileri yaşlarda vefat eden şahıslar arasında değerlendirmek gerekir. Öte yandan anne veya babasını kaybeden küçük yaşta çocuklara vasi tayin edilmesiyle ilgili çok sayıda kayda rastlanması da, genç diyebileceğimiz bir yaşta vefat eden şahısların varlığına işaret etmektedir.

b. Vefat Yılları

Rize'de M. 1850-1900 yılları arasına denk gelen yaklaşık 50 yıllık zaman diliminde, vefatı mahkeme kayıtlarıyla tesbit edilen kadın erkek toplam 2993 kişinin vefat ettikleri yıllar tablo 35'te gösterildiği gibidir.

¹⁰²⁸ R.Ş.S.; 1490/63a-b.

¹⁰²⁹ R.Ş.S.; 1502/30a.

Vefat Yılı	Erkek		Kadın		Genel	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
H. 1266-1269 (M. 1850-1853)	11	0.38	-	-	11	0.36
H. 1270-1273 (M. 1853-1857)	247	8.61	9	7.2	256	8.55
H. 1273-1276 (M. 1857-1859)	250	8.71	15	12.00	265	8.85
H. 1276-1278 (M. 1859-1861)	235	8.19	15	12.00	250	8.35
H. 1278-1280 (M. 1861-1863)	142	4.95	9	7.2	151	5.04
H. 1280-1282 (M. 1863-1866)	371	12.93	7	5.6	378	12.62
H. 1283-1284 (M. 1867-1868)	76	2.64	5	4.00	81	2.70
H. 1284-1286 (M. 1868-1869)	98	3.41	3	2.4	101	3.37
H. 1286-1287 (M. 1869-1871)	77	2.68	2	1.6	79	2.63
H. 1287-1289 (M. 1871-1872)	79	2.75	1	0.8	80	2.67
H. 1292-1293 (M. 1875-1876)	98	3.41	1	0.8	99	3.30
H. 1293-1296 (M. 1876-1879)	187	6.52	1	0.8	188	6.28
H. 1296-1299 (M. 1879-1882)	158	5.50	4	3.2	162	5.41
H. 1306-1308 (M. 1888-1891)	53	1.84	-	-	53	1.77
H. 1308-1311 (M. 1891-1894)	24	0.83	2	1.6	26	0.86
H. 1311-1315 (M. 1894-1897)	106	3.69	6	4.8	112	3.74
H. 1315-1318 (M. 1897-1900)	28	0.97	4	3.2	32	1.06
H. 1318 (M. 1900-1901)	6	0.20	2	1.6	8	0.26
Bilinmeyen	622	21.68	39	31.2	661	22.08
Toplam	2868	100	125	100	2993	100

Tablo 35: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vefat Eden Şahısların Vefat Yılları

Tabloda görüldüğü üzere, M. 1863-1866 yılları Rize’de ölüm olaylarının en fazla vuku bulduğu yıllar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu yıllarda 371’i erkek 7’si kadın olmak üzere toplam 378 kişinin vefat ettiği görülmektedir. Tesbit edilen bu ölümlerin ne şekilde gerçekleştiğine dair kayıtlarda yok denecek kadar az bilginin olması, söz konusu yıllarda ölüm olaylarında görülen bu artışın sebebini ortaya koymaya imkân vermemektedir. Öte yandan 24’ü erkek 2’si kadın olmak üzere toplam 26 kişinin vefat ettiği M. 1891-1894 yılları ile 32 kişinin vefat ettiği M. 1897-1900 yılları, ölüm olaylarının en az yaşandığı yıllar arasında zikredilebilir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, vefat eden kişilerin terekelerinin her zaman resmî makamlarca tahrir edilmemesi sebebiyle, Rize ailesinde ölüm olaylarının hangi yıllarda ne ölçüde gerçekleştiğini tam olarak tesbit etmek pek de mümkün değildir. Terekelerin mahkemede taksim edildiği tarihle tereke sahiplerinin vefat tarihleri arasında zaman farkının olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca değerlendirmeye tabi tutulan şahıslardan 661’inin vefat ettiği yıl tam olarak tesbit

edilememektedir. Dolayısıyla Rize’de vefat eden şahısların vefat yıllarıyla ilgili yukarıdaki tabloda yer alan bilgilerin, nihaî sonuç olmadığını belirtmekte fayda vardır.

c. Vefat Yerleri ve Vefat Şekilleri

İncelediğimiz dönemde Rize’de vefat eden 2993 şahıstan 447’sinin vefat ettikleri yer, 79’unun ise ne şekilde vefat ettiklerine dair kayıtlarda ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Vefat yeri veya vefat şekli tesbit edilen bu şahıslar arasında nadiren de olsa kadınlara da rastlanmaktadır. Konuyla ilgili elde edilen sonuçlar, aşağıdaki tablolarda ortaya konulmuştur.

Vefat Yeri	Sayı	%
Askerlik görevi sırasında vefat	117	3.90
Çalışmak için gittiği yerde vefat	114	3.80
Muharebede-silahaltında vefat	73	2.43
Tarîk-i hacda vefat	8	0.26
Farklı köy veya mahallede vefat	5	0.16
Rize dışında vefat	110	3.67
Dışarıdan gelip Rize’de vefat	20	0.66
Bilinmeyen	2546	85.06
Toplam	2993	100

Tablo 36: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vefat Eden Şahısların Vefat Yerleri

Vefat Şekli	Sayı	%
Boğularak vefat	23	0.76
Dağdan yuvarlanarak vefat	1	0.03
Ecel-i mev’ûduyla vefat	28	0.93
Maktûlen vefat	27	0.90
Bilinmeyen	2914	97.36
Toplam	2993	100

Tablo 37: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vefat Eden Şahısların Vefat Şekilleri

Tablo 37’ye göre, Rize’de vefat şekli tesbit edilen şahıslar arasında, ecel-i mev’ûduyla vefat edenler (% 0.93), sayı itibarıyla çoğunluğu oluşturmaktadır. Katledilmek suretiyle vefat eden şahıslar arasında, nerede katledildiği belli olanlar olduğu gibi, katledildiği yer veya katili tesbit edilemeyenler de vardır. Mesela H. 1285 (M. 1869) yılında Hamzabey Romanoz (Hamzabey) Mahallesiindeki nehr-i cârîde vefat etmiş halde bulunan Hacıkıralıoğlu Ahmed’in cenazesinin incelenmesiyle, başından

vurularak öldürüldüğü ortaya çıkmıştır.¹⁰³⁰ Yine benzer bir olaya göre, H. 1285 (M. 1868)'de deniz kenarında ölü bulunan ismi dahi tesbit edilemeyen kadının defnedilmesinin ardından vârisleri ortaya çıkmış, cenazenin keşfi üzerine Rize'nin Salarha Kaçaran (Elmalı) köyünden olan bu kadının vurularak öldürüldüğü anlaşılmıştır.¹⁰³¹ Rize'de katledilmek suretiyle öldürülenlerin yanı sıra, kaza sonucu yaralanıp vefat edenlere de rastlanmaktadır. H. 1286 (M. 1870)'te vuku bulan böyle bir olaya göre, Salarha Harvel (Güzelköy) köyünden Havva adlı kadın, evinin köşesinde çiviye takılı olan tüfengün üzerindeki çamaşırı yıkamak için aldığı sırada, tüfengün çividen çıkarak ateşlenmesi sonucu başının arka tarafından vurulmuş, olaydan 15 saat sonra da vefat etmiştir.¹⁰³² Romanoş (Hayrat) Mahallesinden Bekiroğlu Salih'in ise, H. 1286 (M. 1869) yılında tüfengiyle tarlasını yabancı hayvanlardan beklediği sırada, tüfengün kazâen ateş alması üzerine vurularak vefat ettiği görölmektedir.¹⁰³³

Rize'de boğularak vefat eden şahıslarla ilgili sicillere yansıyan 23 kayıt içerisinde en dikkat çekici olanı, Karadere (Kalkandere) nahiyesinden olup Rize kasabasında dilencilik yapan ve sara hastası olan Kayacıoğlu Behram adlı şahsın, H. 1288 (M. 1871) yılında kendini kasabadaki hamamın külhanı yanında bulunan su mahzenine atması ve boğularak vefat etmesidir.¹⁰³⁴ Diğer şahısların ise, genellikle denizde boğularak vefat ettikleri bilgisiyle iktifa edilmiştir. Boğulma suretiyle vefat ettiği tesbit edilen şahıslardan dördünün, aynı tarihte vefat etmiş olduklarını da belirtmekte yarar vardır.¹⁰³⁵

Tarık-i hacda (hac yolunda) vefat ettiği bilgisine yer verilen 8 kişinin, hacca gidişleri esnasında mı hac farızasını eda ettikten sonra memleketlerine dönüş yolunda mı vefat ettikleri belirtilmemiştir. Ancak bu şekilde vefat eden şahısların hepsinden, kayıtlarda Hacı unvanıyla bahsedildiğini ifade etmek gerekir. Kamaşinoş (Mermerdelen) Mahallesinden olup H. 1273 (M. 1856) yılında vefat eden Hacı Salih Yazıcı'nın ise, diğerlerinden farklı olarak aynı yıl hac ibadetini eda ettikten sonra

¹⁰³⁰ R.Ş.S.; 1493/88a.

¹⁰³¹ R.Ş.S.; 1493/17a-b.

¹⁰³² R.Ş.S.; 1495/37b.

¹⁰³³ R.Ş.S.; 1493/149a.

¹⁰³⁴ R.Ş.S.; 1496/44b.

¹⁰³⁵ R.Ş.S.; 1488/103a, 103a-b, 104a, 104b.

Kâbe’de vefat ettiği görülmektedir.¹⁰³⁶ Öte yandan Mekke’de, Hicaz’da bulunduğu sırada veya Hicaz’a gitmek üzereyken yolda vefat edenlere de rastlanmaktadır. Ancak bu seyahatlerin ne maksatla gerçekleştiği tam olarak tesbit edilememiştir.¹⁰³⁷

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Rize’de vefat yeri tesbit edilen 447 kişiden 422’si Rize dışında muhtelif yerlerde vefat etmiştir. Bunlar içerisinde çalışmak amacıyla veya askerlik görevi için Rize dışında bulunduğu sırada vefat edenlerle muharebede şehit olanlar sayı itibarıyla çoğunluğu oluşturduğundan, tabloda ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Rize dışında vefat ettiği belirtilen 110 kişiyi ise, ilim tahsili için, yerleşme amacıyla, geçici olarak veya bilinmeyen bir sebeple gittiği yerde vefat edenler oluşturmaktadır. Rize dışında vefat eden bu şahıslar arasında kadınlara da rastlanmaktadır. Bunlardan aslen Rize’nin Kabahor (Gölyayla) köyünden olan Hacı Zeyneb Hanım, H. 1286 (M. 1869) yılında uzun zamandır ikamet ettiği İstanbul’un Beşiktaş semtinde vefat etmiştir.¹⁰³⁸ H. 1279 (M. 1863) yılına ait benzer bir dava kaydından, aslen Akrotil (Limanköy) köyünden olan Zeyneb adlı kadının, uzun zamandır İstanbul’un Fatih semtinde yaşadığı ve burada vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰³⁹

M. 1898-1901 yıllarına ait mahkeme kayıtlarında muharebede veya silahlı savaşta vefat ettiği bilgisine yer verilen 73 kişinin, M. 1897 yılında meydana gelen Osmanlı-Yunan Savaşında şehit olduklarını ifade etmek gerekir. Rize dışında vefat eden diğer şahısların ise, ne şekilde vefat ettiklerine dair fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. Söz konusu şahıslardan bazılarının gittikleri yerde hastalanarak, denizde boğularak, katledilmek suretiyle veya eceliyle vefat ettikleri tesbit edilmiştir.¹⁰⁴⁰ Konuyla ilgili H. 1312 (M. 1894) tarihli bir kayda göre, aslen Rize’nin Ğoloz (Kendirli) Mahallesinden olan Fazlıoğlu Ahmed, bir süredir ticaret amacıyla Tuna vilayetinde ikamet ederken kolera hastalığına yakalanıp gureba hastanesinde vefat etmiştir.¹⁰⁴¹ Bunun yanı sıra

¹⁰³⁶ R.Ş.S.; 1487/57a.

¹⁰³⁷ R.Ş.S.; 1493/6b.; 1496/10b.; 1500/143b, 160a.; 1501/48b.; 1502/38b, 72b, 146a.

¹⁰³⁸ R.Ş.S.; 1495/11b.

¹⁰³⁹ R.Ş.S.; 1490/92a.

¹⁰⁴⁰ R.Ş.S.; 1487/38b.; 1489/10b.; 1495/45a-b.; 1499/79b.; 1500/144b.; 1502/3a, 112b.

¹⁰⁴¹ R.Ş.S.; 1502/37b.

muhtelif bir sebeple Rize dışında bulunduğu sırada hastanede vefat eden diğer şahısları da, hastalanarak vefat edenler arasında değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁴²

d. Vârisler

M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de vefat eden 2821 kişinin mirasında hak sahibi olan toplam 15.051 vâris tesbit edilmiştir. Bu vârislerin vefat eden kişiye yakınlık derecesi ve sayısı tablo 38’de belirtildiği gibidir.¹⁰⁴³

Vârisler	Sayı	%	Vârisler	Sayı	%
Zevc	48	0.31	Erkek kardeş	579	3.84
Zevce	2631	17.48	Kız kardeş	581	3.86
Oğul	5118	34.00	Dede	1	0.006
Kız	4841	32.16	Nine	5	0.03
Haml	67	0.44	Amca	58	0.38
Anne	673	4.47	Torun	72	0.47
Baba	212	1.40	Diğer vârisler	165	1.09
Toplam				15.051	100

Tablo 38: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vefat Eden Şahısların Vârisleri

Tabloda görüldüğü üzere, Rize’de vefat eden şahısların vârisleri içerisinde erkek çocuklar % 34 ile en büyük orana sahiptir. Kız ve erkek çocukların toplam oranı, bütün vârislerin % 66.16 gibi önemli bir kısmına tekabül etmektedir. Bu orana tereke sahiplerinin henüz dünyaya gelmemiş çocukları da (haml) ilave edildiğinde, elde edilen sonucun biraz daha yükselmesi söz konusudur. Buradan hareketle vefat eden şahısların geride bıraktıkları mal varlıklarının, büyük ölçüde kız ve erkek çocuklarına intikal ettiğini söylemek mümkündür.

Eş grubundaki toplam 2679 vârisin 48’i erkek, 2631’i ise kadındır. Bu durum eşleri hayattayken vefat eden erkeklerin, kadınlara göre oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde vefat eden şahısların hayatta olan annelerinin, babalarına nazaran epey fazla olması dikkat çekmektedir. Vârisler arasında yer alan toplam 579 erkek kardeşin 518’i vefat eden şahısla anne baba bir, 41’i baba bir, 20’si ise anne bir kardeşidir. 581 kız kardeşin ise, 526’sı vefat eden şahısla anne baba bir, 41’i baba bir,

¹⁰⁴² R.Ş.S.; 1495/77b.; 1498/146b.; 1499/153b-154a, 158b.; 1501/142a.

¹⁰⁴³ Araştırmamıza konu olan dönemde, Rize’de vefat eden bazı şahıslar, vârislerinin tam olarak tesbit edilememesi sebebiyle, burada değerlendirmeye dâhil edilmemiştir.

14'ü anne bir kardeştir. Diğer vârisler grubunda bulunan 165 kişi arasında, vefat eden şahsın hala, yeğen, amcaoğlu gibi anne ve baba tarafından akrabaları yer almaktadır. Bunlar içerisinde özellikle vefat eden kişilerin amcaoğullarıyla erkek kardeşlerinin çocukları, sayı itibarıyla çoğunluğu oluşturmaktadır.

Rize'de vefat eden kadın erkek toplam 2821 tereke sahibinden 2411'inin (% 85.46) vârisleri arasında eşleri bulunmaktadır. Erkeklerin bir kısmının vefatları sırasında aynı anda birden fazla kadınla evli olmaları, eş sayısının artmasına yol açmıştır. Vefat eden kadın ve erkeklerden 2148'inin (% 76.14) oğlu, 2047'sinin (% 72.56) kızı bulunmaktadır. Vârisleri arasında erkek kardeşi bulunanların toplam sayısı 342 (% 12.12), kız kardeşi olanların sayısı ise 303'tür (% 10.74). Tablodan da anlaşıldığı üzere, vefat edenlerden 673'ünün (% 23.85) annesi, 212'sinin de (% 7.51) babası hayattadır. Vârisleri arasında dede, nine, amca, amcaoğlu, yeğen, torun ve hala gibi akrabaları olan tereke sahipleri ise, 136 (% 4.82) kişiden ibarettir.

Tabloda vârisi belirtilenlerin hâricinde, bazı şahısların vârislerinin tesbit edilemediği görülmektedir. Kayıtlarda vefatı sırasında “*vâris-i ma'rûfu olmadığı*” şeklinde ifade edilen bu kişilerden ikisi aslen Rizelidir. Bunlardan Şahinoğlu Mehmed Ali isimli şahıs, Rize'nin Babik (Çukurluhoca) köyünden olup Yunan muharebesinde şehit olmuştur.¹⁰⁴⁴ Hos (Maltepe) köyünden Hacıahmedoğlu Salih ise, ticaret için gittiği Kocaeli sancağının Karasu kazasında vefat etmiştir.¹⁰⁴⁵ Diğerleri aslen Rizeli olmayıp muhtelif bir sebeple Rize'de ikamet ederken burada vefat etmişlerdir.¹⁰⁴⁶ Bu durumdaki şahısların hepsinin de memleketleri dışında vefat ederek terekelerinin vefat ettikleri yerde tahrir edilmesi, muhtemelen vârislerinin tesbitini güçleştirmiştir. Bu şekilde bilinen vârisi olmadan vefat edenlerin terekesinin, mirasçıların zuhuruна değin Beytûlmâle¹⁰⁴⁷ ait olduğunu ifade etmek gerekir. Vârislerin ortaya çıkışıyla da, terekedeki hakları kendilerine iade edilmektedir. Zira muharebede şehit olduğunu belirttiğimiz Şahinoğlu Mehmed Ali'nin hizmet-i askeriye maaşı olan 722 kuruş, vefatı

¹⁰⁴⁴ R.Ş.S.; 1503/88b-89a.

¹⁰⁴⁵ R.Ş.S.; 1488/17b-18a.

¹⁰⁴⁶ R.Ş.S.; 1487/21a-b.; 1490/78a-b.; 1498/24a.

¹⁰⁴⁷ Lügate “mal evi” anlamına gelen beytûlmâl, terim olarak devlete ait malların muhafaza edildiği mekânı ifade ettiği gibi, devlete ait menkul gayr-i menkul malların tamamını ve bu malların idaresiyle ilgili hukukî kurumu da ifade etmektedir. **Bkz.** Mehmet Erkal, “Beytûlmâl”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 90.

üzerine Beytül mâl memuru tarafından kabz edilmiştir. Mehmed Ali'nin erkek kardeşi Osman'ın verâset iddiasını isbatlaması üzerine, hissesinin kardeşine teslimine hükmedilmiştir.¹⁰⁴⁸

İncelediğimiz dönemde Rize'de vefat eden şahısların vârisleri arasında yaşanan ve mahkemeye intikal eden anlaşmazlıklara dair çok sayıda kayda rastlanmaktadır. Konuyla ilgili değerlendirmeye geçmeden önce, vârislerin hangi sebeplerle mahkemeye müracaat ettiklerini tablo üzerinde göstermek yararlı olacaktır.

Mahkemeye Müracaat Sebebi	Sayı	%
Vârisin hissesinin zabt edilmesi ve hissesine müdahale	355	30.60
Rize dışındaki terekenin ahz u kabzına vekil tayini	214	18.44
Müteveffânın alacağından hisse talebinde bulunma	104	8.96
Vârisin terekedeki hissesini talebi	46	3.96
Vârisin terekedeki hissesini ahz u kabzı ve sulhu	89	7.67
Vârisin terekede hak iddiasında bulunması	123	10.60
Vârisin hissesini bey' ve ferâğı	179	15.43
Vârisin hissesini bey' ve ferâğa vekil tayini	50	4.31
Toplam	1160	100

Tablo 39: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Vârislerinin Mahkemeye Müracaat Sebepleri

Tabloda görüldüğü üzere, vârislerden bir veya birkaçının diğer vârislerin terekedeki hissesine haksız yere el koyması, en sık karşılaşılan anlaşmazlık konusudur. Vârislerin hisselerine haksız müdahalede bulunanların, genellikle erkek mirasçılar olduğu tesbit edilmiştir. Bu şekilde kadın vârislerin terekedeki hisselerinden mahrum edilmeye çalışıldıklarını söylemek mümkündür. Erkek vârisler tarafından terekedeki hakkı zabt edilen bazı kadın mirasçılar, hisselerini alabilmek amacıyla hukukî yollara başvurmuşlardır. H. 1276 (M. 1860) yılında mahkemeye intikal eden böyle bir davaya göre, Mervan (Büyükköy) köyünden Rukiye adlı kadın, miras yoluyla kendisine intikal eden tarlaya haksız yere müdahale ettiği için, kayını Hoşaroğlu Mustafa'dan davacı olmuştur. Mustafa'nın, tarlayla ilgili mahkemeye sahte tapu ilmuhaberi ibrâzında bulunması dikkat çekmektedir.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁸ R.Ş.S.; 1503/88b-89a.

¹⁰⁴⁹ R.Ş.S.; 1489/66b.

Vârisler arasında yaşanan bu nev'î anlaşmazlıklar mahkemeye intikal ettiğinde, zaman zaman taraflar arasında sulha varıldığı ve kadın vârislerin bedelsiz olarak veya anlaşma bedeli karşılığında terekedeki haklarından vazgeçtikleri görülmektedir. Anlaşma bedeli nakit para olabildiği gibi gayr-i menkul de olabilmektedir. Söz gelimi Rize'nin Babik (Tophane) Mahallesinden müteveffâ Mollaalioğlu Hasan Yazıcı'nın terekesinin tamamına oğlu Ahmed'in haksız yere el koyması üzerine, kız kardeşi Aişe, terekedeki hakkını alabilmek için H. 1286 (M. 1870) yılında mahkemeye başvurmuştur. Taraflar arasında meydana gelen çekişme neticesinde, Ahmed'in, kız kardeşi Aişe'ye hissesi karşılığında 100 kuruş vermesi üzerine anlaşma sağlanmıştır.¹⁰⁵⁰

Rize'de erkek mirasçılarının yanı sıra vefat eden şahsın eşi veya kızı gibi bazı kadın mirasçılarının da, zaman zaman diğer vârislerin hisselerini haksız yere zabt ettiklerine şahit olunmaktadır. Bu konuyla ilgili H. 1287 (M. 1870) yılına ait dava kaydına göre, Filargoz (Topkaya) köyünden müteveffâ Musibetoğlu Hüseyin'in terekesini zabt eden zevcesi Fatıma Hatun, üvey oğlu Memiş'i terekedeki hissesinden mahrum etmiştir. Memiş'in mahkemeye müracaat ederek verâset iddiasını isbatlaması üzerine de, gereğinin yapılmasına hükmedilmiştir.¹⁰⁵¹

Vefat eden bazı şahısların hayattayken menkul veya gayr-i menkullerinin bir kısmını, hibe, ferâğ ve satış gibi yollarla vârisleri durumundaki kişilerden bir veya birkaçına bırakmaları da, mirasçılar arasında anlaşmazlık yaşanmasına sebep olan durumlardan biridir. Bu gibi durumlarda, bazı vârislerin söz konusu malda hak sahibi olabilmek için asılsız iddialarda bulduklarına şahit olunmaktadır. H. 1278 (M. 1861) yılına ait böyle bir kayda göre, Vonit (Atmeydanı) Mahallesinden Süleyman adlı şahıs, hayattayken üzerindeki elbiseleri hâricinde bütün mal varlığını oğlu Mehmed'e hibe eder. Süleyman'ın vefatının ardından kızı Fatıma, zevcinin vekâletiyle mahkemeye müracaat ederek, söz konusu mallara kardeşi Mehmed'in haksız yere el koyduğu iddiasıyla hisse talebinde bulunsa da, bu talebinden men edilir.¹⁰⁵²

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi, terekedeki malların mirasçılar arasında taksiminden sonra, vârislerden bir kısmı hisselerine düşen gayr-i menkulleri bey' veya

¹⁰⁵⁰ R.Ş.S.; 1495/37a.

¹⁰⁵¹ R.Ş.S.; 1495/68b.

¹⁰⁵² R.Ş.S.; 1489/139b.

ferâğ yoluyla başkasına devretmiştir. Bu vârislerin genellikle kadın olması ve hisselerini erkek vârislere devretmeleri dikkat çekmektedir. Ancak bazı mirasçıların kendi hisseleriyle birlikte izinleri olmaksızın diğer vârislerin hisselerini de satması, vârisler arasında anlaşmazlık yaşanmasına yol açmıştır. Mesela Mirakaloz (Hamidiye) köyünden Turfanda Hatun, babasından intikal eden ağaçlığı erkek kardeşi Mustafa'nın uzun süre zabt edip kendi hissesiyle birlikte başkasına satması sebebiyle, H. 1278 (M. 1861) yılında mahkemeye müracaat ederek hisse talebinde bulunur. Mahkemede Turfanda Hatun'a hissesi mukabilinde 100 kuruş verilmesi üzerine anlaşma sağlanır.¹⁰⁵³

Bazı kadın vârisler ise, kendilerine miras kalan gayr-i menkulleri sattıkları halde, aynı malda yeniden hak iddia etmişlerdir. Bunun yanı sıra kadınların belli bir bedel karşılığında terekedeki hisselerinden vazgeçmelerine rağmen tekrar hak talebinde bulunmaları, bu nev'i yollara maddî sebeplerle başvurduklarını düşündürmektedir. H. 1276 (M. 1860) tarihli kayda göre, Filargoz (Topkaya) köyünden Kâküle adlı kadın, babasından intikal eden hissesine mukabil kendisine 150 kuruş verilmesi üzerine erkek kardeşi Ali'yle sulha varsa da, 4 yıl sonra mahkemeye başvurarak aynı terekeden hak iddiasında bulunur. Kardeşi Ali, aralarındaki sulhu isbat sadedindeyken, kız kardeşi Kâküle'nin fakir haline merhametle kendisine 100 kuruş teslim eder.¹⁰⁵⁴

Konuyla ilgili üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, Rize dışında vefat eden şahısların vefat ettikleri yerde bulunan terekelerinin ahz u kabz ve memleketlerine irsâli için, vârislerinin vekil tayin etmeleridir. Bu konuda çok sayıda kayda rastlanmakla birlikte, genellikle vârisler arasında bir anlaşmazlığın söz konusu olmadığını ifade etmek gerekir.

2. Ölenin Ardından Yapılan İşlemler

Vefat eden şahsın ardından yapılan işlemleri, techiz-tekfin, borçların ödenmesi ve vasiyetin tenfizi olmak üzere üç grupta ele almak mümkündür. Bu başlık altında sadece techiz ve tekfin ile borçların ödenmesi hususlarına değinilecek, vasiyet konusuna ise farklı bir başlık altında yer verilecektir.

¹⁰⁵³ R.Ş.S.; 1490/5b.

¹⁰⁵⁴ R.Ş.S.; 1489/45b.

Techiz ve tekfin, ölen kişinin kefenlenme ve gömülmesi için yapılan masrafları ifade eder. Vefat eden bir kişinin terekesinden, ilk önce onun kefen ve defin masrafları harcanır. Bu harcamalar esnasında, israf ve kısıtlamadan kaçınılması, örf'e uygun ve orta halli olanın tercih edilmesi gerekir.¹⁰⁵⁵ Rize'de vefat eden şahıslardan techiz ve tekfin masrafı tesbit edilenler tabloda gösterildiği gibidir.

Techiz-Tekfin Miktarı	Sayı	%
0-50 kuruş	104	7.53
51-100 kuruş	629	45.54
101-200 kuruş	348	25.19
201-300 kuruş	178	12.88
301-400 kuruş	62	4.48
401-500 kuruş	41	2.96
501-1000 kuruş	18	1.30
1001 kuruş ve üzeri	1	0.07
Toplam	1381	100

Tablo 40: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vefat Eden Şahısların Techiz ve Tekfin Masrafları

Tabloda görüldüğü üzere, Rize'de vefat edip techiz ve tekfin masrafı tesbit edilebilen 1381 kişiden % 45.54'ünün cenaze masrafları 51 ila 100 kuruş arasında değişiklik arz etmektedir. Bunlardan 356 kişinin (% 25.77) cenaze masraflarının 100 kuruş olduğunu belirtmek gerekir. Aralarında Rize müftüsü el-Hâc Alâaddin Efendi'nin de bulunduğu 42 kişinin ise, henüz hayattayken kefen ve defin masrafları için harcanacak meblağı vasiyet etmesi dikkat çekmektedir. Tesbit edilen techiz ve tekfin masrafları içerisinde en düşük meblağ 30 kuruş olup, H. 1299 (M. 1881) yılında vefat eden Kuriloz (Adacami) köyünden Hacıoğlu Bayram'a aittir.¹⁰⁵⁶ En yüksek meblağ ise, H. 1280 (M. 1864)'te vefat eden Babik (Tophane) Mahallesinden Kabosmanoğlu el-Hâc Ömer Kapudan'a ait olup 1040 kuruştan ibarettir.¹⁰⁵⁷ Diğerleri de bu iki miktar arasında farklılık göstermektedir. Rize'de vefat eden şahısların mal varlıklarındaki artışa bağlı olarak, genellikle techiz ve tekfin masraflarında da bir artışın olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bunun aksine olan durumlar da söz konusudur. Mesela Rize'nin

¹⁰⁵⁵ Ali Himmet Berki, **İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal**, sad. İrfan Yücel, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.20.; Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslâm Hukuku Şahıs, Âile ve Çözümlü Miras**, İslâm Hukuku Külliyyâtı Yayınları, İstanbul 1983, s.428.; Bilmen, **age**, V, 213-214.

¹⁰⁵⁶ **R.Ş.S.**; 1499/146a.

¹⁰⁵⁷ **R.Ş.S.**; 1491/31b.

Perkam (Demirhisar) köyünden iken H. 1286 (M. 1869) yılında vefat eden Kotiloğlu Yusuf'un geride bıraktığı mal varlığı 780 kuruş, techiz ve tekfin masrafı 200 kuruştur.¹⁰⁵⁸ Aynı yıl vefat eden Kankalanoz (Yağlıtaş) Mahallesinden Hurşid'in ise terekesi 4601 kuruş, techiz ve tekfin masrafı 150 kuruştur.¹⁰⁵⁹

Vefat eden kişilerin techiz ve tekfin masrafları için belirlenen meblağın nerelere harcandığını, H. 1276 (M. 1860) yılına ait bir dava kaydından daha teferruatlı bir şekilde tesbit etmek mümkündür. Buna göre H. 1272 (M. 1856) yılında Rize'de vefat eden Osman adlı şahsın techiz ve tekfini kapsamında, gasline 10 kuruş, zemzemli kefenine 50 kuruş, peştamal ve yağlığına 32 kuruş, tabutuna 20 kuruş, tabutunun taşınmasına da 3 kuruş sarf edilmiştir.¹⁰⁶⁰ Yapılan harcamaları müteveffâ Osman'ın zevcesinin, kendi mal varlığından karşılamış olması dikkat çekmektedir.

Terekenin techiz ve tekfin masraflarını karşılamadığı durumda, vefat eden kişi hayattayken nafakası kimin üzerindeyse, kefenlenme ve defin masrafları da bu kişiye ait olur. Hiç kimsesi yoksa söz konusu masraflar Beytülmal tarafından karşılanır.¹⁰⁶¹ Bu durumun örneklerini Rize'de vefat eden şahıslar arasında da görmek mümkündür. Misal olarak ulema ve fukaradan olup H. 1280 (M. 1863) yılında vefat eden Rizeli Hasan Efendi'nin, vefatı sırasında techiz ve tekfinine yetecek miktarda mal, eşya ve parası olmadığı için, techiz ve tekfin masraflarına sarf olunmak üzere kaza mal sandığından 50 kuruş verilmiştir.¹⁰⁶² Bu durumdaki şahıslar içerisinde, Rize dışından olup muhtelif bir sebeple Rize'de ikameti esnasında burada vefat edenlerin olduğunu da belirtmekte yarar vardır.¹⁰⁶³

Yukarıda da belirtildiği gibi vefat eden şahsın ardından yapılan işlemlerden biri de, geride bıraktığı borçlarının ödenmesidir. Bu borçları ölen kişinin Allah'a karşı olan borçlarıyla (Allah hakkı), şahıslara olan borçları şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Kişinin zekât, adak ve kefâret gibi Allah hakkına taalluk eden borçları, vefat etmesiyle birlikte üzerinden düşmektedir. Şayet ödenmesini vasiyet etmişse, bu durumda

¹⁰⁵⁸ R.Ş.S.; 1495/5b.

¹⁰⁵⁹ R.Ş.S.; 1495/38b-39a.

¹⁰⁶⁰ R.Ş.S.; 1489/45b.

¹⁰⁶¹ Döndüren, *age*, s.428.

¹⁰⁶² R.Ş.S.; 1491/25a.

¹⁰⁶³ R.Ş.S.; 1489/37a, 55a.; 1491/49b, 50b, 110a, 113a.; 1496/10a.

terekesinin üçte birinden ödenmesi yoluna gidilir. Şahıslara olan borçlarının ise, beyyine (delil) veya vefat eden kişinin sağlığındaki ikrarıyla mahkeme önünde usulüne uygun bir şekilde isbat edilmiş (deyn-i müsbet) olması gerekmektedir. Vefat eden kişinin borçları geride bıraktığı mal varlığından fazla olduğunda, kadının kararı üzerine terekesindeki mallar satılarak bedeli alacaklılar arasında taksim edilir. Terekeden ödenemeyip kalan borçlar ise, vefat edenin üzerinden düşmektedir.¹⁰⁶⁴

Araştırmamıza konu olan yıllarda Rize’de vefat eden bazı şahısların vasiyetleri üzerine, vefatlarının ardından Allah’a karşı olan borçlarının ödendiği görülmektedir.¹⁰⁶⁵ Misal olarak, Latum (Madenli) köyünden olup Rize kasabasında sakinken H. 1286 (M. 1870) yılında vefat eden Memişoğlu Ahmed’in vasiyeti üzerine, namaz, oruç ve yemin kefaretiinden doğan borçlarının terekesinden ödenmesi yoluna gidilmiştir.¹⁰⁶⁶ Müteveffâ Ahmed’in ıskât-ı salât ve kefareti-i savm u yemin ile techiz ve tekfin masraflarına ödenen meblağ birlikte belirtildiğinden, namaz borcuyla oruç ve yemin kefareti için sarf edilen miktar tam olarak tesbit edilememektedir.

Vefat eden kişiler, şahıslara borçlu olmaları açısından incelendiğinde, Rize’de vefatı kayıtlara geçen 2993 kişiden 126’sının, vefat ettiği sırada borçlu olduğu kayıtlardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bunlardan bazılarının çok sayıda şahsa borçlu olarak vefat etmesi dikkat çekmektedir. Misal olarak, Hurtoz (Fener) Mahallesinden Çillioğlu Osman Reis’in, vefatı sırasında 2’si gayr-i müslim olmak üzere 21 kişiye toplam 5717 kuruş borcu bulunmaktadır.¹⁰⁶⁷ Benzer şekilde H. 1286 (M. 1869) yılında Rize’de vefat eden Hacı Said Ağa’nın, 9 kişiye toplam 3186 kuruş borcu vardır. Alacaklılardan biri de Hacı Said Ağa’nın zevcesi Nadide Hatun’dur.¹⁰⁶⁸ Bazı şahısların ise oldukça yüksek miktarlarda borçlu olarak vefat ettiklerine şahit olunmaktadır. Mesela Piriçelebi Mahallesinden olup H. 1316 (M. 1898) yılında vefat eden Çolakoğlu Hacı Tahir’in, tüccardan Dervişzâde Hacı Hâfız Osman Efendi’ye

¹⁰⁶⁴ Bilmen, *age*, V, 215-216.; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 432-433.; Barkan, *agm*, *Belgeler Türk Tarih Belgeler Dergisi*, III, sy.5-6, s.19.

¹⁰⁶⁵ R.Ş.S.; 1491/105a-b.; 1495/31a.; 1496/33a.; 1499/106b.; 1500/134b.; 1502/43a-b, 133b, 140a-b.; 1504/35b-36a.

¹⁰⁶⁶ R.Ş.S.; 1495/31a.

¹⁰⁶⁷ R.Ş.S.; 1501/168b-169a.

¹⁰⁶⁸ R.Ş.S.; 1495/14a-b.

10.135 kuruş borcu bulunmaktadır.¹⁰⁶⁹ Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Şabanzâde Hacı İsmail Efendi'nin ise, vefat ettiği sırada gelini Rukiye'ye 100 mecidî altını (10.000 kuruş) gibi yüksek miktarda borcunun olduğu tesbit edilmiştir.¹⁰⁷⁰

Rize'de borçlu olarak vefat eden bazı şahısların, vefatlarının ardından borçlarının ödenmediği görülmektedir. Bunun üzerine alacaklı durumundaki şahıslar hukukî yollara başvurarak, alacaklarının terekeden ödenmesi talebiyle vefat eden şahsın vârislerinden davacı olmuşlardır. Ancak vârislerin genellikle borcu inkâr yoluna gittiklerini söylemek mümkündür. H. 1287 (M. 1870) yılında mahkemeye intikal eden böyle bir davaya göre, Kuliça (Derepazarı-Subaşı) köyünden müteveffâ Salihoğlu Mehmed Ali, R. 1280 (M. 1864)'te aynı köyden Salihoğlu Salih'ten 5000 kuruş borç almıştır. Mehmed Ali'nin borcu ödemediği vefat etmesi üzerine, Salih mahkemeye müracaat ederek Mehmed Ali'nin zevcesi Hamide Hatun'dan alacak talebinde bulduysa da, zevcesi borcu inkâr etmiştir. Neticede Salih'in alacak iddiasını şahitlerle isbatlaması üzerine, Hamide Hatun 5000 kuruşu eşinin terekesinden ödemesi konusunda tenbih olunmuştur.¹⁰⁷¹

Rize'de borcunu ödeyemeden vefat eden bazı şahısların menkul terekelerinin borçlarına yetmemesi üzerine, terekelerindeki bazı eşya ve gayr-i menkullerin müzayedeye satılması yoluna gidilmiştir. Satılan eşya ve mülklerin değeri, muhtemelen borcun miktarına göre değişiklik arz etmektedir. Bunlar arasında özellikle Paşayan (Çarşı) Mahallesinden müteveffâ Tuzcuzâde Reşid Ağa'nın geride bıraktığı borçlarının edası için, terekesindeki dükkân ve arsaların Yapraklar köyünden Metozâde Ahmed Ağa'ya 36.500 kuruş gibi oldukça yüksek bir meblağla satılması dikkat çekmektedir.¹⁰⁷²

G. AİLENİN DAĞILMASI

Evlilik akdiyle meşru bir zemine oturan aile müessesesinin dağılması, eşlerden birinin vefatı veya karı kocanın boşanmasıyla mümkün olmaktadır. Bilindiği üzere İslâm dininde evlenme teşvik edilmiş, eşler arasında bir anlaşmazlık vukuunda ailenin

¹⁰⁶⁹ R.Ş.S.; 1503/101b.

¹⁰⁷⁰ R.Ş.S.; 1502/78b.

¹⁰⁷¹ R.Ş.S.; 1495/76b.

¹⁰⁷² R.Ş.S.; 1490/50b.

diğer fertlerinin hakem rolünü üstlenerek meselenin halline katkıda bulunmaları emredilmiştir.¹⁰⁷³ Bununla birlikte evliliğin sürdürülmesi imkânsız ve taraflar için fayda yerine zarar verecek bir hal aldığında, muhtelif yollarla evlilik hayatının sona erdirilmesine müsaade edilmiştir.¹⁰⁷⁴ Rize ailesinde meydana gelen ölüm olaylarına yukarıda değinildiği için, bu başlık altında ailenin dağılmasına yol açan boşanma hadiselerinin sebepleri, türleri ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

1. Boşanma Sebepleri

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize’de mahkemeye intikal eden boşanma davaları incelendiğinde, ailedeki şiddetli geçimsizliğin, boşanmaların en önemli ve temel sebebi olduğu görülmektedir. Eşler arasındaki geçimsizlik, kayıtlarda umumiyetle “*hüsn-i muâşeret*”, “*hüsn-i imtizâc*” veya “*hüsn-i zindegânenin olmadığı*”, “*şikâk vuku bulduğu*” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁵ Ancak eşler arasında geçimsizliğe sebep olan durumları tesbit etmek pek de mümkün değildir. Sadece bir kayıta geçimsizlik sebebi daha ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Söz konusu kayda göre, Vandri (Çağlayan) köyünden Dizdaroğlu Abdülhamid’in 5 aydır evli olduğu ve kendi hanesinde iskân ettirdiği zevcesi Nokta, H. 1280 (M. 1863) yılında mahkemeye gelerek, kendisini zorla hanesine götürdüğü iddiasıyla eşinden davacı olmuştur. Bunun üzerine Abdülhamid, Nokta’ya güveninin kalmadığını beyan ederek, eşini üç talâkla boşamıştır.¹⁰⁷⁶ Bazı şahısların ise, muhtemelen daha evliliklerinin ilk yıllarında birbirleriyle iyi geçinememe ihtimalinden dolayı boşandıkları tesbit edilmiştir.¹⁰⁷⁷ H. 1312 (M. 1894) tarihli muhâla’a kaydına göre, Mahura (Tozköy) köyünden Nevbetoğlu Salih ile zevce-i gayr-i medhûlun bihâsı Kamenit (Kavaklı) Mahallesinden Aişe, “*adem-i hüsn-i muâşeret ihtimaline binâen*” anlaşarak boşanmışlardır.¹⁰⁷⁸

Rize’de aile içerisinde yaşanan gayr-i ahlakî durumların, boşanmalara sebebiyet verdiğini söylemek de mümkündür. Konuyla ilgili bir kayda göre, Filandoz (Derepazarı merkez) köyünden Nazife Hatun’un, zevci Hacitataroğlu Memiş’in Rize

¹⁰⁷³ Kur’ân-ı Kerîm, en-Nûr 24/32-33.; en-Nisâ 4/35.

¹⁰⁷⁴ Aktan, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 409.

¹⁰⁷⁵ R.Ş.S.; 1487/5a.; 1489/47a.; 1490/71a, 82b.

¹⁰⁷⁶ R.Ş.S.; 1491/17b.

¹⁰⁷⁷ R.Ş.S.; 1491/74a.; 1502/45b, 177a.; 1503/43b.

¹⁰⁷⁸ R.Ş.S.; 1502/45b.

dışında ikamet ettiği dört sene zarfında ölü bir bebek dünyaya getirmesi, eşinin kendisine zina isnadında bulunmasına yol açmıştır. Eşinin bu iddiası üzerine de, Nazife'nin talebiyle H. 1280 (M. 1863) yılında boşanma vuku bulmuştur.¹⁰⁷⁹ Ancak mahkemeye intikal eden bu nev'î olayların, her zaman boşanmayla neticelenmediğini de ifade etmek gerekir. Misal olarak Mağloz (Camıdağı) köyünden Avcıoğlu Mehmed'in, H. 1284 (M. 1867) yılında evlendiği amcasının kızı Fatıma, nefsinin zevci Mehmed'e teslim etmeyerek aynı sene Aron (Sütlüce) köyünden Mustafa'yla nikâhlanmak üzere bir gece evinde kalır. Mustafa'nın Fatıma'yla zina etmesi ve bekâretini izâlesi üzerine, Mehmed mahkemeye gelerek gereğinin yapılması talebinde bulunur. Mahkemede, Fatıma'nın nefsinin zevcine teslimine ve hukuk-ı zevciyete itaatine hükmedilir.¹⁰⁸⁰

Rize'de küçük yaşta velileri tarafından evlendirilen bazı şahısların, bulûğa erdikten sonra haklarındaki nikâha rıza göstermemesinin yanı sıra, erkeğin innîn (iktidarsız) olması da, eşler arasında anlaşmazlık yaşanmasına, dolayısıyla karşılıklı rızayla veya mahkeme kararıyla boşanmaların vuku bulmasına sebep olan durumlardandır.¹⁰⁸¹

2. Boşanma Türleri

Rize ailesinde yaşanan boşanma hadiselerini, meydana geliş şekilleri açısından talâk, muhâla'a ve tefrik olmak üzere üç başlık altında ele almak mümkündür.

a. Erkeğin Tek Taraflı Boşaması (Talâk)

Lügatte herhangi bir şeyin bağını çözmek, salıvermek, hissî veya manevî bir kayıttan kurtulmak gibi anlamlara gelen talâk,¹⁰⁸² ıstılahî olarak erkeğin tek taraflı irade beyanı ve belirli sözleriyle evlilik bağına son vermesi demektir.¹⁰⁸³ Talâk, ric'î ve bâin talâk olmak üzere iki kısma ayrılır. Erkeğe yeni bir mehir ve nikâh akdine ihtiyaç

¹⁰⁷⁹ R.Ş.S.; 1491/23b.

¹⁰⁸⁰ R.Ş.S.; 1492/96a.

¹⁰⁸¹ R.Ş.S.; 1487/5a, 62b.; 1488/45a, 47a.; 1493/102b-103a, 137b, 142a.; 1496/74a-b, 112a.; 1497/51a-b.; 1498/68b.; 1499/102b, 105a-b.; 1500/37a, 38b, 60a, 147a, 161b-162a, 164a.; 1501/185a-b.; 1502/9b, 20a-b, 43a, 69a.; 1503/205b.

¹⁰⁸² Bilmen, *age*, II, 175.; Ekrem Doğanay, *İslâm'da Talakın Hükümü ve Hikmetleri*, Gonca Yayınları, İstanbul 1984, s.7.

¹⁰⁸³ Nihat Dalgın, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2001, s.33.; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 348.

duymaksızın boşadığı eşine iddet süresi içinde dönme imkânı veren boşamaya “*ric‘i talâk*”, erkeğe boşadığı eşine ancak yeni bir nikâh akdi ve mehirle dönme imkânı veren boşamaya ise “*bâin talâk*” adı verilir.¹⁰⁸⁴

Talâk, esas itibariyle erkeğin yetkisi dâhilindedir. Erkek istediği zaman tek taraflı iradesiyle eşini boşama, evliliğe son verme salahiyetine sahiptir. Bunun için bir sebep göstermek zorunda olmadığı gibi mahkeme kararına da ihtiyaç yoktur. Kadın ise ancak bu konuda kendisine yetki verilmesi durumunda (tefvîz-i talâk), evliliğe son verebilir. Bununla birlikte erkeğin eşine verdiği boşama yetkisini geri alması da mümkündür.¹⁰⁸⁵ Talâk konusunda erkeğe geniş yetki verilmesi, boşanmaların çok yaygın olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine sebepsiz boşamaların toplumda hoş karşılanmayışı, erkeğin hukuken serbest olmakla birlikte dinen aynı serbestliğe sahip olmayışı ve boşanmanın getirdiği maddî mükellefiyetlerin ağırlığı, talâkın Osmanlı toplumunda günümüze nisbetle daha az oranda görülmesine yol açmıştır.¹⁰⁸⁶

Araştırmamıza konu olan yıllarda Rize ailesinde görülen boşanmaları, meydana geliş şekilleri açısından incelediğimizde ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Boşanmaların Meydana Geliş Şekli	Sayı	%
Erkeğin tek taraflı boşaması (Talâk)	215	49.88
Karşılıklı anlaşmayla boşanma (Muhâla‘a)	192	44.54
Mahkeme kararıyla boşanma (Tefrîk)	24	5.56
Toplam	431	100

Tablo 41: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Boşanmaların Meydana Geliş Şekilleri

Tabloda görüldüğü gibi, mahkeme kayıtlarıyla tescil edilen 431 boşanmanın yaklaşık olarak % 50’si, erkeğin boşama yetkisini doğrudan kullanması yani talâk yoluyla gerçekleşmiştir. Karı kocanın karşılıklı anlaşmasıyla vuku bulan muhâla‘a türü boşanmalar % 44.54, mahkeme kararıyla gerçekleşen boşanmalar ise % 5.56’lık bir orana sahiptir. Buradan hareketle söz konusu yıllarda talâk türü boşanmaların, diğer

¹⁰⁸⁴ Halil İbrahim Acar, **İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi**, EKEV Yayınları, Erzurum 2000, s.63-66.

¹⁰⁸⁵ Halil Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s.69.; Aydın, **Aile Hukuku**, s.109-114.

¹⁰⁸⁶ Aydın, **Aile Hukuku**, s.114.

boşanma şekillerine nazaran daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Konuyla ilgili muhtelif şehirlere ait çalışmalarda, oldukça farklı sonuçlara ulaşılması dikkat çekmektedir. Söz gelimi M. 1839-1875 yıllarında Bursa’da meydana gelen 428 boşanmanın 78’i (% 18.22) talâk yoluyla gerçekleşirken,¹⁰⁸⁷ bu oranın on sekizinci yüzyılın ilk yarısında Konya ailesinde biraz daha gerilediği ve 474 boşanmadan sadece 63’ünün (% 13.3) talâk türü boşanma olduğu görülmektedir.¹⁰⁸⁸ Bununla birlikte Rize’de vuku bulan boşanmaların toplam sayısının, Konya ve Bursa şehirlerinden çok da farklı olmadığını ifade etmek gerekir.

Rize’de talâk yoluyla meydana gelen 215 boşanmadan 28’i (% 13.02) bir talâkla, 5’i (% 2.32) iki talâkla, 66’sı (% 30.69) üç talâkla, 52’si (% 24.18) bâin talâkla gerçekleşmiştir. Talâk türü boşanmalardan 62’sinin (% 28.83) ne şekilde gerçekleştiği tesbit edilemezken, iki kişinin eşini şartlı talâkla (ta’lik talâk) boşadığı görülmektedir. Bu tür boşanmada, erkek eşini boşamayı belli bir işi yapmaya bağlamakta, o işi yaptığı takdirde eşi kendisinden boşanmış olmaktadır.¹⁰⁸⁹ Rize’de bu yolla meydana gelen boşanmalardan birinde, Müfti Mahallesinden Ahmedoğlu Salih’in, kendi hanesinde şahitler huzurunda 6 yıldır evli olduğu eşi Rahime’ye hitaben “*Eğerce ben bir dahî darb eder isem sen benden üç talâk ile boş ol boş ol.*” demesi, bir süre sonra da yine şahitler huzurunda eşini dövmesi üzerine boşanma vuku bulmuştur.¹⁰⁹⁰ Diğer kayda göre, Hurtoz (Fener) Mahallesinden Kumuşoğlu Osman Efendi, zevcesi Nefise Hatun’a hitaben “*Bir dahî ammin Şatıroğlu Ali Kapudan’ın hanesine gider isen talâk-ı selâse ile benden boş ol.*” diye şart etmiştir. Bir ay sonra Nefise’nin, amcasının evine gitmesiyle şart vuku bulmuş ve boşanma gerçekleşmiştir.¹⁰⁹¹ Şartlı talâkla gerçekleşen her iki boşanmada da, erkeklerin eşlerini boşadıklarını inkâr yoluna gitmeleri dikkat çekmektedir.

Genellikle kadınların mağduriyetini önleme amacına yönelik olan şartlı boşamalarda, bazen uzun bir yolculuğa çıkan erkeklerin, talâkı belli bir süre dönmeme şartına bağladıklarına, belirlenen sürede memleketlerine dönmemeleri halinde de,

¹⁰⁸⁷ Kurt, **age**, s.75.

¹⁰⁸⁸ Erten, **age**, s.110.

¹⁰⁸⁹ Aydın, **Aile Hukuku**, s.113.

¹⁰⁹⁰ R.Ş.S.; 1500/69b.

¹⁰⁹¹ R.Ş.S.; 1496/25a.

eşlerinin kendilerinden boşandığına şahit olunmaktadır.¹⁰⁹² Rize’de bu şekilde gerçekleşen şartlı talâklara rastlanmamakla birlikte, çeşitli sebeplerle memleketinden uzağa giden bazı erkeklerin, gittikleri yerde tek taraflı iradelerini kullanarak eşlerini boşadıkları görülmektedir. Samri (Kaplıca) Mahallesinden Topuzoğlu Süleyman’ın, Varna sancağına bağlı Balçık kazasına gidişinin üzerinden henüz birkaç ay geçmişken, H. 1282 (M. 1866) yılında kaza nâibi huzurunda zevcesi Cemile Hatun’u boşaması bu duruma misal olarak gösterilebilir.¹⁰⁹³ Benzer şekilde Gürgen köyünden Yahyaoğlu Süleyman, R. 1304 (M. 1888) yılında İstanbul’da bulunduğu sırada, Veroz (Küçükcamî) köyünden zevcesi Gülendâm’ı üç talâkla boşayıp, talâkı bildirmek üzere boşadığı eşine hitaben bir kıta talâknâme göndermiştir.¹⁰⁹⁴

Öte yandan memleketleri dışına giden eşleri tarafından boşanan bazı kadınların, muhtemelen boşanma haberinin kendilerine ulaşmaması sebebiyle, eşlerinden haber almak için mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir. Böyle bir dava kaydına göre, Kalamoz (Akpınar) köyünden Fatıma Hatun’un, İstanbul’da kayıkcılık yapan eşi Mahmudoğlu Kürt Mehmed’den haber almak için H. 1282 (M. 1865) yılında mahkemeye gelmesi üzerine, Mehmed’in üç yıl önce şahitler huzurunda eşi Fatıma’yı üç talâkla boşadığı tesbit edilmiştir.¹⁰⁹⁵

Erkeğin talâk yoluyla evliliği sona erdirmesi için mahkeme kararının zorunlu olmamasının da etkisiyle, Rize’de meydana gelen talâk türü boşanmaların önemli bir kısmı mahkeme dışında cereyan etmiştir. Söz konusu boşanmaların hangi sebeplerle mahkemeye intikal ettiği incelendiğinde, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

¹⁰⁹² Kurt, *age*, s.74-75.

¹⁰⁹³ R.Ş.S.; 1492/108b.

¹⁰⁹⁴ R.Ş.S.; 1500/12a-b.

¹⁰⁹⁵ R.Ş.S.; 1491/115a.

Mahkemeye İntikal Sebebi	Sayı	%
Talâkın mahkemede gerçekleşmesi	18	8.37
Kadının mehir, nafaka, alacak talebi	174	80.93
Erkeğin alacak talebi	1	0.46
Kadının zevcini istihbârı	6	2.79
Erkeğin talâkı inkârı	5	2.32
Erkeğin tekrar nikâh iddiasında bulunması	5	2.32
Başkasının nikâh iddiasında bulunması	1	0.46
Talâk sonrası boşanmanın tescili	1	0.46
Kadının başkasıyla evlenmeye izin talebi	2	0.93
Bilinmeyen	2	0.93
Toplam	215	100

Tablo 42: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Meydana Gelen Talâkların Mahkemeye İntikal Sebebi

Tablodan da anlaşıldığı gibi, Rize’de vuku bulan talâk türü boşanmaların sadece 18’i (% 8.37) mahkemede gerçekleşmiştir. Diğerleri ise mahkeme dışında meydana gelen boşanmaların, muhtelif sebeplerle mahkemeye intikalinden ibarettir. Bunlar arasında kadınların boşanma sonrası mehir, nafaka ve alacak talebiyle mahkemeye müracaat etmesine dair kayıtlar, sayı itibariyle çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu durum talâk yoluyla gerçekleşen boşanmaların % 80’den fazlasının, kadınlar tarafından tescil ettirildiğini göstermektedir. Kadınlar mahkemeye bizzat başvurabildikleri gibi, vekilleri tarafından da temsil edilmişlerdir.

Rize’de meydana gelen talâkların genellikle mahkeme dışında vuku bulması, bu nev’i boşanmaların hangi ölçüde kayıtlarda yer aldığını tesbiti güçleştirmektedir. Ancak boşanan eşlerin ileride yapacakları yeni evliliklere hukukî bir zemin hazırlaması, boşanma sonrası eşinin mehir ve nafakasını ödeyen erkeklerin, boşandıkları eşleri tarafından dava edilmeleri halinde yeni maddî yükümlülükler alma ihtimallerini ortadan kaldırması sebebiyle, talâk türü boşanmaların genellikle mahkemede tescil edildiği söylenebilir.

Bunun yanı sıra incelediğimiz yıllarda bulûğa eren şahısların bizzat veya vekil vasıtasıyla evlenmesiyle ilgili 164, küçük yaşta çocukların velileri tarafından evlendirilmesiyle ilgili 114 nikâh kaydı tesbit edilirken, talâk kayıtlarının nikâh akdi kayıtlarına yakın bir sayıda olması, erkeğin tek taraflı iradesiyle meydana gelen boşanmaların mahkemede tescili hususuna hassasiyet gösterildiğini düşündürmektedir.

Talâkla ilgili kayıtların umumiyetle boşanmanın meydana gelişinden ziyade neticeleriyle ilgili olması, söz konusu boşanmaların ne şekilde gerçekleştiğini tesbite pek de imkân vermemektedir. Bu kayıtlardan sadece ikisinde, boşanmanın hangi sözlerle vuku bulduğu bilgisine yer verilmiştir. Buna göre Romanoz-ı İslâm (Hayrat) Mahallesinden Şamdanoğlu Ahmed, Pindoç (Değirmendere) Mahallesinden zevcesi Zehra Hanım'ı, R. 1316 (M. 1900) yılında Rize kasabasında Tatoğlu İsmail Efendi'nin dükkânında ve şahitler huzurunda “*Tatoğlu kızı zevcem Zehra üçten dokuza kadar şartım olsun benden boştur anı çıkardım.*” diyerek üç talâkla boşamıştır.¹⁰⁹⁶ Diğer kayda göre ise, Abdurrahmanoğlu Ahmed adlı şahıs R. 1311 (M. 1895)'te zevcesi Şuşe'yi “*Ben seni bıraktım kız karındaşımın hayde git.*” ifadesiyle iki talâkla boşamıştır.¹⁰⁹⁷

Daha önce de ifade edildiği gibi, talâk türü boşanmalarda erkek bir sebep göstermeksizin eşini boşayabilme salahiyetine sahip olmakla birlikte, Rize'de vuku bulan bazı talâklarda boşanma sebebinin genel ifadelerle de olsa dile getirildiği görülmektedir. Misal olarak Hurtoz (Fener) Mahallesinden Tahir Reis, H. 1274 (M. 1857) yılında mahkemeye gelerek, zevcesi Havva'yı aralarında hüsn-i muâşeretin olmaması sebebiyle 3 talâkla boşamış, iddetinin bitimiyle dilediği kişiyle evlenebileceği beyanında bulunmuştur.¹⁰⁹⁸ Söz konusu boşanmanın mahkemede, ancak Havva'nın gıyabında gerçekleşmesi dikkat çekmektedir.

Konuyla ilgili üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, Rize'de meydana gelen talâkların, evliliğin üzerinden kaç yıl geçtikten sonra vuku bulduğudur. Bu konuda en dikkat çekici kayıt, Çaklı (Çukurlu) köyünden Ömeroğlu Ömer adlı şahsın, kırk yılı aşkın bir süredir evli olduğu zevcesi Cemile Hanım'ı, H. 1316 (M. 1898) yılında bir talâk-ı bâinle boşamasıdır.¹⁰⁹⁹ Ömer'in, bir süredir eşinin nafaka ve mesken ihtiyacını temin etmemesi, eşler arasında bir geçimsizlik olduğunu göstermektedir. Nikâh akdinden oldukça kısa bir süre sonra gerçekleşen boşanmalara da rastlanmaktadır. Mesela Atyanoz Çikara (Bozkale) köyünden Kalafatoğlu Salih, zevcesi

¹⁰⁹⁶ R.Ş.S.; 1503/230b.

¹⁰⁹⁷ R.Ş.S.; 1502/119b.

¹⁰⁹⁸ R.Ş.S.; 1488/11b.

¹⁰⁹⁹ R.Ş.S.; 1503/104a.

Fatıma'yı üç ay evli kaldıktan sonra tatlık etmiştir.¹¹⁰⁰ Benzer şekilde Çancol (Balsu) Mahallesinden Diloğlu Kâmil, aynı mahalleden zevce-i menkûhe-i medhûlun bihâsı Fatıma'yı, evlendikten üç ay sonra ve iki talâkla boşamıştır.¹¹⁰¹ Bunun yanı sıra talâk yoluyla eşlerinden ayrılan bazı kadınların, boşandıkları sırada hamile olduklarına veya henüz küçük yaşta çocuklarının bulunduğu da şahit olunmaktadır.

b. Karşılıklı Anlaşmayla Boşanma (Muhâla'a)

Sözlükte çıkarmak, ayırmak gibi anlamlara gelen hul' kelimesi, istilâhî olarak kadının eşine vereceği belli bir bedel mukabilinde evlilik bağından kurtulması demektir. Karşılıklı anlaşmaya dayalı olması sebebiyle, bu nev'i boşanmaya "muhâla'a" adı verilir.¹¹⁰² Muhâla'a yoluyla boşanmanın neticesi, evliliğin bir bâin talâkla sona ermesi ve evlilikle ilgili her türlü hak ve münasebetin ortadan kalkmasıdır.¹¹⁰³

İslâm hukukunda boşama yetkisinin erkeğe ait olması sebebiyle, erkek istemediği bir evliliği dilediği zaman sona erdirmeye hakkına sahiptir. Bununla birlikte kadın da muhâla'a yoluyla sevemediği, anlaşamadığı fakat kendisini boşamak istemeyen eşinden kurtulma imkânına sahip olmuştur.¹¹⁰⁴ Dolayısıyla muhâla'anın, erkeğin boşama yetkisine karşılık, kadına verilen bir hak olduğunu söylemek gerekir.¹¹⁰⁵ Ancak bu nev'i boşanmanın geçerli olabilmesi için, kadının boşanma talebine eşinin rıza göstermesi gerekmektedir.¹¹⁰⁶

Karşılıklı anlaşarak boşanmada, genellikle kadın tarafından erkeğe belli bir bedel ödenmesi söz konusudur. Bu bedel kadının mehr-i müeccel ve nafaka-i iddet hakkından vazgeçmesi şeklinde olabileceği gibi, buna ilave olarak belli bir miktar para, mal veya küçük çocuğun büyütülmesi gibi kadının daha aleyhine de olabilir. Eşine

¹¹⁰⁰ R.Ş.S.; 1501/109b.

¹¹⁰¹ R.Ş.S.; 1501/201a.

¹¹⁰² Fahrettin Atar, "Muhâlea", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 399.

¹¹⁰³ Acar, **age**, s.137.

¹¹⁰⁴ Aydın, **Aile Hukuku**, s.42.; Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 366.

¹¹⁰⁵ İbrahim Yılmaz, **Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma**, Laçın Yayınları, Kayseri 2007, s.222.

¹¹⁰⁶ Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul'", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, ed. Madeline C. Zilfi, TVYY, İstanbul 2000, s.262.

mehir ve nafaka borcu olan erkek de, bu borçlarından kurtulmak için karşılıklı rıza ile boşanmayı tercih etmektedir.¹¹⁰⁷

Osmanlı ailesi üzerine yapılan muhtelif çalışmalarda, muhâla'a türü boşanmaların en yaygın boşanma şekli olduğu bilgisine yer verilmiştir.¹¹⁰⁸ M. 1850-1900 yılları arası Rize ailesinde ise, tablo 41'de de belirtildiği gibi, eşlerin anlaşması yoluyla meydana gelen boşanmalar, % 44.54 ile talâk türü boşanmalardan sonra en yüksek orana sahiptir.

Rize'de muhâla'a yoluyla gerçekleşen boşanmaların, talâk türü boşanmalardan farklı olarak, umumiyetle mahkemede cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Bu nev'i boşanmalarda, eşler mahkemeye bizzat müracaat ettikleri gibi, az da olsa vekilleri tarafından da temsil edilmişlerdir. Tayin edilen vekillerin genellikle yakın akrabadan olması dikkat çekmektedir. H. 1273 (M. 1857) yılına ait kayda göre, askerlik vazifesi için memleketinden uzakta bulunan İsmail adlı şahsın, erkek kardeşi Ahmed'in vekâletiyle zevcesi Fatıma'dan muhâla'a yoluyla ayrılması, bu duruma misal olarak gösterilebilir.¹¹⁰⁹ Karşılıklı anlaşma sonucu meydana gelen boşanmaların mahkemede kayıt altına alınmasıyla, hem kadınların ileride yapacakları yeni evliliklerde hukukî bir sorunun yaşanmasının hem de boşanma bedeli olarak vazgeçtikleri mehir ve nafaka gibi haklarını tekrar talep etmelerinin önüne geçilmiş olmaktadır.

¹¹⁰⁷ Aydın, **Aile Hukuku**, s.115.; Cin, **Boşanma**, s.70-71.

¹¹⁰⁸ Tanzimat dönemi Bursa ailesinde boşanmaların % 81.3'ü muhâla'a yoluyla gerçekleşmiştir. **Bkz.** Kurt, **age**, s.75.; On sekizinci yüzyıl Konya ailesinde ise, karşılıklı anlaşarak meydana gelen boşanmaların oranı % 75.91'dir. **Bkz.** İzzet Sak-Alaaddin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2004, sy.15/Bahar 2004, s.97.; On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Çankırı, Tosya ve Kastamonu'da boşanmaların daha ziyade muhâla'a şeklinde olduğu görülmektedir. **Bkz.** Ahmet Kankal, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'iyeye Sicillerine Göre)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2000, XV, 58.; XVII. yüzyıl başlarında Kayseri ailesinde de benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. **Bkz.** Ali Aktan, "XVII. Yüzyıl Başlarında, Kadı Sicillerine Göre Kayseri'de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)**, yay. haz. Ali Aktan vd., Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Kayseri 2003, s.32.; M. 1830-1844 yılları Trabzon ailesiyle ilgili bir çalışmada, hem kadınların boşanma haklarını yaygın bir şekilde kullanmadığı hem de sicillere yansıyan boşanmaların büyük çoğunluğunun kadınların eşleri aleyhinde boşanma davası açmalarıyla ilgili olduğu şeklinde birbiriyile çelişen ifadeler yer verilmiştir. **Bkz.** Saydam, agm, **Osmanlı Araştırmaları**, XX, 348-349.

¹¹⁰⁹ **R.Ş.S.**; 1488/7b.

Muhâla'ayla ilgili kayıtların tamamına yakınında, boşanma sebebi olarak, eşlerin birbiriyle geçinemediği bilgisine yer verilmiştir. Bu umumi ifadelerin hâricinde, nadiren daha özel sebeplerin belirtildiği kayıtlara da rastlanmaktadır. H. 1278 (M. 1862) tarihli böyle bir kayda göre, Andon (Küçükçayır) köyünden Rukiye, eşi Mehmed'in rahatsızlığı ve aralarında zevciyet ilişkisinin olmaması üzerine, karşılıklı anlaşma yoluyla evliliğine son vermiştir.¹¹¹⁰ Daha önce de ifade edildiği gibi, Filandoz (Derepazarı merkez) köyünden Nazife Hatun, zevci Hacıtataroğlu Memiş'in kendisine zina isnadında bulunması sebebiyle, H. 1280 (M. 1863) yılında muhâla'a yoluyla eşinden boşanmıştır.¹¹¹¹

İncelediğimiz yıllarda velâyet yoluyla gerçekleştirilen evliliklerin bir kısmı, eşler arasında henüz zevciyet ilişkisi olmadan karşılıklı anlaşma yoluyla sona ermiştir.¹¹¹² Bu durum, velileri tarafından evlendirilen kızların, bulûğa erdikten sonra haklarındaki nikâha razı olmadıkları için, eşleriyle anlaşarak evliliklerine son verdiklerini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra bazı erkeklerin, eşlerinin nafaka ihtiyacını karşılamayıp hukuk-ı zevciyete riayet etmemeleri veya memleketlerinden uzağa gidip yerleşmelerinin,¹¹¹³ eşler arasında muhâla'aya kadar varan anlaşmazlıkların yaşanmasına yol açtığı söylenebilir.

Rize'de muhâla'a yoluyla boşanmalarda, erkeğe ödenen boşanma bedeli değişiklik arz etmekle birlikte en sık rastlanılanı, kadının mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve maûnet-i süknâ (mesken masrafları) hakkından tamamen veya kısmen vazgeçmesidir. Kayıtlarda yer alan muhâla'a türü boşanmaların 60'ı (% 31.41) bu şekilde gerçekleşmiştir. Kadınların eşlerinden boşanma karşılığında vazgeçtikleri mehr-i müeccel hakları 30 ila 2000 kuruş arasında değişmekte olup, ortalama 596,5 kuruş gibi oldukça yüksek bir meblağa denk gelmektedir. Bazı kadınlar, muhâla'a bedeli olarak mehr-i müeccel haklarının yanı sıra, mehr-i muaccel haklarından da feragat etmişlerdir. Mesela Hahunc (Çataldere) köyünden Ümmügülsüm adlı kadın, zevci Haliloğlu Mehmed'den boşanabilmek için sadece 2000 kuruş mehr-i müecceliyle nafaka-i iddet ve maûnet-i süknâ hakkından değil, 2000 kuruş mehr-i muaccel hakkından da feragat

¹¹¹⁰ R.Ş.S.; 1490/19a.

¹¹¹¹ R.Ş.S.; 1491/23b.

¹¹¹² R.Ş.S.; 1487/5a, 62b.; 1500/37a.

¹¹¹³ R.Ş.S.; 1500/24a.; 1502/74b, 89b, 157b.

etmiştir.¹¹¹⁴ Bununla birlikte boşanma karşılığında kadınların mehir haklarından vazgeçmelerinin şart olmadığını da ifade etmek gerekir. Hanzi (Sandıktaş) köyünden Aişe'nin, muhâla'a bedeli olarak sadece nafaka-i iddet hakkından vazgeçmesi, bu duruma misal olarak gösterilebilir.¹¹¹⁵

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra kayıtlara geçen muhâla'alardan bazılarının, boşanma bedeli açısından kadın için daha ağır şartlar taşıdığını söylemek mümkündür. Kadınların mehir, nafaka-i iddet ve mesken masraflarına ilave olarak eşlerine bir miktar para veya çeşitli eşya vermeleri¹¹¹⁶ yahut kız çocuklarının dokuz, erkek çocuklarının yedi yaşına kadar bakım masraflarını üstlenmeleri bu cümledendir.¹¹¹⁷ Misal olarak Canbolat (Pehlivantaşı) Mahallesinden Gülfe Hatun, 600 kuruş mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve maûnet-i süknâ hakkından vazgeçmesinin yanı sıra, eşine 200 kuruş verme karşılığında zevci Metonunoğlu Şaban'dan boşanmıştır.¹¹¹⁸ Filandoz (Derepazarı merkez) köyünden Esmâ ise, eşi Hacitataroğlu Receb'den boşanabilmek için, mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve maûnet-i süknâ hakkından vazgeçtiği gibi, sağır oğlu Rıdvan'ı yedi yaşını tamamlayıncaya kadar kendi malından infak ve iksâ etmeyi de kabul etmiştir.¹¹¹⁹

Rize'de eşlerinden boşanma karşılığında küçük çocuklarının bakımını üstlenen bazı kadınlar, muhtemelen maddî sıkıntılarla karşılaşmaları sebebiyle, çocukları için boşandıkları eşleri üzerine nafaka takdir ettirme yoluna başvurmuşlardır. Böyle bir kayda göre, Kuzandinoz (Kurtuluş) köyünden Hanıme adlı kadın, henüz dört yaşındaki kızı Emriye'yi dokuz yaşına kadar kendi malından infak ve iksâ edip eşinden nafaka talep etmeyeceğini taahhüt ederek, H. 1315 (M. 1897) yılında zevci Kâmil'den anlaşma yoluyla boşanır. Boşanmalarının üzerinden bir yıl gibi kısa bir süre geçtikten sonra,

¹¹¹⁴ R.Ş.S.; 1503/6a.

¹¹¹⁵ R.Ş.S.; 1498/85b.

¹¹¹⁶ R.Ş.S.; 1488/130b.; 1489/3a, 47a, 66a, 72b, 132a.; 1490/17b, 93b.; 1491/19b, 49b.; 1493/81a.; 1495/33a, 130b.

¹¹¹⁷ R.Ş.S.; 1491/19b, 56a, 60b.; 1492/59a.; 1500/109a.; 1502/63b-64a, 193b.; 1503/2b, 93a.

¹¹¹⁸ R.Ş.S.; 1495/33a.

¹¹¹⁹ R.Ş.S.; 1502/63b-64a.

mahkemeye müracaat ederek küçük kızı için boşandığı eşi üzerine nafaka takdir olunmasını talep etse de, bu talebinden men edilir.¹¹²⁰

Bu dönemde muhâla'a bedeli olarak vazgeçtikleri mehir ve nafaka gibi haklarını geri alabilmek için, boşanmanın akabinde çeşitli iddialarla hukukî yollara başvuran kadınlara da rastlanmaktadır. Söz gelimi Umma (Ortapazar) köyünden Fatıma adlı kadın, mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve maûnet-i süknâ hakkından sadece 10 kuruş almak üzere, zevci Mehmed'den anlaşma yoluyla boşanır. Ancak boşandıktan 10 gün sonra H. 1277 (M. 1860) yılında mahkemeye gelerek, eşinin kendisini talâk-ı bâinle boşadığı iddiasıyla vazgeçtiği haklarını geri talep eder. Eşinin anlaşarak boşandıklarına dair yemin etmesi üzerine, bu talebinden men edilir.¹¹²¹ Fatıma'nın mahkemede 50 kuruş mehr-i müeccelinin 500 kuruş olduğunu iddia etmesi de dikkat çekmektedir. Atyanoz (Kasarcılar) köyünden Gülizar Hatun ise, zevci Karaosmanoğlu Mehmed'den H. 1286 (M. 1870) yılında kendi rızasıyla ve anlaşma yoluyla boşanır. Ancak boşandıktan 4 gün sonra mahkemeye müracaat edip, Mehmed'in geceleri alet-i cârihadan kamasıyla üzerine hücum ederek kendisini muhâla'aya zorladığı, boşanmanın eşinin zorlamasıyla gerçekleştiği iddiasında bulunarak, vazgeçtiği haklarını geri talep eder. Fakat bu iddiasını isbatlayamaz.¹¹²²

Görüldüğü gibi muhâla'a yoluyla boşanmalarda, kadınların boşanma bedeli olarak bazı haklarından feragat etmeleri, kaybettikleri haklarını geri alabilmek için çeşitli yollara başvurmalarına yol açmıştır. Bununla birlikte geçinemediği eşinden boşanabilmek için muhâla'a bedeli ödemeyi göze aldığı halde, eşini boşanmaya razı edemeyen kadınların olduğunu da ifade etmek gerekir. Mesela Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Şahsene adlı kadın, 20 lira (2000 kuruş) vermesi karşılığında eşi Kanburoğlu Sabit'ten kendisini boşamasını talep etse de, eşi bu talebini kabul etmemiştir. Bunun üzerine Şahsene, eşi İspir kazasında bulunduğu sırada mahkemeye müracaat ederek, şartlı talâkla eşinden boşandığı iddiasında bulunur. İddiasına göre eşi Sabit, Şahsene'nin tasarrufunda olan arazi üzerine bir hane inşa etmeyip üzerine tehhül ederse kendisinden talâk-ı selâse ile mutallaka olacağını telaffuz etmiş, şartın vuku

¹¹²⁰ R.Ş.S.; 1503/94a.

¹¹²¹ R.Ş.S.; 1489/77b.

¹¹²² R.Ş.S.; 1495/43b.

bulmasıyla da boşanma gerçekleşmiştir. Şahsene'nin bu iddiasını eşinin gıyabında yalancı şahitlerle isbatlaması üzerine eşinden boşandığına hükmedilse de, Sabit'in mahkemeye müracaatıyla talâk iddiasının asılsız olduğu anlaşılmıştır.¹¹²³ Bunun gibi evliliği devam ettiği halde talâk yoluyla eşlerinden boşandıklarını iddia eden başka kadınlara da rastlanmaktadır.¹¹²⁴ Ancak bu kadınların muhâla'anın maddî yükümlülüğünden kaçındıkları için mi, yoksa muhâla'a taleplerinin eşleri tarafından reddedilmesi üzerine mi böyle bir yola başvurdukları tesbit edilememiştir.

c. Mahkeme Kararıyla Boşanma (Tefrîk)

Lügatte iki şeyi birbirinden ayırmak anlamına gelen tefrîk, terim olarak kadının mahkemeye müracaat etmesi üzerine, hâkim kararıyla evliliğe son verilmesini yani kazaî boşanmayı ifade eder.¹¹²⁵

Boşama yetkisi esas itibariyle erkeğe verilmekle birlikte, mahkemenin de bu yetkiyi bazı durumlarda kullanabileceği kabul edilmiştir.¹¹²⁶ Mahkeme kararıyla meydana gelen boşanmada, eşini muhâla'aya razı edemeyen veya mehir ve iddet nafakası gibi haklarından vazgeçmek istemeyen kadın -belirli sebeplerin var olması halinde-¹¹²⁷ mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunabilmektedir.¹¹²⁸ Bu nev'i

¹¹²³ R.Ş.S.; 1500/91a, 132a-133a.

¹¹²⁴ R.Ş.S.; 1493/92b-93a, 128a-b.; 1495/98b.; 1500/32b, 58b-59a, 91a, 119a, 132a-133a.; 1502/2a, 56a, 91a.

¹¹²⁵ Halil İbrahim Acar, "Tefrîk", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XL, 277.

¹¹²⁶ Dalgın, **age**, s.157.

¹¹²⁷ İslâm hukukunda tefrîk yoluyla boşanma sebepleri dört başlık altında toplanmaktadır. Bunlar, eşlerde bulunan ve cinsî birleşmeye engel teşkil eden hastalıklarla eşlerin birbirinden nefret etmesine yol açabilecek cüzzam ve akıl hastalığı gibi rahatsızlıklar, erkeğin evini terk etmesi ve kendisinden haber alınmaması, kadının nafaka ihtiyacının karşılanmaması ve erkeğin eşine kötü muamelede bulunması şeklinde ifade edilebilir. **Bkz.** Acar, "Tefrîk", **DİA**, XL, 277-278.; Hanefî mezhebinde, zikredilen sebeplerden sadece erkekte bulunan cinsî bir hastalık veya kusur boşanma sebebi olarak görüldüğünden, bu mezhebin resmî mezhep kabul edildiği Osmanlı Devleti'nde tefrîk yoluyla boşanmanın sınırlı olarak uygulandığını ifade etmek gerekir. Ancak M. 1916 yılında sâdır olan iki irâde-i seniyye ile kazaî boşanma uygulamasının kapsamı genişletilmiştir. H. 29 Rebiulâhir 1334 (M. 5 Mart 1916) tarihli irâde-i seniyye ile eşleri nafaka bırakmaksızın kaybolan kadınlara kazaî boşanma hakkı tanınmıştır. H. 17 Cemâziyelevvel 1334 (M. 23 Mart 1916) tarihli irâde-i seniyye ile de eşleri cüzzam, baras, akıl hastalığı veya bunların derecesinde bir hastalığa yakalanan kadınlara tefrîk yoluyla boşanma imkânı sağlanmıştır. **Bkz.** Mehmet Âkif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma "Tefrîk"", **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, V, 4-10.

¹¹²⁸ Aydın, **Aile Hukuku**, s.116.

boşanmada, eşlerin birbirinden ayrılması hâkimin hükmüyle gerçekleştiği için,¹¹²⁹ muhâla'anın aksine erkeğin rızasına ihtiyaç duyulmamaktadır.¹¹³⁰

Araştırmamıza konu olan yıllarda erkeğin innîn olması (cinsel iktidarsızlığı), Rize'de kadınların boşanma talebiyle mahkemeye başvurma sebeplerinden biri olmuştur.¹¹³¹ Eşler arasındaki bu durum mahkemeye intikal ettiğinde, boşanma hükmü verilmeden önce erkeğin de talebiyle eşlere bir yıl süre tanındığı görülmektedir. Mesela Kandeve (Kırklartepesi) köyünden Rabia adlı kadın, beş yıldır evli olduğu Mollaninoğlu Ahmed'le aralarında defalarca halvet-i sahîha¹¹³² gerçekleşmesine rağmen, eşinin innîn ve vusûle kudretinin olmaması, kendisinin de hâlâ bâkire olması sebebiyle, H. 1283 (M. 1867) yılında mahkemeye başvurarak gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Mahkeme, boşanma kararı almadan önce, Ahmed'e bir yıl mühlet vermiş, Rabia da bu süre zarfında eşine itaate tenbih olunmuştur.¹¹³³ Mahkeme tarafından te'cil kararı verilen bu ve benzeri evliliklerin, bir yıl sonra tefrîk yoluyla sona erdiğine dair sicillerde herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Bu durum, erkeklerdeki rahatsızlığın ortadan kalktığı ve evliliklerinin devam ettiği şeklinde düşünülebilir. Sadece bir kayıтта, diğerlerinden farklı olarak bir yıl süre tanınan eşlerin, belirlenen süre sona erdiğinde, tefrîk yoluyla değil de muhâla'a yoluyla boşanmaları dikkat çekmektedir.¹¹³⁴

Rize'de mahkeme kararıyla boşanmaya yol açan hususlardan biri de, küçük yaşta velileri tarafından evlendirilen kızların, bulûğa erdikten sonra bulûğ muhayyerliği hakkını kullanarak nikâhlarının feshi talebiyle mahkemeye müracaat etmeleridir.¹¹³⁵ “Evlenmede Rıza” konusunda da değinildiği gibi, bu hakkın kullanılabilmesi için söz konusu nikâhın baba ve dede hâricindeki veliler tarafından gerçekleştirilmesi, bu yolla evlendirilen kızın, bulûğa erdikten sonra nikâhlı olduğunu öğrenir öğrenmez evliliğini feshettireceğini şahitler huzurunda bildirerek kadıya müracaat etmesi gerekmektedir.

¹¹²⁹ Acar, *age*, s.146.

¹¹³⁰ Cin-Akgündüz, *age*, II, 110.

¹¹³¹ **R.Ş.S.**; 1490/3b, 19a.; 1492/5b.; 1495/58a.; 1499/72a.

¹¹³² Halvet-i sahîha, karı kocanın, takarrûbe (yakınlaşmaya) mani bir durumları bulunmadığı halde, izinleri olmaksızın üçüncü bir şahsın muttali olamayacağından emin oldukları bir yerde başbaşa kalmalarına denir. **Bkz.** Bilmen, *age*, II, 11.

¹¹³³ **R.Ş.S.**; 1492/5b.

¹¹³⁴ **R.Ş.S.**; 1490/19a.

¹¹³⁵ **R.Ş.S.**; 1488/47a.; 1489/45a.; 1493/80a, 137b, 142a.; 1496/74a-b, 112a.; 1497/51a-b.; 1498/68b.; 1499/102b, 105a-b.; 1500/38b, 60a, 147a, 164a.; 1501/185a-b.; 1502/9b, 20a-b, 43a, 69a.; 1503/118a, 119a.

Konuyla ilgili kayıtlar incelendiğinde, bu şartları taşımayan tefrîk taleplerinin mahkeme tarafından reddedildiği görülmektedir.¹¹³⁶ Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Rukiye adlı kızın, bulûğa ermesinin üzerinden altı ay geçtikten sonra H. 1298 (M. 1881)'de mahkemeye gelerek hakkındaki nikâhın feshi talebinde bulunması,¹¹³⁷ Kolyav (Bayırköy) köyünden Hanife'nin ise, babasının velâyetiyle evlendirildiği halde, H. 1310 (M. 1892)'de fesh-i nikâh talebiyle mahkemeye başvurması,¹¹³⁸ ancak bu taleplerinin reddedilmesi misal olarak gösterilebilir. Bulûğ muhayyerliği hakkını kullanarak mahkeme kararıyla feshettirilen nikâhlarda talâk hakkının kullanılmadığını, dolayısıyla erkeğin eşine mehir ödemek zorunda olmadığını da ifade etmek gerekir.¹¹³⁹

3. Boşanmanın Sonuçları

Evlilik hayatının sona ermesine yol açan boşanma hadisesi, gerek eşler gerekse çocuklar açısından birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçları iki başlık altında ele almak mümkündür.

a. İddet ve İddet Nafakası

Boşanmanın önemli sonuçlarından biri olan iddet, eşi ölen ya da karı-koca hayatı yaşadıkdan sonra eşinden boşanan veya evliliği feshedilen bir kadının, başkasıyla evlenebilmesi için mutlaka beklemesi gereken süreye denir.¹¹⁴⁰ İddet nafakası ise, ric'î veya bâin talâk iddetiyle bazı istisnaları olmakla birlikte fesih iddeti bekleyen kadının, boşandığı eşi tarafından yiyecek, giyecek ve mesken ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade eder.¹¹⁴¹

Evliliğin sona ermesiyle birlikte kadın için getirilen iddet yükümlülüğünün, kadının önceki eşinden hamile olup olmadığının anlaşılmasına yönelik bir tedbir olduğu düşünülse de, taşıdığı amaç ve hikmetler bununla sınırlı değildir. Ric'î talâkta erkeğe, bâin talâkta her iki tarafa birden yeniden düşünme imkânı vermek, evliliğin erkeğin vefatıyla sona ermesi durumunda ölen kocanın hatırasına saygı duymak, kadının yeni

¹¹³⁶ R.Ş.S.; 1487/41a.; 1489/79b.; 1499/101b.; 1501/82a-b.

¹¹³⁷ R.Ş.S.; 1499/101b.

¹¹³⁸ R.Ş.S.; 1501/82a-b.

¹¹³⁹ Aktan, agm, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 414.

¹¹⁴⁰ Ahmet Yaman, **İslâm Aile Hukuku**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s.107.

¹¹⁴¹ Aydın, **Aile Hukuku**, s.51.

bir hayata ve muhtemel bir evliliğe hazırlanmasına imkân tanımak, iddet süresinin gayeleri arasındadır.¹¹⁴²

Evlilik hayatı boyunca eşinin nafaka ihtiyacını teminle mükellef olan erkeğin bu vazifesi iddet süresince de devam etmektedir. Araştırmamıza konu olan dönemde muhâla'a yoluyla meydana gelen boşanmaların önemli bir kısmında (% 53.64), kadınlar nafaka-i iddet haklarından tamamen vazgeçmişlerdir. Dolayısıyla iddet nafakasıyla ilgili bilgilere daha ziyade talâk türü boşanma kayıtlarında rastlandığı söylenebilir. Söz konusu kayıtlardan anlaşıldığına göre, Rize'de boşanan eşler, genellikle aralarında anlaşarak iddet nafakası için belli bir miktar tesbit etmişlerdir. Aralarında anlaşma olmadığı takdirde durum mahkemeye intikal etmiş, kadına ödenmesi gereken nafaka miktarı kadı tarafından tayin edilmiştir. Mesela Betroz (Fıçıtışı) köyünden Gülşe Hatun, H. 1286 (M. 1869) yılında mahkemeye müracaat ederek, zevci İmamoğlu Ali'nin yirmi gün önce kendisini boşadığını, ancak mehir ve nafakasını eda etmeden Rize dışına gittiğini beyan eder. Gülşe'nin talebi üzerine, boşandığı eşinden olan çocuğunu dünyaya getirip iddetinin bitimine kadar, kendisine günlük 60 para nafaka takdir edilir.¹¹⁴³ Bir diğer kayda göre, Gürgen köyünden Hamide adlı kadın, eşi Kukudoğlu Hasan'la boşanmalarının üzerinden iki ay geçtikten sonra, mehr-i müeccel ve nafaka-i iddet talebiyle H. 1310 (M. 1893)'te mahkemeye başvurur. Sonuç olarak Hasan, Hamide'nin 250 kuruş mehr-i müecceliyle iddet nafakası için tayin olunan 45 kuruşu ödemesi konusunda tenbih olunur.¹¹⁴⁴ Aspet (İyidere-Fethiye) köyünden Cemile'nin ise, zevci Kaçaranoğlu Ahmed'le boşanmalarının üzerinden beş yıl gibi uzun bir süre geçtikten sonra, nafaka-i iddetinin teslimi talebiyle eski eşi Ahmed'den davacı olması dikkat çekmektedir. Ancak iddet süresince nafaka talebinde bulunmaması sebebiyle bu talebi reddedilmiştir.¹¹⁴⁵

Rize'de, erkeklerin boşandıkları eşlerine iddet süresince vermeyi taahhüt ettikleri nafakalar içerisinde, tesbit edilen en düşük miktar 41,5 kuruş,¹¹⁴⁶ en yüksek

¹¹⁴² Halil İbrahim Acar, "İddet", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 467.

¹¹⁴³ R.Ş.S.; 1493/86a.

¹¹⁴⁴ R.Ş.S.; 1501/143b-144a.

¹¹⁴⁵ R.Ş.S.; 1502/195b.

¹¹⁴⁶ R.Ş.S.; 1497/22a.

miktar 300 kuruştur.¹¹⁴⁷ Genellikle tayin edilen nafaka miktarının ise, 100 kuruş olduğu görülmektedir.¹¹⁴⁸ Nafakalar arasında günlük ve aylık olarak tesbit edilenler de bulunmaktadır. Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Lerozluoğlu Mustafa Efendi'nin, boşadığı eşi Dürdane Hanım'a iddetinin bitimine kadar aylık 37,5 kuruş,¹¹⁴⁹ Fosa (Köprülü) köyünden Mahrabeloğlu Ali'nin ise, bâin talâkla boşadığı zevcesi Gülizar Hatun'a günlük 50 para iddet nafakası vermeleri misal olarak zikredilebilir.¹¹⁵⁰

İddet süresince erkeğin boşadığı eşine olan nafaka yükümlülüğünün karşılığında kadına düşen görev de, bu süreyi açık bir hayâsızlık yapmadıkça eşinin evinde geçirmesi¹¹⁵¹ ve iddeti bitmeden başka bir şahısla yeni bir evlilik yapmamasıdır.¹¹⁵² İddet süresi sona ermeden evlenen kadınların bu evlilikleri feshedileceğinden, bilhassa yeniden evlenmek isteyen kadınlar, bu sürenin bittiğini mahkemede tescil ettirerek, iddetleri bitmeden evlendikleri yolundaki muhtemel iddiaları önleme ihtiyacı duymuşlardır.¹¹⁵³ Bu durumun örneklerini Rize ailesinde de görmek mümkündür. Mesela Umma (Ortapazar) köyünden Hafize adlı kadın, H. 1292 (M. 1875) yılında mahkemeye müracaat ederek, zevci İsmail'in kendisini bâin talâkla boşadığını ve boşanmalarının üzerinden üç ay geçtiğini şahitlerle isbat eder. Geçen zaman zarfında iddeti sona erdiğinden, başkasıyla evlenmek üzere gereken iznin verilmesi talebinde bulunur.¹¹⁵⁴ Öte yandan henüz iddeti sona ermeden yeni bir evlilik gerçekleştiren kadınlara da rastlanmaktadır. Rize'de bu nev'i evliliklerin feshi yoluna gidilirken,¹¹⁵⁵ Bursa'da söz konusu nikâhların feshedilmesinin yanı sıra, bu şekilde evlilik yapan kadınlara ta'zîr uygulandığına şahit olunmaktadır.¹¹⁵⁶ Bazı şahısların

¹¹⁴⁷ R.Ş.S.; 1488/2a.

¹¹⁴⁸ Miktarı tesbit edilen iddet nafakalarının 30 tanesi (% 31.91) 100 kuruştan ibarettir.; XIX. yüzyılda Orta Anadolu'da (Eskişehir, Yozgat, Kayseri, Develi ve Konya) meydana gelen boşanma olaylarında, kadına ödenen iddet nafakası bedeli 10 kuruş ile 200 kuruş arasında değişiklik göstermektedir. **Bkz.** Esra Yakut, "XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi ve Sonuçları", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Atilla Özer'e Armağan**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Ankara 2010, Yıl: Haziran-Aralık 2008, XII, sy.1-2, s.258.

¹¹⁴⁹ R.Ş.S.; 1503/228b.

¹¹⁵⁰ R.Ş.S.; 1491/113b.

¹¹⁵¹ **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Talâk 65/1.

¹¹⁵² Acar, "İddet", **DİA**, XXI, 469.

¹¹⁵³ Aydın, **Aile Hukuku**, s.123.

¹¹⁵⁴ R.Ş.S.; 1497/40a.

¹¹⁵⁵ R.Ş.S.; 1490/23b.; 1500/113b.

¹¹⁵⁶ Kurt, **age**, s.84.

henüz iddeti bitmeyen kadınlar hakkında nikâh iddiasında bulduklarını, ancak bu iddialarının mahkeme tarafından kabul görmediğini de belirtmek gerekir.¹¹⁵⁷

Yukarıda da ifade edildiği gibi, erkeğe boşadığı eşine dönmek için düşünme fırsatı vermek, iddet denilen bekleme süresinin gayelerinden biridir. Rize’de meydana gelen boşanmalarda, erkeğin iddet süresi bitmeden eşine tekrar dönmesiyle ilgili bir kayda rastlanmazken, gerek muhâla’a gerek talâk türü boşanmalardan sonra, bazı eşlerin pişman olup yeni bir nikâh akdiyle tekrar bir araya geldikleri müşahede edilmektedir.¹¹⁵⁸ Konuyla ilgili bir dava kaydına göre, Umma (Ortapazar) köyünden Zeyneb Hatun, zevci Çakıroğlu Abdülkerim’le muhâla’a yoluyla boşanmış, boşanmalarının üzerinden iki yıl geçtikten sonra, Abdülkerim’in talebi kendisinin de rızası üzerine H. 1282 (M. 1865)’te yeniden evlenmişlerdir.¹¹⁵⁹ Bu şekilde boşandıktan bir süre sonra yeni bir nikâhla tekrar bir araya gelen eşler arasında ikinci defa boşananlara da rastlanmaktadır.¹¹⁶⁰

İncelediğimiz yıllarda üç talâkla eşlerini boşayan bazı erkeklerin, muhtemelen pişmanlık duymaları ve eşlerini tekrar bir araya gelmeye ikna edememeleri sebebiyle, talâkı inkâr edip evliliklerinin hâlâ devam ettiği iddiasında buldukları görülmektedir.¹¹⁶¹ Arkulikoz (Ekmekçiler) köyünden Mollametonunoğlu Salih’in, eşi Gülfe’yi üç talâkla boşadığı halde, 9 ay sonra mahkemeye gelerek kendisine itaat etmeyip babasının hanesinde kaldığı iddiasıyla Gülfe’den davacı olması ve itaate tenbihini talep etmesi, misal olarak gösterilebilir.¹¹⁶² Bu durumdaki şahıslar arasında üç talâkla boşadığı eşiyile tekrar bir araya gelebilmek için hüлле¹¹⁶³ iddiasında bulunanlara

¹¹⁵⁷ R.Ş.S.; 1496/7b.; 1497/96a.; 1499/133b.; 1501/118b-119a.

¹¹⁵⁸ R.Ş.S.; 1489/80a.; 1491/103a, 113b.; 1492/101.; 1493/137a, 143b.; 1497/7a, 60a-b.; 1499/142a-b.; 1503/44a-b.; 1504/35b.

¹¹⁵⁹ R.Ş.S.; 1491/103a.

¹¹⁶⁰ R.Ş.S.; 1497/60a-b.; 1499/142a-b.; 1503/44a-b.; 1504/35b.

¹¹⁶¹ R.Ş.S.; 1488/88a.; 1489/79b.; 1493/102b-103a.; 1501/95a-b, 148a.; 1503/44a-b, 230b, 232b.

¹¹⁶² R.Ş.S.; 1489/79b.

¹¹⁶³ Hüлле veya tahlîl (helal kılma), üç talâkla eşinden boşanmış bir kadının, boşandığı eşine tekrar dönebilmesi amacıyla başka bir erkekle evlenmesine denir. Bu durumdaki kadının eski eşiyile evlenebilmesi için, iddet bekledikten sonra bir başkasıyla sahih bir evlilik gerçekleştirmesi, bu evliliğin de ölüm veya boşanmayla sona ermesi ve tekrar iddet beklemesi gerekmektedir. Dinen doğru bulunmamakla birlikte uygulamada bu şartların sunî bir şekilde yerine getirildiğini, kadını üç talâkla boşandığı eşine helal kılmak için şekli bir evliliğin yapıldığını ifade etmek gerekir. **Bkz.** Saffet Köse, “Hülle”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 475.

da rastlanmaktadır.¹¹⁶⁴ H. 1287 (M. 1870) yılında mahkemeye intikal eden böyle bir olaya göre, Molioglu Hüseyin adlı şahıs, bir yıl önce üç talâkla boşadığı eşi Rabia'nın, iddetinin bitimiyle şahitler olmaksızın İspirli Mustafa'yla nikâhlandığını, İspirli Mustafa'nın da Rabia'yı boşaması ve iddet süresinin bitmesi üzerine, Rabia'yla yeniden evlendiklerini iddia etmiştir. Fakat bu iddiası kabule şayan görülmemiştir.¹¹⁶⁵ Öte yandan sadece erkeklerin değil, bazen kadınların da eşlerinden boşandıklarını inkâr ettiklerini veya yeniden bir araya geldikleri iddiasında bulduklarını belirtmek gerekir.¹¹⁶⁶

Boşanmanın sonuçlarından biri olan hidâne konusuna geçmeden önce üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, özellikle talâk türü boşanmalardan sonra mehir ve iddet nafakasının ödenmesiyle ilgili eşler arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. Rize'de eşlerinden boşanan kadınların bir kısmı, boşanmanın gerçekleştiği gün veya boşandıktan kısa bir süre sonra, mehr-i müeccel ve nafaka-i iddet haklarını tamamen almışlardır.¹¹⁶⁷ Bununla birlikte çok sayıda kadının, mehir ve nafakalarını alamamaları sebebiyle mahkemeye başvurarak hak talebinde bulduklarına şahit olunmaktadır.¹¹⁶⁸ Singöz (Kömürcüler) köyünden Fatuli'nin eşinden ayrıldıktan 12 yıl sonra,¹¹⁶⁹ Filandoz (Derepazarı merkez) köyünden Raziye'nin ise boşandıktan 10 yıl sonra hâlâ mehir haklarını alamadıkları için eski eşlerinden davacı olmaları,¹¹⁷⁰ konuyla ilgili dikkat çekici kayıtlar arasındadır.

Rize'de kadınlar boşanmanın akabinde mehir ve nafaka talebiyle eşlerinden davacı olduklarında, zaman zaman ödenmesi gereken meblağla ilgili de eşler arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Veyla (Veliköy) köyünden Zeyneb Hatun'un, 200 kuruş mehr-i müeccelinin 500 kuruş olduğunu iddia etmesi,¹¹⁷¹ Küçük Samri (Küçükköy)

¹¹⁶⁴ R.Ş.S.; 1495/58b.; 1499/151a.

¹¹⁶⁵ R.Ş.S.; 1495/58b.

¹¹⁶⁶ R.Ş.S.; 1493/109a-b.; 1502/93a-b, 103b-104a.; 1503/41a-b.

¹¹⁶⁷ R.Ş.S.; 1487/41b, 42a.; 1489/128a.; 1490/24a, 86a.; 1491/3b, 44a, 49a, 69b, 112b, 118b, 138b.; 1492/4b, 56a, 67b.; 1493/62a, 117b.; 1495/18b, 20b, 28a, 74b, 87a.; 1497/61b.; 1499/67a, 93a.; 1501/16a, 130a.

¹¹⁶⁸ Tablo 42'de belirtildiği gibi, Rize'de mahkemeye intikal eden talâk türü boşanmaların % 80.93'ü, eşlerinden boşanan kadınların mehir, nafaka-i iddet ve alacak talebiyle mahkemeye müracaat etmeleriyle ilgilidir.

¹¹⁶⁹ R.Ş.S.; 1500/87b.

¹¹⁷⁰ R.Ş.S.; 1502/182b.

¹¹⁷¹ R.Ş.S.; 1493/128a.

Mahallesinden Alevoğlu Kemal'in, boşadığı eşi Nazire'nin 9 adet yüzlük mecdiye (900 kuruş) mehr-i müeccel hakkının 500 kuruş olduğu iddiasında bulunması,¹¹⁷² bu duruma misal olarak gösterilebilir. Mehir ve nafaka gibi alacakların yanı sıra gayr-i menkulden tencere kapağına varıncaya kadar çeşitli mal ve eşyanın da, boşanan eşler arasında anlaşmazlığa sebep olduğu müşahede edilmektedir.¹¹⁷³

b. Hidâne

Sözlükte bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek gibi anlamlara gelen hidâne (hadâne), terim olarak çocuğun veya çocuk hükmünde olanların büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla belli şahıslara tanınan hak ve sorumluluğu ifade eder. Bu hak ve sorumluluğu üstlenenlere “*hâdın*” veya “*hâdine*” denir.¹¹⁷⁴

Evlilik birliği devam ettiği sürece hidâne hakkı önemli bir mesele teşkil etmezken, eşlerin birbirinden ayrılması durumunda, çocuğun bakım ve gözetiminin kime ait olacağı hususu problem haline gelmektedir. Hidâne müddeti içinde çocuğun bakımı ve terbiyesi bu işi daha ziyade bir kadının üstlenmesini gerektirdiği için, hidâne hakkı öncelikle anneye verilmiştir.¹¹⁷⁵ Annenin olmadığı durumda çocuğun bakımı, annenin akrabalarına ve kadınlara öncelik verilmek üzere diğer akrabalara intikal etmektedir.¹¹⁷⁶

Araştırmamıza konu olan dönemde Rize’de meydana gelen boşanmalardan sonra hidâne hakkının umumiyetle anneye verildiği, anneden sonra ise ikinci sırayı anneannenin aldığı görülmektedir. Annenin, çocuğa yabancı biriyle evlenmesi halinde bu hakkı kaybettiğine şahit olunmaktadır.¹¹⁷⁷ Ancak annenin evlendiği şahsın vefatı veya çocuğa namahrem olmaması halinde, hidâne hakkının devam ettiğini söylemek gerekir. Söz gelimi İksenit (Kambursirt) Mahallesinden Hamide'nin, eşinden

¹¹⁷² R.Ş.S.; 1501/69a.

¹¹⁷³ R.Ş.S.; 1491/116b, 131a.; 1492/16b-17a.; 1493/76b, 117b.; 1495/11b, 18b, 19a, 19a-b, 19b, 24a, 32b, 32b-33a, 41a-b, 54a, 57b, 92a.; 1496/77b.; 1499/57a, 128b.; 1501/14a, 15a, 182a.; 1503/219a.; 1504/18b.

¹¹⁷⁴ Ali Bardakoğlu, “Hidâne”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 467.

¹¹⁷⁵ Karaman, **İslâm'da Kadın ve Aile**, s.304.

¹¹⁷⁶ Aydın, **Aile Hukuku**, s.54.

¹¹⁷⁷ R.Ş.S.; 1488/126a.; 1489/49b.; 1495/59b.; 1499/185a.; 1500/142a-b.; 1501/132a-b, 195a, 197b.; 1503/62a.

boşandıktan sonra başka bir şahısla evlenmesi üzerine, 5 yaşındaki oğlu Emin'in hidâne hakkı anneannesine geçmiştir. Ancak ikinci eşinin vefat etmesiyle, çocuğunun bakım ve terbiyesi tekrar kendisine verilir.¹¹⁷⁸ Bir diğer kayda göre, Hazavit (Ulucami) köyünden Havva adlı kadın, H. 1275 (M. 1858) yılında mahkemeye müracaat ederek, kızı Fatıma'nın sağîre kızı Hadice'ye yabancı biriyle evlenmesi üzerine hidâne hakkını kaybettiğini beyan eder. Sağîrenin annesinden alınıp kendisine teslim edilmesi talebinde bulunur. Ancak Fatıma'nın evlendiği şahsın Hadice'nin amcası olması sebebiyle, annesinin yanında kalmasına hükmedilir.¹¹⁷⁹

Annenin, çocuğa yabancı biriyle evlenmesinin yanı sıra, belli bir rahatsızlığının olması veya çocukların terbiye ve ahlâkının bozulmasına sebep olacak bir davranışta bulunması halinde de, hidâne hakkını kaybettiği görülmektedir. Mesela Cimil (Başköy) köyünden Aişe adlı kadın, sara hastası olması sebebiyle sağîr oğlu Kahraman'ın bakımını üstlenemeyince, hidâne hakkı sağîrin anneannesine tevdi edilmiştir.¹¹⁸⁰ H. 1286 (M. 1870) tarihli bir davaya göre ise, Hancı (Sandıktaş) köyünden Hicabe Hatun'un, küçük çocukları Esad ve Gülfe'yi geceleri evde yalnız bırakıp annesiyle beraber başkalarının evinde kalması, gündüzleri de namahrem insanlarla ihtilât etmesi üzerine, boşandığı eşi Alihanoglu Mehmed mahkemeye gelerek, çocukların annelerinden alınıp kendisine verilmesini talep etmiştir. Sağîrlerin annesiyle anneannesinin gayr-i ahlakî davranışlarda bulduklarını şahitlerin de tasdik etmesiyle, çocukların babalarına teslimine karar verilmiştir.¹¹⁸¹

Hidâne vazifesini üstlenen şahıs, çocuğun velisi hâricinde bir yakınıysa, bu hizmeti karşılığında belli bir ücrete hak kazanmaktadır.¹¹⁸² Rize'de hâdine durumundaki şahısların, çocuğun velisi babası üzerine takdir ettirdikleri hidâne ücreti, aylık 30 ila 150 kuruş arasında değişiklik arz etmektedir. Mahkeme tarafından takdir edilen bu meblağ, çocuğun nafaka, giyim-kuşam ve diğer zaruri ihtiyaçlarına sarf edilmiştir.¹¹⁸³ Öte

¹¹⁷⁸ R.Ş.S.; 1489/49b.

¹¹⁷⁹ R.Ş.S.; 1488/92b.

¹¹⁸⁰ R.Ş.S.; 1501/185a.

¹¹⁸¹ R.Ş.S.; 1495/38a.

¹¹⁸² Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, XVII, 470.

¹¹⁸³ R.Ş.S.; 1489/21a.; 1497/53a.; 1499/88b.; 1502/14a, 29b, 38b, 42b, 64b, 66b, 153a.; 1503/58b, 75b, 87a-b.

yandan bakımı karşılığında çocuğun velisinden herhangi bir ücret talep etmeyenler de bulunmaktadır.¹¹⁸⁴

Hidâne süresi doğumla birlikte başlayıp, çocuğun başkasının hizmet ve himayesine ihtiyaç duymayacağı, yeme, içme, temizlenme gibi ihtiyaçlarını kendi başına görebileceği zamana kadar devam etmektedir.¹¹⁸⁵ Hidâne yaşının üst sınırı genellikle erkeklerde 7-9, kızlarda 9-11 olarak tesbit edilmiştir.¹¹⁸⁶ Hidâne süresi sona erdiğinde, çocuklar bulûğa erinceye kadar babalarının veya amca, dede, kardeş gibi diğer velilerinin yanında kalır.¹¹⁸⁷ Rize ailesinde zaman zaman bakımı üstlenilen çocukların yaşları konusunda ihtilafa düşülmekle birlikte,¹¹⁸⁸ umumiyetle hidâne süresine riayet edildiğini söylemek mümkündür.¹¹⁸⁹ Bunun yanı sıra belirlenen süreden önce hidâne hakkından vazgeçenlere de rastlanmaktadır.¹¹⁹⁰ Komika (Küçüktaşhane) köyünden Rabia adlı kadının, bakımını üstlendiği sağır oğlu Nuri'yi, henüz bir yaşında olduğu halde kendi rızasıyla boşandığı eşi Şerifoğlu Safer'e teslim etmesi,¹¹⁹¹ bu duruma misal olarak gösterilebilir.

H. ÇOCUKLARIN KORUNMASINA YÖNELİK UYGULAMALAR

Anne babanın vefatı veya boşanması sonucu ailenin dağılması hadisesinden en çok etkilenenlerin çocuklar olduğu şüphesizdir. Bu başlık altında boşanma ve ölüm sebebiyle dağılan ailelerde, çocukların korunması ve ihtiyaçlarının teminine yönelik muhtelif uygulamalar üzerinde durulacaktır.

¹¹⁸⁴ R.Ş.S.; 1493/23b.; 1499/46a.; 1502/171b.

¹¹⁸⁵ Mustafa Yıldırım, **İslâm Hukukunda Hidâne (Çocuğun Bakımı, Eğitimi ve Korunması)**, Emek Matbaacılık, Manisa 1990, s.42.

¹¹⁸⁶ Cin-Akgündüz, **age**, II, 117.

¹¹⁸⁷ Bilmen, **age**, II, 436.

¹¹⁸⁸ R.Ş.S.; 1500/106b-107a, 108b.; 1501/51b, 190a.; 1502/29b, 120a, 151a-b.

¹¹⁸⁹ R.Ş.S.; 1489/22a.; 1493/70a-b, 118b.; 1496/34b.; 1497/31b.; 1499/63a, 128a.; 1500/179a.; 1502/154a.; 1504/15b.

¹¹⁹⁰ R.Ş.S.; 1489/134a.; 1497/61b.; 1504/11b.

¹¹⁹¹ R.Ş.S.; 1497/61b.

1. Tebennî (Evlât Edinme)

Şer‘iyye sicillerinde “*tebennî*” kavramıyla ifade edilen evlât edinme, nesebi belli olsun veya olmasın başkasına ait bir çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etme anlamına gelmektedir.¹¹⁹²

İslâmiyet öncesi Arap toplumunda varlığı bilinen evlâtlık müessesesi, İslâmın ilk yıllarında da eski geleneğin devamı olarak kısa bir süre uygulama alanı bulmuştur. Ancak Medine döneminde Ahzâb suresinin 4 ve 5. âyetlerinin nazil olmasıyla birlikte, evlât edinme müessesesi tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹¹⁹³ Evlât edinenle evlâtlık arasında evlenme engeli ve miras intikaline yol açan evlâtlık sisteminin yasaklanmasıyla, Osmanlılarda hukukî neticelerinden mahrum fiilî bir evlâtlık müessesesinin bulunduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁹⁴ Dolayısıyla burada “evlât edinme” ifadesiyle kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların, hayırsever aileler yanında belli bir süre himaye edilmesinin kastedildiğini ifade etmek gerekir.

Araştırmamıza konu olan dönemde evlât edinmeyle ilgili sicillerde yer alan kayıtların önemli bir kısmı, terk edilmiş olarak bulunan küçük yaştaki çocukların (lakîtlakîta)¹¹⁹⁵ hayırseverler tarafından sahiplenilmesiyle ilgilidir.¹¹⁹⁶ Kayıtlardan birine göre evlât edinme sebebi, çocuğun asıl ailesinin maddî yönden zor durumda olmasıdır. H. 1309 (M. 1892) tarihli bu kayda göre, Akrotil (Camiönü) Mahallesinden Sarıhasanoğlu Osman, fakir ve çok çocuklu olduğundan, dört yaşındaki kızı Aişe’yi, kendi malından infak ve iksâ edip Allah rızası için terbiye etmek üzere Yüzbaşı Zekeriya Ağa’nın zevcesi Cemile’ye teslim etmiştir.¹¹⁹⁷ Diğer dört kayıta ise, çocukların hangi sebeple evlât edinildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹¹⁹⁸

¹¹⁹² Mehmet Âkif Aydın, “Evlât Edinme”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 527.

¹¹⁹³ Aydın, “Evlât Edinme”, **DİA**, XI, 528.

¹¹⁹⁴ Aydın, **Aile Hukuku**, s.101.

¹¹⁹⁵ Lügatte, bulunan şey anlamına gelen lakîtlakîtlakîta, terim olarak terkedilmiş veya kaybolmuş olup başkası tarafından bulunan, anne babası bilinmeyen çocuk demektir. **Bkz.** Saffet Köse, “Lakîtlakîtlakîta”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 68.

¹¹⁹⁶ **R.Ş.S.**; 1493/138b.; 1495/71b.; 1496/110b-111a.; 1497/27b.; 1498/34b, 84a, 112b.

¹¹⁹⁷ **R.Ş.S.**; 1501/45b.

¹¹⁹⁸ **R.Ş.S.**; 1492/20a.; 1501/81a.; 1503/2a, 205a.; Evlât edinmenin muhtelif sebepleri ve bu konuda Bursa sicillerine yansıyan dava kayıtlarıyla ilgili **bkz.** Kurt, **age**, s.98-101.

Tebennîyle ilgili kayıtlar incelendiğinde, terk edilmiş çocuklardan birinin Mapavri (Çayeli) nahiyesindeki bir caminin kapısında,¹¹⁹⁹ diğerlerinin ise Rize kasabasında bulunan Orta Cami-i Şerîf'in kapısı veya avlusunda bulunduğu görülmektedir.¹²⁰⁰ Çocukların hangi sebeplerle terk edilmiş oldukları bilgisine yer verilmemekle birlikte, bu konuda genellikle kabul edilen görüş, ailenin maddî sıkıntı içinde olması veya çocuğun gayr-i meşru bir ilişki sonucu dünyaya gelmiş olabileceği şeklindedir.¹²⁰¹ Rize'de aileleri tarafından terk edilen çocukların yaş itibarıyla epey küçük olduklarını da belirtmek gerekir. Bunlar arasında özellikle H. 1292 (M. 1875)'te Rize kasabasındaki bir caminin avlusunda Hamide adlı kadın tarafından bulunan sağırın, henüz iki günlük olması dikkat çekmektedir.¹²⁰²

Hayırseverler tarafından koruma altına alınan kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların nafaka masrafları, zaman zaman Allah rızası için kendilerini evlât edinen şahıslar tarafından karşılanmıştır. Bu durumda çocuk için nafaka takdiri cihetine gidilmemiştir. Bazen de evlât edinenler, evlâtlığın sonradan ellerinden alınmasına karşı bir tedbir olmak üzere mahkemeye müracaat ederek, çocuk için nafaka takdir ettirmişler ve gerekli harcamaları yapmak, ihtiyaç halinde de borçlanmak üzere izin istemişlerdir. Bu şekilde evlâtlığın ailesi tarafından geri istenmesi durumunda, yapmış oldukları masrafları talep etmeyi garanti altına almışlardır.¹²⁰³ Zira evlât edinmenin hukukî bir neticesi olmadığından, çocuklarını evlâtlık olarak verenler diledikleri zaman geri alma hakkına da sahiptirler.¹²⁰⁴

Rize'de evlâtlıkların nafaka masraflarının kendilerini evlât edinen şahıslar tarafından meccânen karşılandığına dair sadece bir kayda rastlanmaktadır.¹²⁰⁵ Kayıtlardan birinde evlât edinilen çocuğun nafaka ihtiyacının farklı bir yolla temin edilmesi dikkat çekmektedir. Buna göre Trabzon ve Kastamonu vilayetleri adliye müfettişi Hacı Zühdi Beyefendi'nin zevcesi Emine Bâhire Hanım, H. 1317 (M. 1900)

¹¹⁹⁹ R.Ş.S.; 1496/110b-111a.

¹²⁰⁰ R.Ş.S.; 1493/138b.; 1495/35b, 71b.; 1496/110b-111a.; 1498/34b, 84a, 112b.

¹²⁰¹ Abdurrahman Kurt, "Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 549.

¹²⁰² R.Ş.S.; 1497/27b.

¹²⁰³ Aydın, "Evlât Edinme", **DİA**, XI, 528.

¹²⁰⁴ Aydın, **Aile Hukuku**, s.101.

¹²⁰⁵ R.Ş.S.; 1501/45b.

yılında vekâlet yoluyla mahkemeye başvurarak, evlât edindiği sekiz yaşındaki Tenzile'nin ücret mukabilinde kendisine îcâr olunmasını, ücretinin de nafaka masraflarına sarf edilmesini talep eder. Mahkemede Emine Bâhire Hanım'ın bu talebi kabul edilerek, sağîreyi aylık 35 kuruşa îcârına izin verilir.¹²⁰⁶

Diğer kayıtların tamamında ise, evlât edinilen çocuklara, kendilerini himaye eden şahısların talebi mahkemenin de kararıyla nafaka takdir edilmesi söz konusudur. Çocuklara tahsis edilen nafaka miktarları, aylık 20 ila 40 kuruş arasında değişmektedir. Konuyla ilgili bir kayıttan nafakanın sarf yerleri daha teferruatlı bir şekilde tesbit edilmektedir. Buna göre Piriçelebi Mahallesinden Lazistan sancağı muhasebecisi Ahmed Âdil Beyefendi'nin zevcesi tarafından himaye edilen 7 yaşındaki Mesude'ye, H. 1315 (M. 1897)'de aylık 40 kuruş nafaka takdir edilmiştir. Söz konusu meblağın 35 kuruşunun Mesude'nin nafaka, giyim-kuşam ve diğer zaruri ihtiyaçlarına harcanacağı, geri kalan 5 kuruşun ise sağîre için muhafaza edileceği bilgisine yer verilmiştir.¹²⁰⁷

Evlât edinmeyle ilgili üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, evlât edinilen çocukların, kendilerini himaye eden aileler yanında kalış süreleridir. Osmanlı mahkemelerinde -ileride meydana gelebilecek bazı olumsuz hadiselerin önlenmesi amacıyla- evlât edinme süresinin çocuğun rüşd çağıyla sınırlı tutulduğunu söylemek mümkündür. Zira tebennî kayıtlarında yer alan “*inde'z-zafer*” ve “*i'ânedden müstağnî oluncaya değin*” tabirleri, çocuğun başkasının yardımına ihtiyaç duymaksızın kendi ihtiyaçlarını bizzat kendisinin görebileceği bulûğ çağını ifade etmektedir. Bununla birlikte evlâtlıklarına mal vasiyetinde bulunma taahhüdüyle sürekli beraber yaşamayı teklif eden şahısların varlığı, hukuk dışı bazı uygulamaların olabileceğini de düşündürmektedir.¹²⁰⁸

Rize'de evlât edinilen çocukların, bakımlarını üstlenen aileler yanında ne kadar kaldıklarına dair kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bununla birlikte yukarıda da zikredildiği gibi, maddî imkânsızlıklar sebebiyle kızı Aişe'yi evlâtlık veren

¹²⁰⁶ R.Ş.S.; 1503/205a.

¹²⁰⁷ R.Ş.S.; 1503/2a.

¹²⁰⁸ Kurt, *age*, s.93-94.

Sarihasanoğlu Osman adlı şahsın, mahkemede bulûğa erinceye kadar kızını geri istemeye hakkı olmadığı beyanında bulunduğunu ifade etmek gerekir.¹²⁰⁹

2. İcâr-ı Saġır

Evlât edinmenin yanında, çocukların korunmasına yönelik uygulamalardan biri de icâr-ı saġırdır. Bir nev'î iş akdi diyebileceğimiz bu uygulamada, fakir ve bakıma muhtaç çocukların, kendilerine belli bir ücret ödenmesi karşılığında bir aile yanında barındırılmaları söz konusudur. Bu şekilde varlıklı aileler tarafından himaye edilen çocuklara, “besleme”, “ahretlik” ve “manevî evlât” gibi isimler verilmiştir.¹²¹⁰

İncelediğimiz dönemde icâr-ı saġırle ilgili kayıtların tebennî kayıtlarına göre sayı itibariyle fazla oluşu,¹²¹¹ bakıma muhtaç çocukların ücret mukabilinde himaye edilmesinin, evlât edinmeye nazaran daha çok tercih edildiğini düşündürmektedir. Bazı kayıtlarda yer alan “*ber-mu'tâd hizmet etmek üzere*” ifadesi de,¹²¹² uygulamanın yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre Rize’de babaları vefat etmiş bazı çocuklar, maddî imkânsızlıklar ve nafaka ihtiyaçlarının temin edilememesi sebebiyle anne, erkek kardeş, amca ve dede gibi velileri tarafından icâr edilmişlerdir.¹²¹³ Öte yandan benzer sebeplerle bizzat babaları tarafından icâr edilen çocuklara da rastlanmaktadır.¹²¹⁴

Rize’de, velileri tarafından icâr edilen çocuklar yaş ve cinsiyet bakımından incelendiğinde, 32’sinin kız, 2’sinin erkek olduğu görülmektedir. Kızların erkeklerden daha fazla oluşu, icâr-ı saġır uygulamasının umumiyetle kız çocuklarına yönelik olduğunu düşündürmektedir. İcâr olunan 32 kızdan 8’inin (% 25) kaç yaşında olduğu tam olarak tesbit edilememekle birlikte, henüz bulûğa ermemiş olduklarını söylemek gerekir. Yaşları tesbit edilen kız çocuklarının ise en küçüğü 5, en büyüğü 10 yaşındadır.

¹²⁰⁹ R.Ş.S.; 1501/45b.

¹²¹⁰ Tabakoğlu, agm, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, 95.

¹²¹¹ R.Ş.S.; 1487/37a.; 1488/68a.; 1489/77b.; 1497/75b, 79b.; 1498/18a, 58a.; 1500/34b-35a, 75b, 135b.; 1501/3a, 33a, 106a, 139a.; 1502/60b, 74a, 107a, 132a.; 1503/2a, 56a, 87b, 88a, 101a, 118b, 122a, 169b, 179b, 221b.; 1504/20b, 22a, 33a, 33b.

¹²¹² R.Ş.S.; 1503/101a, 122a, 179b.

¹²¹³ R.Ş.S.; 1487/37a.; 1488/68a.; 1497/75b.; 1500/34b-35a, 75b, 135b.; 1501/3a, 139a.; 1502/60b, 107a.; 1503/56a, 87b, 88a, 118b, 179b.; 1504/22a.

¹²¹⁴ R.Ş.S.; 1498/18a, 58a.; 1501/33a, 106a.; 1502/74a, 132a.; 1503/2a, 87b, 101a, 122a, 169b.; 1504/20b, 33a, 33b.

Îcâr edildiği sırada 8 (% 37.5) ve 9 (% 18.75) yaşında olan çocuklar, sayı itibariyle çoğunluğu oluşturmaktadır. Aileleri tarafından îcâr edilen kız çocuklarının oldukça küçük yaşlarda olması, îcâr-ı sağır uygulamasıyla çocukların istihdamından ziyade himaye edilmesinin amaçlandığını göstermektedir.

Erkeklerin îcâr edilmesiyle ilgili sadece iki kayda rastlanmakla birlikte, her iki erkeğin de kız çocuklarından farklı olarak yaşça büyük olmaları dikkat çekmektedir. Bunlardan Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Karaosmanoğlu Hasan, belli bir ücret karşılığında amcasının hizmetinde istihdam olunduğu sırada 15 yaşındadır.¹²¹⁵ Serandinoz (Yemişlik) köyünden Uzundurmuşoğlu Hüseyin ise, bâliğ olması sebebiyle bizzat kendi nefsinin îcâr etmiştir.¹²¹⁶

Rize’de fakir ve bakıma muhtaç çocukları îcârlayan 30 kişiden 28’i kadın 2’si erkektir. Kadınların erkek çocuğu, erkeklerin ise kız çocuğu îcârladığına dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Kadınlar arasında aynı anda birden fazla çocuğu îcâr edenler de mevcuttur.¹²¹⁷ Ruspa (Uzunkaya) köyünden ve Dersaadet dersiâm hocalarından Manizâde Hacı Ferhad Efendi’nin zevcesi Rukiye’nin, küçük yaşta babaları vefat eden iki kız kardeşi velileri olan amcalarından îcâr etmesi,¹²¹⁸ bu duruma misal olarak gösterilebilir. Lazistan sancağı muhasebecisi Ahmed Âdil Beyefendi’nin zevcesinin ise, 7 ve 8 yaşlarında iki kız çocuğunu îcârlamasının yanı sıra,¹²¹⁹ başka bir kız çocuğunu da evlât edinmesi,¹²²⁰ fakir aile çocuklarının hayır sahibi şahıslar tarafından himaye edilmesinin güzel bir örneğidir.

Çocukları îcâr eden şahıslar arasında Rizeli olanlar veya aslen Rizeli olmayıp vazifesi gereği Rize’de ikamet edenler de bulunmakla birlikte, bazılarının Rize dışında ikamet ettikleri görülmektedir. Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Famişe adlı kadının, sağîre kızı Zekiye’yi İstanbul’da Beşiktaş civarında ikamet eden bir kadına îcârlaması,¹²²¹ Küçük Samri (Küçükköy) köyünden Süleyman adlı şahsın ise, sağîre kızı

¹²¹⁵ R.Ş.S.; 1489/77b.

¹²¹⁶ R.Ş.S.; 1497/79b.

¹²¹⁷ R.Ş.S.; 1500/135b.; 1503/87b, 88a.; 1504/33a, 33b.

¹²¹⁸ R.Ş.S.; 1500/135b.

¹²¹⁹ R.Ş.S.; 1503/2a, 87b.

¹²²⁰ R.Ş.S.; 1503/2a.

¹²²¹ R.Ş.S.; 1487/37a.

Gülîka'yı İstanbul'un Fatih semtinde sakin bir aileye îcâr etmesi,¹²²² bu hususla ilgili dikkat çekici kayıtlar arasındadır.

Îcâr-ı saġîr uygulamasının belli bir ücret karşılığında yapılması, çocukların verildiği ailelerin refah seviyelerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle çocukları îcâr eden kadınların Hanım, Hanımefendi gibi makam mevki bildiren unvanlara sahip olmaları, eşlerinin ise vali, nâib, dersiâm hocası, maarif müdürü, adliye müfettişi, yüzbaşı ve jandarma kumandanı gibi önemli vazifelerde bulunmaları, ailelerin sosyal ve ekonomik seviyesini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Çocuklara verilen îcâr ücretleri miktar olarak incelendiğinde, aylık 10 ila 45 kuruş arasında değişiklik arz ettiği görülmektedir. Bulûğa ermiş bir erkeğe aylık 20 kuruş verilirken,¹²²³ 5 yaşındaki bir kız çocuğunun ücretinin aylık 25 kuruş olması¹²²⁴ veya aynı yaşlardaki çocuklara farklı ücret ödenmesi,¹²²⁵ îcâr ücretlerinin tesbitinde çocukların yaşlarının pek de etkili olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte çocukları îcârlayan ailelerin maddî durumunun, miktar üzerinde etkili olduğu düşünülebilir.

Kayıtlarda görüldüğü üzere, çocuklara hizmetleri mukabilinde takdir edilen ücretlerin bir kısmı nafaka, kisve ve diğer zaruri ihtiyaçlarına sarf olunmakta, belli bir miktarı ise daha sonra çocuklar için harcanmak üzere kendilerini îcârlayan şahısların veya velilerinin yanında muhafaza edilmektedir. Bununla birlikte ücret hususunda nadiren farklı uygulamalara da rastlanmaktadır. H. 1272 (M. 1856) tarihli kayda göre, Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Famişe adlı kadının, saġîre kızını aylık 25 kuruşun 10 kuruşu kendisine ait olmak, 15 kuruşu ise saġîrenin nafaka ve sâir ihtiyaçlarına sarf olunmak üzere, asâkir-i şahane kolağası Süleyman Efendi'nin zevcesine îcâr etmesi bu duruma misal olarak gösterilebilir.¹²²⁶ Famişe'nin, aylık 10'ar kuruştan iki yılın ücreti olan 240 kuruşu peşin olarak alması da îcâr kaydında yer alan bilgiler arasındadır.

¹²²² R.Ş.S.; 1498/58a.

¹²²³ R.Ş.S.; 1497/79b.

¹²²⁴ R.Ş.S.; 1501/139a.

¹²²⁵ R.Ş.S.; 1497/75b.; 1498/18a.; 1500/75b.; 1501/3a, 33a.; 1502/60b, 74a, 132a.; 1503/2a, 87b, 88a, 122a, 169b, 205a.

¹²²⁶ R.Ş.S.; 1487/37a.

Rize’de velileri tarafından îcâr edilen çocukların, kendilerini îcârlayan aileler yanında kalış süreleri tam olarak tesbit edilememekle birlikte, bazı akitlerde bu sürenin bulûğ çağıyla sınırlı tutulduğu görülmektedir.¹²²⁷ Bununla birlikte îcâr-ı sağîr uygulamasına bulûğa eren şahıslar arasında da rastlamak mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi, Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Karaosmanoğlu Hasan, 15 yaşındayken amcası tarafından îcâr edilmiş ve dört yıl amcasının hizmetinde bulunmuştur.¹²²⁸ Serandinoz (Yemişlik) köyünden Uzundurmuşoğlu Hüseyin’in ise, İstanbul’da sakin İbrahim Efendi tarafından îcâr olduğu sırada bâliğ olduğu anlaşılmaktadır.¹²²⁹ Öte yandan kısa bir süre sonra velinin isteği üzerine feshedilen akitlere de rastlanmaktadır. Buna göre Haya-i ulyâ (Eskice) köyünden Salihoğlu Ahmed, 8 yaşındaki kızı Me’vâ’yı, H. 1316 (M. 1899) yılında aylık 30 kuruş ücret mukabilinde Dâhiliye Nezareti evrak müdürü muavin-i sânisî Rifat Beyefendi’nin zevcesi Aişe Feride Hanım’a îcâr etmiş, yaklaşık bir yıl sonra da îcâr akdini feshederek kızının kendisine geri verilmesi talebinde bulunmuştur.¹²³⁰

3. Nafaka Takdiri

“Evlernenin Sonuçları” bahsinde de belirtildiği gibi, gerek evlilik hayatı boyunca gerekse boşanma sonrasında çocuğun bakım masrafları bulûğa erinceye kadar babasına aittir. Bu başlık altında boşanma veya ölüm sebebiyle dağılan ailelerde, çocukların korunmasına yönelik uygulamalardan biri olan nafaka takdiri üzerinde durulacaktır. Konuyla ilgili değerlendirmeye geçmeden önce, kayıtlarda yer alan nafaka türlerini tablo üzerinde göstermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Nafaka Türleri	Sayı	%
Eşi Rize dışında olan kadına nafaka takdiri	101	22.90
Eşi Rize dışında olan kadının kendisi ve çocuklarına nafaka takdiri	63	14.28
Boşanma sonrası çocuğa nafaka takdiri	116	26.30
Anne veya babanın vefatı sonrası çocuğa nafaka takdiri	161	36.50
Toplam	441	100

Tablo 43: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mahkeme Tarafından Takdir Edilen Nafaka Türleri

¹²²⁷ R.Ş.S.; 1497/75b.; 1498/18a.; 1503/2a, 56a, 87b, 88a, 179b.; 1504/20b, 22a.

¹²²⁸ R.Ş.S.; 1489/77b.

¹²²⁹ R.Ş.S.; 1497/79b.

¹²³⁰ R.Ş.S.; 1503/122a, 221b.

Tabloda görüldüğü üzere, sicillerde yer alan nafaka kayıtlarının % 62.80 gibi önemli bir kısmı, boşanma ve ölüm sonrası geride kalan çocuklara nafaka takdir edilmesiyle ilgilidir. Buna göre Rize’de eşlerinden boşanan çok sayıda kadın, mahkemeye müracaat ederek henüz bulûğa ermemiş çocukları için boşandıkları eşleri üzerine nafaka takdir ettirmişlerdir. Kadınların eski eşlerinin rızası doğrultusunda ya da gıyabında takdir ettirdikleri nafaka miktarları, günlük 15 ila 120 para, aylık 12,5 ila 100 kuruş arasında değişmektedir. Mesela Ğotoz (Pekmezli) köyünden Âkile adlı kadının talebi, boşandığı eşi Mengenöğlü Hüseyin Yazıcı’nın da rızası üzerine, sağır oğulları Hurşid’e aylık 30 kuruş nafaka takdir edilmiştir. Sağırın 13 aylık nafaka masrafının babası tarafından peşin olarak ödenmesi dikkat çekmektedir.¹²³¹ Umma Tohli (Üçkaya) köyünden Asiye ise, sağır oğlu İsmail için, Rusya’da bulunan zevc-i sâbıkı Kuturoğlü Yusuf üzerine nafaka takdir olunması talebiyle, H. 1307 (M. 1890) yılında mahkemeye müracaat etmiştir. Asiye’nin bu talebi üzerine, sağıre günlük 30 para nafaka takdir edilir.¹²³² Nafaka miktarlarındaki bu değişikliğin, tarafların sosyal ve ekonomik durumlarından kaynaklandığı söylenebilir.

Kadınların, boşandıkları eşlerinin gıyabında çocukları için nafaka takdir ettirmesi, zaman zaman erkeklerin nafaka miktarının düşürülmesi talebiyle mahkemeye müracaat etmelerine yol açmıştır. Misal olarak Hamzabey Romanoz (Hamzabey) Mahallesinden Semizoğlü Şaban, H. 1286 (M. 1869) yılında mahkemeye gelerek, rızası olmaksızın zevce-i mutallakası (boşandığı eşi) Fatıma Hatun’un, sağır oğulları Zekeriya için günlük 40 para nafaka takdir ettirdiği, ancak kendisinin fakir olması sebebiyle söz konusu meblağı ödeyemeyeceği, oğlu için günlük 25 paranın yeterli olacağı beyanında bulunur. Neticede Şaban’ın talebiyle nafakanın 15 kuruşu düşürülür.¹²³³ Öte yandan kadının talebi üzerine, daha önce tayin edilmiş olan miktarın artırılması yoluna gidildiği de olmuştur. H. 1306 (M. 1888) tarihli kayda göre, Mirakaloz (Hamidiye) köyünden Hafize adlı kadın, sağır oğlu Cevahir’in nafaka ve sâir masrafları için boşandığı eşi Havyalıoğlü Ali üzerine günlük 1 kuruş takdir ettirir. Hafize’nin takdir edilen miktarın yeterli olmadığı gerekçesiyle nafaka miktarını 2 kuruşa çıkarması üzerine, eski eşi Ali mahkemeye müracaat ederek hasta ve çolak olması sebebiyle

¹²³¹ R.Ş.S.; 1487/41b.

¹²³² R.Ş.S.; 1500/84a.

¹²³³ R.Ş.S.; 1493/87a.

miktarın 1 kuruşa düşürülmesi talebinde bulunur. Ali'nin emlak sahibi olup 2 kuruş nafakayı ödemeye muktedir olduğuna dair köy halkı tarafından verilen şehadetnâmenin mahkemede ibrâz edilmesiyle, Ali takdir edilen meblağı ödemeye tenbih olunur.¹²³⁴ Burada dikkatimizi çeken husus, mahkemede gerek nafaka miktarının arttırılması gerekse düşürülmesi yönünde her iki tarafın taleplerinin de göz önünde bulundurulmasıdır.

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi, Rize'de sadece boşanma sonrasında değil anne veya babanın vefatı sonrasında da çocuklara nafaka, giyim-kuşam ve sair ihtiyaçlarının karşılanması için belli bir meblağın takdir edildiği görülmektedir. Bu amaçla çocuğun hâdinesi veya vasisi durumundaki kişinin talebi üzerine mahkeme tarafından takdir edilen nafaka miktarları, günlük 5 ila 200 para, aylık 12 ila 150 kuruş arasında değişiklik arz etmektedir.¹²³⁵ Bunun yanı sıra aynî olarak takdir edilen nafakalara da rastlanmaktadır. Mesela Tonik (Cevizlik-Kızıltoprak) köyünden müteveffâ Sırhanoğlu Hüseyin'in sağır çocukları için, hâdineleri olan annelerinin nafaka talebinde bulunmasıyla, aylık altı kot¹²³⁶ lazut (mısır) takdir edilmiştir.¹²³⁷ Benzer bir dava kaydına göre, İksenit (Kambursirt) köyünden müteveffâ Kebabcıoğlu Hüseyin'in sağır oğlu Mustafa'ya, vasisinin talebi üzerine takdir olunan nafaka, 4 çuval lazut (mısır), 3 kıyye¹²³⁸ revgan (yağ), 2 kıyye iç revgan (içyağı), 1 kıyye sabun ve 2 kot fasulyeden ibarettir.¹²³⁹

Rize'de anne veya babası vefat eden çocuklar için takdir edilen nafakalar, umumiyetle ebeveynlerinin mirasındaki hisselerinden karşılanmaktadır. Bununla birlikte bazı kayıtlarda ebeveyninden birini kaybeden çocuklar için babaları veya dedeleri üzerine nafaka takdir edildiği görülmektedir. Annesi vefat eden sağır için, hâdinesi anneannesinin talebiyle Betroz (Fıçıtışı) köyünde ikamet eden babası

¹²³⁴ R.Ş.S.; 1500/12b-13a.

¹²³⁵ Bu miktar M. 1771-1811 yılları arasında, Tokat'ta günlük 2 ila 10 para arasında değişirken, **bkz.** Özdemir, agm, **Bellekten**, LIV, sy.211, s.1036.; M. 1880-1906 yılları arasında Kırşehir'de günlük 60 para civarında seyretmekteydi. **Bkz.** Özdemir, agm, **Osmanlı Araştırmaları**, IX, 129.

¹²³⁶ Kot, halk arasında kullanılan ağırlık ölçülerinden biridir. 1 kot 10 kiloya eşittir.

¹²³⁷ R.Ş.S.; 1487/45a.

¹²³⁸ Kıyye (vakiyye), halk arasında okka suretinde kullanılan, 400 dirhem veya 1300 gramlık ağırlık ölçüsüdür. **Bkz.** Pakalın, **age**, III, 580.; Doğan, **age**, s.774.

¹²³⁹ R.Ş.S.; 1487/45a.

Huturoğlu Hasan üzerine aylık 20 kuruş nafaka takdir edilmesi,¹²⁴⁰ Müfti Mahallesinden müteveffâ Süleyman'ın sağîre kızı Şuşika'nın nafaka ihtiyacı için, hâdinesi annesinin sağîrenin dedesi Hacıimamoğlu İbrahim Kapudan üzerine günlük 40 para takdir ettirmesi,¹²⁴¹ bu duruma misal olarak gösterilebilir.

4. Vasi Tayini

Vasi, bir şahsın malları üzerinde veya küçük çocukların işlerinde tasarruf etmek üzere görevlendirilen kimsedir. Vasi, vasi-i muhtâr ve vasi-i mansûb olmak üzere ikiye ayrılır. Bir kimsenin hayattayken, vefatından sonra tereke ve çeşitli işlerinde tasarruf etmesi için tayin ettiği vasiye “*vasi-i muhtâr*”, bir kimsenin herhangi bir hususu için kadı tarafından tayin olunan vasiye ise “*vasi-i mansûb*” adı verilir.¹²⁴²

Rize’de ebeveyninden birini veya her ikisini kaybeden küçük yaştaki çocuklara mallarının muhafazası, tasarrufu ve sâir işleri için vasi tayin edilmesiyle ilgili sicillerde çok sayıda kayda rastlanması,¹²⁴³ çocukların korunmasına yönelik uygulamalardan biri olan vasiliğin yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Kayıtlarda tesbit edilen vasiler arasında nadiren vasi-i muhtâr olarak görevlendirilenler de bulunmakla birlikte,¹²⁴⁴ tamamına yakını ebeveynin vefatının ardından mahkeme tarafından tayin edilmiştir.

Mahkeme tarafından tayin edilen vasilerin çocuklara yakınlık derecesi incelendiğinde, ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:¹²⁴⁵

¹²⁴⁰ R.Ş.S.; 1503/58b.

¹²⁴¹ R.Ş.S.; 1496/87b.

¹²⁴² Ali Himmet Berki, **Vasiyyet ve Ölüm Bağlı Tasarruflar**, Ege Matbaası, Ankara 1961, s.5.; Bilmen, **age**, V, 116.

¹²⁴³ İncelediğimiz dönemde küçük yaştaki kız ve erkek çocuklarının yanı sıra, henüz doğmamış bebeklere (haml), cunûn-ı mutbık ile mecnun olduğu ifade edilen akıl hastalarına ve terekede hak sahibi olduğu hâlde gâib durumundaki vârislere de vasi tayin edilmiştir. Terekenin taksimi esnasında orada hazır bulunmayan ve nerede olduğu bilinmeyen vârislere, mallarının muhafazası ve sâir işleri için tayin edilen vasiler kayıtlarda genellikle “*kayyım*” kavramıyla ifade edilmiştir.

¹²⁴⁴ R.Ş.S.; 1487/4a, 17b.; 1488/108a.; 1491/28a.; 1499/77a-b, 88a.

¹²⁴⁵ Tablo 44’ün oluşturulmasında sicillerde yer alan tereke kayıtlarından istifade edilmiştir.

Yakınlık Derecesi	Sayı	%	Yakınlık Derecesi	Sayı	%
Anne	792	53.98	Dayı	30	2.04
Baba	8	0.54	Dede	32	2.18
Erkek kardeş	183	12.47	Nine	74	5.04
Kız kardeş	8	0.54	Diğer akrabalar ¹²⁴⁶	28	1.90
Amca	174	11.86	Bilinmeyenler	102	6.95
Amcaoğlu	36	2.45	Toplam	1467	100

Tablo 44: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Tayin Edilen Vasilerin Çocuklara Yakınlık Derecesi

Tabloda görüldüğü gibi, küçük yaştaki kız ve erkek çocuklarına tayin edilen vasilerin % 53.98’ini çocukların anneleri oluşturmaktadır. Bu durum, babası vefat eden çocuklara vasi tayin edilirken, önceliğin anneye verildiğini göstermektedir. Öte yandan annenin hayatta olmasına rağmen, akrabadan veya akraba olmayan şahıslardan vasi tayin edildiğine de şahit olunmaktadır. Akrotil (Limanköy) köyünden müteveffâ el-Hâc Cevahir’in sağır oğullarına, amcaları el-Hâc Ali’nin vasi olarak görevlendirilmesi,¹²⁴⁷ Sahur (Düzköy) köyünden müteveffâ Şabanoğlu İsmail’in küçük çocuklarına, aynı köyden Köseoğlu Ahmed’in vasi tayin edilmesi,¹²⁴⁸ bu hususla ilgili misaller arasındadır. Anneye nazaran babanın vasi tayin edilmesiyle ilgili kayıtların sayı itibarıyla oldukça az oluşu, ebeveynlerden vefat eden kişinin umumiyetle baba olmasından kaynaklanmaktadır. Vasi olarak tayin edilen anne babalar arasında, nadiren üvey olanlara da rastlanmaktadır.¹²⁴⁹

Mahkeme tarafından vasi tayini esnasında, bu vazifeye getirilecek kişinin dürüst ve güvenilir olmasına, vesâyet görevini hakkıyla ifa edebilmesine özen gösterildiğini söylemek mümkündür.¹²⁵⁰ Zira bazı şahısların kendisine vasi tayin edilecek çocukla yakın akraba olmalarına rağmen, hasta veya vasilik görevini ifaya gayr-i muktedir olmaları sebebiyle bu vazifeye getirilmedikleri görülmektedir.¹²⁵¹ Bunun yanı sıra vesâyetini üstlendiği çocukla arasında akrabalık bağı bulunmayan

¹²⁴⁶ Diğer akrabalar grubunda, çocukların hala, teyze gibi yakınlarıyla baba tarafından bazı uzak akrabaları yer almaktadır.

¹²⁴⁷ R.Ş.S.; 1487/83a.

¹²⁴⁸ R.Ş.S.; 1500/90b.

¹²⁴⁹ R.Ş.S.; 1491/39b.; 1492/112b.; 1498/145b.; 1499/25a, 112b.; 1500/119a.

¹²⁵⁰ Kayıtlarda bu durum “*emânet ile ma’rûf ve istikâmet ile mevsûf olup her vechile vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdire idüğü*” şeklinde ifade edilmektedir.

¹²⁵¹ R.Ş.S.; 1496/20b.; 1498/142b, 161a.; 1501/82a.; 1503/192b.

şahısların genellikle Hacı, Efendi, Ağa gibi unvanlara sahip olmaları da, vasilik görevinin lâıykıyla yerine getirebilecek kişilere verilmeye çalışıldığının bir göstergesidir.

Rize’de anne veya babası vefat eden küçük yaştaki çocuklara vasi tayin edilirken, bazen beraberinde bir nâzırın tayin edildiğine de şahit olunmaktadır. Nâzırın vazifesi vasinin yapacağı tasarruflarda kendisine nezâret etmektir.¹²⁵² Tayin edilen nâzırların umumiyetle akrabadan şahıslar arasından olduğu söylenebilir. Vasi ve nâzırların vazifeleri karşılığında herhangi bir ücret alıp almadıkları tam olarak tesbit edilememekle birlikte, bazı kayıtlarda vazifelerini hasbî (ücretsiz) olarak ifa ettikleri bilgisine yer verilmiştir.¹²⁵³

Vasiler vesâyetini üstlendikleri çocuklara miras yoluyla intikal eden menkul ve gayr-i menkul malları, zarar verici bir tasarrufta bulunmadan idare etmekle sorumludurlar. Çocuklar adına mal bağışlama veya vakıf tesis etme gibi aleyhlerine olacak bir tasarrufta bulunamazlar. Zaruret halinde çocuklara ait bir malın satışı söz konusu olduğunda, öncelikle kadıdan izin almak mecburiyetindedirler.¹²⁵⁴ Konuyla ilgili H. 1306 (M. 1889) yılına ait dava kaydına göre, eşinin vefatıyla çocuklarının vesâyetini üstlenen Fatıma adlı kadın mahkemeye müracaat ederek, çocukların nafakaya muhtaç olmaları sebebiyle babalarından miras kalan değirmendeki hisselerinin satılıp geliriyle nafaka ihtiyaçlarının karşılanması için izin talebinde bulunur. Şahitlerin de şهادetiyle vasiye satış için izin verilir.¹²⁵⁵ Bir diğer kayda göre, Peripol (Pehlivan) Mahallesinden müteveffâ Ali’nin sağır oğlunun vasisi annesi Hamide, eşinden miras kalan evin zaman içinde harap olup yıkılmaya yüz tutması sebebiyle satılarak gelirinin sağırın nafakasına sarf olunması için izin talep eder. Mahkeme tarafından gerekli iznin verilmesi üzerine, H. 1276 (M. 1859)’da 2100 kuruşa evin satışı gerçekleşir.¹²⁵⁶

Bu ve benzeri kayıtlardan anlaşıldığı üzere, ihtiyaç halinde çocuklara ait menkul veya gayr-i menkullerin satışından elde edilen meblağ, umumiyetle vasi

¹²⁵² Bilmen, *age*, V, 116.

¹²⁵³ R.Ş.S.; 1499/136b-137a.; 1500/93b, 115a, 120a.

¹²⁵⁴ Aydın, *agm*, 18. *Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, s.66.

¹²⁵⁵ R.Ş.S.; 1500/52b-53a.

¹²⁵⁶ R.Ş.S.; 1488/131b.

tarafından istirbâh¹²⁵⁷ olunarak çocuk adına işletilmekte, böylece çocukların nafaka ihtiyaçları da temin edilmektedir.¹²⁵⁸ Bununla birlikte bazı vasilerin vazifelerini suistimal ederek çocuğun aleyhinde tasarrufta bulduklarına da şahit olunmaktadır. Mirakaloz (Hamidiye) köyünden Rukiye adlı sağîrenin nafakaya ihtiyacı olmadığı halde, asmalıktaki hissesinin vasisi tarafından satılması,¹²⁵⁹ Arğaloz (Çiftekavak) köyünden babası vefat eden sağîr Ali'nin vasisi Kebabcıoğlu Hüseyin'in, sağîrin malından zimmetine para ve eşya geçirmesi,¹²⁶⁰ bu duruma verilebilecek misaller arasındadır.

Vasinin görev süresi vesâyetini üstlendiği çocuğun reşid olmasıyla sona ermektedir. Çocuk bulûğa ermekle birlikte henüz reşid sayılacak aklî olgunluğa ulaşmamışsa, vasi tarafından mallarının kendisine iade edilmesi söz konusu değildir.¹²⁶¹ Bu hususla ilgili olarak, Rize'de kendisine vasi tayin edilen bazı çocukların bâliğ olup rüşd çağına ermeleri üzerine mahkemeye müracaat ettikleri, mahkemede “*umûrlarını bi'n-nefs rü'yete kâdir ve i'âne-i vasîden müstağni*” olduklarını isbatlamalarıyla da, ebeveynlerinden miras kalan mallarının kendilerine iade edildiği görülmektedir.¹²⁶²

Öte yandan vesâyetini üstlendiği çocuk henüz reşid olmadan vazifesi sona eren vasilere de rastlanmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, ihanetleri sebebiyle görevinden azledilen vasilerin varlığıdır.¹²⁶³ Konuyla ilgili H. 1310 (M. 1892) tarihli kayda göre, İnci köyünden Makiroğlu Hüseyin'in vefatı üzerine küçük çocuklarına vasi tayin edilen anneleri Zeyneb'in, vazifesini hakkıyla ifa edememesinin yanı sıra, çocuklara yabancı biriyle evlenip sağîrlerin mallarını telef ve zayi ettiği köy halkının verdiği şehadetnâmeyle anlaşılınca, görevinden azl edilerek yerine sağîrlerin halası vasi tayin olunmuştur.¹²⁶⁴ H. 1315 (M. 1898) yılına ait benzer bir kayda göre, babaları vefat eden sağîrlerin vasisi halaları Aişe Hatun, yeğenlerinin terekedeki hisselerini kendi

¹²⁵⁷ İstirbâh, kâr getirmek üzere paranın işletilmeye verilmesi demektir. **Bkz.** Ahmet Akgündüz, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, OSAV, İstanbul 1996, s.225.

¹²⁵⁸ **R.Ş.S.**; 1488/96b-97a, 131b.; 1489/67b, 68a.; 1490/83a-b.; 1491/39b-40a.; 1497/41a.; 1499/171a.; 1500/52b-53a.; 1502/56b, 74a, 89a.; 1503/118b.; 1504/20a-b.

¹²⁵⁹ **R.Ş.S.**; 1487/47b-48a.

¹²⁶⁰ **R.Ş.S.**; 1487/69a.

¹²⁶¹ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, **DiA**, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 69.

¹²⁶² **R.Ş.S.**; 1499/89a.; 1500/52b.; 1504/42b.

¹²⁶³ **R.Ş.S.**; 1489/76b.; 1491/39b.; 1492/112b.; 1499/111b.; 1501/75b.; 1502/71b.; 1503/92b.

¹²⁶⁴ **R.Ş.S.**; 1501/75b.

umuruna sarf etmesi üzerine, vesâyet görevinden azl edilmiştir. Aîşe Hatun'un tasarruflarını kontrol etmek üzere tayin edilen nâzırın da, bu ihanete ortak olması dikkat çekmektedir.¹²⁶⁵ Ayrıca vasinin belli bir süre Rize dışında ikamet etmesi,¹²⁶⁶ vefatı,¹²⁶⁷ görevinden istifası¹²⁶⁸ veya görevini hakkıyla ifa edememesi¹²⁶⁹ gibi sebeplerle de, yerine bir başkasının vasi tayin edildiği müşahede edilmektedir.

5. Eytâm Sandıkları

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize ailesinde çocukların korunmasına yönelik uygulamalardan biri olan eytâm sandıkları, anne babası vefat eden çocuklara ebeveynlerinden miras kalan menkul ve gayr-i menkul malların işletilerek, elde edilen gelirin çocukların ihtiyaçlarına sarf edilmesi amacıyla oluşturulan kurumlardır.¹²⁷⁰ Osmanlı toplumunda önceleri ferdî olarak uygulama alanı bulan eytâm sandıkları, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren kurumsal bir hüviyet kazanmış ve devlet eliyle idare edilen bir fona dönüşmüştür. Bu döneme kadar yetimlere ait mallar vasileri tarafından işletilirken, H. 7 Rebî'ulevvel 1268 (M. 31 Aralık 1851) tarihli nizamnâme ile yetim mallarının iyi bir şekilde muhafaza edilebilmesi amacıyla eytâm sandıklarının kurulmasına karar verilmiştir.¹²⁷¹

Konuyla ilgili olarak Rize kazası kâim-i makamlığına gönderilen R. 5 Nisan 1291 (M. 17 Nisan 1875) tarihli müzekkerede,¹²⁷² bu tarihe kadar Rize kazasında emvâl-i eytâm sandığının teşkil olunmadığı, bu sebeple küçük çocuklara ebeveynlerinden intikal eden malların başka şahısların elinde telef ve zayi olduğu

¹²⁶⁵ R.Ş.S.; 1503/92b.

¹²⁶⁶ R.Ş.S.; 1491/83a.; 1493/124b.

¹²⁶⁷ R.Ş.S.; 1487/83a.; 1489/11a.; 1491/117a.; 1496/75a, 123a.; 1497/80b, 87a.; 1498/61b.; 1499/94b.; 1501/29b.

¹²⁶⁸ R.Ş.S.; 1489/45a, 62b, 65b-66a, 69b.; 1493/87a.; 1496/35a.; 1497/69b.; 1499/66a, 66b, 70a, 78a, 93b, 94a, 174a.; 1500/86b.; 1501/31a-b, 50b.

¹²⁶⁹ R.Ş.S.; 1498/145b, 161a.; 1499/25a, 56a, 57b, 142a.; 1502/121a, 177a.

¹²⁷⁰ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytâm Keseleri", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2004, Yıl: 2003/2, V, sy.5, s.83.

¹²⁷¹ Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, İstanbul 2007, Yıl: 2006, sy.14, s.106-110.

¹²⁷² Müzekkere, resmî dairelerde bazı meselelerle ilgili üst makamlara verilen tezkere mahiyetindeki vesikalardır. **Bkz.** Cahit Baltacı, **İslâm Paleografyası (Diplomatik-Arşivcilik)**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 1989, s.44.

bilgisine yer verilmiştir.¹²⁷³ Söz konusu müzekkerede, sâir kazalarda olduğu gibi Rize kazasında da eytâm sandığının teşkili ve güvenilir birinin eytâm müdürü tayin edilmesi gerektiğinin belirtilmesi üzerine, R. 29 Mayıs 1291 (M. 10 Haziran 1875)'te yetimlere ait hisselerin muhafazası, istirbâh ve idaresi için emvâl-i eytâm sandığının kurulduğu, müdürlüğüne de Kaleimamızâde Şakir Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir.¹²⁷⁴

Eytâm sandıklarında yetimlere ait paraların genellikle para vakıflarında olduğu gibi muâmele-i şer'iyeye¹²⁷⁵ yoluyla işletilmesi söz konusudur. Bu işlemde küçük çocuklara ebeveynlerinden intikal eden paralar, kefil, rehin veya hem kefil hem rehin karşılığında ve % 10 ila % 20 arasında değişen muâmele oranıyla vadeli olarak idâne olunmakta, yani gelir getirecek şekilde işletilmektedir. İdâne işlemi neticesinde asıl para muhafaza edilirken, elde edilen gelir, yetimin ihtiyaçlarına sarf olunmaktadır.¹²⁷⁶ Rize'de ebeveyni vefat eden küçük çocuklara ait malların muâmele-i şer'iyeye usûlüyle işletilmesine dair, sicillerde çok sayıda kayda rastlanmaktadır.¹²⁷⁷ Bu uygulamayla sadece yetimlere intikal eden nakit paraların değil, daha önce de ifade edildiği gibi mahkemeden gerekli iznin alınması üzerine vasi tarafından satılan menkul ve gayr-i menkullerden elde edilen meblağların da işletildiğini söylemek mümkündür. Ancak konuyla ilgili kayıtlar daha ziyade idâne olunan meblağın tesciliyle ilgili olduğu için, borcun vadesi ve uygulanan muâmele oranıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamaktadır.

Rize'de eytâm sandıkları vasıtasıyla yetimlere ait paraların borç olarak verilmesi esnasında, umumiyetle kefil gösterme yoluna başvurulduğu görülmektedir. Kefiller arasında borçlanan şahısla akraba olanlar da bulunmakla birlikte,¹²⁷⁸ pek çoğunun tüccar ve toplumda mevki sahibi kişiler olması dikkat çekmektedir. Bunun

¹²⁷³ R.Ş.S.; 1497/1b.

¹²⁷⁴ R.Ş.S.; 1497/1b.

¹²⁷⁵ Muâmele-i şer'iyeye, Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının işletilme usûllerinden en önemlisidir. Mahiyeti itibariyle faize benzese de, faiz değildir. Bu sebeple faiz tabiri değil, ribh (kâr) tabiri kullanılmıştır. Muâmele-i şer'iyeye usûlü, bey'u'l-îne denilen bir satım akdine dayanmaktadır. Bu satım akdinde, bir malın verisiye olarak satılıp alıcıya teslim edilmesinden sonra, yine alıcıdan peşin ama daha az bir bedel karşılığında satın alınması söz konusudur. **Bkz.** Akgündüz, **Vakıf Müessesesi**, s.224-225.; Cin-Akgündüz, **age**, II, 43.

¹²⁷⁶ Özcan, agm, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.14, s.107-109.

¹²⁷⁷ Küçük çocuklara ait malların idâne olunarak işletilmesine dair Rize şer'iyeye sicillerinde 180'in üzerinde kayda rastlanması, uygulamanın yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir.

¹²⁷⁸ R.Ş.S.; 1502/142b, 144b.; 1503/9a, 21a, 22a, 25a, 26a, 34a, 52b, 73a, 81b, 97b.; 1504/46a, 47a, 63b.

yani sıra nadiren borcu karşılığında rehin bırakma yoluna giden şahıslara da rastlanmaktadır. Misal olarak Çancol (Balsu) Mahallesinden Mapavriliolu Mustafa adlı şahıs, H. 1318 (M. 1901) yılında müteveffâ tenekeci İbrahim Efendi'nin sağır oğlu Mehmed'in malından istidâne ettiği 525 kuruş mukabilinde, tasarrufunda bulunan çalılığı rehin bırakarak eytâm müdürü Çamaşuyzâde Ahmed Efendi'ye teslim etmiştir.¹²⁷⁹ Gerek kefil gösterme gerekse rehin bırakma yoluyla borç olarak verilen paralar arasında miktar bakımından en yükseği 11.827 kuruş olup, H. 1306 (M. 1889) yılında Kale Mahallesinden Hacıbilâlefendizâde Hacı Salih Efendi tarafından, Piriçelebi Mahallesinden müteveffâ Kavaloğlu Hacı Mahmud'un sağır oğlu Mehmed'in malından istidâne olunmuştur.¹²⁸⁰ Eytâm sandıklarından borç alanlar arasında, malı idâne edilen yetimle akraba olan şahıslara rastlanıldığını da ifade etmek gerekir.¹²⁸¹

Eytâm sandıklarında malı veya parası bulunan yetimler, rüşd yaşına yani hukukî olarak malları üzerinde tasarruf etme ehliyetine sahip oldukları yaşa geldiklerinde, muâmele yoluyla işletilen malları kendilerine iade edilmektedir.¹²⁸² Böylece küçük yaşta anne veya babasını kaybeden çocukların, reşid oluncaya kadar, hem nafaka ihtiyaçları temin edilmiş hem de ebeveynlerinden miras kalan mallarının muhafazası sağlanmış olmaktadır.¹²⁸³

II. EKONOMİK YÖNÜYLE RİZE'DE AİLE HAYATI

Rize ailesinin ekonomik yönüyle ele alınacağı bu bölümde, tereke kayıtlarından hareketle ailenin refah seviyesi ortaya konulmaya çalışılarak, ailenin temel geçim kaynakları, aile fertlerinin görev ve meslekleri, çeşitli ekonomik faaliyetleri ve beslenme biçimiyle ilgili tesbitlere yer verilecektir.

¹²⁷⁹ R.Ş.S.; 1504/58a.

¹²⁸⁰ R.Ş.S.; 1500/54b-55a.

¹²⁸¹ R.Ş.S.; 1501/41b, 42a, 42b, 109a, 163a.; 1502/121b, 141b, 145a.; 1503/56b, 210b.

¹²⁸² Özcan, agm, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.14, s.106-108.

¹²⁸³ Osmanlı Devleti'nde yetim ve bakıma muhtaç çocukların korunmasına yönelik diğer uygulamalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, Yıl: 2007, XLVIII, sy.1, s.1-46.

A. AİLENİN REFAH DURUMU VE SERVETİ

M. 1850-1900 yılları arası Rize ailesinin refah durumunun tesbitinde, vefat eden kişinin hayattayken sahip olduğu menkul ve gayr-i menkul mal varlığını teferruatlı bir şekilde ihtiva eden tereke kayıtlarından istifade etmek mümkündür.¹²⁸⁴ Rize’de 1946’sı erkek 39’u kadın olmak üzere 1985 kişiye ait tereke kayıtları incelendiğinde, ailelerin sahip olduğu mal varlığıyla ilgili ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir:

Mal Varlığı	Erkek		Kadın		Genel	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
0-1000 kuruş	236	12.12	15	38.46	251	12.64
1001-5000 kuruş	1350	69.37	20	51.28	1370	69.01
5001-10.000 kuruş	234	12.02	2	5.12	236	11.88
10.001-20.000 kuruş	87	4.47	1	2.56	88	4.43
20.001 kuruş ve üzeri	39	2.00	1	2.56	40	2.01
Toplam	1946	100	39	100	1985	100

Tablo 45: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Ailelerin Refah Durumu ve Serveti

Tabloda görüldüğü üzere, Rize’de terekesi mahkeme tarafından taksim edilen şahıslardan önemli bir kısmı (% 69.01), 1001 ila 5000 kuruş arasında değişiklik arz eden mal varlığına sahiptir. Servet miktarı arttıkça kişi sayısında önemli bir düşüşün yaşandığı müşahade edilmektedir. En üst servet grubunda yer alan kadın ve erkeklerin % 2.01 gibi oldukça düşük bir orana sahip olmasından hareketle, büyük miktarlardaki servetlerin sınırlı sayıda şahsın elinde toplandığını söylemek mümkündür. Söz konusu şahıslardan Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden olup H. 1294 (M. 1877) yılında vefat eden Beşikçizâde el-Hâc Haşim Efendi’nin, vefatı sırasındaki serveti 154.133 kuruşa tekabül etmektedir.¹²⁸⁵ H. 1272 (M. 1855) yılında vefat eden Varotlar (Köşklü) köyünden Arakıcıoğlu Ömer’in, alacaklarıyla birlikte terekesinde 125.057 kuruşluk mal varlığı bulunmaktadır.¹²⁸⁶ Kadınlar arasında servet itibariyle ilk sırada yer alan isim,

¹²⁸⁴ Şer’iye sicillerinde yer alan tereke taksimi kayıtlarının, vefat eden şahısların sahip olduğu serveti her zaman bütünüyle ihtiva etmedikleri söylenebilir. Bu durumun sebepleri arasında, sicillerde yer alan muhtelif kayıtlarda da görüldüğü üzere, vefat eden şahıslardan bazılarının hayattayken mallarının bir kısmını hibe veya vakfetmeleri, çeşitli sebeplerle Rize dışında vefat edenlerin gittikleri yerde de mal sahibi olma ihtimalleri, vârislerin terekedeki bazı malları gizleyerek taksim edilmesini engellemeleri gibi hususlar zikredilebilir.

¹²⁸⁵ R.Ş.S.; 1498/95b-96b.

¹²⁸⁶ R.Ş.S.; 1487/22b.

Rize kasabası sakinelerinden el-Hâc Memiş Paşa'nın kızı Sakine Hanım'dır. Sakine Hanım'ın vefatıyla birlikte geride bıraktığı serveti 29.602 kuruş değerindedir.¹²⁸⁷

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi, kadınlara ait tereke taksimi kayıtlarının erkeklerle ilgili kayıtlara nazaran oldukça az sayıda oluşu, kadınların sahip olduğu servet miktarını tam olarak tesbite imkân vermemektedir. Bununla birlikte erkeklerin refah seviyelerinin kadınlardan daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Zira 1946 erkeğin terekesindeki toplam mal varlığı 7.699.635,5 kuruş olup, kişi başına düşen servet miktarı 3956 kuruşa tekabül etmektedir. 39 kadının terekesindeki mal varlığı ise toplam 111.960,5 kuruş olup, kişi başına ortalama 2870 kuruş düşmektedir.

Rize'de mal varlığı tesbit edilebilen aileleri servetleri itibariyle fakir, orta halli ve zengin olmak üzere üç gruba ayırdığımızda, elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda görüldüğü şekildedir.¹²⁸⁸

Mal Varlığı	Erkek		Kadın		Genel	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
0-2000 kuruş (Fakir)	837	43.01	27	69.23	864	43.52
2001-20.000 kuruş (Orta halli)	1070	54.98	11	28.20	1081	54.45
20.001 kuruş ve üzeri (Zengin)	39	2.00	1	2.56	40	2.01
Toplam	1946	100	39	100	1985	100

Tablo 46: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Ailelerin Mal Varlıklarına Göre Sınıflandırılması

Tablo 46'ya göre, Rize'de 2001 ila 20.000 kuruş arasında mal varlığına sahip olan orta halli aileler % 54.45 ile en yüksek orana sahiptir. 2000 kuruş ve altında servet sahibi fakir ailelerin oranı % 43.52 iken, mal varlığı bakımından zengin grubunda yer alan ailelerin % 2.01 gibi oldukça düşük bir oranda bulunması dikkat çekmektedir.¹²⁸⁹

¹²⁸⁷ R.Ş.S.; 1499/31b.

¹²⁸⁸ Sicillerde görüldüğü üzere araştırmamıza konu olan dönemde, Rize'de bir koyunun ortalama fiyatı 40 kuruş civarındadır. İslâm dinine göre zenginliğin sınırı nisab miktarı mala sahip olmak olduğundan ve 40 koyunun yaklaşık fiyatı 2000 kuruşa denk geldiğinden, mal varlığı 0-2000 kuruş arasında olanlar fakir, 2001-20.000 kuruş arasında olanlar orta halli, 20.001 kuruş ve üzeri miktarda servete sahip olanlar ise zengin olarak değerlendirilmiştir.

¹²⁸⁹ Osmanlı ailesi üzerine yapılan muhtelif çalışmalarda, ailelerin servet durumuyla ilgili olarak, elde ettiğimiz tesbitlere yakın sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Buna göre M. 1892-1908 yılları arasında Yalvaç ailesinin önemli bir kısmı orta gelir grubunda yer almaktadır. **Bkz.** Köstüklü, **age**, s.48-49.; Tanzimat dönemi Bursa toplumunda 2000 ila 20.000 kuruş arasında mal varlığına sahip orta halli ailelerin

Bununla birlikte ailelerin servet durumuyla ilgili bu oranlara sadece terekesi mahkemede taksim edilen şahıslardan hareketle ulaşıldığından, elde edilen tesbitlerin Rize ailesinin refah seviyesiyle ilgili nihaî sonuç olmadığını ifade etmek gerekir.

Rize’de servet miktarı tesbit edilen şahısların tereke kayıtları incelendiğinde, bazılarının yüksek miktarlarda borçlarının olduğu görülmektedir. Aralarında borç miktarı mal varlığından fazla olan şahıslara da rastlanmaktadır. Lazkoz (Çalışkanlar) köyünden Tulumcuoğlu Hasan’ın vefat ettiği sırada mal varlığının 3940 kuruş, borçları toplamının 4548 kuruş olması,¹²⁹⁰ aynı şekilde H. 1307 (M. 1889) yılında vefat eden Fuad Efendi’nin vârislerine bıraktığı servetinin 4799 kuruş, borçlarının ise 5011 kuruş olması,¹²⁹¹ misal olarak verilebilir. Bu durumdaki şahısların geride bıraktıkları mal varlıklarından mevcut borçları çıkarıldığında, 8 kişinin orta gelir grubundan düşük gelir grubuna gerilediği görülmektedir.

Ailelerin refah seviyeleriyle mevki ve meslekleri arasında yakın bir ilişki olduğu bilinen bir gerçektir. Bu hususla ilgili olarak, Rize’de servet miktarı belli olan aile fertlerinin toplumdaki mevkilerinin yanı sıra ifa ettikleri meslekleri incelendiğinde, ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:¹²⁹²

Sosyal ve Dînî Mevki	Fakir		Orta halli		Zengin	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ağa	8	0.95	18	1.68	2	5.12
Bey	-	-	1	0.09	-	-
Çavuş	12	1.43	1	0.09	-	-
Efendi	8	0.95	21	1.96	-	-
el-Hâc/Hacı	4	0.47	58	5.42	13	33.33
el-Hâc Ağa	-	-	6	0.56	4	10.25
el-Hâc Efendi	5	0.59	14	1.30	3	7.69
Hâfız Efendi	-	-	4	0.37	-	-
Molla	17	2.03	38	3.55	-	-
Diğer ¹²⁹³	-	-	2	0.18	1	2.56

oranı % 57.77’dir. **Bkz.** Kurt, *age*, s.145.; Aynı şekilde M. 1699-1750 yılları arasında Konya’da ailelerin % 54.9’u gelir itibarıyla orta tabakada yer almaktadır. **Bkz.** Erten, *age*, s.141.

¹²⁹⁰ R.Ş.S.; 1491/42a-b.

¹²⁹¹ R.Ş.S.; 1500/74b-75a.

¹²⁹² Kadınlardan servet itibarıyla fakir olanlardan biri Hanım diğeri Hatun unvanına, orta halli olanlardan ikisi Hanım biri Hatun unvanına, zengin grubundaki kadın ise Hanım unvanına sahiptir.

¹²⁹³ Diğer grubundaki erkeklerin unvanları el-Hâc Hâfız, el-Hâc Hâfız Efendi ve el-Hâc Şeyh Efendi şeklindedir.

Mevkii bilinmeyen	783	93.54	907	84.76	16	41.02
Toplam	837	100	1070	100	39	100

Tablo 47: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Sosyal ve Dîni Mevkilerine Göre Servet Durumları

Meslek Grupları	Fakir		Orta halli		Zengin	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Adlî, askerî, dîni ve idarî görevliler	4	0.47	12	1.12	1	2.56
Esnaf ve sanatkârlar	6	0.71	14	1.30	1	2.56
Kaptan-Reis	5	0.59	38	3.55	9	23.07
Diğer ¹²⁹⁴	2	0.23	4	0.37	1	2.56
Mesleği bilinmeyen	820	97.96	1002	93.64	27	69.23
Toplam	837	100	1070	100	39	100

Tablo 48: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Erkeklerin Mesleklerine Göre Servet Durumları

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere, mevkii bilinen şahıslar içerisinde, Çavuş unvanına sahip olanların tamamına yakınının alt gelir grubunda yer alması dikkat çekmektedir. Diğer unvan sahipleri genellikle orta gelir grubunda yoğunluk arz ederken, üst gelir grubunda yer alanların % 48.71’ini Hacı ve Ağa unvanına sahip şahıslar oluşturmaktadır. Askerî, adlî, dîni ve idarî görevliler arasında orta gelir grubunda yer alan şahıslar, sayı itibariyle çoğunluğu oluşturmaktadır. Kaptan ve reislerin ise % 23.07 oranında üst gelir grubunda yer aldıkları görülmektedir. Ancak mal varlığı belli olan çok sayıda şahsın, mensup oldukları meslek grubu veya sosyal ve dîni mevkilerinin tesbit edilememesi, ailelerin mal varlıklarıyla meslek ve mevkileri arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymaya pek de imkân vermemektedir.

1. Serveti Oluşturan Mallar

Tereke kayıtlarından hareketle mal varlığı tesbit edilen kadın ve erkeklerin servetlerini oluşturan mal grupları, menkul ve gayr-i menkul olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir.

¹²⁹⁴ Diğer grubunda yer alan meslek sahibi erkekler tarlacı, tüccar, mellah, tabib, amele ve değirmenciden ibarettir.

a. Gayr-i Menkul Mallar

Her türlü taşınmazı ihtiva eden gayr-i menkul türü mal varlıkları arasında en sık rastlanılan, mesken olarak kullanılan evlerdir. Kayıtlarda görüldüğü üzere, servet miktarı belli olan 1946 erkeğin % 73.07'si müstakil bir eve sahipken, % 16.85'inin bir evde çeşitli oranlarda hisse sahibi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra birden fazla eve sahip olan erkekler de bulunmaktadır. Ev hâricinde diğer gayr-i menkul çeşitleri ve terekesi incelenen erkeklerin bu gayr-i menkullere sahip olma oranı tabloda görüldüğü gibidir.

Gayr-i Menkul Çeşitleri	Sayı	%	Gayr-i Menkul Çeşitleri	Sayı	%
Oda ¹²⁹⁵	12	0.50	Bahçe	735	30.81
Konak	1	0.04	Emlak	276	11.57
Dam	59	2.47	Koru	31	1.29
Ambar	87	3.64	Meşe	3	0.12
Mahzen	8	0.33	Tarla	3	0.12
Kiler	1	0.04	Yayla	1	0.04
Ahr	6	0.25	Ağaçlık	290	12.15
Arsa	2	0.08	Asmalık	173	7.25
Serender	221	9.26	Aşlamalık	12	0.50
Değirmen	59	2.47	Armutluk	5	0.20
Dükkân	36	1.50	Cevizlik	32	1.34
Mağaza	26	1.09	Elmalık	15	0.62
Fırın	6	0.25	Fındıklık	6	0.25
Kahvehane	13	0.54	Fidanlık	208	8.72
Kasarhane	2	0.08	Hürmalık	2	0.08
Kayıkhan	4	0.16	Kestanelik	18	0.75
Şirahane	6	0.25	Otluk (Mera)	26	1.09
Toplam				2385	100

Tablo 49: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Erkeklerin Sahip Oldukları Gayr-i Menkul Çeşitleri

Rize'de erkeklerin yanı sıra kadınlar arasında da ev, oda, bahçe gibi gayr-i menkul nevi'nden mal varlığına sahip olanlara rastlanmaktadır. Söz konusu kadınların genellikle gayr-i menkullerde hisse sahibi oldukları görülürken, sayıca az olmakla birlikte müstakil olarak gayr-i menkul edinen kadınlar da bulunmaktadır. Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Aişe bint-i Osman'ın, arsasıyla birlikte müstakil bir eve,

¹²⁹⁵ Kayıtlarda yer alan bu nevi gayr-i menkullerin bir kısmı ev odası, bir kısmı ise han odası olarak karşımıza çıkmaktadır.

ayrıca evin yanında meyveli ve meyvesiz ağaçların bulunduğu bir bahçeye sahip olması,¹²⁹⁶ Şetroz (Gölgeli) köyünden Cezayirlioğlu kerimesi Şuşika Hatun'un kendisine ait ev ve kızılağaçlığının olması,¹²⁹⁷ bu duruma verilebilecek misaller arasındadır.

b. Menkul Mallar

Rize'de gerek erkeklerin gerekse kadınların servetlerinin önemli bir kısmını oluşturan menkul malları, ana hatlarıyla nakit, alacaklar, hayvanlar, ticarî mallar ve muhtelif mallar şeklinde tasnif etmek mümkündür.

ba. Nakit

Rize'de mal varlığı tesbit edilen erkeklerden 122'sinin (% 6.26), menkul malları arasında nakit paranın bulunduğu görülmektedir. Erkekler arasında 2,5 kuruş gibi oldukça düşük miktarlarda nakde sahip olanların yanı sıra,¹²⁹⁸ yüksek miktarlarda nakit bulduran şahıslara da rastlanmaktadır. Söz gelimi Salarha (Çaykent) köyünden Şabanoğlu el-Hâc Hasan'ın, vefatı sırasında nakit 45.000 kuruşunun bulunduğu görülmektedir.¹²⁹⁹ Hacı Hasan adlı bu şahsın yüksek miktarda nakde sahip olmasında, ticaretle uğraşmasının etkili olduğunu söylemek gerekir. Samri (Kaplıca) Mahallesinden Oflluoğlu Hacı Şakir'in ise, 14.280 kuruş nakdi bulunmaktadır. Bu meblağ, Hacı Şakir'in toplam servetinin % 64.15 gibi büyük bir kısmına tekabül etmektedir.¹³⁰⁰ Servet miktarı belli olan kadınlar arasında, nakit paraya sahip olan herhangi bir kadına rastlanmamaktadır.

Rize'de servet sahibi şahısların nakit mal varlıklarına, mirasçılardan kendilerine intikal eden hisseleri de dâhil etmek mümkündür. Bu durumda nakde sahip erkeklerin sayısı 179'a (% 9.19), kadınların sayısı ise 20'ye (% 51.28) yükselmektedir. Kadınların servetlerinin önemli bir kısmını, vefat eden yakınlarından kendilerine miras kalan hisselerin oluşturduğu söylenebilir. Bunlar arasında özellikle Yeniköy

¹²⁹⁶ R.Ş.S.; 1490/39a.

¹²⁹⁷ R.Ş.S.; 1492/29a-b.

¹²⁹⁸ R.Ş.S.; 1500/116b.

¹²⁹⁹ R.Ş.S.; 1488/39b-40a.

¹³⁰⁰ R.Ş.S.; 1487/29a-b.

Mahallesinden olup H. 1285 (M. 1868)'de vefat eden el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi'den kızı Hadice'ye intikal eden nakit 11.913 kuruş, miktarının yüksekliği bakımından dikkat çekmektedir.¹³⁰¹

bb. Alacaklar

Tereke kayıtlarından hareketle mal varlığı belirlenen erkeklerden 75'inin (% 3.85), servetini oluşturan menkul mallar arasında alacaklara rastlanmaktadır. Erkekler içerisinde alacak miktarının yüksekliğiyle ilk sırada yer alan isim, Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden olup H. 1294 (M. 1877) yılında vefat eden Beşikçizâde el-Hâc Haşim Efendi'dir. Kayıtlarda ticaretle uğraştığı bilgisine yer verilen el-Hâc Haşim Efendi'nin, 1'i kadın 14 kişiden toplam 130.591 kuruş alacağı bulunmaktadır. Bu meblağ, 154.133 kuruş değerindeki mal varlığının yaklaşık olarak % 85'ine tekabül etmektedir.¹³⁰² Yeniköy Mahallesinden ve tenekeci esnafından Dervişoğlu İbrahim Usta ise, 3'ü gayr-i müslim olmak üzere 44 kişiden alacaklı olmasıyla dikkat çekmektedir. H. 1315 (M. 1897) yılında vefatı sırasında 48.181 kuruş değerinde serveti bulunan İbrahim Usta'nın, söz konusu şahıslardan toplam 23.412,5 kuruş alacağının olduğu tesbit edilmiştir.¹³⁰³

Rize'de servet miktarı belli olan kadınlardan sadece 3'ünün (% 7.69), mal varlıkları arasında alacağı rastlanmaktadır.¹³⁰⁴ Öte yandan kadınlara eşlerinin ödemekle mükellef olduğu mehr-i müeccel haklarını da, bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Buna göre 39 kadından 11'inin (% 28.20) vefat ettikleri esnada, eşlerinden 100 ila 2000 kuruş arasında değişen miktarlarda mehr-i müeccel alacaklarının olduğu görülmektedir.

bc. Hayvanlar

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra, çeşitli yük ve binek hayvanlarına, serveti incelenen hemen her erkeğin menkul malları arasında rastlamak mümkündür. Ancak bazı erkekler, sahip oldukları hayvanların sayı itibariyle oldukça fazla olmasıyla dikkat çekmektedir. Mesela Konyat (Tuğlalı) Mahallesinden Seferoğlu Kibar'ın menkul

¹³⁰¹ R.Ş.S.; 1493/43a-44a.

¹³⁰² R.Ş.S.; 1498/95b-96b.

¹³⁰³ R.Ş.S.; 1502/162b, 163a, 163b, 165a-b, 185a, 186a.; 1503/12b-13a.

¹³⁰⁴ R.Ş.S.; 1488/62b, 133b.; 1490/51b-52a.

malları arasında yer alan hayvanlarının değeri, toplam servetinin % 39.27'sini oluşturmaktadır.¹³⁰⁵ Varotlar (Köşklü) köyünden Arakıcıoğlu Ömer'in terekesindeki hayvanlar, 4050 kuruş değerindedir.¹³⁰⁶ Anbarlık (Ambarlık) köyünden Turidioğlu el-Hâc Mehmed Ağa'nın 8410 kuruşluk servetinin 3900 kuruşunu,¹³⁰⁷ Hanzi (Sandıktaş) köyünden olup H. 1310 (M. 1892) yılında vefat eden Hacıselimoğlu Salih Ağa'nın ise, 4725 kuruş değerindeki mal varlığının % 61.58 gibi önemli bir kısmını büyükbaş ve küçükbaş hayvanları oluşturmaktadır.¹³⁰⁸ Servet miktarı tesbit edilen kadınlar arasında, hayvan sahibi olanlara rastlanmamaktadır.

bd. Ticarî Mallar

Terekesi incelenen erkeklerden bazılarının aynı cins mala fazla miktarda sahip olması, söz konusu malların kullanım amaçlı olmaktan ziyade ticaret amaçlı olduklarını düşündürmektedir. Piriçelebi Mahallesinden olup H. 1296 (M. 1879) yılında vefat eden Kavaloğlu el-Hâc Mahmud Ağa'nın mal varlığı arasında 738 top ak keten bezine rastlanması,¹³⁰⁹ Varotlar (Köşklü) köyünden Arakıcıoğlu Ömer'in terekesinde 70 çuval zahirenin bulunması,¹³¹⁰ Babik (Tophane) Mahallesinden Anzerli Kara Salih'in 20 kıyye (26 kg.) bala sahip olması,¹³¹¹ Tohli (Medrese) köyünden Yamakoğlu Osman'ın menkul malları arasında değeri 4980 kuruş olan 160 top ketenin bulunması,¹³¹² bu duruma misal olarak gösterilebilir.

be. Muhtelif Mallar

Rize'de mal varlığı incelenen hemen herkesin terekesinde rastlanılan çeşitli tarım ürünleri ve hayvansal gıdalarla ev eşyası ve giyim-kuşam türü eşyayı, serveti oluşturan menkul mallar arasında zikretmek mümkündür. Özellikle ev eşyası ve giyeceklerin, yüksek miktarda servet sahibi şahısların terekelerinde önemli bir yekûnu oluşturduğu söylenebilir. Misal olarak Arğaloz (Çiftekavak) köyünden olup H. 1272

¹³⁰⁵ R.Ş.S.; 1489/105b.

¹³⁰⁶ R.Ş.S.; 1487/22b.

¹³⁰⁷ R.Ş.S.; 1497/25b.

¹³⁰⁸ R.Ş.S.; 1501/107b-108a.

¹³⁰⁹ R.Ş.S.; 1499/25a-26a.

¹³¹⁰ R.Ş.S.; 1487/22b.

¹³¹¹ R.Ş.S.; 1487/6b.

¹³¹² R.Ş.S.; 1487/35b.

(M. 1855) yılında vefat eden Kebabcıoğlu Hüseyin'in, 24.459 kuruşluk servetinin 5940 kuruşunu muhtelif ev eşyası ve giyecekler oluşturmaktadır.¹³¹³ Ev eşyasıyla giyim-kuşam türü eşyanın, bazı kadınların servetlerinin tamamına yakını oluşturması dikkat çekmektedir. Mesela Rize kasabasından el-Hâc Memiş Paşa'nın kızı Sakine Hanım'ın 29.602 kuruşluk servetinin % 93.24'ünü muhtelif ziynet eşyasıyla giyim-kuşam türü eşya oluşturmaktadır.¹³¹⁴ Akrotir (Camiönü) Mahallesinden el-Hâc Ali'nin kızı Nuriye'nin ise, 4120 kuruşluk mal varlığının tamamı ziynet eşyası ve giyecekten ibarettir.¹³¹⁵ Çeşitli gıda maddesi ve eşyanın hâricinde, bazı erkeklerin müstakil olarak veya belli hisselerle sahip oldukları sefine, sandal, filika ve kotra gibi muhtelif deniz vasıtaları da, menkul mallar arasında zikredilebilir.

B. AİLENİN TEMEL GEÇİM KAYNAKLARI

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Rize'nin muhtelif köy ve mahallelerinde yaşayan aile fertlerinin başlıca geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olduğunu söyleyebiliriz. Zira çok sayıda şahsın mal varlıkları arasında ekilebilir araziler başta olmak üzere, ambar, serender ve değirmenlerle çeşitli tarım aletlerine rastlanması, yetiştirilen hayvanlar ve bu hayvanlardan elde edilen ürünlerin önemli bir yekûnu oluşturması, bu düşüncemizi kuvvetlendirir mahiyettedir. Konuyla ilgili tesbitlere şu başlıklar altında yer verilebilir:

1. Tarım

a. Kullanılan Tarım Alanları

Rize'de aile fertlerinin tasarrufunda bulunan tarım alanlarının başında, bahçelerin geldiğini söylemek mümkündür. Hemen her evin yakınında yer alan bahçelerde, umumiyetle portakal ve limon yetiştirilmektedir. Bazı şahıslar bahçelerinde üzüm, lahana gibi tek bir sebze veya meyve çeşidini yetiştirirken, aynı bahçede elma, armut, ceviz gibi muhtelif meyve ağaçlarıyla birlikte meyve vermeyen ağaçları yetiştiren şahıslara da rastlanmaktadır. Bahçelerin bir kısmında tek bir meyve veya ağaç

¹³¹³ R.Ş.S.; 1487/29b-30a.

¹³¹⁴ R.Ş.S.; 1499/31b.

¹³¹⁵ R.Ş.S.; 1488/57b.

çeşidinin yetiştiriliyor olması, bu bahçelerin armutluk, asmalık, cevizlik, elmalık, fındıklık, hurmalık, karaağaçlık, kızılağaçlık ve kestanelik şeklinde isimlendirilmesine yol açmıştır. Bahçelerin yanı sıra tarla, bostan, koru, aşlamalık ve fidanlıklar da, Rizeli ailelerin sahip olduğu tarım alanları arasında yer almaktadır. Söz konusu arazileri müşterek olarak tasarruf eden şahıslar olduğu gibi, müstakil olarak tasarruf eden, hatta aynı anda birden fazla tarım alanına sahip olan şahıslar da bulunmaktadır.

b. Rize’de Yetiştirilen Çeşitli Tarım Ürünleri

Çay, günümüz Rize ailesi için önemli bir geçim kaynağı olduğu halde,¹³¹⁶ araştırmamıza konu olan dönemde Rize’de yetiştirilen başlıca tarım ürünü mısırdır. Sicillerde umumiyetle “*lazut*”¹³¹⁷ kelimesiyle ifade edilen bu mahsule, vefat eden şahıslara ait tereke kayıtlarının hemen hepsinde rastlanmaktadır. Bu durum, mısır üretiminin bölgedeki yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir.¹³¹⁸ Rize’de Mayıs

¹³¹⁶ Araştırmamıza konu olan yıllarda Rize’ye idhâl edilen ürünler arasında yer alan çayın, **bkz. Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1320, def’a 20, s.329.; bir tarım bitkisi olarak düşünülmesi M. 1894 yılında yani Sultan II. Abdülhamid’in saltanatı zamanında olmuştur. Henüz bu tarihe gelmeden önce de Doğu Karadeniz halkının çay yetiştirdiği ve basit yöntemlerle işleyip elde ettikleri ürünü sattıkları, bunun üzerine de devletin yetiştirilen çaylardan orman vergisi alma yoluna gittiği belirtilse de, **bkz. Serkan Güneş**, “Türk Çay Kültürü ve Ürünleri”, **Millî Folklor**, Feryal Matbaacılık, Bahar 2012, Yıl: 24, sy.93, s.235-236.; farklı bir çalışmada çaya benzeyen bu bitkinin yöre halkı tarafından likapa, çay üzümü, Trabzon çayı gibi değişik isimlerle adlandırılan yaban mersini olduğu bilgisine yer verilmiştir. **Bkz. Muhammet Safi**, “Osmanlı’da İlk Çay Tarımı”, **Tarih ve Düşünce**, Şubat 2006, sy.63, s.43; Sultan II. Abdülhamid döneminde Japonya’dan getirtilen çay tohumu ve fideleriyle Bursa’da ilk çay denemesi yapılmış, ancak ekolojik şartların uygun olmaması sebebiyle netice alınamamıştır. Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi müdür vekili Ali Rıza Bey’in, 1917 yılında Rize ve çevresinde çay yetiştirilebileceği yolundaki tesbitleri de, I. Dünya Savaşı sebebiyle sonuçsuz kalmıştır. Dönemin ziraat umum müdürü Zihni Derin sayesinde çay üretiminde ilerleme kaydedilerek, 1938 yılında ilk ürün alınmıştır. 1947 yılında da Rize’de ilk çay fabrikası faaliyete geçmiştir. **Bkz. Güneş**, agm, **Millî Folklor**, sy.93, s.236.

¹³¹⁷ Osmanlı Devleti’nin muhtelif yerlerinde mısır yerine “kalmık”, “kokoroz” ve “darı” gibi farklı tabirler kullanılırken, bitkinin en fazla üretildiği Karadeniz Bölgesinde daha farklı bir kullanım göze çarpmaktadır. Buna göre Samsun’dan itibaren doğuya gidildikçe bütün sahil boyunca, ayrıca Bayburt ve Gümüşhane gibi iç kesimlerde bitkiye ve ondan elde edilen mahsule “lazut” adı verilmiştir. Bu kullanım bugün de canlılığını muhafaza etmektedir. Günümüzde Kars, Ardahan ve Erzurum’un bazı kesimlerinde mısır yerine lazut kelimesi kullanılırken, Anadolu’nun orta kesimlerinde mısır koçanı bu isimle anılmaktadır. **Bkz. Kemalettin Kuzucu**, “Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Tarımı ve İslah Çalışmaları”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu 25-26 Mayıs 2005**, yay. haz. Kenan İnan vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2007, II, 769.

¹³¹⁸ Trabzon vilayeti salnâmesine göre, çalışmamızı da ilgilendiren H. 1313 (M. 1895-1896) yılında Trabzon vilayetindeki yıllık darı (mısır) üretimi 7-8 milyon kileyi bulmaktadır. Bunu yılda 100.000 çuval üretilen fasulye ile yıllık üretimi 1,5 milyon kilo olan pirinç takip etmektedir. Hububatın diğer nevelerinden arpa, buğday ve yulaf ile patates, kendir, bakla, nohut, ceviz ve kestane gibi mahsuller ise, az miktarda yetiştirilmektedir. **Bkz. Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1316, def’a 17, Trabzon Vilayeti Matbaası, s.200-201.

ayında başlayan mısır ziraati, Eylülün sonuna kadar olan zamanı içine almaktadır.¹³¹⁹ Mısır üretiminin yaygınlığına rağmen, arpa, buğday gibi diğer hububat türlerinin yetiştirilip yetiştirilmediğiyle ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak kayıtlarda görüldüğü üzere, alaf (yulaf) üretimi de hatırı sayılır bir paya sahiptir.

Mısır ve yulafın yanı sıra, kendir¹³²⁰ ve fasulye de Rize’de üretimi çok olan mahsuller arasındadır. Ayrıca elma, armut, ceviz, üzüm, dut, fındık, hurma, incir, kiraz, kestane, limon, portakal, kabak ve lahana, evlerin civarında bulunan bahçelerde yetiştirilen sebze ve meyvelerden başlıcalarıdır.

Rize’de yetiştirilen çeşitli tarım ürünleri ve meyvelerin, ailelerin ihtiyacını karşılamanın yanında, gelir elde etme amacına yönelik olduğunu da söylemek mümkündür. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, mısır başta olmak üzere elma, portakal ve ceviz Rize’de satışı gerçekleştirilen mahsuller arasındadır.¹³²¹ Bunun yanı sıra bazı şahıslara ait tereke kayıtlarında özellikle mısır ve fasulye gibi tarım ürünlerine fazla miktarda rastlanması, söz konusu mahsullerin ailelerin ihtiyacını temin etmenin ötesinde, ticaret ve gelir elde etme amacıyla da üretildiği fikrini uyandırmaktadır. Ayrıca meyveli ve meyvesiz ağaçların bir kısmı, kereste ve arı kovanı yapımında kullanılmaktadır.¹³²²

c. Arazi ve Su Anlaşmazlıkları

Rize’de tarım faaliyetleri ve arazilerinin büyük önem arz etmesi, gerek aile fertleri gerekse akraba ve komşular arasında arazi ve su tasarrufuyla ilgili birtakım anlaşmazlıkların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Mahkemeye intikal eden bu nev’i anlaşmazlıklar, tarlalarda müşterek olarak kullanılan suya haksız yere müdahale edilmesi, başkasının arazisine zarar verme, kendisine ait olmayan arazide hak iddiasında

¹³¹⁹ R.Ş.S.; 1495/87b.

¹³²⁰ Liflerinden ve tohumundan yararlanılan kenevir bitkisinin sapından çıkarılan life kendir denmektedir. Kendir bitkisinin kuvvetli toprakları ve yağışlı bölgeleri sevmesi, Karadeniz’de Kastamonu’dan Kafkaslara uzanan sahada yoğun olarak yetiştirilmesinde etkili olmuştur. Genellikle mısır tarlalarının kenarlarına ekilen kendir, Rize-Trabzon ve çevresinde ziraatı yapılan başlıca sınaî ürünler arasındadır. Yörede yetişen kendirin tamamen keten karakterini taşıması, eski Türklerde keten ve kendirin sıkça karıştırılarak birbirinin yerine kullanılması gibi sebeplerle, kendir dokumalarına keten de denmiştir. **Bkz.** Davut Hut, “Doğu Karadeniz’de Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, **Rize Defteri 1**, ed. İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.9-10.

¹³²¹ R.Ş.S.; 1487/29a, 45b.; 1488/109b.; 1491/134a.; 1495/86b.

¹³²² R.Ş.S.; 1495/3a-4a, 47a, 51a-52a.; 1499/58b.

bulunma, tarla sınırının ihlâl edilmesi ve bazı mal sahiplerinin başkalarının kendi arazilerinden geçiş hakkına engel olmaları şeklinde ifade edilebilir.

Konuyla ilgili kayıtlardan hareketle, söz konusu anlaşmazlıklar neticesinde mahkemeye müracaat edildiğinde, umumiyetle davacı ve davalı taraflar arasında anlaşma yoluna gidildiğini söylemek mümkündür. H. 1274 (M. 1858) tarihli dava kaydına göre, Arğaloz (Çiftekavak) köyünden Hacılıoğlu Tahir Yazıcı'nın, aynı köyden Alemdaroğlu el-Hâc Osman'ın tarlasından öteden beri hayvanlarıyla birlikte geçiş hakkı bulunurken, Osman'ın, hayvanların geçiş hakkına engel olması üzerine durum mahkemeye intikal etmiştir. Mahkemede Osman'ın tarlasının bitişiğindeki tarlada bulunan terk edilmiş yolun açılması, masrafını Tahir Yazıcı'nın karşılaması üzerine taraflar arasında anlaşma sağlanmıştır.¹³²³ Bunun yanı sıra arazi tasarrufu veya su kullanımıyla ilgili çeşitli iddialar ileri süren ancak iddiasını isbat edemeyen şahıslara da rastlanmaktadır. H. 1287 (M. 1870) yılına ait böyle bir davaya göre, Mağloz (Camıdağı) köyünden Sarımustafaoğlu Hüseyin'in, aynı köyden Şahinoğlu Ahmed'in ağaçlığına haksız yere müdahale etmesi üzerine, Ahmed mahkemeye müracaat ederek Hüseyin'in ağaçlığına müdahaleden men olunmasını talep etmiştir. Hüseyin, ağaçlığın Varankoz (Fıçıcılar) köyünden İsmailoğlu Mustafa'ya ait olduğunu ve Mustafa'nın ağaçlığın satılması için şer'î bir hüccet olmaksızın kendisine vekâlet verdiğini iddia etmiştir. İddiasını isbatlayamayınca da, ağaçlığa müdahale etmemek üzere tenbih olunmuştur.¹³²⁴

2. Hayvancılık

Tarım kadar yaygın olmamakla birlikte, incelediğimiz dönemde Rize ailesinin temel geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Bu başlık altında, aile fertlerinin sahip olduğu hayvanların yanı sıra, yaylacılık, arıcılık ve balıkçılıkla ilgili bazı tesbitlere yer verilecektir.

¹³²³ R.Ş.S.; 1488/45a.

¹³²⁴ R.Ş.S.; 1495/67b.

a. Sahip Olunan Hayvanlar

Rize’de aile fertleri tarafından beslenip yetiştirilen hayvanları, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla yük ve binek hayvanları olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür.

aa. Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanlar

İnek, buzağı, dana, düve, sığır, tohli (toklu), tosun, camış (manda) ve öküz Rize’de yetiştirilen büyükbaş hayvanlardan, koyun, keçi, koç, kuzu, korit,¹³²⁵ oğlak ve teke ise küçükbaş hayvanlardan başlıcalarıdır.

Araştırmamıza konu olan dönemde Rize ailesinde büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine nazaran daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Zira tereke kayıtlarından hareketle hayvan beslediği tesbit edilen 1268 ailenin yetiştirdiği hayvanlar incelendiğinde, 1192 kişinin (% 94.00) sadece büyükbaş, 10 kişinin (% 0.78) sadece küçükbaş, 66 kişinin (% 5.20) ise, hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvan sahibi olduğu görülmektedir. Büyükbaş hayvanlar arasında en çok ineğe, küçükbaş hayvanlar arasında ise koyun ve keçiye rastlanmaktadır.

ab. Yük ve Binek Hayvanları

Bargir (beygir), esb (at), katır ve merkep, Rizeli aileler tarafından beslenen yük ve binek hayvanları arasında yer almaktadır.

Rize’de yük ve binek hayvanı yetiştiriciliğinin, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine kıyasla epey nadir olması dikkat çekmektedir. Zira hayvan sahibi olduğu tesbit edilen 1268 kişi arasında, at sahiplerinin sayısı 56 (% 4.41), katır sahiplerinin sayısı 10 (% 0.78)’dir. Merkep sahibi olarak da sadece 1 kişiye (% 0.07) rastlanmaktadır.

Yukarıda belirtilen büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla yük ve binek hayvanlarının yanı sıra, bazı şahıslar tarafından beslenen hayvanlar için kayıtlarda

¹³²⁵ Korit (korıt), bir yaşına kadar olan erkek keçiye denir. **Bkz. Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1975, VIII, 2925.

“*devâbb-ı mevâşî*”¹³²⁶ ifadesine yer verilmiştir.¹³²⁷ Bu hayvanların türü ve sayısı hakkında tam olarak bilgi sahibi olunamamaktadır.

Rizeli aileler tarafından beslenen hayvanların genellikle bir veya birkaç taneyle sınırlı olması, bu hayvanların ticarî amaçlardan ziyade ailelerin temel besin ihtiyaçlarının karşılanması veya yük ve taşımacılıkta kullanılmak üzere yetiştirildiği fikrini uyandırmaktadır. Bununla birlikte çok sayıda hayvan sahibi olan şahıslara da rastlanmaktadır. Söz konusu şahıslar arasında ilk dikkati çeken isim, Vandri (Çağlayan) köyünden Sekmanoğlu Tahir Ağa’dır. Tahir Ağa, H. 1307 (M. 1890) yılında vefatı sırasında toplam 150 koyun ve keçiye sahiptir.¹³²⁸ Yapraklar köyünden olup H. 1296 (M. 1878) yılında vefat eden Kavalcıoğlu Cafer adlı şahsın, 48 büyükbaş 92 küçükbaş hayvanıyla bir beygiri bulunmaktadır. Cafer’in sahip olduğu hayvanların değeri, 6713 kuruşluk mal varlığının % 82.85 gibi önemli bir kısmını oluşturmaktadır.¹³²⁹ Benzer şekilde Patır (Ormanlı) köyünden Turaboğlu Emin Ali’nin, büyükbaş ve küçükbaş toplam 119 hayvanıyla bir beygiri bulunmaktadır.¹³³⁰ Anbarlık (Ambarlık) köyünden Turidioğlu el-Hâc Mehmed Ağa da, 6 büyükbaş 88 küçükbaş hayvanıyla fazla miktarda hayvan sahibi şahıslar arasında zikredilebilir.¹³³¹

Yukarıdaki dava kayıtlarından da anlaşıldığı üzere, bazı ailelerin sahip olduğu hayvanların oldukça fazla miktarda olması, bu ailelerin geçim kaynaklarının hayvancılığa dayandığını düşündürmektedir. Bunun yanı sıra yetiştirdiği hayvanlarla ticarî faaliyetlerde bulunan şahıslara da rastlanmaktadır. H. 1277 (M. 1860) tarihli kayda göre, Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Turidioğlu el-Hâc Mehmed Ağa ile Kankalanoz (Yağlıtaş) Mahallesinden Sükasoğlu Ali’nin, toplam 1125 adet koyunlarını Trabzon halkından Mehmed adlı kasaba satmaları bu duruma misal olarak gösterilebilir.¹³³² Öte yandan sadece beslenen hayvanların değil, bu hayvanlardan elde

¹³²⁶ Devâbb-ı mevâşî, yük hayvanlarıyla et ve sütleri için beslenen koyun, keçi, inek ve öküz gibi hayvanlardır. **Bkz.** Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317, s.1423.; Devellioğlu, *age*, s.634.

¹³²⁷ **R.Ş.S.**; 1488/45a, 47a, 113b, 116a, 116b.; 1489/5a, 61a, 85a.; 1492/18b, 22b, 23a, 68b.; 1493/46b, 108a, 109a.; 1495/13a, 19a, 24a, 78b, 87b.; 1497/17b.

¹³²⁸ **R.Ş.S.**; 1500/123a.

¹³²⁹ **R.Ş.S.**; 1499/10b.

¹³³⁰ **R.Ş.S.**; 1491/85a.

¹³³¹ **R.Ş.S.**; 1497/25b.

¹³³² **R.Ş.S.**; 1489/87a.

edilen ürünlerin satılması suretiyle de ekonomik bir kazanç sağlandığı görülmektedir.¹³³³

b. Yaylacılık

Rize’de, temeli oldukça eskiye dayanan bir gelenek olan yaylacılık, hayvanların otlatılarak daha iyi beslenmesi ve daha iyi ürün elde edilmesi amacıyla, yılın belli bir vaktinde yüksek rakımlı yerlere çıkılması faaliyetidir. Yayla hayatı aile halkına sağlıklı bir ortamda yaşama ve değişik ekonomik faaliyetlerde bulunma imkânı verdiği gibi, köydeki arazilerin korunmasını, buralarda yetişen otların kışlık olarak biçilmesini de sağlamaktadır.¹³³⁴

Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Kurâ-i seb’a (İkizdere) nahiyesine bağlı Cimil (Başköy), Mize (Rüzgârlı) ve Kabahor (Gölyayla) köyleri, aynı nahiyede bulunan Küçük Ovid Yaylası, Rize’de yaylacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler arasındadır. Bu yaylaların bir kısmı köy halkı tarafından müşterek olarak kullanılırken,¹³³⁵ bazı ailelerin müstakil olarak tasarruf ettiği yaylalara da rastlanmaktadır.¹³³⁶ Söz konusu aileler arasında, özellikle Rize’nin önde gelen ailelerinden biri olan Kumbasaroğullarını zikretmek gerekir. H. 1276 (M. 1860) tarihli bir dava kaydına göre, Kumbasaroğulları ailesinin Cimil (Başköy) köyüyle başka bir köyde 150 yıldır tasarruf ettikleri 10 tane yaylaları bulunmaktadır.¹³³⁷

Rize’de, yılın belli zamanlarında yaylalara götürülen büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla yük ve binek hayvanlarının otlatılması, yayla çobanı adı verilen şahıslar tarafından belli bir ücret karşılığında yapılmaktadır.¹³³⁸ Ancak ücret miktarına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Yaylacılıkla ilgili üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, bazı yaylaların icâr yoluyla tasarruf edilmesi yani hayvanların otlatılması için belli bir ücret mukabilinde yayla sahiplerinden kiralanmasıdır.¹³³⁹ Cimil

¹³³³ R.Ş.S.; 1488/45a.

¹³³⁴ Solmaz Karabaşa, “Rize’de Yaylacılık”, **Rize**, ed. Seyfi Başkan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.183.

¹³³⁵ R.Ş.S.; 1487/44b.; 1497/82b.

¹³³⁶ R.Ş.S.; 1488/41b.; 1489/44a.; 1490/21b.; 1491/22a-b.; 1492/87b-88a.; 1501/198a.

¹³³⁷ R.Ş.S.; 1489/44a.

¹³³⁸ R.Ş.S.; 1491/34a.; 1492/13a, 21a.; 1493/58a, 88b.; 1495/22b.; 1502/131a.

¹³³⁹ R.Ş.S.; 1489/44a.; 1490/21b.; 1491/22a-b.; 1492/87b-88a.; 1501/198a.

(Başköy) köyünden Kumbasaroğlu Mehmed Ali Ağa'nın, b -ferman tasarrufunda bulunan 3 adet yaylasını Asrifos ( şıklar) köyünden Memiş Efendi'ye ic arı, Memiş Efendi'nin de büyükbaş ve k  kbaş hayvanlarını otlatmaları için aynı köyden 19 şahsa yıllık 3350 kuruşa kiraya vermesi bu duruma misal olarak gösterilebilir.¹³⁴⁰

c. Arıcılık

M. 1850-1900 yılları arasında Rize'deki arıcılık faaliyetleriyle ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamakla birlikte, özellikle meşe (orman) arıcılığının yaygın olduğu görülmektedir.¹³⁴¹ Meşeler köy halkının müşterek kullanımında olabildiği gibi,¹³⁴² müstakil olarak meşe sahibi olanlara da rastlanmaktadır.¹³⁴³ Meşelerde yetişen otlardan hayvancılıkla uğraşan aileler istifade ederken, buralarda bulunan gürgen ağaçlarına arı kovanları yerleştirilmektedir. Dolayısıyla gürgen ağaçlarının orman arıcılığında önemli bir yere sahip olduğunu söylemek gerekir. Bu durumu mahkemeye intikal eden bazı davalardan da anlamak mümkündür. Konuyla ilgili H. 1286 (M. 1869) tarihli kayda göre, Kanboz (Islahiye-Selamet) köyünden Topçuoğlu Hasan Alemdar,  oncik (Taşınar-Aktaş) köyünden K  kisl moğlu Cevahir'le kardeşinin 26 yıldır müşterek olarak tasarruf ettikleri meşelikteki iki gürgen ağacına haksız yere müdahale etmiştir. Cevahir'in mahkemeye müracaat ederek kendisinden davacı olması  zerine, Hasan Alemdar bu müdahalesinden men edilir.¹³⁴⁴

Tereke kayıtlarından tesbit edildiği kadarıyla, Rize'de arıcılıkla uğraşan şahısların sahip oldukları petek ve kovanların genellikle birkaç taneyle sınırlı olması, arıcılığın daha ziyade ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu fikrini uyandırmaktadır. Bununla birlikte arıcılıktan ekonomik bir kazanç elde ettiğini düşündüğümüz aileler de bulunmaktadır.¹³⁴⁵ Ayrıca arıcılık yapanların farklı köy ve mahallelerde ikamet etmeleri, arıcılığın Rize'nin belirli köy ve mahalleleriyle sınırlı olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

¹³⁴⁰ R.ř.S.; 1492/87b-88a.

¹³⁴¹ R.ř.S.; 1489/45b.; 1491/121a.; 1493/93a.; 1495/47a.; 1496/105b.

¹³⁴² R.ř.S.; 1491/121a.; 1495/47a.

¹³⁴³ R.ř.S.; 1489/45b, 96a.; 1491/30b-31a.; 1493/93a.

¹³⁴⁴ R.ř.S.; 1493/93a.

¹³⁴⁵ R.ř.S.; 1490/71a.; 1491/30b-31a.; 1496/11b.; 1502/134a.

d. Balıkçılık

İncelediğimiz dönemde pek çok şahsın mal varlıkları arasında sandal, kayık, kayık tahtası ve kayıkhanelerle balık tufengi, ağ ve saçma gibi balıkçılıkta kullanılan çeşitli malzemelere rastlanması, Rize ailesinin geçim kaynaklarından birinin de balıkçılık olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili sicillere yansıyan bilgilerin yok denecek kadar az oluşu, balıkçılığın Rize ekonomisindeki yerini tesbite imkân vermemektedir. Bununla birlikte avlanan balıkların yanı sıra, bu balıklardan elde edilen balık yağının da aileler için bir gelir kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.¹³⁴⁶ Hamsi, palamut ve kalkan, söz konusu yıllarda Rize’de avlanan balık çeşitlerinden sadece birkaçıdır.¹³⁴⁷

C. AİLE FERTLERİNİN GÖREV VE MESLEKLERİ

Araştırmamıza konu olan yıllarda Rize ailesi için önemli bir geçim vasıtası olan tarım ve hayvancılığın yanı sıra, ailenin erkek üyelerinin ifa ettikleri muhtelif vazifelerle mensubu buldukları meslek grupları hakkında da birtakım bilgilere ulaşmak mümkündür. Kayıtlardan tesbit edilen söz konusu görev ve meslekler şu şekildedir:

1. Resmî Görevliler

Rize’de, aile fertleri tarafından ifa edilen görevler adlî, askerî, dînî, idarî ve ilmî olmak üzere beş başlık altında ele alınabilir.

a. Adlî Görevliler

Kadı, nâib, mahkeme-i bidâyet azası, mahkeme mukayyidi, mahkeme kâtibi, müstantık kâtibi, meclis kâtibi, meclis-i idare azası, meclis-i de‘avî azası, meclis-i de‘avî mümeyyizi, muhızır, mübaşir ve zabıt kâtibi gibi görevler, kayıtlarda yer alan adlî vazifeler arasındadır.

¹³⁴⁶ R.Ş.S.; 1495/58a.

¹³⁴⁷ R.Ş.S.; 1487/35b.; 1489/49a.; 1496/114a.; 1499/77a, 108b.; 1500/53b.; 1502/32b.

İncelediğimiz yıllarda kadılık vazifesinde bulunan şahıslardan biri, kayıtlardan tesbit edildiği üzere Hayroğlu Ömer Lütfi Efendi'dir. Aslen Rize'nin Vane (Ilıca) köyünden olan Ömer Lütfi Efendi, Havâss-ı Refî'a (Eyüp) kadısı iken vefat etmiştir.¹³⁴⁸ Rizeli Hacıabdiağazâde Hacı Mehmed Salim Efendi nâiblik vazifesini ifa etmiştir. Hacı Mehmed Salim Efendi'den, kayıtlarda "*Mekke-i Mükerrreme nâib-i esbakı*" şeklinde bahsedilmektedir.¹³⁴⁹ Ancak her iki şahsın da söz konusu vazifelerini hangi yıllarda ifa ettikleri tam olarak tesbit edilememektedir. Bunun yanı sıra Rize'nin Hancı (Sandıktaş), Cimil-i süflâ (Güvenköy) ve Kuvaroz (Sabuncular) köyleriyle Piriçelebi Mahallesinden olup niyâbet vazifesinde bulunan başka şahıslara da rastlanmakla birlikte, vazife yerleri hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.¹³⁵⁰

b. Askerî Görevliler

Askerî vazifelerde bulunanlar, asâkir-i nizâmiye-i şahane yüzbaşısı, asâkir-i şahane kâim-i makamı, asâkir-i bahriye-i şahane çavuşu, asâkir-i bahriye-i şahane kolağası, asâkir-i bahriye kâtibi, kol vekili, liva jandarma süvarisi, mîr-i mîrân, mülâzım, rikâb-ı hümâyûn kapıcıbaşısı, Tersane-i Âmire sağ kolağası, Tersane-i Âmire'de donanma-yı hümâyûn hâcesi, zabtiye neferi, zabtiye süvarisi ve zabtiye tabur kâtibi şeklinde ifade edilebilir.

c. Dînî Görevliler

Dînî görevlilerle ilgili olarak, kayıtlarda daha ziyade imam ve hatiplere rastlanmaktadır. Osmanlı toplum hayatında önemli bir yere sahip olan imamlar, mahalle halkının mülkî, beledî ve dînî yöneticisi durumundaydılar. Vazifeye tayinleri bizzat padişah beratıyla olan imamlar, kadılık müessesesinin bir nev'i temsilciliğini de yapmaktaydılar. 1800'lü yıllara gelinceye kadar, mahallenin asayîşi, düzeni, temizliği ve genel ahlâkı imamların yetki ve sorumluluğu altındaydı. Nüfus kayıtları, doğum-ölüm, nikâh akdi ve boşanma gibi işlemler imamlar vasıtasıyla yerine getirilir, bazı belediye ve zabıta işlerinin görülmesi, mahalleye gelip gidenlerin kayıt altına alınması, dînî emirleri yerine getirmeyenlerin araştırılması, yine mahalle imamları tarafından

¹³⁴⁸ R.Ş.S.; 1502/9a.

¹³⁴⁹ R.Ş.S.; 1503/78a.

¹³⁵⁰ R.Ş.S.; 1495/108b.; 1501/70b, 145b.; 1502/168b.

yapılırdı. Ancak H. 1245 (M. 1829) yılında muhtarlık teşkilâtının kurulmasıyla, bu yetkilerinin daraltılması yoluna gidilmiş, mahalle imamlarının vazifeleri sadece dînî alana hasredilmiştir.¹³⁵¹

Araştırmamıza konu olan yıllarda Rize’de faaliyet gösteren camilerin imamet ve hitabet cihetlerine, genellikle aynı şahıslar getirilmekle birlikte, bazen söz konusu vazifelerin farklı kişiler tarafından ifa edildiğine de şahit olunmaktadır.¹³⁵² Rize’de, padişah beratıyla tayin olunan imam ve hatiplerin, vazifelerini umumiyetle kendi köy veya mahallelerindeki camilerde ifa ettikleri söylenebilir. Konuyla ilgili H. 1313 (M. 1896) yılına ait bir dava kaydında görüldüğü üzere, Kandeve (Kırklartepesi) köyünden 40’ı aşkın şahsın mahkemeye müracaat ederek, köylerindeki caminin imam hatibi olan Kaytazoğlu Ahmed Efendi’nin başka köyden olması sebebiyle vazifesini hakkıyla ifa edemediğini dile getirmeleri,¹³⁵³ bu durumun sebepleri arasında zikredilebilir.

İmam ve hatiplerin yanı sıra cüzhan, müezzin, müftü ve tekke şeyhi diğer adıyla postnişin, tesbit edilen dînî görevliler arasındadır. Rize’nin dînî hayatında önemli bir yeri olan müftü ve tekke şeyhleriyle ilgili tesbitler, farklı bir başlık altında ele alınacaktır.

d. İdarî Görevliler

Belediye reisi, belediye azası, dellal, emlak kâtibi, emvâl-i eytâm müdürü, gümrük memuru, ihtiyar meclisi azası, kaza kâim-i makamı, kaza mal kâtibi, liman reisi, liman idaresi tahlîsiyye (cankurtaran) hademesi, mal müdürü muavini, muhtar, nahiye müdürü, nüfus mukayyidi ve rüsumât müdürü, idarî görevliler arasında yer almaktadır.

Rize’de idarî hüviyeti haiz vazifelilerle ilgili olarak, dava kayıtlarında en çok muhtarlara rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde ilk defa M. 1829 yılında İstanbul ve bilâd-ı selâse (Üsküdar, Galata ve Eyüp) uygulamaya konulan muhtarlık teşkilâtı,

¹³⁵¹ Ziya Kazıcı, **İslâm Kültür ve Medeniyeti**, Timaş Yayınları, İstanbul 1996, s.199-205.

¹³⁵² **R.Ş.S.**; 1487/8a.; 1491/34a.; 1493/53a, 63a.; 1495/15a-b, 93a, 117b, 122b.; 1496/36b-37a, 113b.; 1500/9b, 62a.; 1501/32a, 192b.; 1503/7a, 171a, 184b, 192b.

¹³⁵³ **R.Ş.S.**; 1502/130b.

zaman içerisinde yaygınlık kazanmıştır.¹³⁵⁴ Kayıtlarda muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni olarak da karşımıza çıkan bu görevliler, vazifede buldukları köy ve mahallelerin idaresinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.¹³⁵⁵

e. İlmî Görevliler

Dersiâm hocası, mekteb-i bahriye muallimi, mekteb-i sıbyan muallimi ve müderris, ilmî görevliler arasında zikredilebilir.

Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Rize’de yetişen ilmî görevliler arasında yer alan dersiâm hocası, müderris ve sıbyan mektebi muallimlerinin, umumiyetle vazifelerini Rize dışındaki muhtelif yerlerde ifa ettikleri söylenebilir. Mekteb-i bahriye muallimi olarak kayıtlara geçen tek şahıs, Mesahor (Kaptanpaşa) köyünden Karaalizâde Halid Efendi’dir. H. 1316 (M. 1899) yılına ait bir dava kaydından, Halid Efendi’nin aynı zamanda İstanbul’da bahriye kolağalarından olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵⁶

2. Meslekleri

Araştırmamıza konu olan yıllarda, Rize ailesinin mensubu bulunduğu muhtelif meslek grupları şu başlıklar altında ele alınabilir:

a. Esnaf ve Sanatkârlar

aa. Gıda Maddesi İmal ve Satıcıları

Rize’de, gıda maddesi imal eden veya satanlarla ilgili olarak, kayıtlarda en çok fırıncılara rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra aşçı, attar, bakkal, balcı, çörekçi, değirmenci, ekmekçi, fırıncıbaşı, kasap, lokantacı, manav, sirkeci, sucu ve yağcı gibi meslekler, bu grupta yer alan diğer esnaf ve sanatkârlar arasındadır.

¹³⁵⁴ Ali Akyıldız, “Muhtar”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 52.

¹³⁵⁵ Osmanlı Devleti’nde köy ve mahallelerin idaresinden sorumlu olan muhtarların görev ve sorumluluklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** Mehmet Güneş, **Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)**, Kitabevi, İstanbul 2014, s.69-121.

¹³⁵⁶ **R.Ş.S.**; 1503/136a.

Rize’de halkın ekmek ihtiyacının karşılandığı ekmekçi dükkânları, genellikle Rize’nin merkezinde bulunmaktadır.¹³⁵⁷ Ekmekçilik ve fırıncılık mesleklerinin sadece Müslüman aileler tarafından değil, Rize’de yaşayan gayr-i müslimler tarafından da icra edildiği görülmektedir.¹³⁵⁸ Arıcılığın bölgedeki yaygınlığına rağmen, kayıtlarda balcı olduğu anlaşılan tek bir şahsa rastlanması dikkat çekmektedir.¹³⁵⁹ Bununla birlikte “Balcıoğlu” veya “Balcınoğlu” gibi aile adlarını taşıyanların varlığı,¹³⁶⁰ bu mesleğin başka şahıslarca da icra edildiğini ortaya koymaktadır. Rize’de çok sayıda aile, değirmen sahibi olduğu halde, değirmencilikten geçimini sağlayanların sayısı itibariyle az olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan biri olan Rados (Uzunköy) köyünden Eminoğlu Hüseyin’in, aynı köyde bulunan taş değirmeninde kırk senedir ücret karşılığında zahire öğüttüğü bilgisine yer verilmiştir.¹³⁶¹

ab. Giyim Eşyası İmal ve Satıcıları

Babuşçu, bezzaz (manifaturacı), kasarcı, kunduracı, kürkçü, peştamalcı, saatçi ve terzi, giyim eşyası imal eden veya satan esnaf ve sanatkârlardandır.

Rize’de genellikle kadınlar tarafından icra edilen, giyim-kuşamla ilgili bir meslek olan keten dokumacılığı, yörede çok eski bir geçmişe sahip olmakla birlikte,¹³⁶² kayıtlarda keten bezinin üretimiyle iştigal eden ailelerden ziyade, keten ticaretinde bulunan ailelerle ilgili bilgilere yer verilmiştir.¹³⁶³ Bununla birlikte vefat eden bazı şahıslara ait tereke kayıtlarında dokumacılıkla ilgili çeşitli malzemelere rastlanması,¹³⁶⁴ Rize’deki bazı köy adlarının doğrudan bu meslek grubuyla ilgili olması,¹³⁶⁵ “Ketenci”

¹³⁵⁷ R.Ş.S.; 1489/26a, 35a, 64a, 71b.; 1491/31b.; 1493/126b.; 1499/175b-176a.; 1502/49b-50a.

¹³⁵⁸ R.Ş.S.; 1496/75b, 90a.; 1503/47b.

¹³⁵⁹ R.Ş.S.; 1493/52a.

¹³⁶⁰ R.Ş.S.; 1495/34b.; 1496/9b.; 1499/36a, 53a.; 1501/135b, 181b.; 1502/68b, 72b.

¹³⁶¹ R.Ş.S.; 1491/69b.

¹³⁶² Kazmaz, agm, **Rize**, s.159.

¹³⁶³ R.Ş.S.; 1488/39b-40a.; 1489/37a, 38a.; 1490/29b-30a.; 1491/18a, 36b.; 1492/24a, 37b-38a, 62a-b, 75b-76a.; 1493/17b-18a.; 1498/96a, 141a.; 1500/45a.; 1502/82a.

¹³⁶⁴ 1487/35b.; 1488/41b.; 1489/119b.; 1502/170b.

¹³⁶⁵ Rize’nin Apanconoz (Ketenli) köyünün, Rize’de üretilen ketenin en iyisinin burada üretilmesi, Ğoloz (Kendirli) köyünün ise, ahalisinin kendir yetiştirmekle tanınmış olması sebebiyle bu adları aldığı görülmektedir. **Bkz. BOA, DH. İD. 97-2/25.**

soyadını taşıyan ailelerin varlığı,¹³⁶⁶ dokumacılık mesleğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

Bu grupta yer alan mesleklerden biri olan kasarcılık, Rize’de büyük bir öneme sahip olan keten dokumacılığının beraberinde getirdiği bir iş koludur. Daha ziyade dere kenarlarında özellikle de Rize’nin Atyanoz (Kasarcılar) köyü civarında adeta müesseseleşmiş olan kasarcılık mesleği, keten bezinin dokunduktan sonra ağartılması yani beyazlatılmasıyla ilgilidir.¹³⁶⁷ Bir diğer meslek grubu olan bezzazlıkla ilgili olarak ise, Latum (Madenli) köyünden olup H. 1286 (M. 1869) yılında vefat eden bezzaz esnafı Ameşoğlu Ahmed’e ait tereke kaydından hareketle, bezzaz dükkânında satılan kumaş çeşitleri ve muhtelif eşya ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkündür.¹³⁶⁸

ac. Keyif Verici Madde İmal ve Satıcıları

Duhancı (tütüncü) ile kahveci, bu meslek grubunda yer alan esnaf ve sanatkârlar arasındadır. Kayıtlarda görüldüğü üzere, Babik (Tophane), Haldoz (Bağdatlı), Humrik (İslâmpaşa) ve Paşayan (Çarşı) gibi özellikle Rize merkeze bağlı mahallelerde çok sayıda kahvehanenin bulunması, kahvecilik mesleğinin yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Kahvehane sahipleri arasında, kahvehanesini bizzat işletmeyip kiraya verenler de bulunmaktadır.¹³⁶⁹ Kahvehanelerin sayı itibarıyla fazla olmasına karşılık, kayıtlarda tek bir tütüncü dükkânına rastlanması,¹³⁷⁰ Rize’de tütüncülük mesleğiyle iştigal edenlerin, kahvecilere nazaran daha az sayıda olduğunu düşündürmektedir.

ad. Muhtelif Eşya İmal ve Satıcıları

Baltacı, bıçakçı, çakmakçı, demirci, doğramacı, hızarıcı, kazgancı, marangoz, sandıkçı, tahtacı, telci, tenekeci ve yorgancı, muhtelif eşya yapıp satan esnaf ve sanatkârlar arasında yer almaktadır. Bunların yanı sıra sadece bir kayıta karşımıza çıkan dolayısıyla Rize’de fazla yaygınlık kazanmadığını söyleyebileceğimiz halatçı,

¹³⁶⁶ Hut, agm, **Rize Defteri 1**, s.14.

¹³⁶⁷ Hut, agm, **Rize Defteri 1**, s.13-14.

¹³⁶⁸ R.Ş.S.; 1495/31a.

¹³⁶⁹ R.Ş.S.; 1500/181a-b.; 1501/147a.

¹³⁷⁰ R.Ş.S.; 1493/145a-b.

semerci, serrac (saraç) ve yazmacı gibi meslek mensupları da bu başlık altında ele alınabilir.

Yukarıda zikredilen esnaf grupları arasında yer alan tenekeçiliğin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, bu meslek mensuplarından biri olan Yeniköy Mahallesinden Dervişoğlu İbrahim Usta'nın, yüksek miktardaki mal varlığıyla dikkat çektiğini ifade etmek gerekir.¹³⁷¹

ae. Diğer Esnaf ve Sanatkâr Grupları

Arzuhalci, berber, berber ustası, çilingir, dükkâncı, eskici, hamamcı, hancı, kantarcı, kayıkçı, mağazacı ve sandalcı, Rize'de mensubu bulunan diğer esnaf ve sanatkâr gruplarından bazılarıdır.

Bu grupta yer alan kayıkçı ve sandalcıların mesleklerini ne şekilde ifa ettikleri tesbit edilememekle birlikte, kayıtlarda söz konusu şahıslardan kayıkçı esnafı ve sandalcı esnafı şeklinde bahsedilmesi sebebiyle, bu başlık altında ele alınmışlardır. Rize'de mahkemeye intikal eden iki hırsızlık olayı, dükkâncı esnafının sattığı mallar hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Buna göre Çeçeva (Haremtepe-Güzeltepe) köyünden Metonunoğlu Abdülaziz ile Horonita (Eskipazar) köyünden Karvanoğlu Yakub adlı şahısların, Mapavri (Çayeli) nahiyesinde bulunan dükkânlarında sattıkları başlıca emtia, kumaş çeşitleri, giyim-kuşam ve ev eşyasından ibarettir.¹³⁷² Aynı mesleği icra eden Kale mahalleli Hacıalioğlu Molla Yusuf'un ise, diğerlerinden farklı olarak dükkânında kitap da sattığı görülmektedir.¹³⁷³

İncelediğimiz yıllarda bakırdan mamul çeşitli ev eşyası Rize ailesi tarafından yoğun bir şekilde kullanılmasına rağmen, bakırcılık ve kalaycılık gibi esnaf ve sanatkâr gruplarına hiçbir dava kaydında rastlanılmaması dikkat çekmektedir. Esnaf ve sanatkâr gruplarıyla ilgili olarak üzerinde durulabilecek mesleklerden biri de yaymacılıktır. Sergici veya pazarcı olarak da ifade edebileceğimiz bu mesleğin mensubu olan şahıs, aslen Rizeli olmayıp geçici olarak Rize'de bulunan Kırımlı Mehmed Efendi'dir.

¹³⁷¹ R.Ş.S.; 1502/162b, 163a, 163b, 165a-b, 185a, 186a.; 1503/12b-13a.

¹³⁷² R.Ş.S.; 1488/59a, 59b.

¹³⁷³ R.Ş.S.; 1496/13a-b.

Mehmed Efendi'nin tezgâhında her türlü ev eşyasıyla giyim-kuşam nev'inden eşyayı görmek mümkündür.¹³⁷⁴

b. Tüccarlar

Araştırmamıza konu olan dönemde, Rizeli tüccarların diğer meslek grupları arasında hatırı sayılır bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kayıtlarda ticaretle uğraştığı bilgisine yer verilen çok sayıda şahsa rastlanmakla birlikte, bunlar arasında özellikle Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi, aynı mahalleden Hacıosmanefendizâde el-Hâc Hasan Efendi, Kamaşinoz (Mermerdelen) Mahallesinden Sariahmedzâde el-Hâc Kâmil Kapudan ve Paşalızâde el-Hâc Ali Efendi ön plana çıkan isimlerdir. Söz konusu şahısların hayriye tüccarı¹³⁷⁵ olduklarını da ifade etmek gerekir. Ayrıca Pindoç (Değirmendere) Mahallesinden Dervişzâde Hacı Hâfız Osman Efendi, Müfti Mahallesinden el-Hâc Lahanazâde Hacı Hüseyin Ağa, Hacıbrahimzâde el-Hâc Hüseyin Efendi ve kapan-ı dakîk (Unkapanı)¹³⁷⁶ tüccarlarından Manizâde Hacı Hasan Efendi de, Rize'nin önde gelen tüccarları arasındadır.¹³⁷⁷

Rize'de ticaretle uğraşan şahısların sattıkları emtia içerisinde ilk sırayı bölgeye has bir dokuma türü olan keten bezi almaktadır.¹³⁷⁸ Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla,

¹³⁷⁴ R.Ş.S.; 1489/64b-65a.

¹³⁷⁵ Hayriye tüccarı, Avrupa tüccarı statüsünde dış ticaret yapan Müslüman Osmanlı tüccarları için kullanılan bir tabirdir. Sultan III. Selim döneminde gayr-i müslim Osmanlı tebaasından isteyenlere "Avrupa tüccarı" adıyla berat verilerek Avrupalı tüccar statüsünde ticaret imkânı tanınmasıyla birlikte, Avrupa'yla ticaret yapan Müslüman Osmanlı tüccarları Avrupa tüccarının himayesi altında ve onlara bir komisyon vermek suretiyle ticaret yapmak zorunda kalmışlardır. Müslüman tüccarların bu uygulamadan şikâyetçi olması üzerine, Sultan II. Mahmud döneminin ilk yıllarında Müslüman tüccarlara da diğerleriyle aynı statüde dış ticaret yapma hakkı tanınmıştır. Müslüman tüccara verilmek üzere hazırlanan beratın padişah tarafından da uygun bulunmasıyla, hayriye tüccarı denilen sınıf ortaya çıkmıştır. **Bkz.** Mübahat S. Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 64.; Rizeli Sariahmedzâde el-Hâc Kâmil Kapudan'ın hayriye tüccarı olduğuna dair sâdir olan ferman-ı âlişân kaydı için **bkz. R.Ş.S.**; 1488/54a.

¹³⁷⁶ Kapan, Osmanlı döneminde büyük şehirlerde özellikle zahire nev'inden ihtiyaç maddelerinin toptan alınıp satıldığı, günümüz toptancı hallerine benzeyen yerlere verilen isimdir. Bunlardan biri olan un kapanı, İstanbul'un fethini müteakip Fatih Sultan Mehmed döneminde yaptırılmış olup, hala bir semt adı olarak varlığını muhafaza etmektedir. **Bkz.** Salih Aynural, "Kapan", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 338.

¹³⁷⁷ Adı geçen şahıslar için, dava kayıtlarında "tüccar-ı mu'teberândan" ifadesi kullanılmıştır.

¹³⁷⁸ Trabzon vilayet salnâmelerinde yer alan bilgiler, bu tesbitimizi doğrular mahiyettedir. Söz konusu kaynaklara göre, H. 1317 (M. 1899-1900) yılında Rize iskelesinden vapur ve yelken gemileriyle vuku bulan 2.522.794 kuruşluk ihracatın 1.556.550 kuruşunu (% 61.69) keten bezi oluşturmaktadır. **Bkz. Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1320, def'a 20, Trabzon Vilayeti Matbaası, s.329.; H. 1318 (M. 1900-1901) yılında ise, toplam 2.925.900 kuruşluk ihracatın 1.886.000 kuruşu (% 64.45) keten bezinden ibarettir. **Bkz. Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1321, def'a 21, Trabzon Vilayeti Matbaası, s.461.

İstanbul,¹³⁷⁹ Erzurum,¹³⁸⁰ Arabistan¹³⁸¹ ve Bağdat,¹³⁸² keten bezinin ihraç edildiği yerler arasındadır. Ancak keten bezi ihracatının bu kadarla sınırlı olmadığını, Anadolu'nun tamamında alıcı bulmakla birlikte, Rumeli, Balkanlar, Tuna ve Avrupa ile Basra, Musul, Suriye, Kuzey Afrika, Yemen, Mısır ve İran gibi sıcak memleketlere de ihraç edildiğini belirtmekte fayda vardır.¹³⁸³

Keten bezinin yanı sıra, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla bazı yiyecek ve ihtiyaç maddelerinin de ticarete konu olduğunu söylemek mümkündür. Bununla ilgili olarak, Rizeli tüccarların her yıl alışlageldiği üzere Erzurum tarafından getirdikleri karasığırları gerek canlı olarak gerekse kesmek suretiyle Rize halkına satmaları,¹³⁸⁴ Akrotil (Limanköy) köyünden Hacıoğlu İlyas Yazıcı'nın pirinç ve odun ticaretiyle işigali,¹³⁸⁵ Kale Mahallesinden Bostancıoğlu Hüseyin ile ortağı Mapavri (Çayeli) nahiyesinden Âşık Ömer'in mısır unu ticareti yapmaları,¹³⁸⁶ Çoncik (Taşpınar-Aktaş) köyünden Ahmed adlı şahsın filikaya yüklediği 200 batman¹³⁸⁷ elmayı satmak üzere Trabzon'a götürmesi,¹³⁸⁸ kayıtlara yansıyan bilgiler arasındadır.

Rize'de ticaretle uğraşan şahısların çalışma usûlleriyle ilgili olarak, bazı tüccarların akd-i şirket etmek (ortak olmak) suretiyle ticaret yaptıkları görülmektedir.¹³⁸⁹ Mudârebe yoluyla tesis edilen ve kâr paylaşımı esasına dayanan bu ortaklıkta, taraflardan birinin sermaye koyması diğerinin ise bu sermayeyi işletmesi söz konusudur.¹³⁹⁰ Bu şekilde kadınların da ticarî faaliyetlerde bulunmaları dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili H. 1284 (M. 1867) tarihli dava kaydına göre, Yeniköy Mahallesinden Şerife Hatun, mudârebe tarikiyle kardeşi Delihüseyinoğlu el-Hâc Ali'ye

¹³⁷⁹ R.Ş.S.; 1488/39b-40a.

¹³⁸⁰ R.Ş.S.; 1488/39b-40a.; 1490/29b-30a.; 1491/36b.; 1498/141a.

¹³⁸¹ R.Ş.S.; 1489/37a.; 1492/24a, 62a-b.

¹³⁸² R.Ş.S.; 1502/82a.

¹³⁸³ Hut, agm, **Rize Defteri 1**, s.20.

¹³⁸⁴ R.Ş.S.; 1487/71b.

¹³⁸⁵ R.Ş.S.; 1488/128a.

¹³⁸⁶ R.Ş.S.; 1491/134a.

¹³⁸⁷ Batman, yerine ve malına göre iki okkadan altı okkaya kadar olan ağırlık ölçüsüne verilen addır. **Bkz.** Pakalm, **age**, I, 174.

¹³⁸⁸ R.Ş.S.; 1488/109b.; Yukarıda zikredilen emtianın yanı sıra, portakal, fasulye, fındık ve armut gibi tarım ürünleriyle kavurma, deri, tereyağı, balık yağı, bal mumu ve tuzlu bağırsak gibi hayvansal ürünlerin de Rize'de ticarete konu olduğunu ifade etmek gerekir. **Bkz. Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1320, def'a 20, s.329.

¹³⁸⁹ R.Ş.S.; 1491/51b.; 1492/24a, 75b-76a.; 1496/50a-b.; 1498/41a-b.

¹³⁹⁰ Cengiz Kallek, "Mudârebe", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 359.

3000 kuruş teslim etmiş, el-Hâc Ali de bu meblağla bir sene boyunca keten bezi ticaretinde bulunmuştur.¹³⁹¹ Genellikle akrabadan olan şahıslar arasında kurulan bu nev'i ortaklıkların, gayr-i müslimlerle de tesis edildiği görülmektedir. Babik (Tophane) Mahallesinden Haydaroğlu Mahmud Reis'in, 12 hisseden 4'ü kendisinin, 3'ü Haralam'ın, 5'i de gemisinde müstahdem tayfanın olmak üzere, Vonit (Atmeydanı) Mahallesinden Haralam veled-i Yani ile ortak olması ve Haralam'ın verdiği 2000 kuruş sermayeyle çeşitli emtianın yanı sıra mısır unu ticaretinde bulunması, bu duruma misal olarak gösterilebilir.¹³⁹²

Rizeli tüccarların ortaklık yoluyla ticaret yapmaları, zaman zaman ortaklar arasında özellikle alacak verecek hususunda bazı anlaşmazlıkların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir.¹³⁹³ Tüccarların karşılaştıkları bir diğer sıkıntı da, deniz aşırı ticarete mallarının telef olmasıdır. Babik (Tophane) Mahallesinden hayriye tüccarı Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi ile kardeşi el-Hâc Ahmed Efendi'nin, H. 1275 (M. 1859) yılında Cidde sancağına götürmek üzere vapura yükledikleri 39 denk (3900 top) Rize bezinden 7 dengin (700 top), vapurun karaya oturması sonucu tamamen zayı olup çürümesi bu cümledendir.¹³⁹⁴

İncelediğimiz yıllarda Rize tüccarının gerçekleştirdiği ticarî faaliyetlerin yanı sıra, dışarıdan da Rize'ye yönelik ticarî bir hareketliliğin olduğunu söylemek mümkündür. Trabzon'un Pazarkapısı Mahallesinden feşçi Ebubekir Ağa ile ortağı kayıkçı Hâfız Ali'nin sandallarına yükledikleri mısır ununu satmak üzere Rize'ye göndermeleri,¹³⁹⁵ aslen Trabzon ahalisinden ve Ermeni milletinden olan Karagözoğlu Ohanis'in ticaret amacıyla Rize'de ikamet etmesi,¹³⁹⁶ bu hususla ilgili kayıtlarda yer alan bilgiler arasındadır. Öte yandan vefat eden şahısların geride bıraktıkları mal varlıkları içerisinde, çeşitli şehir ve ülkelere ait Galata basması, Foça basması, Halep kumaşı, Rusya bezi, Abaza şalı ve İngiliz şalı gibi kumaş türlerinin yanı sıra, Kürdkârî halı, kilim ve seccade, Artvin ve Trabzon peştamalı, İzmir piştovu, Trablus kuşağı,

¹³⁹¹ R.Ş.S.; 1492/75b-76a.

¹³⁹² R.Ş.S.; 1498/41a-b.

¹³⁹³ R.Ş.S.; 1488/109b.; 1491/51b.; 1496/50a-b.; 1498/41a-b.

¹³⁹⁴ R.Ş.S.; 1489/37a, 38a.

¹³⁹⁵ R.Ş.S.; 1487/45b.

¹³⁹⁶ R.Ş.S.; 1502/47a.

Fransız saati, Frenk halısı, Kıbrıs, Kırım ve Rusya tufengi, Tifliskârî kama, Venedikkârî tabak ve Acemkârî seccade gibi muhtelif eşyaya rastlanması da, Rize'ye getirilen ticarî emtia hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir.

c. Hizmetliler

Bu meslek grubuna mensup olanları, cami ve medrese gibi müesseselerde istihdam edilenlerle ailelerin yanında çalışan hizmetçiler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

Cami ve medreselerde istihdam edilenler, bu yapıların temizlik ve sâir işlerine bakan bevvab, ferraş ve kayyımlardır. Maaşları vakfın gelir kaynaklarından temin edilen bu görevlilerin, hizmetleri mukabilinde günlük 1 ila 6,5 akçe arasında değişen miktarlarda ücret aldıkları tesbit edilmektedir.¹³⁹⁷ Diğer grupta yer alan hizmetlilerin ise, genellikle Rize'nin refah seviyesi yüksek aileleri yanında çalıştıkları söylenebilir. Bu mesleğin Rize'de hem erkekler hem de kadınlar tarafından ifa edildiği görülmektedir.¹³⁹⁸ Hizmetçilikle işgal edenler arasında, aynı ailenin hizmetinde 12 hatta 30 yıl gibi uzun bir süre bulunanlara da rastlanmaktadır.¹³⁹⁹

d. Denizcilikle İlgili Meslekler

Rize'de denizcilikle ilgili meslek grupları arasında yer alan kaptan ve reisler, diğer meslek mensupları içerisinde de büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Genellikle vapur, gemi ve yine bir gemi çeşidi olan gulet kullananlara kaptan; kayık, kotra ve sandal kullananlara ise reis denilmekle birlikte,¹⁴⁰⁰ zaman zaman bu iki meslek grubuyla ilgili kelimelerin, birbirinin yerine kullanıldığını da ifade etmek gerekir.

Kaptan ve reislerin yanı sıra, burada ele alabileceğimiz diğer meslek grupları, kürekcî, mağunacı (maunacı) ile mellah yani kaptan ve reislerin yanında çalışan gemicilerdir. Öte yandan Rize'de Kalafatoğlu aile adını taşıyan çok sayıda şahsa

¹³⁹⁷ R.Ş.S.; 1492/102a.; 1496/32b-33a, 34b-35a.; 1503/25a-b.

¹³⁹⁸ R.Ş.S.; 1488/51a.; 1491/139b.; 1503/235b.

¹³⁹⁹ R.Ş.S.; 1491/139b.; 1503/235b.

¹⁴⁰⁰ Dava kayıtlarından hareketle Rizeli kaptan ve reislerin kullandıkları deniz vasıtalarının yanı sıra, bu vasıtalara verdikleri isimler hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür. Şahin-i Bahrî, Derviş-i Bahrî, Ceylan-ı Bahrî, Muîn-i Derya, Nimet-i Hüdâ, Allahverdi, Hüdâverdi, Hıfzurrahman, Rahmani, Derviş, Kızılkand ve Sinop, bunlar arasında zikredilebilir.

rastlanmasına rağmen,¹⁴⁰¹ kalafatçılık¹⁴⁰² mesleğiyle ilgili herhangi bir kaydın bulunmaması dikkat çekmektedir.

Rizeli denizciler İstanbul, Amasra, Batum, Rumeli, Rusya ve sâir mahallerde ticarî faaliyetlerde buldukları gibi, ulaşım ve nakliyecilik alanında da faaliyet göstermişlerdir. H. 1287 (M. 1870) tarihli kayda göre, Akrotir (Camiönü) Mahallesinden Turnaoğlu el-Hâc Ahmed, İstanbul'dan Girit vilayetine giden posta vapurlarında ikinci kaptan olarak görev yapmaktadır.¹⁴⁰³ Zancel (Büyüктаşhane) Mahallesinden Köseoğlu Hüseyin ise, İstanbul'da İdare-i Mahsûsa'nın¹⁴⁰⁴ şirket vapuru kaptanlarından¹⁴⁰⁵ Aynı müessesede istihdam edilen başka şahıslara da rastlanmaktadır.¹⁴⁰⁶

Öte yandan Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden Trabzonluoğlu Ahmed Reis'in, aynı mahalleden İbrahimreisoğlu Mahmud Yazıcı'nın 2000 kantar çamaşırını, belli bir ücret mukabilinde kotrasıyla Abaza sahilindeki iskeleden limanda bulunan gemiye nakletmesi,¹⁴⁰⁷ Kuliça (Derepazarı-Subaşı) köyünden Silyanoğlu Hüseyin Reis'in de, Yeniköy Mahallesinden Alireisoğlu Mehmed Efendi'ye ait barut ve çelikleri, Abaza sahilindeki iskeleden nakledilmek üzere kotrasına yüklemesi,¹⁴⁰⁸ Rizeli kaptan ve reislerin nakliyecilik faaliyetleriyle ilgili kayıtlara yansıyan bilgiler arasındadır.

Rizeli denizciler bu faaliyetleri sırasında, olumsuz hava şartları sebebiyle zaman zaman bazı sıkıntılarla da karşılaşmışlardır. Böyle durumlarda batma tehlikesine karşı gemiye yükledikleri eşyayı denize atmak mecburiyetinde kaldıkları gibi,¹⁴⁰⁹ geminin batması ve gemi tayfasından şahısların hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan hadiselere de rastlanmaktadır.¹⁴¹⁰ Tüccar ve reislerin yaşadığı bir diğer sıkıntı da,

¹⁴⁰¹ R.Ş.S.; 1491/27b.; 1496/15a.; 1497/95b.; 1499/62b.; 1500/97a-b, 105b, 110b.; 1501/43a-b, 47a-b, 56a-b, 74a, 109b, 128b-129a, 143b.; 1502/91a.

¹⁴⁰² Deniz vasıtalarının tahta aralıklarından su sızması için üstüğü ile doldurularak ziftlenmesi işine kalafat, bu işle uğraşanlara ise kalafatçı denir. **Bkz.** Doğan, **age**, s.687.

¹⁴⁰³ R.Ş.S.; 1495/91b.

¹⁴⁰⁴ İdare-i Mahsûsa, devlet vapur işletme idaresidir. İlk adı "İdare-i Azîziyye" olup, sonraları "Seyr-i Sefâin", günümüzde de "Devlet Denizyolları" adını almıştır. **Bkz.** Devellioğlu, **age**, s.409.

¹⁴⁰⁵ R.Ş.S.; 1502/199b.

¹⁴⁰⁶ R.Ş.S.; 1501/196a.; 1502/86a, 117b.; 1503/28a-b, 149a.; 1504/7a-b, 32b.

¹⁴⁰⁷ R.Ş.S.; 1489/115a.

¹⁴⁰⁸ R.Ş.S.; 1491/2a.

¹⁴⁰⁹ R.Ş.S.; 1487/62b.

¹⁴¹⁰ R.Ş.S.; 1489/75a, 93a.

mallarını naklettikleri veya birlikte ticaret yaptıkları şahıslarla alacak verecek hususunda anlaşmazlığa düşmeleridir.¹⁴¹¹

e. Muhtelif Meslekler

Belli bir gruba dâhil edemediğimiz meslekler içerisinde, ilk dikkati çeken tabib ve cerrahlardır. Kayıtlardan Kuriloz (Adacami) köyünden Öksüzoğlu Hatib Ahmed'in tabib,¹⁴¹² Ardaloğlu Ahmed Ağa ile Aspetoğlu Hacı Ahmed Efendi'nin ise cerrah oldukları anlaşılmaktadır.¹⁴¹³ Bunun yanı sıra ziraat işleriyle uğraşan bahçıvan ve çiftçi ile amele, banka memuru, çarşı bekçisi, madenci, rençber ve taşçı, Rize'de aile fertlerinin mensubu buldukları muhtelif meslekler arasındadır.

3. Rize Dışında Çalışanlar (Gurbetçiler)

İncelediğimiz yıllarda tarım ve hayvancılığın yanı sıra çeşitli görev ve mesleklerin ifa edildiği Rize ailesinde, gurbetçiliğin de göz önünde bulundurulması gereken bir husus olduğunu belirtmek gerekir. Rize'de iklim şartlarının ve arazi yapısının elverişsizliği, miras taksiminde konu olan tarım alanlarının aile nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olması, ailelerin geçimini sağlayacağı iş alanlarının yetersiz kalması gibi sebeplerle, bazı aile fertleri kendi köy ve mahallelerinde ikamet ederek çeşitli iş kollarında faaliyet gösterirken, bazı erkekler de geçimlerini sağlamak için gurbete gitmek mecburiyetinde kalmışlardır.¹⁴¹⁴

“Ailenin Sosyal Hareketliliği” başlığında da belirtildiği gibi, çalışmak amacıyla gurbete giden erkeklerin, gittikleri yerler arasında ilk sırayı İstanbul almaktadır. İstanbul'a gelenlerin bir kısmı İdare-i Mahsûsa ve Şirket-i Hayriyye¹⁴¹⁵ vapurlarıyla Rüsûmat emânetinde¹⁴¹⁶ istihdam olunurken, bazı erkekler de gemicilik, hızarçılık,

¹⁴¹¹ R.Ş.S.; 1489/106a, 115a.; 1491/2a.; 1495/103a.; 1496/67a.; 1498/41a-b.

¹⁴¹² R.Ş.S.; 1491/2b.

¹⁴¹³ R.Ş.S.; 1495/41b, 48b.

¹⁴¹⁴ BOA, A. MKT. MHM. 727/10.; Y. PRK. AZJ. 4/111.

¹⁴¹⁵ Şirket-i Hayriyye, Boğaziçi'nde oturanların şehre geliş gidişlerini kolaylaştırmak amacıyla, Sultan Abdülmecid döneminde kurulan ilk yerli anonim şirkettir. Şirket-i Hayriyye doksan beş yıla yakın bir süre faaliyet gösterdikten sonra, 20 Ekim 1944'te şirketin hükümet tarafından satın alınmasına karar verilmesi üzerine, bütün mal varlığıyla birlikte Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir. **Bkz.** Ali Akyıldız, “Şirket-i Hayriyye”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 201-203.

¹⁴¹⁶ Rüsûmat emâneti, eskiden gümrük idaresine verilen isimdir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, III, 2609.

kahvecilik, kayıkçılık, mağazacılık ve marangozluk meslekleriyle iştigal etmişlerdir. İstanbul'un yanı sıra, aslen Rizeli olup da Amasya'da saatçilik, Bursa'da bahçıvanlık, İzmir'de kayıkçılık, İzmit'te amelelik ve bağcılık, Samsun'da kahvecilik, rençberlik ve tütüncülük, Sinop'ta hancılık gibi muhtelif iş kollarında faaliyet gösteren erkeklere de rastlanmaktadır.

Rize'de erkeklerin çalışmak amacıyla gittikleri yerler, sadece yukarıda zikredilen şehirlerden ibaret değildir. Rusya'da sandal reisliği, fırıncılık ve çimento fabrikasında amelelik yapanlarla, Tuna vilayetinin Varna ve Vidin sancaklarıyla İsakçı, Balçık, Köstence ve Maçın kazalarında amelelik, hamallık, madencilik, mağunacılık, rençberlik ve tahtacılık meslekleriyle iştigal edenler, Arabistan, Kıbrıs, Kırım ve Mısır'da ticaretle uğraşanlar da, Rizeli gurbetçiler arasında zikredilmeye değerdir.¹⁴¹⁷

4. Mesleği Olmayanlar

Meslekî bir kazancı olmayan çocuklar, kadınlar ve talebeler, yaşlılık veya hastalık sebebiyle çalışamayacak durumda olanlar, başkalarının yardımlarıyla geçinenler ve kayıtlarda “*mütekaid*” kelimesiyle ifade edilen emekliler bu başlık altında ele alınabilir.

Mesleği olmayanlar arasında zikredilebilecek gruplardan biri de, dilencilerdir. Dava kayıtlarında sâillik yani dilencilik yaptığı belirtilen dört şahsa rastlanmakla birlikte,¹⁴¹⁸ bunlardan ikisi aslen Lazistan sancağına bağlı Livane (Artvin) kazasından olup, dilencilik yapmak üzere Rize'ye gelmişlerdir.¹⁴¹⁹

5. Aile Fertleri Arasındaki Meslekî İlişki

Araştırmamıza konu olan dönemde gerek Rize'de gerekse Rize dışındaki muhtelif yerlerde mesleklerini icra eden aile fertleri arasında, meslekî bir birlikteliğin varlığından söz etmek mümkündür. Bu hususla ilgili olarak, Tuzcuzâde ailesinden bazı

¹⁴¹⁷ Mahkeme kayıtlarından hareketle, Rize dışına giden gurbetçilerin gittikleri yerler ve buralarda ifa ettikleri mesleklerin yanı sıra, medenî halleri, gittikleri yerde kalış süreleri ve bu süre zarfında gerek kendilerinin gerekse memlekette bıraktıkları ailelerinin karşılaştığı sıkıntılar hakkında da bazı tesbitlere ulaşmak mümkündür. Ancak konuyla ilgili bu tesbitler, “Nafaka” ve “Ailenin Sosyal Hareketliliği” başlıklarında ele alındığı için, burada tekrar üzerinde durulmayacaktır.

¹⁴¹⁸ R.Ş.S.; 1491/113a.; 1496/44b.

¹⁴¹⁹ R.Ş.S.; 1491/113a.

şahısların önemli idarî vazifelere getirilmeleri,¹⁴²⁰ Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi ile kardeşi el-Hâc Ahmed Efendi'nin keten bezi ticareti yapmaları,¹⁴²¹ ilk dikkati çeken kayıtlar arasındadır. Öte yandan aynı aileden şahısların birlikte kaptanlık, kayıkçılık ve esnafılık gibi iş kollarında faaliyet gösterdikleri de müşahede edilmektedir. H. 1280 (M. 1863) tarihli kayda göre, Aspet (İyidere-Fethiye) köyünden Hantaloğlu el-Hâc Mehmed'in, kendisi gibi babası ve iki oğlunun da kaptan olması,¹⁴²² Setoz (Kıbledağı) köyünden üç erkek kardeşin İstanbul'un Kasımpaşa semtinde kayıkçılık yapmaları,¹⁴²³ Babik (Tophane) Mahallesinden Hacımemişpaşazâde Mehmed Ali Beyefendi ile iki erkek kardeşinin Bulgaristan'da müşterek dükkân ve mağazalara sahip olmaları,¹⁴²⁴ konuyla ilgili kayıtlarda yer alan bilgilerden sadece birkaçıdır.

Rize'de aile fertleri arasında çeşitli iş kollarında görülen bu meslekî devamlılık, imamet, hitabet, müderrislik gibi dînî ve ilmî vazifelerde de kendini göstermektedir.¹⁴²⁵ Bununla birlikte Rize'de imam hatiplik vazifesinde bulunurken vefat eden bazı şahısların oğullarının, söz konusu görevlere ehil olmayıp ehl-i ziraat taifesinden olduklarını ifade etmeleri,¹⁴²⁶ aynı aileden olup farklı mesleklerle işgal edenlerin varlığını göstermesi bakımından önemlidir.

D. AİLE FERTLERİNİN ÇEŞİTLİ EKONOMİK FAALİYETLERİ

Rize ailesinin çeşitli ekonomik faaliyetlerinin ele alınacağı bu bölümde, M. 1850-1900 yılları arasında aile fertlerinin, günlük hayatın akışı içerisinde hem birbirleriyle hem de toplumun farklı kesiminden insanlarla olan ekonomik ilişkileri

¹⁴²⁰ R.Ş.S.; 1488/91a.; 1489/53a, 126a.

¹⁴²¹ R.Ş.S.; 1489/37a, 38a.

¹⁴²² R.Ş.S.; 1491/11b-12a.

¹⁴²³ R.Ş.S.; 1495/74a-b.

¹⁴²⁴ R.Ş.S.; 1502/62a.

¹⁴²⁵ R.Ş.S.; 1487/8a, 10a, 80b.; 1488/36a.; 1489/31b.; 1490/80b, 81a-b, 93a.; 1491/12a, 34a.; 1493/11a, 53a, 63a, 146a.; 1495/17b, 122b.; 1496/36b-37a, 68a.; 1500/41a-b, 62a, 70a.

¹⁴²⁶ R.Ş.S.; 1487/80b, 83a.; 1488/7a-b, 100a.; 1489/14a, 27b.; H. 13 Zilkade 1286 (M. 14 Şubat 1870) tarihli tevcih-i cihât hakkındaki 15 maddelik nizamnâme göre, vâkıfın şartı üzerine tasarruf olunan cihetler hariç olmak üzere, vakfa bağlı cihetlerde hizmet görenlerden biri vefat ettiğinde, uhdesinde bulunan cihet, şayet göreve ehil ise oğluna, oğulları birden fazlaysa söz konusu cihete ehliyet ve iktidarı olan oğluna tevcih kılınır. Oğulları göreve ehliyet yönünden birbirine denkse, görev en büyük oğluna verilir. Vefat eden şahsın, evlâtlarından hiçbiri görevi edaya ehliyetli değilse, görev hâriçten ehliyetli birine tevcih olunur. Nizamnâmenin tam metni için **Bkz. R.Ş.S.**; 1495/63a-b.

üzerinde durulacaktır. Konuyla ilgili tesbitlere, borç-alacak ilişkileri, mübâya'a, ferâğ, âriyet, havâle, hibe, îcâr ve kefâlet olmak üzere sekiz başlık altında yer verilecektir.

1. Borç-Alacak İlişkileri

Araştırmamıza konu olan dönemde, Rize ailesinde en sık görülen ekonomik faaliyetin borç alıp verme olduğunu söylemek mümkündür. Borç-alacak ilişkisine dair kayıtlar önemli bir yekûnu oluşturmakla birlikte, umumiyetle borcun miktarı ve ödenmesi gibi hususlarda taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonucu mahkemeye müracaat edilmesiyle ilgilidir. Bu bakımdan söz konusu kayıtların, borç-alacak ilişkilerini bütünüyle ihtiva etmediğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Rize'de meydana gelen borç-alacak ilişkisiyle ilgili kayıtlar, borcun niteliği açısından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Borcun Niteliği	Sayı	%
Nakit	802	78.32
Alışveriş	166	16.21
Ticaret	10	0.97
Havâle	14	1.36
Kefâlet	8	0.78
Ferâğ	8	0.78
Diğer ¹⁴²⁷	16	1.56
Toplam	1024	100

Tablo 50: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Borç-Alacak İlişkisiyle İlgili Kayıtların Borcun Niteliğine Göre Dağılımı

Tablo 50'de de görüldüğü üzere, Rize'de borç-alacak ilişkilerinin en sık rastlanılan çeşidi, % 78.32 ile nakit borçlanmalardır. Kayıtların % 16.21'i çeşitli menkul ve gayr-i menkul malların yanı sıra tarım ürünleri, hayvanlar ve hayvandan elde edilen ürünlerin satışından doğan borçlarla ilgilidir. Ticaret, havâle, kefâlet, ferâğ ve diğer kalemlerle ilgili borçlar, tüm borç-alacak münasebetlerinin % 5.47 gibi oldukça az bir kısmına tekabül etmektedir.

¹⁴²⁷ Diğer grubunda yer alan borçlanma türleri, tütüncülük, hızcılık, tabiblik gibi çeşitli hizmetler sonucu oluşan borçlar vb.den ibarettir.

Rize’de sadece nakit borçlanmayla ilgili kayıtlar dikkate alınarak borç-alacak miktarları üzerinde bir değerlendirmeye gidildiğinde, şu sonuçlara ulaşılmaktadır:¹⁴²⁸

Borç-Alacak Miktarı	Sayı	%
0-50 kuruş	351	45.11
51-100 kuruş	47	6.04
101-200 kuruş	60	7.71
201-300 kuruş	40	5.14
301-400 kuruş	26	3.34
401-500 kuruş	26	3.34
501-1000 kuruş	91	11.69
1001-10.000 kuruş	134	17.22
10.001 kuruş ve üzeri	3	0.38
Toplam	778	100

Tablo 51: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Borç-Alacak Miktarları

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, nakdî borçlanmayla ilgili kayıtların önemli bir kısmında (% 45.11), borç miktarı 0-50 kuruş arasında değişiklik arz etmektedir. 51 ila 500 kuruş arasındaki borçlanmalarda bir düşüş yaşanırken, özellikle 1001 ila 10.000 kuruş arası borçlanmaların sayısı itibariyle fazla olması dikkat çekmektedir. Tesbit edilen nakit borçların miktar olarak en düşüğü, Satıroğlu Mehmed Efendi’nin Kayluklar (Çanakçeşme) köyünden Setozluoğlu Kâşif’ten,¹⁴²⁹ yine aynı şahsın Silyan (Çayırılı-Yokuşlu) köyünden Dursun adlı şahıstan aldığı 5’er kuruştur.¹⁴³⁰ En yüksek borç miktarı ise, Emineddin Mahallesinden Hacıgençağaoğlu Hacı Hâfız Ali Efendi’nin zevcesi Hediye’nin, eşi Ali Efendi’ye verdiği 31.850 kuruştur.¹⁴³¹ Bunun yanı sıra Pelaymanoz (Çakmakçılar-Bahattinpaşa) köyünden Fitozoğlu Osman’ın, Ruspa (Uzunkaya) köyünden Manioğlu el-Hâc Kasım Efendi’ye verdiği 13.000 kuruş ile¹⁴³² Rize tüccarlarından Kavalzâde el-Hâc Mustafa Ağa’nın, Kamenit (Kavaklı) Mahallesinden Ömer adlı şahsa verdiği 107 adet yüzlük mecdiye altınıyla 3 adet çeyrek

¹⁴²⁸ Borç-alacak kayıtlarının bir kısmında borcun niteliği nakit para olmakla birlikte, borç miktarı tam olarak belirtilmediği için değerlendirmeye dâhil edilmemiştir.

¹⁴²⁹ R.Ş.S.; 1501/22b.

¹⁴³⁰ R.Ş.S.; 1501/169b.

¹⁴³¹ R.Ş.S.; 1500/145a-146a.

¹⁴³² R.Ş.S.; 1492/99b.

mecidiye altınına da (10.775 kuruş),¹⁴³³ yüksek miktarlı borçlar arasında zikretmek gerekir.

İncelediğimiz yıllarda borç-alacak ilişkilerinin toplumun hangi kesiminde ne ölçüde görüldüğünü tesbit etmek amacıyla, borç alıp veren şahıslar üzerinde bazı değerlendirmelere gitmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Buna göre borç alıp veren şahısları, toplum içindeki mevkileriyle mensubu buldukları meslek grupları açısından değerlendirdiğimizde, aşağıdaki sonuçlara ulaşmaktayız:

Sosyal ve Dînî Mevki	Borç Alan		Borç Veren	
	Sayı	%	Sayı	%
Ağa	63	13.75	29	12.55
Bey	2	0.43	1	0.43
Çavuş	8	1.74	8	3.46
Efendi	316	68.99	65	28.13
el-Hâc/Hacı	27	5.89	60	25.97
el-Hâc Ağa	4	0.87	12	5.19
el-Hâc Bey	-	-	1	0.43
el-Hâc Efendi	17	3.71	34	14.71
Hâfız, Hâfız Efendi, el-Hâc Hâfız Efendi	4	0.87	8	3.46
Molla	16	3.49	13	5.62
Diğer ¹⁴³⁴	1	0.21	-	-
Toplam	458	100	231	100

Tablo 52: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Borç-Alacak İlişkisinde Bulunan Şahısların Sosyal ve Dînî Mevkileri

Meslek Grupları	Borç Alan		Borç Veren	
	Sayı	%	Sayı	%
Adlî görevliler	2	2.63	-	-
Askerî görevliler	2	2.63	2	2.19
İdarî görevliler	4	5.26	1	1.09
İlmî görevliler	-	-	1	1.09
Esnaf ve sanatkârlar	22	28.94	29	31.86
Kaptan-Reis	45	59.21	40	43.95
Tüccar	1	1.31	13	14.28
Tabib-Cerrah	-	-	3	3.29
Diğer ¹⁴³⁵	-	-	2	2.19
Toplam	76	100	91	100

Tablo 53: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Borç-Alacak İlişkisinde Bulunan Şahısların Meslekleri

¹⁴³³ R.Ş.S.; 1498/158b.

¹⁴³⁴ Diğer grubundaki bir kişinin unvanı, Hacı Çavuş’tur.

¹⁴³⁵ Diğer grubundaki alacaklıların mesleği kayıkcılıktır.

Tablo 52 ve 53'te görüldüğü üzere, Rize'de borçlu durumunda olan şahıslardan 534'ünün, alacaklı durumunda olan şahıslardan ise sadece 322'sinin mevki veya meslekleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bunlar arasında Ağa, Efendi, Hacı, Hacı Efendi ve Molla gibi unvan sahiplerinin, borç-alacak ilişkilerinde hatırı sayılır bir yere sahip olduklarını söylemek mümkündür. Borç alıp verenler içerisinde tüccarlara pek rastlanmazken, kaptan ve reisler başta olmak üzere çeşitli meslek mensuplarıyla esnaf gruplarının da, borç-alacak faaliyetinde bulduklarına şahit olunmaktadır.

Yukarıdaki tablodan hareketle, incelediğimiz yıllarda toplumun hemen her kesiminden insanın, belli ölçüde borç-alacak münasebetinde bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte borç alıp vermede bazı isimlerin ön plana çıktığını da ifade etmek gerekir. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, borç alan şahıslar arasında ilk dikkati çeken isim, Satıroğlu Mehmed Efendi'dir. 273 kişiye borcu olan Mehmed Efendi'nin, 5 ila 150 kuruş arasında değişen borçlarının toplam tutarı 7432 kuruştan ibarettir. Mehmed Efendi'nin çok sayıda şahıstan düşük miktarlarda borç almasının sebebi tesbit edilememekle birlikte, alacaklı durumundaki 273 kişinin tamamının, alacaklarını tahsil edemediği vefat ettiklerini de belirtmek gerekir. Satıroğlu Mehmed Efendi'nin yanı sıra, borç alan şahıslar arasında dikkati çeken bir diğer isim, aynı anda 30 kişiye toplam 816 kuruş borcu olan Küçükislâmoğlu İslâm Ağa'dır.

Borç veren şahıslar içerisinde ise, ilk sırada Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden olup H. 1294 (M. 1877) yılında vefat eden, tüccardan Beşikçizâde el-Hâc Haşim Efendi'yi zikretmek gerekir. el-Hâc Haşim Efendi'nin, vefatı sırasında 1'i kadın 14 kişiden toplam 130.591 kuruş alacağı bulunmaktadır.¹⁴³⁶ Aynı şekilde Hurtoz (Fener) Mahallesinden olup H. 1277 (M. 1861)'de vefat eden Manleli Ali Reis'in toplam 33.800 kuruş,¹⁴³⁷ Piriçelebi Mahallesinden olup H. 1296 (M. 1879)'da vefat eden Kavaloğlu el-Hâc Mahmud Ağa'nın, 1'i gayr-i müslim 14 kişiden 23.741 kuruş,¹⁴³⁸ Yeniköy Mahallesinden ve tenekeci esnafından olup H. 1315 (M. 1897) yılında vefat eden Dervişoğlu İbrahim Usta'nın, 3'ü gayr-i müslim 44 kişiden toplam 23.412,5 kuruş,¹⁴³⁹ Kale Mahallesinden değirmenci Livoğlu Ali'nin de, H. 1271 (M. 1855)'te vefatı

¹⁴³⁶ R.Ş.S.; 1498/95b-96b.

¹⁴³⁷ R.Ş.S.; 1489/102b-103a.

¹⁴³⁸ R.Ş.S.; 1499/25a-26a.

¹⁴³⁹ R.Ş.S.; 1502/162b, 163a, 163b, 165a-b, 185a, 186a.; 1503/12b-13a.

sırasında 3'ü gayr-i müslim 43 kişiden 22.802 kuruş alacağı vardır.¹⁴⁴⁰ Öte yandan 45 kişiden 4752 kuruş alacağını tahsil edemedi H. 1272 (M. 1855)'te vefat eden Paşayan (Çarşı) mahalleli Feyzullohoğlu Abdullah Reis ile¹⁴⁴¹ 86 kişiye toplam 2280 kuruş borç veren Samri (Küçükköy) köyünden Ofluoğlu Hacı Şakir¹⁴⁴² ve 1'i gayr-i müslim 32 kişiden 1071,5 kuruş alacağı olan Arğaloz (Çiftekavak) köyünden Kebabcıoğlu Hüseyin'i de,¹⁴⁴³ borç veren şahıslar arasında zikretmekte fayda vardır.

Rize'de borç-alacak faaliyetlerine ailenin sadece erkek üyeleri arasında değil, kadınlar arasında da rastlanmaktadır. "Kadının Aile ve Toplumdaki Yeri" başlığında da belirtildiği gibi, Rizeli kadınlar da borç alıp vermek suretiyle iktisadî destek faaliyetinde bulunmuşlardır. Aşağıdaki tablo Rizeli kadınların borç-alacak ilişkilerindeki yerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Tarafların Cinsiyeti	Sayı	%
Erkek→Erkek	691	92.75
Erkek→Kadın	8	1.07
Kadın→Erkek	44	5.90
Kadın→Kadın	2	0.26
Toplam	745	100

Tablo 54: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Borç-Alacak İlişkisiyle İlgili Kayıtların Tarafların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Tablodan da anlaşıldığı üzere, nakit borç-alacak faaliyetlerinin % 92.75 gibi önemli bir kısmı, erkekler arasında gerçekleşmiştir. Rizeli kadınlar borç-alacak ilişkilerinde % 7.23'lük bir paya sahiptir. Tarafların tam olarak tesbit edildiği 745 kaydın sadece 10 tanesinde (% 1.34) kadınlar borçlu durumundayken, 46 kayıta (% 6.17) alacaklı durumunda olmaları ve borç verdikleri şahısların tamamına yakınının erkek olması dikkat çekmektedir.

Rize'de gerek erkekler gerekse kadınlar tarafından gerçekleştirilen borç-alacak faaliyetlerinde, borç alıp veren şahıslar arasındaki yakınlık derecesine bakıldığında, 783 kişiden 35'inin (% 4.46), akrabası durumundaki kişilerden borç temin ettiği

¹⁴⁴⁰ R.Ş.S.; 1487/19b-20a.

¹⁴⁴¹ R.Ş.S.; 1487/20b-21a.

¹⁴⁴² R.Ş.S.; 1487/29a-b.

¹⁴⁴³ R.Ş.S.; 1487/29b-30a.

görülmektedir. Borç-alacak faaliyetinde bulunan şahıslardan 710'unun ise (% 90.67), aralarında herhangi bir akrabalık bağı bulunmamaktadır. 38 kişi de (% 4.85) nakit ihtiyaçlarını, Rize'de bulunan para vakıflarının sağladığı kredi imkânlarından temin etmiştir. Bu durum, borç-alacak faaliyetlerinin sadece aynı aile veya akrabadan olan şahıslar arasında gerçekleşmediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Öte yandan Rizeli erkeklerin, Rize'nin çeşitli köy ve mahallelerinde yaşayan farklı din gruplarından şahıslarla da borç-alacak faaliyetinde bulduklarını ifade etmekte fayda vardır.¹⁴⁴⁴

İncelediğimiz yıllarda bazı şahısların nakit ihtiyaçlarını para vakıflarından karşılaması sebebiyle, Rize'de meydana gelen borç-alacak ilişkilerinde bu müesseselerin de göz önünde bulundurulması gerekir.¹⁴⁴⁵ Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, para vakıflarından temin edilen borç miktarları 128 kuruş 30 para ile 7300 kuruş arasında değişmektedir. Ancak söz konusu borçlardan alınan murâbaha (kâr) miktarının, % kaç üzerinden uygulandığı tam olarak tesbit edilememektedir.

“Eytâm Sandıkları” başlığında da ele alındığı gibi, para vakıflarının muâmele-i şer'iyeye yoluyla belli bir kâr elde etmek üzere işletilmesi uygulamasının sadece bu müesseselerle sınırlı olmadığı, Rize'de bazı şahısların da bu yolla borç verdikleri görülmektedir. Piriçelebi Mahallesinden Kavaloğlu Hacı İbrahim Efendi'nin, eşi Düriye Hanım'dan 30 mecidî altını (3000 kuruş) borç alması, bu nev'i borçlanmayla ilgili dikkat çekici kayıtlar arasındadır. H. 1317 (M. 1899) yılına ait söz konusu kayda göre, Düriye Hanım'ın eşine verdiği borcun bir yıllık neması 1,5 mecidî altını (150 kuruş) olup, bu miktar da alınan borcun % 5'ine tekabül etmektedir.¹⁴⁴⁶

Rize'de meydana gelen borç-alacak ilişkilerinin farklı bir uygulaması da, mülk rehin gösterme yoluyla borçlanmalardır. Bu tür borçlanmalarda, bir mülkün belli bir

¹⁴⁴⁴ Tesbit edilen nakit borç-alacak kayıtlarının % 96.51'i Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir. Kayıtların 12'sinde (% 1.61) Müslümanların gayr-i müslimlerden, 14'ünde ise (% 1.87) gayr-i müslimlerin Müslümanlardan alacaklı durumunda olmaları söz konusudur.

¹⁴⁴⁵ H. 1274 (M. 1857) yılına ait bir dava kaydına göre, Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden 32 kişinin aynı anda mahalledeki caminin nukûd-i mevkûfesine borçlu olması, para vakıflarının halkın nakit ihtiyacını karşılaması hususunda dikkat çekici bir misaldir. Söz konusu şahısların, 15 ila 804 kuruş arasında değişen miktarlardaki borçlarının toplam tutarı 5484 kuruşu bulmaktadır. **Bkz. R.Ş.S.**; 1488/34b.

¹⁴⁴⁶ **R.Ş.S.**; 1503/178b.

vade karşılığında bey' bi'l-vefâ¹⁴⁴⁷ yoluyla rehin bırakılarak borç para temin edilmesi söz konusudur. Belirlenen vade sonunda borcun ödenmemesi halinde, bey' bi'l-vefâ bey'-i bâta (kesin satış) dönüşmekte, böylelikle alacaklı durumundaki kişi rehin bırakılan mülke sahip olmaktadır. İncelediğimiz yıllarda mülk rehin göstererek borçlanmayla ilgili az sayıda kayda rastlanmakla birlikte,¹⁴⁴⁸ bu tür borçlanmaların aile fertleri arasında da görülmesi dikkat çekmektedir. H. 1278 (M. 1861) tarihli kayda göre, Vonit (Atmeydanı) Mahallesinden Hendemoğlu Osman adlı şahıs, eşi Fatıma'ya olan 2700 kuruş borcu mukabilinde, sahip olduğu evi bir yıllığına eşine rehin bırakmıştır. Ancak belirlenen vade sona ermeden vefat etmiştir.¹⁴⁴⁹ Benzer şekilde Müfti Mahallesinden Sandıkçioğlu kerimesi Nokta, H. 1298 (M. 1881)'de zevci Buberöğlü Hızır'a 2500 kuruş borç vermiş, Hızır da borcuna karşılık portakal bahçesini rehin göstermiştir. Söz konusu borç, Hızır'ın eşine verdiği borç senediyle resmiyet kazansa da, tarafların birbirini müteakiben vefat etmeleri sebebiyle ödenememiştir.¹⁴⁵⁰

Borç-alacak ilişkileriyle ilgili üzerinde durabileceğimiz hususlardan biri de, borcun ödenme şekli ve zamanıdır. Borcun ödenme şekliyle ilgili olarak, bazı şahısların aldıkları borcu ödemekte güçlük çekmesi üzerine, taraflar arasında anlaşma sağlandığı ve alacaklının kendi rızasıyla borç miktarını düşürdüğü görülmektedir. Bu sayede borcun tamamının olmasa da, en azından bir kısmının ödenmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca borcun vadesinin uzatılması veya taksitlere bağlanması suretiyle de, ödeme hususunda borçluya birtakım kolaylıkların sağlandığına şahit olunmaktadır. H. 1287 (M. 1870) tarihli mahkeme kaydından anlaşıldığı üzere, Salarha Singöz (Kömürcüler) köyünden Kanacaoğlu Emin Usta, Yeniköy mahalleli Atmacaoğlu Hacı Ali'den 60 kuruş borç almış, aldığı borcu bir seferde ödemekte güçlük çekince, tarafların da rızasıyla borcun her ay 15 kuruş ödenmek üzere taksite bağlanmasına karar verilmiştir.¹⁴⁵¹ Mağloz (Camıdağı) köyünden Araboğlu Mustafa ise, zabtiye neferi Tarakçioğlu Yunus'a verdiği 140 kuruş borcun 70 kuruşunu 17 güne kadar, geri

¹⁴⁴⁷ Bey' bi'l-vefâ, bir malın bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere satılmasını konu edinen satış akdine denir. **Bkz.** Abdülaziz Bayındır, "Bey' bi'l-Vefâ", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 20.

¹⁴⁴⁸ **R.Ş.S.**; 1489/119b.; 1490/16b.; 1491/115b, 126a.; 1492/62b.; 1496/19b-20a, 50a-b.; 1501/188b-189a.; 1502/65b.

¹⁴⁴⁹ **R.Ş.S.**; 1490/16b.

¹⁴⁵⁰ **R.Ş.S.**; 1501/188b-189a.

¹⁴⁵¹ **R.Ş.S.**; 1495/55a.

kalanını ise 45 güne kadar ödemesi üzere borcun süresini uzatmıştır.¹⁴⁵² Ancak alacaklıların, kendilerinden borç alan kişilere, borçlarını ödeme hususunda her zaman kolaylık göstermediklerini ve gerektiğinde cezaî yollara başvurduklarını da ifade etmek gerekir. Konuyla ilgili H. 1286 (M. 1870) tarihli kayda göre, Babik (Tophane) Mahallesinden Bekâroğlu Osman isimli şahıs, aynı mahalleden Jurnal Hacı Tahir Ağa'dan 400 kuruş borç almış, borcunu ödeyemediği için Hacı Tahir Ağa tarafından hükümete şikâyet edilince hapse atılmıştır.¹⁴⁵³

Borcun ödenme zamanıyla ilgili olarak ise, bazı borçların üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen henüz ödenmediği görülmektedir.¹⁴⁵⁴ Çok sayıda şahıs da, borcunu ödemediği veya alacağını tahsil edemediği vefat etmiştir.¹⁴⁵⁵ Buradan hareketle, Rize'de ihtiyaç halinde borç alan bazı şahısların, aldıkları borcu ödeme hususunda güçlük çektiklerini söylemek mümkündür. Belli bir süre ödenmeyen borcun alacaklı tarafından mahkemede talep edilmesi, borcu inkâr etme, ödendiğini veya miktarının daha az olduğunu iddia etme gibi birtakım anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. Muhtemelen bu ve benzeri durumların önüne geçilmesi amacıyla, bazı kişilerin borç verirken karşı taraftan kefil veya üzerinde borçlunun imza ve mührünü taşıyan resmî borç senedi (temessük) istedikleri müşahede edilmektedir. Borçludan alınan bu temessük sayesinde, ileride borcun miktarı ve ödenmesi gibi hususlarda anlaşmazlık yaşanmasının önüne geçilmiş olmaktadır.

2. Mübâya'a

Sözlükte satma, satış, satılma ve satın alma gibi anlamlara gelen bey' kelimesi,¹⁴⁵⁶ terim olarak satım akdini ifade etmektedir.¹⁴⁵⁷ Mübâya'a ise, alım satım muamelesi yani alışveriş anlamına gelmektedir.¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵² R.Ş.S.; 1495/101b.

¹⁴⁵³ R.Ş.S.; 1495/24b.

¹⁴⁵⁴ R.Ş.S.; 1493/75a.; 1496/98b.; 1498/16a.; 1501/66a, 116b, 128b, 157b, 159b, 176a, 188a-b, 194a.; 1502/4b, 17a, 33b, 78b.

¹⁴⁵⁵ Nakit borç-alacak kayıtlarının 78'inde (% 9.72) borç alan şahsın henüz borcunu ödemediği, 405'inde ise (% 50.49), borç veren şahsın alacağını tahsil edemediği vefatları söz konusudur.

¹⁴⁵⁶ Şemseddin Sâmî, *age*, s.331.; Devellioğlu, *age*, s.94.

¹⁴⁵⁷ Ali Bardakoğlu, "Bey'", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 13.

¹⁴⁵⁸ Erdoğan, *age*, s.408.

Araştırmamıza konu olan yıllarda, borç-alacak ilişkilerinden sonra Rize ailesinde en sık görülen ekonomik faaliyetin mübâya'a olduğu söylenebilir. Tesbit edilen mübâya'a kayıtlarının bir kısmı satım akdinin tesciliyle ilgiliyken, ekserisi satış muamelesine dair ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması için mahkemeye başvurulmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla söz konusu kayıtların, Rize'de meydana gelen mülk satışlarını bütünüyle ihtiva ettiğini söylemek pek de mümkün değildir.

Rize'de alışverişe konu olan mülklerin neler olduğu ve mülk satışlarının kimler arasında ne ölçüde gerçekleştiğine dair tesbitlere yer vermeden önce, alım satımı yapılan menkul ve gayr-i menkul mülklerin fiyat aralıklarını tablo halinde göstermeyi uygun buluyoruz.

Fiyat Aralığı	Sayı	%
0-50 kuruş	2	0.43
51-100 kuruş	15	3.29
101-200 kuruş	27	5.93
201-300 kuruş	25	5.49
301-400 kuruş	14	3.07
401-500 kuruş	41	9.01
501-1000 kuruş	99	21.75
1001-10.000 kuruş	209	45.93
10.001 kuruş ve üzeri	23	5.05
Toplam	455	100

Tablo 55: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Satılan Mülklerin Fiyat Aralığı

Tablodan da anlaşıldığı üzere, satış fiyatının tam olarak tesbit edildiği 455 kaydın yarısına yakınında (% 45.93), satışlar 1001 ila 10.000 kuruş arasında gerçekleşmiştir. 500 kuruş ve altındaki satışlar az bir yekûnu oluştururken (% 27.25), satışların % 72.74 gibi önemli bir kısmı 501 kuruş ve üzeri fiyatlarda yapılmıştır. Bunlar arasında tesbit edilen en düşük fiyatlı satış 50 kuruş olup, Vandri (Çağlayan) köyünden Mollaosmanoğlu Hüseyin'in, H. 1285 (M. 1868)'de bir kıta (parça) fidanlığını aynı köyden Seğmenoğlu Reşid Ağa'ya,¹⁴⁵⁹ Kuriloz (Adacami) köyünden üç kız kardeşin de, babaları Çerkesoğlu Ahmed'den miras kalan serenderdeki hisselerini H. 1271 (M.

¹⁴⁵⁹ R.Ş.S.; 1493/42b.

1855)'te erkek kardeşlerine satmalarıyla ilgilidir.¹⁴⁶⁰ En yüksek fiyatlı mülk satışı ise, Babik (Tophane) Mahallesinden Çelebizâde Salih Ağa tarafından gerçekleştirilmiştir. Salih Ağa Rize merkezde bulunan 6 dükkân, 7 han odası, kahvehane ve mağaza arsasını, H. 1279 (M. 1862)'de 39.000 kuruşa Piriçelebi Mahallesinden Tuzcuzâde Hurşid Efendi ile kardeşleri Mehmed ve İsmail Ağalara satmıştır.¹⁴⁶¹ Ayrıca Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden Likoğlu Molla Osman'ın, portakal ve limon bahçesiyle evini H. 1280 (M. 1863)'te 38.860 kuruşa Yeniköy Mahallesinden Eyüboğlu Mehmed Ağa'ya satması,¹⁴⁶² Paşayani (Çarşı) Mahallesinde sakin Mataracızâde Hacı Abdülhamid Efendi'nin zevcesi Firuze Hatun'un, eşinden miras kalan dükkânlarla mağaza, kahvehane ve evdeki hissesini, H. 1315 (M. 1897) yılında 300 mecidî altınına (30.000 kuruş) satması,¹⁴⁶³ Rize'de meydana gelen yüksek fiyatlı satışlar arasında yerini almaktadır.

Yukarıdaki kayıtlarda da görüldüğü gibi, genellikle düşük fiyatlarda gerçekleştirilen satışlar, Rize'nin çeşitli köy ve mahallelerinde bulunan bahçe, ağaçlık ve fidanlık nev'inden mülklerle ilgiliyken, yüksek fiyatlı mülk alışverişlerinde daha ziyade Rize'nin merkezî yerlerinde bulunan dükkân, mağaza ve arsa gibi gelir getiren mülklerin satışı söz konusudur. Buradan hareketle mülkün taşıdığı hususiyetlerle bulunduğu mahallin, fiyatını doğrudan etkileyen unsurlar arasında olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan tesbit edilen mülk satışlarının önemli bir kısmının yüksek meblağlarda gerçekleşmesi, bu mülkleri satın alan şahısların refah seviyelerinin yüksekliğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Rize'de mülk alışverişinde bulunan şahısları daha teferruatlı bir şekilde ele alabilmek amacıyla, toplum içindeki sosyo-ekonomik ve dînî mevkilerinin yanı sıra iştigal ettikleri meslekler açısından değerlendirdiğimizde, aşağıdaki sonuçlarla karşılaşmaktayız:

¹⁴⁶⁰ R.Ş.S.; 1495/3a-4a.

¹⁴⁶¹ R.Ş.S.; 1490/78a.

¹⁴⁶² R.Ş.S.; 1491/16b.

¹⁴⁶³ R.Ş.S.; 1503/14b.

Sosyal ve Dînî Mevki	Mülk Satan		Mülk Alan	
	Sayı	%	Sayı	%
Ağa	36	30.00	24	18.04
Bey	2	1.66	-	-
Çavuş	1	0.83	-	-
Efendi	26	21.66	30	22.55
el-Hâc/Hacı	23	19.16	18	13.53
el-Hâc Ağa	5	4.16	15	11.27
el-Hâc Efendi	10	8.33	38	28.57
el-Hâc Paşa	-	-	5	3.75
Hâfız Efendi, el-Hâc Hâfız, el-Hâc Hâfız Efendi	5	4.16	-	-
Molla	12	10.00	3	2.25
Toplam	120	100	133	100

Tablo 56: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mülk Alışverişinde Bulunan Şahısların Sosyal ve Dînî Mevkileri

Meslek Grupları	Mülk Satan		Mülk Alan	
	Sayı	%	Sayı	%
Askerî görevliler	1	3.70	5	16.66
İdarî görevliler	1	3.70	1	3.33
Esnaf ve sanatkârlar	2	7.40	2	6.66
Kaptan-Reis	22	81.48	20	66.66
Tüccar	-	-	2	6.66
Diğer ¹⁴⁶⁴	1	3.70	-	-
Toplam	27	100	30	100

Tablo 57: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mülk Alışverişinde Bulunan Şahısların Meslekleri

Tablo 56 ve 57’de görüldüğü gibi, Rize’de mülk satışında bulunan şahıslardan 147’sinin, mülk satın alan şahıslardan ise 163’ünün mevki veya meslekleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bunlardan Ağa ve Efendi unvanlıların, hem mülk satanlar hem de mülk alanlar arasında önemli bir yere sahip olduklarını söylemek gerekir. Hacı, Hacı Ağa ve Hacı Efendi gibi unvan sahipleri ise, her iki grupta da yer almaktadır. Mülk alım satımında bulunan şahısların meslekleriyle ilgili yeterince bilgiye ulaşılamazken, kaptan ve reislerin yanı sıra, çeşitli askerî ve idarî vazifeleri ifa eden kişilerin de, mülk alışverişinde belli bir yer edindikleri müşahede edilmektedir.

¹⁴⁶⁴ Diğer grubundaki mesleği tesbit edilebilen şahıs, tarlacıdır.

Yukarıdaki tablodan hareketle, incelediğimiz yıllarda mülk alışverişlerinin sadece belirli gruplarla sınırlı kalmadığını, toplumun farklı kesiminden şahısların da mülk alım satımında bulduklarını söylemek mümkündür. Bununla birlikte borç-alacak ilişkilerinde olduğu gibi, mülk alım satımında da Rizeli bazı ailelerin ön plana çıktığını ifade etmek gerekir. Bunlardan mülk satın alanlar arasında ilk dikkati çeken isim, Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi ile kardeşi el-Hâc Ahmed Efendi'dir. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Mataracızâde kardeşlerin gerek müstakil gerekse müşterek olarak satın aldıkları ev, dükkân, han odası, arsa ve bahçe nev'inden gayr-i menkullerin satış bedeli 70.504 kuruşa ulaşmaktadır.¹⁴⁶⁵ Tablo 57'de de belirtildiği gibi, mülk satın alan şahıslar arasında sadece iki tüccara rastlanırken, mübâya'a hâricindeki muhtelif kayıtlarda ticaretle uğraştıkları bilgisine yer verilen Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi'yle kardeşi el-Hâc Ahmed Efendi'nin de bu gruba dâhil edilmesi ile tüccarların mülk satın alanlar içerisindeki oranında artış yaşanacağını belirtmekte fayda vardır.

Mataracızâde el-Hâc Mustafa ve Ahmed Efendilerin yanı sıra mülk edinme konusunda dikkati çeken bir diğer isim de, aslen Babik (Tophane) Mahallesinden olup Kalohten (Paşakuyu) Mahallesinde ikamet eden mîr-i mîrân-ı kirâmdan el-Hâc Mehmed Memiş Paşa'dır.¹⁴⁶⁶ Mehmed Memiş Paşa'nın satın aldığı mülkler arasında, ticarî müesseseler ön plana çıkmaktadır. Mülk satışında bulunan aileler arasında ise, ilk sırada Paşayan (Çarşı) Mahallesinden müteveffâ Tuzcuzâde Reşid Ağa'nın vârislerini zikretmek gerekir. Reşid Ağa'nın gerek kadın gerekse erkek vârisleri tarafından satılan dükkân ve arsaların değeri, 106.413 kuruş gibi oldukça yüksek bir meblağa tekabül etmektedir.¹⁴⁶⁷

İncelediğimiz yıllarda mülk alışverişleri genellikle erkekler arasında gerçekleşmekle birlikte, kadınların da mülk alım satımında belli bir yere sahip

¹⁴⁶⁵ R.Ş.S.; 1488/106a.; 1489/35b, 37a, 37b, 99a.; 1490/65a, 100b.; 1491/37a-b, 49b.; 1493/21a.; 1496/16a, 64a.; 1497/10a.

¹⁴⁶⁶ R.Ş.S.; 1489/24a, 26a, 35a, 45b.; 1490/80b.; 1491/43b.

¹⁴⁶⁷ R.Ş.S.; 1493/95a, 95b.; 1495/23b-24a, 72b-73a, 94b-95a, 95a, 95b, 97a-b, 97b, 111b-112a.; 1496/24a-b, 25b, 28a, 28a-b, 76b, 119a-b.

olduklarını söylemek gerekir. Aşağıdaki tablo, Rizeli kadınların mülk alışverişindeki yerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.¹⁴⁶⁸

Tarafların Cinsiyeti	Sayı	%
Erkek→Erkek	316	70.22
Erkek→Kadın	30	6.66
Kadın→Erkek	101	22.44
Kadın→Kadın	3	0.66
Toplam	450	100

Tablo 58: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mülk Alışverişiyle İlgili Kayıtların Tarafların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Tablodan da anlaşıldığı gibi, Rize’de meydana gelen mülk alışverişlerinin % 70.22 gibi önemli bir kısmı erkekler arasında gerçekleşmiştir. Kadınların birbirlerinden mülk satın almalarına dair, sadece üç kayda rastlanmaktadır.¹⁴⁶⁹ Rizeli kadınlar mülk alışverişlerinde yaklaşık olarak % 30’luk bir paya sahiptir. Mülk alım satımıyla ilgili 450 kaydın 104’ünde (% 23.11) kadınlar mülk satanlar arasında yer alırken, 33 kayıta (% 7.33) mülk satın alanlar arasında bulunmaktadır. Buradan hareketle, incelediğimiz yıllarda Rizeli kadınların mülk alışverişlerinde alıcı olmaktan ziyade satıcı durumunda olduklarını söylemek mümkündür.¹⁴⁷⁰

¹⁴⁶⁸ Mübâya’ayla ilgili 500 kaydın 50’sinde (% 10), mülk alan veya satanlar arasında hem erkeklere hem de kadınlara rastlanması sebebiyle, söz konusu kayıtlar burada değerlendirmeye dâhil edilmemiştir.

¹⁴⁶⁹ R.Ş.S.: 1492/24b-25a.; 1495/103b-104a.; 1497/16b.

¹⁴⁷⁰ M. 1643-1644 yılları arası Trabzon şehriyle ilgili bir çalışmada, kadınların mülk transferlerinde alıcı olmaktan çok satıcı oldukları bilgisine yer verilmiştir. Bu tesbit kadınların mülk alım-satımındaki yeriyile ilgili ulaştığımız sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Ancak Trabzonlu kadınların mülk alışverişlerindeki payının, Rizeli kadınlara göre daha yüksek olması dikkat çekmektedir. Söz konusu çalışmaya göre, mülk transferiyle alakalı H. 1053-1054 (M. 1643-1644) yıllarına ait 140 mahkeme kaydının 66’sı (% 47.14) kadınlarla alakalıdır. Kayıtların 56’sında (% 40) kadınlar satış yapanlar arasında, 10’unda ise (% 7.14) mülk satın alanlar arasında yer almaktadırlar. **Bkz.** Cevdet Kırpık, “1830 Numaralı Trabzon Şer’iyye Siciline Göre Trabzon’da Ekonomik Hayat (H. 1053-1054/M. 1643-1644)”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001**, yay. haz. Mithat Kerim Aslan-Hikmet Öksüz, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, I, 241-243.; Trabzon’la ilgili farklı bir çalışmaya göre, H. 1058-1061 (M. 1648-1650/51) yıllarında mahkeme kayıtlarıyla tescil edilen 107 adet mülk satışının 45’inde (% 42.05) kadınlar, 62’sinde de (% 57.94) erkekler satıcı konumundadırlar. Söz konusu kadınlardan sadece 6’sı (% 13.33), sahip olduğu mülkü tekrar başka bir kadına satarken, erkeklerin de mülklerini büyük ölçüde (% 82.25) yine erkeklere sattıkları görülmektedir. Kadınların mülk satın alanlar içerisindeki oranı, mülk satışında bulunan kadınlara nisbetle oldukça düşük olup % 15.88’den ibarettir. **Bkz.** Kenan İnan, “1831 Nolu Şer’iyye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Mülk Satışları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Özrenk Matbaa, İstanbul Haziran 1999, sy.120, s.106-107.

Rize’de hem erkekler hem de kadınlar tarafından gerçekleştirilen mülk alışverişlerinde, mülk alıp satan şahıslar arasındaki yakınlık derecesine bakıldığında, konuyla ilgili kayıtların 186’sında (% 37.2) akraba durumundaki kişilerden mülk satın alındığı görülmektedir. 314 kayıta ise (% 62.8), mülk alışverişinde bulunanlar arasında herhangi bir akrabalık bağı bulunmamaktadır. Bu durum mülk alışverişlerinin sadece aynı aile veya akrabadan şahıslar arasında gerçekleşmediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Öte yandan sayı itibarıyla oldukça az olmakla birlikte, Rize ailesinden bazı şahısların Rize’de ikamet eden farklı din gruplarıyla da mülk alışverişinde bulduklarını belirtmekte fayda vardır.¹⁴⁷¹

Rize’de meydana gelen mülk alışverişlerinde, satıma konu olan menkul ve gayr-i menkullerin nelerden ibaret olduğuyla ilgili bir değerlendirmeye gidildiğinde, ilk sırayı mesken olarak kullanılan evlerin aldığı görülmektedir. Evler umumiyetle içindeki müstemilâtı veya etrafında bulunan ambar, serender, ocak, ağaçlık ve bahçe gibi gayr-i menkullerle birlikte satılırken, sayıca az olmakla birlikte müstakil olarak satılan evlere de rastlanmaktadır.¹⁴⁷² Ancak satışı yapılan evlerin özellikleri üzerinde yeterince durulmaması, evle birlikte satılan “müstemilât-ı ma’lûme”nin kapsamına nelerin girdiğinin ifade edilmemesi ve evin yanında başka gayr-i menkullerin de satılması sebebiyle, evlerin satış fiyatı tam olarak tesbit edilememektedir. Bununla birlikte kayıtlara geçen en düşük fiyatlı ev satışının 200 kuruş,¹⁴⁷³ en yüksek fiyatlı ev satışının

¹⁴⁷¹ Tesbit edilen mübâya’â kayıtlarının 485’i (% 97) Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir. Kayıtların 9’unda (% 1.8) Müslümanların gayr-i müslimlerden, 5’inde de (% 1) gayr-i müslimlerin Müslümanlardan mülk satın almaları söz konusudur. 1’inde ise (% 0.2), mülk satın alan gruplar arasında hem Müslüman hem de gayr-i müslime rastlanmaktadır. Müslümanlarla gayr-i müslimler arasında gerçekleşen alım-satıma ait kayıtların % 3 gibi oldukça düşük bir oranda olmasından hareketle, 18. yüzyıl Eyüp toplumunda Müslümanların genellikle Müslümanlara, gayr-i müslimlerin de genellikle kendi dindaşlarına satış yaptıkları şeklindeki tesbitin, incelediğimiz dönemde Rize ailesi için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. **Bkz.** Yavuz Cezar, “18. Yüzyılda Eyüp’te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam**, ed. Tülay Artan, TVYY, İstanbul 1998, s.21.

¹⁴⁷² M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de meydana gelen mülk alışverişine dair kayıtların % 44.6’sı ev satışlarıyla ilgilidir. Söz konusu kayıtların % 4’ünde evler müstakil olarak satılırken, % 40.6’sında etrafında bulunan diğer gayr-i menkuller ve tarım alanlarıyla birlikte satılmıştır. Mülk satışlarıyla ilgili olarak elde edilen bu tesbitin, Rize’ye yakın bir yerleşim merkezi olan Trabzon şehri için de söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu şehirle ilgili bir çalışmaya göre, M. 1735-1741 yıllarına ait Trabzon şer’iyye sicillerinde bulunan 309 satış kaydının 241’i (% 77.99), içinde merkez olarak bir evin bulunduğu mülklerin satışıyla ilgilidir. **Bkz.** Miraç Tosun, “Şeriye Sicillerine Göre Trabzon’da Satılan Mülklerin Fiyatları ve Özellikleri (1735-1741)”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu Başlangıçtan 20. Yüzyıla (25-26 Mayıs 2005)**, yay. haz. Kenan İnan vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2007, I, 254.

¹⁴⁷³ R.Ş.S.; 1496/55a.

ise 4500 kuruş olduğunu belirtmek gerekir.¹⁴⁷⁴ Ev satışlarıyla ilgili dikkati çeken hususlardan biri de, evlerin yarısının hatta dörtte birinin bile satışa konu olabilmesidir.

Rize’de satışı gerçekleştirilen bir diğer gayr-i menkul grubu da, bazen arsasıyla birlikte bazen de müstakil olarak satılan dükkân, mağaza, han odası, kahvehane ve kasaphane gibi ticarî müesseselerdir. Rize’nin, genellikle merkezî yerlerinde bulunan bu müesseselerin mülk satışlarındaki payı, yaklaşık olarak % 20’ye tekabül etmektedir. Genellikle evlerle birlikte satışı gerçekleştirilen bahçe, ağaçlık, asmalık, cevizlik ve fidanlık gibi mülklerle ambar, fırın ve serenderlerin müstakil olarak satıldıklarını da ifade etmek gerekir. Bunun yanı sıra nadiren de olsa arı kovanları ve peteklerin bulunduğu meşeler, su kuyusu, yaylak, köle ve cariyeler, çeşitli büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, değirmenler, sandal ve kotra gibi deniz vasıtaları da, satışı gerçekleştirilen mal mülk arasında yerini almaktadır.

3. Ferâğ

Kelime olarak vazgeçme, bırakıp terk etme, hiçbir işle meşgul olmayıp istirahat etme gibi anlamlara gelen ferâğ,¹⁴⁷⁵ istilahta mîrî arazi mutasarrıfının, bu arazi üzerindeki tasarruf hakkını, devletin izni dâhilinde ivazlı (bedelli) veya ivazsız (bedelsiz) olarak, bir başkasının uhdesine terk etmesi demektir.¹⁴⁷⁶ Ferâğ, zaman zaman gayr-i menkulün hibe, temlik ve satımı anlamında kullanılsa da, esas itibariyle bu uygulamalardan farklılık arz etmektedir. Hibe, temlik ve satımda, menkul veya gayr-i menkul maldaki mülkiyet hakkının başka bir şahsa devri söz konusuysen, ferâğ ise çıplak mülkiyeti başkasına ait olan bir gayr-i menkul üzerindeki tasarruf hakkının nakledilmesinden ibarettir.¹⁴⁷⁷

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nde mîrî arazinin rakabesi (çıplak mülkiyeti), devlete aitti. Devlet bu arazileri işletilmek üzere, sipahi idaresinde ve belli bir bedel mukabilinde, süresiz olarak köylüye verirdi.¹⁴⁷⁸ Köylü tasarruf ettiği toprağı, istediği

¹⁴⁷⁴ R.Ş.S.; 1496/12a.

¹⁴⁷⁵ Şemseddin Sâmî, *age*, s.986.; Devellioğlu, *age*, s.257.

¹⁴⁷⁶ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992, s.166.

¹⁴⁷⁷ Ali Bardakoğlu, “Ferâğ”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 351.

¹⁴⁷⁸ Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s.49-50.

zaman hibe, satış, değiştirme ve vakıf haline getirme gibi yollarla elinden ıkaramazdı. Ancak belli bir bedel karşılığında ve sipahi izniyle başkasına devredebilirdi ki, buna da yukarıda belirtildiği üzere ferâğ denilmektedir.¹⁴⁷⁹

Araştırmamıza konu olan dönemde, mülk alım satımı kadar yaygın olmamakla birlikte, Rize ailesinde görülen ekonomik faaliyetlerden biri de mîrî arazilerin ferâğıdır. Rize’de tarla, yaylak, meşe ve kuru gibi devlete ait arazileri müstakil veya müşterek olarak tasarruf eden şahışlar, bazen bu tasarruflarını vefatlarına kadar sürdürmüşler, bazen de henüz hayattayken başka şahışlara devretmişlerdir. Mîrî arazilerin ferâğı umumiyetle akraba hâricindeki kişiler arasında gerçekleşirken, aynı aile veya akrabadan şahışların da tasarruflarında bulunan arazileri birbirlerine devrettiklerine şahit olunmaktadır.¹⁴⁸⁰

Akrabalar arasında gerçekleşen arazi ferâğıyla ilgili olarak, bazı şahışların tasarruf ettikleri mîrî arazileri -vefatlarından sonra tasarruf hakkı öncelikle erkek çocuklarına intikal ettiği halde-¹⁴⁸¹ henüz hayattayken erkek çocuklarından bir veya birkaçına devretmeleri dikkat çekmektedir. Bu durum babalarının vefatının ardından kardeşler arasında birtakım anlaşmazlıkların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. H. 1281 (M. 1864) yılında gerçekleşen bir arazi ferâğında, Tohli (Medrese) köyünden Merooğlu Mustafa adlı şahış, tasarruf ettiği tarlasını oğulları Süleyman ve Hurşid’e eşit bir şekilde ferâğ etmiştir. Vefatından üç yıl sonra diğer oğlu Hüseyin Efendi, babasının araziyi 2500 kuruşa kendisine ferâğ ettiğini, askerde bulunduğu sırada kardeşlerinin haksız yere zabt ettiklerini iddia etmiş, ancak bu iddiasını isbatlayamamıştır.¹⁴⁸² Benzer şekilde Ahungöz (Tekkeköy) köyünden Öksüzöğlu Abdurrahim, 3 oğlu 4 kızı olduğu halde, tasarrufunda bulunan tarlaları H. 1269 (M. 1853) yılında sadece oğulları Süleyman ve Abdülaziz ile eşi Fatıma Hatun’a ferâğ etmiştir. Bu durum diğer oğlu

¹⁴⁷⁹ Halil Bayrakçı, **Osmanlı Toprak Sistemi Mîrî Hukuk**, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s.76-77.

¹⁴⁸⁰ Rize’de mîrî arazinin ferâğıyla ilgili tesbit edilen 200 kaydın 127’sinde (% 63.5) araziyi ferâğ ve teferruğ eden şahışlar arasında herhangi bir akrabalık bağı bulunmazken, 73’ünde (% 36.5) arazi ferâğı aynı aile veya akrabadan şahışlar arasında gerçekleşmiştir.

¹⁴⁸¹ Bayrakçı, **age**, s.100.

¹⁴⁸² **R.ř.S.**; 1495/25a-b.

Abdurrahim'in, söz konusu arazilerin babalarının vefatının ardından kendisiyle kardeşlerine intikal ettiği iddiasında bulunmasına yol açmıştır.¹⁴⁸³

Rize'de erkekler kadar olmasa da, kadınların da mîrî arazinin tasarruf ve ferâğında belli bir yere sahip olduklarını söylemek mümkündür.¹⁴⁸⁴ Arazi ferâğında bulunan kadınlardan bir kısmının devrettikleri arazilerin, vefat eden yakınlarından kendilerine intikal etmiş olduğu kayıtlardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı kadınların, kardeşleri veya çocuklarıyla müşterek olarak tasarruflarında bulunan arazileri ferâğ etmeleri, bu arazilerin mirasçıları durumundaki kişilerden kendilerine intikal ettiği fikrini uyandırmaktadır. Öte yandan sayıca az olmakla birlikte, kendisine arazi ferâğ edilen kadınlara da rastlanmaktadır. Zavendik (Çiftlikköy) köyünden Öksüzöğlü kerimesi Aişe Hatun'un, iki kıta tarlasını H. 1283 (M. 1866)'da gerçek kıymetleri 5000 kuruşken kendi rızasıyla 500 kuruşa annesi Fatıma Hatun'a ferâğ etmesi, ancak ferâğdan üç yıl sonra mahkemeye müracaat ederek tarlaların kendisine iade edilmesi talebinde bulunması konuyla ilgili dikkat çeken kayıtlar arasındadır.¹⁴⁸⁵

Yukarıda da belirtildiği gibi, devlete ait arazilerin başka şahıslara ferâğında sipahi izninin olması gerekmektedir. Rize'de meydana gelen arazi ferâğlarında bu hususa genellikle dikkat edilmekle birlikte, bazı şahısların arazilerini sipahi izni olmadan başkasına devrettiğine şahit olunmaktadır. Bu durumda ferâğ edilen arazinin tasarrufuyla ilgili birtakım anlaşmazlıkların yaşanması da kaçınılmaz hale gelmektedir. H. 1286 (M. 1870) tarihli kayda göre, Salarha (Çaykent) köyünden Güvercin isimli kadın, kardeşi Ömer'le müşterek olarak tasarruf ettikleri tarladaki hissesini 1550 kuruşa kardeşine ferâğ etmiştir. Ancak söz konusu ferâğ sipahi izni olmadan gerçekleştiği için, Güvercin Hatun'un talebi üzerine tarladaki hissesi kendisine geri verilmiştir.¹⁴⁸⁶

¹⁴⁸³ R.Ş.S.; 1495/47b.

¹⁴⁸⁴ İncelediğimiz yıllarda kayıtlara geçen mîrî arazi ferâğlarının % 65'i erkekler arasında gerçekleşirken, sadece % 1.5'i kadınlar arasında vuku bulmuştur. Kayıtların % 28'inde kadınlar ferâğ eden grubunda, % 4.5'inde teferruğ eden grubunda yer almaktadır. 8 kayıтта ise (% 4) araziye ferâğ veya teferruğ edenler arasında, hem erkeklere hem de kadınlara rastlanmaktadır.

¹⁴⁸⁵ R.Ş.S.; 1493/119b-120a.

¹⁴⁸⁶ R.Ş.S.; 1495/35a.

Mîrî arazinin ferâğında gerekli olan hususlardan biri de, gerçekleştirilen ferâğın devlet tarafından tescili ve tapu senedine bağlanmasıdır.¹⁴⁸⁷ Sipahi izninin yanı sıra padişah tuğrasını da ihtiva eden tapu senetleri, mîrî araziye başkasından devralan şahsın söz konusu arazide tasarruf hakkına sahip olabilmesi için, araziye ferâğ eden şahsın da icâzet vermesi üzerine, Defterhâne-i Âmire'den¹⁴⁸⁸ gönderilmektedir. Ancak arazisini ferâğ eden şahısların bir kısmı, tapu senedinin gönderilmesi için icâzet vermekten kaçınmışlardır. Başkasının tasarrufunda bulunan mîrî arazide hak iddia eden bazı şahıslar ise, sahte tapu senedi ibrâz ederek bu iddialarını kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. Konuyla ilgili H. 1287 (M. 1870) yılına ait dava kaydına göre, Aspet (İyidere-Fethiye) köyünden Hocaoğlu Ahmed adlı şahıs, tasarrufunda bulunan tarlasını H. 1269 (M. 1852) yılında Metooğlu Hacı Ahmed Ağa'ya ferâğ etmiştir. Hacı Ahmed Ağa da, tarlayı bir müddet tasarruf ettikten sonra Liparit (Yalıköy) köyünden Hadice Hatun'a devretmiştir. Hocaoğlu Ahmed'in vefatından sonra oğlu Bilâl, babasının henüz hayattayken tarlayı kendisine ferâğ ettiğini iddia ederek sahte tapu senedi ibrâz etse de, iddiasının asılsız, senedin de sahte olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır. Ancak beş yıl sonra tekrar mahkemeye müracaat ederek, ferâğ iddiasıyla aynı tarlada yeniden hak talebinde bulunmuştur.¹⁴⁸⁹

Mîrî arazinin ferâğı esnasında, arazisini devreden kişi araziye devralandan "hakk-ı karar" veya "hakk-ı tasarruf" şeklinde de ifade edilen bir bedel almakta olup, buna "*ferâğ bedeli*" denilmektedir.¹⁴⁹⁰ Kayıtlarda yer alan arazi ferâğları içerisinde, bedelsiz (meccânen) yapılanlar da olmakla birlikte, çoğu belli bir bedel karşılığında gerçekleşmiştir. Tesbit edilen ferâğ bedelleri 1000 ila 10.000 kuruş arasında yoğunluk kazanmaktadır. Bunlar içerisinde en düşük ferâğ bedeli 50 kuruştan ibarettir.¹⁴⁹¹ En yüksek ferâğ bedeli ise 40.000 kuruş olup, Cimil (Başköy) köyünden Kumbasaroğlu Mehmed Ali Ağa'nın, tasarrufunda bulunan iki yaylağını, Paşayan (Çarşı)

¹⁴⁸⁷ Bardakoğlu, "Ferâğ", **DİA**, XII, 352-353.

¹⁴⁸⁸ Defterhâne, Osmanlı Devleti'nde has, zeâmet, tımar, vakıf ve mülk arazilerini tayin ve tescil eden ana defterlerin muhafaza edildiği ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yapıldığı devlet dairesinin adıdır. Defterhâne kaynaklarda "Defter-i Hâkânî", "Defterhâne-i Âmire", "Defter-i Vilâyet" ve "Defter-i Dergâh-ı Âlî" şeklinde de geçmektedir. **Bkz.** Erhan Afyoncu, "Defterhâne", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 100.

¹⁴⁸⁹ **R.Ş.S.**; 1495/86a.

¹⁴⁹⁰ Bayrakçı, **age**, s.77-78.

¹⁴⁹¹ **R.Ş.S.**; 1492/6a, 21a.; 1493/9b-10a, 57a.

Mahallesinden Mollaömeroğlu el-Hâc Mustafa Efendi'ye ferâğ etmesiyle ilgilidir.¹⁴⁹² Bedelsiz arazi ferâğlarının ise, aynı aile veya akrabadan şahıslar arasında gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Müfti Mahallesinden Çamaşuyzâde Ahmed Efendi'nin, Hemşin Başköy'de tasarruf ettiği iki tarlasını, H. 1315 (M. 1897)'de bilâ-bedel büyük oğlu Şükri Efendi'ye devretmesi, bedelsiz ferâğla ilgili sicillerde yer alan kayıtlardan sadece bir tanesidir.¹⁴⁹³

Rize'de mîrî arazi ferâğı genellikle belli bir bedel karşılığında gerçekleşirken, şarta bağlı olarak yapılan ferâğlara da rastlanmaktadır. Buna göre Veyla (Veliköy) köyünden Kopuzoğlu Süleyman adlı şahıs, arazi-i miriyyeden tarlasını H. 1286 (M. 1869) yılında, kendisini ölünceye kadar görüp gözetmek ve hoş geçindirmek şartıyla torunu Reşid'e ferâğ etmiştir.¹⁴⁹⁴ Umma Tohli (Üçkaya) köyünden Sarıoğlu İsmail ise, tasarrufunda bulunan tarlayı H. 1279 (M. 1862)'de, tarlada kendiliğinden yetişen (Hüdâ-yı nâbit) ağaç ve otlardan istifade etmek şartıyla 140 kuruşa Fosa (Köprülü) köyünden Mustafaoğlu Behram'a ferâğ etmiştir.¹⁴⁹⁵ Ancak bu ve benzeri ferâğlarda dikkati çeken husus, şartın fesadı sebebiyle ferâğın geçersiz olması ve arazinin eski mutasarrıfına geri verilmesidir.

4. Âriyet

Sözlükte ödünç, eğreti gibi anlamlara gelen âriyet,¹⁴⁹⁶ terim olarak bir malın birine meccânen yani herhangi bir bedel olmaksızın ve geri alınmak üzere temlik olunması demektir.¹⁴⁹⁷

Araştırmamıza konu olan dönemde ödünç alıp vermeye dair sınırlı sayıda kayda rastlanmakla birlikte, kayıtların ekserisi herhangi bir sebeple Rize dışına giden ve gittikleri yerde belli bir süre ikamet eden şahısların, memleketlerinde bulunan gayr-i menkulleri aileleri veya akrabalarından bazı kişilere ödünç olarak teslim etmeleriyle

¹⁴⁹² R.Ş.S.; 1491/23a.

¹⁴⁹³ R.Ş.S.; 1503/9a.

¹⁴⁹⁴ R.Ş.S.; 1493/135a.

¹⁴⁹⁵ R.Ş.S.; 1495/22b.

¹⁴⁹⁶ Devellioğlu, *age*, s.38.

¹⁴⁹⁷ Hamdi Döndüren, "Âriyet", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, Şâmil Yayınevi, İstanbul 2000, I, 207.

ilgilidir.¹⁴⁹⁸ Böylece ödünç bırakılan gayr-i menkulün hem muhafaza edilmesi hem de işler hale getirilmesi sağlanmış olmaktadır. Ancak bu gibi durumlarda gayr-i menkullere bazı haksız müdahalelerin yapıldığını da belirtmek gerekir. H. 1285 (M. 1868) tarihli kayda göre, Ğuncivanoz (Denizgören) köyünden Kürdömeroğlu Mehmed Efendi, H. 1260 (M. 1844-1845) yılında Şile kazasına seyahati esnasında, evini amcasının oğlu Reşid'e ödünç bırakmıştır. Şile'de 25 yıl gibi uzun bir süre ikamet ettikten sonra Rize'ye döndüğünde, Mavrant (Kalecik) köyünden Kürdmemişoğlu Salih, satın aldığı iddiasıyla Mehmed Efendi'nin evine haksız müdahalede bulunmuş, ancak iddiasını isbatlayamadığı için evi sahibine teslim etmek zorunda kalmıştır.¹⁴⁹⁹ Benzer şekilde Kanboz (Islahiye-Selamet) köyünden Çepnioğlu Ahmed, H. 1281 (M. 1864-1865)'te askere gideceği sırada, tasarrufunda bulunan tarlaları muhafazası, ziraati ve başkasına kiralaması için aynı köyden Torpioğlu Mustafa'ya ödünç bırakmıştır. Ancak tarlaları kiralayan Durmuşoğlu Memiş'in teslim etmeye yanaşmaması üzerine, H. 1286 (M. 1869)'da durum mahkemeye intikal etmiş ve tarlaların Mustafa'ya iadesine karar verilmiştir.¹⁵⁰⁰

Rize'de, memleketi dışına seyahat edenlerin yanı sıra, sahip olduğu gayr-i menkulü farklı sebeplerle ödünç verenlere de rastlanmaktadır. Bunlardan biri de Apancene (Esendere-Fındıklı) köyünden Musluoğlu Ali adlı şahıstır. Musluoğlu Ali, tasarrufunda bulunan tarlaları hastalığı ve ziraatten aciz olması sebebiyle, tarlada yetişen ürünlerden birlikte istifade etmek üzere H. 1270 (M. 1853-1854)'te oğlu Hüseyin'e ödünç vermiştir.¹⁵⁰¹ Hüseyin'in, babasından ödünç aldığı tarlaları 18 yıl boyunca tasarrufunda bulundurması, vefatının ardından çocuklarının tarlalarda hak iddia etmesine yol açmıştır.¹⁵⁰²

Yukarıdaki kayıtlarda da görüldüğü üzere, Rize'de aile fertleri ve akrabaların muhtelif sebeplerle birbirlerine ödünç bıraktıkları mallar, genellikle ev, tarla, ambar, dükkân, ağaçlık ve çalılık gibi gayr-i menkul nev'indedir. Bunun yanı sıra taşınabilir özellikteki bazı mal ve eşyanın da ödünç olarak verildiğine şahit olunmaktadır. Sebebi

¹⁴⁹⁸ R.Ş.S.; 1491/45a.; 1493/40b, 41a, 91a, 111b, 123a-b.; 1495/26a, 110a.

¹⁴⁹⁹ R.Ş.S.; 1493/41a.

¹⁵⁰⁰ R.Ş.S.; 1493/111b.

¹⁵⁰¹ R.Ş.S.; 1493/18b-19a.

¹⁵⁰² R.Ş.S.; 1493/15a.

tesbit edilememekle birlikte, Çiklenar (Sarayköy) köyünden Sofioğlu Ali'nin eşi Ulviye Hatun'un, sandık, entari ve iki çemberini kayınvalidesi Rukiye Hatun'a ödünç olarak teslim etmesi bu cümledendir.¹⁵⁰³

5. Havâle

Kelime olarak birinin uhdesine bırakmak, terk, tefvîz ve ihâle gibi anlamlara gelen havâle,¹⁵⁰⁴ istilahta talep hakkının, borçlunun zimmetinden ödemeyi üzerine alan kişinin zimmetine intikal etmesi demektir.¹⁵⁰⁵ Havâle neticesinde borçla birlikte borcun ödenmesini isteme (mutâlebe) hakkı da nakledildiğinden, havâle edenin zimmeti borçtan kurtulmuş olmaktadır.¹⁵⁰⁶

İncelediğimiz yıllarda Rize ailesinde görülen ekonomik faaliyetlerden biri de havâledir. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, havâle işlemine genellikle şahıslardan veya para vakıflarından temin edilen nakit borçlar ile alım satım, ticaret ve mîrî arazinin ferâğı sonucu oluşan borçların ödenmesinde başvurulmaktadır. Ancak az da olsa farklı alanlardaki borçlanmaların da, havâle ile ödenmesi yoluna gidildiğini söylemek mümkündür. H. 1274 (M. 1857) tarihli dava kaydında görüldüğü üzere, Liparit (Yalıköy) köyünden Hasan adlı şahıs, eşi Ulve'ye olan 200 kuruş mehr-i müeccel borcunu, Çiklenar (Sarayköy) köyünden Kakavanoğlu Reşid Ağa'ya havâle etmiştir.¹⁵⁰⁷ Yine aynı köyden Cafer Kapudan ise, boşandığı eşi Aişe Hatun'a olan mehr-i müeccel ve nafaka-i iddet borcunun bir kısmını ödemesi için, babası Hacı Hasan üzerine havâle etmiştir.¹⁵⁰⁸ Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden olup ismi kayıtlara geçmeyen bir kadın da, vefat eden eşinin techiz ve tekfin masraflarını karşılaması üzere, aynı mahalleden ve ulemadan el-Hâc Râşid Efendi'yi görevlendirmiştir. Yapılan harcamaların ödenmesi için de, Râşid Efendi'yi Ömerikanınoğlu Mustafa üzerine hâvale etmiştir.¹⁵⁰⁹

Rize'de meydana gelen havâle işlemlerinde, taraflar arasındaki ilişki ve yakınlık derecesine bakıldığında, bazı kişilerin alacaklılarını kendilerine borcu olan

¹⁵⁰³ R.Ş.S.; 1491/54a.

¹⁵⁰⁴ Şemseddin Sâmî, *age*, s.561.

¹⁵⁰⁵ Zuhaylî, *age*, VI, 290.

¹⁵⁰⁶ Ali Bardakoğlu, "Havâle", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 508.

¹⁵⁰⁷ R.Ş.S.; 1488/15a-b.

¹⁵⁰⁸ R.Ş.S.; 1499/145a.

¹⁵⁰⁹ R.Ş.S.; 1489/45b.

kişilere havâle ettiklerine şahit olunmaktadır. Varotlar (Köşklü) köyünden Rakııcıoğlu Yusuf Reis'e 1000 kuruş borcu olan Abdioğlu İsmail'in, H. 1282 (M. 1865-1866)'da Yusuf Reis'i kendisinde 1000 kuruş alacağı bulunan Masi (Hazar) köyünden Mapsunoğlu Hasan üzerine nakletmesi bu nev'idendir.¹⁵¹⁰ Bazı kişiler de, ödemekle yükümlü oldukları borçları aileleri veya akrabalarından şahıslara havâle etmişlerdir. Ğotoz (Pekmezli) köyünden Eceloğlu İsmail'in, aynı köyden Kanburoğlu Hüseyin Efendi'ye olan nakit 1197 kuruş borcunu, tarafların da kabul etmesi üzerine kardeşi Ahmed Çavuş'a nakletmesi,¹⁵¹¹ bu hususla ilgili sicillerde yer alan kayıtlar arasındadır.

Borcun havâle yoluyla bir başkasına nakledilmesiyle, borcunu ödemekte güçlük çeken veya alacağını tahsil edemeyen şahıslara bir nev'i kolaylık sağlandığını söylemek mümkündür. Kayıtlarda görüldüğü üzere, havâle edilen borçların 130 ila 8400 kuruş arasında değişiklik arz etmesi ve ortalama 1421,5 kuruş gibi oldukça yüksek bir meblağa denk gelmesi, bu durumu gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte borcun başka bir şahsa havâle edilmesiyle, ödenmesi hususundaki anlaşmazlıkların her zaman sona ermediğini de belirtmek gerekir. Bazı alacaklıların tahsil edemedikleri borçları alabilmek için, borcun havâle edildiği şahıstan davacı olmaları bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁵¹² Konuyla ilgili H. 1312 (M. 1894) tarihli dava kaydına göre, Sirt köyünden Sarıoğlu Mustafa adlı şahıs, Mapavri (Çayeli) nahiyesinden Çeremenoğlu Arif'e tütüncülük amelesi yevmiyesinden borcu olan 45 Rusya manatını (562,5 kuruş), ödemesi için Sarıoğlu Hüseyin Usta'ya havâle etmiştir. Ancak havâle işleminin üzerinden üç yıl geçtiği halde Hüseyin Usta'nın borcu ödememesi sebebiyle, alacaklı durumundaki Arif, tarafların da rızasıyla havâleyi Hüseyin'in üzerinden feshederek asıl borçlu Mustafa'nın üzerine nakletmiştir.¹⁵¹³

¹⁵¹⁰ R.Ş.S.; 1493/86b, 89a.

¹⁵¹¹ R.Ş.S.; 1497/18a.

¹⁵¹² R.Ş.S.; 1492/54a-b.; 1496/7a, 14b, 45a.; 1497/18a.; 1500/10b, 104a, 141b.; 1501/66a, 141b, 175a.; 1503/17b, 54b-55a, 76a.

¹⁵¹³ R.Ş.S.; 1502/57b.

6. Hibe

Sözlükte bağışlama, bağış, atıye ve ihsan anlamlarına gelen hibe kelimesi,¹⁵¹⁴ terim olarak bir malın hayattayken bedelsiz yani karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eden bir akittir.¹⁵¹⁵

Araştırmamıza konu olan dönemde diğer ekonomik faaliyetlerden farklı olarak, hibe işlemlerinin baba-oğul başta olmak üzere genellikle aynı aile veya akrabadan şahıslar arasında gerçekleştiğini söylemek mümkündür.¹⁵¹⁶ Ebeveynin sağlıklarında çocuklarına yapacakları hibede eşit ve adaletli davranmaları, onlar arasında ayırım gözetmemeleri gerektiği halde,¹⁵¹⁷ bazı şahısların mal varlıklarının tamamını veya bir kısmını çocuklarına hibe ederken, kardeşler arasında ayrımcılığa gittiği, özellikle de kız çocuklarının mahrum edildiği görülmektedir. H. 1276 (M. 1860) tarihli kayda göre, Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden 5 erkek 3 kız çocuğu olan Likoğlu Ali isimli şahıs, vefatından iki yıl önce ekmekçi dükkânını sağır oğlu İbrahim'e, bakırdan mamul eşyasını da diğer oğullarına hibe etmiştir.¹⁵¹⁸ Kanboz (Islahiye-Selamet) köyünden Eyüboğlu Memiş ise, bir oğlu bir kızı olduğu halde, ev, serender, bahçe ve fidanlıktan oluşan gayr-i menkulleriyle bir kısım eşyasını, H. 1282 (M. 1866)'da oğlu Mehmed'e hibe etmiştir.¹⁵¹⁹ Bu ve benzeri kayıtlarda kız çocuklarına hibe edilmesiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmayışı,¹⁵²⁰ hibede bulunurken çocuklar arasında eşit ve adaletli davranılmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bazı şahısların çocuklarından bir veya birkaçına hibede bulunarak diğer çocuklarını mal varlıklarından mahrum etmeleri, vefatları

¹⁵¹⁴ Şemseddin Sâmî, *age*, s.1505.; Devellioğlu, *age*, s.366.

¹⁵¹⁵ Zuhaylî, *age*, VI, 153.

¹⁵¹⁶ İncelediğimiz yıllarda akraba hâricindeki şahıslar arasında gerçekleşen hibeyle ilgili olarak, sadece iki kayda rastlanmaktadır. Söz konusu kayıtlardan birine göre, Betroz (Fıçıtası) köyünden Kirişoğlu Reşid, Varotlar (Köşklü) köyünden Rakıcioğlu Kâşif'in tarlasındaki ceviz ağacını gereksiz yere kesmiştir. Kâşif, H. 1276 (M. 1860)'da Reşid'den davacı olsa da, kendi rızasıyla ceviz ağacının kıymetini Reşid'e hibe etmiştir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1489/34a.; Diğer kayıt ise, Yeniköy Mahallesinden Hacımemişoğlu Halid'in, Rize'de çarşı içinde bulunan dükkânının bir köşesini, Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi ile kardeşi el-Hâc Ahmed Efendi'ye hibe etmesi, geri kalanını da 5600 kuruşa aynı şahıslara satmasıyla ilgilidir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1489/37b.

¹⁵¹⁷ Ali Bardakoğlu, "Hibe", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 425.

¹⁵¹⁸ **R.Ş.S.**; 1489/49a-b.

¹⁵¹⁹ **R.Ş.S.**; 1493/84a.

¹⁵²⁰ **R.Ş.S.**; 1488/39b-40a, 110a.; 1489/15b, 49a-b, 52b, 126b, 133b, 139b.; 1490/9b, 84a.; 1491/113a.; 1493/53b, 84a.; 1495/121b.; 1496/43a.; 1499/142b.; 1501/58a.

sonrası kardeşler arasında hibe edilen mal mülkle ilgili birtakım anlaşmazlıkların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Misal olarak Kuriloz (Adacami) köyünden Ustaömeroğlu Ahmed, 4 oğlu 1 kızı olduğu halde, bütün menkul ve gayr-i menkullerini vefatından 9 ay önce H. 1277 (M. 1861)'de henüz bulûğa ermemiş iki oğluna hibe etmiştir. Ahmed'in vefatının ardından diğer oğlu Receb, hibe edilen malların vârisler arasında taksimini talep etse de, bu talebi kabul görmemiştir.¹⁵²¹ Konuyla ilgili bir diğer kayda göre, Vonit (Atmeydanı) Mahallesinden 2 kızı 1 oğlu olan Süleyman adlı şahıs, üzerinde bulunan elbiseleri hâricindeki bütün mal mülk ve eşyasını, H. 1274 (M. 1857) yılında oğlu Mehmed'e hibe etmiştir. Süleyman'ın vefatının ardından kızı Fatıma, söz konusu gayr-i menkul ve eşyanın babasından kendilerine intikal ettiği, ancak kardeşi Mehmed'in haksız yere müdahale edip hissesini vermediği iddiasıyla mahkemeye müracaat etse de, bu iddiası kabul görmemiştir.¹⁵²²

Rize ailesinde baba-oğul arasında gerçekleşen hibeden sonra, kayıtlarda en sık karşılaşılan, dedeleri tarafından torunlara yapılan hibelerdir.¹⁵²³ Ancak burada da babası hayatta olmayan erkek torunların ön planda tutulduğuna şahit olunmaktadır. Sadece iki kayıтта hibe edilenler arasında kız torunlar da vardır. H. 1276 (M. 1859) yılında gerçekleşen bir hibe işlemine göre, Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden el-Hâc Hüseyin adlı şahıs, çok sayıda menkul ve gayr-i menkulüyle nakit 15.000 kuruşunu, müteveffâ oğlu Abdülkerim Efendi'nin sağır oğlu Feyzullah'a hibe ederken, iki yük ketenini de Feyzullah'ın kız kardeşleri Ümmügülsüm, Rukiye, Hasibe, Fatıma ve Kâfiye'ye hibe etmiştir.¹⁵²⁴ Diğer kayıтта ise, Ruspa (Uzunkaya) köyünden Oflluğlu Hüseyin Reis'in, tahliye ettiği evini H. 1288 (M. 1871)'de müteveffâ oğlu Mehmed'in 4 erkek 1 kız çocuğuna hibe etmesi söz konusudur.¹⁵²⁵

Rize'de aile fertleri ve akrabalar arasında meydana gelen hibe işlemlerinde, kadınların da belli bir paya sahip olduklarını söylemek mümkündür. Mehir ve nafaka haklarını tamamen veya kısmen eşlerine hibe eden kadınların yanı sıra,¹⁵²⁶ terekedeki

¹⁵²¹ R.Ş.S.; 1490/9b.

¹⁵²² R.Ş.S.; 1489/139b.

¹⁵²³ R.Ş.S.; 1487/36b.; 1488/28b, 120b.; 1489/9a, 19b, 139a.; 1490/93b.; 1491/129b.; 1492/41a-42a.; 1493/9b-10a.; 1495/25a, 121a-b.

¹⁵²⁴ R.Ş.S.; 1489/19b.

¹⁵²⁵ R.Ş.S.; 1496/25a.

¹⁵²⁶ R.Ş.S.; 1490/49b-50a, 58b-59a.; 1491/113b.; 1503/103a.

hisselerini hibe yoluyla erkek kardeşlerine teslim edenlerin varlığı bu cümledendir.¹⁵²⁷ Ancak kendisine hibede bulunulan kadınların, yok denecek kadar az sayıda olduklarını da belirtmekte fayda vardır.¹⁵²⁸

Yukarıdaki dava kayıtlarında da görüldüğü gibi, Rize’de aynı aile veya akrabadan şahısların birbirlerine hibe ettikleri mallar, umumiyetle ev, ambar, serender, değirmen, dükkân ve tarım alanları gibi gayr-i menkullerle muhtelif ev eşyası ve büyükbaş hayvandan ibarettir. Öte yandan sayıca az olmakla birlikte nakit para, hatta mısır unu ve fasulye gibi tarım ürünlerinin de hibe edildiğine şahit olunmaktadır.

Rize’de aile fertleri ve akrabalar arasında gerçekleşen hibeyle ilgili dikkatimizi çeken hususlardan biri de, bazı menkul ve gayr-i menkullerin satılarak satış bedelinin teslim alındıktan sonra satın alan şahsa hibe edilmesidir. Buna göre Komika (Küçüktaşhane) köyünden Salih Yazıcı adlı şahıs, içindeki eşyasıyla birlikte evini, bahçe ve asmalıklarını, hayvanlarını, kısacası üzerindeki elbiseler hâriç bütün mal varlığını, H. 1275 (M. 1859)’da 500 kuruş gibi oldukça düşük bir meblağa oğulları Mustafa ve Safer’e satmış, 500 kuruşu oğullarından teslim aldıktan sonra, 250 kuruşunu Mustafa’ya, 250 kuruşunu da Safer’e hibe etmiştir.¹⁵²⁹ Samri (Kaplıca) Mahallesinden tarlacı Osman ise, fidanlık, asmalık ve meşeden oluşan beş kıta ağaçlığını, H. 1276 (M. 1859)’da 3000 kuruşu oğlu Hasan Reis’e sattıktan sonra, satış bedelinin 2700 kuruşunu oğluna hibe etmiştir.¹⁵³⁰

7. İcâr

Lügatte kiraya verme, verilme, kira parası anlamlarına gelen icâr kelimesi,¹⁵³¹ istilahta kiracının ödediği veya teminini iltizam eylediği bir bedel karşılığında, bir şeyin

¹⁵²⁷ R.Ş.S.; 1489/61b, 102b.; 1490/53a-b.

¹⁵²⁸ Araştırmamıza konu olan dönemde, kadınlara hibede bulunulmasıyla ilgili sadece dört kayda rastlanmaktadır. Kayıtların ikisinde hibe işlemi -yukarıda da belirtildiği gibi- dede torun arasında, diğer iki kayıta ise eşler arasında gerçekleşmiştir. Buna göre Rizeli Kalpakoğlu Ali Ağa adlı şahıs, H. 1268 (M. 1851-1852)’de 11.000 kuruşu satın aldığı portakal ve limon bahçesiyle bahçenin içinde bulunan dört odalı evini, bir yıl tasarruf ettikten sonra eşi Hafize Hatun’a hibe etmiştir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1488/40b.; Ahiyoz (Armutlu) köyünden Öksüzöğlu Memiş de, ev, ambar, mısır unu ve büyükbaş hayvanlarıyla sair eşyasını -muhtemelen çocuğunun olmamasının da etkisiyle- H. 1276 (M. 1859-1860)’da eşit bir şekilde zevceleri Aişe ve Fatıma’ya hibe etmiştir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1489/129b.

¹⁵²⁹ R.Ş.S.; 1488/110a.

¹⁵³⁰ R.Ş.S.; 1489/15b.

¹⁵³¹ Şemseddin Sâmî, **age**, s.236.; Devellioğlu, **age**, s.406.

veya bir hakkın kullanılmasını ya da ondan istifade edilmesini belirli bir zaman için kiracıya terk etmek demektir.¹⁵³²

Rize’de aile fertleri ve akrabalar arasında da örneklerine rastlanılan îcâr işlemlerinde, umumiyetle mesken olarak kullanılan evlerle ekilebilir araziler başta olmak üzere, dükkân, mağaza, han odası, kahvehane ve lokanta gibi ticarî müesseselerin kiralanması söz konusudur. Îcârla ilgili kayıtlardan hareketle, kiraya verilen gayr-i menkullerin kira bedelleri hakkında da bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Buna göre kira bedeli genellikle nakit para olarak belirlenirken, bazı durumlarda aynî de olabilmektedir. Tesbit edilen nakdî bedeller içerisinde, İksenit (Kambursirt) Mahallesinden ve değirmenci esnafından Bekiroğlu Yunus’un, Emineddin Mahallesinden Osman Efendi’nin değirmenini H. 1275 (M. 1858-1859)’da yıllık 1000 kuruşa kiralaması, diğerlerine nazaran miktarının yüksekliği açısından dikkat çekmektedir.¹⁵³³ Aynî olarak tayin edilen kira bedelleriyle ilgili ise, Singaz (Tepebaşı) köyünden Alipaşaoğlu Hasan’ın, mîrî arazisiyle arazinin içinde bulunan ağaçlarını, H. 1267 (M. 1850-1851)’de 1,5 kot (15 kg.) mısır buğdayına Mişona (Pazarköy) köyünden Mahmud’a kiraya vermesi,¹⁵³⁴ Piriçelebi Mahallesinden Mollaahmedoğlu Receb Efendi’nin de, bir kıta arazisiyle emlakte olan hissesini, kendisine her yıl 8 çuval mısır ile 6 kot fasulye vermeleri karşılığında akrabasından bazı şahıslara kiralaması örnek olarak gösterilebilir.¹⁵³⁵

İncelediğimiz yıllarda bazı şahısların gayr-i menkullerini kiraya vermeleri, hem kendileri için belli bir gelir oluşturmakta hem de kiralanan mülklerin işler halde tutulmasını sağlamaktadır. Ancak mal sahipleriyle kiracılar arasında zaman zaman kira bedelinin ödenmemesi veya kiralanan malın geri verilmemesi gibi birtakım anlaşmazlıkların yaşandığını da belirtmek gerekir. Bu konuya dair H. 1275 (M. 1858) tarihli kayda göre, Hazavit (Ulucami) köyünden Nimetoğlu Molla Ali, babasından intikal eden mîrî araziye aynı köyden Mematizâde Osman Ağa’ya ferâğ etmiş, 14 yıl sonra da ferâğ ettiği araziye yıllık 60 kuruşa Osman Ağa’dan kiralamıştır. Molla Ali’nin, 4 yılda biriken kira borcunu ödemediği gibi tarlaya haksız yere müdahalede

¹⁵³² Erdoğan, *age*, s.222.

¹⁵³³ R.Ş.S.; 1490/28a.

¹⁵³⁴ R.Ş.S.; 1489/57a.

¹⁵³⁵ R.Ş.S.; 1502/167a.

bulunmasıyla durum mahkemeye intikal edince de, arazinin Osman Ağa'nın olduğuna hükmedilmiştir.¹⁵³⁶ Muskas (Çeşmeköy) köyünden Karoğlu Memiş isimli şahıs ise, arazi-i mîriyyeden tarlasını R. 1283 (M. 1867)'de bir sene tasarruf etmesi için oğlu Molla Hasan'a kiraya vermiştir. Molla Hasan, kira bedelini ödediği halde tarlayı teslim etmeyerek, söz konusu araziyi babasının 15 yıl önce kendisine hibe ettiği iddiasında bulunmuştur. Memiş'in mahkemeye müracaat ederek oğlundan davacı olması üzerine, Molla Hasan tarlayı babasına teslim etmek zorunda kalmıştır.¹⁵³⁷

8. Kefâlet

Lügatte kefillik, birine kefil ve zâmin olma gibi anlamlara gelen kefâlet kelimesi,¹⁵³⁸ terim olarak bir şeyin talep edilmesi hususunda kefilin zimmetinin borçlunun zimmetine eklenmesi demektir.¹⁵³⁹ Kefâletin birden fazla türü olmakla birlikte, bir kimsenin şahsına kefil olarak onun alacaklıya teslim edilmesi veya mahkemede hazır bulundurulmasından ibaret olan “*kefâlet bi'n-nefs*” ile bir malın edasına kefil olmak anlamına gelen “*kefâlet bi'l-mâl*” bunların başlıcalarıdır. Mala kefâlet de kendi içerisinde borca kefâlet (kefâlet bi'd-deyn) ve eşyaya kefâlet (kefâlet bi'l-ayn) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.¹⁵⁴⁰

İncelediğimiz dönemde Rize ailesinde görülen ekonomik faaliyetlerden biri olan kefâletin, yetim çocuklara ait paraların muâmele-i şer'iyeye yoluyla işletilmesi başta olmak üzere, şahıslar arasında gerçekleşen nakdî borç-alacak ilişkilerinde, alışveriş ve ticaret sonucu oluşan borçların ödenmesinde sıkça başvurulmuş bir işlem olduğu söylenebilir.¹⁵⁴¹ Kefâlet sayesinde verilen borcun ödenmesi teminat altına alınmış olmakla birlikte, zaman zaman taraflar arasında birtakım anlaşmazlıkların yaşandığına

¹⁵³⁶ R.Ş.S.; 1488/97b-98a.

¹⁵³⁷ R.Ş.S.; 1495/82a.

¹⁵³⁸ Şemseddin Sâmî, *age*, s.1171.; Devellioğlu, *age*, s.502.

¹⁵³⁹ Bilmen, *age*, VI, 244.

¹⁵⁴⁰ H. Yunus Apaydın, “Kefâlet”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXV, 170.

¹⁵⁴¹ Kefâlet sisteminin Osmanlı Devleti'ndeki uygulama alanlarının başında, borç alma, veresiye mal satma, tarla kiralama veya benzeri ticarî ve ekonomik ilişkilerde, taraflardan birinin kefil istemek suretiyle menfaatlerini güvence altına alması gelmekteydi. Bu uygulama sayesinde, kefil isteyen taraf, ileride yaşanması muhtemel bir mağduriyeti de önlemiş olmaktadır. Anlaşmazlık veya mağduriyet yaşanması halinde ise, borç veren taraf, alacağını borçlunun kefilinden talep edebiliyor, gerektiğinde mahkemeye müracaat ederek hakkının alınmasını sağlayabiliyordu. **Bkz.** Abdullah Saydam, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, Ağustos 1997, XXVIII, sy.164, s.68.

da şahit olunmaktadır. Bazı kefillerin borcun kendilerinden talep edilmesi halinde kefâleti inkâr yoluna gitmeleri veya borcu ödemekten kaçınmaları¹⁵⁴² ya da alacaklıya ödedikleri meblağı asıl borçlu durumundaki kişiden tahsil edememeleri,¹⁵⁴³ bu hususla ilgili dava kayıtlarına yansıyan bilgiler arasındadır.

Rize’de kayıtlara geçen kefâlet işlemlerinin ekserisinde, borçlu ile kefil arasında herhangi bir akrabalık bağı bulunmazken, baba-oğul ile erkek kardeşler başta olmak üzere aynı aile ve akrabadan şahısların birbirine kefil olmasının örneklerine de rastlanmaktadır. Genellikle akraba olmayıp aynı mahalle veya köyde ikamet eden kişilerin birbirinin borcuna kefil olmaları, toplumdaki yardımlaşma ve güven duygusunun bir tezahürü olarak da kabul edilebilir. Öte yandan borca kefil olma işlemlerinin, sayıca az olmakla birlikte kadınlar arasında da görüldüğünü belirtmek gerekir. Konuyla ilgili H. 1316 (M. 1899) tarihli kayda göre, Piriçeşlebi Mahallesi’nde sakin Silyanizâde kerimesi Zarife Hanım ile kız kardeşi Şükriye Hanım, Paşayani (Çarşı) Mahallesi’nden bir gayr-i müslimin miktarı tesbit edilemeyen borcuna kefil olmuşlar, hem kefâlet cihetiyle ödedikleri borcun gayr-i müslimden talep edilmesi hem de sâir davalarından dolayı Kakavanzâde Mehmed Reşid Efendi’yi vekil tayin etmişlerdir.¹⁵⁴⁴ H. 1278 (M. 1861) yılına ait bir diğer dava kaydından ise, Vonit (Atmeydanı) Mahallesi’nden Hendemoğlu Osman’ın borcuna zevcesi Fatıma’nın kefil olduğu ve borcun Fatıma tarafından ödendiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁴⁵

Borcun ödenmesine kefil olma, beraberinde malî bir mükellefiyeti de getirdiğinden, özellikle ebeveyni vefat etmiş çocuklardan alınan borçlara, daha ziyade refah seviyesi yüksek veya mevki sahibi kişilerin kefil gösterilmeleri dikkat çekmektedir. Rize’de borca kefil olan şahıslar içerisinde, her ikisi de tüccar olan Piriçeşlebi Mahallesi’nden Kavalzâde Hacı İbrahim Efendi ile Babik (Tophane) Mahallesi’nden Mataracızâde Hacı Hâfız Hüseyin Efendi, çok sayıda borçluya kefil olmalarıyla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bazı şahısların aldıkları borçlara aynı anda birden fazla kişiyi kefil gösterdiğine de şahit olunmaktadır. Bunlardan Velkü-yi İspir (Dereköy-Yağcılar) köyünden İspirlioğlu Osman adlı şahsın, H. 1316 (M. 1899)’da aynı

¹⁵⁴² R.Ş.S.; 1489/140a.; 1492/98b.; 1493/76a.; 1499/12b-13a.; 1502/12b, 187a.

¹⁵⁴³ R.Ş.S.; 1500/111a.

¹⁵⁴⁴ R.Ş.S.; 1503/135b.

¹⁵⁴⁵ R.Ş.S.; 1490/16b.

köyden müteveffâ Bekiroğlu Ali'nin sağır evlâtlarına borcu olan 1152 kuruşun edasına, aralarında erkek kardeşleriyle köyün muhtar ve imamının da bulunduğu sekiz kişinin kefil olması zikredilmeye değerdir.¹⁵⁴⁶

Konuyla ilgili üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, incelediğimiz yıllarda kefaletin sadece ekonomik faaliyetlerde değil, sosyal hayatın farklı alanlarında da başvurulan bir işlem olmasıdır. Rize'de izinnâme ve vekâlet yoluyla gerçekleştirilen nikâh akitlerinde,¹⁵⁴⁷ gelin adayının evlenmeye mâni bir durumunun olup olmadığının tesbitinde,¹⁵⁴⁸ karı koca başta olmak üzere akraba ve akraba hâricindeki şahıslar arasında meydana gelen anlaşmazlıkların sona erdirilmesinde,¹⁵⁴⁹ vasî ve kayyımların vazifelerini hakkıyla ifa etmelerinde,¹⁵⁵⁰ mahallede asayiş ve huzur ortamının temininde¹⁵⁵¹ kefil gösterme yoluna gidilmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

E. AİLENİN BESLENME BİÇİMİ: YİYECEK VE İÇECEKLER

Beslenme kültürü, yaşanılan bölgenin coğrafi yapısı, iklim özellikleri, bölgede yetiştirilen ürünler ve yöre halkının kendine has özellikleriyle yakından ilgilidir. Bu

¹⁵⁴⁶ R.Ş.S.; 1503/125b.

¹⁵⁴⁷ R.Ş.S.; 1491/8a.; 1493/140b.

¹⁵⁴⁸ R.Ş.S.; 1491/71b.

¹⁵⁴⁹ R.Ş.S.; 1487/2a, 16b.; 1493/67b, 128b.; 1495/4a, 51a, 111a.; 1500/65a.

¹⁵⁵⁰ R.Ş.S.; 1487/15a, 83a.; 1488/130a.; 1491/92b.

¹⁵⁵¹ Kefalet müessesesi Osmanlı Devleti'nde aynı mahallede yaşayan kişiler için büyük bir öneme sahipti. Bu uygulama sayesinde mahalle sakinleri karşılıklı olarak birbirlerine kefil olur, yani birbirlerinin “salâh ve istikamet üzere” olmalarını sağlayacaklarına dair taahhütte bulunurlardı. Bu müessesenin tabîi bir sonucu olarak, kefil bulunmayan bir şahsın mahallede ikametine izin verilmezdi. Herhangi bir şahıs hakkında bir soruşturma açıldığında, ilk müracaat mercii mahalle ahalisi olurdu. **Bkz.** Tahsin Özcan, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, **Marife**, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2001, Yıl: 1, Bahar 2001, sy.1, s.132-133.; Fâili belirlenememiş bir olayın aydınlığa kavuşturulmasından da, bütün mahalle halkı sorumlu tutulurdu. **Bkz.** Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, IV, 73.; Mahalle halkının birbirine kefil olmasıyla ilgili, incelediğimiz sicillerde sadece iki kayda rastlanması, Rize'de bu nevi kefalet işlemlerinin ne derece uygulandığını tesbite imkân vermemektedir. Söz konusu kayıtlardan birinde, Kabahor (Gölyayla) köyünden olup Hurtoz (Fener) Mahallesinde müste'ciren ikamet eden Mahmudunoğulları Hurşid, Derviş, Şakir ve Mehmed'in, herhangi bir uygunsuzluk ve edepsizlikte bulunmayacaklarına, H. 1271 (M. 1855)'te Demircioğlu Tahir'in kefil olduğu görülmektedir. **Bkz.** R.Ş.S.; 1487/16b.; Yine aynı yıla ait bir diğer dava kaydında ise, Kankalanoz (Yağlıtaş) Mahallesinden olup işlediği suçtan dolayı hapse mahkum edilen Dervişoğlu Ali adlı şahsın, uygunsuzluk ve edepsizlikte bulunmayacağına, bulunduğu takdirde taraf-ı hükümete götürüleceğine dört kişinin kefil olması söz konusudur. **Bkz.** R.Ş.S.; 1487/10b.

başlık altında sicillerde yer aldığı ölçüde Rize ailesinin beslenme biçiminde belli bir yeri olan çeşitli yiyecek ve içecekler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.¹⁵⁵²

1. Hububat ve Bakliyatlar

Araştırmamıza konu olan yıllarda hububat türlerinden biri olan mısırın, Rize ailesi için önemli bir gıda maddesi olduğunu söylemek mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi, vefat eden şahıslara ait tereke kayıtlarının hemen hepsinde mısıra rastlanması, bu durumu doğrular mahiyettedir. Bölge tarımında ana madde çaya gelinceye kadar mısır olduğu halde,¹⁵⁵³ yetiştirilen mahsulün halkın ihtiyacını karşılamaması üzerine, Batum taraflarından mısır satın alınması yoluna gidilmiştir.¹⁵⁵⁴ Böylece mısır, Rize’de ithalatı gerçekleştirilen ürünler arasındaki yerini almıştır.¹⁵⁵⁵ Mısırın yanı sıra pirinç ve buğday ile buğdaydan elde edilen bulgur da, Rize ailesinde tüketilen hububat çeşitlerindedir. Bakliyat türleriyle ilgili olarak ise, sicillerde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte nohut ve baklanın Rize’de az da olsa yetiştirilen mahsuller arasında yer almasından hareketle,¹⁵⁵⁶ bu iki gıda maddesinin sofralarda da yer edindiği söylenebilir.

2. Sebze, Meyve ve Kuruyemişler

Biber, ebegümeçi, fasulye, ispanak, kabak, lahana, marul, patates, pırasa, semizotu, soğan, sarımsak ve turp, yemeklerde kullanılan sebze çeşitlerinden bazılarıdır.

¹⁵⁵² Şer’iyye sicillerinde gerek Rize’de üretimi gerçekleştirilen gerekse sofralarda yer alan yiyecek ve içecek çeşitleriyle ilgili sınırlı da olsa bazı tesbitlere ulaşılrken, Rize mutfağında pişirilen yemeklere dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu hususla ilgili olarak, çalışmamıza yakın bir dönem olan M. 1843-1844 yıllarında Rize’ye gelen Alman botanik profesörü Karl Koch’un kaleme aldığı seyahatnamesinde bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Seyahati esnasında Cimil (Başköy) köyünün ileri gelenlerinden Kumbasaroğlu Süleyman Ağa’nın evine misafir olan müellif, ikram edilen yemekleri şu şekilde ifade etmektedir: Ayran çorbası (bir tür fasulye peltesi), muhlama (tereyağında kızarmış peynir), köfte (et ince kıyılmış, pirinçle ve çok biberlenmiş), gözleme (un, tereyağı ve yumurtalarla hazırlanmış hamur ve üzerine bal sürülmüş), et yahnisi (pişmiş kuzu eti ama çok baharatlı), pirinç sütü (sütlaç, sütle hazırlanmış pirinç lapası), pilav (yoğurtla yani ayranla yavaş ateşte pişmiş pirinç), kotma (bir tür çılbur, pirinç pudingi). Genellikle aynı yemeklerin değişik öğünlerde tekrar tekrar verildiğini belirten yazar, unlu ve sütlü yiyeceklerin ana yemekleri oluşturduğu, yabancı bir misafir gelmediğinde etin çok az yendiği, sürülerin yüksek yaylalara çıktığı zamanlarda ise hemen hemen hiç yenmediği bilgilerine de yer vermiştir. **Bkz.** Karl Koch, **Rize Prof. Karl Koch’un 1843-44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü**, der. Muzaffer Arıcı, trc. Tahir Devenci, Odak Ofset, İstanbul 1991, s.26-27.

¹⁵⁵³ Süleyman Kazmaz, **Çayeli Geçmiş Günler ve Halk Kültürü**, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.206.

¹⁵⁵⁴ BOA, **Y.PRK.AZJ 4/111**.

¹⁵⁵⁵ **Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1320, def’a 20, s.329.

¹⁵⁵⁶ **Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1316, def’a 17, s.200.

Meyve ve kuruyemişlerle ilgili olarak ise armut, ceviz, dut, elma, erik, fındık, hurma, incir, karayemiş, karpuz, kestane, kiraz, limon, portakal ve üzüm zikredilebilir. Bunlardan özellikle limon, portakal, elma, üzüm, ceviz, fındık ve kestanenin bol miktarda yetiştirilmesinden hareketle, bu meyve ve kuruyemişlerin Rize ailesinin beslenme biçiminde önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.¹⁵⁵⁷

3. Et, Balık ve Çeşitli Hayvansal Gıdalar

Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğiyle balıkçılık ve yaylacılığın önemli geçim kaynaklarını oluşturduğu Rize ailesinde, et tüketiminin de belli bir seviyede olduğunu söylemek gerekir. Kayıtlarda bazı büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar için “*sağmal*” veya “*sağım*” gibi ifadelerin kullanılması, bu hayvanların daha ziyade süt ve süt ürünleri için yetiştirildiği fikrini uyandırmaktadır. Tereyağı (revgan-ı sade), balık yağı (revgan-ı semek), içyağı (iç revgan), kavurma, peynir, bal ve yumurta, Rize ailesinin sofrasında yerini alan çeşitli hayvansal gıdalardan bazılarıdır. Kavurma, tereyağı ve balık yağı aileler için birer gıda maddesi olmanın yanı sıra, ihrâç edilen ürünler arasında da yer almaktadır.¹⁵⁵⁸ Rize’de avlanan balık çeşitleriyle ilgili olarak ise, kayıtlarda sadece hamsi, palamut ve kalkana rastlanmaktadır.

4. Yağlar

Rize ailesinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin ön planda olmasının da etkisiyle, kullanılan yağlar içerisinde ilk sırayı tereyağının aldığı söylenebilir. Tereyağının yanı sıra içyağı, hayvan içyağlarının eritilmesiyle elde edilen bir yağ çeşidi olan donyağı,¹⁵⁵⁹ ticaret yoluyla Akdeniz, Batı Anadolu ve Marmara’dan getirilen zeytinyağı,¹⁵⁶⁰ yörede bol miktarda üretilen ve tereyağından sonra halkın en

¹⁵⁵⁷ Rize’de evlerin civarında yer alan bahçelerde genellikle portakal ve limon başta olmak üzere çeşitli meyve ağaçları bir arada bulunmaktadır. Elmalık, asmalık, cevizlik, fındıklık ve kestanelik gibi tek bir meyve çeşidinin yetiştirildiği bahçelerle ilgili de çok sayıda kayda rastlanmaktadır. Öte yandan M. 1843-1844’te Rize’ye gelen Karl Koch da seyahatnamesinde bahçelere gösterilen özenden, adeta bir ormanı andıran meyve ağaçlarının güzelliğinden, bakımlı ve düzenli oluşundan söz etmektedir. Yazara göre, ailelere ait bahçeler, daha çok karayemiş ve kızılağaçlarla böğürtlen çalılıklarının oluşturduğu canlı çitlerle birbirinden ayrılmaktadır. Ancak meyvelerin özellikle de armutların tadı kötüdür. **Bkz. Koch, age, s.8-13.**

¹⁵⁵⁸ **Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1320, def’a 20, s.329.

¹⁵⁵⁹ Doğan, **age**, s.340.

¹⁵⁶⁰ Mustafa Öztürk, “19. Yüzyılın Başlarında Trabzon’da Fiyatlar”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, s.373.

çok tercih ettiği yağ çeşidi olan balık yağı da,¹⁵⁶¹ tesbit edilen diğer yağlar arasındadır. Rize’de genellikle cami, mescid, medrese gibi müesseselerin aydınlatılmasında kullanılan zeytinyağına,¹⁵⁶² az da olsa bazı tereke kayıtlarında rastlanması,¹⁵⁶³ en azından yemeklerden bir kısmının zeytinyağı ile yapıldığını düşündürmektedir.

5. Baharatlar

Karabiber, karanfil ve tarçın, Rize ailesinde kullanılan baharat çeşitlerinden sadece birkaçıdır.

6. İçecekler

Çay, kahve, şerbet ve şıra ile hac ibadetini yerine getirdiği anlaşılan bazı şahısların terekelerinde yer alan zezem, bu başlık altında zikredilebilir. Çay, günümüzde oldukça rağbet edilen bir içecek olduğu halde, kayıtlarda kahve ve kahveyle ilgili çeşitli mutfak malzemelerinin daha fazla yer tutması, incelediğimiz yıllarda çaya nazaran kahvenin daha çok tercih edilen bir içecek türü olduğunu göstermektedir.

7. Diğer Gıda Maddeleri

Pekmez, sirke, şeker, turşu, fasulye turşusu, tuz ve zeytin, tesbit edilen diğer gıda maddeleri arasındadır.

8. Keyif Verici Maddeler

Rize’de kullanılan keyif verici maddeler arasında sigara ilk sırayı almaktadır. Ayrıca sigara kadar yaygın olmamakla birlikte enfiye,¹⁵⁶⁴ tömbeki¹⁵⁶⁵ ve nargileyi de bu başlık altında zikretmek gerekir.

¹⁵⁶¹ Öztürk, agm, **Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998**, s.373.

¹⁵⁶² **R.Ş.S.**; 1490/86b, 96a, 97b.; 1491/15b, 20b-21a.; 1492/102a.; 1496/32b-33a, 34b-35a.; 1498/51a-b.; 1503/25a-b, 102b.

¹⁵⁶³ **R.Ş.S.**; 1487/20b.; 1495/105b.; 1496/78a.; 1502/87a-b.

¹⁵⁶⁴ Enfiye, toz haline getirilmiş ve burna çekilen tütüne denir. **Bkz.** Doğan, **age**, s.388.

¹⁵⁶⁵ Tömbeki, nargileyle içilen bir tütün çeşididir. **Bkz.** Doğan, **age**, s.1319.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ VE KÜLTÜREL YÖNÜYLE XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RİZE'DE AİLE HAYATI

I. DİNÎ YÖNÜYLE RİZE'DE AİLE HAYATI

Rize ailesinin dînî yönüyle ele alınacağı bu bölümde, gerek vasiyette bulunmak gerekse vakıf tesis etmek suretiyle hayır işleyen Rizeli erkek ve kadınlar ile Rize'nin dînî hayatında yer edinmiş bazı mühim şahsiyetler hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize'de vuku bulan, mahkeme kayıtlarıyla da tescil edilen gayr-i dînî ve ahlâkî bazı davranışlarla ilgili tesbitlerde bulunulacaktır.

A. HAYIRSEVER RİZELİLER

M. 1850-1900 yılları arasında, Rize'de vakıf tesis eden veya vasiyette bulunan hayırseverler hakkında sicillerde yer alan kayıtlar azımsanmayacak ölçüdedir. Bu başlık altında söz konusu şahıslarla ilgili tesbitlerin yanı sıra, hayır yolunda sarf ettikleri mallar ve bu malların sarf edildiği yerlere dair bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. Vakıf Tesis Edenler

Lügatte durma, duruş, hareketten kalma gibi anlamlara gelen vakıf kelimesi,¹⁵⁶⁶ ıstılahta bir mülkün menfaatini halka tahsis edip, aynını Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, temlik ve temellükten ebedî olarak haps ve men etmek şeklinde ifade edilmektedir.¹⁵⁶⁷ Sahibi bulunduğu bir mülkü, sadece Allah rızasını kazanmak amacıyla, ebedî olarak halkın istifadesine tahsis eden kişiye “*vâkıf*”, vakfedilen her türlü mülke “*mevkûf*”, vakfın gelir ve menfaatinin kendisine tahsis edildiği kişi veya müesseseye ise “*mevkûfun aleyh*”, “*meşrûnun leh*” denilmektedir.¹⁵⁶⁸

Yukarıdaki tanımda da belirtildiği gibi, ebediyet şartı üzerine kurulan vakıflar, İslâmî yardımlaşma prensibinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış müesseselerdir. Hz.

¹⁵⁶⁶ Şemseddin Sâmî, *age*, s.1495.

¹⁵⁶⁷ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstihlak ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966, s.54.; Bilmen, *age*, IV, 284.

¹⁵⁶⁸ Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s.38.

Muhammed (S.A.V.)’in kavli hadislerinin yanı sıra bizzat kendisinin de vakıf tesis etmiş olması, bu müesseselerin yaygınlık kazanmasında son derece etkili olmuştur. İslâm devletlerinin tamamında çok çeşitli alanlarda önemli hizmetler ifa eden vakıflar, Osmanlılar zamanında da devletin siyasî ve ekonomik yönden ilerlemesine bağlı olarak büyük bir gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti’nde ilk vakıf Orhan Gazi tarafından kurulmuş olup, diğer Osmanlı padişahları, sultanlar ve devlet erkânının yanı sıra halktan hayır sahibi şahıslar da çok sayıda vakıf tesis etmişlerdir.¹⁵⁶⁹

Vakfın kurulabilmesi için, hem vakıf sahibi şahsın (vâkıf) hem de vakfedilen malın bazı şartları taşınması gerekir. Vâkıfın âkil, bâliğ, reşid ve hür olması, vakfa rızasının bulunması, kuracağı vakıfta Allah rızası ve toplum menfaatini gözetmesi, vakfedilen malın vâkıfın mülkiyetinde bulunması, borç veya menfaat olmayıp gelir getiren bir mülk olması bunlar arasında zikredilebilir. Gerekli şartlara sahip olan bir şahıs, mahkemeye müracaat ederek kadıya tescil ettirmek suretiyle vakfını kurabilir. Bu durumda vâkıfın söz konusu şartlara sahip olup olmadığı araştırılır, müsbet bir sonuç alınması halinde şahitlerin de iştirakiyle, vakıf karara bağlanıp tescil edilir. Vakfın tesisinde başvurulabilecek yollardan biri de, ölmeden önce vasiyette bulunmaktır. Burada da, vâkıf mirasçısı yoksa malının tamamını, mirasçısının olması halinde ise üçte birini vasiyet yoluyla vakfedebilir. Vakıf sahibi şahsın vefat etmesiyle de, vasiyeti gereği mülkü vakıf olur.¹⁵⁷⁰

Gerek mahkemede tescil suretiyle gerekse vasiyet yoluyla kurulan vakıfların, genellikle vakfi kuran şahıs tarafından hazırlanmış bir nizamnâmesi bulunmaktadır ki, buna “*vakfiye*” adı verilir. Şer’iyye siciline işlendikten sonra kesinlik kazanan bu nizamnâmeler,¹⁵⁷¹ hukukî bir vesika olmanın yanı sıra, ait oldukları toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır. Hacmi ne olursa olsun, genelde her vakfiye Allah’a hamd ü senâ, Resûlullah ve ashâbına salât u selâm ile başlamaktadır. Bu girizgâhtan sonra, insanlara hayır ve hasenât yapmanın gerekliliği

¹⁵⁶⁹ Kazıcı, **Müesseseler**, s.285-292.

¹⁵⁷⁰ Kazıcı, **Müesseseler**, s.279-282.; Rize şer’iyye sicillerinden tesbit edilen vakıfların ekserisi mahkemede tescil suretiyle kurulmuşken, sadece 4 şahsın vasiyette bulunarak vakıf tesis ettiği görülmektedir. Rize’de vasiyet yoluyla gerçekleştirilen vakıflarla ilgili **bkz. R.Ş.S.**; 1488/86a.; 1491/92b, 113b.; 1496/3b.; 1498/89b.

¹⁵⁷¹ Kazıcı, **Vakıf Medeniyeti**, s.49.

ve mükâfatıyla ilgili bazı ayet ve hadisler zikredilir. Vâkıfın adı, mesleği, şahsî özellikleri dile getirilerek, giriş mahiyetindeki bu bölümden sonra esas konuya geçilir. Burada da vakfın kuruluş amacı, vakfedilen mülklerin neler olduğu ve nasıl işletileceği, vakıf gelirlerinin nerelere sarf edileceği, vakfın kimler tarafından idare edileceği gibi hususlar teferruatlı bir şekilde izah edilir.¹⁵⁷² Vakfiyenin sonunda ise, kadının vakfın sıhhat ve lüzumuna dair hükmü yer alır.¹⁵⁷³

Vakıf müessesesiyle ilgili yukarıda zikredilen bilgilerin ardından, vakıf sahibi Rizeli hayırseverlere dair tesbitler üç başlık altında ele alınabilir.

a. Vakıf Sahiplerine Dair Tesbitler

Şer‘iyye sicillerinde yer alan vakfiye kayıtlarında, vakfedilen malların nelerden ibaret olduğu ve nerelere sarf edileceği oldukça teferruatlı bir şekilde ele alınırken, vakıf sahiplerine dair bilgiler, vâkıfın ismi, yaşadığı köy veya mahalle, bazen de unvanı veya mesleğinden öteye geçmemektedir. Aşağıdaki tabloda söz konusu kayıtlardan hareketle, Rize’de vakıf sahibi erkek ve kadınların sayısı ortaya konulmuştur.

Vakıf Tesis Edenlerin Cinsiyeti	Sayı	%
Erkek	183	96.82
Kadın	6	3.17
Toplam	189	100

Tablo 59: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vakıf Tesis Edenlerin Sayı ve Cinsiyeti

Tablo 59’da da belirtildiği gibi, Rize’de vakıf sahibi 189 kişinin % 96.82 gibi önemli bir kısmını erkekler oluşturmaktadır. Kadınların vakıf tesis edenler içerisindeki oranı ise, % 3.17’den ibarettir.¹⁵⁷⁴ Kayıtlarda vakıf sahibi sadece 6 kadına rastlanmakta

¹⁵⁷² Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, TDV Yayınları, Ankara 1995, s.21-23.

¹⁵⁷³ Kazıcı, **Vakıf Medeniyeti**, s.48.; Vakfiyelerin muhteva bakımından taşıdığı bu hususiyetleri, incelediğimiz sicillerde de görmek mümkündür. Söz konusu sicillerdeki vakfiye kayıtlarında, Allah’a hamd ve Resûlullah’a salât u selâm, “*Seçkin kullarını, mallarını hayır yollarına harcamakla aziz kalan, çeşitli iyilik ve övgüleri kazanmalarına yardım eden Allah’a hamd olsun. Onun elçisi, peygamberi ve kâinatın en hayırlısı olan Hz. Muhammed’e, âl ve ashâbına, insanların doğruluk etrafında toplanacağı o güne (kıyamete) kadar salât u selâm olsun.*” anlamındaki sözlerle ifade edilmiştir. Örnek vakfiye kaydı için **bkz. R.Ş.S.**; 1495/97a.

¹⁵⁷⁴ Konuyla ilgili kayıtların bir kısmında, vakıf sahibi şahıslar sadece “*ashâb-ı hayr*”, “*ashâb-ı hayrât*”, “*hayırhâh ashâb*” gibi ifadelerle veya “*Hacıosmanefendizâdeler*”, “*Hacıosmanefendioğulları*” gibi aile

olup, bunlar Tohli (Medrese) köyünden Şuşuka bint-i Ahmed,¹⁵⁷⁵ Murçiva (Yenipazar) Mahallesinden Kazmazoğlu el-Hâc Osman Efendi'nin zevcesi Nefise Hatun,¹⁵⁷⁶ Rizeli Hacı Mehmed Ağa'nın zevcesi Hadice Hanım,¹⁵⁷⁷ Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Yanıkoğlu Ahmed Ağa'nın kızı Gül Hatun,¹⁵⁷⁸ Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Hafize Hatun ibnet-i Memiş (Memiş kızı Hafize Hatun)¹⁵⁷⁹ ve Emineddin Mahallesinde ikamet eden Mikdad Ağa'nın kızı Gülizar Hanım'dır.¹⁵⁸⁰

Rize'de vakıf tesis eden şahıslar, yaşadıkları köy ve mahalleler açısından ele alındıklarında, ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Yerleşim Yeri	Sayı	%
Rize merkez	68	35.97
Karadere (Kalkandere) nahiyesi	10	5.29
Kurâ-i seb'â (İkizdere) nahiyesi	23	12.16
Mapavri (Çayeli) nahiyesi	15	7.93
Rize dışı	1	0.52
Bilinmeyen	72	38.09
Toplam	189	100

Tablo 60: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Vakıf Tesis Edenlerin Yerleşim Yerleri

adlarıyla zikredilmiştir. Bu nevi kayıtların tablo 59'da değerlendirilmeye alınmaması sebebiyle, incelediğimiz yıllarda Rize'de vakıf tesis eden şahısların yukarıda belirtilen sayıyla sınırlı olmadığını ifade etmek gerekir. Bazı kayıtlarda ise, vakfın tesis tarihi M. 1850 yılı öncesine dayanmaktadır. Bu vakıfların kurucuları arasında ilk dikkati çeken isim, Murçiva (Yenipazar) Mahallesinden Kazmazoğlu el-Hâc Osman Efendi'dir. el-Hâc Osman Efendi, binaları başkasının mülkü olan 85 dükkânın arsasını, sergi mahallerini, kasaphaneyle bir adet dükkânı, yıllık kirası babası Mustafa Efendi'nin inşa ettiği Çarşı Camii'nin masraflarına verilmek üzere H. 1250 (M. 1834-1835) yılında vakfetmiştir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1490/96a.; 1491/15b.; el-Hâc Osman Efendi'nin yanı sıra, sahip olduğu emlakı H. 1256 (M. 1840-1841) yılında köylerindeki camiye vakfeden Raşota (Söğütlü) köyünden Mutuloğlu Yusuf, **bkz. R.Ş.S.**; 1487/15a.; kendi malıyla H. 1245 (M. 1829-1830) yılında su kuyusu yaptıran Samri (Kaplıca) Mahallesinden Molla Yusuf, **bkz. R.Ş.S.**; 1490/97b.; Paşayan (Çarşı) Mahallesindeki vakıf hamamın bânisi Hacı Süleyman Efendi, **bkz. R.Ş.S.**; 1491/4b.; yıllık kirası Yeniköy Mahallesindeki caminin müezzinine verilmek üzere arsasıyla birlikte dükkânını vakfeden Tuzcuzâde Hacı Memiş Ağa, **bkz. R.Ş.S.**; 1491/114a.; H. 1224 (M. 1809-1810) yılında kızılağaçlığını köydeki camiye vakfeden Mavrant (Kalecik) köyünden Mollamahmudoğlu Mahmud Efendi, burada zikredilmeye değerdir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1492/80b.

¹⁵⁷⁵ **R.Ş.S.**; 1487/59a.

¹⁵⁷⁶ **R.Ş.S.**; 1490/96a.; 1491/15b.

¹⁵⁷⁷ **R.Ş.S.**; 1490/96a.; 1491/15b.

¹⁵⁷⁸ **R.Ş.S.**; 1491/29a-b, 31a.

¹⁵⁷⁹ **R.Ş.S.**; 1496/32b.

¹⁵⁸⁰ **R.Ş.S.**; 1498/51a-b.

Tablodan da anlaşıldığı üzere, vakıf sahibi şahıslardan 72'sinin (% 38.09), ikamet ettiği köy veya mahalleyle ilgili olarak herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.¹⁵⁸¹ Yerleşim yeri tesbit edilebilen erkek ve kadınların büyük çoğunluğu (% 58.11), Rize merkeze bağlı köy ve mahallelerde ikamet etmektedir. Rize merkez kadar olmasa da, Rize'nin Karadere, Kurâ-i seb'a, Mapavri nahiyelerine bağlı çeşitli köy ve mahallelerden şahıslar da vakıf tesis edenler arasında yerini almıştır. Kayıtlara geçen vakıf sahiplerinden 1'i ise aslen Rizeli değildir. el-Hâc Sadık Efendi isimli bu şahıs, Kırım muhacirlerinden olup vefatı sırasında İstanbul'da yaşamaktadır. Sadık Efendi'nin vefatının ardından, vasiyeti üzerine muhtemelen Rize'de ikamet eden vârisleri, Piriçelebi Mahallesiindeki caminin tedris cihetine nakit 4000 kuruş vakfetmişlerdir.¹⁵⁸²

Vakıf tesis etmek beraberinde malî bir mükellefiyeti de getirdiğinden, vakıf kuran şahısların en azından belli bir gelir düzeyine sahip oldukları düşünülebilir.¹⁵⁸³ Rize'de vakıf sahibi erkeklerin refah seviyeleri tam olarak tesbit edilemese de, aralarında servet ve itibar yönüyle Rize'nin önde gelen ailelerinden bazı şahısların olduğunu belirtmek gerekir. Babık (Tophane) Mahallesiinden Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi,¹⁵⁸⁴ Piriçelebi Mahallesiinden Tuzcuzâde Hacı Mehmed Rahmi Ağa¹⁵⁸⁵ ve Cimil Ortaköy (Ortaköy) köyünden Kumbasaroğlu Mahmud Efendi,¹⁵⁸⁶ bu şahıslardan sadece birkaçıdır.

Rize'de vakıf tesis eden erkeklerin meslekleriyle ilgili bilgiler oldukça yetersiz olup, 184 erkekten sadece 9'unun mesleği tesbit edilebilmiştir. Söz konusu şahıslardan 1'i müftü, 5'i tüccar, 3'ü de reistir. Aşağıdaki tabloda ise, vakıf sahibi erkeklerin sosyal ve dînî mevkileriyle ilgili tesbitlere yer verilmiştir.

¹⁵⁸¹ Rize'de vakıf kuran şahıslardan yerleşim yeri tesbit edilemeyenlerin 64'ü (% 88.88), kurdukları vakfın gelirlerini Mapavri (Çayeli) nahiyesine bağlı Murçiva (Yenipazar) Mahallesiinde Kazmazoğlu Mustafa Efendi tarafından yaptırılan Çarşı Camii'ne tahsis etmişlerdir. Bu durum adı geçen şahısların, Mapavri nahiyesinde ikamet ettikleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1491/20b-21a.

¹⁵⁸² **R.Ş.S.**; 1488/86a.

¹⁵⁸³ Osmanlı Devleti'nde özellikle de M. 1585-1683 yılları arasında tesis edilmiş olan 313 vakfiyeden hareketle yapılan bir çalışmaya göre, vakıf kurucuları gelir düzeyleri bakımından toplumun orta tabakası ve üzerindeki insanlardan oluşmaktadır. Buna göre, XVII. yüzyılda tesis edilen vakıfların % 89.13'ünü kamu görevlileri (askeriler) ve bu tabakaya mensup olanlar tesis etmiştir. Reaya denilen halktan insanların tesis ettikleri vakıfların oranı % 0.95'tir. Mesleği ve grubu belirtilmeyen vakıf kurucuları ise % 9.90'lık bir paya sahiptir. **Bkz. Yüksel, agm, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II, 485.**

¹⁵⁸⁴ **R.Ş.S.**; 1493/39b, 126b.; 1499/175b-176a.

¹⁵⁸⁵ **R.Ş.S.**; 1502/49b-50a.

¹⁵⁸⁶ **R.Ş.S.**; 1503/39b.

Sosyal ve Dînî Mevki	Sayı	%
Ağa	4	2.18
Çavuş	2	1.09
Efendi	49	26.77
el-Hâc/Hacı	6	3.27
el-Hâc Ağa	5	2.73
el-Hâc Efendi	22	12.02
Hâfız Efendi	3	1.63
Molla	11	6.01
Mevkii bilinmeyen	81	44.26
Toplam	183	100

Tablo 61: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vakıf Tesis Eden Erkeklerin Sosyal ve Dînî Mevkileri

Tablo 61’de de görüldüğü üzere, sosyal ve dînî mevki hakkında bilgi sahibi olunan 102 erkek arasında, Efendi unvanını taşıyanlar büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Vakıf kuran erkeklerden 33’ünün (% 18.03) Hacı unvanına sahip olması, hac ibadetini eda ettikleri anlaşılan bu şahısların gelir seviyelerini göstermesi bakımından da önemlidir. Vakıf sahibi erkeklerin önemli bir kısmı ise (% 44.26), mevki bildiren herhangi bir unvana sahip değildir. Buradan hareketle, Rize’de toplumun farklı kesiminden insanların vakıf tesis etmek suretiyle hayır işlerinde buldukları söylenebilir.

Rize’de vakıf kurduğu tesbit edilen kadınlar için genellikle Hanım ve Hatun unvanları kullanılırken, içlerinde babası veya eşi Ağa, Hacı Ağa ve el-Hâc Efendi gibi unvanlara sahip olan kadınlara da rastlanmaktadır.

b. Vakfedilen Mallar

Osmanlı Devleti’nin uzun tarihî seyri içerisinde hemen her sahada faaliyet gösteren vakıflar, sosyal, ekonomik, dînî, sivil, askerî ve daha pek çok alanda önemli eserler vücuda getirmişlerdir. Cami, mescid, mektep, medrese, tekke, kütüphane, hastane, kervansaray, imaret, çarşı, dükkân, saray ve hamam, söz konusu hayır eserlerinden sadece birkaçıdır.¹⁵⁸⁷ Bu müesseselerin vakfiyelerinde belirtilen hayır ve hizmet şartlarının yerine getirilebilmesi için, hemen her vakfın bazı gelir kaynaklarına

¹⁵⁸⁷ KAZICI, **Vakıf Medeniyeti**, s.152-154.

sahip olması gerekmektedir.¹⁵⁸⁸ Bu başlık altında Rize’de faaliyet gösteren cami ve mescidler başta olmak üzere, çeşitli hayır cihetlerine vakfedilen para ve gayr-i menkuller üzerinde durulacaktır.

ba. Para Vakıfları

Osmanlı Devleti’nin vakıf sistemine getirdiği bir yenilik olarak değerlendirilen para vakıfları, kuruluş sermayesinin tamamı veya bir kısmı nakit paradan oluşan vakıflardır.¹⁵⁸⁹ Para vakıfları Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde pek uygulama alanı bulmazken, özellikle de 16. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazanmaya başlamış, zamanla vakıf sistemi içerisinde önemli bir yer işgal eder hale gelmiştir. Bu durum Kanuni Sultan Süleyman döneminin önde gelen ilim adamları arasında, para vakıflarının meşruiyeti ve hukukî geçerliliğine dair bazı tartışmaların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Tartışmalar neticesinde para vakıflarının meşru olduğu sonucuna ulaşılarak, vakfedilen paraların işletilme usûlleriyle ilgili bazı düzenlemelere gidilmiştir.¹⁵⁹⁰

Para vakıflarının, vakfiyede belirtilen hayır cihetlerine sarf olunmak üzere, üç şekilde işletilmesi mümkündür. Bunlar mudârebe şirketi (kâr-zarar esasına göre kurulan emek-sermaye ortaklığı) kurarak elde edilen kârın tasadduk edilmesi, tamamen kârsız ve faizsiz olarak ihtiyaç sahiplerine kredi yani ticarî sermaye şeklinde verilmesi (bidâa), muâmele-i şer‘iyye denilen bir usûlle gelir sağlanarak, elde edilen gelir ve kârın fakirlere dağıtılmasından ibarettir.¹⁵⁹¹

“Eytâm Sandıkları” başlığında da belirtildiği gibi, muâmele-i şer‘iyye usûlü, Osmanlı döneminde para vakıflarını işletme usûllerinin en önemlisidir. Muâmele-i şer‘iyye usûlü, bey‘u’l-îne denilen bir satım akdine dayanmaktadır. Bu satım akdinde, bir malın veresiye olarak satılıp alıcıya teslim edilmesinden sonra, yine alıcıdan peşin ama daha az bir bedel karşılığında satın alınması söz konusudur. Bu şekilde elde edilen

¹⁵⁸⁸ Hasan Güneri, **Türk Medenî Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıflar**, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s.9.

¹⁵⁸⁹ Tahsin Özcan, **Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları**, Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.97.

¹⁵⁹⁰ Özcan, **age**, s.99-105.

¹⁵⁹¹ Akgündüz, **Vakıf Müessesesi**, s.223-224.

gelire “*rihb (kâr)*”, “*nema (gelir)*”, gelir getirmek üzere paranın işletilmesine “*istirbâh*”, “*istiğlâl*”, parayı işletme tarzına da “*muâmele-i şer‘iyye*”, “*murâbaha-i mer‘iyye*” veya sadece “*muâmele*” ve “*murâbaha*” denilmektedir.¹⁵⁹²

Para vakıflarının muâmele-i şer‘iyye ile işletilebilmesi için bazı şartlar arandığını belirtmek gerekir. Bunlar, muâmelenin şer‘î olması yani İslâm hukukunun hükümlerine uygun bir şekilde yapılması, kârın şart koşulması (ilzâm-ı ribh), kâr oranının % 15’i geçmemesi ve vakıf paralarının bir teminat karşılığında (borcu karşılayabilecek kuvvetli bir rehin/rehn-i kavî veya borcu ödeyebilecek zengin bir kefil/kefil-i melî) muâmeleyle verilmesi şeklinde ifade edilebilir.¹⁵⁹³

Araştırmamıza konu olan yıllarda, çeşitli hayır işlerine para vakfeden Rizeli hayırseverlerin tamamına yakını (% 98.97) erkek olup, içlerinde sadece bir kadına rastlanmaktadır. Kayıtlarda Rizeli Hacı Mehmed Ağa’nın zevcesi olduğu bilgisine yer verilen Hadice Hanım isimli bu kadın, yıllık kârı Murçiva (Yenipazar) Mahallesi’nde Kazmazoğlu Mustafa Efendi’nin yaptırdığı Çarşı Camii’ne sarf edilmek üzere 200 kuruş nakdini vakfetmiştir.¹⁵⁹⁴

Rize’de erkekler tarafından vakfedilen paralar miktar olarak incelendiğinde, önemli bir kısmının 1000 kuruş ve üzeri meblağlarda olması dikkat çekmektedir. Bunlar arasında tesbit edilen en yüksek miktar, Paşayani (Çarşı) Mahallesi’nden Tatzâde Hacı Eşref Efendi’nin H. 1317 (M. 1900) yılında vakfettiği 40.000 kuruştur. Hacı Eşref Efendi’nin vakfi bununla da sınırlı kalmamış, toplam değeri 23.000 kuruşu bulan 4 evini de vakfetmiştir.¹⁵⁹⁵ Bunun yanı sıra Rize kazası tüccarlarından Hacı Genç Ağa tarafından vasiyet yoluyla vakfedilen nakit 10.000 kuruş,¹⁵⁹⁶ Kale Mahallesi’nden Şehirlanzâde Hacı Mustafa Efendi’nin H. 1285 (M. 1868-1869) yılında vakfettiği 73 adet yüzlük mecdiye altını (7300 kuruş) da, yüksek meblağlı para vakıfları arasında yerini almıştır.¹⁵⁹⁷ Miktarının yüksekliğiyle dikkati çeken bir diğer meblağ ise 7000

¹⁵⁹² Akgündüz, **Vakıf Müessesesi**, s.224-225.

¹⁵⁹³ Akgündüz, **Vakıf Müessesesi**, s.226-229.

¹⁵⁹⁴ R.Ş.S.; 1490/96a.; 1491/15b.

¹⁵⁹⁵ R.Ş.S.; 1503/213a-214a.

¹⁵⁹⁶ R.Ş.S.; 1496/3b.

¹⁵⁹⁷ R.Ş.S.; 1501/16b.

kuruş olup, Zavendik (Çiftlikköy) köyünden bazı hayırsever şahıslarca vakfedilmiştir.¹⁵⁹⁸

Yukarıda zikredilen yüksek miktarlı para vakıflarının yanı sıra, nisbeten daha düşük miktarlarda para vakfeden şahıslara da rastlanmaktadır. Buna göre Murçiva (Yenipazar) Mahallesinden Kazmazoğlu Hâfız İbrahim Efendi, yıllık kârı dedesi Kazmazoğlu Mustafa Efendi tarafından yaptırılan caminin tamirine harcanmak üzere, nakit 100 kuruşunu vakfetmiştir.¹⁵⁹⁹ Anzer-i süflâ (Çiçekli) köyünden Kangeloğlu Kahrıman, Alamanoğlu Ali, Delibaltaoğlu Ali ve Mollaosmanoğlu Mustafa adlı şahısların, köylerindeki mescidin imamet ve hitabet cihetlerine 400'er kuruştan 1600 kuruş vakfetmeleri de, düşük miktarlı para vakıflarına emsâl teşkil etmektedir.¹⁶⁰⁰

İncelediğimiz yıllarda vakıf tesis eden Rizeli hayırseverlerden biri de, Cimil Başköy (Başköy) köyünden Kumbasarzâde Mahmud Efendi'dir. Mahmud Efendi yüksek miktarda para vakfeden şahıslar arasında yer almamakla birlikte, köylerindeki caminin imamet ve hitabet vazifelerinde bulunduğu sırada istihkakı olan 1800 kuruşun tamamını, yine aynı camiye vakfetmesi sebebiyle burada zikredilmeye değerdir.¹⁶⁰¹ Kanboz (İslahiye-Selamet) köyünden İspiroğlu Ali de, köylerinde bulunan Taş Cami'ine 1000 kuruş vakfederek, vakfın mukabilinde kendi mülkiyetindeki fidanlığı caminin mütevellisine teslim etmesi yönüyle diğerlerinden farklılık arz etmektedir.¹⁶⁰²

Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Rizeli hayırseverler, vakfettikleri paraların yıllık % 15 kâr üzerinden muâmele-i şer'iyeye yoluyla işletilmesini şart koşmuşlardır.¹⁶⁰³ Sadece bir kayıтта Rizeli tüccar Hacı Genç Ağa tarafından vakfedilen 10.000 kuruş nakdin 6000 kuruşuyla Rize'de bir bezzaz dükkânının satın alınması,

¹⁵⁹⁸ R.Ş.S.; 1500/31b.

¹⁵⁹⁹ R.Ş.S.; 1490/96a.; 1491/15b.

¹⁶⁰⁰ R.Ş.S.; 1504/60a.

¹⁶⁰¹ R.Ş.S.; 1503/77a.

¹⁶⁰² R.Ş.S.; 1488/42a.

¹⁶⁰³ Bu durum vakfiye kayıtlarında “*meblağ rehn-i kavî ve kefil-i melî ile senevî ziyade ve noksan olmayup 10'u 11,5 hesabı üzre bâ-yed-i mütevellî 'alâ vechi'l-helâl istirbâh olunup*” vb. ifadelerle belirtilmiştir. **Bkz.** R.Ş.S.; 1496/106b-107a.

dükkândan elde edilen yıllık kira gelirinin de çeşitli vakıflara sarf edilmesi söz konusudur.¹⁶⁰⁴

Para vakıflarının muâmele-i şer‘iyye yoluyla işletilmesi sonucu elde edilen kâr, vakfiyelerde belirtildiği üzere çeşitli hayır cihetlerine sarf edilmektedir ki, bu hususla ilgili tesbitlere “Vakfedilen Yerler” başlığı altında yer verilecektir.

bb. Emlak Vakıfları

Rizeli hayırseverlerce çeşitli yerlere vakfedilen gayr-i menkuller arasında, dükkân ve arsalar çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu nev‘i emlakı vakfeden şahıslardan ilk dikkati çeken isim, Murçiva (Yenipazar) Mahallesinde sakin Hacıosmanefendizâde Hâfız İbrahim Efendi’dir. Hâfız İbrahim Efendi, hem arsası hem de binası kendisine ait olan demirci dükkânıyla 5 arsasını, yıllık geliri dedesi Mustafa Efendi’nin inşa ettiği caminin masraflarına harcanmak üzere vakfetmiştir.¹⁶⁰⁵ Bunun yanı sıra Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi’nin, arsası ve müştemilâtı da dâhil olmak üzere bir bab (adet) ekmekçi fırınıyla,¹⁶⁰⁶ çarşı içinde bulunan iki dükkânını,¹⁶⁰⁷ Rize müftülerinden el-Hâc Hasan Hüseyin Efendi’nin, caminin vakıf arsası üzerinde inşa ettiği üç mağazasını,¹⁶⁰⁸ kayıtlara “*Kantaroğlu*” olarak geçen bir şahsın ise, dükkân, kasaphane ve sergi mahallerini vakfetmesi,¹⁶⁰⁹ konuyla ilgili misallerden sadece birkaçıdır.

Dükkân, arsa, mağaza gibi gelir getiren mülklerin hâricinde, vakfedilmek suretiyle çeşitli hayır cihetlerine sarf olunan bir diğer gayr-i menkul grubu da evlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, Paşayani (Çarşı) Mahallesinden Tatzâde Hacı Eşref Efendi, H. 1317 (M. 1900) yılında aynı mahallede bulunan 23.000 kuruş değerindeki 4 evini arsasıyla birlikte vakfetmiştir.¹⁶¹⁰ Benzer şekilde Samri (Kaplıca) Mahallesinden İslâmoğlu Hacı Mustafa Efendi, yıllık kirası mahalledeki mektebe verilmek üzere birer

¹⁶⁰⁴ R.Ş.S.; 1496/3b.

¹⁶⁰⁵ R.Ş.S.; 1491/20b-21a.

¹⁶⁰⁶ R.Ş.S.; 1493/126b.; 1499/175b-176a.

¹⁶⁰⁷ R.Ş.S.; 1493/39b.

¹⁶⁰⁸ R.Ş.S.; 1493/41b.

¹⁶⁰⁹ R.Ş.S.; 1491/21a.

¹⁶¹⁰ R.Ş.S.; 1503/213a-214a.

dükkân, oda ve ahır ihtiva eden evini,¹⁶¹¹ Piriçelebi Mahallesinden Tuzcuzâde Hacı Mehmed Rahmi Ağa ise, Rize kazasının merkezinde yer alan iki katlı evini vakfetmiştir. Hacı Mehmed Rahmi Ağa'nın vakfettiği bu ev, 4 odayla 1 sofanın yanı sıra, ekmekçi fırını, dükkân, 2 de mağaza ihtiva etmektedir.¹⁶¹²

İncelediğimiz yıllarda Rizeli erkeklerin yanı sıra, az da olsa kadınların da sahip oldukları gayr-i menkulleri vakfetmek suretiyle hayır işledikleri görülmektedir.¹⁶¹³ Buna göre Tohli (Medrese) köyünden Şuşuka bint-i Ahmed, babasından intikal eden araziye, köydeki camiye kabristan olmak üzere H. 1273 (M. 1857) yılında vakfetmiştir.¹⁶¹⁴ Murçiva (Yenipazar) Mahallesinden Kazmazoğlu el-Hâc Osman Efendi'nin zevcesi Nefise Hatun da, üzerindeki binasıyla birlikte bir bab dükkânını, geliri kayınpederi Kazmazoğlu Mustafa Efendi'nin yaptırdığı camiye sarf edilmek üzere vakfetmiştir.¹⁶¹⁵ Aynı şekilde Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Yanıkoğlu Ahmed Ağa'nın kızı Gül Hatun, validesi Şişe Hatun'dan intikal eden tarladaki hissesini,¹⁶¹⁶ Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Hafize Hatun ibnet-i Memiş, satın aldığı dükkânını,¹⁶¹⁷ Emineddin Mahalesinde ikamet eden Mikdad Ağa'nın kızı Gülizar Hanım ise, cemî tevâbi'yle birlikte bir bab dükkânını vakfetmek suretiyle çeşitli hayır cihetlerine bağışlamışlardır.¹⁶¹⁸

Yukarıda zikredilen ev, arsa, dükkân ve mağaza gibi gayr-i menkul nev'inden vakıfların, umumiyetle kiraya verilerek işletilmesi, elde edilen gelirin de mevcut vakıflarla çeşitli hayır işlerine sarf edilmesi söz konusudur. Bununla birlikte herhangi bir vakfın gelir kaynağı niteliğinde olmayan, doğrudan doğruya halkın istifadesine sunulan vakıflara da rastlanmaktadır. Konuyla ilgili H. 1280 (M. 1863) yılına ait vakfiye kaydına göre, Atyanoz (Kasarcılar) köyünden Abdioğlu Memiş Alemdar, köy halkının herhangi bir ücret ödemeksizin un öğütmeleri için kendi mülkiyetindeki değirmeni vakfetmiştir. Memiş Alemdar'ın isteği üzerine, değirmenin civarında bulunan

¹⁶¹¹ R.Ş.S.; 1500/166b.

¹⁶¹² R.Ş.S.; 1502/49b-50a.

¹⁶¹³ Rize'de mevcut vakıflarla çeşitli hayır cihetlerine gayr-i menkul vakfettiği tesbit edilen 91 kişinin 86'sını (% 94.50) erkekler, 5'ini de (% 5.49) kadınlar oluşturmaktadır.

¹⁶¹⁴ R.Ş.S.; 1487/59a.

¹⁶¹⁵ R.Ş.S.; 1490/96a.; 1491/15b.

¹⁶¹⁶ R.Ş.S.; 1491/29a-b, 31a.

¹⁶¹⁷ R.Ş.S.; 1496/32b.

¹⁶¹⁸ R.Ş.S.; 1498/51a-b.

tarlanın mahsulü, ihtiyaç olması halinde değirmenin tamirine ayrılacaktır.¹⁶¹⁹ Samri (Kaplıca) Mahallesi Civelekoğlu İbrahim, H. 1308 (M. 1890) yılında evinin yanındaki çeşmede biriken suyun fazlasını, ihtiyaç sahiplerinin kullanması için vakfetmiştir.¹⁶²⁰ Paşayani (Çarşı) Mahallesi Tatzâde Hacı Eşref Efendi ise, Samri (Kaplıca) Mahallesi dağından Rize merkezde bulunan Şeyh Camii'nin civarına mâ-ı leziz îsâl etmek üzere nakit 40.000 kuruşunu vakfetmiştir.¹⁶²¹

Rize'de mülkiyetinde bulunan gayr-i menkulü çeşitli hayır işlerine vakfeden bazı şahısların, ayrıca birtakım isteklerde bulduklarına da şahit olunmaktadır. H. 1285 (M. 1868) tarihli vakfiye kaydına göre, hayriye tüccarlarından Paşalızâde el-Hâc Ali Efendi, Rize merkezde bulunan el-Hâc Ali Rıza Efendi Medresesi'nin üzerine inşa ettiği 5 odayı, medresede ilim tahsil eden talebelerin kalması için vakfetmiştir. el-Hâc Ali Efendi'nin isteği üzerine, odalarda kalacak talebeler, beş vakit namazdan sonra üç İhlâs bir Fâtiha okuyarak Hz. Muhammed (S.A.V.)'e, ashâbına, eşlerine, el-Hâc Ali Efendi'nin abâ ü ecdadına ve bütün ehl-i imanın ruhlarına îsâl edeceklerdir.¹⁶²² Öte yandan Babik (Tophane) Mahallesi Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi, bütün

¹⁶¹⁹ R.Ş.S.; 1491/4b.

¹⁶²⁰ R.Ş.S.; 1500/166b.; Araştırmamıza konu olan dönemde, Rize'de halkın istifadesine sunulan vakıflar bunlarla sınırlı değildir. Rizeli hayırseverler tarafından cami, mescid, tekke, mektep ve medrese gibi vakıf eserler de tesis edilmiş olmakla birlikte, bu tür vakıfların mahkemede tesciline dair herhangi bir vakfiye kaydına rastlanmamaktadır. Rize müftüsü Kösezâde el-Hâc Hasan Hüsni Efendi, **bkz. R.Ş.S.**; 1496/32b.; Mataracızâde ve Tuzcuzâde aileleri, **bkz. R.Ş.S.**; 1487/88a.; 1488/108b.; 1496/3b.; Filandoz (Derepazarı merkez) köyünden Hacitataroğlu Zekeriya Efendi, **bkz. R.Ş.S.**; 1501/137a.; Mapavri (Çayeli) nahiyesinden Kazmazoğlu Mustafa Efendi, **bkz. R.Ş.S.**; 1490/96a.; Piriçelebi Mahallesi sakini el-Hâc Şeyh Ahmed Efendi, **bkz. R.Ş.S.**; 1487/52b.; 1488/86a.; 1495/111b.; Yeniköy Mahallesi Mumcuzâde Hüseyin Ağa, **bkz. R.Ş.S.**; 1501/9a.; Anzer-i süflâ (Çiçekli) köyünden Cemandoğlu Yusuf, **bkz. R.Ş.S.**; 1497/49a.; Cevatoz (Yerelma) köyünden Bekirbaşoğlu Temel, **bkz. R.Ş.S.**; 1489/31b.; Çancol (Balsu) köyünden Suyabatmazzâde Hacı Aziz, **bkz. R.Ş.S.**; 1487/88b.; Seveloz (Alipaşa) köyü ahalisinden Sururoğulları Yakub Kapudan ile kardeşi Hüseyin, **bkz. R.Ş.S.**; 1488/22b.; Paşayan (Çarşı) Mahallesi sakinlerinden Tatoğlu Abdülkerim, **bkz. R.Ş.S.**; 1488/4b.; Emineddin Mahallesi ulemadan el-Hâc Ali Efendi, **bkz. R.Ş.S.**; 1489/1a, 37b.; Leroz Mervan (Büyükköy) köyünden Küçükislamoğlu Ahmed Efendi, **bkz. R.Ş.S.**; 1491/134a.; Perkam (Demirhisar) köyünden Bekiroğlu Hacı Yunus Efendi, **bkz. R.Ş.S.**; 1502/116b, bu nev'i evkafın tesisine muvaffak olan hayır sahibi şahıslardan sadece birkaçıdır. Bunun yanı sıra tesis tarihi M. 1850 yılı öncesine dayanmakla birlikte, Rize'de varlığını sürdüren bazı vakıflar hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür. Kayıtlarda yer aldığı kadarıyla, genellikle bânisi ve vâkıfı malum olmayan bu eserler, Mirakaloz (Hamidiye) köyündeki mâ-ı leziz çeşmesi, **bkz. R.Ş.S.**; 1493/63a.; Haldoz (Bağdatlı) Mahallesi yoldan gelip geçen insanların istifade etmesi için vakfedilen su kuyusu -kuyuyu vakfeden şahıs, ayrıca kuyudan su çekmek için terazi yapılmak üzere bir de dişbudak ağacını vakfetmiştir-, **bkz. R.Ş.S.**; 1493/99b.; Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesi hududundaki vakıf kabristanla kasarhane sergi arsası, **bkz. R.Ş.S.**; 1501/192a.; yıllık kirası Emineddin Mahallesi el-Hâc Süleyman Efendi'nin yaptırdığı medreseye sarf olunmak üzere vakfedilen Piriçelebi Mahallesi hamamdan ibarettir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1503/25a-b.

¹⁶²¹ R.Ş.S.; 1503/213a-214a.

¹⁶²² R.Ş.S.; 1493/41a.

müştemilâtıyla birlikte vakfettiği fırının yıllık kirasının, vakfiyede belirtilen yerlere sarf olunduktan sonra, fazla kalan meblağın kendisine ait olmasını, vefatıyla da erkek çocuklarına eşit bir şekilde taksim edilmesini,¹⁶²³ Paşayani (Çarşı) Mahallesinden Tatzâde Hacı Eşref Efendi, vakfettiği dört evi hayatta olduğu sürece bizzat kendisinin tasarruf etmesini,¹⁶²⁴ Rize merkezdeki iki katlı evini vakfeden Piriçelebi Mahallesinden Tuzcuzâde Hacı Mehmed Rahmi Ağa ise, hayatta olduğu sürece evin kira gelirinin belli bir kısmının dedesi merhumun inşa ettiği caminin müezzinine verilmesini, kalanının da kendisine ait olmasını şart koşmuşlardır.¹⁶²⁵

Rizeli hayırseverlerce kurulan para ve emlak vakıflarının işletilmesi sonucu elde edilen gelirin nerelere sarf edildiğine dair tesbitlere geçmeden önce, üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, vakfın tevliyet cihetine kimlerin getirildiğidir. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, vakıf sahibi erkeklerin ekserisi, kurdukları vakfın idaresinin hayatta oldukları sürece kendilerine, vefatlarının ardından ise sırasıyla erkek çocuklarına, torunlarına, onların neslinin kesilmesiyle de akrabalarına ve nihayet yaşadıkları köy veya mahalleden şahıslara ait olmasını şart koşmuşlardır.¹⁶²⁶ Az da olsa vakfın tevliyetine erkek çocuklarının yanı sıra, kız çocuklarının getirilmesini şart koşanlara da rastlanmaktadır.¹⁶²⁷ Piriçelebi Mahallesinden Tuzcuzâde Hacı Mehmed Rahmi Ağa ise, vakfettiği emlakın idaresinin, vefatının ardından zevcesi Kethüdazâde Emin Ağa'nın kızı Hâce Nokta Hanım'a ait olmasını talep etmesiyle, diğer vakıf sahiplerinden farklılık arz etmektedir.¹⁶²⁸ Rize'de vakıf tesis eden kadınlardan sadece dördünün, vakfın idaresine kimleri getirdiği tesbit edilirken, söz konusu şahıslarla aralarında herhangi bir akrabalık bağı olmadığını ifade etmek gerekir.¹⁶²⁹

Öte yandan vakıf sahiplerinin, kendilerinden sonra vakfın idaresine getirilecek olanların eslah, muktedir, mutemed, müstakim ve mütedeyyin olmasını şart koşmaları,

¹⁶²³ R.Ş.S.; 1499/175b-176a.

¹⁶²⁴ R.Ş.S.; 1503/213a-214a.

¹⁶²⁵ R.Ş.S.; 1502/49b-50a.

¹⁶²⁶ Vakfiye kayıtlarında bu durum, "Ben hayatta oldukça vakf-ı mezkûrun tevliyeti bana ve ba'de'l-vefât tevliyet-i mezkûre batnen ba'de batnin evlâd ve evlâd-ı evlâd-ı zükûrumun ekber ve erşed ve eslahına meşrûta ola ma'âzallahi Teâlâ ba'de'l-inkırâz sâlifü'z-zikr mahalle-i mezkûre ahalilerinin intihâbı ve re'ÿ-i hâkimle mahalle-i mezkûre ahalisinden müstakîm ve mu'temedun 'aleyh bir zât mütevellî ola." vb. ifadelerle dile getirilmiştir. **Bkz.** R.Ş.S.; 1499/145b.

¹⁶²⁷ R.Ş.S.; 1489/1a.; 1491/44b.

¹⁶²⁸ R.Ş.S.; 1502/49b-50a.

¹⁶²⁹ R.Ş.S.; 1487/59a.; 1491/29a-b, 31a.; 1496/32b.; 1498/51a-b.

bu vazifeyi ifa edecek şahısların taşıması gereken özellikleri göstermesi bakımından da önemlidir.

c. Vakfedilen Yerler

Araştırmamıza konu olan dönemde, Rizeli hayırseverlerce vakfedilen para ve emlakın sarf yerleri arasında, ilk sırayı ibadet mekânları almaktadır. Rize’de sahip olduğu gayr-i menkulü cami inşası için vakfedenler olduğu gibi, bizzat kendisinin veya akrabasından bazı şahısların inşa ettiği caminin faaliyette bulunabilmesi amacıyla, vakıf tesis edenler de vardır. Bu hususla ilgili olarak, Cimil Ortaköy (Ortaköy) köyünden Kumbasaroğlu Mahmud Efendi, hâlihazırda köylerinde cami olmaması sebebiyle, 750 kuruşa satın aldığı arsasını, üzerinde mescid-i âmm bina olunması için H. 1315 (M. 1897) yılında vakfetmiştir.¹⁶³⁰ Samri (Kaplıca) Mahallesinden İslâmoğlu Mustafa Efendi, H. 1280 (M. 1864)’te vakfettiği 1000 kuruştan elde edilecek yıllık kârın, hayır sahibi şahısların yardımıyla inşa ettiği caminin imamet cihetine verilmesini şart koşmuştur.¹⁶³¹ Piriçelebi Mahallesinden Tuzcuzâde Hacı Mehmed Rahmi Ağa ise, H. 1312 (M. 1894)’te ekmekçi fırını, dükkân, iki mağaza, dört oda ve bir sofayı ihtiva eden evini vakfetmiş, vefatının ardından evin kira gelirinin bir kısmının, dedesi merhum Hacı Memiş Ağa’nın Rize merkezde inşa ettiği Yeni Cami’nin imamına, müezzinine ve kandillerine verilmesini şart koşmuştur. Camide yangın meydana gelmesi ve tamir masraflarının karşılanamaması halinde, Hacı Mehmed Rahmi Ağa’nın isteği üzerine, vakfın harcamalarından kalan meblağ caminin tamirine sarf edilecektir.¹⁶³²

Rize’de umumiyetle kendi köy ve mahallelerinde faaliyet gösteren ibadet mekânları için vakıf tesis eden şahısların önemli bir kısmı, kurdukları vakfın gelirini bu ibadet mekânlarında görevli imam, hatib ve müezzinlere vakfetmişlerdir. Buna göre Çanceva (Büyükcaferpaşa) köyünden Ahmedoğlu Ali Efendi, H. 1288 (M. 1871)’de vakfettiği 2000 kuruşun işletilmesiyle hâsıl olacak 300 kuruş kârın 100 kuruşunun

¹⁶³⁰ R.Ş.S.; 1503/39b.

¹⁶³¹ R.Ş.S.; 1491/44b.

¹⁶³² R.Ş.S.; 1502/49b-50a.; Araştırmamıza konu olan dönemden öncesine ait olmakla birlikte, tesis ettiği vakıf sebebiyle Murçiva (Yenipazar) Mahallesinden Kazmazoğlu el-Hâc Osman Efendi’yi burada zikretmekte fayda vardır. Daha önce de belirtildiği gibi, el-Hâc Osman Efendi, binaları başkasına ait olan 85 dükkân arsasının yanı sıra, sergi mahalleri, kasaphane ve bir adet dükkânı, yıllık kirası babası Mustafa Efendi’nin inşa ettiği Çarşı Camii’nin masraflarına verilmek üzere H. 1250 (M. 1834-1835) yılında vakfetmiştir. **Bkz.** R.Ş.S.; 1490/96a.; 1491/15b.

köylerindeki caminin hitabet cihetine, 200 kuruşunun da imamet cihetine verilmesini,¹⁶³³ Peripol (Pehlivan) Mahallesinden el-Hâc Mahmudzâde el-Hâc İsmail Efendi de, H. 1289 (M. 1872)'de malından 1000 kuruş vakfederek, vakfettiği paradan elde edilecek yıllık 150 kuruş ribhin, mahallelerindeki mescidin imamet hizmetinde bulunan şahsa verilmesini şart koşmuşlardır.¹⁶³⁴

Rizeli hayırseverler, cami ve mescidlerdeki görevlilerin yanı sıra, bu ibadet yerlerinin tamiri, aydınlatılması ve sâir ihtiyaçları için de vakıf tesisi yoluna gitmişlerdir. H. 1316 (M. 1898) yılına ait vakfiye kaydına göre, Cimil Ortaköy (Ortaköy) köyünden Kumbasarzâde Mesud, Hasan ve Mustafa Efendiler, vakfettikleri 4000 kuruştan elde edilecek kârın 200 kuruşunun köylerindeki mescidin imamına, 100 kuruşunun hatibine, geri kalan 180 kuruşun da mescidin tamirine verilmesini talep etmişlerdir.¹⁶³⁵ Benzer şekilde Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Yanıkoğulları Abdülhamid ve Bahadır Ağalarla kız kardeşleri Gül Hatun, validelerinden intikal eden tarlalarını H. 1280 (M. 1864) yılında vakfetmişlerdir. Vakıf sahibi kardeşlerin şartı üzerine, tarlanın geliri Yeniköy Mahallesindeki Mumcuoğlu Camii'nin tamiriyle imam, hatib ve müezzinine eşit bir şekilde sarf edilecektir.¹⁶³⁶ Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden el-Hâc Abdülhamid Efendi, mahalle iskelesinde bulunan iki dükkânını H. 1279 (M. 1863)'te vakfederek, dükkânlardan elde edilecek kira geliriyle, Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesindeki Küçük Cami-i Şerîf'in kandillerinde kullanılmak üzere her yıl Şaban ayında 2 vakiyye revgan-ı zeyt (zeytinyağı) satın alınmasını, geri kalan meblağın da vakfettiği dükkânların yakınındaki caminin muallim-i sıbyanına verilmesini şart koşmuştur.¹⁶³⁷ Emineddin Mahallesinde ikamet eden Gülizar Hanım, H. 1294 (M. 1877)'de vakfettiği Rize merkezdeki dükkânından hâsıl olan kira geliriyle, dükkânın tamire ihtiyaç olan yerlerinin tamir edilmesini, geri kalanının da 3 hisse itibariyle çarşıda Hacı Ağa Camii'nin kandillerinde yakılacak revgan-ı zeyte, caminin şem'-i asel (balmumu) ihtiyacına ve müezzinlik cihetine verilmesini şart koşmuştur.¹⁶³⁸ Tohli (Medrese) köyünden Şuşuka bint-i Ahmed ise, babasından intikal eden araziyi,

¹⁶³³ R.Ş.S.; 1496/6b.

¹⁶³⁴ R.Ş.S.; 1496/113a.

¹⁶³⁵ R.Ş.S.; 1503/76b.

¹⁶³⁶ R.Ş.S.; 1491/29a-b, 31a.

¹⁶³⁷ R.Ş.S.; 1490/86b.

¹⁶³⁸ R.Ş.S.; 1498/51a-b.

köylerindeki camiye kabristan olmak üzere vakfetmiştir. Şuşuka'nın H. 1273 (M. 1857) yılında vakfettiği bu arazi, caminin hemen yanında bulunmaktadır.¹⁶³⁹

Rizeli hayırseverlerce vakıf gelirlerinin tahsis edildiği ibadet mekânları arasında, kuşkusuz en dikkat çekici olanı, Mapavri (Çayeli) nahiyesine bağlı Murçiva (Yenipazar) Mahallesiindeki Çarşı Camii'dir. Aynı mahalleden Kazmazoğlu Mustafa Efendi'nin inşa ettiği bu camiye, aralarında Mustafa Efendi'nin oğlu, torunu ve gelininin de bulunduğu çok sayıda şahıs tarafından, 77 arsa, 5 dükkân arsası, demirci dükkânı, kasaphane, sergi mahalleri gibi gayr-i menkullerin yanı sıra, çeşitli miktarlarda nakit paralar vakfedilmiştir. Camiye vakfedilen bu emlak ve paraların yıllık geliri, vakıf sahiplerinin isteği üzerine, caminin tamir, muallim-i ders, şem'-i asel, revgan-ı zeyt ve sâir masraflarına sarf edilecektir.¹⁶⁴⁰ Söz konusu camiye vakfedilen gelir kaynaklarının, bunlarla sınırlı olmadığını da ifade etmek gerekir.¹⁶⁴¹

Cami ve mescidlerin yanı sıra, Rize'de gerek emlak gerekse para vakıflarından elde edilen gelirin sarf olunduğu ibadet mekânlarından biri de tekkelerdir. Buna göre, Piriçelebi Mahallesinden Şeyhzâde el-Hâc Ahmed Hamdi Efendi, H. 1306 (M. 1889) yılında Rize merkezdeki iki dükkânını vakfetmiş, vakfettiği dükkânlardan elde edilecek kira gelirinun 10'da 1'yle, dükkânlarla dükkânların civarında bulunan Nakşibendî tekkesinin tamir edilmesini, kalanının ise tekkenin halifesiyle imamına verilmesini şart koşmuştur.¹⁶⁴² Benzer şekilde Rize'de bulunan Nakşibendî tekkesinin şeyhi olan Kale Mahallesinden el-Hâc Mustafa Efendi, H. 1285 (M. 1868) yılında malından 73 adet yüzlük mecidî altını (7300 kuruş) vakfetmiş, vakfettiği paranın 68 adedinden (6800 kuruş) hâsıl olacak yıllık kârın, hayatta olduğu sürece kendisine, vefatından sonra ise tekkede postnişin olan şeyh efendiye verilmesini talep etmiştir.¹⁶⁴³

İncelediğimiz dönemde para ve emlak vakıflarından hâsıl olan gelirin vakfedildiği hayır cihazları arasında, mekteb, medrese gibi eğitim müesseseleri de yer almaktadır. Rize müftülerinden el-Hâc Hasan Hüseyin Efendi, Babik (Tophane)

¹⁶³⁹ R.Ş.S.; 1487/59a.

¹⁶⁴⁰ R.Ş.S.; 1490/96a.; 1491/15b, 20b-21a.

¹⁶⁴¹ R.Ş.S.; 1490/96a.; 1491/15b.

¹⁶⁴² R.Ş.S.; 1500/44a-b.

¹⁶⁴³ R.Ş.S.; 1493/51b.; 1501/16b.

Mahallesinden ve Hayriye tüccarlarından el-Hâc Osman Efendizâde el-Hâc Hasan Efendi, Çoncik (Taşpınar-Aktaş) köyünden Mollaahmedoğlu Mehmed Efendi ve Samri (Kaplıca) Mahallesinden İslâmoğlu Mustafa Efendi, geliri bu müesseselere sarf edilmek üzere vakıf tesis eden hayır sahibi şahıslardan sadece birkaçıdır. Kayıtlarda da görüldüğü üzere, Rize müftüsü el-Hâc Hasan Hüsni Efendi, Rize’de Malkoçoğlu Camii’ne ait vakıf arsası üzerinde inşa ettiği üç mağazayı H. 1285 (M. 1868)’de vakfederek, vakfından hâsıl olacak yıllık 200 kuruşun, mağazaların üzerindeki sekiz hücrede talebeye talim-i ilim eden müderris efendiye verilmesini talep etmiştir.¹⁶⁴⁴ Aynı şekilde Rizeli hayriye tüccarı el-Hâc Hasan Efendi, H. 1275 (M. 1859) yılında malından vakfettiği 4000 kuruşun istirbâh olunmasıyla hâsıl olacak kârın 550 kuruşunun, Piriçelebi Mahallesinde Şeyh Ahmed Camii’nin avlusundaki vakıf odalarda talebelere talim-i ulûm eden Rizeli müderris Mehmed Haşim Efendi’ye verilmesini, geri kalan 50 kuruşun da her yıl odaların tamirine sarf olunmasını şart koşturmuştur.¹⁶⁴⁵ Mollaahmedoğlu Mehmed Efendi, yıllık neması aynı köyde caminin bitişiğine inşa ettiği mektebin muallimi olan zâta verilmek üzere, H. 1298 (M. 1881) yılında 1000 kuruşunu vakfetmiştir.¹⁶⁴⁶ İslâmoğlu Mustafa Efendi ise, H. 1316 (M. 1898) yılında malından 4000 kuruş vakfederek, elde edilecek kârın 300 kuruşunun Atmeydanı mevkiindeki mekteb/mescidin muallim-i sıbyanına, kalanının ise mektebin tamir masrafına, ayrıca kandillerde kullanılmak üzere zeytinyağı ve mum ihtiyacına sarf olunması talebinde bulunmuştur.¹⁶⁴⁷

İbadet mekânları ve eğitim müesseselerinin yanı sıra, vakıf gelirlerinin tahsis edildiği yerlerden biri de çeşitli imar faaliyetleridir. Rizeli hayırseverler çeşme, köprü, su kuyusu ve şadırvan gibi vakıf eserler imar ederek halkın istifadesine sunmakla kalmamışlar, bu nev’i hayrâtın bakım ve onarımı için de vakıf tesisi yoluna gitmişlerdir. Bu hususla ilgili olarak, Rizeli tüccarlardan Hacı Genç Ağa, vasiyet yoluyla vakfettiği 10.000 kuruş nakdin bir kısmının köprü ve şadırvan imarına harcanması,¹⁶⁴⁸ Paşayani (Çarşı) Mahallesinden Mihaloğlu Dursun Efendi de, vakfettiği 1000 kuruştan elde edilecek kârın 3’te 2’sinin, Sıkrik (Azaklıhoca) köyündeki caminin avlusundan cereyan

¹⁶⁴⁴ R.Ş.S.; 1493/41b.

¹⁶⁴⁵ R.Ş.S.; 1488/103b.

¹⁶⁴⁶ R.Ş.S.; 1499/139a-b.

¹⁶⁴⁷ R.Ş.S.; 1503/102b.

¹⁶⁴⁸ R.Ş.S.; 1496/3b.

eden mâ-ı leziz tarîkinin tamirine sarf edilmesi talebinde bulunmuşlardır.¹⁶⁴⁹ Kale Mahallesinden Şehirlanzâde el-Hâc Mustafa Efendi, malından 73 adet yüzlük mecidî altını (7300 kuruş) vakfetmiş, vakfettiği meblağın 5 adedinden (500 kuruş) hâsıl olacak kârın, Rize kazası merkezinde bulunan Nakşî tekkesinin altındaki şadırvan ve suyun tamirine harcanmasını,¹⁶⁵⁰ Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi de, bütün müstemilâtıyla birlikte vakfettiği ekmekçi fırınının gelirinden yeteri kadar meblağın, Mişona (Pazarköy) ve Tohli (Medrese) köyleriyle Kalohten dağı arkasındaki 3 adet çeşmenin tamirine ve çeşmelerin tamirine nezaret eden zâta verilmesini şart koşmuşlardır.¹⁶⁵¹ Paşayani (Çarşı) Mahallesinden Tatzâde Hacı Eşref Efendi ise, vakfettiği emlakın bir kısım gelirinin, yol ve su gibi hayrâta sarf olunmasını, ayrıca Kafkame (Çağırankaya) köyünün yaylağındaki değirmenin tamir edilmesini talep etmiştir.¹⁶⁵²

Rize’de para ve emlak vakıflarından elde edilen gelirin sarf olunduğu yerler, ibadet mekânları, eğitim müesseseleri ve çeşitli imar faaliyetleriyle sınırlı değildir. Bunların hâricinde, bazı hayır cihetleri daha bulunmaktadır ki, H. 1312 (M. 1894) tarihli vakfiye kaydında da belirtildiği üzere, Piriçelebi Mahallesinden Tuzcuzâde Hacı Mehmed Rahmi Ağa’nın, vakfettiği emlakın yıllık kira gelirinin belli bir miktarının, dedesi merhumun inşa ettiği Yeni Cami’de yılda birer defa Mevlid-i Şerîf ile hatm-i şerîf kıraat eden hâfız efendilere, haftada 3 gün Şifâ-i Şerîf kıraat eden müderris efendiye, Şaban ayı boyunca hatm-i Kur’ân kıraat eden hâfız efendiye, ayrıca Ramazan ayında Rize merkezdeki Şeyh Camii’nde Kur’ân-ı Kerîm’i mukabele eden hâfız efendilere verilmesini talep etmesi,¹⁶⁵³ söz konusu cihetlere emsâl teşkil etmektedir.

Yukarıdaki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, incelediğimiz yıllarda özellikle de yüksek meblağlı para ve emlak vakıflarından elde edilen gelirin, birden fazla hayır cihetine sarf edildiğini söylemek mümkündür. H. 1288 (M. 1871) tarihli kayda göre,

¹⁶⁴⁹ R.Ş.S.; 1502/188a.; Mihaloğlu Dursun Efendi, H. 1313 (M. 1895) yılında vakfettiği 1000 kuruşun istirbâh olunarak elde edilen kârın Rize’de Malkoçoğlu Camii’nin hemen yanındaki medresenin müderrisine verilmesini şart koştur. **Bkz. R.Ş.S.**; 1502/95b.; Ancak H. 1314 (M. 1897)’de vakfın sarf yerlerini tekrar tayin ederek, 1000 kuruştan elde edilecek kârın 3’te 1’inin müderris efendiye, geri kalanının ise yukarıda belirtilen cihete sarf olunmasını talep etmiştir.

¹⁶⁵⁰ R.Ş.S.; 1493/51b.; 1501/16b.

¹⁶⁵¹ R.Ş.S.; 1499/175b-176a.

¹⁶⁵² R.Ş.S.; 1503/213a-214a.

¹⁶⁵³ R.Ş.S.; 1502/49b-50a.

Rize kazası tüccarlarından Hacı Genç Ağa'nın vakfettiği 10.000 kuruştan elde edilen gelirin, Rize'de faaliyet gösteren 10'a yakın camiyle bazı mescid ve medreselerin yanı sıra, şadırvan ve köprü yapımı gibi çeşitli imar faaliyetlerine sarf edilmesi,¹⁶⁵⁴ aynı şekilde Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi'nin, bütün müştemilâtıyla birlikte H. 1299 (M. 1882)'de vakfettiği dükkândan hâsıl olacak gelirin, Rize'nin çeşitli köy ve mahallelerindeki 10 caminin imamet ve müezzinlik cihetleriyle şem'-i asel masraflarına, Karadere (Kalkandere) nahiyesindeki medresenin müderrisine, Babik (Tophane) Mahallesindeki mektebin muallim-i sıbyanına ve üç çeşmenin tamirine sarf olunması,¹⁶⁵⁵ bu tesbitimizi doğrular mahiyettedir. Ancak bu durumun istisnalarını da görmek mümkündür. Zira Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi tarafından H. 1285 (M. 1868)'de kurulan bir diğer vakıfta, çarşı içinde bulunan iki dükkânın yıllık gelirinin tamamı, Rize merkezdeki Orta Cami'nin imamına tahsis edilmiştir.¹⁶⁵⁶ Zavendik (Çiftlikköy) köyünden bazı hayırsever şahısların da, 7000 kuruş gibi oldukça yüksek bir meblağ vakfederek, bu paradan elde edilecek yıllık kârın tamamını, köylerindeki caminin sıbyan mektebi muallimliğinde bulunan zâta tahsis etmeleri,¹⁶⁵⁷ konuyla ilgili dikkat çekici misaller arasındadır.

2. Vasiyette Bulunanlar

Lügatte emir, bir işi birisine ısmarlama gibi anlamlara gelen vasiyet kelimesi, ıstılahta bir malı veya menfaati, ölümden sonra geçerli olmak üzere, teberru yoluyla yani karşılıksız olarak bir şahsa veya hayır cihetine temlik etmek demektir.¹⁶⁵⁸ Vasiyet, ölümden sonra geçerli olması yönüyle hibeden, karşılıksız olması yönüyle de alım satım ve kiraya verme gibi işlemlerden farklılık gösterir.¹⁶⁵⁹

Vefat eden kişinin techiz ve tekfiniyle borçlarının edasından sonra, sıra vasiyetinin yerine getirilmesine gelir.¹⁶⁶⁰ Mirasçıları mevcut olan bir kimse, vasiyet suretiyle malının ancak 3'te 1'i üzerinde tasarruf etme hakkına sahiptir. Geri kalan

¹⁶⁵⁴ R.Ş.S.; 1496/3b.

¹⁶⁵⁵ R.Ş.S.; 1499/175b-176a.

¹⁶⁵⁶ R.Ş.S.; 1493/39b.

¹⁶⁵⁷ R.Ş.S.; 1500/31b.

¹⁶⁵⁸ Bilmen, *age*, V, 115.; Döndüren, *age*, s.429.

¹⁶⁵⁹ Bilmen, *age*, V, 115.

¹⁶⁶⁰ *Fetâvâyi Hindiyye*, XIV, 415.

kısım (3'te 2), vârisler adına korunmuş “mahfuz hisse” durumundadır. Bu şekilde vârislerin terekede hisse sahibi olmaları sağlanırken, vasiyet yoluyla mirastan mahrum edilmelerinin de önüne geçilmiş olmaktadır.¹⁶⁶¹

Ölen kişinin cenaze masraflarıyla borçların ödenmesinden sonra geri kalan malının 3'te 1'inden fazlasını vasiyet etmesi halinde, vasiyeti muteber olmakla birlikte, icrası vârislerinin iznine bağlıdır. Vârislerin izin vermeleri halinde, vasiyeti yerine getirilir. İzin vermemeleri durumunda da, terekenin 3'te 1'ine tekabül eden kısmı ifa edilirken, geri kalanına ait vasiyet hükümsüz hale gelir. Vârisi bulunmayan şahıslar ise, bütün mallarını vasiyet edebilirler.¹⁶⁶²

Yukarıda zikredilen genel bilginin ardından, vasiyette bulunan Rizeli hayırseverlerle ilgili tesbitler şu başlıklar altında ele alınabilir:

a. Vasiyet Sahiplerine Dair Tesbitler

Araştırmamıza konu olan dönemde, vakıf tesis edenler kadar olmamakla birlikte, bazı şahısların henüz hayattayken vasiyette bulunmak suretiyle, mal varlıklarının belli bir kısmını hayır yolunda sarf ettikleri görülmektedir. Aşağıdaki tabloda, kayıtlarda yer aldığı nisbette, vasiyette bulunan Rizeli hayırseverlerin sayıları ve cinsiyetlerine dair bilgilere yer verilmiştir.¹⁶⁶³

¹⁶⁶¹ Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 437.

¹⁶⁶² Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 437.

¹⁶⁶³ İncelediğimiz sicillerde vasiyet bıraktığı tesbit edilen şahıslar tabloda belirtilenlerle sınırlı olmayıp, vasiyet sahibi toplam 62 kişiye rastlanmaktadır. Ancak bunlardan sadece 22'sinin vasiyeti herhangi bir hayır cihetiyle ilgiliyken, değerlendirme dışında bırakılan 40 kişinin vasiyeti, vefatları sonrasında mallarının belli bir kısmının, techiz ve tekfin masrafları başta olmak üzere ıskât-ı salât, oruç ve yemin kefareti, çeşitli adaklar ve borçların edası gibi gerekli yerlere sarfedilmesinden ibarettir. Piriçelebi Mahallesinden Şeyhzâde Hacı Ahmed Efendi ise, diğerlerinden farklı olarak malının 3'te 1'iyle techiz-tekfin, ıskât-ı salât, kefareti-i savm u yemin ve nuzûrât-ı sâiresi icra olunduktan sonra, kalanıyla mezarına mezar taşı konularak demir parmaklık inşa edilmesini vasiyet etmiştir. Hacı Ahmed Efendi, vasiyetinin icrasına Müftü Mehmed Kâmil Efendi'yi vasi-i muhtâr tayin ederek, mal varlığının 3'te 1'ine tekabül eden 20 mecidî altınını (2000 kuruş), H. 1318 (M. 1900) yılında mahkeme huzurunda kendisine teslim etmiştir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1504/35b-36a.

Vasiyette Bulunanların Cinsiyeti	Sayı	%
Erkek	18	81.81
Kadın	4	18.18
Toplam	22	100

Tablo 62: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vasiyette Bulunanların Sayı ve Cinsiyeti

Tablodan da anlaşıldığı gibi, vasiyet yoluyla hayır işlediği tesbit edilen şahısların büyük çoğunluğunu (% 81.81), erkekler oluşturmaktadır.¹⁶⁶⁴ Vasiyette bulunanlar içerisinde, kadınlar % 18.18’lik bir paya sahiptir.¹⁶⁶⁵ Kayıtlarda belli bir hayır cihetine sarf olunmak üzere vasiyette bulunan 4 kadına rastlanmaktadır. Bunlar Veroz (Küçükcami) köyünden Havva bint-i İsmail,¹⁶⁶⁶ Betroz (Fıçıtışı) köyünden Genç Ağa’nın kızı Meşhure,¹⁶⁶⁷ Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Karahasanoğlu el-Hâc Ali Ağa’nın zevcesi Hafize Hatun¹⁶⁶⁸ ve Babik (Tophane) Mahallesinde vergi kâtibi Ahmed Efendi’nin evinde kiracı olarak ikamet eden zenci asıllı Servinaz bint-i Abdullah’tır.¹⁶⁶⁹

Rize’de vasiyet yoluyla hayır işleyen erkek ve kadınlar, yerleşim yerleri açısından incelendiklerinde, ortaya çıkan sonuçlar tablo 63’te görüldüğü gibidir.

Yerleşim Yeri	Sayı	%
Rize merkez	14	63.63
Karadere (Kalkandere) nahiyesi	-	-
Kurâ-i seb’a (İkizdere) nahiyesi	-	-
Mapavri (Çayeli) nahiyesi	2	9.09
Rize dışı	3	13.63
Bilinmeyen	3	13.63
Toplam	22	100

Tablo 63: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vasiyette Bulunanların Yerleşim Yerleri

¹⁶⁶⁴ Erkekler tarafından gerçekleştirilen vasiyetlerden biri, H. 1261 (M. 1845) yılına ait olmakla birlikte, üzerinden 21 yıl gibi uzun bir süre geçtikten sonra ancak yerine getirilmiş olması sebebiyle, değerlendirmeye dâhil edilmiştir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1491/138a.

¹⁶⁶⁵ M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de vasiyette bulunmak suretiyle hayır işleyen sadece 22 kişiye rastlanırken, şer’iyye sicillerinden hareketle Konya şehriyle ilgili bir çalışmaya göre, M. 1700-1750 yılları arasında Konya’da vasiyette bulunan hayırseverlerle ilgili 347 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların 178’i (% 51.30) erkekler, 169’u ise (% 48.70) kadınlarla ilgilidir. Buradan hareketle, Konya’da vasiyet yoluyla hayır ve vakıf yapmada kadınların erkeklerden hiç de geri kalmadıkları bilgisine yer verilmiştir. **Bkz. İzzet Sak, Şer’iyye Sicillerine Göre Konya’da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar (1700-1750)**, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2008, s.41-42.

¹⁶⁶⁶ **R.Ş.S.**; 1487/35a.

¹⁶⁶⁷ **R.Ş.S.**; 1489/20b.

¹⁶⁶⁸ **R.Ş.S.**; 1493/36a.

¹⁶⁶⁹ **R.Ş.S.**; 1502/43a-b, 166a.

Tabloda da belirtildiği üzere, kayıtlarda yer alan vasiyet sahiplerinin % 63.63'lük kısmını, Rize merkeze bağlı köy ve mahallelerde ikamet eden şahıslar oluşturmaktadır. Vasiyette bulunanlardan 2'si (% 9.09), Mapavri nahiyesinin Havra (Yanıkdağ) ve Latum (Madenli) köylerinde ikamet ederken, Rize'nin Karadere ile Kurâ-i seb'a nahiyelerinden vasiyet sahibi bir şahsa rastlanmamaktadır. 3 kişinin ise ikamet ettiği köy veya mahalleyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Rizeli olmadığı tesbit edilen vasiyet sahiplerinin 3'ünün de, aslen Kırım olmaları dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, daha önce de ismi geçen el-Hâc Sadık Efendi'dir. el-Hâc Sadık Efendi Kırım muhacirlerinden olup, İstanbul'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.¹⁶⁷⁰ Kürkçü Halil Ağa isimli şahıs da, aslen Kırım muhacirlerinden olup Rize kazasında vefat etmiştir.¹⁶⁷¹ Ancak Halil Ağa'nın Rize'ye geliş sebebi belli değildir. Kırım'ın Mescid kasabasından olan Mehmed Efendi ise, yaymacı esnafı olup, ticaret için Rize'de bulunduğu sırada vefat etmiştir.¹⁶⁷² Halil Ağa ile Mehmed Efendi, vasiyetlerinin yerine getirilmesi için, aslen Kırım'ın Kefe kazasından olup Yeniköy Mahallesi'nde ikamet eden el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi'yi vasi-i muhtâr tayin etmişlerdir.

Vakıf tesisinde olduğu gibi, vasiyette bulunmanın da beraberinde maddî bir mükellefiyeti getirdiği muhakkaktır. Bu hususla ilgili olarak, mal varlığı tesbit edilebilen bazı vasiyet sahibi hayırseverlerin, yüksek gelir düzeyine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Söz konusu şahıslardan biri olan Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesi'nden Beşikçizâde el-Hâc Haşim Efendi, H. 1294 (M. 1877) yılında vefatı sırasında, terekesindeki 154.133 kuruşluk servetiyle ilk dikkati çeken isimdir.¹⁶⁷³ el-Hâc Haşim Efendi'nin yanı sıra, 76.642 kuruş değerinde mal varlığı olan Piriçelebi Mahallesi'nden Kavaloğlu Hacı Mehmed Efendi ile¹⁶⁷⁴ 39.019 kuruş değerindeki servetiyle Yeniköy Mahallesi'nden Kırımî el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi, gelir düzeyi yüksek vasiyet sahipleri arasında yer almaktadırlar.¹⁶⁷⁵

¹⁶⁷⁰ R.Ş.S.; 1488/86a.

¹⁶⁷¹ R.Ş.S.; 1487/38a.

¹⁶⁷² R.Ş.S.; 1489/64b-65a.

¹⁶⁷³ R.Ş.S.; 1498/95b-96b.

¹⁶⁷⁴ R.Ş.S.; 1502/146a.

¹⁶⁷⁵ R.Ş.S.; 1493/17b-18a.

Öte yandan mal varlığı tam olarak tesbit edilemeyen bazı hayırseverlerin, 2500 kuruş ve üzeri meblağlarda vasiyette bulunmaları da, refah seviyelerinin yüksekliğini göstermesi bakımından önemlidir. Babik (Tophane) Mahallesinden Yanıkoğlu Bahadır Ağa'nın, mal varlığının 3'te 1'inden vasiyet ettiği meblağın 150 mecdî altını (15.000 kuruş),¹⁶⁷⁶ İksenit (Kambursırt) Mahallesinden Kavaloğlu el-Hâc Salih'in ise 100 mecdî altını (10.000 kuruş) olması,¹⁶⁷⁷ bu hususla ilgili dikkat çekici kayıtlar arasındadır.

Refah seviyesi yüksek hayırseverlerin yanı sıra, alt gelir grubundan bazı şahısların da vasiyet yoluyla hayır işlemekten geri kalmadıklarına şahit olunmaktadır. Toplam serveti 1231 kuruş değerinde olan Kırım muhacirlerinden Kürkçü Halil Ağa'nın, mal varlığının 3'te 1'ini vasiyet bırakması bu duruma misal olarak gösterilebilir.¹⁶⁷⁸ Erkeklerle nazaran daha mütevazı meblağlar vasiyet eden kadınlardan, Veroz (Küçükcamî) köyünden Havva bint-i İsmail'in 1500 kuruş,¹⁶⁷⁹ Betroz (Fıçıtası) köyünden Genç Ağa'nın kızı Meşhure'nin 1789 kuruş,¹⁶⁸⁰ Babik (Tophane) Mahallesinde ikamet eden Servinaz bint-i Abdullah'ın, 3327 kuruş değerinde mal varlığına sahip oldukları görülmektedir.¹⁶⁸¹ Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Karahasanoğlu el-Hâc Ali Ağa'nın zevcesi Hafize Hatun'un ise, mal varlığı tam olarak tesbit edilemezken, terekesinin 3'te 1'inden vasiyet ettiği meblağın 8000 kuruşa tekabül etmesi, servetinin yüksekliğini göstermesi bakımından da önemlidir.¹⁶⁸²

Rize'de vasiyet sahibi 18 erkekten sadece 4'ünün mesleğiyle ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bunlardan 1'i tüccar,¹⁶⁸³ diğerleri de bezzaz, tenekeci ve yaymacı esnafı olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁶⁸⁴ Aşağıdaki tabloda ise, vasiyet sahibi erkeklerin sosyal ve dînî mevkileriyle ilgili tesbitler yer almaktadır.

¹⁶⁷⁶ R.Ş.S.; 1503/234a-b.

¹⁶⁷⁷ R.Ş.S.; 1493/51a.

¹⁶⁷⁸ R.Ş.S.; 1487/38a.

¹⁶⁷⁹ R.Ş.S.; 1487/35a.

¹⁶⁸⁰ R.Ş.S.; 1489/20b.

¹⁶⁸¹ R.Ş.S.; 1502/43a-b, 166a.

¹⁶⁸² R.Ş.S.; 1493/36a.

¹⁶⁸³ R.Ş.S.; 1496/3b.

¹⁶⁸⁴ R.Ş.S.; 1489/64b-65a.; 1495/31a.; 1502/140a-b.

Sosyal ve Dînî Mevki	Sayı	%
Ağa	2	11.11
Efendi	1	5.55
el-Hâc/Hacı	3	16.66
el-Hâc Ağa	2	11.11
el-Hâc Efendi	3	16.66
el-Hâc Şeyh Efendi	1	5.55
Mevkii bilinmeyen	6	33.33
Toplam	18	100

Tablo 64: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Vasiyette Bulunan Erkeklerin Sosyal ve Dînî Mevkileri

Tablo 64’ten de anlaşıldığı üzere, vasiyet bırakan erkeklerden 6’sının (% 33.33), sosyal ve dînî mevki hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ağa ve Efendi gibi unvanlara sahip olanlar, sadece birkaç kişiden ibarettir. Vasiyet sahibi hayırseverlerden 9’unun (% 50) Hacı unvanına sahip olması, söz konusu şahısların gelir seviyeleriyle ilgili fikir vermesi bakımından da önemlidir.

Vasiyet sahibi kadınlar için Hanım ve Hatun unvanları kullanılırken, aralarında babaları veya eşleri Ağa, el-Hâc Ağa gibi unvanlara sahip olanlar da bulunmaktadır.

Rize’de vasiyette bulunma zamanı tesbit edilebilen hayırseverlerin ekserisi, vasiyetlerini vefat etmeden kısa bir süre önce gerçekleştirmişlerdir. İki şahsın vasiyette bulunma zamanlarıyla ilgili olarak, “*hal-i marazında*” ve “*maraz-ı mevtinde*” ifadeleri kullanılmıştır. Diğerlerinden farklı olarak, Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Beşikçizâde el-Hâc Haşim Efendi’nin, vasiyetini H. 1283 yılının Ramazan ayında (M. Ocak 1867), vefatından 11,5 yıl gibi uzun bir süre önce kayıt altına aldığını görülmektedir.¹⁶⁸⁵ Piriçelebi Mahallesinden Kavaloğlu Hacı Mehmed isimli şahıs ise, H. 1312 (M. 1895) yılında Hicaz’a seyahati esnasında vasiyette bulunmuş, vasiyetinin edası için de amcası Hacı İbrahim Efendi’yi vasi-i muhtâr tayin etmiştir. Hacı Mehmed’in bu seyahatinden yaklaşık bir yıl sonra, Hicaz’da vefat ettiği görülmektedir.¹⁶⁸⁶

¹⁶⁸⁵ R.Ş.S.; 1498/94b.; el-Hâc Haşim Efendi’nin, vefatından 1 ay önce başka bir vasiyette daha bulunduğu şahit olunmaktadır. Bkz. R.Ş.S.; 1498/89b.

¹⁶⁸⁶ R.Ş.S.; 1502/146b.

Vasiyette bulunan Rizeli hayırseverlerle ilgili olarak üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, vasiyetlerini ne şekilde kayıt altına aldıklarıdır. Bu hususla ilgili olarak vasiyet sahiplerinden sadece birinin, bizzat mahkeme huzurunda vasiyetini tescil ettirdiği kayıtlardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Buna göre Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Karahasanoğlu el-Hâc Ali Ağa'nın eşi Hafize Hatun, H. 1288 (M. 1871-1872) yılında mahkemeye müracaat ederek vasiyetini tescil ettirmiş, vasiyetinde belirttiği şartların yerine getirilmesi için de, Yazıcıoğlu el-Hâc Memiş'i vasi-i muhtâr tayin etmiştir.¹⁶⁸⁷ Yine aynı mahalleden tenekeci esnafı Dervişoğlu İbrahim Usta ile¹⁶⁸⁸ Babik (Tophane) Mahallesinde ikamet eden Servinaz Hanım'ın, vasiyetlerini kendi evlerinde ve şahitler huzurunda tescil ettirdikleri bilgisine yer verilmiştir.¹⁶⁸⁹ Diğer kayıtlar ise vasiyetlerin tescilinden ziyade, vasiyet sahibinin vefatının ardından terekesinin taksimi veya vasi-i muhtâr tayin ettiği kişinin mahkemeye müracaat ederek vasiyete konu olan meblağı vârislerden talep etmesiyle ilgilidir.

b. Vasiyet Edilen Mallar

Rizeli vasiyet sahiplerinin ekserisi, vefatları sonrası cenaze ve defin masraflarının karşılanması, borçların edası gibi gerekli harcamaların yapılmasının ardından, terekelerinde kalan meblağın 3'te 1'inin çeşitli hayır cihetlerine sarf edilmesini vasiyet etmişlerdir. Kayıtların bir kısmında terekenin 3'te 1'ine tekabül eden meblağ, miktar olarak belirtilmemiştir. Miktarı tam olarak tesbit edilen vasiyetlerin ise, genellikle yüksek meblağlarda olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar arasında tesbit edilen en yüksek miktarlı vasiyet, toplam 62.553 kuruş 31,5 para olup, H. 1294 (M. 1877) yılında vefat eden Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Beşikçizâde el-Hâc Haşim Efendi'ye aittir.¹⁶⁹⁰ el-Hâc Haşim Efendi'nin yanı sıra, Piriçelebi Mahallesinden Kavaloğlu Hacı Mehmed'in, terekesinin sülüsünden (1/3) vasiyette bulunduğu 17.649 kuruş 13 para ile¹⁶⁹¹ Babik (Tophane) Mahallesinden Yanıkoğlu Bahadır Ağa'nın, mal

¹⁶⁸⁷ R.Ş.S.; 1496/33a.

¹⁶⁸⁸ R.Ş.S.; 1502/140a-b.

¹⁶⁸⁹ R.Ş.S.; 1502/43a-b.

¹⁶⁹⁰ R.Ş.S.; 1498/89b, 94b, 95b-96b, 98a.; 1499/87a-88a.

¹⁶⁹¹ R.Ş.S.; 1502/146a.

varlığının 3'te 1'inden vasiyet ettiği 150 mecidî altını (15.000 kuruş) da,¹⁶⁹² miktarının yüksekliğiyle ön plana çıkan vasiyetler arasındadır.

Rizeli hayırseverlerin, terekelerinin 3'te 1'inden gerçekleştirdikleri yüksek meblağlı vasiyetlerin yanı sıra, daha mütevazı miktarlarda yapılan vasiyetlere de rastlanmaktadır. H. 1276 (M. 1859) yılında vefat eden Betroz (Fıçıtası) köyünden Meşhure bint-i Genç Ağa'nın vasiyet ettiği 100 kuruş, en düşük miktarlı vasiyeti oluşturmaktadır.¹⁶⁹³ Ayrıca aslen Kırım muhacirlerinden olup Rize'de vefat eden Kürkçü Halil Ağa'nın 326 kuruş,¹⁶⁹⁴ Veroz (Küçükcamî) köyünden Havva bint-i İsmail'in ise 377,5 kuruş değerindeki vasiyetleri de,¹⁶⁹⁵ düşük miktarlı vasiyetler arasında yer almaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, mirasçıları mevcut olan bir kimse, malının ancak 3'te 1'ini vasiyet etme hakkına sahiptir. Ölen kişinin malının 3'te 1'inden fazlasını vasiyet etmesi durumunda, vasiyetin yerine getirilmesi vârislerinin iznine bağlıdır.¹⁶⁹⁶ Konuyla ilgili böyle bir davaya göre, Rize'nin Latum (Madenli) köyünden olup H. 1286 (M. 1870) yılında vefat eden bezzaz esnafı Ameşoğlu Ahmed, maraz-ı mevtime (ölüm hastalığında) iken, techiz-tekfin, ıskât-ı salât, oruç ve yemin kefaretiyle çeşitli hayır cihetlerine sarf edilmek üzere 1500 kuruş vasiyette bulunmuştur. Ancak vasiyetin terekenin 3'te 1'inden fazla olması, vârislerin de bu duruma razı olmaması üzerine, vasiyet edilen meblağ 1500 kuruştan terekenin hemen hemen 3'te 1'ine tekabül eden 1116 kuruşa düşürülmüştür.¹⁶⁹⁷

Rize'de mal varlığının 3'te 1'ini vasiyet eden hayırseverlerin yanı sıra, daha farklı vasiyetlerde bulunan şahıslara da rastlanmaktadır. H. 1282 (M. 1865) tarihli kayda göre, Arkulikoz (Ekmekçiler) Mahallesinden Kaçaranoğlu el-Hâc Mustafa, vefatı sonrası nakit 730 kuruşuyla 1691 kuruş alacağının kabzolunarak, 700 kuruşun techiz-tekfin, ıskât-ı salât ve oruç kefareti harcanmasını, kalan meblağın ise muâmele-i

¹⁶⁹² R.Ş.S.; 1503/234a-b.

¹⁶⁹³ R.Ş.S.; 1489/20b.; Meşhure bint-i Genç Ağa'nın vasiyet ettiği 100 kuruş, kayıtlara geçen en düşük miktarlı vasiyet olmakla birlikte, terekelerinin 3'te 1'ine tekabül etmemektedir. Zira Meşhure'nin vefatı sonrası geride bıraktığı mal varlığı, 1789 kuruş değerindedir.

¹⁶⁹⁴ R.Ş.S.; 1487/38a.

¹⁶⁹⁵ R.Ş.S.; 1487/35a.

¹⁶⁹⁶ Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 437.

¹⁶⁹⁷ R.Ş.S.; 1495/31a.

şer'iyeye yoluyla işletilerek çeşitli vakıflara sarf edilmesini vasiyet etmiştir.¹⁶⁹⁸ Havra (Yanıkdağ) köyünden Çakıroğlu Eyüb, vefatından bir yıl önce H. 1261 (M. 1845)'te, bahçe ve tarlalarıyla muhtelif eşyadan oluşan bütün menkul ve gayr-i menkulünü belli bir meblağ mukabilinde oğlu Osman'a bey' ve ferâğ etmiş, satış ve ferâğ işlemi sonucunda elde edilen meblağın 1500 kuruşunun, eşit bir şekilde kızları Fatıma, Nuriye, Havva ve Âkile'ye verilmesini vasiyet etmiştir.¹⁶⁹⁹ Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Karahasanoğlu el-Hâc Ali Ağa'nın zevcesi Hafize Hatun ise, terekesinin 3'te 1'ine denk gelen meblağı vasiyet etmekle kalmamış, eşinden miras kalan evle evde bulunan eşyadaki hissesinin üvey kızı Hadice'ye, kendisine ait 2 sandıkla içlerindeki eşyanın da torunları Hasibe ve Cemile'ye verilmesi vasiyetinde bulunmuştur.¹⁷⁰⁰

c. Vasiyet Edilen Yerler

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Rizeli hayırseverlerin vasiyette buldukları yerler arasında ilk sırayı ibadet mekânları almaktadır. Vasiyet sahibi şahıslar, sadece yaşadıkları yerdeki camiler için vasiyet bırakmakla yetinmemişler, Rize'nin çeşitli köy ve mahallelerinde faaliyet gösteren camiler için de vasiyette bulunma yoluna gitmişlerdir. Buna göre, İksenit (Kambursırt) Mahallesinden Kavaloğlu el-Hâc Salih, H. 1285 (M. 1868) yılında, vefat etmeden 5 gün önce, terekesinin 3'te 1'inden 100 mecediye altınını (10.000 kuruş) vasiyet bırakmıştır. el-Hâc Salih vasiyette bulunduğu meblağdan İksenit (Kambursırt), Diğer İksenit (Pilavdağı) ve Romanoz (Hayrat) mahallelerindeki camilerin imamet cihetlerine 25'er mecediye, Pindoz (Değirmendere) Mahallesindeki caminin imamet cihetiyle kendisinin de mütevellisi olduğu Rize merkezdeki Orta Cami'nin hitabet cihetine 10'ar mecediye verilmesini talep etmiştir. 95 mecediye altınının yıllık % 15 kâr üzerinden işletilmesi üzere adı geçen camilerin mütevellilerine teslim edilmesi için de, kardeşi Hacı Seyfi'yi vasi-i muhtâr tayin etmiştir.¹⁷⁰¹ H. 1286 (M. 1870) yılında vefat eden Latum (Madenli) köyünden bezzaz esnafı Ameşoğlu Ahmed'in vasiyeti üzerine, terekesinin 3'te 1'inden 50 kuruş Orta Cami-i Şerif'e, 150 kuruş Müftü Hacı Hasan Efendi Camii'ne, 108 kuruş

¹⁶⁹⁸ R.Ş.S.; 1491/105a-b.

¹⁶⁹⁹ R.Ş.S.; 1491/138a.

¹⁷⁰⁰ R.Ş.S.; 1496/33a.

¹⁷⁰¹ R.Ş.S.; 1493/51a.

da kendi köyünde bulunan camiye sarf edilmiştir.¹⁷⁰² H. 1288 (M. 1871) tarihli kayda göre, Rize kazası tüccarlarından Hacı Genç Ağa'nın, vasiyet yoluyla vakfettiği 10.000 kuruşun sarf yerleri arasında, Rize'de faaliyet gösteren 9 cami 3 de mescid bulunmaktadır. Ayrıca vakfedilen meblağın 200 kuruşu, Trabzon'da bulunan Fatih Cami-i Şerifi'nin minaresindeki alemlerin yaldızına sarf edilecektir.¹⁷⁰³

İbadet mekânlarının yanı sıra, Rizeli hayırseverlerce vasiyette bulunulan yerlerden biri de, medrese ve mekteb gibi eğitim müesseseleridir. Yukarıda da ismi geçen Arkulikoz (Ekmekçiler) Mahallesinden Kaçaranoğlu el-Hâc Mustafa, bu müesseseler için vasiyette bulunan hayır sahiplerinden sadece biridir. el-Hâc Mustafa, mal varlığından vasiyet bıraktığı 2421 kuruşun 700 kuruşuyla techiz-tekfin, iskât-ı salât ve oruç kefareti masraflarının karşılanmasını, kalan meblağın ise, muâmele-i şer'iyeye yoluyla işletilmek üzere, 200 kuruşunun Müftü el-Hâc Alâaddin Efendi Medresesi'ne, 250 kuruşunun müderris Altıkulaçzâde el-Hâc Ali Efendi Medresesi'ne, 150 kuruşunun da Mercanoğlu Mehmed Efendi'nin inşa ettiği medreseye verilmesini vasiyet etmiştir.¹⁷⁰⁴ Singaz (Tepebaşı) köyünden olup H. 1282 (M. 1865) yılında vefat eden Ağrelimoğlu Mustafa ise, hâl-i marazında terekesinin 3'te 1'inden vasiyette bulunduğu 2500 kuruşun 2000 kuruşunun, her yıl muâmele-i şer'iyeye yoluyla işletilerek elde edilecek kârın vasiyetinde belirttiği miktarlarda Rize'nin çeşitli köy ve mahallelerinde faaliyet gösteren 12 caminin muallim-i sıbyan cihetine verilmesi için, söz konusu camilerin mütevellilerine teslim edilmesini vasiyet etmiştir.¹⁷⁰⁵

İncelediğimiz yıllarda hayır sahibi şahısların vasiyet bıraktıkları yerler arasında, çeşitli imar faaliyetleri de bulunmaktadır. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, İksenit (Kambursırt) Mahallesinden Kavalolu el-Hâc Salih, terekesinin 3'te 1'inden vasiyette bulunduğu 100 mecdiye altınının (10.000 kuruş) 95 mecdiyesinin (9500 kuruş), bazı camilerin imamet ve hitabet cihetlerine verilmesini vasiyet ederken, 5 mecdiyesinin de (500 kuruş) Rize'de bulunan yıkık köprünün inşasına sarf edilmesini vasiyet etmiştir.¹⁷⁰⁶ Latum (Madenli) köyünden bezzaz esnafı Ameşoğlu Ahmed'in,

¹⁷⁰² R.Ş.S.; 1495/31a.

¹⁷⁰³ R.Ş.S.; 1496/3b.

¹⁷⁰⁴ R.Ş.S.; 1491/105a-b.

¹⁷⁰⁵ R.Ş.S.; 1491/92b, 113b.

¹⁷⁰⁶ R.Ş.S.; 1493/51a.

terekeşinin 3'te 1'inden vasiyette bulunduğu yerler arasında, Orta Cami-i Şerif'in şadırvanıyla başka bir şadırvana daha rastlanmaktadır.¹⁷⁰⁷ Rizeli tüccarlardan Hacı Genç Ağa, vasiyet yoluyla vakfettiği 10.000 kuruş nakdin bir kısmının köprü ve şadırvan imarına harcanmasını talep etmiştir.¹⁷⁰⁸ Babik (Tophane) Mahallesinde ikamet eden Servinaz bint-i Abdullah ise, terekeşinin 3'te 1'inden gerekli harcamalar yapıldıktan sonra, kalan meblağın cami ve suyollarına sarf edilmesi vasiyetinde bulunmuştur.¹⁷⁰⁹

Rize'de vefat eden oğlundan geriye kalan torunları (dede yetimleri) için vasiyette bulunan şahıslara da rastlanmaktadır.¹⁷¹⁰ Bu hayırseverlerden biri, Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Beşikçizâde el-Hâc Haşim Efendi'dir. el-Hâc Haşim Efendi'nin, H. 1283 (M. 1877) yılında müteveffâ oğlu Muharrem Efendi'nin sağır çocukları Abdülhamid ve Mehmed Emin'e verilmek üzere sülüs terekesinden vasiyet ettiği meblağ, 58.503 kuruş 31,5 parayı bulmaktadır.¹⁷¹¹ Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Karahasanoğlu el-Hâc Ali Ağa'nın zevcesi Hafize Hatun da, vefatını müteakip borçlarının ödenmesinden sonra geri kalan terekeşinin 3'te 1'inden müteveffâ oğlu Hacı Dursun'un sağıre kızı Cemile'ye 1000 kuruş, müteveffâ torunu Hızır'ın sağıre kızı Hasibe'ye ise 500 kuruş verilmesini vasiyet etmiştir. Hafize Hatun'un vasiyet bıraktığı kişiler arasında yetim torunlarının yanı sıra, Çerkes asıllı hizmetçisi de bulunmaktadır. Hafize Hatun, İshak adlı bu sağıre 500 kuruş verilmesi vasiyetinde bulunmuştur.¹⁷¹²

Araştırmamıza konu olan dönemde, Rizeli hayırseverlerin vasiyette buldukları yerler, ibadet mekânları, eğitim müesseseleri, çeşitli imar faaliyetleri ve akrabadan şahıslarla sınırlı değildir. Bunların hâricinde, muhtelif vasiyetlerde bulunan bazı hayır sahiplerine rastlanmaktadır ki, söz konusu şahıslar arasında ilk dikkati çeken isim, Kale Mahallesinden olup H. 1285 (M. 1868) yılında vefat eden Kırımî el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi'dir. el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi, sülüs malından 100 meciדיye

¹⁷⁰⁷ R.Ş.S.; 1495/31a.

¹⁷⁰⁸ R.Ş.S.; 1496/3b.

¹⁷⁰⁹ R.Ş.S.; 1502/43a-b.

¹⁷¹⁰ İslâm miras hukukuna göre, yakın vâris uzakta olan vârisi mirastan mahrum bırakmaktadır (hacb). Mesela bir kimsenin birden fazla oğlunun olması, oğullarından birinin de çocuklu olarak kendisinden önce vefat etmesi halinde, bu çocuklar (dede yetimleri) dedeleri vefat ettiğinde ona vâris olamamaktadır. Zira amcaları mirasçı olarak dedelerine kendilerinden daha yakındır. Hem baba hem de dede mirasından mahrum kalan çocuklara vasiyette bulunmak suretiyle de, bu mağduriyetleri giderilmiş olmaktadır. **Bkz.** Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 435-436.

¹⁷¹¹ R.Ş.S.; 1498/94b, 98a.; 1499/87a-88a.

¹⁷¹² R.Ş.S.; 1496/33a.

altınının (10.000 kuruş), aynı mahalleden ve Nakşibendî tarikatı halifelerinden Şehirlanoğlu el-Hâc Mustafa Efendi'ye verilmesini vasiyet etmiştir. el-Hâc Mustafa Efendi, kendisine vasiyet edilen meblağın 27 altınının (2700 kuruş), şeyhinin cenaze ve defin masraflarıyla kabristanının demirleri, taşı ve sâir harcamalara sarf etmiş, geri kalan 73 mecdiye altınının (7300 kuruş) ise, daha önce de belirtildiği gibi, el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi tarafından bina olunan Rize merkezdeki Nakşibendî tekkesine vakfetmiştir.¹⁷¹³

Öte yandan Singaz (Tepebaşı) köyünden Ağrelimoğlu Mustafa'nın, terekesinin 3'te 1'inden vasiyette bulunduğu 2500 kuruşun 500 kuruşuyla 3 Mushaf-ı Şerîf satın alınmasını ve her birinin Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya kadir bir fakire verilmesini vasiyet etmesi,¹⁷¹⁴ Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Beşikçizâde el-Hâc Haşim Efendi'nin, vefatından 1 ay önce H. 1294 (M. 1877) yılında, mal varlığının 3'te 1'inden vasiyet ettiği 4050 kuruşun 1000 kuruşunun fukara-yı Müslimîne verilmesini talep etmesi de, vasiyette bulunulan çeşitli hayır cihetlerine emsâl teşkil etmektedir.¹⁷¹⁵

Yukarıda belirtilenlerin hâricinde, Rizeli vasiyet sahiplerinin bir kısmı, vasiyet ettikleri meblağın nerelere sarf edileceğini açıkça belirtmek yerine, vücûh-ı hayra sarf olunmasını talep etmişlerdir.¹⁷¹⁶ Bazı şahısların ise, vasiyet bıraktıkları tesbit edilmekle birlikte, vasiyette buldukları yerlerle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.¹⁷¹⁷

B. RİZE'NİN DÎNÎ HAYATINDA BAZI MÜHİM ŞAHSİYETLER

Bu başlık altında, tereke kayıtları başta olmak üzere muhtelif dava kayıtlarından hareketle, Rize'nin dînî hayatında yer edinmiş bazı mühim şahıslar hakkında bilgi verilecektir. Konuyla ilgili tesbitler "Rize'de Görev Yapan Müftüler" ve "Rize Meşâyihinden Bazı Zevât" olmak üzere iki grupta ele alınacaktır.

¹⁷¹³ R.Ş.S.; 1493/17b-18a, 51b.; 1501/16b.

¹⁷¹⁴ R.Ş.S.; 1491/113b.

¹⁷¹⁵ R.Ş.S.; 1498/89b.

¹⁷¹⁶ R.Ş.S.; 1489/64b-65a.; 1502/140a-b, 146a, 146b.; 1503/234a-b.

¹⁷¹⁷ R.Ş.S.; 1487/35a, 38a.; 1488/127a.; 1489/20b.; 1496/47a, 122b.

1. Rize’de Görev Yapan Müftüler

a. el-Hâc Alâaddin Efendi

Rize müftülerinden el-Hâc Alâaddin Efendi, Rize merkeze bağlı Paşayan (Çarşı) Mahallesindedir. Babasının ismi Mehmed Emin Efendi, dedesinin ismi Ali’dir.¹⁷¹⁸

el-Hâc Alâaddin Efendi’nin görev süresi tam olarak tesbit edilememekle birlikte, H. 1272 (M. 1856) yılında bu vazifede bulunduğunu,¹⁷¹⁹ vefatına kadar da vazifesini sürdürdüğünü ifade etmek gerekir.¹⁷²⁰ Kendisi müftülük görevinin yanı sıra, kayyımlik görevinde de bulunmuştur. Konuyla ilgili H. 1281 (M. 1864) tarihli dava kaydına göre, aslen Ahışa muhacirlerinden olup Rize merkeze bağlı Kale Mahallesiine yerleşerek orada vefat eden Molla Yusuf’un gâib vârisi amcasının oğlu Ali’ye, önce Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi kayyım tayin edilmiştir. Ancak el-Hâc Mustafa Efendi’nin ticaret için Rize dışına gideceği sırada görevinden istifa etmesi üzerine, aynı vazifeye el-Hâc Alâaddin Efendi getirilmiştir.¹⁷²¹ el-Hâc Alâaddin Efendi, vazifeye getirildikten iki gün sonra, vâris Ali’nin nakit 843 kuruş hissesinin tamamını, mahkeme huzurunda el-Hâc Mustafa Efendi’den teslim almıştır.¹⁷²²

Vefat etmeden önce padişah beratıyla ve günlük 5 akçe vazifeye Piriçelebi Mahallesindeki el-Hâc Süleyman Efendi (Müftü) Medresesi’nin müderrislik cihetini de ifa eden el-Hâc Alâaddin Efendi,¹⁷²³ bu medresenin kendi adıyla anılmasını sağlamıştır. Arkulikoz (Ekmekçiler) Mahallesinden Kaçaranoğlu el-Hâc Mustafa’nın, malından vasiyette bulunduğu nakit 2421 kuruşun sarf yerleri arasında, el-Hâc Alâaddin Efendi Medresesi de bulunmaktadır.¹⁷²⁴

¹⁷¹⁸ R.Ş.S.; 1492/106b.

¹⁷¹⁹ R.Ş.S.; 1487/40a.

¹⁷²⁰ R.Ş.S.; 1493/21b.

¹⁷²¹ R.Ş.S.; 1491/68a.; Müftü el-Hâc Alâaddin Efendi’nin kayyımlığını üstlendiği bu şahıstan, başka bir kayıttta “*Arif Çavuş*” diye bahsedilmektedir. **Bkz.** R.Ş.S.; 1492/107a.

¹⁷²² R.Ş.S.; 1491/68b.

¹⁷²³ R.Ş.S.; 1493/7b.

¹⁷²⁴ R.Ş.S.; 1491/105a-b.

H. 1284 (M. 1868) yılında vefat eden Rize müftüsü el-Hâc Alâaddin Efendi'nin tereke kaydından anlaşıldığı üzere, vefatı sırasında Hanım Hatun ibnet-i Abdullah'la evli olup, Mehmed Emin ve Celaleddin isminde iki oğluyula Hediye, Seniye, Nokta, Ümmügülsüm, Zarife ve Halime adlarında altı kızı bulunmaktadır. Mehmed Emin ve Hediye, babalarının vefatı sırasında yaşça büyükken, diğerlerinin henüz küçük yaşta olduklarını belirtmek gerekir.¹⁷²⁵ Çocuklarından Müftizâde Mehmed Emin Efendi'nin, H. 1292 (M. 1875) yılında Paşayan (Çarşı) Mahallesi muhtarı olduğu görülmektedir.¹⁷²⁶

Müftü el-Hâc Alâaddin Efendi'nin geride bıraktığı mal varlığı, 10.353 kuruşa tekabül etmektedir. Terekesinde gayr-i menkul olarak, arsasıyla birlikte bir ev, bir de bahçe bulunmaktadır. Paşayan (Çarşı) Mahallesinde bulunan bu ev ve bahçenin değeri, 4500 kuruştur. Geri kalan terekesi, keten bahasından nakit 4000 kuruş, 2 büyükbaş 20 küçükbaş hayvan, 2 kuruş nakit, çeşitli ev eşyası ve giyeceklerle, müftü olmasının da etkisiyle çok sayıda kitaptan meydana gelmektedir.¹⁷²⁷

Terekesinden 1000 kuruşun techiz ve tekfin masraflarına sarf edilmesini vasiyet eden el-Hâc Alâaddin Efendi'nin, vefatı sırasında zevcesi Hanım Hatun'a 700, kızlarından Hediye Hatun'a 1400, oğlu Mehmed Emin Efendi'ye ise 843 kuruş borcu vardır. Eşi, kızı ve oğlunun yanı sıra, sandık emini Hüseyin Efendi, Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi, Beşikçioğlu Hacı Mahmud'un kızı Dürdane Hatun ve Kocalazoğlu Mehmed'e toplam 1615 kuruş borcu bulunmaktadır. el-Hâc Süleyman Efendi'nin medresesi para vakfından da, 1700 kuruş borç aldığı görülmektedir. el-Hâc Alâaddin Efendi'nin, zevcesine olan mehir borcunun, vefatının ardından mehr-i misil üzerinden ödenmesi dikkat çekmektedir.¹⁷²⁸

¹⁷²⁵ R.Ş.S.; 1492/106b.; el-Hâc Alâaddin Efendi'nin sağır oğlu Celaleddin'in ismi, farklı bir yerde "Mehmed Celaleddin" şeklinde geçmektedir. **Bkz.** R.Ş.S.; 1493/7b.

¹⁷²⁶ R.Ş.S.; 1498/38b.

¹⁷²⁷ R.Ş.S.; 1492/106b-107a.

¹⁷²⁸ R.Ş.S.; 1492/107a.; "Mehir" başlığında da belirtildiği gibi, mehr-i misil, nikâh akdi esnasında mehrin zikredilmemesi halinde, kızın baba tarafından, babası olmadığı takdirde memleketi ahalisinden akit tarihinde yaş, güzellik ve bekârlık gibi vasıflarda akran ve emsâli durumundaki kadınların mehri dikkate alınarak tesbit edilen mehre denmektedir. **Bkz.** Bilmen, **age**, II, 10.; Erdoğan, **age**, s.356.

b. el-Hâc Hasan Hüsni Efendi

Müftü Kösezâde el-Hâc Hasan Hüsni Efendi, Rize'nin Paşayani (Çarşı) Mahallesi ahalisindedir.¹⁷²⁹ Babasının ismi el-Hâc Mustafa Efendi, annesinin ismi Penbe'dir.¹⁷³⁰

Rize müftüsü el-Hâc Alâaddin Efendi'nin H. 1284 (M. 1868) yılında vefatı üzerine, aynı vazifeye H. 1285 (M. 1868)'de Rize kazası ulemasından el-Hâc Hasan Hüsni Efendi getirilmiştir.¹⁷³¹ Hasan Hüsni Efendi, vefatı olan H. 1312 (M. 1895) yılına kadar bu görevini devam ettirmiştir.¹⁷³² Müftülük görevinin hâricinde, hatiblik¹⁷³³ ve mütevellilik¹⁷³⁴ vazifelerini de ifâ etmiştir.

Müftü el-Hâc Hasan Hüsni Efendi'nin, vazifede bulunduğu sırada H. 1288 (M. 1871) yılında, Paşayan (Çarşı) Mahallesinden Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın vârislerinden iki dükkân arsası satın aldığı görülmektedir. Arsaların satış bedeli 39 adet yüzlük mecdiye altını (3900 kuruş) olup, üzerlerinde bulunan dükkânlar kendisine aittir.¹⁷³⁵ Ancak vefatı sonrasında mahkeme tarafından tahrir edilen terekesinde, hem dükkân hem de arsalarla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.¹⁷³⁶

el-Hâc Hasan Hüsni Efendi, Rize'de vakıf tesis eden hayır sahibi şahıslardan biridir. Rize kazasının merkezinde, kendi adıyla anılan bir cami (Müftü Hacı Hasan Efendi Camii/Malkoçoğlu Camii) inşa ettirmiştir.¹⁷³⁷ Ayrıca Malkoçoğlu Camii'ne ait vakıf arsası üzerinde inşa ettiği üç mağazayı, göreve getirildiği H. 1285 (M. 1868) yılında vakfetmiş, vakfından hâsıl olacak yıllık 200 kuruşun, mağazaların üzerindeki hücrelerde talebeye talim-i ilim eden müderris efendiye verilmesini şart koşturmuştur.¹⁷³⁸

¹⁷²⁹ R.Ş.S.; 1502/126b, 127a.

¹⁷³⁰ R.Ş.S.; 1502/125a.

¹⁷³¹ R.Ş.S.; 1493/21b.

¹⁷³² R.Ş.S.; 1502/125a.; Rize müftüsü Kösezâde el-Hâc Hasan Hüsni Efendi'nin, vazifesini ifâ ettiği sırada verdiği fetvalardan birini kayıtlardan tesbit etmek mümkündür. Rü'yet-i hilâl (hilâlin görülmesi) ile ilgili olan bu fetva kaydı için bkz. R.Ş.S.; 1500/43b.

¹⁷³³ R.Ş.S.; 1493/126b.

¹⁷³⁴ R.Ş.S.; 1491/105b.

¹⁷³⁵ R.Ş.S.; 1496/28a-b.

¹⁷³⁶ R.Ş.S.; 1502/125a-b.

¹⁷³⁷ R.Ş.S.; 1496/32b.; Müftü el-Hâc Hasan Hüsni Efendi'nin, Rize kazasının merkezindeki Malkoçoğlu Camii'ni ihyâ etmesi, söz konusu caminin onun adıyla anılmasına yol açmıştır.

¹⁷³⁸ R.Ş.S.; 1493/41b.

H. 1312 (M. 1895) yılında vefat eden el-Hâc Hasan Hüsni Efendi, tereke kaydında da görüldüğü üzere, vefatı sırasında 2646 kuruş değerinde mal varlığına sahiptir. Terekesinin önemli bir kısmını kitapları, geri kalanını da çeşitli ev eşyası ve giyeceklerle Kosifoğlu Receb Efendi'den alacağı olan nakit 216 kuruş oluşturmaktadır. Hasan Hüsni Efendi'nin, eşine olan 1500 kuruş mehir borcunun yanı sıra, Hâfız Harun Efendi'ye 412, Ofluoğlu İbrahim'e ise 432 kuruş borcu bulunmaktadır.¹⁷³⁹

el-Hâc Hasan Hüsni Efendi'nin vârisleri, eşi Necibe bint-i Ahmed, annesi Penbe, vefat eden eşinden dünyaya gelen çocukları Rifat Efendi, Mehmed Rasim, Ali Rıza, Hakkı, Hayriye, Zehra, İrfane, Zekiye ve Naciye'dir.¹⁷⁴⁰ Henüz bulûğa ermemiş çocukları Mehmed Rasim, Ali Rıza, Hakkı, Naciye ve Zekiye'ye, vefatını müteakip H. 1312 (M. 1895) yılında damadı Mihaloğlu Hâfız Harun Efendi vasi, büyük oğlu Rifat Efendi ise nâzır tayin edilmiştir.¹⁷⁴¹ Aynı yıl vasi-i mansûb Hâfız Harun Efendi'nin talebi üzerine, vesâyetini üstlendiği çocuklara, babalarından miras kalan mallarından aylık 500 kuruş nafaka takdir edilmiştir.¹⁷⁴²

c. Mehmed Kâmil Efendi

İncelediğimiz yıllarda Rize'de görev yapan müftülerden biri de, Emineddin Mahallesinden Hacıhâfizmemişefendizâde Mehmed Kâmil Efendi'dir.¹⁷⁴³ Kendisi Hacı Hâfız Memiş Efendi'nin oğludur.¹⁷⁴⁴

Rize müftüsü Mehmed Kâmil Efendi'nin göreve getiriliş tarihi tam olarak tesbit edilememekle birlikte, kayıtlardan H. 1315-1318 (M. 1897-1900) yıllarında vazifede bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁴⁵ Mehmed Kâmil Efendi, ayrıca Rize müftüsü el-Hâc Alâaddin Efendi gibi padişah beratıyla el-Hâc Süleyman Efendi (Müftü) Medresesi'nin müderrislik cihetini de ifa etmiştir.¹⁷⁴⁶ Bu vazifesi sırasında, medresenin

¹⁷³⁹ R.Ş.S.; 1502/125a-b.

¹⁷⁴⁰ R.Ş.S.; 1502/125a.

¹⁷⁴¹ R.Ş.S.; 1502/126b.

¹⁷⁴² R.Ş.S.; 1502/127a.

¹⁷⁴³ R.Ş.S.; 1503/107b.

¹⁷⁴⁴ R.Ş.S.; 1503/25a.

¹⁷⁴⁵ R.Ş.S.; 1503/25a-b.; 1504/35b-36a.

¹⁷⁴⁶ Daha önce de belirtildiği gibi, Rize'de tesbit edilen en eski medrese olan bu müessesenin bânisi ve müderrisi el-Hâc Süleyman Efendi, Rize müftüsü olduğu gibi, medresesinin müderrisliğine kendisinden

bânisi el-Hâc Süleyman Efendi H. 1192 (M. 1778)'de vakfettiği hamamın yıllık gelirinden yevmî (günlük) 25 akçenin medresenin müderrisine 10 akçenin de mütevellisine verilmesini şart koştuğu halde,¹⁷⁴⁷ medresenin berat-ı âlişânla evlâd-ı vâkıftan mütevellisi Necibe bintü'l-Hâc Mehmed Atâullah'ın, vâkıfın şartına riayet etmeyerek müderrislik cihetine yıllık 150 kuruş mütevellilik cihetine ise 480 kuruş takdir etmesi üzerine, H. 1315 (M. 1897) yılında mahkemeye müracaat etmiştir. Mehmed Kâmil Efendi'nin talebiyle, müderrislik ücreti yıllık 150 kuruştan 1200 kuruşa yükseltilmiştir.¹⁷⁴⁸

Mehmed Kâmil Efendi, H. 1318 (M. 1900) yılında malının 3'te 1'i üzerinden vasiyette bulunan Piriçelebi Mahallesinden Şeyhzâde Hacı Ahmed Efendi tarafından, vasiyetinin tenfizi için vasi-i muhtâr tayin edilmiştir. Hacı Ahmed Efendi, vasiyetinde belirttiği şartları yerine getirmesi için, mal varlığının 3'te 1'ine tekabül eden 20 mecdî altınını (2000 kuruş), mahkeme huzurunda kendisine teslim etmiştir.¹⁷⁴⁹ Yine aynı yıl Babik (Tophane) Mahallesindeki mescid-i şerîfin mütevellisinin vefat etmesi üzerine, Hacıosmanefendizâde Ahmed Efendi mescide müteveli tayin edilirken, Mehmed Kâmil Efendi de Mataracızâde Hacı Ahmed Efendi'yle birlikte nâzır tayin olunmuştur.¹⁷⁵⁰

Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Piriçelebi Mahallesinden el-Hâc Süleyman Efendi ile Kale Mahallesinden el-Hâc Mehmed Atâullah Efendi, Rize'de görev yapmış müftüler arasındadır. el-Hâc Süleyman Efendi'nin Piriçelebi Mahallesinde inşa ettirdiği medreseyle (Müftü Medresesi), bu medreseye gelir olmak üzere yaptırdığı Paşayan (Çarşı) Mahallesindeki hamamın (atık hamam) vakfiye kaydının H. 1192 (M. 1778) yılına ait olması,¹⁷⁵¹ kendisinin araştırmamıza konu olan dönemden çok daha önce yaşamış olduğunu açıkça göstermektedir. H. 1276 (M. 1859)

sonra da Rize'de müftülük vazifesinde bulunan kişiler getirilmiştir. **Bkz.** Güvelioğlu, agm, **Rize Defteri 1**, s.39-40.

¹⁷⁴⁷ Vakıf hamamın H. Zilkade 1192 (M. Kasım-Aralık 1778) tarihli vakfiyesinde belirtildiği üzere, el-Hâc Süleyman Efendi, hamamın icâre-i senevîsinden medresesinin müderrisine yevmî 25 akçe, mütevellisine 10 akçe, nâzırına 5 akçe, bevvabına 4 akçe, ferraşına 5 akçe, kâtibe 5 akçe, kendisine tayin eylediği hücreye yevmî 10, diğer 15 hücreye 2'şer akçe verilmesini, kandillerde kullanılmak üzere yevmî 7 akçelik revgan-ı zeyt satın alınarak bevvab efendilere teslim edilmesini, yakınındaki caminin imamına yevmî 20 akçe, hatibine 10 akçe, müezzinine 8 akçe verilmesini, geri kalanının da medresenin tamirinde kullanılmak üzere müteveli yanında muhafaza edilmesini talep etmiştir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1503/25a-b.

¹⁷⁴⁸ **R.Ş.S.**; 1503/25a-b.

¹⁷⁴⁹ **R.Ş.S.**; 1504/35b-36a.

¹⁷⁵⁰ **R.Ş.S.**; 1504/3b.

¹⁷⁵¹ **R.Ş.S.**; 1503/25a-b, 236a.

tarihli dava kaydında, Rize'nin sâbık müftüsü olduğu bilgisine yer verilen el-Hâc Mehmed Atâullah Efendi'nin ise, görev süresi tesbit edilememekle birlikte, H. 1276 (M. 1859)'dan önce vefat etmiş olduğunu belirtmek gerekir.¹⁷⁵²

Öte yandan Süleyman Efendi'nin vakfettiği medrese ve hamamın mütevelliliğinde bulunan evlâd-ı vâkıftan Necibe Hanım'ın, Mehmed Atâullah Efendi'nin kızı olması,¹⁷⁵³ el-Hâc Süleyman Efendi ile el-Hâc Mehmed Atâullah Efendi arasında akrabalık olduğuna işaret etmektedir.

2. Rize Meşâyihinden Bazı Zevât

a. eş-Şeyh Osman Efendi

Kadiriye tarikatı meşâyihinden olan eş-Şeyh Osman Efendi (D. 1787),¹⁷⁵⁴ Emineddin Mahallesinden Mağazacıoğlu Yakub bin Abdullah'ın oğludur.¹⁷⁵⁵ Kendisi için kayıtlarda daha ziyade “*Osman Baba*” ifadesine yer verilmiştir.¹⁷⁵⁶ Kadirî tarikatı üzere şeyhlik vazifesi alan Şeyh Osman Efendi, H. 1276 (M. 1859) yılında vefatına kadar, oğlu eş-Şeyh el-Hâc Ahmed Şemseddin Efendi tarafından Rize'de inşa ettirilen Kadirî tekkesinin postnişinlik vazifesinde bulunmuştur.¹⁷⁵⁷ Rukiye Hatun ibnet-i Memiş'le evli olan Şeyh Osman Efendi'nin vefatı sırasında, Ahmed Şemseddin, Taha ve Abdullah adlarında üç oğlu bulunmaktadır.¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵² R.Ş.S.; 1489/31a.

¹⁷⁵³ R.Ş.S.; 1488/49a.; 1491/4b.; 1503/236a.; Necibe Hanım, vakıf hamamın tevliyette bulunduğu sırada H. 1280 (M. 1863) yılında akdedilen mecliste, hamamın kubbe ve külhan kısımlarıyla içindeki bazı mahallerin harap olduğunu beyan ederek, vakfın gelir kaynaklarından karşılanmak üzere tamirine izin verilmesi talebinde bulunmuştur. Mimarlar ve ebniye ahvâline muttali sâir Müslimîn tarafından yapılan incelemeler neticesinde, hamamın tamirininin 3400 kuruşa mal olacağı tesbit edilmiştir. **Bkz. R.Ş.S.;** 1491/4b.

¹⁷⁵⁴ İshak Güven Güvelioğlu-Yasemin Baki, **Rize'de Tasavvuf Kültürü Tarikatlar Tekkeler Şeyhler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s.53.

¹⁷⁵⁵ R.Ş.S.; 1493/75b.; Şeyh Osman Efendi'nin babası “*Mağazacıoğlu*” lakabıyla anılırken, kendisine nisbetle oğlu Abdullah'ın “*Osmanbabaoğlu*”, **bkz. R.Ş.S.;** 1502/13a, 13b.; torunu Selameddin Efendi'nin ise “*Haciosmanbabazâde*” sülale adını kullandıkları tesbit edilmektedir. **Bkz. R.Ş.S.;** 1502/61a.; Muhyiddin adlı diğer torunu ise, “*Mağazacıoğlu*” lakabıyla kayıtlara geçmiştir. **Bkz. R.Ş.S.;** 1500/142a.

¹⁷⁵⁶ R.Ş.S.; 1489/24a.; 1502/13a, 13b.

¹⁷⁵⁷ Güvelioğlu-Baki, **age**, s.53-54.

¹⁷⁵⁸ R.Ş.S.; 1489/24a.; 1493/75b.; Şeyh Osman Efendi'nin eşi, farklı bir kayıta “*Rukiye bint-i Ahmed*” olarak geçmektedir. **Bkz. R.Ş.S.;** 1489/24a.

a. eş-Şeyh el-Hâc Ahmed Şemseddin Efendi

Kayıtlarda kendisinden “eş-Şeyh el-Hâc Ahmed Baba” olarak da bahsedilen bu zât,¹⁷⁵⁹ Kadirî tarikatı şeyhlerindedir. H. 1229 (M. 1813-1814) yılında Rize’de doğmuştur.¹⁷⁶⁰ Babası Emineddin Mahallesinden Şeyh Osman Efendi, annesi Rukiye Hatun ibnet-i Memiş’tir. Taha ve Abdullah isminde iki kardeşi bulunmaktadır.¹⁷⁶¹ Kendisi de Emineddin Mahallesinin nüfus defterinde 14. hanenin 1. numarasında kayıtlıdır.¹⁷⁶²

Babası Şeyh Osman Efendi hayatta olduğu sırada, kendisine şeyhlik hilafeti verilmiş olan Ahmed Şemseddin Efendi, Tuzcuzâde İsmail, Mehmed ve Hurşid Ağalardan M. 1852 yılında 100 kuruşa satın aldığı arsa üzerinde bir tekke inşa ettirerek, babasının vefatının ardından tekkenin postnişinlik vazifesini üstlenmiştir. Mescid olarak da faaliyet gösteren bu tekke, Piriçelebi Mahallesinde o zamanki hükümet konağının yakınında ve deniz sahilinde bulunmaktadır.¹⁷⁶³

Ahmed Şemseddin Efendi’nin Cuma ve Bayram namazlarının edası, ihya gecelerinde de zikir icra edilmesi için padişah beratıyla inşasına muvaffak olduğu mescid/tekkenin inşa tarihi tam olarak tesbit edilememekle birlikte, H. 1273 (M. 1856) yılında faaliyette olduğunu söylemek mümkündür. Tekkenin cemaatinin kalabalık olması, civarda da akarsu olmaması sebebiyle abdest almakta güçlük çekilmesi üzerine, aynı yıl dergâha Kale deresinden su getirilmesine karar verilmiştir. Ehl-i vukufun incelemeleri neticesinde, dereden 650 arşın mesafeden getirilecek suyla 15 musluklu şadırvanın inşa masrafının 25.000 kuruşu bulacağı tesbit edilmiştir. Ahmed Şemseddin Efendi, söz konusu meblağın Dersaadet hayriye tüccarlarından müteveffâ Kırımlı Hacı Sadık Efendi’nin bu nev’i hayrât için tahsis ettiği akçe vakfiyesinden karşılanması talebinde bulunmuştur.¹⁷⁶⁴

¹⁷⁵⁹ R.Ş.S.; 1487/52b.; eş-Şeyh el-Hâc Ahmed Şemseddin Efendi için, kayıtlarda “reşâdetlü”, “hadd-i zâtında ahlâk-ı hamîde ve evsâf-ı cemîle ile ârâste ve ilm ü fezâil ile perâste güzîde-i meşâyih-i tarikat-i aliyyeden” ifadelerine de yer verilmiştir. **Bkz. R.Ş.S.;** 1487/52b.; 1495/111b.

¹⁷⁶⁰ R.Ş.S.; 1495/111b.

¹⁷⁶¹ R.Ş.S.; 1493/75b.

¹⁷⁶² R.Ş.S.; 1495/111b.

¹⁷⁶³ Güvelioğlu-Baki, **age**, s.54-55.

¹⁷⁶⁴ R.Ş.S.; 1487/52b.

Şeyh Ahmed Şemseddin Efendi, inşa ettirdiği tekkeye minber vaz'ıyla cami olarak kullanılmasını sağlamış (Hacı Şeyh Ahmed Camii/Şeyh Camii/Tekye Camii), kendisi de caminin hitabet vazifesini üstlenmiştir.¹⁷⁶⁵ Ahmed Şemseddin Efendi, hakkında vuku bulan şikâyetler üzerine Sinop'a sürgün edilince, tekke bir süre medrese olarak faaliyet göstermiştir.¹⁷⁶⁶ Cami ve müştamilâtının mütevelliliğine de, H. 1275 (M. 1858) yılında Kumuşzâde el-Hâc Hasan Efendi hasbî (ücretsiz) olarak tayin edilmiştir.¹⁷⁶⁷ Talebelere talim-i ulûm etmek üzere caminin avlusuna inşa edilen odaların tedris cihetine ise, yine aynı yıl, Rizeli olup geçici olarak İstanbul'un Süleymaniye semtindeki Divoğlu Medresesi'nde bulunan, ulemadan Mehmed Haşim Efendi getirilmiştir.¹⁷⁶⁸ Ahmed Şemseddin Efendi, sürgünden döndükten sonra tekkeyi tekrar faaliyete geçirmiştir.¹⁷⁶⁹ Kendisinin yeniden inşasına muvaffak olduğu tekke binası, bir zikirhane, tahtanî ve fevkanî (altlı üstlü iki kat) iki adet şeyh odası, bir kahve ocağı ve beş çilehane hücrelerinden meydana gelmektedir.¹⁷⁷⁰

eş-Şeyh el-Hâc Ahmed Şemseddin Efendi, tekke ve mescidin yanı sıra, Rize'de bir de kütüphane inşa ettirmiştir. Kayıtlara "Altıkulaç Kütüphanesi" olarak geçen bu müessese, H. 1300 (M. 1882-1883) yılında Rize merkezde inşa edilmiş olup, 485 kitabı ihtiva etmektedir.¹⁷⁷¹ Kendisinin vefat tarihi tam olarak tesbit edilememekle birlikte, H. 1313 (M. 1895) yılında henüz hayatta olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷⁷²

b. el-Hâc Ahmed Hami Efendi

Rize'nin Piriçelebi Mahallesinde ikamet eden Ahmed Hami Efendi, Kadirî tarikatı meşâyihindedir. Babası Mehmed Efendi'dir.¹⁷⁷³

H. 1306 (M. 1889) tarihli dava kaydından anlaşıldığı üzere, el-Hâc Ahmed Hami Efendi, Piriçelebi Mahallesinde hükümet konağı yakınındaki Tekye (Şeyh) Cami-

¹⁷⁶⁵ Güvelioğlu-Baki, *age*, s.55.

¹⁷⁶⁶ Güvelioğlu-Baki, *age*, s.56-57.

¹⁷⁶⁷ R.Ş.S.; 1488/86a.

¹⁷⁶⁸ R.Ş.S.; 1488/93a, 103b.

¹⁷⁶⁹ Güvelioğlu-Baki, *age*, s.58-59.

¹⁷⁷⁰ R.Ş.S.; 1495/111b.

¹⁷⁷¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye*, sene 1321, def'a 6, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1321, s.608.

¹⁷⁷² R.Ş.S.; 1502/92a-b.

¹⁷⁷³ R.Ş.S.; 1500/25a.

i Şerîfi'nin hasbî mütevellisidir. Caminin tamiri esnasında bazı hayırsever şahıslarca camiye vakfedilmiş olup, caminin imamet ve hitabet cihetlerine sarf edilmek üzere kendisi tarafından işletilen 4550 kuruş nakit paranın tescili için, aynı yıl mahkemeye müracaat etmiştir. Ahmed Hami Efendi'nin talebi üzerine, para vakfının önceden olduğu gibi işletilmesi için, kendisinin yanı sıra Akrotir (Camiönü) Mahallesinden Kadızâde Hâfız Mesud Efendi ile Kale Mahallesinden Tüfenkçizâde Osman Efendi hasbî müteveli, Tuzcuzâde Hurşid Efendi de nâzır tayin edilmiştir.¹⁷⁷⁴

c. Kırımî el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi

Nakşibendî tarikatı şeyhlerindedir.¹⁷⁷⁵ Babasının ismi el-Hâc Bekir Efendi, dedesinin ismi Mahmud'dur.¹⁷⁷⁶ Aslen Kırım'ın Kefe kazasından olan el-Hâc Abdullah Efendi, Rize'ye gelerek Yeniköy Mahallesi'ne yerleşmiş, vefatına kadar da burada ikamet etmiştir.¹⁷⁷⁷

Şeyh Abdullah Efendi, Rize kazasının merkezindeki Orta Cami'nin yakınında bulunan şadırvanın üzerinde, dört odayla bir mescidi ihtiva eden bir tekke inşa ettirerek,¹⁷⁷⁸ tekkenin postnişinlik vazifesini üstlenmiştir. Ancak kendisinin Rize'deki tarikat faaliyetleriyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹⁷⁷⁹

el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi'nin H. 1285 (M. 1868) yılında vefatının ardından, terekesinin mahkemede tahrir edilmesi, hem geride bıraktığı mal varlığının hem de vârislerinin teferruatlı bir şekilde tesbit edilmesini sağlamaktadır. Buna göre toplamda 39.019 kuruşa tekabül eden terekesi, Yeniköy Mahallesi'nde bulunan 10.000 kuruş değerindeki bahçeli bir ev, tüccardan Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi'den 180 mecdiye altını (18.000 kuruş), yine tüccardan Hacımahmudzâde Hacı Derviş Ağa

¹⁷⁷⁴ R.Ş.S.; 1500/25a.

¹⁷⁷⁵ R.Ş.S.; 1493/44b.

¹⁷⁷⁶ R.Ş.S.; 1493/43a.

¹⁷⁷⁷ R.Ş.S.; 1493/43a, 44b.

¹⁷⁷⁸ R.Ş.S.; 1493/51b.; 1501/32a.

¹⁷⁷⁹ Güvelioğlu-Baki, *age*, s.94.; Kayıtlarda yer almamakla birlikte, incelediğimiz yıllarda Rize'de faaliyet gösteren tekkelere biri de, Şeyh Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin, doğduğu yer olan Varda (Güneyce) köyünün Kolekli (Kurtuluş) Mahallesi'nde H. 1304 (M. 1886) yılında inşasına muvaffak olduğu cami/tekkedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** İsmail Kara, **Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.

zimmetindeki 100 mecdiye altını (10.000 kuruş) alacaklarıyla kesesindeki 13 kuruş nakit para, çeşitli kitap, ev eşyası ve giyecekten oluşmaktadır.¹⁷⁸⁰ Abdullah Efendi'nin 28.000 kuruş gibi oldukça yüksek miktardaki alacağının keten alışverişinden kaynaklanıyor olması, kendisinin ticaretle uğraştığını göstermesi bakımından da önemlidir. Ayrıca el-Hâc Mustafa Efendi'den alacağı olan 18.000 kuruş, vefatından kısa bir süre sonra vârisleri tarafından tamamen tahsil edilmiştir.¹⁷⁸¹

H. 5 Rebî'ulevvel 1285 (M. 26 Haziran 1868) tarihli tereke kaydında görüldüğü üzere, Şeyh Abdullah Efendi'nin vârisleri, zevcesi el-Hâc Hasan Efendi'nin kızı Aişe Hatun ile vefatının ardından dünyaya gelecek olan çocuğu Hadice'dir. Ancak terekenin tahririnden 4 ay sonra, Abdullah Efendi'nin Kefe kazasında ikamet eden kardeşi el-Hâc Selahaddin Efendi'nin Rize'ye gelerek mahkemeye müracaat etmesi ve Abdullah Efendi'yle li-ebeveyn (anne baba bir) kardeş olduklarını şahitlerle isbatlaması üzerine,¹⁷⁸² H. 5 Receb 1285 (M. 22 Ekim 1868) tarihinde, terekenin yeniden taksimi yoluna gidilmiştir. Bu kez Şeyh Abdullah Efendi'nin vârisleri arasında, eşi, kızı ve erkek kardeşinin yanı sıra, Kefe kazasında ikamet eden li-ebeveyn kız kardeşleri Haşime, Kâtibe, Tunbe de bulunmaktadır. Terekenin tahriri sırasında, Abdullah Efendi'nin sahip olduğu bahçeli eve 5882 kuruş kıymet biçilmesi, toplam mal varlığının 39.019 kuruştan 35.195 kuruşa düşmesine yol açmıştır.¹⁷⁸³

el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi'nin sağîre kızı Hadice'ye, rüşd çağına ermesine kadar malının muhafazası ve sâir işlerinin görülmesi için, annesi Aişe Hatun vasi-i mansûb, anne tarafından dedesi el-Hâc Hasan Efendi de nâzır tayin edilmiştir.¹⁷⁸⁴ Ancak Hadice'nin H. 1287 (M. 1870) yılında henüz iki yaşındayken vefat ettiği görülmektedir.¹⁷⁸⁵

¹⁷⁸⁰ R.Ş.S.; 1493/17b-18a.

¹⁷⁸¹ R.Ş.S.; 1493/27a.

¹⁷⁸² R.Ş.S.; 1493/43a.

¹⁷⁸³ R.Ş.S.; 1493/43a-44a.

¹⁷⁸⁴ R.Ş.S.; 1493/26b.

¹⁷⁸⁵ R.Ş.S.; 1495/72b.

d. el-Hâc Şeyh Mustafa Efendi

Şehirlanoğlu el-Hâc Şeyh Mustafa Efendi, Rize merkeze bağlı Kale Mahallesiindedir. Babasının ismi Ömer'dir.¹⁷⁸⁶ Kendisi Nakşibendî tarikatı halifelerinden olup, el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi'nin Rize merkezde yaptırdığı Nakşî tekkesinin postnişinlik vazifesinde bulunmuştur. Bu vazifede bulunduğu sırada, H. 1285 (M. 1868) yılında, 73 mecdiye altınını (7300 kuruş) tekkeye vakfetmiştir.¹⁷⁸⁷ Söz konusu meblağ, daha önce de belirtildiği gibi, Şeyh Abdullah Efendi tarafından, vefat etmeden 5 gün önce, kendisine vasiyet edilmiştir.¹⁷⁸⁸ el-Hâc Mustafa Efendi'nin şartı üzerine, muâmele-i şer'iyeye yoluyla işletilecek olan 73 mecdiyenin 5 mecdiyesinden elde edilecek yıllık kâr, tekkenin altındaki şadırvan ve suyun tamirine sarf edilecektir. Geri kalanın yıllık neması, hayatta olduğu sürece kendisine, vefatının ardından tekkede postnişin olan şeyh efendiye verilecektir. Vakfın mütevelliliğine ise, kendisinden sonra erkek çocuklarının ekber ve erşed olanı, onların neslinin kesilmesiyle de, Rize halkından mutemed bir kimse getirilecektir.¹⁷⁸⁹

Şeyh Mustafa Efendi'nin vefat tarihi tesbit edilememekle birlikte, kayıtlardan H. 1308 (M. 1891) yılında hayatta olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁹⁰ Vefatının ardından büyük oğlu Osman Efendi, vakfa müteveli tayin edilmiştir.¹⁷⁹¹ Diğer oğlu el-Hâc Ahmed Hamdi Efendi ise, yıllık kira gelirlerinin 10'da 1'inin dükkânlarla tekkenin tamirine, geri kalanının da tekkenin halifesiyle imamı olan zâta verilmesi üzere, tekke civarındaki iki dükkânını H. 1306 (M. 1889) yılında vakfetmiştir.¹⁷⁹²

¹⁷⁸⁶ R.Ş.S.; 1496/72b.

¹⁷⁸⁷ R.Ş.S.; 1493/51b.

¹⁷⁸⁸ R.Ş.S.; 1493/17b-18a, 18a, 51b.

¹⁷⁸⁹ R.Ş.S.; 1493/51b.

¹⁷⁹⁰ R.Ş.S.; 1501/16b.

¹⁷⁹¹ R.Ş.S.; 1501/12a, 16b.

¹⁷⁹² R.Ş.S.; 1500/44a-b.; Kayıtlarda yer almamakla birlikte, Rize'nin Emineddin Mahallesiinden, Kadirî tarikatı şeyhi Ahmed Şemseddin Baba'nın oğlu olan Ali Hamza Baba (D. 1849/Kadirî), Liparit (Yalıköy) Mahallesiinden ve Ahmed Şemseddin Efendi'nin halifelerinden Şeyh Osman Fehmi Efendi (Kadirî), yine aynı mahalleden Hacı Hasan Efendi (Kadirî), XIX. yüzyılda yaşamış olup Kadirî tarikatı adabı üzerine "Bahru'l-Hayat", "Kitâb-ı Keşfiye" ve "Hatemü'l-Esrar" adlı risalelerin müellifi olan Ahmed Hamdi Efendi (Kadirî), halk arasında "Derviş Baba" olarak anılan İlyas Fehmi Efendi (D. 1857/Kadirî), Haldoz (Bağdatlı) Mahallesiinden Salih Efendi (D. 1889/Kadirî), Sofuzâde ailesinden Hâfız Ömer Efendi (Nakşî), Rize'nin son dönem Osmanlı ulemasından biri olan Hüseyin Efendi (Nakşî), Kurâ-i seb'a (İkizdere) nahiyesine bağlı Varda (Güneyce) köyünün Kolekli (Kurtuluş) Mahallesiinden, Sipahizâde Molla Hüseyin'in oğlu Şeyh Osman Niyazi Efendi (D. 1828/Nakşî), Karadere (Kalkandere) nahiyesinin Besalet

C. DİNE VE AHLÂKA AYKIRI DAVRANIŞLAR

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Rize’de hırsızlıktan eşkıyalığa, zina ve irza geçmeden rüşvet ve sahtekârlığa varıncaya kadar suç teşkil eden birtakım gayr-i dînî ve ahlâkî hadiseleri mahkeme kayıtlarından tesbit etmek mümkündür. Gerek aynı aile ve akrabadan şahıslar gerekse toplumun farklı kesiminden insanlar arasında meydana gelen bu olayların nelerden ibaret olduğu ve ne ölçüde kayıtlara geçtiği aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Dine ve Ahlâka Aykırı Davranışlar	Sayı	%
Darb u Cerh (Dövme ve Yaralama)	50	15.82
Katl (Adam Öldürme)	57	18.03
Hırsızlık	17	5.37
Gasb	11	3.48
Eşkîyalık	10	3.16
Şetm (Sövme)	13	4.11
Zina ve Irza Geçme (Tecavüz)	11	3.48
Kız Kaçırma	16	5.06
Emanete İhanet	7	2.21
Zayi Malı Sahiplenme	13	4.11
Rüşvet ve Sahtekârlık	7	2.21
Diğerleri ¹⁷⁹³	104	32.91
Toplam	316	100

Tablo 65: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mahkemeye İntikal Eden Dine ve Ahlâka Aykırı Davranışlar

Tablodan da anlaşıldığı gibi, 50 yıllık bir süre dikkate alındığında, mahkemeye intikal eden gayr-i dînî ve ahlâkî davranışların sayı itibariyle önemli bir yekûnu oluşturmadığı görülmektedir. Aşağıda söz konusu hadiselerin kimler arasında ve hangi sebeplerle vuku bulduğu, mahkemeye intikali durumunda kararın ne şekilde olduğuna dair tesbitlere yer verilecektir.

(Aksu) Mahallesinden ve Halvetiye tarikatının Şabaniye kolu Çerkeşiye şubesi şeyhlerinden Zırlı Hüseyin Efendi (D. 1838/Halvetî) ile oğlu Hacı Cemal Efendi (D. 1879/Halvetî), Godri (Dağmıksu) Mahallesinden ve Kopuzoğlu ailesinden olan Mehmed Ali Efendi (D. 1830/Halvetî) ile Salarha beldesi Civelek/Cüvelekzâdeler sülalesinden olan Aziz Efendi (D. 1872/Rifâî), araştırmamıza konu olan dönemde tarikat faaliyetlerinde bulunan Rize meşâyihindendir. Söz konusu şahıslarla ilgili ayrıntılı bilgi için **Bkz.** Güvelioğlu-Baki, **age**, s.61-140.

¹⁷⁹³ Diğer grubunda yer alan gayr-i dînî ve ahlâkî davranışlar, vakıf mala müdahale, namahremle ihtilât, çocuğunu terk etme, başkasının malına zarar verme ve toplum huzurunu bozmadan ibarettir.

1. Darb u Cerh (Dövme ve Yaralama)

Darb kelimesi, vurma, dövme; cerh ise, baş ve yüz hâricindeki uzuvlardan herhangi birini yaralama anlamına gelmektedir. Bir kimseyi başı ve yüzü hâricindeki herhangi bir uzvundan yaralayan kimseye “*cârih*”, yaralanan kişiye de “*mecrûh*” veya “*cerîh*” denmektedir.¹⁷⁹⁴

M. 1850-1900 yılları arasında, Rize’de meydana gelen dövme ve yaralama olaylarıyla ilgili, sicillerde 50 kayda rastlanmaktadır. Tesbit edilen darb u cerh kayıtlarının tamamına yakını, H. 1273-1287 (M. 1856-1870) yılları arasında gerçekleşirken, sonraki yıllarda mahkemeye intikal eden dövme ve yaralama vakalarının yok denecek kadar az olması dikkat çekmektedir. Bu durum, incelediğimiz yıllarda Rize’de meydana gelen bu nev’i olayların, kayıtlarda yer alanlardan ibaret olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

Kayıtlara geçen dövme ve yaralama olayları içerisinde, kasıtlı olarak gerçekleşenler olduğu gibi hata sonucu meydana gelenler de bulunmaktadır. Vane (Ilıca) köyünden Fatıma adlı kadının, H. 1272 (M. 1855) yılında köylerindeki bir tarlada bulunduğu sırada, aynı köyden boşandığı eşi Yusuf’un tüfengini kasıtlı olarak ateşlemesi sonucu yaralanması,¹⁷⁹⁵ Ğiliçoz (Selimiye) köyünden Mollamustafaoglu Yusuf ile kebîr oğlu Mehmed’in, H. 1279 (M. 1862)’de aynı köyden Rukiye bint-i Ahmed ile annesi Havva’yı, amden (kasıtlı olarak) bıçakla yaralamaları,¹⁷⁹⁶ Ğoloz (Kendirli) köyünden Tanpuzoğlu Mehmed, H. 1286 (M. 1870) yılında tarlasının kenarına kızılağaç fidanı dikerken, aynı köyden Güvelioğlu Hasan’ın yanına gelip, “*Buraya fidan gars etme (dikme)!*” diyerek, elindeki tahrasıyla haksız yere Mehmed’i sol gözünün yanından yaralaması,¹⁷⁹⁷ Rize’de kasten vuku bulan darb u cerh hadiseleri arasında yer almaktadır.

Hata sonucu meydana gelen dövme ve yaralama olaylarına misal olarak, H. 1273 (M. 1857) tarihli dava kaydına göre, Mahanca (Tuğlalı) köyünden Mahmud adlı

¹⁷⁹⁴ Bilmen, *age*, III, 9-10.

¹⁷⁹⁵ R.Ş.S.; 1487/60b.

¹⁷⁹⁶ R.Ş.S.; 1490/77b.

¹⁷⁹⁷ R.Ş.S.; 1495/48a.

şahıs, aynı köyden Ömer adlı sağırle güreşirken, kazâen Ömer'in sol ayağı incinmiştir.¹⁷⁹⁸ Veroz (Küçükcamı) köyünden Mutanınoğlu İbrahim, H. 1276 yılının Safer ayında (M. Eylül 1859) gece 1,5 sıralarında evine giderken, aynı köyden Terzialioğlu Mehmed tüfengiyle çakala ateş etmiş, kurşun kazâen İbrahim'in sol tarafından kaburgasının altına isabet etmiştir.¹⁷⁹⁹ H. 1279 (M. 1862) yılında vuku bulan benzer bir olaya göre ise, Malpet (Eriklimanı) köyünden Kutrioğlu Zekeriya ile Masen (Sarıyer) köyünden Küçükaliolu Hasan, Çerkes sahillerinde aynı sandalda tayfa olarak çalıştıkları sırada, Hasan'ın boş zannettiği piştovunu Zekeriya'nın üzerine doğrultması ve tüfengin ateşlenmesi sonucu, Zekeriya sağ gözünden vurulmuş, gözü tamamen kör olmuştur.¹⁸⁰⁰

Rize'de gerek kasten gerekse hataen meydana gelen darb u cerh vakalarının ekserisi, ya tüfenk, piştov, bıçak, kama gibi ateşli silah ve kesici aletlerle ya da balta, tahra, kazma gibi çeşitli tarım aletleriyle gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra odun, harçı,¹⁸⁰¹ demir bir alet, değnek ve taş kullanılarak veya herhangi bir alet kullanmadan yumruk atma, elle darb etme, tokat atma suretiyle vuku bulan hadiseler de rastlanmaktadır. Bazı yaralama olayları ise, meydana geliş şekli itibariyle diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinden Mehmed adlı şahsın, H. 1275 (M. 1858)'de Ğoloz (Kendirli) köyünden Ömer adlı sağır, mahallede dağın başındaki kayadan aşağı atması sonucu, Ömer'in baş ve ayağından yaralanması bu cümledendir.¹⁸⁰² Bu gibi hadiselerde yaralanan uzuvların, genellikle baş ve yüz çevresi olduğunu da ifade etmek gerekir.

Darb u cerh hadiselerinin hangi sebeplerle meydana geldiğine bakıldığında, taraflar arasında yaşanan bazı ehemmiyetsiz anlaşmazlıkların bile, zaman zaman dövme ve yaralamayla neticelendiğine şahit olunmaktadır. Konuyla ilgili H. 1273 (M. 1857) tarihli dava kaydına göre, Sahur (Düzköy) köyünden Hasan adlı şahıs, zevcesi Hadice'yi caminin imamına yemek pişirmediği gerekçesiyle haksız yere darb

¹⁷⁹⁸ R.Ş.S.; 1487/82b.

¹⁷⁹⁹ R.Ş.S.; 1489/8b.

¹⁸⁰⁰ R.Ş.S.; 1495/87b.

¹⁸⁰¹ Harçı, fasulye bitkisinin dolanarak yukarıya doğru çıkması için dikilen, birkaç metrelik sırık, ağaç dalı veya odun parçasına denir. **Bkz.** İsmail Kara, **Güneyce-Rize Sözlüğü Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtıkası**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s.208.

¹⁸⁰² R.Ş.S.; 1488/66b.

etmiştir.¹⁸⁰³ Mirakaloz (Hamidiye) köyünden Mandoloğlu Ahmed, aralarında müşterek malları olan bir adet saçmayı H. 1275 (M. 1859) yılında Veyla (Veliköy) köyünden Punburoğlu Hurşid'den talep ettiği sırada, Hurşid yumrukla Ahmed'in başına darb, tüfenk ve kamasıyla üzerine hücum etmiştir.¹⁸⁰⁴ Raşot (Çeşmeli-Karaağaç) köyünden Çukurluoğlu Halid, sucudan akçeyle su içtiği sırada, Romanoz (Hayrat) Mahallesinden Yamakoğlu Mehmed'in suyun akçesini sucuya vermesini söylemesi üzerine, haksız yere Mehmed'i darb etmiştir.¹⁸⁰⁵ Öte yandan kadının eşinin izni olmaksızın başkalarının evine gitmesi, alacak talebi, arazi ve yol anlaşmazlıkları, başkasının malına zarar verme gibi meseleler de, bazen dövme ve yaralama hadiselerinin vuku bulmasıyla sonuçlanabilmektedir.

Rize'de muhtelif sebeplerle meydana gelen bu nev'i olayların mahkemeye intikali durumunda, genellikle taraflar arasında belli bir bedel karşılığında veya bedelsiz olarak anlaşma sağlandığı görülmektedir. Konuyla ilgili H. 1278 (M. 1862) tarihli dava kaydına göre, Taserik (Dilsizdağı) köyünden Veçonunoğlu Memiş, aynı köyden Mollaosmanoğlu Dursun'un belindeki piştovun sehven ateşlenmesi üzerine, sol kolundan yaralanmıştır. Memiş'in gereğinin yapılması talebiyle mahkemeye müracaatı üzerine, aralarında 2250 kuruşa sulh sağlanmıştır.¹⁸⁰⁶ Daha önce de belirtildiği gibi, Masen (Sarıyer) köyünden Küçükhalioğlu Hasan'ın boş zannettiği piştovunu ateşlemesi sonucu sağ gözünü tamamen kaybeden Malpet (Eriklimanı) köyünden Kutrioğlu Zekeriya, mahkemeye müracaat ederek diyet talebinde bulunmuşsa da, daha sonra kendi rızasıyla bu talebinden vazgeçmiştir.¹⁸⁰⁷ Aynı şekilde Ğoloz (Kendirli) köyünden Fatıma ve Hanife Hatunlar, H. 1284 yılının Zilkade ayında (M. Mart 1868) ikinci vakti köylerindeki değirmende mısır öğüttükleri sırada, aralarında çıkan münakaşa üzerine, Hanife odunla Fatıma'nın arkasına, yumruğuyla da çenesine vurmuş, bir dişinin kırılmasına sebep olmuştur. Olaydan iki gün sonra Fatıma Hanife'den davacı olsa da,

¹⁸⁰³ R.Ş.S.; 1488/3b.

¹⁸⁰⁴ R.Ş.S.; 1488/99b.

¹⁸⁰⁵ R.Ş.S.; 1490/44a.

¹⁸⁰⁶ R.Ş.S.; 1490/25a.

¹⁸⁰⁷ R.Ş.S.; 1495/87b.

karşılıksız olarak bu davasından vazgeçmiştir. Hanife de malından 100 kuruşluk bir meblağı Fatıma'ya teberru etmiştir.¹⁸⁰⁸

Öte yandan bazı dövme ve yaralama hadiseleri, mağdurun şikâyeti üzerine ta'zîr cezasıyla neticelenmiştir. H. 1274 (M. 1857)'de mahkemeye intikal eden böyle bir olaya göre, Of kazasından Kitablıoğlu Memiş Efendi, Besalet (Aksu-Tatlısu) köyündeki camide Kur'ân-ı Kerîm tilâvet ederken, aynı köyden Ahmed adlı şahıs haksız yere odunla arkasına vurarak, kitabını atmış, divitini de kırmıştır. Memiş Efendi'nin mahkemede kendisinden davacı olması üzerine, Ahmed'in ta'zîr-i şedîdle cezalandırılmasına hükmedilmiştir.¹⁸⁰⁹ Kapnes (Dağdibi) köyünden Balevanınoğlu Ali'nin, H. 1285 yılının Ramazan ayında (M. 1868-1869) Vandri (Çağlayan) köyünden hanesine giderken yolda tüfenkle vurularak yaralanmasından dolayı, Bekiroğlu Yusuf hapse atılmıştır. Ancak bir süre sonra, Ali'yi yaralayan kişinin Yusuf olmadığı anlaşılmıştır.¹⁸¹⁰ Giliçoz (Selimiye) köyünden Kürtoğlu Mustafa ise, H. 1277 (M. 1861) yılında aynı köyden Sofioğlu Osman'la aralarında geçen yol münakaşası üzerine, kamasıyla Osman'ı sağ gözünün üzerinden, Osman'ın kardeşi Molla Yunus'u ise sol elinin başparmağından yaralamıştır. Durum mahkemeye intikal edince, kardeşlerin çalışmaktan aciz kaldıklarına, iyileşene kadar nafaka ve ücretlerinin Mustafa tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.¹⁸¹¹

Konuyla ilgili üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, kayıtlara geçen darb u cerh hadiselerinin bir kısmının, aynı aile veya akrabadan şahıslar arasında meydana gelmesidir. Bu gibi olaylarda, genellikle mağdur tarafın kadınlar olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Rizeli kadınlar, dövme ve yaralama suretiyle kendilerine kötü muamelede bulunulması halinde, hukukî yollara başvurarak hak talebinde bulunmaktan da çekinmemişlerdir. Zevci Ahmedoğlu Salih tarafından darb edilen Müfti Mahallesinden Rahime bint-i Emin'in ceza mahkemesine müracaatı üzerine, Salih'in tevkif edilmesi,¹⁸¹² Sıkırık (Azaklıhoca) köyünden Âkile bint-i Osman'ın, demir bir

¹⁸⁰⁸ R.Ş.S.; 1492/118a.

¹⁸⁰⁹ R.Ş.S.; 1488/8b.

¹⁸¹⁰ R.Ş.S.; 1493/65b.

¹⁸¹¹ R.Ş.S.; 1489/121a, 121b.

¹⁸¹² R.Ş.S.; 1500/69b.

aletle kasıtlı olarak kaburgasına vurması sebebiyle, eşinin erkek kardeşi Arğaloz (Çiftekavak) köylü Yusuf'tan davacı olması, bu tür olaylara örnek gösterilebilir.¹⁸¹³

2. Katl (Adam Öldürme)

Katl (öldürme), ruhun cesetten ayrılmasına sebep olan müessir bir fiildir. Bir hayat sahibini öldürene “*katil*”, öldürülen kişiye de “*maktûl*” veya “*katil*” denir.¹⁸¹⁴

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği üzere, araştırmamıza konu olan dönemde mahkemeye intikal eden gayr-i dînî ve ahlâkî davranışlar içerisinde, adam öldürme olayları sayı itibarıyla çoğunluğu oluşturmaktadır. Rize’de vuku bulan cinayetler arasında, kasten gerçekleşenler olduğu gibi hataen meydana gelenler de vardır. Aron Mağloz (Sütlüce-Camıdağı) köyünden Taviloğlu Mehmed’in, R. 1307 (M. 1892) yılında aynı köyden Zehiroğlu Rıdvan’ın evinin mutfağında oynarken, belindeki piştovun kazâen ateş alması ve Tulaoğlu Osman’a isabet etmesi üzerine Osman’ın vefat etmesi, hata sonucu vuku bulan cinayetlere emsâl teşkil etmektedir.¹⁸¹⁵

Rize’de gerek kasten gerekse hataen öldürülen şahısların önemli bir kısmını erkekler oluşturmakla birlikte, aralarında az da olsa kadın maktûllere de rastlanmaktadır. H. 22 Zilhicce 1284 (M. 15 Nisan 1868)’de saat 4 civarında hayvanlara bakmak üzere evinden dışarı çıkarken, kapı hâricinden kendisine isabet eden kurşunla vefat eden Apancene (Esendere-Fındıklı) köyünden Şişmanoğlu kızı Gülfe Hatun, söz konusu kadınlardan sadece biridir.¹⁸¹⁶

Bazı cinayetlerin ise, Rize dışında vuku bulduğunu söylemek gerekir. H. 1292 (M. 1875) tarihli kayda göre, Setoz (Kıbledağı) köyünden Kırasoğlu Molla Ali, ticaret için Tuna vilayetinin Balçık kazasında bulunduğu sırada, Bulgar asıllı bir gayr-i müslim tarafından öldürülmüştür.¹⁸¹⁷ Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Hâfız Mehmed Efendi, Sinop sancağının Çarşamba nahiyesinde sıbyan muallimi iken maktûlen vefat

¹⁸¹³ R.Ş.S.; 1489/34a.

¹⁸¹⁴ Bilmen, *age*, III, 17.

¹⁸¹⁵ R.Ş.S.; 1501/184b.; 1502/25a.

¹⁸¹⁶ R.Ş.S.; 1493/27b.

¹⁸¹⁷ R.Ş.S.; 1497/45a.

etmiştir.¹⁸¹⁸ Çiklenar (Sarayköy) köyünden Karahasanoğlu Recep Kapudan ise, vapurla memleketine dönüşü sırasında kazâen öldürülmüştür.¹⁸¹⁹

Rize’de vuku bulan cinayet hadiseleri, umumiyetle tüfenk, tabanca gibi ateşli silahlarla gerçekleştirilirken, kayıtlara geçen bir öldürme olayı, kullanılan cinayet aleti itibariyle diğerlerinden farklılık arz etmektedir. H. 1289 (M. 1872) yılına ait söz konusu kayda göre, Mahura (Tozköy) köyünden ve manav esnafından Çuhniyaoğlu Yunus, geçici olarak Tuna vilayetinin İsakçı kazasında bulunduğu sırada, kaza halkından Topuzoğlu Hüseyin ile oğulları Hasan ve Mehmed tarafından, büyükçe bir sopayla dövülmek suretiyle katledilmiştir.¹⁸²⁰

Rize’de meydana gelen cinayet vakalarında, cinyeti işleyen kişiyle öldürülen şahıs arasındaki yakınlık derecesine bakıldığında, sınırlı sayıda şahsın akrabası durumundaki kişilerce öldürüldüğü görülmektedir. Konuyla ilgili H. 1273 (M. 1856) tarihli dava kaydına göre, Ğoloz (Kendirli) köyünden Bağdatlıoğlu Ali, köylerindeki camiden evine giderken, yeğeni Yusuf’un alenen tüfengini ateşlemesi üzerine sağ tarafından vurularak vefat etmiştir.¹⁸²¹ Zancel (Büyüktaşhane) köyünden müteveffâ Karahasanoğlu Mustafa, li-eb (baba bir) erkek kardeşi Receb tarafından öldürülmüştür.¹⁸²² Veyla (Veliköy) köyünden olup maktûlen vefat eden el-Hâc Alioğlu Memiş’in katili, vârislerinin iddiasına göre, ikinci eşi Fatıma bint-i Behram’dır. Fatıma söz konusu iddia üzerine hapse atılmış olmakla birlikte, müteveffânın diğer eşiyle çocukları, bir süre sonra bu iddialarından vazgeçmişlerdir.¹⁸²³

İncelediğimiz yıllarda mahkemeye intikal eden sınırlı sayıda cinayet vakasında, maktûlün vârisi durumundaki kişiler kısas¹⁸²⁴ talebinde bulunurken, kayıtların

¹⁸¹⁸ R.Ş.S.; 1502/112b.

¹⁸¹⁹ R.Ş.S.; 1501/7a.

¹⁸²⁰ R.Ş.S.; 1496/110b.

¹⁸²¹ R.Ş.S.; 1487/52b-53a.

¹⁸²² R.Ş.S.; 1490/80a-b.

¹⁸²³ R.Ş.S.; 1489/102a.

¹⁸²⁴ Kısas, kasten işlenen adam öldürme veya müessir fiil (yaralama) suçlarında, fâilin işlediği fiile denk bir ceza ile cezalandırılmasını, başka bir deyişle kasten öldürdüğü kişiye karşılık olarak öldürülmesini, kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda meydana getirdiği bedenî-fizikî zarara benzer şekilde cezaya uğratılmasını ifade etmektedir. **Bkz.** Şamil Dağcı, “Kısas”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXV, 488.

ekserisinde öldürülen şahsın vârislerinin, diyet¹⁸²⁵ talebiyle mahkemeye müracaat ettiklerine şahit olunmaktadır. Mesela Leroz Mervan (Büyükköy) köyünden olup H. 1308 (M. 1891)'de maktûlen vefat eden İsmailoğlu Yunus'un, vefatından yaklaşık iki yıl sonra, babası Hacı Osman Efendi, oğlunu öldürdükleri iddiasıyla katillere kısas uygulanmasını talep etmiş, ancak iddiasını isbatlayamadığı için bu talebinden men edilmiştir.¹⁸²⁶ Diğer kayıtlar ise, maktûlün vârislerinin, katillerden kısas ve diyet talebinde bulunmak üzere vekil tayin etmeleriyle ilgili olduğundan,¹⁸²⁷ söz konusu cezanın uygulanıp uygulanmadığına dair, herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Diyetle ilgili H. 1311 (M. 1894) tarihli dava kaydına göre, R. 1307 (M. 1892) yılında kaza sonucu vurularak öldürülen Aron Mağloz (Sütlüce-Camıdağı) köyünden Tulaoğlu Osman'ın diyet-i şer'iyyesinin 10.000 dirhem olarak tayin edilmesi,¹⁸²⁸ katilin, öldürülen şahsın vârislerine ödeyeceği diyet miktarına emsâl teşkil etmesi açısından önemlidir. Fâil-i meçhul cinayetlerde ise durum biraz farklılık arz etmekte olup, maktûlün yakınlarına ödenmesi gereken diyete, cinayetin işlendiği yerin sakinleri muhatap olmaktadır.¹⁸²⁹ Rize'de vuku bulan böyle bir olaya göre, Rize de'avî meclisi mümeyyizânından Hacı Tahir Efendi, H. 1295 (M. 1878) yılının Ramazan ayında gece saat 3 raddelerinde Emineddin Mahallesinin ortasında maktûlen vefat etmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde katilinin bulunamaması üzerine, mahalle halkından diyet alınıp alınmaması hususuna dair fetvahaneden fetva talep edilmiştir.¹⁸³⁰ Aynı şekilde Sinop sancağının Çarşamba nahiyesinde sıbyan muallimi olarak görev yaptığı sırada maktûlen vefat eden Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Hâfız Mehmed Efendi'nin vârisleri, H. 1313 (M. 1895) yılında mahkemeye müracaat ederek, mûrisleri Mehmed Efendi'nin

¹⁸²⁵ Diyet, bir şahsın sakat bırakılması veya yaralanması durumunda kendisine, haksız olarak öldürülmesi durumunda ise vârislerine, ceza ve kan bedeli olarak ödenmesi gereken para veya malı ifade etmektedir. **Bkz.** Ali Bardakoğlu, "Diyet", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 12.

¹⁸²⁶ **R.Ş.S.**; 1501/118b.

¹⁸²⁷ **R.Ş.S.**; 1503/127a.; 1504/59b.

¹⁸²⁸ **R.Ş.S.**; 1502/25a.

¹⁸²⁹ Daha önce de belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'nde aynı mahallede yaşayan kişiler karşılıklı olarak birbirlerine kefil olurlardı. Genel güvenliğin sağlanması amacıyla yönelik olan bu uygulama sonucunda, işlenen suçların fâillerinin bulunamaması üzerine, ceza tüm mahalle halkından alınırdı. Bu sayede fâil-i meçhul olayların sayısında bir düşüş sağlandığı gibi, mahalle halkı ceza ödememek amacıyla karanlıkta kalması muhtemel pek çok olayı mahkemeye kaydettilirdi. **Bkz.** Nurcan Abacı, **Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.200-201.

¹⁸³⁰ **R.Ş.S.**; 1498/163a.

diyetini, öldürüldüğü mahallin ahalisinden talep etmek üzere, telgraf çavuşlarından Receb Ağa'yı vekil tayin etmişlerdir.¹⁸³¹

Rize'de vuku bulan cinayet hadiselerinin mahkemeye intikali durumunda, kısas ve diyet talebinin hâricinde, zaman zaman taraflar arasında belli bir bedel karşılığında veya bedelsiz olarak anlaşma sağlandığına da şahit olunmaktadır. Apancene (Esendere-Fındıklı) köyünden Selimoğlu Mahmud'un zevcesi Âkile bint-i Ahmed'in, üç yıl önce eşini tüfenkle öldürdükleri iddiasında bulunduğu aynı köyden Musluoğulları Hasan ve Hüseyin'le H. 1274 (M. 1858) yılında arabulucuların da devreye girmesiyle 4200 kuruşa sulh olması,¹⁸³² benzer şekilde Ğotoz (Pekmezli) köyünden Uzunabdioğlu Reşid'in vârisi annesinin, oğlunun katilleri olup Trabzon'da mahpus bulunan şahıslarla meccanen sulh olmak üzere, H. 1279 (M. 1862) yılında zevci Molla Yakub'u vekil tayin etmesi bu nev'idendir.¹⁸³³

3. Sirkat (Hırsızlık)

Kayıtlarda sirkat kelimesiyle ifade edilen hırsızlık, bir kimsenin başkasına ait olan bir malı, sahibinin rızası olmadan ve onun yokluğunda gizlice alıp götürmesi şeklinde tarif edilebilir.¹⁸³⁴

Araştırmamıza konu olan dönemde, Rize'de mahkemeye intikal eden hırsızlık olayları sayı itibariyle önemli bir yekûnu oluşturmamaktadır.¹⁸³⁵ Olayların tamamına yakınında taraflar erkek olup, sadece iki kayıтта, hırsızlıkla suçlanan veya başkası hakkında hırsızlık iddiasında bulunan kişinin kadın olduğu görülmektedir. Bunlardan H. 1282 (M. 1865) tarihli kayda göre, Kandeve (Kırklartepesi) köyünden Mollaosmanoğlu Ömer, kız kardeşi Fatıma'nın, aynı köyden Tafañoğlu İbrahim'le evleneceği sırada, evinden 5 vakiyye iplik, 2 kıyye kendir, 3 gömlek, basma entari, sandık ve kuşaktan oluşan toplam 253 kuruşluk eşyasını sirkatle eşinin hanesine götürdüğü iddiasında

¹⁸³¹ R.Ş.S.; 1502/112b.

¹⁸³² R.Ş.S.; 1488/43b.

¹⁸³³ R.Ş.S.; 1490/70b.

¹⁸³⁴ Ali Şafak, **Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992, s.174.

¹⁸³⁵ Tablo 65'te de belirtildiği gibi, M. 1850-1900 yılları arasında Rize'de vuku bulan hırsızlık olaylarıyla ilgili, sicillerde sadece 17 kayda rastlanmaktadır.

bulunmuştur.¹⁸³⁶ Diğer kayıt ise, Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden Aişe Hatun'un, H. 1284 (M. 1868) yılında, bir süre önce muhâla'a yoluyla boşandığı eşi Kankalanoz (Yağlıtaş) Mahallesinden Çakmakçioğlu Mahmud hakkında hırsızlık iddiasında bulunmasıyla ilgilidir. Aişe Hatun'un iddiasına göre, zevc-i muhâli'ı Mahmud, henüz evli oldukları sırada, sandığından entari, canfes kısıalık, çarşaf, 10 gömlek, 2 çift pabuç ve mest, fermene, nuhas, şilte ve yorgandan ibaret olan 1220 kuruşluk eşyasını çalmıştır. Aişe mahkemede bu iddiasını isbatlayamayınca da, Mahmud'a muarazadan men edilmiştir.¹⁸³⁷

Yukarıdaki kayıtlarda da görüldüğü gibi, Rize'de vuku bulan hırsızlık olaylarından ikisi -tam olarak isbatlanamasa da- aynı aileden şahıslar arasında gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra akraba olmamakla birlikte, tanıdığı kişilerin mallarını çalan hırsızlara da rastlanmaktadır. Misal olarak Yavlakoz (Demirciler) köyünden Yoğurtçuoğlu Kerim, H. 1274 (M. 1858) yılında Rize gümrük memuru ve İstanbul asıllı Raşid Efendi'nin ücret karşılığı hizmetinde bulunduğu sırada, çantasını gizlice açıp içinden 2240 kuruşunu çalmıştır.¹⁸³⁸ Umma (Ortapazar) köyünden Sağırinoğlu Osman ise, Sinop tarafından Rize'ye dönerken, Ğiliçoz (Selimiye) köyünden olup Bafra kazasında rençberlik yapan Kabahoroğlu Kâmil'in evinde misafir olmuş ve sandığından 350 kuruş değerindeki saatiyle 1200 kuruş nakdini çalmıştır. Osman'ın, vefat etmeden bir gün önce çaldığını ikrar ettiği malların terekesinden ifa olunmasını talep etmesi dikkat çekmektedir. Bunun üzerine Kabahoroğlu Kâmil, H. 1270 (M. 1854)'te mahkemeye müracaat ederek Osman'ın vârislerinden davacı olunca, 1550 kuruşun terekeden tahsiline karar verilmiştir.¹⁸³⁹

Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Rize'de çalınan veya çalındığı iddia edilen mallar, genellikle nakit para ile entari, gömlek, kuşak, mest, pabuç, güğüm, kazan, saat, sandık, seccade, çarşaf, şilte, yorgan, tüfenk gibi çeşitli giyecek ve eşyadan ibarettir. Bunun yanı sıra bazen küçükbaş hayvanların hatta mısır unu gibi bir gıda maddesinin bile hırsızlığa konu olduğu görülmektedir.

¹⁸³⁶ R.Ş.S.; 1491/124b.

¹⁸³⁷ R.Ş.S.; 1492/122b.

¹⁸³⁸ R.Ş.S.; 1488/51a.

¹⁸³⁹ R.Ş.S.; 1487/2b.

Bazı hırsızlık olaylarında ise, Rize'nin muhtelif yerlerindeki dükkânların soyulması, kumaş türlerinden mücevherata, mühürden borç senedine varıncaya kadar çeşitli eşyanın çalınmasını da beraberinde getirmiştir. Bu nev'i olaylardan her ikisinin de fâili, Galata (Yalı-Çataklıhoca) köyünden Hasan bin Mustafa ile Trabzon'da mahpus olan kardeşi Salih'tir. Söz konusu şahıslar, H. 1274 (M. 1858) yılında Çanceva (Büyükcaferpaşa) köyünden Metonunoğlu Abdülaziz'in Mapavri (Çayeli) nahiyesindeki dükkânından gece vakti 3120 kuruş değerindeki eşyasını, Horonita (Eskipazar) köyünden Karvanoğlu Yakub'un ise, yine aynı nahiyedeki dükkânından 974 kuruşluk eşyasını çalmışlardır. Abdülaziz ve Yakub, dükkânlarından çalınan eşyanın bir kısmını, ahalinin de marifetiyle hırsızların evinden almaya muvaffak olurlarken, söz konusu eşyanın önemli bir kısmının Hasan ve Salih tarafından satılmış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁴⁰

Rize'de mal ve eşyasının çalındığı iddiasıyla mahkemeye müracaat eden şahısların, bu iddialarını isbatlamaları halinde, mahkemenin kararı genellikle çalınan eşyanın hırsızdan tazmin edilmesi yönünde olmuştur.¹⁸⁴¹ Konuyla ilgili kayıtlardan birine göre, hırsızlık olayını gerçekleştiren Sarihasanoğlu Hasan adlı şahsın firar etmesi üzerine, çaldığı eşyanın kıymetinin Hasan'ın kefillerinden tahsil edilmesi yoluna gidilmiştir.¹⁸⁴² Vukuu isbatlanan bir hırsızlık hadisesi ise, mahkemede alınan kararın farklılığı itibariyle dikkat çekmektedir. Söz konusu olaya göre, Anzer (Anzer-Ballıköy) köyünden olup Romanoş (Hayrat) Mahallesi'ne yerleşen Numan bin Mahmud isimli şahıs, yerleştiği mahallenin yanı sıra Haldoz (Bağdatlı) ve Humrik (İslâmpaşa) mahallelerinde bazı şahısların evlerine gece vakti gizlice girerek birtakım eşya ve mallarını çalmıştır. H. 1273 (M. 1857) yılında durumun mahkemeye intikal etmesi üzerine de, Numan'ın mahalleden ihracına hükmedilmiştir.¹⁸⁴³ Bunun yanı sıra mahkemeye intikal ettiği halde isbatı mümkün olmayan bazı hırsızlık hadiselerinin, zaman zaman taraflar arasında belli bir meblağ üzerinden anlaşma sağlanarak neticeye kavuşturulduğu görülmektedir.¹⁸⁴⁴

¹⁸⁴⁰ R.Ş.S.; 1488/59a, 59b.

¹⁸⁴¹ R.Ş.S.; 1488/59a, 59b, 90a.

¹⁸⁴² R.Ş.S.; 1489/19a.

¹⁸⁴³ R.Ş.S.; 1487/69b.

¹⁸⁴⁴ R.Ş.S.; 1488/51a, 108b.

4. Gasb

Gasb, bir kimsenin iktisadî değeri olan bir malını, izni olmaksızın haksız yere ve zorla elinden veya tasarrufundan almak demektir. Başkasının malını elinden veya tasarrufundan haksız yere alenen alan kimseye “*gâsıb*”, başkasından haksız yere ve alenen alınan mala da “*mağsûb*” denir.¹⁸⁴⁵

İncelediğimiz yıllarda Rize’de vuku bulup mahkeme kayıtlarıyla da tescil edilen gasb olaylarının, hırsızlık olaylarına nisbetle daha az olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu olaylarda, haksız yere alıkonulan veya alıkonulduğu iddia edilen mallar, genellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvan ile nakit paradan ibarettir. Ayrıca bakırdan mamul kazan, karavana, tepsi, tüfenk ve çakmak gibi muhtelif eşyanın gasb edildiğine de şahit olunmaktadır. Bunlar arasında Salarha deresi köyünden Tüylüoğlu Mustafa adlı şahsın, H. 1271 (M. 1855) yılında akşam vakti İspir kazasından on dokuz kişinin toplam değeri 8260 kuruşu bulan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarıyla, hayvan sahiplerinden birine ait olan 150 kuruş değerindeki tüfengi gizlice gasb etmesi,¹⁸⁴⁶ Lazistan sancağının Atina kazası ahalisinden Memikoğlu İbrahim’in nakit 7000 kuruşuyla kadınlara mahsus 3000 kuruşluk eşyasının, H. 1281 (M. 1865) yılında zorla hanesini basan Rizeli bazı şahıslarca gasb edilmesi,¹⁸⁴⁷ gasba konu olan malın kıymetinin yüksekliği açısından zikredilmeye değerdir.

Rize’de mahkemeye intikal eden bütün gasb olaylarının fâilleri erkek olmakla birlikte, konuyla ilgili kayıtlardan birinde olayın müsebbibinin bir kadın olarak gösterilmesi dikkat çekmektedir. H. 1279 (M. 1862) tarihli bu kayda göre, Hurtoz (Fener) Mahallesinden Kelibrahimoğlu İbrahim Reis, H. 1276 (M. 1859) yılında aynı mahalleden el-Hâc Sakanınoğlu Ali ile Abaza sahillerinde buldukları sırada, ormandaki yol üzerinde Ali’nin zevcesi Fatıma’ya tesadüf etmesi, Fatıma’nın da eşine Abaza lisanıyla seslenmesi üzerine, Abaza milletinden 12 kişi ortaya çıkarak İbrahim Reis’in bakır bir kazanıyla 1330 kuruş değerindeki altınını gasb etmişlerdir. İbrahim Reis, malının gasb edilmesine Fatıma’nın nidasının sebep olduğu gerekçesiyle,

¹⁸⁴⁵ Bilmen, *age*, VII, 327.

¹⁸⁴⁶ R.Ş.S.; 1487/54b.

¹⁸⁴⁷ R.Ş.S.; 1491/105b.

mahkemede gasb edilen malın kıymetini kendisine vermek üzere Ali'ye tenbih olunmasını talep etse de, davası iltifata şayan görülmemiştir.¹⁸⁴⁸

Yukarıdaki dava kaydında da görüldüğü üzere, sicillere yansıyan bazı gasb hadiseleri, aslen Rizeli olmayan şahıslarca gerçekleştirilmiştir. Öte yandan akrabasının veya tanıdığı bir şahsın malını gasb edenlere de rastlanmaktadır.¹⁸⁴⁹ Konuyla ilgili H. 1287 (M. 1870) tarihli dava kaydına göre, Kuvalyoz (Çataklıhoca) köyünden Çomoğlu Salih, H. 1286 (M. 1869) yılında avcılık için Batum'da olduğu sırada, Kalyoncuoğlu Yusuf isimli şahıs, gündüz vakti eşi ve kızları evdeyken Salih'in evine girip, bakır kazan, karavana ve tepsisini gasb eder. Durum mahkemeye intikal ettiğinde ise, Salih'in karavanayı 10 yıl önce 19 kuruşa kendisine sattığını, kazan ve tepsiyi de 2,5 yıl önce 80 kuruş borcuna karşılık kendisine rehin bıraktığını iddia eder. İddiasını isbatlayamayınca da, gasb ettiği eşyayı Salih'e teslim etmesi konusunda tenbih olunur.¹⁸⁵⁰

5. Eşkîyalık

Eşkîya kelimesi, lügatte bedbaht, talihsiz, günahkâr ve asi anlamlarına gelen şakî kelimesinin çoğuludur. Ancak bu kelime Türkçede farklı bir mana kazanarak, yol kesen anlamına gelen “kuttâu't-tarîk” ile haydut ve harami anlamlarındaki “muhârib” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.¹⁸⁵¹

Osmanlı Devleti'nde XIV. yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başlayan, XVII. yüzyılda ise büyük bir problem haline gelen eşkîyalık faaliyetlerine,¹⁸⁵² XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rize'de de rastlamak mümkündür. Mahkeme kayıtlarından tesbit edildiği kadarıyla, Kuvaroz (Sabuncular) köyünden ve meşâhir-i eşkîyadan Seyyidoğlu Ali, reis-i eşkîyadan Evliyanınoğulları Abdullah ve Ahmed, Latum (Madenli) köyünden Takozoğlu Ali, Pelaymanoz (Çakmakçılar-Bahattinpaşa) köyünden Fitozoğlu Tahir ile kardeşleri Deli Mehmed, Osman ve Hasan, yine Fitozoğlu Tahir'in refiklerinden Fitozoğulları Mehmed ve Hasan, Kenanoğulları Reşid ve Behram,

¹⁸⁴⁸ R.Ş.S.; 1490/54a-b.

¹⁸⁴⁹ R.Ş.S.; 1495/9a-b, 58b.

¹⁸⁵⁰ R.Ş.S.; 1495/58b.

¹⁸⁵¹ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 463.

¹⁸⁵² Mücteba İlgürel, “Eşkîya (Osmanlılar'da Eşkîyalık Hareketleri)”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 467.

Metonunoğulları Dursun, Mehmed ve Arslan ile Hacıoğlu Memiş, toplum düzenini bozan, halkın can ve mal güvenliğine kasteden bu şakîlerden sadece birkaçıdır.¹⁸⁵³

Kayıtlardaki ifadesiyle “*katl-i nüfus ve gasb-i emvâl ile hükümete itaat etmeyen*” Rizeli eşkıya gruplarının, ahalide meydana getirdikleri zarar ve huzursuzluklara dair bazı tesbitlere ulaşmak mümkündür. Buna göre Aron (Sütlüce) köyünden Hutoğlu Mustafa, H. 1280 (M. 1863) yılında başkalarının hayvanlarını ücretle yaylakta otlatırken, Latum (Madenli) köyünden Takoğlu Ali, eşkıya takımından 8 refikiyle yaylağa gelerek, Mustafa’nın yanındaki 14 öküzü gasb etmiştir.¹⁸⁵⁴ Aynı yıl Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde el-Hâc Mustafa Efendi ile Haçanoz

¹⁸⁵³ Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan H. 2 Receb 1269 (M. 11 Nisan 1853) tarihli bir vesika, mahkeme kayıtlarıyla tesbit edilemeyen Rizeli eşkıya hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu belgeye göre, Vandri köyünden Evliyanınoğulları Abdullah ve Ahmed, Silyan köyünden Sulikonunoğlu İbrahim ve oğlu Ahmed, torunu Mehmed, aynı köyden Makiroğlu Salih, İslâmoğlu Mustafa ve oğlu İbrahim, Vandri köyünden Körünoğulları İsmail ve Muto, Pulihoz köylü Mehmed, Seftar köyünden Turaboğlu Süleyman, Eriklimanı nahiyesinden Fitozoğulları Deli Mehmed ve Hasan, Kankalanoz köyünden Biçonunoğlu Osman ve Seferoğlu Mehmed, Leroz nahiyesinden Çakıroğlu Ali ve oğlu Mustafa, Kuzandinoz köyünden Emiroğlu Yahya ve torunu Mehmed, Veyla köyünden Çalıkoğlu Yunus, Mervan köyünden Bostanoğlu Ömer, Homeze köyünden Ekşioğlu Ali Ağa ve oğulları Keleş ve Ömer, aynı köyden Memiş Ağa’nın oğulları Hızır ve İlyas ile Bostanoğlu, çalışmamızı da ilgilendiren H. 1269 (M. 1853) yılında Rize’de faaliyet gösteren eşkıya zümresi arasındadır. Ekşioğlu Yakub Ağa ve kardeşi Süleyman Ağa, Ekşioğlu Abdi Ağa ve yeğeni Mustafa Ağa, Homeze köyünden Ekşioğlu İbrahim Ağa, Ekşioğlu Mehmed Ağa, Ekşioğlu Hasan Ağa’nın oğlu Dursun, Ekşioğlu Beşir Ağa’nın oğulları, Apancene köyünden Hacıosmanoğlu Mehmed ve oğulları, aynı köyden Silyanoğlu Husika ve oğlu Cevahir, Pilakorum köyünden Kirlilioğlu Küçük Ahmed, Mapavrili Cebinoğlu Ahmed, Varotlar köyünden Gavuzoğlu Ali, Hazer köyünden Çolağınioğlu Yunus, Kapse köyünden Ekşioğlu İbrahim Ağa iki nefer oğlu ile beraber, Ekşioğlu Abdulvehhab, Kafkameli Buberioğlu Kasım Ağa, Karadereli Kulisoğlu Molla Abdullah, Karadereli Sarğanoğlu, Karadereli Çolakoğlu Mustafa, Vandri köyünden Bekirinoğlu Reşid, aynı köyden Yuvanlioğlu, Seftar köyünden Çolakoğlu Yusuf, ammizâdesi Hasaninoğlu Mehmed, diğer Çolağınioğlu Hurşid, aynı köyden Mengiloğlu Feyzullah, Besaletli Kâmilioğlu Mehmed, Vandrili Hacıoğlu Mehmed Ali, Mahanca köyünden Caboğlu Mehmed Ali, Karadereli Battaloğlu Süleyman, Mapavrili Gençalioğlu Memiş ve oğlu Hurşid, Leroz nahiyesinden Mervaneli Usta Ahmed, Mervan köyünden Hacının torunları Mehmed ve Cevahir, aynı köyden Çavuşoğlu Salih’in oğlu, Salarhalı Kabiloğlu Hurşid, Pulihozlu Gençalioğlu Memiş Bayrakdar, Giliçozlu Kâmilioğlu Yakub, aynı köyden Kaşkaninoğlu Yusuf, Çarihozlu Mehmedalioğlu Yakub, Sıkırık köyünden Bakıroğlu Ali, aynı köyden Dilsizoğlu, Homeze köyünden Soyтарыoğlu, aynı köyden Karakurdoğlu Mustafa, Hurtoz köyünden Lorsoğlu Memiş, Kankalanoz köyünden Kulaksızoğlu İsmail, Kapnes köyünden Gençalininoğlu, aynı köyden Kolcıhasanoğlu Tahir, Kandeve köyünden Alemdaroğlu Yusuf, Kalitoz köyünden Sancakoğlu Mustafa, Mirakalozlu İlancıoğlu Molla Ali, Galata köyünden Mollayusufunoğulları, Asrifos köyünden Tonyalioğlu Yunus, Filiboz köyünden Çolakoğlu Mehmed Alemdar ise, Rize kazasında geç ü güzâr etmekte olan bu eşkıya zümresine, yaz mevsiminde ekmek verip yol göstermek, kış mevsiminde ise evlerinde gizlemek suretiyle yardım ve yataklık eden Rizeli şahıslardır. **Bkz.** BOA, İ. MVL. 272/10521.; Rizeli eşkıya arasında zikredilebilecek bir diğer isim de, Sandıkçı Şükrü adlı şahıstır. Doğu Karadeniz yöresinde ün salmış bir eşkıya olan Sandıkçı Şükrü, M. 1865 yılında Rize’de doğmuştur. Babası Rizeli Ömer Reis’tir. Sandıkçı Şükrü, gençliğinde Yunus avcılığıyla uğraşmış, askerliğini Trabzon’da askerî filikalarda yapmıştır. Eşkıyalığı sırasında Rize’ye iyice hâkim olarak Hurtoz (Fener) Mahallesi ve çevresini yönetimi altına almış, M. 1907 yılında hükümet kuvvetlerince öldürülmüştür. **Bkz.** Ayhan Yüksel, **Doğu Karadeniz Araştırmaları**, Kitabevi, İstanbul 2005, s.135-136.

¹⁸⁵⁴ R.Ş.S.; 1491/34a.

(Çamlıbel) Mahallesinden Beşikçizâde el-Hâc Hâfız Haşim Efendi'nin, beygirlere yükleyerek satılmak üzere Erzurum tarafına gönderdikleri ketenlerin bir kısmı (530 top), Pelaymanoz (Çakmakçılar-Bahattinpaşa) köyünden Fitozoğlu Tahir ve refikleri tarafından gasb edilmiştir.¹⁸⁵⁵ Kuvaroz (Sabuncular) köyünden Seyyidoğlu Ali isimli şakî de, kendi köyünden Yanaloğlu Molla Hüseyin'i tufengiyle vurarak öldürmüştür. H. 1283 (M. 1866) yılında ise, yine aynı köyden Sarıhasanoğlu Ali'nin üzerine kamasıyla hücum ederek, “*Seni katl u idam ederim!*” diye tehditte bulunmuş ve elindeki 2000 kuruşu zorla gasb etmiştir.¹⁸⁵⁶

Yukarıdaki davalarda olduğu gibi, Rize’de birtakım mal ve eşyası eşkıya tarafından zabt edilen şahısların mahkemeye müracaatları ve durumu şahitlerle isbatlamaları üzerine, zararlarının eşkıyadan tazmini yoluna gidildiğini söylemek gerekir. Bunun yanı sıra Rizeli eşkıya gruplarının toplumda yol açtığı kargaşa ve huzursuzlukların daha kalıcı olarak önüne geçilmesi için, hükümet tarafından alınan bazı tedbirlere de şahit olunmaktadır. Bu hususla ilgili sicillerde yer alan H. 26 Cemâziyelevvel 1273 (M. 22 Ocak 1857) tarihli emirname suretine göre, reis-i eşkıyadan olup o zamana kadar ele geçirilemeyen Evliyanınoğulları Abdullah ve Ahmed ile refikleri Mehmed, üzerlerine gönderilen zabtiye kuvvetleri tarafından öldürülerek zararları ortadan kaldırılmıştır. Eşkıyadan oldukları halde yakalanan 59 şahsın ise, bir süre Trabzon’da hapsedilip memleketlerine gönderildikleri halde öncekinden ziyade fenalıklarda bulunacaklarından, içlerinden katil olanların yargılanmasının, gâsib olanların da gasb ettikleri mal ve eşyayı iade etmesinin ardından, aileleriyle birlikte uzak bir mahalle sürgün edilmelerine karar verilmiştir.¹⁸⁵⁷ H. 9 Muharrem 1278 (M. 17 Temmuz 1861) tarihli buyruldu¹⁸⁵⁸ suretine göre ise, bir süredir hanesinde ikamet ettiği halde yine adam öldürme, yaralama, gasb gibi türlü haydutluklarda bulunan Rize kazasından ve meşâhir-i eşkıyadan ismi belirtilmeyen bir şahsın refikleriyle birlikte yakalanması için, Rize kazası müdürü İsmail Bey görevinden

¹⁸⁵⁵ R.Ş.S.; 1491/36b.

¹⁸⁵⁶ R.Ş.S.; 1495/80a.

¹⁸⁵⁷ R.Ş.S.; 1487/73a.

¹⁸⁵⁸ Buyruldu, Osmanlı Devleti’nde sadrazam, vezir, kaptan-ı derya, beylerbeyi ve kadıasker gibi devlet erkânının yazılı emirlerini ihtiva eden vesikalara denir. **Bkz.** Akgündüz, **Şer’iyye Sicilleri**, I, 44.

azledilmiş, yerine geçici olarak Meclis-i Kebîr-i Eyalet azasından ve Trabzon eşrâfından Kalcızâde Mehmed Beyefendi tayin edilmiştir.¹⁸⁵⁹

6. Şetm (Sövme/Küfretme)

Araştırmamıza konu olan dönemde Rize’de meydana gelen uygunsuz hadiselerden biri de, bazı şahıslarca küfür ve hakaret ihtiva eden sözlerin sarf edilmesidir.¹⁸⁶⁰ Zaman zaman dövme ve yaralama olaylarıyla birlikte vuku bulan bu nev’i hadiseleri, aynı aileden şahıslar arasında da görmek mümkündür. H. 1309 (M. 1892) yılında mahkemeye intikal eden böyle bir olaya göre, Kanboz (Islahiye-Selamet) köyünden Karaosmanoğlu Hasan’ın kayınpederine şetm etmesi, zevcesi Ğotoz (Pekmezli) köyünden Fatuli bint-i Memiş’in Hasan’a itaatsizlikte bulunmasına yol açmıştır. Durum mahkemeye intikal ettiğinde ise, Hasan’ın da talebi üzerine, Fatuli hukuk-ı zevciyete itaat etmesi konusunda tenbih olunmuştur.¹⁸⁶¹

Rize’de mahkemeye intikal eden küfür ve hakaret hadiseleri, genellikle erkekler arasında gerçekleşirken, bazı kayıtlarda taraflardan birinin kadın olması dikkat çekmektedir. Bu hususla ilgili H. 1280 (M. 1864) tarihli dava kaydına göre, Varankoz (Fıçıcılar) köyünden Karahüseyinoğlu Osman Efendi, olayın mahkemeye intikalinden 1 ay önce kendi işiyle meşgul olduğu sırada, aynı köyden Hadice bint-i Osman “*Sakalina yestehleyim.*”¹⁸⁶² ve “*kelb*” lafızlarıyla haksız yere kendisine küfretmiştir. Osman Efendi Hadice’den davacı olduğunda, Hadice hem Osman Efendi’nin bu iddiasını inkâr etmiş hem de kendisine harç ile vurarak “*Babanın sakalina yestehleyim.*” diye şetm ettiği iddiasında bulunmuştur. Neticede tarafların her ikisi de davalarından vazgeçmişlerdir.¹⁸⁶³ H. 1282 (M. 1865) yılında vuku bulan bir diğer olaya göre ise, Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Lerozluoğlu Osman Reis, “*Sen benim dağımdan*

¹⁸⁵⁹ R.Ş.S.; 1489/113a.

¹⁸⁶⁰ Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, bu nevi hadiselerde olayın fâilleri karşılardaki şahıslara “*Dinini ve imanını filan ettiğim*”, “*Ağzına ve sakalina yestehleyim dinini filan ettiğim*”, “*Abâ u ecdadını filan ettiğim*”, “*Anasını filan ettiğim*”, “*Sakalina yestehleyim*”, “*kelb*”, “*Edepsiz hırsız!*” gibi hakaret ve küfür içeren sözler söylemişlerdir. Ancak konuyla ilgili kayıtlardan birinde, diğerlerinden farklı olarak, Yeniköy Mahallesinden Terzi Ahmed Usta adlı şahsın, H. 19 Cemâziyelevvel 1274 (M. 5 Ocak 1858)’de akşam saat 1 sularında, çarşı içindeki bir kahvehanede insanlar arasında sekr (sarhoşluk) haliyle Hz. Muhammed (S.A.V.), 4 halife ve ulemaya sebbetmesi (küfretmesi, sövüp sayması) söz konusudur. **Bkz.** R.Ş.S.; 1488/28b.

¹⁸⁶¹ R.Ş.S.; 1501/70a.

¹⁸⁶² Yestehlemek kelimesi, büyük abdestini yapmak anlamına gelmektedir. **Bkz.** Ayverdi, *age*, III, 3416.

¹⁸⁶³ R.Ş.S.; 1491/50a.

hatab (odun) olarak çaluları ahz ve gasb eyledin.” diye aynı mahalleden Hadice bint-i Hasan’ın başına yumrukla vurmuş, *“Edepsiz hırsız!”* diye de küfretmiştir. Hadice aynı gün mahkemeye müracaat ederek Osman’dan davacı olmuş, ancak kendisini affetmiştir.¹⁸⁶⁴

Kayıtlara geçen bu gibi olayların hangi sebeplerle meydana geldiğine bakıldığında, şahıslar arasında yaşanan bazı ehemmiyetsiz hadiselerin, zaman zaman küfür ve hakaretle neticelendiğine şahit olunmaktadır. Varotlar (Köşklü) köyünden Rakıcıoğlu Yusuf Reis’in, H. 1278 yılının Ramazan ayında (M. Mart 1862) Çavuşoğlu Ömer’den akçe tahvilini talep ettiği sırada, Betroz (Fıçıtışı) köyünden Salih adlı şahsın haksız yere kendisine küfretmesi,¹⁸⁶⁵ Raşot (Çeşmeli-Karaağaç) köyünden Çukurluoğlu Halid’in suçudan akçeyle su içtiği esnada, Romanoz (Hayrat) Mahallesinden Yamakoğlu Mehmed’in, suyun akçesini sucuya vermesini söylemesi üzerine, Mehmed’i haksız yere darb ve şetm etmesi,¹⁸⁶⁶ bu konuya örnek olarak gösterilebilir.

Rize’de vuku bulan küfür ve hakaret hadiselerinin mahkemeye intikali durumunda, genellikle arabulucuların vasıtasıyla (muslihûn tavassutu) taraflar arasında anlaşma sağlandığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte ta‘zîr cezasıyla neticelenen davalara da rastlanmaktadır. Mesela Hamalyoz (Balıkçılar) köyünden Toposmanoğlu Ömer, hayvanlarını çayırına sokarak otlarını telef ettirdiği gerekçesiyle, Mirakaloz (Hamidiye) köyünden Külünkoğlu Ahmed’e küfretmiş, tahrayla üzerine hücum ederek kendisini darb etmiştir. Ahmed, olayın vukuundan 3 gün sonra H. 1274 (M. 1857) yılında mahkemeye müracaat ederek Ömer’den davacı olunca, Ömer’in ta‘zîrle cezalandırılmasına karar verilmiştir.¹⁸⁶⁷ Yukarıda da belirtildiği gibi, Varotlar (Köşklü) köyünden Rakıcıoğlu Yusuf Reis’in, H. 1278 (M. 1862)’de Çavuşoğlu Ömer’den akçe tahvilini talep ederken, kendisine *“Dinini ve imanını filan ettiğim.”* diye haksız yere küfreden Betroz (Fıçıtışı) köyünden Salih adlı şahıstan davacı olması

¹⁸⁶⁴ R.Ş.S.; 1491/127a.

¹⁸⁶⁵ R.Ş.S.; 1490/28a.

¹⁸⁶⁶ R.Ş.S.; 1490/44a.

¹⁸⁶⁷ R.Ş.S.; 1488/13b.

üzerine, Salih'e şer'an tecdîd-i iman ve nikâh ile ta'zîr-i şedîd lazım geldiğine hükmedilmiştir.¹⁸⁶⁸

7. Zina ve Irza Geçme (Tecavüz)

Zina diğer semavî dinlerde olduğu gibi, İslâm dininin de haram kılıp büyük günahlardan addettiği fiillerden biridir. Sözlükte meşru olmayan cinsel ilişki anlamına gelen bu fiil, terim olarak aralarında nikâh bağı veya şüphesi bulunmayan bir erkekle kadının cinsî münasebeti şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁸⁶⁹

İncelediğimiz sicillerde zina suçuyla ilgili sadece iki kayda rastlanmaktadır. Bunlardan H. 1273 (M. 1857) tarihli dava kaydı, Emineddin Mahallesinden Necibe bint-i Mehmed adlı bîkr-i bâliğanın, mağdur sıfatıyla Piriçeşlebi Mahallesinden Kuloğlu Behram adlı şahıstan davacı olmasıyla ilgilidir. Necibe'nin iddiasına göre, Behram olayın mahkemeye intikalinden bir yıl önce, evlenme vaadinde bulunarak Necibe'yle zina edip bekâretini izâle etmiştir. Kendisinin yerine başkasıyla evlenince de, Necibe mahkemeye müracaat ederek şer'î hükümlere göre gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Ancak zina vakalarının üzerinden bir aydan fazla zaman geçmesi halinde şahitlerin dinlenmesi meşru olmadığından, Necibe'nin davası iltifata şayan görülmemiştir. Behram da hakkındaki zina iddiasını reddetmiştir.¹⁸⁷⁰

Konuyla ilgili diğer kayıttta ise, zina fiilini işleyen kadının başkasıyla evli olması dikkat çekmektedir. Buna göre Mağloz (Camıdağı) köyünden Fatıma adlı bîkr-i bâliğa, H. 1284 (M. 1867) yılında aynı köyden amcasının oğlu Mehmed'le şahitler huzurunda evlenir. Ancak nefsinin zevci Mehmed'e teslim etmeyerek, evlendikten birkaç ay sonra Aron (Sütlüce) köyünden Mustafa'yla nikâhlanmak üzere bir gece beytütet eder (geceler). Mustafa'nın Fatıma'yla zina etmesi ve bekâretini izâlesi üzerine, Mehmed mahkemeye başvurarak kendilerinden davacı olur. Mahkemede Fatıma'yla Mustafa haklarındaki zina iddiasını ikrar ederken, nikâh iddiasını reddederler. Mehmed'in, nikâhı şahitlerle isbatlaması üzerine, Fatıma'nın nefsinin zevcine teslim ve muamele-i zevciyete itaatine, Mustafa'ya ise ikrarı gereğince hadd-i zina lazım

¹⁸⁶⁸ R.Ş.S.; 1490/28a.

¹⁸⁶⁹ Hüseyin Esen, "Zina", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 440.

¹⁸⁷⁰ R.Ş.S.; 1488/6b.

geldiğine hükmedilir.¹⁸⁷¹ Ancak Mustafa'nın evli olup olmadığına, Fatıma'nın ise ne şekilde cezalandırılacağına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Zina suçuyla ilgili yukarıda zikredilen davaların yanı sıra, bazı kayıtlarda zinanın “*cebren (zorla)*” işlendiğinin ifade edilmesi, bu fiilin tecavüz suçu kapsamında değerlendirilmesine yol açmaktadır. H. 1279 (M. 1863) yılında mahkemeye intikal eden böyle bir vaka, Rize’de tecavüze uğradığını iddia eden, ancak bunu şahitlerle isbatlayamayan kadınların karşılaştığı zorlukları göstermesi bakımından önemlidir. İlgili kayda göre, Filandoz (Derepazarı merkez) köyünden Nazife bint-i Osman mahkemeye müracaat ederek, 6 ay önce eşi Hacitataroğlu Memiş Rize dışında olduğu sırada, gündüz vakti tarlasının altındaki hendekte hayvan beklerken aynı köyden el-Hâc Tataroğlu Mustafa adlı şahsın yanına gelerek kendisine zorla zina ettiği, 10 gün önce de ölü bir bebek dünyaya getirdiği iddiasıyla Mustafa’dan davacı olmuştur. Mustafa’nın hakkındaki iddiayı inkâr etmesinin yanı sıra, Nazife’nin iddiasının üzerinden 1 aydan fazla zaman geçmesi sebebiyle, davasına iltifat olunmamıştır.¹⁸⁷² Öte yandan zevci Hacitataroğlu Memiş’in Rize dışında kaldığı 4 sene zarfında Nazife’den ölü bir bebek dünyaya gelmesi, eşler arasında çocuğun zina sonucu olduğu yolunda münakaşaların yaşanmasına, neticede evliliklerinin muhâla’a ile sona ermesine yol açmıştır.¹⁸⁷³

Konuyla ilgili farklı bir kayıta ise, tecavüze uğradığı iddiasıyla mahkemeye müracaat eden kadının eşi tarafından da desteklendiği görülmektedir. H. 1284 (M. 1868) yılında vuku bulan bu olayın mağduru, Maşer (Dülgerli) köyünden Karaömeroğlu Cafer’in zevce-i menkûhe-i gayr-i medhûlun bihâsı Rahime bint-i Hacı Salih adlı bîkr-i bâliğadır. Rahime’nin iddiası eşi Cafer’in de tasdikine göre, Rahime gece vakti evinin avlusundan odun alırken, Hos (Maltepe) köyünden Burusalıoğlu Hasan arkadaşlarıyla birlikte kendisini kaçırmış, 16 gün ormanda tutarak zorla zina edip bekâretini izâle etmiştir. Rahime olayın vukuundan 25 gün sonra mahkemede eşi Cafer’le birlikte şer’î

¹⁸⁷¹ R.Ş.S.; 1492/96a.; İslâm hukukunda cezaî müeyyideler, genel itibariyle had, kısas-diyet ve ta’zîr olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Had, Allah hakkı yani toplum hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş olan cezaî müeyyideleri ifade etmektedir. Buna göre zina suçunun cezası, zina eden kişinin bekâr olması halinde kendisine 100 sopa (celde) vurulması (en-Nûr 24/2), evli olması halinde ise recmedilmesi (taşlanarak öldürülmesi) şeklindedir. **Bkz.** Ali Bardakoğlu, “Had”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 547-548.

¹⁸⁷² R.Ş.S.; 1490/80a.

¹⁸⁷³ R.Ş.S.; 1491/23b.

hükümlere göre gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Hasan ise mahkemede Rahime'yle Cafer'in evli olduklarını inkâr ederken, Rahime'yi kendi rızasıyla kaçırdığı iddiasında bulunmuştur. Hakkındaki zina iddiasını ikrar etmesi üzerine de, Hasan'a şer'an hadd-i zina lazım geldiğine hükmedilmiştir.¹⁸⁷⁴

Rize'de tecavüz suçu kapsamında değerlendirebileceğimiz vakalardan biri de, kayıtlardaki ifadesiyle bazı şahısların "*fiil-i şen'î*" teşebbüsünde bulunmalarıdır. Konuyla ilgili davalardan birinde, tecavüz girişiminin mağdurenin erkek kardeşi tarafından mahkemeye aktarıldığına şahit olunmaktadır. Buna göre Varankoz (Fıçıcılar) köyünden Hasan Reis adlı şahıs, H. 1276 yılının Safer ayında (M. Ağustos 1859) gece saat 3'te, Hancı (Sandıktaş) köyünden Mahbube bint-i Ali'nin ikamet ettiği eve gelip, fiil-i şen'î icra etmek kasdıyla Mahbube'ye "*Sana akçe verdim kapıyı aç beni içeriye al.*" diye seslenmiştir. Hasan, elini kapının altından içeriye sokup "*Yedimde olan parayı ahz eyle.*" demesi üzerine elinden yakalanmışsa da firar etmiştir. Mahbube'nin olayın vukuundan 15 gün sonra, erkek kardeşi Ali Kapudan'ın vekâletiyle Hasan'dan davacı olması, Hasan'ın da mahkemede hakkındaki suçlamayı kabul etmesi üzerine, ta'zîrle cezalandırılmasına hükmedilmiştir.¹⁸⁷⁵

H. 1282 (M. 1865) tarihli bir diğer dava kaydında ise, tam olarak isbatlanamamakla birlikte, olayın fâilinin mağdurenin kayınpederi olması dikkat çekmektedir. Söz konusu kayda göre, Varotlar (Köşklü) köyünden Nasbiye Hatun, kendisini namahremden muhafaza etmediği, üvey babası ve amcası Salih'in zorla fiil-i şen'iyeyi icra kasdıyla kendisine sarıldığını gördüğü halde sessiz kaldığı iddiasıyla zevc-i dâhili Rakııcıoğlu Osman'dan davacı olmuştur. Osman ise eşinin bu iddiasını reddederek, kendisine itaat etmeyip namahrem evlerinde gecelediğini iddia etmiştir. Neticede arabulucuların da vasıtasıyla Osman eşini namahrem bulunmadığı bir mahalde iskân ettireceğine, Nasbiye de eşine itaat edeceğine dair taahhütte bulunmuşlardır.¹⁸⁷⁶

Zina ve tecavüzün yanı sıra, burada üzerinde durulabilecek uygunsuz davranışlardan biri de, bazı kadınlara sarkıntılık yapılmasıdır. Kayıtlarda "*ırza tasallut*"

¹⁸⁷⁴ R.Ş.S.; 1492/94b.

¹⁸⁷⁵ R.Ş.S.; 1489/2a.

¹⁸⁷⁶ R.Ş.S.; 1491/120b.

şeklinde ifade edilen böyle bir olaya göre, Umma (Ortapazar) köyünden Zeyneb Hatun, H. 1286 (M. 1869) yılında mahkemeye müracaat ederek, Tarıklar (Yolüstü) köyünden Gençalioğlu İsmail'in, birkaç gün önce Tarıklar meşesinde haksız yere üzerine geldiği ve ırzına tasallut kasdıyla peştamalını tutup çektiği iddiasında bulunmuştur.¹⁸⁷⁷ Ancak Zeyneb'in iddiasını isbatlayamaması, bu nev'i suçların ne şekilde cezalandırıldığını tesbite imkân vermemektedir.

8. Kız Kaçırma

“Evlenmede Rıza” başlığında da belirtildiği üzere, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında “kız çekme”, “kız kaldırma”, “kızı ahz etme” şeklinde de ifade edilen bu gibi olaylarda, genellikle bulûğa ermiş kızların, muhtemelen kendileriyle evlenmek isteyen ancak amacına ulaşamayan erkekler tarafından zorla kaçırılmaları söz konusudur. H. 1287 (M. 1870) yılında meydana gelen böyle bir olaya göre, Hazavit (Ulucami) köyünden Şuşika adlı bâliğa kız, evlenme niyetiyle kendisini zorla çekip evine götürerek başkasıyla izdivâcına mâni olduğu için, aynı köyden Topçuoğlu Ahmed adlı şahıstan davacı olmuştur. Ahmed ise hakkındaki iddiayı kabul ederken, kısa bir süre önce Şuşika'nın vekâleti olmaksızın babası Salih'in “Kızım Şuşika'yı Ahmed'e verdim.”, kendi vekili Osmanağanınoğlu Mehmed'in de “Bi'l-vekâle kabul eyledim.” demeleri üzerine, nikâhlı eşi olduğu iddiasında bulunmuştur. Ancak iddiası iltifata şayan görülmediğinden, Şuşika'ya müdahaleden men edilmiştir.¹⁸⁷⁸

Rize'de bulûğa ermiş kızların yanı sıra, henüz reşid olmayan kız çocuğunun, daha da önemlisi evli kadınların bile zorla kaçırıldıklarına şahit olunmaktadır. Konuyla ilgili H. 1278 (M. 1861) tarihli dava kaydında görüldüğü üzere, Raşot (Çeşmeli-Karaağaç) köyünden Mutuloğlu İbrahim yaylakta hayvanlarını beklerken, sağîre kızı Ulve aynı köyden Sarıalioğlu Memiş tarafından zorla kaçırılmıştır. Olayın vukuundan 3 gün sonra, İbrahim mahkemeye müracaat edip Memiş'ten davacı olmuş ve gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Memiş de İbrahim'in kızını kendisiyle evlendirmeyi vaad ettiğini ancak sonradan pişman olduğunu, bu yüzden sağîreyi evlenme niyetiyle

¹⁸⁷⁷ R.Ş.S.; 1493/131a.

¹⁸⁷⁸ R.Ş.S.; 1495/120a.

yaylaktan alıp hanesine götürdüğünü iddia etmiştir. Memiş'in iddiası kabul görmediğinden, Ulve'yi babasına teslimine ve ta'zîr cezası almasına hükmedilmiştir.¹⁸⁷⁹

Başkasıyla evli kadınların zorla kaçırılmalarıyla ilgili olarak ise, H. 1308 (M. 1891) yılında mahkemeye intikal eden bir dava dikkat çekmektedir. Söz konusu kayda göre, Müfti Mahallesinden Memiş Ağa'nın kızı Zekiye, Hemşin nahiyesinden Hasan Ağa'nın oğlu Ali Rıza Efendi'nin zevce-i menkûhe-i gayr-i medhûlun bihâsı olduğu halde, sütkardeşi Mamul (Kesmetaş) köyünden Çamaşurzâde Mustafa tarafından evlenme niyetiyle zorla kaçırılmıştır. 4 ay sonra Ali Rıza Efendi'nin babası Mustafa'dan davacı olduğunda, Mustafa hakkındaki iddiayı reddetmiştir. Mahkemenin kararı da, Zekiye'nin hukuk-ı zevciyete itaat etmesi gerektiği yönünde olmuştur.¹⁸⁸⁰

İncelediğimiz yıllarda Rize'de meydana gelen kız kaçırma olaylarının, umumiyetle kızın rızası hilâfına ve zorla gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte daha ziyade “peşe gitme” olarak ifade edebileceğimiz, kızın rızası doğrultusunda vuku bulan kaçırma hadiselerine de rastlanmaktadır. Bu nev'i olaylarda dikkatimizi çeken husus, kendi rızasıyla başkasına kaçanlar arasında evli kadınların da bulunmasıdır. H. 1296 (M. 1879) yılında kayıtlara geçen böyle bir vakaya göre, Savan (Of-Darılı) köyünden Fatıma Hatun, eşi Dursun'un vefatından dört ay sonra H. 1295 (M. 1878)'de aynı köyden Abdullah adlı şahısla evlenmiştir. Fatıma'nın müteveffâ eşinin erkek kardeşi Küçükmedoğlu Ali, nikâhlarında bizzat hazır bulunduğu Abdullah'ı da tebrik ettiği halde, nikâhtan üç ay sonra Fatıma'yla evlenmek niyetiyle, Abdullah'a muhâla'a bedeli olarak 50 adet yüzlük kâime¹⁸⁸¹ vermeyi teklif etmiştir. Abdullah'ın razı olmaması üzerine de, birkaç arkadaşıyla birlikte Fatıma'yı zorla kaçırarak kendi evine götürmüştür. Durum mahkemeye intikal ettiğinde ise, Fatıma'yla Ali, Abdullah'ın nikâh ve zorla kaçırma iddiasını reddederken, H. 1293 (M. 1876) yılında evlendikleri iddiasında bulunmuşlardır. Abdullah'ın hem söz konusu tarihte müteveffâ Dursun'un hayatta olduğunu hem de kendi nikâhının sıhhatini şahitlerle

¹⁸⁷⁹ R.Ş.S.; 1490/10b.

¹⁸⁸⁰ R.Ş.S.; 1500/165a.

¹⁸⁸¹ Kâime, kâğıt para demektir. Sultan Abdülmecid'in saltanatı döneminde çıkarılan ilk Osmanlı kâğıt parasına “*kâime-i mu'tebere-i Osmaniye*” denmiştir. **Bkz.** Pakalın, **age**, II, 140.

isbatlaması üzerine, Fatıma'nın nefsinin zevcine teslimine, Ali'nin ise cezalandırılmasına hükmedilmiştir.¹⁸⁸²

Rize'de kız kaçırma hadiseleri mahkemeye intikal ettiğinde, evli veya bekâr kadınları zorla kaçırdığı isbat edilen erkekler hakkındaki karar, ta'zîrle cezalandırılmaları yönünde olmuştur. Yukarıda da ismi geçen Patır (Ormanlı) köyünden Küçükmeahmedoğlu Ali'nin, başkasıyla evli bir kadını zorla hanesinden kaldırması sebebiyle hapse atılması,¹⁸⁸³ aynı şekilde Arpık (Şirinköy) köyünden Fettahoğlu Ahmed'in, hakkında vuku bulan zorla kız kaçırdığı yolundaki şikâyet üzerine, 5,5 ay hapiste kalması bu cümledendir.¹⁸⁸⁴ Bazı davalarda ise, erkeğin zorla kız kaçırdığı mahkemede isbatlanmış olsa da, nasıl bir ceza alacağına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.¹⁸⁸⁵

9. Emanete İhanet

Araştırmamıza konu olan dönemde, sayı itibariyle oldukça az olmakla birlikte, Rize'de meydana gelen gayr-i dînî ve ahlâkî hadiselerden biri de, emanete ihanettir. Kayıtlara geçen bu nev'î hadiseler, ya emanet bırakılan bir malın muhafaza edilememesi¹⁸⁸⁶ ya da haksız yere alıkonulup asıl sahibine geri verilmemesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁸⁷ Her iki durumda da malın iadesi veya zararın tazmin edilmesi yolunda hüküm verilerek, mal sahibinin mağdur olması önlenmiştir.

Rize'de akraba durumundaki şahıslar arasında da örneklerine rastladığımız bu nev'î olaylardan birine göre, Hurtoz (Fener) Mahallesinden Becarişoğlu Yahya Usta, satın aldığı ineğini H. 1312 (M. 1894)'te damadı Sandıkçioğlu Arslan'a emanet etmiştir. Arslan ise 22 ay boyunca ineği kayınpederine teslim etmediği gibi, iki yıl önce kendisi için kaç kuruşa olursa olsun bir inek almasını söylediği ve ineğin satış bedeli olan 80 kuruşu kayınpederine tamamen teslim ettiği iddiasında bulunmuştur. Durum

¹⁸⁸² R.Ş.S.; 1499/11a-b.

¹⁸⁸³ R.Ş.S.; 1499/11a-b.

¹⁸⁸⁴ R.Ş.S.; 1500/76b.

¹⁸⁸⁵ R.Ş.S.; 1488/82a-b.; 1504/8a-9a.

¹⁸⁸⁶ R.Ş.S.; 1487/61a.

¹⁸⁸⁷ R.Ş.S.; 1487/74a.; 1489/104b, 123a.; 1502/69b.

mahkemeye intikal ettiğinde de, ineğin Yahya Usta'ya iadesine karar verilmiştir.¹⁸⁸⁸ Liparit (Yalıköy) köyünden Sadıkoğlu Mustafa Reis ise, H. 1278 (M. 1861) yılında mahkemeye müracaat ederek, 1 yıl önce oğlu Kahrıman evlenirken, kendisinin izni olmaksızın 250 kuruş değerindeki gümüş hamâilini eşi Aişe Hatun'un emaneten gelini Kadıne'ye verdiği iddiasıyla kendisine iadesini talep etmiştir. Kadıne'nin vekili babası Memiş Reis, Mustafa Reis'in hamâili 300 kuruş karşılığında gelini için yaptırdığını iddia etse de, teslimine tenbih olunmuştur.¹⁸⁸⁹ Mustafa Reis yine aynı yıl, gelini Kadıne'nin yanında olan her biri 15 kuruş değerindeki 40 rub'iyye altınını, oğluyla evlendikten sonra emaneten kendisine verdiği iddiasında bulunsa da, iddiası asılsız olduğundan gelininin vekili babasına muarazadan men edilmiştir.¹⁸⁹⁰

Yukarıdaki kayıtlarda da görüldüğü üzere, Rize'de akraba veya akraba hâricindeki şahıslara emanet bırakılan yahut emanet bırakıldığı iddia edilen mallar, gayr-i menkulün yanı sıra, büyükbaş ve küçükbaş hayvanla altın, hamâil, kama ve kılabdan gibi muhtelif eşyadan ibarettir.

10. Zayi Malı Sahiplenme

İncelediğimiz yıllarda Rize'de vuku bulan bu nev'i hadiselerde, bazı şahıslarca kaybedilen silah, saat ve cüppe gibi çeşitli eşyanın yanında, büyükbaş hayvanla yük ve binek hayvanlarının, başkaları tarafından haksız yere sahiplenildiğine şahit olunmaktadır.¹⁸⁹¹

Mahkemeye intikal eden bu gibi olaylarda, tarafların tamamına yakını erkekler oluştururken, sadece bir kayıta davalı durumundaki kişinin kadın olduğu görülmektedir. H. 1273 (M. 1857) tarihli bu kayda göre, Seveloz (Alipaşa) köyünden Abdullah ve Ahmed isminde iki şahıs, 28 ay önce kaybettikleri danalarını Ruspa (Uzunkaya) köyünden Fatıma bint-i Hacı Ömer'in yanında buldukları gerekçesiyle,

¹⁸⁸⁸ R.Ş.S.; 1502/169b.

¹⁸⁸⁹ R.Ş.S.; 1489/123a.

¹⁸⁹⁰ R.Ş.S.; 1489/122b.

¹⁸⁹¹ Konuyla ilgili mahkemeye intikal eden bir dava kaydı, kaybolan hayvanın farklı bir yolla sahiplenilmesi sebebiyle, burada değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. H. 1282 (M. 1865) tarihli bu davada, Şetroz (Gölgeli) köyünden Kazmaoğlu Osman'ın kaybolan ineğinin, Seftar (Yolbaşı) köyünden Yetimoğulları Hasan ve Durali tarafından bulunarak, zayi olur ihtimaliyle kıymetini sahibinin ortaya çıkması halinde kendisine vermek üzere şahitler huzurunda istihlâl edilmesi (helal sayılması) söz konusudur. **Bkz.** R.Ş.S.; 1491/123b.

kendilerine geri verilmesini talep etmişlerdir. Fatıma ise, dananın söz konusu tarihten 5 gün önce kendi hayvanından doğduğunu ifade etmiştir. Mahkemede Fatıma'nın delili evlâ (daha iyi ve sağlıklı) görüldüğünden, taraflar davalarından ıskat olunmuşlardır.¹⁸⁹²

Rize'de mal veya eşyasını kaybeden bazı şahısların, olayın üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen, kaybettikleri eşyanın kendilerine ait olduğunu isbat edebilmeleri dikkate şayan bir husustur. H. 1282 (M. 1865) yılında kayda geçen böyle bir olaya göre, Ğiliçoz (Selimiye) köyünden Terzialioğlu Abdülkerim, 12 yıl önce kaybettiği gümüş donanımlı piştovunu, Kamenit (Kavaklı) Mahallesinden ve berber esnafından Hurşid Usta'nın yanında bulunduğu iddiasıyla, kendisine iadesini talep etmiştir. Hurşid Usta, piştovu bir yıl önce 200 kuruşa Çaklılı Hurşid'den satın aldığı beyan etse de, Abdülkerim'in iddiasını isbatlaması üzerine, piştovun kendisine verilmesine hükmedilmiştir.¹⁸⁹³

Bazı şahıslar tarafından kaybedilen mallar ise, vefatlarının ardından vârisleri durumundaki kişilerce bulunmuştur. Misal olarak Masen (Sarıyer) köyünden Uzunosmanoğlu Hasan'ın, ölmeden birkaç yıl önce kaybettiği tûfengi, vefatından 2,5 yıl sonra oğlu Memiş tarafından Varankoz (Fıçıcılar) köyünden Bekiroğlu Abdullah'ın yanında bulunmuştur. Memiş H. 1277 (M. 1860) yılında mahkemeye müracaat ederek tûfengi Abdullah'tan talep ettiğinde, Abdullah 4 yıl önce 240 kuruşa Tulumcuoğlu Hasan'dan satın aldığı iddiasında bulunmuştur. Memiş'in, tûfengin babasına ait olduğunu isbatlaması ve yemin etmesi üzerine de, teslimi tenbih olunmuştur.¹⁸⁹⁴

Yukarıdaki kayıtlarda da görüldüğü üzere, Rize'de mal veya eşyasını kaybettikten bir süre sonra başka birinin yanında bulan şahısların mahkemeye müracaatları halinde, davalı durumundaki kişilerin ekserisi, söz konusu mal veya eşyayı belli bir meblağ karşılığında başka bir şahıstan satın aldıkları iddiasında bulunmuşlardır. Ancak bu iddialarında haklı olup olmadıklarına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

¹⁸⁹² R.Ş.S.; 1488/8b.

¹⁸⁹³ R.Ş.S.; 1491/104b, 138b.

¹⁸⁹⁴ R.Ş.S.; 1489/70b.

Bunun yanı sıra daha farklı iddialarda bulunan şahıslara da rastlanmaktadır. H. 1278 (M. 1861) tarihli dava kaydına göre, Homeze (Demirkapı) köyünden Ekşioğlu Mustafa'nın, altı ay önce yaylaktan kaybolan ineğini, yanında olduğu gerekçesiyle Mağloz (Camıdağı) köyünden Safoğlu Ömer'den talep etmesi üzerine, Ömer'in ineği Ekşioğlu Süleyman Ağa'nın malından sirkat ettiği inek mukabilinde, yaklaşık beş ay önce kendisine teslim ettiği iddiasında bulunması bu duruma misal olarak gösterilebilir.¹⁸⁹⁵

11. Rüşvet ve Sahtekârlık

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında mahkeme kayıtlarıyla tescil edilen rüşvet davaları sadece bir taneden ibarettir. H. 1278 (M. 1862) tarihli bu dava kaydı, Anzer (Anzer-Ballıköy) köyünden Atmacaoğlu Ali'nin, H. 1276 (M. 1860) yılında padişah emri üzerine Kurâ-i seb'a (İkizdere) nahiyesinde icra olunan nüfus tahriri sırasında, köylerindeki her haneden bir nüfusu gizlemesi için, nahiye müdürleri Mehmed Ali Ağa'ya kendi malından gizlice 1500 kuruş vermesiyle ilgilidir. Atmacaoğlu Ali, olayın vukuundan 2 yıl sonra mahkemeye müracaat edip, söz konusu rüşveti aynı köyden 15 kişinin rızası ve daha sonra kendisine iade etmeleri üzerine verdiği, fakat şimdi teslim etmedikleri iddiasında bulunarak, adı geçen şahıslardan davacı olsa da, davası iltifata şayan görülmemiştir.¹⁸⁹⁶

Rize'de meydana gelen sahtekârlık olaylarında, genellikle başkasının tasarrufunda bulunan mîrî arazide, sahte tapu senedi temin etmek suretiyle, hak iddia edildiğine şahit olunmaktadır. H. 1280 (M. 1864) yılında kayıtlara geçen böyle bir davaya göre, Kofin (Beştepe) köyünden Aişe Hatun'un tasarrufunda bulunan iki tarlasını haksız yere zabt eden Seftar (Yolbaşı) köyünden Uzunlioğlu Halid, Aişe'nin yerine başka bir kadını memur huzuruna götürerek, sahtekârlıkla tarlaları kendi üzerine tapu ettirmiştir. Durum mahkemeye intikal ettiğinde de, tarlaların Aişe Hatun'a teslimine hükmedilmiştir.¹⁸⁹⁷

¹⁸⁹⁵ R.Ş.S.; 1490/12b.

¹⁸⁹⁶ R.Ş.S.; 1490/32a.

¹⁸⁹⁷ R.Ş.S.; 1491/54b.

Benzer bir dava kaydında, olayın akraba durumundaki kişiler arasında meydana gelmesi dikkat çekmektedir. Buna göre Palodya (Beyazsu) köyünden Fatıma Hatun, erkek kardeşleri Ali'den intikal eden tarlaları kız kardeşi Nefise Hatun'la birlikte tasarruf ederken, Nefise'nin eşi Receb, Fatıma'nın tarlalardaki hissesini kendisine ferâğ ettiğine dair gizlice yalancı şahit göstererek, kendi üzerine tapu ettirmiştir. H. 1272 (M. 1856)'da Fatıma Hatun kendisinden davacı olunca da, tapu senedinin sahte olduğu anlaşılmış, tarlaları kız kardeşlerin birlikte tasarruf etmelerine karar verilmiştir.¹⁸⁹⁸

Rize'de vuku bulan bir diğer sahtekârlık olayı ise, yukarıdaki vakalardan farklı olarak, görevi suistimal etme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. H. 1313 (M. 1896) yılında mahkemeye intikal eden bu olay, Aspet (İyidere-Fethiye) köyünden Hantaloğlu İsmail ile Kayluklar (Çanakçeşme) köyünden Ahmedağaoğlu Durali'nin, muhtarlığa mahsus resmî mühürlerini, Aspet (İyidere-Fethiye) köyünden Hacımahmudoğlu Mustafa ile kardeşleri Yusuf ve Hurşid'in aleyhinde kullanarak sahtekârlık yapımlarıyla ilgilidir.¹⁸⁹⁹

Konuyla ilgili üzerinde durulabilecek hususlardan biri de, Rize'de kullandığı mührü kaybeden bazı şahısların, mahkemeye müracaat ederek mührün kaybolduğu tarihi ve bu tarihten sonra kendi adlarına senet düzenlenmesi gibi bir sahtekârlık yapılması halinde, itibar etmeyeceklerini kayıt altına almalarıdır.¹⁹⁰⁰ Ancak Rize'de vuku bulup mahkeme kayıtlarıyla da tescil edilen böyle bir sahtekârlık olayına rastlanmadığını ifade etmekte yarar vardır.

12. Diğerleri

Araştırmamıza konu olan dönemde Rize'de vuku bulan diğer uygunsuz davranışlar, vakıf mala müdahale, namahremle ihtilât (karşılaşıp görüşme, bir araya gelme), çocuğunu terk etme, başkasının malına zarar verme ve toplum huzurunu bozma şeklinde ifade edilebilir.

¹⁸⁹⁸ R.Ş.S.; 1487/38b.

¹⁸⁹⁹ R.Ş.S.; 1502/115b.

¹⁹⁰⁰ R.Ş.S.; 1489/39b.; 1491/47a-b.; 1495/13b, 121a.

Daha önce de belirtildiği gibi, Allah rızasını kazanmak amacıyla hayır sahipleri tarafından halkın istifadesine sunulan vakıflar, ebediyet şartı üzerine tesis edildikleri halde, Rize’de bazı şahısların mevcut vakıfları veya bu vakıfların gelir kaynağı durumundaki gayr-i menkulleri, kendi menfaatleri için haksız yere tasarruf ettiklerine şahit olunmaktadır. Konuyla ilgili H. 1311 (M. 1893) tarihli bir dava kaydından anlaşıldığı üzere, Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesi hududundaki kabristanla kasarhane sergi arsası, kira geliri mescidin tamirine sarf olunmak üzere vakfedildiği halde, Babik (Tophane) Mahallesinden Mataracızâde Hacı Ahmed Efendi, vakfın bulunduğu mahalle taş dökerek arsayı zabt etmiş ve başkasına kiralanmasını engellemiştir. Durum mahkemeye intikal ettiğinde ise, mahkemenin kararı arsanın önceden olduğu gibi tasarruf edilmek üzere mütevelliyeye teslimi yönünde olmuştur.¹⁹⁰¹

H. 1276 (M. 1859) yılında mahkemeye intikal eden bir diğer davaya göre, Haldoz (Bağdatlı) Mahallesindeki caminin avlusunda bulunan vakıf kabristan, cami için tahsis edilmiş olduğu halde, mahalleden Likoğulları Molla Osman ile yeğenleri Mahmud ve Memiş, kabristanın içine diktikleri ceviz, dut, asmalı dişbudak ve diğer ağaçların mahsulünü evlerine götürdükleri gibi kabristana da zarar vermişlerdir. Caminin imam hatibi ve mütevellisi ile sâir şahısların mahkemeye müracaatı üzerine, ağaçların kesilmesine, odunlarından elde edilecek gelirin de camiye ait olmasına hükmedilmiştir.¹⁹⁰² Mirakaloz (Hamidiye) köyünden Yunus adlı şahıs ise, filikasının muhafazası için, köylerinde âtil halde bulunan vakıf çeşmenin üzerine haksız yere kayıkhaneye örtüsü inşa ederek, çeşmeyi harap etmiştir. Çeşmenin tamirine mütevelliyeye tayin edilen Boşnakoğlu Mustafa Reis’in, H. 1285 (M. 1869) yılında kendisinden davacı olması üzerine, çeşmenin tamir edilmesi için Mustafa Reis’e teslimine karar verilmiştir.¹⁹⁰³

Rize’de birbirine namahrem olan kadın ve erkeklerin bir arada bulunması, konuşup görüşmesi toplum nezdinde hoş karşılanmadığı gibi, aile içerisinde de bazı huzursuzlukların yaşanmasına yol açmıştır. H. 1273 (M. 1857) yılında vuku bulan bir olaya göre, Malpet (Eriklimanı) köyünden Bostancıoğlu Hasan ile Karaalioğlu

¹⁹⁰¹ R.Ş.S.; 1501/192a.

¹⁹⁰² R.Ş.S.; 1489/10a.

¹⁹⁰³ R.Ş.S.; 1493/63a.

Ahmed'in, Arhavi kazasından Kılıçoğlu Yakub'u, köylerindeki namahrem kadınlarla konuşup görüşmesi sebebiyle, kaza müdürüne götürmek üzere bağlamaları, bu hususla ilgili dikkat çekici kayıtlar arasındadır.¹⁹⁰⁴ H. 1277 (M. 1860) tarihli başka bir kayıta, Hamzabey Romanoş (Hamzabey) Mahallesinden Zeyneb bint-i Hüseyin'in, eşi Süleyman'ın vefatından sonra aynı mahalleden Sarıhasanoğlu Ahmed'le evlenerek, müteveffâ eşinin evinde kalmaya devam ettiği görülmektedir. Aynı evde vefat eden eşinin diğer zevcesiyle kızlarının da ikamet etmesi ve Ahmed'in kendilerine namahrem olması sebebiyle durum mahkemeye intikal edince de, Ahmed'in evden çıkarılmasına karar verilmiştir.¹⁹⁰⁵

İncelediğimiz yıllarda henüz yeni doğmuş bebeklerle küçük yaştaki çocukların cami kapısına veya avlusuna bırakılması,¹⁹⁰⁶ bu çocukların ya ailelerinin maddî sıkıntı içinde olması ya da gayr-i meşru bir ilişki sonucu dünyaya gelmiş olmaları sebebiyle terk edildikleri fikrini uyandırmaktadır. Konuyla ilgili kayıtlar, terk edilmiş çocukların bazı Rizeli hayırseverler tarafından sahiplenilmesiyle ilgili olup, aradan geçen zaman içerisinde ailelerinin bulunduğu dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Rize'de gerek akrabalar gerekse akraba hâricindeki şahıslar arasında meydana gelen ve "başkasının malına zarar verme" şeklinde ifade edebileceğimiz olaylarda, genellikle tarla sınırının haksız yere ihlâl edildiğine şahit olunmaktadır. Ayrıca sahibinin izni olmaksızın ağacını kesme, tarlalarda kullanılan suyun mecrasını değiştirme, başkasının malını yakıp yıkmaya, hayvanını telef etme ve başkasına ait bir arsa üzerinde gayr-i menkul inşa etme gibi uygunsuz davranışları da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Toplum huzurunu bozmaya yönelik bazı davranışlarda bulunan şahısların ise, işledikleri suçun mahiyeti hakkında bilgi verilmezken, bir daha uygunsuzluk ve edepsizlikte bulunmayacaklarına dair kendilerinden kefil alındığı görülmektedir.¹⁹⁰⁷

¹⁹⁰⁴ R.Ş.S.; 1488/3b.

¹⁹⁰⁵ R.Ş.S.; 1489/94a.

¹⁹⁰⁶ R.Ş.S.; 1493/138b.; 1495/35b, 71b.; 1496/110b-111a.; 1497/27b.; 1498/34b, 84a, 112b.

¹⁹⁰⁷ R.Ş.S.; 1487/10b, 16b.

II. KÜLTÜREL YÖNÜYLE RİZE'DE AİLE HAYATI

İncelediğimiz dönem Rize ailesinin kültürel yönleriyle ele alınmasında, vefat eden şahıslara ait tereke kayıtlarının önemli bir katkı sağladığını ifade etmek gerekir. Bu başlık altında, büyük ölçüde tereke kayıtlarından istifade edilerek, Rize'de kullanılan erkek ve kadın adlarıyla aile adları, lakap ve unvanlar hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Rize ailesinin evi, mimarî özellikleri, müştemilâtı, köy ve mahallelerdeki konumu, buralarda kullanılan muhtelif ev eşyası ile aile fertlerinin giyim-kuşamına dair tesbitlerde bulunulacaktır.

A. RİZE'DE KULLANILAN ADLAR, LAKAPLAR VE UNVANLAR

1. Adlar

M. 1850-1900 yılları arasında Rize'de kullanılan adları, şahıs adları ve aile adları olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür.

a. Şahıs Adları

aa. Erkek Adları

Araştırmamıza konu olan dönemde Rize'de erkek çocuklarına verilen isimlerle ilgili bir değerlendirmeye gidildiğinde, önemli bir kısmının İslâmî gelenekten gelen Arapça isimler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Türkçe isimlere de rastlanmaktadır. Tereke kayıtları başta olmak üzere sicillerde yer alan muhtelif dava kayıtlarından tesbit edilen bu isimler, veriliş şekilleri açısından şöyle sınıflandırılabilir:

aaa. Allah Lafzıyla Oluşturulan Adlar

Rize'de kullanılan Abdullah, Atâullah, Emrullah, Feyzullah, Lütfullah, Nasrullah, Nurullah, Sadullah, Seydullah ve Seyfullah isimleri, Allah lafzıyla oluşturulan erkek isimleri arasında yer almaktadır. Ayrıca “kulluk eden, itaat eden” anlamlarına gelen Abdi ismi de burada zikredilebilir.

aab. Din Kelimesiyle Oluşturulan Adlar

Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, bu grupta yer alan erkek isimleri, Alâaddin, Muhyiddin, Nureddin ve Selameddin adlarından ibarettir.

aac. Esmâu'l-Hüsna'ya İzâfe Edilen Adlar

Abdülaziz, Abdulfettah, Abdulgani, Abdulğafur, Abdulhalim, Abdülhamid, Abdulkadir, Abdülkerim, Abdülmecid, Abdulmennan, Abdurrahman, Abdurrahim, Abdurrauf, Abdurrezzak, Abdussamed, Abdusselam, Abdulvahid ve Abdulvehhab, Rize'de esmâu'l-hüsna'ya izâfe edilerek kullanılan erkek adlarındandır.

Bunun yanı sıra Âdil, Aziz, Ğafur, Halim, Hamid, Kadir, Kerim, Mecid, Rahim, Rauf ve Vahid gibi Allahu Teâlâ'nın isimlerinden olmakla birlikte başına "abd (kul)" kelimesi ilave edilmeden kullanılan adlara da rastlanmaktadır.

aad. Peygamberler ve Ashâb-ı Kirâma Ait Adlar

Rize'de erkek çocuklarına verilen peygamber isimleri arasında, kuşkusuz ilk sırayı Resulullah (S.A.V.)'e duyulan derin sevgi ve hürmetin bir ifadesi olarak, Muhammed isminin tahfif edilmiş şekli olan Mehmed almaktadır. Ancak nadiren Muhammed isminin de çocuklara ad olarak verildiğine şahit olunmaktadır. Yine peygamber efendimize nisbet edilen Ahmed, Mahmud ve Mustafa isimleriyle Emin lakabı da, Rize'de kullanılan erkek isimleri arasındadır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Âdem, Eyüb, Harun, İbrahim, İdris, İlyas, İsa, İshak, İsmail, Musa, Salih, Süleyman, Şuayb, Yahya, Yakub, Yunus, Yusuf, Zekeriya ve Zülkifl peygamberlerin adları da, erkek çocuklarına isim olarak verilmiştir.

Hız. Muhammed (S.A.V.)'in torunları Hasan ve Hüseyin ile ilk dört halife olan Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin yanı sıra, Abbas, Bilal, Cafer, Enes ve Halid gibi ashâb-ı kirâmdan bazı şahısların isimleri de, Rize'de erkek ismi olarak tercih edilmiştir.

aae. Mübarek Gün, Ay ve Gecelerle İlgili Adlar

Rize'de erkek çocuklarına muhtemelen doğdukları mübarek gün, ay ve geceler de isim olarak verilmiştir. Muharrem, Receb, Safer/Sefer, Şaban, Bayram, Kadir ve

Mevlûd bunlardan bazılarıdır. Ancak kayıtlarda Ramazan ismini kullanan herhangi bir şahsa rastlanmaması dikkat çekmektedir.

aaf. Diğerleri

Yukarıda tasnif edilenlerin hâricinde, Abdulmuttalib, Acayib, Âkif, Alemdar, Alican, Alihan, Arif, Arslan, Atmaca, Bahadır, Battal, Behram, Behzad, Bekdaş, Bekir, Bektaş, Besim, Beşir, Bonco, Burhan, Celal, Celib, Cemal, Cevahir, Cevher, Cilo, Civelek, Çakır, Derviş, Devran, Dilaver, Durak, Durali, Durmuş, Dursun, Edhem, Esad, Eşref, Evliya, Faik, Ferhad, Fethi, Feyzi, Fındık, Fırat, Firuz, Fuad, Gümüş, Hakkı, Habib, Halil, Halim, Hasib, Haşim, Hızır, Hilmi, Hurşid, Hüsni, İbiş, İhsan, İslâm, İzzet, Kadem, Kahraman, Kahrıman, Kâmil, Karabey, Kasım, Kâşif, Kâzım, Keleş, Kemal, Kerem, Kibar, Kurban, Kürtava, Maksud, Mansur, Mazhar, Memi, Memiş, Memişika, Mesud, Meto, Mızrab, Midhat, Mikdad, Mirza, Mirzala, Murad, Muteber, Müslim, Mükellef, Müzellef, Nail, Nasuh, Nazif, Nedim, Numan, Nuri, Nusret, Pertev, Rasim, Raşid, Refik, Reşid, Rıdvan, Rıza, Rifat, Rikâb, Ruhi, Ruşen, Rüstem, Rüşdi, Sabit, Sadık, Said, Sakin, Sedad, Sultan, Seğmen, Sekman, Selim, Şahin, Şakir, Şefik, Şefki, Şehbender, Şem'un, Şerif, Şevket, Şükri, Taha, Tahir, Talib, Tayfur, Tayyar, Tayyib, Temel, Teslim, Tevfik, Timur, Tufan, Turhan, Türkman, Türkmen, Vehbi, Veysel, Veyis, Vezir, Yaman, Yehuza, Yemliha, Yümni ve Zîver de, Rize'de erkek çocuklarına verilen isimler arasındadır.

Rize'de erkek ismi olarak daha çok tek isim tercih edilmekle birlikte, çift isim kullanan erkeklere de rastlanmaktadır. Genellikle Ahmed, Ali, Mehmed ve Mustafa adlarının yanına başka bir adın ilave edilmesiyle oluşturulan bu isimler şu şekildedir:

Abanos Ali	Gül Ali	Mehmed Fâik	Mustafa Yazıcı
Abbas Galib	Hasan Behcet	Mehmed Fâzıl	Mustafa Zühdi
Abdullah Arif	Hasan Fehmi	Mehmed Fındık	Mümtaz Ahmed
Abdurrahman Hilmi	Hasan Hilmi	Mehmed Gümüş	Nizam Mehmed
Ahmed Alemdar	Hasan Hüsni	Mehmed Hilmi	Numan Yazıcı
Ahmed Bayrakdar	Hasan Tahsin	Mehmed İzzeddin	Osman Agâh
Ahmed Fâik	Hasan Yazıcı	Mehmed İzzet	Osman Azmi

Ahmed Fehmi	Haşim Yazıcı	Mehmed Kasım	Osman Bayrakdar
Ahmed Hami	Hüdaverdi Ahmed	Mehmed Keleş	Osman Fehmi
Ahmed Hulusi	Hüseyin Alemdar	Mehmed Kemal	Osman Hilmi
Ahmed Lütfi	Hüseyin Bayrakdar	Mehmed Memiş	Osman İzzet
Ahmed Niyazi	Hüseyin Emin	Mehmed Mir'at	Osman Nuri
Ahmed Nuri	Hüseyin Fehmi	Mehmed Muîn	Osman Şevki
Ahmed Rif'at	Hüseyin Hüsnî	Mehmed Murad	Osman Yazıcı
Ahmed Saib	Hüseyin Mehmed	Mehmed Raci	Osman Zeki
Ahmed Sami	Hüseyin Reşid	Mehmed Rahmi	Ömer Alemdar
Ahmed Şakir	Hüseyin Sabri	Mehmed Resmi	Ömer Lütfi
Ahmed Şemseddin	Hüseyin Şakir	Mehmed Rıza	Ömer Rüşdi
Ahmed Yazıcı	Hüseyin Yazıcı	Mehmed Ruhi	Ömer Yazıcı
Ahmed Zarîfî	İbiş İbrahim	Mehmed Sabit	Reşid Alemdar
Ali Alemdar	İbrahim Edhem	Mehmed Sadık	Reşid Fehmi
Ali Bayrakdar	İbrahim Hakkı	Mehmed Sakıb	Salih Alican
Ali Hamza	İlyas Yazıcı	Mehmed Salim	Salih Bayrakdar
Ali Hayri	İslâm Alemdar	Mehmed Sıdki	Salih Necati
Ali Hilmi	İslâm Bayrakdar	Mehmed Şakir	Salih Yazıcı
Ali Kâşif	İslâm Cafer	Mehmed Tahir	Seyyid Ahmed
Ali Musa	İsmail Alemdar	Mehmed Tayyib	Seyyid Ali
Ali Refik	İsmail Hakkı	Mehmed Tefvik	Seyyid Arif
Ali Rıza	Keleş Mehmed	Mehmed Vehbi	Seyyid Bilal
Ali Şefik	Korkut Mehmed	Mehmed Vezir	Süleyman Câzim
Ali Şefki	Mahmud Bayrakdar	Mehmed Yaşar	Süleyman Cevahir
Ali Şükri	Mahmud Tayyar	Mehmed Yazıcı	Süleyman Mesud
Ali Tefvik	Mahmud Yazıcı	Memati Bayrakdar	Süleyman Tefvik
Ali Yaver	Mansur Talib	Memati Beyazıd	Süleyman Vâsıf
Arif Ali	Mehmed Alemdar	Memiş Alemdar	Süleyman Zekeriya
Aziz Ali	Mehmed Ali	Memiş Beytullah	Şaban Alemdar
Bayram Ali	Mehmed Arif	Memiş Osman	Şaban Bayrakdar
Çakır Mehmed	Mehmed Asım	Memiş Yazıcı	Şakir Afacan

Derviş Ahmed	Mehmed Âşir	Muhammed Murad	Şakir Mehmed
Derviş Ali	Mehmed Atâullah	Mustafa Alemdar	Tahir Yazıcı
Derviş Reşid	Mehmed Atmaca	Mustafa Asım	Temel Ahmed
Durmuş Ali	Mehmed Bahadır	Mustafa Bahadır	Temel Ali
Dursun Ali	Mehmed Battal	Mustafa Bayrakdar	Timur Ali
Emin Ali	Mehmed Bayrakdar	Mustafa Hulusi	Timur Mehmed
Emin Hilmi	Mehmed Celaleddin	Mustafa Kasım	Yehuza Zihni
Emin Mehmed	Mehmed Cemal	Mustafa Mikdad	Yunus Vehbi
Emir Ahmed	Mehmed Cemil	Mustafa Ragıb	Yusuf Alemdar
Emir Osman	Mehmed Cevahir	Mustafa Recayi	Yusuf Ziya
Fındık Mehmed	Mehmed Durmuş	Mustafa Reşid	Zekeriya Alemdar
Gül Ahmed	Mehmed Dursun	Mustafa Seyfeddin	

Şer‘iyye sicillerinden yararlanarak tesbit edilen bu isimlerin, Rize’de kullanılan erkek adlarını bütünüyle ihtiva etmediğini söylemek mümkündür. Sicillerde geçen bazı şahıs adlarının tam olarak okunamaması, bu ihtimali daha da kuvvetlendirmektedir. Tesbiti mümkün olan isimlerin yaygınlığıyla ilgili bir fikir vermesi açısından, tereke kayıtlarında geçen şahıs adlarının incelenmesinde yarar vardır.

İsim	Sayı	%	İsim	Sayı	%
Mustafa	174	8.60	Reşid	21	1.03
Ali	173	8.56	Abdullah	18	0.89
Mehmed	156	7.71	Durmuş	18	0.89
Hasan	154	7.61	Dursun	18	0.89
Ahmed	148	7.32	Hurşid	16	0.79
Osman	135	6.67	Behram	13	0.64
Memiş	109	5.39	Emin	13	0.64
Hüseyin	101	4.99	Zekeriya	11	0.54
Ömer	81	4.00	Abdülhamid	8	0.39
Yusuf	56	2.77	Arif	8	0.39
İsmail	52	2.57	Durali	8	0.39
İbrahim	50	2.47	Şakir	8	0.39
Salih	46	2.27	Temel	8	0.39
Mahmud	42	2.07	Bayram	7	0.34
Yakub	37	1.83	Bilal	7	0.34
Yunus	36	1.78	Kâmil	7	0.34
Receb	26	1.28	Abdülaziz	6	0.29
Süleyman	25	1.23	Aziz	6	0.29

Tahir	24	1.18	Şaban	6	0.29
Halid	22	1.08	Diğerleri ¹⁹⁰⁸	167	8.26
Toplam				2021	100

Tablo 66: Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kullanılan Erkek Adlarının Yaygınlığı

Tablodan da anlaşıldığı üzere, değerlendirmeye tabi tutulan tereke sahibi 2021 kişi arasında, Mustafa (% 8.60) ve Ali (% 8.56) isimlerini kullananlar sayıca çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu isimleri sırasıyla Mehmed, Hasan, Ahmed, Osman, Memiş, Hüseyin, Ömer, Yusuf, İsmail, İbrahim, Salih, Mahmud, Yakub ve Yunus isimleri takip etmektedir.¹⁹⁰⁹ Tereke sahibi şahıslarca yaygın olarak kullanılan bu isimlerin tamamına

¹⁹⁰⁸ Diğerleri grubuna dâhil edilen Abbas, Abdi, Abdurrahim, Abdülmecid, Alâaddin, Alican, Bahadır, Battal, Bekdaş, Beşir, Cevher, Habib, Hakkı, Halim, Harun, İshak, Kadir, Kahraman, Lütfullah, Müslim, Müzellef, Nasuh, Rifat, Safer, Said, Şahin, Tayyib, Vezir, Yehuza, Yemliha, Abdurrahman Hilmi, Ahmed Yazıcı, Ali Rıza, Arif Ali, Aziz Ali, Hasan Hüsni, Hüseyin Alemdar, İbrahim Edhem, Mehmed Alemdar, Mehmed Bayrakdar, Mehmed Cevahir, Mehmed Şakir, Memiş Alemdar, Mustafa Bayrakdar, Osman Azmi, Ömer Alemdar, Reşid Alemdar, Salih Yazıcı, Timur Ali ve Yehuza Zihni isimlerine 1’er defa, Abdulkadir, Abdurrahman, Arslan, Atmaca, Bekir, Eşref, Eyüb, Kemal, Kerim, Musa, Durmuş Ali, Gül Ahmed, Hüseyin Yazıcı, Mustafa Yazıcı ve Ömer Yazıcı isimlerine 2’şer defa, Cafer, Feyzi, İzzet, Kibar, Mikdad ve Sadullah isimlerine 3’er defa, Abdülkerim, Derviş, Hamid, İdris, Keleş ve Şerif isimlerine 4’er defa, Cevahir, Çakır, Halil, Haşim, İlyas, Kasım, Yahya, Emin Ali ve Mehmed Ali isimlerine ise 5’er defa rastlanmaktadır.

¹⁹⁰⁹ H. 1251 (M. 1835-1836) ile H. 1262 (M. 1845-1846) yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defterine göre, Rize’de yaygın olarak kullanılan erkek adları arasında ilk sırayı -tereke kayıtlarında olduğu gibi- Mustafa almaktadır. Defterde yer alan diğer isimler, tablo 66’daki isimlerle benzerlik gösterirken, kullanım oranları arasında bazı farklılıkların olduğunu söylemek gerekir. Söz konusu deftere göre, Mustafa isminden sonra sırasıyla Ali, Ahmed, Mehmed, Hasan, Osman, Memiş, Ömer, İbrahim, Yusuf, İsmail, Salih, Mahmud, Süleyman, Yakub, Yunus, Hüseyin, Hurşid ve Receb isimleri gelmektedir. **Bkz. Mehmet Kazdal, 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri’nin Değerlendirmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2014, s.47-51.; Çalışmamıza yakın bir dönemi ihtiva eden M. 1850 tarihli Rize Kazası Öşür Defterine göre, vergi mükellefi 7966 Müslüman şahıs arasında en çok Ali ismine rastlanmaktadır. Bu ismi sırasıyla Ahmed, Mustafa, Hasan, Osman, Mehmed, Ömer, Memiş, Hüseyin, Mahmud, İbrahim, İsmail, Yusuf, Yakub, Salih, Süleyman, Emin, Durmuş, Yunus, Abdullah, Muhammed, Alemdar, Receb, Bekir, Derviş, Aziz, Tahir, Bayram, Cevahir, Hurşid ve Kâmil isimleri takip etmektedir. **Bkz. Muhammet Safi, Rize Tahrir-i Öşür Envanteri, 1850 Rize Sülaleleri**, Has Matbaacılık, İstanbul 2007, s.XXII.; H. 1258 (M. 1842) tarihli Atina Nüfus Defterine göre, Ardeşen’e bağlı köylerde en çok kullanılan 10 isim, Ali, Mustafa, Mehmed, Osman, Ahmed, İbrahim, Hasan, Salih, Hüseyin ve Memiş’dir. **Bkz. Murat Ümit Hiçyılmaz, Ardeşen Nüfus Kütüğü (1842-Ardeşen Sülaleleri)**, Ardeşen Belediyesi, Rize 2011, s.25-31.; Pazar ve köylerinde ise Ali, Mehmed, Mustafa, Osman, İbrahim, Hasan, Ahmed, Hüseyin, Yusuf ve Süleyman şeklinde sıralanmaktadır. **Bkz. Murat Ümit Hiçyılmaz, Pazar Nüfus Kütüğü (1842-Pazar Sülaleleri)**, Gayret Matbaacılık, İstanbul 2011, s.29.; 1149 Numaralı Trabzon Nüfus Defterine göre, M. 1834-1838 yılları arasında Trabzon merkez mahalle ve köyleriyle Yomra ve Tonya nahiyelerinde, Rize’den farklı olarak, en çok Mehmed ismi kullanılmaktadır. Mehmed isminden sonra, Ali, Hasan, Osman, Mustafa, Ahmed ve Hüseyin isimleri yaygın olarak kullanılırken, Abdulkadir, Feyzullah, Hamza, Raşid, Şeker, Tevfik ve Veli gibi erkek adlarına nadiren rastlanmaktadır. **Bkz. Süleyman Bilgin-Ali Mesut Birinci-Mustafa Çakıcı-Sezgin Demircioğlu, Trabzon Nüfus Kütüğü (1834)**, Düzey Matbaacılık, İstanbul t.y., s.42.; Muhtelif yerleşim yerleriyle ilgili çalışmalarda ise, en çok kullanılan erkek adının Mehmed olduğu, Mehmed isminden sonra genellikle Ahmed, Ali, Hasan, Hüseyin, İbrahim, İsmail,

yakınının, peygamber ve ashâb-ı kirâma ait isimler olması, Rize’de Türkçe isimlere nazaran daha ziyade İslâmî kaynaklı isimlerin tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Günümüzde Karadeniz insanıyla özdeşleştirilen Temel ismi, tereke sahibi şahıslardan sadece 8’ine (% 0.39) ad olarak verilmiştir. Tabloda yer almayan Âdil, Celal, Cemal, Nedim, Numan, Ruşen, Selim, Veysel, Ziver ve diğer erkek isimlerinin ise, Rize’de nadiren kullanıldığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra tereke sahibi şahıslar içerisinde, çift isim kullananların sadece 44 kişiden (% 2.17) ibaret olması, Rize’de erkek çocuklarına isim vermede çift isimlerin pek tercih edilmediğini göstermektedir.

ab. Kadın Adları

İncelediğimiz yıllarda Rize’de kız çocuklarına verilen isimler arasında, hem peygamber efendimiz (S.A.V.)’in eşleri ve çocuklarının isimlerinden Aişe, Hadice, Hafsa, Safiye, Fatıma, Fatımatü’z-zehra, Rukiye, Ümmügülsüm ve Zeyneb ile Asiye, Belkıs, Emine, Meryem, “Allah’ın kulu” anlamına gelen Emetullah, Elif, Firdevs, Havva, Kevser ve Rabia gibi İslâmî kaynaklı Arapça isimlere hem de Binnaz, Dursune, Düriye, Elmas, Fidan, Hanım ve Kadife gibi Türkçe isimlere rastlanmaktadır. Ayrıca “gül” kelimesiyle oluşturulan kadın isimlerinin sayıca çok olması da dikkat çekmektedir. Şer’iye sicillerinden istifadeyle tesbit edilen bu isimler şöyle sıralanabilir:

Âbide, Âdile, Afife, Aişe, Âkile, Âlime, Aliye, Altun, Altune, Anber, Arife, Asıme, Aslı, Aslıhan, Asiye, Atika, Atiye, Azize, Bahariye, Baldıze, Ballı, Basriye,

Mustafa, Osman ve Süleyman gibi isimlerin tercih edildiği bilgisine yer verilmiştir. **Bkz.** Ayhan Yüksel, **Tirebolu Kazası Nüfus Defteri Tirebolu, Espiye, Yağlıdere, Güce Nüfus Kayıtları (1835-1847)**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013, s.11-12.; Sabri Bacacı-İrfan Dağdelen-Osman Doğan, **Ünye Nüfus Defteri (1834)**, ÜNDER, İstanbul 2011, s.59.; Zübeyde Güneş Yağcı-Serdar Genç, **H. 1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)**, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Bursa 2013, s.86.; Mübahat S. Kütükoğlu, **XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası**, Milenyum Yayınları, İstanbul 2007, s.35-38.; Mübahat S. Kütükoğlu, “Gümüşhacıköy 1260”, **Prof. Dr. Nihad M. Çetin’e Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1999, s.42-44.; Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, **Belleten**, TTK Basımevi, Ankara 1995, LIX, sy.225, s.401.; Kütükoğlu, **Menteşe Sancağı**, s.81-82.; İsmail Yakıt, **Arşiv Belgeleri Işığında Kızılcaölük**, Tuğra Matbaası, Isparta t.y., s.23.; Volkan Levent Akgünlü, **Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Muğla Mermereçiler Derneği, Muğla 2008, s.24.; Selahattin Özçelik, **XIX. Yüzyılda Honaz Kazası**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s.42-43.; Fadimana Çelik, **Temettuat Defterlerine Göre Edirne Kazası: Çöke Nahiyesi’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Edirne Valiliği, Edirne 2013, s.29-31.; Köstüklü, **age**, s.53.; Kankal, agm, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XV, 70.

Behiye, Belkıs, Benefşe, Bergüzar, Binnaz, Canike, Cariye, Celbiye, Cemale, Cemaliye, Cemile, Cevahire, Cevriye, Curcine, Cürmiye, Çavuşe, Dilbere, Dudika, Dudu, Durmika, Dursune, Dürdane, Düriye, Elif, Elmas, Elmase, Emetullah, Emine, Emriye, Emsâle, Emsile, Esile, Esmâ, Fadika, Fâika, Famişe, Farfuli, Fatıma, Fatımatü'z-zehra, Fatıne, Fatule, Fatuli, Fazliye, Fehime, Feleknas, Ferdane, Feride, Fethiye, Feyza, Fındık, Fındıka, Fidan, Firdevs, Firuze, Foti, Gül, Gülbahar, Gülbeyaze, Gülcemal, Gülendâm, Güleser, Gülfe, Gülfem, Gülhanım, Gülhatun, Gülıka, Gülişe, Gülizar, Güller, Güllü, Güllüye, Gülnaz, Gülsüm, Gülsüme, Gülşe, Gülşen, Güvercin, Habibe, Hacere, Hacule, Hadice, Hafize, Hafsa, Haldize, Halime, Hamdiye, Hamide, Hamiyet, Hanım, Hanımcık, Hanıme, Hanımgül, Hanımşah, Hanife, Hanum, Hanume, Hasene, Hashatun, Hasibe, Haskadın, Haşime, Havva, Hayriye, Hediye, Hicabe, Hikmet, Hind, Hulviye, Huri, Huriye, Hünkâre, Hüsna, Hüsniğül, Hüsnihal, Hüsniye, İfakat, İffet, İffete, İkbale, İlhame, İlve, İnbe, İnci, İncife, İncili, İpek, İrfane, İrve, İsmete, İsmihan, İzzete, Kadın, Kadine, Kadife, Kadire, Kadune, Kâfiye, Kâküle, Kameriye, Kâmile, Kasemiye, Kâtibe, Kâzibe, Keklik, Kerime, Kevser, Kezban, Kezibe, Kumrika, Kumru, Kuzika, Lale, Lâyika, Lebibe, Lezize, Lütfiye, Mahbube, Mahfûze, Mâhiye, Makbule, Mazlume, Medine, Me'vâ, Mehveş, Melemşe, Melike, Memişe, Menemşe, Menşure, Mercan, Meryem, Mesude, Meşhure, Mevlüde, Mihriye, Miyaser, Mukaddere, Muşmula, Münevver, Münire, Münteha, Mürüvvet, Naciye, Nadide, Nadire, Nafia, Nafiye, Naile, Naime, Nakiye, Name, Narcihan, Narince, Nasbiye, Nasiye, Natıka, Natuka, Nazife, Nazire, Nebiye, Necibe, Nefise, Nefize, Nesibe, Nesliye, Nigâr, Niyase, Nokta, Nurcah, Nurika, Nuriye, Nurkemal, Nursabah, Örfiye, Panbuk, Panbuka, Panbuli, Pehruze, Penbe, Peruze, Portakal, Pupuze, Rabia, Rabite, Rabiye, Radife, Rafia, Ragıbe, Rahime, Razika, Raziye, Refika, Refiye, Resmigül, Reşide, Reyhan, Ribaye, Rukiye, Rûy-ı Gül, Sabire, Sabriye, Safiye, Saibe, Saide, Saime, Sakine, Saliha, Saliye, Saniye, Selime, Selvinaz, Selviye, Semra, Seniye, Servinaz, Serviye, Seyyare, Seyyide, Sıdika, Sırma, Sultan, Sultane, Surife, Surmika, Sülbiye, Sündüse, Şadiye, Şahender, Şahnaz, Şahsene, Şahsenem, Şahzene, Şakire, Şedide, Şefika, Şehide, Şehriban, Şehruze, Şemâile, Şemse, Şemsiye, Şerife, Şirin, Şişe, Şöhret, Şule, Şuşıka, Şuşu, Şuşuka, Şükriye, Tahire, Taife, Tayyare, Tebsire, Telli, Telliye, Tenzile, Tefrika, Tevhide, Tevkiye, Turfanda, Tûtiye, Ulve, Ulviye, Ümmügül, Ümmügülsüm, Ümmühan, Vahide, Vasfiye, Vasife, Vesile, Yadiğâr, Yasemin, Yasime, Yeter, Yeter,

Zahide, Zahire, Zaide, Zakire, Zarife, Zayide, Zebiyeye, Zehra, Zehriye, Zekiye, Zeliha, Zemiye, Zenbuka, Zenne, Zeyne, Zeyneb, Zeze, Zîcan, Zinnete, Ziyet, Ziyet, Zöhre, Zübeyde, Zülfe, Zülfika, Zülfikar ve Zülfiye.

Rize’de kadın ismi olarak daha çok tek isim tercih edilirken, bazı ailelerin çocuklarına çift isim verdiği de şahit olunmaktadır. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, genellikle Fatıma adının yanına başka bir adın ilave edilmesiyle oluşturulan bu isimler, Aişe Düriye, Aişe Halime, Aişe Hayriye, Bâd-ı Seher, Belkıs Aişe, Düriye Zehra, Emine Havva, Emine Hürmüz, Fatıma Baldıze, Fatıma Elmas, Fatıma Gülşe, Fatıma Hayriye, Fatıma Kezban, Fatıma Nazlı, Fatıma Şükriye, Fatıma Yeter, Feride Havva, Gül Aişe, Gül Seher, Gül Şişe, Gül Zaide, Hadice Naciye, Hadice Naime, Hafize Hadice, Safiye Servet, Saniye Sakine ve Zekiye Sakine’den ibarettir.

İncelediğimiz sicillerde kadınlara ait tereke kayıtlarının oldukça az olması,¹⁹¹⁰ Rize’de kullanılan kadın isimlerinin yaygınlığına dair sağlıklı bir değerlendirme yapmaya imkân vermemektedir. Bu sebeple aşağıdaki tablonun oluşturulmasında, tereke sahibi erkeklerin eşleriyle ilgili bilgilerden istifade edilmiştir.

İsim	Sayı	%	İsim	Sayı	%
Fatıma	538	25.94	Hanife	12	0.57
Aişe	220	10.60	Necibe	12	0.57
Hadice	147	7.08	Tevhide	12	0.57
Havva	129	6.21	Nefise	11	0.53
Rukiye	119	5.73	Güvercin	10	0.48
Hamide	99	4.77	Nuriye	10	0.48
Zeyneb	91	4.38	Raziye	10	0.48
Cemile	73	3.51	Ulve	10	0.48
Hafize	53	2.55	Ümmügülsüm	9	0.43
Âkile	52	2.50	Fatuli	8	0.38
Zeliha	36	1.73	Gülizar	8	0.38
Gülfe	31	1.49	Hicabe	8	0.38
Şerife	30	1.44	Şişe	8	0.38
Şuşuka	27	1.30	Şuşe	8	0.38

¹⁹¹⁰ Rize’de vefatı sonrası terekesi mahkemece tahrir edilen 67 kadının kullandığı isimler incelendiğinde, Aişe, Fatıma ve Hadice adlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Diğer isimler ise, birden fazla kadın tarafından kullanılan Cemile, Gülfe, Hafize, Hamide, Havva, Mahbube, Nuriye ve Zeliha ile sadece birer kadında rastlanan Aişe Hayriye, Âkile, Aliye, Ballı, Emine, Famişe, Güllüye, Halime, Hanıme, Hasene, Kâmile, Meşhure, Meşure, Nefize, Raziye, Rukiye, Sakine, Saliha, Servinaz, Şerife, Şuşika, Şuşuka ve Vahide isimleridir.

Naile	19	0.91	Emetullah	7	0.33
Penbe	19	0.91	Mahbube	6	0.28
Asiye	18	0.86	Rabia	6	0.28
Şuşika	18	0.86	Saliha	6	0.28
Ulviye	17	0.81	Diğerleri ¹⁹¹¹	161	7.76
Gülrika	16	0.77	Toplam	2074	100

Tablo 67: Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kullanılan Kadın Adlarının Yaygınlığı

Tablo 67’de görüldüğü üzere, isimleri incelenen 2074 kadın içerisinde, Fatıma adını taşıyanlar % 25.94 oranıyla çoğunluğu oluşturmaktadır. Fatıma ismini yaygınlık sırasına göre Aişe, Hadice, Havva, Rukiye, Hamide, Zeyneb, Cemile, Hafize, Âkile, Zeliha, Gülfe, Şerife ve Şuşuka isimleri takip etmektedir.¹⁹¹² Bu durum Rize’de erkek adlarında olduğu gibi kadın adlarında da, İslâmî kaynaklı Arapça isimlerin Türkçe isimlere nazaran daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Ancak Emine, Meryem ve Zehra isimlerinin oldukça az sayıda kadın tarafından kullanılması da dikkat çekmektedir. Tabloda yer almayan Arife, Aslı, Belkıs, Elmas, Feyza, Huriye, Kerime, Mevlüde, Semra, Yasemin, Zahide ve diğer kadın isimlerinin ise, Rize’de pek kullanılmadığını söylemek mümkündür. Öte yandan değerlendirmeye alınan kadınlar

¹⁹¹¹ Diğerleri grubuna dâhil edilen Âdile, Afife, Aliye, Benefşe, Canike, Celbiye, Dudu, Esmâ, Fatule, Fehime, Feride, Gülendâm, Gülfem, Hanım, Hanum, Hashatun, Hasibe, Hayriye, Hediye, Hüsniye, İffet, İlhame, İzzete, Kadire, Kâmile, Kumru, Menşure, Mercan, Meşhure, Nadide, Nafia, Narince, Nefize, Nigar, Ribaye, Safiye, Saime, Selviye, Şakire, Şedide, Şükriye, Taife, Ümmühan, Yeter, Zaide, Zarife, Zehra, Ziyet, Zülfe ve Zülfiye isimlerine 1’er defa, Famişe, Güllü, Halime, Meryem, Naime, Şefika, Şemse, Vahide, Yasime ve Zekiye isimlerine 2’şer defa, Düriye, Gülşe, Hanıme, Hulviye, Kâfiye, Nurika, Pehruze, Sırma, Şehide ve Tenzile isimlerine 3’er defa, Firdevs, Hediye, Nokta ve Sakine isimlerine 4’er defa, Emine, Fındıka, Gülşen, Kumrika, Mahbube, Nazife, Pupuze, Rabia ve Rahime isimlerine ise 5’er defa rastlanmaktadır.

¹⁹¹² Rize’de yaygın olarak kullanılan kadın isimleriyle ilgili bu tesbitin, farklı yerleşim yerlerine dair muhtelif çalışmalarla benzerlik arz ettiği söylenebilir. Buna göre M. 1861-1906 yıllarında Tirebolu kazasında nikâh akitlerine konu olan kadınlar içerisinde en çok Fatıma ismine rastlanırken, Fatıma’dan sonra sırasıyla Emine, Aişe, Hadice, Esmâ, Hayriye, Zeyneb, Gülizar, Hanife, Havva ve Kadın isimleri yaygınlık göstermektedir. **Bkz.** Ayhan Yüksel, **Tirebolu Kazası Nikâh Kayıtları (1861-1906)**, Kitabevi, İstanbul 2008, s.21.; Trabzon şehriyle ilgili bir çalışmada, M. 1810-1875 yılları arasında Trabzon’da Aişe, Fatıma, Hadice, Havva, Emine gibi isimlerin yaygın olarak kullanıldığı, Penbe, Pamuk, Nokta, Kadıncık, Hashatun, Mahbube, Münevvere, Ümmügülüm, Zeliha, Gülizar, Gülfem, Bahşiş ve Cevahire gibi isimlere ise nadiren rastlandığı bilgisine yer verilmiştir. **Bkz.** Sarıcaoğlu, agm, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, I, 476.; On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu’da (Çankırı, Kastamonu, Tosya) kullanılan kadın isimleri arasında, ilk sırayı Fatıma ismi almaktadır. Aişe, Havva, Emine ve Hadice de, bölgede yaygınlığını koruyan diğer isimlerdir. **Bkz.** Kankal, agm, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XV, 71.; M. 1892-1908 yıllarında Yalvaç ailesinde de kız çocuklarına en fazla Fatıma ve Aişe isimlerinin verildiği görülmektedir. Köstüklü, **age**, s.53.

arasında, çift isim kullanan herhangi bir kadına rastlanmadığını da belirtmekte fayda vardır.

ac. Çocuğa Aile Büyüklerinin Adlarının Verilmesi

Araştırmamıza konu olan dönemde erkek çocuğa isim verilirken, günümüzde de olduğu gibi, aile büyüklerinin adlarının özellikle de çocuğun baba tarafından dedesinin adının etkili olduğu görülmektedir. Tereke kayıtlarına göre, vefat ettiği sırada erkek çocuk sahibi olduğu tesbit edilen 1573 kişiden 492'sinin (% 31.27), büyük oğluna veya oğullarından herhangi birine babasının ismini vermesi bu durumu izah eder mahiyettedir.¹⁹¹³ Tereke sahibi bazı şahısların erkek çocuğu olduğu halde, kendi baba adlarının kayıtlarda yer almaması sebebiyle, elde edilen bu oranın biraz daha yüksek olması muhtemeldir. Çocuğuna babasının ismini vermeyen 1081 kişiden 329'unun (% 30.43) vefatı sırasında sadece bir erkek çocuğu varken, önemli bir kısmının (% 69.56) birden fazla oğlunun olması dikkat çekmektedir. Misal olarak Filargoz (Topkaya) köyünden olup H. 1287 (M. 1870) yılında vefat eden Kürt Musa bin Mustafa isimli şahıs, 6 erkek çocuğu olduğu halde, çocuklarından herhangi birine Mustafa ismini vermemiştir.¹⁹¹⁴ Umma Tohli (Üçkaya) köyünden Bıçakçioğlu Yunus bin Osman'ın ise, H. 1293 (M. 1876) yılında vefatı sırasında 8 erkek çocuğu olduğu halde, oğulları arasında Osman ismine rastlanmamaktadır.¹⁹¹⁵

Rize'de erkek çocuklarına büyük dedeleriyle babalarının isminin verildiğine de şahit olunmaktadır.¹⁹¹⁶ Tereke kayıtlarında vefat eden şahsın dedesinin ismi genellikle belirtilmediğinden, çocuğa isim vermede büyük dedenin adının ne derece etkili olduğunu tesbit etmek pek de mümkün değildir.¹⁹¹⁷ Babasıyla aynı adı taşıyan bazı çocukların, henüz doğmadan babalarını kaybetmiş olduklarını belirtmek gerekir. Babası hayattayken doğan çocuklara ise, babalarıyla aynı adı taşıyan büyük dedelerinin isminin

¹⁹¹³ Dedesinin ismini taşıdığı tesbit edilen 492 çocuktan 125'inin (% 25.40), ailenin büyük oğlu olduğu tereke kayıtlarından açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca çocuklardan 34'ünün (% 6.91) taşıdığı ismin, hem baba tarafından hem de anne tarafından dedesinin ismi olduğunu belirtmek gerekir.

¹⁹¹⁴ R.Ş.S.; 1495/115b.

¹⁹¹⁵ R.Ş.S.; 1497/63a.

¹⁹¹⁶ Rize'de babalarıyla aynı ismi taşıyan erkek çocuklarının yanı sıra, bazı baba oğlun Yakub-Yusuf veya İbrahim-İsmail gibi birbiriyle ilgisi olan isimleri kullandıkları görülmektedir.

¹⁹¹⁷ Büyük dedesinin adı belli olan tereke sahibi 660 kişiden sadece 19'u (% 2.87), çocuğuna büyük dedesinin ismini vermiştir.

verilmiş olması ihtimali de vardır. Bunun yanı sıra çok yaygın olmamakla birlikte, anne tarafından dedesinin ismini taşıyan çocuklar da bulunmaktadır.¹⁹¹⁸

Bazı kayıtlardan ise, bir aileden üç neslin (dede-baba-oğul), kardeş çocuklarının hatta kardeşlerin bile aynı ismi taşıdıkları tesbit edilmektedir. Mesela Humrik (İslâmpaşa) Mahallesinden Baskaboğlu Mahmud adlı şahıs, babasının ismini taşıdığı gibi, ilk erkek çocuğuna da Mahmud adını vermiştir.¹⁹¹⁹ Hurtoz (Fener) Mahallesinden iki erkek çocuk sahibi Cimillioğlu Hasan Reis'in oğullarından biri, ilk çocuğuna babasının adını verirken, diğer oğlu ise büyük çocuklarına Hüseyin ve Osman, küçük çocuklarından birine de Hasan ismini vermiştir.¹⁹²⁰ Filandoz (Derepaşarı merkez) köyünden Satiroğlu Ali, beş erkek çocuğundan ikisine Hüseyin ismini vermiştir.¹⁹²¹ Salarha Singöz (Kömürçüler) köyünden Hasan oğlu Hasan isimli şahsın ise, kızlarından ikisi Gülizar ismini taşımaktadır.¹⁹²² Ancak Hüseyin ve Gülizar isimlerinin bir aile büyüğüne ait olup olmadığı belli değildir.

İncelediğimiz yıllarda erkek çocuklarının yanı sıra, kız çocuklarına isim verilirken de babaanne, anneanne, hala ve teyze gibi bazı aile büyüklerinin adlarının dikkate alındığını söylemek mümkündür.¹⁹²³ Ayrıca annesiyle aynı ismi taşıyan kız çocuklarına da rastlanmaktadır.¹⁹²⁴

Rize'de aile büyükleriyle aynı adı taşıyan erkek çocuklarının önemli bir kısmının Ahmed, Ali, Hasan, Mehmed, Mustafa ve Osman isimlerini, kız çocuklarının ise Fatıma ismini kullandığı tesbit edilmektedir. Dolayısıyla söz konusu isimlerin

¹⁹¹⁸ Rize'de vefatı sırasında erkek çocuğu olan 1573 kişinin en az 115'i (% 7.31), çocuğuna anne tarafından dedesinin ismini vermiştir. Söz konusu şahısların 33'ünün (% 28.69) erkek çocuklarından biri baba tarafından dedesinin, bir diğeri de anne tarafından dedesinin ismini taşımaktadır. 5'inin (% 4.34) sadece bir erkek çocuğu varken, geri kalan 77 kişinin (% 66.95) ise, erkek çocuğuna sadece anne tarafından dedesinin adını verdiği görülmektedir. Bu durum çocuğun taşıdığı bu ismin, aynı zamanda baba tarafından başka bir aile büyüğünün ismi olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir.

¹⁹¹⁹ R.Ş.S.; 1495/125a.

¹⁹²⁰ R.Ş.S.; 1487/12a.

¹⁹²¹ R.Ş.S.; 1489/33b.

¹⁹²² R.Ş.S.; 1497/43a.

¹⁹²³ Anne adı tesbit edilebilen tereke sahibi 253 erkekten 39'u (% 15.41), çocuğuna annesinin ismini vermiştir.

¹⁹²⁴ Rize'de vefat ettiği sırada kız çocuğu bulunan tereke sahibi 26 kadından sadece 1'i (% 3.84) çocuğuna kendi ismini vermiştir. Eşi vefat eden 1422 kadından 181'inin (% 12.72), çocuğuyla aynı ismi taşıdığı görülmektedir. Ancak söz konusu ismin, başka bir aile büyüğüne ait olma ihtimali de bulunmaktadır.

bölgede yaygın olarak kullanılmasında, aile büyüklerinin adlarının etkili olduğunu belirtmek gerekir.

ad. Şahıs Adlarının Günümüzdeki Durumu

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize’de yaygınlığıyla ön plana çıkan Ahmed, Ali, Hasan, Mehmed ve Mustafa isimleri, günümüzde de en çok kullanılan erkek adları arasında yer almaktadır.¹⁹²⁵ Bu isimler kadar yaygın olmamakla birlikte, Abbas, Abdulfettah, Abdulğafur, Abdulhalim, Abdulkadir, Abdullah, Abdulmuttalib, Abdulvehhab, Abdurrahim, Abdurrahman, Abdussamed, Abdusselam, Abdülaziz, Abdülhamid, Abdülkerim, Abdülmecid, Âdem, Âdil, Alican, Alihan, Arif, Arslan, Aziz, Bahadır, Battal, Bayram, Behram, Behzad, Bekir, Bektaş, Bilal, Burhan, Cafer, Celal, Cemal, Cevahir, Cevher, Civelek, Çakır, Demir, Derviş, Devran, Dilâver, Durali, Durmuş, Dursun, Ebubekir, Edhem, Emin, Emrullah, Esad, Eşref, Eyüb, Fâik, Ferhad, Fethi, Feyzi, Feyzullah, Fırat, Ğafur, Hakkı, Halid, Halil, Halim, Hamid, Harun, Haşim, Hızır, Hilmi, Hurşid, Hüseyin, Hüsni, İbrahim, İdris, İhsan, İlyas, İsa, İshak, İslâm, İsmail, İzzet, Kadir, Kahraman, Kâmil, Kasım, Kâşif, Kâzım, Keleş, Kemal, Kerem, Kerim, Kibar, Lütfullah, Mahmud, Maksud, Mansur, Mazhar, Mecid, Memiş, Mesud, Muhyiddin, Mevlüd, Mızrab, Midhat, Mikdad, Muhammed, Murad, Musa, Muteber, Müslim, Müzellef, Nasrullah, Nasuh, Nazif, Nedim, Numan, Nureddin, Nuri, Nurullah, Nusret, Osman, Ömer, Rahim, Rasim, Raşid, Rauf, Receb, Refik, Reşid, Rıdvan, Rıza, Rifat, Ruhi, Ruşen, Rüstem, Rüşdi, Sabit, Sadık, Sadullah, Said, Salih, Selim, Seydullah, Seyfullah, Süleyman, Şaban, Şahin, Şakir, Şefik, Şefki, Şerif, Şevket, Şuayb, Şükri, Taha, Tahir, Talib, Tayfur, Tayyar, Tayyib, Temel, Tefvik, Tufan, Timur, Turhan, Vahid, Vehbi, Veysel, Yahya, Yakub, Yunus, Yusuf, Zekeriya ve Zülkifl ile Ahmed Fâik, Ahmed Hulusi, Ahmed Niyazi, Ahmed Nuri, Ahmed Rif’at, Ahmed Şakir, Ali Refik, Ali Rıza, Ali Şefik, Ali Şükri, Arif Ali, Aziz Ali, Bayram Ali, Çakır Mehmed, Derviş Ahmed, Derviş Ali, Derviş Reşid, Durmuş Ali, Dursun Ali, Emin Ali,

¹⁹²⁵ Günümüzde Rize nüfus kütüklerine kayıtlı erkekler arasında en sık rastlanan isimler, sırasıyla Mustafa, Mehmed, Ahmed, Ali ve Hasan şeklindedir. **Bkz.** www.nvi.gov.tr. (28.03.2017); 1990’lı yıllarda yeni doğan erkek çocuklarına verilen isimlerde Mustafa ismi ilk sırayı korurken, diğerlerinin yerini Emre, Furkan, Burak ve Muhammet adları almıştır. 2000’li yılların başlarında doğan erkek çocuklarına ise, il genelinde sırasıyla en çok Emirhan, Furkan, Mustafa, Emre ve Batuhan isimleri verilmiştir. **Bkz.** Orhan Ardıç, “Rize İli Nüfus Yapısı ve En Çok Kullanılan İsimler”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.82.

Emin Hilmi, Emir Ahmed, Gül Ahmed, Gül Ali, Hasan Fehmi, Hasan Hilmi, Hasan Hüsni, Hasan Tahsin, Hüseyin Fehmi, İbrahim Edhem, İbrahim Hakkı, İsmail Hakkı, Mehmed Ali, Mehmed İzzet, Mehmed Ruhi, Mehmed Salim, Mehmed Şakir, Mehmed Tahir, Mehmed Vehbi, Mustafa Alemdar, Mustafa Hulusi, Mustafa Yazıcı, Osman Fehmi, Osman Hilmi, Osman Nuri, Osman Şevki, Osman Yazıcı, Osman Zeki, Ömer Alemdar, Ömer Lütü, Ömer Rüşdi, Ömer Yazıcı, Seyyid Ali, Süleyman Tefvik, Temel Ali, Yunus Vehbi, Yusuf Alemdar ve Yusuf Ziya isimleri de, hala kullanılmaya devam etmektedir.

Öte yandan günümüzde tercih edilmeyen Abdi, Abdulmennan, Abdulvahid, Abdurrauf, Abdurrezzak, Acayib, Alemdar, Atâullah, Atmaca, Bekdaş, Fındık, Firuz, İbiş, İmam, Kahrıman, Karabey, Kurban, Memişika, Meto, Safer, Sakin, Sedad, Sekman, Selameddin, Şehbender, Türkmen, Vezir, Yemliha ve Ziver ile Abanos Ali, Abbas Galib, Abdullah Arif, Ahmed Alemdar, Ahmed Bayrakdar, Ahmed Fehmi, Ahmed Hami, Ahmed Lütü, Ahmed Saib, Ahmed Sami, Ahmed Şemseddin, Ahmed Yazıcı, Ahmed Zarifî, Ali Alemdar, Ali Bayrakdar, Ali Hamza, Ali Hayri, Ali Hilmi, Ali Kâşif, Ali Musa, Ali Şefki, Ali Tefvik, Ali Yaver, Emin Mehmed, Emir Osman, Hasan Behcet, Hasan Yazıcı, Haşim Yazıcı, Hüseyin Alemdar, Hüseyin Bayrakdar, Hüseyin Emin, Hüseyin Hüsni, Hüseyin Mehmed, Hüseyin Reşid, Hüseyin Sabri, Hüseyin Şakir, Hüseyin Yazıcı, İbiş İbrahim, İbrahim Sabuncu, İlyas Yazıcı, İslâm Alemdar, İslâm Bayrakdar, İslâm Cafer, İsmail Alemdar, Keleş Mehmed, Korkut Mehmed, Mahmud Bayrakdar, Mahmud Tayyar, Mahmud Yazıcı, Mansur Tâlib, Mehmed Alemdar, Mehmed Arif, Mehmed Âsım, Mehmed Âşir, Mehmed Atâullah, Mehmed Atmaca, Mehmed Bahadır, Mehmed Battal, Mehmed Bayrakdar, Mehmed Celaledin, Mehmed Cemal, Mehmed Cevahir, Mehmed Durmuş, Mehmed Dursun, Mehmed Fâik, Mehmed Fâzıl, Mehmed Gümüş, Mehmed Hilmi, Mehmed İzzeddin, Mehmed Kasım, Mehmed Keleş, Mehmed Kemal, Mehmed Memiş, Mehmed Mir'at, Mehmed Muîn, Mehmed Murad, Mehmed Rahmi, Mehmed Resmi, Mehmed Rıza, Mehmed Sabit, Mehmed Sadık, Mehmed Sakıb, Mehmed Sıdkı, Mehmed Tayyib, Mehmed Tefvik, Mehmed Vezir, Mehmed Yaşar, Mehmed Yazıcı, Memati Bayrakdar, Memati Beyazıd, Memiş Beytullah, Memiş Osman, Memiş Yazıcı, Muhammed Murad, Mustafa Asım, Mustafa Bahadır, Mustafa Bayrakdar, Mustafa Kasım, Mustafa Mikdad,

Mustafa Ragıb, Mustafa Recayi, Mustafa Reşid, Mustafa Seyfeddin, Mustafa Zühdi, Mümtaz Ahmed, Nizam Mehmed, Numan Yazıcı, Osman Agâh, Osman Azmi, Osman Bayrakdar, Osman İzzet, Reşid Alemdar, Reşid Fehmi, Salih Alican, Salih Bayrakdar, Salih Necati, Salih Yazıcı, Süleyman Cazim, Süleyman Cevahir, Süleyman Mesud, Süleyman Vâsıf, Şaban Alemdar, Şaban Bayrakdar, Şakir Afacan, Şakir Mehmed, Tahir Yazıcı, Temel Ahmed, Timur Ali, Timur Mehmed ve Zekeriya Alemdar isimlerinin, zaman içinde unutulmaya yüz tuttuğu söylenebilir.

Kayıtlarda yer alan kadın isimlerinin günümüzdeki durumuyla ilgili bir değerlendirmeye gidildiğinde, Aişe, Emine, Fatıma, Hadice ve Havva başta olmak üzere,¹⁹²⁶ Âbide, Âdile, Âkile, Aliye, Altun, Anber, Arife, Aslı, Aslıhan, Asiye, Azize, Ballı, Basriye, Behiye, Belkıs, Binnaz, Cemile, Cevriye, Dudu, Dürdane, Düriye, Elif, Elmas, Emetullah, Emriye, Emsile, Esmâ, Fadika, Farfuli, Fatımatü'z-zehra, Fatule, Fatuli, Fazliye, Fehime, Ferdane, Feride, Feyza, Fındık, Fidan, Firdevs, Firuze, Gül, Gülbahar, Gülcemal, Gülendâ, Güleser, Gülfe, Gülfem, Gülhanım, Gülhatun, Gülîka, Gülîzar, Güllü, Gülnaz, Gülsüm, Gülsüme, Gülşen, Habibe, Hacere, Hafize, Hafsa, Halime, Hamdiye, Hamide, Hamiyet, Hanım, Hanıme, Hanımgül, Hanife, Hanum, Hanume, Hasibe, Haşime, Hayriye, Hediye, Hikmet, Huri, Huriye, Hüsna, Hüsniğül, İfakat, İlve, İnci, İncife, İrve, Kadife, Kâfiye, Kâküle, Kameriye, Kâmile, Kâtibe, Kerime, Kevser, Kezban, Kumru, Lale, Lütfiye, Mâhiye, Makbule, Mazlume, Medine, Melemşe, Melike, Menemşe, Menşure, Mercan, Meryem, Mesude, Mevlüde, Mihriye, Miyaser, Münevver, Münire, Münteha, Mürüvvet, Naciye, Nadide, Nadire, Nafia, Nafiye, Naile, Naime, Name, Narcihan, Narince, Nazife, Nazire, Nebiye, Necibe, Nefise, Nesibe, Nigâr, Nokta, Nurcah, Nuriye, Panbuli, Pehrüze, Penbe, Portakal, Pupuze, Rabia, Rabiye, Râfia, Rahime, Raziye, Refîka, Resmigül, Reyhan, Rukiye, Sabire, Sabriye, Safiye, Saide, Saime, Sakine, Saliha, Saliye, Saniye, Selime, Selvinaz, Selviye, Semra, Seyyare, Sıdika, Sırma, Sultan, Sülbiye, Şadiye, Şahender, Şahnaz, Şahsene, Şahsenem, Şahzene, Şefika, Şehide, Şehriban, Şerife, Şirin, Şişe, Şöhret, Şule,

¹⁹²⁶ Günümüzde Rize nüfusuna kayıtlı kadınların en çok kullandığı isimler, Fatma, Emine, Ayşe, Hatice ve Havva şeklinde sıralanmaktadır. **Bkz.** www.nvi.gov.tr. (28.03.2017); 1990'lı yıllara gelinceye kadar, yeni doğan kız çocuklarına isim vermede genellikle Ayşe, Emine, Fatma, Hatice ve Havva adları tercih edilirken, bu yıllardan sonra ilk beş sırayı Elif, Merve, Büşra, Kübra ve Esra adları almıştır. 2000'li yılların başlarında doğan kız çocuklarına ise, sırasıyla en çok İrem, Zeynep, Aleyna, Elif ve Beyza adları verilmiştir. **Bkz.** Ardıç, agm, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, s.82.

Şuşika, Şuşuka, Şükriye, Tahire, Tenzile, Ulviye, Ümmügül, Ümmügülsüm, Ümmühan, Vahide, Vasfiye, Vesile, Yadigâr, Yasemin, Yasime, Yetere, Zahide, Zahir, Zaide, Zakire, Zarife, Zayide, Zekiye, Zeliha, Zeyneb, Ziyet, Zöhre, Zübeyde, Zülfika, Zülfikar ve Zülfiye isimlerinin, hala kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Bununla birlikte Rize’de M. 1850-1900 yılları arasında kadınlar tarafından kullanıldığı tesbit edilen Âlime, Altune, Asime, Atika, Atiye, Bahariye, Baldize, Benefşe, Canike, Cariye, Celbiye, Cemale, Cemaliye, Cevahire, Curcine, Cürmiye, Çavuşe, Dilbere, Dudika, Durmika, Dursune, Elmase, Emsâle, Esile, Fâika, Famişe, Fatine, Feleknas, Fındıka, Foti, Gülbeyaze, Gülişe, Güller, Güllüye, Güvercin, Hacule, Haldize, Hanımcık, Hanımşah, Hasene, Hicabe, Hind, Hulviye, Hünkâre, Hüsnihal, İffete, İkbale, İlhame, İnbe, İncili, İrfane, İsmihan, İzzete, Kadın, Kadıne, Kadire, Kadune, Kasemiye, Kâzibe, Keklik, Kezibe, Kumrika, Kuzika, Lâyıka, Lebibe, Lezize, Mahbube, Mahfûze, Me’vâ, Mehveş, Memişe, Meşhure, Mukaddere, Muşmula, Nakiye, Nasbiye, Nasiye, Natıka, Natuka, Nefize, Nesliye, Niyase, Nurika, Nurkemal, Nursabah, Örfiye, Panbuk, Panbuka, Peruze, Rabite, Radife, Râgıbe, Razika, Refiye, Reşide, Ribaye, Saibe, Seniye, Servinaz, Serviye, Seyyide, Sultane, Surife, Surmika, Sündüse, Şakire, Şedide, Şehruze, Şemâile, Şemse, Şemsiye, Şuşu, Taife, Tayyare, Tebsire, Telli, Telliye, Tefrika, Tefkiye, Tefhide, Turfanda, Tûtiye, Ulve, Vasıfe, Zebiy, Zehriye, Zemiye, Zenbuka, Zenne, Zeyne, Zeze, Zıcan, Zinnete, Ziyeti ve Zülfe ile Aişe Düriye, Aişe Halime, Aişe Hayriye, Bâd-ı Seher, Belkıs Aişe, Düriye Zehra, Emine Havva, Emine Hürmüz, Fatıma Baldize, Fatıma Elmas, Fatıma Gülşe, Fatıma Hayriye, Fatıma Kezban, Fatıma Nazlı, Fatıma Şükriye, Fatıma Yeter, Feride Havva, Gül Aişe, Gül Seher, Gül Şişe, Gül Zaide, Hadice Naciye, Hadice Naime, Hafize Hadice, Safiye Servet, Saniye Sakine ve Zekiye Sakine isimlerinin, zamanla terk edildiğini belirtmek gerekir.¹⁹²⁷

b. Aile Adları

M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de kullanılan aile adlarıyla başka bir deyişle aile lakaplarıyla ilgili olarak, sicillerde çok sayıda kayda rastlamak

¹⁹²⁷ İncelediğimiz sicillerde yer alan erkek ve kadın isimlerinden, Rize’de hala kullanılmaya devam edilenlerle unutulmaya yüz tutanların tesbit edilmesinde, Sayın Recep Koyuncu’nun vesilesiyle Rize İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü görevlilerinin verdiği bilgilerden yararlanmışır.

mümkündür.¹⁹²⁸ Genellikle aile büyüğünün ismi, menşei, mesleği, unvanı veya bilinen bir özelliğinin yanına oğlu, oğulları ve zâde kelimelerinin ilave edilmesiyle oluşturulan bu adlar, veriliş şekilleri açısından şöyle tasnif edilebilir.¹⁹²⁹

ba. Aile Adlarının Veriliş Şekilleri

baa. Baba-Dede Adıyla İlgili Olanlar

Kayıtlara geçen sülale adlarının bir kısmı, sadece baba, dede veya daha önce yaşamış aile büyüğünün isminden oluşmaktadır. Bunlar Abbasoğlu, Abdullahoğlu, Abdullahoğulları, Abdulfettahoğlu, Abduloğlu, Abdurrahmanoğlu, Abdülkerimoğlu, Ahmedoğulları, Alicikoğlu, Aliçanoğlu, Alihanoglu, Alininoğlu, Alioğlu, Atmacaoğlu, Azizinoğlu, Battaloğlu, Bayramoğulları, Behramlioğlu, Bekiroğlu, Bekirzâde, Bektaşoğlu, Beratoğlu, Beyazıdoğlu, Caferoğlu, Celiboğlu, Cevahiroğlu, Civelekoğlu, Civelekoğulları, Davudoğlu, Dervişlioğlu, Dervişoğlu, Duralioğlu, Durmuşalemdaroğlu, Durmuşbayrakdaroğlu, Ebubekiroğlu, Ebubekiroğulları, Eminahmedzâde, Eminalioğlu, Eminoğlu, Emirahmedoğlu, Emirahmedoğulları, Emirhasanoğlu, Emiroğlu, Emirosmanoğlu, Eyüboğlu, Ferhadoğlu, Feyizoğlu, Feyzioğlu, Feyzioğulları, Feyzullahoğlu, Fındıkoğlu, Habiboğlu, Habiloğulları, Haliloğlu, Haliloğulları, Halimoğlu, Harunoğlu, Hasancıkoğlu, Hasaninoğlu, Hasooğlu, Haydaroğlu, Haydaroğulları, Husaninoğlu, Hüseyinoğlu, İbişoğlu, İbonunoğlu, İbrahimioğlu, İslâmoğlu, İsmailoğlu, İsmailalemdaroğlu, Kahrimanoğlu, Kâmilioğlu, Kâmilioğulları, Kasımbayrakdaroğlu, Kasımoğlu, Mahmudoğlu, Mahmudunoğlu, Mahmudunoğulları, Mahmudyazıcıoğlu, Mahmudzâde, Mehmedalininoğlu, Mehmedalioğlu, Mehmedoğlu, Mehmedzâde, Mematioğlu, Memioğlu, Memişoğlu, Metonunoğlu, Metonunoğulları, Metooğlu, Metooğulları, Metozâde, Murtezaoğlu, Musaninoğlu, Musaninoğulları, Mustafaninoğlu, Mustafayazıcıoğlu, Mutaninoğlu, Mutaoğlu, Mutioğlu, Numanoğlu, Osmanalemdaroğlu, Osmanyazıcıoğlu,

¹⁹²⁸ İncelediğimiz sicillerde bazı şahıslar sadece baba adlarıyla belirtilirken, çok sayıda kişinin hem baba adları hem de aile lakaplarıyla birlikte kayda geçtiği görülmektedir. Kayıtlarda yer alan bazı sülale adları arasında, “*Bıçakoğlu, Bıçakçıninoğlu, Bıçakçioğlu*” veya “*Karaalininoğlu, Karaalioğlu, Karaalioğulları, Karaalizâde*” gibi oldukça küçük farklar bulunmakla birlikte, hepsinin ayrı ayrı değerlendirmeye alındığını belirtmek gerekir.

¹⁹²⁹ Tasnife tabi tutulan bazı sülale adlarının, birden fazla başlığa dâhil edilmesi mümkündür. Mesela Araboğlu, Kürdoğlu, Solakoğlu gibi aile adları menşe bildiren lakaplar olabileceği gibi, kişinin fizikî özelliği sebebiyle verilmiş sülale adları da olabilir.

Osmanyazıcıoğulları, Ömeroğlu, Ömeroğulları, Ömerzâde, Receboğlu, Ruşenoğlu, Rüstemoğlu, Sadıkoğlu, Saidoğlu, Salihoğlu, Salihoğulları, Seferoğlu, Seferoğulları, Sinanoğlu, Süleymanoğlu, Şabanoğlu, Şabanoğulları, Şabanzâde, Şahinoğlu, Şahinoğulları, Şerifoğlu, Şerifoğulları, Şerifzâde, Şevkiyoğlu, Veliyoğlu, Yahyanınoğlu, Yahyaoğlu, Yahyaoğulları, Yakuboğlu ve Yusufunoğlu şeklinde sıralanabilir.

bab. Fizikî Özellik ve Kişilik Özellikleriyle İlgili Olanlar

Rize’de kullanılan bazı aile lakapları çilli, kara, kör, köse, küçük, sağır, şişman, topal ve uzun gibi şahısların fizikî özellikleri ve kusurlarıyla ya da bencil, deli, kudurgan, musibet ve vesveseli gibi kişilik özellikleri ve davranışlarıyla ilgilidir. Afacanoğlu, Ağlamışoğlu, Alacaoğlu, Alacoğlu, Aloğlu, Ameşioğlu, Ameşoğlu, Balabanoğlu, Benciloğlu, Beyazoğlu, Bıyıklıoğlu, Burnazoğlu, Burnazoğulları, Buyukoğlu, Canıbeyazoğlu, Cincioğlu, Çakıroğlu, Çalıoğlu, Çalıkoğlu, Çamurlininoğlu, Çamurunoğlu, Çaprazoğlu, Çillioğlu, Çillioğulları, Çolakoğlu, Delibaltaoğlu, Delibaltaoğulları, Delioğlu, Demirayakoğlu, Dilsizoğlu, Dişlininoğlu, Dişlioğlu, Eskibaşoğlu, Esmeroğlu, Evliyanınoğlu, Evliyaoğlu, Furtunanınoğlu, Furtunaoğlu, Fuzulioğlu, Gariboğlu, Gömükbaşoğlu, Hantaloğlu, Hantaloğulları, Hastanınoğlu, Hastaoğlu, Haşarınınoğlu, Haytanınoğulları, Haytaoğlu, Hoholoğlu, Hohorioğlu, Hohoroğlu, İhtiyaroğlu, İhtiyaroğulları, İpsizoğlu, Jurnalıoğlu, Kabakulakoğlu, Kabaoğlu, Kanburoğlu, Kanburoğulları, Kanburzâde, Kansızoğlu, Kansuzoğlu, Karabardakoğlu, Karabelanınoğlu, Karabelaoğlu, Karabıçakoğlu, Karabulutıoğlu, Karacanınoğlu, Karacaoğlu, Karacaoğulları, Karacıoğlu, Karaçengelıoğlu, Karadereciyoğlu, Karagözoğlu, Karailanıoğlu, Karakaşoğlu, Karakoçoğlu, Karakulakoğlu, Karakurdoğlu, Karasolakoğlu, Kartoğlu, Kartoğulları, Keleşoğlu, Keleşoğulları, Kemikbaşoğlu, Keseparaoğlu, Kısaoğlu, Kısıroğlu, Kızılbıyıkıoğlu, Kızılgözoğlu, Kızıloğlu, Kızıloğulları, Kirliyoğlu, Kitabsızoğlu, Kitabsızoğulları, Kocamanıoğlu, Kocanınoğlu, Kocaoğlu, Kokoşoğlu, Kolayıoğlu, Köroğlu, Köselioğlu, Köseninoğlu, Köseoğlu, Kudurganoğlu, Kulaksızoğlu, Kumuşoğlu, Kumuşzâde, Kurdboğanoğlu, Kurtboğanoğlu, Küfliyoğlu, Kúpeliyoğlu, Kúpeliyoğulları, Kürdkafaoğlu, Lafazanıoğlu, Lafçıoğlu, Malbastıoğlu, Marazlıoğlu, Mirasyedioğlu, Musibetoğlu, Öksüzıoğlu, Öksüzıoğulları, Pehlivanıoğlu, Pehlivanıoğulları, Penciloğlu, Penciloğulları, Piriyoğlu, Piroğlu, Piroğulları, Sağırınıoğlu,

Sağuroğlu, Sağuroğulları, Sariameşoğlu, Sarıbakoğlu, Sarıoğlu, Sarıoğulları, Semizoğlu, Sivrininoğlu, Sivrioğlu, Siyahoğlu, Sofioğlu, Sofioğulları, Sofizâde, Sofizâdeoğlu, Solakoğlu, Suiçmezoğlu, Suyabatmazoğlu, Suyabatmazoğulları, Suyabatmazzâde, Şahbazoğlu, Şişmanoğlu, Şişmanoğulları, Taviloğlu, Terlininoğlu, Terlioğlu, Tiryakioğlu, Tonbuloğlu, Topaloğlu, Topaloğulları, Topsakaloğlu, Torlakoğlu, Tüylioğlu, Tüysüzoğlu, Tüysüzoğulları, Uzunkarioğlu, Uzunsakaloğlu, Üşüdükoğlu, Vesveselioğlu, Yanıkoğlu, Yanıkoğulları, Yanıkzâde, Yavaşoğlu, Yedibelaninoğlu, Yedibelaoglu, Yetimoğlu ve Yetimoğulları bunlar arasındadır.

Öte yandan Akmehmedoğlu, Alikocanınoğlu, Alikocaoğlu, Âşiksüleymanoğlu, Büyükosmanoğlu, Cincialioğlu, Çamuralioğlu, Çillimahmudoğlu, Deliahmedoğlu, Delialioğlu, Delihasanoglu, Delihasanogulları, Delihüseyinoğlu, Delihüseyinoğulları, Deliibrahimoğlu, Deliismailoğlu, Delimehmedoğlu, Delimehmedoğulları, Delimustafaoğlu, Deliömeroğlu, Demiralioğlu, Gençalikoğlu, Gençalioğlu, Güzelosmanzâde, Hoholosmanoğlu, İncemehmedoğlu, Kabaalioğlu, Kabaalizâde, Karaabdullahoğlu, Karaahmedinoğlu, Karaahmedoğlu, Karaalininoğlu, Karaalioğlu, Karaalioğulları, Karaalizâde, Karadurmuşoğlu, Karahasanoğlu, Karahasanoğulları, Karahasanzâde, Karahüseyinoğlu, Karaibişoğlu, Karaibişoğulları, Karaibrahimoğlu, Karaismailoğlu, Karamahmudoğlu, Karamahmudoğulları, Karamahmudzâde, Karamehmedoğlu, Karamehmedoğulları, Karamustafaoğlu, Karaosmaninoğlu, Karaosmanoğlu, Karaömeroğlu, Karaömeroğulları, Karasüleymanoğlu, Kelahmedoğlu, Kelalioğlu, Kelbekiroğlu, Kelibrahimoğlu, Koçahmedoğlu, Koçalioğlu, Körabdullahoğlu, Körahmedoğlu, Köralioğlu, Köralioğulları, Körbilaloğlu, Köribrahimoğlu, Körosmanoğlu, Körsüleymanoğlu, Kösehasanoğlu, Kösemehmedoğlu, Kösemehmedoğulları, Köseosmanoğlu, Köseömerinoğlu, Köseömeroğlu, Kurumahmudoğlu, Kuruömeroğlu, Küçükalioğlu, Küçükalioğulları, Küçükhüseyinoğlu, Küçükislâmoğlu, Küçükislâmoğulları, Küçükmeahmedoğlu, Küçükmustafaoğlu, Küçükosmanoğlu, Küçükömeroğlu, Kürddervişoğlu, Kürdhüseyinoğlu, Kürdmehmedoğlu, Kürdmemişoğlu, Kürdreşidoğlu, Kürtalioğlu, Öksüzahmedoğlu, Öksüzömeroğlu, Sariahmedoğlu, Sariahmedzâde, Sarialininoğlu, Sarialioğlu, Sarıhasanoğlu, Sarıhasanoğulları, Sarıhasanzâde, Sariibrahimoğlu, Sarimahmudoğlu, Sarimehmedoğlu, Sarimustafaoğlu, Sarimustafaoğulları,

Sariosmanoğlu, Sariömeroğlu, Sofiahmedoğlu, Sofialioğlu, Sofiömeroğlu, Sofisadıkıoğlu, Topalmahmudoğlu, Uzunabdioğlu, Uzunahmedoğlu, Uzunalininoğlu, Uzunalioğlu, Uzunalioğulları, Uzundurmuşoğlu, Uzuneminoğlu, Uzunhasanoğlu, Uzunhasanoğulları, Uzunhüseyinoğlu, Uzunmehmedoğlu, Uzunmustafaoğlu, Uzunosmanoğlu, Uzunosmanoğulları, Uzunömeroğlu, Uzunömeroğulları ve Zoralioğlu gibi şahıs adları ve lakaplarının bir arada kullanılmasıyla oluşturulan sülale adlarına da rastlanmaktadır.

bac. Görev ve Mesleklerle İlgili Olanlar

Sicillerden tesbit edilen sülale adlarının bir kısmı, aile büyüklerinin ifa ettikleri çeşitli adlî, askerî, dînî ve idarî görevlerin yanı sıra, mensup oldukları bazı meslek gruplarıyla ilgilidir. Bunlar Abacıoğlu, Alemdaroğlu, Alemdarzâde, Aşlamacıoğlu, Avcıoğlu, Aynacıoğlu, Aynacıoğulları, Babuşçuoğlu, Bağcınoğlu, Bağcıoğlu, Bağçecioğlu, Balcıoğlu, Basdırmacıoğlu, Basdırmacıoğlu, Bayrakdaroğlu, Berberoğlu, Beşikçioğlu, Beşikçioğulları, Beşikçizâde, Beşincioğlu, Bıçakçımınioğlu, Bıçakçioğlu, Bıçakoğlu, Boncukçuoğlu, Bostanioğlu, Bostanoğlu, Cebecioğlu, Cerrahoğlu, Çakmakçioğlu, Çavuşoğlu, Çenbercioğlu, Çenberoğlu, Çilingiroğlu, Çorbacıoğlu, Davulcuoğlu, Debbagzâde, Değirmencioğulları, Dellaloğlu, Demircininoğlu, Demircioğlu, Demircioğulları, Demiroğlu, Dizdaroğlu, Doksanüçoğlu, Duhancıoğlu, Elekçioğlu, Eskicioğlu, Fıçıcıoğlu, Fuçıcıoğlu, Gedikoğlu, Halkacıoğlu, Hamurcuoğlu, Hancımınioğlu, İmamoğlu, Kadioğlu, Kadioğulları, Kadızâde, Kahvecioğlu, Kahvecioğulları, Kâhyaoğlu, Kalyoncuoğlu, Kalyoncuoğulları, Karakullukçuoğlu, Kasaboğlu, Kaşıkçioğlu, Kaşikoğlu, Kavalcıoğlu, Kavalıoğlu, Kayacıoğlu, Kaymakçioğlu, Kazgancıoğlu, Kazıkçioğlu, Kebabcıoğlu, Kebabcıoğulları, Kethüdaoğlu, Kethüdazâde, Koyuncuoğlu, Kömürcüoğlu, Kuyumcuoğlu, Kürkçününoğlu, Kürkçüoğlu, Levendoğlu, Lülecioğlu, Mağazacıoğlu, Manavoğlu, Marangozoğlu, Mataracıoğlu, Mataracızâde, Mataraninoğlu, Mataraoğlu, Maunacıoğlu, Meşalecioğlu, Muhtarinoğulları, Mumcuoğlu, Mumcuzâde, Mübaşıroğulları, Müftizâde, Mütevellioğlu, Mütevellizâde, Odabaşıoğlu, Pastacıoğlu, Piyadeoğlu, Rakıcıoğlu, Rakıcıoğulları, Rakıcızâde, Reiszâde, Sabuncuoğlu, Salcıoğlu, Sandalcıoğlu, Sandıkçioğlu, Seğmenoğlu, Seğmenzâde, Seracoğlu, Serdaroğlu, Serracoğlu, Seymenoğlu, Sipahioğlu, Sipahioğulları, Sipahizâde, Sirkecioğlu, Tarakçioğlu,

Tarakçioğulları, Tarlacınıoğlu, Tarlacioğlu, Taşçioğulları, Telcioğlu, Terzioğlu, Timurcuoğlu, Timurcuoğulları, Timuroğlu, Timurunoğlu, Topçuoğlu, Topçuoğulları, Tulumcuoğlu, Turpçuoğlu, Tuzcuoğlu, Tuzcuzâde, Tüfenkçioğlu, Tüfenkçioğulları, Tüfenkçizâde, Vezireoğlu, Veziroğlu, Veziroğulları, Yağçioğlu, Yamakoğlu, Yazıcıoğlu, Yelkencioğlu, Yoğurancioğlu, Yoğurtçuoğlu, Zerdecioğlu, Zerdevacioğlu ve Zurnacioğlundan ibarettir.

Ayrıca Berberalioğlu, Berberhüseyinoğlu, Berberislâmoğlu, Bostancıalioğlu, Hamzaçavuşoğlu, Hamzaçavuşzâde, Mustafaçavuşoğlu, Osmankapudanoğlu, Osmankapudanzâde, Kasabsüleymanoğlu, Abdireisoğlu, Alireisoğlu, İbrahimreisoğlu, Musareisoğlu, Mustafareisoğulları, Salihreisoğlu, Terziahmedoğlu, Terzialioğlu, Terziismailoğlu ve Terziömeroğlu şeklinde şahıs adlarıyla görev ve mesleklerin bir arada kullanıldığı aile lakapları da bulunmaktadır.

bad. Menşe ve Geline Yere İlgili Olanlar

Fatih Sultan Mehmed'in M. 1461 yılında Trabzon'u fethetmesiyle birlikte, Trabzon ve çevresindeki topraklar Osmanlı hâkimiyetine girince, Balkanlar, Kafkaslar ve Anadolunun muhtelif yerlerinden pek çok ailenin bölgeye iskân edildiği görülmektedir.¹⁹³⁰ Bu aileler arasında geldikleri memleketleri sülale ismi olarak tercih edenlerin varlığı, Rize'de kullanılan bazı aile adlarının menşei hakkında da fikir vermesi bakımından önemlidir. Buna göre Arnabudoğlu, Arnabudoğulları, Arnağudoğlu, Boşnakoğlu ve Boşnakoğulları lakaplarının, fethi müteakip Balkanlardan Trabzon'a gönderilen aileler tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür. Çelebizâde, Karamanoğlu ve Karamanoğulları adlarını taşıyanlar, Fatih Sultan Mehmed'in M. 1466 yılında Karamanoğlu Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katmasıyla, bu bölgeden Trabzon ve çevresine iskân edilen ailelerdendir. Bağdatlıoğlu, Çolakoğlu, Fettahoğlu, Küçükcalioğlu, Solakoğlu, Vanlıoğlu ve Vanlıoğulları lakaplarını kullananlar, Yavuz Sultan Selim'in Dulkadiroğulları Beyliği'ne son vermesiyle, bu beylikten bölgeye gönderilen aileler arasındadır. Ahmedoğulları ve Hacıoğulları

¹⁹³⁰ Safi, *age*, s.XXXVI.

isimlerini taşıyanlar ise, Trabzon ve civarına yerleştirilen Akkoyunlulara bağlı boylardandır.¹⁹³¹

Kayıtlarda yer alan Giridlioğlu lakabı, Girit'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasının ardından, adadan ayrılarak Karadeniz sahillerine yerleşen ailelerce kullanılırken,¹⁹³² Kaçaroğlu sülale adı uzun yıllar İran'da hüküm sürmüş olan Türk hanedanı Kaçarlar'a, Çakıroğlu, Kanberoğlu, Kanberoğulları, Kaytazoğlu, Kaytazoğulları, Makıroğlu ve Tavukçuoğlu lakapları, günümüzde bir bölümü Azerbaycan'da yaşayan topluluklara, Kakavanoğlu ve Kakavanzâde adları Kars bölgesine, Abanozoğlu, Abanozoğulları ve Abanozzâde lakapları ise, günümüzde Anadolu'da mevcut olan aşiret isimlerine işaret etmektedir.¹⁹³³

Yukarıda zikredilenlerin hâricinde, Araboğlu, Arabikoğlu, Arbikoğlu, Bayburtluoğlu, Burusalıoğlu, Erzincanlıoğlu, Harputluoğlu, Hemşinlioğlu, Hopalıoğlu, İspirlioğlu, İspiroğlu, İzmirlioğlu, Karşlıoğlu, Kocohturoğlu,¹⁹³⁴ Kocokdıroğlu, Kırımlıoğlu, Kürdaraboğlu, Kürdoğlu, Kürtoğlu, Macaroğlu, Mağriblioğlu, Mağriboğlu, Maraşoğlu, Maraşioğlu, Merzifonıoğlu, Merzifonîzâde, Merzifonluzâde, Musulluoğlu, Narmanlıoğlu, Narmanoğlu, Oflininoğlu, Oflualıoğlu, Oflualıoğulları, Ofluoğlu, Ofluoğulları, Şamlıoğlu, Şamlıoğulları, Şerahlıoğlu,¹⁹³⁵ Tonyalıoğlu, Trabzonluoğlu ve Trabzonluoğulları gibi muhtemelen geldikleri yerleri sülale adı olarak tercih eden ailelere de rastlanmaktadır.

Öte yandan Rize'nin muhtelif köy ve mahallelerinin de sülale adı olarak kullanıldığına şahit olunmaktadır. Kayıtlardan tesbit edilen bu adlar, Andralıoğlu, Aronlununoğlu, Aronluoğlu, Aspetoğlu, Başköylüoğlu, Cimillioğlu, Çaklıoğlu, Fatlaloğlu, Filargoçoğlu, Gürgenlioğlu, Çolozluoğlu, Havyalıoğlu, Hosluoğlu, İksenitlioğlu, Kabahorluoğlu, Kabahoroğlu, Kaçaranlıoğlu, Kaçaranoğlu, Kaçaranoğulları, Kafkamelioğlu, Kalamozluoğlu, Kanbozluoğlu, Kanbozoğlu, Kanbozoğulları, Kapselioğlu, Kapselioğulları, Karaderelioğlu, Kolyavoğlu, Komeslininoğlu, Komeslioğlu, Komesoğlu, Köhserlioğlu, Kurçenlioğlu,

¹⁹³¹ Mehmet Bilgin, **Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s.191-198.

¹⁹³² Safi, **age**, s.XXX.

¹⁹³³ Safi, **age**, s.XXXVII.

¹⁹³⁴ Kocohtur/Kocoktur, İspir tarafında bir köyün adıdır.

¹⁹³⁵ Şerah, Trabzon'a bağlı bir köyün adıdır.

Lerozlununoğlu, Lerozluoğlu, Mahuralıoğlu, Mamulzâde, Manlelioğlu, Mapavriliyoğlu, Marsivanlıoğlu, Mizelioğlu, Mizelioğulları, Perkamlıoğlu, Pilakorumluoğlu, Pilakorumoğlu, Pulihozluoğlu, Raşotluoğlu, Sıkrikalıoğlu, Sıkıklıoğlu, Sıkıklızâde, Silyanizâde, Silyanoğlu, Vardalanınoğlu, Vardalaioğlu, Vardalıninoğlu, Vardalıoğlu ve Vardalıoğulları şeklindedir.

bae. Türk Boyları, Kavimleri ve Diğer Kavimlerle İlgili Olanlar

Sicillerde yer alan Acaralıoğlu, Avşaroğlu, Azaklıoğlu, Balabanoğlu, Balakoğlu, Cordanıoğlu, Çebioğlu, Ahmedçebioğlu, Hüseyinçebioğlu, Mahmudçebioğlu, Ömerçebioğlu, Ömerçebizâde, Salihçebioğlu, Süleymançebioğlu, Çepnioğlu, Çepnialıoğlu, Çepnimustafaoğlu, Hubyarıoğlu, Kaşkaioğlu, Kayıoğlu, Kubatoğlu, Külünkoğlu, Kuzalininoğlu, Kuzalıoğlu, Likoğlu, Likoğulları, Likzâde, Manıoğlu, Muslıoğlu, Muslununoğlu, Musluoğlu, Musluoğulları, Oğuzoğlu, Şişmanoğlu, Tatarıoğlu, Tatarzâde, Tatoğlu, Topaloğlu, Topaloğulları ve Türütöğlü aile adları Türk boy ve soylarıyla ilgiliyken, Abazoğlu, Çerkesoğlu, Çerkezoğlu, Gürcüoğlu, Gürcüahmedoğlu, Lazoğlu, Lazzâde, Lazzehmedoğlu, Lezgioğlu, Şeddadoğlu ve Şeddadoğulları gibi lakapların ise, diğer kavimlerle ilgili olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹³⁶

baf. Unvanlarla İlgili Olanlar

Hacı başta olmak üzere, Ağa, Efendi, Molla, Paşa/Beşe¹⁹³⁷ gibi bazı unvanlarla ilgili olan sülale adları, kişinin sosyal ve dîni mevkii hakkında da bilgi verir niteliktedir. Bu nev'i aile adlarının bir kısmı Beşelininoğlu, Beşelioğlu, Beşelizâde, Beşeninoğlu, Efendioğlu, Hacıefendinininoğlu, Hacıefendioğlu, Hacıninoğlu, Hacıoğlu, Hacıoğulları, Hacıpaşazâde, Hacıvaoğlu, Hâfizoğlu, Hocabınoğlu, Hocabıoğlu, Mollanınoğlu, Mollaoğlu, Paşalıninoğulları, Safıoğlu, Seyyidoğlu ve Ustaioğlu gibi sadece unvanla oluşturulmuşken, ekserisinde unvanla birlikte şahıs adlarına da yer verilmiştir. Abdurrahimağaoğlu, Ahmedağanınoğlu, Ahmedağaoğlu, Aliağanınoğlu, Aliağanınoğulları, Aliağaoğlu, Aliefendioğlu, Alihocabıoğlu, Alipaşanınoğlu,

¹⁹³⁶ Osman Coşkun, **Kayıtlara Göre Rize Sülaleleri ve Seferberlik Şehitleri**, y.y., İkizdere 2012, s.1.; Safi, **age**, s.XXIV-XXV, s.XXXVI-XXXVII.

¹⁹³⁷ Beşe, paşa unvanının hafifletilmiş şekli olup, daha ziyade yeniçeriler arasında kullanılmıştır. **Bkz.** Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgati**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.49.

Alipaşaoğlu, Beyosmanoğlu, Durmuşefendioğlu, Eminefendioğlu,
Hacıabdurrahmanoğlu, Hacıahmedoğlu, Hacıalioğlu, Hacıbayrakdaroğlu,
Hacıbekiroğlu, Hacıbeşiroğlu, Hacıbilaloğlu, Hacıbilalzâde, Hacıcevahirinoğlu,
Hacıcevahiroğlu, Hacıdursunoğulları, Hacıfazlıoğlu, Hacıhaliloğlu, Hacıhasanoğlu,
Hacıhurşidoğlu, Hacıibrahimzâde, Hacıismailoğlu, Hacıismailzâde,
Hacımahmudoğulları, Hacımahmudzâde, Hacımehmedoğlu, Hacımemişoğlu,
Hacımustafaoğlu, Hacınumanoğlu, Hacıosmanoğlu, Hacıosmanoğulları,
Hacıosmanyazıcıoğlu, Hacıömeroğlu, Hacıreceboğlu, Hacıselimoğlu, Hacışakirinoğlu,
Hacışakiroğlu, Hacışakirzâde, Hacıyahyazâde, Hacıyakuboğlu, Hacıyunusoğlu,
Halimağaoğlu, Hasanağaoğlu, Hasanefendizâde, Hüseyinefendioğlu,
Hüseyinefendizâde, İbrahimağaninoğlu, İbrahimağaoğlu, İbrahimağazâde,
İsmailağaoğlu, Lütfullahfendizâde, Mehmedbeşoğlu, Mehmedçelebioğulları,
Mehmedefendioğlu, Memiağaninoğlu, Memişağaninoğlu, Mollaabdioğlu,
Mollaahmedoğlu, Mollaahmedoğulları, Mollaahmedzâde, Mollaalininoğlu,
Mollaalioğlu, Mollazizoğlu, Mollabekiroğlu, Mollabilaloğlu, Molladervişoğlu,
Molladurmuşoğlu, Molladurmuşoğulları, Mollaeyüboğlu, Mollafeyzioğlu,
Mollahurşidoğlu, Mollahüseyinoğlu, Mollaibrahimoğlu, Mollakeleşoğlu,
Mollamehmedoğlu, Mollametonunoğlu, Mollamusaoğlu, Mollamustafaninoğlu,
Mollamustafaoğlu, Mollamustafaoğulları, Mollaosmanoğlu, Mollaömeroğlu,
Mollaömeroğulları, Mollaömerzâde, Mollasadıkoğlu, Mollasaidoğlu, Mollasalihoğlu,
Mollasalihoğulları, Mollaseyyidoğlu, Mollaşerifoğlu, Mollatahirinoğlu,
Mollayakuboğlu, Mustafabeşoğlu, Osmanağaninoğlu, Osmançelebioğlu,
Ömerustaninoğulları, Reşidağaninoğlu, Sadıkefendioğlu, Salihefendioğlu,
Salihefendizâde, Süleymanağaoğlu, Ustaahmedoğlu, Ustamustafaoğlu, Ustaosmanoğlu,
Ustaömeroğlu ve Ustatemeloğlu bunlar arasındadır.

Ayrıca Hacıabdiağaninoğlu, Hacıabdiağaoğlu, Hacıabdiağazâde,
Hacıahmedefendizâde, Hacıbilalefendinininoğlu, Hacıbilalefendioğlu,
Hacıbilalefendizâde, Hacıcevahirağaoğulları, Hacıhâfızmemişefendizâde,
Hacıibrahimağaninoğlu, Hacımahmudağazâde, Hacımemiağaninoğlu,
Hacımemişefendioğlu, Hacımemişpaşazâde, Hacımollaalioğlu, Hacımustafaefendizâde,
Hacıosmanefendioğlu, Hacıosmanefendizâde, Hacıömerefendizâde,

Hacıraşidefendizâde ve Hacıyahyaefendizâde gibi, şahıs adıyla birlikte birden fazla unvan ihtiva eden sülale adlarına da rastlanmaktadır.

bag. Hayvan Adlarıyla İlgili Olanlar

Akreboğlu, Akreboğulları, Çakaloğlu, Horosoğlu, Horozoğlu, Hüdhüdoğlu, Kaplanoğlu, Katıroğlu, Kuğuoğlu, Kuğuoğulları, Kunduzoğlu, Kurdoğlu, Kurdoğulları, Kurdosmanoğlu, Leylekoğlu, Sinekoğlu, Tavşanoğlu, Turnanıoğlu, Turnaoğlu ve Turnaoğulları, hayvan adlarıyla ilgili olan sülale lakapları arasındadır.

bah. Gayr-i Müslim Ad ve Lakaplarıyla İlgili Olanlar

Rize’de gayr-i müslimlere ait bazı isim ve lakapların Müslümanlar tarafından sülale adı olarak kullanıldığına da şahit olunmaktadır. Bunlar Aleksanoğlu, Bogosoğlu, Bogosoğulları, Hapeloğlu, Likonunoğlu, Likooğlu, Mihaloğlu, Papakiroğlu, Rumoğlu, Tomasoğlu, Urumoğlu ve Vasiloğlundan ibarettir.¹⁹³⁸

bai. Eski Türkçedeki Hallerini Muhafaza Eden Adlar

Kayıtlarda yer alan sülale adlarının bir kısmı, isimlerin sonuna eski Türkçeye ait bazı eklerin ilave edilmesi suretiyle oluşmuştur. Bunlardan Abdikaoğlu, Abdulikaoğlu, Alikaoğlu, Amikanınoğlu, Amikaoğlu, Husikaoğlu, Mehmedikaoğlu, Memikaoğlu, Mutikaoğlu, Ömerikanınoğlu, Ömerikaoğlu, Sulikanınoğlu ve Velikaoğlu gibi aile adlarının sonuna eklenen “-ka” eki, günümüz Türkçesinde “küçük” anlamına gelmektedir. Küçültme ekinin kullanımında bazen isimlerin olduğu gibi muhafaza edildiği, bazen de Hüseyin/Huso/Husi, Mehmed/Memi, Mustafa/Muti şeklinde kısaltıldığı görülmektedir.¹⁹³⁹

Sülale adlarının sonuna ilave edilen eski Türkçe eklerden bir diğeri de, “büyük, ağa, ağabey” anlamlarına gelen “-ava” ekidir. Alevanınoğlu, Alevaoğlu,

¹⁹³⁸ Gayr-i müslimlere ait ad ve lakapların sülale adı olarak kullanılması, muhtemelen bölgeden ayrılan Rum ve Ermenilerin geride bıraktıkları arazi ve mahallelere yerleşen halka, yerli halk tarafından o Ermeni veya Rumun isminin lakap olarak verilmesinden kaynaklanmaktadır. **Bkz.** Coşkun, **age**, s.1-2.; Rize’de Müslümanlar tarafından kullanılan gayr-i müslim lakaplarının yanı sıra, Arslanoğlu, Baltacıoğlu, Bıyıkoğlu, Demircioğlu, Kalaycıoğlu, Kalenderoğlu, Kalyoncuoğlu, Karakanoğlu, Karaoğlanoğlu, Kazancıoğlu ve Soytarıoğlu gibi bazı Türkçe lakap ve sülale adlarının da gayr-i müslimler tarafından kullanıldığına şahit olunmaktadır. **Bkz.** Safi, **age**, s.XXVII.

¹⁹³⁹ Safi, **age**, s.XXIV.

Arabavanınoğlu, Osmanavanınoğlu ve Şakiravanınoğlu, bu şekilde oluşturulan aile adlarından. Ayrıca “Babalinınoğlu (Babaalinınoğlu)” lakabında olduğu gibi, Türkçenin bir özelliği olarak ses düşmesine uğrayan sülale adları da bulunmaktadır.¹⁹⁴⁰

bai. Birden Fazla Özellik Barındıranlar

Sülale adlarının bir kısmı, aile büyüklerinin unvanlarının yanı sıra fizikî özellikleri, menşeleri ve meslekleri hakkında da bilgi vermektedir. Birden fazla özellik barındıran bu lakaplar, Deliefendininoğlu, Eğrihacınınoğulları, Güzelosmanağazâde, Hacıgençağazâde, Hacıhatibzâde, Hacıkaraalioğlu, Hacıkıratioğlu, Hacımuslininoğlu, Hacımuslioğlu, Hacımusluoğlu, Hacımüezzinoğlu, Hacısakanınoğlu, Hacısakaoğlu, Hacısolakoğlu, Hacıtataroğlu, Karahacıoğlu, Keleşağaoğlu, Kelhacıoğlu, Küçükhacımemişoğlu, Küçükhacımemişoğulları, Kürtmollaoğlu, Molladelioğlu, Molladelioğulları, Mollatürkmeninoğlu, Sofisarioğlu ve Terzihacımustafaoğlu şeklinde sıralanabilir.

baj. Diğerleri

Yukarıda tasnif edilenlerin hâricinde, Abidoğlu, Ağrelimoğlu, Ahmedbaşoğlu, Alamanoğlu, Alevoğlu, Alidayıoğlu, Allahverdioğlu, Altıkubbeoğlu, Altıkulaçzâde, Altmışoğlu, Anbaroğlu, Ardaloğlu, Ardaloğulları, Arğaloğlu, Atyanoğlu, Ayazoğlu, Ayvazoğlu, Azderoğlu, Azmanoğlu, Bakıroğlu, Bakioğlu, Bakoğulları, Balacıoğlu, Balavanınoğlu, Balavaoğlu, Baliçoğlu, Baloğlu, Banabakoğlu, Bancanoğlu, Barçaoğlu, Barutoğlu, Baskaboğlu, Başalioğlu, Başkapanoğlu, Başoğlu, Başosmanoğlu, Başömeroğlu, Batıroğlu, Batulaoğlu, Bayağioğlu, Bebelekoğlu, Becarişoğlu, Bekâroğlu, Bekirbaşoğlu, Bendaroğlu, Beruzâde, Besiroğlu, Beşiroğlu, Biberioğlu, Bicanlıoğlu, Birincioğlu, Biroğlu, Boliçoğlu, Boranoğlu, Bozbozoğlu, Bozikaoğlu, Buberioğlu, Buberioğulları, Bulutoğlu, Caboğlu, Canımhasanoğlu, Canımoğlu, Cemandanoğlu, Cenceroğlu, Cenkçioğlu, Ceryanoğlu, Cibonunoğlu, Cinanoğlu, Cinanoğulları, Cinanzâde, Cinkabakoğlu, Çaboğlu, Çahparoğlu, Çalmaşuroğlu, Çalmaşuroğulları, Çanakoğlu, Çekucoğlu, Çekmişoğlu, Çelikoğlu, Çenkçiroğlu, Çeremenoğlu, Çırpıcıoğlu, Çimenoğlu, Çinibaoğlu, Çomoğlu, Çölkesenoğlu, Çuharoğlu, Çuhiyaoğlu,

¹⁹⁴⁰ Safi, *age*, s.XXIV.

Çuhnıyaoğlu, Çuhnıyaoğulları, Çuhnıyaroğlu, Çuhtarođlu, Çukurlıoğlu, Çukurluođlu, Dabađođlu, Dalkıranoğlu, Dalođlu, Dalvaođlu, Dedenınoğlu, Dedeođlu, Dedezâde, Demetođlu, Dereođlu, Diđerbašođlu, Dıkatazâde, Dılooğlu, Domevanınoğlu, Domevaođlu, Duranođlu, Durgutođlu, Durukođlu, Ecelođlu, Eksıkılıoğlu, Ekşıoğlu, Emındayınınoğlu, Engelođlu, Engırlıoğlu, Engırlıoğulları, Engürlıoğlu, Erkekođlu, Eskıtoğlu, Faisođlu, Faseođlu, Fazlıoğlu, Ferılıoğlu, Fıncanınoğulları, Fırašođlu, Firengıoğlu, Fısonunoğlu, Fıtıloğlu, Fıtınunoğlu, Fıtozoğlu, Fıtozoğulları, Fıtozzâde, Galataođlu, Ganımetoğlu, Gavuzođlu, Gerzeođlu, Gerzođlu, Gezmişoğlu, Gılmanoğulları, Godravođlu, Goliçođlu, Goncanınoğlu, Goncaođlu, Goncerođlu, Gonzerođlu, Görüsođlu, Güranođlu, Gürünzâde, Güvelıoğlu, Güvelıoğulları, Güvelızâde, Güzođlu, Ğarharoğlu, Ğorsıoğlu, Hacıdermanoğlu, Hacılahanaoğlu, Hacıosmanbabazâde, Hacođlu, Halacaođlu, Halpuzođlu, Hamayıloğlu, Hançerođlu, Hanıfoğlu, Hanıoğlu, Hanzarođlu, Hapamatođlu, Harakanınoğlu, Harbuzođlu, Haremođlu, Harmanođlu, Hartumođlu, Hasanbašođlu, Havulanınoğlu, Havulaoğulları, Hayalıoğlu, Hayrođlu, Hazıroğlu, Hendemođlu, Hıdıroğlu, Hobyaroğulları, Hocođlu, Hoçazođlu, Hoçıkoğlu, Holıkonunoğlu, Holođlu, Hopođlu, Hordoloşoğlu, Hordoloşoğulları, Hordoloşzâde, Horhorođlu, Hoşamoğlu, Hoşaroğlu, Hoşoğlu, Hotıroğlu, Hotumođlu, Hulkođlu, Hurtumođlu, Huşoğlu, Hutalıoğlu, Hutanınoğlu, Hutođlu, Hutoođlu, Hutozođlu, Hürmüzöđlu, Ilıcakoğlu, İbaoğlu, İbatoğlu, İbrahimdayıoğlu, İbukanınoğlu, İbukaoğlu, İbulınınoğlu, İcarelıoğulları, İksıloğlu, İlancıoğlu, İlancıoğulları, İrfanoğlu, İskenderoğlu, İskıtımoğlu, İspanıkoğlu, İstafıloğlu, İstarıkoğlu, İvazoğlu, İvazoğulları, İvazzâde, Kabıkaoğlu, Kabilođlu, Kabiloğulları, Kabođlu, Kaboğulları, Kabosmanođlu, Kabosmanzâde, Kabrıloğlu, Kaçakođlu, Kaçalođlu, Kaçanođlu, Kaçaođlu, Kadođlu, Kaiçođlu, Kakoyanođlu, Kakşıoğlu, Kakunınoğlu, Kakuođlu, Kakuşoğlu, Kalamanınoğlu, Kal'alıoğlu, Kalçanınoğlu, Kalçanınoğulları, Kalçaođlu, Kalçızâde, Kalevaođlu, Kalevođlu, Kaliçzâde, Kalpakođlu, Kalpakzâde, Kalpazanođlu, Kanacaođlu, Kandemıroğlu, Kandıloğlu, Kangelıoğlu, Kangelođlu, Kanođlu, Kantarođlu, Kaputođlu, Karafazlıoğlu, Karakonunođlu, Karaşıtıoğlu, Karavınoğlu, Karavunođlu, Karpuzođlu, Karođlu, Karvanođlu, Kasbarođlu, Kasbaroğulları, Kasparođlu, Kaşmıroğlu, Katmerođlu, Katmeroğulları, Katşaroğlu, Kavarođlu, Kavrakođlu, Kayışoğlu, Kayıçoğlu, Kazdalođlu, Kazmaođlu, Kazmazođlu, Keçelıoğlu, Keçelıoğulları, Kekezođlu,

Kelerlioğlu, Kelerlioğulları, Kenanoğlu, Kenanoğulları, Kepenekoğlu, Kerpiçoğlu, Keşkinioğlu, Keşişoğlu, Kılıçoğlu, Kırasoğlu, Kıroğlu, Kirişoğlu, Kirişoğulları, Kobaloğlu, Kocoviroğlu, Koçaloğlu, Koçaloğulları, Koçanoğlu, Koçobiroğlu, Kolavoğlu, Kolcımahmudoğlu, Kolçakoğlu, Kolçismailtoğlu, Koletioğlu, Kolevaninoğlu, Kolevaoğlu, Koliçoğlu, Koloğlu, Komiszâde, Konakoğlu, Konciloğlu, Kondioğlu, Konduloğulları, Konoömeroğlu, Kopuzoğlu, Korçamoğlu, Korfuoğlu, Kortivaoğlu, Kosifoğlu, Kosifoğulları, Kostanoğlu, Koşununoğlu, Koşuoğlu, Kotevfahioğlu, Kotiloğlu, Kotiloğulları, Kotioğlu, Kotoğlu, Kotrioloğlu, Kubbeoğlu, Kuburoğlu, Kudimanoğlu, Kudoğlu, Kukoğlu, Kukoğulları, Kukuçaninoğlu, Kukuçaoğlu, Kukuçaoğulları, Kukuçoğlu, Kukuçoğulları, Kukudoğlu, Kukulaninoğlu, Kukuloğlu, Kukuloğulları, Kukulosmanoğlu, Kukuoğlu, Kulakoğlu, Kulininoğlu, Kulioğlu, Kuloğlu, Kulömeroğlu, Kuloğlu, Kuloğulları, Kumandanoğlu, Kumanikoğlu, Kumbasaroğlu, Kumbasaroğulları, Kundakçioğlu, Kunduloğlu, Kunduloğulları, Kupalıoğlu, Kurçamoğlu, Kurdooğlu, Kuriloğlu, Kurkoğlu, Kuroğlu, Kuroğulları, Kurukoğlu, Kurunoğlu, Kusaninoğlu, Kuşioğlu, Kuştuloğlu, Kutiroğlu, Kutremitoğulları, Kutrininoğlu, Kutrioğlu, Kutrioğulları, Kutruboğlu, Kutufahioğlu, Kuturoğlu, Kutuoğlu, Kuvaroğlu, Kuveloğlu, Küfelininoğlu, Kürdaloğlu, Küskioğlu, Kürüsoğlu, Lahanaoğlu, Lavasoğlu, Leravoğlu, Likevaninoğlu, Likevaoğlu, Livoğlu, Maçulacioğlu, Ma'danoğlu, Mafratoğlu, Mağrabeloğlu, Mahanoluoğlu, Mahanoluoğulları, Mahininoğlu, Maikoğlu, Maioğlu, Makriyoğlu, Malezoğlu, Malimoğlu, Mamuşoğlu, Mamuşoğulları, Mandaracioğlu, Mandevoğlu, Mandiloğlu, Mandoloğlu, Manikaoğlu, Mansızoğlu, Manusoğlu, Mapsunoğlu, Marpuloğlu, Matrikoğlu, Mayikoğlu, Mayisoğlu, Meditoğlu, Medyenoğlu, Mehmedbaşoğlu, Melekoğlu, Menaroğlu, Mendiloğlu, Mengeneoğlu, Mengiloğlu, Meraloğlu, Mercanoğlu, Merooğlu, Mervaninoğlu, Metininoğlu, Metinoğlu, Metioğlu, Metodoğlu, Miçoğlu, Midillioğlu, Mimikaoğlu, Mimoğlu, Mirzalıoğlu, Mirzaninoğlu, Mirzaoğulları, Molininoğlu, Molioğlu, Moraloğlu, Morgiloğlu, Morgüloğlu, Morininoğlu, Morioğlu, Moyioğlu, Mumuloğlu, Murmuzoğlu, Murzioğlu, Mustununoğlu, Mustuoğlu, Mutuloğlu, Mühtedioğlu, Mürseloğlu, Nalkıranoğlu, Naroğlu, Nevruzoğlu, Nimetoğlu, Norozoğlu, Norozoğulları, Nuhoğlu, Nurhadoğlu, Nurikoğlu, Ormanoğlu, Osmanbabaoğlu, Otuzoğlu, Ömerdayıninoğlu, Ömerdayıoğlu, Ömerdayızâde, Paçuloğlu, Paliçoğlu, Panduroğlu, Parsanoğlu, Patrioğlu, Peçeoğlu,

Pendazoğlu, Pendazoğulları, Pervaninoğlu, Pırpıroğlu, Piçaoğlu, Pilaçoğlu, Pilakoğlu, Pişmişoğlu, Poliroğlu, Poryazoğlu, Pulihonunoğlu, Pulihooğlu, Punburoğlu, Punburoğulları, Purpuroğlu, Purputoğlu, Puskiroğlu, Puşküloğlu, Puşuroğlu, Razioğlu, Rebioğlu, Reyhanoğlu, Roboğlu, Sağoğlu, Sakaninoğlu, Salihdayıoğlu, Samankuloğlu, Sarğanoğlu, Sarmısakoğlu, Sarmusakoğlu, Sapuroğlu, Saroğlu, Saroğulları, Satiroğlu, Savaoğlu, Sedeflioğlu, Sekmanoğlu, Seraseroğlu, Sermetoğlu, Servanoğlu, Seylanoğlu, Silavoğlu, Sımaroğlu, Sırhanoğlu, Sırmakeşoğlu, Sıryanoğlu, Sofoğlu, Sohtaoğlu, Sohtorikoğlu, Sokuroğlu, Soytarıninoğlu, Soytarıoğlu, Soytaroğlu, Sukıroğlu, Sulikonunoğlu, Sumanoğulları, Sumaroğlu, Sükasoğlu, Sükyaszâde, Sürgünoğlu, Şadımanoğlu, Şadoğlu, Şadzâde, Şalanbaroğlu, Şamarcıninoğlu, Şamaroğlu, Şamataoğlu, Şamdanıoğlu, Şamdanıoğulları, Şamşalıoğlu, Şapuroğlu, Şaraloğlu, Şatıroğlu, Şatırzâde, Şehirlanoğlu, Şehirlanzâde, Şehirlioğlu, Şehirzâde, Şehrizâde, Şerahoğlu, Şeremetoğlu, Şeremetoğulları, Şeroğlu, Şeyhoğlu, Şifaoğlu, Şişoğlu, Şomaroğlu, Şotioğlu, Şuşoğlu, Tabakmahmudoğlu, Tabakoğlu, Tabakoğulları, Tafaşinoğlu, Tafıkaoğlu, Tafilikoğlu, Tafilioğlu, Tafiloğlu, Tafulioğlu, Tafuloğlu, Tahtalıoğlu, Takışoğlu, Takozoğlu, Talakoğlu, Tamasoğlu, Tanpuzoğlu, Tayfazâde, Tekerlekoğlu, Tellioğlu, Tenkaloğlu, Tercanoğlu, Teslimoğlu, Tevetoğlu, Tıkataoğlu, Tıkatazâde, Tombazoğlu, Tonbazıoğlu, Toposmanoğlu, Topukoğlu, Topuzoğlu, Torpioğlu, Tozkoparanoğlu, Tufanoğlu, Tulakoğlu, Tulaninoğlu, Tulaoğlu, Tulevaninoğlu, Turaboğlu, Turanoğlu, Turaıoğlu, Turgutoğlu, Turidoğlu, Turidzâde, Turuzoğlu, Turzoğlu, Tuzoğlu, Uskuridoğlu, Uskuroğlu, Varelcioğlu, Varisoğlu, Vecoğlu, Veçonunoğlu, Veçooğlu, Veloğlu, Viroğlu, Yabancıoğlu, Yalakoğlu, Yanaloğlu, Yankıoğlu, Yedincioğlu, Yedioğlu, Yedişifaoğlu, Yedişifazâde, Yılancıoğlu, Yılancıoğulları, Yıldırımıoğlu, Yomakoğlu, Zabtoğlu, Zağımoğlu, Zandalıoğlu, Zandalıoğulları, Zangaroğlu, Zankarıninoğlu, Zankaroğlu, Zaralininoğlu, Zaralıoğlu, Zehiroğlu, Zehiroğulları, Zelikoğlu, Zikonunoğlu, Zimmetoğlu, Zirhoğlu ve Zirhzâde, Rize’de kullanılan aile lakapları arasında yer almaktadır.

bb. Aile Adlarının Köy ve Mahallelere Göre Dağılımı

M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de kullanılan aile adları, bulunduğu köy ve mahalleye göre tasnif edildiğinde, yaygınlık itibariyle ilk sırayı Hacıoğlu lakabının aldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla Köseoğlu, Sofıoğlu, İsmailoğlu, Bekiroğlu,

Hacıoğlu, Timurcuoğlu, Çolakoğlu, Mollaahmedoğlu, Ömeroğlu ve Karaalioğlu sülale adları takip etmektedir. Diğer aile lakaplarının önemli bir kısmına ise, sadece bir veya birkaç köy ve mahallede rastlanmaktadır.¹⁹⁴¹ Rize’de aynı sülale adını kullanan bazı aileler, aynı köy ve mahallede veya birbirine yakın yerleşim yerlerinde ikamet etmektedir.¹⁹⁴² Bu durum söz konusu aileler arasında bir akrabalık bağı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Aynı sülale adını taşıdıkları halde birbirine uzak köy ve mahallelerde ikamet eden ailelerin ise, akraba olup olmadıklarını tesbit etmek pek de mümkün değildir.

Rize’nin farklı köy ve mahallelerinde ikamet etmelerine rağmen, “Altıkulaçzâde, Kabakulakoğlu, Papakiroğlu, Uskuroğlu” gibi eşine pek rastlanmayan sülale adlarını kullanan şahısların, birbirinin akrabası olduğu düşünülebilir. Öte yandan farklı aile lakaplarına sahip olan bazı şahıslar arasında da, akrabalık bağı olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir. Daha önce de belirtildiği üzere, kendi köy ve mahallesinden başka bir yerde ikamet edip, “Aronluoğlu, Kabahorluoğlu, Lerozluoğlu, Raşotluoğlu” gibi muhtemelen geldikleri yerin adını aile lakabı olarak kullanan şahısların varlığı, bu ihtimali daha da kuvvetlendirmektedir.

Araştırmamıza konu olan dönemde Rize’nin hangi köy ve mahallesinde hangi aile adlarının kullanıldığıyla ilgili bir değerlendirmeye gidildiğinde,¹⁹⁴³ Rize merkeze bağlı Aron Mağloz (Sütlüce-Camıdağı) köyü başta olmak üzere, Arğaloz (Çiftekavak), Betroz (Fıçıtışı), Fosa (Köprülü), Gürgen, Kalamoz (Akpınar), Kanboz (Islahiye-Selamet), Kuriloz (Adacami), Kuzandinoz (Kurtuluş), Liparit (Yalıköy), Malpet (Eriklimanı), Mirakaloz (Hamidiye), Salarha Kaçaran (Elmalı), Salarha Ruspa (Muradiye) ve Umma (Ortapazar) köyleriyle; Akrotir (Camiönü), Babik (Tophane), Eminatedin, Haçanoz (Çamlıbel), Haldoz (Bağdatlı), Humrik (İslâmpaşa), Hurtoz (Fener), İksenit (Kambursirt), Kale, Kuvaroz (Gülbahar), Müfti, Paşayan (Çarşı), Romano (Hayrat), Samri (Kaplıca) ve Yeniköy mahalleleri, kullanılan aile lakaplarının çeşitliliği açısından ön plana çıkmaktadır. Bu mahallelerde tesbit edilen bazı sülale

¹⁹⁴¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** Ek 4, s.439-477.

¹⁹⁴² Azmanoğlu sülale adına Mapavri (Çayeli) nahiyesinin hem Kuvaroz (Sabuncular) hem de Aytoro (İncesirt) köyünde rastlanması, Kasbaroğlu aile lakabının Rize merkeze bağlı hem Salarha Kapnes (Güneşli) hem de Salarha Ruspa (Muradiye) köyünde kullanılması bu duruma misal olarak gösterilebilir.

¹⁹⁴³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** Ek 5, s.478-499.

adları arasında, “Kadıoğlu, Kadıoğulları, Kadızâde” lakaplarında olduğu gibi birtakım küçük farklılıkların bulunması, sayının artmasında da etkili olmuştur.

Bunun yanı sıra Rize'nin Arev (Yumurtatepe), Cevatoz (Yerelma), Ethone (Gürdere), Fenaçi (Esendağ-Yanıkdag), Hahunc (Çataldere), Havra (Yanıkdag), Haya-i ulyâ (Eskice), Holitoz (Üzümlü), İnci, Kapse-i Of (Ihlamur), Kolyav (Bayırköy), Mağalovoz (Tersane), Mesavri (Latifli-Sarıs), Miloz (Kestanelik-Sefalı), Mize (Rüzgârlı), Palodya (Beyazsu), Partal (Gürgenli), Peraştan (Uzundere), Petran (Meşeköy), Pilakorum (Cevizlik), Potomya Singaz (Tepebaşı), Potomya Zavendik (Başaran), Raşota (Söğütlü), Sirt, Tolones (Yeşiltepe), Tonik (Cevizlik-Kızıltoprak), Tulun (Taşçılar) ve Velkü-yi Rize (Dereköy) köylerinde kullanılan sülale adlarının oldukça az sayıda olması dikkat çekmektedir. Ancak konuyla ilgili bilgilerin sadece mahkeme kayıtlarına dayanması sebebiyle, elde edilen bu tesbitlerin nihaî sonuç olmadığını ifade etmek gerekir.

bc. Aile Adlarının Günümüzdeki Soyadlarıyla Karşılaştırılması

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rize'de kullanılan pek çok aile lakabının, günümüzde aynı sülaleler tarafından soyadı olarak kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Bunlar arasında sicillerde yer aldığı şekliyle muhafaza edilenler olduğu gibi, bazı değişikliklere uğrayanlar da bulunmaktadır. Günümüze ulaşan aile adlarının önemli bir kısmı, sonlarındaki “oğlu” ve “zâde” kelimelerinin kaldırılması suretiyle kullanılmaktadır. “Alevoğlu-Ateş/Yakıcı, Beşiroğlu-Müjde, Ekşioğlu-Ekşi/Tatlı, Emiroğlu-Buyuran/Buyurucu, Habiboğlu-Sev/Sevilmiş, Kandiloğlu-Parıltı” lakaplarında olduğu gibi, sülale adıyla yakın veya karşıt anlamlı kelimeleri soyadı olarak tercih eden ailelere de rastlanmaktadır. Bazı aile adları birtakım ses ve hece değişikliklerine uğrayarak (Cebecioğlu-Cebesoy, Hordoloşoğlu-Hordolozoğlu/Kurtuluş/Kurtuluşoğlu, Kunduloğlu-Kondel gibi) veya yeni hece ve kelimeler ilave edilerek (Boşnakoğlu-Demirboşnak/Demirboşnakoğlu, Dedeoğlu-Aydede, Kantaroğlu-Kantarcı, Kaşıkçioğlu-Kaşıkçı/Uzunkaşıkçı gibi) kullanılmaktadır. Birden fazla özellik barındıran bazı sülale adlarının ise, “Karahüseynoğlu-Kara,

Körahmedoğlu-Kör, Molladurmuşoğlu-Durmuş” lakaplarında olduğu gibi kısmen kullanıldığına şahit olunmaktadır.¹⁹⁴⁴

Şer‘iyye sicillerinde yer alan bazı sülale adlarının günümüze ulaşmış olup ulaşmadığı tam olarak tesbit edilememektedir. Bununla birlikte günümüzde Rize’nin çeşitli köy ve mahallelerinde Alaca, Aleva, Arabikoğlu, Ayvaz, Camadanoğlu, Canım, Canımoğlu, Çebi, Delal, Demir, Dere, Dişli, Hanoğlu, Kaçar, Kalkavanoğlu, Kaplan, Kapot, Karapıçak, Kasparoğlu, Kazmaz, Keskin, Kısa, Koloğlu, Leylek, Maden, Mahrabel, Mavi, Midilli, Mollayakupoğlu, Nurik, Oğuz, Ömerçapoğlu, Papaker, Poyraz, Razioğlu, Reis, Sağır, Sağıroğlu, Saka, Saraç, Saraçoğlu, Sarıbak, Seymenoğlu, Sukas, Torpi, Turan, Vardal, Varilci ve Zaimoğlu soyadlarına rastlanması,¹⁹⁴⁵ ek 6 ve ek 7’de yer almayan Alacaoğlu, Alevaoğlu, Arbikoğlu, Ayvazoğlu, Canımhasanoğlu, Cemandanoğlu, Çebioğlu, Dellaloğlu, Demiroğlu, Dereoğlu, Dişlininoğlu, Dişlioğlu, Hanioglu, Kaçaroğlu, Kakavanoğlu, Kakavanzâde, Kaplanoğlu, Karabıçakoğlu, Kaputoğlu, Kasbaroğlu, Kazmazoğlu, Keşkinioğlu, Kısaoğlu, Koloğlu, Leylekoğlu, Ma’danoğlu, Mağrabeloğlu, Maioglu, Midillioğlu, Mollayakuboğlu, Nurikoğlu, Oğuzoğlu, Ömerçebioğlu, Ömerçebizâde, Papakiroğlu, Poryazoğlu, Razioğlu, Reiszâde, Sağırinoğlu, Sağuroğlu, Sakaninoğlu, Sarıbakoğlu, Seğmenoğlu, Seracoğlu, Sükasoğlu, Torpioğlu, Turanoğlu, Vardalaoğlu, Varelcioğlu ve Zağimoğlu gibi bazı aile lakaplarının da, Rize’de soyadı olarak kullanılmaya devam ettiğini düşündürmektedir.

2. Lakaplar

Araştırmamıza konu olan dönemde Rize’de kullanıldığı tesbit edilen lakaplar, şahsın fizikî bir özelliği, kusuru veya kişilik özelliklerinin yanında, mesleği ve menşei hakkında da bilgi verir niteliktedir. Genellikle şahıs isimlerinden önce kullanılan bu lakaplar, veriliş şekilleri açısından şöyle sınıflandırılabilir:

¹⁹⁴⁴ Rize’de XIX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze ulaşan aile adlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** Ek 6, s.500-512.; Ek 6’da yer alan sülaleler arasında, aile adlarından farklı olarak çeşitli soyadlarını tercih edenlerin bulunduğunu da ifade etmek gerekir. Mesela “Avcıoğlu” aile lakabı günümüzde “Avcı, Avcıoğlu, Dil, Eğilmez, Oğuz” soyadlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için, Osman Coşkun’un ilgili kitabının 16-95. sayfalarına bakılabilir. Ek 6’daki tabloda belirtilenlerin hâricinde, M. 1850-1900 yılları arasında Rize’de kullanılan bazı aile adlarının zamanla unutulmuş yerini farklı soyadlarına bıraktığını söylemek mümkündür. Günümüzde farklı soyadlarıyla varlığını sürdüren Rizeli ailelerle ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** Ek 7, s.513-517.

¹⁹⁴⁵ **Rize Alfabetik Telefon Rehberi**, Halk Gazetecilik, Samsun 2001.

a. Fizikî Özellik ve Kişilik Özellikleri ile İlgili Olanlar

Kayıtlarda yer alan Altıparmak, Boz, Büyük, Çakır, Çalık, Çil, Çilli, Çolak, Genç, Güzel, İnce, Kanbur, Kara, Karabacak, Kel, Kır, Kör, Köse, Küçük, Öksüz, Patibaş, Pehlivan, Pir, Sarı, Topal, Torlak, Tüysüz, Uzun ve Yeşilbaş lakapları, muhtemelen kişinin teni, saçı, sakalı, boyu ve yaşı gibi fizikî özellikleri ya da varsa fizikî bir engeli sebebiyle verilmiştir. Rize’de bu gibi lakapların diğerlerine nazaran daha sık kullanıldığı görülmektedir.¹⁹⁴⁶

Afacan, Âşık, Bîziyan, Curnal, Deli, Hantal, Jurnal, Mirasyedi, Musibet, Sofi, Tiryaki ve Zurnal lakaplarının ise, kişinin davranışları ve hâlet-i ruhiyesiyle ilgili olduğu söylenebilir.

b. Menşe ve Geline Yere İlgili Olanlar

Alaman, Amasyalı, Arab, Cezairli, Çerkes, Çürüksulu, Gürci, İspirli, Kastanbolu, Kelerli,¹⁹⁴⁷ Kürd, Kürt, Kürtkafa, Mursivanlı, Oflu, Tatar ve Vanlı lakaplarının yanı sıra, Rize’nin çeşitli köy ve mahalleleriyle ilgili olan Ancerli, Anzerli, Aronlu, Askorozlu, Atyanozlu, Cimilli, Çancevalı, Dereköylü, Gürgenli, Haldozlu, Haytefli, Hazavitli, Humrikli, İksenitli, Kabahorlu, Kaleli, Kanbozlu, Kandevalı, Karadereli, Karasulu, Kuzandinozlu, Lerozlu, Mahuralı, Manleli, Mapavrili, Mervanlı, Mirakalozlu, Mişonalı, Mizeli, Peripollu, Perkamlı, Petranlı, Pulihozlu, Romanozlu, Ruspalı/Uruspalı, Salarhalı, Senozlu, Setozlu, Sıkırlı, Şetrozlu ve Vardalı gibi lakaplar, bu lakapları kullanan şahısların menşei ve nereden geldikleri hakkında da fikir vermektedir. Ancak burada zikredilen Arab, Kürd, Kürt ve Kürtkafa lakaplarının, kişinin menşei yanında fizikî özelliği sebebiyle verilmiş olması da muhtemeldir.

c. Mesleklerle İlgili Olanlar

Babuşçu, Çakmakçı, Kavas, Muhtar, Sabuncu, Timurcu ve Topçu lakapları bu başlık altında ele alınabilir.

¹⁹⁴⁶ 1850 yılı Rize öşür defterinde kayıtlı olan vergi mükellefi şahıslar arasında da en çok Kara, Sarı ve Uzun lakaplarına rastlanmaktadır. Bunları sırasıyla Kürt, Köse, Deli, Küçük, Dayı, Genç, Sofu, Derviş, Çolak, Öksüz, Oflu, Çakır, Arap, Kör, Topal ve Kotil lakapları takip etmektedir. **Bkz.** Safi, **age**, s.XXII.

¹⁹⁴⁷ Keler, Trabzon’un Of ilçesine bağlı bir köyün adıdır.

d. Hayvan Adlarıyla İlgili Olanlar

Deve, Karayılan, Kobra, Koç, Kurd ve Turna hayvan adlarıyla ilgili lakaplar arasındadır.

e. Diğerleri

Afonbelit, Altıkulaç, Baba, Barut, Berzah, Cancir, Çıkrıklı, Dayı, Fidillik, Fitoz, Güveli, Halpuz, Holiko, Kaça, Kakna, Kako, Kalpak, Kancal, Karayış, Katran, Kayış, Kolcı, Koncil, Koratacı, Kotil, Kukuça, Kundakçı, Kuşba, Mamu, Meneviş, Mesonid, Muç, Puliho, Puşkul, Saçaklı, Taflı, Tığlı, Turab ve Yatağan, Rize’de kullanılan diğer lakaplardan bazılarıdır. Öte yandan Arab Kara ve Kürt Güveli gibi birden fazla lakap kullanan şahıslar da bulunmaktadır.

Kayıtlardan tesbit edilen bu lakapların tamamı Rizeli erkekler tarafından kullanılırken, kadınlarla ilgili sadece iki lakaba rastlanmaktadır. Bunlar da “*Ummalı hala*”¹⁹⁴⁸ ve “*Dilsiz*”den ibarettir.

3. Unvanlar

İncelediğimiz yıllarda lakaplar gibi unvanların da genellikle erkekler tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür. Şahıs isimlerinden önce veya sonra kullanılan bu unvanlar, kişinin sosyal, ekonomik, dîni mevkiyle de yakından ilgilidir. Aşağıdaki tabloda tereke kayıtlarından hareketle Rizeli erkekler tarafından kullanılan unvanlar ve bu unvanların yaygınlığına dair tesbitlere yer verilmiştir.

Kullanılan Unvanlar	Sayı	%
Ağa	30	1.47
Bey	1	0.04
Çavuş	13	0.64
Efendi	34	1.67
Hacı/el-Hâc	80	3.94
Molla	56	2.76
Birden fazla unvanı olanlar ¹⁹⁴⁹	38	1.87

¹⁹⁴⁸ Rize’de başka köyden gelin gelen kadınlar, günümüzde de olduğu gibi, geldikleri yerde köylerinin adıyla anılırlardı. 1490/77b nolu kayıta yer alan “*Ummalı hala*” lakabı, bu duruma misal teşkil etmektedir.

Unvanı olmayanlar	1773	87.42
Unvanı bilinmeyenler	3	0.14
Toplam	2028	100

Tablo 68: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kullanılan Unvanların Yaygınlığı

Tablodan da anlaşıldığı üzere, Rize’de terekesi mahkemece tahrir edilen 2028 erkekten % 87.42 gibi önemli bir kısmının herhangi bir unvana sahip olmadığı görülmektedir. Söz konusu şahıslar arasında henüz bulûğa ermeden vefat edenlerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Unvan sahibi 252 erkek içerisinde ise, Hacı unvanını kullananlar % 32.74 oranıyla çoğunluğu oluşturmaktadır.¹⁹⁵⁰ Bu sayıya “Hacı Efendi, Hacı Ağa, el-Hâc Hâfız Efendi” gibi Hacı unvanının yanında başka unvanlara sahip olanların da ilave edilmesiyle, Hacı unvanını kullananların sayısı 115 (% 45.63)’e ulaşmaktadır.

Kayıtlarda “el-Hâc” şeklinde de karşımıza çıkan Hacı unvanı, bilindiği gibi hac ibadetini yerine getiren kişiler için kullanılmaktadır.¹⁹⁵¹ Bu dönemde haccın meşakkati ve beraberinde birtakım maddî mükellefiyetleri de getirmesi, Hacı unvanına sahip kişilerin ekonomik yönden iyi bir durumda olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. “Ailenin Refah Durumu ve Serveti” başlığında da belirtildiği gibi, Rize’de Hacı unvanlı tereke sahiplerinin büyük çoğunluğu, orta gelir grubunda yer almaktadır.

Tereke sahibi şahıslar arasında Hacı unvanından sonra, % 2.76 oranıyla en çok Molla unvanına rastlanmaktadır. Lügatte âlim, fâzıl, fakih gibi anlamlara gelen bu unvan,¹⁹⁵² Osmanlı Devleti’nde genellikle mevleviyet pâyesi denilen dereceye ulaşan ulema ile Süleymaniye müderrislerinden mansıb alarak 300 akçelik kadılıklara tayin edilenler için kullanılmıştır. Ancak devletin son dönemlerine gelindiğinde, sosyal anlamda değer kaybına uğrayarak medrese talebeleri için de kullanılır olmuştur.¹⁹⁵³ Molla kadar yaygın olmayan Efendi unvanı ise, ilmiye sınıfına mensup olanlarla diğer

¹⁹⁴⁹ Birden fazla unvanı olan 38 kişiden 22’si Hacı Efendi/el-Hâc Efendi, 10’u Hacı Ağa/el-Hâc Ağa, 3’ü Hâfız Efendi, diğerleri de el-Hâc Hâfız, el-Hâc Hâfız Efendi ve el-Hâc Şeyh Efendi unvanlarını kullanmaktadırlar.

¹⁹⁵⁰ Hacı unvanını kullanan şahıslardan 7’sinin, tarîk-i hacda (hac yolunda) vefat ettiği görülmektedir.

¹⁹⁵¹ Bazı çalışmalarda hacı unvanının hem hac farızasını yerine getirenler için hem de bu ibadeti yapabilecek maddî güce sahip olanlar için kullanıldığı, **bkz.** Kütükoğlu, **Tavas Kazası**, s.39.; hatta hac ibadetini yerine getiren şahıslar için kullanılan bir isim veya lakap olmaktan ziyade, hatırı sayılır şahıslara verilen bir unvan olduğu ifadelerine yer verilmiştir. **Bkz.** Özçelik, *age*, s.35.

¹⁹⁵² Pakalın, **age**, II, 549.

¹⁹⁵³ Hamid Algar, “Molla”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 238.

bazı devlet ricâli için kullanılırken,¹⁹⁵⁴ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.¹⁹⁵⁵ Mahalli kullanımda biraz hâfızlık ve dînî ilimleri tahsil eden kişilere “*molla*”, tam bir medrese eğitimi almış kişilere ise “*hoca*” veya “*efendi*” dendiğini belirtmekte fayda vardır.¹⁹⁵⁶

Rize’de tereke sahibi erkeklerin 30’unda (% 1.47) görülen Ağa unvanı, Osmanlı askerî teşkilâtında en çok kullanılan unvanlardan biri olmanın yanında, saray teşkilâtında vazife gören bazı kişilerle¹⁹⁵⁷ halkın ileri gelenleri, esnaf kethüda ve yiğitbaşları, taşra âyân ve eşrafı için de kullanılmıştır.¹⁹⁵⁸ Diğer unvanlar arasında % 0.64’lük bir orana sahip olan Çavuş unvanının, genellikle askerî bir rütbe olarak kullanıldığını söylemek gerekir.¹⁹⁵⁹ Bey unvanına ise, tereke sahibi 2028 erkekten sadece 1’inde (% 0.04) rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde askerî ve mülkî memurlarla büyük devlet adamlarının erkek çocukları için kullanılan bu unvan, devletin sonlarına gelindiğinde daha da yaygınlaşarak az çok bir mevki sahibi olan kişilerce de kullanılır olmuştur.¹⁹⁶⁰

Tabloda belirtilenlerin hâricinde, Beyefendi, el-Hâc Beyefendi, Hacı Beyefendi, Hacı Bey, Hacı Molla, Hâce (Hoca), Halife, el-Hâc Halife, el-Hâc Paşa, Hoca Hâfız Efendi ve Şeyh Efendi unvanları da, yaygın olmamakla birlikte Rizeli erkeklerce kullanılan unvanlar arasında yer almaktadır.

Unvan sahibi erkeklerin ifa ettikleri görev ve mesleklerle ilgili olarak da bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Buna göre Ağa unvanına sahip şahıslardan görev ve meslekleri tesbit edilenler, cerrah, emtia-i gümrük memuru, kol vekili, kürkçü, mellah, mülâzım, mütevellî, rikâb-ı şahane kapıcıbaşısı, tüccar, zabtiye neferi ve zabtiye süvarisinden ibarettir. Halife ve Molla unvanını kullanan şahısların, genellikle imamet, hitabet ve tevliyet vazifelerinde buldukları söylenebilir. Efendi unvanına hem dersiâm hocası, hatib, imam, meclis-i de‘avî mümeyyizi, müderris, mütevellî, nâib,

¹⁹⁵⁴ Sertoğlu, *age*, s.94.

¹⁹⁵⁵ Pakalın, *age*, I, 506.

¹⁹⁵⁶ Kara, *Kutuz Hoca’nın Hatıraları*, s.20.

¹⁹⁵⁷ Faruk Sümer, “Ağa”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 452.

¹⁹⁵⁸ Sertoğlu, *age*, s.7.

¹⁹⁵⁹ Orhan F. Köprülü, “Çavuş”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, XIII, 236.

¹⁹⁶⁰ Pakalın, *age*, I, 213.

sıbyan muallimi gibi adlî, dînî ve ilmî vazifelerde bulunan şahıslar arasında hem de alay emini, asâkir-i bahriye-i şahane binbaşısı, asâkir-i nizamiye tabur eczacısı, emlak kâtibi, eytam müdürü, gümrük memuru reisi, meclis-i idare azası, mülazım-ı sâni, nüfus mukayyidi, rüsumât müdürü, sancak muhasebecisi vekili, tüccar ve yaymacı esnafı gibi muhtelif vazife ve mesleklerde bulunan şahıslar arasında rastlanmaktadır.

Hacı Efendi veya el-Hâc Efendi unvanlarını kullanan şahısların bir kısmı, asâkir-i bahriye kâtibi, asâkir-i bahriye-i şahane kolağası, cerrah, imam, liman reisi, mahkeme-i bidayet azası, müderris, müftü, mütevellî, nahiye meclis azası, nâib, terzi, tüccar, hayriye tüccarı gibi muhtelif görev ve meslekleri ifa ederken, sadece Hacı unvanına sahip olanlar arasında imam, hatib, kaptan, mağazacı esnafı, mütevellî ve reisler bulunmaktadır. Beyefendi ve Paşa unvanlı şahısların görevleri, asâkir-i şahane miralayı, mîr-i mîrân ve rikâb-ı hümâyûn kapıcıbaşısı şeklindedir. Şeyh Efendi ve el-Hâc Şeyh Efendi unvanlarının sahipleri ise, Kadirî ve Nakşibendî tarikatlarına mensuptur.

Rize’de aynı aile veya akrabadan bazı şahısların aynı unvanları kullandıklarına da şahit olunmaktadır. Emineddin Mahallesinden Hacıismailzâde Hacı Lütfullah Ağa’nın beş oğlunun da Efendi unvanına sahip olması, bu hususla ilgili dikkat çekici kayıtlar arasındadır. Hacı Lütfullah Ağa’nın oğulları arasında Efendi unvanının yanında Hacı ve Hâfiz unvanlarını kullananlar da bulunmaktadır.¹⁹⁶¹ Kalohten (Paşakuyu) Mahallesinden olup H. 1295 (M. 1878) yılında vefat eden Güvelizâde Hacı Ahmed Ağa’nın, kendisi gibi babası, kayınpederi ve iki oğlunun da Hacı unvanına sahip oldukları görülmektedir.¹⁹⁶² Kamaşinoz (Mermerdelen) Mahallesinden olup H. 1296 (M. 1879)’da vefat eden Hacızâde el-Hâc Tahir Efendi’nin ise, oğullarından üçü Efendi unvanını kullanmaktadır.¹⁹⁶³ Bunun yanı sıra özellikle Ağa unvanının, daha çok Kakavanzâde, Kumbasaroğlu, Mataracızâde ve Tuzcuzâde gibi Rize’nin önde gelen ailelerince kullanıldığını belirtmekte fayda vardır.

Araştırmamıza konu olan dönemde Rizeli erkekler kadar olmasa da, kadınlar için de Hâce, Hacı, Hanım, Hâce Hanım, Hacı Hanım ve Hatun gibi bazı unvanların

¹⁹⁶¹ R.Ş.S.; 1495/54b.

¹⁹⁶² R.Ş.S.; 1498/147b.

¹⁹⁶³ R.Ş.S.; 1499/19b.

kullanıldığı görülmektedir. Diğer unvanlara nazaran Rizeli kadınlar arasında daha yaygın olan Hatun unvanı, kadın, hanım, eş, zevce gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁶⁴ Hanım unvanı toplumda mevki sahibi kadınlar için kullanılmaktadır.¹⁹⁶⁵ Rize’de bu unvanı kullanan kadınların eşleri veya babalarının, genellikle Ağa, Bey, Efendi, el-Hâc Hâfız Efendi, el-Hâc Paşa, Hacı ve Hacı Ağa gibi unvanlara sahip olmaları, söz konusu kadınların toplum içindeki mevkilerini göstermesi bakımından da önemlidir. Hâce ve Hacı unvanını kullandıkları tesbit edilen kadınlar ise, sadece birkaç kişiden ibarettir. Aslen Rize’nin Kabahor (Gölyayla) köyünden olup, uzun bir süre İstanbul’un Beşiktaş semtinde ikâmet ederek burada vefat eden Hacı Zeyneb Hanım,¹⁹⁶⁶ Kalohten (Paşakuyu) Mahallesinden ve mîr-i mîrân-ı kirâmdan el-Hâc Mehmed Memiş Paşa’nın eşi Hâce Hadice Hanım ibnet-i Ahmed Ağa¹⁹⁶⁷ ve Piriçelebi Mahallesinden Tuzcuzâde Hacı Mehmed Ağa’nın eşi Kethüdazâde kerimesi Hâce Nokta Hanım ibnet-i Emin Ağa bunlar arasındadır.¹⁹⁶⁸

B. AİLEDE MESKEN, EŞYA VE GİYİM-KUŞAM

İncelediğimiz dönemde Rize ailesinin mesken olarak tercih ettiği mekânlar, hem bu mekânlarda hem de günlük hayatın farklı alanlarında karşımıza çıkan muhtelif eşya ile Rizeli erkek ve kadınlarca kullanılan giysi çeşitleri, aile fertlerinin sadece hayat tarzlarıyla değil, sosyo-ekonomik mevkileri ve dînî hassasiyetleriyle de yakından ilgilidir. Bu konuya dair tesbitler üç başlık altında ele alınacaktır.

¹⁹⁶⁴ Ayverdi, *age*, II, 1209.

¹⁹⁶⁵ Pakalın, *age*, I, 730.

¹⁹⁶⁶ R.Ş.S.; 1495/11b.

¹⁹⁶⁷ R.Ş.S.; 1489/24a.; 1499/7b.

¹⁹⁶⁸ R.Ş.S.; 1502/49b.

1. Rize Ailesinin Evi

a. Mimarî Özellikleri ve Müştemilâtı

Şer‘iyye sicillerinde aile fertlerinin ikamet ettiği mekânlar için genellikle “menzil” tabiri kullanılmaktadır. Ayrıca menzil kadar yaygın olmamakla birlikte “beyt”, “hane”, “konak”¹⁹⁶⁹ ve “oda” kavramlarına da rastlanmaktadır.

Rize’de vefatı sonrası terekesi mahkemece tahrir edilen şahısların önemli bir kısmı ev sahibi olduğu halde, tereke kayıtlarında bu evlerin taşıdığı özelliklere dair neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte mübâya‘a ve hibe kayıtlarıyla sicillerde yer alan muhtelif dava kayıtlarından hareketle, Rize evlerinin mimarî özellikleri ve müştemilâtına dair bazı bilgilere ulaşmak mümkündür.

Bilhassa mülk satışıyla ilgili kayıtlardan anlaşıldığına göre, araştırmamıza konu olan dönemde Rize evlerinin çoğu bahçe içerisinde bulunmaktadır. Evlerin bahçesinde portakal ve limon başta olmak üzere armut, üzüm, kızılağaç gibi meyveli ve meyvesiz ağaçlar (eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire) yetiştirilmektedir. Evlerin hemen yanına, bahçe ve tarlalarda yetiştirilen ürünlerin muhafaza edilmesi için serenderler¹⁹⁷⁰ yapılmıştır. Oda, sofa,¹⁹⁷¹ selamlık,¹⁹⁷² divanhane,¹⁹⁷³ mabeyn odası,¹⁹⁷⁴ mutfak-aşhane,

¹⁹⁶⁹ İncelediğimiz sicillerde konak diye tabir edilen meskenlerin fizikî özellikleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmazken, bu gibi mekânların daha ziyade Rize kazasının merkezinde bulunduğu ve Rize’nin önde gelen ailelerince tercih edildiği görülmektedir. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Cımil (Başköy) köyünden Kumbasaroğlu Mehmed Ali Ağa’nın konağı, **bkz. R.Ş.S.**; 1492/87b-88a.; Piriçelebi Mahallesinden Tuzcuzâde İsmail Ağa’nın konağı, **bkz. R.Ş.S.**; 1499/116a.; Babik Mahallesinden Tuzcuzâde Mehmed Sırrı Efendi’nin konağı, **bkz. R.Ş.S.**; 1499/118b, 123b.; yine aynı mahallede Hacı Mehmed Memiş Paşa’nın konağı bunlar arasındadır. **Bkz. R.Ş.S.**; 1500/67b-68a.

¹⁹⁷⁰ Seren, serendi, serenti, serentire, nayla gibi adlarla da anılan serenderler, Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde yiyeceklerin muhafaza edilmesi için tamamen ahşaptan inşa edilmiş yapılardır. **Bkz.** Necati Demir, **Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihî Altyapısı: Tarih-Etnik Yapı-Dil-Kültür**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s.153.; Ambar vazifesi gören serenderler, evlerin yanında yapılırdı. Naylaya mısırın yanı sıra fasulye, fındık, kavurma, peynir, bal, pekmez, reçel gibi gıda maddeleri de konurdu. **Bkz.** Süleyman Kazmaz, “Rize Halk Kültürü”, **Rize**, ed. Seyfi Başkan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.158-159.

¹⁹⁷¹ Sofa, evlerde oda kapılarının açıldığı, hane halkının birlikte oturup yemek yediği genişçe yere denir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, III, 2818.

¹⁹⁷² Selamlık, konaklarda veya orta halli ailelerin evlerinde, erkeklere mahsus daireye verilen addır. **Bkz.** Pakalın, **age**, III, 153.; İncelediğimiz sicillerde selamlıkla ilgili kayda, sadece bir evde rastlanmaktadır. Haldoz (Bağdatlı) Mahallesinden Bostanoğlu Ahmed isimli şahsa ait olan bu ev, portakal ve limon ağaçlarının yetiştirildiği bir bahçe içerisinde olup, iki oda, bir mabeyn, bir mutfak, bir de selamlığı ihtiva etmektedir. **Bkz. R.Ş.S.**; 1488/81b.

¹⁹⁷³ Divanhane, eski Türk evlerinde, saray ve konaklarda bulunan büyük sofaya denir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, I, 725.

ambar, kiler, banyo, hamam, tuvalet, avlu, ahır, fırın, ocak, dam, merdiven ve su kuyusu, Rize evlerinin iç ve dış bölümlerini oluşturmaktadır.

Yukarıda zikredilen bölümlerin tamamını veya bir kısmını ihtiva eden Rize evleri, genellikle tek katlı inşa edilmekle birlikte, iki katlı (tahtanî ve fevkanî) olarak inşa edilen evlere de rastlanmaktadır. İki katlı evlerin üst katında daha ziyade oda, sofa, divanhane, mabeyn odası, mutfak-aşhane, alt katında ise oda, sofa, aşhanenin yanı sıra avlu, ahır ve tuvalet gibi bölümler bulunmaktadır.¹⁹⁷⁵ Ayrıca bazı evlerin alt katının dükkân ve mağaza olarak kullanıldığına da şahit olunmaktadır.¹⁹⁷⁶

Rize’de evlerin yapımında kullanılan malzemenin çoğunlukla ahşap olması, başka bir mahalle nakledilmelerine de imkân vermektedir. Konuyla ilgili H. 1275 (M. 1858) tarihli dava kaydına göre, Kankalanoz (Yağlıtaş) Mahallesinden Kubatoğlu Mustafa isimli şahıs, aynı mahalleden müteveffâ Derviş Ali’nin nısf menzilinini (evdeki yarı hissesini) 600 kuruşa vârislerinden satın aldıktan sonra, mahallinden yıkarak başka bir mahalle götürüp kendi evine ilave etmiştir.¹⁹⁷⁷

Şer‘iyye sicilleriyle ilgili bazı çalışmalarda, XVI-XIX. yüzyıllarda Ankara, Kayseri, Konya gibi Anadolu’nun muhtelif şehirlerinde evlerin genellikle bir veya iki odadan ibaret olduğu, dolayısıyla bu odaların sadece oturma odası olarak değil, aynı zamanda yemek ve yatak odası olarak da kullanıldığı bilgisine yer verilmiştir.¹⁹⁷⁸ Rize’de ise daha ziyade birden fazla odası bulunan, nisbeten geniş evlerin tercih edildiğini söylemek mümkündür. Bu durum ev sahiplerinin sosyal ve ekonomik mevkiiyle yakından ilgili olduğu kadar, anne-baba, henüz evlenmemiş çocuklar, dede-nine, amca ve amca çocukları gibi aile fertlerinin aynı çatı altında yaşamasıyla da

¹⁹⁷⁴ Mabeyn odası, saray ve konaklarda haremlerle selamlık arasındaki odaya verilen addır. **Bkz.** Pakalın, **age**, II, 377.

¹⁹⁷⁵ **R.Ş.S.**; 1487/10b.; 1489/135a.; 1490/59a, 76a, 86a.; 1492/104b.; 1493/21a.; 1497/76b-77a.; 1498/158a.; 1499/142b.; 1501/15b.; 1503/18b, 57b, 213a.

¹⁹⁷⁶ **R.Ş.S.**; 1493/21a.; 1501/15b.; 1503/213a.

¹⁹⁷⁷ **R.Ş.S.**; 1488/60b.

¹⁹⁷⁸ Muhiddin Tuş, **Sosyal ve Ekonomik Açından Konya 1756-1856**, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya 2001, s.142-143.; Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, trc. Elif Kılıç, TVYY, İstanbul 1997, s.168-170.; Ömer Demirel-Muhiddin Tuş-Adnan Gürbüz, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 705-706.; Erten, **age**, s.156-160.; Taş, **XVII. Yüzyılda Ankara**, s.212-213.

alakalıdır. Aşağıdaki tabloda, konunun daha iyi anlaşılması açısından, Rize'nin muhtelif köy ve mahallelerindeki 70 evin oda sayısı ile ilgili tesbitlere yer verilmiştir.

Evin Durumu	Sayı	%
1 odalı	9	12.85
2 odalı	17	24.28
3 odalı	25	35.71
4 odalı	12	17.14
5 ve daha fazla odalı	7	10.00
Toplam	70	100

Tablo 69: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'deki Bazı Evlerin Oda Sayısı

Tablodan da anlaşıldığı gibi, oda sayısı tam olarak tesbit edilebilen Rize evleri arasında, sadece bir odası bulunan evlerle (% 12.85) beş ve daha fazla odalı evler (% 10), sayı itibariyle oldukça azdır. Üç veya daha fazla odası olan evler ise, % 62.85 gibi önemli bir yekûnu oluşturmaktadır.¹⁹⁷⁹ Bir veya iki odalı evlerde, evin oda hâricinde sofa, aşhane, divanhane, kiler, avlu, ahır, dam ve ambar gibi çeşitli ihtiyaçları karşılayan bazı bölümlerinin olduğunu da ifade etmekte yarar vardır.¹⁹⁸⁰ Kayıtlara geçen çok odalı evler arasında ise, Hazavit (Ulucami) köyünden Mematioğlu el-Hâc Kâmil Ağa ile amcasının oğlu Osman Ağa'nın miras yoluyla ortaklaşa sahip oldukları ev, genişliği itibariyle ön plana çıkmaktadır. 806 zirâ¹⁹⁸¹ genişliğindeki bu evin, altı üstlü yedi oda, iki aşhane, bir divanhaneyle avlu ve ahır bulunmaktadır.¹⁹⁸² Paşayani (Çarşı) Mahallesinden Tatzâde Hacı Eşref Efendi'nin evi de, tahtanî ve fevkanî altı oda, iki

¹⁹⁷⁹ XVII. yüzyıla ait Ankara şer'iyeye sicillerinde satışa konu olan 179 evden 64'ünün (% 35.75) bir, 37'sinin (% 20.67) iki, 8'inin (% 4.46) üç, 3'ünün de (% 1.67) dört veya daha fazla odaya sahip olduğu, geri kalan % 37.43 gibi önemli bir kısmının ise odasının olmadığı tesbit edilmiştir. **Bkz.** Taş, **XVII. Yüzyılda Ankara**, s.212.; XVIII. yüzyılın ilk yarısıyla alakalı Konya şer'iyeye sicillerinde, oda sayısı tesbit edilebilen 45 evin yarısından fazlası (% 64.44) tek odalıyken, 5'inin (% 11.11) bir oda ve bir sofalı, 8'inin (% 17.77) iki odalı, 3'ünün de (% 6.66) iki oda ve bir sofalı olduğu görülmektedir. **Bkz.** Erten, **age**, s.159-160.; XVII. yüzyıl başlarındaki birkaç yıllık döneme ait Kayseri şer'iyeye sicillerinde kayıtlı tek veya iki odalı ev sayısı, tüm evlerin yaklaşık olarak % 60'ını oluşturmaktadır. **Bkz.** Faroqhi, **age**, s.168.; Kayseri evlerinin oda sayısındaki bu yetersizlik, evlerde yaygın olarak görülen tabhane (kış odası, oturma odası) ve sofa ile giderilmiş olmalıdır. **Bkz.** Suraiya Faroqhi, "Şehir Evinin Fizikî Şekli", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, III, 1160.

¹⁹⁸⁰ **R.Ş.S.**; 1489/2b, 64a, 79a, 115b, 128a.; 1490/75a, 93b.; 1491/27b, 36a, 41a.; 1492/111a.; 1499/13b, 67a, 142b.; 1500/15b, 102b.

¹⁹⁸¹ Zirâ, dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsüdür. **Bkz.** Ayverdi, **age**, III, 3509.

¹⁹⁸² **R.Ş.S.**; 1492/104b.

sofa, bir mutfak, bir de mağazayı ihtiva etmektedir. Hacı Eşref Efendi'nin, aynı mahallede birden fazla odası bulunan üç evi daha vardır.¹⁹⁸³

b. Köy ve Mahallelerdeki Konumu

Araştırmamıza konu olan dönemde avlu ve bahçe içerisinde yer alan Rize evlerinin etrafında, genellikle ya ev sahibinin ya da ev sahibinin akrabası veya komşusu durumundaki kişilerin tarla, bahçe, bostan, ağaçlık ve arsa gibi gayr-i menkulleri bulunmaktadır. Dere ve ırmak kenarlarında inşa edilmiş evlere de rastlanmaktadır. Rize'de ev inşa eden şahısların, günümüzde de olduğu gibi, mekân olarak öncelikle kendi arazilerini tercih ettiklerini, bu sebeple evlerin dağınık bir görünüm arz ettiğini söylemek mümkündür.

Evlerin birbirine yakın olarak inşa edilmesi halinde ise, mahremiyet hususuna dikkat edildiği kadar, komşuya gelebilecek herhangi bir zarara da müsamaha edilmediği görülmektedir. Konuyla ilgili H. 1287 (M. 1870) yılına ait dava kaydına göre, Vonit (Atmeydanı) Mahallesinden Kazgancıoğlu Karakaş adlı gayr-i müslimin, kendi arsası üzerinde yüksek bir ev inşa etmesi ve evin pencerelerinden sokak aşırı komşusu olan Güzoğlu Molla Ahmed'in avlusunun görünmesi, Molla Ahmed'in kendisinden davacı olmasına yol açmıştır. Ehl-i vukufun söz konusu mahalli inceleyerek evin pencerelerinden avlunun görüldüğünü bildirmesi üzerine, Molla Ahmed'in verdiği taşlarla Karakaş'ın avluyu görmeyecek şekilde duvar inşa etmesine karar verilmiştir.¹⁹⁸⁴ H. 1278 (M. 1861) yılına ait bir diğer dava kaydından anlaşıldığına göre, Mağloz (Camıdağı) köyünden Kukuçanınoğlu Dursun'un, kendi tarlasından akıp komşusu Topaloğlu İbrahim'in kapısına ulaşan içme suyuna yakın bir yerde ev inşa etmesi, hayvanlarıyla küçük çocuklarından suya pislik bulaşmasına sebep olmuştur. İbrahim'in mahkemeye müracaat ederek Dursun'dan davacı olması üzerine, evin yıkılarak suya zarar vermeyecek bir mahalde inşa edilmesine hükmedilmiştir.¹⁹⁸⁵

Rize'de evlerden diğer mekânlara ulaşım ya “*tarîk-i âmm*” denilen herkesin geçmesine mahsus umumi yollarla ya da “*tarîk-i hâs*” şeklinde ifade edilen ve yalnızca

¹⁹⁸³ R.Ş.S.; 1503/213a-b.

¹⁹⁸⁴ R.Ş.S.; 1495/64b.

¹⁹⁸⁵ R.Ş.S.; 1489/112a.

mal sahiplerinin geçmelerine mahsus hususi yollarla sağlanmaktadır.¹⁹⁸⁶ Ev inşasında olduğu gibi, tarîk-i hâs denilen hususi yolların kullanımında da mahremiyete önem verildiğini söylemek gerekir. Liparit (Yalıköy) köyünden Morioğlu Hüseyin Reis ile komşusu arasında meydana gelen bir olay, bu duruma emsâl teşkil etmektedir. H. 1287 (M. 1870) yılında kayda geçen bu olaya göre, Morioğlu Hüseyin Reis, komşusu Hüseyin bin İsmail'in eve gitmek üzere geçtiği yoldan, kendi evinin kadınlara mahsus mahalli olan aşhanesi görüldüğü için komşusundan davacı olmuştur. Mahkemede Morioğlu Hüseyin'in talebi üzerine, komşusu Hüseyin kullandığı yolu evin aşhane kısmı görünmeyecek şekilde duvar ve perde ile kapatmadıkça, yoldan mürûr u ubûr etmeyeceği taahhüdünde bulunmuştur.¹⁹⁸⁷

c. Rize'de Ev Fiyatları

İncelediğimiz yıllarda kayıtlara geçen yüksek fiyatlı ev satışlarında Rize merkeze bağlı belli yerleşim yerlerinin ön plana çıkması, evin bulunduğu mekânla fiyatı arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir. Misal olarak Karadere (Kalkandere) nahiyesinin Tohli (Medrese) köyünde dört oda ile aşhane, divanhane, ahır ve avluyu ihtiva eden bir ev, H. 1284 (M. 1867) yılında beraberindeki ambar, serender, muhtelif eşya ve büyükbaş hayvanlarla birlikte 3000 kuruşa satılırken,¹⁹⁸⁸ Vonit (Atmeydanı) Mahallesinde birer oda, aşhane ve divanhane bulunan bahçeli bir ev, H. 1278 (M. 1861) yılında 19.500 gibi oldukça yüksek bir meblağa satılmıştır.¹⁹⁸⁹ Yine aynı yıl Paşayan (Çarşı) Mahallesinde üç oda, bir divanhane, mutfak ve ahırdan oluşan bahçeli bir ev 17.750 kuruşa satın alınırken,¹⁹⁹⁰ H. 1280 (M. 1863) yılında Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesinde aynı özelliklere sahip bir evin satış bedeli 3000 kuruş olabilmektedir.¹⁹⁹¹

Rize'de evin bulunduğu yer kadar genişliği, kat ve oda sayısı, müstemilâtının da fiyat üzerinde doğrudan etkili olduğunu söylemek gerekir. H. 1274 (M. 1857) yılında Piriçelebi Mahallesinde dört odası bulunan iki katlı bir evin, etrafındaki ağaçlar ve bir

¹⁹⁸⁶ Pakalın, *age*, III, 410.

¹⁹⁸⁷ R.Ş.S.; 1495/56b.

¹⁹⁸⁸ R.Ş.S.; 1492/53b.

¹⁹⁸⁹ R.Ş.S.; 1489/115b.

¹⁹⁹⁰ R.Ş.S.; 1489/135a.

¹⁹⁹¹ R.Ş.S.; 1491/21b.

adet damla birlikte 15.000 kuruşa,¹⁹⁹² H. 1276 (M. 1860) yılında aynı mahalledeki daha küçük bir evin ise 3400 kuruşa satılması bu hususa emsâl teşkil etmektedir.¹⁹⁹³ Benzer bir duruma Rize'nin Haçanoz (Çamlıbel) Mahallesi de rastlanmaktadır.¹⁹⁹⁴

Mübâya'a kayıtlarının yanı sıra sicillerde yer alan tereke kayıtları da, Rize'de ev fiyatları hakkında bilgi verir mahiyettedir. Söz konusu kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, vefat eden şahısların mülkiyetinde bulunan 1369 evin sadece % 10.29'u 500 kuruş ve altında bir değere sahipken, yaklaşık olarak yarısının (% 48.64) değeri, 1001 ila 3000 kuruş arasında değişmektedir. 10.001 kuruş ve üzeri miktarlarda kıymeti olan evler % 0.80'lik bir paya sahiptir.¹⁹⁹⁵ Tamamına yakını Rize merkeze bağlı köy ve mahallelerde bulunan bu evler arasında, değeri 14.000¹⁹⁹⁶ hatta 20.000 kuruşu bulan meskenler de vardır.¹⁹⁹⁷

Tereke kayıtlarında evlerin fizikî özelliğiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bazı evler için “*sağır*” ifadesine yer verildiği halde, bu evlerin değeri de 150 ila 1600 kuruş arasında değişiklik göstermektedir.¹⁹⁹⁸

2. Rize Ailesinin Kullandığı Eşya

M. 1850-1900 yılları arasında Rize'de ikamet edilen evler kadar, hem bu evlerde hem de günlük hayatın farklı alanlarında kullanılan eşya çeşitleri de, aile fertlerinin sosyo-ekonomik durumu ve hayat tarzları hakkında bilgi verir mahiyettedir. Büyük ölçüde tereke kayıtlarından istifadeyle tesbit edilen eşya çeşitlerini, kullanım alanlarına göre ev eşyası, kitaplar, yazı malzemesi, silahlar, tarım aletleri, koşum takımları, inşaat malzemesi, deniz malzemesi, dînî muhtevalı eşya ve diğerleri şeklinde bir tasnife tabi tutmak mümkündür.

¹⁹⁹² R.Ş.S.; 1488/15a.

¹⁹⁹³ R.Ş.S.; 1489/56a.

¹⁹⁹⁴ R.Ş.S.; 1489/101a.; 1491/21b.

¹⁹⁹⁵ Değerlendirmeye alınan 1369 evin 141'i (% 10.29) 0-500 kuruş, 376'sı (% 27.46) 501-1000 kuruş, 483'ü (% 35.28) 1001-2000 kuruş, 183'ü (% 13.36) 2001-3000 kuruş, 74'ü (% 5.40) 3001-4000 kuruş, 51'i (% 3.72) 4001-5000 kuruş, 50'si (% 3.65) 5001-10.000 kuruş, 11'i ise (% 0.80) 10.001 kuruş ve üzeri bir değere sahiptir. Kayıtlarda yer alan evlerin bir kısmı, beraberinde bazı gayr-i menkullerin bulunması veya tereke sahibinin evde hisse sahibi olması sebebiyle değerlendirmeye dâhil edilmemiştir.

¹⁹⁹⁶ R.Ş.S.; 1491/85b.

¹⁹⁹⁷ R.Ş.S.; 1493/14a.

¹⁹⁹⁸ R.Ş.S.; 1488/96a, 109b.; 1490/24b.; 1491/21b, 85a, 108b.; 1493/80b.; 1496/2a.; 1498/175b.; 1499/59b, 106a.

a. Ev Eşyası

aa. Sergi, Döşeme ve Mobilyalar

İncelediğimiz dönem Rize evlerinde, sergi amacıyla kullanılan eşya çeşitlerinin başında kilim gelmektedir. Çeşitli renklerde motif ve çizgilerle süslenmiş, halıdan daha ince bir dokuma olan kilimin,¹⁹⁹⁹ büyüklüğüne, dokumasına, imal edildiği yere göre küçük kilim, haneli kilim, bayağı kilim, keçe kilim ve Kürdkârî kilim gibi türleri bulunmaktadır. Kilim kadar yaygın olmamakla birlikte, cecim-cicim,²⁰⁰⁰ halı, hasır, keçe, namazgâh, namaz postu ve seccade de, diğer sergi çeşitleri arasında zikredilebilir. Kürdkârî halı, Frenk halısı, bayağı halı, döşeme halı, bayağı hasır, yün keçe, adi Frenk keçesi, bunların nev'ilerindedir. Daha ziyade namaz kılmak için kullanılan, dolayısıyla dînî muhtevalı bir eşya çeşidi olan seccadenin de, bayağı seccade, halı seccade, sağır seccade, ser (baş) seccadesi, Acemkârî seccade ve Kürdkârî seccade gibi türlerine rastlanmaktadır.

Minder, şilte, duvar yastığı ve perdeler, ev döşemesinde kullanılan eşya türleri arasındadır. İçleri penbe (pamuk), alaf (yulaf), yün, tüy veya otla doldurulan, yüzleri ise genellikle basma ile kaplanan minderlerin, bayağı minder, mak'ad minderi,²⁰⁰¹ sağır minder, yan minder ve yünlü minder gibi çeşitleri bulunmaktadır. Şiltelerin içi genellikle pamukla bazen de yünle doldurulmuş, yüzlerinin kaplanmasında da Amerikan bezi ve basma kullanılmıştır. Bir diğer döşeme malzemesi olan perdeler ise, hem pencere perdesi hem de kapı perdesi olarak kayıtlara geçmiştir.

Yukarıda belirtilen sergi ve döşeme çeşitlerinin yanı sıra, masa, sandalye, koltuk sandalye, iskemle, kanepeler, istol (sandalye, masa) ve konsol gibi mobilya türlerini de, Rize evlerinde görmek mümkündür. Ancak bu gibi eşyanın daha ziyade Rize'nin refah seviyesi yüksek aileleri tarafından kullanıldığını ifade etmek gerekir. Ayrıca çeşitli malzemelerin muhafaza edilmesinde kullanılan camekân, çekmece, kutu, mahfaza ve sandıklar da bu başlık altında zikredilebilir. Rize'de hem erkeklerin hem de

¹⁹⁹⁹ Ayverdi, *age*, II, 1706.

²⁰⁰⁰ Cecim-cicim, ince dokunmuş nakışlı kilim veya örtüye denir. **Bkz.** Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, III, 173.

²⁰⁰¹ Mak'ad minderi, oturmak için kullanılan minder demektir. **Bkz.** Ayverdi, II, 1917.

kadınların şahsî eşyası arasında yer alan sandıkların, yapımında kullanılan malzemeye, kullanım alanına, rengine, büyüklüğüne ve imal edildiği yere göre, ceviz sandık, filanbur (ıhlamur) sandık, kızılağaç sandık, selvi sandık, telâtin²⁰⁰² sandık, attar sandık, kiler sandığı, kırmızı sandık, yeşil sandık, kebîr sandık, sağır sandık ve Hindkârî sandık gibi çeşitleri bulunmaktadır.

ab. Yatak Takımları ve Mefruşat

Rize’de tereke sahibi hemen her şahsın geride bıraktığı eşya arasında yer alan ve kayıtlarda “*yatak takımı*” şeklinde ifade edilen yatak, yorgan, yastık, döşek ve çarşaf, Rize evlerinde en sık rastlanan eşya çeşitlerindedir. Döşek, yastık ve yorganların içleri genellikle pamuk, yün, bazen de yulaf ve ota doldurulmuş, yüzlerinin kaplamasında da basma başta olmak üzere atlas, canfes, çatma, çit, kutnî, sevâî ve yazma gibi kumaş türleri kullanılmıştır. Bayağı döşek, orta döşek, bayağı yastık, sağır yastık, çocuk yorganı ve keçe yorgan, bunların çeşitleri arasındadır. Yatak ve döşeklerin üzerine örtülen çarşafın ise, imal edildiği yere göre Acemkârî çarşaf, Çerkezvârî çarşaf, yapımında kullanılan kumaşın cinsine göre de ipek çarşaf, pamuk çarşaf, bez çarşaf ve Amerikan çarşaf gibi nev’ileri vardır.

İncelediğimiz yıllarda Rizeli aileler genellikle yere serilen yataklarda yatarken, mevki sahibi bazı şahısların terekesinde karyola, bayağı karyola, karyola takımı ve karyola örtüsü gibi eşya türlerine de rastlanmaktadır.²⁰⁰³

Bunun yanı sıra döşek örtüsü, döşek yüzü, yorgan göbeği, yorgan yüzü, yastık yüzü, yastık örtüsü, tenteneli (dantelli) minder örtüsü, ipek ve pamuk hurçlar, farklı büyüklüklerde basma ve sevâî bohça kapları, evin muhtelif yerlerinde kullanılan mefruşat çeşitleri arasındadır.

ac. Mutfak Eşyası

Rize’de evlerin aşhane-matbah (mutfak) gibi bölümlerinde veya yemek pişirilen ocakların kenarlarına yapılmış olan bölmelerde muhafaza edilen mutfak eşyası

²⁰⁰² Telâtin, bir tür sağlam, yumuşak dana veya öküz derisidir. **Bkz. Türkçe Sözlük**, TDK, Ankara 1998, II, 2177.

²⁰⁰³ **R.Ş.S.**; 1500/74b.; 1502/115a, 125a, 198b.

içerisinde, bakırdan imal edilmiş olanlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu nev'i eşya, tereke kayıtlarında bazen “*evanî-i nuhâs*” veya “*evânî-i nuhâsiyye*” şeklinde ifade edilirken, bazen de tek tek zikredilmiştir. Bakırdan yapılmış kap kazağın yanı sıra, cam, çini, demir, tahta, taş, teneke ve toprak gibi muhtelif malzemelerden imal edilen mutfak eşyasına da rastlanmaktadır.

M. 1850-1900 yılları arasında Rize evlerinde bulunan mutfak eşyası, kullanım amaçlarına göre tasnif edildiğinde, bıçak, çanak, çömlek, dibek, elek, el değirmeni, kalbur, karavana, kazan, kepçe, kevgir, pelki,²⁰⁰⁴ satır, süzgeç, tabe (tava), tencere ve tepsinin, yemeklerin hazırlanması ve pişirilmesi esnasında kullanılan eşya çeşitlerinden olduğu görülmektedir. Beyaz çanak, çamur çanak, iftariye çanağı, maden çanak, Venedikkârî çanak, taş dibek, bakır ve teneke karavana, bakır kazan, yayla kazanı, sağır ve kebîr kazan, demir satır, kadayıf sinisi, bakır süzgeç, teneke süzgeç, sağır ve kebîr süzgeç, bakır tava, demir tava, pekmez tavası, yağ tavası, kapaklı tava, sağır ve kebîr tava, hamur teknesi, kebîr tekne, demir tekne, tahta tekne, bakır tencere, demir tencere, kapaklı tencere, bakır tepsi, bayağı tepsi ve pulat (çelik) tepsi, bu nev'i eşyanın kayıtlara yansıyan özellikleri arasındadır.

Çeşitli şekillerde hazırlanan yemekler, evlerin uygun bir köşesinde bulunan ocaklarda pişirilmektedir. Ocak demiri, ocak örsü, ocak taşı, ocak zinciri, maşa, sac ve sacayağı, ocakta yemek pişirilirken kullanılan malzemelerden birkaçıdır. Ekmek veya muhtelif yemeklerin pişirilmesinde, evlerde bulunan fırın, mangal ve sobalardan da istifade edilmiştir.

Rize'de az da olsa bazı şahısların evinde masa ve sandalyeye rastlanmakla birlikte,²⁰⁰⁵ yemeklerin genellikle sini veya ahşap sofrta üzerinde yendiğini söylemek mümkündür. Siniler umumiyetle bakırdan, küçük, orta ve büyük boylarda imal edilmiştir. Yemek yenirken sininin altına demir, tahta ya da tunçtan yapılmış bir sini ayağı yerleştirilmekte, yere de sofrta bezi serilmektedir. Çatal, kaşık, kâse, lenger,²⁰⁰⁶ sahan, tabak ve tas, pişen yemeğin sofrtaya getirilmesi ve yenmesi sırasında kullanılan

²⁰⁰⁴ Pelki (pileki, peleki), ekmek pişirmek için özel killi ve pişirilmiş topraktan yapılan, ateşe dayanıklı bir kaptır. **Bkz.** Kara, **Güneyce-Rize Sözlüğü**, s.365.

²⁰⁰⁵ **R.Ş.S.**; 1500/74b.; 1501/15b.; 1502/110b, 115a, 135a.; 1504/4a, 55a-b.

²⁰⁰⁶ Lenger, yayvan, derinliği az, kenarları enli geniş bir yemek kabıdır. **Bkz.** Doğan, **age**, s.850.

mutfak eşyası arasındadır. Bu malzemelerin de bakır kâse, Venedikkârî kâse, maden kaşık, bakır lenger, bakır sahan, kapaklı sahan, kapaksız sahan, çini tabak, kapaklı çini tabak, çinko tabak, Venedikkârî tabak, tabak takımı, bakır tas, kapaklı tas, kapaklı çini tas ve mutfak taşı gibi nev'ileri bulunmaktadır.

Bakır zezem kumkuma,²⁰⁰⁷ güğüm, matara, sürahi, adi sürahi, cam sürahi, çini sürahi, çömlek zezem sürahisi, şişe, bakır testi ve çamur testi içme suyunun konulduğu kaplar arasında, bardak, maşraba, bakır maşraba, tunç maşraba, su kâsesi ve su taşı ise su içerken kullanılan malzemeler arasında yer almaktadır.

Ayrıca çeşitli yiyecek ve içeceklerin muhafaza edilmesinde kullanılan bakraç, fiçı, sirke fiçısı, bakır kap, çamur kap, biber kabı, madenî zezem kabı, kavanoz, yağ kavanozu, kiler sandığı, külek, küp, çamur küp, kebîr küp, balık yağı küpü, kapaklı şişe, zeytinyağı şişesi, turşu kabı, yağ kabı ve zeytinyağı kabı ile huni, sefer taşı, farklı büyüklüklerde yapılmış bakır ve teneke tablalar da, evlerde bulunan mutfak eşyası nev'ilerindedir.²⁰⁰⁸

ad. Banyo ve Hamam Eşyası

Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, çamaşır kazanı, çamaşır teknesi, güğüm, hamam takımı, hamam taşı, hamam yaygısı, havlu, ibrik, leğen, misvak,²⁰⁰⁹ na'leyn (nalın, takunya), peşkir, peştamal ve sabun, Rize evlerinde kullanılan banyo ve hamam eşyası arasındadır. Tereke sahibi pek çok şahsın geride bıraktığı eşyadan biri olan güğümler, genellikle bakırdan ve küçük, orta, büyük boylarda imal edilmiştir. Evlerde yaygın olarak kullanılan leğenlerin de, açık leğen, bakır ve demir leğen, el leğeni, kapaklı leğen gibi nev'ileri bulunmaktadır. “*Hamam takımı*” ifadesiyle hangi malzemelerin kastedildiği tam olarak anlaşılamamakla birlikte, içlerinde kılabdanlı²⁰¹⁰

²⁰⁰⁷ Kumkuma, içerisine zezem, mürekkep gibi şeylerin konduğu, yuvarlak karınlı madenî bir şişedir. **Bkz.** Ayverdi, *age*, II, 1788.

²⁰⁰⁸ Rize evi mutfağının mimarî özellikleri ve Rize mutfağında kullanılan muhtelif eşyayla ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** Emine Karpuz, “Rize Evi Mutfak Mimarisi ve Etnografyası”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.308-318.

²⁰⁰⁹ İncelediğimiz sicillerde misvakla ilgili kayda sadece bir yerde, Betroz (Fıçıtası) köyünden olup H. 1282 (M. 1865)'te cânib-i Hicaz'da vefat eden Komesoğlu Hacı Mustafa'ya ait tereke kaydında rastlanmaktadır. **Bkz. R.Ş.S.**; 1491/125b.

²⁰¹⁰ Kılabdandan (kılaptan), pamuk ipliğine sırma katılarak eğrilmiş ipliğe ve bu iplikten yapılmış eşyaya denmektedir. **Bkz. Türkçe Sözlük**, II, 1288.

olana da rastlanmaktadır.²⁰¹¹ Ağaç çamaşır teknesi, sağır ve kebîr bakır çamaşır kazanı, sim (gümüş) hamam tası, hamam havlusu, pamuk havlu, sağır ve kebîr havlu, bakır, çamur ve teneke ibrik, sim na'leyn, el peşkiri, pamuk peşkir, Artvin peştamalı, bayağı peştamal, sağır ve kebîr peştamal ve bayağı sabun, bu grupta yer alan diğer eşya çeşitlerinin özelliklerindedir.

ae. Aydınlatma Aletleri

Rize evlerinde bulunan başlıca aydınlatma araçları, balık yağı, çakmak, fanus, fener, fitil pamuğu, gazyağı, kibrit, lamba, lamba fitili, mum ve şamdandan ibarettir. İstanbul çakmağı, cam fanus, cam fener, kâğıt fener, muşamba fener, bakır, pirinç ve teneke fener, sim savatlı²⁰¹² kibrit kutusu, asma lamba, bayağı lamba, el lambası, karpuzî lamba, tavan lambası, bakır mum lengeri, yağ mumu, dest (el) şamdanı, sağır ve kebîr şamdan bunların özellikleri arasındadır.

Araştırmamıza konu olan dönemlerde, balık yağı Rize'nin tabii kaynaklarından elde edilen bir aydınlatma aracı olup, genellikle varlıklı aileler tarafından tercih edilirdi. Denizden avlanan yunus balıklarından çıkarılan balık yağı, idare lambası denilen küçük teneke lambalara doldurulur, lambanın içindeki fitilin ateşlenmesi suretiyle de aydınlanma sağlanırdı. Yuvarlak biçimde yapılmış, renkli, büyük şişeli ve camlı karpuz lambaları, gelin odalarını süslemek amacıyla konsol adı verilen dolapların iki tarafına yerleştirilen bir çeyiz eşyasıydı. Fenerler daha ziyade geceleyin bir yere giderken kullanılırdı. Dört köşesi olan cam fenerlerin içerisine, küçük teneke lambalar konurdu. Kâğıttan yapılmış olan kâğıt fenerler ise, içlerine yerleştirilen mumun yakılmasıyla etrafı aydınlatırdı. Üst tarafındaki kulptan tutularak taşınan kâğıt fenerler, pek güvenli bir aydınlatma aracı değildi. Özellikle de rüzgârlı ve yağmurlu gecelerde bu tür fenerler tercih edilmezdi. Çakmak ve kibritin yanı sıra, kızılağaç ile kesilmiş eski gürgen ağaçlarının diplerinde veya köklerinde bulunan bir madde olan kav, çakmaklı tüfenk ve çakmak taşı da ateşlemeye yarayan araçlar arasındaydı.²⁰¹³

²⁰¹¹ R.Ş.S.; 1499/31b.

²⁰¹² Savat, gümüş üzerine çizilmiş bir desenin, çelik kalemle kalem işi tarzında oyulmasından sonra, bu isimdeki bir eriyiğin kalemle hazırlanmış oyuk yerlere doldurulması suretiyle yapılan bir süslemedir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, III, 2688.

²⁰¹³ Kazmaz, **age**, s.93-96.

af. Keyif Verici Aletler

İncelediğimiz dönem Rize evlerinde bulunan keyif verici içeceklerin başında kahve ve tütün gelmektedir. Tereke kayıtlarında kahve ve tütünle ilgili malzemelerin önemli bir yekûnu oluşturması, bu durumu doğrular mahiyettedir. Cezve, bakır cezve, ufak cezve, fincan, kahve değirmeni, demir ve taştan mamul kahve dibeği, kahve eleği, bakır kahve güğümü, maden kahve kaşığı, kahve kutusu, kahve tablası, kahve takımı, kahve tavaşı, bakır telve tası, gümüş ve altın zarf,²⁰¹⁴ kahvenin kavrulması, öğütülmesi, pişirilmesi, ikramı ve muhafazası için kullanılan ev eşyası arasındadır. Kayıtlarda yer alan tütün ve tütünle ilgili malzemeler ise, abanoz, kemik, maden ve taş ağızlık, sigara ağızlığı, çubuk takımı, kehribar²⁰¹⁵ çubuk takımı, geçme çubuk, imame çubuk, Samsun duhanı, duhan havanı, duhan kalburu, çuka duhan kesesi, çini ve teneke duhan tablası, tütün tepsisi, enfiye, sim enfiye kutusu, lüle, çubuk lüle, tütün lülesi, nargile, sim ve maden nargile, sigara kâğıdı, eczâlî kav sigara kâğıdı, sigaralık, sigara kutusu, sim savatlı sigara kutusu, sigara takımı ve tömbekiden ibarettir. Kahve ve tütünün yanı sıra, keyif verici içecekler arasında yer alan çay ve şerbetle ilgili olarak, çay semaveri, çay şekeri, çay takımı ve şerbet tablasını da bu başlık altında zikretmek gerekir.

ag. Diğer Ev Eşyası

Yukarıda belirtilenlerin hâricinde, anahtar, gümüş anahtar, saat anahtarı, askı, pantolon askısı, perde askısı, telâtin askı, küçük, orta ve büyük boy ayna, boy aynası, köşe aynası, teneke ayna, gazyağı tenekesi, iğne, aynalı iğne, topuzlu iğne, iğne kabı, dikiş makinesi, el makinesi, gerdel, küçük, orta ve büyük boy kilit, çanaklı kilit, ambar kilidi, dolap kilidi, kiler kilidi, oda kilidi, sandık kilidi, kupli,²⁰¹⁶ küçük kupli, kova, su kovası, mikras (makas), bayağı makas, sağır ve kebîr makas, teneke makas, bakır mangal, musluk, nakkaş kutusu, peşko,²⁰¹⁷ saat, sele, soba, soba borusu, süser (bir çeşit kilit), süpürge ve ütü, M. 1850-1900 yıllarında Rize evlerinde görülen muhtelif eşya

²⁰¹⁴ Zarf, içine fincan veya bardak konulan, genellikle değerli madenlerden yapılan süslü kaba denir. **Bkz.** Doğan, **age**, s.1439.

²⁰¹⁵ Kehribar, işlenerek tespîh, ağızlık, gerdanlık gibi eşya yapımında kullanılan, sarı veya kırmızı renkte, yarı şeffaf taşlaşmış reçinedir. **Bkz.** Doğan, **age**, s.743.

²⁰¹⁶ Kupli, kilit, asma kilit anlamına gelmektedir. **Bkz.** Kara, **Güneyce-Rize Sözlüğü**, s.293.

²⁰¹⁷ Peşko, tenekeden veya sacdan yapılmış silindirik şeklindeki sobaya denir. **Bkz.** Kara, **Güneyce-Rize Sözlüğü**, s.368.

arasındadır. Tereke kayıtlarında bazı ev eşyasının teferruatlı bir şekilde belirtilmediğini, bunun yerine “*hırdavat*”, “*hırdavat-ı menzil*”, “*havâyc-i beyt*” ve “*techizât-ı beyt*” ifadelerine yer verildiğini de söylemek gerekir.

b. Kitaplar

Tereke kayıtlarından hareketle incelediğimiz dönem Rize ailesinde varlığı tesbit edilen eşya gruplarından biri de kitaplardır. Bu başlık altında hem kayıtlarda yer alan kitapların muhtevası ve fiyatı hem de kitap sahibi şahısların görevi, mesleği, unvanı ve refah seviyesiyle ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır.

ba. Kitapların Muhtevası

Rize’de vefat eden şahıslara ait tereke kayıtlarının bazen en başında bazen de çeşitli mal ve eşyadan sonra zikredilen kitaplar, muhtevasına göre tasnif edildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

İlim Dahı	Kitabın Adı
Kur’ân ve Kur’ân İlimleri	Kur’ân-ı Kerîm, ²⁰¹⁸ Amme cüzü, En’âm/En’âm-ı Şerîf, Meâl-i Muhtasar, Meşin kaplı cüz, Sure-i Vâkı’a
Tefsir	Esbâb-ı Nüzûl, Tefsir-i İbn Abbas, Tefsir-i Celâleyn, Tefsir-i Mevâkib, Tefsir-i Rûhu’l-Beyân/Rûhu’l-Beyân, Tefsir-i Tibyân/Tibyân, Bir parça tefsir tercümesi
Hadis-Sünnet	Buhârî Müslim, Hadîs-i Erbaîn, Hadîs-i Hayri’l-Halâyık, Şemâil-i Şerîf, Şifâ-i Şerîf Aliyyü’l-Kârî
Fıkıh	Ahkâmu’l-Arazi, Behcetü’l-Fetâvâ/Fetâvâ-yı Behcet, Câmi’u’l-Mühimmât, Cerîde-i Ferâiz, Damad, Durer, Dürr-i Muhtâr Metin, Dürrü’s-Sukûk, Dürretü’l-Vâizîn, Dürr-i Yektâ, Düstur, Eşbâh, Ferâiz, Ferâiz-i Nizâmiye Şerhleri, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ankaravî, Fetâvâ-yı Câmi’u’l-İcâreteyn, Fetâvâ-yı Feyziye, Fetâvâ-yı Yahya Efendi, Fıkhü’l-Ekber, Halebî, Halebî Sağîr, Hâşiye-i Tarsûsî, Hulâsatu’l-Ecvibe, Hutbe Mecmuası, İbnu’l-Melek Şerhu’l-Menâr, İlmihâl Kitabı, Kanun-ı

²⁰¹⁸ Kur’ân-ı Kerîm tereke kayıtlarında Kelâm-ı Kadîm, Kelâmullah, Kitabullah, Kur’ân, Mu’arreb Kur’ân, Mushaf ve Mushaf-ı Şerîf şeklinde de geçmektedir.

	Atık Arazi-i Miriyye, Kenzü'l-Beyân, Kitab-ı Ferâiz, Kitab-ı Kanun-ı Ceza, Kudûrî, Mecelle-i Celîle, Mecelle ve Ahkâm-ı Merğûbe, Mevkûfât, Mızraklı İlmihâl, Mir'ât-ı Mecelle, Mir'âtü'l-Usûl, Mi'yâru'l-Adalet, Mültekâ, Mültekâ Şerhi Damadî, Netîcetu'l-Fetâvâ, Sefînetu'l-Fetâvâ, Şerh-i Durer, Şerh-i Mecâmi', Şerh-i Mültekâ, Tercihü'l-Beyyinât, Tuhfetu's-Sukûk, Vaaz Kitabı
Akaid-Kelâm	Ferâidü'l-Fevâid, Gelenbevî 'ale'l-Celâl, İsam 'ale'l-Ferîde, İsameddin 'ale's-Şerhi'l-Akâid, Kasîde-i Nûniyye, Kestelî, Ma'lûmât-ı Nâfi'a, Ramazan Efendi, Şerh-i Akâid-i Ramazan Efendi, Şerh-i Mevâkîf, Vasiyet-i İmâm-ı Âzam, Zübdetü'l-İlm
Tasavvuf-Ahlâk	Adâba Dair Kitap, Ahmediyye, Delâil-i Şerîf, Dürretü'l-Hikemât, İhyâ, Karadavud Şerhi, Menâkıb-ı Çaryâr, Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe, Mesnevî-i Şerîf, Mev'ize Kitabı, Mişkâtü'l-Envâr, Muhammediyye, Nefehât-ı Üns, Pend-i Attâr, Risâle-i Evrâd, Rumûzu'l-Hikem, Şerh-i Delâilu'l-Hayrât, Şerh-i Mesnevî-i Şerîf maa Metin, Şerh-i Tarîkat-i Muhammediyye, Tekmile-i Tarîkat-i Muhammediyye, Tuhfetü'l-İrşâd
Edebiyat	Atayî, Dekâyıku'l-Hakâyık, Divan-ı Cevrî, Divan-ı Hâfız/Hâfız Divanı, Divan-ı İbrahim Hakkı, Divan-ı Molla Câmî, Divan-ı Nef'î, Divan-ı Niyazi, Divan-ı Râgıb, Enîsü'l-Anevî, Gülistân, Gülistân Şerhi, Hikâye-i Nasreddin, İsmail Hakkı Divanı, İnşâ, İnşâ-i Atık, Kasîde-i Bürde, Letâif-i Hoca Nasreddin, Makâmât-ı Harîriyye, Manzûme-i Fuzûlî, Mersiye, Mevlid-i Şerîf, Münşeât-ı Aziz Bey, Nasreddin Efendi, Nevhatü'l-Uşşâk, Şiir Kitabı
Tarih	Enîsü'l-Celîs, Kısâs-ı Enbiyâ, Nehcu's-Sülûk, Tarih-i Hulefâ, Tarih-i Osmanî
Gramer	Abdulgafûr Siyâlkûtî, Adalı, Avâmil Tuhfesi, İzhâr, İzhâr Mu'ribî, İsam 'ale'l-Câmî, Kâfiye, Kâfiye-i Cevzî, Kâfiye Mu'ribî, Merâh, Molla Câmî, Nahiv Cümlesi, Sarfu'l-A'zam, Sarf Cümlesi, Sarf Kitabı, Sarf Şerhi, Sarf ve Nahiv Kitapları, Şerh-i Şâfiye
Belagat	Me'ânî Telhîsi, Muhtasaru'l-Me'ânî, Mutavvel, Müftizâde 'ale'l-İsti'âre, Seyyid 'ale'l-Mutavvel, Siyâlkûtî 'ale'l-Mutavvel, Telhîsu'l-Miftâh

Lûgat	Ahterî, Ahterî Kebîr, Kâmûs, Lûgat-ı Osmaniye, Subha-i Sıbyân, Tuhfe-i Vehbî, Yazma Ta'rif-i Seyyid
Mantık	Dürr-i Nâcî, Fenârî, Hâşiye-i Tasavvurât, İlm-i Mantık, Mantık Muğni't-Tullâb, Miftâhu'l-Fünûn, Müftizâde 'ale't-Tasdîkât, Siyâlkûtî 'ale'l-Hayalî/Hayalî Siyâlkûtî, Siyâlkûtî 'ale't-Tasavvurât, Siyâlkûtî 'ale't-Tasdîk, Tasavvurât, Tasdîkât
Felsefe	Kadı Mîr Meybûdî
Tıp	Hayâtü'l-Hayevân, Teshîlü'l-Menâfi'
Astronomi-Matematik	İrtifâ' Risâlesi
Gazete-Mecmua	Hikâye Mecmua, Mecmua-i Cedîde, Sıhhat Gazetesi
Muhtevası Tesbit Edilemeyenler	Askerî Nizamnâmesi, Câmî'u'l-Ulûm, Dürrü'l-Esrâr, Hâşiye-i Hüsniye, Kırk Suâl, Kitab-ı Câmî, Kitab-ı Cevzî, Kitab-ı Divan, Mehmed Emin Hâşiyesi, Mir'ât, Risâle-i Abdülganî Efendi, Nizâmât-ı Cedîde, Şerh-i Enbiyâ, Takrîz-i İsmet Bey, Tuhfe Kitabı
Sadece Müellif Adı Belirtilenler	Abdulgafûr, Abdulvehhâb ve sâire, Abdurrezzâk, Aliyyü'l-Kârî, İbn-i Âbidîn (Fıkıh), Karatepeli, Kara Halil, Kurtubî (Tefsir), Muhtârî, Sa'deddin Kitabı, Sa'deddin Teftâzânî

Tablo 70: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Okunan Kitaplar

Tabloda da görüldüğü üzere, M. 1850-1900 yılları arasında Rizeli ailelerin sahip olduğu kitapların ekserisini, Kur'an-ı Kerim ile tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi alanlarda kaleme alınmış dinî muhtevalı eserler oluşturmaktadır. Temel İslâmî ilimlerin yanı sıra, tasavvuf, ahlâk, edebiyat, gramer ve mantık alanındaki kitaplar da önemli bir yekûna ulaşmaktadır. Tarih, tıp, astronomi, matematik gibi ilim dallarına ait eserler ise, sadece birkaç taneden ibarettir. Kayıtlarda yer alan bazı kitaplar isim olarak belirtilmemiş, bunun yerine ya "Abdulgafûr", "Abdurrezzâk" gibi müellifinin adıyla zikredilmiş ya da sadece kaç taneden ibaret olduğuyula yetinilmiştir. Bu durum söz konusu eserlerin hangi ilim dalıyla ilgili olduklarını tesbiti güçleştirmektedir. Risâle adı verilen küçük hacimli eserler de, genellikle muhtevalarına dair herhangi bir bilgiye yer verilmeden kayıtlara geçmiştir. Tabloda belirtilenlerin hâricinde, tam olarak okunamadığı için listeye dâhil edilmeyen bazı kitapların olduğunu da ifade etmekte yarar vardır. Buradan hareketle Rize'de mevcut kitapların yukarıda tasnif edilenlerden ibaret olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

İncelediğimiz dönem Rize ailesinde, farklı ilim dallarına ait bu eserlerden hangilerinin daha çok okunduğuna dair bir değerlendirmeye gidildiğinde, kuşkusuz ilk sırayı Kur'ân-ı Kerîm'in aldığı görülmektedir. Geride bıraktığı eşya arasında kitabı da bulunan tereke sahibi 63 kişiden 47'sinin (% 74.60), bir veya birden fazla Kur'ân-ı Kerîm'e ya da "Amme cüzü", "En'âm-ı Şerîf", "Sure-i Vâkı'a" gibi Kur'ân'dan bazı bölümlere sahip olması, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, terekesinde sadece 1 kitaba rastlanan 27 kişiden 25'inin de (% 92.59) tek kitabı durumundadır. Ancak Kur'ân'ın, diğer kitaplardan farklı olarak daha ziyade ibadet amacıyla okunduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra, birden fazla kişinin terekesinde yer alan bazı kitapların da, diğerlerine nisbetle daha çok okunduğunu söylemek mümkündür. Bunlar fıkhîtan Mültekâ başta olmak üzere Behcetü'l-Fetâvâ, Dürr-i Muhtâr, Dürrü's-Sukûk, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Halebî, Mir'ât-ı Mecelle, kelâmdan Ramazan Efendi, tasavvuftan Delâil-i Şerîf, Mesnevî-i Şerîf, Muhammediyye ve gramerden Adalı şeklinde sıralanabilir. Diğer kitaplara ise, sadece bir veya iki kişinin terekesinde rastlanmaktadır.

bb. Fiyatı

M. 1850-1900 yılları arasında, Rizeli ailelerin sahip olduğu kitaplar fiyat olarak incelendiğinde, en büyük farklılığın Kur'ân-ı Kerîm'de görüldüğü söylenebilir. Öyle ki kayıtlarda 5 veya 10 kuruşa kıymetlendirilen Kur'ân-ı Kerîmler bulunduğu gibi,²⁰¹⁹ değeri 500, 875 hatta 1000 kuruş gibi oldukça yüksek meblağlara ulaşan Kur'ânlara da rastlanmaktadır.²⁰²⁰ Bununla birlikte tereke kayıtlarında yer alan Kur'ân-ı Kerîmlerin ekserisinin, 100-200 kuruş arasında bir değere sahip olduğunu belirtmek gerekir.²⁰²¹ En'âm-ı Şerîflerin kıymeti ise, 10 ila 30 kuruş arasında değişiklik göstermektedir.²⁰²²

Tefsir alanında kaleme alınmış eserlerden biri olan Tefsir-i Rûhu'l-Beyân, 135 ve 235 kuruşluk değeriyle diğer tefsir kitaplarına nisbeten fiyat olarak bir hayli

²⁰¹⁹ R.Ş.S.; 1500/51a.; 1504/4a.

²⁰²⁰ R.Ş.S.; 1487/14b.; 1490/51b, 55b.; 1496/78b.

²⁰²¹ R.Ş.S.; 1487/21a, 28a, 42b, 65a.; 1488/5b, 9a, 50b, 54b, 87a, 95a, 97b.; 1489/7a, 22b, 101a, 132b.; 1490/16b, 19b, 63a.; 1496/68b.; 1501/18b.

²⁰²² R.Ş.S.; 1487/19b, 21a.; 1489/22b.; 1490/63a.; 1493/78a, 78b.; 1499/31b.

yüksektir.²⁰²³ Dînî muhtevalı kitapların değeri, genellikle 10 kuruş ve altında bir yoğunluk arz ederken, hadisten Şifâ-i Şerîf Aliyyü'l-Kârî, fıkıhtan Behcetü'l-Fetâvâ, Damad, Durer, Dürr-i Muhtâr, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ankaravî, Fetâvâ-yı Feyziye, Hulâsatu'l-Ecvibe, Mir'ât-ı Mecelle, Mültekâ ve Sefinetu'l-Fetâvâ, akaid-kelâmdan Şerh-i Mevâkîf, tasavvuf-ahlâktan İhyâ, Nefehât-ı Üns, Şerh-i Delâilu'l-Hayrât, Şerh-i Mesnevî-i Şerîf ve Şerh-i Tarîkat-i Muhammediyye gibi eserlerin, 10 ila 150 kuruş arasında bir değere sahip olmaları sebebiyle, bu alanlardaki diğer kitaplara nazaran daha pahalı olduklarını söylemek mümkündür. Edebiyat, tarih, gramer, belagat, lûgat, mantık, tıp ve astronomi alanındaki kitapların tamamına yakınının 20 kuruş ve altında kıymetlendirilmesi, bu ilim dallarındaki eserlerin dînî muhtevalı eserlere nazaran daha ucuz olduğunu düşündürmektedir. Ancak kitabın cilt ve varak sayısı, basma veya yazma olması, yazma ise müstensih ve hattatının kim olduğu, kullanılan kâğıdın kalitesi, köhne (eskimiş, yıpranmış), müstamel (kullanılmış) ya da yeni oluşu gibi özelliklerinin, fiyatı üzerinde doğrudan etkili olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir.

Araştırmamıza konu olan dönemde, çeşitli mal ve eşya gruplarıyla kitaplar arasında fiyat açısından bir mukayeseye gidilmesi, kitap fiyatlarının daha iyi değerlendirilmesine de katkı sağlayacaktır. Buna göre Rize'de bir koyunun ortalama fiyatının 40 kuruş, bir ineğin ise 120 kuruş olduğu dikkate alındığında, Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere bazı kitapların fiyatının, gerçekten de yüksek meblağlara ulaştığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte tereke kayıtlarından tesbit edildiği kadarıyla, bir ilmihâl kitabının bir çarşaf veya yastıkla aynı fiyatta olması,²⁰²⁴ bir cilt yazma Hadîs-i Erbâin'in fiyatının, müstamel bir yelek, sarık veya mest fiyatına denk gelmesi,²⁰²⁵ Hikâye-i Nasreddin, Kâfiye, Tuhfe-i Vehbî veya bir şiir kitabının, teneke bir terazi, bakır bir sahan ya da demir bir sacayağından daha ucuz olması,²⁰²⁶ kitap fiyatlarının her zaman o kadar da yüksek olmadığını göstermektedir.

²⁰²³ R.Ş.S.; 1502/125a, 168b.

²⁰²⁴ R.Ş.S.; 1490/63a.

²⁰²⁵ R.Ş.S.; 1493/17b.

²⁰²⁶ R.Ş.S.; 1496/13a-b.

bc. Kitap Sahiplerinin Özellikleri

Şer'iyeye sicillerinden hareketle Osmanlı ailesi üzerine yapılan muhtelif çalışmalarda yaygın olan kanaat, kitap sahibi ailelerin çok az sayıda oldukları şeklindedir.²⁰²⁷ İncelediğimiz sicillerde terekesi mahkemece tahrir edilen 1985 kişiden sadece 63'ünün (% 3.17) kitap sahibi olması, benzer bir durumun M. 1850-1900 yılları arasında Rize ailesi için de söz konusu olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki tabloda kitap sahibi şahısların görevi, mesleği, unvanı ve refah seviyesiyle ilgili tesbitlere yer verilmiştir.

Görevi/Mesleği/Unvanı	Kitap Sayısı	Kitapların Değeri	Serveti	Kitapların Servete Oranı (%)
Emtia-i gümrük memuru/Ağa	1	1000 k.	9570 k.	10.44
-	1	20 k.	2353 k.	0.84
el-Hâc Efendi	1	200 k.	17.160 k.	1.16
Hacı	1	30 k.	22.258,5 k.	0.13
-	1	20 k.	19.718 k.	0.10
-	1	100 k.	14.742 k.	0.67
Ağa	1	100 k.	12.067 k.	0.82
-	1	100 k.	8450 k.	1.18
Efendi	1	50 k.	4843 k.	1.03
-	1	70 k.	1200 k.	5.83
Ağa	1	100 k.	10.700 k.	0.93
Reis	1	150 k.	8434 k.	1.77
el-Hâc	1	150 k.	7784 k.	1.92
Reis	1	100 k.	10.445 k.	0.95
el-Hâc Efendi	1	20 k.	2575 k.	0.77
Ağa	1	150 k.	9360 k.	1.60
-	1	150 k.	16.025 k.	0.93

²⁰²⁷ M. 1839-1876 yıllarına ait Bursa şer'iyeye sicillerinde, terekesi incelenen 201 Müslümandan sadece 17'sinin (% 8.45), herhangi bir kitaba sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu şahısların terekelerinde bulunan kitaplar genellikle dîni muhtevalı olup, sayı ve çeşit itibarıyla de oldukça azdır. **Bkz.** Kurt, **age**, s.165.; XVIII-XIX. yüzyıllarda Trabzon, Samsun, Sinop gibi Karadeniz şehirlerinde tereke sahibi 528 aileden sadece 36'sında (% 6.81) kitap bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm dışında herhangi bir kitaba sahip olanlar ise, 8 kişiden ibarettir. **Bkz.** Fahri Sakal, "Osmanlı Ailesinde Kitap", **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, XI, 736.; XVI-XIX. yüzyıllarda Edirne, Bursa, Ankara, Adana, Sivas, Trabzon gibi muhtelif şehirlere ait sicillere göre, terekesinde kitaba rastlanan aile sayısı oldukça azdır. Bu ailelerin sahip olduğu kitapların ekserisini de, Kur'ân-ı Kerîm ve En'âm-ı Şerîfler oluşturmaktadır. **Bkz.** Demirel-Tuş-Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 716.; M. 1756-1856 yılları arasında Konya'da kitap sahibi ailelerin oranında nisbeten bir artış yaşandığını söylemek mümkündür. Buna göre 200 tereke içinden 54 ailenin (% 27) kitap sahibi olduğu tesbit edilmiştir. Bu ailelerden 21'i (% 38.88) sadece Kur'ân-ı Kerîm sahibiyken, 33 kişinin (% 61.11), birden fazla kitabının olduğu görülmektedir. **Bkz.** Tuş, **age**, s.145.

-	1	100 k.	1420 k.	7.04
-	1	875 k.	875 k.	100
-	1	25 k.	1506 k.	1.66
el-Hâc	1	200 k.	7325 k.	2.73
-	1	500 k.	4191 k.	11.93
-	1	20 k.	2740 k.	0.72
Usta	1	40 k.	6583 k.	0.60
Hanım	1	30 k.	29.602 k.	0.10
Hanım	1	73 k.	1757 k.	4.15
Hacı	1	5 k.	65.200 k.	0.007
-	2	35 k.	36.903 k. 25 p.	0.09
-	2	120 k.	8360 k.	1.43
el-Hâc Efendi	2	200 k.	3280 k.	6.09
Kapudan	2	110 k.	20.615 k.	0.53
Molla	2	80 k.	6130 k.	1.30
Hacı Efendi	2	100 k.	2405 k.	4.15
Molla	2	-	8175 k.	-
el-Hâc Efendi	2	60 k.	10.917 k.	0.54
Eczacı/Efendi	2	26 k.	4799 k.	0.54
Çavuş	2	61 k.	1474 k.	4.13
Hacı Efendi	2	35 k.	1375 k.	2.54
-	3	60 k.	3250 k.	1.84
Molla	3	30 k.	12.633 k.	0.23
-	3	600 k.	26.440 k.	2.26
Efendi	3	90 k.	9325 k.	0.96
Hacı	3	35 k.	1078,5 k.	3.24
Hâfız Efendi	4	268 k.	2843 k.	9.42
Hacı Ağa	4	29 k.	6769 k.	0.42
-	4	110 k.	2305 k.	4.77
el-Hâc Ağa	4	60 k.	14.676 k.	0.40
el-Hâc Şeyh Efendi ²⁰²⁸	6	218 k.	39.019 k.	0.55
el-Hâc	8	750 k.	14.521 k.	5.16
Efendi	9	150 k.	1791 k. 10 p.	8.37
Efendi	10	180 k.	12.624 k.	1.42
Molla	14	331 k.	9905 k.	3.34
Efendi	16	900 k.	9130 k.	9.85
Efendi	17	217 k.	2920 k.	7.43
Nâib/Efendi	17'den fazla	415,5 k.	4350 k. 10 p.	9.55
Efendi	20 cilt kitap	500 k.	7925 k.	6.30
Molla	23	120 k.	4953 k.	2.42
Nâib/el-Hâc Efendi	23	816 k.	7941 k.	10.27
Sancak muhasebecisi/Efendi	26'dan fazla	344 k.	9399 k.	3.65

²⁰²⁸ el-Hâc Şeyh Abdullah Efendi'nin mal varlığı, farklı bir kayıta 35.195 kuruş olarak kıymetlendirilmiştir. Bu durumda kitaplarının servetine oranı % 0.61'e tekabül etmektedir. **Bkz. R.Ş.S.:** 1493/43a-44a.

Hacı Efendi	34'ten fazla	420,5 k.	1138 k.	36.95
Müftü/el-Hâc Efendi	50	392 k.	10.353 k.	3.78
Müftü/el-Hâc Efendi	101	1248 k.	2646 k.	47.16
Hacı Efendi	104	970 k.	12.181 k.	7.96

Tablo 71: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kitap Sahibi Şahıslar

Tablodan da anlaşıldığı üzere, terekesinde kitaba rastlanan 63 kişiden 27’sinin (% 42.85) sadece bir kitabı bulunmaktadır. Söz konusu şahıslardan 11’nin (% 17.46) iki, 5’inin (% 7.93) üç, 4’ünün de (% 6.34) dört kitabı vardır. Beşten fazla kitabı olanlar ise, 16 kişiden (% 25.39) ibarettir. Kitap sahibi şahıslar arasında aslen Rizeli olmayıp çeşitli sebeplerle Rize’de ikamet edenlerin de yer aldığını ifade etmekte yarar vardır.²⁰²⁹

Daha önce de belirtildiği gibi, terekesinde bir kitaba rastlanan şahısların sahip olduğu bu kitapların 25’ini (% 92.59), Kur’ân-ı Kerîm ve En’âm-ı Şerîfler oluşturmaktadır. Diğer iki kitabın muhtevasıyla ilgili olarak, herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. İki, üç ve dört kitaba sahip olan şahısların kitapları da, Kur’ân-ı Kerîm başta olmak üzere edebiyat, fıkıh, gramer, hadis ve tasavvufa dair muhtelif eserlerden oluşmaktadır.

Beşten fazla kitabı bulunanların hemen hepsinin Efendi veya Molla unvanına sahip olmaları, bazılarının ise müftülük ve nâiblik gibi vazifeleri ifa etmeleri, bu şahısların ilmiye sınıfına mensubiyetlerini ya da belli ölçüde medrese eğitimi almış olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu şahıslar arasında, sahip olduğu kitapların sayısı itibarıyla ilk dikkati çeken isim, Piriçelebi Mahallesinden olup H. 1308 (M. 1891) yılında vefat eden Şeyhzâde Hacı Ahmed Efendi’dir. Hacı Ahmed Efendi’nin terekesinde, Kur’ân-ı Kerîm’in yanı sıra belagat, edebiyat, fıkıh, kelâm, mantık, tarih, tasavvuf ve tıp alanında kaleme alınmış eserlerle çok sayıda risaleye rastlanmaktadır.²⁰³⁰ Yine Rize kazası müftülerinden Kösezâde el-Hâc Hasan Hüsni Efendi ile²⁰³¹ Paşayan (Çarşı) Mahallesinden müftü el-Hâc Alâaddin Efendi,²⁰³² kitaplarının fazlalığıyla ön plana çıkan isimler arasındadır. el-Hâc Hasan Hüsni ve Alâaddin Efendilerin, çeşitli fetva ve fıkıh kitaplarının hâricinde, edebiyat, gramer,

²⁰²⁹ R.Ş.S.; 1487/14b, 21a-b.; 1502/123a.

²⁰³⁰ R.Ş.S.; 1501/18b.

²⁰³¹ R.Ş.S.; 1502/125a-b.

²⁰³² R.Ş.S.; 1492/106b-107a.

kelâm, lûgat, mantık, tasavvuf ve tefsir gibi farklı alanlarda yazılmış kitapları da bulunmaktadır. el-Hâc Alâaddin Efendi'nin terekesinde bulunan "Câmi'u'l-Mühimmât" adlı eserin bizzat kendisi tarafından telif edildiğini de belirtmek gerekir. Ayrıca aslen Of kazasından olup Mirakaloz (Hamidiye) köyüne yerleşen Hacı Mehmed Efendi,²⁰³³ Lazistan sancağı muhasebecisiyken H. 1296 (M. 1879) yılında Rize'de vefat eden İbrahim Edhem Efendi,²⁰³⁴ Piriçelebi Mahallesinden ve nüvvâbdan Mollaahmedzâde el-Hâc Receb Efendi²⁰³⁵ ve Kale Mahallesinde sakinken H. 1288 (M. 1871)'de vefat eden Hacıoğlu Molla Yusuf,²⁰³⁶ 20'den fazla kitaba sahip olmaları sebebiyle zikredilmeye değerdir.

Rize'de kitap sahibi şahısların tamamına yakını erkek olup, terekesinde kitap bulunan sadece iki kadına rastlanmaktadır. Bu kadınlardan biri el-Hâc Memiş Paşa'nın kızı Sakine Hanım'dır. Rize kasabasında ikamet ederken H. 1297 (M. 1880) yılında vefat eden Sakine Hanım'ın, 29.602 kuruş değerindeki mal varlığı arasında 30 kuruşluk yazma bir En'âm-ı Şerîf bulunmaktadır.²⁰³⁷ Rize kazası sakinlerinden ve asâkir-i şahane redif yüzbaşılardan Salih Efendi'nin eşi Aliye Hanım'ın ise, H. 1297 (M. 1880)'de vefatı sırasında terekesinde bulunan tek kitap, 73 kuruş değerinde basma bir Kelâm-ı Kadîm'den ibarettir.²⁰³⁸

Kitap sahibi kadın ve erkeklerin ekonomik durumlarıyla ilgili bir değerlendirmeye gidildiğinde, önemli bir kısmının (% 73.01) orta gelir grubunda yer aldıkları tesbit edilmektedir. 2000 kuruş ve altında bir servete sahip olmaları sebebiyle düşük gelir grubunda yer alan kişi sayısı 10'dur. Bu da kitap sahiplerinin % 15.87'sine tekabül etmektedir. 20.000 kuruş ve üzerinde serveti bulunan 7 kişinin ise (% 11.11), yüksek gelir grubunda yer aldıkları görülmektedir. Burada dikkatimizi çeken husus, düşük gelir grubundaki kişilerin bile bir veya birden fazla kitabı varken,²⁰³⁹ refah

²⁰³³ R.Ş.S.; 1502/123a.

²⁰³⁴ R.Ş.S.; 1499/32a-b.

²⁰³⁵ R.Ş.S.; 1502/168b.

²⁰³⁶ R.Ş.S.; 1496/13a-b.

²⁰³⁷ R.Ş.S.; 1499/31b.

²⁰³⁸ R.Ş.S.; 1499/65a-b.

²⁰³⁹ R.Ş.S.; 1488/86b.; 1490/19b, 51a-b.; 1493/78b.; 1498/181a.; 1499/65a-b.; 1500/51a-b.; 1502/123a, 152a, 198b.

seviyesi yüksek bazı şahısların sadece bir ya da iki kitaba sahip olmalarıdır.²⁰⁴⁰ Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, Paşayan (Çarşı) Mahallesinden olup H. 1279 (M. 1862) yılında vefat eden Tatoğlu Abdülkerim'in, bütün serveti 875 kuruş değerindeki bir Kur'ân-ı Kerîm'den ibarettir.²⁰⁴¹ Mirakaloz (Hamidiye) köyünde ikameti sırasında H. 1313 (M. 1896) yılında vefat eden Hacı Mehmed Efendi'nin, 1138 kuruşluk mal varlığı arasında çok sayıda kitap ve risaleye rastlanırken,²⁰⁴² 65.200 kuruş değerinde serveti bulunan Piriçelebi Mahallesinden Kavaloğlu Hacı İbrahim'in, H. 1317 (M. 1900)'de vefatı sırasında kitap olarak sadece 5 kuruşluk basma bir Kur'ân-ı Kerîm'i vardır.²⁰⁴³ Öte yandan 30.000 kuruş ve üzerinde bir servete sahip olduğu halde, terekesinde Kur'ân-ı Kerîm de dâhil herhangi bir kitabı bulunmayan şahısların olduğunu da belirtmek gerekir.²⁰⁴⁴ Buradan hareketle incelediğimiz yıllarda kitap sahibi olmanın, aile fertlerinin ekonomik durumundan ziyade ifa ettikleri vazife ve eğitim seviyeleriyle yakından alakalı olduğunu söylemek mümkündür.

c. Yazı Malzemesi

Defter, divit, cep diviti, teneke divit, falçata, kâğıt, bayağı kâğıt, ebyaz (beyaz, parlak) kâğıt, meşk kâğıdı, sedefli kâğıt, kalem, kurşun kalem, sim kalem, kalemlik, gümüş kalemlik, kalemtıraş, makta',²⁰⁴⁵ mürekkep, mürekkep kabı, mürekkep şişesi, yazı takımı ve zarf, kayıtlarda yer alan yazı malzemesi arasındadır. Bu nev'i eşyaya, genellikle kitap sahibi, Efendi veya Molla unvanlı şahıslara ait tereke kayıtlarında rastlanmaktadır.

d. Silahlar

Rize'de askerî sınıfa mensup olanların yanı sıra toplumun farklı kesiminden çok sayıda şahsın terekesinde karşımıza çıkan silahları, “kesici-delici aletler” ve “ateşli silahlar” olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. Bıçak, çakı, çakı taşı, hançer, iki ağızlı bir bıçak olan kama, kama demiri, kılıç, kılıç bağı, kılıç kayışı, kırbaç ile

²⁰⁴⁰ R.Ş.S.; 1487/19b-20a, 29a-b.; 1489/22b.; 1499/31b.; 1504/4a-b.

²⁰⁴¹ R.Ş.S.; 1490/51a-b.

²⁰⁴² R.Ş.S.; 1502/123a.

²⁰⁴³ R.Ş.S.; 1504/4a-b.

²⁰⁴⁴ R.Ş.S.; 1487/19a, 20b-21a, 22b, 29a, 29b-30a.; 1488/14a-b, 20a.; 1491/31b.; 1499/25a-26a.

²⁰⁴⁵ Makta', eski kamış kalemlerin yontulduktan sonra üzerine yatırılıp uçlarının kesildiği, sert ağaçtan veya kemikten yapılmış alete denir. **Bkz.** Devellioğlu, **age**, s.576.

çakmak, fişek, fişeklik, kundak,²⁰⁴⁶ kurşun, palaska,²⁰⁴⁷ piştov, piştov çakmağı, rovelver (tabanca, küçük silah), rovelver kılıfı, silahlık, tabanca, tabanca demiri, tüfenk, tüfenk çakmağı, tüfenk demiri ve tüfenk taşı, Rize’de kullanılan silahlar ve bunlarla ilgili muhtelif eşya arasındadır.

Kayıtlarda yer alan silahların, yapımında kullanılan malzemeye, süslemesine, imal edildiği yere ve büyüklüğüne göre, alaçam bıçağı, bel bıçağı, çakı bıçağı, Çerkez bıçağı, gümüş kabzalı taban bıçak, kebîr bıçak, sedefli çakı, Rusyakârî fişek, sim fişeklik, Ahışakârî kama, Çerkezvârî kama, Tifliskârî kama, bayağı kama, gümüş donanımlı kama, taban kama, adi ve bayağı kılıç, demir kılıç, kaplama kılıç, sim savatlı kılıç, sim kırbaç, bayağı piştov, demir piştov, eczâlî piştov, İzmir piştovu, Venedikkârî piştov, gümüş donanımlı Venedik piştovu, bayağı tabanca, çakmaklı tabanca, Çerkezvârî tabanca, eczâlî tabanca, sağır tabanca, sim donaklı tabanca, altı kat tüfenk, altı kat şeşhâne tüfenk, âlâ şeşhâne tüfenk, gümüş donanımlı şeşhâne tüfenk, altın kakmalı tüfenk, sim donaklı altın kakmalı tüfenk, altın kakmalı gümüş bilezikli selimiye tüfenk, bayağı tüfenk, çakmaklı tüfenk, çifte tüfenk, hareli tüfenk, kaval tüfenk, kuş tüfengi, selimiye kuş tüfengi, maden donaklı tüfenk, maden donaklı Kırım ve Kıbrıs demiri tüfengi, sim donaklı Kıbrıs tüfengi, Asyakârî, Çerkezvârî, Rusyakârî tüfenk ve Rusyakârî taklid tüfenk gibi çeşitleri bulunmaktadır.

e. Tarım Aletleri

Balta, bel, çapa, kazma, kotan (pulluk, büyük saban), orak, saban, saban demiri, saban takımı ve tahra, Rize ailesinde yaygın olarak kullanılan tarım aletleri arasındadır. Bu nev’i eşyadan bir veya birkaçına, tereke kayıtlarının hemen hepsinde rastlamak mümkündür.

²⁰⁴⁶ Kundak, tüfek, tabanca ve top gibi silahların namlusuna bağlı ahşap kısma denir. **Bkz.** Doğan, **age**, s.819.

²⁰⁴⁷ Palaska, askerlerin bellerine bağladıkları veya göğüslerine çaprazlama taktıkları, üzerinde fişek, kasatura vb. koyma yerleri bulunan, deri veya köseleden yapılmış kayışa denir. **Bkz. Türkçe Sözlük**, II, 1755.

f. Koşum Takımları

Kayıtlara geçen koşum takımları, esb (at) başlığı, bargir (beygir) kolanı²⁰⁴⁸ ve terki heybesinden ibarettir.

g. İnşaat Malzemesi

Bıçkı, bileği, burgu, çekiç, dülger aleti, dülger takımı, eğe, hızar, kerpeten, keser, el keseri, külünk, kürek, demirci küreği, küstere (uzun rende), mengene, el mengenesi, menteşe, mih, rende, tahta, ceviz, kestane ve kiraz tahtası, tel bükme aleti, testere ve törpü, bu başlık altında zikredilebilir.

h. Deniz Malzemesi

Ağ filesi, ağ takımı, balık ağı, balık saçması, balık tufengi, deniz ağı, kalkan ağı, halat, olta, zembil, balıkçı filikası, kayık, balık manyatı²⁰⁴⁹ ve sandal, geçim kaynaklarından birinin de balıkçılık olduğu Rize ailesinde, tesbit edilen başlıca deniz malzemeleridir.

ı. Dînî Muhtevalı Eşya

Rize evlerinde kullanılan muhtelif eşya arasında da zikredilen bakır zemzem kumkuma, çömlek zemzem sürahisi, madenî zemzem kabı, iftariye çanağı, misvak, seccade ile Kur'ân-ı Kerîm ve diğer dînî kitapların yanı sıra, abdestlik, armudiye, hamâil, ihram, ihram havlusu, kefen, zaferanlı (safranlı) kefen, zemzemli kefen, kına, mest, tespih, bayağı ve uzun tespih, kuka tespih, mercanlı tespih ve yüsrü²⁰⁵⁰ tespih, kayıtlarda yer alan dînî muhtevalı eşya çeşitleridir.

²⁰⁴⁸ Kolan, binek hayvanlarının karınlarının altından geçirilen, eyer ve semere bağlı kuşağa denir. **Bkz.** Doğan, **age**, s.788.

²⁰⁴⁹ Manyat, üç çifte balıkçı kayığı ile bu kayıklardan atılan ve kıyıda çekilen balık ağına denir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, II, 1936.

²⁰⁵⁰ Yüsrü, tespih vb. ince işlerin yapımında kullanılan siyah bir ağaç ve bu ağacın köküne denir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, III, 3458.

i. Diğerleri

Yukarıda tasnif edilenlerin yanı sıra, Rize’de gerek evlerde gerekse günlük hayatın farklı alanlarında kullanılan bazı eşya çeşitlerini de kayıtlardan tesbit etmek mümkündür. Bunlar dokumacılıkla ilgili malzemeler arasında yer alan arşak-ağırşak,²⁰⁵¹ kasar kazanı, keten muşambası, keten tarağı, urgan, üstüpi (üstüpü)²⁰⁵² ve üstüpi halatı, “berber eşyası” diye ifade edebileceğimiz berber aynası, bileği, tunç tıraş taşı, ustura ve ustura çarkı ile baston, batman taşı, boncuk, sağır, kebîr ve taş boncuk, cımbız, çadır, çelik, çengel, çuval, demir alet, el demiri, koyun, kuzu ve canavar derisi, dirhem taşı, düğme, maden düğme, dürbün, çift gözlü dürbün, fırça, aynalı fırça, sağır fırça, harar (büyük çuval), kıl hararı, halat, heybe, kebe heybe, ızgara demiri, ip, iplik, bükülmüş iplik, kadran, kantar, bayağı kantar, kapan, kaytan, pamuk kaytan, kerata, kırnap (kırnap),²⁰⁵³ kopça,²⁰⁵⁴ kuş ağı, kuviça, sedef kuviça, kurşun, kurşun kalıbı, küfe, maden tel, makara, muşamba, mühür mumu, nuhâs antika, örs, pamuk, pergel, sahtiyan,²⁰⁵⁵ sapan, sepet, ipek ve pamuk şerit, kara tel, ince sarı tel, terazi, bayağı terazi, tahta ve teneke terazi, ipli teneke terazi, sağır ve kebîr bakır terazi, altın terazisi, terazi takımı, topuz, torba, varil, balık yağı varili, demir kuşaklı varil, tahta varil, sağır ve kebîr varil, vezne, altın veznesi, yapağı, yün, zembil, zenbelek (zemberek)²⁰⁵⁶ ve zurnadan ibarettir.

3. Rize Ailesinin Giyim-Kuşamı

Araştırmamıza konu olan dönemde, aile fertlerinin kültürel özellikleri kadar sosyo-ekonomik mevkileri ve dînî yaşantılarıyla da yakından ilgili olan konulardan biri

²⁰⁵¹ Arşak-ağırşak, için rahatça eğrilmesini sağlamak için alt tarafına geçirilen, tahta veya kemikten yapılmış yuvarlak bir parçadır. **Bkz.** Doğan, **age**, s.21.

²⁰⁵² Üstüpi (üstüpü), gemi kalafatında, işliklerde veya temizlik işlerinde kullanılan didilmiş kendire denir. **Bkz. Türkçe Sözlük**, II, 2319.

²⁰⁵³ Kırnap (kırnap), kendirin işlenmiş halinden elde edilen ürünlerin en incelerinden biridir. XV-XVII. yüzyıllarda Rize yöresinde de imal edilen kırnap, halkın en önemli geçim kaynağını oluşturmaktaydı. Bu ince lifler entari, gecelik, başörtüsü, yatak ve yorgan çarşafı yapımında kullanıldığı gibi, deniz suyuna karşı dayanıklı olması sebebiyle, denizcilik malzemelerinin imalinde de tercih edilmekteydi. **Bkz.** Mehmet Taştemir, “Karadeniz Bölgesinde Kendir-Keten Üretimi ve Kullanım Alanları (XV. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl ilk yarısı)”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, KOCAV Yayıncılık, İstanbul 2003, sy.8/2003 Bahar, s.19.

²⁰⁵⁴ Kopça, metal bir halka ve çengelden oluşan, kumaşın karşılıklı iki yanını bitişirmeye yarayan küçük bir alettir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, II, 1745.; Rize’de düğmeye kopça denir.

²⁰⁵⁵ Sahtiyan, tabaklanarak boyanmış ve cilalanmış deriye denir. **Bkz. Türkçe Sözlük**, II, 1889.

²⁰⁵⁶ Zenbelek (zemberek), kapılara veya dolaplara takılan yaylı kapama düzeneğidir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, III, 3487.

de, giyim-kuşamlarıdır. Rizeli erkek ve kadınlarca kullanıldığı tesbit edilen bu giysileri, başa giyilenler, iç ve dış giyecekler, ayağa giyilenler, aksesuarlar ve ziynet eşyası şeklinde tasnif etmek mümkündür. Konuyla ilgili değerlendirmelere geçmeden önce, söz konusu elbiselerin yapımında kullanılan kumaş çeşitleri hakkında bilgi verilecektir.

a. Kumaşlar

aa. Pamuklu, İpekli ve Yünlü Kumaşlar

Rize’de kadın ve erkek giysilerinde kullanılan pamuklu kumaş çeşitleri arasında, ilk sırayı *basma* almaktadır. Beyaz pamuklu dokuma üzerine, sonradan renkli desen basmak suretiyle elde edilen bir kumaş olan basmanın,²⁰⁵⁷ Rize ailesinde yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu söylenebilir. Kayıtlarda sarı basma, siyah basma, Foça basması, Fransız basması ve Galata basması gibi nev’ilerine de rastlanan bu kumaş, hem entari başta olmak üzere hırka, yelek, ceket gibi giysi yapımında hem de yastık, yorgan, minder gibi döşeme malzemelerinin kaplanmasında kullanılmıştır. Basmanın yanı sıra, kırmızı zemin üzerine sarı çubuklu desende pamuklu bir kumaş olan *alaca*,²⁰⁵⁸ ipliği gevşek bükümlü olmasına rağmen, pamuklu kumaşların en dayanıklılarından biri olan *beledi*,²⁰⁵⁹ çiçek motifli pamuklu bir dokuma olan *çit*,²⁰⁶⁰ pamuk ve ipek ile dokunmuş çiçekli bir kumaş olan *kutni*,²⁰⁶¹ kalın, yumuşak pamuklu bir bez olan *pazen*,²⁰⁶² tesbit edilen diğer pamuklu kumaşlardır. Bu kumaşlar da sadece giysi yapımında değil, aynı zamanda döşek, yastık, yorgan yüzü olarak da kullanılmıştır.

Abânî (abâniye), atlas, canfes, mantin ve sevâî, kayıtlarda yer alan ipekli kumaş çeşitlerindedir. Döşeme ve benzeri ihtiyaçlarda kullanılan *abânî (abâniye)*, geniş desenleri kılabledan ve renkli ipekle işlenmiş kalın bir kumaştır.²⁰⁶³ İpekten

²⁰⁵⁷ Doğan, **age**, s.132.

²⁰⁵⁸ Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967, s.10.

²⁰⁵⁹ Kenan Özbel, “Eski Türk Kumaşları”, **El Sanatları**, C.H.P. Halkevleri Bürosu, III, 19.

²⁰⁶⁰ Doğan, **age**, s.264.

²⁰⁶¹ Nurettin Yatman, **Türk Kumaşları**, Ankara Halkevi Neşriyatı, Ankara 1945, s.67.

²⁰⁶² Ayverdi, **age**, III, 2476.

²⁰⁶³ Melek Sevüktekin Apak-Filiz Onat Gündüz-Fatma Öztürk Eray, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997, s.21.

dokunmuş, çoğunlukla düz renkli, parlak bir kumaş olan *atlas*,²⁰⁶⁴ ince dokunmuş ipekli bir kumaş olan *canfes*,²⁰⁶⁵ canfesten kalın bir cins ipekli kumaş olan *mantin*,²⁰⁶⁶ çeşitli süslerle, ipek ve kılardan dokunmuş bir kumaş olan *sevâî*,²⁰⁶⁷ iç ve dış giyimini yanı sıra bohça kabı, hurç, yorgan ve yastık yüzü gibi mefruşat türlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Yünden dokunmuş, sık ve tok bir kumaş olup,²⁰⁶⁸ daha ziyade erkek giyiminde tercih edilen *çuka* (*çuha*)nın,²⁰⁶⁹ Rize’de yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Çukanın hâricinde, kalın yünlü bir kumaş olan *aba* ile²⁰⁷⁰ yünün ıslatılarak dövülmesi suretiyle yapılan, kalın, kaba bir kumaş olan *kebe-keçe*,²⁰⁷¹ sertçe, ince yünlü kumaş olan *sof*,²⁰⁷² yünden dokunmuş, elbiselik değerli bir kumaş olan *şal*,²⁰⁷³ şal taklidi bir kumaş olan *şalaki*,²⁰⁷⁴ keçi yününden dokunmuş, ince ve makbul bir kumaş olan *şâli*,²⁰⁷⁵ iplikleri verev dokunmuş, dayanıklı, kaba bir kumaş olan *şayak*,²⁰⁷⁶ Rize’de kullanılan yünlü kumaşlar arasındadır. Genellikle kuşak ve şalvar yapımında kullanılan şalın, Abaza şalı, Acem şalı, İngiliz şalı ve Kürdkârî şal gibi çeşitlerine de rastlanmaktadır.

Yukarıda zikredilenlerin yanında, sağlam dokunmuş, kabartma çiçekli, ipek kadife bir kumaş olan *çatma*,²⁰⁷⁷ ipek ve pamuk ipliği karışımı, sık dokunmuş, hâreli bir kumaş olup,²⁰⁷⁸ Rize’de en çok entari yapımında kullanılan *gezi*, düz renkli, üzerinde

²⁰⁶⁴ Mine Esiner Özen, “Türkçe’de Kumaş Adları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâti̇h Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982, Yıl: Mart 1980/81, sy.33, s.302.

²⁰⁶⁵ Yatman, **age**, s.66.

²⁰⁶⁶ Şemseddin Sâmî, **age**, s.1262.

²⁰⁶⁷ Esiner Özen, agm, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâti̇h Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı**, sy.33, s.332.

²⁰⁶⁸ Yatman, **age**, s.67.

²⁰⁶⁹ Özbel, agm, **El Sanatları**, III, 20.

²⁰⁷⁰ Esiner Özen, agm, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâti̇h Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı**, sy.33, s.299.

²⁰⁷¹ Koçu, **age**, s.152.

²⁰⁷² Ayverdi, **age**, III, 2818.

²⁰⁷³ Koçu, **age**, s.213.

²⁰⁷⁴ Doğan, **age**, s.1223.

²⁰⁷⁵ Esiner Özen, agm, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâti̇h Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı**, sy.33, s.334.

²⁰⁷⁶ Ayverdi, **age**, III, 2917.

²⁰⁷⁷ Koçu, **age**, s.68.

²⁰⁷⁸ Sevu̇ktekin Apak-Onat Gündüz-Öztürk Eray, **age**, s.25.

dalgalar bulunan, sof cinsinden bir kumaş çeşidi olan *hâre*,²⁰⁷⁹ pamuk ipliği ve ham ipekten karışık olarak yapılmış bir dokuma olan *helâlî*,²⁰⁸⁰ ipek, pamuk veya yünden dokunmuş, yüzü tüylü, yumuşak bir kumaş olan *kadife*,²⁰⁸¹ yün ve pamuk iplikleriyle tezgâhta dokunan, yollu ve nakışlı bir kumaş olan *manusa*,²⁰⁸² kayıtlarda yer alan diğer kumaş türlerindedir. Gezi ve manusanın Şam gezisi, Halep manusası gibi nev'ileri bulunmaktadır.

ab. Bez Çeşitleri

Rize'de giysi yapımında kullanılan bez çeşitleri arasında ilk olarak, kayıtlarda ince keten, ak keten, siyah keten ve gömleklik keten gibi nev'ilerine rastladığımız keten bezini zikretmek gerekir. Rize kısmen de Trabzon'a özgü bir dokuma türü olan bu kumaşa, "Rize bezi" yerine zaman zaman genel bir adlandırmayla "Trabzon bezi" de denmiştir. Yörede "feretiko" olarak isimlendirilen keten bezinin hammaddesi Hint keneviridir. Osmanlı döneminde bölgenin diğer yerlerinde yetiştirilen kenevirin liflerinden genellikle çuval, halat, sicim ve yelken bezi gibi kaba ürünler yapılırken, Rize kenevirinden oldukça ince, dayanıklı ve kaliteli bezler dokunabilmekteydi. Tamamen el emeği ürünü olan bu dokumalar, gömlek başta olmak üzere dolaylık, peştamal, şalvar, çarşaf, mendil, peçete, peşkir ve sargı bezi gibi muhtelif elbise ve eşya yapımında kullanılmaktaydı.²⁰⁸³

Keten bezinin yanı sıra, düz, beyaz pamuklu bir bez olan *Amerikan*,²⁰⁸⁴ kalın, pamuklu bir dokuma olan *dimi*,²⁰⁸⁵ pamuk ipliğinden dokunmuş, çok yumuşak, seyrek ve ince bir bez olan *dülbend*,²⁰⁸⁶ sert ve kalın ipliklerle seyrekçe dokunmuş bir bez olan *kanaviçe*,²⁰⁸⁷ bir çeşit ince gömleklik bez olan *penbezâr*²⁰⁸⁸ ve üzerine kalıplarla desen

²⁰⁷⁹ Ayverdi, *age*, II, 1177.

²⁰⁸⁰ Doğan, *age*, s.552.

²⁰⁸¹ Koçu, *age*, s.136.

²⁰⁸² Esiner Özen, agm, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâtiḥ Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*, sy.33, s.326.

²⁰⁸³ Hut, agm, *Rize Defteri 1*, s.9-11.

²⁰⁸⁴ Doğan, *age*, s.58.

²⁰⁸⁵ Özbel, agm, *El Sanatları*, III, 20.

²⁰⁸⁶ Ayverdi, *age*, III, 3213.

²⁰⁸⁷ Doğan, *age*, s.699.

²⁰⁸⁸ Esiner Özen, agm, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâtiḥ Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*, sy.33, s.329.

basılmış bir bez olan *yazma*,²⁰⁸⁹ kayıtlarda yer alan diğer bez çeşitleri arasındadır. Bazı bezler ise, kara bez, kırmızı bez, ince beyaz bez, astar bezi, çevrelik bez, döşeklik bez, fanila bezi, gömlek bezi, kefen bezi, beyaz mintan bezi, sarık bezi, sofralık bez, uçkur bezi, Moskof bezi, Musul kara bez, Rusya bezi gibi rengine, kullanım alanına veya menşesine göre adlandırılmıştır.

b. Giyecekler

ba. Başa Giyilenler

M. 1850-1900 yılları arasında, Rize’de kullanılan erkek baş giyecekleri başlık, çenber, fes, kabalak, kukuleta, sarık ve takke, kadın baş giyecekleri ise başörtüsü, çenber, fes, peçe ve peştamal şeklinde ifade edilebilir.

Osmanlı Devleti’nde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra resmî serpuş kabul edilen fesin,²⁰⁹⁰ Rize’de en çok kullanılan erkek baş giyeceği olduğunu söylemek mümkündür. Diğer baş giyeceklerinden biri olan başlık, erkeklerin başlarını soğuktan korumak için kullandıkları bir giysi çeşidi olup,²⁰⁹¹ sicillerde beyaz başlık, siyah başlık ve çuka başlık gibi nev’ilerine rastlanmaktadır. Kabalak şapkaya benzeyen bir tür başlıktır.²⁰⁹² Bunun da gön²⁰⁹³ ve yünden yapılmış çeşitleri bulunmaktadır. Kukuleta ise, yağmur, soğuk gibi dış etkilere karşı başa geçirilen, giysiye dikili veya ayrı olarak kullanılan bir baş giysisidir.²⁰⁹⁴

Rize’de kullanılan erkek baş giyeceklerinden biri olan takkeyle ilgili, sicillerde sadece bir kayda rastlanmaktadır.²⁰⁹⁵ Fes, kavuk, külâh ve takke gibi bir başlıkla onun üzerine sarılmış ince uzun tülbent, abânî veya şaldan meydana gelen sarığın,²⁰⁹⁶ abânî sarık ve beyaz sarık gibi çeşitleri bulunmaktadır. Kayıtlardan sarık kullandığı tesbit

²⁰⁸⁹ Doğan, **age**, s.1404.

²⁰⁹⁰ Pakalın, **age**, I, 610.

²⁰⁹¹ M. Emin Yolalıcı, “XIX. Asrın Ortalarında Samsun Halkının Kılık-Kıyafetleri ve Kullandıkları Eşyalar”, **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) 1-3 Haziran 1988**, yay. haz. Mehmet Sağlam vd., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun 1990, s.226.

²⁰⁹² **Türkçe Sözlük**, II, 1139.

²⁰⁹³ Gön, terbiye edilmiş, tabaklanmış deriye denir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, I, 1071.

²⁰⁹⁴ **Türkçe Sözlük**, II, 1398.

²⁰⁹⁵ **R.Ş.S.**; 1487/33a.

²⁰⁹⁶ Nebi Bozkurt, “Sarık”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 152.

edilen erkeklerin müftü, nâib, tarikat şeyhi veya Efendi, Hacı, Molla unvanlı şahıslar olduğu görülmektedir. Söz konusu şahısların hemen hepsinin terekesinde fes de vardır.

Kadınların sokağa çıkarken başlarıyla beraber vücutlarını örtmek için kullandıkları yöresel bir kıyafet olan peştamal²⁰⁹⁷ ile boyun veya alna bağlanan, mendile nisbetle çok daha büyük, değirmi şeklinde yazma nakışlarla süslü bir yemeni olan çenber,²⁰⁹⁸ Rize’de en çok kullanılan kadın baş giyecekleri arasındadır. Kadınların yanı sıra erkeklere ait terekelerde de karşımıza çıkan çenberin, bayağı çenber, dolama çenber, İstanbul çenberi, neftî²⁰⁹⁹ çenber, yazma çenber ve yerli çenber gibi nev’ileri vardır. Kadınlara ait diğer baş giysilerinden başörtüsü, fes ve peçeyle ilgili ise sadece birer kayıt bulunmaktadır.²¹⁰⁰

bb. İç ve Dış Giyecekler

bba. İç Giyilenler

İncelediğimiz yıllarda Rizeli erkek ve kadınların iç giyimde kullandıkları kıyafetler, genellikle aynı isimleri taşımaktadır. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, erkek ve kadınlar belden aşağıya don, ayak donu, iç donu-iş donu, dizlik,²¹⁰¹ belden yukarıya fanila, içlik-işlik,²¹⁰² gömlek, bunların üzerine de etekleri kalçaları örtecek kadar uzun, uzun kollu, düz yakalı mintan ile²¹⁰³ iki tarafı yırtmaçlı, geniş kollu bir elbise olan entari-anteri giymişlerdir.²¹⁰⁴

İç giyimin yanı sıra dış kıyafet olarak da kullanılabilen entari, Rize’de hem erkekler hem de kadınlar arasında yaygın olarak tercih edilen bir giysi çeşididir. Basma başta olmak üzere alaca, atlas, canfes, çuka, dimi, gezi, hâre, kanaviçe, kutnî, mantin, sevâî ve şal gibi çeşitli kumaşlardan hazırlanan entarilerin, beyaz entari, siyah entari, günlük entari, uzun ve kısa entari, küçük ve büyük entari, Şam alaca entari, yünlü entari,

²⁰⁹⁷ Ayverdi, **age**, III, 2498.; Doğan, **age**, s.1074.

²⁰⁹⁸ Yolalıcı, agm, **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) 1-3 Haziran 1988**, s.225.

²⁰⁹⁹ Neftî, siyaha yakın koyu yeşil renktir. **Bkz. Türkçe Sözlük**, II, 1642.

²¹⁰⁰ **R.Ş.S.**; 1495/111a.; 1502/115a, 166a.

²¹⁰¹ Dizlik, dize kadar olan kısa dona denir. **Bkz. Koçu, age**, s.91.

²¹⁰² İçlik (işlik), iç gömleği demektir. **Bkz. Ayverdi, age**, II, 1347.

²¹⁰³ Koçu, **age**, s.174.

²¹⁰⁴ Pakalın, **age**, I, 541.

fanila entari, zennevârî entari gibi nev'ilerine rastlanmaktadır. Çiçekli entari, dokuma entari, ipekli entari, gümüş düğmeli kutnî entari, sarı atlas entari, simli gümüş düğmeli atlas entari, simli sevâî entari ve turuncu entari, kadınlar tarafından kullanılan entariler arasındadır.

Entari gibi hem iç hem de dış giyimde kullanılan gömleklerin, bayağı gömlek, beyaz gömlek, harir (ipek) gömlek, helâlî gömlek, iç donu gömlek, idare gömlek, ipek kenarlı gömlek, keten gömlek, melez gömlek ve penbezâr gömlek gibi çeşitleri vardır.²¹⁰⁵ Beyaz don, canfes don, dimi don, beyaz iç donu, bayağı dizlik, beyaz ve siyah dizlik, kara bez dizlik, basma içlik, canfes içlik, simli canfes içlik, çuka içlik, gezi içlik, kanaviçe içlik, beyaz mintan, çuka mintan ve şayak mintan, iç giyimde kullanılan diğer giysilerin nev'ilerindedir.

bbb. Dış Kıyafetler

Rize'de erkekler tarafından dış giyimde kullanılan başlıca kıyafetler, belden yukarısı için abdestlik,²¹⁰⁶ ceket, cepken, elbise, fermene,²¹⁰⁷ gecelik, hırka, setri-setre ve yelek, alt beden için ise pantol-pantolon, potur²¹⁰⁸ ve şalvardan ibarettir. Çuka abdestlik, çuka cepken, kürk postu cepken, basma elbise, resmî elbise, yazlık elbise, basma, şal ve Şam hırka, çuka ve kazmir (kaşmir-keşmir)²¹⁰⁹ pantol-pantolon, çuka potur, mavi bez potur, çuka ve kazmir setri, aba, çuka, kara bez, kazmir, sof, şal ve şalakî şalvar, basma, çuka, gezi, kutnî, manusa, şal ve şalakî yelek, Acem şalından yelek, ufak yelek bunların çeşitleri arasındadır. Bu giysilerin üzerine de ev dışı kıyafeti olarak aba, cübbe, kaput, kocuk, kürk, lata, palto, sako ve yamçı giyilmektedir.

²¹⁰⁵ İpek kenarlı gömlek hem erkeklere hem de kadınlara ait tereke kayıtlarında karşımıza çıkarken **bkz. R.Ş.S.**; 1491/63a.; 1499/31b.; harir gömleğin Rizeli bir kadına ait olduğunu belirtmekte fayda vardır. **Bkz. R.Ş.S.**; 1499/141a-b.

²¹⁰⁶ Abdestlik, abdest alırken giyilen, kolları dirseğe kadar olan bir nevi cübbedir. **Bkz. Pakalın, age, I, 5.**

²¹⁰⁷ Fermene, eskiden özellikle esnafın, avâmın, tulumbacıların giydiği, çuha veya abâdan yapılmış, harç veya kaytan işlemlerle süslenmiş, kolsuz bir yelettir. **Bkz. Ayverdi, age, I, 941.**

²¹⁰⁸ Potur, diz kapağına kadar olan kısmı geniş, altı dar, kırmalı ve potlu şalvara denir. **Bkz. Doğan, age, s.1086.**

²¹⁰⁹ Kazmir (kaşmir-keşmir), keşmir keçisinden elde edilen, ince ve yumuşak yünden dokunmuş çok makbul bir kumaştır. **Bkz. Ayverdi, age, II, 1600.**

Kayıtlarda boğaz kürkü, boy kürkü, diz kürkü, çuka ve gezi kaplı kürk, sağır, kebîr ve kısa kürk, çalkafa (çılıkava)²¹¹⁰ kürk, kuzu derisinden kürk, nâfe,²¹¹¹ samur²¹¹² ve zerdeva²¹¹³ kürk gibi nev'ilerine rastladığımız kürkün, Rize'de yaygın olarak kullanılan bir erkek giyeceği olduğu söylenebilir. Özellikle kıymetli hayvan derilerinden yapılmış pahalı kürklerin, servet sahibi şahıslarca kullanıldığı görülmektedir. Diğer üst giyeceklerinden biri olan cübbenin Mekke cübbesi, çuka cübbe, kurşunî renginde çuka cübbe, beyaz cübbe ve kazmir cübbe, kocuğun aba kocuk, çuka kocuk, kuzu derisinden kocuk, diz kocuğu, uzun ve kısa kocuk, paltoyu andıran bir üstlük olan sakonun,²¹¹⁴ çuka sako, kuzu derisine kaplı çuka sako, asker paltosu diye tarif edilen kaputun da,²¹¹⁵ çuka kaput, muşamba kaput ve şal kaput gibi çeşitleri vardır. Lata ilmiye mensuplarının cübbe üzerine giydikleri bir üstlük olup,²¹¹⁶ kayıtlardan bu giysiyi kullandığı tesbit edilen şahısların tamamının Efendi unvanına sahip olduklarını, aralarında müftü ve nâiblerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Aba hem yünden mamul kaba bir kumaş hem de bu kumaştan yapılmış üstlük iken,²¹¹⁷ yamçı ise bir yüzü uzun tüylü, kalın yünden dokunarak yapılmış bir yağmurluktur.²¹¹⁸

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra sadece birer kayıta karşımıza çıkan yakalık ve kolluk ile²¹¹⁹ giyim-kuşamın vazgeçilmez bir parçası olan uçkur, kemer, kayış ve kuşaklar da bu başlık altında zikredilebilir. Uçkur belden aşağı giyilen don, potur ve şalvar gibi giyecekleri, kemer daha ziyade vücudun en dışına giyilen uzun ve bol üstlükleri bel kısmında sıkıp tutturmak için, kuşak ise vücudun bel kısmını sıcak ve sıkı tutmak için kullanılmıştır.²¹²⁰ Bunların da kebîr çuka kemer, meşin kemer, Arabkârî kuşak, Fransız kuşağı, Trablus kuşağı, baş kuşağı, bel kuşağı, bayağı kuşak, ipek kuşak,

²¹¹⁰ Çalkafa (çılıkava-çılıkava), kurdun veya tilkinin ense postundan yapılan kürktür. **Bkz. Türkçe Sözlük**, I, 403.

²¹¹¹ Nâfe, samur, tavşan ve tilki gibi hayvanların göbek kısımlarından elde edilen kürkün adıdır. **Bkz. Pakalın, age**, II, 642.

²¹¹² Samur, yumuşak ve ince tüylü, çok makbul bir postu olan hayvan ile bu hayvanın postundan yapılmış kürke denir. **Bkz. Ayverdi, age**, III, 2665.

²¹¹³ Zerdeva, sansara benzeyen, postundan kürk yapılan bir hayvandır. **Bkz. Doğan, age**, s.1443.

²¹¹⁴ Ayverdi, **age**, III, 2650.

²¹¹⁵ **Türkçe Sözlük**, II, 1201.

²¹¹⁶ Pakalın, **age**, II, 356.

²¹¹⁷ Şemseddin Sâmî, **age**, s.925.

²¹¹⁸ **Türkçe Sözlük**, II, 2379.

²¹¹⁹ **R.Ş.S.**; 1504/55b.

²¹²⁰ Demirel-Tuş-Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, 721.

maden kuşak, penbe kuşak, şal kuşak, şalakî kuşak, yün kuşak ve kebe uçkur gibi çeşitleri bulunmaktadır.

Rize’de kadınların dış giyimde kullandıkları bazı kıyafetler erkek kıyafetleriyle benzerlik gösterirken, sadece kadınlara özgü olan giysi çeşitlerine de rastlanmaktadır. Buna göre ceket, cepken, çarşaf, eteklik, ferace,²¹²¹ zennevârî fermene, futa,²¹²² hırka, kısa, kısıalık, kuşak, kürk, libade,²¹²³ maşlak,²¹²⁴ palto, peştamal (dolaylık), sako, şalvar, uçkur ve yelek, kadınların dış giyimde tercih ettikleri başlıca kıyafetlerdir. Canfes ceket, çiçekli canfes ceket, çiçekli etrafi kılabledanlı ceket, gezi ve kadife ceket, çuka cepken, baş çarşafı, ipek çarşaf, siyah çarşaf, basma ve gezi eteklik, yünlü eteklik, mantin ferace, atlas, basma, mantin ve yünlü hırka, güğez (güvez)²¹²⁵ hırka, canfes kısa, basma, canfes, gezi, kadife, kanaviçe, kutnî ve sevâî kısıalık, simli atlas kısıalık, harir, penbe ve şal kuşak, Lahor kuşak, Trablus kuşağı, atlas samur kürk, mai (mavi) kadife samur kürk, küçük kürk, beyaz maşlak, kadife palto, sırma işlemeli kadife palto, etrafi kılabledanlı kadife sako, işleme şalvar, sırmalı şalvar, basma, kanaviçe ve kutnî şalvar, basma ve kutnî yelek bu giysilerin çeşitlerindedir.

Araştırmamıza konu olan yıllarda, çarşaf ve peştamallar Rize’de kadınların sokağa çıkarken kullandıkları başlıca kıyafetler arasındadır. 1900’lü yılların başlarına gelindiğinde de, şehirli kadınların ev dışında ipek veya benzeri kumaşlardan yapılmış peçeli çarşaf, köylü kadınların da çarşaf veya peştamal giydikleri görülmektedir. Kahverengi, lacivert ve siyah renklerin hâkim olduğu çarşafların, siyah-beyaz puanlı, sırmalı veya sade olanları da vardır.²¹²⁶ Peştamallar ise hem başörtüsü olarak hem de bele bağlanarak kullanılmıştır. Çemberli veya çembersiz olarak başa örtülen peştamallar (keşan-çeşan), üzerindeki desenlerden dolayı “makaslı peştamal” diye adlandırılmıştır. Pamuk veya ketenden dokunmuş yöresel bir bel bağı olan peştamallar da, bele

²¹²¹ Ferace, bedeni ve kolları bol, önden açık, eteği yere kadar uzun yakasız bir kadın dış giysisidir. Feraceler yazın ipekli kışın ise yünlü kumaşlardan yapılmış olup, kışlık feracelerin içi çoğunlukla kürkle kaplanmıştır. **Bkz.** Sevüktekin Apak-Onat Gündüz-Öztürk Eray, **age**, s.101.

²¹²² Futa, vücudun belden aşağı kısmını örtecek şekilde kuşanılan, genellikle ipekten yapılmış bir nevi önlüktür. **Bkz.** Ayverdi, **age**, I, 982.

²¹²³ Libade, kısa dik yakalı, kolları bol, kenarları harç ile süslenmiş, eteği bel hizasında olan düğmesiz bir kadın hırkasıdır. **Bkz.** Koçu, **age**, s.168.

²¹²⁴ Maşlak (maşlah-meşlah), torba şeklinde eni ve boyu eşit, dört köşe ipekli bir kumaştan yapılan sade zarif bir üst giysisidir. **Bkz.** Sevüktekin Apak-Onat Gündüz-Öztürk Eray, **age**, s.105.

²¹²⁵ Güğez (güvez), mora çalan koyu kırmızı bir renktir. **Bkz.** Doğan, **age**, s.503.

²¹²⁶ Ak-Çelik, **age**, s.20-21.

dolanarak kullanılması sebebiyle “dolay peştamal” veya “dolaylık” adını almıştır.²¹²⁷ Çarşaf ve peştamalin yanı sıra, yaygın olmamakla birlikte, maşlak ve feraceleri de kadınların dışarı çıkarken giydikleri kıyafetler arasında zikretmek gerekir.

bc. Ayağa Giyilenler

Dînî muhtevalı bir eşya olan mest ile ayakkabının içine giyilen çorabın hâricinde, çarık,²¹²⁸ çedik,²¹²⁹ çizme, kundura,²¹³⁰ pabuç (ayakkabı), potin,²¹³¹ terlik ve yemeni,²¹³² erkeklere ait başlıca ayakkabı çeşitleridir. Ayağa giyilen bir diğer giyecek olan tozluk ise, pantolonun paçasını ve bacakları tozdan korumak için ayakkabının üzerine geçirilip düğmelenen veya dizden aşağı uzanarak ayağın üstünü örten dar bir paçalıktır.²¹³³

Rize’de erkeklerin giydiği ayakkabı türlerinin hemen hepsinin kadınlar tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Bunlar ayakkabı, çedik, çizme, çorap, kundura, mest, nalın, pabuç, terlik ve yemeni şeklinde sıralanabilir. Beyaz çorap, bayağı mest, siyah mest, gümüş nalın, tahta pabuç, yünden mamul tozluk, erkek veya kadınlara ait bu giyeceklerin nev’ilerindedir.

bd. Aksesuarlar

Rize’de erkek ve kadınlar tarafından kullanılan kıyafetler kadar, bu kıyafetleri tamamlayıcı nitelikte olan bazı aksesuar çeşitlerini de kayıtlardan tesbit etmek mümkündür. Buna göre boyunbağı (kravat), boyunluk, cep aynası, cilbend (büyük cüzdan), cübbe iğnesi, çanta, çevre,²¹³⁴ eldiven, gözlük, karanfil yağı, kese, mendil,

²¹²⁷ Fikri Salman, “Rize Yöresi Geleneksel Giysilerin Özellikleri”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.180-181.

²¹²⁸ Çarık, ip veya deri şeritlerle ayağa bağlanan, ham deriden yapılmış bir pabuçtur. **Bkz.** Ayverdi, **age**, I, 530.

²¹²⁹ Çedik, genellikle kadınlar ve ilmiye ricâli tarafından giyilen, sarı sahtiyandan yapılmış, kısa ve bol konçlu bir ayakkabıdır. **Bkz.** Doğan, **age**, s.246.

²¹³⁰ Kundura, kaba işlenmiş, bağısız ve konçsuz ayakkabıya denir. **Bkz.** **Türkçe Sözlük**, II, 1406.

²¹³¹ Potin, koncu incik kemiğinin üstüne kadar çıkan, yan tarafından düğmelerle veya ön tarafından potin bağıyla kapanan bir ayakkabı çeşididir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, III, 2425.

²¹³² Yemeni, bir tür hafif ve kaba ayakkabıdır. **Bkz.** **Türkçe Sözlük**, II, 2429.

²¹³³ Ayverdi, **age**, III, 3190.

²¹³⁴ Çevre, kenarları kıvrılmış, oya veya işleme nakışlarla süslenmiş bir mendildir. **Bkz.** Pakalın, **age**, I, 361.

mühür, saat, şemsiye, tarak ve yağlık²¹³⁵ ile belde taşınan piştov ve kamalar, erkeklere ait başlıca aksesuarlardır.

Sicillerde adi saat, bayağı saat, basma saat, adi basma saat, bayağı basma saat, Fransız basma saat, Fransızkârî saat, cep saati, basma cep saati, bayağı Fransız cep saati, piryol²¹³⁶ saat, siyah muhafazalı piryol cep saati, altın saat, kordonlu altın saat ve köstekli saat gibi çeşitlerine rastlanılan saatlerin, erkekler arasında yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Erkeklere ait diğer aksesuarların da, yapımlarında kullanılan malzemeye, renklerine ve kullanım amaçlarına göre, büyük çanta, kara çanta, el çantası, para çantası, akçe kesesi, çuka duhan kesesi, alaca büyük kese, meşin kese, mor kese, bayağı çevre, çuka çevre, penbe mendil, gümüş mühür, baş tarağı, sakal tarağı, kemik tarak ve şimşir tarak gibi nev'ileri bulunmaktadır.

Kadınların kullandığı aksesuarlar ise, ayna, çanta, çevre, para kesesi, saat, şemsiye, tarak, yağlık ve yelpaze şeklinde sıralanabilir. Kadınlara ait bu aksesuarların özellikleriyle ilgili olarak, kayıtlarda kebîr ayna, kebîr çanta, küçük çanta, nakışlı çevre, simli para kesesi, kordonlu saat, kordonlu altın saat, fildişi tarak, sim tarak ve simli yağlık ifadelerine yer verilmiştir.

be. Ziyet Eşyası

Araştırmamıza konu olan dönemde Rize ailesinin giyim-kuşamına dair ele alınabilecek konulardan biri de, çoğunlukla kadınlar tarafından tercih edilen ziyet türü eşyadır. Erkek ve kadınlara ait kıyafetlerin sayısı, çeşidi, kumaşının kalitesi, işleme ve süslemeleri gibi, süs eşyası ve mücevherler de, bunları kullanan şahısların sosyo-ekonomik mevkii ve refah seviyesiyle yakından ilgilidir.²¹³⁷

²¹³⁵ Yağlık, sofrada yağlı elleri ve ağzı silmeye mahsus elbezi, peçetedir. **Bkz.** Şemseddin Sâmî, **age**, s.1531.

²¹³⁶ Piryol, kapağı kümbet şeklinde olan, büyük bir cep saati çeşididir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, III, 2510.

²¹³⁷ İncelediğimiz sicillerde sahip olduğu ziyet eşyası itibariyle ilk dikkati çeken isim, Rize kasabası sâkinelerinden el-Hâc Memiş Paşa'nın kızı Sakine Hanım'dır. Sakine Hanım'ın H. 1297 (M. 1880)'de tahrir edilen 29.602 kuruş değerindeki terekisinin 21.140 kuruşunu (% 71.41), muhtelif ziyet eşyası oluşturmaktadır. **Bkz. R.Ş.S.;** 1499/31b.

Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, armudiye,²¹³⁸ gümüş armudiye, baş altınları, bilezik, kol bileziği, gümüş ve altın bilezik, boğazlık, gümüş düğme, hamâil (hamaylı),²¹³⁹ gümüş hamâil, mercanlı gümüş hamâil, gümüş iğne, elmas iğne, gümüş bel kemeri, beşi bir yerde kolye, sürgüsü elmaslı altın kordon, küpe, kulak küpesi, gümüş küpe, altın küpe, elmas küpe, elmas taşlı altın küpe, inci köstekli ufak elmas küpe, tonbak (tombak)²¹⁴⁰ küpe, altın saat ve kordon, yüzük, altın yüzük, tek taşlı altın yüzük, elmas yüzük, gümüş yüzük, gümüş akik yüzük ve gümüş zincir ile gazi altını,²¹⁴¹ Mahmudiye altını,²¹⁴² memduhiye altını,²¹⁴³ rub'iyeye altını,²¹⁴⁴ beşlik altın²¹⁴⁵ ve yirmilik altın (Mahmudiye altını) gibi altın çeşitleri, kadınların kullandıkları ziynet eşyası arasındadır.

Kadınlar kadar olmamakla birlikte, erkeklere ait bazı tereke kayıtlarında da ziynet türü eşyaya rastlamak mümkündür. Bunlar bilezik, gümüş halka, gümüş hamâil, gümüş hatem (mühür), gümüş kalem, gümüş kalemlik, kol bağı, gümüş kordon, altın saat ve kordon, gümüş yüzük, altın yüzük, elmas yüzük, tonbak yüzük, firuze taşlı yüzük, taşsız yüzük ve bayağı yüzük taşından ibarettir.

²¹³⁸ Armudiye, armut biçiminde, üzerinde “mâşallah” yazılı olan altın nazarlığa denir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, I, 168.

²¹³⁹ Hamâil, boyna asılan veya kola takılan muskaya verilen addır. Halk arasında “hamaylı” şeklinde de kullanılan hamâiller, meşinden, tenekeden, gümüş ve altından yapıldıkları gibi, dört köşe veya kalp şeklinde yapılanları da bulunmaktadır. **Bkz.** Pakalın, **age**, I, 716.

²¹⁴⁰ Tonbak (tombak), bakır üzerine yapılmış cıvalı altın kaplamaya ve bu şekilde yapılmış eşyaya denir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, III, 3179.

²¹⁴¹ Gazi altını, Sultan II. Mahmud zamanında bastırılan hayriye altınına, üzerinde “Gazi Sultan Mahmud Han” yazılı olduğu için, halk arasında verilen isimdir. **Bkz.** Ayverdi, **age**, I, 1010.

²¹⁴² Mahmudiye altını, Sultan I. Mahmud devrinde basılan 1,5 dirhem ağırlığında ve 23 ayarında altın paranın adıdır. “Nisfiye” denilen yarımılığı da vardır. II. Mahmud’un saltanatı döneminde basılan para da bu adı almakla birlikte, daha ziyade “yirmilik altın” şeklinde şöhret bulmuştur. **Bkz.** Pakalın, **age**, II, 385.

²¹⁴³ Memduhiye altını, Sultan Abdülmecid’in cülüsü sırasında bastırılan yirmi kuruş değerindeki altın paradır. Ziynet eşyası olarak kullanıldığı için, bu şekilde adlandırılmıştır. **Bkz.** Pakalın, **age**, II, 473.

²¹⁴⁴ Rub'iyeye altını, eskiden kullanılan altının çeyreği olup, takriben on kuruş değerindedir. **Bkz.** Şemseddin Sâmî, **age**, s.658.

²¹⁴⁵ Beşlik altın, Sultan II. Süleyman zamanında yapılan meskûkât ıstılahatıyla birlikte tedavüle çıkmış olan bir sikkedir. Sultan II. Mahmud döneminde de bu sikkeden kesilmiştir. **Bkz.** Pakalın, **age**, I, 211.

SONUÇ

Rize Şer'iyeye Sicillerinin esas alındığı bu araştırmada, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rize'nin aile hayatı sosyal, ekonomik, dînî ve kültürel yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın neticesinde, ilgili dönem Rize ailesinin nikâh akdiyle teşekkül ettiği, evliliğe hazırlık sürecinde nişanlanma, beşik kertmesi, ayrıca hısımlar, akraba, komşu gibi şahısların, tarafların aileleri arasında aracılık etmesi gibi bazı uygulamaların olduğu görülmektedir. Nişanlılık döneminin, evlenecek kız ve erkeğin birbirini tanınması, evlenmeye mani bir durumun olması halinde de, bunun nikâhtan önce ortaya çıkması bakımından önem arz ettiği muhakkaktır. Ancak nişanlanmanın nikâh akdi gibi hukukî bir değere sahip olmaması sebebiyle, Rize'de hem kız hem de erkek tarafının, diledikleri takdirde nişandan vazgeçtikleri müşahede edilmektedir. Nişandan vazgeçilmesi durumunda, nişanlılık sürecinde verilen mehir ve hediyelerin iadesi gündeme gelmiştir. Rize'de bu süreçte mehirin ödendiğine dair kesin bir kayda rastlanmamakla birlikte, kız tarafına verilen nişan hediyeleri içerisinde ilk sırayı muhtelif ziynet eşyasının aldığı söylenebilir.

Ailenin teşekkülü sürecinde, nişanlanmadan sonra ikinci safha olarak kabul edebileceğimiz nikâh akitleri, ya bulûğa ermiş kız ve erkeklerin bizzat veya vekilleri aracılığıyla müracaatları üzerine mahkemede gerçekleştirilmiş ya da mahkemeden alınan izinnâme ile mahalle ve köy imamı tarafından akdedilmiştir. 50 yıllık bir dönemde, mahkemede gerçekleşen nikâh akdi kayıtlarının 111'i geçmemesi, bazı yıllara ait nikâh kayıtlarına ise hiç rastlanmaması, Rize ailesinde nikâhların genellikle izinnâme yoluyla gerçekleştiğini düşündürmektedir. Nikâh akitleri içerisinde, küçük yaşta çocukların velâyet yoluyla evlendirilmeleri önemli bir yer tutmakla birlikte, bu evliliklerin kızın bulûğa ermesine kadar askıya alındığı, velileri tarafından evlendirilen kız çocuklarının da, bu süre zarfında kendi ailelerinin yanında kaldıkları görülmektedir.

Rize'de meydana gelen evliliklerde, tarafların rızası kadar velilerinin iznine de büyük ölçüde önem verildiğini söylemek mümkündür. Özellikle mahkemede gerçekleşen nikâh akitlerinde, söz konusu evliliğin gelin adayının rızası ve velisinin izniyle gerçekleştiğinin açık bir şekilde belirtilmesi, veli izni olmaksızın nikâh akdedildiğine dair ileri sürülen bir iddianın üzerinde bile titizlikle durulması, bu

tesbitimizi doğrular mahiyettedir. Öte yandan velâyet yoluyla evlendirilen bazı kızların, bulûğa erdikten sonra bu nikâhın iptali için çeşitli yollara başvurmaları, Rize’de velisi tarafından küçük yaşta evlendirilenlerin, haklarındaki nikâha her zaman rıza göstermediklerini ortaya koymaktadır.

Evlenmenin tabîî sonuçlarından biri olan mehir, ödenmesi açısından hem mehr-i muaccel hem de mehr-i müeccel olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Rize’de kadınlara ödenen mehr-i muacceller genellikle nakit olarak tayin edilmekle birlikte, az da olsa giyim eşyası cinsinden verilmesi kararlaştırılan mehr-i muaccele de rastlanmaktadır. Mehr-i muaccelin vaktinde ödenmemesi üzerine, bazı kadınların, eşlerinin evine gitmeme haklarını kullandıkları ve mehirlerini alabilmek için gereken yollara başvurdukları görülmektedir. Mehr-i müeccelin ise, genellikle evliliğin boşanma veya ölüm sebebiyle sona ermesi üzerine ödendiği tesbit edilmiştir. Rizeli kadınlar mehirleri üzerinde diledikleri gibi tasarruf etme hakkına sahipken, başlık parasının evlenecek kıza değil de kızın babasına verilmesi, mehirle başlık uygulaması arasındaki farkı göstermesi bakımından önemlidir.

Evlilik ilişkisi devam ettiği sürece, eşinin nafaka ihtiyacını karşılamak erkeğin vazifeleri arasında yer aldığı halde, Rize’de eşleri tarafından nafaka ihtiyacı karşılanmayan çok sayıda kadının mahkemeye müracaat ederek gerekli yollara başvurdukları, hem kendileri hem de çocukları için nafaka takdir ettirdikleri görülmektedir. Bunlar arasında eşleri nafaka bırakmaksızın muhtemelen çalışmak amacıyla memleketinden uzağa giden kadınlar, sayı itibarıyla çoğunluğu oluşturmaktadır. Eşi tarafından mesken ihtiyacı temin edilmeyen veya kendisi için temin edilen meskende eşinin diğer hanımı, anne, baba, kız kardeş gibi ailesinden bazı şahıslarla birlikte oturmaya mecbur bırakılan kadınların da, kendileri için ayrı bir mesken talebiyle mahkemeye başvurmaları halinde, lehlerine karar verildiği tesbit edilmiştir.

İslâm dininin eşler arasında eşitlik ve adalet şartına bağlı olarak dörde kadar kadınla evliliğe izin vermesine rağmen, incelediğimiz dönem Rize ailesinde çok eşliliğin revaçta olmadığı, aksine yaygın evlenme şeklinin % 88.35 oranıyla tek eşlilik olduğu müşahede edilmektedir. Birden fazla kadınla evlenme, vefat ettiği sırada evli

olduğu tesbit edilen erkeklerin sadece % 11.64'ünde görülmektedir. Söz konusu erkeklerin % 10.42'si iki kadınla, % 1.12'si üç kadınla, % 0.08'i ise dört kadınla evlilik yapmıştır. Bursa, Edirne, İstanbul gibi merkezî yerlerde çok eşlilik oranı daha düşük olmasına rağmen, Ankara, Urfa, Konya, Kayseri ve Kırşehir gibi Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde, birden fazla kadınla evlenme temayülünün Rize'de elde edilen bu sonuca daha yakın olduğu görülmektedir. Erkeklerin soylarını devam ettirmek amacıyla çocuk sahibi, özellikle de erkek çocuk sahibi olma istekleri, sosyal ve dînî mevkileri, ifa ettikleri meslekler, refah seviyeleri, yerleşim yerleri, eşlerinin hasta veya kısır olma ihtimali, çeşitli sebeplerle artan erkek ölümlerine rağmen, belirli yaş gruplarında evlenilebilecek kadın sayısının fazla oluşu, Rize ailesinde çok eşliliği etkileyen hususlar arasında zikredilebilir.

Rize'de ailelerin sahip olduğu ortalama çocuk sayısı 4.19 olarak tesbit edilmiştir. Bu sayıya çocuk sahibi olmayan ailelerin de ilave edilmesiyle, aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 4.01'e düşmektedir. Çocuk sayısı 1 ila 4 arasında değişen ailelerde, küçük yaştaki kız ve erkek çocukları sayı itibariyle fazla olmasına rağmen, çocuk sayısı ortalamanın üzerinde olan ailelerde, çocuk sayısı arttıkça yaşça büyük kız ve erkek çocuklarının sayısında da artış yaşanmaktadır. Buradan hareketle 4'e kadar çocuğa sahip olmanın, genellikle ailelerde tercih edilen bir durum olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ortalamanın üzerinde çocuğu olan çok sayıda ailede, kız çocuğuna nazaran erkek çocuğunun sayı itibariyle azlığı, erkek çocuk isteğinin aileleri tekrar çocuk sahibi olmaya teşvik ettiği şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde erkek çocuğa sahip olan pek çok ailenin de, kız çocuğunu arzu ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra çok eşliliği etkileyen diğer hususların, çocuk sayısı üzerinde de etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Ortalama çocuk sayısının yaklaşık olarak 4 olduğu Rize ailesinde, ailenin anne baba ve henüz evlenmemiş çocuklardan meydana geldiği düşünülürse, aile nüfusu 6'yı bulmaktadır. Bu sayıya anne baba ve çocuklarla aynı çatı altında yaşaması kuvvetle muhtemel olan dede ve ninenin yani erkeğin anne babasının da ilave edilmesiyle, aile nüfusu 8'e ulaşmaktadır. Erkeğin evlendikten sonra da baba evinden ayrılmayıp, anne babasının yanı sıra muhtemelen henüz evlenmemiş kardeşleriyle aynı evde yaşaması,

Rize’de örneklerine rastlanılan bir durumdur. Bununla birlikte henüz evlenmeden vefat eden bazı erkeklerin kendilerine ait evlerinin olması, evli veya dul olduğu halde vefat eden erkeklerin ise, önemli bir kısmının vefatları sırasında ev sahibi olmaları, erkeklerin genellikle eş ve çocuklarıyla beraber müstakil bir evde ikamet ettikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan evli veya dul olarak vefat eden çoğu erkeğin anne ve babasının hayatta olmaması, evli erkeklerin yaşlı anne babalarıyla birlikte yaşamaları durumunda, bu oranın çok da yüksek olmadığını düşündürmektedir.

İncelediğimiz dönem Rize ailesinde erkek ailenin reisi konumunda olmakla birlikte, kadınların da sadece ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenmedikleri, verâset ve miras başta olmak üzere, evlenme, boşanma, nafaka gibi pek çok konuda rahatlıkla hukukî yollara başvurabildikleri, aile içerisindeki mevki ve haklarından haberdar oldukları, herhangi bir haksızlık veya kötü muameleyle karşılaşmaları halinde, eşlerinden kayınpederlerine varıncaya kadar ailenin hemen her ferdinden davacı olabildikleri tesbit edilmiştir. Rizeli kadınlar kendi servetlerini serbestçe tasarruf edebilmişler, borç alıp verme, hibe, çeşitli menkul ve gayr-i menkul malların alım satımı gibi yollarla ekonomik hayatta söz sahibi olmuşlardır. Kadınlar tarım ve hayvancılıkla uğraşarak üretim faaliyetlerine katkı sağlamanın yanı sıra, ticarî hayatta da yer almışlardır. Sahip oldukları mal varlıklarıyla sadece ekonomik faaliyetlere katılmakla kalmamışlar, vakıf tesisi, vasiyet bırakma, kimsesiz çocukların bakımını üstlenme gibi hayır hasenatta da bulunmuşlardır. Rizeli kadınların küçük yaştaki çocukların vesâyetini üstlenmeleri, bazı vakıfların tevliyet görevini ifa etmeleri, sosyal hayattaki yerleri hakkında fikir vermektedir.

Rize ailesinde meydana gelen ölüm olaylarında, vefat eden şahısların büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Kadınların geride bıraktıkları mal varlığının fazla bir yekûnu oluşturmaması, tereke kayıtlarına geçen kadın ölümlerinin sayı itibarıyla az olmasını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte vefat eden erkek sayısının kadın sayısından epey yüksek oluşu, erkeklerin çoğunun vefatları sırasında evli, kadınların ise bekâr veya dul olmaları, Rize ailesinde ölüm olaylarına kadınlara nazaran erkeklerde daha fazla rastlanıldığını ve ortalama yaşam süresinin kadınlarda daha uzun olduğunu düşündürmektedir. Rize’de vefat eden şahısların vârisleri içerisinde

kız ve erkek çocuklarının oranı, bütün vârislerin yaklaşık olarak % 66'sına tekabül etmektedir. Bu durum geride bıraktıkları mal varlıklarının, büyük ölçüde kendi çocuklarına intikal ettiğini göstermektedir. Vefat eden şahsın mirasçıları arasında yaşanan pek çok anlaşmazlığı da mahkeme kayıtlarından tesbit etmek mümkündür. Erkek vârislerden bir veya birkaçının, kadın vârislerin terekedeki hisselerine haksız yere el koymaları, en sık karşılaşılan anlaşmazlık konusudur.

Evlilik akdiyle birlikte meşru bir zemine oturan aile müessesesinin dağılması, eşlerden birinin vefatı veya karı kocanın boşanmasıyla mümkün olmaktadır. Rize'de ailelerin dağılmasına yol açan boşanma hadiselerinin en önemli ve temel sebebinin, eşler arasındaki şiddetli geçimsizlik olduğu söylenebilir. Ailede yaşanan gayr-i ahlakî durumların yanı sıra, velâyet yoluyla evlendirilen bazı şahısların, bulûğa erdikten sonra haklarındaki nikâha rıza göstermemesinin de, boşanmalara sebebiyet verdiği görülmektedir. Rize ailesinde vuku bulan boşanmalar meydana geliş şekilleri açısından incelendiğinde, erkeğin boşama yetkisini doğrudan kullandığı boşanmaların (talâk), diğer boşanma türlerine nazaran daha yaygın olduğu tesbit edilmiştir. Karşılıklı anlaşma yoluyla meydana gelen boşanmalar (muhâla'a) ise, talâk türü boşanmalardan sonra en yüksek orana sahiptir. Boşanmayla birlikte kadının mehr-i müeccel ve nafaka-i iddet hakkının ödenmesine dair taraflar arasında çeşitli anlaşmazlıklar yaşanırken, çocuğun bakım ve gözetimi (hidâne) hakkının umumiyetle anneye verildiği görülmektedir. Annenin, çocuğa yabancı biriyle evlenmesi, belli bir rahatsızlığının olması, çocukların terbiye ve ahlâkının bozulmasına sebep olacak bir davranışta bulunması, bu hakkı kaybetmesine yol açmıştır.

Rize ailesinde meydana gelen boşanma ve ölüm hadiseleri, ailenin önemli unsurlarından biri olan çocukları korumaya yönelik bazı uygulamaların hayata geçirilmesini de beraberinde getirmiştir. Henüz bulûğa ermemiş çocuklara belli miktarlarda nafaka takdir edilerek, yiyecek, giyim-kuşam ve diğer ihtiyaçlarının temini yoluna gidilmesi, söz konusu uygulamalardan sadece biridir. Aynı şekilde ebeveyninden birini veya her ikisini kaybeden küçük yaşta çocuklara, mallarının muhafazası, tasarrufu ve sâir işleri için dürüst, güvenilir, görevini hakkıyla ifa edebilecek vasiler tayin edilmiş, bu durumdaki çocukların menkul ve gayr-i menkul malları eytâm

sandıkları vasıtasıyla işletilerek, elde edilen gelirin kendi ihtiyaçlarına sarf edilmesi amaçlanmıştır. Kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların ücret mukabilinde bir aile yanında barındırılmaları (îcâr-ı sağîr) veya bazı hayırsever şahıslarca evlât edinilmeleri (tebennî) de, bu uygulamalar arasında yer almaktadır.

Tereke kayıtlarından istifade edilerek Rize ailesinin refah durumu ve servetiyle ilgili bir değerlendirmeye gidildiğinde, ailelerin % 43.52'sinin fakir, % 54.45'inin orta halli, % 2.01'inin ise zengin olduğu görülmektedir. Tereke sahibi şahısların önemli bir kısmı (% 69.01), 1001 ila 5000 kuruş arasında değişen miktarlarda mal varlığına sahipken, servet miktarı arttıkça bu servete sahip kişi sayısında önemli bir düşüşün yaşandığı tesbit edilmiştir. Buradan hareketle büyük miktarlardaki servetlerin, belirli şahısların elinde toplandığını söylemek mümkündür. Rize'de erkeklerin refah seviyesi kadınlardan yüksek olup, erkekler arasında kişi başına düşen servet miktarı 3956 kuruş, kadınlar arasında ise 2870 kuruştur. Rizeli ailelerin servetlerini oluşturan mal grupları arasında ilk sırayı mesken olarak kullanılan evlerle çeşitli gayr-i menkuller almaktadır. Servetin önemli bir kısmını oluşturan menkul mallar ise, nakit, alacaklar, hayvanlar, ticarî mallar, çeşitli tarım ürünleri ve hayvansal gıdalar, deniz vasıtaları, ev eşyası ve giyim-kuşam türü eşyadan ibarettir.

Çalışmamızın alakalı olduğu dönemde Rize'nin muhtelif köy ve mahallelerinde yaşayan ailelerin başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olmuştur. Tarım ve hayvancılığın yanında yaylacılık, arıcılık ve balıkçılık faaliyetleri de, bölge ekonomisinde belli bir yer edinmiştir. Rize'de tarım arazilerinin büyük önem arz etmesi, gerek aile fertleri ve akrabalar gerekse birbirinin komşusu durumundaki şahıslar arasında, arazi ve su tasarrufuyla ilgili türlü anlaşmazlıkların yaşanmasına yol açmıştır. Mısır, yulaf, kendir, fasulye, elma, armut, fındık, limon ve portakal, Rize'de yetiştirilen ürünlerin başlıcalarıdır. Hayvancılıkla ilgili olarak, özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin ön plana çıktığı, yük ve binek hayvanı yetiştiriciliğinin ise epey nadir olduğu görülmektedir. Rizeli ailelerce beslenen hayvanların genellikle bir veya birkaç taneyle sınırlı olması, bu hayvanların ticarî amaçlardan ziyade ailenin temel besin ihtiyaçlarını karşılamak veya yük ve taşımacılıkta kullanılmak üzere yetiştirildiğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra yetiştirdiği hayvanlarla ticarî faaliyetlerde bulunan,

hem beslediği hayvanları hem de bu hayvanlardan elde ettiği ürünleri satmak suretiyle ekonomik kazanç elde eden ailelere de rastlanmaktadır.

Tarım ve hayvancılığın önemli birer geçim vasıtası olduğu Rize ailesinde, ailenin erkek üyeleri adlî, askerî, dînî, idarî ve ilmî sahada muhtelif vazifeler ifa ederken, ticaret, denizcilik, esnaf ve sanatkârlık gibi çeşitli meslek kollarında da faaliyet göstermişlerdir. Bu dönemde Rizeli tüccar ve denizcilerin, diğer meslek grupları arasında hatırı sayılır bir yere sahip oldukları görülmektedir. Ticaretle uğraşan şahısların sattıkları emtia içerisinde ilk sırayı bölgeye has bir dokuma türü olan keten bezi alırken, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla bazı yiyecek ve ihtiyaç maddeleri de ticarete konu olmuştur. Denizcilikle uğraşan kaptan ve reisler, ticarî faaliyetlerde bulunmanın yanında, ulaşım ve nakliyecilik alanında da faaliyet göstermişlerdir. Öte yandan bazı ekonomik sebepler, erkekleri çalışmak amacıyla gurbete gitmek mecburiyetinde bırakmıştır.

Rize’de aile fertleri günlük hayatın akışı içerisinde hem kendi aileleri veya akrabaları durumundaki kişilerle hem de toplumun farklı kesiminden insanlarla borç-alacak münasebetinden menkul ve gayr-i menkul alım satımına, îcâr ve hibeden havâle ve kefâlete varıncaya kadar çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu nevi faaliyetlere ailenin sadece erkek üyeleri arasında değil, kadınlar arasında da rastlanmaktadır. Toplumdaki yardımlaşma ve güven duygusunun bir tezahürü olarak da kabul edebileceğimiz kefâlet işlemlerine, ekonomik hayatın yanı sıra sosyal hayatın farklı alanlarında da başvurulmuştur. Söz konusu dönemde diğer ekonomik faaliyetlerden farklı olarak, hibe işlemlerinin genellikle aynı aile veya akrabadan şahıslar arasında gerçekleştiği tesbit edilmiştir. Bazı şahısların kız çocuklarını mahrum ederek mal varlıklarının tamamını veya bir kısmını erkek çocuklarına hibe etmeleri, vefatları sonrası hibe edilen mal mülkle ilgili kardeşler arasında çeşitli anlaşmazlıkların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir.

Rize ailesinin beslenme kültüründe, bölgede yaygın olarak üretilen mısırın önemli bir yeri bulunmaktadır. Mısırın yanı sıra pirinç, buğday, bulgur, nohut ve bakla, Rize’de tüketilen hububat ve bakliyat çeşitlerindedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğiyle balıkçılık ve yaylacılığın ailenin temel geçim kaynakları arasında yer

alması, et tüketiminin de belli bir seviyede olduğunu düşündürmektedir. Meyve ve kuruyemişlerle ilgili olarak, limon, portakal, elma, üzüm, ceviz, fındık ve kestanenin, ailenin beslenme biçiminde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Rize’de kullanılan yağlar içerisinde ilk sırayı tereyağı alırken, içyağı, donyağı ve zeytinyağı da, sofralarda yer alan diğer yağ çeşitleri arasındadır. Çay, günümüz Rize ailesi için önemli bir geçim kaynağı ve oldukça tercih edilen bir içecek olduğu halde, bu dönemde kahvenin daha çok tercih edildiği görülmektedir.

İslâmî yardımlaşma anlayışının bir tezahürü olan vakıf hizmetleri, Rize ailesinin dînî hayatında mühim bir yer işgal etmiştir. Rize’nin hayırsever aileleri cami, mescid, tekke ve medrese gibi vakıf eserler tesis etmekle kalmamışlar, para veya gayr-i menkul nev’inden mal varlıklarını çeşitli cihetlere vakfetmek suretiyle de hayır hasenat işlerinde bulunmuşlardır. Rizeli hayırseverlerce vakfedilen para ve emlakın sarf yerleri arasında, ilk sırayı ibadet mekânları alırken, eğitim müesseseleriyle çeşitli imar faaliyetlerinin de belli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Rizeli hayırseverler sadece vakıf tesis etmekle değil, vasiyette bulunmak suretiyle de mal varlıklarının belli bir kısmını hayır yolunda sarf etmişlerdir. Vakıf veya vasiyet yoluyla hayır işlediği tesbit edilen şahısların büyük çoğunluğunu erkekler oluştururken, sayıca az olmakla birlikte kadınların da bu yolla hayır işlediklerine şahit olunmaktadır.

Rize ailesinin dînî hayatıyla yakından ilgili olan konulardan biri de, gasb, hırsızlık, adam öldürme, zina ve ırza geçme gibi suç teşkil eden fiillerin varlığıdır. Zaman zaman aynı aile ve akrabadan şahıslar arasında da yaşanan bu nevi hadiselerin önemli bir yekûnu oluşturmadığı, mahkemeye intikali durumunda da genellikle sulhla neticelendiği söylenebilir. Aile içerisinde veya birbirinin akrabası durumundaki kişiler arasında meydana gelen dövme ve yaralama hadiselerinde, mağdur taraf çoğunlukla kadınlar olurken, Rizeli kadınların kendilerine bu şekilde bir muamelede bulunulması halinde, hukukî yollara başvurmadan geri kalmadıkları tesbit edilmiştir. Rize’de birbirine namahrem olan kadın ve erkeklerin bir arada bulunmaları, konuşup görüşmeleri toplum nezdinde hoş karşılanmadığı gibi, aile içerisinde de bazı huzursuzlukların yaşanmasına yol açmıştır. Irza geçme veya buna teşebbüs etme gibi gayr-i ahlakî davranışlara maruz kalan kadınlar, genellikle ailelerinin desteğiyle

karşılaştıkça, bu nevi hadiselerin eşler arasında boşanmalara kadar giden anlaşmazlıkların yaşanmasına sebebiyet verdiği de görülmektedir.

İncelediğimiz dönem Rize ailesinde, çocuğa isim verilirken Türkçe isimlere nazaran İslâmî gelenekten gelen Arapça isimlerin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Söz konusu yıllarda en çok kullanılan erkek adları arasında, Mustafa ve Ali isimleri ilk sırayı alırken, günümüzde Karadeniz insanıyla özdeşleştirilen Temel isminin pek de tercih edilmediği söylenebilir. Kadın isimleri içerisinde de, Fatıma ve Aişe adlarına daha sık rastlanmaktadır. Rize’de kullanılan sülale adları genellikle baba, dede veya daha önce yaşamış bir aile büyüğünün ismi, menşei, mesleği, unvanı, fizikî bir özelliği ya da kişilik özelliğinden hareketle oluşturulmuştur. Aynı sülale adını kullanan bazı ailelerin Rize’nin aynı köy ve mahallelerinde veya birbirine yakın yerleşim yerlerinde ikamet etmeleri, bu ailelerin akraba olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte farklı aile lakaplarına sahip olan bazı şahıslar arasında da, akrabalık bağı olması imkân dâhilindedir. İlgili dönemde Rize’de kullanılan pek çok aile lakabı, günümüzde aynı sülaleler tarafından soyadı olarak kullanılmaya devam ederken, bazı aile adları zamanla unutulmuş ve yerini farklı soyadlarına bırakmıştır. Kara, Kürt, Uzun ve Genç, Rizeli erkeklerce yaygın olarak kullanılan lakaplar arasındadır. Kişinin sosyal, ekonomik, dînî mevkiyle de yakından ilgili olan unvanlar içerisinde ise, Hacı, Ağa, Molla ve Efendi unvanları ön plana çıkmaktadır.

Rizeli ailelerin, günümüzde de olduğu gibi ev inşa ederken mekân olarak öncelikle kendi arazilerini tercih etmeleri, evlerin umumiyetle dağınık bir görünüm arz etmesine yol açmıştır. Ev inşası sırasında mahremiyet hususuna dikkat edildiği kadar, komşuya gelebilecek herhangi bir zarara da müsamaha edilmemiştir. Rize evlerinin çoğu bahçe içerisinde olup, evlerin hemen yanına bahçe ve tarlalarda yetiştirilen ürünlerin muhafaza edilmesi için serenderler yapılmıştır. Anne-baba ve henüz evlenmemiş çocuklarla ailenin diğer fertlerinin aynı çatı altında yaşamaları, evlerin nisbeten geniş olmasını da beraberinde getirmiştir. Rize evlerinde, sergi ve döşeme malzemesi olarak genellikle kilim, halı, minder, şilte ve yastık kullanılırken, refah seviyesi yüksek bazı ailelerin masa, sandalye, iskemle ve kanepe gibi mobilyalara sahip oldukları görülmektedir. Evlerde bulunan çeşitli mutfak eşyası içerisinde, bakırdan imal

edilenler önemli bir yer tutmaktadır. Az da olsa bazı evlerde masa ve sandalyeye rastlanmakla birlikte, yemeklerin genellikle sini veya ahşap sofrada üzerinde yendiği söylenebilir. Balık yağı, gazyağı, lamba, mum ve şamdan, evlerde bulunan belli başlı aydınlatma araçlarıdır.

Rize’de terekesi mahkemece tahrir edilen şahıslardan sadece % 3.17’sinin geride bıraktığı mal varlığı arasında kitaba rastlanması, kitap sahibi ailelerin ve ailedeki okuryazarlığın düşük seviyede olduğunu düşündürmektedir. Rizeli ailelerin sahip olduğu kitapların ekserisini Kur’ân-ı Kerîm ile dînî muhtevalı eserler oluştururken, tasavvuf-ahlâk, edebiyat, gramer ve mantık alanındaki kitaplar da önemli bir yekûna ulaşmaktadır. Kitap sahibi kadın ve erkeklerin refah seviyesi itibariyle umumiyetle orta gelir grubunda yer aldıkları tesbit edilmiştir. Özellikle beşten fazla kitabı bulunanların hemen hepsinin belli seviyede medrese eğitimi almış olmaları, bazılarının ise müftülük ve nâiblik gibi görevlerde bulunmaları, kitap sahibi olmanın, aile fertlerinin eğitim seviyeleri ve ifa ettikleri vazifeyle yakından ilgili olduğunu göstermektedir.

Rizeli erkek ve kadınların giydikleri kıyafetler görünüş itibariyle birbirinden farklı olmakla birlikte, genelde aynı isimleri taşımaktadır. Giysi yapımında daha çok yünlü ve pamuklu kumaşların tercih edildiği, kullanılan bez çeşitleri arasında ilk sırayı bölgeye has bir dokuma türü olan keten bezinin aldığı görülmektedir. İç giyim yanı sıra dış kıyafet olarak da kullanılabilen entari, Rize’de hem erkekler hem de kadınlar tarafından yaygın olarak tercih edilen bir giyim eşyasıdır. Günlük hayatta kullanılan diğer giysi çeşitleri genellikle benzer özellikler gösterirken, kişilerin sosyo-ekonomik mevkii ve refah seviyesine bağlı olarak, bu kıyafetlerin sayısı, çeşidi, kumaşının kalitesi, işleme ve süslemelerinde bazı farklılıkların olduğu tesbit edilmiştir.

EKLER

EK 1. Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Cami Bulunan Köy ve Mahalleler

Bulunduğu Yer	Bulunduğu Yer
Ahiyoz (Armutlu) köyü	Kuriloz (Adacami) köyü
Akrotir (Limanköy) köyü	Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesi
Andra (Kayabaşı-Hurmalık) köyü	Kuzandinoz (Kurtuluş) köyü
Andon (Küçükçayır) köyü	Lazkoz (Çalışkanlar) köyü
Apanconoz (Ketenli) köyü	Leroz (Büyükköy) köyü
Arğaloz (Çiftkekavak) köyü	Lestenkoz (Taşkoprü) köyü
Arkulikoz (Ekmekçiler) köyü	Liparit (Yalıköy) köyü
Aron Mağloz (Sütlüce-Camıdağı) köyü	Malpet (Eriklimanı) köyü
Arpik Makraş (Şirinköy-Musadağı) köyü	Manle (Kirazlı) köyü
Aspet (İyidere-Fethiye) köyü	Masen (Sarıyer) köyü
Asrifos (Âşıklar) köyü	Mavrant (Kalecik) köyü
Atyanoz (Kasarcılar) köyü	Mirakaloz (Hamidiye) köyü
Atyanoz Çikara (Bozukkale) köyü	Mişona (Pazarköy) köyü
Besalet (Aksu-Tatlısu) köyü	Murçiva (Yenipazar) Mahallesi
Betroz (Fiçitaşı) köyü	Muskas (Çeşmeköy) köyü
Canbolat (Pehlivantaşı) köyü	Müfti Mahallesi
Cevatoz (Yerelma) köyü	Ortaköy köyü
Cimil (Başköy) köyü	Paşayan (Çarşı) Mahallesi
Çaklı (Çukurlu) köyü	Perkam (Demirhisar) köyü
Çanceva (Büyükcaferpaşa) köyü	Pilakorum (Cevizlik) köyü
Çiklenar (Sarayköy) köyü	Pindoz (Değirmendere) Mahallesi
Çoncik (Taşpınar-Aktaş) köyü	Piriçelebi Mahallesi
Diğer İksenit (Pilavdağı) Mahallesi	Potomya (Güneysu merkez) köyü
Filandoz (Derepazarı merkez) köyü	Pulihoz (Dumankaya) köyü
Fosa (Köprülü) köyü	Raşot (Çeşmeli-Karaağaç) köyü
Gürgen köyü	Raşota (Söğütlü) köyü
Godri (Dağınıksu) köyü	Roşi (Reşadiye) Mahallesi
Gotoz (Pekmezli) köyü	Sahur (Düzköy) köyü
Ğuncivanoz (Denizgören) köyü	Salandoz (Yapraklar-Taşhane) köyü
Haldoz (Bağdatlı) Mahallesi	Salarha Harvel (Güzelköy) köyü
Hama (Bahattinpaşa) köyü	Salarha İveroz (Müderresler) köyü
Hamalyoz (Balıkçılar) köyü	Salarha Kapnes (Güneşli) köyü
Hanis (Bildircinköy) köyü	Salarha Likoz (Kokulukaya) köyü
Haytef (Beşikçiler) köyü	Samri (Kaplıca) Mahallesi
Hazavit (Ulucami) köyü	Serandinoz (Yemişlik) köyü
Hohol (Soğukçeşme) köyü	Setoz (Kıbledağı) köyü
Homeze (Demirkapı) köyü	Seveloz (Alipaşa) köyü
Hos (Maltepe) köyü	Sıkırık (Azaklıhoca) köyü
Hamzabey Romanoz (Hamzabey) Mahallesi	Sırahoz (Çorapçılar) Mahallesi
Hurtoz (Fener) Mahallesi	Silyan (Çayırılı-Yokuşlu) köyü

Kabahor (Gölyayla) köyü	Singaz (Tepebaşı) köyü
Kaçaran (Zincirliköprü) köyü	Sivarne (Hüseyinhoca) köyü
Kafkame (Çağırnkaya) köyü	Şetroz (Gölgeli) köyü
Kalamoz (Akpınar) köyü	Şimadiyoz (Esentepe-Kirazdağı) köyü
Kale Mahallesi	Tivranoz (Geçitli-Yenigeçitli) köyü
Kalitoz (Güneli) köyü	Tohli (Medrese) köyü
Kaluharaf (Kiremitköy) köyü	Umma (Ortapazar) köyü
Kaluklar (Çanakçeşme) köyü	Varankoz (Fıçıcılar) köyü
Kamenit (Kavaklı) Mahallesi	Varda (Güneyce) köyü
Kanboz (Islahiye-Selamet) köyü	Varotlar (Köşklü) köyü
Kandeva (Kırklartepesi) köyü	Vela (Veliköy) köyü
Kandeva Fatla (Kırklartepesi-Kireçhane) köyü	Veroz (Küçükcamii) köyü
Kankalanoz (Yağlıtaş) köyü	Yapraklar köyü
Kapnes (Dağdibi) köyü	Yavlakoz (Demirciler) köyü
Karasu köyü	Yeniköy Mahallesi
Komes (Şimşirli) köyü	Yeniköy Çikaron (Yamaç) köyü
Konyat (Tuğlalı) köyü	Velkü-yi Rize (Dereköy) köyü
Kuliça (Derepazarı-Subaşı) köyü	Zavendik (Çiftlikköy) köyü ²¹⁴⁶

²¹⁴⁶ Ek 1’de de görüldüğü üzere, incelediğimiz yıllarda Rize’ye bağlı 116 köy ve mahallede cami bulunduğu kayıtlardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bazı köy ve mahallelerde birden fazla camiye rastlanırken, sicillerden hareketle bu ibadet mekânlarının toplam sayısını tesbit etmek pek de mümkün değildir. Trabzon vilayeti salnâmesine göre, çalışmamızı da ilgilendiren H. 1286 (M. 1869) yılında Rize kazasında 124 cami, 29 mescid, 3 tekke bulunmaktadır. Rize kazasına bağlı Kurâ-i seb’a (İkizdere) nahiyesinde ise, mescid ve tekke bulunmazken cami sayısı 25’tir. **Bkz. Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1286, def’a 1, Trabzon Vilayeti Matbaası, s.70-71.; Öte yandan H. 1287 (M. 1870) yılına ait Trabzon vilayeti salnâmesinde, Rize kazasında bulunan cami sayısının 15 olarak belirtilmesi dikkat çekmektedir. Aynı kaynağa göre, Rize’de 6 mescid 2 de tekke bulunmaktadır. **Bkz. Trabzon Vilayeti Salnâmesi**, sene 1287, def’a 2, Trabzon Vilayeti Matbaası, s.96-97.

EK 2. Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Faaliyet Gösteren Camiler

Caminin Adı	Bulunduğu Yer
Ada Camii	Kuriloz (Adacami) köyü
Aşağı Cami	Setoz (Kibledağı) köyü
Bağdadî Osman Camii	Haldoz (Bağdatlı) Mahallesi
Büyük Cami	Raşot (Çeşmeli-Karaağaç) köyü
Çarşı Camii	Murçiva (Yenipazar) Mahallesi
el-Hâc Bilal Efendi Camii (Aişe Hanım ve Hacı Bilal Efendi Camii)	Paşayan (Çarşı) Mahallesi
Hacı Şeyh Ahmed Camii (Şeyh Camii/Tekye Camii)	Piriçelebi Mahallesi
Hazavit Camii	Hazavit (Ulucami) köyü
Hüseyin Ağa Camii	Yeniköy Mahallesi
İslâmpaşa Camii	Humrik (İslâmpaşa) Mahallesi
Kebir Cami-i Şerîf	Potomya (Güneysu merkez) köyü
Kılıç Ali Kapudan Camii (Taşçıoğlu Camii)	Rize merkez
Küçük Cami	Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesi
Medrese Camii	Rize merkez
Mehmed bin Abdullah ve Ahmed bin Mustafa Camii	Hurtoz (Fener) Mahallesi
Mehmed bin İsmail Camii	Atyanoz (Kasarcılar) köyü
Mumcuzâde Hüseyin Ağa Camii	Rize merkez
Müftü Hacı Hasan Efendi Camii (Malkoçoğlu Camii)	Rize merkez
Müftü Mehmed Efendi Camii	Kanboz (Islahiye-Selamet) köyü
Orta Cami	Rize merkez
Pazar Camii	Mapavri (Çayeli) nahiyesi
Taş Cami	Kanboz (Islahiye-Selamet) köyü
Tuzcuzâde Camii (Hacı Ağa Camii/Hacı Memiş Efendi Camii)	Paşayan (Çarşı) Mahallesi
Uzun Ali Camii	Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesi
Yukarı Cami	Setoz (Kibledağı) köyü

EK 3. Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Mescid Bulunan Köy ve Mahalleler

Bulunduğu Yer	Bulunduğu Yer
Akrotir (Camiönü) Mahallesi	Kuliça (Derepazarı-Subaşı) köyü
Ancer (Anzer-Ballıköy) köyü	Lazkoz (Çalışkanlar) köyü
Apancene (Esendere-Fındıklı) köyü	Liparit maa Üstüpiler (Yalıköy-Üstüpiler) köyü
Aron Mağloz (Sütlüce-Camıdağı) köyü	Masen (Sarıyer) köyü
Arpik Makraş (Şirinköy-Musadağı) köyü	Maşer (Dülgerli) köyü
Babik (Tophane) Mahallesi	Mirakaloz (Hamidiye) köyü
Canbolat (Pehlivan taşı) köyü	Peripol (Pehlivan) köyü
Cevatoz (Yerelma) köyü	Perkam (Demirhisar) köyü
Cimil Ortaköy (Ortaköy) köyü	Pilakorum (Cevizlik) köyü
Çanceva (Büyükcaferpaşa) köyü	Pindoz (Değirmendere) Mahallesi
Çancol (Balsu) köyü	Potomya Zavendik (Başaran) köyü
Çarihoz (Dağsu) Mahallesi	Pulihoz (Dumankaya) köyü
Diğer İksenit (Pilavdağı) Mahallesi	Rados (Uzunköy) köyü
Fatla (Kireçhane) köyü	Raşot (Çeşmeli-Karaağaç) köyü
Filandoz (Derepazarı merkez) köyü	Raşota (Söğütlü) köyü
Filiboz (Halatçılar) köyü	Salarha Kapnes (Güneşli) köyü
Haytef (Beşikçiler) köyü	Samri (Küçükköy) köyü
Hohol (Soğukçeşme) köyü	Seveloz (Alipaşa) köyü
Kafkame (Çağırankaya) köyü	Sırt köyü
Kalohten (Paşakuyu) Mahallesi	Şetroz (Gölgeli) köyü
Kanboz Kaşatoz (Islahiye) köyü	Tariklar (Yolüstü) köyü
Kankalanoz (Yağlıtaş) köyü	Tohli (Medrese) köyü
Kapse-i Of (Ihlamur) köyü	Velkü-yi Rize (Dereköy) köyü
Kapse-i Rize (Ayvalık) köyü	Yavlakoz (Demirciler) köyü
Karayemiş köyü	Yeniköy Mahallesi
Kolyav (Bayırköy) köyü ²¹⁴⁷	

²¹⁴⁷ Ek 3’ten de anlaşıldığı gibi, Rize’ye bağlı muhtelif köy ve mahallelerde bulunan mescidlerden 51 tanesi kayıtlardan açık bir şekilde tesbit edilebilmektedir. Öte yandan bazı köy ve mahalle sakinlerinin, buldukları yerdeki mescidin genişletilerek minber ilave edilmesi suretiyle camiye dönüştürülmesi, böylece Cuma ve Bayram namazlarının burada eda edilebilmesi için gerekli izin verilmesi talebiyle mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Kayıtlardan tesbit edildiği kadarıyla, camiye dönüştürülmesi talep edilen mescidler, Rize’nin Ancer, Anzer-i süflâ, Apancene, Aron Mağloz, Arpik, Arpik maa Makraş, Baş Gürgen, Canbolat, Cimil Ortaköy, Çanceva, Çoncik, Filandoz, Kafkame, Kanboz Kaşatoz, Kapse-i Of, Kapse-i Rize, Karayemiş, Kolyav, Lazkoz, Leröz Karadere, Masi, Maşer, Potomya Zavendik, Pulihoz, Rados, Raşota, Salarha Kapnes, Seveloz, Sırt, Singöz, Tariklar, Tohli ve Velkü-yi Rize köyleriyle, Akrotir Mahallesi, Anzer-i süflâ köyünün Beşaretli Mahallesi, Cevatoz köyüne mülhak Mezra Mahallesi, Çeçeva köyünün Aloğlu Mahallesi, Kalohten Mahallesi ve Mağloz köyü hududu dâhilindeki Askoroz Mahallesinde bulunmaktadır. **Bkz. R.Ş.S.**; 1488/22b.; 1489/31b.; 1495/93a.; 1496/7b, 87a, 113b.; 1497/19a, 21b.; 1498/52b.; 1499/22a, 34a, 45b, 49b, 114b, 123a, 125a, 125b, 139b, 172a.; 1501/24b, 34a, 40b, 63a, 64b-65a, 98a, 135a-b, 145a-b, 192a-b.; 1502/38a, 39b, 55b, 59a.; 1503/77b, 91a, 159b, 168a-b.; 1504/3b, 15a, 48a-b, 61b-62a, 62a.

EK 4. Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Kullanılan Aile Adları

Aile Adı	Bulunduğu Köy ve Mahalleler
Abacıoğlu	Kandeva köyü, Kandeva Fatla köyü
Abanozoğlu	Maryeva köyü, Mişona köyü
Abanozoğulları	Cimil Aşağıköy köyü
Abazoğlu	Besalet köyü
Abbasoğlu	Akrotir köyü, Besalet köyü
Abdikaoğlu	Betroz köyü
Abdioğlu	Akrotir köyü, Arpik köyü, Atyanoz köyü, Ğotoz köyü, Hamalyoz köyü, Hancı köyü, Hazavit köyü, İkselit köyü, Kale Mahallesi, Kanboz köyü, Karasu köyü, Kuriloz köyü, Mirakaloz köyü, Peripol Mahallesi
Abdireisoğlu	Ğoloz köyü, Vandri köyü
Abdulfettahoğlu	Arpik köyü, Yaka köyü
Abdullohoğlu	Babik Mahallesi, Çeçeva köyü, Diğer Haldoz Mahallesi, Ğotoz köyü, Haldoz Mahallesi, Kafkame köyü, Kanboz köyü, Kandeva Fatla köyü, Kuriloz köyü, Kuvaroz Mahallesi, Kuzandinoz köyü, Pindoz Mahallesi, Salarha Ruspa köyü, Setoz köyü, Veyla köyü
Abduloğlu	Çikara köyü, Setoz köyü
Abdurrahimağaoğlu	Diğer Haldoz Mahallesi
Abdurrahmanoğlu	Arğaloz köyü, Cimil Başköy köyü, Fosa köyü, Haçanoz Mahallesi, Kaluharaf köyü, Kuvaroz Mahallesi, Kuzandinoz köyü, Ruspa köyü, Salarha Atyanoz köyü, Seftar köyü, Sivarne köyü, Tivranoz köyü, Velkü-yi İspir köyü
Afacanoğlu	Diğer İkselit Mahallesi, İkselit Mahallesi, Roşi Mahallesi
Ağlamışoğlu	Apanconoz köyü, Veyla köyü
Ahmedağaninoğlu	Hazavit köyü, Ruspa köyü, Yapraklar köyü
Ahmedağaoğlu	Akrotir Mahallesi, Ğuncivanoz köyü, Kale Mahallesi, Kamaşinoz Mahallesi, Kayluklar köyü, Ruspa köyü, Yapraklar köyü
Ahmedbaşoğlu	Kapse köyü, Kapse-i Of köyü
Ahmedçebioğlu	Çiklenar köyü, Kale Mahallesi, Masi Hazer köyü
Akmehmedoğlu	Cimil Ortaköy köyü, Haytef köyü, Kuvaroz Mahallesi, Mişona köyü, Salarha Harvel köyü
Akreboğlu	Betroz köyü, Mişona köyü, Salandoz köyü, Yapraklar köyü
Alacoğlu	Salarha İveroz köyü
Alamanoğlu	Anzer-i süflâ köyü, Kuvaroz Mahallesi
	Arğaloz köyü, Arğaloz maa Rados köyü, Diğer Haldoz Mahallesi, Ğiliçoz köyü, Hazavit köyü, Kaçaran köyü,

Alemdaroğlu	Kanboz köyü, Kandeve köyü, Kandeve Fatla köyü, Kofin köyü, Kuzandinoz köyü, Masi köyü, Mirakaloz köyü, Romanoz Mahallesi, Salarha Likoz köyü, Setoz köyü, Şetroz köyü, Varda köyü, Vonit köyü
Alevanınoğlu	Samri Mahallesi
Alevaoğlu	Küçük Samri Mahallesi
Alevoğlu	Kuriloz köyü, Küçük Samri Mahallesi, Setoz köyü
Aliğanınoğlu	Hama köyü, Yapraklar köyü
Aliğaoğlu	Hama köyü, Peraştan köyü, Silyan köyü
Alicikoğlu	Çiklenar köyü, Gürgen köyü
Aliçanoğlu	Kuzandinoz köyü, Mirakaloz köyü
Alidayıoğlu	Kofin köyü
Aliefendioğlu	Hurtoz Mahallesi, Setoz köyü
Alihanıoğlu	Hancı köyü
Alihocaoğlu	Seftar köyü, Veroz köyü
Alikocanınoğlu	Ğoloz köyü
Alikocaoğlu	Fosa köyü, Seftar köyü
Alininoğlu	Atyanoz köyü, Kandeve köyü, Kandeve Fatla köyü, Kuriloz köyü, Potomya Kaçaran köyü
Alioğlu	Atyanoz Çıkara köyü, Gürgen köyü, Ğoloz köyü, Hama köyü, Hohol köyü, Kandeve köyü, Kandeve Fatla köyü, Kuriloz köyü, Kuvaroz köyü, Samri Mahallesi, Singaz köyü, Veyla köyü
Alipaşanınoğlu	Gürgen köyü
Alipaşaoğlu	Mağloz köyü, Müfti Mahallesi, Singaz köyü
Alireisoğlu	Yeniköy Mahallesi
Allahverdioğlu	Lestenkoz köyü
Aloğlu	Asrifos köyü, Çeçeva köyü, Kuvaroz Mahallesi
Altıkubbeoğlu	Müfti Mahallesi, Pindoç Mahallesi
Altıkulaçzâde	Emineddin Mahallesi
Ameşioğlu	Roşı Mahallesi
Ameşoğlu	Kalamoz köyü, Kofin köyü, Kuriloz köyü, Latum köyü, Mavrant köyü, Umma köyü, Vandri köyü
Andralıoğlu	Vonit Mahallesi
Arabikoğlu	Betroz köyü, Mavrant köyü
Araboğlu	Ahungöz köyü, Apanconoz köyü, Aron Mağloz köyü, Babik Mahallesi, Çancol Mahallesi, Haçanoz Mahallesi, Harvel köyü, Humrik Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, Kabahor köyü, Kalohten Mahallesi, Kamenit Mahallesi, Kapnes köyü, Müfti Mahallesi, Salandoz köyü, Salarha Harvel köyü, Varda köyü, Veyla köyü
Arakıcıoğlu	Varotlar köyü
Arbikoğlu	Betroz köyü
Ardaloğlu	Andra köyü, Kafkame köyü, Kalohten Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Argaloğlu	Ğotoz köyü

Arnabudoğlu	Akrotir köyü, Galata köyü, Ğotoz köyü, Kuriloz köyü, Kuvalyoz maa Galata köyü, Mişona köyü, Zavendik köyü
Arnağudoğlu	Gürgen köyü
Aronlununoğlu	Fosa köyü
Aronluoğlu	Kuvaroz Mahallesi, Zavendik köyü
Aspetoğlu	Veroz köyü
Âşiksüleymanoğlu	Haçanoz Mahallesi
Aşlamacıoğlu	Kaçaran köyü, Potomya Kaçaran köyü
Atmacaoğlu	Anzer-i süflâ köyü, Kalamoz köyü, Yeniköy Mahallesi
Avşaroğlu	Leroz Karadere köyü
Avcıoğlu	Aron Mağloz köyü, Varda köyü
Ayazoğlu	Kankalanoz Mahallesi
Aynacıoğlu	Arkulikoz köyü, Salarha Likoz köyü, Yapraklar köyü, Yeniköy Mahallesi
Azaklıoğlu	Anbarlık köyü, Betroz köyü, Fosa köyü, Hamalyoz köyü, Homeze köyü, Kafkame köyü, Setoz köyü, Sıkrık köyü
Azmanoğlu	Aytoroz köyü, Kuvaroz köyü
Babuşçuoğlu	Kalohten Mahallesi
Bağcıninoğlu	Kanboz köyü
Bağçecioğlu	Betroz köyü
Bağdatlıoğlu	Aspet köyü, Ğoloz köyü
Bakıroğlu	Ancer köyü, Kuzandinoz köyü, Sıkrık köyü
Bakıoğlu	Vonit Mahallesi
Bakoğulları	Arđaloz köyü
Balabanoğlu	Umma köyü
Balcıoğlu	Masen köyü, Masi köyü, Masi Kalitoz köyü, Raşot köyü
Balevanınoğlu	Askoroz köyü, Gürgen köyü, Hazavit köyü, Kapnes köyü
Balevaoğlu	Hazavit köyü, Mirakaloz köyü
Baliçoğlu	Kapnes köyü, Mağloz köyü
Baloğlu	Harvel köyü, Mamul köyü
Barutoğlu	Umma köyü
Basdurmacıoğlu	Çiklenar köyü
Baskaboğlu	Haçanoz Mahallesi, Humrik Mahallesi, Kaluharaf köyü, Kanboz köyü
Başalioğlu	Askoroz köyü, Kabahor köyü
Başköylüoğlu	Ruspa köyü, Yalıboyu Ruspa köyü
Başoğlu	Fosa köyü, Harvel köyü
Başosmanoğlu	Müfti Mahallesi
Başömeroğlu	Yavlakoz köyü
Batıroğlu	Betroz köyü
Battaloğlu	Kabahor köyü, Vandri köyü
Bayburtluoğlu	Romanoz Mahallesi
	Arđaloz köyü, Hanis köyü, İksenit Mahallesi, Kuriloz köyü

Bayrakdaroğlu	köyü, Likoz köyü, Mirakaloz köyü, Sahur köyü, Sandık köyü, Şetroz köyü, Umma köyü
Bayramoğulları	Arđaloz köyü
Becarişoğlu	Hurtoz Mahallesi
Behramalioğlu	Arđaloz köyü
Bekâroğlu	Babık Mahallesi, Hanis köyü
Bekirbaşoğlu	Betroz köyü, Cevatoz köyü, Şetroz köyü
Bekiroğlu	Akrotir Mahallesi, Anzer köyü, Arđaloz köyü, Çanceva köyü, Diğer İksenit Mahallesi, Haytef köyü, Humrik Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, İksenit Mahallesi, Kaçaran köyü, Lazkoz köyü, Mirakaloz köyü, Palodya köyü, Perkam köyü, Raşot köyü, Romanoz Mahallesi, Silyan köyü, Şetroz köyü, Vandri köyü, Varankoz köyü, Velkü-yi İspir köyü, Yeniköy Mahallesi
Bekirzâde	Akrotir Mahallesi
Bektaşoğlu	Çaklı köyü, Masen köyü, Petran köyü, Samri Mahallesi
Bektaşoğulları	Akrotir Mahallesi
Benciloğlu	Pelaymanoz köyü
Beratoğlu	Arđaloz köyü
Berberahmedoğlu	Akrotir Mahallesi
Berberalioğlu	Kale Mahallesi
Berberhüseyinoğlu	Akrotir Mahallesi, Pindož Mahallesi
Berberoğlu	Akrotir Mahallesi, Ğotoz köyü, Hama köyü, Mişona köyü, Paşayani Mahallesi, Samri Mahallesi, Umma köyü, Yeniköy Mahallesi
Beruzâde	Diğer Haldoz Mahallesi, Haldoz Mahallesi
Beşikçioğlu	Haçanoz Mahallesi
Beşikçizâde	Haçanoz Mahallesi
Beşincioğlu	Kaluklar köyü
Beşiroğlu	Humrik Mahallesi, Liparit köyü, Perkam köyü
Beyazidoğlu	Anzer köyü
Beyazoğlu	Muskas köyü
Beyosmanoğlu	Hama köyü
Bıçakçıninoğlu	Tohli köyü
Bıçakçioğlu	Umma köyü
Bıçakoğlu	Gürgen köyü, Seftar köyü
Bıyıklıoğlu	Şimadiyoz köyü
Birincioğlu	Ğodri köyü, İksenit Mahallesi, Singaz köyü
Biroğlu	Müfti Mahallesi, Peripol Mahallesi
Bogosoğlu	Raşot köyü
Boranoğlu	Haldoz Mahallesi, Hamzabey Mahallesi, Hazavit köyü, Humrik Mahallesi
Bostancıalioğlu	Kale Mahallesi
Bostanioğlu	Arđaloz köyü, Hurtoz Mahallesi, Kale Mahallesi
	Arđaloz köyü, Çikara köyü, Çiklenar köyü, Ğodri köyü, Haldoz Mahallesi, Hamalyoz köyü, Hamalyoz maa

Bostanoğlu	Raşota köyü, Hurtoz Mahallesi, Kale Mahallesi, Kanboz köyü, Kuzandinoz köyü, Leroz köyü, Leroz Gorgor köyü, Leroz Mervan köyü, Malpet köyü, Raşota köyü
Boşnakoğlu	Besalet köyü, aklı Mahallesi, Mirakaloz köyü, Silyan köyü, Varankoz köyü, Zancel köyü
Bozikaoğlu	Fosa köyü
Buberoğlu	Emineddin Mahallesi, Kafkame köyü, Kayluklar köyü, Müfti Mahallesi
Buberoğulları	Kafkame köyü, Müfti Mahallesi
Bulutoğlu	Atyanoz köyü, Ğotoz köyü
Burnazoğlu	Gürgen köyü, Hamzabey Romanoz Mahallesi, Hazavit köyü, Kaçaran köyü, Kuzandinoz köyü, Potomya Kaçaran köyü, Romanoz Mahallesi
Burnazoğulları	Kaçaran ky
Burusalioğlu	Hos ky, İksenit Mahallesi
Buyukoğlu	Arkulikoz ky, Aron ky, Cimil ky, Gürgen ky, Paşayan Mahallesi, Pulihoz ky
Bykosmanoğlu	Emineddin Mahallesi, Hama ky
Caboğlu	Ahungöz ky, Mahanca ky, Sandık ky, Umma Tohli ky
Caferoğlu	Asrifos ky, Hanis ky, İksenit Mahallesi, Kale Mahallesi, Kankalanoz Mahallesi, Mahura ky
Canımhasanoğlu	Kanboz ky
Cebecioğlu	Haya-i ulyâ ky
Celiboğlu	Asrifos ky, Kalamoz ky
Cemandanoğlu	Anzer-i sflâ ky
Cenkioğlu	Rados ky
Cerrahoğlu	Betroz ky, Zavendik ky
Cevahiroğlu	Arkulikoz ky
Cibonunoğlu	Hurtoz Mahallesi
Cimillioğlu	Umma ky
Cinanoğlu	Hazavit ky, Horonita ky, Maryeva ky, Murıva ky, Romanoz Mahallesi, Yaka ky
Cinanoğulları	Murıva Mahallesi
Cincioğlu	Arđaloz ky
Civelekoğlu	Arđaloz ky, Çeçeva köyü, Fosa köyü, Hama köyü, Hamzabey Romanoz Mahallesi, İksenit Mahallesi, Kabahor köyü, Liparit köyü, Pindoza Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Sahur köyü, Salandoz köyü, Salarha köyü, Salarha Likoz köyü, Samri Mahallesi, Varankoz köyü, Varotlar köyü, Yapraklar köyü
Civelekoğulları	Salarha köyü
aboğlu	Mahanca köyü, Salarha Kaçaran köyü
akaloğlu	Canbolat köyü
	Anzer-i ulyâ köyü, Asrifos köyü, ıkaron köyü, ıklenar köyü, Filandoz köyü, Hurtoz Mahallesi,

Çakıroğlu	Kaçaran köyü, Kuvaroz Mahallesi, Makraş köyü, Pindoz Mahallesi, Ruspa köyü, Salarha Atyanoz köyü, Setoz köyü, Umma köyü, Varankoz köyü, Zancel köyü
Çaklıoğlu	Kankalanoz Mahallesi
Çakmakçioğlu	Kankalanoz Mahallesi
Çalıoğlu	Akrotil Mahallesi, Salarha köyü
Çalıkoğlu	Akrotir Mahallesi, Kankalanoz Mahallesi, Kuliça köyü, Lazkoz köyü, Salarha Atyanoz köyü, Samri Mahallesi, Varankoz köyü, Veyla köyü, Zavendik köyü
Çamurlininoğlu	Emineddin Mahallesi
Çamurunioğlu	Kale Mahallesi
Çanakioğlu	Kuriloz köyü
Çaprazoğlu	Setoz köyü
Çavuşoğlu	Armut Ahiyoz köyü, Aspet köyü, Gorgor köyü, Harvel köyü, Lazkoz köyü, Leroz köyü, Leroz Ahiyoz köyü, Leroz Gorgor köyü, Mervan köyü, Mirakaloz köyü, Müfti Mahallesi, Setoz köyü, Seveloz köyü, Sıkrık köyü, Yavlakoz köyü
Çebioğlu	Paşayan Mahallesi
Çekmişoğlu	Haldoz Mahallesi, Humrik Mahallesi
Çelebizâde	Paşayan Mahallesi
Çelikoğlu	Kuliça köyü, Lazkoz köyü
Çenbercioğlu	Haçanoz Mahallesi, Kanboz köyü, Müfti Mahallesi
Çepnialioğlu	Humrik Mahallesi
Çepnimustafaoğlu	Kanboz köyü
Çepnioğlu	Gürgen köyü, Ğotoz köyü, Kanboz köyü, Leroz Gorgor köyü, Leroz Karadere köyü, Leroz Mervan köyü, Maryeva köyü, Mervan köyü, Veyla köyü
Çeremenioğlu	Mesavri köyü
Çerkesoğlu	Aspet köyü, Hancı köyü, Kuriloz köyü, Paşayani Mahallesi
Çerkezoğlu	Kuriloz köyü
Çırpıcıoğlu	Aspet köyü
Çilingiroğlu	Mirakaloz köyü, Umma köyü
Çillimahmudoğlu	Roşi Mahallesi
Çillioğlu	Hurtoz Mahallesi
Çimenioğlu	Patır köyü
Çolakoğlu	Arev köyü, Arğaloz köyü, Arpik Makraş köyü, Çaklı köyü, Filandoz köyü, Ğodri köyü, Ğotoz köyü, Humrik Mahallesi, Kaçaran köyü, Kandeve köyü, Kuriloz köyü, Maryeva köyü, Maşer köyü, Piriçelebi Mahallesi, Potomya Kaçaran köyü, Romanoz Mahallesi, Samri Mahallesi, Seftar köyü, Sıkrık köyü, Taserik köyü, Tivranoz Mahallesi, Zancel köyü
Çomoğlu	Kuvalyoz köyü
Çuhnıyaoğlu	Anzer köyü, Haçanoz Mahallesi, Kalohten Mahallesi,

	Yeniköy Mahallesi
Çuhnıyaroğlu	Anzer köyü
Çuhtarodđlu	Maşer köyü
Çukurlıodđlu	Raşot köyü
Çukurluoğlu	Raşot köyü
Dalkıranodđlu	Kamenit Mahallesi
Davudoğlu	Kalamoz köyü, Mağloz köyü, Malpet köyü, Potomya Kaçaran köyü
Davulcuodđlu	Arđaloz köyü
Dedenınoğlu	Kabahor köyü
Dedeodđlu	Anzer-i ulyâ köyü, Gorgor köyü, Zancel köyü
Delıahmedodđlu	Arđaloz köyü, Arđaloz maa Maşer köyü, Hamalyoz köyü, Raşot köyü, Sırahoz Mahallesi
Delıalıodđlu	Andon köyü, Arđaloz köyü, Kuzandınnoz köyü, Umma köyü
Delıbaltaodđlu	Anzer köyü, Müftı Mahallesi, Perıpol Mahallesi
Delıbaltaodđulları	Anzer-i süflâ köyü
Delıhasanoğlu	Ėotoz köyü, Kalamoz köyü, Mışona köyü, Salarha Ruspa köyü
Delıhüseynoğlu	Çutnis köyü, Homeze köyü, Hurtoz Mahallesi, Seftar köyü
Delıhüseynoğulları	Hurtoz Mahallesi
Delııbrahımoğlu	Kuzandınnoz köyü, Mirakaloz köyü
Delıısmalıodđlu	Varankoz köyü
Delımeħmedodđlu	Aspet köyü, Asrifos köyü
Delımeħmedodđulları	Aspet köyü
Delımustafaoğlu	Sıngaz köyü
Delıodđlu	Canbolat köyü, Gorgor köyü, Hurtoz Mahallesi, Kaçaran köyü, Kalamoz köyü, Kapse köyü, Sılyan köyü
Delıömeroğlu	Kaçaran köyü, Salarha Ahungöz köyü
Dellaloğlu	Andon köyü
Demetoğlu	Betroz köyü
Demırayakoğlu	Patır köyü
Demırcıodđlu	Anbarlık köyü, Ėuncıvanoz köyü, Kafkame köyü, Kapnes köyü, Kuliça köyü, Kurıloz köyü, Müftı Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Salarha Ruspa köyü, Samrı Mahallesi, Sıkırık köyü, Toħlı köyü, Umma köyü
Demırcıodđulları	Hanıis köyü
Dervışalıodđlu	Varankoz köyü
Dervışodđlu	Arkulıkoz köyü, Çancel Mahallesi, Çarıhoz Mahallesi, Fılıboz Mahallesi, Hanıis köyü, Kalamoz köyü, Kankalanoz Mahallesi, Kuliça köyü, Kuvaroz Mahallesi, Kuzandınnoz köyü, Latum köyü, Maryeva köyü, Paşayanı Mahallesi, Pınoz Mahallesi, Raşot köyü, Yenıköy Mahallesi
Dılooğlu	Çancel Mahallesi, Çarıhoz Mahallesi, Roşı Mahallesi

Dilsizoğlu	Arđaloz köyü, Filargoz köyü, İksenit Mahallesi, Mahura köyü, Sahur köyü
Dişlininoğlu	Andon köyü, Haçanoz Mahallesi
Dişlioğlu	Andon köyü
Dizdaroğlu	Haçanoz Mahallesi, Kuriloz köyü, Vandri köyü
Doksanoğlu	Ėiliçoz köyü, Homeze köyü
Duhancıoğlu	Yeniköy Mahallesi
Duralioğlu	Harvel köyü
Duranoğlu	Mağloz köyü
Durgutoğlu	Anzer-i süflâ köyü
Durmuřalemđarođlu	Hazavit köyü
Durmuşefendioğlu	Haldoz Mahallesi
Durmuşefendizade	Haldoz Mahallesi
Ebubekiroğlu	Akrotir Mahallesi
Ebubekiroğulları	Akrotil Mahallesi
Eceloğlu	Ėotoz köyü
Efendioğlu	Çikara köyü
Eksiklioğlu	Mişona köyü
Ekşioğlu	Homeze köyü, Hurtoz Mahallesi, Kapse köyü, Kolyav köyü, Kuvaroz Mahallesi, Liparit köyü, Manle köyü, Romanoz Mahallesi, Velk-yi İspir köyü
Elekçioğlu	Romanoz Mahallesi
Elhazoğlu	Akrotir Mahallesi, Betroz köyü
Eminelioğlu	Filargoz köyü
Emindayioğlu	Akrotil Mahallesi
Eminoğlu	Aron Mağloz köyü, Çeçeva köyü, Hamalyoz köyü, Kuvaroz Mahallesi, Mirakaloz köyü, Rados köyü, Vandri köyü
Emirahmedoğlu	Babik Mahallesi, Kandeve köyü, Kuzandinoz köyü
Emirahmedoğulları	Babik Mahallesi, Kandeve köyü
Emirahmedzade	Babik Mahallesi
Emirhasanoğlu	Haldoz Mahallesi
Emirhasanzade	Haldoz Mahallesi
Emiroğlu	Ėoloz köyü, Humrik Mahallesi, Kuzandinoz köyü, Masi Hazer köyü, Mirakaloz köyü, Ruspa köyü
Emirosmanoğlu	Kuvaroz Mahallesi
Engeloğlu	Ėoloz köyü
Engirlioğlu	Ėoloz köyü, Masi köyü
Erkekoğlu	Hazavit köyü
Erzincanlıoğlu	Kuriloz köyü
Eskibaşoğlu	Perkam köyü
Eskicioğlu	Asrifos köyü, Kamenit Mahallesi
Eskitoğlu	Ėiliçoz köyü, Ėoloz köyü, Kofin köyü, Ruspa köyü
Evliyaninoğlu	Vandri köyü
Evliyaoğlu	Vandri köyü
	Arkulikoz köyü, Asrifos köyü, Betroz köyü, Çilingir

Eyüboğlu	köyü, Haçanoz Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, Kanboz köyü, Kuvaroz köyü, Makraş köyü, Murçiva köyü, Paşayan Mahallesi, Sıkrik köyü, Yeniköy Mahallesi
Faisoğlu	Kankalanoz Mahallesi
Fatlahoğlu	Çaklı köyü
Fazlıoğlu	Ėoloz köyü, Kafkame köyü, Mahura köyü, Samri Mahallesi
Ferhadoğlu	Cimil köyü, Setoz köyü
Fettahoğlu	Akrotir köyü, Arpik köyü, Kapnes köyü, Maşer köyü, Salarha Kaçaran köyü, Sıkrik köyü, Yaka köyü
Feyizoğlu	Arđaloz köyü, Arkulikoz köyü
Feyzioğlu	Arđaloz köyü, Arkulikoz köyü, Asrifos köyü, Çikara köyü, Filandoz köyü, Ėoloz köyü, Ėotoz köyü, Hama köyü, Hurtoz Mahallesi, Kapse köyü, Kofin köyü, Lestenkoz köyü, Malpet köyü, Mişona köyü, Salarha İveroz köyü, Veyla köyü
Feyzioğulları	Kalamoz köyü, Lestenkoz köyü
Feyzullohoğlu	Paşayan Mahallesi
Fındıkoğlu	Arkulikoz köyü, Kanboz köyü, Perkam köyü, Sandık köyü, Şetroz köyü, Umma köyü
Filargoçoğlu	Umma köyü
Fitozoğlu	Hama köyü, İksenit Mahallesi, Karayemiş köyü, Masen köyü, Pelaymanoz köyü, Şimadiyoz köyü
Fuçıcıoğlu	Varankoz köyü
Furtunanınoğlu	Karasu köyü
Furtunaoğlu	Küçük Samri Mahallesi
Galataoğlu	Betroz köyü
Ganimetoğlu	Betroz köyü, Ėotoz köyü
Gariboğlu	Apanconoz köyü, Aron Mağloz köyü, Kalamoz köyü, Kuzandinoz köyü, Mirakaloz köyü
Gedikoğlu	Besalet köyü
Gençalikooğlu	Mağloz köyü
Gençalioğlu	Cimil köyü, Çaklı köyü, Filiboz Mahallesi, Kabahor köyü, Liparit köyü, Liparit maa Üstüpiler köyü, Muskas köyü, Salarha Atyanoz köyü, Yaka köyü
Gerzeoğlu	Perkam köyü
Gerzoğlu	Makraş köyü
Gezmişoğlu	Aron Mağloz köyü, Ėoloz köyü
Giridlioğlu	Akrotir köyü, Hancı köyü
Goliçoğlu	Rados köyü
Goncanınoğlu	Kuzandinoz köyü
Goncaoğlu	Kuzandinoz köyü, Perkam köyü
Gonceroğlu	Müfti Mahallesi
Gonzeroğlu	Müfti Mahallesi
Gömükbaşoğlu	Hurtoz Mahallesi
Görüsoğlu	Çiklenar köyü

Gülalioglu	Ruspa köyü
Gülibrahimoğlu	Hurtoz Mahallesi
Gürcüahmedoğlu	Pulihoz köyü
Gürcüoğlu	Anzer köyü, Diğər Haldoz Mahallesi, Haytef köyü, Humrik Mahallesi
Gürgenlioğlu	Haçanoz Mahallesi
Güvelioğlu	Arğaloz köyü, Çiklenar köyü, Ğoloz köyü, Kalohten Mahallesi, Kamenit Mahallesi, Mağloz köyü, Samri Mahallesi, Sivarne köyü
Güvelioğulları	Çiklenar köyü
Güvelizâde	Kalohten Mahallesi, Kamenit Mahallesi
Güzoğlu	Akrotir Mahallesi, Samri Mahallesi, Vonit Mahallesi
Ğolozluoğlu	Çaklı köyü
Ğolozluoğulları	Çaklı köyü
Ğorsioğlu	İksenit Mahallesi
Habiboğlu	Filargoz köyü, Kalamoz köyü
Habiboğulları	Kalamoz köyü
Hacıabdiağaninoğlu	Haldoz Mahallesi
Hacıabdiağaoğlu	Müfti Mahallesi, Pereştan köyü
Hacıabdiağazâde	Haldoz Mahallesi, Müfti Mahallesi
Hacıabdurrahmanoğlu	Müfti Mahallesi
Hacıahmedefendizâde	Babik Mahallesi
Hacıahmedoğlu	Hos köyü, Kuvaroz Mahallesi, Salarha köyü, Silyan köyü
Hacıalioğlu	Arğaloz köyü, Aytoroz köyü, Çaklı köyü, Çanceva köyü, Çoncik köyü, Haçanoz Mahallesi, Haldoz Mahallesi, Hamalyoz köyü, Hancı köyü, Kalamoz köyü, Kalohten Mahallesi, Kaluklar köyü, Kanboz köyü, Kuzandinoz köyü, Mavrant köyü, Müfti Mahallesi, Paşayan Mahallesi, Pindoz Mahallesi, Salarha köyü, Salarha Atyanoz köyü, Veyla köyü, Vonit Mahallesi, Yaka köyü
Hacıbayrakdaroğlu	Fosa köyü, Kandeve köyü, Salarha Likoz köyü, Zavendik köyü
Hacıbekiroğlu	Kabahor köyü, Maşer köyü
Hacıbilalefendioğlu	Kale Mahallesi
Hacıbilalefendizâde	Kale Mahallesi
Hacıbilalzâde	Kale Mahallesi
Hacıcevahirinoğlu	Müfti Mahallesi
Hacıcevahiroğlu	Akrotir Mahallesi, Haçanoz Mahallesi
Hacıefendioğlu	Liparit köyü, Salarha Likoz köyü, Sırahoz Mahallesi
Hacıefendizâde	Liparit köyü
Hacıfazhoğlu	Ethone köyü, Patır köyü, Samri Mahallesi
Hacıgençağazâde	Emineddin Mahallesi, Paşayan Mahallesi
Hacıhâfızmemişefendizâde	Emineddin Mahallesi
Hacıhaliloğlu	Haldoz Mahallesi

Hacıhasanoğlu	Cimil Başköy köyü, Cimil Ortaköy köyü, Mavrant köyü, Müfti Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Varotlar köyü
Hacıhatibzâde	Hamalyoz köyü, Mirakaloz köyü
Hacıibrahimağanınoğlu	Piriçelebi Mahallesi
Hacıibrahimzâde	Çarşı Mahallesi, Kale Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi, Zancel köyü
Hacıismailoğlu	Emineddin Mahallesi, Kale Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Hacıismailzâde	Emineddin Mahallesi, Kale Mahallesi
Hacıkaraalioğlu	Sırahoz Mahallesi
Hacıkıratioğlu	Sırahoz Mahallesi
Hacılahanaoğlu	Müfti Mahallesi
Hacımahmudoğlu	Aspet köyü, Babik Mahallesi, İksenit Mahallesi, Mağloz köyü
Hacımahmudoğulları	Babik Mahallesi, Peripol Mahallesi
Hacımahmudzâde	Babik Mahallesi
Hacımehmedoğlu	İksenit Mahallesi, Maryeva köyü, Salarha Likoz köyü, Salarha Singöz köyü
Hacımemiağanınoğlu	Müfti Mahallesi
Hacımemiağazâde	Müfti Mahallesi
Hacımemişefendizâde	Emineddin Mahallesi
Hacımemişoğlu	Kuvaroz Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Hacımemişpaşazâde	Babik Mahallesi
Hacımusluoğlu	Emineddin Mahallesi, Paşayan Mahallesi
Hacımustafaefendioğlu	Haldoz Mahallesi
Hacımustafaefendizâde	Setoz köyü
Hacımustafaoğlu	Kale Mahallesi, Malpet köyü, Mavrant köyü
Hacımüezzinoğlu	Kale Mahallesi
Hacınumanoğlu	Hurtoz Mahallesi
Hacıoğlu	Akrotir köyü, Anzer-i ulyâ köyü, Apancene köyü, Armud Ahiyoz köyü, Aspet köyü, Asrifos köyü, Betroz köyü, Canbolat köyü, Çaklı köyü, Çanceva köyü, Çiklenar köyü, Çoncik köyü, Diğer Haldoz Mahallesi, Haldoz Mahallesi, Hamalyoz köyü, Horonita köyü, Humrik Mahallesi, Kale Mahallesi, Kamaşinoz Mahallesi, Kanboz köyü, Kandeve köyü, Komes köyü, Kuriloz köyü, Leroz köyü, Leroz Mervan köyü, Liparit maa Üstüpiler köyü, Malpet köyü, Mamul köyü, Masen köyü, Mavrant köyü, Mervan köyü, Mişona köyü, Muskas köyü, Müfti Mahallesi, Paşayani Mahallesi, Pindoz Mahallesi, Salarha köyü, Salarha Atyanoz köyü, Salarha Harvel köyü, Silyan köyü, Şetroz köyü, Vandri köyü, Varotlar köyü, Yaka köyü, Zavendik köyü
Hacıoğulları	Akrotir köyü, Leroz Armud köyü, Peripol Mahallesi
Hacıosmanbabazâde	Emineddin Mahallesi

Hacıosmanefendioğlu	Babik Mahallesi
Hacıosmanefendizâde	Babik Mahallesi, Emineddin Mahallesi, Horonita köyü, Kuvalyoz köyü, Salarha İveroz köyü, Vonit Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Hacıosmanoğlu	Apancene köyü, Çiklenar köyü, Hazavit köyü, Hurtoz Mahallesi, Kale Mahallesi, Kanboz köyü, Salarha İveroz köyü
Hacıosmanoğulları	Apancene köyü
Hacıosmanyazıcıoğlu	Peripol Mahallesi
Hacıosmanzâde	Salarha İveroz köyü
Hacıömeroğlu	Gürgen köyü, Hamalyoz köyü, Kanboz köyü, Kuvalyoz köyü, Lestenkoz köyü, Perkam köyü, Roşi Mahallesi, Sahur köyü, Salandoz köyü, Sıkırık köyü, Yapraklar köyü
Hacireceboğlu	Kuvaroz Mahallesi
Hacısakanınoğlu	Hos köyü
Hacısakaoğlu	Hos köyü
Haciselimoğlu	Hancı köyü
Haciselimzâde	Hancı köyü
Hacışakirinoğlu	Samri Mahallesi
Hacışakiroğlu	Samri Mahallesi
Hacışakirzâde	Babik Mahallesi, Müfti Mahallesi, Samri Mahallesi, Yapraklar köyü
Hacıtataroğlu	Filandoz köyü, Mağloz köyü, Malpet köyü, Masen köyü
Hacıyahyaefendizâde	Akrotir köyü
Hacıyahyaoğlu	Akrotir köyü
Hacıyahyazâde	Akrotir köyü, Horonita köyü
Hacıyakuboğlu	Köhser köyü, Paşayan Mahallesi
Hacıoğlu	Silyan köyü
Hâfizozoğlu	Akrotir köyü, Filiboz Mahallesi, Hanis köyü, Sahur köyü
Haliloğlu	Arkulikoz köyü, Babik köyü, Cimil Ortaköy köyü, Hahunc köyü, Kabahor köyü, Samri Mahallesi
Haliloğulları	Arkulikoz köyü
Halkacıoğlu	Piriçelebi Mahallesi
Halpuzoğlu	Armut Ahiyoz köyü, Çeçeva köyü, Gürgen köyü, Kanboz köyü, Leroz Ahiyoz köyü
Hamayiloğlu	Potomya Singaz köyü, Salarha Atyanoz köyü
Hamurcuoğlu	Arğaloz köyü
Hamzaçavuşoğlu	Kale Mahallesi, Romanoz Mahallesi
Hancınınoğlu	Haldoz Mahallesi
Hançeroğlu	Mirakaloz köyü
Hanioğlu	Fosa köyü, Pindoç Mahallesi
Hantaloğlu	Aspet köyü
Hapamatoğlu	Varotlar köyü
Hapeloğlu	Anzer-i ulyâ köyü

Harakaninoğlu	Salarha köyü
Harmanoğlu	Mamul köyü
Hasanbaşoğlu	Emineddin Mahallesi, Kabahor köyü, Romanoz Mahallesi, Roşi Mahallesi, Salarha Singöz köyü
Hasancıkoğlu	Masi Kalitoz köyü
Hasanefendioğlu	Muskas köyü, Ruspa köyü
Hasaninoğlu	Filiboz Mahallesi
Hastaoğlu	Çanceva köyü
Havyalıoğlu	Mirakaloz köyü
Hayalıoğlu	Patır köyü
Haydaroğlu	Babik Mahallesi
Haydaroğulları	Babik Mahallesi
Hayroğlu	Emineddin Mahallesi, Vane köyü
Haytaninoğulları	Çilingir köyü
Haytaoğlu	Mamul köyü
Hemşinlioğlu	Pindož Mahallesi
Hendemoğlu	Vonit Mahallesi
Hocaninoğlu	Çoncik köyü, Kuliça köyü
Hocaoğlu	Apance köyü, Aspet köyü, Babik köyü, Çaklı köyü, Çoncik köyü, Humrik Mahallesi, Kuriloz köyü, Mağloz köyü, Mirakaloz köyü, Mize köyü, Romanoz Mahallesi, Sıkrik köyü, Vane köyü
Hocoğlu	Apance köyü, Filandož köyü, Kankalanož Mahallesi
Hoçazoğlu	Liparit köyü, Silyan köyü
Hoçikoğlu	Mirakaloz köyü
Hoholoğlu	Çancol Mahallesi
Hohorioğlu	Kamařinož Mahallesi, Roři Mahallesi
Hopalıoğlu	Mirakaloz köyü
Hordoloşoğlu	Akrotir köyü, Cimil Ortaköy köyü, Haçanož Mahallesi, Kalohten Mahallesi, Lestenkoz köyü, Mařer köyü, Perkam köyü
Hordoloşzâde	Hamalyoz köyü, Hamalyoz maa Raşota köyü, Raşota köyü
Horhoroğlu	Kamařinož Mahallesi
Horožođlu	Besalet köyü, Salarha İveroz köyü
Hosluoğlu	Çiklenar köyü
Hoşamoğlu	Setoz köyü
Hoşaroğlu	Haytef köyü
Hulkoğlu	Yapraklar köyü
Husikaoğlu	Sandık köyü, Varda köyü, Veyla köyü
Hutalıoğlu	Kapnes köyü
Hutaninoğlu	Askoroz köyü, Ğotož köyü, Haçanož Mahallesi, Kanbož köyü, Kandeve Fatla köyü, Karayemiř köyü, Mirakaloz köyü
Hutoğlu	Aron köyü, Babik Mahallesi, Hamalyoz köyü, Hamzabey Romanoz Mahallesi, Romanoz Mahallesi

Hutooğlu	Mirakaloz köyü
Hüdhüdoğlu	Cimil Başköy köyü
Hüseyinefendizâde	Betroz köyü
Hüseyinoğlu	Hancı köyü, Harvel köyü, Mervan köyü, Mirakaloz köyü, Sandık köyü, Yapraklar köyü
İlicakoğlu	Gürgen köyü, Leroz köyü
İbişoğlu	Aron Mağloz köyü, Hurtoz Mahallesi, Yaka köyü
İbonunoğlu	Cimil Ortaköy köyü, Tohli köyü
İbrahimağaoğlu	Paşayan Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi
İbrahimağazâde	Piriçelebi Mahallesi
İbrahimoğlu	Ancer köyü, Salarha Atyanoz köyü, Seftar köyü, Sivarne köyü
İbrahimreisöğlu	Haldoz Mahallesi
İbukanınoğlu	Salarha Atyanoz köyü, Singaz köyü
İbukaoğlu	Hurtoz Mahallesi, Pulihoz köyü, Salarha Atyanoz köyü
İbulininoğlu	Romanoz Mahallesi
İcarelioğulları	Atyanoz köyü
İhtiyaroğlu	Cimil köyü, Fosa köyü, Haytef köyü, Salarha köyü
İksenitlioğlu	Muskas köyü
İksiloğlu	İksenit Mahallesi
İlancıoğlu	Kuzandinoz köyü, Leroz Gorgor köyü, Leroz Mervan köyü, Mirakaloz köyü
İlancıoğulları	Mirakaloz köyü
İmamoğlu	Çiklenar köyü, Liparit köyü, Perkam köyü, Setoz köyü, Vane köyü
İncemehmedoğlu	Betroz köyü, Kamenit Mahallesi
İrfanoğlu	Çeçeva köyü
İslâmoğlu	Çoncik köyü, Filiboz Mahallesi, Hamalyoz köyü, Hanis köyü, Kabahor köyü, Kalamoz köyü, Kale Mahallesi, Kamenit Mahallesi, Samri Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
İsmailağaoğlu	Kalohten Mahallesi, Kandeve köyü
İsmailalemdaroğlu	Kaçaran köyü
İsmailoğlu	Akrotir köyü, Anbarlık köyü, Aron Mağloz köyü, Asrifos köyü, Çanceva köyü, Çoncik köyü, Filandoz köyü, Haçanoz Mahallesi, Hos köyü, Hurtoz Mahallesi, Kaçaran köyü, Kalohten Mahallesi, Karasu köyü, Leroz Mervan köyü, Makraş köyü, Maryeva köyü, Peripol Mahallesi, Singaz köyü, Şetroz köyü, Şimadiyoz köyü, Umma köyü, Varankoz köyü, Zancel köyü
İspirlioğlu	Kamenit Mahallesi, Samri Mahallesi, Velkü-yi İspir köyü, Velkü-yi Rize köyü, Yapraklar köyü
İspiroğlu	Kanboz köyü
İstafiloğlu	Betroz köyü, Ğoloz köyü, Vandri köyü
İvazoğlu	İksenit Mahallesi, Kale Mahallesi, Kamenit Mahallesi, Kankalanoz Mahallesi, Paşayan Mahallesi, Samri

	Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
İvazoğulları	Samri Mahallesi
İvazzâde	Kankalanoz Mahallesi
İzmirlioğlu	Seveloz köyü
Kabaalioğlu	Mesahor köyü
Kabaalizâde	Mesahor köyü
Kabahorluoğlu	Ğiliçoz köyü, Kanboz köyü
Kabahoroğlu	Arev köyü, Aron köyü, Çeçeva köyü, Ğiliçoz köyü
Kabakulakoğlu	Diğer İksenit Mahallesi, Kabahor köyü
Kabiloğlu	Ğotoz köyü, Ruspa köyü, Salarha Ahungöz köyü, Tulun köyü
Kabiloğulları	Ahungöz köyü, Ğotoz köyü
Kaboğlu	Apancene köyü, Besalet köyü, Ğiliçoz köyü, Haçanoz Mahallesi, Hanis köyü, Harvel köyü, Kalohten Mahallesi, Kuriloz köyü, Mirakaloz köyü, Silyan köyü
Kaboğulları	Apancene köyü
Kabosmanoğlu	Babik Mahallesi, Paşayan Mahallesi, Pulihoz köyü
Kabosmanzâde	Babik Mahallesi
Kabriloğlu	Kanboz köyü
Kaçakoğlu	Partal köyü
Kaçanoğlu	Romanoz Mahallesi
Kaçaranlioğlu	Aspet köyü, Kankalanoz Mahallesi
Kaçaranoğlu	Arğaloz köyü, Arkulikoz köyü, Aspet köyü, Hurtoz Mahallesi, İksenit Mahallesi, Kamaşinoz Mahallesi, Mirakaloz köyü, Şimadiyoz köyü, Velkü-yi Rize köyü
Kaçaranoğulları	İksenit Mahallesi
Kaçaroğlu	Salarha Ruspa köyü
Kadioğlu	Akrotir köyü, Arpik Makraş köyü, Atyanoz köyü, Atyanoz Çikara köyü, Kamaşinoz Mahallesi, Kapnes köyü, Sahur köyü, Salarha Lestenkoz köyü
Kadioğulları	Akrotir köyü
Kadızzâde	Akrotir Mahallesi, Kamaşinoz Mahallesi, Roşi Kamaşinoz Mahallesi
Kadoğlu	Sahur köyü
Kafkamelioğlu	Hancı köyü
Kahrımanoğlu	Aspet köyü, Çanceva köyü, Mavrant köyü
Kahvecioğlu	Armud Ahiyoz köyü, Asrifos köyü, Besalet köyü, Kuzandinoz köyü, Leroz Gorgor köyü, Mavrant köyü, Mervan köyü, Müfti Mahallesi
Kahvecioğulları	Mavrant köyü, Müfti Mahallesi
Kaiçoğlu	Kankalanoz Mahallesi
Kakavanoğlu	Çiklenar köyü, Ğuncivanoz köyü, Liparit köyü
Kakavanzâde	Çiklenar köyü, Liparit köyü, Paşayan Mahallesi
Kakşioğlu	Armud Ahiyoz köyü, Çanceva köyü, Kuzandinoz köyü, Leroz Amrud köyü, Leroz Haytef köyü, Leroz Karadere köyü, Pindoz Mahallesi, Raşot köyü, Romanoz

	Mahallesi
Kakuninoğlu	Holitoz köyü
Kakuoğlu	Müfti Mahallesi, Salarha köyü
Kakuşoğlu	Kuzandinoz köyü
Kalamaninoğlu	Haçanoz Mahallesi
Kalamozluoğlu	Paşayan Mahallesi, Peripol Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Kal'aloğlu	Fosa köyü
Kalçanınoğlu	Masen köyü
Kalçaoğlu	Kamenit Mahallesi, Masen köyü, Petran köyü, Sahur köyü
Kalevoğlu	Kuriloz köyü
Kalpakoğlu	Maşer köyü, Piriçelebi Mahallesi
Kalpazanoğlu	Salarha Ahungöz köyü
Kalyoncuoğlu	Gürgenli maa Haytef köyü, Hancı köyü, Kalamoz köyü, Kalohten Mahallesi, Leroz Gürgenli köyü, Raşot köyü, Salandoz köyü
Kalyoncuoğulları	Kuvaroz Mahallesi
Kâmiłođlu	Akrotir Mahallesi, Çikara köyü, Ğiliçoz köyü, Hos köyü, Kamaşinoz Mahallesi, Patır köyü, Setoz köyü, Tonik köyü, Umma köyü, Zancel köyü, Zavendik köyü
Kâmiłođulları	Seftar köyü
Kanacaoğlu	Aron Mağloz köyü, Babik Mahallesi, Singöz köyü
Kanberoğlu	Anzer-i süflâ köyü, Hohol köyü, Kalamoz köyü, Kalohten Mahallesi, Leroz köyü
Kanberoğulları	Hohol köyü
Kanbozluoğlu	Kankalanoz Mahallesi
Kanbozoğlu	Ğotoz köyü, Vandri köyü
Kanbozoğulları	Kuriloz köyü
Kanburoğlu	Diğer Haldoz Mahallesi, Ğotoz köyü, Kandeve köyü, Kuriloz köyü, Latum köyü, Mirakaloz köyü, Paşayan Mahallesi, Potomya Kaçaran köyü, Potomya Zavendik köyü, Sıkrik köyü, Vandri köyü, Veroz köyü, Yapraklar köyü, Yeniköy Mahallesi
Kanburoğulları	Kaçaran köyü, Kuriloz köyü
Kanburzâde	Kuriloz köyü
Kandemiroğlu	Aron Mağloz köyü, Çoncik köyü, Hancı köyü, Kaluklar köyü, Kanboz köyü, Mervan köyü, Perkam köyü, Yapraklar köyü
Kandiloğlu	Arğaloz köyü, Haçanoz Mahallesi, Kalohten Mahallesi, Ruspa köyü, Yalıboyu Ruspa köyü
Kangeloğlu	Anzer-i süflâ köyü, Babik Mahallesi, Haçanoz Mahallesi
Kanoğlu	Rados köyü
Kansızoğlu	Aron köyü, Liparit köyü, Patır köyü
Kansuzoğlu	Aron köyü

Kantaroğlu	Babik Mahallesi, anceva köyü, Seftar köyü
Kapselioğlu	Akrotir Mahallesi, İksenit Mahallesi, Romanoz Mahallesi
Kapudanoğlu	Akrotir köyü
Kaputoğlu	Veroz köyü
Karaabdullahoğlu	ikaron köyü
Karaahmedoğlu	Arđaloz köyü, Aron Mağloz köyü, ancel Mahallesi, arihoz Mahallesi, Fosa köyü, oloz köyü, Kandeve Fatla köyü, Mağer köyü, Setoz köyü
Karaalininoğlu	Aspet köyü
Karaalioğlu	Arpik köyü, Aspet köyü, Çanceva köyü, arihoz Mahallesi, oncik köyü, Filandoz köyü, Kalamoz köyü, Kuvaroz Mahallesi, Malpet köyü, Mesahor köyü, Müfti Mahallesi, Peripol Mahallesi, Pulihoz köyü, Pulihoz Singaz köyü, Romanoz Mahallesi, Salarha Kaçaran köyü, Samri Mahallesi, Sırahoz Mahallesi, Singaz köyü, Veyla köyü
Karaalioğulları	Veyla köyü
Karaalizade	Mesahor köyü
Karabelaoğlu	Piriçelebi Mahallesi
Karabiakoğlu	Kuzandinoz köyü
Karabulutoğlu	oncik köyü, otoz köyü
Karacanınoğlu	Mirakaloz köyü
Karacaoğlu	Babik Mahallesi, Hanis köyü, Kalohten Mahallesi, Peripol Mahallesi, Şetroz köyü
Karacioğlu	Peripol Mahallesi
Karaderecioğlu	Atyanoz ikara köyü, Mervan köyü
Karaderelioğlu	arihoz Mahallesi, Humrik Mahallesi, Kuvaroz Mahallesi
Karadurmuşoğlu	Perkam köyü
Karafazlıoğlu	Mavrant köyü
Karagözoğlu	Arđaloz köyü, Kafkame köyü, Kuvaroz Mahallesi
Karahacioğlu	Peripol Mahallesi
Karahasanoğlu	anceva köyü, Çeçeva köyü, Çiklenar köyü, Filandoz köyü, otoz köyü, Hancı köyü, Kalamoz köyü, Kaluharaf köyü, Mağloz köyü, Masen köyü, Masi köyü, Paşayan Mahallesi, Varankoz köyü, Varotlar köyü, Zancel köyü, Zavendik köyü
Karahasanoğulları	Filandoz köyü
Karahasanzade	Paşayan Mahallesi
Karahüseyinoğlu	Mağloz köyü, Ruspa Setoz köyü, Şetroz köyü, Varankoz köyü
Karaibişoğlu	Kuvaroz Mahallesi
Karaibrahimoğlu	Samri Mahallesi, Sırahoz Mahallesi, Sivarne köyü, Yeniköy Mahallesi
Karailanoğlu	Hamalyoz köyü

Karaismailoğlu	Sıkrik köyü
Karakaşoğlu	Raşot köyü, Salandoz köyü, Şetroz köyü, Yapraklar köyü
Karakavoğlu	Kabahor köyü
Karakullukçuoğlu	Besalet köyü, Filargoz köyü
Karakurdoğlu	Kamenit Mahallesi
Karamahmudoğlu	Çiklenar köyü, Çutnis köyü, Filiboz Mahallesi, Guncivanoz köyü, Kuzandinoz köyü, Mirakaloz köyü, Sıkrik köyü, Yapraklar köyü
Karamahmudzâde	Mirakaloz köyü
Karamanoğlu	Aspet köyü, Betroz köyü, Kafkame köyü
Karamehmedoğlu	Arğaloz köyü, Filargoz köyü, Haldoz Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, Kaluklar köyü, Maşer köyü, Perkam köyü, Rados köyü, Sıkrik köyü, Yapraklar köyü
Karamehmedoğulları	Rados köyü
Karamustafaoğlu	Aron Mağloz köyü, Hurtoz Mahallesi, Kamenit Mahallesi, Liparit köyü, Liparit maa Üstüpiler köyü, Müfti Mahallesi, Perkam köyü, Ruspa köyü, Setoz köyü, Şetroz köyü, Varotlar köyü
Karaosmanoğlu	Atyanoz köyü, Atyanoz Çikara köyü, Fatla köyü, Haçanoz Mahallesi, Hama köyü, Hazavit köyü, Kanboz köyü, Kandeve köyü, Malpet köyü, Veroz köyü
Karaömeroğlu	Asrifos köyü, Çikara köyü, Çikaron köyü, Galata köyü, Haldoz Mahallesi, Kuvalyoz köyü, Kuvalyoz maa Galata köyü, Küçük Samri Mahallesi, Maşer köyü, Müfti Mahallesi, Tohli köyü
Karaömeroğulları	Galata köyü
Karasüleymanoğlu	Kapnes köyü, Salarha Kapnes köyü
Karaşitoğlu	Aspet köyü, Kaluklar köyü
Karavinoğlu	Atyanoz Çikara köyü, Humrik Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, Mahura köyü, Yeniköy Mahallesi
Karoğlu	Kale Mahallesi, Karasu köyü, Kuvaroz Mahallesi, Leroz Apanconoz köyü, Mervan köyü, Muskas köyü, Sahur köyü, Salarha Atyanoz köyü, Setoz köyü
Karpuzoğlu	Çeçeva köyü, Seveloz köyü
Karşlıoğlu	Babik Mahallesi, Romanoz Mahallesi
Kartoğlu	Hohol köyü, Murçiva köyü, Umma Tariklar köyü, Umma Tohli köyü
Kartoğulları	Hohol köyü
Karvanoğlu	Horonita köyü
Kasaboğlu	Hahunc köyü, Kankalanoz Mahallesi, Kuzandinoz köyü, Samri Mahallesi, Sıkrik köyü
Kasabsüleymanoğlu	Peripol Mahallesi
Kasbaroğlu	Fosa köyü, Hamzabey Romanoz Mahallesi, Humrik Mahallesi, Mağloz köyü, Salarha Kapnes köyü, Salarha Ruspa köyü

Kasbaroğulları	Çilingir köyü
Kasımbayrakdaroğlu	Çeçeva köyü
Kasımoğlu	Kankalanoz Mahallesi, Kapnes köyü, Kuzandinoz köyü, Salarha Likoz köyü
Kasparoğlu	Aron Mağloz köyü, Fosa köyü, Salarha Ruspa köyü
Kaşıkcıoğlu	Galata köyü, Kuvalyoz maa Galata köyü
Kaşıkoğlu	Mağloz köyü
Kaşmiroğlu	Salarha Singöz köyü
Katiroğlu	Ahiyoz köyü, Betroz köyü, Çoncik köyü, Hohol köyü
Katmeroğlu	Çoncik köyü, Gürgen köyü
Katmeroğulları	Çoncik köyü
Katşaroğlu	Pindoz Mahallesi
Kavalcıoğlu	Masen köyü, Masi Kalitoz köyü, Yapraklar köyü
Kavaloğlu	Diğer İksenit Mahallesi, Emineddin Mahallesi, İksenit Mahallesi, Kalohten Mahallesi, Kaluharaf köyü, Mağloz köyü, Piriçelebi Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Zavendik köyü
Kavaroğlu	Betroz köyü, Singöz köyü
Kavrakoğlu	Karasu köyü, Yeniköy Mahallesi
Kayısoğlu	Gürgen köyü
Kaymakçıoğlu	Perkam köyü
Kaytazoğlu	Fatla köyü, Kandeve Fatla köyü, Salarha Kapnes köyü
Kaytazoğulları	Fatla köyü
Kazdaloğlu	Anbarlık köyü, Hanis köyü, Kuriloz köyü, Salarha Ruspa köyü, Setoz köyü, Singöz köyü
Kazgancıoğlu	Fılargo köyü, Fosa köyü, Hancı köyü, Mahanca köyü, Mavrant köyü, Paşayan Mahallesi, Umma köyü
Kazıkçıoğlu	Patır köyü
Kazmaoğlu	İksenit Mahallesi, Şetroz köyü
Kazmazoğlu	Horonita köyü, Murçiva Mahallesi
Kebabcıoğlu	Arğaloz köyü, İksenit Mahallesi
Kebabcıoğulları	Arğaloz köyü
Keçelioğlu	Arğaloz köyü
Keçelioğulları	Arğaloz maa Maşer köyü
Kekezoğlu	Ethone köyü
Kelahmedoğlu	Piriçelebi Mahallesi, Samri Mahallesi
Kelalioğlu	Hama köyü, Ruspa köyü
Kelbekiroğlu	Guncivanoz köyü
Kelerlioğlu	Fosa köyü, Hanis köyü
Keleşoğlu	Ethone köyü, Mavrant köyü
Kelibrahimoğlu	Hurtoz Mahallesi
Kenanoğlu	Andra köyü, Hazavit köyü, Kanboz köyü
Kerpiçoğlu	Aspet köyü
Keseparaoğlu	Maryeva köyü
Keşkinioğlu	Ancer köyü
Keşişoğlu	Cimil Ortaköy köyü

Kethüdaoğlu	Çilingir köyü
Kılıçoğlu	Ğoloz köyü, Mavrant köyü
Kırımlıoğlu	Masen köyü
Kıroğlu	Ğodri köyü, Masi köyü
Kızılbıyıkoğlu	Humrik Mahallesi
Kızılğozoğlu	Kuzandinoz köyü
Kızıloğlu	Diğer Haldoz Mahallesi, Ğiliçoz köyü, Haldoz Mahallesi, Malpet köyü, Zancel köyü
Kızıloğulları	Diğer Haldoz Mahallesi
Kirişoğlu	Betroz köyü, Pindoz köyü
Kitabsızoğlu	Zavendik köyü
Kitabsızoğulları	Zavendik köyü
Kobaloğlu	Serandinoz köyü
Kocamanoğlu	Gürgen köyü, Kuzandinoz köyü, Salarha Harvel köyü
Kocanınoğlu	Setoz köyü
Kocaoğlu	Ğoloz köyü
Kocohturoğlu	Filandoz köyü, Lazkoz köyü, Mağloz köyü
Kocokdıroğlu	Filandoz köyü
Koçahmedoğlu	Emineddin Mahallesi
Koçalıoğlu	Fosa köyü, Haçanoz Mahallesi, Kalamoz köyü, Kanboz köyü, Kuriloz köyü, Leroz Apanconoz köyü, Malpet köyü, Paşayani Mahallesi
Koçaloğlu	Apanconoz köyü, Kuriloz köyü
Koçaloğulları	Pulihoz köyü
Kokoşoğlu	Apanconoz köyü
Kolayoğlu	Filargoz köyü, Zavendik köyü
Kolçakoğlu	Piriçelebi Mahallesi
Kolçismailtoğlu	Peripol Mahallesi
Kolevanınoğlu	Gürgen köyü
Kolevaoglu	Ğoloz köyü, Kaluharaf köyü, Mağloz köyü, Salarha Kapnes köyü
Koloğlu	Gürgen köyü, Hama köyü
Kolyavoğlu	Fosa köyü, Sıkırık köyü, Zavendik köyü
Komeslininoğlu	Varotlar köyü
Komeslioğlu	Besalet köyü, Romanoz Mahallesi
Komesoğlu	Besalet köyü, Betroz köyü, Silyan köyü
Komiszâde	Cimil Ortaköy köyü
Konakoğlu	Kandeva Fatla köyü
Konduloğulları	Umma Tohli köyü
Konoömeroğlu	Malpet köyü
Kopuzoğlu	Çoncik köyü, Mirakaloz köyü, Samri Mahallesi, Veyla köyü, Zavendik köyü
Korçamoğlu	Mirakaloz köyü
Kortivaoğlu	Hurtoz Mahallesi, Müfti Mahallesi
Kosifoğlu	Kofin köyü, Seftar köyü, Varankoz köyü
Kosifoğulları	Seftar köyü

Kostanoğlu	Mağloz Mahallesi
Koşununoğlu	Kuzandinoz köyü
Kotiloğlu	Akrotir Mahallesi, Asrifos köyü, Betroz köyü, Ğodri köyü, Ğoloz köyü, Hurtoz Mahallesi, Kale Mahallesi, Kaluharaf köyü, Kankalanoz Mahallesi, Konyat köyü, Lazkoz köyü, Lestenkoz köyü, Mağloz köyü, Mahanca köyü, Masen köyü, Mervan köyü, Perkam köyü, Sıkrık köyü, Yavlakoz köyü
Koyuncuoğlu	Aron köyü
Köhserlioğlu	Kofin köyü, Malpet köyü
Kömürcüoğlu	Galata köyü
Körabdullahoğlu	Kuvaroz Mahallesi, Pindož Mahallesi
Körahmedoğlu	Ğuncivanoz köyü, Seveloz köyü
Köralioğlu	Salarha Kapnes köyü, Singaz köyü
Köralioğulları	Mirakaloz köyü
Körbilaloğlu	Çarihoz Mahallesi
Köroğlu	Arpik köyü, Betroz köyü, Ğürgen köyü, Ğodri köyü, Ğoloz köyü, İksenit Mahallesi, Kuriloz köyü, Mağloz köyü, Vandri köyü
Körosmanoğlu	Asrifos köyü, Kuvaroz Mahallesi
Körsüleymanoğlu	Hazavit köyü
Kösehasanoğlu	Arđaloz köyü, Ğoloz köyü
Köselioğlu	Kanboz köyü
Kösemeħmedođlu	Aron Mağloz köyü
Kösemeħmedođulları	Mağloz köyü
Köseninoğlu	Aron Mağloz köyü, Kaçaran köyü, Kandeħa köyü, Makraş köyü, Setoz köyü
Köseoğlu	Andra köyü, Arđaloz köyü, Arkulikoz köyü, Çeçeva köyü, Çiklenar köyü, Çilingir köyü, Diđer Haldoz Mahallesi, Fatla köyü, Haldoz Mahallesi, Hamalyoz köyü, Hurtoz Mahallesi, Kafkame köyü, Kalamoz köyü, Kale Mahallesi, Kamenit Mahallesi, Kanboz köyü, Kandeħa Fatla köyü, Kankalanoz Mahallesi, Köhser köyü, Kuriloz köyü, Kuzandinoz köyü, Mađloz köyü, Malpet köyü, Manle köyü, Maşer köyü, Muŗıħa köyü, Paşayan Mahallesi, Rados köyü, Raşot köyü, Romanož Mahallesi, Roşi Mahallesi, Sahur köyü, Salarha Atyanoz köyü, Salarha Harvel köyü, Setoz köyü, Umma köyü, Varda köyü, Varotlar köyü, Zancel köyü
Köseosmanoğlu	Perkam köyü
Köseömeroğlu	Kankalanoz Mahallesi, Kuvaroz Mahallesi
Kubatoğlu	Kankalanoz Mahallesi, Müfti Mahallesi, Sıkrık köyü
Kudimanoğlu	Anzer-i süflâ köyü
Kudoğlu	Umma köyü
Kudurganoğlu	Karayemiş köyü
Kukoğlu	Haldoz maa Sırahoz Mahallesi, Karayemiş köyü, Müfti

	Mahallesi, Sırahoz Mahallesi
Kukoğulları	Sırahoz Mahallesi
Kukuçaninoğlu	Mirakaloz köyü
Kukuçaoğlu	Fosa köyü, Kaçaran köyü, Mağloz köyü
Kukuçaoğulları	Kaçaran köyü
Kukuçoğlu	Ancer köyü, Aron Mağloz köyü, Filandoz köyü, Hamzabey Mahallesi, Humrik Mahallesi, İnci köyü, Samri Mahallesi, Varankoz köyü
Kukuçoğulları	Varankoz köyü
Kukudoğlu	Makraş köyü, Sırahoz Mahallesi, Veyla köyü
Kukulaninoğlu	Tivranoz köyü
Kukuloğlu	Hama köyü, Kapnes köyü, Vandri köyü
Kukuloğulları	Hama köyü
Kukulosmanoğlu	Malpet köyü
Kulakoğlu	Ahungöz köyü
Kulaksızoğlu	Arkulikoz köyü, Karasu köyü, Salarha Likoz köyü
Kulininoğlu	Filargoz köyü
Kulioğlu	Kaluharaf köyü, Mağloz köyü, Zavendik köyü
Kuloğlu	Arpik Makraş köyü, Haçanoz Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi
Kulömeroğlu	İksenit Mahallesi, Kuvaroz Mahallesi
Kuluoğlu	Gürgen köyü, Ğuncivanoz köyü, Hama köyü, İksenit Mahallesi, Mağloz köyü, Umma köyü, Umma Tariklar köyü
Kuluoğulları	Setoz köyü
Kumandanoğlu	Mirakaloz köyü
Kumanikoğlu	Kuriloz köyü
Kumbasaroğlu	Aron Mağloz köyü, Babik Mahallesi, Cimil Başköy köyü, Cimil Ortaköy köyü, Cimil Yukarıköy köyü, Paşayan Mahallesi
Kumbasaroğulları	Cimil Başköy köyü, Cimil Ortaköy köyü
Kumuşoğlu	Ancer köyü, Betroz köyü, Filargoz köyü, Ğoloz köyü, Hurtoz Mahallesi, Kuzandinoz köyü, Romanoz Mahallesi
Kumuşzâde	Kale Mahallesi
Kundakçioğlu	Pulihoz köyü
Kunduloğlu	Çanceva köyü, Hohol köyü, Umma köyü, Umma Tohli köyü
Kunduloğulları	Tohli köyü
Kunduzoğlu	Mişona köyü
Kurçenlioğlu	Maryeva köyü
Kurdboğanoğlu	Anbarlık köyü
Kurdoğlu	Anzer köyü, Betroz köyü, Fosa köyü, Liparit köyü, Romanoz Mahallesi, Samri Mahallesi, Setoz köyü, Varda köyü, Veroz köyü
Kurdoğulları	Veroz köyü

Kurdooğlu	Kale Mahallesi
Kurdosmanoğlu	Karayemiş köyü
Kuriloğlu	Zancel köyü
Kurkoğlu	Andon köyü, Hama köyü, Karasu köyü, Kuzandinoz köyü
Kuroğlu	Karasu köyü
Kuroğulları	Varotlar köyü
Kurtboğanoğlu	Hurtoz Mahallesi
Kurukoğlu	Samri Mahallesi
Kurumahmudoğlu	Arkulikoz köyü, Seftar köyü
Kuruömeroğlu	eeva köyü, Makraş köyü
Kutiroğlu	Karayemiş köyü
Kutremitoğulları	Maşer köyü
Kutrininoğlu	Karayemiş köyü
Kutrioğlu	Malpet köyü, Veroz köyü
Kutrioğulları	Malpet köyü
Kuturoğlu	Malpet köyü, Masen köyü, Umma Tohli köyü
Kuvaroğlu	Salarha Singöz köyü
Kuyumcuoğlu	Müfti Mahallesi
Kuzalininoğlu	iklenar köyü
Kkalianoğlu	Anzer köyü, Arđaloz köyü, Çeçeva köyü, Gorgor köyü, Harvel köyü, Kalohten Mahallesi, Leroz köyü, Masen köyü, Mirakaloz köyü, Müfti Mahallesi, Pelaymanoz köyü, Salarha Atyanoz köyü, Yavlakoz köyü, Zancel köyü, Zavendik köyü
Kkalianoğulları	Salarha Atyanoz köyü
Kkhacımemişoğlu	Kuvaroz Mahallesi
Küçükhüseyinoğlu	aklı köyü, Mirakaloz köyü
Küçükislâmoğlu	Canbolat Mahallesi, aklı köyü, Çoncik köyü, Gorgor köyü, Ėodri köyü, Hanis köyü, Humrik Mahallesi, Kalamoz köyü, Leroz köyü, Leroz Amrud köyü, Leroz Gorgor köyü, Leroz Mervan köyü, Mervan köyü, Yavlakoz köyü
Küçükislâmoğulları	oncik köyü
Küçükmehmedoğlu	utnis köyü, Kuzandinoz köyü, Mamul köyü, Patır köyü
Küçükmustafaoğlu	Peripol Mahallesi, Salarha köyü
Küçükosmanoğlu	Aron köyü, Cimil Başky köyü, Mişona köyü, Salarha Kapnes köyü
Küçükömeroğlu	Haya-i ulyâ köyü, Kuzandinoz köyü, Mirakaloz köyü
Külünkoğlu	Arđaloz köyü, Kuzandinoz köyü, Leroz Gorgor köyü, Leroz Karadere köyü, Leroz Mervan köyü, Mirakaloz köyü, Singaz köyü
Küpelioğlu	Romanoz Mahallesi
Kpelioğulları	Romanoz Mahallesi
Krdhseyinoğlu	Roşi Mahallesi, Sandık ky

Kürdmehmedoğlu	Canbolat köyü, Leroz Karadere köyü
Kürdmemişoğlu	Çancol Mahallesi, Mavrant köyü
Kürdoğlu	Aron köyü, Çancol Mahallesi, Kale Mahallesi, Komika köyü, Kuzandinoz köyü, Mamul köyü, Mirakaloz köyü, Muskas köyü, Müfti Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi, Rados köyü, Raşot köyü, Sıkrik köyü
Kürdreşidoğlu	Çarihoz Mahallesi
Kürkçüoğlu	Hurtoz Mahallesi, Paşayan Mahallesi, Romanoz Mahallesi
Kürtalioğlu	Ğodri köyü, Haçanoz Mahallesi, Kale Mahallesi
Kürtmollaoğlu	Çarihoz Mahallesi
Kürtoğlu	Besalet köyü, Ğiliçoz köyü, Haçanoz Mahallesi, Mirakaloz köyü
Lafazanoğlu	Salarha Singöz köyü
Lafçioğlu	Kalamoz köyü, Perkam köyü
Lahanaoğlu	Müfti Mahallesi
Lavasoğlu	Arğaloz köyü, Aron Mağloz köyü
Lazmehmedoğlu	Betroz köyü, Filargoz köyü
Lazoğlu	Arğaloz köyü, Çikara köyü, Çiklenar köyü, Çoncik köyü, Filandoz köyü, Hurtoz Mahallesi, Maşer köyü, Murçiva köyü, Müfti Mahallesi, Paşayan Mahallesi, Pindoz Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi, Salarha Ruspa köyü, Yeniköy Mahallesi
Lazzâde	Arğaloz köyü, Babik Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Lerozlununoğlu	Karayemiş köyü
Lerozluoğlu	Ahungöz köyü, Haçanoz Mahallesi, Humrik Mahallesi, Salarha Harvel köyü, Umma Tohli köyü
Levendoğlu	Betroz köyü, Çeçeva köyü, Haytef köyü, Leroz köyü, Leroz Armud köyü, Maryeva köyü, Partal köyü
Likevanınoğlu	Besalet köyü
Likoğlu	Canbolat köyü, Çoncik köyü, Diğzer Haldoz Mahallesi, Haldoz Mahallesi, Haytef köyü, Kuvaroz Mahallesi, Perkam köyü, Raşot köyü, Salandoz köyü, Salarha Singöz köyü, Yapraklar köyü
Likoğulları	Haldoz Mahallesi
Likonunoğlu	Humrik Mahallesi, Pindoz Mahallesi
Livoğlu	Kale Mahallesi
Lülecioğlu	Umma köyü
Ma'danoğlu	Haldoz Mahallesi
Mafratoğlu	Karasu köyü
Mağazacioğlu	Emineddin Mahallesi
Mağriblioğlu	Arkulikoz köyü, Setoz köyü
Mağriboğlu	Setoz köyü
Mahanoluoğlu	Hancı köyü, Mağloz köyü
Mahanoluoğulları	Hancı köyü
Mahininoğlu	Hurtoz Mahallesi, Umma köyü

Mahmudoğlu	Aspet köyü, Besalet köyü, Canbolat köyü, Çiklenar köyü, Çutnis köyü, Ğodri köyü, Hanis köyü, Kalamoz köyü, Kale Mahallesi, Kanboz köyü, Kapse köyü, Liparit köyü, Salarha İveroz köyü, Şetroz köyü, Umma köyü, Umma Tariklar köyü
Mahmudunoğulları	Kabahor köyü
Mahmudyazıcıoğlu	Haldoz Mahallesi
Mahmudzâde	Mirakaloz köyü
Mahuralıoğlu	Kale Mahallesi, Paşayan Mahallesi
Maiıoğlu	Çaklı köyü, Romanoz Mahallesi, Tohli köyü, Umma Tohli köyü
Makıroğlu	İnci köyü
Makrıoğlu	Samri Mahallesi, Silyan köyü
Malezoğlu	Mirakaloz köyü
Malımoğlu	Malpet köyü
Mamatıoğlu	Hazavit köyü
Mamuşoğlu	Babik Mahallesi, Diğer İksenit Mahallesi, Filargoz köyü, İksenit, Mahallesi, Kale Mahallesi, Raşot köyü
Mamuşoğulları	İksenit Mahallesi
Manavoğlu	Salarha köyü, Salarha Atyanoz köyü, Salarha Harvel köyü
Mandoloğlu	Atyanoz köyü, Mirakaloz köyü
Manıoğlu	Ğotoz köyü, Mirakaloz köyü, Ruspa köyü, Ruspa Setoz köyü
Manlelıoğlu	Hurtoz Mahallesi
Mapavrılıoğlu	Çancol Mahallesi
Mapsunoğlu	Masi köyü
Maraşoğlu	Emineddin Mahallesi, Ğodri köyü, Salarha köyü, Salarha Likoz köyü
Marazlıoğlu	Pulıhoz köyü
Mataracıoğlu	Hama köyü, Yenıköy Mahallesi
Mataracızâde	Babik Mahallesi, Humrik Mahallesi, Paşayani Mahallesi, Yenıköy Mahallesi
Mataraoğlu	Paşayan Mahallesi
Matrikoğlu	Müfti Mahallesi
Mayısoğlu	Salarha Harvel köyü
Medyenoğlu	Mışona köyü
Mehmedalininoğlu	Ğılıçoz köyü
Mehmedalıoğlu	Çoncık köyü, Ğılıçoz köyü, Hancı köyü, Kuriloz köyü, Pulıhoz köyü, Salarha Kapnes köyü
Mehmedbaşoğlu	Fosa köyü, Hos köyü, Hurtoz Mahallesi, Yapraklar köyü
Mehmedefendioğlu	Liparit köyü
Mehmedoğlu	Aron Mağloz köyü, Hazavit köyü, Kaçaran köyü
Melekoğlu	Akrotir köyü, Humrik Mahallesi, Romanoz Mahallesi
Memıkaoğlu	Kuliça köyü

Memioğlu	Çiklenar köyü, Salarha Kaçaran köyü, Veyla köyü
Memişağanoğlu	Kandeva Fatla köyü
Memişoğlu	Anbarlık köyü, Anzer köyü, Aron köyü, Gürgen köyü, Hancı köyü, Kafkame köyü, Kapnes köyü, Kofin köyü, Mavrant köyü, Mirakaloz köyü, Salarha Kaçaran köyü, Singöz köyü
Menaroğlu	Harvel köyü, Salarha Atyanoz köyü
Mendiloğlu	Haçanoz Mahallesi
Mengiloğlu	Ancer köyü
Meraloğlu	Salarha köyü, Salarha İveroz köyü
Mercanoğlu	Gürgen köyü, Humrik Mahallesi, Kuriloz köyü, Mişona köyü
Merooğlu	Filiboz Mahallesi, Tohli köyü
Mervaninoğlu	Kanboz köyü
Merzifonîoğlu	Piriçelebi Mahallesi
Merzifonîzâde	Piriçelebi Mahallesi
Metininoğlu	Hancı köyü
Metinoğlu	Hancı köyü
Metioğlu	Hancı köyü
Metonunoğlu	Canbolat Mahallesi, Çanceva köyü, Çeçeva köyü, Kuvaroz Mahallesi, Salandoz köyü, Varotlar köyü, Yapraklar köyü
Metonunoğulları	Çeçeva köyü, Yapraklar köyü
Metooğlu	Arkulikoz köyü, Aspet köyü, Betroz köyü, Kuvaroz Mahallesi, Kuzandinoz köyü, Masen köyü, Salandoz köyü, Varotlar köyü, Yapraklar köyü
Metooğulları	Yapraklar köyü
Metozâde	Betroz köyü, Salandoz köyü, Yapraklar köyü, Zavendik köyü
Miçoğlu	Mavrant köyü
Mihaloğlu	Kalohten Mahallesi, Paşayani Mahallesi
Mimikaoğlu	Betroz köyü, Mağalovoz köyü, Mağloz köyü, Varda köyü
Mimoğlu	Kuzandinoz köyü, Mağloz köyü, Mirakaloz köyü, Salarha Kaçaran köyü, Veyla köyü
Mirasyedioğlu	Pelaymanoz köyü
Mirzaliioğlu	Pulihoz Singaz köyü
Mirzaoğulları	Hanis köyü
Mizelioğlu	Hancı köyü, Hanis köyü, Mahanca köyü, Pindož Mahallesi
Mizelioğulları	Mahanca köyü
Molininoğlu	Mavrant köyü
Molioğlu	Ruspa Setoz köyü
Mollaabdioğlu	Kale Mahallesi, Pilakorum köyü, Varotlar köyü
	Asrifos köyü, Aytorož köyü, Çaklı köyü, Çiklenar köyü, Çoncik köyü, Ğoloz köyü, Hazavit köyü, Kalamoz

Mollaahmedoğlu	köyü, Kandeve Fatla köyü, Kuvaroz Mahallesi, Kuzandinoz köyü, Mahanca köyü, Peripol Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi, Ruspa köyü, Salandoz köyü, Setoz köyü, Seveloz köyü, Tohli köyü, Varotlar köyü, Veyla köyü
Mollaahmedoğulları	Çoncik köyü
Mollaahmedzâde	Çoncik köyü, Piriçelebi Mahallesi
Mollaalioglu	Askoroz köyü, Babik Mahallesi, Gürgen köyü, Humrik Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, Kale Mahallesi, Mağloz köyü, Mirakaloz köyü, Pilakorum köyü, Salarha Kaçaran köyü, Tohli köyü
Mollabilaloğlu	Asrifos köyü, Kuvalyoz köyü
Molladelioğlu	Aspet köyü
Molladelioğulları	Aspet köyü
Molladervişoğlu	Perkam köyü
Molladurmuşoğlu	Mağloz köyü
Molladurmuşoğulları	Mağloz köyü
Mollaeyüboğlu	Asrifos köyü, Hos köyü
Mollafeyzioğlu	Salarha Kaçaran köyü
Mollahüseyinoğlu	Aspet köyü, Maşer köyü, Mavrant köyü, Salarha Kapnes köyü, Tolones köyü
Mollaibrahimoğlu	Diğer Haldoz Mahallesi, Kaluklar köyü, Mağloz köyü, Mavrant köyü, Mirakaloz köyü, Sandık köyü, Sivarne köyü, Tohli köyü
Mollamehmedoğlu	Ğoloz köyü, Hanis köyü, Komes köyü, Setoz köyü
Mollametonunoğlu	Arkulikoz köyü
Mollamusaoğlu	Besalet köyü
Mollamustafaoğlu	Ğiliçoz köyü, Kandeve köyü, Samri Mahallesi, Şimadiyoz köyü, Tohli köyü, Umma köyü
Mollamustafaoğulları	Tohli köyü
Mollanınoğlu	Apancene köyü, Çanceva köyü, Hama köyü, Kankalanoz Mahallesi, Kuvaroz Mahallesi, Malpet köyü
Mollaoğlu	Arpik Makraş köyü, Besalet köyü, Kabahor köyü, Kandeve köyü, Liparit köyü, Malpet köyü
Mollaosmanoğlu	Anzer-i süflâ köyü, Askoroz köyü, Aspet köyü, Betroz köyü, Cimil Ortaköy köyü, Kanboz köyü, Kandeve köyü, Kandeve Fatla köyü, Mirakaloz köyü, Muskas köyü, Rados köyü, Sahur köyü, Taserik köyü, Vandri köyü, Varotlar köyü, Vonit Mahallesi
Mollaömeroğlu	Çikaron köyü, Kamenit Mahallesi, Kandeve köyü, Mamul köyü, Maryeva köyü, Mervan köyü, Paşayan Mahallesi, Peripol Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Setoz köyü, Tivranoz köyü, Varankoz köyü, Varotlar köyü, Vonit Mahallesi
Mollaömeroğulları	Maryeva köyü

Mollaömerzâde	Paşayan Mahallesi
Mollasadıkoğlu	Kuriloz köyü
Mollasaidoğlu	Arkulikoz köyü, Pindoç Mahallesi
Mollasalihoğlu	Hamalyoz köyü, Hamalyoz maa Raşota köyü
Mollaşerifoğlu	Kandeva Fatla köyü
Mollatahirinoğlu	Yapraklar köyü
Mollayakuboğlu	Müfti Mahallesi
Moraloğlu	Besalet köyü, Hurtoç Mahallesi
Morgiloğlu	Arpik köyü, Kalamoz köyü, Kuzandinoç köyü, Leroç Armud köyü, Leroç Mervan köyü, Mervan köyü, Mirakaloz köyü
Morininoğlu	Liparit köyü
Morioğlu	Liparit köyü
Muhtarinoğulları	Çoncik köyü
Mumcuoğlu	Yeniköy Mahallesi
Mumuloğlu	Singöz köyü
Murmuzoğlu	Romanoz Mahallesi
Murtezaoğlu	Anzer-i ulyâ köyü, Babik Mahallesi, Hamalyoz köyü, Pindoç Mahallesi
Murzioğlu	Hancı köyü, Maşer köyü, Salarha köyü
Musanınoğlu	Liparit köyü, Yeniköy Mahallesi
Musanınoğulları	Hamzabey Romanoz Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Musareisoğlu	Hamzabey Mahallesi, Humrik Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi
Musibetoğlu	Filargoç köyü
Muslununoğlu	Perkam köyü
Musluoğlu	Apancene köyü, Masi köyü, Perkam köyü, Sahur köyü
Musluoğulları	Apancene köyü
Mustafaşeşeoğlu	Pulihoz köyü
Mustafaçavuşoğlu	Kale Mahallesi
Mustafanınoğlu	Fosa köyü, Kuriloz köyü, Potomya Kaçaran köyü
Mustafareisoğulları	Aspet köyü
Mustafayazıcıoğlu	Haldoç Mahallesi
Musulluoğlu	Apancene köyü, Perkam köyü
Mutikaoğlu	Çaklı köyü, Ruspa köyü
Mutioğlu	Taserik köyü, Umma Tohli köyü
Mutuluoğlu	Raşot köyü
Müftizâde	Emineddin Mahallesi, Paşayan Mahallesi
Mühtedioğlu	Paşayani Mahallesi
Mürseloğlu	Cimil Başköy köyü
Mütevellioğlu	Kafkame köyü
Nalkıranoğlu	Salarha Kapnes köyü
Narmanlıoğlu	Filiboz Mahallesi
Naroğlu	Çikara köyü, Çikaron köyü
Nevruzuoğlu	Kuvaroz Mahallesi

Nimetoğlu	Hazavit köyü
Norozoğlu	Haldoz Mahallesi, Kuvaroz Mahallesi
Nurhadoğlu	Cimil Başköy köyü
Nurikoğlu	Vonit Mahallesi
Odabaşoğlu	Mağloz köyü, Salarha köyü, Seftar köyü
Oflininoğlu	Ruspa köyü
Oflualioğlu	Kuvaroz Mahallesi, Sıkrik köyü
Oflualioğulları	Kuvaroz Mahallesi
Ofluoğlu	Arkulikoz köyü, Aron köyü, Çiklenar köyü, Ğotoz köyü, Hancı köyü, Hurtoz Mahallesi, Kaçaran köyü, Kuriloz Zavendik köyü, Mirakaloz köyü, Müfti Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Ruspa köyü, Samri Mahallesi, Sıkrik köyü, Tohli köyü, Veroz köyü, Zavendik köyü
Oğuzoğlu	Akrotir Mahallesi, Samri Mahallesi
Ormanoğlu	Komika köyü
Osmanağaninoğlu	Silyan köyü
Osmanbabaoğlu	Emineddin Mahallesi
Osmanyazıcıoğlu	Peripol Mahallesi
Öksüzahmedoğlu	Tivranoz köyü
Öksüzoğlu	Ahungöz köyü, Anbarlık köyü, Armud Ahiyoz köyü, Aron köyü, Ğoloz köyü, Ğuncivanoz köyü, Haldoz Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, İksenit Mahallesi, Kuriloz köyü, Leroz Karadere köyü, Müfti Mahallesi, Raşot köyü, Romanoz Mahallesi, Setoz köyü, Tivranoz köyü, Zavendik köyü
Öksüzoğulları	Zavendik köyü
Öksüzömeroğlu	Kanboz köyü, Setoz köyü
Ömerçebioğlu	Akrotir köyü, Haldoz Mahallesi, Harvel köyü, Silyan köyü
Ömerdayıoğlu	Çaklı köyü, Maryeva köyü
Ömerdayızâde	Maryeva köyü
Ömeroğlu	Cimil Ortaköy köyü, Çaklı köyü, Ğuncivanoz köyü, Hamalyoz köyü, Harvel köyü, Hurtoz Mahallesi, İksenit Mahallesi, İnci köyü, Kaçaran köyü, Kandeve köyü, Kapnes köyü, Köhser köyü, Köhser-i ulyâ köyü, Kuvaroz köyü, Kuvaroz Mahallesi, Kuzandinoz köyü, Salarha köyü, Salarha Kapnes köyü, Salarha Ruspa köyü, Tohli köyü, Veyla köyü
Ömerustanınoğulları	Hazavit köyü
Ömerzâde	Kuriloz köyü
Paliçoğlu	Mağloz köyü
Papakıroğlu	Kaçaran köyü, Sırahoz Mahallesi
Pastacioğlu	Humrik Mahallesi
Peçeoğlu	Gürgen köyü
	Aron Mağloz köyü, Betroz köyü, Filargoz köyü, Gürgen

Pehlivanoğlu	köyü, Humrik Mahallesi, Kalamoz köyü, Mişona köyü, Perkam köyü, Pulihoz köyü, Sahur köyü, Sıkırık köyü, Umma köyü
Pehlivanoğulları	Sahur köyü, Umma köyü
Penciloğlu	Arğaloz köyü, Pelaymanoz köyü, Piriçelebi Mahallesi
Penciloğulları	Pelaymanoz köyü
Pendazoğlu	Samri Mahallesi
Pendazoğulları	Mağloz köyü
Perkamlıoğlu	Mirakaloz köyü
Pervanıoğlu	Rados köyü
Pırpıroğlu	Aron köyü, Hama köyü, Mişona köyü
Pıçaoğlu	Gürgen köyü
Pılaçoğlu	Haldoz Mahallesi
Pilakorumluoğlu	İkselit Mahallesi
Piroğlu	Hama köyü, Peripol Mahallesi
Piroğulları	Peripol Mahallesi
Pışmişoğlu	Samri Mahallesi
Piyadeoğlu	Cimil Ortaköy köyü
Poryazoğlu	Hurtoz Mahallesi, Palodya köyü, Sandık köyü, Şetroz köyü
Pulihozluoğlu	Çancol Mahallesi
Punburoğlu	Çoncik köyü, Veyla köyü
Punburoğulları	Çoncik köyü
Purpuroğlu	Emineddin Mahallesi, Hama köyü, Mişona köyü
Pursaloğlu	Akrotir Mahallesi, Hos köyü
Puskıroğlu	Setoz köyü
Puşküloğlu	Zancel köyü
Puşuroğlu	Betroz köyü, Mahura köyü, Maryeva köyü
Rakıcıoğlu	Betroz köyü, Masi köyü, Masi Kalitoz köyü, Varotlar köyü
Rakıcıoğulları	Varotlar köyü
Rakıcızâde	Varotlar köyü
Raşotluoğlu	Aspet köyü
Razioğlu	Romanoz Mahallesi
Rebioğlu	Kalamoz köyü
Receboğlu	Ėotoz köyü, Haçanoz Mahallesi, İkselit Mahallesi, Mirakaloz köyü
Reyhanoğlu	Gürgen köyü
Roboğlu	Kalamoz köyü
Rumoğlu	Kuvaroz Mahallesi
Ruşenoğlu	Haçanoz Mahallesi, Pindoza Mahallesi
Rüstemoğlu	Varda köyü
Sabuncuoğlu	Vonit Mahallesi
Sadıkefendioğlu	Kuriloz köyü
Sadık oğlu	Anzer köyü, Aron Mağloz köyü, Çanceva köyü, Fosa köyü, Hancı köyü, Kuriloz köyü, Liparit köyü, Malpet

	köyü, Salarha Kaçaran köyü, Tohli köyü
Safioğlu	Aron Mağloz köyü, Humrik Mahallesi, Kuzandinoz köyü
Sağırinoğlu	Hamalyoz köyü, Hurtoz Mahallesi, Tariklar köyü, Umma köyü
Sağoğlu	Kuliça köyü
Sağuroğlu	Malpet köyü, Romanoz Mahallesi
Sağuroğulları	Malpet köyü
Saidoğlu	Veroz köyü
Sakaninoğlu	Hos köyü, Mirakaloz köyü, Serandinoz köyü, Sıkrık köyü
Salcıoğlu	Müfti Mahallesi
Salihçebioğlu	Liparit köyü
Salihfendioğlu	Zancel köyü
Salihoğlu	Haya-i ulyâ köyü, Kofin köyü, Kuliça köyü, Perkam köyü, Ruspa köyü, Varankoz köyü
Salihoğulları	Perkam köyü
Salihreisoğlu	Komika köyü
Sandalcıoğlu	Arkulikoz köyü
Sandıkçioğlu	Akrotir Mahallesi, Apancene köyü, Betroz köyü, Çiklenar köyü, Fenaçi köyü, Kapnes köyü, Mahanca köyü, Maryeva köyü, Müfti Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi
Sariahmedoğlu	Akrotir Mahallesi, Çeçeva köyü, Çikaron köyü, Çilingir köyü, Ğoloz köyü, Ğotoz köyü, Hancı köyü, Hazavit köyü, Kale Mahallesi, Kamaşinoz Mahallesi, Kandeve köyü, Kankalanoz Mahallesi, Mağloz köyü, Maryeva köyü, Mişona köyü, Paşayan Mahallesi, Roşi Mahallesi, Ruspa köyü, Setoz köyü
Sariahmedzâde	Kamaşinoz Mahallesi
Sarialininoğlu	Hamzabey Mahallesi, Tulun köyü
Sarialioğlu	Cimil Başköy köyü, Cimil Ortaköy köyü, Galata köyü, Havra köyü, Humrik Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, Raşot köyü, Tolones köyü
Sariameşoğlu	Mağloz köyü, Salarha Atyanoz köyü
Sarıbakoğlu	Hanis köyü
Sarıhasanoğlu	Akrotir Mahallesi, Atyanoz köyü, Cimil köyü, Çikara köyü, Filargoz köyü, Gorgor köyü, Hamzabey Romanoz Mahallesi, Kuvaroz köyü, Kuzandinoz köyü, Leroz köyü, Leroz Gorgor köyü, Leroz Mervan köyü, Mervan köyü, Ruspa köyü, Sahur köyü, Sivarne köyü, Yavlakoz köyü
Sarıhasanoğulları	Humrik Mahallesi
Sarıhasanzâde	Ruspa Setoz köyü
Sarıbrahimioğlu	Kuvaroz köyü, Sıranoz Mahallesi
Sarımahmudoğlu	Malpet köyü, Sahur köyü, Umma köyü

Sarımehmedoğlu	Hazavit köyü, Salarha Ruspa köyü, Seftar köyü
Sarımustafaoğlu	Kayluklar köyü, Liparit köyü, Varankoz köyü
Sarımustafaoğulları	Liparit köyü
Sarioğlu	Arkulikoz köyü, Armud Ahiyoz köyü, Çanceva köyü, Haytef köyü, Hohol köyü, Kuzandinoz köyü, Leroz Armud köyü, Leroz Karadere köyü, Miloz köyü, Pindoz Mahallesi, Sirt köyü, Singaz köyü, Tohli köyü, Umma köyü, Umma Tohli köyü
Sariosmanoğlu	Cimil Ortaköy köyü, Diğer Haldoz Mahallesi, Humrik Mahallesi, Konyat köyü, Kuriloz köyü, Murçiva köyü, Paşayan Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Varotlar köyü, Yaka köyü
Sariömeroğlu	Humrik Mahallesi, Mirakaloz köyü, Mişona köyü, Romanoz Mahallesi
Sarmısakoğlu	Seftar köyü
Sarmusakoğlu	Seftar köyü
Saroğlu	Hohol köyü
Satıroğlu	Babik Mahallesi, Filandoz köyü, Kankalanoz Mahallesi, Samri Mahallesi, Vonit Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Seferoğlu	Konyat köyü, Mirakaloz köyü
Seferoğulları	Konyat köyü
Seğmenoğlu	Vandri köyü
Sekmanoğlu	Maşer köyü, Paşayani Mahallesi, Vandri köyü, Yeniköy Mahallesi
Semizoğlu	Hamzabey Romanoz Mahallesi
Seracoğlu	Haçanoz Mahallesi, Mirakaloz köyü, Roşi Mahallesi
Serdaroğlu	Ancer köyü, Malpet köyü
Serracoğlu	Roşi Mahallesi
Seylanoğlu	Fosa köyü
Seymenoğlu	Vandri köyü
Seyyidoğlu	Arğaloz köyü, Hancı köyü, Kuvaroz köyü, Varankoz köyü, Veroz köyü
Sıkrıklıoğlu	Çiklenar köyü, Fosa köyü, Liparit köyü, Şetroz köyü
Sımaroğlu	Hurtoz Mahallesi, Mamul köyü
Sırhanoğlu	Ancer köyü, Kuvaroz Mahallesi, Tonik köyü
Sırmakeşoğlu	Mişona köyü
Silyanizâde	Haldoz Mahallesi, Müfti Mahallesi
Silyanoğlu	Apancene köyü, Haldoz Mahallesi, Hancı köyü, Kamaşinoz Mahallesi, Kuliça köyü, Muskas köyü, Roşi Mahallesi, Ruspa köyü
Sinanoğlu	Aron köyü, Hazavit köyü, Humrik Mahallesi, Liparit köyü
Sinekoğlu	Ahungöz köyü, Hancı köyü, Salarha Kaçaran köyü
Sipahioğlu	Horonita köyü
Sipahizâde	Murçiva köyü, Varda köyü
Sirkecioğlu	Lazkoz köyü, Mağloz köyü, Varankoz köyü, Yaka köyü

Sivrininoğlu	Varankoz köyü
Sivrioğlu	Arğaloz köyü, Mağloz köyü, Varankoz köyü
Sofiahmedoğlu	Leroz köyü, Leroz Gorgor köyü, Yavlakoz köyü
Sofialioğlu	Leroz Gorgor köyü, Mervan köyü
Sofioğlu	Akrotir köyü, Akrotir Mahallesi, Aron Mağloz köyü, Arpik köyü, Çiklenar köyü, Emineddin Mahallesi, Fenaçi köyü, Ğiliçoz köyü, Hamzabey Romanoz Mahallesi, Horonita köyü, Hurtoz Mahallesi, Kalohten Mahallesi, Kamaşinoz Mahallesi, Kanboz köyü, Kuriloz köyü, Kuvaroz Mahallesi, Kuvaroz maa Latum köyü, Leroz Karadere köyü, Malpet köyü, Mervan köyü, Salarha Atyanoz köyü, Şimadiyoz köyü, Varankoz köyü, Veyla köyü, Yaka köyü, Yapraklar köyü, Yavlakoz köyü, Zancel köyü
Sofiömeroğlu	Ğotoz köyü
Sofisadikoğlu	Kalohten Mahallesi
Sofisarıoğlu	Kalohten Mahallesi
Sofizâde	Emineddin Mahallesi
Sofizâdeoğlu	Kalohten Mahallesi
Sofoğlu	Kuvaroz Mahallesi, Yaka köyü, Yapraklar köyü
Sohtorikoğlu	Hancı köyü
Solakoğlu	Atyanoz köyü, Atyanoz Çikara köyü, Maryeva köyü, Sıkrik köyü, Varankoz köyü
Soytarioğlu	Emineddin Mahallesi, Kale Mahallesi, Kaluharaf köyü, Yeniköy Mahallesi
Sumaroğlu	Hurtoz Mahallesi
Suyabatmazoğlu	Kalohten Mahallesi, Peripol Mahallesi
Suyabatmazoğulları	Çancol Mahallesi, Peripol Mahallesi
Suyabatmazzâde	Çancol Mahallesi, Çarihoz Mahallesi, Peripol Mahallesi
Sükasoğlu	Anbarlık köyü, Andon köyü, Hahunc köyü, Kankalanoz Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi, Samri Mahallesi
Sükyaszâde	Kankalanoz Mahallesi, Paşayani Mahallesi
Süleymanağaoğlu	Ğuncivanoz köyü
Süleymançebioğlu	Silyan köyü
Süleymanoğlu	Apancene köyü, Çiklenar köyü, Fosa köyü, Ğoloz köyü, Haldoz Mahallesi, Humrik Mahallesi, Kaçaran köyü, Kapse köyü, Mize köyü, Muskas köyü, Müfti Mahallesi, Raşot köyü, Roşi Mahallesi, Setoz köyü, Şimadiyoz köyü, Vane köyü, Veyla köyü
Sürgünoğlu	Velkü-yi İspir köyü, Velkü-yi Rize köyü
Şabanoğlu	Akrotir Mahallesi, Babik Mahallesi, Haçanoz Mahallesi, Kalohten Mahallesi, Kuliça köyü, Sahur köyü, Salarha köyü, Salarha Likoz köyü, Umma Tohli köyü, Veyla köyü
Şabanzâde	Haçanoz Mahallesi
Şadoğlu	Samri Mahallesi, Vonit Mahallesi

Şahinoğlu	Babik köyü, Hazavit köyü, Kuliça köyü, Kuvaroz Mahallesi, Liparit köyü, Liparit maa Üstüpiler köyü, Mağloz köyü
Şahinoğulları	Kuliça köyü, Mağalovoz köyü, Mağloz köyü
Şalanbaroğlu	Çeçeva köyü, Gürgen köyü
Şamarcınoğlu	Gürgen köyü
Şamaroğlu	Hurtoz Mahallesi
Şamdan oğlu	Hama köyü, Köhser köyü, Paşayani Mahallesi, Pindoş Mahallesi, Romanoz Mahallesi
Şamdan oğulları	Romanoz Mahallesi
Şamlioğlu	Aspet köyü, Betroz köyü, Çeçeva köyü, Kafkame köyü, Kamenit Mahallesi, Müfti Mahallesi, Zavendik köyü
Şamlioğulları	Müfti Mahallesi
Şamşalioğlu	Hamzabey Romanoz Mahallesi
Şatiroğlu	Hurtoz Mahallesi
Şatırzâde	Hurtoz Mahallesi
Şeddadoğlu	Setoz köyü
Şeddadoğulları	Setoz köyü
Şehirlanoğlu	Piriçelebi Mahallesi
Şehirlanzâde	Kale Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi
Şehirlioğlu	Humrik Mahallesi
Şerahlıoğlu	Şimadiyoz köyü
Şerahoğlu	Seftar köyü
Şeremet oğlu	Ğiliçoz köyü, İksenit Mahallesi, Tariklar köyü, Umma köyü, Umma Tariklar köyü, Umma Tohli köyü
Şerifoğlu	Andra köyü, Komika köyü, Rados köyü, Salarha Atyanoz köyü, Zancel köyü
Şerifzâde	Zancel köyü
Şeroğlu	Aron köyü, Haldoz Mahallesi, Liparit köyü, Liparit maa Üstüpiler köyü, Seftar köyü
Şeyhoğlu	Müfti Mahallesi, Paşayan Mahallesi, Samri Mahallesi
Şişmanoğlu	Apance köyü, Aytoroş köyü, Galata köyü, Kalamoz köyü, Kapnes köyü, Komika köyü, Kuvalyoz maa Galata köyü, Mamul köyü, Miloz köyü
Şişmanoğulları	Kalamoz köyü, Kuvalyoz maa Galata köyü
Şotioğlu	Kayluklar köyü
Tabakmahmudoğlu	Küçük Samri Mahallesi
Tabakoğlu	Hanis köyü, Konyat köyü, Küçük Samri Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Samri Mahallesi
Tafanınoğlu	Kandeva köyü, Kuriloz köyü, Perkam köyü
Tafika oğlu	Varankoz köyü
Tafilioğlu	Mirakaloz köyü
Tafulioğlu	Betroz köyü, Humrik Mahallesi
Tahtalioğlu	Çeçeva köyü
Takişoğlu	Arğaloz köyü
Takozoğlu	Latum köyü

Talakoğlu	Raşot köyü
Tanpuzoğlu	Ġoloz köyü
Tarakçioğlu	Betroz köyü
Tarakçioğulları	Betroz köyü
Tarlacımnoğlu	Ruspa köyü
Tarlacioğlu	Ruspa köyü, Samri Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Taşçioğlu	Akrotir Mahallesi, Babik köyü, Cimil Aşağıköy köyü, Cimil Ortaköy köyü, Gürgen köyü, Hamalyoz köyü, Kalamoz köyü, Komes köyü, Kuzandinoz köyü, Paşayan Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Taşçioğulları	Cimil Aşağıköy köyü
Tataroğlu	Atyanoz köyü, Filandoz köyü, Ġuncivanoz köyü, Hanis köyü, Hamzabey Romanoz Mahallesi, Kuriloz köyü, Salarha Atyanoz köyü, Vonit Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Tatarzâde	Paşayan Mahallesi
Tatoğlu	Filandoz köyü, Paşayan Mahallesi, Pindoza Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Roşı Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Taviloğlu	Aron Mağloz köyü, Asrifos köyü, Çeçeva köyü, Diğler Haldoz Mahallesi, Haldoz Mahallesi, Leroz Haytef köyü, Raşot köyü, Sırahoz Mahallesi
Tavukçuoğlu	Manle köyü, Umma köyü, Umma Tariklar köyü
Telcioğlu	Filiboz Mahallesi
Tellioğlu	Zavendik köyü
Tenkaloğlu	Masen köyü
Terlininoğlu	Çarihoz Mahallesi
Terlioğlu	Çarihoz Mahallesi
Terziahmedoğlu	Lazkoz köyü
Terzialioğlu	Ġiliçoza köyü, Veroz köyü
Terzihacımustafaoğlu	Babik Mahallesi
Terziismailoğlu	Babik Mahallesi, Taserik köyü
Terzioğlu	Arpik Makraş köyü, Fosa köyü, Ġiliçoza köyü, Humrik Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, Kuvaroz köyü, Kuvaroz maa Aytoroza köyü, Kuvaroz Mahallesi, Mamul köyü, Manle köyü, Pelaymanoz köyü
Teslimoğlu	Apance ne köyü, Lestenkoza köyü
Tevetoğlu	Hazavit köyü
Timurcuoğlu	Andra köyü, Arğaloz köyü, Besalet köyü, Emineddin Mahallesi, Hama köyü, Hanis köyü, Hamzabey Romanoz Mahallesi, Hohol köyü, Hurtoz Mahallesi, İksenit Mahallesi, Kamaşinoza Mahallesi, Kanboza köyü, Kapnes köyü, Karayemiş köyü, Kuliça köyü, Leroz Mervan köyü, Müfti Mahallesi, Perkam köyü, Romanoz Mahallesi, Salarha Ruspa köyü, Sıkırık köyü, Umma

	köyü, Umma Tohli köyü
Timurcuoğulları	İkselit Mahallesi
Timuroğlu	Filargoz köyü
Timurunoğlu	İkselit Mahallesi
Tiryakioğlu	Varankoz köyü
Tonbazooğlu	Samri Mahallesi
Tonyalioğlu	Asrifos köyü, Mağloz köyü, Vonit Mahallesi
Topalmahmudoğlu	Samri Mahallesi
Topaloğlu	Aron Mağloz köyü, Asrifos köyü, Çilingir köyü, Hama köyü, Haytef köyü, Kabahor köyü, Kuriloz köyü, Raşot köyü, Sırahoz Mahallesi
Topaloğulları	Aron köyü, Haçanoz Mahallesi, Leroz Haytef köyü, Raşot köyü
Topçuoğlu	Apanconoz köyü, Aron köyü, Cimil köyü, Ğotoz köyü, Hazavit köyü, Humrik Mahallesi, İkselit Mahallesi, Kabahor köyü, Kalohten Mahallesi, Kanboz köyü, Kuvaroz Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Vonit Mahallesi
Topçuoğulları	Ğotoz köyü, Umma köyü
Toposmanoğlu	Çiklenar köyü, Hamalyoz köyü, Mirakaloz köyü
Topuzooğlu	Kanboz köyü, Rados köyü, Samri Mahallesi
Torlakoğlu	Atyanoz köyü, Çiklenar köyü, Kuliça köyü, Liparit köyü, Mervan köyü, Silyan köyü, Varankoz köyü
Torpioğlu	Kanboz köyü
Tozkoparanoğlu	Kapse-i Of köyü
Trabzonluoğlu	Haldoz Mahallesi, Paşayan Mahallesi, Samri Mahallesi
Trabzonluoğulları	Paşayan Mahallesi
Tufanoğlu	Silyan köyü
Tulakoğlu	Mirakaloz köyü
Tulaninoğlu	Aron köyü
Tulaooğlu	Aron Mağloz köyü
Tulumcuoğlu	Lazkoz köyü
Turaboğlu	Patır köyü, Seftar köyü, Tohli köyü
Turanoğlu	Liparit köyü
Turaoğlu	Kuriloz köyü
Turidoğlu	Anbarlık köyü, Harvel köyü, Karayemiş köyü, Mamul köyü
Turidzâde	Paşayan Mahallesi
Turnaninoğlu	Arđaloz köyü
Turnaoğlu	Akrotir Mahallesi, Filargoz köyü, Kaluklar köyü, Lazkoz köyü, Varankoz köyü
Turnaoğulları	Akrotir Mahallesi
Turpçuoğlu	Salarha Kaçaran köyü
Turzoğlu	Arđaloz köyü
Tuzcuoğlu	Haçanoz Mahallesi, Paşayan Mahallesi
	Babik Mahallesi, Emineddin Mahallesi, Haçanoz

Tuzcuzâde	Mahallesi, Hamzabey Mahallesi, Humrik Mahallesi, Kuvaroz Mahallesi, Paşayan Mahallesi, Piriçelebi Mahallesi, Yeniköy Mahallesi
Tuzoğlu	Pulihaz köyü
Tüfenkçioğlu	Besalet köyü, Emineddin Mahallesi, Kale Mahallesi, Patır köyü, Salarha köyü
Tüfenkçioğulları	Kale Mahallesi
Tüfenkçizâde	Kale Mahallesi
Tüylioğlu	Asrifos köyü, Humrik Mahallesi, Karasu köyü, Latum köyü, Raşot köyü, Salarha Harvel köyü, Salarha Kapnes köyü
Tüysüzoğlu	Leroz Mervan köyü, Mervan köyü, Murçiva Mahallesi, Varotlar köyü
Tüysüzoğulları	Murçiva Mahallesi
Uskuridoğlu	Hurtoz Mahallesi, Kale Mahallesi
Uskuroğlu	Kankalanoz Mahallesi, Ruspa köyü
Ustaahmedoğlu	Masi köyü, Silyan köyü
Ustamustafaoğlu	Masi köyü
Ustaoğlu	Diğer İksenit Mahallesi, Kanboz köyü, Zancel köyü
Ustaosmanoğlu	Fosa köyü, Seveloz köyü, Sıkırık köyü
Ustaömeroğlu	Çoncik köyü, Hazavit köyü, Humrik Mahallesi, Kuriloz köyü, Kuvaroz Mahallesi
Ustatemeloğlu	Kapse köyü
Uzunabdioğlu	Ėotoz köyü, Mirakaloz köyü
Uzunahmedoğlu	Akrotir köyü, Andra köyü, Anzer-i süflâ köyü, Canbolat köyü, Çiklenar köyü, Gürgen köyü, Hurtoz Mahallesi, İksenit Mahallesi, Karasu köyü, Kuriloz köyü, Kuvaroz Mahallesi, Mahanca köyü, Perkam köyü, Roşı Mahallesi, Salarha Likoz köyü, Sıkırık köyü, Vandri köyü, Varda köyü
Uzunalininoğlu	Patır köyü
Uzunalioğlu	Ancer köyü, Atyanoz Çikara köyü, Babik köyü, Fosa köyü, Ėodri köyü, Ėoloz köyü, Harvel köyü, Kanboz köyü, Kandeve köyü, Kankalanoz Mahallesi, Kuzandinoz köyü, Ruspa köyü, Seftar köyü, Umma köyü, Veroz köyü, Vonit Mahallesi
Uzunalioğulları	Fosa köyü
Uzundurmuşoğlu	Kuvaroz Mahallesi, Serandinoz köyü
Uzunhasanoğlu	Ėotoz köyü, Kamenit Mahallesi, Kofin köyü, Seftar köyü, Zavendik köyü
Uzunhasanoğulları	Kofin köyü
Uzunhüseyinoğlu	Peripol Mahallesi
Uzunkarioğlu	Kuvaroz Mahallesi
Uzunmehmedoğlu	Pulihaz Singaz köyü
Uzunmustafaoğlu	Kaçaran köyü, Mirakaloz köyü, Potomya Kaçaran köyü, Ruspa köyü, Yalıbozu Ruspa köyü

Uzunosmanoğlu	Aron köyü, Haçanoz Mahallesi, Masen köyü, Mişona köyü, Tolones köyü
Uzunosmanoğulları	Komes köyü
Uzunömeroğlu	Kuvaroz Mahallesi, Umma köyü
Uzunömeroğulları	Kuvaroz Mahallesi
Uzunsakaloğlu	Kuzandinoz köyü, Mirakaloz köyü
Üşüdükoğlu	Cimil Başköy köyü
Vanlıoğlu	Haçanoz Mahallesi, Hurtoz Mahallesi, İkselit Mahallesi, Malpet köyü, Vandri köyü
Vanlıoğulları	Malpet köyü
Vardalağlu	Paşayan Mahallesi
Vardalınnoğlu	Kuvaroz Mahallesi
Vardalıoğlu	Haçanoz Mahallesi, Hama köyü, Kuvaroz Mahallesi, Paşayan Mahallesi, Peripol Mahallesi
Varelcioğlu	Akrotil Mahallesi, Hurtoz Mahallesi
Varisoğlu	Manle köyü
Vasiloğlu	Filandoz köyü
Vecoğlu	Hama köyü, Umma köyü
Velioğlu	Hurtoz Mahallesi, Kalamoz köyü, Pulihoz köyü
Vezireoğlu	Hos köyü
Veziroğlu	Muskas köyü, Sıkrık köyü
Veziroğulları	Muskas köyü
Viroğlu	Pulihoz Singaz köyü
Yabancıoğlu	Varankoz köyü
Yağcıoğlu	Betroz köyü, Çiklenar köyü, Kaluharaf köyü, Kapse-i Of köyü, Liparit köyü, Piriçelebi Mahallesi
Yahyanınoğlu	Aspet köyü, Gürgen köyü
Yahyaoğlu	Betroz köyü, Fosa köyü, Gürgen köyü, Liparit köyü, Serandinoz köyü
Yahyaoğulları	Liparit köyü
Yakuboğlu	Aspet köyü, Çoncik köyü, Haytef köyü, Küçük Samri Mahallesi, Pulihoz köyü, Tulun köyü
Yalakoğlu	Kabahor köyü, Kaçaran köyü
Yamakoğlu	Romanoz Mahallesi, Tohli köyü
Yanaloğlu	Kuvaroz köyü
Yanıkoğlu	Arğaloz köyü, Babik Mahallesi, Hamzabey Mahallesi, Humrik Mahallesi, Kuriloz köyü, Pulihoz köyü, Romanoz Mahallesi
Yanıkoğulları	Hamzabey Mahallesi, Humrik Mahallesi
Yanıkzâde	Humrik Mahallesi
Yavaşoğlu	Çoncik köyü, Gürgen köyü, Godri köyü, Kaluharaf köyü, Mirakaloz köyü, Singaz köyü
Yazıcıoğlu	Akrotir köyü, Arğaloz köyü, Besalet köyü, Cimil Ortaköy köyü, Diğer İkselit Mahallesi, Haldoz Mahallesi, İkselit Mahallesi, Mavrant köyü, Paşayan Mahallesi, Rados köyü, Romanoz Mahallesi, Yapraklar

	köyü
Yedibelaoğlu	Kale Mahallesi
Yedincioğlu	Romanoz Mahallesi
Yedioğlu	Peripol Mahallesi
Yedişifaoğlu	Kanboz Mahallesi
Yelkencioğlu	Filargoz köyü, Maryeva köyü, Rados köyü
Yetimoğlu	Aron Mağloz köyü, Hamzabey Romanoz Mahallesi, Romanoz Mahallesi, Seftar köyü, Taserik köyü, Tonik köyü
Yılandıoğlu	Leroz Mervan köyü, Mirakaloz köyü
Yılandıoğulları	Mirakaloz köyü
Yıldırımoglu	Filandoz köyü
Yoğurancioğlu	Gorgor köyü, Yavlakoz köyü
Yoğurtçuoğlu	Emineddin Mahallesi, Gorgor köyü, Humrik Mahallesi, Leroz köyü, Mervan köyü, Yavlakoz köyü
Yusufunoğlu	Zavendik köyü
Zabtoğlu	Mamul köyü
Zandalıoğlu	Petran köyü
Zandalıoğulları	Arğaloz köyü
Zangaroğlu	Kuvaroz Mahallesi
Zankarınoglu	Haldoz Mahallesi
Zankaroglu	Haldoz Mahallesi
Zaralininoğlu	Mirakaloz köyü
Zehiroğlu	Aron köyü, Kapnes köyü, Malpet köyü, Mişona köyü, Taserik köyü, Zancel köyü
Zelikoğlu	Mişona köyü
Zerdecioğlu	Kale Mahallesi
Zirhoğlu	Emineddin Mahallesi
Zirhzâde	Emineddin Mahallesi, Paşayani Mahallesi, Roşi Mahallesi
Zimmetoğlu	Betroz köyü
Zurnacioğlu	Ancer köyü, Aron köyü, Humrik Mahallesi

EK 5. Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Kullanılan Aile Adlarının Köy ve Mahallelere Göre Dağılımı

Köy ve Mahallenin Adı	Aile Adları
Ahiyoz/Armut Ahiyoz köyü	Çavuşoğlu, Hacıoğlu, Halpuzoğlu, Kahvecioğlu, Kakşioğlu, Katıroğlu, Öksüzöğlu, Sarıoğlu
Ahungöz/Salarha Ahungöz köyü	Araboğlu, Caboğlu, Deliömeroğlu, Kabiloğlu, Kabiloğulları, Kalpazanoğlu, Kulakoğlu, Lerozluoğlu, Öksüzöğlu, Sinekoğlu
Akrotıl/Akrotir köyü	Abbasoğlu, Abdioğlu, Arnabudoğlu, Çamurluoğlu, Fettahoğlu, Giridlioğlu, Hacıoğlu, Hacıoğulları, Hacıyahyaefendizâde, Hacıyahyaoğlu, Hacıyahyazâde, Hâfızoğlu, Hordoloşoğlu, İsmailoğlu, Kadioğlu, Kadioğulları, Kapudanoğlu, Melekoğlu, Ömerçebioğlu, Sofioğlu, Uzunahmedoğlu, Yazıcıoğlu
Akrotıl/Akrotir Mahallesi	Ahmedağaoğlu, Bekiroğlu, Bekirzâde, Bektaşoğulları, Berberahmedoğlu, Berberhüseyinoğlu, Berberoğlu, Çalığoğlu, Çalikoğlu, Ebubekiroğlu, Ebubekiroğulları, Elhazoğlu, Emindayıoğlu, Güzoğlu, Hacıcevahiroğlu, Kadizâde, Kâmilioğlu, Kapselioğlu, Kotiloğlu, Oğuzoğlu, Pursaloğlu, Sandıkçioğlu, Sarıahmedoğlu, Sarıhasanoğlu, Sofioğlu, Şabanoğlu, Taşçioğlu, Turnaoğlu, Turnaoğulları, Varelcioğlu
Anbarlık köyü	Azaklıoğlu, Demircioğlu, İsmailoğlu, Kazdaloğlu, Kurdboğanoğlu, Memişoğlu, Öksüzöğlu, Sükasoğlu, Turidoğlu
Andon köyü	Delialioğlu, Dellaloğlu, Dişlininoğlu, Dişlioğlu, Kurkoğlu, Sükasoğlu
Andra köyü	Ardaloğlu, Kenanoğlu, Köseoğlu, Şerifoğlu, Timurcuoğlu, Uzunahmedoğlu
Anzer-i süflâ köyü	Alamanoğlu, Atmacaoğlu, Cemandanoğlu, Delibaltaoğulları, Durgutoğlu, Kanberoğlu, Kangeloğlu, Kudimanoğlu, Mollaosmanoğlu, Uzunahmedoğlu
Anzer-i ulyâ köyü	Çakıroğlu, Dedeoğlu, Hacıoğlu, Hapeloğlu, Murtezaoğlu
Apancene köyü	Hacıoğlu, Hacıosmanoğlu, Hacıosmanoğulları, Kaboğulları, Hocaoğlu, Hocoğlu, Kaboğlu, Mollanınoğlu, Musluoğlu, Musluoğulları, Musulluoğlu, Sandıkçioğlu, Silyanoğlu, Süleymanoğlu, Şişmanoğlu, Teslimoğlu
Apanconoz/Leroz Apanconoz köyü	Ağlamışoğlu, Araboğlu, Gariboğlu, Karoğlu, Koçalıoğlu, Koçaloğlu, Kokoşoğlu, Topçuoğlu
Arev köyü	Çolakoğlu, Kabahoroğlu
	Abdurrahmanoğlu, Alemdaroğlu, Bakoğulları, Bayrakdaroğlu, Bayramoğulları, Behramalioğlu, Bekiroğlu, Beratıoğlu, Bostanioğlu, Bostanoğlu,

Arğaloz/Arğaloz maa Maşer/Arğaloz maa Rados köyü	Cincioğlu, Civelekoğlu, Çolakoğlu, Davulcuoğlu, Deliahmedoğlu, Delialioğlu, Dilsizoğlu, Feyzozoğlu, Feyzioğlu, Güvelioğlu, Hacialioğlu, Hamurcuoğlu, Kaçaranoğlu, Kandiloğlu, Karahmedoğlu, Karagözoğlu, Karamehmedoğlu, Kebabcıoğlu, Kebabcıoğulları, Keçelioğlu, Keçelioğulları, Kösehasanoğlu, Köseoğlu, Küçükalioglu, Külünkoğlu, Lavasoğlu, Lazoğlu, Lazzâde, Penciloğlu, Seyyidoğlu, Sivrioğlu, Takışoğlu, Timurcuoğlu, Turnaninoğlu, Turzoğlu, Yanıkoğlu, Yazıcıoğlu, Zandalıoğulları
Arkulikoz köyü	Aynacıoğlu, Buyukoğlu, Cevahiroğlu, Dervişoğlu, Eyüboğlu, Feyzozoğlu, Feyzioğlu, Fındıkoğlu, Haliloğlu, Haliloğulları, Kaçaranoğlu, Köseoğlu, Kulaksızoğlu, Kurumahmudoğlu, Mağriblioğlu, Metooğlu, Mollametonunoğlu, Mollasaidoğlu, Oflluoğlu, Sandalcıoğlu, Sarioglu
Aron/Mağloz/Aron Mağloz köyü	Alipaşaoğlu, Araboğlu, Avcıoğlu, Baliçoğlu, Buyukoğlu, Davudoğlu, Duranoğlu, Eminoglu, Gariboğlu, Gençalikooğlu, Gezmişoğlu, Hacımahmudoğlu, Hacitataroğlu, Hocoğlu, Hutoğlu, İbişoğlu, İsmailoğlu, Kabahoroğlu, Kanacaoğlu, Kandemiroğlu, Kansızoğlu, Kansuzoğlu, Karahmedoğlu, Karahasanoğlu, Karahüseyinoğlu, Karamustafaoğlu, Kasbaroğlu, Kasparoğlu, Kaşikoğlu, Kavaloglu, Kocohturoğlu, Kolevaoğlu, Kostanoğlu, Kotiloğlu, Koyuncuoğlu, Köroğlu, Kösemehmedoğlu, Kösemehmedoğulları, Köseninoğlu, Köseoğlu, Kukuçaoğlu, Kukuçoğlu, Kulioğlu, Kuluoğlu, Kumbasaroğlu, Küçükosmanoğlu, Kürdoğlu, Lavasoğlu, Mahanoluoğlu, Mehmedoğlu, Memişoğlu, Mimikaoğlu, Mimoğlu, Mollaalioğlu, Molladurmuşoğlu, Molladurmuşoğulları, Mollaibrahimoğlu, Odabaşioğlu, Oflluoğlu, Öksüzöğlü, Paliçoğlu, Pehlivanoglu, Pendazoğulları, Pırpıroğlu, Sadıkoğlu, Safioğlu, Sariahmedoğlu, Sarıameşoğlu, Sinanoğlu, Sirkecioğlu, Sivrioğlu, Sofioğlu, Şahinoğlu, Şahinoğulları, Şeroğlu, Taviloğlu, Tonyalioğlu, Topaloğlu, Topaloğulları, Topçuoğlu, Tulaninoğlu, Tulaoğlu, Uzunosmanoğlu, Yetimoğlu, Zehiroğlu, Zurnacıoğlu
Arpik/Makraş/Arpik Makraş köyü	Abdulfettahoğlu, Çakıroğlu, Çolakoğlu, Eyüboğlu, Fettahoğlu, Gerzoğlu, İsmailoğlu, Kadioğlu, Karaalioğlu, Köroğlu, Köseninoğlu, Kukudoğlu, Kuloğlu, Kuruömeroğlu, Mollaoğlu, Morgiloğlu, Sofioğlu, Terzioğlu
Askoroz köyü	Balevaninoğlu, Başalioğlu, Hutaninoğlu, Mollaalioğlu, Mollaosmanoğlu
	Bağdathoğlu, Çavuşoğlu, Çerkesoğlu, Çırpıcıoğlu,

Aspet köyü	Delimehmedoğlu, Delimehmedoğulları, Hacımahmudoğlu, Hacıoğlu, Hantaloğlu, Hocaoğlu, Kaçaranlıoğlu, Kaçaranoğlu, Kahrimanoğlu, Karaalininoğlu, Karaalioğlu, Karamanoğlu, Karaşitoğlu, Kerpiçoğlu, Mahmudoğlu, Metooğlu, Molladelioğlu, Molladelioğulları, Mollahüseyinoğlu, Mollaosmanoğlu, Mustafareisoğulları, Raşotluoğlu, Şamlıoğlu, Yahyanınoğlu, Yakuboğlu
Asrifos köyü	Aloğlu, Caferoğlu, Celiboğlu, Çakıroğlu, Delimehmedoğlu, Eskicioğlu, Eyüboğlu, Feyzioğlu, Hacıoğlu, İsmailoğlu, Kahvecioğlu, Karaömeroğlu, Kotiloğlu, Körosmanoğlu, Mollaahmedoğlu, Mollabilaloğlu, Mollaeyüboğlu, Taviloğlu, Tonyalıoğlu, Topaloğlu, Tüylüoğlu
Atyanoz/Salarha Atyanoz köyü	Abdurrahmanoğlu, Alininoğlu, Bulutoğlu, Çakıroğlu, Çalıkıoğlu, Gençalioğlu, Hacıalioğlu, Hacıoğlu, Hamayiloğlu, İbrahimioğlu, İbukanınoğlu, İbukaoğlu, İcarelioğulları, Kadıoğlu, Karaosmanoğlu, Karoğlu, Köseoğlu, Küçükalioğlu, Küçükalioğulları, Manavoğlu, Mandoloğlu, Menaroğlu, Sariameşoğlu, Sarihasanoğlu, Sofioğlu, Solakoğlu, Şerifoğlu, Tataroğlu, Torlakoğlu
Aytoroz köyü	Azmanoğlu, Hacıalioğlu, Mollaahmedoğlu, Şişmanoğlu
Babik Mahallesi	Abdullahoğlu, Araboğlu, Emirahmedoğlu, Emirahmedoğulları, Emirahmedzâde, Hacıahmedefendizâde, Hacımahmudoğlu, Hacımahmudoğulları, Hacımahmudzâde, Hacımemişpaşazâde, Hacıosmanefendioğlu, Hacıosmanefendizâde, Hacışakirzâde, Haliloğlu, Haydaroğlu, Haydaroğulları, Hocaoğlu, Hutoğlu, Kabosmanoğlu, Kabosmanzâde, Kanacaoğlu, Kangeloğlu, Kantaroğlu, Karacaoğlu, Karşlıoğlu, Kumbasaroğlu, Lazzâde, Mamuşoğlu, Mataracızâde, Mollaalioğlu, Murtezaoğlu, Satiroğlu, Şabanoğlu, Şahinoğlu, Taşcıoğlu, Terzihacımustafaoğlu, Terziismailoğlu, Tuzcuzâde, Uzunalioğlu, Yanıkoğlu
Besalet köyü	Abazoğlu, Abbasoğlu, Boşnakoğlu, Gedikoğlu, Horozoğlu, Kaboğlu, Kahvecioğlu, Karakullukçuoğlu, Komeslioğlu, Komesoğlu, Kürtoğlu, Likevanınoğlu, Mahmudoğlu, Mollamusaoğlu, Mollaoğlu, Moraloğlu, Timurcuoğlu, Tüfenkçioğlu, Yazıcıoğlu
Betroz köyü	Abdikaçoğlu, Akreboğlu, Arabikoğlu, Arbikoğlu, Azaklıoğlu, Bağçecioğlu, Batıroğlu, Bekirbaşoğlu, Cerrahoğlu, Demetoğlu, Eyüboğlu, Galataoğlu, Ganimetoğlu, Hacıoğlu, Hüseyinefendizâde, İncemehmedoğlu, İstafilioğlu, Karamanoğlu, Katıroğlu, Kavaroğlu, Kirişoğlu, Komesoğlu, Kotiloğlu, Köroğlu, Kumuşoğlu, Kurdoğlu, Lazmehmedoğlu, Levendoğlu,

	Metooğlu, Metozâde, Mimikaoğlu, Mollaosmanoğlu, Pehlivanoğlu, Puşuroğlu, Rakıcıoğlu, Sandıkçıoğlu, Şamlıoğlu, Tafulioğlu, Tarakçıoğlu, Tarakçıoğulları, Yağcıoğlu, Yahyaoğlu, Zimmetoğlu
Canbolat köyü	Çakaloğlu, Delioğlu, Hacıoğlu, Küçükislâmoğlu, Kürdmehmedoğlu, Likoğlu, Mahmudoğlu, Metonunoğlu, Uzunahmedoğlu
Cevatoz köyü	Bekirbaşoğlu
Cimil Aşağıköy köyü	Abanozoğulları, İhtiyaroğlu, Taşçıoğlu, Taşçıoğulları
Cimil Başköy köyü	Abdurrahmanoğlu, Gençalioğlu, Hacıhasanoğlu, Hüdhüdoğlu, Kumbasaroğlu, Kumbasaroğulları, Küçükosmanoğlu, Mürseloğlu, Nurhadoğlu, Sarialioğlu, Üşüdükoğlu
Cimil Ortaköy köyü	Akmehmedoğlu, Hacıhasanoğlu, Haliloğlu, Hordoloşoğlu, İbonunoğlu, Keşişoğlu, Komiszâde, Kumbasaroğlu, Kumbasaroğulları, Mollaosmanoğlu, Piyadeoğlu, Ömeroğlu, Sarialioğlu, Sariosmanoğlu, Taşçıoğlu, Yazıcıoğlu
Cimil Yukarıköy köyü	Kumbasaroğlu
Çaklı köyü	Bektaşoğlu, Boşnakoğlu, Çolakoğlu, Fatlhalıoğlu, Gençalioğlu, Golozluoğlu, Golozluoğulları, Hacıalioğlu, Hacıoğlu, Hocoğlu, Küçükhüseyinoğlu, Küçükislâmoğlu, Maioğlu, Mollaahmedoğlu, Mutikaoğlu, Ömerdayıoğlu, Ömeroğlu
Çanceva köyü	Bekiroğlu, Hacıalioğlu, Hacıoğlu, Hastaoğlu, İsmailoğlu, Kahrimanoğlu, Kakşioğlu, Kantaroğlu, Karaalioğlu, Karahasanoğlu, Kunduloğlu, Metonunoğlu, Mollaninoğlu, Sadıkoğlu, Sarıoğlu
Çancol köyü	Araboğlu, Dervişoğlu, Diloğlu, Hoholoğlu, Karaahmedoğlu, Kürdmemişoğlu, Kürdoğlu, Mapavriliyoğlu, Pulihozluoğlu, Suyabatmazoğulları, Suyabatmazzâde
Çarihoz Mahallesi	Dervişoğlu, Diloğlu, Karaahmedoğlu, Karaalioğlu, Karaderelioğlu, Körbilaloğlu, Kürdreşidoğlu, Kürtmollaoğlu, Suyabatmazzâde, Terlininoğlu, Terlioğlu
Çeçeva köyü	Abdullahoğlu, Aloğlu, Civelekoğlu, Eminoğlu, Halpuzoğlu, İrfanoğlu, Kabahoroğlu, Karahasanoğlu, Karpuzoğlu, Kasımbayrakdaroğlu, Köseoğlu, Kuruömeroğlu, Küçükalioğlu, Levendoğlu, Metonunoğlu, Metonunoğulları, Sariahmedoğlu, Şalanbaroğlu, Şamlıoğlu, Tahtalioğlu, Taviloğlu
Çikara/Atyanoz Çikara köyü	Abduloğlu, Alioğlu, Bostanoğlu, Efendioğlu, Feyzioğlu, Kadioğlu, Kâmioloğlu, Karaderecioğlu, Karaosmanoğlu, Karaömeroğlu, Karavinoğlu, Lazoğlu, Naroğlu, Sarıhasanoğlu, Solakoğlu, Uzunalioğlu
Çikaron köyü	Çakiroğlu, Karaabdullahoğlu, Karaömeroğlu,

	Mollaömeroğlu, Naroğlu, Sariahmedoğlu
Çiklenar köyü	Ahmedçebioğlu, Alicikoğlu, Basdurmacıoğlu, Bostanoğlu, Çakıroğlu, Görüsoğlu, Güvelioğlu, Güvelioğulları, Hacıoğlu, Hacıosmanoğlu, Hosluoğlu, İmamoğlu, Kakavanoğlu, Kakavanzâde, Karahasanoğlu, Karamahmudoğlu, Köseoğlu, Kuzalininoğlu, Lazoğlu, Mahmudoğlu, Memioğlu, Mollaahmedoğlu, Ofıuoğlu, Sandıkçioğlu, Sıkırlıoğlu, Sofioğlu, Süleymanoğlu, Toposmanoğlu, Torlakoğlu, Uzunahmedoğlu, Yağcıoğlu
Çilingir köyü	Eyüboğlu, Haytanınoğulları, Kasbaroğulları, Kethüdaoğlu, Köseoğlu, Sariahmedoğlu, Topaloğlu
Çoncik köyü	Hacılıoğlu, Hacıoğlu, Hocanınoğlu, Hocaoğlu, İslâmoğlu, İsmailoğlu, Kandemiroğlu, Karaalıoğlu, Karabulutoğlu, Katıroğlu, Katmeroğlu, Katmeroğulları, Kopuzoğlu, Küçükislâmoğlu, Küçükislâmoğulları, Lazoğlu, Likoğlu, Mehmedalıoğlu, Mollaahmedoğlu, Mollaahmedoğulları, Mollaahmedzâde, Muhtarinoğulları, Punburoğlu, Punburoğulları, Ustaömeroğlu, Yakuboğlu, Yavaşoğlu
Çutnis köyü	Delihüseynoğlu, Karamahmudoğlu, Küçükmehmedoğlu, Mahmudoğlu
Diğer Haldoz Mahallesi	Abdullohoğlu, Abdurrahimağaoğlu, Alemदारoğlu, Beruzâde, Gürcüoğlu, Hacıoğlu, Kanburoğlu, Kızıloğlu, Kızıloğulları, Köseoğlu, Likoğlu, Mollaibrahimoğlu, Sarıosmanoğlu, Tavıloğlu
Diğer İksenit Mahallesi	Afacanoğlu, Bekiroğlu, Kabakulakoğlu, Kavalıoğlu, Mamuşoğlu, Ustaıoğlu, Yazıcıoğlu
Emineddin Mahallesi	Altıkulaçzâde, Buberıoğlu, Büyükosmanoğlu, Çamurlınoğlu, Hacıgençağazâde, Hacıhâfızmemişefendizâde, Hacıismailoğlu, Hacısmailzâde, Hacımemişefendizâde, Hacımusluoğlu, Hacıosmanbabazâde, Hacıosmanefendizâde, Hasanbaşoğlu, Hayroğlu, Kavalıoğlu, Koçahmedoğlu, Mağazacıoğlu, Maraşoğlu, Müftizâde, Osmanbabaoğlu, Purpuroğlu, Sofıoğlu, Sofızâde, Soyтарыoğlu, Timurcuoğlu, Tuzcuzâde, Tüfenkçioğlu, Yoğurtçuoğlu, Zirhoğlu, Zirhzâde
Ethone köyü	Hacıfazlıoğlu, Kekezoğlu, Keleşoğlu
Fatla köyü	Karaosmanoğlu, Kaytazoğlu, Kaytazoğulları, Köseoğlu
Fenaçi köyü	Sandıkçioğlu, Sofıoğlu
Filandoz köyü	Çakıroğlu, Çolakoğlu, Feyzioğlu, Hacıtataroğlu, Hocoğlu, İsmailoğlu, Karaalıoğlu, Karahasanoğlu, Karahasanoğulları, Kocohturoğlu, Kocokdıroğlu, Kukuçoğlu, Lazoğlu, Satıroğlu, Tataroğlu, Tatoğlu, Vasilıoğlu, Yıldırımıoğlu
	Dilsizoğlu, Eminalıoğlu, Habıboğlu, Karakullukçuoğlu, Karamehmedoğlu, Kazgancıoğlu, Kolayoğlu,

Filargoz köyü	Kulininoğlu, Kumuşoğlu, Lazmehmedoğlu, Mamuşoğlu, Musibetoğlu, Pehlivanoğlu, Sarihasanoğlu, Timuroğlu, Turnaoğlu, Yelkencioğlu
Filiboz Mahallesi	Dervişoğlu, Gençalioğlu, Hâfizoğlu, Hasaninoğlu, İslâmoğlu, Karamahmudoğlu, Merooğlu, Narmanlıoğlu, Telcioğlu
Fosa köyü	Abdurrahmanoğlu, Alikocaoğlu, Aronlununoğlu, Azaklıoğlu, Başoğlu, Bozikaoğlu, Civelekoğlu, Hacibayrakdaroğlu, Hanioglu, İhtiyaroğlu, Kal'aloğlu, Karaahmedoğlu, Kasbaroğlu, Kasparoğlu, Kazgancioğlu, Kelerlioğlu, Koçalioğlu, Kolyavoğlu, Kukuçaoğlu, Kurdoğlu, Mehmedbaşoğlu, Mustafaninoğlu, Sadıkoğlu, Seylanoğlu, Sıkriklioğlu, Süleymanoğlu, Terzioğlu, Ustaosmanoğlu, Uzunalioğlu, Uzunalioğulları, Yahyaoğlu
Galata köyü	Arnabudoğlu, Karaömeroğlu, Karaömeroğulları, Kaşıkçioğlu, Kömürcüoğlu, Sarıalioğlu, Şişmanoğlu
Gorgor/Leroz Gorgor köyü	Bostanoğlu, Çavuşoğlu, Çepnioğlu, Dedeoğlu, Delioğlu, İlancioğlu, Kahvecioğlu, Küçükalioğlu, Küçükislâmoğlu, Külünkoğlu, Sarihasanoğlu, Sofiahmedoğlu, Sofialioğlu, Yoğurancioğlu, Yoğurtçuoğlu
Gürgen köyü	Alicikoğlu, Alioğlu, Alipaşaninoğlu, Arnağudoğlu, Balevaninoğlu, Bıçakoğlu, Burnazoğlu, Buyukoğlu, Çepnioğlu, Hacıömeroğlu, Halpuzoğlu, Ilıcakoğlu, Katmeroğlu, Kayışoğlu, Kocamanoğlu, Kolevaninoğlu, Koloğlu, Köroğlu, Kuluoğlu, Memişoğlu, Mercanoğlu, Mollaalioğlu, Peçeoğlu, Pehlivanoğlu, Piçaoğlu, Reyhanoğlu, Şalanbaroğlu, Şamarcıninoğlu, Taşçioğlu, Uzunahmedoğlu, Yahyaninoğlu, Yahyaoğlu, Yavaşoğlu
Gürgenli maa Haytef köyü	Kalyoncuoğlu
Ğiliçoz köyü	Alemdaroğlu, Doksanüçoğlu, Eskitoğlu, Kabahorluoğlu, Kabahoroğlu, Kaboğlu, Kâmilioğlu, Kızıloğlu, Kürtoğlu, Mehmedalininoğlu, Mehmedalioğlu, Mollamustafaoğlu, Sofioğlu, Şeremetoğlu, Terzialioğlu, Terzioğlu
Ğodri köyü	Birincioğlu, Bostanoğlu, Çolakoğlu, Kıroğlu, Kotiloğlu, Köroğlu, Küçükislâmoğlu, Kürtalioğlu, Mahmudoğlu, Maraşoğlu, Uzunalioğlu, Yavaşoğlu
Ğoloz köyü	Abdireisoğlu, Alikocaninoğlu, Alioğlu, Bağdathoğlu, Emiroğlu, Engeloğlu, Engirlioğlu, Eskitoğlu, Fazlıoğlu, Feyzioğlu, Gezmişoğlu, Güvelioğlu, İstafilioğlu, Karaahmedoğlu, Kılıçoğlu, Kocaoğlu, Kolevaoğlu, Kotiloğlu, Köroğlu, Kösehasanoğlu, Kumuşoğlu, Mollaahmedoğlu, Mollamehmedoğlu, Öksüzöğlu, Sarıahmedoğlu, Süleymanoğlu, Tanpuzoğlu, Uzunalioğlu
	Abdullohoğlu, Arğaloğlu, Arnabudoğlu, Berberoğlu,

Ĝotoz köyü	Bulutoĝlu, Ĉepnioĝlu, Ĉolakoĝlu, Delihavanoĝlu, Eceloĝlu, Feyzioĝlu, Ganimetoĝlu, Hutanoĝlu, Kabiloĝlu, Kabiloĝulları, Kanbozoĝlu, Kanburoĝlu, Karabulutoĝlu, Karahasanoĝlu, Manioĝlu, Ofluoĝlu, Receboĝlu, Sariahmedoĝlu, Sofiömeroĝlu, Topĉuoĝlu, Topĉuoĝulları, Uzunabdioĝlu, Uzunhasanoĝlu
Ĝuncivanoz köyü	Ahmedaĝaoĝlu, Demircioĝlu, Kakavanoĝlu, Karamahmudoĝlu, Kelbekiroĝlu, Körahmedoĝlu, Kuluoĝlu, Öksüzoĝlu, Ömeroĝlu, Süleymanaĝaoĝlu, Tataroĝlu
Haĉanoz Mahallesi	Abdurrahmanoĝlu, Araboĝlu, Aŝiksüleymanoĝlu, Baskaboĝlu, Beŝikĉioĝlu, Beŝikĉizâde, Ĉenbercioĝlu, Ĉuhnıyaoĝlu, Diŝlininoĝlu, Dizdaroĝlu, Eyüboĝlu, Gürgenlioĝlu, Hacılioĝlu, Hacıcevahiroĝlu, Hordoloŝoĝlu, Hutanoĝlu, İsmailoĝlu, Kaboĝlu, Kalamaninoĝlu, Kandiloĝlu, Kangeloĝlu, Karaosmanoĝlu, Koĉalioĝlu, Kuloĝlu, Kürtalioĝlu, Kürtoĝlu, Lerozluoĝlu, Mendiloĝlu, Receboĝlu, Ruŝenoĝlu, Seracoĝlu, Ŝabanoĝlu, Şabanzâde, Topaloĝulları, Tuzcuoĝlu, Tuzcuzâde, Uzunosmanoĝlu, Vanlioĝlu, Vardalioĝlu
Hahunc köyü	Haliloĝlu, Kasaboĝlu, Sükasoĝlu
Haldoz Mahallesi	Abdullahoĝlu, Beruzâde, Boranoĝlu, Bostanoĝlu, Ĉekmiŝoĝlu, Durmuŝefendioĝlu, Durmuŝefendizâde, Emirhasanoĝlu, Emirhasanzâde, Hacıabdiaĝanınoĝlu, Hacıabdiaĝazâde, Hacılioĝlu, Hacıhaliloĝlu, Hacımustafaefendioĝlu, Hacıoĝlu, Hacımınoĝlu, İbrahimreisoĝlu, Karamehmedoĝlu, Karaömeroĝlu, Kızıloĝlu, Köseoĝlu, Likoĝlu, Likoĝulları, Ma'danoĝlu, Mahmudyazıcıoĝlu, Mustafayazıcıoĝlu, Norozoĝlu, Öksüzoĝlu, Ömerĉebioĝlu, Pilaĉoĝlu, Silyanizâde, Silyanoĝlu, Süleymanoĝlu, Ŝeroĝlu, Taviloĝlu, Trabzonluoĝlu, Yazıcıoĝlu, Zankarinoĝlu, Zankaroĝlu
Haldoz maa Sıranoz Mahallesi	Kukoĝlu
Hama köyü	Aliaĝanınoĝlu, Aliaĝaoĝlu, Alioĝlu, Berberoĝlu, Beyosmanoĝlu, Büyükosmanoĝlu, Civelekoĝlu, Feyzioĝlu, Fitozoĝlu, Karaosmanoĝlu, Kelalioĝlu, Koloĝlu, Kukuloĝlu, Kukuloĝulları, Kuluoĝlu, Kurkoĝlu, Mataracioĝlu, Mollanınoĝlu, Pırpıroĝlu, Pıroĝlu, Purpuroĝlu, Ŝamdanınoĝlu, Timurcuoĝlu, Topaloĝlu, Vardalioĝlu, Vecoĝlu
Hamalyoz köyü	Azaklıoĝlu, Bostanoĝlu, Deliahmedoĝlu, Eminınoĝlu, Hacılioĝlu, Hacıhatibzâde, Hacıoĝlu, Hacıömeroĝlu, Hordoloşzâde, Hutoĝlu, İslâmoĝlu, Karailanoĝlu, Köseoĝlu, Mollasalıhoĝlu, Murtezaoĝlu, Ömeroĝlu, Saĝırinoĝlu, Taŝĉioĝlu, Toposmanoĝlu

Hamalyoz maa Raşota köyü	Bostanoğlu, Hordoloşzâde, Mollasalihoğlu
Homeze köyü	Azaklıoğlu, Delihüseyinoğlu, Doksantüçoğlu, Ekşioğlu
Hancı köyü	Alihanoğlu, Çerkesoğlu, Giridlioğlu, Hacılıoğlu, Hacıselimoğlu, Hacıselimzâde, Hüseyinoğlu, Kafkamelioğlu, Kalyoncuoğlu, Kandemiroğlu, Karahasanoğlu, Kazgancıoğlu, Mahanoluoğlu, Mahanoluoğulları, Mehmedalıoğlu, Memişoğlu, Metininoğlu, Metinoğlu, Metioğlu, Mizelioğlu, Murzioğlu, Ofıuoğlu, Sadıkoğlu, Sarıahmedoğlu, Seyyidoğlu, Silyanoğlu, Sinekoğlu, Sohtorikoğlu
Hanis köyü	Bayrakdaroğlu, Bekâroğlu, Caferoğlu, Demircioğulları, Dervişoğlu, Hâfizoğlu, İslâmoğlu, Kaboğlu, Karacaoğlu, Kazdaloğlu, Kelerlıoğlu, Küçükislâmoğlu, Mahmudoğlu, Mirzaoğulları, Mizelioğlu, Mollamehmedoğlu, Sarıbakoğlu, Tabakoğlu, Tataroğlu, Timurcuoğlu
Harvel/Salarha Harvel köyü	Akmehmedoğlu, Araboğlu, Baloğlu, Başoğlu, Çavuşoğlu, Duralıoğlu, Hacıoğlu, Hüseyinoğlu, Kaboğlu, Kocamanoğlu, Köseoğlu, Küçükalıoğlu, Lerozlıuoğlu, Manavoğlu, Mayısıoğlu, Menaroğlu, Ömerçebıoğlu, Ömeroğlu, Turidoğlu, Tüylioğlu, Uzunalıoğlu
Havra köyü	Sarıalıoğlu
Haya-i ulyâ köyü	Cebecioğlu, Küçükömeroğlu, Salıhoğlu
Haytef/Leroz Haytef köyü	Akmehmedoğlu, Bekiroğlu, Gürcüoğlu, Hoşaroğlu, İhtiyaroğlu, Kakşioğlu, Kalyoncuoğlu, Levendoğlu, Likoğlu, Sarıoğlu, Tavıloğlu, Topaloğlu, Topaloğulları, Yakuboğlu
Hazavit köyü	Ahmedağanınoğlu, Alemdaroğlu, Balevanınoğlu, Balevaıoğlu, Boranoğlu, Burnazoğlu, Cınanoğlu, Durmuşalemdaroğlu, Erkekoğlu, Hacıosmanoğlu, Karaosmanoğlu, Kenanoğlu, Körsüleymanoğlu, Mamatıoğlu, Mehmedoğlu, Mollaahmedoğlu, Nimetoğlu, Ömerustanınoğulları, Sarıahmedoğlu, Sarımehmedoğlu, Sinanoğlu, Şahınoğlu, Tevetoğlu, Topçuoğlu, Ustaömeroğlu
Hohol köyü	Alioğlu, Kanberoğlu, Kanberoğulları, Kartoğlu, Kartoğulları, Katıroğlu, Kunduloğlu, Sarıoğlu, Saroğlu, Timurcuoğlu
Holitoz köyü	Kakuninoğlu
Horonita köyü	Cınanoğlu, Hacıoğlu, Hacıosmanefendizâde, Hacıyahyazâde, Karvanoğlu, Kazmazoğlu, Sipahıoğlu, Sofıoğlu
Hos köyü	Burusalıoğlu, Hacıahmedoğlu, Hacısakanınoğlu, Hacısakaıoğlu, İsmailoğlu, Kâmilıoğlu, Mehmedbaşoğlu, Mollaeyüboğlu, Pursaloğlu, Sakanınoğlu, Vezireoğlu

Humrik Mahallesi	Araboğlu, Baskaboğlu, Bekiroğlu, Beşiroğlu, Boranoğlu, Çekmişoğlu, Çepnialioğlu, Çolakoğlu, Emiroğlu, Gürcüoğlu, Hacıoğlu, Hocaoğlu, Karaderelioğlu, Karavinoğlu, Kasbaroğlu, Kızılbıyıkioğlu, Kukuçoğlu, Küçükislâmoğlu, Lerozluoğlu, Likonunoğlu, Mataracızâde, Melekoğlu, Mercanoğlu, Mollaalioğlu, Musareisoğlu, Pastacıoğlu, Pehlivanoğlu, Safioğlu, Sarialioğlu, Sarihasanoğulları, Sarıosmanoğlu, Sarıömeroğlu, Sinanoğlu, Süleymanoğlu, Şehirlioğlu, Tafulioğlu, Terzioğlu, Topçuoğlu, Tuzcuzâde, Tüylioğlu, Ustaömeroğlu, Yanıkoğlu, Yanıkoğulları, Yanıkzâde, Yoğurtçuoğlu, Zurnacıoğlu
Hamzabey Romanoz/Hamzabey Mahallesi	Boranoğlu, Burnazoğlu, Civelekoğlu, Hutoğlu, Kasbaroğlu, Kukuçoğlu, Musaninoğulları, Musareisoğlu, Sarialininioğlu, Sarihasanoğlu, Semizoğlu, Sofioğlu, Şamşalioğlu, Tataroğlu, Timurcuoğlu, Tuzcuzâde, Yanıkoğlu, Yanıkoğulları, Yetimoğlu
Hurtoz Mahallesi	Aliefendioğlu, Araboğlu, Becarişoğlu, Bekiroğlu, Bostanioğlu, Bostanoğlu, Cibonunoğlu, Çakiroğlu, Çillioğlu, Delihüseyinoğlu, Delihüseyinoğulları, Delioğlu, Ekşioğlu, Eyüboğlu, Feyzioğlu, Gömükbaşoğlu, Gülibrahimoğlu, Hacınumanioğlu, Hacıosmanoğlu, İbişoğlu, İbukaoğlu, İsmailoğlu, Kaçaranoğlu, Karamehmedoğlu, Karamustafaoğlu, Karavinoğlu, Kelibrahimoğlu, Kortivaoğlu, Kotiloğlu, Köseoğlu, Kumuşoğlu, Kurtboğanoğlu, Kürkçüoğlu, Lazoğlu, Mahininioğlu, Manlelioğlu, Mehmedbaşoğlu, Mollaalioğlu, Moraloğlu, Ofıuoğlu, Öksüzöoğlu, Ömeroğlu, Poryazoğlu, Sağırinoğlu, Sarialioğlu, Sımaroğlu, Sofioğlu, Sumaroğlu, Şamaroğlu, Şatıroğlu, Şatırzâde, Terzioğlu, Timurcuoğlu, Uskuridoğlu, Uzunahmedoğlu, Vanlıoğlu, Varelcioğlu, Veliöoğlu
İksenit Mahallesi	Afacanoğlu, Bayrakdaroğlu, Bekiroğlu, Birincioğlu, Burusalioğlu, Caferoğlu, Civelekoğlu, Dilsizoğlu, Fitozoğlu, Ğorsioğlu, Hacımahmudoğlu, Hacımehmedoğlu, İksiloğlu, İvazoğlu, Kaçaranoğlu, Kaçaranoğulları, Kapselioğlu, Kavalöoğlu, Kazmaoğlu, Kebabcioğlu, Köroğlu, Kulömeroğlu, Kuluoğlu, Mamuşoğlu, Mamuşoğulları, Pilakorumluoğlu, Öksüzöoğlu, Ömeroğlu, Receboğlu, Şeremetoğlu, Timurcuoğlu, Timurcuoğulları, Timurunoğlu, Topçuoğlu, Uzunahmedoğlu, Vanlıoğlu, Yazıcıoğlu
İnci köyü	Kukuçoğlu, Makiroğlu, Ömeroğlu
	Araboğlu, Başalioğlu, Battaloğlu, Civelekoğlu, Dedeninoğlu, Gençalioğlu, Hacıbekiroğlu, Haliloğlu,

Kabahor köyü	Hasanbaşoğlu, İslâmoğlu, Kabakulakoğlu, Karakavoğlu, Mahmudunoğulları, Mollaoğlu, Topaloğlu, Topçuoğlu, Yalakoğlu
Kaçaran/Salarha Kaçaran köyü	Alemdaroğlu, Aşlamacıoğlu, Bekiroğlu, Burnazoğlu, Burnazoğulları, Çaboğlu, Çakıroğlu, Çolakoğlu, Delioğlu, Deliömeroğlu, Fettahoğlu, İsmailalemdaroğlu, İsmailoğlu, Kanburoğulları, Karaalioğlu, Köseninoğlu, Kukuçaoğlu, Kukuçaoğulları, Mehmedoğlu, Memioğlu, Memişoğlu, Mimoğlu, Mollaalioğlu, Mollafeyzioğlu, Ofıuoğlu, Ömeroğlu, Papakıroğlu, Sadıkoğlu, Sinekoğlu, Süleymanoğlu, Turpçuoğlu, Uzunmustafaoğlu, Yalakoğlu
Kafkame köyü	Abdullahoğlu, Ardaloğlu, Azaklıoğlu, Buberoğlu, Buberoğulları, Demircioğlu, Fazlıoğlu, Karagözoğlu, Karamanoğlu, Köseoğlu, Memişoğlu, Mütevellioğlu, Şamlıoğlu
Kalamoz köyü	Ameşoğlu, Atmacaoğlu, Celiboğlu, Davudoğlu, Delihasanoglu, Delioğlu, Dervişoğlu, Feyzioğulları, Gariboğlu, Habıboğlu, Habıboğulları, Hacıalioğlu, İslâmoğlu, Kalyoncuoğlu, Kanberoğlu, Karaalioğlu, Karahasanoğlu, Koçalioğlu, Köseoğlu, Küçükslâmoğlu, Lafçioğlu, Mahmudoğlu, Mollaahmedoğlu, Morgıloğlu, Rebioğlu, Roboğlu, Pehlivanoğlu, Şışmanoğlu, Şışmanoğulları, Taşçioğlu, Velioğlu
Kale Mahallesi	Ahmedağaoğlu, Ahmedçebioğlu, Berberalioğlu, Bostancıalioğlu, Bostanioğlu, Bostanoğlu, Caferoğlu, Çamurunoglu, Hacıbilalefendioğlu, Hacıbilalefendizâde, Hacıbilalzâde, Hacıbrahimzâde, Hacıismailoğlu, Hacıismailzâde, Hacımüezzinoğlu, Hacımustafaoğlu, Hacıoğlu, Hacıosmanoğlu, Hamzaçavuşoğlu, İslâmoğlu, İvazoğlu, Karoğlu, Kotıloğlu, Köseoğlu, Kumuşzâde, Kurdooğlu, Kürdoğlu, Kürtalioğlu, Livoğlu, Mahmudoğlu, Mahuralıoğlu, Mamuşoğlu, Mollaabdioğlu, Mollaalioğlu, Mustafaçavuşoğlu, Sarıahmedoğlu, Soytarıoğlu, Şehirlanzâde, Tüfenkçioğlu, Tüfenkçioğulları, Tüfenkçizâde, Uskurıdoğlu, Yedibelaoğlu, Zerdecioğlu
Kalitoz/Masi Kalitoz köyü	Balcıoğlu, Hasancıoğlu, Kavalcıoğlu, Rakıcıoğlu
Kalohten Mahallesi	Araboğlu, Ardaloğlu, Babuşçuoğlu, Çuhniyaoğlu, Güvelioğlu, Güvelizâde, Hacıalioğlu, Hordoloşoğlu, İsmailağaoğlu, İsmailoğlu, Kaboğlu, Kalyoncuoğlu, Kanberoğlu, Kandıloğlu, Karacaoğlu, Kavalıoğlu, Küçükkalioğlu, Mihaloğlu, Sofıoğlu, Sofısadıkoğlu, Sofısarıoğlu, Sofızâdeoğlu, Suyabatmazoğlu, Şabanoglu, Topçuoğlu
Kaluharaf köyü	Abdurrahmanoğlu, Baskaboğlu, Karahasanoğlu, Kavalıoğlu, Kolevaoğlu, Kotıloğlu, Kulıoğlu,

	Soytarioğlu, Yağcıoğlu, Yavaşoğlu
Kaluklar köyü	Beşinciöğlü, Hacıoğlu, Kandemiroğlu, Karamehmedoğlu, Karaşitoğlu, Mollaibrahimoğlu, Turnaoğlu
Kamaşinoz Mahallesi	Ahmedağaoğlu, Hacıoğlu, Hohorioğlu, Horhoroğlu, Kaçaranoğlu, Kadioğlu, Kadızâde, Kâmilöğlü, Sarıahmedoğlu, Sarıahmedzâde, Silyanoğlu, Sofioğlu, Timurcuoğlu
Kamenit Mahallesi	Araboğlu, Dalkıranoğlu, Eskicioğlu, Güvelioğlu, Güvelizâde, İncemehmedoğlu, İslâmoğlu, İspirlioğlu, İvazoğlu, Kalçaoğlu, Karakurdoğlu, Karamustafaoğlu, Köseoğlu, Mollaömeroğlu, Şamlıoğlu, Uzunhasanoğlu
Kanboz/Kanboz Kaşatoz köyü	Abdullahoğlu, Alemdaroğlu, Bağcınoğlu, Baskaboğlu, Bostanoğlu, Canımhasanoğlu, Çenbercioğlu, Çepnimustafaoğlu, Çepnioğlu, Eyüboğlu, Fındıkoğlu, Hacıoğlu, Hacıoğlu, Hacıosmanoğlu, Hacıömeroğlu, Halpuzoğlu, Hutanoğlu, İspiroğlu, Kabahorluoğlu, Kabriloğlu, Kandemiroğlu, Karaosmanoğlu, Kenanoğlu, Koçalıoğlu, Köselioğlu, Köseoğlu, Mahmudoğlu, Mervanoğlu, Mollaosmanoğlu, Öksüzömeroğlu, Sofioğlu, Timurcuoğlu, Topçuoğlu, Topuzoğlu, Torpioğlu, Ustaöğlü, Uzunalıoğlu, Yedişifaoğlu
Kandeva köyü	Abacioğlu, Alemdaroğlu, Alininoğlu, Alioğlu, Çolakoğlu, Emirahmedoğlu, Emirahmedoğulları, Hacıbayrakdaroğlu, Hacıoğlu, İsmailağaoğlu, Kanburoğlu, Karaosmanoğlu, Köseninoğlu, Mollamustafaoğlu, Mollaoğlu, Mollaosmanoğlu, Mollaömeroğlu, Ömeroğlu, Sarıahmedoğlu, Tapaninoğlu, Uzunalıoğlu
Kandeva Fatla köyü	Abacioğlu, Abdullahoğlu, Alemdaroğlu, Alininoğlu, Alioğlu, Hutanoğlu, Karaahmedoğlu, Kaytazoğlu, Konakoğlu, Köseoğlu, Memişağaninoğlu, Mollaahmedoğlu, Mollaosmanoğlu, Mollaşerifoğlu
Kankalanoz köyü	Ayazoğlu, Caferoğlu, Çaklılıoğlu, Çakmakçioğlu, Çalikoğlu, Dervişoğlu, Faisoğlu, Hocoğlu, İvazoğlu, İvazzâde, Kaçaranlıoğlu, Kaiçoğlu, Kanbozluoğlu, Kasaboğlu, Kasımoğlu, Kotiloğlu, Köseoğlu, Köseömeroğlu, Kubatoğlu, Mollaninoğlu, Sarıahmedoğlu, Satıroğlu, Sükasoğlu, Sükyaszâde, Uskuroğlu, Uzunalıoğlu
Kapnes köyü	Araboğlu, Balevaninoğlu, Baliçoğlu, Demircioğlu, Fettahoğlu, Hutalıoğlu, Kadioğlu, Karasüleymanoğlu, Kasımoğlu, Kukuloğlu, Memişoğlu, Ömeroğlu, Sandıkçioğlu, Şişmanoğlu, Timurcuoğlu, Zehiroğlu
Kapse köyü	Ahmedbaşoğlu, Delioğlu, Ekşioğlu, Feyzioğlu, Mahmudoğlu, Süleymanoğlu, Ustatemeloğlu
Kapse-i Of köyü	Ahmedbaşoğlu, Tozkoparanoğlu, Yağcıoğlu

Karasu köyü	Furtunanınoğlu, İsmailoğlu, Karoğlu, Kavrakoğlu, Kulaksızoğlu, Kurkoğlu, Kuroğlu, Mafratoğlu, Tüylioğlu, Uzunahmedoğlu
Karayemiş köyü	Fitozoğlu, Hutanınoğlu, Kudurganoğlu, Kukoğlu, Kurdosmanoğlu, Kutiroğlu, Kutrininoğlu, Lerozlununoğlu, Timurcuoğlu, Turidoğlu
Kayluklar köyü	Ahmedağaoğlu, Buberoğlu, Sarımustafaoğlu, Şotioğlu
Kofin köyü	Alemdaroğlu, Alidayıoğlu, Ameşoğlu, Eskitoğlu, Feyzioğlu, Kosifoğlu, Köhserlioğlu, Memişoğlu, Uzunhasanoğlu, Uzunhasanoğulları
Kolyav köyü	Ekşioğlu
Komes köyü	Hacıoğlu, Mollamehmedoğlu, Taşçıoğlu, Uzunosmanoğulları
Komika köyü	Kürdoğlu, Ormanoğlu, Salihreisioğlu, Şerifoğlu, Şişmanoğlu
Konyat/Mahanca köyü	Caboğlu, Çaboğlu, Kazgancioğlu, Kotiloğlu, Mizelioğlu, Mizelioğulları, Mollaahmedoğlu, Sandıkçioğlu, Sariosmanoğlu, Seferoğlu, Seferoğulları, Tabakoğlu, Uzunahmedoğlu
Köhser köyü	Hacıyakuboğlu, Köseoğlu, Ömeroğlu, Şamdanıoğlu
Kuliça köyü	Çalıkoğlu, Çelikoğlu, Demircioğlu, Dervişoğlu, Hocanınoğlu, Memikaoğlu, Sağoğlu, Silyanoğlu, Şabanoğlu, Şahinoğlu, Şahinoğulları, Timurcuoğlu, Torlakoğlu
Kuriloz/Kuriloz Zavendik köyü	Abdullahoğlu, Alevoğlu, Alininoğlu, Alioğlu, Ameşoğlu, Arnabudoğlu, Bayrakdarıoğlu, Çanakoğlu, Çerkesoğlu, Çerkezoğlu, Çolakoğlu, Demircioğlu, Dizdarıoğlu, Erzincanlıoğlu, Hacıoğlu, Hocaıoğlu, Kaboğlu, Kalevoğlu, Kanbozoğulları, Kanburoğlu, Kanburoğulları, Kanburzâde, Kazdaloğlu, Koçalıoğlu, Koçalıoğlu, Köroğlu, Köseoğlu, Kumanikoğlu, Mehmedalioğlu, Mercanoğlu, Mollasadıkoğlu, Mustafanınoğlu, Ofıuoğlu, Öksüzıoğlu, Ömerzâde, Sadıkefendıoğlu, Sadıkoğlu, Sariosmanoğlu, Sofıoğlu, Tafanınoğlu, Tataroğlu, Topaloğlu, Turaoğlu, Ustaömeroğlu, Uzunahmedoğlu, Yanıkoğlu
Kuvalyoz/ Kuvalyoz maa Galata köyü	Arnabudoğlu, Çomoğlu, Hacıosmanefendizâde, Hacıömeroğlu, Karaömeroğlu, Kaşıkçıoğlu, Mollabilaloğlu, Şişmanoğlu, Şişmanoğulları
Kuvaroz köyü	Alioğlu, Azmanoğlu, Eyüboğlu, Ömeroğlu, Sarıhasanoğlu, Sariibrahımoğlu, Seyyidoğlu, Terzioğlu, Yanaloğlu
Kuvaroz maa Aytoroz köyü	Azmanoğlu, Terzioğlu
Kuvaroz maa Latum köyü	Sofıoğlu
	Abdullahoğlu, Abdurrahmanoğlu, Akmehmedoğlu, Alamanoğlu, Aloğlu, Aronluoğlu, Çakıroğlu,

Kuvaroz Mahallesi	Dervişoğlu, Ekşioğlu, Eminoğlu, Emirosmanoğlu, Hacıahmedoğlu, Hacımemişoğlu, Hacıreceboğlu, Kalyoncuoğulları, Karaalioğlu, Karaderelioğlu, Karagözoğlu, Karaibişoğlu, Karoğlu, Körabdullahoğlu, Körosmanoğlu, Köseömeroğlu, Kulömeroğlu, Küçükacımemişoğlu, Likoğlu, Metonunoğlu, Metooğlu, Mollaahmedoğlu, Mollanınoğlu, Nevruzoğlu, Norozoğlu, Ofualioğlu, Ofualioğulları, Ömeroğlu, Rumoğlu, Sırhanoğlu, Sofioğlu, Sofoğlu, şahinoğlu, Terzioğlu, Topçuoğlu, Tuzcuzâde, Ustaömeroğlu, Uzunahmedoğlu, Uzundurmuşoğlu, Uzunkarioğlu, Uzunömeroğlu, Uzunömeroğulları, Vardalınınoğlu, Vardalioğlu, Zangaroğlu
Kuzandinoz köyü	Abdullahoğlu, Abdurrahmanoğlu, Alemdaroğlu, Aliçanoğlu, Bakıroğlu, Bostanoğlu, Burnazoğlu, Delialioğlu, Deliibrahimoğlu, Dervişoğlu, Emirahmedoğlu, Emiroğlu, Gariboğlu, Goncanınoğlu, Goncaoğlu, Hacıalioğlu, İlancioğlu, Kahvecioğlu, Kakşioğlu, Kakuşoğlu, Karabıçakoğlu, Karamahmudoğlu, Kasaboğlu, Kasımoğlu, Kızılğözoğlu, Kocamanoğlu, Koşununoğlu, Köseoğlu, Kumuşoğlu, Kurkoğlu, Küçükmehmedoğlu, Küçükömeroğlu, Külünkoğlu, Kürdoğlu, Metooğlu, Mımoğlu, Mollaahmedoğlu, Morgiloğlu, Ömeroğlu, Safioğlu, Sarihasanoğlu, Sarıoğlu, Taşçioğlu, Uzunalioğlu, Uzunsakaloğlu
Küçük Samri Mahallesi	Alevaoğlu, Alevoğlu, Furtunaoğlu, Karaömeroğlu, Tabakmahmudoğlu, Tabakoğlu, Yakuboğlu
Latum köyü	Ameşoğlu, Dervişoğlu, Kanburoğlu, Takozoğlu, Tüylıoğlu
Lazkoz köyü	Bekıroğlu, Çalıkoğlu, Çavuşoğlu, Çelikoğlu, Kocohturoğlu, Kotıloğlu, Sirkecioğlu, Terziahmedoğlu, Tulumcuoğlu, Turnaoğlu
Leroz köyü	Bostanoğlu, Çavuşoğlu, Hacıoğlu, İlıcakoğlu, Kanberoğlu, Küçükalioğlu, Küçükislâmoğlu, Levendoğlu, Sarihasanoğlu, Sofiahmedoğlu, Yoğurtçuoğlu
Leroz Ahiyoz köyü	Çavuşoğlu, Halpuzoğlu
Leroz Armud köyü	Hacıoğulları, Kakşioğlu, Küçükislâmoğlu, Levendoğlu, Morgiloğlu, Sarıoğlu
Leroz Gürgenli köyü	Kalyoncuoğlu
Leroz Karadere köyü	Avşaroğlu, Çepnioğlu, Kakşioğlu, Külünkoğlu, Kürdmehmedoğlu, Öksüzöğlu, Sarıoğlu, Sofioğlu
Lestenkoz/ Salarha Lestenkoz köyü	Allahverdioğlu, Feyzioğlu, Feyzioğulları, Hacıömeroğlu, Hordoloşoğlu, Kadıoğlu, Kotıloğlu, Teslimoğlu
	Alemdaroğlu, Aynacıoğlu, Bayrakdaroğlu, Civelekoğlu,

Likoz/Salarha Likoz köyü	Hacıbayrakdaroğlu, Hacıfendioğlu, Hacımehmedoğlu, Kasımoğlu, Kulaksızoğlu, Maraşoğlu, Şabanoglu, Uzunahmedoğlu
Liparit köyü	Beşiroğlu, Civelekoğlu, Ekşioğlu, Gençalioğlu, Hacıfendioğlu, Hacıfendizâde, Hoçazoğlu, İmamoğlu, Kakavanoğlu, Kakavanzâde, Kansızoğlu, Karamustafaoğlu, Kurdoğlu, Mahmudoğlu, Mehmedefendioğlu, Mollaoğlu, Morininoğlu, Morioğlu, Musaninoğlu, Sadıkoğlu, Salihçebioğlu, Sarımustafaoğlu, Sarımustafaoğulları, Sıkırkıoğlu, Sinanoğlu, Şahinoğlu, Şeroğlu, Torlakoğlu, Turanoğlu, Yağcıoğlu, Yahyaoğlu, Yahyaoğulları
Liparit maa Üstüpiler köyü	Gençalioğlu, Hacıoğlu, Karamustafaoğlu, Şahinoğlu, Şeroğlu
Mağalovoz köyü	Mimikaoğlu, Ömerfendioğlu, Şahinoğulları
Mahura köyü	Caferoğlu, Dilsizoğlu, Fazlıoğlu, Karavinoğlu, Puşuroğlu
Malpet köyü	Bostanoğlu, Davudoğlu, Feyzioğlu, Hacımustafaoğlu, Hacıoğlu, Hacıtataroğlu, Karaalioğlu, Karaosmanoğlu, Kızıloğlu, Koçalioğlu, Konoömeroğlu, Köhserlioğlu, Köseoğlu, Kukulosmanoğlu, Kutrioglu, Kutriogulları, Kuturoğlu, Malimoğlu, Mollaninoğlu, Mollaoğlu, Sadıkoğlu, Sağuroğlu, Sağuroğulları, Sarımahmudoğlu, Serdaroğlu, Sofioğlu, Vanlıoğlu, Vanlıoğulları, Zabtoğlu, Zehiroğlu
Mamul köyü	Baloğlu, Hacıoğlu, Harmanoğlu, Haytaoğlu, Küçükmededoğlu, Kürdoğlu, Mollaömeroğlu, Sımaroğlu, Şişmanoğlu, Terzioğlu, Turidoğlu
Manle köyü	Ekşioğlu, Köseoğlu, Tavukçuoğlu, Terzioğlu, Varisoğlu
Maryeva köyü	Abanozoğlu, Cinanoğlu, Çepnioğlu, Çolakoğlu, Dervişoğlu, Hacımehmedoğlu, İsmailoğlu, Keseparaoğlu, Kurçenlioğlu, Levendoğlu, Mollaömeroğlu, Mollaömeroğulları, Ömerdayıoğlu, Ömerdayızâde, Puşuroğlu, Sandıkçioğlu, Sarıahmedoğlu, Solakoğlu, Yelkencioğlu
Masen köyü	Balcıoğlu, Bektaşoğlu, Fitozoğlu, Hacıoğlu, Hacıtataroğlu, Kalçanıoğlu, Kalçaoğlu, Karahasanoğlu, Kavalcıoğlu, Kırımlioğlu, Kotiloğlu, Kuturoğlu, Küçükalioğlu, Metooğlu, Tenkaloğlu, Uzunosmanoğlu
Masi/Hazer/Masi Hazer köyü	Ahmedçebioğlu, Alemdaroğlu, Balcıoğlu, Emiroğlu, Engirlioğlu, Karahasanoğlu, Kıroğlu, Mapsunoğlu, Musluoğlu, Rakıcıoğlu, Ustaahmedoğlu, Ustamustafaoğlu
Maşer köyü	Çolakoğlu, Çuhtaroglu, Fettahoğlu, Hacıbekiroğlu, Hordoloşoğlu, Kalpakoğlu, Karaahmedoğlu, Karamehmedoğlu, Karaömeroğlu, Köseoğlu, Kutremitoğulları, Lazoğlu, Mollahüseynoğlu,

	Murzioğlu, Sekmanoğlu
Mavrant köyü	Ameşoğlu, Arabikoğlu, Hacıalioğlu, Hacıhasanoğlu, Hacimustafaoğlu, Hacıoğlu, Kahrimanoğlu, Kahvecioğlu, Kahvecioğulları, Karafazlıoğlu, Kazgancıoğlu, Keleşoğlu, Kılıçoğlu, Kürdmemişoğlu, Memişoğlu, Miçoğlu, Molininoğlu, Mollahüseyinoğlu, Mollaibrahimoğlu, Yazıcıoğlu
Mervan/Leroz Mervan köyü	Bostanoğlu, Çavuşoğlu, Çepnioğlu, Hacıoğlu, Hüseyinoğlu, İlancıoğlu, İsmailoğlu, Kahvecioğlu, Kandemiroğlu, Karaderecioğlu, Karoğlu, Kotiloğlu, Küçükislâmoğlu, Külünkoğlu, Mollaömeroğlu, Morgiloğlu, Sarıhasanoğlu, Sofialioğlu, Sofioğlu, Timurcuoğlu, Torlakoğlu, Tüysüzoğlu, Yılandıoğlu, Yoğurtçuoğlu
Mesahor köyü	Kabaalioğlu, Kabaalizâde, Karaalioğlu, Karaalizâde
Mesavri köyü	Çeremenoğlu
Miloz köyü	Sarıoğlu, Şişmanoğlu
Mirakaloz köyü	Alemdaroğlu, Aliçanoğlu, Balevaoğlu, Bayrakdaroğlu, Bekiroğlu, Boşnakoğlu, Çavuşoğlu, Çilingiroğlu, Delibrahimoğlu, Eminoğlu, Emiroğlu, Gariboğlu, Hacıhatibzâde, Hançeroğlu, Havyalioğlu, Hocaoğlu, Hoçikoğlu, Hopalioğlu, Hutanoğlu, Hutooğlu, Hüseyinoğlu, İlancıoğlu, İlancıoğulları, Kaboğlu, Kaçaranoğlu, Kanburoğlu, Karacanınoğlu, Karamahmudoğlu, Karamahmudzâde, Kopuzoğlu, Korçamoğlu, Köralioğulları, Kukuçanınoğlu, Kumandanoğlu, Küçükalioğlu, Küçükhüseyinoğlu, Küçükömeroğlu, Külünkoğlu, Kürdoğlu, Kürtoğlu, Mahmudzâde, Malezoğlu, Mandoloğlu, Manioğlu, Memişoğlu, Mimoğlu, Mollaalioğlu, Mollaibrahimoğlu, Mollaosmanoğlu, Morgiloğlu, Perkamlıoğlu, Ofluoğlu, Receboğlu, Sakanınoğlu, Sariömeroğlu, Seferoğlu, Seracoğlu, Tafiloğlu, Toposmanoğlu, Tulakoğlu, Uzunabdioğlu, Uzunmustafaoğlu, Uzunsakaloğlu, Yavaşoğlu, Yılandıoğlu, Yılandıoğulları, Zaralininoğlu
Mişona köyü	Abanozoğlu, Akmehmedoğlu, Akreboğlu, Arnabudoğlu, Berberoğlu, Delihassanoğlu, Eksiklioğlu, Feyzioğlu, Hacıoğlu, Kunduzoğlu, Küçükosmanoğlu, Medyenoğlu, Mercanoğlu, Pehlivanoğlu, Pırpıroğlu, Purpuroğlu, Sarıahmedoğlu, Sariömeroğlu, Sırmakeşoğlu, Uzunosmanoğlu, Zehiroğlu, Zelikoğlu
Mize köyü	Hocaoğlu, Süleymanoğlu
Murçiva Mahallesi	Cinanoğlu, Cinanoğulları, Eyüboğlu, Kartoğlu, Kazmazoğlu, Köseoğlu, Lazoğlu, Sarıosmanoğlu, Sipahizâde, Tüysüzoğlu, Tüysüzoğulları
Muskas köyü	Beyazoğlu, Gençalioğlu, Hacıoğlu, Hasanefendioğlu, İksentlioğlu, Karoğlu, Kürdoğlu, Mollaosmanoğlu,

	Silyanoğlu, Süleymanoğlu, Veziroğlu, Veziroğulları
Müfti Mahallesi	Alipaşaoğlu, Altıkubbeoğlu, Araboğlu, Başosmanoğlu, Biroğlu, Buberioğlu, Buberioğulları, Çavuşoğlu, Çenbercioğlu, Delibaltaoğlu, Demircioğlu, Gonceroğlu, Gonzeroğlu, Hacıabdiağaoğlu, Hacıabdiağazâde, Hacıabdurrahmanoğlu, Hacıalioğlu, Hacıcevhahirinoğlu, Hacıhasanoğlu, Hacılahanaoğlu, Hacımemiağaninoğlu, Hacımemiağazâde, Hacıoğlu, Hacışakirzâde, Kahvecioğlu, Kahvecioğulları, Kakuoğlu, Karaalioğlu, Karamustafaoğlu, Karaömeroğlu, Kortivaoğlu, Kubatoğlu, Kukoğlu, Kuyumcuoğlu, Küçükcalioğlu, Kürdoğlu, Lahanaoğlu, Lazoğlu, Matrikoğlu, Mollayakuboğlu, Oflioğlu, Öksüzöğlu, Salcioğlu, Sandıkçioğlu, Silyanizâde, Süleymanoğlu, Şamlıoğlu, Şamlıoğulları, Şeyhoğlu, Timurcuoğlu
Palodya köyü	Bekiroğlu, Poryazoğlu
Partal köyü	Kaçakoğlu, Levendoğlu
Paşayan Mahallesi	Berberioğlu, Buyukoğlu, Çebioğlu, Çelebizâde, Çerkesoğlu, Dervişoğlu, Eyüboğlu, Feyzullahoğlu, Hacıalioğlu, Hacıgençağazâde, Hacıbrahimzâde, Hacımusluoğlu, Hacıoğlu, Hacıyakuboğlu, İbrahimağaoğlu, İvazoğlu, Kabosmanoğlu, Kakavanzâde, Kalamozluoğlu, Kanburoğlu, Karahasanzâde, Karahasanoğlu, Kazgancioğlu, Koçalioğlu, Köseoğlu, Kumbasaroğlu, Kürkçüoğlu, Lazoğlu, Mahuralioğlu, Mataracızâde, Mataraoğlu, Mihaloğlu, Mollaömeroğlu, Mollaömerzâde, Müftizâde, Mühtedioğlu, Sarıahmedoğlu, Sarıosmanoğlu, Sekmanoğlu, Sükyaszâde, Şamdanioğlu, Şeyhoğlu, Taşçioğlu, Tatarzâde, Tatoğlu, Trabzonluoğlu, Trabzonluoğulları, Turidzâde, Tuzcuoğlu, Tuzcuzâde, Vardalaoğlu, Vardalioğlu, Yazıcıoğlu, Zirhzâde
Patır köyü	Çimenoğlu, Demirayakoğlu, Hacıfazlıoğlu, Hayalioğlu, Kâniloğlu, Kansızoğlu, Kazıkçioğlu, Küçükmedoğlu, Turaboğlu, Tüfenkçioğlu, Uzunalininoğlu
Pelaymanoz köyü	Benciloğlu, Fitozoğlu, Küçükcalioğlu, Mirasyedioğlu, Penciloğlu, Penciloğulları, Terzioğlu
Peraştan köyü	Aliğaoğlu, Hacıabdiağaoğlu
Peripol Mahallesi	Biroğlu, Delibaltaoğlu, Hacımahmudoğulları, Hacıoğulları, Hacıosmanyazıcıoğlu, İsmailoğlu, Kalamozluoğlu, Karaalioğlu, Karacaoğlu, Karacioğlu, Karahacioğlu, Kasabsüleymanoğlu, Kolçisismailoğlu, Küçükmustafaoğlu, Mollaahmedoğlu, Mollaömeroğlu, Osmanyazıcıoğlu, Piroğlu, Piroğulları, Suyabatmazoğlu, Suyabatmazoğulları, Suyabatmazzâde, Uzunhüseyinoğlu, Vardalioğlu, Yedioğlu

Perkam köyü	Bekiroğlu, Beşiroğlu, Eskibaşoğlu, Fındıkoğlu, Gerzeoğlu, Goncaoğlu, Hacıömeroğlu, Hordoloşoğlu, İmamoğlu, Kandemiroğlu, Karadurmuşoğlu, Karamehmedoğlu, Karamustafaoğlu, Kaymakçioğlu, Kotiloğlu, Köseosmanoğlu, Lafçioğlu, Likoğlu, Molladervişoğlu, Muslununoğlu, Musluoğlu, Musulluoğlu, Pehlivanoğlu, Salihioğlu, Salihioğulları, Tafanınoğlu, Timurcuoğlu, Uzunahmedoğlu
Petran köyü	Bektaşoğlu, Kalçaoğlu, Zandalıoğlu
Pilakorum köyü	Mollaabdioğlu, Mollaalioğlu
Pindoz Mahallesi	Abdullahoğlu, Altıkubbeoğlu, Berberhüseyinoğlu, Civelekoğlu, Çakıroğlu, Dervişoğlu, Hacıalioğlu, Hacıoğlu, Hanioglu, Hemşinlioğlu, Kakşioğlu, Kaşaroğlu, Kirişoğlu, Körabdullahoğlu, Lazoğlu, Likonunoğlu, Mizelioğlu, Mollasaidoğlu, Murtezaoğlu, Ruşenoğlu, Sarioğlu, Şamdanıoğlu, Tatoğlu
Piriçelebi Mahallesi	Çolakoğlu, Hacıibrahimağanınoğlu, Hacıibrahimzâde, Halkacıoğlu, İbrahimağaoğlu, İbrahimağazâde, Kalpakoğlu, Karabelaoğlu, Kavalıoğlu, Kelahmedoğlu, Kolçakoğlu, Kuloğlu, Kürdoğlu, Lazoğlu, Merzifonıoğlu, Merzifonizâde, Mollaahmedoğlu, Mollaahmedzâde, Musareisoğlu, Pencilioğlu, Sandıkçioğlu, Sükasıoğlu, Şehirlanoğlu, Şehirlanzâde, Tuzcuzâde, Yağcıoğlu
Potomya Kaçaran köyü	Alininoğlu, Aşlamacıoğlu, Burnazoğlu, Çolakoğlu, Davudoğlu, Kanburoğlu, Mustafanınoğlu, Uzunmustafaoğlu
Potomya Singaz köyü	Hamayilioğlu
Potomya Zavendik köyü	Kanburoğlu
Pulihoz köyü	Buyukoğlu, Gürcüahmedoğlu, İbukaoğlu, Kabosmanoğlu, Karaalioğlu, Koçalıoğulları, Kundakçioğlu, Marazlıoğlu, Mehmedalioğlu, Mustafabeşeoğlu, Pehlivanoğlu, Tuzoğlu, Velioğlu, Yakuboğlu, Yanıkıoğlu
Pulihoz Singaz köyü	Karaalioğlu, Mirzalioğlu, Uzunmehmedoğlu, Viroğlu
Rados köyü	Cenkçioğlu, Eminoğlu, Goliçoğlu, Kanoğlu, Karamehmedoğlu, Karamehmedoğulları, Köseoğlu, Kürdoğlu, Mollaosmanoğlu, Pervanınoğlu, Şerifoğlu, Topuzoğlu, Yazıcıoğlu, Yelkencioğlu
Raşot köyü	Balcıoğlu, Bekiroğlu, Bogosoğlu, Çukurlıoğlu, Çukurluoğlu, Deliahmedoğlu, Dervişoğlu, Kakşioğlu, Kalyoncuoğlu, Karakaşoğlu, Köseoğlu, Kürdoğlu, Likoğlu, Mamuşoğlu, Mutuloğlu, Öksüzoğlu, Sarıalioğlu, Süleymanoğlu, Talakoğlu, Tavıloğlu, Topaloğlu, Topaloğulları, Tüylıoğlu
Raşota köyü	Bostanoğlu, Hordoloşzâde
	Alemdaroğlu, Bayburtluoğlu, Bekiroğlu, Burnazoğlu,

Romanoz Mahallesi	Cinanoğlu, Civelekoğlu, Çolakoğlu, Demircioğlu, Ekşioğlu, Elekçioğlu, Hacıhasanoğlu, Hamzaçavuşoğlu, Hasanbaşoğlu, Hocaoğlu, Hutoğlu, İbulininoğlu, Kaçanoğlu, Kakşioğlu, Kapselioğlu, Karaalioğlu, Karşlıoğlu, Kavalooğlu, Komeslioğlu, Köseoğlu, Kumuşoğlu, Kurdoğlu, Küpelioğlu, Küpelioğulları, Kürkçüoğlu, Maioğlu, Melekoğlu, Mollaömeroğlu, Murmuzoğlu, Musanınoğulları, Ofluoğlu, Öksüzoğlu, Razioğlu, Sağuroğlu, Sarıosmanoğlu, Sarıömeroğlu, Şamdanoğlu, Şamdanoğulları, Tabakoğlu, Taşçioğlu, Tatoğlu, Timurcuoğlu, Topçuoğlu, Yamakoğlu, Yanıkoğlu, Yazıcıoğlu, Yedincioğlu, Yetimoğlu
Roşi Mahallesi	Afacanoğlu, Ameşioğlu, Çillimahmudoğlu, Dilooğlu, Hacıömeroğlu, Hasanbaşoğlu, Hohorioğlu, Köseoğlu, Kürdhüseyinoğlu, Sarıahmedoğlu, Seracoğlu, Serracoğlu, Silyanoğlu, Süleymanoğlu, Tatoğlu, Uzunahmedoğlu, Zirhzâde
Ruspa/Salarha Ruspa köyü	Abdullahoğlu, Abdurrahmanoğlu, Ahmedağaninoğlu, Ahmedağaoğlu, Başköylüoğlu, Çakıroğlu, Delihanoğlu, Demircioğlu, Emiroğlu, Eskitoğlu, Gülalioğlu, Hasanefendioğlu, Kabiloğlu, Kaçaroğlu, Kandiloğlu, Karamustafaoğlu, Kasbaroğlu, Kasparoğlu, Kazdaloğlu, Kelalioğlu, Lazoğlu, Manioğlu, Mollaahmedoğlu, Mutikaoğlu, Oflininoğlu, Ofluoğlu, Ömeroğlu, Salihioğlu, Sarıahmedoğlu, Sarıhasanoğlu, Sarımehmedoğlu, Silyanoğlu, Tarlacınnoğlu, Tarlacıoğlu, Timurcuoğlu, Uskuroğlu, Uzunalioğlu, Uzunmustafaoğlu
Ruspa Setoz/Yalıboyu Ruspa köyü	Başköylüoğlu, Kandiloğlu, Karahüseyinoğlu, Manioğlu, Molioğlu, Sarıhasanzâde, Uzunmustafaoğlu
Sahur köyü	Bayrakdaroğlu, Civelekoğlu, Dilsizoğlu, Hacıömeroğlu, Hâfizoğlu, Kadioğlu, Kadoğlu, Kalçaoğlu, Karoğlu, Köseoğlu, Mollaosmanoğlu, Musluoğlu, Pehlivanoğlu, Pehlivanoğulları, Sarıhasanoğlu, Sarımahmudoğlu, Şabanoğlu
Salandoz köyü	Akreboğlu, Araboğlu, Civelekoğlu, Hacıömeroğlu, Kalyoncuoğlu, Karakaşoğlu, Likoğlu, Metonunoğlu, Metooğlu, Metozâde, Mollaahmedoğlu
Salarha köyü	Civelekoğlu, Civelekoğulları, Çalğoğlu, Hacıahmedoğlu, Hacıalioğlu, Hacıoğlu, Harakanınoğlu, İhtiyaroğlu, Kakuoğlu, Küçükmustafaoğlu, Manavoğlu, Maraşoğlu, Meraloğlu, Murzioğlu, Odabaşoğlu, Ömeroğlu, Şabanoğlu, Tüfenkçioğlu
Salarha İveroz köyü	Alacoğlu, Feyzioğlu, Hacıosmanefendizâde, Hacıosmanoğlu, Hacıosmanzâde, Horozoğlu, Mahmudoğlu, Meraloğlu
	Karasüleymanoğlu, Kasbaroğlu, Kaytazoğlu,

Salarha Kapnes köyü	Kolevaoğlu, Köralioğlu, Küçükosmanoğlu, Mehmedalioğlu, Mollahüseyinoğlu, Nalkıranoğlu, Ömeroğlu, Tüylüoğlu
Samri Mahallesi	Alevanoğlu, Alioğlu, Bektaşoğlu, Berberoğlu, Çalikoğlu, Çolakoğlu, Demircioğlu, Fazlıoğlu, Güvelioğlu, Güzoğlu, Hacıfazlıoğlu, Hacışakirinoğlu, Hacışakiroğlu, Hacışakirzâde, Haliloğlu, İslâmoğlu, İspirlioğlu, İvazoğlu, İvazoğulları, Karaalioğlu, Karaibrahimoğlu, Kasaboğlu, Kelahmedoğlu, Kopuzoğlu, Kukuçoğlu, Kurdoğlu, Kurukoğlu, Makrioğlu, Mollamustafaoğlu, Pendazoğlu, Pişmişoğlu, Ofluoğlu, Oğuzoğlu, Satıroğlu, Sükasoğlu, Şadoğlu, Şeyhoğlu, Tabakoğlu, Tarlacioğlu, Tonbazoğlu, Topalmahmudoğlu, Topuzoğlu, Trabzonluoğlu
Sandık köyü	Bayrakdaroğlu, Caboğlu, Fındıkoğlu, Husikaoğlu, Hüseyinoğlu, Kürdhüseyinoğlu, Mollaibrahimoğlu, Poryazoğlu
Seftar köyü	Abdurrahmanoğlu, Alihocaoğlu, Alikocaoğlu, Bıçakoğlu, Çolakoğlu, Delihüseyinoğlu, İbrahimoğlu, Kâmilioğulları, Kantaroğlu, Kosifoğlu, Kosifoğulları, Kurumahmudoğlu, Odabaşoğlu, Sarımehmedoğlu, Sarmısakoğlu, Sarmusakoğlu, Şerahoğlu, Şeroğlu, Turaboğlu, Uzunalioğlu, Uzunhasanoğlu, Yetimoğlu
Serandinoz köyü	Kobaloğlu, Sakaninoğlu, Uzundurmuşoğlu, Yahyaoğlu
Setoz/Setoz Derebaşı köyü	Abdullahoğlu, Abduloğlu, Alemdaroğlu, Alevoğlu, Aliefendioğlu, Azaklıoğlu, Çakıroğlu, Çaprazoğlu, Çavuşoğlu, Ferhadoğlu, Hacımustafaefendizâde, Hoşamoğlu, İmamoğlu, Kâmilioğlu, Karahmedoğlu, Karamustafaoğlu, Karoğlu, Kazdaloğlu, Kocaninoğlu, Köseninoğlu, Köseoğlu, Kuluoğulları, Kurdoğlu, Mağriblioğlu, Mağriboğlu, Mollaahmedoğlu, Mollamehmedoğlu, Mollaömeroğlu, Öksüzömeroğlu, Öksüzömeroğlu, Puskiroğlu, Sarıahmedoğlu, Süleymanoğlu, Şeddadoğlu, Şeddadoğulları
Seveloz köyü	Çavuşoğlu, İzmirlioğlu, Karpuzoğlu, Körahmedoğlu, Mollaahmedoğlu, Ustaosmanoğlu
Sıkırık köyü	Azaklıoğlu, Bakıroğlu, Çavuşoğlu, Çolakoğlu, Demircioğlu, Eyüboğlu, Fettahoğlu, Hacıömeroğlu, Hocoğlu, Kanburoğlu, Karaismailoğlu, Karamahmudoğlu, Karamehmedoğlu, Kasaboğlu, Kolyavoğlu, Kotiloğlu, Kubatoğlu, Kürdoğlu, Oflualioğlu, Ofluoğlu, Pehlivanoğlu, Sakaninoğlu, Solakoğlu, Timurcuoğlu, Ustaosmanoğlu, Uzunahmedoğlu, Veziroğlu
Sırahoz Mahallesi	Deliahmedoğlu, Hacıefendioğlu, Hacıkaraalioğlu, Hacıkıratioğlu, Karaalioğlu, Karaibrahimoğlu, Kukoğlu, Kukoğulları, Kukudoğlu, Papakıroğlu,

	Sarıbrahimoğlu, Taviloğlu, Topaloğlu
Sırt köyü	Sarıoğlu
Silyan köyü	Aliağaoğlu, Bekiroğlu, Boşnakoğlu, Delioğlu, Hacıahmedoğlu, Hacıoğlu, Hacıoğlu, Hoçazoğlu, Kaboğlu, Komesoğlu, Makrioğlu, Osmanağaninoğlu, Ömerçebioğlu, Süleymançebioğlu, Torlakoğlu, Tufanoğlu, Ustaahmedoğlu
Singaz köyü	Alioğlu, Alipaşaoğlu, Birincioğlu, Delimustafaoğlu, İbukanınoğlu, İsmailoğlu, Karaalioğlu, Köralioğlu, Külünkoğlu, Sarıoğlu, Yavaşoğlu
Singöz/Salarha Singöz köyü	Hacımehmedoğlu, Hasanbaşoğlu, Kanacaoğlu, Kaşmiroğlu, Kavaroğlu, Kazdaloğlu, Kuvaroğlu, Lafazanoğlu, Likoğlu, Memişoğlu, Mumuloğlu
Sivarne köyü	Abdurrahmanoğlu, Güvelioğlu, Karabrahimoğlu, Mollaibrahimoğlu, Sarıhasanoğlu
Şetroz köyü	Alemdaroğlu, Bayrakdaroğlu, Bekirbaşoğlu, Bekiroğlu, Fındıkoğlu, Hacıoğlu, İsmailoğlu, Karacaoğlu, Karahüseyinoğlu, Karakaşoğlu, Karamustafaoğlu, Kazmaoğlu, Mahmudoğlu, Poryazoğlu, Sıkrıklıoğlu
Şimadiyoz köyü	Bıyıklıoğlu, Fitozoğlu, İsmailoğlu, Kaçaranoğlu, Mollamustafaoğlu, Sofıoğlu, Süleymanoğlu, Şerahlıoğlu
Tariklar/Umma Tariklar köyü	Kartoğlu, Kuluoğlu, Mahmudoğlu, Sağırinoğlu, Şeremetoğlu, Tavukçuoğlu
Taserik köyü	Çolakoğlu, Mollaosmanoğlu, Mutioğlu, Terziismailoğlu, Yetimoğlu, Zehiroğlu
Tivranoz Mahallesi	Abdurrahmanoğlu, Çolakoğlu, Kukulanınoğlu, Mollaömeroğlu, Öksüzahmedoğlu, Öksüzöğlu
Tohli köyü	Bıçakçınınoğlu, Demircioğlu, İbonunoğlu, Karaömeroğlu, Kunduloğulları, Maiyoğlu, Merooğlu, Mollaahmedoğlu, Mollaalioğlu, Mollaibrahimoğlu, Mollamustafaoğlu, Mollamustafaoğulları, Ofıuoğlu, Ömeroğlu, Sadıkoğlu, Sarıoğlu, Turaboğlu, Yamakoğlu
Tolones köyü	Mollahüseyinoğlu, Sarıalioğlu, Uzunosmanoğlu
Tonik köyü	Kâmilioğlu, Sırhanoğlu, Yetimoğlu
Tulun köyü	Kabiloğlu, Sarıalininoğlu, Yakuboğlu
Umma köyü	Ameşoğlu, Balabanoğlu, Barutoğlu, Bayrakdaroğlu, Berberoğlu, Bıçakçioğlu, Cimillioğlu, Çakıroğlu, Çilingiroğlu, Delialioğlu, Demircioğlu, Fındıkoğlu, Filargoçoğlu, İsmailoğlu, Kâmilioğlu, Kazgancıoğlu, Köseoğlu, Kudoğlu, Kuluoğlu, Kunduloğlu, Lülecioğlu, Mahininoğlu, Mahmudoğlu, Mollamustafaoğlu, Pehlivanoğlu, Pehlivanoğulları, Sağırinoğlu, Sarımahmudoğlu, Sarıoğlu, Şeremetoğlu, Tavukçuoğlu, Timurçuoğlu, Topçuoğulları, Uzunalioğlu, Uzunömeroğlu, Vecoğlu
Umma Tohli köyü	Caboğlu, Kartoğlu, Konduloğulları, Kunduloğlu, Kuturoğlu, Lerozluoğlu, Maiyoğlu, Mutioğlu, Sarıoğlu,

	Şabanoğlu, Şeremetoğlu, Timurcuoğlu
Vandri köyü	Abdireisoğlu, Ameşoğlu, Battaloğlu, Bekiroğlu, Dizdaroğlu, Eminoğlu, Evliyanınoğlu, Evliyaoğlu, Hacıoğlu, İstafiloğlu, Kanbozoğlu, Kanburoğlu, Köroğlu, Kukuloğlu, Mollaosmanoğlu, Seğmenoğlu, Sekmanoğlu, Seymenoğlu, Uzunahmedoğlu, Vanlıoğlu
Vane köyü	Hayroğlu, Hocoğlu, İmamoğlu, Süleymanoğlu
Varankoz köyü	Bekiroğlu, Boşnakoğlu, Civelekoğlu, Çakıroğlu, Çalikoğlu, Deliismailoğlu, Dervişalioğlu, Fuçıcıoğlu, İsmailoğlu, Karahasanoğlu, Karahüseyinoğlu, Kosifoğlu, Kukuçoğlu, Kukuçoğulları, Mollaömeroğlu, Salihoğlu, Sarımustafaoğlu, Seyyidoğlu, Sirkecioğlu, Sivrininoğlu, Sivrioğlu, Sofioğlu, Solakoğlu, Tafıkaoğlu, Tiryakioğlu, Torlakoğlu, Turnaoğlu, Yabancıoğlu
Varda köyü	Alemdaroğlu, Araboğlu, Avcıoğlu, Husikaoğlu, Köseoğlu, Kurdoğlu, Mimikaoğlu, Rüstemoğlu, Sipahizâde, Uzunahmedoğlu
Varotlar köyü	Arakıcıoğlu, Civelekoğlu, Hacıhasanoğlu, Hacıoğlu, Hapamatoğlu, Karahasanoğlu, Karamustafaoğlu, Komeslininoğlu, Köseoğlu, Kuroğulları, Metonunoğlu, Metooğlu, Mollaabdioğlu, Mollaahmedoğlu, Mollaosmanoğlu, Mollaömeroğlu, Rakıcıoğlu, Rakıcıoğulları, Rakıcızâde, Sarıosmanoğlu, Sariömeroğlu, Tüysüzoğlu
Velkü-yi İspir köyü	Abdurrahmanoğlu, Bekiroğlu, Ekşioğlu, İspirlinoğlu, Sürgünoğlu
Velkü-yi Rize köyü	İspirlinoğlu, Kaçaranoğlu, Sürgünoğlu
Veroz köyü	Alihocoğlu, Aspetoğlu, Kanburoğlu, Kaputoğlu, Karaosmanoğlu, Kurdoğlu, Kurdoğulları, Kutrioğlu, Oflluoğlu, Saidoğlu, Seyyidoğlu, Terzialioğlu, Uzunalioğlu
Veyla köyü	Abdullahoğlu, Ağlamışoğlu, Alioğlu, Araboğlu, Çalikoğlu, Çepnioğlu, Feyzioğlu, Hacıalioğlu, Husikaoğlu, Karaalioğlu, Karaalioğulları, Kopuzoğlu, Kukudoğlu, Memioğlu, Mimoğlu, Mollaahmedoğlu, Ömeroğlu, Punburoğlu, Sofioğlu, Süleymanoğlu, Şabanoğlu
Vonit Mahallesi	Alemdaroğlu, Andralioğlu, Bakıoğlu, Güzoğlu, Hacıalioğlu, Hacıosmanefendizâde, Hendemoğlu, Mollaosmanoğlu, Mollaömeroğlu, Nurikoğlu, Sabuncuoğlu, Satiroğlu, Şadoğlu, Tataroğlu, Tonyalioğlu, Topçuoğlu, Uzunalioğlu
Yaka köyü	Abdulfettahoğlu, Cinanoğlu, Fettahoğlu, Gençalioğlu, Hacıalioğlu, Hacıoğlu, İbişoğlu, Sarıosmanoğlu, Sariömeroğlu, Sirkecioğlu, Sofioğlu, Sofoğlu
	Ahmedağanınoğlu, Ahmedağaoğlu, Akreboğlu,

Yapraklar köyü	Aliğaninoğlu, Aynacıoğlu, Civelekoğlu, Hacıömeroğlu, Hacışakirzâde, Hulkoğlu, Hüseyinoğlu, İspirlioğlu, Kanburoğlu, Kandemiroğlu, Karakaşoğlu, Karamahmudoğlu, Karamehmedoğlu, Kavalcıoğlu, Likoğlu, Mehmedbaşoğlu, Metonunoğlu, Metonunoğulları, Metooğlu, Metooğulları, Metozâde, Mollatahirinoğlu, Sofioğlu, Sofoğlu, Yazıcıoğlu
Yavlakoz köyü	Başömeroğlu, Çavuşoğlu, Kotiloğlu, Küçükkalioğlu, Küçükislâmoğlu, Sarihasanoğlu, Sofiahmedoğlu, Sofioğlu, Yoğurancıoğlu, Yoğurtçuoğlu
Yeniköy Mahallesi	Alireisoğlu, Ardaloğlu, Atmacaoğlu, Aynacıoğlu, Bekiroğlu, Berberoğlu, Çuhnıyaoğlu, Dervişoğlu, Duhancıoğlu, Eyüboğlu, Hacıismailoğlu, Hacımemişoğlu, Hacıosmanefendizâde, İslâmoğlu, İvazoğlu, Kalamozluoğlu, Kanburoğlu, Karaibrahimoğlu, Karavinoğlu, Kavrakoğlu, Lazoğlu, Lazzâde, Mataracıoğlu, Mataracızâde, Mumcuoğlu, Musaninoğlu, Musaninoğulları, Satıroğlu, Sekmanoğlu, Soyтарыoğlu, Tarlacıoğlu, Taşcıoğlu, Tataroğlu, Tatoğlu, Tuzcuzâde
Zancel köyü	Boşnakoğlu, Çakıroğlu, Çolakoğlu, Dedeoğlu, Hacıbrahimzâde, İsmailoğlu, Kâmilioğlu, Karahasanoğlu, Kızıloğlu, Köseoğlu, Kuriloğlu, Küçükkalioğlu, Puşkuloğlu, Salihefendioğlu, Sofioğlu, Şerifoğlu, Şerifzâde, Ustaoğlu, Zehiroğlu
Zavendik köyü	Arnabudoğlu, Aronluoğlu, Çalıkoğlu, Hacıbayrakdarıoğlu, Hacıoğlu, Kâmilioğlu, Karahasanoğlu, Kavaloğlu, Kitabsızoğlu, Kitabsızoğulları, Kolayoğlu, Kolyavoğlu, Kopuzoğlu, Kulioğlu, Küçükkalioğlu, Metozâde, Öksüzogulları, Ofıuoğlu, Öksüzoglu, Şamlıoğlu, Tellioğlu, Uzunhasanoğlu, Yusufunoğlu

EK 6. Rize’de XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Ulaşan Aile Adları²¹⁴⁸

Aile Adı	Günümüzdeki Kullanımı
Abacıoğlu	Abacı
Abanozoğlu	Abanoz
Abdireisoğlu	Abdireis
Abdullahoğlu	Abdullah, Abdullahoğlu
Abduloğlu	Aptul
Abdurrahmanoğlu	Abdurrahman, Abdurrahmanoğlu
Acaralioğlu	Acaralioğlu
Afacanoğlu	Afacan, Afacanoğlu
Ağlamışoğlu	Ağlamış, Anlamış
Ağrelimoğlu	Ağrelim, İğrelimoğlu
Akmehmedoğlu	Ak, Akmehmet, Aksu
Alamanoğlu	Alaman
Alemdaroğlu	Alemdar, Alemdaroğlu
Alemdarzâde	Alemdar, Bayraktar
Alevoğlu	Alev, Ateş, Yakıcı
Alicikoğlu	Alicik, Alicikoğlu
Alikaoğlu	Alici, Alikoğlu
Alioğlu	Aloğlu
Allahverdioğlu	Allahverdi
Aloğlu	Al, Aloğlu
Altıkıyyeoğlu	Altıkaya, Altınkaya, Altıkan
Anbaroğlu	Ambar
Arabikoğlu	Arabikoğlu
Araboğlu	Arap, Arapoğlu
Ardaloğlu	Ardal
Arnabudoğlu	Arnavutoğlu, Arnavutlu
Aşlamacıoğlu	Aşlamacı
Atmacaoğlu	Atmaca
Avcıoğlu	Avcı, Avcıoğlu
Ayazoğlu	Ayaz
Aynacıoğlu	Aynacı, Aynacıoğlu
Ayvazoğlu	Ayaz, Ayvas, Ayvaz, Ayvazoğlu
Azaklıoğlu	Azak, Azaklı
Azderoğlu	Azar, Azder, Ejder
Azmanoğlu	Azman, Azmanoğlu, Azmış
Bağdatlıoğlu	Bağdatlıoğlu
Bakıroğlu	Bakır
Bakıoğlu	Bakı, Baki, Bakoğlu
Balcıoğlu	Balcı, Balcıoğlu
Baliçoğlu	Palic

²¹⁴⁸ Ek 6'nın oluşturulmasında Osman Coşkun'un "Kayıtlara Göre Rize Sülaleleri ve Seferberlik Şehitleri" adlı kitabından istifade edilmiştir.

Baloğlu	Bal, Baloğlu
Banabakoğlu	Banabak
Barutoğlu	Barutçu
Başkapanoğlu	Başkapan, Başkaptan
Başköylüoğlu	Baş, Başköylü
Başoğlu	Baş
Başömeroğlu	Baş, Başömer
Battaloğlu	Battal
Bayrakdaroğlu	Bayrak, Bayraktar, Bayraktaroğlu, Bayraktutan
Bayramoğulları	Bayram, Bayramoğlu
Bekâroğlu	Bekâr
Bekirbaşoğlu	Bekirbaşoğlu
Bekiroğlu	Bekir, Bekirler, Bekiroğlu
Bektaşoğlu	Bektaş, Bektaşoğlu
Berberoğlu	Berber, Berberoğlu
Beşikçioğlu	Beşikçi
Beşikçizâde	Beşikçi
Beşincioğlu	Beşinci
Beşiroğlu	Beşir, Beşiroğlu, Müjde
Beyazıdoğlu	Bayazıt
Beyazoğlu	Beyaz
Beyosmanoğlu	Beyosman, Beyosmanoğlu
Bıçakçioğlu	Bıçakçı, Bıçakçioğlu
Bıçakoğlu	Bıçak
Biberoğlu	Biber, Biberci, Biberoğlu, Yakıcı
Birincioğlu	Birinci, Birincioğlu, Pirinçoğlu
Boncukçuoğlu	Boncukçu
Bostanoğlu	Bostan, Bostancıoğlu, Bostaner, Bostanoğlu
Boşnakoğlu	Boşnakoğlu, Demirboşnak, Demirboşnakoğlu
Buberoğlu	Biber
Bulutoğlu	Bulut
Burnazoğlu	Burnaz, Kurnaz
Burusalıoğlu	Bursa, Bursalı, Bursalıoğlu
Caferoğlu	Cafer
Canımoğlu	Canım, Canımoğlu
Cebecioğlu	Cebesoy
Cerrahoğlu	Cerah, Cerahoğlu, Cerrahoğlu, Kesici
Ceryanoğlu	Ceryan
Cevahiroğlu	Cevahir
Cinanoğlu	Cinan, Cinanoğlu
Civelekoğlu	Civelek, Civelekoğlu
Çakaloğlu	Çakal
Çakıroğlu	Çakır, Çakıroğlu
Çaklılıoğlu	Çaklılı
Çakmakçioğlu	Çakmakçı

Çalıkoğlu	Çalık, Çalıkoğlu
Çavuşoğlu	Çavuş, Çavuşoğlu
Çekmişoğlu	Çekmiş
Çelikoğlu	Çelik, Çelikoğlu
Çembercioğlu	Çemberci
Çepnioğlu	Çepni, Çepniler, Çepnioğlu
Çırpıcıoğlu	Çırpıcı, Çırpıcı, Çırpiç
Çilingiroğlu	Çilenger, Çilingir, Çilingiroğlu
Çillioğlu	Çil, Çilli, Çillioğlu
Çolakoğlu	Çolak, Çolakoğlu, Çorak
Çomoğlu	Çom, Çomoğlu
Çölkesenoğlu	Çörkesen
Çukurlioğlu	Çukurlu
Çukurluoğlu	Çukurlu
Daloğlu	Dal, Daloğlu
Dalvaoğlu	Dal
Davudoğlu	Karadavut
Davulcuoğlu	Davulcu, Davulcuoğlu
Dedeoğlu	Aydede
Delibaltooğlu	Balta, Delibalta
Delihanooğlu	Deli, Delihano, Delişmen
Deliişmailoğlu	Deiişmailoğlu, Delioğlu, İsmail, İşmailoğlu
Delioğlu	Daloğlu
Delioğeroğlu	Delioğeroğlu
Demetoğlu	Demet
Demircioğlu	Demir, Demiral, Demirci, Demircioğlu
Dervişoğlu	Dervişoğlu
Dilooğlu	Dil
Dilsizoğlu	Dilsiz
Dizdarooğlu	Dizdar, Dizdarooğlu
Duralioğlu	Dural, Duralioğlu
Duranoğlu	Duran, Duranoğlu
Durgutoğlu	Turgut
Eceloğlu	Ecel, Eceloğlu
Efendioğlu	Efendioğlu
Eksiklioğlu	Eksik, Eksikli, Eksiklioğlu
Ekşioğlu	Ekşi, Ekşioğlu, Tatlı, Tatlıoğlu
Emindayımnoğlu	Emniyet
Eminefendioğlu	Eminli
Eminoğlu	Eminoğlu
Emirhasanoğlu	Emir
Emiroğlu	Buyuran, Buyurmuş, Buyurucu, Emir, Emirbuyuran, Emiroğlu
Erkekoğlu	Erkek, Erkekoğlu
Eskicioğlu	Eskici

Eskitoğlu	Eskitoğlu
Esmeroğlu	Esmer, Esmeroğlu, Kara
Eyüboğlu	Eyuboğlu, Eyupoğlu, Eyüboğlu, Eyüp, Eyüpoğlu
Fazlıoğlu	Fazlıoğlu
Ferhadoğlu	Ferhatoğlu
Fettahoğlu	Fattahoğlu, Fetahlı, Fettah, Fettahoğlu
Feyizoğlu	Feyiz, Feyizli, Feyizoğlu
Fındıkoğlu	Fındık, Özfındık
Fitozoğlu	Fitozoğlu
Furtunaoğlu	Fırtına, Furtuna
Ganimetoğlu	Ganimet
Gariboğlu	Garip
Gavuzoğlu	Gavuz, Gavuzoğlu, Havuz, Yavuz
Gedikoğlu	Gedik, Gedikoğlu
Gençalioğlu	Genc, Gencal, Gencer, Genç, Gençal, Gençalioğlu, Gençer, Gençkurt, Gençoğlu, Gençyüksel
Gerzeoğlu	Gerz
Gezmişoğlu	Gezmiş, Gezmişoğlu
Giridlioğlu	Cirit, Girit, Giritlioğlu
Gülalioğlu	Gül, Gülal, Güldan, Gülden, Güler, Gültan
Gürcüahmedoğlu	Gürcü
Gürcüoğlu	Gürcü, Gürcüoğlu
Güvelioğlu/Güvelizâde	Güvel, Güveli, Güvelioğlu, Güven, Hacıgüvelioğlu
Habiboğlu	Habiboğlu, Sev, Sevilmiş, Sevinç
Hacıahmedoğlu	Hacıahmetoğlu
Hacıalioğlu	Hacıalioğlu, Hacı
Hacıbayrakdaroğlu	Bayraktar
Hacıbekiroğlu	Hacıbekiroğlu
Hacıbilalzâde	Bilal, Hacıbilaloğlu
Hacıfazlıoğlu	Fazlı, Fazlıoğlu, Hacıfazlıoğlu
Hacıhasanoğlu	Hacıhasanoğlu, Hasan
Hacılahanaoğlu	Lahana
Hacımahmudoğlu	Hacımahmutoğlu, Hacıoğlu, Mahmutoğlu
Hacımehmedoğlu	Hacımehmetoğlu
Hacımemişoğlu	Memişoğlu
Hacımustafaoğlu	Hacımustafaoğlu
Hacıosmanoğlu	Hacıosmanoğlu
Hacıömeroğlu	Hacıömeroğlu, Ömeroğlu
Hacısakaoğlu	Sak, Saka, Sakaoğlu
Hacıselimoğlu	Selimoğlu
Haliloğlu	Haliloğlu
Hamurcuoğlu	Hamurcu
Hançeroğlu	Hançer
Hantaloğlu	Hantal, Hantaloğlu
Hapeloğlu	Hapel, Hapeloğlu

Haremoğlu	Hürremoğlu, Saklı
Harmanoğlu	Harman
Hasanbaşoğlu	Baş, Başcıl, Başça, Başçılar, Başoğlu, Hasanbaşoğlu
Hasanefendioğlu	Hasanefendioğlu
Hastaoğlu	Has, Hasta
Havyalıoğlu	Havyar
Haydaroğlu	Haydaroğlu
Hazıroğlu	Hazır
Hemşinlioğlu	Hemşin, Hemşinli, Hemşinlioğlu
Hendemoğlu	Hendem
Hocaoğlu	Hocaoğlu
Hopalıoğlu	Hopalı
Hopoğlu	Hop, Top
Hoşaroğlu	Hoşaroğlu
Hotumoğlu	Hotumoğlu
Hordoloşoğlu	Hordolozoğlu, Kurtuluş, Kurtuluşoğlu
Hurtumoğlu	Hortum
Hutoğlu	Hut, Hutoğlu
Hüseyinoğlu	Hüseyinoğlu
İbrahimioğlu	İbrahimioğlu
İbukaoğlu	İbuk
İhtiyaroğlu	İhtiyar, İhtiyaroğlu
İmamoğlu	İmamoğlu
İncemehmedoğlu	İnce, İncemehmetoğlu
İpsizoğlu	İpsiz
İrfanoğlu	Bilgin, Bilici, İrfan, İrfanoğlu
İslâmoğlu	İnan, İslâm, İslâmoğlu
İsmailoğlu	İsmail, İsmailoğlu
İspirlıoğlu	İspir, İspirli
İstafiloğlu	İstafiloğlu
İzmirlioğlu	İzmirli
Kabaalioğlu	Kaba
Kabahorluoğlu	Kaba, Kabahorlu, Kabahoroğlu
Kabahoroğlu	Kabahor
Kabakulakoğlu	Kabakulak, Kulak
Kabaoğlu	Kab, Kaba, Kabakılıç, Kabaoğlu, Kaboğlu
Kabiloğlu	Kabil, Kabiloğlu
Kaboğlu	Kab, Kaboğlu, Kap
Kaçaranoğlu	Kaçaran, Kaçaranoğlu
Kadıoğlu	Kadılar, Kadıoğlu, Kadoğlu
Kadıızâde	Kadıoğlu
Kahrimanoğlu	Kahriman, Kahrimanoğlu
Kahvecioğlu	Kahveci, Kahvecioğlu
Kakşioğlu	Kakş, Kakşı, Kakşioğlu, Kakşi
Kal'aloğlu	Kaleli

Kalçaoğlu	Kalça, Kalçaoğlu
Kalpakoğlu	Kalpak, Kalpakoğlu, Kalpakzâde
Kalyoncuoğlu	Kalyoncu, Kalyoncuoğlu
Kâmiloğlu	Kâmil, Kâmiloğlu
Kanberoğlu	Kanber, Kanberoğlu
Kanburoğlu	Kanbur
Kanburzâde	Kanburoğlu
Kandemiroğlu	Kandemir
Kandiloğlu	Kandil, Parıltı
Kangeloğlu	Kangel
Kanoğlu	Kan, Kanoğlu
Kansızoğlu	Kansız, Kansızoğlu
Kantaroğlu	Kantar, Kantarcı
Karaabdullahoğlu	Kara
Karahmedoğlu	Kara, Karahmet, Karahmetoğlu
Karaalioğlu	Kara, Karaali, Karaalioğlu, Karaer, Karal, Karali, Karaoğlu
Karaalizâde	Karaali, Karal, Karaloğlu
Karabulutoğlu	Karabulut
Karacaninoğlu	Karaca
Karacaoğlu	Karaca, Karacan, Karaç
Karaderecioğlu	Dereci
Karaderelioğlu	Karadere, Karadereli
Karadurmuşoğlu	Kara, Karadurmuş
Karafazlıoğlu	Hacıfazlıoğlu, Kara, Karafazlı, Karafazlıoğlu
Karagözoğlu	Karagöz
Karahasanoğlu	Kara, Karaca, Karahan, Karahasan
Karahüseynoğlu	Kara
Karaibrahimoğlu	Kara, Karaibrahim
Karamehmedoğlu	Akkaya, Kara, Karakaş, Karakaya, Karaman, Karamehmetoğlu, Karasu
Karasüleymanoğlu	Kara, Karasüleyman, Karasüleymanoğlu
Karakaşoğlu	Karakaş
Karakurdoğlu	Karakurt
Karamahmudoğlu	Kara, Karamahmut, Karamahmutoğlu
Karamahmudzâde	Kara, Karamahmut, Karamahmutoğlu
Karamanoğlu	Karaman, Karamanoğlu
Karamustafaoğlu	Kara, Karamustafa, Karaoğlu
Karaosmanoğlu	Kara, Karaosman, Karaosmanoğlu
Karaömeroğlu	Kara, Karaer, Karaoğlu, Karaömeroğlu
Karasüleymanoğlu	Kara, Karasüleyman, Karasüleymanoğlu
Karavinoğlu	Kara, Karavin
Karoğlu	Kar, Karan, Karoğlu
Karşlıoğlu	Kars, Karşlı, Karşlıoğlu
Kartoğlu	Kart, Kartoğlu
Karvanoğlu	Karvan, Kavran

Kasaboğlu	Kasap, Kasapoğlu
Kasımbayrakdaroğlu	Bayraktar
Kasparoğlu	Kasparoğlu
Kaşıkcıoğlu	Kaşıkcı, Uzunkaşıkcı
Kaşkaoğlu	Başka, Kaşka, Kaşkaoğlu
Katıroğlu	Katırcı
Katmeroğlu	Katmer
Kavalcıoğlu	Kavalcı, Kavalcıoğlu
Kavrakoğlu	Kavrak, Kavrakoğlu
Kayışoğlu	Kayış, Kayışoğlu
Kaytazoğlu	Kaytaz
Kazdaloğlu	Kazdal
Kazgancıoğlu	Kazancı, Kazancıoğlu
Kazmaoğlu	Kazma
Kebabcıoğlu	Kebapçı
Keçelioğlu	Keçel, Keçeli
Kelerlioğlu	Keler
Keleşoğlu	Keleş
Kenanoğlu	Kenanoğlu, Kenen
Keseparaoğlu	Kesepara, Paralı
Kılıçoğlu	Kılıç, Kılıçoğlu
Kırımlioğlu	Kır, Kırımlioğlu
Kıroğlu	Kır
Kısıroğlu	Kısır
Kızıloğlu	Kızıl
Kirişoğlu	Kiriş
Kirlioğlu	Kirli
Kocamanoğlu	Kocabey, Kocaman
Koçalioğlu	Koç, Koçal, Koçali, Koçbay
Kolayoğlu	Kolay, Kolayoğlu
Kolçakoğlu	Kolçak
Konakoğlu	Konak
Kopuzoğlu	Kapuz, Kopuz
Kosifoğlu	Kosif, Kosifoğlu
Kotiloğlu	Kotil, Kotiloğlu
Koyuncuoğlu	Koyuncu
Köhserlioğlu	Köhserli
Kömürcüoğlu	Kömürcü
Körahmedoğlu	Kör
Köralioğlu	Kör
Köroğlu	Kör, Köroğlu
Kösehasanoğlu	Köse, Kösehasanoğlu
Kösemehtedoğlu	Köse, Köseoğlu
Köseninoğlu	Köse
Köseoğlu	Kös, Köse, Köseler, Köseoğlu

Köseosmanoğlu	Köse
Köseömeroğlu	Köse
Kubatoğlu	Kubat
Kudoğlu	Kut
Kuğuoğlu	Kuğuoğlu
Kukuloğlu	Gugul, Kukul, Kukuloğlu
Kulakoğlu	Kulak
Kulaksızoğlu	Kulaksız, Kulaksızoğlu
Kuloğlu	Kul, Kuloğlu
Kumbasaroğlu	Kumbasar
Kumuşoğlu	Kumuşoğlu
Kunduloğlu	Kondel
Kupalıoğlu	Küpeli
Kurçenlioğlu	Kurçenli
Kurdoğlu	Kurt
Kurdosmanoğlu	Bozkurt
Kurkoğlu	Kork, Korkoğlu, Kurk
Kurumahmudoğlu	Kuru
Kuruömeroğlu	Kuru
Kusaninoğlu	Kusa
Kutrioğlu	Kutrioğlu
Kuveloğlu	Kuvel, Kuveloğlu
Kuyumcuoğlu	Kuyumcu
Küçükali oğlu	Küçük, Küçükali, Küçükali oğlu
Küçükislâmoğlu	Küçük, Küçükislâmoğlu, Küçükoğlu
Küçükmehmedoğlu	Küçük, Küçükoğlu
Küçükmustafaoğlu	Küçük, Küçükmustafa
Küçükosmanoğlu	Küçük
Küçükömeroğlu	Küçük
Küfli oğlu	Küflü
Külünkoğlu	Külünk, Külünkoğlu
Kürdaloğlu	Gürdal
Kürkçüoğlu	Kürk, Kürkçü
Kürtalioğlu	Alioğlu, Kurt
Levendoğlu	Levend, Levent, Leventoğlu
Lezgioğlu	Lezgioğlu
Likoğlu	İlik, Lik, Likoğlu
Livoğlu	Liva
Mafratoğlu	Mafratoğlu
Mahmudoğlu	Mahmut, Mahmutoğlu
Makiroğlu	Makiroğlu
Malbastioğlu	Malbastı
Mamatıoğlu	Mamat, Mamati, Mamatıoğlu, Met
Manavoğlu	Manav, Manavoğlu
Mandev oğlu	Mandev

Manioğlu	Mani, Manioğlu
Manlelioğlu	Manleli
Marangozoğlu	Marangoz
Maraşoğlu	Maraş
Mataracioğlu	Mataracı, Mataracioğlu
Mataracızâde	Mataracı
Mataraoğlu	Matra
Mehmedbaşoğlu	Baş, Başoğlu, Mehmetbaşoğlu
Melekoğlu	Melek, Melikler
Memikaoğlu	Mamik, Memik, Memika, Memikoğlu
Memioğlu	Mem, Memioğlu
Memişoğlu	Memiş, Memişoğlu
Meraloğlu	Meral
Mercanoğlu	Mercan
Metooğlu	Mete
Metozâde	Mete
Mollaalioğlu	Mollaalioğlu
Molladurmuşoğlu	Durmuş, Durmuşoğlu
Mollaeyüboğlu	Eyüpoğlu
Mollahüseyinoğlu	Hüseyinoğlu, Mollahüseyinoğlu
Mollaibrahimoğlu	İbrahimoğlu, Molla, Mollaibrahimoğlu
Mollaoğlu	Mollaoğlu
Mollaömeroğlu	Mollaömeroğlu
Morgiloğlu	Morgil, Morgül
Morgüloğlu	Mogil, Morgil, Morgül
Murtezaoğlu	Murtezaoğlu
Murzioğlu	Murzoğlu
Muslioğlu	Muslu
Musluoğlu	Muslu, Musluoğlu
Mutaoğlu	Muta
Mutikaoğlu	Mutikaoğlu
Mutioğlu	Mete, Meteoğlu, Metoğlu, Muthi, Muti, Mutlu, Mutluoğlu
Nalkıranoğlu	Nalcı, Nalkıran
Narmanlioğlu	Narman, Narmanlı
Naroğlu	Ateş, Nar
Nevruzoğlu	Yenigün
Numanoğlu	Duman, Numanoğlu
Nurhadoğlu	Nurhat
Oflualioğlu	Ofluoğlu
Ofluoğlu	Oflu, Ofluoğlu,
Ormanoğlu	Orman
Öksüzöğlu	Öksüm, Öksüz, Öksüzöğlu
Öksüzömeroğlu	Öksüz, Öksüzömeroğlu
Ömerdayıoğlu	Dayı

Ömeroğlu	Ömeroğlu
Paçuloğlu	Paçuloğlu
Peçeoğlu	Peçe
Pehlivanoğlu	Güleşmen, Pehlevan, Pehlivan, Pehlivanoğlu
Pilakoğlu	Pilak
Pilakorumluoğlu	Pilak
Piroğlu	Pir, Piroğlu
Piyadeoğlu	Piyade
Pulihozluoğlu	Pulihozluoğlu
Puşuroğlu	Pişur, Puşır, Puşur, Puşuroğlu
Rakıcıoğlu	Rakıcı, Rakıcıoğlu
Receboğlu	Recep
Reyhanoğlu	Reyhan, Reyhanoğlu
Rüstemoğlu	Rüstemoğlu
Sabuncuoğlu	Sabuncu
Sadıkoglu	Sadıkoglu, Sadoğlu
Safioğlu	Safi, Safsay
Salcıoğlu	Salcıoğlu
Salihoğlu	Salı, Sali, Salih, Salihoğlu, Salihoğulları
Sandalcıoğlu	Sandalcı
Sandıkçıoğlu	Sandıkçı, Sandıkçıoğlu, Sandıkçıyan
Sariahmedoğlu	Sar, Sarı, Sariahmet, Sariahmedoğlu, Sarıçam, Sarıkaya, Sarıkey, Sarıkoz, Sarıoğlu
Sariameşoğlu	Sarı
Sarihasanoğlu	Sarı, Sarihan, Sarihasan, Sarihasanoğlu, Saruhan
Sariibrahimoğlu	Sarı, Sariibrahim
Sarımahmudoğlu	Sarı
Sarımehmedoğlu	Sarı, Sarımehmet, Sarımehmedoğlu
Sarımustafaoğlu	Sarı, Sarımustafaoğlu, Sarıoğlu
Sarıoğlu	Sarı
Sariosmanoğlu	Özsarı, Sarı, Sariosmanoğlu
Sariömeroğlu	Sarı, Sariömer
Saroğlu	Sarı
Satıroğlu	Satır
Seferoğlu	Seferoğlu
Sekmanoğlu	Sekban, Seymenoğlu
Semizoglu	Semiz, Semizoglu
Serdaroğlu	Serdar
Seymenoğlu	Sekban
Sıkrıklıoğlu	Sıkrıklıoğlu
Silyanoğlu	Silan, Silanoğlu, Silyan, Silyanoğlu
Sinanoğlu	Sinan
Sinekoğlu	Sinek, Sinekoğlu
Sipahioğlu	Sipahi, Sipahioğlu
Sipahizâde	Sipahi

Sirkecioğlu	Sirkeci, Sirkecioğlu
Sivrioğlu	Sivri
Sofioğlu	Saf, Safi, Sofi, Sofu, Sofuoğlu
Sofoğlu	Safi, Sofu, Sofuoğlu
Sohtorikoğlu	Sohtorikoğlu
Sokuroğlu	Sokur
Solakoğlu	Solak, Solakoğlu
Soytarioğlu	Soy, Soytarioğlu
Suiçmezoğlu	Suiçmez
Suyabatmazoğlu	Suyabatmaz
Süleymanoğlu	Süleyman, Süleymanoğlu
Sürgünoğlu	Sürgün
Şabanoğlu	Şaban
Şadoğlu	Şad, Şadoğlu, Şat
Şahinoğlu	Doğan, Erşahin, Kartal, Kartaloğlu, Şahin
Şamdanodoğlu	Şanda
Şamlioğlu	Şam, Şamlı, Şamlioğlu, Şan, Şanlıoğlu
Şatiroğlu	Şat
Şehirlioğlu	Şehirli
Şeremetoğlu	Şeremetoğlu
Şerifoğlu	Şeref, Şerif, Şerifoğlu
Şerifzâde	Şerif, Şerifoğlu
Şeroğlu	Şer
Şişmanoğlu	Şişman, Şişmanoğlu
Tabakoğlu	Tabak, Tabakoğlu
Takışoğlu	Nakış, Takış
Takozoğlu	Takoz
Tarakçioğlu	Tarakçı
Tarlacioğlu	Tarlacı
Taşçioğlu	Taşçı, Taşçioğlu
Tataroğlu	Tatar, Tataralı, Tataroğlu
Tatoğlu	Tat, Tatoğlu
Taviloğlu	Tavil
Tavukçuoğlu	Tavukçu, Tavukçuoğlu
Telcioğlu	Telci
Tellioğlu	Telli
Terziahmedoğlu	Terzi
Terzialioğlu	Terzi, Terzioğlu
Terzioğlu	Terzi, Terzioğlu
Terziömeroğlu	Terzi
Tevetoğlu	Tevetoğlu
Timuroğlu	Demir, Timur
Tiryakioğlu	Tiryaki, Tiryakioğlu
Topaloğlu	Topal, Topaloğlu
Topçuoğlu	Top, Topçu, Topçuoğlu

Toposmanoğlu	Top, Topay
Topukoğlu	Topuk
Topuzoğlu	Topuz, Topuzoğlu
Torlakoğlu	Torlak, Torlakoğlu
Tozkoparanoğlu	Tozkoparan
Trabzonluoğlu	Trabzonlu
Tufanoğlu	Tufan, Tufanoğlu
Tulaoğlu	Tula
Tulumcuoğlu	Tulum, Tulumcu
Turaboğlu	Turaboğlu
Turgutoğlu	Turgut
Turidoğlu	Türid
Turnaoğlu	Turna
Tuzcuoğlu	Tuzcu, Tuzcuoğlu
Tuzcuzâde	Tuzcu, Tuzcuoğlu
Tüfenkçioğlu	Tüfekçi, Tüfekçioğlu, Tüfenk
Türütoğlu	Türüt
Tüylioğlu	Tuylu, Tüyli, Tüylü
Tüysüzöğlu	Tüysüz, Tüysüzöğlu
Uskuroğlu	Uskur
Ustaahmedoğlu	Usta, Ustaoglu
Ustaoglu	Usta, Ustaoglu
Ustaosmanoğlu	Usta, Ustaoglu
Ustaömeroğlu	Usta
Uzunabdioğlu	Uzun
Uzunahmedoğlu	Uzun, Uzuner
Uzunalioğlu	Uzun, Uzunalioğlu
Uzundurmuşoğlu	Uzun, Uzundurmuşoğlu, Uzunoğlu
Uzunhasanoğlu	Uzun, Uzunhasanoğlu
Uzunhüseyinoğlu	Uzun, Uzunhüseyinoğlu
Uzunmustafaoğlu	Uzun
Uzunosmanoğlu	Uzun, Uzuner, Uzunoğlu, Uzunosmanoğlu
Uzunömeroğlu	Uzun
Uzunsakaloğlu	Sakal, Uzunsakal
Vanlioğlu	Van, Vanlı, Vanlioğlu
Vardalioğlu	Vardal, Vardalı
Varisoğlu	Varisoğlu
Velioğlu	Velioğlu
Veziroğlu	Vezir, Veziroğlu
Yağcıoğlu	Yağcı, Yağcıoğlu
Yahyaoğlu	Yahya
Yakuboğlu	Yakupoğlu
Yanıkoğlu	Yanık
Yavaşoğlu	Yavaş, Yavaş, Yavaşoğlu
Yazıcıoğlu	Yazıcı, Yazıcıoğlu

Yelkencioğlu	Yelkenci
Yetimoğlu	Yetim, Yetimoğlu
Yılandıoğlu	Yılandı
Yıldırımoğlu	Yıldırım
Yoğurtçuoğlu	Yoğurtçu, Yoğurtçuoğlu
Zandalıoğlu	Zandal, Zindal
Zehiroğlu	Zehir, Zehiroğlu
Zerdecioğlu	Zerdeci
Zirhoğlu	Zırh, Zirhoğlu
Zirhzâde	Zırh
Zurnacıoğlu	Zurnacı

EK 7. Günümüzde Farklı Soyadlarıyla Varlığını Sürdüren Rizeli Aileler²¹⁴⁹

Aile Adı	Günümüzdeki Soyadı
Abbasoğlu	Boğaz, Deniz, Ersayan, Erten, Gündoğdu, Kılıç
Abdurrahimağaoğlu	Kaya, Kul
Ahmedağanınoğlu	Aslan, Demirkaya, Yılmaz
Ahmedbaşoğlu	Yazıcı, Yılmaz
Ahmedçebioğlu	Akarsu, Deremenci
Akreboğlu	Acar, Aslan, Sandıkçı, Taşkent
Aleksanoğlu	Güney, Yüksel
Alevanınoğlu	Bıçak, Coşgun, Çepnioğlu, Parlak, Pıçak
Aliağaoğlu	Algül, Üstündağ, Yılmaz
Alidayıoğlu	Alıcı, Güler, Özkan
Aliefendioğlu	Erten, Yel
Alihocaoglu	Okur, Tarakçı
Alikocaoğlu	Koç
Alireisoğlu	Can, Doğan, İnanç, Küçükcan, Özer
Ameşoğlu	Güven, Mertoğlu, Yıldırım
Andıralıoğlu	Erdem
Âşiksüleymanoğlu	Aksoylu
Atyanoğlu	Avcı
Balakoğlu	Kılıç, Şahin
Bebelekoğlu	Balcı
Bekirzâde	Bursalı, Önal
Berberislâmoğlu	Diren
Bıyıklıoğlu	Bilen, Büyük
Boliçoğlu	Onay
Bozıkaoğlu	Arslan, Bak, Bakoğlu, Bilir
Cimillioğlu	Duman, İhtiyar
Cincioğlu	Genç
Çaboğlu	Yalçın
Çahparoğlu	Balcı, Şen
Çerkezoğlu	Altınbaş, Altıntaş, Ataman, Bakır, Başkaya, Bayındır, Bulut, Çavuş, Çekmez, Çelebi, Çelik, Güner, Güngör, Kızılay, Özbey, Özmen, Yıldız, Zerer
Çuhniyaoğlu	Çiçekli, Özkan, Şen, Yılmaz, Yolgiden, Yolgider
Dabağoğlu	Dağabak, Taboğlu
Deliahmedoğlu	Erkeser, Gür, Varlıoğlu
Delialioğlu	Açıktepe, Aktepe, Büyük, Delal, Demirtaş
Delihüseyinoğlu	Ayvaz, Baysal, Demirtaş, Dilmen, İlkbahar, İmamoğlu, Leman, Kalender, Kıran, Tufanoğlu, Zorbozan
Deliibrahimoğlu	Balcı, Gür, Kılıç, Pişkin, Şimşek, Şiştak
Delimehmedoğlu	Arıcı, Dağcı, Dağlı, Gökdere, Selamet, Turan

²¹⁴⁹ Ek 7'nin oluşturulmasında Osman Coşkun'un "Kayıtlara Göre Rize Sülaleleri ve Seferberlik Şehitleri" adlı kitabından istifade edilmiştir.

Delimustafaoğlu	Bilgin, Bitkin, Özdemir
Emirahmedoğlu	Kayırcan, Koçak, Nurdoğan, Özgün, Sandalcı, Sandallı, Sansalcılar, Sert, Yelken
Emirosmanoğlu	Yeşilyurt
Feyzullahoğlu	Alkın, Okumuş
Fisonunoğlu	Avcı, Tüfekçi
Gerzoğlu	Barut, Cirit, Terzi, Yılmaz
Godravoğlu	Yılmaz
Gürgenlioğlu	Çelik
Hacıabdiağazâde	Balcı, Bilge, Engin, Gökçe, Öztürk, Ümit, Yılmaztürk
Hacıabdurrahmanoğlu	Akyıldız, Buğday, Gürel, Hergenç, Saatçı, Türk
Hacıfendioğlu	Fecir, Gönen, Gündoğdu, Güven, Mermer, Pırlant, Ocak, Özdoğru, Şengönül
Hacıgençağazâde	Süer
Hacıhaliloğlu	Güngör, Hancı
Hacıbrahimzâde	Aksu, Artan, Maden, Şenocak
Hacıismailzâde	Bayar, Kalmış
Hacımahmudzâde	Özer
Hacımemişpaşazâde	Baldaş, Göğen, Yardımcı
Hacımüezzinoğlu	Kamacıoğlu
Hacıminoğlu	Diken, Turan
Hacıoğlu	Akçe, Akdoğan, Akyıldız, Akyüz, Akın, Alp, Avcı, Başoğlu, Bilgin, Çankaya, Demir, Erdal, Erdoğan, Erten, Furuncu, Gürel, Karadeniz, Kaynak, Ketenci, Nal, Orhan, Şamlı, Taşçı, Taşdemir, Turunç, Tüfekçi, Uçar, Yazıcı, Yılmaz
Hacıosmanzâde	Kazmaz, Uzman
Hacışakiroğlu	Şeker, Tunaşark
Hacıtataroğlu	Kaya, Yıldız
Hacıyakuboğlu	Besler
Hacıoğlu	Kasap
Hâfizoğlu	Denizli, Güner, Kan, Peker, Soydan, Tezel, Uçar, Vural, Yazıcı
Halimoğlu	Özdemir, Özdemirci, Özkan, Sevim
Hanifoğlu	Günay
Harputluoğlu	Özdemir
Hasanağaoğlu	Çopur, Saroğlu, Selimoğlu
Hasanefendizâde	Karadeniz
Hayalioğlu	Kaya
Haytaoğlu	Atalay, Gedik, Günali, Güneli, Hit, Şenkal, Şenkul, Yazıcı, Yönetim
Hoçazoğlu	Kaplan
Horhoroğlu	Uçar
Horozoğlu	Bilir, Kaboğlu
Hosluoğlu	Yılmaz
Hubyaroğlu	Arıcı, Beyaz, Haberal, Okumuş, Önder, Şahin
Husikaoğlu	Soykan

Hüdhüdoğlu	Doğan
Hürmüzöğlu	Bırol, alışır, Kırmızı, Yılmaz
İbatoğlu	Şen, Őenođlu, Őenol, Topal
İbişoğlu	Bilgemre, Erten, İyibaő, Tetik
İbrahimağaoğlu	Erten, Okumuş
İbrahimreisöğlu	Yüksel
İksenitliöğlu	Aydın, Orhan, Orhun, Özkan
İspiroğlu	Gidiş, Peleő
Kaçaranlıöğlu	Cansever, Durmuş, Kaçar, Őerbetçi
Kafkameliöğlu	Balta, Özkandemir
Kakuőođlu	Bilgin, Can, an, Fener, Kalbiően, Unutkan
Kalevaoğlu	Gürsen, Gürően
Kalevoğlu	Ayçelik, Özdoğan
Kalpazanoğlu	alıőkan, Doğan, Kabil
Kanbozluöğlu	Kasımoğlu, Kısım
Kapseliöğlu	Atılđan, Bilgin
Karakullukçuoğlu	Erdüzen, Ertüzün
Kasımoğlu	Kanbur, Kesim, Şan
Kazıkçıöğlu	Öztürk, Tıraboğlu
Kelerliöğlu	Akgül
Kelibrahimoğlu	Gül
Kepenekoğlu	Ertüren
Kethüdaoğlu	Demir, Kâhya
Kocaoğlu	Aliağaoğlu, Kunak, Yılmaz
Kocohturoğlu	Aksoy, Kočan
Koçalöğlu	Koç, Özkoç, Özkuç
Koçanoğlu	Sevince, Sevinç
Koliçoğlu	Akçay, Kesmez, Yıldız
Komesöğlu	Aydın, Demirhan, Kılıçaslan
Kostanoğlu	Alt, Bostan
Körabdullahöğlu	Seyhan
Körosmanoğlu	Saruhan, Sert
Kudurganoğlu	Büyük, Er, Eroğlu
Kukuçoğlu	Duran, Gülbaő, Ören, Saymaz, Saymazlar, Yalçın
Kuroğlu	Karadağ, Topçu, Uygun
Kutuoğlu	Özkan
Kuvaroğlu	Yazıcı, Yazıcılar
Küçükhüseyinoğlu	Davaz, Demirel
Kürddervişoğlu	Eraslan
Kürdkafaoğlu	Gürel
Kürdhüseyinoğlu	Özen
Kürdmehmedöğlu	Erdemir, Temizkan
Kürdmemişoğlu	Özgür, Taőkıran
Kürdoğlu	Alpay, Bayramçavuş
Kürtoğlu	Bayramçavuş, Demirdağ, Kökmen, Taőkı

Lafazanoğlu	Albayrak
Lafçioğlu	Akpınar, Sezgin, Yılmaz
Lavasoglu	Çelik, Yazıcı
Lazoğlu	Akay, Aksoy, Aygün, Aygün, Berkem, Birkan, Çalışmaz, Gündoğdu, Güneşoğlu, Güngör, Küçük, Nebat, Parlak, Şengül, Türkoğlu, Uysal, Yeşildeniz, Yıldız, Yılmaz
Lazzâde	Berkem, Turanlı, Yazoğlu
Lerozluoğlu	Avcı, Ayaz, Gezmiş, Kamacı, Levent, Özdür, Özkan, Varoğlu, Yıldız
Lülecioğlu	Bulut
Macaroğlu	Özgen, Şimşek
Mağazacioğlu	Ertuğ, Özkan
Mahininoğlu	Öztürk, Türk
Mahuralıoğlu	Ayla, Bak
Maikoğlu	Yılmaz
Mamuşoğlu	Muşdal, Mutlu, Sönmez
Manikaoğlu	Maşalacı, Yılmaz
Mehmedalioğlu	Al, Bakır, Bakırcı, Bayraktar, Güler, Gündoğan, Özbakır, Özkan, Saraç, Yazıcı, Yıldız, Yılmaz
Mehmedoğlu	Alim, Balcı, Ballı, Bilgin, Duman, Kartal, Kılınç, Özgür, Süberk, Şeker, Şimşek, Taşçı, Taşçılar
Meşalecioğlu	Aşar, Aşaroğlu
Metinoğlu	Akyıldız, Aslan
Mirasyedioğlu	Ceylan, Çakmak
Mizelioğlu	Sağiroğlu, Temizel
Mollaabdioğlu	Bilgen, Bilgin, Demirdağ, Topçakan, Topçular, Tuncay
Mollaahmedoğlu	Agun, Ağun, Akarsu, Alkan, Argan, Argun, Aslan, Ateş, Avcı, Bilge, Bilgin, Çağlar, Çürüksu, Dağtepe, Daral, Doğan, Erdem, Ergin, Ergün, Ertan, Günaydın, İbar, İslâm, Kalkan, Kaya, Kılıçarslan, Kolivar, Mor, Nallar, Nar, Okur, Okutur, Öz, Özcan, Özer, Özgür, Sabahyıldızı, Sağkol, Sarı, Saygıner, Sevin, Şişman, Tarakçı, Taşpınar, Temel, Toposman, Yazıcı, Yıldırım, Yıldız
Mollabekiroğlu	Ateş, Demir, Erdoğan
Mollabilaloğlu	Akyıldız
Mollamehmedoğlu	Akgül, Akyıldız, Aslan, Atam, Bilgin, Bir, Demirci, Dişli, Kaya, Ozalp, Özari, Öztürk, Pekgöz, Tolan, Tuncer, Vatan, Vatanlar, Yetgıner, Yetkıner, Yılmaz, Yiğit
Mollamustafaoğlu	Akgümüş, Bilsel, Cankur, Çakır, Çil, Gürel, Gürgeç, Güven, Karaduman, Körcemaloğlu, Okay, Sevim, Sümer, Taran, Turan
Mollanınoğlu	Çakar, Uslu, Var, Varol, Varul
Mollaosmanoğlu	Açıl, Akdağ, Aksu, Aşkın, Aydın, Bilgi, Bilgin, Cihan, Çağlar, Çakır, Çalışkan, Deniz, Düzgıt, Er, Erez, Eroğlu, Ertuğrul, Genç, Güler, Güneşli, Hatip, Karasu, Karataş, Kemer, Koç, Mert, Sönmez, Şengül, Tepe, Tokol, Yapıcı,

	Yazıcı, Yıldız, Yılmaz, Yurtvermez
Mollaömerzâde	Oral
Mollasalihoğlu	Aslan, Başlantı, Kabataş, Tepeler, Tuna
Musareisoğlu	Başlar
Mutuloğlu	Dereci, Engin, Gür
Mürseloğlu	Atmaca, Esar, Günderen, İşbilir, Mersinli, Özer
Mütevellioğlu	Çilo, Sözeri, Sözüer
Öksüzahmedoğlu	Turan
Ömerikaoğlu	Özmen, Yılmaz
Ömerzâde	Oral
Paliçoğlu	Avcı, Günaçtı, Şafak
Pendazoğlu	Güler, Kaya, Kır, Kuru, Okumuş, Sayınsoy, Telcioğlu
Pilaçoğlu	Avcı
Pilakorumluoğlu	Aydın, Çağlar, Pilak, Üçtek
Raşotluoğlu	Erdoğan
Saidoğlu	Saritepe, Sezgin
Samankuloğlu	Gül, Kal
Servanoğlu	Akpınar
Siyahoğlu	Gezici, Saçoğlu
Sofisadıkoyu	Şeker
Soytaroğlu	Balcı
Süleymanağaoğlu	Çoruhlu, Kalkavan
Şadımanoğlu	Akdağ, Yağcı
Şamaroğlu	Bilir
Şapuroğlu	Şen, Tekin
Şeyhoğlu	Akyol, Anat, Baldaş, Bilgin, Dereci, Eren, Evci, Hüseyin, Hüseyinoğlu, Tarakçı, Yavuz, Yılmaz
Tafilikoğlu	Aslan, Fil, Kaplan, Türkyılmaz
Tafilioğlu	Yılmaz
Tafuloğlu	Gül
Talakoğlu	Bilgin, Kaplan, Tan
Terlioğlu	Gürsu, Yılmaz
Terziismailoğlu	Kandemir, Şimşek
Tonyalioğlu	Aydın, Aydın, Fıstık, Özaydın, Öztürk, Rehber, Tunalı
Tuzoğlu	Boyacı
Vasiloğlu	Ekşi, Öztürk
Velikaoğlu	Alkan, Hoşgör, Turan, Turanlı
Vesveselioğlu	Kazmaz, Sönmez
Yabancıoğlu	Cesur, Düzce, Şengül, Yıldırım
Zankaroğlu	Akın

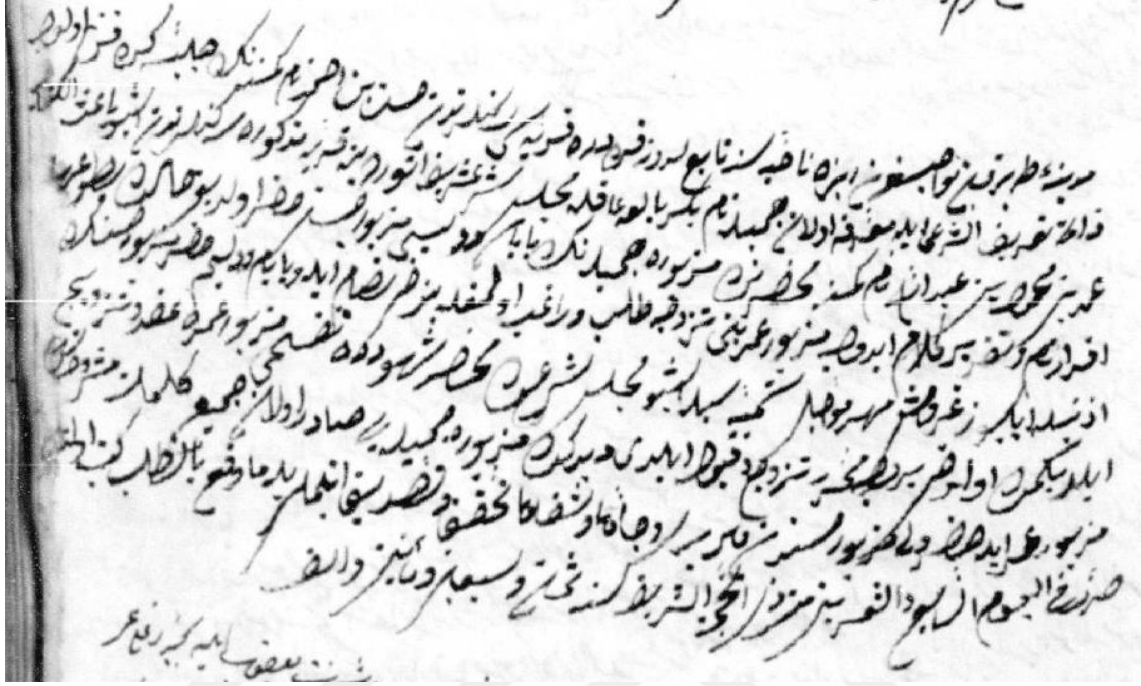
EK 8. Rize Şer‘iyye Sicillerinden Seçilen Örnek Davalar

Belge 1: Nişanlı kızın başkasıyla evlenmek üzere nişandan vazgeçmesi (1491/137b)

مردود و محبوسه مریه طریقه نواهند ریزه ناهیة سنه ۸۰۲
سوارنه زید بن اصف بن محمد بن ابراهیم صاحب طاهره صلح نام کسنه ناهیة مذکورہ محکمہ
مجلس شریع انورہ نیت قرینہ مذکورہ کفر نہ من اشبور نوع الاحکام صادر سنہ ۸۰۲
بویسند موافقہ سے تقدیر کلام و تبرع الملام ابرہہ غائبہ عن المجرع صاحب کربس
کونج نونہ نام بر باقرہ بی بوند اندام رخ مجبور او بدین صبر صفا و علم محی ایچونہ بالولایہ
ترجیح انجام اوزک شفا و بریب ناز و ارشد ابرہ غائب مذکورہ مور خانونہ شفا
مذکورہ رس قبول ایچوب رید نفس سرقوم بویسند رخ مجیس اولرین صبر صفا و علم عارف
عقد و تزویج اعلیٰ اوسب انجمن او علم صبر مذبور محمد ایچونہ نیکار و نفاع اولر مشدی
الحالہ لفظہ بن مذبور کول فالتول او علم صبر مذبور محمد ایچونہ تزویجین فارغ اوسب
فصلک مذکورہ مطلقه قطع و قاطبہ دعویٰ و نفاع قاطبہ بعد ایچونہ غائب مذبور کول خان
نفس سرقوم بوند صبر صفا و علم عارف عقد و نفاع ایچونہ دیومدی در منزلک
اقرار و تقدیر کلام و قیوم بوند نف و نفاعی و قیوم ایچونہ باشک کسند و عیبتی احکام
اولیٰ صبر صفا و علم عارف
اولیٰ صبر صفا و علم عارف

Ma'rûz-ı dâ'ileridir ki medîne-i Trabzon nevâhisinden Rize nâhiyesine tâbi' Sivarne karyesi sâkinlerinden Mollaibrahimoğlu Tahir bin Salih nâm kimesne nâhiye-i mezkûre mahkemesinde meclis-i şer'-i enverde yine karye-i mezkûre sâkinlerinden işbu râfî'u'l-i'lâm Sarihasanoğlu Yunus muvâcehesinde takrîr-i kelâm ve ta'bîr 'ani'l-merâm edüp gâibeten 'ani'l-meclis Hacıoğlu kerîmesi Gülhatun nâm bîkr-i bâliğayı bundan akdem veliyy-i mücbiri olduğum sulbî sağır oğlum Mehmed için bi'l-velâye tezevvüc etmek üzere nişan verüp namzed olmuş ise de gâibe-i mezbûre Gülhatun nişan-ı mezkûreleri kabûl etmeyüp reddiyle nefsinı merkûm Yunus veliyy-i mücbiri olduğu sulbî sağır oğlu Ârif'e akd ve tezvîc emelinde olup ancak oğlum sağır-i mezbûr Mehmed ile beynlerinde nikâh vâki' olmamışidi el-hâletü hâzihî ben mezbûre Gülhatun'u oğlum sağır-i mezbûr Mehmed için tezvîcden fâriğ olup husus-ı mezkûra müte'allik kat'an ve kâtıben da'vâ ve nizâ'im kalmamışdır ba'de'l-yevm gâibe-i mezbûre Gülhatun nefsinı merkûm Yunus'un sulbî sağır oğlu Ârif'e akd ve nikâh eylesün deyü müdde'î veliyy-i merkûmun ikrâr ve takrîrini merkûm Yunus'un tasdik ve kabûl eylediği bi'l-iltimâs huzûr-ı 'âlîlerine i'lâm olundu fi 5 Cemâziyelevvel sene 282.

Belge 2: Mahkemede gerçekleşen nikâh akdi (1490/49b)

Medîne-i Trabzon nevâhîsinden Rize nâhiyesine tâbi' Leroz Karadere karyesi sâkinlerinden Hasan bin Ahmed nâm kimesnenin sulbiye-i kebîre kızı olup zâtı ta'rîfî-ş-şer'î ile mu'arrafe olan Cemîle nâm bikr-i bâliğa-i âkile meclis-i şer'-i şerîf-i enverde yine karye-i mezkûre sâkinlerinden işbu bâ'isü'l-kitâb Ömer bin Mahmud bin Abdullah nâm kimesne mahzarında mezbûre Cemîle'nin babası ve velîsi mezbûr Hasan hâzır olduğu hâlde bitav'ihâ ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp mezbûr Ömer beni tezevvüce tâlib ve râğib olmağla ben dahî rızâm ile ve babam ve velîm hâzır-ı mezbûr Hasan'ın izniyle iki yüz guruş mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle işbu meclis-i şer'de mahzar-ı şuhûdda nefsimi mezbûr Ömer'e akd ve tezvîc eylediğimde ol dahî ber-vech-i muharrer tezevvüc ve kabûl eyledi dedikde mezbûre Cemîle'yi sâdır olan cemî' kelimât-ı meşrûhasında mezbûr Ömer ile hâzır-ı velî-i mezbûr Hasan'dan her biri vicâhen ve şifâhen tahkîk ve tasdîk etmeleriyle mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu hurrîre fi'l-yevmi's-sâbi' ve'l-ısrîn min Zilhiccetî'ş-şerîfe sene semâniye ve seb'in ve mi'eteyn ve elf.

Belge 3: Eşinin vefatı sonrası başkasıyla evlenme niyetinde olan kadının evliliğine müdahalede bulunulması (1496/36a)

طربوز دلايش داخله زين فضله نوحه سينه فنه دره ناهي سي نراسيند بخاطر نريسي
 ابي سينه ضلال اوغلا محمد بن اسماعيل نام كسه فضله مذكور بحكم سنك باجمله جسر و عادي
 مييزلري طهرا دل قناري صالحه عقد اولنان مجسر شرعي اورد وانا نريه مذكور كچه نريند
 اولوب الى الان ولايت مذكور داخله كاش اون فضله نراسيند سوان نري سينه
 كنج دن نقرينه شرعي ايله معرفه اولان ايشيو باعنه الا علام فاهمه خانوخ ابنة ابراهيم مواصه
 سنك مذكور سوان نريسي ابي سينه اولوب مزبور فاهمه خانونك قائم برادر طهر
 سن عه اوغلا احمد بن محمد طهرا دل قناري صالحه ادرينه دعوي و تقبر كلام ايدوب مزبور
 فاهمه خانونك زوج داخله اولان مذكور سوان نريسي ابي سينه طهر مزبور احمد ك
 لابوي ادرينه شي صير بن نوناي مزبور محمد بيك ابيوز سكه بدل سكه در العفنه
 الشريف نك شخي كون وفات ايدوب بيك ابيوز سكه سكر سسي ربع الادلك
 ادرين طهرا دل قناري كون مزبور فاهمه خانونك عده نفقه ايله ذمه مزبور فاهمه خانوخ
 لقا الذكر بخاطر نري سينه طهر شودم بيم ايجون مزبور احمد الا بغم ديدك بضر
 بني قبول ايلديكي صالحه بضر الورم ديمشدم اولوب ايشيو مزبور فاهمه خانوخ منقول
 اولمش اولوب ايكن شخي فاهمه خانوخ مزبور احمد نرويچ داعيه سنك ادرينه سوال
 اولوب فاهمه خانوخ باه نليم مزبور فاهمه خانوخ مير دنيه اولمش و طهرا دل قناري
 فاهمه خانوخ ايله طهر مزبور انكاليه مفاع تقبر نرد صرا ادرين نهم ايلديكي
 مير مد عاسي سموعه و انقاز شايخ اولديغر كندوب بعد النظيم موعيني مير دعوي
 مذكور سيد مزبور فاهمه خانوخ بيوضه شرعي معارضه دج بعد المنع مزبور فاهمه خانوخ
 مجسر شرعي اورد طهر مزبور احمد محضنه افراد نام و تقبر كلام ايدوب مزبور
 احمد بن نرييه طالب و داعيه ادرينه بضر سن رضام و ايشيو طهرا دل قناري
 مير معيل نيموز و ايشيو طهرا دل قناري مير معيل سكه لريه نهم ايشيو مجسر شرعي لدر
 اشدوز مزبور احمد نرويچ و نكيم ايلديك ايله طهر مزبور محزر نرد و نكيم و قبول ايلدر
 ديدك مزبور احمد بضر نصيب و قبول ايلديك بالا نهم ايشيو مير معيل نهم اعلام اولمش
 الامر له الارز البيوضه الرابع عشر من صنادق الادع سند خانوخ و نيمز و نيمز لدر

Trabzon vilâyeti dâhilinde Rize kazâsı nevâhîsinden Karadere nâhiyesi kurâsından Patır karyesi ahâlisinden Hayalioğlu Mehmed bin İsmail nâm kimesne kazâ-i mezkûr mahkemesinde bi'l-cümle meclis-i de'âvî mümeyyizleri hâzır oldukları hâlde 'akd olunan meclis-i şer'-i enverde zâten karye-i mezkûre sâkinelerinden olup ile'l-ân vilâyet-i mezkûre dâhilinde kâin Of kazâsı kurâsından Sivane karyesinde sâkine zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrafe olan işbu bâ'isetu'l-i'lâm Fâtıma Hatun ibnet-i İbrahim muvâcehesinde mezkûr Sivane karyesi ahâlisinden olup mezbûre Fâtıma Hatun'un kâim (kayın) birâderi Hacıhasanoğlu Ahmed bin Mehmed hâzır olduğu hâlde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edüp mezbûre Fâtıma Hatun'un zevc-i dâhili olan mezkûr Sivane karyesi ahâlisinden hâzır-ı mezbûr Ahmed'in li-ebeveyn er karındaşı Hüseyin bin müteveffâ-yı mezbûr Mehmed bin iki yüz seksen yedi senesi Zilka'detü's-şerîfenin beşinci günü vefât edüp bin iki yüz seksen sekiz senesi Rebî'ulevvelin on dokuzuncu günü mezbûre Fâtıma Hatun'un 'iddeti münkazıyye oldukda mezbûre Fâtıma Hatun sâlifü'z-zikr Patır karyesinde mahzar-ı şuhûdda benim için mezbûr Ahmed'i alacağım dedikde ben dahî beni kabûl eylediği hâlde ben dahî alurum demişidim öyle olıcak mezbûre Fâtıma Hatun menkûhem olmuş olur iken şimdi nefsinin hâzır-ı merkûm Ahmed'e tezvîc dâ'iyyesinde olmağla suâl olunup nefsinin bana teslim mezbûre Fâtıma Hatun'a cebr u tenbîh olunmak matlubumdur deyü mezbûre Fâtıma Hatun ile hâzır-ı mezbûrun inkârlarına mukârin takrîr-i meşrûhu üzre tasaddî eylediği cebr müdde'âsı mesmû'a ve iltifâta şâyân olmadığı kendüye ba'de't-tefhîm mûcibince cebr da'vâ-yı mezkûresiyle mezbûre Fâtıma Hatun'a bî-vech-i şer'î mu'ârazadan ba'de'l-men' mezbûre Fâtıma Hatun meclis-i şer'-i şerîf-i enverde hâzır-ı mezbûr Ahmed mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp mezbûr Ahmed beni tezevvüce tâlib ve râğib olmağla ben dahî hüsn-i rızâm ve üç yüz guruş mehr-i mu'accel-i makhbûz ve iki yüz guruş mehr-i mü'accel tesmiyeleriyle nefsimi işbu meclis-i şer'de lede's-şuhûd mezbûr Ahmed'e tezvîc ve tenkîh eylediğimde ol dahî ber-vech-i muharrer tezevvüc ve tenekküh ve kabûl eyledi dedikde mezbûr Ahmed dahî tasdik ve kabûl eylediği bi'l-iltimâs huzûr-ı 'âlîlerine i'lâm olundu el-emru limen lehu'l-emr fi'l-yevmi'r-râbi' 'aşer min Cemâziyelülâ sene semâniye ve semânîn ve mi'eteyen ve elf.

Belge 4: Çok eşlilik, erkeğin zevcesini infâk ve iksâ etmemesi (1503/100b)

لازمنا سیدی خلیف و از اداره اولاد بیک قضا / ذمندان در روز فزاید / رخصت از آن وقت
قصی که نصف اینست که نصف و یکا و بیاض جیب انقباض که نوز فطریم بود اولاد تنزیم خانوان ابنه بیلا که شریک علیا انور
زین انقاره اهلینم علی طاهر او غیاث محمد محمد طاهر از زین دعوی و تقاضای بیوسه و نونم که رسد مقدم بوز فقه
خود در معین بود آنکه در وقت حقی در توجیه تیرا به بنز و در پنج ایوب او جویم زوج منقوضه مدخله با کسی
البته و نفع که از زین نه اصل دینی خانه سه طسره آنرق آتی آید بر کسی انقباض مدد آن بجهت که نصف
دیواری از جیب معاشه اولد بفر نصف تنزیم ایوب مکه شرعی او طار لبقه مکه شرعی تدارک
و نهیم ایوبه که زوج نونم مکه از زین بقی شرعی ندر موقوف بیع نصفه فرجه و تقاضای او مکه شرعی
دیگر که و نفع مکه شرعی جلوت مدعی او بوز بر جملو زوج منقوضه مدخله با کسی از بیعت ایوبه دیگر
زوج را به معاشه اولد یعنی تنزیم مکه شرعی او طار یعنی طوعا اقرا و او انقباض و نفع مکه شرعی
و بوز تنزیم خانوان بکون مکه شرعی تدارک و نهیم مکه شرعی تقاضای او که به واسطه اولادم خود زین
زوجی و نفع مکه شرعی با رخا نایع و بیفادت به بلوم آنکه باریه فرض و تقاضای او بوز بیع
نقدی نه کوری نصفه و کوه به واسطه اولادم خود زین فرجه و نونم دلیر ایوبه نایع مدخله نظر و بی زبور
مکه شرعی از زین جوی ز بوز تنزیم خانوان بقی شرعی از زین در یک مایع بلقیست از زین ایوبه ایوبه مکه شرعی
از بیع اولادم مکه شرعی و نایع خانوان

Lazistan sancağının merkez-i idâresi olan Rize kazası kurâsından Viroz karyesi sâkinelerinden zâtı Kaputoğlu Hacı Mehmed Efendi ibn Osman Efendi ve Yahyaoğlu Receb Efendi ibn Mehmed ta'rîfleriyle mu'arrafe olan Tenzîle Hatun ibnet-i Bilâl meclis-i şer'-i şerîf-i enverde karye-i mezkûre ahâlisinden Alihocaoğlu Memiş bin Mehmed mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edüp merkûm Memiş bir sene mukaddem yüz kırk guruş mehr-i mu'accel ve yüz altmış guruş dahî mehr-i mü'eccel tesmiyeleriyle beni tezevvüc ve tenekküh edüp ol vechile zevce-i menkûhe-i medhûlun bihâsı iken merkûm Memiş üzerime teehhül ve beni hânesinden taşra atarak altı aydır ki beni infâk ve iksâ etmedikden başka diğer üç zevcesiyle ma'an sâkin olduğumuz nısf menzili dahî el-yevm mesken-i şer'î olmadığından bir mesken-i şer'î tedârik ve tehiyye edinceye değin zevcim merkûm Memiş üzerine kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ nafaka farz ve takdîr olunmak matlûbumdur dedikte merkûm Memiş dahî cevâbında müdde'ie-i mezbûre ber-vech-i muharrer zevce-i menkûhe-i medhûlun bihâsı olduğunu ve el-yevm diğer zevceleriyle ma'an sâkin olduğu menzili mesken-i şer'î

olmadığını tav'an ikrâr ve itirâf etmekle merkûm Memiş zevcesi mezbûre Tenzîle Hatun için mesken-i şer'î tedârik ve tehiyyesine değin nafaka ve kisve bahâ ve sâir levâzım-ı zarûriyyes için zevci merkûm Memiş üzerine bi'r-rızâ târih-i vesîkadan beher yevm altmış para farz ve takdîr olunup meblağ-ı mefrûz-i mezkûru nafaka ve kisve bahâ ve sâir levâzım-ı zarûriyyesine harc u sarfa ve lede'l-hâce istidâneye ve 'inde'z-zafer zevci mezbûr Memiş üzerine rucû'a mezbûre Tenzîle Hatun'a kibel-i şer'den izin verilmeğin mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi's-sâmin 'aşer min şehr-i Rebî'ilâhir sene sitte 'aşer ve selâsemi'e ve elf.

Kaputoğlu Hacı Mehmed Efendi
Yahyaoğlu Receb Efendi
İslâmoğlu Ali

Karadere Tulun karyesi ahâlisinden olup kazâ-i mezbûr kâim-i makâmılığına ‘arz-ı hâl takdîmine binâen zabtiye neferâtından Mehmed Çavuş bendeleriyle havâle buyurulan sâhib-i ‘arz-ı hâl işbu râfi‘u’l-i‘lâm Mustafa bin Durali nâm kimesne kazâ-i mezkûrda vâki‘ mülkiye dâiresinde meclis-i de‘âvîye mahsus odada ma‘kûd meclis-i şer‘-i münîrde kazâ-i mezbûra tâbi‘ Vandri karyesi sâkinlerinden ‘arz-ı hâl-i mezkûrda muharreretu’l-ism zâtı ta‘rîf-i şer‘î ile mu‘arrafe olan İstafiloğlu kerîmesi Gülfe Hatun ibnetü’l-müteveffâ Genç Ali bin Abdullah muvâcehesinde bin iki yüz yetmiş yedi senesi Rebî‘ulevvelinin ğurresinde mezbûre Gülfe Hatun hâl-i suğruna olduğu hâlde babası ve velîsi mezbûr Genç Ali kızı mezbûre Gülfe’yi beş yüz guruş mehr-i mü‘eccel tesmiyesiyle karye-i mezbûrede mahzar-ı şuhûdda bi’l-velâye bana tezvîc ve tenkîh eylediğinde ben dahî ber-vech-i muharrer nefsim için mezbûre Gülfe Hatun’u bi’l-asâle tezevvüc ve tenekküh ve kabûl edüp ol vechile mezbûre Gülfe Hatun zevce-i menkûhem olduktan sonra ba‘de’l-bulûğ beynimizde nice defa‘ât halvet-i sahîha ve duhûl vâki‘ olmuşiken şimdi mezbûre Gülfe Hatun benim mesken-i şer‘î olan zikri mürûr eden Tulun karyesinde vâki‘ menzilimize gelüp bana itâat ve hukûk-ı zevciyete mürâ‘ât etmemekle suâl olunup mezbûre Gülfe Hatun menzil-i mezkûreme gelüp bana itâat ve hukûk-ı zevciyete mürâ‘ât etmek üzere mezbûre Gülfe Hatun’a tenbîh olunmak matlubumdur deyü ba‘de’d-da‘vâ ve’l-istintâk ol dahî cevâbında zevci müdde‘î-yi mezbûrun ber-vech-i muharrer müdde‘âsını ve kaziiye minvâl-i muharrer üzere olduğunu meclis-i ma‘kûd-i mezkûrda bi-tamâmihâ tâyı‘an ve kat‘iyyen ikrâr ve itirâf ve tasdîk etmeğin mûcibince zevci müdde‘î-yi mezbûr Mustafa’nın menziline gidüp kendüye itâat ve hukûk-ı zevciyete mürâ‘ât etmek üzere mezbûre Gülfe Hatun’a tenbîh olunduğu zabtiyeleri mezbûr Mehmed Çavuş yediyle huzûr-ı ‘âlîlerine i‘lâm olundu el-emru limen lehu’l-emr hurrîre fi’l-yevmi’l-hâmis ve’l-‘ışrîn min şehr-i Cemâziyelûlâ sene hamse ve semânîn ve mi’eteyn ve elf sene 85.

bahâ kîbel-i şer‘den farz ve takdîr olunup meblağ-ı mefrûz-i mezkûru sağıre-i mezbûre Hamîde’nin nafaka ve kisve sâir levâzım-ı zarûriyye istidâneye ve ‘inde’z-zafer cânib-i Beytü’l-mâla rucû‘a mezbûre Fâtıma Hatun’a izin verilmiş ise de icrâ-yı îcâbı re’y ve irâde-i kâim-i makâmîlerine menût olduğu bi’l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i‘lâm olundu el-emru limen lehu’l-emr fi’l-yevmi’l-hâdî ‘aşer min Zilhicceti’ş-şerife sene sitte ve semânîn ve mieteyn ve elf fi 22.

Belge 10: İcâr-ı sağır (1501/33a)

مرکز اولان بزره قضا سی قر اسنه مخانه اصابه سنه ذی قعدہ اولی اربعین حین
 وکاشف افندی ایدو علی خان کسه لم شتر بخار بید مسوق اولان وار دالی اولی حین
 بن عثمان کسه لیس شریف انورده مرقوم حسب سیرت نجنا بیده اسنده
 حیدر میزاقتر امین حضرت اولدین حالده بزره نالی کت بدور برنج باسک
 یوز بائیس ابراهیم حق افندی ان جو احد افانک موی امین شروت بیت
 خان افان خانم لر نفعه ذلک و آتی خصمه تصدیق وکیل مسیحی شریف زاده
 مصالیه ابراهیم حق افندی محض نزد باله لای بقدر کلام و تبرع عن المرام ایدوب
 بن فقیر احوال و کثیر العیال اولوب قزم میزده نوز بریده انفاق و اکت بن عیله
 اولدینه بن قزم میزده یا شهرک بیرون بیفروشن ابر تله خانم مصالیه
 ایجار و شکم و استخدا سادوخ دیردیگده اولدنی استجار و سلم و قبول ایدوبه دایم
 مسای مذکورک شهرک بیرون قروشن میزده نوز نکت نفعه دلود بها
 و ساسم لوازم قزوین سنه قزم قزم و باقی بیفروشن میزده نوز ایلیج باجلا
 حفظ باکرتیکه مقومه اولدی دیولکن مقوم مرقوم حسبک صا و اولان
 باجلا کلمات مشروطه سن و کین مصالیه ابراهیم حق افنده و جافاً غفوق و شفاهاً
 تصدیق ایتیان موقوف باطلاب کست و املا اولدنی ذی ایوم اربع
 و العشرین من رجب الفریسنه سنه و ثلثه و اربعه

ایضا کاشف افندی
 ایدو علی خان
 ایدو علی خان

Merkez-i livâ olan Rize kazâsı kurâsından Hama karyesi ahâlisinden zâtı Berberoğlu İbrahim bin Hüseyin ve Kâşif Efendi ibn Hacı Ömer Ağa nâm kimesneler ta‘rîfleriyle mu‘arrafe olan Vardalıoğlu Hüseyin bin Osman nâm kimesne meclis-i şer‘-i şerîf-i enverde merkûm Hüseyin’in tahmînen yedi yaşında sulbiye-i sağîre kızı Emine hâzıra olduğu hâlde Rize Tâlî Taburu Birinci Bölük Yüzbaşısı İbrahim Hakkı Efendi ibn Hacı Ahmed Ağa’nın haremi Emine Servet bint-i Osman Ağa nâm hatun tarafından zikri âtî husûsu tasdîke vekîl-i müseccel-i şer‘îsi zevci mûmâ ileyh İbrahim Hakkı Efendi mahzarında bi’l-velâye takrîr-i kelâm ve ta‘bîr ‘ani’l-merâm edüp ben fakîru’l-hâl ve kesîru’l-‘iyâl olup kızım sağîre-i mezbûreyi infâk ve iksâdan âciz olduğuma mebnî kızım sağîre-i mezbûreyi şehrî yirmi beş guruş ücretle hanım-ı mûmâ ileyhâya îcâr ve teslîm ve istihdâma izin verdiğimde ol dahî istîcâr ve tesellüm ve kabûl edüp ve ecr-i müsemma-yı mezkûrun şehrî yirmi guruşunu sağîre-i mezbûrenin nafaka ve kisve bahâ ve sâir levâzım-ı zarûriyyesine harc u sarfa ve bâkî beş guruşunu sağîre-i mezbûre için li-ecl-i hıfz bana teslîme müte‘ahhid oldu dedikte mukirr-i merkûm Hüseyin’in sâdır olan bi’l-cümle kelimât-ı meşrûhasını vekîl-i mûmâ ileyh İbrahim Hakkı Efendi vicâhen tahkîk ve şifâhen tasdîk etmeğın mâ-vaka‘a bi’t-taleb ketb u imlâ olundu fi’l-yevmi’s-sâbi‘ ve’l-‘ısrîn min Recebi’l-ferd sene tis‘a ve selâsemi’e ve elf.

Şuhûdu’l-hâl
Rakıcızâde Kâşif Efendi
Berberoğlu İbrahim Ağa ibn Hüseyin
ve ğayruhum.

Çoncik karyesi ahâlisinden iken bundan akdem vefat eden Likoğlu Ali bin Ali bin Abdullah'ın verâseti zevce-i menkûhe-i metrûkesi Fâtıma Hatun ibnet-i Memiş ve sulbî ve kebîr oğlu Mehmed ve sulbî sağîr oğlu Abdulkadir ve sulbiye-i kebîre kızları Âişe ve diğêr Fâtıma ve Hamide ve Fatulî'ye münhasıra olduğu lede'sşer'î'l-enver zâhir ve nümâyân oldukdan sonra sağîr-i mezbûrun tesviye-i umûrlarına kıbel-i şer'den vasî-i mansûbu olan zâtı mu'arrafe vâlidesi mezbûre Fâtıma Hatun ile verese-i kibârın taleb ve ma'rifet ve iltimâs ve istid'âları ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve terkîm ve beyne'l-verese bi'l-farîzati'sşer'iyye tevzî' ve taksîm olunan tereke-i müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i âtî 'ale'l-esâmî zikr u beyân olunur fi'l-yevmi't-tâsi' min Muharremi'l-harâm sene semâniye ve semânîn ve mi'eteyn ve elf fi 28 sene 88.

Bir bab mülk menzil ma'a arsa 3000	Bir bab mülk sağîr menzil ma'a arsa 700	Bir kıt'a mülk ağaçlık 800
Yatak kat 1 100	İnek re's 4 400	Öküz re's 1 200
Balta tahra kazma zincir 5 50	Serender bab 1 500	Bir kıt'a mülk cevizlik 500
Bir kıt'a mülk fidanlık 1500	Bir bab mülk değîrmen 500	Evânî-i nuhâsiyye kıyye 7 80
Hırdavât-ı menzil 50	Bir kıt'a mülk kestanelik 500	Lazut kîle 25 460
Alaf 40		

Yekûnu'l-mal	9380	
Mînhe'l-masârifât		
Techîz ve tekfîn	200	
Mehr-i zevce-i mezbûre	200	
Resm-i kısmet	224	20 para
Kaydiyye	14	
Varaka bahâsı		20 para
Yekûnu'l-ihracât	639	
Sahhu'l-bâkiyi'l-mal	8141	Kûsur akçe 5

Hisse-i zevce-i mezbûre	1092	25 para
Hisse-i ibnu'l-merkûm	1912	3 para 1 akçe
Hisse-i ibnu'l-merkûm	1912	3 para 1 akçe
Hisse-i bintu'l-mezbûre	956	1 para 2 akçe
Hisse-i bintu'l-mezbûre	956	1 para 2 akçe
Hisse-i bintu'l-mezbûre	956	1 para 2 akçe
Hisse-i bintu'l-mezbûre	956	1 para 2 akçe

Bâlâda murakkam sağîr-i mezbûrun hisse-i ma'lûme-i mevrûsesi vasîsi vâlidesi mezbûre Fâtıma Hatun'a teslîm olunduğu işbu mahalle şerh verildi fi 28 sene 87.

olmağın emânet ile ma'rûf ve istikâmet ile mevsûf olup her vechile vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdir idüğü zeyl-i vesîkada muharreru'l-esâmî müslimîn ihbârlarıyla 'inde's-şer'î'l-enver zâhir ve nümâyân olan işbu bâ'isu'l-vesîka Karafazlıoğlu Mustafa Efendi ibn Ali nâm kimesne sağîrân-ı mezbûrânın vakt-i rüşd ve sedâdlarına değîn mallarını hıfza ve tesviye-i umûrlarına kıbel-i şer'den vasî nasb u ta'yîn olundukda ol dahî ber-vech-i muharrer vesâyet-i mezkûreyi kabûl ve hizmet-i lâzimesini kemâ yenbeğî edâya taahhüd ve iltizâm etmeğîn mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi't-tâsi' min Zilka'deti's-şerîfe sene hamse 'aşer ve selâsemi'e ve elf.

Kakavanzâde Abdulvahid Efendi
Rakıcızâde Kâşif Efendi
Kösehasanoğlu Dursun bin Osman
ve ğayruhum.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Rize Şer‘iyye Sicilleri, 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, 1492, 1493, 1494, 1495, 1496, 1497, 1498, 1499, 1500, 1501, 1502, 1503, 1504 Numaralı Defterler.

BOA, A. MKT. MHM. 727/10.

BOA, Cevdet Adliye 2/93.

BOA, DH. İ. UM. 48/18.

BOA, DH. İD. 97-2/25.

BOA, İ. MVL. 272/10521.

BOA, Y. PRK. AZJ. 4/111.

BOA, Y. PRK. UM. 2/40.

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye, sene 1317, def‘a 2, Matbaa-i Âmire, Dâru’l-Hilâfeti’l-Aliyye 1317.

_____, sene 1321, def‘a 6, Matbaa-i Âmire, Dâru’l-Hilâfeti’l-Aliyye 1321.

Trabzon Vilayeti Salnâmesi, sene 1286, def‘a 1, Trabzon Vilayeti Matbaası.

_____, sene 1287, def‘a 2, Trabzon Vilayeti Matbaası.

_____, sene 1313, def‘a 16, Trabzon Vilayeti Matbaası.

_____, sene 1316, def‘a 17, Trabzon Vilayeti Matbaası.

_____, sene 1319, def‘a 19, Trabzon Vilayeti Matbaası.

_____, sene 1320, def‘a 20, Trabzon Vilayeti Matbaası.

_____, sene 1321, def‘a 21, Trabzon Vilayeti Matbaası.

II. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Kur‘ân-ı Kerîm

ABACI, Nurcan, **Bursa Şehri’nde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Abdülazim ed-Dîb, “Çeyiz”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 296-297.

- ACAR, Halil İbrahim, **İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi**, EKEV Yayınları, Erzurum 2000.
- _____, “İddet”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 466-471.
- _____, “Nişan”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 152-154.
- _____, “Tefrîk”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XL, 277-279.
- AFYONCU, Erhan, “Defterhâne”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 100-104.
- AHISKALI, Recep, “Muhzır”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 85-86.
- Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1300.
- AK, Orhan Naci, **Rize Medreseleri ve Medrese Alimleri**, Rize Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1994.
- _____, **Rize Tarihi**, Rize Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayınları, Rize 2000.
- AK, Orhan Naci-ÇELİK, Fehmi Rasim, **Rize Kültür Derlemeleri**, Rize Halk Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Rize 1999.
- AKALTUN, Nevzat, **İslâm Aile Hukukunda Nikâh, Evlenme, Talâk, Yemine Ait Soru, Cevap ve Fetvalar**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970.
- AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Belgeler Gerçekleri Konuşuyor**, OSAV, İstanbul 1997, III.
- _____, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, OSAV, İstanbul 1996.
- _____, **Şer‘iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, I.
- _____, “Başlık”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, 131-133.
- _____, “İ‘lâm”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 72-73.
- AKGÜNLÜ, Volkan Levent, **Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Muğla Mermerciler Derneği, Muğla 2008.
- AKÖZ, Alaaddin, **Bir İmamın Nikâh Defteri: Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi**, Tablet Yayınları, Konya 2006.
- AKTAN, Ali, “XVII. Yüzyıl Başlarında, Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”, **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu**

Bildirileri (10-11 Nisan 2003), yay. haz. Ali Aktan vd., Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Kayseri 2003, s.21-40.

_____, “XVII. Yüzyıl Kayseri Kadı Sicillerinde Bulunan Köle ve Cariyelerle İlgili Bazı Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme”, **I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)**, yay. haz. Ali Aktan vd., Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1997, s.13-20.

AKTAN, Hamza, “İslâm Aile Hukuku”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 396-433.

_____, “Kefâet”, **İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2006, III, 1081-1084.

_____, “Nişanlanma”, **İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2006, III, 1575-1576.

_____, “Velâyet”, **İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2006, IV, 2135-2137.

AKYILDIZ, Ali, “Muhtar”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 51-53.

_____, “Şirket-i Hayriyye”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 201-203.

AKYILMAZ, Gül, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü**, Göksu Ofset, Konya 2000.

AKYÜZ, Jülide, “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan “Mehir” Hakkında Bazı Düşünceler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara t.y., Yıl: 2005/Mart, XXIV, sy.37, s.213-230.

ALBAYRAK, Hüseyin, **Fetihten Kanuni’ye Trabzon: İdarî Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566)**, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1999.

_____, **Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış: Trabzon Tarihi, Trabzon Eğitim Tarihi, Trabzon Basın Tarihi**, Kuzey Gazetecilik Matbaacılık, Trabzon 1989.

ALBAYRAK, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Millî Gazete Yayınları, İstanbul 1981, IV-V.

ALGAR, Hamid, “Molla”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 238-239.

AnaBritannica, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, XIV.

- ANSAY, S. Şakir, “Aile Hukuku”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yeni Matbaa, Ankara 1952, Yıl: 1952, sy.2-3, s.20-32.
- APAYDIN, H. Yunus, “Kefâlet”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXV, 168-177.
- ARDIÇ, Orhan, “Rize İli Nüfus Yapısı ve En Çok Kullanılan İsimler”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.79-85.
- ARICI, Muzaffer, **Her Yönüyle Rize**, Odak Ofset, Ankara 1993.
- ARRIANUS, Flavius, **Arrianus’un Karadeniz Seyahati**, çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul 2005.
- ARSAL, Sadri Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1947.
- ARTAN, Tülay, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası”, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam**, ed. Tülay Artan, TVYY, İstanbul 1998, s.49-64.
- ASLAN, Nâsi, **İslam Yargılama Hukukunda Şuhûdu’l-hâl Jürî: Osmanlı Devri Uygulaması**, Beyan Yayınları, İstanbul 1999.
- ATAR, Fahreddin, **İslam Adliye Teşkilâtı: Ortaya Çıkışı ve İşleyişi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- _____, “Muhâlea”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 399-402.
- _____, “Muharremât”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 6-8.
- ATEŞ, Süleyman, **Kur’an-ı Kerîm’de Evlenme ve Boşanma**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul t.y.
- ATSIZ GÖKDAĞ, Bilgehan, “MÖ 2000’li Yıllardan Günümüze Giresun’daki Türk Varlığı”, **Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996 Bildiriler**, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s.25-49.
- AYDIN, Mehmet Âkif, **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 1985.
- _____, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2010.
- _____, “Eyüp Şer’iyye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No’lu Defterlerin Hukuki Tahlili”, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam**, ed. Tülay Artan, TVYY, İstanbul 1998, s.65-72.
- _____, “Osmanlı’da Hukuk”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, I, 375-438.

- _____, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, III, 1-12.
- _____, “Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma “Tefrîk””, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, V, 1-12.
- _____, “Aile”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, 196-200.
- _____, “Evlât Edinme”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 527-529.
- _____, “Mehir”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 389-391.
- AYDIN, Mehmet Âkif-HAMÎDULLAH, Muhammed, “Köle”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 237-246.
- AYNURAL, Salih, “Kapan”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 338-339.
- AYVERDİ, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006, I-III.
- BACACI, Sabri-DAĞDELEN, İrfan-DOĞAN, Osman, **Ünye Nüfus Defteri (1834)**, ÜNDER, İstanbul 2011.
- BALTACI, Cahit, **İslâm Paleografyası (Diplomatik-Arşivcilik)**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 1989.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Türk Aile Hukukunun Tarihi Gelişimi”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, II, 609-617.
- _____, “Bey”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 13-19.
- _____, “Diyet”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 473-479.
- _____, “Eşkiya”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 463-466.
- _____, “Ferâğ”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 351-354.
- _____, “Had”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 547-551.
- _____, “Havâle”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 507-512.
- _____, “Hibe”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 421-426.
- _____, “Hidâne”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 467-471.
- _____, “Vesâyet”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 66-70.

- BARKAN, Ömer Lütü, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", **Belgeler Türk Tarih Belgeler Dergisi**, TTK Basımevi, Ankara 1968, III, sy.5-6/1966, s.1-479.
- BAYINDIR, Abdülaziz, "Bey' bi'l-Vefâ", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 20-22.
- BAYIR, Önder, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadî Durumu**, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- BAYRAKÇI, Halil, **Osmanlı Toprak Sistemi Mîrî Hukuk**, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.
- BERKİ, Ali Himmet, **İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal**, sad. İrfan Yücel, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- _____, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966.
- _____, **Vasiyyet ve Ölüme Bağlı Tasarruflar**, Ege Matbaası, Ankara 1961.
- BEŞER, Faruk, **Evlilik ve Nikâh**, Nûn Yayıncılık, İstanbul 1996.
- BEYDİLLİ, Kemal, **Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, Tatav Yayınları, İstanbul 2001.
- BIŞKYAN, P. Minas, **Karadeniz Kıyıları (1817-1819)**, trc. ve notlar Hrand D. Andreasyan, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.
- BİLGİN, Mehmet, **Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, **Sürmene Tarihi**, Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1990.
- _____, "Rize'nin Tarihine Bir Bakış", **Rize**, ed. Seyfi Başkan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.17-78.
- BİLGİN, Süleyman-BİRİNCİ, Ali Mesut-ÇAKICI, Mustafa-DEMİRCİOĞLU, Sezgin, **Trabzon Nüfus Kütüğü (1834)**, Düzey Matbaacılık, İstanbul t.y.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslâmiye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Basım ve Yayımevi, İstanbul 1985, II-VII.
- BOSTAN, Hanefi, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, TTK Basımevi, Ankara 2002.
- BOSTAN, İdris, "Rize", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 147-151.

- BOZKURT, Nebi, “Sarı”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 152-154.
- CANSIZ, İsmail, **Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı**, (Basılmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- CEZAR, Yavuz, “18. Yüzyılda Eyüp’te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam**, ed. Tülay Artan, TVYY, İstanbul 1998, s.15-32.
- CİN, Halil, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1988.
- _____, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.
- _____, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992.
- _____, “İslâm Hukukunda Mehr”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, XXIX, sy.1-2, s.199-254.
- CİN, Halil- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Türk-İslam Hukuk Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, I-II.
- CİN, Halil- AKYILMAZ, Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yayınları, Konya 2003.
- COŞKUN, Osman, **Kayıtlara Göre Rize Sülaleleri ve Seferberlik Şehitleri**, y.y., İkizdere 2012.
- Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1998.
- ÇAKAN, İlker, **Karadeniz Bölgesi**, Özkan Matbaacılık, Ankara 1994.
- Çatalcalı Ali Efendi, **Fetevâ-yı Ali Efendi**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1311, I.
- ÇEKER, Orhan, **İslâm Hukukunda Akidler**, A.H.İ. Tekstil, Orman Ürünleri Yayıncılık, İstanbul 2006.
- _____, “Süt Akrabalığı”, **İlim ve Sanat**, Vefa Yayıncılık, Yıl: Şubat 1992, sy.31, s.65-72.
- ÇELİK, Fadimana, **Temettuat Defterlerine Göre Edirne Kazası: Çöke Nahiyesi’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Edirne Valiliği, Edirne 2013.
- ÇETİN, Atilla, “Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer‘iyye Sicilleri Hakkında”, **İslam Medeniyeti Mecmuası**, Dilek Matbaası, İstanbul 1981, V, sy.1/Ocak 1981, s.49-55.

- ÇINAR, Hüseyin, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- ÇİFTÇİ, Cafer, “Osmanlı Döneminde Bursa’da Eytâm Keseleri”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2004, Yıl: 2003/2, V, sy.5, s.81-96.
- DAĞCI, Şamil, “Kıyas”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXV, 488-495.
- Dâhiliye Vekâleti, **Son Teşkilât-ı Mülkiye’de Köylerimizin Adları**, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.
- DALGIN, Nihat, **İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2001.
- DEMİR, Necati, **Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihî Altyapısı: Tarih-Etnik Yapı-Dil-Kültür**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.
- DEMİREL, Ömer, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, **Bulleten**, TTK Basımevi, Ankara 1990, LIV, sy.211, s.945-961.
- DEMİREL, Ömer-GÜRBÜZ, Adnan-TUŞ, Muhiddin, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 97-161.
- DEMİREL, Ömer-TUŞ, Muhiddin-GÜRBÜZ, Adnan, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 703-755.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.
- DİA, “Mecidiye”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 239.
- DOĞAN, İsmail, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 176-198.
- DOĞAN, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Vadi Yayınları, Ankara 2001.
- DOĞANAY, Ekrem, **İslâm’da Talakın Hükmü ve Hikmetleri**, Gonca Yayınları, İstanbul 1984.
- D’OHSSON, M. De M., **XVIII. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Âdetler**, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul t.y.

DONUK, Abdülkadir, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Âile”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâtih Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982, Yıl: Mart 1980/81, sy.33, s.147-168.

DÖNDÜREN, Hamdi, **Delilleriyle İslâm Hukuku Şahıs, Âile ve Çözümlü Miras**, İslâm Hukuku Külliyyâtı Yayınları, İstanbul 1983.

_____, “Âriyet”, **Şâmil İslâm Ansiklopedisi**, Şâmil Yayınevi, İstanbul 2000, I, 207-208.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “Şüf’a”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 248-252.

Düstur I. Tertip, I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289.

Düstur I. Tertip, zeyl 2, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1299.

DÜZBAKAR, Ömer, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”, **OTAM**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2010, sy.23/Bahar 2008, s.85-100.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, **Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, **Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004.

_____, “İslâm Hukukunda Nikâh”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, III, 796-798.

ENGİN, Nihat, **Osmanlı Devletinde Kölelik**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 1998.

_____, “Köle (Osmanlılar’da Kölelik)”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 246-248.

ERBAY, Celal, **İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası Kitâbu’n-nafakat ve Türk Yargı Kararları İle Mukayeseli Olarak**, Göytürk Matbaası, Bakü 1995.

_____, “Nafaka”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 282-285.

ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

EREN, M. Erdal, “Tarih ve Kültür Kentimiz Rize’de Özgün Veya İşlevini Kaybetmiş Kâgir ve Taş Yapıların Korunmasına Ait Öneriler”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.324-329.

- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, IV, 69-78.
- ERKAL, Mehmet, “Beytül-mâl”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 90-94.
- ERKAL, Mustafa, **Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme**, Mayaş Yayınları, Ankara 1984.
- ERSOY, Osman, “Şer‘iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, XXI, sy.3-4/ Temmuz-Aralık 1963, s.33-65.
- ERTEN, Hayri, **Konya Şer‘iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarı)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- ESEN, Hüseyin, “Zina”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 440-444.
- ESİNER ÖZEN, Mine, “Türkçe’de Kumaş Adları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fâtih Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982, Yıl: Mart 1980/81, sy.33, s.291-340.
- FAROQHİ, Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, trc. Elif Kılıç, TVYY, İstanbul 1997.
- _____, “Şehir Evinin Fizikî Şekli”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, III, 1151-1178.
- FERRUH, Ömer, **İslâm Aile Hukuku**, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.
- Fetâvâyi Hindiyeye (Fetâvâyi Alemgiriyye) Ansiklopedik İslâm Fıkhı**, trc. Mustafa Efe, yay. haz. İsmail Karakaya, Akçağ Yayınları, Ankara t.y., II, XIV.
- GERBER, Haim, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)”, çev. Hayri Erten, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 1998, sy.8, s.327-343.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Kalite Matbaası, Ankara 1975.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, **Belleten**, TTK Basımevi, Ankara 1962, XXVI, sy.102, s.293-337.
- GÖKÇE, Birsen, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihî Süreç**, der. Beylû Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 205-223.

- GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâne Deyimi Hakkında”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, sy.32/Mart 1979, s.331-348.
- GÜLER, Ali, “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 69-81.
- GÜLER, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Rize”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.42-47.
- GÜNDÜZ, Ahmet, “XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kayseri’de Aile, Evlilik ve Çocuk Sayıları (1775-1800)”, **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)**, yay. haz. Ali Aktan vd., Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Kayseri 2003, s.261-265.
- GÜNER, Şemsi-ÖZGÜNER, Ömer, **Karadeniz**, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1998.
- GÜNERİ, Hasan, **Türk Medenî Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıflar**, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.
- GÜNEŞ, Ahmet, “İslâm Hukuku Açısından Nişanlanma”, **Dinî Araştırmalar**, Öncü Basımevi, Ankara 2008, Yıl: Eylül-Aralık 2007, X, sy.29, s.161-188.
- GÜNEŞ, Mehmet, **Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)**, Kitabevi, İstanbul 2014.
- GÜNEŞ, Serkan, “Türk Çay Kültürü ve Ürünleri”, **Millî Folklor**, Feryal Matbaacılık, Bahar 2012, Yıl: 24, sy.93, s.234-251.
- GÜVEN, İshak, **Kalkandere Tarihi**, Kaya Matbaacılık, İstanbul 1998.
- GÜVEN GÜVELİOĞLU, İshak, “Rize Eğitim Tarihine Bir Bakış”, **Rize Defteri 1**, ed. İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.35-55.
- GÜVEN GÜVELİOĞLU, İshak-BAKİ, Yasemin, **Rize’de Tasavvuf Kültürü Tarikatlar Tekkeler Şeyhler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- GÜZEY, Ahmet Rıfat, **Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu**, (Basılmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- HACIFETTAHOĞLU, İsmail, “Kuruluşundan Fethine Kadar Trabzon’un Kısa Tarihi ve Fethi”, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, s.11-21.

- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Şer‘iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru (Adana Şer‘iyye Sicilleri)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, sy.30/Mart 1976, s.99-108.
- HAVUŞ, Mehmet, **Karadenizname**, Ajans-Türk Basım ve Basım, Ankara 2002.
- Herodotos, **Herodot Tarihi**, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.
- HİÇYILMAZ, Murat Ümit, **Ardeşen Nüfus Kütüğü (1842-Ardeşen Sülaleleri)**, Ardeşen Belediyesi, Rize 2011.
- _____, **Pazar Nüfus Kütüğü (1842-Pazar Sülaleleri)**, Gayret Matbaacılık, İstanbul 2011.
- HURÇ, Ramazan, **233 Nolu Şer‘iyye Siciline Göre Kahramanmaraş’ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1292-1295/1876-1878)**, (Basılmamış Doktora Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Kayseri 1995.
- HUT, Davut, “Doğu Karadeniz’de Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, **Rize Defteri 1**, ed. İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.9-33.
- İLGÜREL, Mücteba, “Şer‘iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1975, sy.28-29/1974-1975, s.123-166.
- _____, “Eşkıya (Osmanlılar’da Eşkıyalık Hareketleri)”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 466-469.
- APAYDIN, H. Yunus-AYDIN, M. Âkif-BARDAKOĞLU, Ali-ÇAĞRICI, Mustafa, **İlmihal İslâm ve Toplum**, TDV İSAM, İstanbul 1999, II.
- İNALCIK, Halil, “Mahkeme”, **İA**, MEB, İstanbul 1988, VII, 146-151.
- İNAN, Kenan, “Trabzon’un Fethi”, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, s.106-118.
- _____, “1831 Nolu Şer‘iyye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Mülk Satışları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Özrenk Matbaa, İstanbul Haziran 1999, sy.120, s.103-124.
- İPÇİOĞLU, Mehmet, **Konya Şer‘iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1998, I, 139-279.

- _____, “Dersiâm”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 185-186.
- _____, “Nâib (Osmanlılar’da)”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 312-313.
- İSPİR, İbrahim, **Rize İli Yakın Çevre İncelemeleri**, Türkiyem Yayınları, Ankara 1969.
- JENNINGS, Ronald C., “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court Of Anatolian Kayseri”, **Journal Of The Economic And Social History Of The Orient**, Vol. XVIII, Part 1/January 1975, s.53-114.
- KAHVECİ, Nuri, **İslâm Hukuku Açısından Nişanlılık**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.
- KAL’A, Ahmet, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti’nde Ailenin İktisadî Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 311-317.
- KALLEK, Cengiz, “Mudârebe”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 359-363.
- KANKAL, Ahmet, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu’da Sosyal Hayat (Şer’iyye Sicillerine Göre)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2000, XV, 31-74.
- KARA, İsmail, **Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize’deki Tekkesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.
- _____, **Güneyce-Rize Sözlüğü Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtıkası**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, **Kutuz Hoca’nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- KARABAŞA, Solmaz, “Rize’de Yaylacılık”, **Rize**, ed. Seyfi Başkan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.183-188.
- KARADENİZLİ, Kemal, **Trabzon Tarihi**, Trabzon Kalkınma Cemiyeti, Ankara 1954.
- KARAMAN, Hayreddin, **İslâm’da Kadın ve Aile**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1993.
- _____, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, I.
- KARPUZ, Emine, “Rize Evi Mutfak Mimarisi ve Etnografyası”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.308-318.
- KARPUZ, Haşim, **Rize**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- KAŞIKÇI, Osman, “Radâ”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 384-386.

- KAZDAL, Mehmet, **1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri'nin Değerlendirmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2014.
- KAZICI, Ziya, **İslâm Kültür ve Medeniyeti**, Timaş Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, Bilge Yayınları, İstanbul 2004.
- _____, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, “Bir Osmanlı Arşiv Belgesi Işığında Evlilikte Başlık Problemi Üzerine Bazı Mülahazalar”, **İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2**, ed. İbrahim Canan, yay. haz. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s.109-116.
- _____, “Osmanlı Müesseselerinin Yazılı Kaynakları”, **İSTEM**, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2005, yıl: 3, sy.5, s.105-133.
- KAZMAZ, Süleyman, **Çayeli Geçmiş Günler ve Halk Kültürü**, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- _____, “Rize Halk Kültürü”, **Rize**, ed. Seyfi Başkan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.138-160.
- KIRPIK, Cevdet, “1830 Numaralı Şer‘iyye Siciline Göre (1643-1644) Trabzon Toplumunda Kadın”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998**, yay. haz. Kemal Çiçek vd., Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, s.267-286.
- _____, “1830 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Siciline Göre Trabzon'da Ekonomik Hayat (H. 1053-1054/M. 1643-1644)”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001**, yay. haz. Mithat Kerim Aslan-Hikmet Öksüz, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, I, 237-248.
- KIVRIM, İsmail, “XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2007, sy.22/Güz, s.357-391.
- KOCH, Karl, **Rize Prof. Karl Koch'un 1843-44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü**, der. Muzaffer Arıcı, trc. Tahir Deveci, Odak Ofset, İstanbul 1991.
- KOÇU, Reşat Ekrem, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967.

- KOLERKILIÇ, Ekrem, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Para**, Doğu Ltd. Şirket Matbaası, Ankara 1958.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları”, **Belleten**, TTK Basımevi, Ankara 1943, VII, sy.27, s.379-458.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Çavuş”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1993, XIII, 236-238.
- KÖSE, Saffet, “Hülle”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 475-477.
- _____, “Lakî”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 68-69.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile (1892-1908): Bir Osmanlı Kazası Örneğinde Türk Ailesinin Temel Bazı Özellikleri**, Günay Ofset, Konya 1996.
- KSENOFON, **Anabasis**, çev. Hayrullah Örs, MEB, İstanbul 1962.
- KURT, Abdurrahman, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) -Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler-**, Sentez Yayıncılık, Ankara 2013.
- _____, “Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeşlilik”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1999, VIII, sy.8, s.183-214.
- _____, “İslâm'ın Koruyucu Aileye Bakışı”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1998, Yıl: 1994, VI, sy.6, s.177-186.
- _____, “Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 434-449.
- _____, “Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 548-567.
- KURT, Yılmaz-CEYHAN, Muhammed, **Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası**, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- KUZUCU, Kemalettin, “Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Tarımı ve Islah Çalışmaları”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu 25-26 Mayıs 2005**, yay. haz. Kenan İnan vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2007, II, 769-783.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994.
- _____, **Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)**, TTK Basımevi, Ankara 2010.

- _____, **XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası**, Milenyum Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, “Gümüşhacıköy 1260”, **Prof. Dr. Nihad M. Çetin’e Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1999, s.37-61.
- _____, “Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, **Bellekten**, TTK Basımevi, Ankara 1995, LIX, sy.225, s.395-412.
- _____, “Hayriye Tüccarı”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 64-65.
- Mehmed Zihni, **Nimet-i İslâm Kısım-ı Sâlis Münâkehât ve Mufârakât**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1324.
- MİSTANOĞLU, Nurhan, “Kırşehir’de XIX. Yüzyılın Sonlarında Sosyo-Kültürel Bakımdan Ailenin Genel Özellikleri (1875-1900)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya 2009, Yıl: 2009, sy.21, s.347-364.
- MONTAGU, Lady, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul t.y.
- MÜMTAZ, Hüseyin, **Elen Irkının Kâbusu Karadeniz**, Türk Ocakları, Trabzon 1997.
- OĞUZ, Mustafa-AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Hüccet”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 446-450.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “Şer‘iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1982, XIV, sy.25/1981-1982, s.343-360.
- OLİVIER, **Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)**, trc. Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1977.
- ONGAN, Halit, **Ankara’nın 1 Numaralı Şer‘iyye Sicili**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1958.
- ORTAYLI, İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.
- _____, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul 2000.
- _____, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, I, 33-40.
- _____, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 456-467.

- ORUM, Ali Osman, **İslâm'da Kadın ve Aile Hukuku**, Öz Kâğıtçılık-Matbaacılık, Eskişehir 2006.
- OSTROROG, Count Leon, **Ankara Reformu**, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, III.
- ÖKSÜZ, Melek, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- _____, “Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış (I)”, **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, KaraM Araştırma ve Yayıncılık, II, sy.5/Bahar 2005, s.11-25.
- _____, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Bazı Kayıtlar”, **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, KaraM Araştırma ve Yayıncılık, II, sy.7/Güz 2005, s.45-59.
- ÖZBEL, Kenan, “Eski Türk Kumaşları”, **El Sanatları**, C.H.P. Halkevleri Bürosu, III, 5-21
- ÖZBİLGİN, Erol, **Osmanlı Hukukunun Yapısı**, Nihal Kitabevi, İstanbul 1985.
- ÖZCAN, Tahsin, **Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları**, Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, İstanbul 2007, Yıl: 2006, sy.14, s.103-121.
- _____, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, **Marife**, Sebati Ofset Matbaacılık, Konya 2001, Yıl: 1, Bahar 2001, sy.1, s.129-151.
- ÖZÇELİK, Selahattin, **XIX. Yüzyılda Honaz Kazası**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005.
- ÖZDEĞER, Hüseyin, **1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988.
- ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, “Rize'nin Tarihi”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., s.34-37.
- ÖZDEMİR, Rifat, “Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, **Fırat Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler**, Elazığ 1987, I, sy.1, s.191-198.

- _____, “Harput ve Çemişkezek’te Askerî Ailelerin Sosyo Ekonomik Yapısı (1890-1919)”, **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 537-614.
- _____, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)”, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, IX, 101-157.
- _____, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, **Belleten**, TTK Basımevi, Ankara 1991, LIV, sy.211, s.993-1052.
- ÖZTAN, Bilge, “Evlilikte Mal Rejimleri”, **Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler**, ed. Adnan Güriz-Peter Benedict, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara 1974, s.41-91.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “19. Yüzyılın Başlarında Trabzon’da Fiyatlar”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, s.369-377.
- ÖZTÜRK, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, TDV Yayınları, Ankara 1995.
- ÖZTÜRK, Sait, **Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)**, OSAV, İstanbul 1995.
- _____, “Kassâm”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 579-582.
- _____, “Osmanlı Ailesi Üzerine Düşünceler”, **İlim ve Sanat**, Vefa Yayıncılık, Yıl: 1997, I-II, sy. 44-45, s.62-64.
- _____, “Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri”, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 407-411.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul 1993, I-III.
- PAMUK, Şevket, “Kuruş”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 458-459.
- Rize Alfabetik Telefon Rehberi**, Halk Gazetecilik, Samsun 2001.
- Rize İl Yıllığı**, Rize Valiliği, y.y. 1973.
- Rizem 2004**, Rideva Yayınları, İstanbul 2004.
- SAFİ, Muhammet, **Rize Tahrir-i Öşür Envanteri, 1850 Rize Sülaleleri**. Has Matbaacılık, İstanbul 2007.
- _____, “Osmanlı’da İlk Çay Tarımı”, **Tarih ve Düşünce**, Şubat 2006, sy.63, s.40-46.

- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Askerî”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1991, III, 488-489.
- SAK, İzzet, **Şer‘iyye Sicillerine Göre Konya’da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar (1700-1750)**, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2008.
- _____, **Şer‘iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)**, (Basılmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.
- _____, “Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Âit Konya Şer‘iyye Sicillerine Göre)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya 2006, Yıl: 2006, sy.16, s.493-523.
- SAK, İzzet-AKÖZ, Alaaddin, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla‘a (18. Yüzyıl Konya Şer‘iyye Sicillerine Göre)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2004, sy.15/Bahar 2004, s.91-140.
- SAKAL, Fahri, “Osmanlı Ailesinde Kitap”, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, XI, 732-738.
- SALMAN, Fikri, “Rize Yöresi Geleneksel Giysilerin Özellikleri”, **1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006**, Rize Valiliği, İstanbul t.y., 179-187.
- SANCAR, Aişe Aslı, **Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile -1994 Dünya Aile Yılı Münasebetiyle-**, Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- SARICAOĞLU, Mehmet Esat, “Trabzon Kadı Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Trabzon’da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, yay. haz. Kenan İnan vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2007, I, 473-490.
- SARIKAYA, Makbule, **Milli Mücadele Döneminde Rize**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- SAVAŞ, Saim, “Fetva ve Şer‘iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 504-547.
- SAYDAM, Abdullah, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Derya Kitabevi, Trabzon 1999.
- _____, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Ağustos 1997, XXVIII, sy.164, s.4-12.
- _____, “Trabzon’da “Gayrî Resmî Nikâh”ın Doğurduğu Problemler ve Boşanma Davaları (1830-1844)”, **Osmanlı Araştırmaları**, Enderun Kitabevi, İstanbul 2000, XX, 329-353.

- SERTOĞLU, Mithat, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- SEVÜKTEKİN APAK, Melek-ONAT GÜNDÜZ, Filiz-ÖZTÜRK ERAY, Fatma, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.
- STRABON, **Geographika Antik Anadolu Coğrafyası**, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.
- SÜMER, Faruk, “Ağa”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 451-452.
- ŞAFAK, Ali, **Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992.
- ŞAHİN, Yaşar Anıl, **Osmanlı’da Kadılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- ŞAHİNKAYA, Rezan, “Türk Aileleri Hangi Yönlerden Birbirlerine Farklılıklar Gösterirler”, **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 37-42.
- Şâkir Şevket, **Trabzon Tarihi**, haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2001.
- ŞEKER TAVUKÇUOĞLU, Hakan, **Her Yönüyle Güneysu Rize**, Güneysu Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 1996.
- Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, I, 92-96.
- TAŞ, Hülya, **XVII. Yüzyılda Ankara**, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- TAŞ, Yasin, **Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa’da Sosyal Hayat**, (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- TAŞTEMİR, Mehmet, “Karadeniz Bölgesinde Kendir-Keten Üretimi ve Kullanım Alanları (XV. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl ilk yarısı)”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, KOCAV Yayıncılık, İstanbul 2003, sy.8/2003 Bahar, s.1-24.
- TOPALOĞLU, İhsan, **Rus İşgalinde Rize**, Karadeniz Yazarlar Birliği, Trabzon 1997.
- TOSUN, Miraç, “Şeriye Sicillerine Göre Trabzon’da Satılan Mülklerin Fiyatları ve Özellikleri (1735-1741)”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu Başlangıçtan 20. Yüzyıla (25-26 Mayıs 2005)**, yay. haz. Kenan İnan vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2007, I, 247-263.

TUŞ, Muhiddin, **Sosyal ve Ekonomik Açından Konya 1756-1856**, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya 2001.

_____, “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 1999, sy.4, s.157-191.

TUŞ, Muhiddin-GÜRBÜZ, Adnan-DEMİREL, Ömer, “Osmanlı Ailesi İle İlgili Şer‘iyye Sicillerinden Seçilen Örnek Belgeler”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1993, III, 849-875.

Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1998, I-II.

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Başlık Geleneği ve Sosyolojik Açıklaması”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 168-180.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 1975, VIII.

UBİCİNİ, M. A., **Türkiye 1850: Maliye-Ordu-Millet**, çev. Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul t.y., II.

UĞUR, Yunus, “Şer‘iyye Sicilleri”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 8-11.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1983, II.

_____, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı**, TTK Basımevi, Ankara 1965.

_____, “Şer‘î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, V, sy.29, s.365-368.

ÜÇOK, Coşkun-MUMCU, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB, İstanbul 1969.

ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, y.y., Isparta 1997.

ÜNVER, İsmail, “Bakire İzinnamesi”, **OTAM**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994, sy.5, s.529-534.

www.nvi.gov.tr. (28.03.2017)

YAĞCI, Zübeyde Güneş-GENÇ, Serdar, **H. 1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)**, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Bursa 2013.

YAKIT, İsmail, **Arşiv Belgeleri Işığında Kızılcaabölük**, Tuğra Matbaası, Isparta t.y.

YAKUT, Esra, “XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi’nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi ve Sonuçları”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Atilla Özer’e Armağan**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Ankara 2010, Yıl: Haziran-Aralık 2008, XII, sy.1-2, s.237-265.

YAMAN, Ahmet, **İslâm Aile Hukuku**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2012.

YAMAN, T. Mümtaz, “Şer‘î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, Ulus Basımevi, Ankara 1938, XII, sy.68, s.153-164.

YATMAN, Nurettin, **Türk Kumaşları**, Ankara Halkevi Neşriyatı, Ankara 1945.

YAZICI, Nesimi, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara t.y., Yıl: 2007, XLVIII, sy.1, s.1-46.

Yeni Rehber Ansiklopedisi, “Rize”, Türkiye Gazetesi, İstanbul 1994, XVII, 72-79.

Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behcetü'l-Fetevâ**, Daru't-tıbâati'l-âmire, İstanbul 1266.

YILDIRIM, Mustafa, **İslâm Hukukunda Hıdâne (Çocuğun Bakımı, Eğitimi ve Korunması)**, Emek Matbaacılık, Manisa 1990.

YILMAZ, İbrahim, **Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma**, Laçın Yayınları, Kayseri 2007.

YILMAZÇELİK, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Basımevi, Ankara 1995.

_____, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal Durumu”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)**, yay. haz. Kemal Çiçek vd., Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, s.253-266.

YİĞİT, Ahmet, **XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası**, (Basılmamış Doktora Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 1998.

YOLALICI, M. Emin, “XIX. Asrın Ortalarında Samsun Halkının Kılık-Kıyafetleri ve Kullandıkları Eşyalar”, **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) 1-3 Haziran 1988**, yay. haz. Mehmet Sağlam vd., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun 1990, s.223-232.

YUVALI, Abdulkadir, “Kayseri’de XVII. Yüzyıl Sonlarında Kadın’ın Sosyal Statüsü”, **I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)**, yay. haz. Ali Aktan vd., Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1997, s.367-375.

YÜKSEL, Ayhan, **Doğu Karadeniz Araştırmaları**, Kitabevi, İstanbul 2005.

_____, **Tirebolu Kazası Nikâh Kayıtları (1861-1906)**, Kitabevi, İstanbul 2008.

_____, **Tirebolu Kazası Nüfus Defteri Tirebolu, Espiye, Yağlıdere, Güce Nüfus Kayıtları (1835-1847)**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.

YÜKSEL, Hasan, “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, II, 468-503.

ZILFI, Madeline C., “Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul’”, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, ed. Madeline C. Zilfi, TVYY, İstanbul 2000, s.251-283.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **İslâm Fıkı Ansiklopedisi**, trc. Ahmet Efe vd., Risale Basın-Yayın, İstanbul 1992, VI, IX.

